Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1940/1941

11942300693

COBISS.O

Rp. II-102/XII-1-4

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје
чс. II 71/XII.
1940-41/12

либ. Д. 693/1942

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1940

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РС II 102/1940/1941

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 1.

693/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 1.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1940

Народна библиотека — Скопие
Инв.№ 693/1972

ДАРЪ
отъ Македон. Нау
сек Лексикогр

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Съдържание

Стр.

Ив. Снѣгаровъ, Къмъ историята на Охридската архиепископия-патриаршия 1
Дим. Яруновъ, Македония или „Южна Сърбия"? 43
Кирилъ Мирчевъ, Глаголнитѣ форми бѣ и бѣше въ развоя на българския езикъ 63
Стоянъ Симеоновъ, Изъ борбитѣ на македонскитѣ българи. Два документа 81
Владимиръ Карамановъ, Спомени отъ последнитѣ дни въ Кукушъ презъ 1913 год. 87

Рецензии и книжовни вести

Димо Казасовъ, Днешна Югославия. София 1937. Рец. Ив. С. . . . 113
Люб. Михайловъ, Отъ Черно море до Триглавъ. София 1939. Рец. Ив. С. 121
A. Vaillant, Le problème du slave macédonien. Bulletin de la société de linguistique de Paris, t. XXXIX. Рец. К. Мирчевъ 124
Македонскитѣ славяни сж българи. Свидетелства и документи. София. Рец. Ив. С. 128
Εὐσταθίου Στουγιαννάκη, Ἔδεσσα, ἡ μακεδονικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Θεσσαλονίκη 1933. Рец. К. Младеновъ 129
Д-ръ Ив. Ст. Пенаковъ, Предпоставки за ромъно-българско сближение. София 1939. Рец. Ив. С. 130
Султана Петрова, Изъ моитѣ спомени, т. II. Стефанъ Стамболовъ. София 1939. Рец. Ив. С. 133
Вести отъ Института 139
Френско резюме на съдържанието на книгата 148

Table des matières

Page

Iv. Snégarov, Apport à l'histoire de l'archevêché-patriarcat d'Ochrida. 1

Dimitri Jaranov, Macédoine ou „Serbie du Sud"? 43

K. Mirtchev, Les formes verbales бѣ et бѣше dans le développement de la langue bulgare. 63

St. Simeonov, Apport à l'histoire des luttes des Bulgares de la Macédoine 81

Vlad. Karamanov, Souvenirs des derniers pours passés dans la ville de Koukouch en 1913. 87

Comptes-rendus

D. Kasassov, La Yougoslavie d'aujourd'hui. Sofia 1938. Compte-rendu d'Iv. Snégarov 113

L. Mihailov, De la mer Noire à Triglav. Sofia 1939. C. r. d'Iv. Snégarov 121

A. Vaillant, Le problème du slave macédonien. Bulletin de la société de linguistique de Paris, T. XXXIX. C. r. de K. Mirtschev. 124

Les slaves macédoniens sont des Bulgares. C. r. d'Iv. S. 128

Evstathiu Stouiannaki, Edessa Macédonienne dans l'histoire. Salonique 1933 (en grec). C. r. de K. Mladenov 129

Dr I. Pénakov, Les conditions nécessaires pour le rapprochement roumaino-bulgare. Sofia 1939. C. r. d'Iv. S. 130

Soultana Petrova, Mes souvenirs. T. II. Stéphane Stamboulov. Sofia 1939. C. r. d'Iv. S. 133

Communications de l'Institut 139

Résumés des articles de la Revue en français 148

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Page
1
43
63
81
87
113
121
124
128
129
130
133
139
148

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ-ПАТРИАРШИЯ

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

На 16 януарий 1767 год., по искане на Фенеръ и по заповѣдь на султана Мустафа III, била унищожена славната Охридска патриаршия следъ осемвѣковенъ борчески животъ. Тя се борила за своето независимо сѫществувание и въ византийско време, и подъ турска власть. Ето вече 173 години се изминаха, откогато тази автокефална Българска църква, наследница на Преславската патриаршия, е престанала да живѣе. При все това тя ще живѣе въ съзнанието на охридското българско население. Споменитѣ за последния охридски патриархъ Арсений се предаватъ отъ старитѣ поколѣния на младитѣ съ елегичната пѣсень на охридския поетъ Григоръ Пърличевъ.

Отъ историята на Охридската патриаршия се интересуватъ не само българскитѣ учени, но и чужди историци. Бележитиятъ руски църковенъ историкъ Е. Голубински, професоръ въ Московската духовна академия, й посвети цѣлъ отдѣлъ въ своя ценен трудъ „Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-валашской“ (Москва 1871). Нѣмскиятъ византологъ H. Gelzer, професоръ въ Лайпцигския университетъ, особено се интересувалъ отъ миналото на Охридската църква. Съ цель да събере исторически документи, въ 1902 год. той посетилъ гр. Охридъ и открилъ въ библиотеката на катедралата „Св. Климентъ“ оригинала на кодекса на Охридската патриаршия. Съ сѫщата цель ходилъ въ Корча и Костуръ, гдето открилъ нѣколко църковни кодекси съ ценни официални актове, Плодъ на тия негови занимания сѫ съчиненията му „Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunde“ (Leipzig 1902) и „Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens und andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensammlungen“ (въ сп.

Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, 55 т., 1903).

Живъ интересъ къмъ миналото на Охридската църква сега проявява A.-P. Péchayre, сътрудникъ на научното френско сп. „Échos d'Orient", което до 1937 г. се редактираше въ Цариградъ, а отъ 1938 г. — въ Букурещъ. Както се вижда отъ неговитѣ статии въ това списание, той познава добре историята на балканскитѣ народи и внимателно следи развитието на тѣхната историографска книжнина. Проникнатъ отъ любовь къмъ историческата истина, той полага сериозни усилия да я разкрие възъ основа на достовѣрни извори. Привлѣкло е неговото внимание и моето съчинение „История на Охридскатата архиепископия-патриаршия отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение (1394—1767)", издание на Македонския научен институтъ (София 1932). Той ималъ добрата воля да прочете внимателно тая обемиста книга и да я подложи на грижлива, обстойна, строга и обективна критика, очевидно съ цель да допринесе нѣщо и той за по-пълно изяснение живота на Охридската архиепископия, която за него е българска църква. Ценен приносъ е статията му „L'archevêché d'Ochrida de 1394 à 1767. A propos d'un ouvrage récent", помѣстена въ сп. „Échos d'Orient", год. 39, №№ 182 и 183 (Kadiöy Istanbul 1936). Авторътъ раздѣлилъ статията си на две части подъ заглавия: 1) Vicissitudes politiques et religieuses и 2) La succession épiscopale d'Ochrida: Rectifications et additions.[1] Въ първата часть, помѣстена въ № 182 (стр. 183—204), той дава общъ очеркъ за външното положение и вжтрешното състояние на Охридската архиепископия, а въ втората часть, помѣстена въ № 183 (стр. 280—323), разглежда моя списъкъ на архиепископи и епархийски архиереи, като внася поправки и добавки въ дати и имена. Въ първата часть, следъ кратъкъ уводъ за положението на Охридската църква въ византийско време, Р. предава съдържанието на речения мой трудъ, като тукъ-тамъ дава пояснения или пъкъ отхвърля мои мнения. Въ своя уводъ (183—187) авторътъ се основава на редъ извори и научни изследвания, но не посочва моя трудъ „История на Охридската архиепископия", т. I (София

[1]) „Политически и религиозни промѣни", „Охридското епископско приемство. Поправки и добавки".

1924), гдето тоя периодъ е описанъ обстойно. Сжщо не е взелъ предъ видъ и моя по-раншенъ трудъ „Охридската патриаршия. Нейниятъ произходъ, граници и епархии“ (София 1919). Най-важна е втората часть отъ критиката на Péchayre. Съ нѣкои негови поправки не съмъ съгласенъ, както ще се види по-доле, но много отъ неговитѣ добавки сж ценни сведения. Нѣкои отъ тѣхъ ми бѣха известни и смѣтахъ да ги взема предъ видъ при второ издание на моя трудъ. Péchayre доста улеснява моята задача, ако единъ день моята история на Охридската архиепископия претърпи второ допълнено издание. Когато се решихъ да напечатамъ това свое съчинение, напълно съзнавахъ, че има непълноти. Несъвършено е всѣко човѣшко дѣло, особено едно историческо съчинение, чиято стойность се увеличава въ зависимость отъ количеството на достовѣрнитѣ фактически сведения. Péchayre билъ щастливъ, че му се дала възможность да използува кодекситѣ на Костурската митрополия, които сега се пазятъ въ Атинската народна библиотека. Имахъ случай да ги видя презъ октомврий 1930 г., по време на III. византоложки конгресъ. Тѣ били донесени отъ костурския митрополитъ презъ 1913 год. Понеже въ тѣхъ има актове съ подписи на охридски архиепископи, тѣзи сборници били считани за кодекси на Охридската архиепископия. При разискванията, които станаха по поводъ на моя докладъ „Новъ преписъ на кодекса на Охридската архиепископия“ въ казания конгресъ, отъ гръцка страна се съобщи, че дирениятъ оригиналъ на охридския кодексъ се намира въ Атинската народна библиотека. Радостно изненаданъ отъ това съобщение, отидохъ въ ржкописното отдѣление на бибиотеката да ги видя. Достатъчно бѣше да прелистя 1—2 страници, за да заявя решително предъ уредника на отдѣлението, че това сж тритѣ костурски кодекса, които H. Gelzer видѣлъ и описалъ въ своя трудъ „Der wiederaufgefundene Kodex d. hl. Klemens“. И сега имамъ силно желание да проуча тѣзи сборници, които съдържатъ не само имена на архиепископи и епархийски архиери, но и много сведения за вжтрешния животъ на Охридската църква. За жалость, на българскитѣ учени не се дава лесно такава възможность. Съ нетърпение очаквамъ пълното обнародване на документитѣ въ тия костурски кодекси.

Самъ труженикъ въ историческата наука, Péchayre знае

за трудноститѣ, които българскитѣ историци срѣщатъ, и счита неизбѣжни трудноститѣ въ моя трудъ. „Ако следва — казва той — да се изтъкнатъ въ това съчинение нѣкои непоследовности (inconséquences), нѣкои недостатъци въ информацията (faiblesses d'information), трѣбва сѫщо да се признае, че тѣ сѫ малко нѣщо въ сравнение съ масата документи, събрани, изучени и турени въ работа (mis en oeuvre) отъ автора. Неговитѣ предшественици Голубински и Гелцеръ, безъ съмнение, му бѣха прокарали (frayé) пѫтя. Особено последниятъ си бѣ далъ доста трудъ въ 1902 г., за да дири нови документи или да провѣри на самото мѣсто даннитѣ, които му изглеждаха съмнителни или твърде кратки (sommaires), и това въ една страна, гдето имаше да се очакватъ много несгоди". Гелцеръ си съставилъ проектъ да издаде заедно съ Louis Petit[1] всички архивни документи относно Охридската архиепископия, но смъртьта му попрѣчила да осѫществи тоя проектъ. „Снѣгаровъ — продължава Péchayre — не е искалъ да чака обнародването на нови документи, защото особено на Истокъ отношенията не сѫ никакъ лесни. Не можеше да се мисли (songer) за рускитѣ архиви, гдето Муравьевъ бѣ събралъ толкова подробности за източнитѣ просители на милостиня, прелати и прости монаси. Разпокѫсана Македония не бѣ вече достѫпна. Софийскиятъ професоръ не можеше да продължи анкетата на ученитѣ отъ руския институтъ въ Цариградъ, обнародвана въ 1899 год., и да попълни на самото мѣсто своята документация върху Охридската българска църква (sur l'église bulgare d'Ochrida). Трѣбва прочее да се считаме щастливи, че той реализиралъ, безъ да се бави повече, това значително дѣло (cette œuvre considérable). Славянскитѣ извори му доставили изобилни материали, които той пръвъ използувалъ (qu'il est le premier à utiliser). Гръцкитѣ извори, изглежда, му били по-малко достѫпни. Въ ромънскитѣ архиви, ние установихме това, се пазятъ още много ценни документи. Венеция е доставила на единъ български ученъ, Иванъ Сакъзовъ, сведения отъ голѣмъ интересъ за населението на Македония и за неговия български характеръ презъ XIV и XV вѣкове. Виена, въ архивитѣ на Императорския дворъ, пази други следи за сношенията (tractations) съ охридскитѣ религиозни власти въ края на XVII и началото на XVIII в.

[1] Ученъ католишки архиепископъ въ Атина.

„Но авторътъ, както казва въ предговора, знаелъ за празднотитѣ на своето съчинение и съзнавалъ, че едно здание може да се уголѣмява съ събиране на нови материали. Всѣки мисли като него“ (321—322). При все това Péchayre казва, че въ този трудъ има качествата, които го правятъ „единъ водачъ толкова разсѫдителенъ, колкото и ученъ“[1].

Спирайки се на печатнитѣ грѣшки, които сѫ неизбѣжни (sur les inévitables fautes d'impression), Péchayre смѣта за щастие, че вижда рѣдко такива грѣшки въ едно съчинение, „гдето почти на всѣка страница се използуватъ четири различни азбуки и гдето се представятъ хиляди цифрени посочки“. Той изтъква и „печатната представителность“ (la présentation typographique) на книгата, която е далечъ отъ натрупаностьта, каквато представятъ твърде много книги, напечатани съ славянски букви“. „Остава само — завършва P. — да благодаримъ на тъй компетентния комитетъ (Македонския научен институтъ) и да го поздравимъ, че недавна е обнародвалъ едно съчинение отъ такава стойность“[2] (стр. 321—322).

* * *

Въ своя критически разборъ Péchayre, както казахъ, е добросъвѣстенъ и доста взискателенъ. Той, напр., не харесва начина, по който сѫ описани епархиитѣ на Охридската църква (глава трета). Тѣ били изброени въ видъ на „най-проста купчина[3], намѣсто да бѫдатъ представени въ списъци и по области (en tableaux et par régions), което би позволило да се забележатъ бърже и съ по-голѣма сигурность станалитѣ промѣни въ една епоха и друга“ (стр. 200). Авторътъ намира моя списъкъ на манастиритѣ за „поучителенъ, безъ да има равноценен“[4], обаче това не било „достатъчно за оня, който

---

[1] C'est à cette date (завладяването на Охридъ отъ турцитѣ) que le professeur Ivan Snégarov fait commencer la seconde période de l'Église autonome d'Ochrida, celle qu'il présentait récement au public dans un volume où l'on retrouve les qualités qui font de lui un guide judicieux autant qu'érudit (стр. 187).

[2] Il ne reste plus qu'à remercier et à féliciter le comité si compétent qui a pourvu à la publication d'un ouvrage de cette valeur.

[3] ... mais il est regrettable que celles-ci (епархиитѣ) soient énumerées dans l'entassement le plus banal.

[4] Une nouveauté fort instructive, sans équivalent jusqu'alors, c'est la liste des monastères dépendant d'Ochrida (стр. 200).

иска да го използува". Въ края на тази глава би било желателно да има още два списъка: 1) на мѣстата, които владѣлъ единъ манастиръ, и 2) на игуменитѣ на всѣки манастиръ (стр. 200). За глава „Иерарси" (архиепископи и епархийски архиереи) авторътъ казва, че тя е най-важната часть на моето съчинение (ce chapitre est la partie la plus importante de cet ouvrage), „която всѣки споредъ възможноститѣ си подпомага, за да стане единъ още по-полезенъ инструментъ". Обаче той изказва съжаление, че нѣма „общъ списъкъ (l'absence d'un tableau général) на иерарситѣ въ хронологиченъ редъ, който би улеснилъ ползуването" отъ съчинението „и би позволилъ на издирвачитѣ бързи справки" (стр. 204). Той съжалява, че въ съчинението нѣма географска карта и библиография, която щѣла да бѫде по-важна (plus d'importance), отколкото обнародванията отъ мене ржкописенъ поменикъ съ имената на дарителитѣ на Охридската патриаршеска църква „Св. Климентъ" (вж. моя трудъ, стр. 542—558). Отъ този поменикъ, споредъ Р., не ще научатъ нищо ония, които познаватъ историята на Охридската область, а чужденцитѣ и не ще го прочетатъ (стр. 322).

Посоченитѣ бележки се отнасятъ до технически недостатъци, нѣкои отъ които и азъ съзнавахъ преди обнародването на моя трудъ, но не бѣше възможно да ги отстраня. Списъци на манастирскитѣ владения и игумени може да се съставятъ, ако има достатъчно сведения, които мѫчно се събиратъ при днешното твърде лошо политическо положение на Македония, кѫдето, както и Péchayre изтъква, „никакво българско печатно произведение, дори и най-безобидното, не може да проникне безъ рискъ за живота на притежателя".[1] Дано се осѫществи пожеланието на Péchayre да допълня тѣзи списъци, т. е. да се даде и на българскитѣ учени свобода да правятъ издирвания въ Македония, главната область на Охридската патриаршия.

Сѫщо трѣбва да кажа, че статистичното представяне на епархиитѣ, както иска критикътъ, е желателно и изпълнимо, когато се знае точно броятъ на епархиитѣ презъ всѣка епоха. При непълни сведения за епархиитѣ, много отъ които презъ

[1]) car aucun imprimé bulgare, fût-il le plus inoffensif, ne peut pénétrer dans ce pays: le detenteur y risquerait sa vie (стр. 201).

XV и XVI в. не сж били постоянно притежание на Охридската архиепископия, не може иначе да се изложи материалътъ, освенъ въ разказъ за измѣненията, които срѣщаме въ епархийското устройство въ една или друга епоха. Такова описание не прилича на просто натрупване, както пренебрежително се изразява критикътъ, а то е извършено по опредѣленъ редъ и планъ. При това епархиитѣ къмъ 1530 г., отъ когато има приблизителенъ списъкъ, сж посочени по области (Македония, Албания, сръбскитѣ земи) (вж. м. съч., стр. 160). Най-прегледно би било, ако бѣхъ приложилъ географска карта на Охридския диоцезъ съ епархиитѣ му въ разни епохи, но това е възможно, когато се знаятъ точно границитѣ на епархиитѣ и тѣхниятъ брой. При непълни и неточни сведения за епархиитѣ, едва ли би била научна такава карта. Съзнавайки нуждата на читателя да има представа за Охридския диоцезъ, приложихъ географска карта съ приблизителнитѣ граници на Охридския диоцезъ въ разни епохи въ съчинението си „Охридска патриаршия“ (София 1919 г.) и смѣтахъ за излишно да я приложа и въ съчинението си „История на Охридската архиепископия-патриаршия“ толкозъ повече, че тази книга излѣзе доста голѣма и трѣбваше да се съобразявамъ съ ограниченитѣ срѣдства на издателя — Македонския научен институтъ.

Липсата на библиографски списъкъ може да е техниченъ недостатъкъ, който лесно можеше да се избѣгне, но да се подценява издаениятъ отъ мене помениkъ, едва ли е основателно. Да го замѣнѣхъ съ книгописъ, това не би допусталъ и самиятъ издатель, респ. председателтъ на Македонския научен институтъ, покойниятъ проф. Л. Милетичъ, понеже както азъ отъ историческо гледище, така той отъ филологическо и етнографско гледище, давахме на този охридски паметникъ известна стойность, която (въпрѣки категоричното отрицание на Pechayre) все ми се вѣрва, че ще се признае и отъ други, които се интересуватъ отъ живота на Охридската патриаршия.

* * *

Тукъ ще разгледамъ и нѣкои твърдения на критика.

Въ своята уводна часть Péchayre прави интересна съпоставка между две исторически събития: признаване на неза-

висимостьта на Българската църква въ Охридъ отъ византийския императоръ Василий II и унищожението на тази църква отъ Цариградската патриаршия. Указътъ на Василия II билъ спазванъ повече или по-малко въ течение на осемь вѣка, а решението на Цариградската патриаршия изгубило всѣкаква сила въ края на единъ вѣкъ (съ учредяването на Българската екзархия). Авторътъ решително твърди, че Българската църква въ Охридъ не е било изкуствено създание. Тя била наследница на Българската църква, която основалъ Борисъ-Михаилъ и чиято „независимость" признали императоръ Василий I (867-886) и патриархъ Фотий[1]). После въ 927 г. Романъ Лакапинъ потвърдилъ тоя фактъ, като призналъ българския патриархъ, чиято резиденция била въ Доростолъ. (стр.183).

Ние не знаемъ точно, кога основаната отъ Бориса Българска църква е станала напълно независима отъ Цариградската патриаршия[2]), сир. автокефална, като се преименувала отъ архиепископия въ патриаршия, но това не ще да е станало при князъ Бориса[3]) (852—889), нито при неговия синъ Владимиръ (889—893), който, както се знае, се опитвалъ да възстанови езичеството. Въздигането на Българската църква въ патриаршия било въ връзка съ развоя на славянобългарската духовна култура и особено съ провъзгласяването на Симеона за царь. Ние нѣмаме известие, че Византия признала независимостьта иа Българската църква още при Симеона (893—927). Това и не би било възможно тогава поради враждебнитѣ отношения между България и Византия. Споредъ единъ охридски документъ, навѣрно отъ XII в. (т. н. Дюкановъ списъкъ на българскитѣ архиепископи), византийскиятъ императоръ Романъ Лакапинъ (919—944) призналъ достоинството на българския патриархъ Дамяна, който пребивавалъ въ

---

[1]) Cette Église bulgare d'Ochrida, en effet, n'était pas une création artificielle, elle était l'héritière de l'Église bulgare qu' avait fondée Boris-Michel et dont l'indépendance avait été reconnue par l'empereur Vasile Ier et le patriarche Photius, comme nous l'apprend une lettre du pape Jean III du 13 août 880 (п. сп., стр. 183).

[2]) Срв. м. ст. „Учредяването на Българската православна църква", сп. Македонски прегледъ, год. VIII, кн. 1, стр. 35—38.

[3]) Въ посоченото писмо на папа Иоанъ VIII (то било отправено до императора Василий I) не се говори, че Византия признала независимостьта на Българската църква (Migne, Patrol. lat., t. 126, № 296; срв. В. Н. Златарски, История на Българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, т. I, ч. 2, стр. 193—194).

Доростолъ (днесъ Силистра) и заедно съ това Българската църква за автокефална[1]). Ако се вѣрва на това късно съобщение, основано, по всѣка вѣроятность, на старо охридско предание, това важно църковно събитие станало при царуването на Петра (927—969) въ връзка съ мирния българо-византийски договоръ, скрепенъ съ неговата женитба за Лакапиновата внучка Мария. Точната дата на тоя договоръ не е известна, но се приема, че билъ сключенъ нѣколко месеци следъ смъртьта на царь Симеона († 27 май 927)[2]). Признаването на Българската патриаршия, по всѣка вѣроятность, било свързано съ признаването на царската титла на българския владѣтель Петъръ. Обаче има споръ за датата на това събитие. Едни историци смѣтатъ, че Византия е признала царската титла на Петра въ 927 год. при сключването на българо-византийския договоръ[3]). Други мислятъ, че царската титла на Петра била призната нѣколко години следъ сключването на договора[4]). Може да се приеме, че съ бракосъчетанието на Петра било свързано признаването на царската му титла. Едва ли било възможно такова сродяване, ако византийскиятъ дворъ е отричалъ царското достоинство на Петра. При това самитѣ византийски императори[5] биха имали честолюбивото желание, тѣх-

[1] *Δαμιανὸς ἐν Δοροστόλῳ, τῇ νῦν Δρήστρᾳ· ἐφ' οὗ καὶ ἡ Βουλγαρία τετίμηται αὐτοκέφαλος. Οὗτος πατριάρχης ἀνηγορεύθη παρὰ τῆς βασιλικῆς συγκλήτου κελεύσει τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ* (у Gelzer, der Patr. v. Achrida, стр. 6; Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, II изд., стр. 566).

[2]) Споредъ В. Н. Златарски, въ края на септември или въ началото на октомврий 927 год., (п. съч., I², стр. 518; срв. и стр. 533—534).

[3] М. Дриновъ, Съчинения, I, стр. 435; К. Иречекъ, История на българитѣ, изд. на Страшимировъ, стр. 126; Златарски, п. съч., стр. 526. Това мнение имахъ предъ видъ, та свързахъ признаването на Българската патриаршия съ сключването на договора (История на Охридската архиепископия, I, стр. 8).

[4] Голубински мисли, че „всего вѣроятнѣе" Българската патриаршия (следов., и царската титла на Петра) била призната въ 932 год., когато споредъ него царь Петъръ се оженилъ за внучката на Романа Лакапина (Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей, стр. 38—39). Споредъ A. Rambaud, Византия признала царската титла на Петра чакъ следъ 945 г. (следъ смъртьта на Романа Лакапина) (L'empire grec au X-me siècle, Paris 1870. стр. 342—343).

[5] Романъ Лакапинъ управлявалъ съвмѣстно съ зетя си Константинъ и сина си Христоферъ, които се титулували единиятъ втори императоръ, а другиятъ трети императоръ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ниятъ новъ височайши зеть да бѫде наричанъ отъ Византия така, както той се титулувалъ и народътъ му го наричалъ. Споредъ византийски хронисти, на сватбеното пиршество въ Цариградъ „българитѣ“ (царь Петъръ, Георгий Сурсувулъ и др. български боляри)[1] силно настоявали тъстътъ на царь Петра, Христоферъ, да бѫде провъзгласенъ за втори императоръ, безъ съмнение, съ цель да се представи, че новата българска царица не е обикновена византийска княгиня, а дъщеря на византийския престолонаследникъ и, следователно, достойна по своя рангъ за съпруга на българския царь. Сѫщо така Романъ Лакапинъ и Христоферъ ще да имали подобна амбиция — да представятъ предъ византийското общество, че тѣ се сродяватъ не съ обикновенъ чуждъ владѣтель, а съ *βασιλεὺς*. Това било още по-необходимо, за да се избѣгнатъ укори, че византийскиятъ императоръ е отстѫпилъ отъ вѣковния обичай да не се сродяватъ визаитийскитѣ императори съ народи, чужди по нрави на византийската държава, съ изключение само на франкитѣ. Наистина, Константинъ Багренородни силно нападалъ Романа Лакапина, че отстѫпилъ отъ тоя обичай, но той не изтъквалъ, че обичаятъ билъ нарушенъ поради това, че Петъръ нѣмалъ царско достоинство. За него Романъ Лакапинъ билъ виновенъ, че сродилъ византийския дворъ изобщо съ българитѣ, съ които не бивало, съгласно съ стария обичай, да се сродява Византия дори и чрезъ далеченъ членъ на императорското семейство. Очевидно, Константинъ Багренородни далъ изразъ на своето недоволство, че Романъ Лакапинъ го понижилъ отъ втори императоръ на трети, за да угоди на сина си Христофора и на българитѣ. Че византийската княгиня Мария се оженила за български *βασιλεὺς*, а не за български *ἄρχων*, както византийцитѣ наричали предшественицитѣ на царь Петра, въ това ни увѣрява съобщението на Симеона Логотета, че, когато Мария заминала за България съ мѫжа си Петра, тя тѫжела, че се раздѣляла съ своитѣ родители, но сѫщевременно и се радвала, че „била оженена за мѫжъ царь и провъзгдасена за българска владѣтелка“ (*ὡς βασιλεῖ προσηρμόσθη ἀνδρὶ καὶ δέσποινα Βουλγάρων προσηγορεύθη*)[2].

Кога е станало бракосъчетанието на царь Петра и Мария, преименувана Ирина? Обикновено се поддържа, че то било

[1] Вж. разборъ на това визант. известие у Златарски, п. съч., стр. 523. заб. 4.

[2] Срв. Златарски, п. съч., стр. 526, заб. 2 и стр. 535.

едно отъ условията на мирния договоръ, и, следователно, се извършило скоро, следъ като царь Петъръ и Романъ Лакапинъ сж подписали договора въ Влахернския дворецъ[1]. Ако вѣнчавката била извършена, наистина, отъ цариградския патриархъ Стефанъ II († 15 юлий 928 год.), както съобщаватъ византийскитѣ хронисти (Симеонъ Логотетъ и др.), то 8 октомврий, когато билъ подписанъ брачниятъ договоръ на Петра съ Мария, може да се отнесе само къмъ 927 год.[2]

Ако тая дата, може да се каже, е установена, все остава неясно, кога точно Византия признала българския свещеноначалникъ за патриархъ. Изхождайки отъ срѣдневѣковния възгледъ, че не може да има царь безъ патриархъ, трѣбва да приемемъ, че и това събитие станало въ 927 год. като логическа последица отъ това, че била призната царската титла на Петра. Както видѣхме, българскитѣ държавници, които придружавали Петра при бракосъчетанието му, сж държали много за достоинството на своята държава. По тѣхно искане византийскиятъ императоръ се задължилъ, както съобщава Лиудпрандъ (посланикъ на германския императоръ Отонъ I въ Цариградъ презъ 968 г.), съ писменъ договоръ, скрепенъ съ клетва, да отдаватъ на българскитѣ пратеници по-голѣма честь, отколкото на пратеницитѣ на всички други народи[3]). Това значело, че Византия се задължила да счита българския царь по-горе отъ други владѣтели, дори по-горе отъ германския императоръ[4]). Твърде е било възможно, българскитѣ политици да сж искали въ сжщото време да се признае независимостьта (автокефалията) на Българската църква и патриаршеското достоинство на нейния началникъ, за да имало и добри църковни отношения между двете държави. Обаче се явява въпросътъ: ако при сключването на българо-византийския договоръ, по заповѣдь на Романа Лакапина, както съобщава охрид-

---

[1] Дриновъ казва, че „заедно съ мирния договоръ билъ подписанъ и брачниятъ съюзъ на Петра съ Мария, на 8 октомврий 927 год. Незабавно било извършено и бракосъчетанието“ (Съчинения, I, стр. 434). Споредъ Златарски, вѣнчавката била извършена „наскоро“ следъ подписването на мирния договоръ, именно 8 октомврий 927 год. (п. съч., стр. 534).

[2]) Както видѣхме, Голубински го поставя въ 932 год., когато Цариградската патриаршия вдовствула.

[3]) Liudprandi episcopi cremonensis, Opera omnia, ed. altera, Hannoverae 1877, Legatio, cap. 19, p. 145.

[4]) Дриновъ, п. съч., стр. 435; срв. Златарски, п. съч., стр. 529.

скиятъ паметникъ, българскиятъ духовенъ началникъ Дамянъ билъ провъзгласенъ за патриархъ, то защо при вѣнчавката на царь Петра и Мария българскиятъ патриархъ билъ съвсемъ пренебрегнатъ? Въ знакъ на помирение и каноническо общение между двете църкви редно би било и новопризнатиятъ български патриархъ да участвува въ това свещенодействие — залогъ за вѣчно българско-византийско приятелство. Дори би било правилно вѣнчавката да се извърши въ Преславъ отъ българския патриархъ, понеже царь Петъръ билъ неговъ пасомъ, и свещенодействието на цариградския патриархъ било намѣса въ чуждъ църковенъ диоцезъ — нѣщо строго забранявано отъ църковнитѣ канони. Въ случая не можело да има две вѣнчавки, както бѣ съ брака на днешния български царь, т. е. Петъръ и Мария да сж били повторно вѣнчани въ Преславъ отъ българския патриархъ.

Друго обстоятелство, което прѣчи да се свързва признаването на Българската патриаршия съ брака на Петра, е това, че византийскитѣ хронисти, описвайки тържествата по бракосъчетанието на Петра и Мария, съобщаватъ и нѣкои отъ условията на сключения договоръ (освобождение на византийски пленници, царска титла на българския владѣтель, ежегоденъ данъкъ на Византия), обаче никой отъ тѣхъ не съобщава, че българскиятъ духовенъ началникъ билъ признатъ официално за патриархъ, нито го наричатъ така, а продължаватъ да го титулуватъ само архиепископъ.

Споредъ охридския документъ, Д а м я н ъ билъ българскиятъ духовенъ началникъ, когото Византия признала за патриархъ и който после (къмъ 972 г.) билъ сваленъ отъ визант. императоръ Иванъ Цимисхи. Голубински намира, че много дълго би било управлението на Дамяна, ако се отнесе признаването на патриаршеското му достоинство презъ първата половина отъ царуването на Романа Лакапина. Затова, споредъ него, Дамянъ билъ признатъ за патриархъ отъ Византия презъ втората половина отъ царуването на Романа Лакапина. Голубински не опредѣля границитѣ на тѣзи половини, но отнася това събитие къмъ 932 год.[1]). Златарски пъкъ, считайки признаването на Българската патриаршия за едно отъ условията на българо-византийския договоръ отъ 927 г., иска да ни убеди,

[1]) Срв. тукъ стр. 9, заб. 4.

че първиятъ български свещеноначалникъ, признатъ отъ Византия за патриархъ, билъ Димитрий, а не Дамянъ, който споредъ него билъ последенъ български патриархъ презъ време на първото царство (разбира Петровото царство)[1]). За основание му служи обстоятелството, че не е било възможно да бжде патриархъ едно и сжщо лице (Дамянъ) около 45 години (927—972). Наистина, трудно е да се допустне толкова дълго висше управление на едно и сжщо лице, но не е било невъзможно. Българскиятъ екзархъ Иосифъ управлявалъ 38 години (1877—1915), митрополитъ Симеонъ — 65 години (1872—1937). Ако се основаваме на охридския документъ, не можемъ да отхвърляме името на българския духовенъ началникъ, който билъ признатъ отъ Византия. Тамъ изрично се казва, че при Дамяна Бълг. църква била почетена съ автокефалия и той именно билъ провъзгласенъ за патриархъ отъ царския синклитъ по заповѣдь на царь Романа Лакапина. Съставителътъ на документа, несъмнено, се ползувалъ отъ писмени известия. За сердикския „архиепископъ“ Протогенъ той посочва деянията на първия сердикски съборъ. За Методия, Горазда и Климента той ще да е черпилъ сведения отъ пространното житие на св. Климента,[2] може би и отъ житието на св. Методия.[3] За българскитѣ духовни началници въ Дръстъръ, Воденъ, Прѣспа и Охридъ той ще да се е ползувалъ отъ охридски сведения за тѣхъ (може би въ негово време, срѣдата на XII в., е имало въ Охридската архиепископия списъкъ на охридскитѣ архиепископи). Въ всѣки случай изобилието на имена (лични и географски) показва, че съставителътъ на документа ималъ на ржка писмени известия. Иначе той не би могълъ да разграничи, че Дамянъ ималъ седалище въ Дръс-

[1]) Български архиепископи-патриарси презъ пъраото царство, въ сп. Известия на Историческото дружество, кн. VI, стр. 14—22; История на българската държава, т. I, ч. 2, стр. 529.

[2] Ржкоположението на Методия за епископъ на Моравия Панонска (прев. на Д. Т. Ласковъ, стр. 20, 17), ржкоположението на Горазда за епископъ (с. тамъ, стр. 34, гл. VI), изгонването му отъ духоборцитѣ (с. тамъ, стр. 43, гл. XII), поставянето на Климента за велички епископъ и за надзорникъ (ἐφορᾶν) на третата часть отъ бълг. царство (= Кутмичевица). Съставителътъ, изглежда, не се е придържалъ строго за текста, та допуска фактически грѣшки: поставилъ папа Николая следъ Адриана, Климентовото епископство преди неговото духовно надзорничество въ Кутмичевица.

[3] Съобщението за папитѣ Николай и Адрианъ.

търъ, Германъ-Гавриилъ — въ Воденъ и Прѣспа, а Филипъ — въ Охридъ. Като нѣмаме другъ изворъ, нѣма основание да тълкуваме по своему известието на тоя охридски паметникъ за Дамяна. Щомъ седалището на Дамяна билъ гр. Дръстъръ, то трѣбва да се мисли, че признаването му за български патриархъ не е станало тогава, когато седалището му било въ столицата Преславъ.

Кога и защо българскиятъ патриархъ се премѣстилъ отъ Преславъ въ Дръстъръ, не може да се установи. Проф. Златарски твърди, че когато въ 927 год. въ Цариградъ се съгласили да признаятъ българския свещеноначалникъ за патриархъ, поставено било „като непремѣнно условие, че епископътъ на престолния градъ не може да бѫде и патриархъ, а за такъвъ трѣбва да се избира измежду другитѣ епархиални епископи или митрополити, като сѫ го мотивирали, вѣроятно, съ това, че български патриархъ може да бѫде епископътъ или митрополитътъ само на такъвъ градъ или епископия, която води началото си още, ако не отъ апостолитѣ, то поне отъ първитѣ времена на християнството на Балканския полуостровъ, а не епископътъ на такъвъ градъ, който никога не билъ центъръ на епископия, какъвто е билъ тогава българскиятъ престоленъ градъ Преславъ“. Това било само привиденъ предлогъ на византийцитѣ, а въ сѫщность, споредъ Златарски, като не се съгласявали столичниятъ епископъ да бѫде български патриархъ, тѣ искали да да покажатъ на българитѣ, че тѣхниятъ „свещеноначалникъ се издигалъ въ степень патриархъ не по важността на мѣстото — столицата“, а по благоволение на византийския императоръ и цариградския патриархъ, и затова той не е равенъ по достоинство и власть на цариградския патриархъ.[1] — Нѣма да влизамъ тукъ въ подробенъ разборъ на това мнение. Нѣмаме никакво историческо свидетелство, че Византия се ржководила отъ посочения мотивъ, когато признавала една помѣстна църква за автокефална. Напротивъ се знае, че тамъ се придържали за правилото, че църковното устройство трѣбва да бѫде въ съгласие съ гражданското устройство.[2] Нови епископии се откривали и въ мѣста, които въ старохристиянско време не сѫществували, напр. Другувитийска (въ епархията

[1] П. съч., стр. 530—531. [2] Срв. тукъ, стр. 34—35.

на солунския митрополитъ) и Смоленска (въ епархията на филипийския митрополитъ)[1]. Наречени сж били така, несъмнено, по имената на славянскитѣ племена драговити и смоленци, които населявали тѣзи мѣста. Юстинианъ Велики учредилъ отдѣлна самостойна архиепископия въ съвсемъ новопостроенъ градъ — Първа Юстиниана. Императоръ Василий II Българоубиецъ призналъ и утвърдилъ независимостьта на Българската църква въ Охридъ, като се основавалъ не върху старохристиянския произходъ на Охридската (= Лихнидска) епископия, а само върху правото на българския народъ за църковна независимость и върху факта, че тогава седалище на българския духовенъ началникъ билъ гр. Охридъ. Ако Василий II успѣлъ да покори Самуиловото царство по-рано, именно когато българскиятъ патриархъ седѣлъ въ Воденъ или Прѣспа, то той щѣлъ да узакони сжществуването на Българската църква въ града, гдето заварилъ нейния началникъ (патриархъ), сир. въ града, който тогава билъ неинъ центъръ. Въ такъвъ случай Българската църква щѣла да се нарича по-късно Воденска архиепископия или Прѣспанска вмѣсто Охридска. Никейскиятъ патриархъ поставилъ независимъ архиепископъ на Сърбия съ седалище въ Жича, който не билъ старохристиянски епископски центъръ. Москва сжщо не билъ такъвъ центъръ, но въ 1590 г. всичкитѣ източни патриарси сж признали нейния митрополитъ за патриархъ, пети по редъ. Да не говоримъ за Ромънската патриаршия (центъръ Букурещъ), автокефалната Полска православна митрополия (центъръ Варшава), Албанската архиепископия (центъръ Тирана, гдето и въ турско време нѣмаше епископска катедра).

Че Преславъ билъ дълго време седалище на българскитѣ патриарси, ни свидетелствува синодикътъ на царь Бориса. Въ тоя паметникъ преди търновскитѣ патриарси сж посочени преславскитѣ патриарси Леонтий, Димитрий, Сергий и Григорий, очевидно съ цель да се изтъкне, че Търновската патриаршия е възобновена Българска патриаршия, която се намира въ Преславъ. Ако Димитрий, първиятъ български патриархъ признатъ отъ Византия, споредъ проф. Златарски, както и неговитѣ приемници Сергий и Григорий не сж седѣли въ Пре-

[2] *ὁ Δουγουβιτίας, ὁ Σμολαίνων* (H. Gelzer., Texte der Notitiae episcopatuum, стр. 554 и 558).

славъ, а въ Дръстъръ, то въ речения синодикъ тѣ трѣбвало да бждатъ наречени дръстърски. Навѣрно, въ Търново и изобщо въ днешна Северна България е сжществувало предание, че старата Българска патриаршия се намирала въ Преславъ.

Дамянъ ще да е премѣстилъ патриаршеското седалище отъ Преславъ въ Дръстъръ по нѣкакви външни причини, поради които и неговитѣ приемници мѣстили столицата си, както ни увѣрява имп. Василий II въ единъ отъ хрисовулитѣ си.[1] Споредъ Дриновъ, това е станало къмъ края на царуването на Петра (п. съч., стр. 436). Достовѣрно е, че Дръстъръ билъ седалище на българския патриархъ въ времето на царь Петра и при падането на Източното българско царство.[2] При сегашнитѣ ни сведения не можемъ да установимъ, откога българскиятъ патриархъ почналъ да седи въ Дръстъръ, но, съгласно съ охридския паметникъ, това ще да е станало още въ царуването на Романа Лакапина, т. е. не по-късно отъ 944 г. Понеже нѣмало или не сж известни причини да се премѣсти Българската патриаршия веднага следъ българо-византийския договоръ отъ 927 год., може да се мисли, че то се случило следъ тази година. Изобщо, ако се основаваме на охридския документъ, трѣбва да допускаме, че българскиятъ патриархъ билъ признатъ отъ Византия чакъ следъ премѣстването си въ Дръстъръ, между 927 и 944 год.

Péchayre изтъква, че както Иванъ Цимисхи въ 972 год. завзелъ източнитѣ области на българската държава съ по-

[1] Ако се движимъ въ предположения, може да се мисли, че поради нѣкакъвъ конфликтъ съ царь Петра българскиятъ патриархъ напустналъ царската столица и се установилъ въ Дръстъръ. Загадъчно е, че царь Петъръ се обърналъ по въпроса за богомилитѣ не къмъ своя патриархъ, а къмъ цариградския патриархъ Теофилактъ (933—956), синъ на Романа Лакатина, лекомисленъ младъ човѣкъ и безъ призвание за духовно служение (срв. Јевс. Поповић, Опћа црквена историја, ср. прев, I, Сремски Карловци 1912, стр. 791). За писмото на Петра вж. Н. М. Петровскій, Письмо патріарха константинопольскаго Ѳеофилакта царю Болгаріи, Извѣстія отдѣл. русскаго языка и словесности Петрогр. Академіи наукъ, т. XVIII, кн. 3, стр. 365—372; бълг. преводъ у Златарски, п. съч., стр. 840—845.

[2] Въ II хрисовулъ Василий II казва ясно: *Ἤγουν κελεύομεν ἔχειν τὸν Δρίστρας ἐπίσκοπον... ἐπὶ Πέτρου γὰρ βασιλεύσαντος ἐν Βουλγαρίᾳ αὕτη μὲν τῷ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἀξιώματι ἐλαμπρύνετο, μετὰ δὲ τοῦτο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβαινόντων τῶν ἀρχιεπισκόπων τοῦ μὲν εἰς Τριάδιτζαν...* (у Голубинскій, п. съч., стр. 261; Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, II изд., стр. 557).

мощьта на руситѣ (avec l'aide des Russes), така и Василий II е предприелъ да покори България сжщо подпомогнатъ отъ руски войски (aidé lui aussi par des troupes russes), (стр. 183). Който не е запознатъ добре съ историята на българското царство презъ втората половина на X в., би помислилъ, че наистина руситѣ сж били решителни участници въ завоевателнитѣ войни на Ив. Цимисхи и Василия срещу България. Въ първия случай руситѣ начело съ князъ Светослава били противници на византийцитѣ. Следъ като въ 970 год. руситѣ превзели Източна България (съ Преславъ) и достигнали до византийската граница, тѣ заплашвали и Цариградъ. Следъ отказа на Светослава да напустне България, византийскиятъ императоръ Иванъ Цимисхи (969—976) почналъ да се готви, за да изгони насила руситѣ отъ българскитѣ области. Подпомагани отъ печенези и маджари, както и отъ български дружини, руситѣ се втурнали въ Одринско, но презъ есеньта на 970 год. били разбити отъ византийския военачалникъ Варда Склиръ предъ Аркадиополъ (днесъ Люле-бургазъ). Руситѣ се оттеглили въ България, но презъ лѣтото на 971 г. пакъ нахлули въ Одринско. Презъ пролѣтьта на 972 год. Ив. Цимисхи, начело на голѣма войска, потеглилъ въ походъ срещу руситѣ въ България, като увѣрявалъ българското население, че идва да ги освободи отъ руситѣ, а не да ги пороби. Обаче следъ като изгонилъ руситѣ отъ България, той подчинилъ завзетитѣ български земи.[1] Наистина, князъ Светославъ билъ подбуденъ отъ Византия, за да предприеме първия си походъ въ България презъ 968 год., но тогава българитѣ съ помощьта на печенезитѣ скоро принудили Светослава да напустне Североизточна България (днешна Добруджа), а пъкъ и Византия не се възползувала отъ тежкото външно положение на България, напротивъ тя се показала разположена да приеме предложението на българския царь Петъръ да се възобнови договорътъ отъ 927 год.[2] Може би князъ Светославъ не би предприелъ втория си походъ, съсипателенъ за България, ако не билъ потикнатъ отъ Византия да извърши първия си походъ. При все това Иванъ Цимисхи завладѣлъ

[1] Срв. Златарски, п. съч., стр. 598—695.

[2] Пратеницитѣ на царь Петра, които пристигнали въ Цариградъ на 28. юний 968 год., били почетени по-високо, отколкото пратеникътъ на германския императоръ Лиудрандъ.

Източна България въ война съ руситѣ, а не съ тѣхна физическа помощь.

Въ втория случай вѣрно е, че Василий II ималъ и руски дружини въ похода си срещу Костуръ презъ пролѣтьта на 1017 год., но този походъ нѣмалъ сждбоносно значение. Въпрѣки обсадата, ржководена отъ самия императоръ Василий II, Костуръ останалъ въ български ржце. Въ сжщата година той успѣлъ да превземе крепостьта Сетина (близу до Островското езеро), следъ като нанесълъ тежко поражение на българитѣ, но това поражение нѣмало решително значение.[1] На 9 януарий 1018 г. Василий II заминалъ за Цариградъ, и бълг. царь Иванъ Владиславъ взелъ усилено да се готви за продължение на борбата. Ако скоро (февруарий 1018 год.) той не паднѣлъ въ битката за Драчъ и не се засилѣла византинофилската партия срѣдъ българскитѣ велможи, ожесточената борба на България за независимость щѣла да продължи още известно време. Следъ неочакваната смъртъ на Ив. Владислава България сама се разгромила. Така се обяснява надпреварването на много български войводи да спечелятъ милостьта на Василия II, като безъ съпротива му предавали своитѣ крепости. Ето защо, мисля, нѣма достатъчно основание да се изтъква като важенъ факторъ участието на руски дружини въ последнитѣ походи на Василия II, понеже това би значело, че руската държава е действувала заедно съ Византия за разрушение на българската държава. Ако е нуждно да се говори за чужда помощь, то, съ своя отказъ да сключатъ нападателенъ съюзъ съ Ивана Владислава, печенезитѣ много повече помогнали на импер. Василия, отколкото всѣкакви наемни чужди отреди.

Споредъ Péchayre, импер. Василий II призналъ независимостьта на Бълг. църква въ 1019 год. (стр. 183). Само втората отъ грамотитѣ на Василия II носи дата 1020 год. Кога била издадена първата грамота? Съ нея именно той утвърдилъ независимъ архиепископъ на България въ лицето на Иоана и опредѣлилъ епархиитѣ (17), повечето отъ които, изглежда, Бълг. църква е имала въ последнитѣ години на Самуиловото царство. Златарски отбѣгва да опредѣли датата на първата грамота: тритѣ грамоти били дадени „около и въ

[1] Срв. К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 146. Златарски, п. съч., стр. 770.

1020 год. веднага следъ възстановяването диоцеза на българската църква".[1] Споредъ Йорд. Ивановъ, тя била издадена въ 1019 год.[2]. Трѣбва да се вземе предъ видъ, че импер. Василий, който тръгналъ отъ Цариградъ презъ мартъ 1018 год., е прекаралъ до къмъ края на 1018 год. въ западнобългарскитѣ области (въ Струмица, Скопие, Охридъ, Прѣспа, Дѣволъ, Драчъ, Колоня, Дринополъ, Костуръ, Стагъ). Бавилъ се доста време въ столицата Охридъ. Тукъ той приелъ членоветѣ на българското царско семейство, сжщо и българскитѣ войводи Несторица, Лазарица (или Зарица) и Добромиръ съ тѣхнитѣ дружини. Навѣрно още, докато пребивавалъ въ Охридъ, императоръ Василий уредилъ и работитѣ на Българската църква, като приелъ и утвърдилъ новоизбрания бълг. архиепископъ Иоанъ, и отговорилъ съ първата си грамота на неговата молба писмено да опредѣли броя на клирицитѣ и парицитѣ въ неговата епархия и въ епархиитѣ на подчиненитѣ му епископи.[3] Пребивавайки въ България презъ 1018 г., той уреждалъ гражданското ѝ управление. Допустимо е, че сжщо тогава той опредѣлилъ и правното положение на Българската църква, т. е. призналъ нейната автокефалия.

Péchayre вѣрно изтъква причината,[4] поради която възстановеното въ 1186 г. българско царство се отдѣлило отъ Охридската архиепископия, която била замѣстена съ Търновската архиепископия, после патриаршия. Сжщо може да се приеме, че споменътъ за св. Климента Охридскиималъ нѣкакво значение,[5] за да запази Охридската архиепископия

---

[1] История на бълг. държава презъ срѣднитѣ вѣкове, т. II, София 1934 год., стр. 2.

[2] Български старини изъ Македония, II изд., стр. 548 и 550.

[3] *Ἐντεῦθεν οὖν καὶ τὸν εὐλαβέστατον μοναχὸν Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας ἐκυρώσαμεν εἶναι καὶ τὰ τῇ ἀρχιεπισκοπῇ προσήκοντα παραὐτοῦ ἐθύνεσθαι.*

Καὶ ἐπεὶ ᾐτήσατο ὁ τοιοῦτος ἐγγράφως ἔχειν τοὺς ὀφείλοντας ταῖς ἐκκλησίαις τῆς ἐνορίας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπισκόπων αὐτοῦ κληρικοὺς καὶ παροίκους ὑπηρετεῖν, δεδώκαμεν αὐτῷ τὸ παρὸν σιγίλλιον τῆς βασιλείας ἡμῶν, δι' οὗ παρακελευόμεθα... (у Голубинскій, п. съч., стр. 259, Йорд. Ивановъ, п. сб., стр. 550).

[4] Срв. у мене, История на Охридската архиепископия, I, стр. 89—90.

[5] Sons Caloïan, puis sous Iean-Assen II, les terres bulgares se trouvèrent de nouveau réunis, ou peu s'en faut, et cependant la suprématie d'Ochrida se maintint dans l'Ouest. Le souvenir de saint Clément fut peut être pour quelque chose dans cette situation favorisée (стр. 184).

самостойностьта си, когато тя паднала подъ властьта на царь Калояна и Асена II. Къмъ това трѣбва да се прибави, че и почитьта, която Калоянъ хранѣлъ къмъ царь Самуила, могла да го задържа да посегне върху Охридската архиепископия. Тоя български царь трѣбвало да държи смѣтка и за силната привързаность на македонското българско население къмъ Охридската църква, която вече минавала и за учреждение на Юстиниана Велики. По тази причина той не ще да се решилъ да дигне мощитѣ на св. Климента или на св. Наума и ги пренесе въ Търново, както сторилъ съ мощитѣ на св. Ивана Рилски и Илариона Мъгленски. Голѣма прѣчка за църковното обединение на Охридска България съ Търновска ще да е представяла сжщо така и унията на Търновската църква.[1] Следъ учредяването на Търновската патриаршия (1235 год.) тая прѣчка вече не сжществувала и въ търновскитѣ управителни срѣди се слагалъ възгледътъ, че единъ е върховниятъ църковенъ началникъ въ бълг. държава — търновскиятъ патриархъ, отъ когото трѣбва да зависи и охридскиятъ архиепископъ.[2]

Péchayre подхвърля остроумна мисъль, че Охридската архиепископия се запазила и подъ сръбска власть (при Стефанъ Душана), защото нейниятъ началникъ билъ още полезенъ: той заедно съ търновския патриархъ посветилъ сръбския патриархъ, който после коронясалъ Душана за императоръ (стр. 185). Трѣбва да се отбележи, че учредяването на Сръбската патриаршия станало въ 1346 год., а Охридската архиепископия влизала въ предѣлитѣ на сръбската държава още къмъ 1334 год. Едва ли толкова рано могълъ да предвиди Стефанъ Душанъ, че Охридската архиепископия ще му бжде нуждна за посочената държавно-национална цель, която можелъ да си постави чакъ къмъ 1345 год., когато владѣлъ по-голѣмата часть отъ бившата византийска територия въ Балканския полуостровъ. Както се знае, той се провъзгласилъ за царь въ Сѣръ въ края на 1345 год. До това време Охридската архиепископия била оставена да сжществува, сигурно, по други причини, най-вече поради това, че, запазвайки църковната независимость на православното българско и албанско население — паството на Охридската църква, Сте-

[1] Срв. п. м. тр., I, стр. 94.

[2] Срв. у мене, п. тр., I, стр. 151.

фанъ Душанъ се надѣвалъ, че ще го привърже къмъ своята държава, която станала вече твърде разнородна.[1] Охридскиятъ диоцезъ трѣбва да е билъ рѣзко обособенъ национално, та, следъ разпадането на Душановото царство, той станалъ база за отдѣлно кралство съ центъръ Прилепъ, чийто земи, както и Péchayre казва (стр. 186), „продължавали да носятъ името България и българско кралство“[2], споредъ увѣренията на сръбския писатель Михаилъ отъ Островица и албанския господарь Иванъ Музаки.

Въ началото на XV в. турската власть се показала благосклонна къмъ Охридската архиепископия, която успѣла да си върне старитѣ български епархии Видинска и Софийска. Въ спора си съ цариградския патриархъ охридскиятъ архиепископъ (името му не е известно) основавалъ своитѣ права върху тѣзи епархии и на грамотата, съ която императоръ Мануилъ Палеологъ призналъ правото на неговия предшественикъ Матей да управлява тѣзи и други епархии, посочени въ императорскитѣ хрисовули (на Василия II и Михаила VIII Палеологъ). Цариградскиятъ патриархъ отричалъ, че Мануилъ Палеологъ издалъ подобна грамота, но охридскиятъ архиепископъ посочилъ въ отговора си до патриарха времето, когато архиепископъ Матей отишълъ въ Цариградъ и издействувалъ такава грамота. Охридскиятъ архиепископъ се обърналъ и къмъ импер. Мануилъ Палеологъ съ молба да защити правата на неговата Църква. Въ този видъ се знае спорътъ. Дали императоръ Мануилъ Палеологъ е подържалъ цариградския патриархъ и заедно съ него правѣлъ „сериозна опозиция“,[3] както твърди Péchayre, — за това нѣма известия.

Стефанъ Душанъ, който се отличавалъ, както казва Péchayre, съ организаторски духъ и дива енергия (l'énergie farouche), взелъ строги мѣрки срещу католишката пропаганда, изобщо срещу прозелитството. Жестокитѣ наказания, които

---

[1] Вж. повече у мене, п. съч., I, стр. 318—319.

[2] Les territoires occupés par Veulkachine continuèrent de porter le nom de Bulgarie et de royaume bulgare, comme nous l'apprennent l'écrivain serbe Michel d'Ostrovitsa, à la fin du XV-e siècle, et le seigneur albanais Iean Mousaki, en 1510.

[3] Au début de cette histoire, Ochrida reprend ses droits sur les métropoles de Vidin et de Sofia, malgrè la sérieuse oppisition de l'empereur Manuel Paléologue et du patriarche (стр. 187).

предвиждалъ за закононарушителитѣ,[1] наистина даватъ основание да се смѣта неговиятъ законникъ (1349 год.) за „драконовски“ (code draconien) (стр. 186). Обаче следъ смъртьта на Душана неговиятъ законникъ едва ли ималъ задължителна сила за разнитѣ „национални и областни“ държавици, на които се разпокжсало сръбското царство.[2] Политически билъ раздробенъ и диоцезътъ на Охридската архиепископия.[3] При това положение католичеството имало благоприятни условия да се засили, особено въ крайадриатическитѣ епархии на Охридската архиепископия. Възъ основа на фактитѣ, които посочвамъ въ своето съчинение (стр. 28—31), твърдя, че презъ XV в. „Мощната Охридска архиепископия успѣшно се е борила и съ католишката пропаганда“ (стр. 28). Péchayre не е съгласенъ съ това твърдение. „Интересно би било — казва той — да се знае, въ какво се състояла тази пропаганда въ една епоха тъй смутна, когато папитѣ били поскоро заети да спратъ мусулманското нашествие, напр. като давали помощи (subsides) на Скендербега, както напомня за това авторътъ“ (стр. 188). Презъ този периодъ (1394—1557), „римската идея въ охридскитѣ територии била представяна само отъ латинскитѣ колонии въ Скопие, Призренъ, Янево и Ново бърдо и известно време отъ латинската епископия въ Валона, гдето католишкото отстжпление (le recul catholique) се дължело на друга причина, а не единствено на силата на православното съзнание. Присжтствието на православни елементи, покрай католишки саксонски малцинства въ двата центра Ново бърдо и Янево, е съвсемъ естествено и не показва отстжпление на католишкия елементъ“ (стр. 189). Авлонската пъкъ католишка епископия, споредъ Péchayre, е изчезнала, понеже тамошнитѣ католици избѣгали въ Италия, както много хиляди православни семейства[4] (стр. 190).

---

[1] Срв. К. Јиречек, Историја Срба, III, стр. 89: у мене, п. съч., I, стр. 324—327.

[2] Après la mort de Douchan — казва P. —, ce fut le retour aux groupements nationaux et régionaux avec les chefs que lui-même y avait placés comme ses lieutenants (стр. 186).

[3] Срв. у мене, п. съч., I, 330 сл.

[4] Презъ юний 1417 год. турцитѣ изгорили гр. Авлона и пленили много народъ (м. тр. „История на Охридската архиепископия-патриаршия“, стр. 40).

Не става дума за планомѣрна католишка пропаганда, каквато се вижда, следъ като било създадено въ Римъ особено учреждение за тази цель (Congregatio de propaganda fide отъ 1622 г.). Вѣрно е, че папитѣ искали и гледали да помагатъ, за да се спре турското нашествие. Не е билъ прикриванъ обаче тѣхниятъ стремежъ да простратъ своята власть върху православнитѣ страни. Молбитѣ на византийскитѣ императори Андроникъ III Млади (1328—1341), Мануилъ II (1391—1425), Иоанъ VII Палеологъ (1425—1448) за помощь срещу турската опасность намирали отзвукъ въ Римъ, но при условие тѣ да наложатъ унията на своя народъ. Папскитѣ парични помощи, пращани на Скендербега, били сжщевременно разпространители на папското влияние между православното население (албанско и българско), което водѣло неравна борба съ турцитѣ. Чувствувайки благодарность за тази подкрепа, страдалческото население могло да не гледа съ лошо око на могжщия римски първосвещеникъ. Кое го предпазвало, въпрѣки римскитѣ добрини, отъ изкушението да се подаде на католишко влияние, ако не здравото му православно съзнание, поддържано и развивано отъ Охридската църква?

Да речемъ, че турскитѣ опустошения сж били причина да се закрие католишката епископия въ Авлона, макаръ че не се знае колко католици имало тамъ до това време и дали всички сж избѣгали въ Италия. Обаче, следъ като турцитѣ затвърдили своята власть въ Албания, въ края на XV в. или въ началото на XVI в. могли да се възобновяватъ католишкитѣ гнѣзда въ Южна Албания, както се съживили католишкитѣ общини въ Северна Албания и въ Ново бърдо, което сжщо било опустошено отъ турцитѣ въ 1455 и 1467 год.[1], Това било толкозъ по-възможно поради търговскитѣ сношения съ венецианската република, която презъ XV в. се закрепила по черногорското и северноалбанското крайбрѣжие и съдействувала за засилване на Католишката църква въ тоя край[2], който съставялъ часть отъ православната Зетска епархия. Притѣснявани били православнитѣ въ Которъ и други

[1] Срв. с. тамъ, стр. 41.

[2] Освенъ въ Антивари, отъ 1452—1480 г. се явява новъ католишки архиепископъ въ Крайна при Шкодранското езеро. На антиварския архиепископъ билъ подчиненъ и гр. Которъ въ 1420 год., когато призналъ върховната власть на Венеция (К. Јиречек, Историја Срба, IV, стр. 180).

крайбрѣжни мѣста още, когато сжществувало сръбското деспотство[1]. Подъ католишко влияние подпадали дори сръбски властелини отъ крайадриатическитѣ земи[2]). Католици сполучвали да заематъ високи служби въ владѣтелски дворове[3]. Католицизмътъ се засилилъ въ Босна[4]), откждето могълъ да се

[1] Иречекъ (п. съч., стр. 175) съобщава нѣколко факти. На 11 юлий 1446 год. Которската (католишка) община писала въ Венеция, че въ нейната область имало славянски (schiavi) свещеници, които били схизматици, и молила, которскиятъ ректоръ (венециянскиятъ управитель) и тамошниятъ епископъ да ги изгонятъ и да поставятъ вмѣсто тѣхъ латински свещеници. Венециянскиятъ сенатъ се съгласилъ да бждатъ замѣнени православнитѣ свещеници съ латински, но постепенно и твърде внимателно. На 15. XI. 1453 год. черногорскиятъ войвода Стефанъ Черноевичъ молилъ венециянската република да защити Сръбската църква въ областьта отъ Которъ до Алесио. Венециянското правителство предписало на своитѣ ректори въ Которъ и Албания да не правятъ никакви пакости на „славянскитѣ" (sclavos) църкви и свещеници. На 6. IX. 1455 год. много селища въ Зета признали властьта на Венеция, но при условие Сръбската църква да запази своитѣ църковни власти и да бжде свободна отъ всѣкакво католишко влияние. Православнитѣ въ Крайна (срв. тукъ, стр. 23, заб. 2), подведомствени на зетския митрополитъ, сж молили венециянското правителство да забрани на мѣстния католишки архиепископъ да се бърка въ юрисдикцията на православния митрополитъ въ Зета, понеже той е сжщо и крайински митрополитъ и като такъвъ имъ ржкополага свещеници.

[2]) Зетскитѣ владѣтели Балшичи се колебаели между Православната църква и Католишката. Владиславъ Херцеговичъ отишълъ въ 1454 год. на поклонение въ Лорето (Италия), сжщо и черногорскиятъ войвода Иванъ Черноевичъ въ 1480 год. Въ Черна гора всички Дрекаловичи, наречени Кучко братство, били католици до XVII в. (Јиречек, п. съч., стр. 181—182).

[3]) Католишкиятъ свещеникъ Иванъ (навѣрно дубровчанинъ) отъ „саконската" църква Св. Никола въ Ново бърдо билъ протовестиаръ на княгиня Милица, вдовицата на сръбския князъ Лазаръ, и на деспота Стефанъ Лазаревичъ (1389—1427). Католишкиятъ свещеникъ Радко отъ Дубровникъ, после католишки требинско-мъркански епископъ, билъ капеланъ и сетне отъ 1378 год. протовестиаръ на босненския владѣтель Стефанъ Твърдко I (1353—1391), който въ 1377 год. се коронясалъ въ Милешевския монастиръ за кралъ на Сърбия като правнукъ на сръбския краль Стефанъ Драгутинъ. Свещеникъ Михаилъ отъ Дубровникъ, после католишки епископъ въ Книнъ (Северна Далмация), билъ около 1390 год. канцлеръ на сжщия краль. (п. съч., III, стр. 98 и IV, стр. 180; срв. с. съч., II, стр. 85; Голубинскій, п. съч., стр. 570 571 и 590).

[4]) Поради турската опасность босненскитѣ крале почнали да търсятъ опора въ Католишката църква. Голѣмо влияние придобили францисканцитѣ, които имали манастиръ въ Сребърница. Кралски пратеници често били католишки духовни лица, особено францисканци. Братътъ на босненския краль Стефанъ Томашъ (1443—1461), Радивой, билъ католикъ. Сжщо и краль Сте-

разшири въ сръбското деспотство[1]).

Следъ унищожението на Ипекската патриаршия, Охридската архиепископия наследила заедно съ нейнитѣ епархии и нейната отбранителна борба срещу настжпателния католицизъмъ. Може да е било естествено, че въ двата центра на рудари сакси, Ново бърдо и Янево, е имало и православни жители[2]), но забележително е това, че Църквата се грижела да запази православнитѣ отъ религиозното влияние на тѣхнитѣ съжители католици, съ които, нѣма съмнение, общували поради стопански връзки. Въ християнско време сакситѣ и дубровчанитѣ се ползували съ автономия (имали свои сждии и др. чиновници). Ново бърдо имало право да кове свои пари[3]). Дубровачани и въ турско време се ползували съ привилегии. Поради това нѣкои православни ставали католици и дубровнишки поданици, за да си обезпечатъ безопасно живѣене въ Турция. Сжщо и на саксонския гр. Чипровци турцитѣ дали привилегии[4]). Навѣрно и сакситѣ въ други рударски мѣста не били приравнени съ раята. Съжителството съ

фанъ Томашъ, роденъ и възпитанъ въ патаренството (богомилство), приелъ католичеството, следъ като встжпилъ на престола, и поради това патаренитѣ взели страната на неговия неприятель Стефанъ Вукчичъ, захълмски (херцеговински) господарь (1435—1466). Освенъ францисканци, въ Босна действували и т. н. Малки братя (споменавать се въ Сутиска презъ 1419 год., въ гр. Подвисоки — днесъ Зворникъ презъ 1423 год., въ Сребърница презъ 1426 год.) (Голубинскій, п. съч., стр. 591; Јиречек, п. съч., II, стр. 148—149; III, стр. 98 и 107; IV, стр. 181).

[1] Сребърница и Подвисоки, гдето били настанени католишки монаси, се намирали на границата между Босна и Сърбия. Дори Сребърница известно време (съ прекжсване до 1458 год.) влизала въ сръбското деспотство (срв. у Јиречек, п. съч., IV, стр. 90—91). Католишка славянска църква имало въ 1432 год. въ Бѣлградъ. Иречекъ мисли, че това било нѣкоя капела на далматински търговци. Сръбскитѣ деспоти се намирали въ тѣсни връзки съ Унгария. Това благоприятствувало католишкото духовенство въ Сърбия да поддържа тѣсни връзки съ унгарското. При тия отношения обяснимо е, че били правени опити да се привлѣче Сърбия къмъ унията (кардиналъ Иванъ Стойковичъ отъ Дубровникъ по време на Базелския съборъ, францискане-цътъ Иванъ Капистранъ по време на Флорентийския съборъ) (п. съч., IV, стр. 181).

[2]) Още въ сръбско време въ рударскитѣ градове Ново бърдо, Рудникъ, Сребърница и Трепча живѣели сърби и дубровчани (Јиречек, п. съч., IV, стр. 184).

[3]) Срв. с. тамъ, III, стр. 108; IV, стр. 184.

[4]) Срв. К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 347 и 348.

привилегировани католици можело да постави православнитѣ въ изкушение да промѣнятъ вѣрата си. А, по всѣка вѣроятность, духовнитѣ ржководители на тия католици не сж отбѣгвали да увеличатъ паството си съ прозелити. Въпрѣки тази възможность ние виждаме въ католишки центрове като Новобърдо и Янево немалки православни общини, за запазването на които грачанишкиятъ митрополитъ премѣстилъ седалището си въ Ново бърдо и се титилувалъ новобърдски, като пребивавалъ по нѣкога и въ Янево. И охридскиятъ архиепископъ Прохоръ посещавалъ тѣзи мѣста безъ друго и съ цель да предпази православното население отъ католишко влияние[1]).

---

[1]) Срв. у мене, История на Охридската архиепископия-патриаршия, стр. 168—169. Въ приписки отъ 1535—1598 год. новобърдски митрополити (Никаноръ, Василий) и ипекскиятъ архиепископъ Герасимъ наричатъ грачанишката църква липлянска или новобърдска митрополия (Љ. Стојановић, Српски записи и натписи, I, №№ 480, 528, 751, 796, 819). Възъ основа на това Иречекъ твърди, че презъ XVI в. седалището на новобърдския митрополитъ било отново, изглежда, въ Грачаница (Историја Срба, IV, стр. 171). Трѣбва да се отбележи, че въ припискитѣ митрополитътъ самъ се нарича новобърдски. Не би имало основание той да носи тази нова титла намѣсто старата липлянски или грачанишки и да нарича грачанишката църква новобърдска митрополия, ако не е седѣлъ въ Ново бърдо. По-рано липлянскиятъ митрополитъ се наричалъ и грачанишки, понеже седалището му било въ Грачаница. Сжщо така грачанишкиятъ митрополитъ взелъ да се титулува новобърдски, понеже седѣлъ въ Ново бърдо, като формално смѣталъ грачанишкия манастиръ за своя катедрала.

Дали охридскиятъ архиепископъ направилъ опитъ да подчини католицитѣ въ Босна, това не твърдя, както погрѣшно изтъква Péchayre. Привеждайки съобщението на A. Hudal, че въ 1527 год. ипекскиятъ „патриархъ" поискалъ отъ В. Порта да му подчини босненскитѣ католици, азъ правя само условно предположение: „Ако е вѣрно това съобщение, то подобна постжпка е направилъ не ипекскиятъ „патриархъ", какъвто въ 1527 год. още не е сжществувалъ, а охридскиятъ архиепископъ, подъ чието ведомство тогава се намирала Босна" (стр. 30, заб. 1). Тази уговорка съвсемъ не отговаря на преценката, която дава моятъ критикъ: „Toujours pour marquer cette réaction vigoureuse de l'Église d'Ochrida contre ies tentatives de ses adversaires, Snégarov attribue à son archevêque une démarche qui parait plutôt le fait d'un archevêque serbe" (стр. 190). Възможно е, както допуща Péchayre, че въ горното съобщение датата е сбъркана и трѣбва да се чете 1557. Hudal не посочва извора, откждето взелъ това сведение, и не мога да провѣря. Може да е билъ „архиепископътъ на Сърбия, новоназначенъ, благодарение на своя чичо, който е паша", сир. Макарий. Маринъ di Cavalli, минавайки презъ Скопие, чулъ отъ единъ дубровнишки свещеникъ, намѣстникъ на антиварско-призренския архиепископъ, че тоя архиепископъ на Сърбия тъкмѣлъ подобенъ опитъ и съобщилъ това на венецианското правителство отъ Плов-

Види се, въ подкрепа на своето мнение, че Православната църква (resp. Охридската) не е била въ състояние да спре растежа на католишкия елементъ въ своя диоцезъ, Péchayre привежда факти отъ по-късно време. Въ срѣдата на XIX в. Hahn намѣрилъ въ Янево 150 катол. семейства и 42 мухамедански, но никакви православни; въ Ново бърдо въ 1654 год. имало доста католици, та латинскиятъ антиварско-призренски архиепископъ, когато идвалъ въ Сърбия, е пребивавалъ тукъ, гдето извършвалъ архиерейски служби (стр. 190), сир. и въ Ново бърдо не ще да имало православни. Тѣзи факти не могатъ да бждатъ исторически указания, че така е било и презъ XV—XVI в. Православната църква (въ случая Ипекската), обременена отъ държавни данъци и дългове, станала по-слаба за борба съ католицизма, а католишката пропаганда отъ XVII в. започнала да действува твърде енергично и можела да придобие нови членове на Катол. църква. Но не можемъ да говоримъ за приръстъ на католишкия елементъ въ тѣзи мѣста, понеже не знаемъ колко сж били тамъ катол. семейства въ времето на охридския архиепископъ Прохоръ (1523-1550), откогато имаме сведения за православни въ Янево и Ново бърдо. Ако по-късно тамъ изчезналъ православниятъ елементъ, това може да се обясни съ турскитѣ гонения и особено съ дветѣ голѣми сръбски преселения въ 1690 и 1737 год. При това, ако се сжди по съобщението на антиварския архиепископъ Маринъ Bizzi, че въ 1610 год. въ Янево имало 120 латински кжщи,[1] то би излѣзло, че въ течение на близу 250 години тая катол. община се увеличила съ 30 кжщи. Не знаемъ, дали този приръстъ билъ успѣхъ на катол. пропаганда или пъкъ се дължелъ на преселническо движение.[2] Но

давъ на 13 августъ 1558 год. (Péchayre, п. сп., стр. 191). Обаче не е било невъзможно да се опиталъ въ тая посока и охридскиятъ архиепископъ Прохоръ, известенъ съ своя стремежъ да разшири своята власть и да я закрепи въ сръбскитѣ области. И тойималъ връзки съ цариградски голѣмци, чрезъ които се домогвалъ за южномакедонски епархии и успѣлъ да осуети опита на смедеревския митрополитъ Павелъ (вж. у мене, п. съч., стр. 10 и 18—19).

[1] Срв. м. ст. „Скопската епархия", въ Годишникъ на Богословския факултетъ, т. XVI, стр. 31, заб. 2.

[2] По сведения на сръбски изследвачи (Цвиичъ и Николичъ) отъ днешнитѣ латини или католици въ Янево (400 кжщи къмъ 1906—1912 г.), които говорятъ само сърбо-хърватски, твърде малка часть сж стари жители, а повечето сж потомци на преселени преди 200—300 години отъ Босна и Херцеговина и говорятъ на тамошенъ диалектъ (срв. Јиречек, п. съч., III, стр. 109).

дори да приememъ първото, придобивката била незначителна.

Следъ като били присъединени сръбскитѣ епархии къмъ Охридската архиепископия,[1] въ Сърбия не е изчезналъ копнежътъ за църковна независимость. Знае се, че къмъ 1530 год.[2] въ Охридския диоцезъ се появилъ сръбски църковенъ въпросъ. Смедеревскиятъ митрополитъ Павелъ отхвърлилъ властьта на охридския архиепископъ Прохоръ и се провъзгласилъ за ипекски патриархъ.[3]

---

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 18 и прит. № I.

[2] У Péchayre напечатано къмъ 1550 год. (стр. 188).

[3] Срв. у мене, п. съч., стр. 19—24. Това движение описалъ и Siméon Vailhé въ Dictionnaire de Théologie catholique, т. II, статия Bulgarie, кол. 1195-1196. Той не е знаелъ решенията на охридскитѣ събори срещу Павла Смедеревски. Освенъ отъ грамотата на цариградския патриархъ Иеремия I отъ 1530 год. (вж. у мене, п. съч., стр. 20), Vailhé черпилъ сведения и отъ едно още неиздадено писмо, което костурскиятъ митрополитъ Дионисий отправилъ на 12. XI. 1716 год. до иерусалимския патриархъ (Хрисантъ). За това писмо му съобщилъ L. Petit, известенъ издатель на документи за православнитѣ църкви. Споредъ Vailhé, между 1523—1530 г. охридскиятъ архиепископъ Прохоръ заминалъ въ Палестина за поклонничество (хаджилъкъ). Неговиятъ дяконъ Павелъ, изглежда, билъ притѣсняванъ отъ турската власть за данъцитѣ. Той отишълъ въ Цариградъ да се срещне съ великия везиръ Ибрахимъ паша, ренегатъ гръкъ, който му билъ близъкъ роднина. Не се знае точно, какво сж приказвали тѣ, но дяконъ Павелъ се върналъ отъ Цариградъ съ пълномощие на великия везиръ да възстанови Ипекската патриаршия и да бжде той неинъ пръвъ титуляръ. Архиепископъ Прохоръ се научилъ за това въ Палестина. Той побързалъ да свърши своитѣ религиозни задължения (dévotions) и пристигналъ въ Цариградъ да иска своето право, споредъ неговото мнение (sur son avis). Цариг. патриархъ Иеремия I свикалъ своя Синодъ, който свалилъ Павла, отлжчилъ отъ църквата него и всички негови последователи и поставилъ отново Ипекската архиепископия подъ ведомството на Охридъ презъ септември 1530 год. Малко е вѣроятно — казва Vailhé —, че натрапникътъ (l'intrus) се подчинилъ на това решение. Той трѣбва да е останалъ да владѣе ипекския престолъ до смъртьта на великия везиръ Ибрахимъ паша (1534) и тогава Ипекъ ще да е билъ подчиненъ на Охридъ, за да се възстанови независимостьта му въ 1557 год.

Този разказъ не съответствува на охридскитѣ документи, обнародвани още въ 1922 год. въ Споменик кн. LVI. Отъ тѣзи документи не се вижда да е отишълъ Прохоръ въ Иерусалимъ и въ време на неговото отсжтствие дяконъ Павелъ да е извършилъ промѣната. Преди патр. Иеремия се намѣсилъ александрийскиятъ патриархъ Иоакимъ съ послание отъ априлъ 1530 г. до охридския архиепископъ Прохоръ. Патр. Иоакимъ узналъ за бунта на Павла Смедеревски отъ единъ светогорецъ, иеромонахъ Гавриилъ въ Иерусалимъ. Павелъ не билъ дяконъ, а митрополитъ на Смедерево (въ Сърбия). Изглежда, че Павелъ Смедеревски ималъ връзки съ турски голѣмци,

Опитътъ на Павла излѣзълъ несполучливъ, но не билъ потушенъ сръбскиятъ църковенъ въпросъ. Скоро следъ смъртьта на охридския архиепископъ Прохоръ († 1550) въ 1557 год., по заповѣдь на султана Сулеймана Великолепни, била възстановена Ипекската църква подъ официално название а р х и е п и с к о п и я. Приема се, че главенъ деятель за тая промѣна билъ потурченият сърбинъ Мехмедъ Соколовичъ, тогава „кубе везиръ“ (трети

та, следъ като билъ отлъченъ отъ църквата въ м. мартъ 1532 г., сполучилъ да държи известно време въ затвора архиепископа Прохора и нѣкои нему подведомствени митрополити и чиновници. Обаче това било, когато се разгорещила борбата между Павла и Охридската църква. Не се знае, кога Прохоръ билъ затворенъ и кога се освободилъ отъ затвора, следъ което издействувалъ султански ферманъ противъ Павла Смедеревски. Тия събития станали между двата охридски събора противъ Павла: 13. III. 1532 год. и 20 юний 1541 год.. Тъй като вториятъ съборъ билъ свиканъ по силата на султанския ферманъ, то архиепископъ Прохоръ ще да е получилъ тоя ферманъ въ сжщата година. Следъ като билъ освободенъ отъ затвора, архиепископъ Прохоръ едва ли се бавилъ много време въ Охридъ и заминалъ въ Цариградъ, за да издействува ферманъ за сръбскитѣ епархии. Може да се мисли, че той излѣзълъ отъ затвора въ 1540 год. или въ първитѣ месеци на 1541 г. Едва ли било възможно Прохоръ заедно съ своитѣ чиновници и митрополити да е лежалъ дълго време въ затвора и съ окови, както се казва въ охридския съборенъ актъ отъ 1541 год. Народътъ и другитѣ свободни архиереи не стояли бездействени, а продължавали да се борятъ срещу насилника и да действуватъ предъ турскитѣ власти за освобождението на затворенитѣ. Може да се допустне, че Павелъ добилъ това надмощие къмъ 1539—40 год., въ всѣки случай следъ смъртьта на великия везиръ Ибрахимъ паша, предполагаемъ неговъ покровитель. Значи той трѣбва да е ималъ другъ силенъ турски подръжникъ. Юрд. Трифуновъ допуска, че Павелъ нанесълъ на Прохора тази пакость, като успѣлъ да привлѣче на своя страна великия везиръ презъ време на турски походъ срещу Унгария и Австрия (срв. у мене, п. съч., стр. 23, 2). Допустимо е сжщо, че Павелъ могълъ да постигне цельта си чрезъ охридския турски управитель или пъкъ чрезъ румелийския бейлеръ-бей (въ София).

Въпросното писмо на Дионисия Костурски не може да се предпочита предъ съвременнитѣ официални документи по дѣлото на Павла Смедеревски. Вижда ми се съмнително, че Павелъ Смедеревски билъ по народность гръкъ, както приематъ Vailhé и Péchayre (стр. 188). Доколкото може да се сжди отъ документитѣ за архиеп. Прохора, може да се мисли, че той гледалъ да поставя архиереи славяни въ сръбскитѣ епархии. Смедеревската епархия била чисто славянска, една отъ главнитѣ епархии на Ипекската патриаршия и столична въ бившето сръбското деспотство. Трудно е да се допустне, че тактичниятъ Прохоръ би предизвикалъ сръбския народъ съ натрапване на митрополити гърци и че сърбитѣ биха работили заедно съ митрополитъ гръкъ за възстановление на своята родна патриаршия.

везиръ), който поставилъ на възстановения ипекски престолъ своя близъкъ роднина (навѣрно братъ)[1] Макарий, дотогава архимандритъ на Милешевския манастиръ. Той, както и други потурчени султански сановници отъ сръбски произходъ, се заели да възстановятъ Сръбската църква по искане на сръбскитѣ първенци начело съ игумена Макария и по политико-национални съображения, именно „да привържатъ сръбския народъ къмъ Турция и да го отклонятъ отъ влиянието на западнитѣ държави (Австрия и Венеция)".[2] Това обяснение не се вижда задоволително на Péchayre. Сърбитѣ показали вече на Унгария и Венеция, че нищо особено не ги влѣче къмъ Западъ.[3] Кога е станало това, критикътъ не посочва. Доколкото познавамъ историята на сръбския народъ следъ 1459 год., имало връзки между сърбитѣ и съседнитѣ християнски държави. Въ Венеция презъ XV в. се развило славянското (съ кирилица) печатно дѣло.[4] Въ Унгария (Сремъ, Банатъ и Бачка) намирали прибѣжище много сръбски бѣжанци. На унгарска земя съ

[1] Péchayre не се съмнява, че Макарий билъ братъ на Мехмеда Соколовичъ, който споредъ него билъ дяконъ въ Милешевския манастиръ преди да стане еничеринъ (стр. 191 и 192). Сжщо и проф. Евс. Поповичъ ги счита за братя (Опћа црквена историја, сръбски преводъ, кн. II, Сремски Карловци 1912, стр. 545). Проф. Андра Гавриловић нарича Макария братъ на Мехмеда Соколовичъ, но забелязва, че не е безспорно да сж били тѣ двама братя (Историја Српске православне цркве, II изд., Бѣлградъ 1930, стр. 138—139). Споредъ съобщението на венецианския представитель Маринъ di Cavalli отъ 20. VII. 1558 год., тоя паша билъ ч и ч о (oncle) на новопоставения сръбски архиепископъ (вж. по-горе, стр. 26, заб. 1). Несъмнено е, че Макарий и Мехмедъ Соколовичъ били близки роднини.

Не ми е известно Мехмедъ Соколовичъ да е билъ дяконъ въ Милешевския манастиръ, както твърди Péchayre. Той навѣрно се е училъ въ Милешевския манастиръ преди да бжде взетъ за еничеринъ, сир. билъ дякъ, манастирски ученикъ.

[2] П. м. съч., стр. 66. Сходно съ моето гледище бѣ изказалъ и проф. Андра Гавриловић: „прави државник широких погледа везир Соколовић, баш с гледишта државних интереса, наће да само законска обнова српске Пећске Патријаршије може умирити раздраженост српског духа. С једне стране српско исељавање у Угарску, а с друге јачање српског елемента... учинише те султан потписа ферман" (п. съч., стр. 139).

[3] On appreciera diversement ces raisons, car les serbes avaient déjà montré à la Hongrie et à Venise que rien de spécial ne les attirait vers l'Occident (стр. 193).

[4] Срв. м. ст. „Първата българска печатница", сп. Македонски прегледъ, год. XI, кн. 3 и 4, стр. 3—4.

съгласието на краль Матия (1458—1490) се създало сръбско деспотство, начело на което до 1502 год. стояли още потомци на Гюрга Брановичъ (1427—1456).[1] Това деспотство било огнище, което възпламенявало борческия духъ на сърбитѣ подъ турска власть. Около т. н. царь Йованъ Ненада, който се явилъ въ 1526 год. и си избралъ за столица Сегединъ, бързо се събрали 10000—15000 сърби (часть отъ тѣхъ били отъ Турско), решени да изгонятъ турцитѣ отъ Европа. Храбриятъ сръбски войвода и после деспотъ Павле Бакичъ († 1537), избѣгалъ въ Унгария отъ Турция въ края на 1525 год., е поддържалъ постоянни връзки съ сърбитѣ въ Турция и при него често идвали сръбски и гръцки монаси отъ Сърбия и Атонъ.[1] Следъ като турцитѣ завладѣли Унгария (въ 1541 год. падналъ Будимъ, въ 1552 год. — Темишваръ), сръбскиятъ народъ, който изцѣло се намиралъ вече подъ турска власть, не е престаналъ да се надѣва за освобождение, както не се отчаяли неговитѣ отвждунавски съжители — унгарцитѣ. Естествено било да се уповаватъ преди всичко на съседнитѣ християнски държави, най-вече на Австрия, която имала жизненъ интересъ да изтласка турцитѣ отъ Унгария и, естествено, трѣбвало да търси и подкрепа въ поробенитѣ народи — маджари и сърби. Турскитѣ държавници добре схващали тази северна опасность, която могла да дойде по-рано или по-късно. Сръбскиятъ народъ не е желаелъ да бжде подчиненъ на Охридската архиепископия, която била църква на България и освенъ това следъ смъртьта на Прохора взела да се подава на гръцкото влияние. Той искалъ да има свой отдѣленъ националенъ вождъ, какъвто имали българитѣ въ лицето на охридския архиепископъ-патриархъ и гърцитѣ въ лицето на цариградския патриархъ. За да не се чувствува сръбскиятъ народъ съвсемъ пренебрегнатъ, унизенъ и склоненъ къмъ крайни действия, турскитѣ държавни мжже, особено тия отъ сръбско потекло, счели за държавополезно да възстановятъ неговата църковна независимость.

Péchayre намира основателна моята преценка, че Охридската църква, българска по произходъ, живѣела въ добри отношения съ разнитѣ народности, които тя управлявала: сръбска, албанска и влашка. Обаче това „нагледъ логично

[1] Срв. Јиречек, п. съч., II, стр. 195 сл.

[1] Јиречек, п. съч., II, стр. 210 и 212—213.

заключение", „споредъ него, се противопоставя на единъ не помалко очевиденъ фактъ: всички църкви, произлѣзли отъ Византия, се измѣнили въ църкви чисто национални отъ духа, който имъ вдъхнала тѣхната майка, и по неинъ примѣръ. Архиеп. Прохоръ могълъ да работи въ съвършено съгласие съ сръбскитѣ прелати, но неговата грѣшка била, че вѣрвалъ въ сцеплението на елементи, които сѫ били само притурени (juxtaposés). Освенъ това той забравилъ, че отдалеченостьта му отъ административния центъръ, гдето се купували решенията, поставяла неговата Църква въ твърде низше положение (très inférieure) при случаи на сепаратизъмъ. Неговата илюзия и противодействието му срещу Павла Смедеревски сѫ причинили, Охридската църква да изгуби въ 1557 год. епархии абсолютно български като Нишъ, Скопие, Кюстендилъ, Морозвиздъ.[1] Къмъ тѣхъ трѣбва да се прибави Ново бърдо, споредъ откритията направени въ венецианскитѣ архиви отъ другъ софийски ученъ, Иванъ Сакъзовъ. Инициативата е принадлежала на Макария, който намѣрилъ въ своя братъ пълна помощь и разбиране (une aide et compréhension parfaites), особено за българскитѣ епархии съ индустриалнитѣ центрове Ново бърдо, Кратово и Самоковъ. Тѣхното икономическо значение добре е разбиралъ Мехмедъ Соколовичъ, съдружникъ на Михаила Кантакузина,[2] и Макарий не е билъ равнодушенъ къмъ това гледище, „той, който, току-що назначенъ, се безпокоелъ да добие отъ католицитѣ сѫщитѣ такси, които изисквалъ отъ православнитѣ, и направилъ постѫпки за тази цель въ Цариградъ" (стр. 193).

Малко неясно е тълкуването на автора, но мисъльта му е, че отдѣлянето на Ипекската църква отъ Охридската архиепископия било неизбѣжно. Архиеп. Прохоръ билъ сгрѣшилъ, че не е схваналъ тази неизбѣжность, вѣрвалъ въ възможностьта да се свържатъ четири различни народности и се опълчилъ срещу Павла Смедеревски, поради което Охридската църква изгубила въ 1557 год. чисто българска епархии. Изводътъ отъ тълкуването на Péchayre е, че архиеп. Прохоръ не трѣбвало да се води отъ такава наивна вѣра, а трѣбвало да върви въ духа на Цариградската църква —

[1] ...on fait perdre à son Église d'Ochrida, en 1557, des éparchies absolument bulgares, comme Nich, Skopié, Kustendil, Morosvisd.

[2] Богатъ и влиятеленъ фанариотинъ, който качвалъ и свалялъ патриарси и епархийски архиереи за пари.

да е държалъ, щото неговата Църква да си остане чисто национална, българска, каквато била по произходъ. Какво може да се разбира подъ тая директива: да се откажелъ ли доброволно Прохоръ отъ юрисдикция надъ сръбския народъ или да действувалъ за неговото отродване (денационализация)? Споредъ Péchayre, съпротивата на Прохора срещу Павла Смедеревски била една отъ причинитѣ за загубитѣ, които Охридската църква претърпѣла въ 1557 год. Ще рече, архиеп. Прохоръ трѣбвало да се откаже отъ сръбскитѣ епархии и да не се бори срещу Павла Смедеревски, за да запазѣлъ българскитѣ епархии, отнети отъ първия ипекски архиепископъ Макарий.

Преди всичко преувеличение е да се твърди, че всичкитѣ помѣстни Църкви, произлѣзли отъ Цариградската църква, сж били чисто национални, т. е. не приемали да управляватъ чужди народности. Самата Цариградска църква не е била строго национална, а обхващала и други етнични елементи. Още IV вселенски съборъ (451) включилъ въ нейния диоцезъ и иноплеменнитѣ епископи въ областитѣ Понтъ, Азия и Тракия (28 прав.). Следъ като се провъзгласила за вселенска (588 г.), Цариградската патриаршия се стремила да подражава на Римската, именно да простре своята власть върху всички православни Църкви. По силата на това тя водила упорита борба противъ автокефалистичния стремежъ на основанитѣ отъ нея църкви въ съседнитѣ държави. Подобно на Римската църква, тя отказала да даде на българския князъ Борисъ независимъ духовенъ началникъ и не е признавала самопровгласилия се преславски иерархъ за български патриархъ (може би, до признаването на патриарха Дамяна отъ Романа Лакапина)[1]. Руската църква (митрополиитѣ Киевска, Московска, Галичка) нѣколко вѣка признавала върховната власть на цариградския патриархъ, който понѣкога дори изпращалъ свои избраници за руски митрополити. Молдавската и Унгровлашката църкви сжщо така дълго време (до 1865 год.) били митрополии на Цариградската патриаршия. Поради това тѣ били вписвани въ списъцитѣ на епархиитѣ, подчинени на цариградския патриаршески престолъ[2]. Поради това, че не се

[1] Срв. тукъ, стр. 8.

[2] Вж. Getzer, Notitia и пр., стр. 585, списъкъ отъ времето на Мануила Комнина (1143—1180). Руската митрополия съ 11 епископии е поставена на

смѣтала за национална църква, Цариградската църква си подчинявала чисто български епархии и ги вписвала въ списъка на своитѣ митрополии като Видинската, Дръстърската, Търновската.[1] По национални ли мотиви тя се борѣла съ Охридската архиепископия въ началото на XV в. за Видинската и Софийската митрополии? Когато се подигналъ българскиятъ църковенъ въпросъ, тя полагала всички усилия, за да убеди мѣродавнитѣ външни фактори, че народностьта не може да бжде основание за образуване на отдѣлна помѣстна Църква и обвинила българитѣ въ филетизъмъ, т. е. въ стремежъ да създадатъ племенна (национална) църква. И сега дори Цариградската патриаршия, останала само съ гръцко паство (въ Цариградъ и неговитѣ острови), още поддържа това старо гледище за своитѣ „канонически“ права върху негръцки земи и държави и успѣла тукъ-тамъ да го наложи (Финландия, задграничната Руска църква въ Западна Европа начело съ митрополита Евлогия въ Парижъ). Императоръ Василий II, като опредѣлялъ границитѣ на българския (Охридския) църковенъ диоцезъ, се ржководилъ не само отъ границитѣ на българската етнографска область, а и отъ границитѣ на българската държавна територия въ времето на царетѣ Петъръ и Самуилъ[2], понеже тогава това билъ и диоцезътъ на Българската църква. Императоръ Василий изхождалъ отъ византийското правило, че църковнитѣ области трѣбва да се опредѣлятъ въ зависимость отъ гражданското разпредѣление на

---

62 мѣсто; стр. 599—601, списъкъ отъ времето на Андроника Палеолога Стари (1283—1328): *ὁ Ῥωσίας* на 71 м., *ὁ Γαλίτζης* на 81, *ὁ Λιτβάδων* на 83 м.; стр. 617, списъкъ отъ турско време: *ὁ δὲ Ῥωσίας μητροπολίτης* на 74 м., (вж. и стр. 632), стр, 629: *ὁ Οὐγκροβλαχίας* на 71 м. и *ὁ Μουντοβλαχίας* на 72 м., вж. и стр. 637.

[1] *ὁ Βιδίνης* на 85 м., като е отбелязано, че тая епископия *τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας* била възведена въ митрополия (Gelzer, п. съч., стр. 600), *ὁ Βυδίνης* на 69 и 40 м. и *ὁ Δρίστρας* на 91 и 54 м. (стр. 608 и 629), *ἡ Τούρνοβος* на 11 м. (стр. 628), *ὁ Σοφίας* на 50 м. (стр. 629).

[2] *...ἀλλὰ πᾶσας τὰς Βουλγαρικὰς ἐπισκοπάς, αἳ ὑπὸ Πέτρου τοῦ βασιλέως καὶ Σαμουὴλ ἐδεσπόζοντο καὶ κατείχοντο καὶ παρὰ τῶν τότε ἀρχιεπισκόπων, καὶ τὰ λοιπὰ ἅπαντα κάστρα τὰ αὐτὰ θεσπίζομεν ἔχειν καὶ διακρατεῖν καὶ τὸν νυνὶ ἁγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον.* По-доле: *καὶ τὸν νῦν ἁγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας τοσαύτην τὴν ἐνορίαν ἔχειν θεσπίζομεν, οἵαν καὶ πόσην εἶχε ἐπὶ Πέτρου τοῦ βασιλέως, καὶ δεσπόζειν καὶ διακατέχειν πᾶσας τὰς ἐπισκοπὰς Βουλγαρίας* (Голубинскій, п. съч., стр. 261, Ивановъ. Бълг. старини, II изд., стр. 555—556).

областитѣ[1]. Територията на бившето българско царство образувала отдѣлна автономна область подъ име България (*Βουλγαρία*), съобразно съ която Василий II гледалъ да опредѣли диоцеза на Българската църква. Нѣма съмнение, че той давалъ политически и църковни правдини на опредѣленъ народъ — българския, съ цель да го привърже къмъ византийската държава, обаче не на цѣлокупния български народъ, а на оня дѣлъ (най-голѣмъ), който населявалъ бившето българско царство или сега византийската область България. Българското население въ Тракия и Югоизточна Македония било лишено отъ тия привилегии и оставало подъ властьта на цариградския патриархъ. Отъ друга страна и инородното население въ България оставало подъ властьта на Охридската архиепископия. Така че и тази Църква, българска по произходъ, име и по мнозинство на паството си, обхващала небългарски малцинства (власи, албанци, сърби въ Рашката епархия). Въ втория хрисовулъ на Василия II изрично се казва, че на архиепископа на България сж подчинени още власитѣ и вардарскитѣ турци, доколкото ги имало въ българскитѣ предѣли[2]). Покъсно (презъ XV в.) подведомствени на охридския архиепископъ били княжествата Влашко и Молдавия. Тѣ, изглежда, доброволно сж признали властьта на Охридъ, навѣрно по силата на старитѣ имъ културни и политически връзки съ България и поради убеждението имъ, че Охридската архиепископия, като Първоюстинианска, въ старо време е управлявала дакийската земя.

Не трѣбва да се забравя, че отъ XII в.[3]) Охридската ар-

---

[1] IV всел. съборъ, прав. 17: *Εἰ δὲ καί τις ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκαινίσθη πόλις, ἢ αὖθις καινισθείη, τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παροικιῶν ἡ τάξις ἀκολουθείτω;* VI всел. съборъ, прев. 38.... *τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ ἡ τῶν ἐκκλησιατικῶν πραγμάτων τάξις ἀκολουθείτω.*

[2] Василий II предписалъ архиепископътъ да взима данъка *τὸ κανονικὸν... καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάριον Τούρκων ὅσοι ἐντὸς τῶν Βουλγαρικῶν ὅρων εἰσίν* (у Голубинскій, п. съч., стр. 226; Ивановъ, Българ. старини, II изд., стр. 560—561).

[3]) Péchayre твърди, че Първа Юстиниана за пръвъ пѫть се явява отъждествена съ Охридъ въ една бележка на деволския епископъ Михаилъ отъ 24.IV. 1118 год. (стр. 185) Такова мнение изказа и Прокичъ, но въпросната бележка ще да е написана по-късно (срв. у мене, Охридската патриаршия, София 1919 год.. стр. 30, заб. 1).

хиепископия, отъждествена съ архиепископията на Първа Юстиниана, придобила право на сѫществувание не само възъ основа на национална (българска) територия, а и възъ основа на древното предимство на нейния главенъ градъ въ западната половина на Балканския полуостровъ (Източенъ Илирикъ)[1]). Вече архиепископъ Димитъръ Хоматианъ, въ полемиката си съ цариградския (въ Никея) патриархъ Германъ, обосноваваль своето право да коронясва царе върху 131 новела на Юстиниана Велики за учредяването на Първоюстинианската архиепископия (както папата — разсѫждава той—има право да коронясва царе, така и архиепископътъ на България, сир. на Първа Юстиниана, понеже той има привилегиитѣ на папата въ своята область)[2]. Императоръ Михаилъ Палеологъ официално отъждествилъ съ хрисовулъ отъ 1272 год. диоцеза на Българската (Охридската) архиепископия съ диоцеза на Първоюстинианската архиепископия[3]). Съ това Охридската църква придобила видъ на старохристиянска каноническа величина, която, както и другитѣ стари помѣстни църкви, имала центъра на тежестьта си въ свещеното достоинство на своя престоленъ градъ Първа Юстиниана (=Охридъ), утвърдено отъ най-авторитения византийски законодатель и признавано отъ вселенската църква[4]). Подъ образа на Първоюстинианска църква тя могла да запази своята самостойность при различни държавни власти. Нейно основно паство пакъ оставало българското население и тя никога не забравяла, че е и църква на България, както ясно се вижда отъ титлитѣ на охридскитѣ архиепископи. Главниятъ известенъ първоюстиниански идеологъ Димитъръ Хоматианъ представя, че България е сѫществувала още въ времето на Юстиниана Велики, който я присъединилъ къмъ римската империя и подчинилъ различни епархии на нейния архиепископски престолъ (Охридъ), като го нарекълъ Юсти-

---

[1]) Срв. у мене, с. съч., стр. 27.

[2]) Хоматианъ ималъ предъ видъ факта, че първоюстинианскиятъ архиепископъ билъ викарий на папата (срв. моята История на Охридската архиепископия, I, стр. 122—123).

[3]) Срв. с. тамъ, стр. 157.

[4]) Папа Вигилий потвърдилъ учредяването на Първоюстинианската архиепископия. V вселенски съборъ е ималъ предъ видъ мнението на първоюстинианския архиепископъ (срв. Историческы изследованія за Охридската и Ипекска архиепископіи, прев. Н. Михаиловски, Цариградъ, 1869 г., стр. 13).

ниана, понеже отъ тамъ той произхождалъ[1]), сир. Юстинианъ Велики основалъ архиепископията на България. Въ житието си на св. Климента Охридски той отъждествява старитѣ мизи и българитѣ (славянобългаритѣ)[2]), наричалъ се пастиреначалникъ на българитѣ *(ποιμενάρχης Βουλγάρων)* или архиепископъ на България *(Δημητρίου τοῦ Βουλγαρίας)*. Въ писмото си до новия сръбски архиепископъ Сава Хоматианъ казва, че „Сърбия се намира въ диоцеза на престола на България" и рашкиятъ архиерей, който е и епископъ на Сърбия „се ржкополага отъ архиепископа на България." Сжщо и архиеп. Константинъ Кавасила се наричалъ *ἀρχιποιμὴν Βουλγάρων* или само *ὁ Βουλγαρίας*, Григорий — *ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας* (въ монограмата на амвона въ охридската църква „Св. София"). Императоръ Андроникъ Палеологъ се обръща къмъ охридския архиепископъ съ думитѣ *ποιμὴν Βουλγάρων* въ посвещението си на плащаницата, която подарилъ на архиепископския храмъ[3]). Все пакъ Охридската архиепископия не се изтъквала като чисто национална Църква не само поради своя гръцки висшъ клиръ и официаленъ гръцки езикъ[4]), но и поради идеята, че тя била и архиепископия на Първа Юстинияна, която нейнитѣ началници изтъквали на първо мѣсто въ официалнитѣ си титли. Като Първоюстинианска, тя имала право да ржководи не само българския народъ, но и други православни народи, които се установили или биха се установили въ предѣлитѣ на Първоюстинианския диоцезъ.

---

[1]) Вж. у мене, п, съч., стр. 122.

[2]) Св. Климентъ *τὸ μὲν γένος εἵλκεν ἐκ τῶν Εὐρωπαίων Μυσῶν οὓς καὶ Βουλγάρους ὁ πολὺς οἶδεν ἄνθρωπος*. Най-напредъ тѣ живѣели около Пруса Олимпийска (Витиния), но подъ натиска на Александра Велики се разселили къмъ Северния океанъ и Мъртвото море. Следъ малко време тѣ преминали съ голѣма сила Дунава и завзели всички съседни земи Панония, Далмация, Тракия, Илирика и голѣма часть отъ Македония и Тесалия.

[3]) Вж. у мене, п. съч., I, стр. 138, 160, 213, 278, 281.

[4]) Тоя външенъ видъ билъ смѣтанъ за голѣмъ недостатъкъ отъ българскитѣ народни дейци. Това било една отъ причинитѣ, поради които възстановителитѣ на българското царство Петъръ и Асенъ съвсемъ я пренебрегнали и създали нова българска архиепископия въ Търново. Стефанъ Душанъ пъкъ по сжщата причина дори я считалъ за гръцка църква, която можела да замѣни Цариградската патриаршия при учредяването на Сръбска патриаршия (вж. у мене, п. съч., стр. 321).

Въ началото на XI в. въ крайадриатическитѣ епархии на Охридската архиепископия преобладавало българското население, обаче въ XIII в. между Охридъ и Драчъ се явяватъ албанци, които постепенно измѣнили етничния обликъ на тия епархии и заедно съ това стѣснили откъмъ западъ предѣлитѣ на българската земя или България, наложили своето народностно име на заселенитѣ отъ тѣхъ области — Албания. Въ Югозападна Македония се засилилъ влашкиятъ елементъ. Тѣзи етнографски промѣни не се отразили на юрисдикцията на Охридската църква, главно защото била защитена отъ общата увѣреность, че тя е Първоюстинианска архиепископия. Власи и албанци, за прадѣдитѣ на които Юстинианъ Велики е основалъ архиепископията на първа Юстиниана, виждали въ Охридската църква своя законна духовна ржководителка. Така Охридската архиепископия била обща родна Църква за българи, власи и албанци. Тъй се обяснява, че въ края на XVII в. и началото на XVIII в. и тритѣ народности водѣли борба срещу иноземцитѣ архиереи. Живѣли общъ църковенъ животъ нѣколко вѣка, тѣ несъмнено били органично свързани съ една твърда основа — свещения градъ Охридъ. Затова не може да се каже, че тѣ били само механично събрани. Насърдчени отъ това духовно съжителство между българи, власи и албанци, въ турско време охридскитѣ архиепископи Доротей (1466 год.) и Прохоръ (особено вториятъ) действували, пакъ възъ основа на правата на Първоюстинианската архиепископия, да обединятъ съ своята Църква още сърбитѣ, унгровласитѣ и молдавцитѣ, та архиепископията на Първа Юстиниана да станѣла обща Църква на всички негръцки православни народи въ Балканския полуостровъ. Тоя стремежъ тѣ изразявали и въ своитѣ титли.[1]

Отъ изложеното е ясно, че Прохоръ само бранилъ това, що било въ духа на Охридската архиепископия и което било подето преди него, преди повече отъ 60 години, отъ архиеп. Доротея.[2] Охридската архиепископия се отличила

[1] Доротей се наричалъ архиепископъ на Първа Юстиниана, на всички българи, сърби, севернитѣ страни и други; Прохоръ — архиепископъ на Първа Юстиниана, Сърбия, България и други или архиепископъ на Първа Юстиниана папа (?) на българи, сърби, Поморието и др. (у мене, Ист. на Охр. архиеп.-патр., стр. 378).

[2] Срв. у мене, п. съч., стр. 11 сл. за разширение на Охридския диоцезъ къмъ северъ въ негово време.

съ междубалканска съединителна мощь и народностна търпимость.[1] Въ времето на Доротея и Прохора църковнославянската образованость, може да се каже, съперничела съ гръцката.[2] Поради тоя неинъ характеръ архиеп. Прохоръ се чувствувалъ, че има моралното основание да се бори за запазване на сръбскитѣ епархии или на българо-сръбската църковна федерация,[3] която можела да има и голѣмо политическо значение за българския и сръбския народъ. Независимо отъ това всѣки охридски архиепископъ, който ималъ ясно съзнание за своя дългъ, не е могълъ да скръсти ржце, а трѣбвало да окаже противодействие на Павла Смедеревски не само за да задържи придобитото, но и за да не изгуби свои стари епархии, на които бунтовникътъ-митрополитъ сжщо посѣгалъ (напр. отнелъ Лесново и Кратово). Прохоръ знаелъ съ какви сили разполагалъ неговиятъ противникъ, сжщо и доколко отдалеченостьта му отъ Цариградъ можела да бжде прѣчка за осуетяване на сепаративни движения. Въ това време и Цариградската патриаршия не е била напълна обезпечена, както се вижда отъ факта, че Прохоръ се опиталъ да ѝ отнеме една епархия въ Югозападна Македония (Верийската или Сервийската).[4] Сътрудничеството, което му оказали сръбскитѣ архиереи, сочи, че Прохоръ ималъ основание да вѣрва, че могли да живѣятъ въ духовно единство сърби и българи, както живѣели албанци, власи и българи. Това го потиквало още повече да работи за закрепване на българо-сръбското църковно единство. Поражението на Павла Смедеревски е ясно свидетелство, че Прохоръ не е направилъ грѣшка, като подѣлъ енергична борба срещу смутителя. Опитътъ на Павла Смедеревски по-скоро билъ негово домогване, поддържано отъ нѣкои сръбски първенци и влиятелни мѣстни турци, отколкото изразъ на оформено движение срѣдъ сръбския народъ.[5] Загубата на български епархии въ 1557 год. не би била предотвратена, ако Прохоръ бездействувалъ и признаелъ извършения атентатъ. Павелъ Смедеревски, както се каза, отнелъ Кратово и Лесново, гдето поставилъ свои

[1] Срв. с. съч., Предговоръ, стр. V.
[2] С. съч., стр. 257—258 и 306—309.
[3] Срв. с. съч., Предговоръ, стр. VI.
[4] Срв. у мене, стр. 10 и 63—64.
[5] Срв. с. тамъ, стр. 258.

епископи. Изглежда, че той дори се стремѣлъ да подчини Охридъ.[1] Въ 1557 год. били отнети български епархии отъ Охридската църква не само по икономически съображения,[2] но и поради желанието на ипекския архиепископъ Макарий да възстанови Сръбската църква въ границитѣ, които имала при Стефана Душана. Сжщата идея ималъ и Павелъ Смедеревски.

Дали непремѣнно щѣлъ да се отцепи сръбскиятъ народъ отъ Охридската архиепископия, както мисли Péchayre, трудно е да се гадае, понеже нѣма достатъчно сведения. Ако сждимъ по аналогия съ политически свободнитѣ народи унгровласи и молдавци, които дълго време признавали външни църковни началници (охридския архиепископъ или цариградския патриархъ), може да се мисли, че сърбитѣ, угнетени, както и българитѣ, отъ турцитѣ, биха поддържали създаденото чрезъ Охридската църква духовно единство, подкрепяно и отъ общъ книжовенъ езикъ (старобългарски езикъ сръбска или сръбско-българска редакция). Дори да допустнемъ, че дѣлото на Макария и Мехмеда Соколовичъ било изразъ на сръбско народно движение срещу Охридъ, победата на Прохора въ борбата му срещу Павла Смедеревски дава основание да се допуска, че това движение би могло да се предоврати или поотслаби, ако всичкитѣ приемници на Прохора упорито следвали неговата вжтрешна уравновесителна политика.[3]

Всичко до тукъ казано изяснява само една страна отъ въпроса за причинитѣ, поради които била възстановена Ипекската архиепископия. Сърбитѣ или тѣхниятъ представитель Макарий по една или друга причина могли да искатъ своя национална Църква, но сжщностьта на въпроса е: защо турската власть, собствено султанъ Сулейманъ Великолепни, се съгласилъ да удовлетвори това сръбско искане, та да измѣни наредбата на свой предшественикъ (Мухамедъ II?) за присъединение на сръбскитѣ епархии къмъ Охридската църква? Несъмнено, турскитѣ държавници действували въ случая съгласно съ дър-

[1] Срв. п. м. съч., стр. 23.

[2] Рударскитѣ центрове Ново бърдо, Кратово и Самоковъ, несъмнено, били съблазнителни богатства, но не по-малко стопанско значение имали плодороднитѣ полета Скопско, Кюстендилско и Нишко.

[3] Срв. п. м. съч., Предговоръ, стр. V—VI и стр. 257—258, 308—309.

жавнитѣ интереси, а не отъ чиста симпатия къмъ сърбитѣ. Нѣма съмнение, че тукъ играели роля и паритѣ, безъ които едва ли Макарий отъ игуменъ тъй неочаквано би станалъ сръбски „патриархъ", както се наричали той и приемницитѣ му. Султанътъ ще да е преценилъ добре материалнитѣ изгоди за държавното съкровище отъ тая църковна промѣна. Една патриаршия повече — това значело за султана новъ платецъ на патриаршески данъкъ пешкешъ и ново тържище за наддаване отъ духовни лица-службогонци.

Въ книгата си не съмъ споменалъ още единъ факторъ — Цариградската патриаршия. Нѣма документни указания за нейно участие въ възстановлението на Ипекската архиепископия. Обаче фактътъ, че Ипекската църква била възстановена като архиепископия, а не като патриаршия,[1] дава основание да се допустне, че тая църковна промѣна е станала съ знанието и одобрението на Цариградската патриаршия, която и опредѣлила титлата на възстановената Сръбска църква.

(Ще се свърши)

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

[1] Въ една бележка отъ 4. XI. 1557 год. сръбски лѣтописецъ нарича Макария само архиепископъ и го счита обновитель на престола на св. Сава, „първия архиепископъ и учитель сръбски" (у мене, п. съч., стр. 66, заб. 1).

МАКЕДОНИЯ ИЛИ „ЮЖНА СЪРБИЯ“?

Отъ Димитъръ Ярановъ

Въ началото на месецъ ноември 1939 г. проф. Никола Вуличъ, членъ на Сръбската академия на наукитѣ въ Бѣлградъ, държалъ предъ Сръбския културенъ клубъ въ Бѣлградъ сказка на тема: „Южна Сърбия или Македония“?. Въ бѣлградския вестникъ „Време“ отъ 16 ноември 1939 г. се появиха обширни извадки отъ тази сказка. Отъ тѣхъ ние можемъ да сѫдимъ много добре за сѫщностьта на сказката и за аргументитѣ, съ които проф. Вуличъ е подкрепилъ тезата си, поради което считамъ, че може да се даде полагаемиятъ се отговоръ още отъ сега. Когато проф. Вуличъ напечати сказката си in extenso, тя сигурно ще получи и съответния по-пъленъ отговоръ.

Твърденията на проф. Вуличъ могатъ да се резюмиратъ по следния начинъ:

Днешна „Южна Сърбия“ (т. е. земитѣ на югъ отъ линията Шаръ-планина — Скопска Черна-гора — Патерица, които се владѣятъ отъ Югославия) въ своята цѣлость никога не се е наричала Македония, а областьта отъ Ристовецъ (Ристовацъ, гара на старата сръбско-турска граница) до Велесъ изобщо никога не се наричала Македония, нито е спадала въ тази область. Въ римско време областьта между Ристовецъ и Велесъ образувала провинцията Дардания, която нѣмала нищо общо съ римската провинция Македония. Юрисдикцията на последната провинция била разширена само върху околностьта на Битоля и Охридъ, населена по онова време съ различни народи. Около Градско и Прилепъ живѣели пеонци, въ охридската область — десарети, въ кичевската область — пенести, въ битолската — линкести и пелагонци и т. н. Нито едно отъ тѣзи племена не е било македонско. Наистина, не е познатъ тѣхниятъ езикъ, нито езикътъ на дарданцитѣ, но въпрѣки това можело да се твърди, смѣта Вуличъ, че тѣ не

сѫ говорили на македонски езикъ. Поради това трѣбва да се смѣта, че преди установяването на римската власть въ Балканския полуостровъ и тѣзи краища (около Градско, Битоля и Охридъ) не сѫ се наричали Македония. Едва когато римлянитѣ покорили окончателно македонската държава и я обърнали въ провинция Македония, едва тогава значителна часть отъ „Южна Сърбия“ получила името Македония. Впрочемъ не било известно точно кои земи сѫ влизали въ тази римска провинция, но било вѣроятно тѣзи земи да сѫ били само единъ тѣсенъ поясъ на югъ отъ Велесъ.

Отъ времето, когато преди хиляда и нѣколко стотинъ години въ „Южна Сърбия“ се заселили славянитѣ, името Македония престанало да сѫществува чакъ до днесъ. Наистина, въ нѣкои народни пѣсни се споменавало името Македония, но то не се отнасяло точно за Южна Сърбия, а за най-различни области, като въ една такава пѣсень Македония се наричала чакъ Смедеревската область. И въ разни лѣтописи се срѣщало сѫщо така името Македония, но то се отнасяло за най-различни области, не и за „Южна Сърбия“.

Миналото и паметницитѣ на „Южна Сърбия“ били сръбски, въ цѣла „Южна Сърбия“ се говорѣло на едно (или нѣколко) сръбски наречия. Обичаитѣ въ цѣлата область били сръбски. Тази область нѣмала свое народно име и при това положение нищо по-естествено отъ това да бѫде наречена по името на народа, който я населявалъ — „Южна Сърбия“.

Въпросътъ, който си поставя проф. Вуличъ: Южна Сърбия или „Македония“?, може обаче да се обърне и се постави така: Македония или „Южна Сърбия“? Веднага трѣбва да забележа, че на този въпросъ науката отдавна е отговорила по най-подходенъ начинъ: като не се употрѣбява изобщо никакъ измисленото име „Южна Сърбия“. А колкото се отнася до името Македония, неговото значение презъ вѣковетѣ отдавна е изтъкнато, за последенъ пѫть въ една обстойна статия отъ покойния проф. А. Иширковъ въ страницитѣ на „Македонски прегледъ“[1] и по-накратко отъ автора на тази статия въ една специална студия върху Бѣломорска

[1] А. Иширковъ, Македония. Име и граници. Мак. Прегледъ, г. III, 1927, кн. 1, стр. 1—22.

Тракия и Приморска Македония[1]. Ако азъ си позволявамъ да изтъкна още единъ пжть нѣща, които сж били казани вече въ миналото, то е защото изглежда, че проф. Вуличъ при излагането на своитѣ твърдения се е надѣвалъ най-много на довѣрчивостьта, неосведомеността и кжсата паметь на своитѣ слушатели и читатели.

I.

Вѣрно е, че съ името Македония се е наричала първоначално само областьта между Пазарското (Ениджe-Вардарското) езеро и долното течение на Вардара, около града Пела, столицата на старитѣ македонски владѣтели.[2] Това не се отрича и отъ българскитѣ учени.[3] Обаче, заедно съ разширяването на властьта на македонскитѣ владѣтели, се е разширилъ и обсегътъ на земята, наричана съ името Македония. И затова ние виждаме по-сетнешнитѣ историци да даватъ много по-голѣми граници на тази область. Споредъ Страбонъ, областитѣ Линкестида, Пелагония, Орестияда и Елимея се наричали Горна Македония, а по-сетнешнитѣ автори ги наричали и Свободна Македония[4]. На друго мѣсто Страбонъ смѣта, че Македония достига до Скардусъ, старото име на Шаръ-планина[5]. Вуличъ се усъмни въ това твърдение на този старъ съвременен авторъ въ една своя работа отъ преди 16 години[6]. Споредъ Вуличъ, отъ старитѣ източници най-точни данни ни дава Птолемей, когото Вуличъ тълкува по единъ твърде своеобразенъ начинъ. Къмъ настоящата статия е прибавено факсимиле отъ така наречения „Птолемеевъ атласъ“, издаденъ на 1490 год. въ Римъ възъ основа на географията на Птолемея. Съставительтъ на атласа, свободенъ отъ всѣкакви тенденции, е предалъ абсолютно точно

[1] Д. Ярановъ, Бѣломорска Тракия и Приморска Македония, Год. на Соф. универс., ист. фил. фак., кн. 34, 1938, стр. 3—6.

[2] Herod. VII, 127.

[3] Ср. Г. Кацаровъ, Царь Филипъ II Македонски. София 1922, стр. 2; А. Иширковъ, цит. стат., стр. 1; Д. Ярановъ, цит. съч., стр. 4.

[4] Strab. VII, 8 (вж. Кацаровъ и Дечевъ, Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София 1915, стр. 107).

[5] Strab. Fragm. VII, 10 (Кацаровъ и Дечевъ, ц. с., стр. 108).

[6] Н. Вулић, Северна граница античке Македоније, Buličev Zbornik, Beograd, 1924, стр. 237—247.

даннитѣ на Птолемея.[1] И ние виждаме върху факсимилето Македония да обхваща точно тѣзи земи, които днесъ българскитѣ и всички други географи, съ изключение на сръбскитѣ, означаватъ съ името Македония: до Шаръ и планинитѣ на истокъ отъ него къмъ Осоговската планина, стариятъ Орбелусъ.

Македония въ тѣзи размѣри е била въздигната въ римска провинция, следъ завладѣването ѝ отъ римлянитѣ. За обсега на тази римска провинция може да се сѫди не само отъ даннитѣ на Страбона и Птолемея, но и отъ единъ официаленъ римски документъ, запазенъ по автентиченъ преписъ отъ срѣднитѣ вѣкове: Tabula Peutingeriana, отъ IV в. сл. Хр. На нея личи, както се вижда и отъ даденото къмъ тази статия факсимиле, много добре името на Македония, разпрострѣно отъ устието на Вардара до Scupi (дн. Скопие).

Може да бѫде прокаранъ твърде поучителенъ паралелъ между разширяването на земитѣ, схващани съ името Македония, и разширяването на земитѣ, схващани съ името Италия. Първоначално това име се е употрѣбявало само за една малка часть отъ южния дѣлъ на Апенинския полуостровъ. Следъ Пировата война (282—275) това име било пренесено върху цѣлата область на тогавашната римска държава, като земята на северъ отъ Апенинитѣ и Рубиконъ си оставала все Цизалпийска Галия. Едва следъ покоряването на цѣла днешна Италия отъ римската държава името Италия, давано до тогава на римската провинция, се разширило върху цѣла днешна Италия.[2] Следователно и тукъ, както въ Македония, е станало постепенно разширяване на съдържанието на едно мѣстно име, което следъ време е станало име на една голѣма земя. Обаче днесъ никой не се опитва, подобно на Вуличъ, да твърди, че името Италия трѣбва да се дава само на една часть отъ днешна Южна Италия.

II.

Вѣрно е, че следъ настаняването на славянитѣ на Балканския полуостровъ името Македония се употрѣбява доста рѣдко за областьта между Бѣло-море, Места, Шаръ-планина

[1] C. Mueller, Claudi Ptolemaei Geographia, Paris 1883, cap. III.
[2] J. Vogt, Römische Geschichte, Freiburg i. Br., 1932, стр. 2—3.

и Албания. Вѣрно е, че поради превратни исторически реминисценции това име започва да се употрѣбява въ сѫщото време за доста далечни области, напримѣръ за Тракия около Одринъ, дори и за Бесарабия.[1] Но дали областьта отъ Бѣломоре до Шаръ-планина не е имала презъ цѣлото това време никакво име?

Веднага следъ настаняването на славянскитѣ племена въ Македония разни части отъ тази область започнали да се наричатъ „Славиния“ т. е. „славянска земя“.[2] Това трая до времето, когато цѣла Македония, заедно съ земитѣ на западъ отъ нея чакъ до Адриатическо море, попаднали подъ властьта на българската държава, т. е. въ начáлото на IX в. Отъ тогава, та до епохата на модерната картография, до началото на миналия вѣкъ, когато бѣ окончателно възстановено и затвърдено старото класическо име Македония, областьта, която днесъ означаваме съ това име, е била отбелязвана само съ името България, и никога, абсолютно никога съ името „Сърбия“ или „Южна Сърбия“. Въ подкрепа на това твърдение ще приведа нѣколко отъ многобройнитѣ свидетелства, които сѫ изложени обстойно въ редица трудове на покойния проф. А. Иширковъ[3] и въ работитѣ на проф. Йорд. Ивановъ[4].

Охридската архиепископия, по-късно патриаршия, узаконена на 1019 г. отъ императоръ Василий II Българоубиецъ (!) се явява като законенъ наследникъ на Самуиловото западнобългарско царство. Поради това нейниятъ диоцезъ отначало е обхващалъ и много земи извънъ Македония, между другото и цѣла Северна България. Впоследствие обаче нейниятъ диоцезъ намалява и тя бива ограничена въ Македония и земитѣ непосрѣдствено около нея. Въпрѣки това нейнитѣ духовни глави се наричали презъ цѣлото време, докато е сѫществувала архиепископията, *Ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστι-*

---

[1] Много примѣри сѫ приведени отъ А. Иширковъ, цит. съч. стр. 4—6.

[2] Theophanis Chronographia, ed. De Boor, I, p. 340.

[3] Освенъ цитираната по-горе статия вж. още: Западнитѣ краища на българската земя, София, 1915.

[4] Вж. особено: Българитѣ въ Македония, II изд., София 1917; Les Bulgares devant le Congrès de la paix, Berne 1919; Български старини изъ Македония, II допълн. издание, София 1931.

νιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας[1]. Въ случая подъ България много ясно се разбира именно Македония.

На 1081 година съвременникътъ и историкътъ на първия кръстоносенъ походъ монахътъ Робертъ Реймски, като говори за нахлуването на кръстоносцитѣ въ Византия презъ Драчъ на истокъ, нарича западнитѣ земи на Византийската империя „българска область", съ градове Костуръ, Битоля и др.[2]. Въ края на сжщия XI вѣкъ, когато не е сжществувала никаква българска държава, охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ пише: „Въ Охридъ работитѣ сж пълни съ ужасъ. Покрайнината Мокра, която е часть отъ Охридската область, е опустошена отъ роба и отстжпника. А пъкъ Багора, която е най-високата планина между българскитѣ и драчкитѣ земи, се държи сега отъ бунтовникъ".[3] И въ този случай съ името България, българска земя, е наречена точно Македония.

Особено ценно е свидетелството на историка на кръстоносните походи Вилхелмъ Тирски отъ 1168 г. Той отбелязва изрично това, което бѣ казано по-горе: че следъ великото преселение на народитѣ изчезватъ старитѣ имена на балканскитѣ области, между другото и името на Македония, и вмѣсто това започватъ да се наричатъ съ общото име България, защото били заселени отъ българи. Ето точно и думитѣ на този авторъ: „Графътъ (Балдуинъ) последва своитѣ войски и премина презъ рѣката (Сава) заедно съ князетѣ и съ народа, който бѣше останалъ при него; тѣ пристигнаха въ българския градъ Бѣлградъ и тамъ се установиха на лагеръ. Отъ тамъ, като потеглиха обозитѣ и войскитѣ и като вървѣха презъ българския лесъ и обширнитѣ гори, пристигнаха

[1] Migne, Patrol. graeca, t. 126, col. 73, ср. 50; А. Шоповъ и Г. Стрѣзовъ, Кодексъ на Охридската патриаршия, Сб. н. у., кн. 6, 10, passim. Вж. подробности по този въпросъ у Ив. Снѣгаровъ, Византийски свидетелства отъ XI, XII и XIII в. за българския характеръ на Македония, Мак. прегледъ, год. I, кн. 5 и 6, стр. 1—17; История на охридската архиепископия, I, София 1924, стр. 301—302; История на охридската архиепископия-патриаршия, София 1932, стр. 379—387.

[2] Roberti monachi S. Remigii in dioecesi Remensi Historia Hierosolymitana, lib. II, cap. II. Вж. Йорд. Ивановъ, Българ. въ Македон., II издание, стр. 137—138.

[3] Theophylacti epistola LXV ed. Meursio. Вж. Йорд. Ивановъ, ц. с., стр. 142—143.

изпърво въ Нишъ, а сетне въ Срѣдецъ. . . Между другитѣ, българскиятъ варварски народъ, който бѣ дошелъ отъ северъ, се спусналъ отъ Дунавъ до царския градъ (Цариградъ) и, като се прострѣлъ отъ Дунава до Адриатическо море, заелъ всичкитѣ области. Този народъ измѣнилъ названията и границитѣ на областитѣ въ тая широка земя, която се простира, както казватъ, до тридесеть деня пѫть на длъжъ и до десеть деня и повече на ширь. Тая страна наричатъ България“[1].

За краткото време отъ 1282 до 1366 год., когато сръбскитѣ крале владѣли части отъ Македония,[2] тѣ побързали да отбележатъ изрично въ своитѣ титли, че сѫ господари на »не малка часть отъ българскитѣ земи“. И тъй като тѣ не владѣели никакви български земи освенъ части отъ Македония, явно е че за тѣхъ именно Македония е била тази „не малка часть отъ българскитѣ земи“.

И следъ падането на цѣлия Балкански полуостровъ подъ турска власть земята отъ Бѣло море до Шаръ-планина продължавала да се нарича България. Особено характерно е въ това отношение свидетелството на прочутия френски дипломатъ Philippe du Frasne—Canaye. Той разказва, че при едно пѫтуване отъ Качанишкия проходъ излѣзли въ една голѣма равнина, главниятъ градъ на която билъ голѣмиятъ градъ Скопье „разположенъ споредъ нѣкои въ България, но по мое мнение — въ Македония, ако си служимъ съ старитѣ имена“.[3] Колко ясно е казано, че старата провинция Македония се е казвала по негово време — 1573 год. — България! Още по-опредѣлено въ този смисълъ се изказва френскиятъ писатель Jacques de Lavardin, който на 1579 година пише: „Пологъ, който е часть отъ Македония и България“.[4] Ясно е, че тѣзи

[1] Guillelmi Tyrensis Historia, lib. II, cap. III et IV.

[2] П. Мутафчиевъ, Сръбското разширение въ Македония презъ срѣднитѣ вѣкове, Мак. прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 1—26.

[3] Philippe du Frasne-Canaye, Le voyage du Levant, publié et annoté par M. H. Hauser, въ Recueil de voyages et documents pour servire à l'histoire de géographie. Paris 1897, t. 16.

[4] Jacques de Lavardin, Seigneur du Plessis-Bourrot, Histoire de Georges Castriot, surnomé Scanderbeg, roy d'Albanie. Paris, 1621, стр. 1-2: Pologue, qui est partie de Macédoine et Bulgarie; стр. 269: Dobreas (турски полководецъ), la plupart de la Bulgarie tranchée, avait atteint Pologue, c'est un endroit ou contrée de Bulgarie.

две имена сѫ се употрѣбявали едно вмѣсто друго, като идентични по съдържание.

Въ 1591 год. пѫтувалъ отъ Венеция за Цариградъ презъ Драчъ, Струга и Солунъ венецианскиятъ дипломатъ Lorenzo Bernardo. Той билъ придруженъ отъ единъ ученолюбивъ спѫтникъ, който си отбелязвалъ всичко по-важно по пѫтя. Именно въ неговия дневникъ ние четемъ: „стигнахме... въ Струга, казватъ, че е градъ, въ сѫщность село, първото въ България; презъ него протича рѣка, която се изтича отъ Охридското езеро... малко по-далеко, при входа на Стружкото поле се минава презъ мостъ, който е границата между Албания и България. Българитѣ говорятъ славянски езикъ, а сѫ източно-православни.“ По-нататъкъ сѫщиятъ е отбелязалъ, че Битоля е български градъ. Споредъ сѫщия пѫтникъ, мостътъ на Вардаръ при Солунъ дѣли България отъ Тесалия. Близу до моста имало кѫщи, отъ които дохождали български девойки съ погачи, печени на пепель.[1] Въ този случай не може да има никакво съмнение въ казаното, защото описвачътъ самъ е видѣлъ и чулъ нѣщата и е явно свободенъ отъ всѣкакви исторически реминисценции, които, както ще видимъ следъ малко, започватъ да се явяватъ вече по това време, въ връзка съ което е и възстановяването на класическото име Македония.

Малко по-късно софийскиятъ католишки епископъ Петъръ Богданъ въ 1640 година пише: „България се нарича днесъ всичко това, което по-рано се е наричало Горна Мизия, часть отъ Долна Мизия, цѣла Тракия, въпрѣки че около Галиполи се употрѣбява гръцкиятъ езикъ, и голѣма часть отъ Македония и цѣла Морава чакъ до Охридъ, чакъ до границитѣ на Албания, Гърция и Сърбия“.[2]

Най-интересно е, че и самиятъ народъ е наричалъ земята отъ Бѣло море до Шаръ-планина съ името Българска земя. Въ единъ ржкописенъ поменикъ на Зографския манастиръ въ Света-Гора, писанъ презъ XVII в. и допълванъ презъ XVIII в., съдържа имена на дарители за Зографския манастиръ, които да се споменаватъ въ църква. Имената сѫ

[1] P. Matković, Putovanja etc., Rad jugoslovenske Akademije znanosti i umijetnosti, knj. 136, стр. 30—33.

[2] E. Fermendžin, Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799, Zagrabiae 1887, стр. 68.

дѣлени на групи споредъ областитѣ, откждето произхождатъ лицата. Въ „Българска земя“ сж писани градоветѣ и селата отъ Солунско, Тиквешко, Щипско, Кичевско, Велешко, Прилепско, Битолско, Прѣспанско, Охридско и много други покрайнини, които ние днесъ считаме за македонски земи[1].

Не само чужденцитѣ и мѣстното население, но и сърбитѣ, когато се намирали въ земята отъ Бѣло море до Шаръпланина, сж се чувствували въ българска земя. Сръбскиятъ писатель Йеротей Рачанинъ пжтувалъ презъ 1704 г. за светитѣ мѣста, въ Йерусалимъ. Той миналъ презъ Нишъ на югъ и отъ Морава, която нарича Бугарска Морава, слѣзълъ въ вардарската долина. Между другото въ неговия пжтеписъ четемъ за Велесъ: „И паки дойдосмо на 14 конак у Велез град Бугарскиьй“.

За да приключа съ нѣколкото примѣра за името на областьта отъ Бѣло море до Шаръ ще приведа най-после и свидетелството на френския консулъ F. Pouqueville отъ 1801 г., споредъ когото „Призренската планина (т. е. Шаръпланина) изглежда да е естествената граница между България, Сърбия и Илирия“[2].

Азъ избѣгвахъ да привеждамъ каквито и да било косвени доказателства за името на областьта, която ни интересува, като напримѣръ много честото споменаване на българи изъ разни села и градове на земята отъ Шаръ-планина до Бѣло море, и то защото сръбскитѣ учени измислиха една много хитра, но плитка теория за значението на името „българинъ“ презъ миналитѣ вѣкове. Ще си позволя само да попитамъ: ако името „българинъ“ не е белегъ за народность, а значи просто „земедѣлецъ“, дори само „простъ човѣкъ“, защо е било потрѣбно да се нарича и неговата земя „България“. Или и това име значи само „земедѣлска страна“ или дори само „проста страна“? Дори и да е така, защо не е била наречена тази „проста страна“ поне единъ пжть „Сърбия“ или „Южна Сърбия“? И защо е било необходимо да

[1] Вж. за този поменикъ подробно у Йорд. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, II изд., стр. 489—524 и Българитѣ въ Македония, II изд., стр. 178—182.

[2] F. Pouqueville, Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'empire Othoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801. Paris 1805, t. III, стр. 249.

се отдѣля тя тъй рѣзко отъ Сърбия? Защото тя никога не е била известна съ това име.

Какъ можа, следъ като цѣли десеть вѣка земята отъ Шаръ-планина до Бѣло море се нарича съ името България, да се възстанови класическото име Македония, което отъ началото на миналия вѣкъ все повече се затвърдява и днесъ е напълно възприето отъ мѣстното население и отъ цѣлия културенъ свѣтъ? За последенъ пжть съ пълно право се срѣща името Македония върху споменатата вече Tabula Peutingeriana отъ срѣдата на IV в. сл. Хр. Отъ тази карта това име е преминало, заедно съ имената на 7 стари града, въ елипсовидната карта на свѣта отъ монаха Beatus, рисувана на 776 г. Картата на Beatus, отъ своя страна, е послужила като основа за нѣкои по-къснешни кржгли и елипсовидни карти, върху които поради това личи и името на Македония, обаче всѣкакви други подробности сж изоставени. Такъвъ е случаятъ съ следнитѣ карти:

Карта на свѣта, намираща се въ библиотеката на градеца Albi въ Languedoc, рисувана вѣроятно презъ VIII в.

Карта на свѣта, наречена Cottoniana (пази се въ Лондонъ, въ British Museum), отъ X в.

Карта на свѣта отъ Хенрихъ Майнцки, отъ 1110 г.

Карта на свѣта, намираща се въ Оксфордъ, пакъ отъ 1110 г.

Карта на свѣта отъ Guido отъ Брюкселъ, рисувана на 1119 г.

Карта на свѣта отъ Matthaeus Parisiensis, отъ първата половина на XIII в.

Карта на свѣта, приложена къмъ единъ псалтиръ отъ Лондонъ, отъ XIII в.

Къмъ края на XIII в., поради засиления интересъ къмъ по-далечнитѣ земи, кржглитѣ карти добиватъ по-голѣмъ размѣръ и се изпълватъ съ повече подробности. Върху две карти отъ това време, карта на свѣта въ Херефордската катедрала въ Англия и карта на свѣта, намираща се въ единъ монастиръ при селото Ебсторфъ въ Германия, е нанесено не само името на нашата страна, но и главниятъ ѝ градъ Thessalonica.[1]

---

[1] За всички тѣзи карти вж. обяснителния текстъ къмъ моята „Карта на Македония", София, 1933, изд. на Мак. научен институтъ.

Нищо чудно, че върху тѣзи карти личи името на Македония и то въпрѣки обстоятелството, че по сѫщото време тя е била известна съ името България. Всички тѣзи карти сѫ лоши копия една отъ друга, съставяни безъ всѣкакво критическо отнасяне къмъ отбелязванитѣ имена. Съставителитѣ имъ се ржководили отъ описания отъ времето на римското владичество въ Македония, напримѣръ отъ описанията на Страбонъ и Птолемей и може-би отъ нѣкои изгубени днесъ римски карти, както и отъ запазената по преписъ римска Tabula Peutingeriana. Важно е да се изтъкне, че тѣзи карти се намирали на такива мѣста и то въ единъ екземпляръ, че не сѫ могли да иматъ каквото и да било значение върху познанията на по-културнитѣ люде отъ Западна Европа.

Карти на свѣта, каквито сѫ били рисувани презъ VIII—XIII вѣкъ, сѫ излизали на бѣлъ свѣтъ и следъ това, презъ XIV, XV, даже и XVI в. И въ много отъ тѣхъ е отбелязано Macedonia (напримѣръ на картата отъ 1475 г. отъ Lübeck), но на тѣхъ нѣма да се спирамъ, тъй като не сѫ имали никакво значение и презъ тѣзи вѣкове се явяватъ като анахронизъмъ. Защото отъ края на XIII в., благодарение на откриването на компаса, картографията навлѣзе въ новъ периодъ, презъ който и областьта отъ Шаръ-планина до Бѣло море се нанася върху картитѣ много по-точно, отколкото върху монашескитѣ кржгли tarraemundae.

Първа последица отъ откриването на компаса сѫ така наречените портулани — карти, върху които сѫ означени сравнително доста точно морскитѣ брѣгове. Още върху първия портуланъ, така наречената Carta Pisane, издадена къмъ 1300 г., македонското бѣломорско крайбрѣжие съ по-важнитѣ му пристанища и устия на рѣки е отбелязано извънредно точно. Най-важната грѣшка на тази карта е, че цѣлата координатна система е завъртѣна, колкото се отнася до частьта около Македония, съ около 345°, поради което Солунскиятъ и Орфанскиятъ заливъ сѫ нарисувани на една географска ширина съ Дринския заливъ. По сѫщия начинъ и съ сѫщата грѣшка сѫ представени крайбрѣжнитѣ македонски земи и въ почти всички по-къснешни портулани на Giovanni da Carignano (около 1300 г.); Petrus Vesconte (1311 г.); Perrinus Vesconte (1327 г.); Angelino Dulcert (1399 г.); върху Charta navigatoria auctoris incerti (atlas Catalan) отъ 1375; върху портулана на Guglielmo

Soleri (1385 г.); върху Charta navigatoria auctoris incerti, пазена въ Упсалската библиотека (отъ 15 в.); Conte Freducci (отъ 1497 г.); въ Charta navigatoria auctoris incerti (около 1500 г.), пазена въ библиотеката на A. E. Nordenskiöld; въ портулана на Juan de la Cosa (отъ 1500 г.); въ Charta navigatoria auctoris incerti (1502 г.), пазена въ библиотеката на Hamy; въ портуланитѣ на: Diego Ribero (1529 г.), Pierre Descelliers (1546 г.), Domingo Olives (1568 г.), Diego Homen (1569 г.), Vincentius Demetrius Voltius (1593 г.) и Bartolomaeus crescentius (1596 г.). Само въ портулана, наричанъ Pinelli-Walckenaer, отъ неизвестенъ авторъ, отъ 1384 г., грѣшката, която съдържатъ гореизброенитѣ портулани, е избѣгната.

Най-важното, което има въ случая да се отбележи, е, че нито върху единъ отъ тѣзи портулани не личи името Македония. Това може лесно да се обясни, като се има предъ видъ, че тѣзи карти сж правени по време на пжтувания и възъ основа на наблюдения, събирани на самото мѣсто. Ето защо тѣ изобщо не съдържатъ имена, които не сж се употрѣбявали отъ мѣстното население, а ние вече видѣхме, че именно по времето, когато сж били рисувани портуланитѣ, страната отъ Бѣло море до Шаръ-планина се е наричала съ името България.

Единъ голѣмъ недостатъкъ на всички изброени портулани е обстоятелството, че тѣ засѣгатъ само брѣговетѣ. Подтикъ да бжде поправенъ този недостатъкъ дали нѣколкото последователни издания на Птолемеевата география презъ втората половина на 15 в. и репродуцирането на запазенитѣ преписи отъ неговитѣ карти, реставрирани отчасти възъ основа на географията му. Нека се спремъ за моментъ на изданието на Птолемеевитѣ карти, направено на 1490 г. въ Римъ. На десетата карта е представена Македония, Епиръ и Ахаия. Брѣговитѣ очертания сж доста неправилни, а вжтрешността е изпълнена съ селища, които сж сжществували презъ 2 в. сл. Хр., даже и по-рано, а нито едно ново селище не е нанесено. Не е отбелязано нито едно езеро, а рѣкитѣ сж показани като че текатъ направо отъ изворитѣ си къмъ морето. Тази карта обаче е съ географска мрежа, каквато иматъ всички Птолемееви карти. Последното обстоятелство се е явило като мощенъ двигатель на картографията, която за половинъ вѣкъ достигнала, къмъ срѣдата на 16 в., най-

голѣмия си разцвѣтъ. Въ нашия случай е важно, че картографитѣ започнали да не се задоволяватъ да копиратъ старитѣ карти, ами започнали да ги комбинират и провѣряватъ една съ друга и да ги допълватъ, доколкото сѫ имали нови сведения за съответната земя. Комбинираният сѫ играли, за всѣки случай, най-голѣма роля, и тъкмо при този процесъ на картографско творчество сѫ били възстановени много класически имена, между другото и името на Македония. То личи на първата карта, плодъ на модерната картография, именно картата на Sebastian Münster (приложена къмъ неговата Kosmographey, издадена на 1544 г.): New Griechenlandt mit andern anstossenden Ländern wie es zu vnsern zeiten bechriben ist.

Името на Македония личи и на излѣзлата една година по-късно, на 1545 г. въ Венеция карта на Valvassorius Vadaginus: Totius Graeciae descriptio. То личи и върху картата Europa на Gerhard Mercator, издадена на 1554 г. въ Duisburg. Частьта, която представя Македония, е била нарисувана, както може да се заключава по много обстоятелства, по картитѣ на Münster и Valv. Vadaginus, като сѫ били използувани и портуланитѣ и картитѣ на Птолемея. Подъ влияние на Птолемеевитѣ карти покрай новитѣ имена сѫ отбелязани и старитѣ. Напр. Lichnidus n. Locrida (т. е. Лихнидусъ днесъ Охридъ), Deborus n. Dibra и пр.

Името Македония личи и върху картата на W. Lazius: Commentariirerum Graecorum, излѣзла на 1558 г. То е отбелязано на 1560 г. въ бележитата карта на Giacomo Gastaldi, Carta della Grecia. Следъ 24 години сѫщиятъ авторъ издава друга карта подъ заглавие Romaniae (quae olim Thracia dicta) vicinarumque regionum, uti Bulgariae, Walachiae, Syrfiae, etc descriptio. Auctore Jacobo Castaldo MDLXXXIIII. Тази карта на Тракия (наречена отъ автора Романия) се явява като продължение на на картата на Гърция. И тя обхваща почти цѣла Македония, поради което на картата е писано изрично „часть отъ Македония“ — Macedoniae pars. Тя е отдѣлена отъ Bulgaria съ една широка и непрекѫсната верига отъ планини. На югъ отъ веригата правилно сѫ означени Щипъ (Stipe) Кюстендилъ (Stibagno), а сѫщо и гр. Кратово (Cratouo), който липсва на Меркаторовата карта отъ 1554 г. На северъ отъ веригата въ Bulgaria сѫ означени областьта и градъ Тиквешъ (Tiques),

макаръ че тази область се намира на югъ отъ Кюстендилъ, Кратово и Щипъ. Конфузията трѣбва да се обясни съ обстоятелството, че авторътъ на тази карта ще да е знаелъ отъ венециански търговци и пѫтувачи, че тази область се намира въ България, както се е наричала, видѣхме вече, по онова време земята отъ Бѣло море до Шаръ-планиια. Като е знаелъ, отъ друга страна, отъ старитѣ географи, че областьта до Шаръ се нарича Македония, и като не е могълъ да мисли, че една и сѫща область може въ различни времена да носи различни имена, смѣтналъ е, че известията за область Тиквешъ въ България ще да се отнасятъ за нѣкаква область на северъ отъ Македония въ нейнитѣ антични граници.

Само 5 години следъ последната карта на Gastaldi на 1589 г. излѣзълъ въ Duisburg новъ атласъ отъ Gerh. Mercator подъ надсловъ Italiae, Sclavoniae et Graeciae tabulae geographicae. Въ него се съдържатъ две карти, въ които влиза цѣла Македония: Walachia, Servia, Bulgaria, Romania (т. е. Тракия) и Macedonia, Epirus et Achaia. Особено интересна е за насъ втората карта. Ако сравнимъ какъ е представена нашата страна върху тази карта на Mercator и върху картата му Europa, печатана преди картитѣ на Gastaldi, ще констатираме значителна разлика. За втората си карта Mercator ще да се е ползувалъ широко отъ дветѣ горепоменати карти на Gastaldi. Това личи не само отъ италианския характеръ на топонимията, но и отъ грѣшкитѣ, които сѫ направени въ тази втора карта и които личатъ въ картитѣ на Gastaldi, но не и на Меркаторовата Europa. Както въ разгледанитѣ Гасталдиеви карти, и въ Меркаторовата „Macedonia Epirus et Achaia“ Тиквешъ (Thiguez) като область и градъ е нанесенъ на северъ отъ планинитѣ, които ограждатъ Македония отъ северъ.

Името на Македония личи на картата на Гърция на John Speed отъ 1626 г. Съ това име е означена цѣлата страна отъ Солунъ до Scandus M. (явно погрѣшно написано името Scardus M., т. е. Шаръ-планина). На картата на Laurenberg, излѣзла къмъ 1665 г. и озаглавена „Македония, родината на бележития Александъръ Великий“ (Macedonia Alexandri M. patria illustris. Auctore I. Laurenbergio) Македония е показана до Адриатическо море на западъ и до Scandus Mons (т. е. Scardus Mons, Шаръ-планина).

Въ излѣзлия на 1684 г. въ Римъ атласъ на G. de Rossi: Mercurio Geographico се намира карта Macedonia Epiro Livadia Albania e Ianna, divise nelle sue parti principali, da Giacomo Cantelli. Въ обсега на Македония сж показани земитѣ отъ Бѣло море до Scupi (Скопие) включително и отъ планинитѣ, които ограждатъ отъ истокъ Дринъ до планинитѣ, които ограждатъ отъ истокъ Драмското поле.

Македония е отбелязана съ сжщитѣ граници и въ картата на Sanson, Estats de l'Empire des Turqs en Europe, излѣзла на 1692 г. Копие отъ тази карта представя картата на H. Iallot, носеща сжщото заглавие и издадена само 4 години по-късно, поради което и въ нея Македония е означена въ казанитѣ вече граници. На картата на Johan Baptista Homman: Fluviorum in Europa principis Danubii cum adiacentibus regnis nec non totius Graeciae et Archipelagi novissima Tabula, излѣзла къмъ 1720 г. въ Нюрнбергъ, Македония е представена точно по картитѣ на Cantelli, показана е, че се простира отъ Бѣло море до Шаръ-планина (Scardus Mons).

Между 1718 и 1735 г. е била издадена отъ братя Lotter въ Аугсбургъ Neue Graenzkarte zwischen Oesterreich, Russland und der Türkey. На нея е отбелязана Macedonien, обхващаща следнитѣ градове и села: Солунъ, Щипъ, Крупникъ, Кумаково, Охридъ, Битоля, Stobi (Градско), Воденъ и Беръ. Scopia (Скопие) е показанъ въ България, твърде вѣроятно подъ влияние на известията на пжтницитѣ и на скопскитѣ католически епископи, че този градъ се намира въ България.

На 1755 г. излиза картата Turquie Européenne par le S-r Robert. На нея сж отбелязани отъ една страна Romanie, т. е. Тракия, а отъ друга страна Servie, а между тѣхъ, безъ да се разграничаватъ една отъ друга — Bulgarie и Macédoine. Ето защо ние не можемъ да разберемъ отъ тази карта дали авторътъ причислява Скопие, Качаникъ и Лѣсковецъ къмъ Македония или къмъ България.

На 1770 г. наследницитѣ на Хоманъ преиздаватъ въ Нюрнбергъ неговия Atlas geographicus major, въ които е и картата Mappa Geographica Graeciae septentrionales hodiernae sive provinciarum Macedoniae, Thessaliae et Albaniae. Въ нея Кумановo, Ежово и скопското село Кучевища, разположено на северъ отъ Скопие, сж показани въ Македония, а самиятъ градъ Скопие е показанъ въ България, което е все въ връзка

съ обстоятелството, че класическото име Македония, въведено отъ картографитѣ поради това, че сж използували покрай новитѣ източници и стари карти и съчинения, не е могло да изтика наведнажъ народното име за земята отъ Бѣло море до Шаръ-планина.

Отъ началото на XIX в. нататъкъ започва усилена картена продукция. Излизатъ голѣмъ брой карти на Европейска Турция и на части отъ нея, въ които карти личи и името на Македония.

Най-много е допринесло за подобряване картографското представяне на Балканския полуостровъ и особено на Македония желанието на Наполеона да завладѣе Турция. Преди да започне проектираната за цельта война той изпратилъ въ полуострова, особено въ срѣдната му часть, специалисти офицери-инженери, които да направятъ подробна карта на тази часть на Полуострова. Съ тази цель сж работили презъ 1808—1812 г. G. Palma, G. de Vaudoncourt, Ch. Pertusier, Sorbier, F. C. Pouqueville и др. Като резултатъ отъ тѣхната дейность излѣзла въ 1822 г. Carte générale de la Turquie d'Europe en XV feuilles dressée sur des matériaux recueillis par Mr. le Lieutenant Général Comte Guilleminot, Directeur général du Dépôt de la Guerre et Mr le Meréchal de Camp Baron de Tromelin, Inspecteur général d'infanterie, par le Chevalier Lapie, officier supérieur au Corps Royal des Ingénieurs Géographes. Paris. Изработена е въ твърде голѣмъ масщабъ — 1 : 816,000 и, споредъ мнението на всички картографи на времето, тя е представяла голѣма крачка напредъ въ представянето на нашата страна. И на тази карта цѣлата земя отъ Бѣло море до Шаръ-планина е отбелязана съ името Македония. Картата на Lapie е била смѣтана презъ 30-тѣ и 40-тѣ години на миналия вѣкъ за най-добра. Поради това и излѣзлитѣ следъ нея карти на Балканския полуостровъ дори до издаването на картата на Kiepert отъ 1853 г. сж чертани все споредъ картата на Lapie. Отъ тѣхъ заслужава да бждатъ споменати следнитѣ карти:

Das Osmanische Europa oder die Europaeische Türkey von C. F. Weiland, Weimar, 1826. Македония обхваща на северъ и Скопие, Куманово, Тетово и Качаникъ.

Несъмнено най-бележитото подражание на картата на Lapie отъ 1822 г. е тази на Weiss: Carte der Europäischen Türkey nebst einem Theile von Kleinasien in XXI Blättern. Nach

den besten Hülfsquellen entworfen und gezeichnet durch den K. K. Oberstlieutenant Franz von Weiss, herausgegeben von dem k. k. öster. Generalquartiermeisterstabe im Jahre 1829.

Нарисувана въ най-голѣмата мѣрка, каквато до тогава е била употрѣбявана за карта на Полуострова — 1:576,000, въ тази карта на Weiss е могло не само да се съберѐ всичко, което е личело на картата на Lapie (разбира се заедно съ грѣшкитѣ и непълнотитѣ), но е могло да бѫдатъ написани и нѣкои цифрени данни. Преди всичко Weiss-овата карта е една отъ първитѣ карти, въ която се употрѣбяватъ цифри за означаване на височинитѣ, които, поради липсата на специални точни измѣрвания, сѫ показани твърде невѣрно. Така напримѣръ в. Патерица (отбелязанъ като Egrisu Dagh) е показанъ 9,000, вѣроятно стѫпки (около 3,000 м.), а два пѫти по-високиятъ Олимпъ — 6,112, Камбуница — 7,000. При повечето отъ селищата е посоченъ ту броя на жителитѣ, ту този на кѫщитѣ, ту пъкъ този на семействата. Разстоянието между селищата по пѫтищата е показано въ часове. Понеже Македония се пада на три листа (№№ 8, 10 и 11), името ѝ е написано на три мѣста: на листъ 8 на северъ отъ Скопие и Куманово, на л. 10 при Прѣспа и Деволъ, а на л. 11 — при Струмица. Знаейки, че въ Прилепското и Битолско полета има доста села, и то български, Weiss е отбелязалъ по Черна р. (Karasu Fl.) Bulgarisches Dorf (Българско село), а по притока ѝ Kandrisy, идващъ откъмъ Прилепъ — Bulgarisches Kellige. При самия Прилепъ е отбелязано село „Köi“ (=село), явно понеже Weiss не е разбиралъ, че Köi значи просто „село“.

На 1830 година излиза въ Нюрнбергъ друго намалено копие отъ картата на Lapie, подъ заглавие: Die Europaeische Türkey und das Souveraine Griechenland, vom Major C. F. Hammer. И на тази карта Скопие, Куманово, Крива Паланка, Качаникъ и Тетово сѫ показани въ Македония.

Картата на Lapie и всички увеличени или намалени копия отъ нея сѫ имали голѣмо разпространение и като единствени по-вѣрни карти на Балкански полуостровъ сѫ упражнили голѣмо влияние върху всички, които, пишейки по единъ или другъ случай за Балкански полуостровъ, сѫ споменавали и отдѣлни негови области. Тъкмо по тази причина отъ началото на миналия вѣкъ редовно всички, които пишатъ или случайно споменаватъ нѣщо за земята отъ Бѣло мор

до Шаръ-планина, я наричатъ Македония. Важното е, че това име се е затвърдило не само въ западноевропейския свѣтъ, но и въ домашната българска литература и то по два различни пѫтища: чрезъ историята на Отца Паисия и чрезъ българскитѣ издания на картата на Lapie.

Много добре е известно, че при съставянето на своята „История славѣноболгарская" отецъ Паисий е използувалъ най-различни източници, като ходилъ за цельта и въ „Нѣмско". При тѣзи свои пѫтувания той безъ съмнение ще да е ималъ възможность да се запознае и съ класическото дѣление на Балканския полуостровъ, което е легнало и въ основата на неговото подѣление на българскитѣ земи на: Тракия, Македония и часть отъ Илирикъ. Като знаемъ голѣмото разпространение на тази книга и уважението, съ което народътъ се е отнасялъ къмъ нея, ние можемъ да бѫдемъ сигурни, че тя е допринесла не малко, за да се затвърди и въ народа името Македония за земитѣ въ порѣчията на Места, Струма и Вардаръ, които преди това сѫ били наричани просто България.

Най-важното българско издание на картата на Lapie е било направено отъ Димитъръ хаджи Руссетъ на 1843 г. въ Страсбургъ. Това е известната „Карта на сегашная Болгарія, Ѳракія, Македонія и на прилѣжащитѣ земли въ 4 листове." Въ тази карта, много разпространена на времето въ всички български земи, точно както въ картата на Lapie, Македония е показана, че заема всички земи по течението на Струма, Вардаръ, дори по най-горното течение на Българска Морава. Точно по сѫщия начинъ е показана Македония и въ картата на Фотиновъ „Харта восточнаго Европи полуострова", приложена къмъ издаденото отъ него въ сѫщата 1843 година въ Смирна „Общое Землеописаніе".

Освенъ влиянието на тѣзи български книги и карти трѣбва да се вземе подъ внимание и едно друго обстоятелство, което сигурно е било отъ доста голѣмо значение, за да се затвърди името Македония за земитѣ отъ Бѣло море до Шаръ-планина поне въ срѣднитѣ и висшитѣ класи на населението на тѣзи земи. Трѣбва да се има предъ видъ, че презъ срѣднитѣ и въ началото на новитѣ вѣкове поясняването на едно локално географско понятие чрезъ израза „намира се въ България" е могло да задоволява, защото представата за голѣмината на тази земя не е била много ясна и сигурно не се е

чувствувала нужда отъ конкретизиране за коя часть отъ България е дума. Когато презъ последнитѣ вѣкове обаче кржгозоръ̀тъ на людетѣ се разшири значително, обяснения като това, че даденъ градъ или село се намира въ България, не е задоволявало, поради което се е наложила употрѣбата на областни имена, като при това тѣ сж била взимани на готово отъ сжществуващитѣ книги и карти. А въ всички тѣхъ безъ изключение, на всички езици, земята отъ Бѣло море до Шаръпланина е била отбелязвана презъ миналия вѣкъ съ името Македония. Чрезъ книгитѣ и картитѣ това име стана достояние на цѣлото българско и другородно население на Македония, което започна само̀ да го употрѣбява, и съ това доби гражданственость и пълно право на сжществуване и то само като синонимъ на югозападната часть на българскитѣ земи.

Първиятъ боязливъ повикъ срещу името Македония датира отъ края на миналия вѣкъ. Този повикъ бѣ издигнатъ отъ сръбскитѣ учени, които претендираха първоначално само за това, че Скопско и Кумановско принадлежали не къмъ Македония, а къмъ областьта „Стара Сърбия“— едно новоизковано име, което не се употрѣбява вече и отъ самитѣ сърби. Тѣ го замѣниха, следъ завладяването на земитѣ до Гевгели, съ името „Южна Сърбия“— едно новоизмислено въ 1913 год. име, което преди това не е било употрѣбено никога отъ никого, абсолютно отъ никого, дори не и отъ сърбитѣ. Тъкмо поради това усвояването на това официално провеждано название за тази часть отъ Македония, която се владѣе отъ Югославия, не отбелязва голѣми успѣхи, както това личи найдобре отъ обстоятелството, че и днесъ, 27 години отъ установяването на сръбското владичество въ тази часть на Македония, сж потрѣбни специални подканвания да се изостави употрѣбата на името Македония и да се замѣни съ името „Южна Сърбия“.

Статията — резюме отъ сказката на проф. Никола Вуличъ е панически повикъ срещу името Македония, което измжчва като кошмаръ този сръбски ученъ. Коя е причината, поради която той, по подобие на мнозина свои предшественици сърби, желае да ограничи, колкото може повече, обхвата на тази область? — Единствено обстоятелството, че това име е неразривно свързано съ името на българския народъ. Следъ като се мжчиха да убедятъ свѣта, че Македо-

ния е населена съ сърби и не успѣха, сега тѣ се опитватъ да убедятъ поне неосведоменитѣ, че това, което владѣе Югославия, не е Македония, а „Южна Сърбия“ и че Македония, населената съ българи Македония се намира нѣкжде далече извънъ предѣлитѣ на Югославия. Фактитѣ говорятъ обаче противъ това твърдение. Затова ние съ пълно право можемъ и за напредъ да наричаме тази часть отъ Югославия, която се намира на югъ отъ Шаръ-планина и Скопска Черна-гора, съ класическото име Македония[1].

Въ края на книжката сж приложени 11 факсимилета отъ стари карти на Македония.

---

[1] Колко дълбоко е закоренено това име въ науката личи отъ обстоятелството, че самъ Вуличъ издаде единъ старогръцки надписъ, намѣренъ при с. Бѣла църква (на югозападъ отъ Прилепъ), при което казва, че този надписъ билъ намѣренъ въ Македония: N. Vulić, Une inscription grecque de Macédoine. Mélanges Gustave Glotz, t. II, стр. 868.

ГЛАГОЛНИТѢ ФОРМИ БѢ И БѢШЕ ВЪ РАЗВОЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ

Отъ Кирилъ Мирчевъ

Употрѣбата на глаголнитѣ форми бѣ и бѣше въ новобългарскитѣ говори и въ съвременния български литературенъ езикъ показва особености, които доставятъ известна трудность за опредѣляне точното мѣсто на тѣзи форми въ различнитѣ времена на помощния глаголъ „съмъ“. Достатъчно е да се изтъкне, че форма бѣ, ако не е напълно чужда, то е изключително рѣдка въ западнитѣ говори, гдето формата бѣше може да бѫде употрѣбена и въ имперфектно и въ аористно значение. Вънъ отъ това, неоспоримъ фактъ е, че както въ по-голѣмата часть отъ източнитѣ говори, така и въ литературния езикъ, формата бѣ може да бѫде употрѣбена и въ имперфектно и въ аористно значение.

Тѣзи колебания въ употрѣбата на формитѣ бѣ и бѣше не сѫ ново явление въ българския езикъ. Тѣ несъмнено стоятъ въ връзка съ колебания, които се наблюдаватъ още въ старобългарски езикъ. Ето защо и тѣхното по-правилно обсѫждане би могло да стане, само ако се хвърли погледъ върху характера и значението на съответнитѣ старобългарски форми.

Още старобългарската форма **бѣхъ**, чиито наследници сѫ днешни новобългарски бѣхъ, бѣ и т. н., доставяше трудности на изследвачитѣ на старобългарския езикъ, тъй като очевидно бѣ противоречието, което се забелязваше въ връзка съ нейното възникване и нейната употрѣба. Отъ една страна и по своя произходъ (отъ старъ сигматиченъ аористъ *bhu̯ē-s-om) и по начина на спрѣгането си (срв. 2. и 3. л. ед. ч. **бѣ**), тя е несъмнена аористна форма, докато употрѣбата ѝ въ старобългарскитѣ текстове се срѣща изключително въ имперфектно значение. Вследствие на това общо е сега убеждението, че формитѣ **бѣхъ**, **бѣ** и т. н. сѫ стари аористни форми съ имперфектно значение.

Единствено Ягичъ въ статията си Nochmals das slavische Imperfektum, ArfslPh. XXVIII 27—35 оспори стария аористенъ произходъ на **бѣхъ**. Въ тази си статия Ягичъ изложи своитѣ нови схващания относно произхода на славянския имперфектъ, които се различаваха отъ по-предишнитѣ му възгледи върху сжщия проблемъ, изнесени въ изданието на Марийнското евангелие. Първоначално Ягичъ тълкуваше славянския имперфектъ като едноставно цѣло, докато въ отбелязаната по-горе статия той виждаше въ имперфекта сложна форма. Първата часть на тази сложна форма той не обясни по-обстойно, а само я съпостави съ корена на литовското минало време, както той се вижда въ 3 л. ед. ч. nẽšė, vẽdė, ẽdė. Втората часть -ахъ споредъ Ягича не представя аугментуванъ имперфектъ -ēchъ, но неаугментуванъ имперфектъ echъ (отъ *esom, лат. eram). Следователно имали сме първоначално форми *nesě-echъ, *pita-echъ, *kupova-echъ, отъ които чрезъ асимилация сж възникнали формитѣ **несѣахъ**, **питаахъ**, **куповаахъ**. Въ съгласие съ тѣзи „първични“ имперфектни форми Ягичъ предположи, че и отъ глагола **быти** сме имали „първоначална“ имперфектна форма **бѣаахъ**. При обяснение на форма **бѣхъ** авторътъ не искаше да изхожда отъ нищо друго, а само отъ „първоначална имперфектна форма“ **бѣаахъ**, тъй като истинска аористна форма въ старобългарски езикъ отъ сжщия глаголъ е **бꙑхъ**. Споредъ него **бѣхъ** представя стегната форма отъ **бѣаахъ**, получена по аналогия на глаголнитѣ форми **видѣхъ-видѣ** и **видѣаахъ-видѣаше**. Той не виждаше нищо чудно въ факта, че стегнатата форма отъ **бѣаахъ** е започнала да се спрѣга напълно по аористнитѣ форми на глаголитѣ, тъй като въ края на краищата се касае за много често употрѣбявана глаголна форма. Това тълкуване на Ягича не се възприе въ науката. Голѣмото значение обаче на Ягичовитѣ разисквания относно формитѣ **бѣаахъ-бѣхъ** въ посочената статия се заключава въ обстоятелството, че тукъ за пръвъ пжть се изтъкна съ нуждната ясность факта, че формитѣ **бѣхъ**, **бѣ** и т. н. въ старобългарски езикъ се употрѣбяватъ изключително въ имперфектно значение. Споредъ Ягича въ старобългарскитѣ преводи за гръцки имперфектни форми *ἦν-ἦμην-ἦσαν* намираме ту „по-дългата“ **-бѣаахъ**, ту „покжсата“ **-бѣхъ** имперфектна форма отъ глагола **быти**. Въ този фактъ Ягичъ виждаше доказателство, че не е имало въ езика

относно тѣзи форми нѣкакво различие, въ смисълъ едната да се е употрѣбявала първоначално въ аористно значение, а другата въ имперфектно.

Въ съгласие съ изтъкнатото до тукъ, въ излѣзлитѣ до 1931 г. научни граматики на старобългарски езикъ като имперфектни форми отъ глагола **бꙑти** се сочатъ две форми:

1. **бѣахъ, бѣаше, бѣаше; бѣахомъ, бѣаштє, бѣахѫ; бѣаховѣ, бѣашета, бѣаштє.**

2. **бѣхъ, бѣ, бѣ; бѣхомъ, бѣстє, бѣшѧ; бѣховѣ, бѣста, бѣстє.**[1]

И у Вондрака (W. Vondrák, Aksl. Gramm.[2] 1912) намираме почти сѫщото. При все че у него формитѣ **бѣхъ, бѣ** сѫ окачествени като първи аористъ и сѫ приведени преди формитѣ **бꙑхъ, бꙑ**, по-нататъкъ е казано: Der ehemalige Aorist **бѣхъ**... wird gewöhnlich als Impf. gebraucht (ц. с. 574).

Слабо отклонение е направено у полския ученъ Я. Лось, въ чиято Gramatyka starosłowiańska, стр. 127, като имперфектна форма отъ глагола **бѫдѫ бꙑти** е посочена само форма **бѣахъ**. Сѫщиятъ ученъ слага формата **бѣхъ** редомъ съ **бꙑхъ** (ц. с. 123), като изтъква, че Лескинъ смѣта тази форма за имперфектна, а Вондракъ за аористна.

Веднажъ установено и признато имперфектното значение на формитѣ **бѣхъ, бѣ** и т. н., тѣхното отношение къмъ формитѣ **бѣахъ, бѣаше** се опредѣля по следния начинъ у посоченитѣ автори на ржководства по старобългарски. У мнозина се подчертава „първичностьта“ на имперфектнитѣ форми **бѣахъ, бѣаше** и т. н., къмъ които като че ли по-късно сѫ се придружили и форми **бѣхъ, бѣ** и т. н., като сѫ придобили допълнително значението на първитѣ форми. Така напр. Лескинъ слага на първо мѣсто форма **бѣахъ** като изтъква, че покрай нея стои **бѣхъ** („daneben steht běchъ“ Gramm. стр. 197—355). Като има предъ видъ вѣроятно изложеното по-горе схващане на Ягича за произхода на формата **бѣхъ**, Лескинъ казва: „Es ist schwerlich Kontraktion aus **бѣахъ** und späterer Übergang des běchъ in die Aoristform anzunehmen.“ Той посочва по-

[1] Срвн. A. Leskien, Handbuch der abg. Sprache[6], 1922, стр. 165; отъ сѫщия Grammatik der abg. Sprache[2]., 1919, стр. 197, 255; T. Lehr-Spławiński, Zarys gramatyki jęz. staro-cerk[2]., 1930, стр. 82 и сл.; St. Kulbakin, Le vieux slave, 1929, стр. 352; N. van Wijk, Geschichte der altksl. Sprache I. 1931, стр. 226; вж. сѫщото и въ излѣзлата презъ 1934 год. книга на A. Meillet, Le slave commun[2], стр. 274—275.

нататъкъ на старопруски b e bēi „erat“, като паралели къмъ коренъ бѣ- отъ *bhu̯ē-. Вондракъ казва: „Neben dem Imperfekt b ě a c h ъ, b ě a š e . . . taucht noch eine in formaler Hinsicht verwandte aoristische Bildung auf, die vielfach für ein Imperfektum angesehen wird: b ě c h ъ, b ě . . .“ (ц. с. 540).

Нѣкои автори поставятъ отношението на формитѣ бѣхъ и бѣахъ въ обратенъ редъ, като смѣтатъ бѣхъ за форма съ хроноложки по-рано придобито имперфектно значение, отколкото бѣахъ. Така напр. Мейе казва, че обикновенитѣ имперфекти сж повлияли върху бѣхъ, вследствие на което сж се появили формитѣ бѣахъ, бѣаше и т. н.[1] Сжщата мисъль намираме и у Ванъ-Вейкъ, който предполага, че спрежението бѣхъ, бѣ и т. н. е по-първично. Влиянието на имперфектнитѣ форми на останалитѣ глаголи споредъ този авторъ най-рано се е почувствувало въ формата за 3 л. ед. число бѣшѧ, която се измѣня въ бѣахѫ.

По тоя начинъ се опредѣляше отношението на старобългарскитѣ имперфектни форми бѣхъ и бѣахъ една къмъ друга до появата на студията на Карлъ Майеръ Das Imperfekt von byti „sein“ im Altkirchenslavischen (Annales akademiae scientiarum fennicae, ser. B, t. XXVII. Helsiki 1932, стр. 160-174), която постави въ напълно нова свѣтлина въпроса, който тукъ ни интересува. Отъ студията на Майера се видѣ, че толкова важнитѣ за проучване не само на славянскитѣ езици имперфектни форми отъ помощния глаголъ бъıти не сж били подложени на грижлива провѣрка въ старобългарскитѣ паметници, обстоятелство, което имаше за последица редъ години да се изтъкватъ и отъ най-видни представители на славистиката напълно невѣрни факти. Отъ провѣрката на Майера се оказа, че предполаганата стара имперфектна форма бѣахъ за 1 л. ед. ч. не се срѣща нигде въ старобългарскитѣ паметници. Тази истина трѣбваше да се изтъкне едва сега отъ него, при все че направеното още преди близу тридесеть години утвърждение на Ягича, че въ старобългарскитѣ евангелски преводи не се срѣща нито веднажъ[1] форма бѣахъ вм.

[1] Мейе смѣта бѣхъ за единствената форма съ имперфектно значение, която има старъ произходъ: La forme b ě x ŭ est la seule forme à valeur d'imparfait qui semble être tout à fait ancienne (Le slave commun[2] 274).

[1] „Für die 1. Pers. sing. ἦσᾱν fand ich siebenmal бѣхъ, nicht ein einziges бѣахъ.“ AfslPh. XXVIII 34.

гръцко ἦμην, а винаги само бѣхъ можеше да се вземе като удобенъ поводъ отъ многобройнитѣ съставители на старобългарски граматики, излѣзли следъ 1906 год., когато Ягичъ направи горната си забележка, да предприематъ провѣрка и въ останалитѣ старобългарски извъневангелски текстове относно употрѣбата на предполагаемата имперфектна форма бѣахъ, преди да я изтъкнатъ като реална въ своитѣ трудове.

Статистическитѣ провѣрки относно предполагаемитѣ старобългарски имперфектни форми бѣахъ, бѣаше и т. н., които предприе Майеръ, изтъкнаха и редъ други неточности въ връзка съ тѣзи форми, които се срѣщаха до сега въ старобългарскитѣ граматики. Така напр. покрай погрѣшното изтъкване на несжществуващата форма бѣахъ установи се, че и за второ лице единствено число нигде въ старобългарскитѣ паметници не е употрѣбена форма бѣаше. Сжщото се отнася и за предполагаемитѣ форми бѣахомъ, бѣашете за 1. и 2. л. мн. ч., които се срѣщатъ само въ ржководствата по старобългарски езикъ, но не и въ старобългарскитѣ текстове. Не се срѣщатъ въ старобългарскитѣ текстове и предполагаемитѣ форми за 1. и 2. л. двойно число бѣаховѣ, бѣашета.

Понеже статистическитѣ проучвания на Майера относно имперфектнитѣ форми на глагола быти сж извънредно важни и откриватъ напълно новъ погледъ върху възникването на формитѣ бѣ и бѣаше, наследени въ новобългарски отъ б ѣ и б ѣ ш е ще се спремъ по-долу накратко върху тѣхъ.

Въ старобългарскитѣ паметници се срѣщатъ всичко 1436 имперфектни форми отъ глагола быти. Отъ тѣхъ къмъ четиритѣ евангелски текстове се отнасятъ 1018, къмъ Син. псал. 18, къмъ Син. евхол. 5, къмъ Клоцовия сборникъ 17 и къмъ Супрасълския сборникъ 378. Формата за 1. л. ед. ч. ни е засвидетелствувана на 36 мѣста и то винаги като бѣхъ. Въ евангелскитѣ текстове тя се срѣща 26 пжти, въ Син. псал. веднажъ, въ Супрасъл. сборникъ 9 пжти. Формата за 2. л. ед. ч. е засвидетелствувана на 22 мѣста изключително като бѣ — въ евангелскитѣ текстове 14 пжти, въ Син. евхол. 4 пжти, въ Супрасъл. сборн. 4 пжти.

Въ 3. л. ед. ч. напълно наделява форма бѣ, докато форма бѣаше е рѣдка. Въ евангелскитѣ текстове срѣщаме 749 случаи бѣ, а само 20 бѣаше. Въ Савина книга срѣщаме веднажъ и бѣше.

Формата за 1 л. мн. ч. въ старобългарскитѣ текстове се срѣща на 6 мѣста, четири отъ които въ евангелскитѣ текстове и два въ Супрасъл. сборн. и то винаги като **бѣхомъ**.

Форми за 2. л. мн. ч. и за 2. л. двойно число въ старобългарскитѣ паметници изобщо не се срѣщатъ. Като се иматъ предъ видъ засвидетелствуванитѣ форми за другитѣ лица, не остава съмнение, че неотбелязанитѣ форми за горнитѣ лица и числа сж имали видъ **бѣсте*, **бѣховѣ*, **бѣста*.

Най-разнообразни сж имперфектнитѣ форми отъ **бъıти** за трето лице множествено лице. Така напр. покрай **бѣшѧ** намираме още други форми съ сжщата функция. Най-честа е формата **бѣахѫ**, която намираме на 115 мѣста въ тритѣ евангелски текстове Асем., Зограф. и Мар., докато въ Савина книга не се срѣща нито веднажъ. Чувствително по-рѣдка е формата **бѣшѧ**, която намираме въ четиритѣ евангелски текстове само 35 пжти. На 19 мѣста въ сжщитѣ текстове, безъ Зограф. еванг., ни е засвидетелствувана и форма **бѣхѫ**. Най-честа е тя въ Савина книга. Единъ единственъ пжть въ Зограф. еванг. (Иоанъ X 6) е отбелязана и форма **бѣашѧ**.

Отъ сравнителнитѣ изчисления на Майера въ връзка съ имперфектнитѣ форми отъ **бъıти** за 3. л. мн. ч. излиза на яве единъ много интересенъ фактъ. Именно евангелистаритѣ (Асем. и Савина кн.) пазятъ по-добре старинната форма **бѣшѧ** отъ останалитѣ два евангелски текстове, въ които употрѣбата на **бѣахѫ** надхвърля значително употрѣбата на **бѣшѧ** (въ Зогр. 44 : 9; въ Мар. 46 : 12). Този фактъ стои въ съответствие съ изобщо по-голѣмата старинность на превода на изборното евангелие. Сжщото съотношение открива Майеръ и при употрѣбата на формата за 3. л. ед. ч. Особеното архаично положение на Савина книга въ връзка съ употрѣбата на форма **бѣахѫ** изпжква и при форма **бѣашє**, която тукъ сжщо така не се явява никакъ. Срещу десеттѣ примѣри отъ **бѣашє** въ Зограф. еванг. и осемтѣ въ Мар. еванг., въ Асеман. еванг. се откриватъ само два примѣра, съ което се подчертава голѣмата близость на двата старобългарски евангелистари да предпочитатъ архаична форма **бѣ**. По-голѣмата старинность на изборнитѣ евангелия е подчертана и при употрѣбата на имперфектната форма отъ **бъıти** за 3. л. дв. ч.

Занимателни заключения прави Майеръ и относно употрѣбата на имперфектнитѣ форми отъ **бъıти** въ Супрасълския

сборникъ. Оказва се, че и тукъ формитѣ съ бѣ- наделяватъ въ ония части на ржкописа, които изобщо се отличаватъ съ по-голѣма архаичность, докато формитѣ съ бѣа- сж по-чести въ онѣзи части на ржкописа, чийто езикъ показва по-голѣмъ брой нови нѣща.

Ограничената и по-късна поява на формитѣ съ бѣа- свидетелствува, че тѣ сж изобщо вторични и по-късни явления въ имперфектнитѣ форми на глагола быти. Следователно първична имперфектна форма отъ глагола быти е била само бѣхъ, бѣ и т. н. Точнитѣ статистични проучвания следователно подкрепиха схващането на Мейе, къмъ което по-късно се присъедини и Ванъ-Вейкъ, че имперфектнитѣ форми съ бѣа- сж вторични и сж възникнали подъ влияние на обикновенитѣ имперфектни форми на останалитѣ глаголи. Сжщитѣ статистични проучвания доказаха правилностьта на Ванъ-Вейковото схващане, че формитѣ съ бѣа- най-рано се явяватъ въ формата за 3. л. мн. ч. Отъ тукъ тѣ сж започнали да нахлуватъ и въ формитѣ за останалитѣ лица. Както се видѣ отъ изложеното погоре, докато формитѣ съ бѣа- не се явяватъ въ нѣкои глаголни лица никакъ, тѣ сж най-многобройни въ формата за 3. л. мн. ч.

Почти едновременно съ появата на Майеровото проучване излѣзе и граматиката на Паулъ Дийлсъ (P. Diels, Altkirchenslavische Grammatik. I. Teil. Heidelberg 1932), едно отъ най-отличителнитѣ качества на която е, че нейниятъ авторъ при многобройни случаи не се е осланялъ само на установеното отъ неговитѣ предходници, а е предприемалъ грижлива провѣрка въ езика на старобългарскитѣ паметници. Безъ да знае за заключенията, до които бѣ достигналъ Майеръ въ разгледаната по-горе статия. Дийлсъ отъ своя страна установява, кои форми отъ имперфекта бѣа- сж „действително“ засвидетелствувани въ паметницитѣ. Естествено и неговитѣ заключения не се различаватъ отъ тия на Майера. Вследствие на всичко това въпросътъ за имперфектнитѣ форми на быти у Дийлса е представенъ много по-точно, отколкото у неговитѣ предходници. Действително и Дийлсъ слага на първо мѣсто имперфектнитѣ форми съ бѣа-, а на второ мѣсто тия съ бѣ-, както бѣше случаятъ съ по-старитѣ научни граматики на старобългарски езикъ. Обаче у него форми за 1. л. ед. ч. и мн. ч. не се посочватъ, тъй като и споредъ неговитѣ из-

следвания такива форми по паметницитѣ изобщо не се срѣщатъ. Споредъ Дийлса общоразпространени имперфектни форми отъ **бꙑти** въ старобългарски сж **бѣхъ, бѣ** и т. н., които видимо приличатъ на аористни форми. Покрай тѣхъ се срѣщатъ и форми съ **бѣа-**, но само тамъ, гдето имперфектъ и аористъ сж имали напълно различни форми, именно въ 3. л. ед. ч. **бѣ : бѣаше**, 3. л. дв. ч. **бѣста : бѣашета**, 3. л. мн. ч. **бѣша : бѣахж**. При това форми съ имперфектенъ изгледъ отсжтствуватъ тамъ, гдето разликата между аористъ и имперфектъ се е заключавала само въ гласната **-ѣа- : -ѣ-**. Ето защо въ първо лице ед. ч. се явява само форма **бѣхъ**, а за първо лице мн. ч. се явява само форма **бѣхомъ**. Дийлсъ е на мнение, че формитѣ съ **бѣа-** сж се срѣщали още въ началнитѣ старобългарски преводи наредъ съ форми **бѣ-**, отъ които въ сжщность сж били образувани чрезъ нагаждане къмъ имперфектнитѣ форми на останалитѣ глаголи.

Както трѣбваше да се очаква, въпросътъ за значението на формитѣ **бѣхъ** и **бѣахъ** въ старобългарски най-добре е изложенъ въ най-новата граматика на старобългарски езикъ отъ неотдавна починалия виденъ славистъ М. Вайнгартъ (Rukověť jazyka staroslověnského, sv. 2, 378—379). Като има предъ видъ, че формитѣ **бѣхъ, бѣ** и т. н. сж само по значение имперфектни, а по произходъ аористни, Вайнгартъ имъ дава общо опредѣление praeteritum и ги привежда тутакси следъ аористнитѣ форми **бꙑхъ, бꙑ** и т. н. Що се отнася до формитѣ съ видъ **бѣа-**, тѣ за Вайнгарта сж само аналогиченъ имперфектъ (analogické imperfektum). И чешкиятъ ученъ подчертава доста настойчиво факта, че отъ този аналогиченъ имперфектъ въ старобългарскитѣ паметници се срѣщатъ форми само за 3. л. ед. ч. (**бѣаше**), за 3. л. мн. ч. (**бѣахж-бѣхж**) и за 3. л. двойно число (**бѣашета**). До тѣзи заключения М. Вайнгартъ дохажда по свой пѫть, независимо отъ Майера, тъй като още преди появата на статията на последния, двама членове на Вайнгартовия славистиченъ семинаръ сж били представили статистиченъ списъкъ на всички имперфектни форми въ старобългарскитѣ паметници, отъ гдето явно проличала горната истина.

Както се вижда отъ гореизложеното, въпросътъ за имперфектнитѣ форми отъ глагола **бꙑти** въ старобългарски езикъ може да се смѣта за окончателно разрешенъ следъ появата

на Майеровата статия и граматикитѣ на Дийлса и Вайнгарта. Първични имперфектни форми въ старобългарски сж бѣхъ, бѣ и т. н., въпрѣки тѣхния аористенъ произходъ. По-късно, подъ влияние на имперфектнитѣ форми на останалитѣ глаголи, сж се образували и отъ глагола быти аналогични имперфектни форми съ бѣа-, които въ старобългарски се настаняватъ най-рано въ формата за 3. л. мн. ч. като проникватъ и въ формата за 2. л. ед. ч. и въ тая за 3. л. двойно число. Въ останалитѣ глаголни лица форми съ бѣа- въ старобългарскитѣ паметници не се срѣщатъ. Въпрѣки късната поява на формитѣ съ бѣа- по паметницитѣ, тѣ сж се срѣщали по всѣка вѣроятность още въ езика на първитѣ български преводи.

Върху причинитѣ, съ които може да се обясни толкова важниятъ фактъ въ старобългарски езикъ, че една аористна форма бѣхъ е придобила имперфектно значение, на кратко се спира само Мейе. Въ една своя статия, печатана въ Глас српске крал. академије CXII 89, този ученъ допустна, че втората часть на сложнитѣ славянски имперфектни форми представя отъ часть перфектна, а отъ часть имперфектна форма отъ коренъ es- „съмъ“. Отъ глагола быти въ старобългарски като имперфектна форма се употрѣбява бѣхъ, въ сжщность аористна форма, тъй като образуването отъ този глаголъ на имперфектна форма по нормаленъ пжть би представяло тавтология. Отъ друга страна формата бѣхъ съ своето -ѣ- спаднала къмъ оня типъ глаголи, чието суфиксно -ѣ- показва положение, което трае (срв. глаголитѣ сѣдѣти, лежати). Този фактъ самъ по себе си обяснява имперфектното значение, което придобива впоследствие аористната форма бѣхъ (вж. и Le slave commun² 274—275).

Като аористни форми отъ помощния глаголъ быти въ старобългарски се употрѣбяватъ бъхъ, бъ и т. н. По необясними причини въ старобългарската граматика на проф. Л. Милетичъ дори и въ последното ѝ издание се изтъкватъ като аористни форми и бимь, би и т. н, които сж въ сжщность форми само за образуване на условно наклонение. Действително споредъ Бругмана (Kurze vergleichende Gr. I 502) въпросната форма представя минало време на една образувана отъ bhū- основа *bhu̯ēi *bhu̯ī, слав. bi-. Въ старобългарски езикъ обаче тѣзи форми нѣматъ стойность на минало време, което се подчертава и отъ обстоятелството, че форма би-мь

за 1. л. ед. ч. лесно е могла да заимствува първичното лично окончание отъ ѣѣмь. И отъ примѣра, който се привеждаше въ редъ издания на Милетичевата граматика, се вижда, че бимь нѣма нищо общо съ старобългарскитѣ аористни форми отъ бѣти, срвн. ꙗко аще не би Господь помогълъ мьнѣ, въ малѣ вѣсѣлила сѧ би въ адъ доуша моꙗ. Отзвукъ отъ това недоразумение намираме и въ статията на Н. Костовъ „Бѣше и бѣ“ (Училищенъ прегледъ, год. XXXVIII, 800—812), гдето се твърди, че старобългарски покрай бѣхъ, бѣ и т. н. като аористна форма познава и бимь, би..., което е напълно погрѣшно.

Мжчно е да се установи, коя отъ дветѣ форми бѣхъ и бѣхъ е по-стара, което въ края на краищата за насъ не е поважно отъ обстоятелството, че вече въ науката е точно установено различното значение на тѣзи две форми. Първата се употрѣбява само въ имперфектно значение, а втората само въ аористно. Можемъ да подчертаемъ само, че форма бѣхъ е могла действително да се яви и по-късно по аналогия на аористнитѣ формации, при които редовно основата представя инфинитивната основа, окончаваща на гласна, срвн. бьрати-бьрахъ, зьвати-зьвахъ, пѧти-пѧхъ, знати-знахъ, чоути-чоухъ, пѣти-пѣхъ, крѣти-крѣхъ, дѣлати-дѣлахъ и т. н.

Отъ така очертаното състояние на миналитѣ свършени и миналитѣ несвършени форми отъ помощния глаголъ бѣти въ старобългарски лесно могатъ да се обяснятъ и ония колебания, които се забелязватъ въ новобългарски езикъ въ връзка съ употрѣбата на формитѣ бѣ и бѣше. Първопричината на тѣзи колебания се крие въ особената сждба на аористната форма бѣхъ, бѣ ... въ българския езикъ. Известно е, че още на старобългарска почва въ рѣзко очертанитѣ първоначално функции на тази форма настава промѣна. Тя започва постепенно да замѣства архаичната форма за образуване на условно наклонение бимь, би.... и т. н. Причината се крие въ сравнителната близость на нѣкои отъ формитѣ на бѣхъ и бимь, напр. 2. л. ед. ч. бѣ и би, 2. л. мн. ч. бѣсте и бисте. Процесътъ завръшва съ пълното изчезване на бимь, би... Покрай това въ развоя на българския езикъ започва и едно ограничаване на аористната употрѣба на формитѣ бѣхъ, бѣ..., чийто краенъ резултатъ въ по-голѣмата часть отъ българскитѣ говори довежда до тѣхното пълно изчезване като самостоятелни аористни форми. Тѣ оставатъ да се употрѣбя-

ватъ само като помощни форми за образуване на условно наклонение.

Остатъцитѣ отъ самостоятелна аористна употрѣба на **къхъ, къ** и т. н. въ днешнитѣ български говори разгледахъ въ статията си „За нѣкои отъ формитѣ на новобългарския помощенъ глаголъ „съмъ“ (Годишникъ на Софийския унив., ист.-фил., кн. XXXII). Най-многобройни сж тѣзи следи въ югоизточния дѣлъ на българския езикъ, особено въ говоритѣ около градъ Солунъ. Върху този фактъ обърна внимание още Облакъ (вж. Macedonische Studien 36, 117). Още по-добре пролича това въ последно време отъ материалитѣ на проф. М. Малецки изъ селата Сухо и Висока (Dwie gwary macedońskie, Kraków, 1934, 13, 15, 26 и на много други мѣста). Самостоятелна аористна служба на бих би и т. н., доста отдавна вече, установи и проф. Милетичъ на мѣста въ Хасковско (напр. въ с. Кетенликъ, вж. Das Ostbg. 266). Съ стари форми **къхъ, къ** иматъ връзка и срѣднородопскитѣ форми б' ȍх б' ȍ, които се употрѣбяватъ успоредно съ форми бäх бä (вж. L. Miletič, Die Rhodopemundarten 160), както изтъкнахъ въ посочената си статия.

Западнитѣ говори не пазятъ почти никаква следа отъ старата аористна форма **къхъ, къ**. На мѣста тукъ се срѣщатъ само вкаменѣли остатъци, загубили почти напълно старото си значение. Така напр. въ прилепския говоръ се слуша следа отъ **къıтъ**, употрѣбявана неправилно. Сравни: невиден бис се сторило козата и кокошката СбНУ VII 147; невиден бис се сторил гьаоло, п. т. VI 104; невиден бис се сторил, п. т. II 175; гьаолот невиден бис се стори, п. т. II 178.

Следователно днешното състояние въ говоритѣ сочи недвусмислено, че аористнитѣ форми **къхъ, къ**, преди да изчезнатъ напълно, дълго още презъ срѣднобългарския периодъ сж се държали на мѣста още въ самостоятелна служба.

Отзвуци отъ самостоятелна аористна употрѣба на бъхъ могатъ да се срещнатъ и въ нѣкои новобългарски паметници, напр. въ Копривщенския и Свищовския дамаскинъ. Пооправдано е въ тѣхъ да виждаме по-скоро езикови преживелици, които сж сжществували въ езика, отколкото само книжовни архаизми. Особено многобройни сж тѣзи случаи въ Копривщенския дамаскинъ. Ето нѣколко примѣра: поидȍха

на стань ѕ нѣкои граⷠ ан'дрѡ̀поль и бы х а оу еднѣ̀ кьщѣ̀ 2; наистина лѝ такѣ̀ бы ѕгодно б҃ѕ 25; таквѡ̀зы бы мⷧніето и чю̀десата ст҃мѕ димитрїю 26; нѣ̀ едно бы х а сѝч'кы а҃гглы 34; кѡ̀и ти бы крⷣтникь. и тїа не знѣ̀ѧше кой бы 55; и послѣ̃ мѣ̀л'ко бы живѣ̀ оназѝ д҃вца 55; затовѣ̀ и той не бы достоен една кап'ка водѣ̀ 67; защо бы без'плодна и немѣ̀ чедо 70; и клѣ̀та бы х та сѣ̀ роди х да с'мь сегѣ̀ похѣ̀лина 71; не бы х ни като птѝците нбⷭ̃нные 71; пишѕ҃ за него с҃ты о҃ци колко бы живъ 79; послѣ̀шайте за ст҃го никола, ѿ как' се роды и как' бы до послѣ̃ 81; и тои си имѧнїето бащѝно що да бы ѕзе 82; и догде бы жѝвь ѧхѝліа архїереи дрьжѣ̀ше правослѣ̀внаа вѣра 89; и стѡ̀рихме тѣ̀мо кѡл'ко бы волѧ̀ бж'їа 97; защо показѣ̀хме, что бы възможно да искѣ̀жем 198; и сѝч'ка нѡ̀щь тамо бы мл'ѣше се 102; и това бы третїе исканїе 115; и когѣ̀ бы на пѧть слѣчи мѕ се малко 115; и не бы токо товѣ̀ злѡ̀, что стѡ̀ры ада 120. Значително по-малобройни сѫ тия случаи въ Свищовския дамаскинъ.

Като проследяваме сѫдбата на формитѣ бѣхъ, бѫ въ българския езикъ, не можемъ да не подчертаемъ една важна промѣна, която е настанала въ тѣхното значение. Отъ XVI—XVII в. тѣ започватъ да се употрѣбяватъ и съ значението, което се съдържа въ глагола стана. Разбира се тукъ само относително може да се говори за промѣна въ значението на нашитѣ форми. Преди всичко въ много случаи между значението на аористната форма стана и аористната форма на помощния глаголъ съмъ нѣма рѣзко очертани граници. Отъ друга страна известно е, че въ старобългарски редовно безличната гръцка глаголна форма *ἐγένετο* „стана, случи се“ се превежда съ **бꙑстъ**. (Срвн. **и бꙑстъ егда сѣконча ис҃ вⷭ҃ѣ словеса си** *καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τουτους* Мат. VII 28; **и бꙑстъ мимо ходѧштоу емоу къ сѫботꙑ** *καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι* Мар. II 23; **бꙑстъ къ дьни ирода цр҃ѣ** *ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως* Лук. I 5). Отъ индекса на К. Майеръ къмъ Супрасълския сборникъ се вижда, че съ аористна форма **бꙑстъ** тукъ по нѣкога се превеждатъ и глаголи *φύεσθαι διακεῖσθαι καταστῆναι*, употрѣбени съ значение близко до това на „стана“.

Както и да е, промѣната въ значението на нашитѣ форми настава по-чувствително въ посоченото по-горе време. Примѣритѣ въ нашитѣ езикови паметници, които подтвърждаватъ

горното сж многобройни. Ще приведа нѣколко примѣра изъ споменатитѣ по-горе дамаскини. Коприв. дамаскинъ: и кога бы врѣ̀ме да се весѐлатъ и да пїютъ 2; ефтиміе, що бы напоконь на мадіть епⷭкпь 7; и бы съврьшень члⷭкь 14; и бы истина ѡнàзы дѧма 24; амы бⷰжіе повелѣнїе не бы така като тїе мѝслѣха 48; ничто не бы на ѡн'зи монастирь 48; и настàвї го и бы хрⷭтⷭїанинь 59; чѐ кàкь бы та гы изѐдоха 169 и т. н. Свищовски дамаскинъ:... а тóй го стóри та бы 75; ... и прили́чен нам бы 81;... и бы човѣкь и плътъ облѣче 126;... а то ги създáде богъ та быха 136; когѝ би у полу́нощь 156; въ Едемь бы преступление 169;... въ кóи мѣсець стáна благовѣщеніе и защó не бы въ други мѣсецъ 173 и т. н.

Освенъ честата употрѣба на нашитѣ глаголни форми въ значение на стана случи се, и друга една особеность, свързана съ тѣхната употрѣба презъ сжщия периодъ, заслужава да се изтъкне. Именно въ противоположность на тѣхното постепенно отстжпление като аористни форми, тѣ продължаватъ настойчиво да се явяватъ въ минали сложни глаголни конструкции за изразяване на страдателенъ залогъ. За илюстрация ще приведа нѣколко примѣра изъ Свищовския дамаскинъ, въ който паметникъ при казанитѣ граматични конструкции много често се явяватъ формитѣ на стария аористъ бъıхъ:... причéтенъ бы апóстоль Матѳей на Іу́диноту мѣсто 235;... и испу́стини быха сйчкы христїани из' темни́цыте 248; и такá уранéнъ би светыи 275;... като би подсмáнъ от царицата 277.

Изобщо относно употрѣбата на старитѣ аористни форми бъıхъ, бы въ периода XVI—XVII в. можемъ да установимъ следнитѣ нѣща, които иматъ връзка съ състоянието на тѣзи форми въ съвременния български езикъ:

1. Самостоятелната аористна употрѣба на тѣзи форми се явява вече въ този периодъ доста ограничена. И по паметницитѣ, гдето ги срѣщаме редомъ съ форми бѣхъ бѣ, тѣ правятъ впечатление вече съ своята архаична отсѣнка. Днесъ самостоятелната употрѣба на нашитѣ форми, както се изтъкна, се е опазила въ поединични говори, пръснати изъ югоизточната езикова область. Известно е, че тази область въ езиково отношение е най-архаична въ български езикъ. Къмъ многобройнитѣ запазени тукъ архаизми следва да се

причисли и частичното запазване на старитѣ аористни форми б и х, б и и т. н. Не е изключено за бързото изчезване въ българския езикъ на аористнитѣ форми б ъ х ъ б ъ да е допринесло не само обстоятелството, че тѣ започватъ да изпълняватъ и други служби, именно да образуватъ и условно наклонение, но и обстоятелството, че вследствие на познатия развой на гласна ъ е настанало и смѣсване на нашитѣ аористни форми съ формата за минало свършено време на глагола ѥиіѫ — б и х, б и и т. н. Забележително е, че прѣки наследници на ѥъіхъ, ѥъі въ българскитѣ говори сѫ запазени повече на такива мѣста, гдето по една или друга причин развоятъ на ъі е напустналъ нормалния си пѫть, срвн. срѣднородопски б о̀ х б о̀ и формитѣ б ъ х б ъ и т. н., които намираме въ говора на Ропката и въ говора на зъхненското село Калапоть (Сборникъ Милетичъ, 1933 год., стр. 59).

2. За казания периодъ време се явява характерна разширената употрѣба на нашитѣ форми въ значение на с т а н а, с л у ч и ̆ с е. Най-честа въ тая служба е формата за 3. л. ед. ч б и. Тази особеность е запазена и до днесъ въ източнитѣ говори, а дори въ нѣкои западни говори, гдето, както загатнахъ по-горе, изобщо следитѣ отъ стария аористъ ѥъіхъ сѫ крайно малки. Сравни напр. следнитѣ случаи изъ ломския говоръ: оно писък ли би. оно бой ли би! оно не би збога и сприлика; на две делници би тука (СбНУ XXXVIII, № 1, стр. 53).

И въ прилепския говоръ днесъ се срѣщатъ следи отъ подобна употрѣба на старата аористна форма б и, обаче само при отрицанието н е́ б̆ и = не стана, не се случи.

3. Задържа се формата на стария аористъ ѥъіхъ и при сложнитѣ минали конструкции за образуване на страдателенъ залогъ. Тази особеность и до днесъ е запазена добре въ говоримия езикъ. Но и тукъ имаме да отбележимъ единъ занимателенъ фактъ, който стои въ връзка съ сѫдбата на аористнитѣ форми ѥъіхъ, ѥъі. Било поради ослабналата тѣхна изразителность, било за избѣгване съвпадежа съ сѫщитѣ форми, когато тѣ сѫ бивали употрѣбявани за образуване на условно наклонение, или пъкъ за избѣгване съвпадежа съ аористнитѣ форми на глагола б и я, прибѣгнало се е до тѣхната промѣна по образеца на аористнитѣ форми на другитѣ глаголи. Така сме получили днешнитѣ форми б и - д о х, б и -

де, би-дохме, би-дохте, би-доха по образеца на оти-дох, оти-де и т. н. Както е известно горнитѣ форми употрѣбяваме днесъ само въ пасивни конструкции.

Отстжпилата отъ служба за изразяване на аористно значение форма **бъıхъ** въ български езикъ бива замѣнена съ старата форма бѣх, бѣ, която първоначално, както видѣхме, е била форма само за минало несвършено време, Не сж сжществували видимо никакви прѣчки за това разширение въ службата на бѣх. Напротивъ, били сж на лице всички условия, за да може този преходъ да стане по съвършено лесенъ начинъ. Спомогнала е преди всичко пълната прилика на формитѣ за 2. и 3. л. ед. ч. съ аористнитѣ форми за сжщитѣ лица на останалитѣ глаголи, а по-нататъкъ и изравняването въ завършека на аористнитѣ и имперфектни форми за 3. л. мн. ч. въ новобългарски езикъ.

Не бива да се мисли, че придобилата отново аористно значение форма бѣх, бѣ е престанала да бжде употрѣбявана като имперфектна форма въ българския езикъ. Съ постепенния развой на езика изчезватъ много отъ разликитѣ между старата имперфектна форма **бѣхъ, бѣ** и т. н., която по-късно се явява на мѣстото на изчезналата аористна форма **бъıхъ, бъı**, и аналогичната имперфектна форма **бѣаахъ, бѣаше** и т. н., която въ българския езикъ се пази напълно жива, както живо се пазятъ въ тоя езикъ за разлика отъ много други славянски езици изобщо формитѣ на стария имперфектъ. И така, разлика днесъ въ наследницитѣ на форми **бѣхъ** и **бѣаше** се наблюдава само въ 2. и 3. л. ед. ч. бѣ-бѣше. Това обстоятелство неминуемо е имало за последица да се яви колебание и въ употрѣбата на формитѣ бѣ и бѣше въ смисълъ, че дветѣ могатъ да бждатъ употрѣбени и въ аористно и въ имперфектно значение. За това колебание бѣхъ загатналъ въ статията си „За нѣкои отъ формитѣ на новобългарския помощенъ глаголъ съмъ“, стр. 11. (Год. на Соф. Ун., ист.-фил., кн. XXXII). Знайно е, че въ западнитѣ говори се е наложила форма бѣше като единствена за минало свършено и минало несвършено време. Тамъ днесъ форма бѣ е почти непозната. Така напр. въ срѣднитѣ македонски говори често се употрѣбява формата бѣше въ значение, въ което на изтокъ би се употрѣбила архаичната форма би, т. е. въ смисълъ на „стана“, „свърши се“, „отмина“.

Неотдавна се появи статия отъ Н. Костовъ подъ наслов „Бѣше, бѣ“ (Училищенъ прегледъ, год. XXXVIII, стр. 800—810), въ която сполучливо се изтъкваше съ помощьта на цитати отъ най-добритѣ наши писатели, че разлика въ значението на формитѣ бѣ и бѣше днесъ въ българския литературенъ езикъ не сжществува и съ право се сочеше на грѣшката въ много наши учебни помагала по български езикъ, гдето е прокарано изкуствено различие между казанитѣ две форми, въ смисълъ че едната (бѣ) служи само за минало свършено време, а другата само за минало несвършено време. До тукъ твърденията на г. Костовъ сж вѣрни и заслужаватъ пълно признание. Грѣшка е обаче, когато авторътъ, призналъ веднажъ справедливо, че форма бѣ може да изрази минало несвършено време, ограничава функциитѣ ѝ само съ посоченитѣ качества, а не допуска, че сжщата форма въ български езикъ може да изрази и минало свършено време. Споредъ автора въ български езикъ имаме други минали свършени форми отъ глагола съмъ, но тѣ се употрѣбявали рѣдко, защото глаголътъ билъ отъ несвършенъ видъ. Тѣзи форми били: бидохъ, биде и т. н. и бихъ, би и т. н. Тѣзи твърдения на Костова не можемъ да приемемъ. Трудно е да се съгласимъ, че истински аористни форми отъ глагола съмъ въ новобългарски се употрѣбявали рѣдко, защото този глаголъ билъ отъ незавършенъ видъ. Излишно е да се предполага, че сжществува разлика между вида на старобългарскитѣ форми ѥсмь-бѣхъ и новобългарскитѣ форми съмъ-бихъ, за да си допуска, че въ новобългарски, въ противоположность на старобългарски, имаме рѣдка употрѣба на аористни форми отъ съмъ. Изобщо въпросътъ за вида не бива да се смѣсва съ употрѣбата на различнитѣ глаголни времена. Въ всички славянски езици, а особено въ български, това сж две напълно различни нѣща и аористни форми отъ незавършени глаголи тукъ сж така естествени, както и отъ завършени глаголи. Вж. по тоя въпросъ у А. Белић, Аорист имперфективних глагола, Јужнослов. фил. V (1925—1926) 171—182; L. Andrejczin, Kategorie znaczeniowe koniugacji bułgarskiej, Prace Komisji językowej, № 26, Kraków, 1938; B. Havránek, Aspects et temps du verbe en vieux slave. Extrai des Mélanges Bally. Genève 1939.

Въ новобългарския литературенъ езикъ и въ новобъл-

гарскитѣ източни говори форма бѣ служи за изразяване еднакво както на минало свършено време, така и на минало несвършено. Въ западнитѣ говори сжщата служба се изпълнява отъ формата бѣше. Тѣзи колебания и смѣсвания иматъ за причина особената сждба на формитѣ за минало свършено и минало несвършено време отъ глагола **къти**, която на кратко бѣ изложена по-горе. Напълно неприемливо е да се твърди, че въ новобългарския литературенъ езикъ имаме аористна форма бихъ, би и т. н. Тѣзи форми въ литературния езикъ никога не се употрѣбяватъ въ самостоятелна аористна служба. Тѣ служатъ само като помощни форми за образуване на условно наклонение. Самостоятелната употрѣба на наследницитѣ на стари **къхъ, къ** въ новобългарски е само диалектична черта. Най-близки по значение до старитѣ аористни форми **къхъ, къ** въ новобългарския литературенъ езикъ сж формитѣ би-дохъ, би-де, които иматъ строго опредѣлено мѣсто за употрѣба — само при минали сложни страдателни конструкции. Този фактъ стои въ съгласие съ даннитѣ на писменитѣ паметници, отъ които се вижда, че до късно аористнитѣ форми отъ **къти** сж се употрѣбявали въ посоченитѣ граматични конструкции. Тѣхната употрѣба въ тия случаи така е била обикната, че за тѣхно опазване езикътъ е прибѣгналъ до външни промѣни.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ИЗЪ БОРБИТѢ НА МАКЕДОНСКИТѢ БЪЛГАРИ

Два документа за основаването на легална политическа партия въ Турция въ навечерието на балканската война.

Отъ Стоянъ Симеоновъ.

Двадесеть и осемь години изминаха отъ славната балканска война, когато народътъ ни въ героиченъ устремъ срещу прогнилата отоманска империя можа да нанесе чутовни победи. Още преди да настжпи българската армия въ Тракия и Македония, българитѣ въ Турция водиха борби (революционни и легални) за отстояване на правата си. Тукъ можемъ да възпроизведемъ два документа отъ 1911 год., подписани отъ видни българи отъ Солунъ, Битоля, Прилепъ, Охридъ, Ресенъ, Костуръ, Леринъ, Крушово и други бълг. градове на Битолския виляетъ. Тия два документа сж отъ голѣмо значение за бурната история на македонскитѣ българи. Тѣ доказватъ, че, покрай турцитѣ и гърцитѣ, българи сж живѣли въ Солунъ, Битоля и другитѣ градове на Западна Македония и че тия българи сж имали единъ здравъ елитъ — ржководители, които правѣли усилия разумно да преценяватъ политико-обществения моментъ, за да се осигурятъ благоприятни условия за културно-стопанско развитие и напредъкъ. Наистина, въпрѣки изминатитѣ двадесеть и осемь години, рано е може би още да се преценяватъ следванитѣ отъ македонскитѣ българи методи на борба: революционенъ или еволюционенъ. Мнозина отъ деятелитѣ сж още живи и чувствата у тѣхъ прѣчатъ да се извършва правилна преценка. Обаче едно е сигурно: културно-стопанската дейность, изразена въ усилията на училищата, Църквата и стопанскитѣ институти, представляватъ трайната и творческа работа, до като революционната акция носи поради рискованостьта си само временень характеръ.

Следъ младотурската революция, презъ 1908 год. македонскитѣ българи основаха легални политически групи за отстояване на правата си. Такива политически групи бѣха българскитѣ конституционни клубове, които целѣха да коригиратъ рискования революционенъ методъ на действие и

да нормализиратъ положението на българитѣ въ Македония. Но господствуващата младотурска власть не остана вѣрна на оповестенитѣ свободи и презъ 1909 год. българскитѣ конституционни клубове бѣха разтурени, за да останатъ да поддържатъ духа на българщината само излизащитѣ въ Солунъ български вестници, списанието „Искра“ и цариградскиятъ седмиченъ вестникъ „Вести“. Други сили се дръпнаха по отъпканитѣ пѫтища на революционната акция, за да стигнатъ до атентатитѣ въ Щипъ и Кочани.

Имаше срѣди и отдѣлни личности съ явно турскофилски тежнения: искаха да поведатъ македонскитѣ българи по пѫть на примирение съ сѫществуващето положение, като чертаеха програма на минимални искания, изоставяйки всичко на благоволението на младотурската власть. Но голѣма часть отъ македонскитѣ българи, ако не и всички, не се подаваха на тия водители и нѣмаха довѣрие въ идеитѣ за отявлено туркофилство, Поради тази причина се провали подетата инициатива за основаване на „Прогресивна партия“, следъ разтурянето на българскитѣ конституционни клубове,

Чакъ презъ 1911 год., въ навечерието на балканската война, биде подета по-сериозна акция за основаване на българска легална партия на македонскитѣ българи, за да ржководи легалнитѣ имъ усилия презъ законодателнитѣ избори, които предстояха да станатъ. Тази акция биде подета презъ май 1911 год. въ Цариградъ, гдето видни българи сѫ свикали събрание въ кѫщата на известния учитель и общественикъ Анастасъ Наумовъ. Въ това събрание взели участие Анастасъ Наумовъ, Анастасъ Христовъ, Йорданъ Мирчевъ, Тодоръ К. Павловъ, Христо Далчевъ, братя Аргирови и други. Събралитѣ се видни българи въ турската столица решили да се вематъ мѣрки, за да се организира политически българското население въ отоманската империя за борба и за запазване на правата му. За тази цель още на самото събрание били събрани парични срѣдства, които да послужатъ като фондъ за издаване на единъ български седмиченъ органъ. Въ тоя седмичникъ щѣли да се излагатъ идеитѣ на инициаторитѣ за създаване нова политическа партия на македонскитѣ българи.

Преди да започне проектираниятъ вестникъ, бившиятъ депутатъ отъ Скопие въ турския парламентъ и мирски съветникъ при Българската екзархия Тодоръ К. Павловъ билъ на-

товаренъ да отиде въ Солунъ и Битоля, за да изложи предъ тамошнитѣ по-първи българи идеитѣ на инициаторитѣ и да групира ядра за по-нататъшна акция. Тази мисия на Тодоръ Павловъ се увѣнчала съ успѣхъ. Въ Солунъ и Битоля били подписани два „акта“ отъ видни мѣстни българи. Настжпилитѣ събития — засилването на революционнитѣ акции на Вжтрешната македонска революционна организация и обявяването на балканската война — осуетиха тия легални усилия на македонскитѣ българи.

Ето текстоветѣ на тия два „акта“ заедно съ факсимилета на подписитѣ въ тѣхъ. Запазваме правописа имъ.

Актъ

Днесъ, 19 юний 1911 год., ний, подписанитѣ граждани отъ гр. Солунъ и други градове на Солунския виляетъ, събрани въ помѣщението на българското училище „Св. Климентъ“, слѣдъ като изслушахме изложението на скопския народенъ представитель Т. Павловъ върху положението на страната изобщо и частно онова на отоманскитѣ българи, и слѣдъ обстойна размѣна на мисли по тоя въпросъ, рѣшихме:

1. Възприема се по принципъ основаването на нова легална отоманска политическа партия, въ основата на която да легнатъ слѣднитѣ основни положения:

а) Цѣлость и недѣлимость на отоманската империя.

б) Затвърдяване и разширение на конституционнитѣ свободи.

в) Ратуване за сближение между всички народности въ Империята на почвата на пълна равноправностъ и строга законность.

г) Зачитане езика, нравитѣ и културнитѣ особености на разнитѣ националности въ страната и пълно гарантиране на придобититѣ отъ християнскитѣ черковно-училищни институти права и привилегии.

д) Разрѣшение по законодателенъ редъ на аграрния въпросъ и уреждане на евтинъ и леснодостжпенъ земледѣлчески кредитъ.

е) Повдигане и развитие на търговията и индустрията, улеснение на пжтнитѣ съобщения и уреждане благоустройството на градоветѣ и селата въ стопанско и хигиенично отношения.

2. Названието, подробната програма и уставътъ на но-

вата политическа партия ще бѫдатъ изработени отъ учрѣдителния конгресъ на партията, състоящъ се отъ делегати, избрани по инициатива на временнитѣ партийни бюра въ разнитѣ градове на страната.

3) Врѣмето и мѣстото на конгреса ще се опрѣдѣлятъ допълнително по взаимно споразумѣние на разнитѣ врѣменни партийни бюра.

4) Подписавшитѣ настоящия актъ се ангажиратъ, всѣки въ своя градъ, да разяснатъ въ частни интимни събрания основнитѣ положения на партийната проектопрограма и да образуватъ врѣменни партийни бюра.

5) За публично разяснение и пропагандиране цѣлитѣ на партията постановява се, покрай сѫществуващитѣ въ страната вѣстници, основаването и на единъ за първо врѣме седмиченъ печатенъ органъ въ Цариградъ. Членоветѣ на партията се грижатъ за неговото разпространение и му указватъ възможната материална и морална подържка.

Настоящиятъ актъ се състави въ два екземпляра, единиятъ отъ които остава на съхранение въ мѣстното врѣменно партийно бюро, а другиятъ се прѣдава на депутата Т. Павловъ.

Солунъ,
19 юний 1911 г.

Подписали членове на събранието:

Ив. Васковъ
Н. Наумовъ
Д. Тодоровъ
Ив. Дунковъ
Архимандритъ Евлогий
Хаджи Йованъ Весовъ
Т. Мацановъ
С. Ризовъ
Спиро Гр. Ризовъ
К. Г. Самарджиевъ
Д. попъ Гиорчевъ
М. Байрамовъ
Йорд. Д. Стояновъ

Заб. Солунското събрание натоварва до свикването на учрѣдителния конгресъ цариградската Комисия да ржководи прѣдшествуващитѣ конгреса дѣла.

Актъ

Днесъ, 12 юний 1911 г., ний, подписанитѣ граждани отъ Битоля, Прилѣпъ, Охридъ, Рѣсенъ, Костуръ, Леринъ, Крушово и други градове на Битолския виляетъ, събрани въ помѣщението на българското училище въ града, слѣдъ като

изслушахме изложението на скопския народенъ прѣдставитель г. Т. Павловъ върху положението на страната изобщо и частно онова на отоманскитѣ българи, и слѣдъ обстойна размѣна на мисли по тоя въпросъ, рѣшихме:

1) Възприема се по принципъ основаването на нова легална отоманска политическа партия, въ програмата на която да легнатъ слѣднитѣ основни положения:

а) Цѣлость и недѣлимость на отоманската империя.

б) Затвърдяване и разширение на конституционнитѣ свободи.

в) Ратуване за сближение между всички народности въ Империята на почвата на пълна равноправность и строга законность.

г) Зачитане езика, нравитѣ и културнитѣ особености на разнитѣ националности въ страната и пълно гарантиране на придобититѣ отъ християнскитѣ черковно-училищни институти права и привилегии.

д) Разрѣшение по законодателенъ редъ на аграрния въпросъ и уреждане на евтинъ и лесподостжпенъ земледѣлчески кредитъ.

е) Повдигане и развитие на търговията и индустрията улеснение на пжтнитѣ съобщения и уреждане благоустройството на градоветѣ и селата въ стопанско и хигиенично отношения.

2) Названието, подробната програма и уставътъ на новата политическа партия ще бждатъ изработени отъ учредителния конгресъ на партията, състоящъ се отъ делегати, избрани по инициатива на временнитѣ партийни бюра въ разнитѣ градове на страната.

3) Врѣмето и мѣстото на конгреса ще се опредѣлятъ допълнително по взаимно споразумѣние на разнитѣ врѣменни партийни бюра.

4) Подписавшитѣ настоящия актъ се ангажиратъ, всѣки въ своя градъ, да разяснатъ въ частни интимни събрания основнитѣ положения на партийната проектопрограма и да образуватъ врѣменни партийни бюра.

5) За публично разяснение и пропагандиране цѣлитѣ на партията, постановява се основаването на единъ за първо врѣме седмиченъ печатенъ органъ. Членоветѣ на партията се грижатъ за неговото разпространение и му указватъ възможната материална и морална подържка.

Настоящиятъ актъ се състави въ два екземпляра, единиятъ отъ които остава на съхранение въ мѣстното врѣменно партийно бюро, а другиятъ се прѣдава на депутата Т. Павловъ.

Битоля, 12 юний 1911 год.

Подписали членове на събранието:

Т. К. Таневъ
П. Х. Робевъ
Д. п. Пандовъ
Еф. Хр. Ризевъ
Данаилъ Ризовъ
Д-ръ Анг. Робевъ
А. Е. Кецкаровъ
А. Димитровъ
Сотиръ Секуловъ
Д. Бомболовъ
П. Робевъ
Ф. Г. Чочковъ
К. В. Хаджовъ
Ах. Миндjовъ
П. Ивановъ
Ал. Развигоровъ
Йорд. Бадевъ
Сп. Мирчевъ
Ив. Василевъ
К. Д. Илиевъ
Н. Кочовъ

Подписи въ солунския актъ

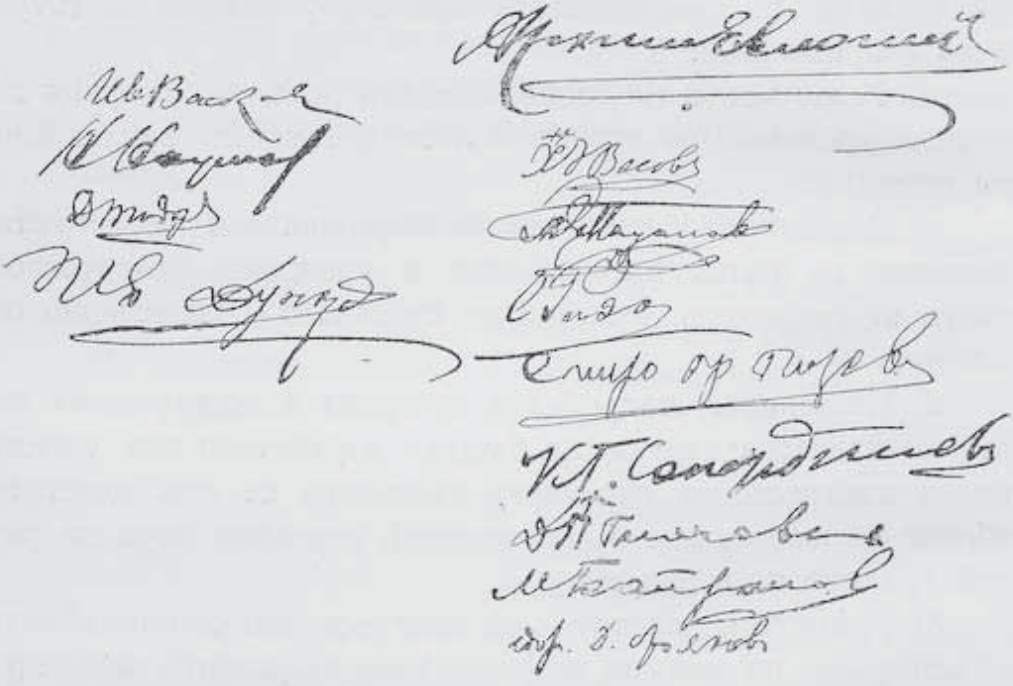

Подписи въ битолския актъ

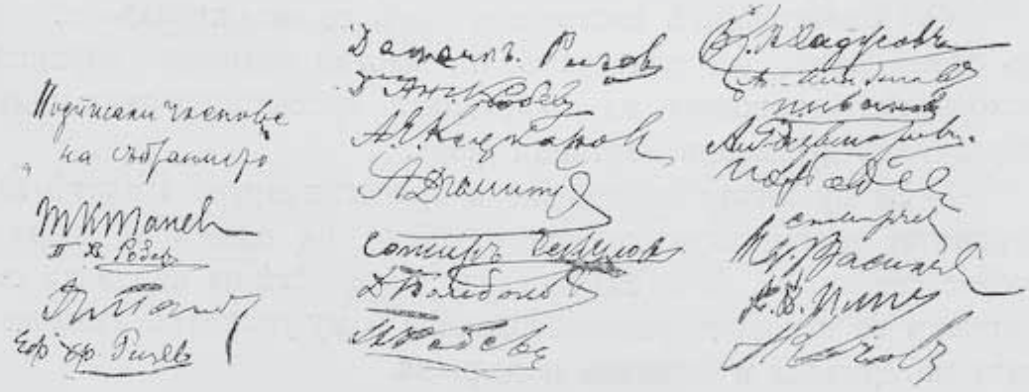

СПОМЕНИ

ОТЪ ПОСЛЕДНИТѢ ДНИ ВЪ КУКУШЪ ПРЕЗЪ 1913 ГОД.

Отъ Владимиръ А. Карамановъ.[1]

16 юний.

Станалиятъ вече исторически день, 16 юний 1913 год., бѣ недѣля. Както обикновено въ такъвъ день, градъ Кукушъ имаше праздниченъ видъ. Презъ тоя день се забелязваше слабо движение на войници изъ града. Войсковитѣ части (2ª бригада на 3ª балканска дивизия и две скорострелни отдѣления полска артилерия отъ 6и артилерийски с. с. полкъ), които квартируваха отъ втората половина на м. май с. г. въ града и близкитѣ околности, бѣха напустнали отъ нѣколко дни тия мѣста и заели предната кукушка позиция, на около 12 км. южно отъ града, по височинитѣ между рѣката Женско, вливаща се въ Аматовското езеро, и Куру-дере, притокъ на р. Галикъ. Почти по срѣдата на тая позиция минаваше и желѣзниятъ пжть отъ Кукушъ за Солунъ. Многобройнитѣ обозни коли на бригадата и артилерията сжщо бѣха премѣстени отъ дотогавашнитѣ си биваци, северно отъ града и покрай пжтя за Долни Порой, и се приближиха до частитѣ си. Придадената къмъ бригадата преди нѣколко дни планинска скорострелна батарея бѣ сжщо разположена югоизточно отъ града и зае позиция на височината надъ с. Хамбаръ-кьой. Само конницата (два допълняющи ескадрона отъ 6и и 8и конни полкове), интендантскитѣ и санитарни части, както и пристигналиятъ отъ два-три дена щабъ на 3ª балканска дивизия начело съ началника си генералъ-майоръ Ив. Сарафовъ бѣха останали въ града.

Предъ обѣдъ на сжщия день нищо не даваше да се разбере, че следващата нощь ще започнатъ военнитѣ действия срещу дотогавашнитѣ ни съюзници сърби и гърци. За обѣдъ на тоя день всички по-висши чиновници въ града, както и командантътъ му майоръ Начевъ (той бѣ и командиръ на дивизиона отъ двата ескадрона), бѣхме събрани на обща трапеза въ общочиновническото жилище, което заемаше втория етажъ на доста голѣмото здание на бившата турска режия въ града. Нѣколко души отъ сътрапезницитѣ, въ това

[1] Бившъ кукушки окржженъ управитель.

число и командантътъ майоръ Начевъ, бѣхме решили да направимъ следъ обѣдъ една разходка на коне до едно отъ ближнитѣ села въ подножието на Круша планина и недалече отъ лѣвия брѣгъ на р. Галикъ, като покрай разходката използуваме случая да огледаме отъ височинитѣ на това село позициитѣ на гръцката войска, разположена по това време срещу нашата войска въ кукушкия край. Въ момента, когато се готвѣхме за пжть, дойде въ трапезарията единъ ординарецъ отъ щаба на бригадата и предаде на командата пакетъ, съдържащъ заповѣдь отъ командира на бригадата. Още съ прочитането на заповѣдьта лицето на командата се промѣни и доби сериозенъ видъ. Сжщиятъ стана отъ трапезата и каза на сътрапезницитѣ си, че разходката нѣма да стане, защото доведенитѣ войнишки коне, както и войницитѣ имъ и самиятъ командантъ, иматъ вече друга работа и предназначение. Командантътъ майоръ Начевъ заповѣда на войницитѣ да закаратъ веднага конетѣ обратно въ конюшнитѣ, взе си набързо сбогомъ отъ всички сътрапезници и добри приятели и излѣзе, за да изпълни получената заповѣдь. При изпращането му до изхода на улицата, той ми повѣри приятелски, че войната съ съюзницитѣ ще започне още презъ следващата нощь и той съ дивизиона си най-късно следъ два часа ще замине да заеме опредѣления му боенъ участъкъ. И наистина не се измина повече отъ единъ часъ отъ раздѣлата ни съ командата, подчиненитѣ му два ескадрона вече бѣха се приготвили за походъ и построили на голѣмия градски площадъ, очаквайки заповѣдьта на началника си, за да потеглятъ за мѣстоназначението си. Видътъ на построенитѣ войници бѣ бодъръ и воинственъ. Очаквайки началството си, тѣ бѣха извадили сабитѣ си, вдигнати въ въздуха, и пѣеха войнишки и патриотически пѣсни, като често викаха и продължително „ура“. Насъбралото се наоколо множество отъ кукушки граждани, безъ разлика на полъ и възрасть приглашаха въ пѣснитѣ и урата на войницитѣ, като сжщевременно се притискаха къмъ познатитѣ имъ и непознати братски войници, за да си вематъ сбогомъ и да имъ пожелаятъ здраве и победа надъ новитѣ народни врагове. Картината въ тоя моментъ бѣ рѣдко преживявана и трогателна.

Скоро се зададе началството и се подаде команда за среща. Командирътъ на дивизиона поздрави юначнитѣ си войници съ походъ и победа надъ коварнитѣ врагове. Отговори му се дружно и съ силно „ура“ и „да живѣе България“. Следъ това се поде отъ войницитѣ една воинствена пѣсень, на която започна да приглаша и множеството граждани. Съ свършването на пѣсеньта, началството подаде високо команда за походъ. Ново и още по-силно „ура“ се подзе отъ войницитѣ и отъ гражданитѣ. Съ пѣсень и издигнати въ въздуха голи саби войницитѣ потеглиха. Тѣ заминаха западно отъ

града и скоро се изгубиха отъ очитѣ на хилядитѣ изпращачи и добри българи-кукушани.

Внезапното заминаване на конницитѣ, които презъ последнитѣ 3—4 дни бѣха останали единствената бойна часть въ града, не остави въ чиновничеството и гражданството никакво съмнение, че военнитѣ действия съ съюзницитѣ ще започнатъ въ най-скоро време, ако не и презъ настжпващата нощь. Забелязваше се загриженость у всички, но нѣмаше отпадналость въ духа на войници и граждани, защото никой не се съмняваше въ успѣха на българското оржжие, още повече срещу гърцитѣ, които само единъ месецъ преди това, при гара „Ангиста", макаръ и по-многочислени отъ нашитѣ войски, бѣха яли хубавъ бой и бѣха изтикани съ километри отъ заеманитѣ отъ тѣхъ позиции, покрай желѣзопжтната линия при тая гара.

Съ заминаването на конницитѣ, въ града не останаха други войскови части, освенъ ония по прехраната и дивизионния лазаретъ. Отъ щабоветѣ на частитѣ бѣ останалъ само щабътъ на 3ª балканска дивизия, помѣщаващъ се въ здането на българското трикласно училище. Презъ цѣлия подиръ обѣдъ на тоя день работѣха трескаво телеграфътъ и телефонитѣ, предавайки и получавайки разни заповѣди, нареждания и донесения отъ щабоветѣ и частитѣ отъ дветѣ бригади на дивизията — втората разположена въ околноститѣ на Кукушъ, а третата въ околноститѣ на Дойранъ. Мѣркаха се въ разни посоки изъ града и ординарци, които разнасяха заповѣди и донесения. Въ Кукушкото окр. управление не се получиха сжщия день никакви разпореждания отъ по-горното началство, въ връзка съ предстоящитѣ военни действия срещу сърби и гърци.

Вечерьта всички по-висши чиновници и нѣкои по-видни граждани бѣха се събрали въ общото жилищно помѣщение на по-голѣмата часть отъ чиновницитѣ въ Кукушъ, въ това число и окр. управитель и окол. началникъ, гдето дълго време се водиха разговори по предстоящитѣ военни действия. Песимисти нѣмаше. Всички вѣрваха въ успѣха на българското оржжие, а съ това и въ по-скорошното осжществяване идеала на цѣлокупния български народъ — свободна, обединена и могжща България.

17 юний.

Сутриньта на тоя день, отивайки на работа въ окржжното управление, се отбихъ въ щаба на 3ª балканска дивизия, за да се видя съ началника ѝ генералъ Иванъ Сарафовъ и да науча нѣкои новини. Генералътъ ме прие любезно, макаръ и да изглеждаше доста загриженъ. Още не дочакалъ да го запитамъ за новини, каза ми, че военнитѣ действия срещу гърци и сърби сж започнали презъ миналата нощь и положе-

нието на България съ тая война ставало много сериозно. Завърши съ думитѣ „Богъ да пази България“. Съобщи ми, че предъ фронта на 2ª бригада, разположена на предната кукушка позиция, за сега е тихо, но частитѣ ѝ сж въ постоянно очакване — да настжпи срещу тѣхъ неприятелтъ (гръцката армия), сигурно съ ядрото на своята действующа армия. Въ Дойранската околия, гдето действуваха частитѣ отъ 3ª бригада на сжщата дивизия, презъ изминалата нощь тия части сж нападнали стремително намиращитѣ се западно отъ Дойранското езеро и между р. Вардаръ сръбски и гръцки охраняващи части, които били прогонени отъ позициитѣ имъ и дали не по-малко отъ 200 души пленници, между които имало и офицери. Въ момента тия наши части напредвали къмъ р. Вардаръ и гр. Гевгели, който най-късно до вечерьта щѣлъ да падне въ наши ржце. Освенъ това генералътъ билъ уведоменъ отъ щаба на 2ª армия въ гр. Сѣръ, че частитѣ отъ лѣвото крило на тая армия (11ª дивизия) били изтикали гръцката войска отъ Правишко и напредвали къмъ устието на р. Струма или мѣстностьта Чаязи. На раздѣлата генералътъ ми каза още, че дивизията му очаква подкрепления и до пристигането имъ той се надѣва да даде достатъченъ отпоръ на срещуположната му гръцка войска. Духътъ на командуванитѣ отъ него войски се е доста повишилъ и вѣрва, че героичнитѣ му полкове, покрили се съ слава при Одринъ, и сега ще изпълнятъ най-доблестно своя войнишки и отечественъ дългъ.

Наученитѣ отъ генерала новини, съ негово позволение, направихъ скоро достояние на нѣкои отъ началницитѣ на учрежденията и по-видни мѣстни граждани, дошли въ управлението, за да научатъ новини по започнатата война съ съюзницитѣ. Следъ като узнаха благоприятнитѣ новини, радость и надежда проблѣснаха по лицата на всички. Тоя день всички учреждения бѣха отворени, всички чиновници и служащи бѣха на работа по мѣстата си. Гражданитѣ, занаятчии и търговци, бѣха сжщо по работата си, както това е въ мирно време. Никаква тревога и уплаха нѣмаше всрѣдъ чиновничеството и гражданството. Градътъ имаше обикновения си дѣлниченъ изгледъ, съ малко по-голѣмо оживление и повече разговори по започнатитѣ и предстоящитѣ военни действия въ околноститѣ на самия гр. Кукушъ. Въ повечето отъ градскитѣ фурни, които бѣха заети отъ военнитѣ власти, усилено се приготовляваше хлѣбъ за войницитѣ отъ частитѣ на 2ª бригада.

Поради започнатитѣ военни действия, голѣмо бѣ очудването на всички ни, когато следъ обѣдъ на тоя день научихме, че пристига отъ Солунъ, макаръ и съ закъснение, циркулиращиятъ всѣкидневно до тоя день воененъ влакъ между Солунъ и Деде-агачъ и обратно. Това бѣше послед-

ниятъ български влакъ, излѣзълъ отъ Солунъ. Преди да пристигне тоя влакъ, всѣки отъ насъ вѣрваше, че гърцитѣ сѫ го задържали и сѫ турили вече ржка на всички български подвижни желѣзопѫтни материали, намиращи се въ зоната на гръцката войска и власть, която се простираше отсамъ голѣмия ж. п. мостъ на р. Галикъ или северно отъ Солунъ на повече отъ 20 километра. Скоро, следъ като пристигна влакътъ на кукушката гара, научихме, че съ него пѫтува само генералъ Хесапчиевъ, тогавашниятъ представитель на българската главна квартира при гръцката гл. квартира въ Солунъ. Отъ лицата, които се намираха на гарата при пристигането и престояването на влака (между тѣхъ и генералъ Сарафовъ), научихме, че генералъ Хесапчиевъ билъ напустналъ гр. Солунъ още преди обѣдъ на тоя день. Закъснението на влака се дължало на това, че билъ спиранъ на нѣколко мѣста отъ гръцкитѣ военни власти, които правили претръсване въ него и свалили нѣколко души пѫтници (военни и цивилни), като оставили само генералъ Хесапчиева и прислугата на влака, и следъ разрешение на по-горната военна власть едва следъ обѣдъ дали свободенъ пѫть, за да замине за наша територия. На Кукушката гара влакътъ съ генералъ Хесапчиевъ престоя малко по-вече отъ опредѣленото по разписанието време. Както отъ генерала, така и отъ обслужващитѣ влака желѣзничари-войници, бѣ узнато, че гърцитѣ готвѣли тоя день въ Солунъ нападение и обезоржжаване, на квартируващата тамъ наша дружина отъ 14 пех. македонски полкъ, командуванъ отъ храбрия майоръ Велизаръ Лазаровъ, после известенъ генералъ. Почти всички български военни постове и учреждения въ града били обкржжени отъ силни гръцки постове и всѣки моментъ се очаквало нападението имъ. Когато влакътъ билъ спрѣнъ на нѣколко мѣста извънъ града, дочули се и гърмежи откъмъ центъра на града и отъ ония мѣста, въ които се намирали българскитѣ постове и учреждения. Генералъ Хесапчиевъ и прислужницитѣ на влака останали съ впечатлението, че е започнало нападението срещу българския гарнизонъ въ Солунъ.

Следъ като научихъ тия новини, отидохъ и азъ на гарата, придруженъ отъ тогавашния кукушки окол. началникъ, войника Никола Коцевъ, и нѣколко души други любопитни чиновници, за да разберемъ, ако не е прекжсната още телеграфната връзка съ Солунъ, (до момента на заминаването ни отъ града за гарата тя сжществуваше още), какво става въ тоя градъ съ нашия малочисленъ гарнизонъ и разнитѣ други българ. учреждения. По наша молба началникътъ на гарата влѣзе въ телеграфна връзка съ българския телеграфенъ постъ на гара Солунъ. Скоро се яви насреща българскиятъ телеграфистъ отъ гара Солунъ. На зададенитѣ му питания той отго-

вори, че после обѣдъ и до тоя моментъ се чували все повече гърмежи отъ пушки, картечници и бомби, идещи откъмъ центъра на града и мѣстата, гдето квартируватъ и се намиратъ на постове нашитѣ войници, и вѣрва, че това е нападение на гръцката войска срещу българската дружина. При това прибави, че на гарата и около нея се движатъ множество силно въоржжени гръцки войници и критски жандарми — всички най-враждебно настроени къмъ всичко българско и че се очаква всѣки моментъ да бжде нападната и оная часть отъ гарата, гдето се намира българскиятъ телеграфенъ постъ. Тъкмо въ тоя интересенъ разговоръ се прекжсна тракането на апарата и спре движението на лентата. На нѣколкократното повикване отъ гара Кукушъ да се обади отново гара Солунъ, не се обади оттамъ вече никой. Това спиране и прекратяване на телеграфната връзка убеди напълно всички ни, които слушахме въ апаратната стая, че е нападнатъ вече отъ гърцитѣ и нашиятъ телеграфенъ постъ на гара Солунъ, че сжщиятъ е въ гръцки ржце и съ това е прекжсната всѣка по-нататъшна наша връзка съ Солунъ.

Всички — военни, чиновници и граждани — водѣха разговори изключително върху въпроса: що става въ тоя моментъ съ нашия малоброенъ, но юнашки гарнизонъ въ Солунъ. Правѣха се всевъзможни предположения. Мнозина вѣрваха, че гарнизонътъ може да си е пробилъ вече пжть и да е излѣзълъ вънъ отъ града, като отстжпва на северъ къмъ българскитѣ предни линии, или пъкъ ако е останалъ въ града, той се е укрепилъ въ помѣщенията си и въ съседнитѣ части на града и ще се съпротивява до край, за да може да дочака деблокирането му отъ нашитѣ войски, насочени къмъ Солунъ.

Къмъ 9 часа вечерьта, научихме отъ щаба на дивизията, че частитѣ отъ 3а бригада сж разбили сръбската войска, охраняваща височинитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ и близу до моста на тая рѣка при гр. Гевгели, и че въ тоя градъ влѣзла наша войска, посрещната най-тържествено и радушно отъ цѣлото население на града. Щомъ се известихъ за превземането на гр. Гевгели, разпоредихъ веднага да замине за тамъ останалиятъ на временна служба въ Дойранската околия гуменджески приставъ С. Войводовъ заедно съ нѣколкото полицейски стражари, числещи се номинално къмъ Гевгелийското окол. управление, а оставени на служба въ гр. Дойранъ, както и всички временно пребиваващи въ тоя градъ стражари отъ Сжботската околия, за да пазятъ реда въ освободения градъ Гавгели и да сж въ пълна услуга на учреденото вече тамъ наше военно командантство.

Докъмъ вечерьта отъ по-високитѣ мѣста въ и около гр. Кукушъ мнозина чиновници и граждани наблюдаваха артилерийския двубой между нашата и сръбската войска около гр. Гевгели, като по премѣстването на огъня въ западна и

северозападна посока презъ р. Вардаръ ясно личеше напредването на нашата войска. Нощьта на 17 срещу 18 юний прекарахме, както и до тогава, въ общото помѣщение на всички висши чиновници въ града. Около окржжния управитель и околийския началникъ бѣха се събрали всички чиновници, въ това число и градскиятъ кметъ Анго Поповъ и окол. лѣкарь — кукушанецътъ д-ръ Коста Станишевъ, както и нѣкои по-видни мѣстни граждани, водейки разговоръ по военнитѣ действия въ тоя день и очаквайки да научатъ и други новини по новата война. Предметъ на разговора бѣше и въпросътъ: кога ще започнатъ боевете и въ близкитѣ околности на гр Кукушъ. Всички бѣхме увѣрени, че боевете около тоя градъ ще решатъ участьта на войната срещу гърцитѣ и въ най-скоро време ще се развѣва победоносно българското знаме по сградитѣ и улицитѣ на недалечния отъ преднитѣ кукушки позиции гр. Солунъ.

18 юний.

Сутриньта на тоя день комендантътъ на гара Кукушъ подпоручикъ Миладиновъ (той бѣ и командиръ на ротата, която пазѣше желѣзния пжть отъ 14-я километъръ северно отъ Солунъ и насамъ до гара Кукушъ и северно отъ нея, близу до гара Килиндиръ) ми съобщи по телефона, че рано тая сутринь се чули първоначално рѣдки, а после почести пушечни гърмежи откъмъ постоветѣ по ж. п. линия въ долината на р. Галикъ, южно отъ гара Саламанли, и главно откъмъ важния постъ при голѣмия мостъ на тая рѣка, между селата Наръшъ и Градоборъ. Сжщиятъ комендантъ ми каза, че макаръ и да не е получилъ до това време донесения отъ постоветѣ, които се намиратъ близу до мѣстата на гърмежитѣ, предполага съ сигурность, че това е гръцко нападение върху нашитѣ постове по ж. п. линия и моста на р. Галикъ. Той допускаше, че войницитѣ на постоветѣ, заградени отъ всѣкжде съ многобройна гръцка войска, сж избити или пленени, ако не сж могли на време да отстжпятъ или избѣгатъ. Само половинъ часъ следъ тоя разговоръ се потвърди това нападение. Отъ донесенията до комендантa се разбра, че при това нападение има убити и пленени нѣколко наши войници, а една часть сполучила да се спаси чрезъ бѣгство. За случилото се комендантътъ на гарата и командиръ на ротата веднага донесълъ на по-висшето началство, за да вематъ бързи мѣрки за запазване на ж. п. линия и изгонване на гръцката войска отъ заетия отъ нея важенъ участъкъ. Презъ цѣлия този день предъ фронта на нашитѣ войски подъ Кукушъ не се предприеха отъ гръцка страна никакви други военни действия. Очаквачки всѣки моментъ нападение отъ гръцката войска, нашитѣ войски около Кукушъ бѣха заели предната линия подъ тоя градъ и се подготовяваха

да отблъснатъ неприятеля. Тѣ не предприеха настжпление къмъ Солунъ, защото нѣмаха заповѣдь, а пъкъ не бѣха пристигнали и очакванитѣ подкрепления. Задъ гръцката предна линия се забелязваше раздвижване на многочислени неприятелски части, отъ което явствуваше, че се готвятъ за скорошно настжпление.

Следъ като предната вечерь нашата войска завзе Гевгели, само една малка часть отъ войскитѣ на 3а бригада остана по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ и оттатъкъ Гевгели, срещу позициитѣ на гръцката войска въ околноститѣ на с. Маядагъ. По-голѣмата часть се групираше въ околноститѣ на с. Богородица по лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, за да предприеме нападение срещу гръцката войска между тая рѣка и Арджанското езеро и да завземе голѣмия желѣзопжтенъ мостъ при гара Гумендже.

Въ гр. Кукушъ презъ сжщия день владѣеше видимо спокойствие. Учрежденията и чаршията бѣха отворени. Всички се интересуваха за хода на военнитѣ действия и очакваха всѣки моментъ да започнатъ сраженията и въ околноститѣ на Кукушъ. Отъ благоприятнитѣ новини за успѣха на нашето оржжие духътъ на всички бѣ повдигнатъ. При всички срещи на граждани съ чиновници, офицери и войници, както и помежду имъ, благопожеланията на всѣкиго бѣха за по-скорошно виждане въ Солунъ. Полицейската стража отъ Кукушката околия въ по-голѣмата си часть тоя день бѣ събрана въ гр. Кукушъ, въ изпълнение на заповѣди за разни услуги на военната власть. Нѣкои отъ по-интелигентнитѣ граждани и гражданки се бѣха поставили въ услуга на мѣстнитѣ власти по уреждането на мѣстната военна болница, завеждана отъ окол. лѣкарь д-ръ Коста Станишевъ. По предписание на македонския воененъ губернаторъ въ Сѣръ, наредихъ гумендженскиятъ приставъ Войводовъ да остане въ Дойранъ, а за гр. Гевгели да замине, като по-опитенъ въ службата, тогавашниятъ кукушки окол. началникъ Никола Коцевъ съ нѣколко души полицейски стражари отъ Кукушката околия.

Разговоритѣ на всички чиновници и видни кукушки граждани, които идѣха при мене, бѣха все около започнатата война съ съюзницитѣ, какво ще стане подъ Кукушъ и скоро ли ще влѣзатъ нашитѣ войски въ недалечния Солунъ. За възможни поражения и отстжпления на нашата войска въ тоя моментъ и дума не ставаше, още повече за гръцки победи. Новинитѣ за военнитѣ действия се учеха отъ разговори съ офицери отъ щаба на 3а дивизия и отъ кукушкитѣ телеграфисти, които учеха новинитѣ, като влизаха въ разговоръ по апарата съ ближни и по-далечни станции, чиито телеграфисти пъкъ узнаваха новинитѣ отъ разнитѣ телеграфни донесения, които началницитѣ на частитѣ, взели участие въ боевете предаваха презъ станциитѣ имъ до щабоветѣ на

дивизиитѣ и армиитѣ. На гражданитѣ се правѣха достояние ония новини, които бѣха благоприятни за българското оржжие.

19 юний.

Това е първиятъ день отъ прочутитѣ тридневни ожесточени и кръвопролитни боеве, въ които се проявиха найдобре храбростьта и съпротивата на българския войникъ, макаръ тѣзи боеве и да нѣмаха благоприятенъ изходъ за българското оржжие. Въ тѣхъ надви не храбростьта на гръцката войска, а нейната численость, която бѣ нѣколкократно по-по-голѣма отъ оная на българската войска, взела участие въ тия боеве. Гърцитѣ спечелиха победата, но следъ като дадоха близу шесть пѫти повече убити и ранени войници, отколкото бълг. войска. Самитѣ тѣ изчисляватъ, не по-малко отъ 10,000 души убити и ранени, между които цвѣтътъ на офицеритѣ и войницитѣ отъ тогавашната гръцка войска. Въ тия паметни боеве взе участие близу половината отъ гръцката войска. Цѣли четири нейни дивизии (2, 3, 4 и 5), добре отпочинали презъ войната съ турцитѣ и въ пълenъ боенъ съставъ, съ многочислена и модерна с. с. лека и тежка артилерия (не по-малко отъ 30 батареи), една конна бригада и съответното число спомагателни войскови части, — всичко не по-малко отъ 40,000 души водиха тридневни боеве срещу тогавашната наша малобройна кукушка войска на брой около 5,000 души. Нашата войска се състоеше отъ 2ª бригада на 3ª балканска дивизия или пехотнитѣ полкове 29ᵘ ямболски и 32ᵘ новозагорски (и двата въ силно намаленъ численъ съставъ поради претърпѣнитѣ голѣми загуби въ войната съ турцитѣ), две скорострелни отдѣления (6 батареи) отъ 6ᵘ артилерийски с. с. полкъ, една скорострелна планинска батарея, единъ дивизионъ кавалерия, състоящъ се отъ два допълняющи ескадрона (по единъ отъ 6ᵘ и 8ᵘ конни полкове), и половина рота пионери. Отъ вечерьта на първия день, презъ втория и третия день тая наша войска бѣ подпомогната отъ нѣколко дружини на сѣрската бригада (67ᵘ и 68ᵘ пех. полкове), която се състоеше отъ недобре обучени войници, събрани набързо презъ пролѣтьта на 1913 год. отъ младежитѣ на мѣстното българско население въ Македонската губерния, отъ три ескадрона на 10ᵘ коненъ полкъ и едно нескорострелно отдѣление полска артилерия отъ 1ᵘ артилерийски не с. с. полкъ.

На 19 юний боевetѣ се водиха на предната кукушка позиция, която бѣ раздѣлена на два участъка: лѣвъ и дѣсенъ. Първиятъ участъкъ бѣ заетъ отъ 32ᵘ новозагорски полкъ съ придаденитѣ къмъ него три с.с. полски батареи и планинската с.с. батарея, а вториятъ отъ 29ᵘ ямболски полкъ, съ придаденитѣ къмъ него три батареи с.с. полска артилерия. На дѣсния флангъ на позицията бѣ поставенъ дивизионътъ отъ конницата, за да поддържа тѣсна връзка съ 3ª бригада

отъ дивизията, който действуваше между р. Вардаръ и Арджанското езеро. Страничнигѣ прикрития се състоеха на лѣвия флангъ отъ една дружина на 32ри новозагорски полкъ и единъ взводъ конница и на дѣсния флангъ на позицията отъ една рота на 29ри п. ямболски полкъ. Рано сутриньта на тоя день гръцката войска съ главнитѣ си сили предприе настжпление срещу тая наша позиция. Най-напредъ се завърза артилерийски бой, а следъ това и пушеченъ, който се засилваше все повече и повече. Узна се отъ наша страна, че гърцитѣ настжпватъ съ повече отъ три дивизии и многочислена артилерия и кавалерия, разгърнати на фронтъ много по-широкъ отъ фронта на нашата позиция. Малобройната, но храбра и изпитана въ боевете наша войска стоеше твърдо на заетата отъ нея позиция. Неприятельтъ напредваше бавно, очаквайки резултати отъ огъня на многочислената си артилерия, а сжщо и отъ изпратенитѣ силни части за обходъ на нашата позиция.

Още съ първитѣ чути топовни гърмежи, цѣлиятъ гр. Кукушъ бѣше на кракъ и следѣше съ живъ интересъ оживения бой, който се развиваше не много далече отъ града. Наблюдението ставаше най-добре отъ по-високата часть на града или отъ поляната, която се намираше близу до телеграфо-пошенската станция и правителствения домъ, наричанъ отъ мѣстното население „Конака“, въ който се помѣщаваха почти всички правителствени учреждения, а сжщо и общинското управление. Макаръ и да бучеха топоветѣ, всички учреждения и цѣлата градска чаршия бѣха отворени, както въ обикновено време. Куражътъ и на военни и на граждани бѣ голѣмъ, и никой въ тоя моментъ не допускаше, че развилиятъ се наблизо голѣмъ бой ще вземе неблагоприятенъ изходъ за победоносното до тогава българско оржжие. Военни и граждани се поздравляваха съ боя и всички изказваха благопожелание за успѣха му. На устата на всѣкиго бѣше „До виждане въ Солунъ“. Къмъ 8 часа сутриньта, всрѣдъ най-весело настроение и благопожелания, изпратихме за гр. Гевгели кукушкия околийски началникъ Никола Коцевъ, за да устрои тамъ административно-полицейско управление и да се постави съ населението въ услуга на войската. Около 9 часа напредналитѣ гръцки части бѣха приближили р. Галикъ въ околноститѣ на гара Саламанли. Това бѣ единствената гара между Солунъ и Кукушъ и отстоеше отъ последния градъ около 12 километра. Въ зданието на сжщата гара се помѣщаваше канцеларията на тогавашното наше Солунско селско окол. управление. Недалече отъ гарата се намираше часть отъ позицията, спадаща въ лѣвия участъкъ, заетъ отъ 32ри новозагорски полкъ. При застрашеното положение на гарата, полицейската стража, която пазѣше канцеларията на окол. управление и гарата, не можеше да остане повече на мѣстото си. Така бѣ и съ другия персоналъ на окол. управ-

ление. Тѣ се оттеглиха съ разрешение въ Кукушъ. Отъ 10 часа сутриньта насетне азъ, както и всички чиновници, учители и по-интелигентни мѣстни граждани, имахме за главна грижа да устроимъ на гара Кукушъ, намираща се между града и позицията, пунктъ за обслужване на раненитѣ и болни войници. Съ биене на градския барабанъ се обяви на гражданитѣ тази повелителна нужда. За голѣма похвала на тогавашнитѣ жители на гр. Кукушъ, около 200 души мѣстни българи отъ различна възрасть и положение се явиха съ готовность въ услуга на властьта и съ пѣсни въ строй заминаха за гарата, за да бждатъ въ услуга на раненитѣ войници и за други нужди на войската.

Боятъ продължаваше все по-ожесточено. Многочислената гръцка войска до обѣдъ бѣ понесла грамадни загуби, главно отъ ужасния и точенъ огънь на нашата артилерия. Нейни части отъ лѣвото ѝ крило, въ полето между малкото и солено езеро Хаджи-Гьолъ и долното течение на р. Женско, недалече отъ Аматовското езеро, бѣха приковани на мѣстата си отъ огъня на нашата артилерия и не направиха крачка напредъ, докато не отстжпиха отъ позицията си храбритѣ защитници по заповѣдь на по-горното свое началство.

Несполучилъ да добие резултати на лѣвото си крило, неприятельтъ се опита на дѣсното си крило. Тукъ мѣстностьта му благоприятствуваше. Следъ като прегрупира голѣми сили и многобройна артилерия, той сполучи да напредне къмъ гара Саламанли и околноститѣ на селото Хамбаръ-кьой, разположено по лѣвия брѣгъ на р. Галикъ. Напредъкътъ на неприятеля срещу лѣвия участъкъ на нашата позиция започна да се чувствува отъ наша страна. Загубитѣ ставаха все по-голѣми и имаше опасность отъ пробивъ на позицията. Взеха се всички мѣрки. Благодарение на силния и точенъ огънь на нашата артилерия се запази положението, обаче опасността не бѣ преминала. Необходими бѣха достатъчно подкрепления.

Къмъ два часа подиръ обѣдъ група граждани на коне, (между тѣхъ кукушкиятъ кметъ Анго Поповъ и видниятъ търговецъ Мицо Станишевъ) заминаха къмъ позицията, за да наблюдаватъ по-отблизо боя и да разбератъ какво е положението. Тѣ бѣха отишли дори до селото Хасанъ-Абазъ, разположено на 7—8 километра южно отъ Кукушъ, близу до предната позиция. Докъмъ 3 часа следъ обѣдъ въ града нѣмаше слухъ за наши неуспѣхи. По това време обозитѣ на сражаващитѣ се наши войскови части започнаха да минаватъ презъ улицитѣ на града, връщайки се отъ позицията и се установиха въ северния край на града, близу до лозята и край пжтя за Долни Порой. Това отдрѣпване на обозитѣ на първо време не изплаши никого отъ чиновницитѣ и гражданитѣ, понеже куражътъ на всички бѣ още голѣмъ. А цир-

кулиращиятъ слухъ за идеща помощь отъ 6-а дивизия не даваше и поводъ да се мисли, че ще се отстжпи така лесно отъ гр. Кукушъ. Къмъ 4 часа подиръ обѣдъ започнаха да минаватъ презъ града множество кервани отъ волски коли и товаренъ добитъкъ, натоварени всички набързо съ покжщнина, както и стада отъ едъръ и дребенъ домашенъ добитъкъ и цѣлото българско население отъ селата, въ околноститѣ на които се водѣха боевете. Първитѣ бѣжанци, които минаха презъ града, бѣха жителитѣ на чисто българското село Иджиларе, разположено южно отъ гара Саламанли, въ чийто районъ се намираше часть отъ предната наша кукушка позиция. Въ тоя моментъ всички български села, разположени южно, югозападно и югоизточно отъ града и въ близость до позицията, напущаха набързо селата си и бѣгаха на северъ, за да спасятъ живота си отъ явна погибель. Едни минаваха презъ Кукушъ и по пжтя за Долни Порой презъ Круша планина, а други западно отъ града по пжтищата за гара Килиндиръ, Дойранъ и оттукъ презъ Дова-тепе за Долни Порой и Демиръ Хисаръ. Запитвани, защо бѣгатъ и напускатъ домоветѣ си, безъ да ги е заелъ още неприятелтъ, бѣжанцитѣ отговаряха, че гъркътъ обстрелвалъ и запалвалъ селата и полетата имъ съ посѣвитѣ, като били избити и хора и добитъкъ, та при такова положение не било възможно да останатъ повече въ селата и домоветѣ си. Че сж били заплашени отъ явна погибель, това скоро се разбра отъ бѣжанцитѣ, които напуснали селата си следъ влизането на неприятелската войска въ тѣхъ. Тѣ разправяха за извършенитѣ ужаси, предъ които трѣпнѣха слушателитѣ бѣжанци отъ други села, и това ги караше да не съжаляватъ, че сж побѣгнали и че понасятъ теглото на бѣжанцитѣ. Бѣгащето българско население отъ селата край позицията разправяше доста спокойно, че нашитѣ войници се биели юнашки, и не бѣ изгубило надеждата си за благоприятния изходъ на боя около Кукушъ, както и на войната срещу гърцитѣ и сърбитѣ. Тия отъ кукушкитѣ граждани, които бѣха отишли близу до бойната линия, започнаха да се връщатъ. Тѣ всички разправяха за видѣното, за храбростьта на нашитѣ войници, които, по заповѣдь на своето началство, въ пъленъ редъ отстжпва отъ предната позиция поради напора на нѣколкократно по-многочисления неприятель, на когото били нанесени грамадни загуби. Минаването на обозитѣ презъ града и бѣгащето българско население отъ селата, както и донесената новина за отстжплението на нашата войска, имаше за резултатъ постепенното затваряне на всички дюкяни и заведения. Понамалѣ любопитството на гражданитѣ да наблюдаватъ боя. Всички мѣстни граждани взеха да се прибиратъ по кжщита си и да се безпокоятъ за себе и семействата си поради възможното влизане на неприятелската войска въ града. Паника обаче нѣ-

маше до вечерьта и презъ нощьта. Около 6 часа следъ обѣдъ се събраха около окр. управитель чиновницитѣ и започнаха да го запитватъ какво трѣбва да се прави, ако боятъ се развие презъ нощьта или на другия день около и въ града. Особено настойчиво запитваше началникътъ на открития въ града клонъ на Българската народна банка Димитровъ. Той искаше да знае, какво трѣбва да стане за запазване наличнитѣ срѣдства на банката, които били въ доста голѣмо количество и главно въ злато. Окр. управитель ги изслуша съ спокойствие и окуражи да стоятъ по мѣстата си. При това ги предупреди, че за напущане на града отъ тѣхъ и дума не може да става, преди да се срещне съ командующия войскитѣ генералъ Сарафовъ и да вземе неговото мнение по тоя въпросъ.

Къмъ 7 часа подиръ обѣдъ отидохъ съ конь къмъ гарата, за да намѣря на нѣкой отъ наблюдателнитѣ пунктове генералъ Сарафова и да взема мнението му, какво трѣбва да се прави съ чиновницитѣ и гражданитѣ, въ случай че боеветѣ се развиятъ до града. Макаръ и вече късно, по пжтя отъ гарата за града имаше пакъ голѣмо движение отъ граждани, ранени войници и бѣжанци селяни отъ българскитѣ села южно отъ града. Голѣмо бѣ движението и на самата гара и около нея. Приготовляваше се да бждатъ изтеглени подвижниятъ ж. п. материалъ и другитѣ войскови материали къмъ гара Дойранъ и по-нататъкъ на безопасно мѣсто. По пжтя за гарата и около нея видѣхъ покъртителни картини на братско съчувствие, преданость и помощь отъ страна на мѣстното българско население къмъ раненитѣ войници и нуждитѣ на войската. Нерѣдки бѣха случаитѣ, кукушани—възрастни, младежи и деца — да носятъ пушкитѣ и раницитѣ на раненитѣ войници, да ги подпомагатъ въ движението имъ къмъ дивизионния лазаретъ и болницата въ града и да ги облекчаватъ въ страданията имъ. Мнозини носѣха стомни съ вода за уталожване жаждата на раненитѣ и изморени войници. Трети имъ предлагаха тютюнъ, плодове и по нѣщо за закуска. Имаше случаи, на постилки, дадени доброволно отъ населението и занесени отъ общината на пункта край гарата, да лежатъ и почиватъ ранени и заболѣли войници, заобиколени и подпомогнати отъ граждани.

Около гарата не намѣрихъ генералъ Сарафова. Съобщиха ми, че заминалъ по направление на града. Тукъ го намѣрихъ въ телеграфо-пощенската станция въ момента, когато водѣше по апарата разговоръ съ полковникъ Каварналиевъ, командиръ на 3-а бригада отъ дивизията му, който се намираше по това време съ щаба си въ околноститѣ на с. Богородица, Гевгелийска околия. При тоя разговоръ генералъ Сарафовъ заповѣда на полковникъ Каварналиевъ да притегли за утрешния день къмъ кукушката главна позиция всички свои разполагаеми сили, като остави презъ р. Вардаръ и въ гр. Гев-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

гели само една слаба завеса, защото сигурно подъ Кукушъ ще се развие бой отъ решително значение. Като свърши разговора си, генералъ Сарафовъ ме попита какво ме носи при него. Съобщихъ му цельта на своето идване. Той ми отговори, че презъ деня се е водилъ бой на предната позиция, гдето войницитѣ сж се били храбро и нанесли на неприятеля грамадни загуби. Обаче, поради нѣколкократно по-голѣмата численость на неприятеля, който хвърлилъ въ боя около 4 дивизии и не по-малко отъ 25 батареи с. с. артилерия, както и поради успѣхитѣ му срещу нашето лѣво крило, което се намирало въ тежко положение и въ опасность, ако отстжплението му не се извърши на време, той билъ принуденъ да даде заповѣдь за отстжпление на нашитѣ войски отъ цѣлата предна кукушка позиция и да се установятъ на главната позиция въ околноститѣ на града, кждето за утрешния день се притеглятъ и други войскови части, за да се даде решителенъ отпоръ на неприятеля. Касателно архивата на учрежденията и сумитѣ на клона на Б. н. банка, изказа мнение да се опаковатъ незабелязано презъ нощьта и да се изпратятъ по-назадъ, по пжтя за Долни Порой. Чиновницитѣ може да следватъ архивитѣ и банковата наличность. На гражданитѣ, които желаятъ да напускатъ града, да не се прави прѣчка, като това напускане стане безъ шумъ и паника. Следъ раздѣлата ни азъ се отправихъ за помѣщението, въ което живѣехме повечето отъ чиновницитѣ въ Кукушъ и имахме обща трапезария. Отъ високата и открита поляна близу до телеграфо-пощенската станция, макаръ и вече доста късно, виждаше се добре въ нанадолнището къмъ бойното поле, какъ разнитѣ наши отстжпващи части въ пъленъ редъ се движатъ и отправятъ за опредѣленитѣ имъ мѣста отъ участъцитѣ на главната кукушка позиция, необезпокоявани отъ неприятеля. Боятъ презъ тоя день още къмъ 7 ч. вечерьта бѣ започналъ да затихва и следъ това време почти не се чуваха артилерийски, картечни и пушечни изстрели. Обаче не бѣ престаналъ пожарьтъ въ запаленитѣ презъ деня отъ гръцката артилерия български села, намиращи се близко до нашата позиция. Горѣха и посѣвитѣ, на класъ или снопи, тревата и храсталацитѣ на цѣлата голѣма околность на полето и хълмоветѣ южно отъ Кукушъ. На мръкване пожаръ̀тъ и пушекъ̀тъ приближаваше близкитѣ околности на гара Кукушъ, отстоящи 4 километра южно отъ града.

Щомъ се прибрахъ въ жилищното си помѣщение, явиха се при менъ почти всички чиновници, намиращи се по това време въ града. На всички началници казахъ къмъ 11 часа вечерьта въ канцелариитѣ си да опаковатъ архивата си, следъ което ще се опредѣли, какво ще се прави съ архивата и чиновницитѣ. Тая вечерь въ общото чиновническо жилищно помѣщение бѣхме се събрали на вечеря всички чиновници. Това бѣ и последната ни обща вечеря въ гр. Кукушъ.

Тукъ дойдоха нѣколко граждани, доста разтревожени, за да ми обадятъ, че нѣкои отъ по-първитѣ граждани се готвѣли да бѣгатъ отъ града, като прибрали часть отъ покжщнината си на коли и добитъкъ и съ това всѣвали страхъ между останалото население отъ града, та да се вематъ за това мѣрки отъ страна на властьта. Успокоихъ ги, че ще се вематъ веднага мѣрки срещу посоченитѣ лица, за да се спре бѣгството имъ. Това направихъ само за форма предъ оплаквачитѣ, защото нѣмаше да се прѣчи на мѣстното българско население да напуска града. Следъ вечерята, заедно съ нѣкои отъ чиновницитѣ излѣзохъ изъ града, за да видя какво става изъ него. Къмъ 11 часа отидохъ въ окржжното управление, гдето ме очакваха почти всички чиновници. Изъ всички улици на града се забелязваше необикновено движение на мѣстнитѣ жители. На много мѣста срещнахъ на групи или отдѣлно познати и непознати семейства, които се отправяха извънъ града и въ северна посока отъ него. На запитването ми „кжде отиватъ?“, всички отговаряха едно и сжщо, че отиватъ вънъ отъ града задъ баира на манастирчето „Св. Георгий“ и близкитѣ му околности, като на по-безопасни мѣста, за да не пострадатъ отъ боя на утрешния день, ако останатъ въ града. Всички бѣха увѣрени, че настжпващата гръцка войска ще бомбардира града, макаръ че не е крепость и ще го опожари, понеже всички гърци било отъ ближния Солунъ, било отъ други мѣста на Македония, както и отъ самото гръцко кралство, го ненавиждаха като крепость на българщината въ околноститѣ на Солунъ и Бѣлото море и отдавна имаха око на него, за да го разрушатъ и да разгонятъ българското население. Повечето отъ тия семейства напускаха града безъ превозни и преносни средства (коли и добитъкъ). Всѣки бѣ взелъ на гръбъ или въ ржце по нѣкоя бохча или торба съ храна и дрехи, като че отива на разходка. Най-малкитѣ деца се носѣха отъ родителитѣ имъ или отъ поголѣмитѣ имъ братчета и сестри. Имаше само отдѣлни семейства, които бѣха подкарали съ себе си и добитъкъ, по нѣкой конь и повечето магарета, натоварени съ по малко покжщнина (главно по нѣкоя черга и дрехи) и храна и носещи по нѣкой старецъ, боленъ и малки деца. Коли се виждаха много рѣдко, понеже по това време въ града и селата отъ околията бѣха останали много малко отъ тѣхъ. Преди нѣколко дни всички здрави волски и конски кола бѣха изпратени въ Дойранъ, за да пренасятъ отъ тамошната гара хранителни и бойни припаси въ градоветѣ Радовишъ и Щипъ за частитѣ отъ 4а армия. Съ повечето отъ тия коли бѣ изпратено и брашно отъ Кукушъ за частитѣ отъ сжщата армия. Презъ сжщата нощь, за пренасянето паричната наличность и архивата на клона на Б. н. банка, едва бѣха намѣрени две здрави биволски кола, които току що бѣха се върнали отъ Щипъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Когато отидохъ въ окржжното управление, заварихъ тамъ събрани всички чиновници и служащи въ града. Казахъ имъ, че положението е сериозно, но не и безнадеждно. Къмъ 12 часа презъ нощьта разпоредихъ, опакованитѣ вече архиви на всички учреждения да се натоварятъ на приготвенитѣ за тая цель четири общински гальоти, карани съ по единъ конь и употрѣбявани още въ турско време за многобройнитѣ общински нужди, и да заминатъ за с. Щемница (Сневче), намиращо се въ южнитѣ подножия на Круша планина и отстоящо отъ града около 15 клм. Презъ това село минаваше новопостроениятъ воененъ пжть, водещъ отъ Кукушъ презъ Круша планина за гара Долни Порой. Всичкитѣ тия коли съ архивата бѣха повѣрени на една команда отъ четири души полицейски стражари, начело съ старшия пеши полицейски стражарь при Солунското селско окол. управление, Коста Червенъ-Ивановъ, на които се заповѣда да ги пазятъ и да останатъ въ селото до втора заповѣдь. Следъ като се изпрати архивата, на всички мѣстни чиновници, въ това число и на мѣстнитѣ полицейски стражари, се разреши по-голѣма свобода въ движението имъ изъ града, за да може да се грижатъ по настаняването и прехраната на семействата си, нѣкои отъ които бѣха вече напустнали града. На вънкашнитѣ чиновници, на чело съ солунския селски окол. началникъ Никола Ивановъ и секретаря на окржжното управление Евтимъ Спространовъ, разрешихъ, ако искатъ, и тѣ да заминатъ презъ сжщата нощь за с. Щемница, като чакатъ тамъ второ разпореждание, а при благоприятенъ изходъ на боя да се завърнатъ съ архивата на учрежденията си и безъ заповѣдь за това. Банковитѣ чиновници, на които се дадоха дветѣ здрави биволски кола, къмъ полунощь натовариха паричната наличность и архивата на клона и заминаха съ тѣхъ за гара Долни Порой. Кукушкото кметство сжщо бѣ събрало архивата си въ два чувала и ги бѣ натоварило въ колитѣ при другата правителствена архива, Кметътъ Анго Поповъ замина да придружи до с. Щемница многобройното си семейство и, следъ като го настани тамъ, да се върне на другия день обратно въ Кукушъ. Отправилъ се бѣ за гара Долни Порой презъ сжщата вечерь и околийскиятъ лѣкарь д-ръ Коста Станишевъ заедно съ семейството си.

При все че се нареди архивата да се изнесе незабелязано презъ нощьта, пълна тайна не може да се запази. Ако и узнало населението за това, паника не се появи, защото самото население схващаше сериозността на положението и безъ шумъ вземаше за себе си мѣрки, за да се отстрани временно отъ града. Презъ цѣлата нощь се чуваше шумъ изъ всички кжщи въ града. Мнозина закопаваха въ двороветѣ си и по разни скришни мѣста часть отъ покжщнината си. Не престана презъ сжщото време изъ улицитѣ и движението на

отдѣлни семейства или на групи семейства и отдѣлни лица. Приблизително половината отъ българскитѣ семейства на града Кукушъ го напустнаха до сутриньта. Това изпразване на града презъ нощьта на 19 срещу 20 юний не създаде почти никакви неприятности на властьта и войската. Ако и да напустнаха презъ сжщата нощь града повечето отъ чиновницитѣ и други отъ тѣхъ да се готвѣха да направятъ сжщото на следния день, азъ решихъ да остана въ града до последния моментъ на защитата му отъ нашата войска, като задържахъ при себе си и за нуждитѣ на службата полицейския приставъ отъ Солунската селска околия Гоце Междурѣчки, двама старши полицейски стражари и нѣколко души младши пол. стражари, между кои·о бѣха и всички командировани отъ стара България. Края на нощьта прекарахъ въ дотогавашната обща чиновническа квартира. Въ нея бѣха останали тая нощь само окр. финансовъ началникъ Георги Гърдевъ и телеграфо·пощенскитѣ чиновници Герджиковъ и Даркевъ. Времето прекарахме почти въ разговоръ, понеже моментътъ бѣ такъвъ, че за спане малко се мислѣше, пъкъ и не можеше да се спи отъ напрежение и пълната неизвестность за намѣрението на неприятеля, който се намираше близу до града.

Презъ цѣлата тая нощь презъ града не преминаха какъвто и да било наши войскови части, освенъ отдѣлни войници. Отстжпващитѣ части спрѣха извънъ града и южно отъ него, кждето се намираше и главната позиция, а очакванитѣ подкрѣпления откъмъ Дойранъ и Долни Порой, бѣха още въ движение, съ изключение на две дружини отъ 68^и пех. полкъ, които бѣха пристигнали вечерьта съ влака и взеха участие за прикриване на отстжплението. Пристигналитѣ късно презъ нощьта съ влака още две дружини отъ споменатия полкъ останаха на почивка извънъ града и въ зори заеха мѣсто при наблюдателния пунктъ на височината с. з. отъ града, при манастирчето „Св. Георгий", гдето останаха въ разположение на намиращия се тамъ началникъ на 3-та балканска дивизия като общъ резервъ. Както презъ деня, така и презъ нощьта въ града се намираха интендантскитѣ части на сражаващата се наша войска подъ Кукушъ, като усилено приготовляваха хлѣбъ за сжщата. Въ дивизионния лазаретъ и мѣстната болница въ града сжщо трескаво се работѣше по превръзване и даване помощь на многобройнитѣ ранени войници.

Неприятелтъ бавно и предпазливо се движеше напредъ и не по цѣлата бойна линия бѣ въ контактъ съ нашитѣ отстжпващи части, които спокойно вече бѣха заели опредѣленитѣ имъ мѣста отъ бойнитѣ участъци на новата позиция. Гърмежи отъ топове и пушки не се чуха презъ цѣлата нощь и отъ дветѣ неприятелски страни. Само хелиографътъ на неприятеля работѣше напрекжснато презъ тая нощь по цѣлата линия на неговитѣ войски, като множеството му свѣтливи

знаци наподобяваха честитѣ гърмотевични свѣткавици и съ това правѣха нощьта още по-неизвестна и страшна.

Загубитѣ, претърпѣни отъ нашитѣ войскови части презъ тоя день (въ боеветѣ на предната Кукушка позиция и по пѫтя на отстѫплението имъ отъ нея) бѣха около 500 души, между които и 7 души убити и ранени офицери. Пленници и загуби въ разни войскови материали почти не бѣха дадени. Най-голѣмата материална загуба бѣше разрушението, което многобройната гръцка артилерия причини на картечницитѣ на 32^и новозагорски полкъ. Поради избитата имъ прислуга и невъзможностьта да се вдигнатъ, следъ като бѣха повредени, тѣзи картечници се оставиха плячка въ ржцетѣ на неприятеля. Повечето човѣшки жертви бѣха отъ 32^и полкъ, понеже главниятъ ударъ на неприятеля бѣ насоченъ срещу частьта отъ позицията, заемана отъ него. Поради причиненитѣ пожарища въ околноститѣ на позицията, нѣкои отъ тежко раненитѣ, неприбрани отъ нашитѣ санитари, сигурно сѫ намѣрили смъртьта си въ тоя пожаръ, който бѣ обхваналъ всички посѣви, треви и храсталаци и се движеше на северъ, кѫдето отстѫпи нашата войска и бѣгаше отъ селата многобройно мѣстно българско население.

20 юний.

Още презъ нощьта срещу 20 юний всички наши части, които вчерашния день отстѫпиха отъ предната позиция, бѣха въ опредѣленитѣ имъ участъци отъ главната кукушка позиция. Тая позиция бѣ по хълмоветѣ югозападно, южно и югоизточно отъ гр. Кукушъ, не повече отъ 3—4 километра отъ града, а на нѣкои мѣста и по-близу. Тя имаше формата на полукржгъ. Дължината ѝ бѣ повече отъ десеть километра и захващаше на западъ отъ околноститѣ на с. Енешево и свършваше на истокъ до с. Чомлекъ-кьой. Кукушката гара и селото Сарж-гьолъ, по името на което се наричала тая гара въ турско време, оставаха предъ позицията. Задъ позицията до самия градъ се издига хълмътъ, на който е построено известното въ Кукушкия край манастирче „Св. Георгий". Височината на тоя хълмъ е 355 м. надъ морското равнище и бѣ много удобно мѣсто за наблюдателенъ пунктъ, на който командуващиятъ войскитѣ подъ Кукушъ, заедно съ щабоветѣ на 3-а балканска дивизия и 2-а бригада отъ сѫщата, прекараха времето презъ боеветѣ на втория и третия день.

Отъ частитѣ, заели главната позиция, 32^и п. новозагорски полкъ съ придаденото къмъ него 3-то с.с. артилерийско отдѣление и планинската с.с. батарея бѣ заелъ лѣвия участъкъ, а 29^и п. ямболски полкъ съ 2-ро с.с. артилерийско отдѣление бѣ заелъ дѣсния участъкъ. Шосето отъ града за гарата дѣлѣше позицията на тия два участъка. Малочислената кавалерия бѣше оставена пакъ на крайния дѣсенъ флангъ. Тоя

день тя бѣ подсилена и съ тритѣ ескадрона отъ 10[и] коненъ полкъ, който презъ вчерашния день наблюдаваше долината на р. Галикъ. Задачата на кавалерията бѣ да пази нашия дѣсенъ флангъ отъ обходъ на неприятелската войска, главно отъ конната ѝ бригада, която действуваше въ долината на р. Женско и полето източно отъ Аматовското езеро, да пази ж. п. линия между Кукушъ и гара Килиндиръ, като сжщевременно поддържа връзка съ 3-а бригада отъ дивизията. Частитѣ на тази бригада водѣха бой съ 5-а гръцка дивизия, която действуваше между Арджанското езеро и р. Вардаръ и се стремѣше да пресѣче пжтя на отстжплението на нашата войска, действуваща подъ Кукушъ.

И тоя день, както предниятъ, боятъ се започна рано сутриньта. На първо време действуваше само артилерията.

Въ града видимо бѣ спокойно. Всички дюкяни и частни заведения бѣха затворени. Отъ учрежденията работѣше само телеграфната станция и то изключително за военни нужди. Изъ улицитѣ се движеха и виждаха рѣдко граждани. Останалитѣ отъ тѣхъ тоя день въ града се навъртаха повечето изъ кжщитѣ си, заняти съ прикриването на ценната имъ покжщнина и готвейки се да напустнатъ всѣки моментъ града, при неуспѣхъ на боя или при бомбардиране на града отъ неприятеля. Нѣкои отъ по сърдцатитѣ граждани, които бѣха излѣзли презъ миналата нощь съ семействата си вънъ отъ града, следъ като бѣха оставили последнитѣ на безопасни мѣста, бѣха се върнали, за да пазятъ кжщитѣ си, да наблюдаватъ по-отблизо боя и да вематъ повече храна и облѣкло за нуждитѣ на семействата си. Войсковитѣ интендантски части въ града приготовляваха хлѣбъ за частитѣ отъ позицията. Дивизионниятъ лазаретъ и мѣстната болница бѣха препълнени отъ ранени войници, нѣкои отъ които още следъ обѣдъ на вчерашния день, бѣха отправени къмъ вжтрешнитѣ болници, за да отварятъ мѣсто на новопристигналитѣ ранени. Нѣколко десетки отъ най-беднитѣ семейства на града, предимно униатски и такива, чиито мжже отсжтствуваха отъ града, както и нѣкои по-стари и неджгави хора, презъ нощьта и рано сутриньта се бѣха прибрали въ дома на католическитѣ сестри въ града, гдето се бѣха настанили и изпокрили изъ зимницитѣ на църквата, училището и болницата на тия сестри. Тия семейства бѣха повечето отъ жени, старци и деца. Тѣ нѣмали възможность да побѣгнатъ отъ града и решили да останатъ подъ закрилата на сестритѣ, всички чужди поданици, които бѣха вече издигнали на върха на камбанарията на църквата нѣколко французки знамена.

Къмъ 9 часа сутриньта боятъ се засили по цѣлата позиция и продължаваше да става все по-силенъ и ожесточенъ. Вземаше участие артилерията и пехотата. Вече отдѣлни изстрели не се чуваха, а само едно зловещо и грозно бумтене

на повече отъ сто орждия, много картечници и хиляди пушки, което наподобяваше едва ли не свършване на свѣта. Всички, които наблюдаваха отъ страни боя, смѣтаха, че едва ли нѣкой войникъ живъ и невредимъ ще уцѣлѣе отъ тоя ужасенъ огънь.

Деньтъ бѣше слънчевъ и непоносима горещина още отъ ранна сутринь. Понеже въ близкитѣ околности на позицията нѣмаше достатъчно изворна вода за пиене, то войницитѣ страдаха отъ жажда, както и презъ миналия день, на предната позиция. По-добре бѣха само частитѣ отъ лѣвия участъкъ и то онія отъ тѣхъ, които бѣха близу до коритото на р. Галикъ.

Останалъ почти •едничъкъ отъ чиновницитѣ въ града, не можейки да се занимавамъ съ каква и да било канцеларска работа, азъ съ нѣколко души военни, между които бѣ и командирътъ на пионерната дружина подполковникъ Димитъръ Сиромаховъ, както и нѣкои граждани, още отъ започването на боя наблюдавахме сжщия отъ високата и обширна поляна, близу до правителствения домъ и телеграфната станция. Отъ това мѣсто и съ просто око се виждаше движението на неприятелската войска въ полето южно отъ града.

Началникътъ на 3-а балканска дивизия генералъ Сарафовъ и командирътъ на 2-а бригада отъ тая дивизия полковникъ Рибаровъ заедно съ щабоветѣ си още отъ рано сутриньта бѣха на наблюдателния си пунктъ, при върха на манастирчето „Св. Георгий“. Въ самия дворъ и въ сградитѣ на това манастирче работѣха щабоветѣ. По-важнитѣ пунктове отъ позицията бѣха свързани съ телефонъ съ щабоветѣ на наблюдателния пунктъ. Избраното мѣсто бѣ отлично. То се намираше задъ срѣдата на позицията. Отъ тамъ се обхващаше цѣлото бойно поле и се даваше възможность на командуващия войскитѣ и на щабоветѣ да следатъ отблизу всички части и да насочватъ огъня така, както най-добре се диктуваше отъ обстоятелствата. На вкараната въ боя многочислена неприятелска лека и тежка артилерия, отговаряше съ успѣхъ нашата малобройна артилерия, която съ точния си и силенъ огънь поразяваше и приковаваше на мѣсто всички неприятелски части, които се опитваха да се подадатъ напредъ. Особено опустошително действуваше батареята на капитанъ Даракчиевъ, разположена въ гънкитѣ на полето, недалечъ отъ градскитѣ казарми и задъ редута по пжтя за Алча-клисе, югоизточно отъ града. Тоя редутъ пазѣше входа по долината на р. Галикъ. Неприятелската артилерия търсѣше дълго време тая батарея, като обсипваше близката ѝ околность съ множество гранати. При всичката опасность батареята вършеше най-доблестно своята работа. Дори когато ѝ бѣха повредени три отъ орждията, тя не напустна позицията си и съ останалото едно здраво орждие продължаваше най-усилено боя до свършване на бойнитѣ

припаси. И другитѣ наши батареи, разположени по другитѣ сектори отъ позицията, вършеха здраво своята работа. Пехотата и тя стреляше сигурно отъ окопитѣ си и редутитѣ по преднитѣ линии на неприятеля, който се опитваше на нѣкои мѣста да се доближи и врѣже въ нашата позиция. Многобройнитѣ вериги на неприятеля, макаръ и постоянно засилвани, мжчно и рѣдко се приповдигаха, понеже бѣха сразявани отъ точния огънь на нашата артилерия и въ двата бойни участъка. На нѣколко пжти презъ деня голѣми усилия се правѣха отъ неприятеля, за да заеме гарата и селото Сарж-гьолъ, но всичко бѣ напраздно. Напразднн бѣха усилията на неприятеля, за да заеме и часть отъ ж. п. линия северно отъ гара Кукушъ. Нѣколко неприятелски ескадрона се бѣха приближили до тая линия източно отъ с. Крецово, но бѣха прогонени отъ една дружина на 67-и п. полкъ, която, идеща на помощь, бѣ слѣзла отъ влака до заплашителното мѣсто и отблъснала неприятеля. Презъ тоя день до гара Килиндиръ и южно отъ нея, по направление на гара Кукушъ, се движеха наши влакове, идещи откъмъ Дойранъ, съ подкрепление отъ сѣрската бригада.

Къмъ единъ часа после обѣдъ неприятелътъ бомбардира града и предимно центъра на града (чаршията), гдето имаше войнишки и частни складове, болницата, телеграфната станция и правителствения домъ. Това бомбардиране бѣ съ фугасни гранати, отъ които се запалиха нѣколко дюкяни въ центъра на града и болничното здание. Имаше и нѣколко убити вжтре въ зданията. Не бѣше пощаденъ домътъ и църквата на католическитѣ сестри. Една неприятелска граната бѣ ударила точно на върха на камбанарията на църквата и я бѣ изпотрошила. Отъ тоя ударъ бѣха пострадали и голѣмитѣ френцуски трикольори, които сестритѣ, като чужди поданици, бѣха поставили и издигнали на върха на сжщата камбанария. Тая бомбардировка и произлѣзлитѣ отъ нея пожари и убийства, произведоха една голѣма паника всрѣдъ останалото население въ града, както и всрѣдъ намиращитѣ се тамъ чиновници, стражари и войници отъ разнитѣ тилови и др. служби. Всичко живо въ града, дори и мнозина отъ по-леко раненитѣ войници отъ болницитѣ хукнаха да бѣгатъ навънъ отъ града, въ северна посока и по пжтя за Долни Порой.

Тукъ му е мѣстото да спомена, че мнозина кукушки граждани, въ общата уплаха, забравиха да потърсятъ и прибератъ нѣкои отъ членоветѣ на семействата си, както и да си взематъ най-необходимото за пжть отъ храна и облѣкло и хукнаха да бѣгатъ кой, както свари. За време по-малко отъ единъ часъ, градътъ се изпразднн и опустѣ. Една граната, която падна само на нѣколко крачки отъ правителствения домъ и съседната до него телеграфна станция, на-

кара персонала на последната да напустне веднага апаратната стая и да избѣга вънъ отъ града. Въ сѫщото време изчезнаха отъ околийското управление и полицейския участъкъ повечето отъ мѣстнитѣ полицейски стражари, които избѣгаха съ семействата си или се отправиха по диритѣ на изпратенитѣ имъ презъ миналата нощь семейства въ безопасни мѣста вънъ отъ града. Сѫщо така напустнаха града и се отправиха на пѫть за Долни Порой и останалитѣ до тогава въ града нѣколко души чиновници. До вечерьта останаха да се мѣркатъ изъ града само отдѣлни войници и кукушкиятъ окр. управитель съ единъ полицейски приставъ и нѣколко души полицейски стражари, предимно отъ ония, които бѣха изпратени отъ старитѣ предѣли на царството.

Пожарътъ, причиненъ отъ бомбардировката на града, не престана до късно подиръ обѣдъ, понеже нѣмаше кой да го гаси. Взехъ възможнитѣ мѣрки за ограничението на пожара, за да се запази този чистъ и буденъ български градъ отъ пълно разорение. Следъ избѣгването на населението, останалитѣ въ града нѣколко души полицейски стражари и блуждаещи войници не бѣха въ състояние да потушатъ пожара. Затова самъ на конь се отправихъ за наблюдателния пунктъ при манастирчето „Св. Георгий", за да поискамъ помощь отъ войници отъ командуващия войскитѣ генералъ Сарафовъ. Намѣрихъ щабоветѣ на дивизията и бригадата, установени на работа въ двора на манастирчето. Всички офицери отъ тия щабове съ най-голѣмо внимание следѣха за боя, а началницитѣ на щабоветѣ, както и началникътъ на артилерията правѣха своитѣ разпоредби по телефонитѣ до разнитѣ началствуващи лица по позицията. Началника на дивизията генералъ Сарафовъ и командира на 2-а бригада полковникъ Рибаровъ заварихъ седнали на земята единъ до другъ, вънъ отъ двора на манастирчето, до самия зидъ и малката врата на него откъмъ южната страна, наблюдаващи внимателно боя по цѣлата позиция. Тѣ ме попитаха, какво ново има въ града и защо съмъ дошелъ. Описахъ имъ положението въ града, както е описано по-горе. На молбата ми да ми се отпустнатъ достатъчно войници за потушване пожара въ града, генералъ Сарафовъ ми отговори, че въ тоя критически моментъ нѣма излишни войници и че всѣка минута се очаква намиращата се въ резервъ дружина да бѫде изпратена въ помощь на застрашенитѣ мѣста отъ позицията. Каза ми се открито, че положението е сериозно и че за момента е по-важенъ благоприятниятъ изходъ на боя, отколкото потушването на пожара въ града.

Двамата доблестни военачалници ме задържаха известно време при тѣхъ въ разговоръ за развиващия се бой и неговото значение. И дума не стана за отстѫпление на нашата войска отъ кукушката главна позиция. Напротивъ, раз-

брахъ отъ думитѣ на генералъ Сарафовъ, че ако пристигне навреме очакваната помощь отъ пехота и тежка артилерия, може да се задържи войската ни по-дълго на позициитѣ около Кукушъ и да се премине въ настжпление. До тоя ни разговоръ неприятелтъ не бѣ добилъ почти никакви значителни успѣхи предъ главната кукушка позиция. Надеждата за крайния нашъ успѣхъ не бѣ изгубена въ тоя моментъ.

Когато се върнахъ въ града, пожарътъ бѣ започналъ да поутихва. Изгорѣли бѣха само 6—7 дюкяни на площада и срещу известното първо въ града „Мишово" кафене, нѣкои отъ дюкянитѣ бѣха складове за сирене на търговци и мандраджии. Тенекиитѣ съ сирене бѣха се нагорещили и минаващитѣ войници си пълнѣха торбитѣ съ топло сирене, за да го подѣлятъ съ другаритѣ си отъ частитѣ имъ.

Пожарътъ въ дивизионния лазаретъ сжщо бѣ по-намалѣлъ и отъ само себе си се потушилъ. Болничниятъ персоналъ, както и по-леко раненитѣ войници, се бѣха разбѣгали още при бомбардировката и подпалването на зданието. Останали бѣха на собствената си участь само по-тежко раненитѣ и болнитѣ войници.

Малко време следъ това пристигнаха кукушкиятъ кметъ Анго Поповъ, върналъ се отъ с. Щемница (Сневче), кждето бѣ завелъ и оставилъ семейството си на безопасно мѣсто, и гумендженскиятъ полиц. приставъ С. Войводовъ, който идѣше отъ Дойранъ съ нѣколко стражари, числещи се къмъ Сжботското и Гевгелийското окол. управление. Съ тѣзи лица дружината ни се увеличи.

Отъ разговора ми съ генералъ Сарафовъ останахъ съ убеждение, че съ очакваната презъ нощьта помощь положението може да се оправи и нашитѣ части да преминатъ въ настжпление. Това ме накара да изпратя известие въ с. Сневче до намиращитѣ се тамъ съ архивитѣ чиновници, между които бѣха още солунскиятъ селски окол. началникъ и секретарьтъ на окр. управление, че боятъ днесъ се развива благополучно за нашето оржжие, та за това да сж спокойни и да останатъ тамъ съ архивата, защото може скоро да бждатъ извикани да се завърнатъ въ града. Както научихъ въ последствие, това мое известие окуражи чиновницитѣ и голѣма часть отъ намиращитѣ се по това време тамъ бѣжанци отъ гр. Кукушъ и селата сж останали да чакатъ ново благоприятно известие.

Подиръ 7 часа вечерьта боятъ започва да поутихва и отъ дветѣ неприятелски страни. Само отъ време на време се слушаха отдѣлни топовни, картечни и пушечни гърмежи изъ разни мѣста на позицията. Гръцката войска води тоя день упоритъ бой за завладяването на гр. Кукушъ, но не можа да пробие никжде нашия фронтъ, защитницитѣ на който запазиха напълно мѣстата си и въ двата участъка отъ позицията. Резултатътъ и сега се дължеше на силния и точенъ огънь

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

на нашата артилерия, както и на доблестното държане на всички офицери и войници отъ храбрата ни пехота. Даденитѣ жертви не бѣха малко. Презъ тоя день на изморенитѣ и доста орѣдѣли защитници на Кукушъ пристигна слаба помощь. Това бѣ една отъ дружинитѣ на 67-и п. полкъ отъ сѣрската бригада и едно отдѣление нескорострелна артилерия отъ 1-и артилерийски полкъ. Всички тия подкрепления, още съ наближаването имъ до кукушката главна позиция, бѣха отправени на застрашенитѣ мѣста отъ дватата участъка.

На смрачаване, както и презъ цѣлата нощь, по цѣлата гръцка линия започнаха да работятъ пакъ усилено хелиографитѣ имъ. Отъ огъня на неприятелската артилерия и тоя день бѣха причинени голѣми пожарища на житата, тревата и храсталацитѣ около нашата позиция и задъ нея. Отъ тия пожарища пострадаха и нѣкои войници. Изгорена бѣ на мѣста и телефонната жица, свързваща нашитѣ части, поради което се затрудняваше командуването. Опожарени бѣха още нѣколко български села, населението на които ги бѣ напустнало предния день и откждето отдѣлни семейства и лица бѣгаха и презъ този день. Пламъци и пушеци обгръщаха голѣми пространства. Изплашеното и побѣгнало българско население продължаваше безспирно да се движи къмъ Дойранско, Поройско и задъ тия мѣста. Всички пжтища за казанитѣ мѣста бѣха задръстени отъ неизбройма върволица отъ хора, коли и добитъкъ.

Ескадронитѣ отъ 10-и коненъ полкъ, които се намираха презъ деня въ долината на р. Галикъ, по заповѣдь на командуващия войскитѣ подъ Кукушъ, бѣха прехвърлени на крайния нашъ дѣсенъ флангъ или западно отъ Кукушъ. Тукъ тѣ, заедно съ двата допълняющи ескадрона отъ 6-и и 8-и конни полкове, имаха за задача да пазятъ фланга на позицията, а сжщо и ж. п. линия, която бѣ заплашвана отъ набѣгитѣ на гръцката конна бригада, като сжщевременно поддържатъ връзка и съ 3-та бригада отъ дивизията. Лѣвото странично прикритие, състояще се отъ 2-та дружина на 32-и п. новозагорски полкъ, вмѣсто да остане на лѣвия брѣгъ на р. Галикъ и да пази отъ обходъ на неприятеля, бѣ се прехвърлило на дѣсния брѣгъ на тая рѣка и съ това бѣ дало възможность на неприятеля да се приближи до долината на р. Галикъ и съ струпанитѣ голѣми сили да обхване нашия лѣвъ флангъ, както това и стана на другия день.

Останалитѣ ние нѣколко души въ града, въпрѣки опасното положение, решихме да останемъ за пренощуване пакъ въ града. За най-удобно мѣсто намѣрихме полянката задъ сградата на правителствения домъ, който се намираше въ подножието на хълма, на който е построено манастирчето „Св. Георгий“. Цѣлата нощь прекарахме въ будно състояние, и разговори въ връзка съ днешния голѣмъ бой и общо за

войната съ съюзницитѣ. Нощната тишина се наруши отъ артилерийски изстрели и пушеченъ огънь на много мѣста по бойната линия. Огъньтъ бѣ причиненъ отъ гръцка страна, съ цель да превзематъ съ нощна атака гр. Кукушъ. Това нападение съ прекжсвания се повтори нѣколко пжти презъ нощьта. Всички тия нападения бѣха отбити отъ нашитѣ будни и храбри защитници. Къмъ полунощь огъньтъ престана, за да се поднови рано въ зори на другия день.

Преди да научимъ истината по нощното нападение, нашата малка дружина въ града вѣрваше, че това нападение е предприето отъ нашата войска, следъ като е получила очакванитѣ подкрепления. За гръцко нощно нападение никой отъ насъ и дума не даваше да се каже, защото вѣрвахме, че тя на подобно действие не е способна.

(Ще се свърши).

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Рецензии

Димо Казасовъ, Днешна Югославия. София 1938, стр. 166, ц. 50 лв.

Голѣмитѣ грѣшки на българскитѣ държавни мжже бѣха сждбоносни за България и за цѣлокупния български народъ, но твърде благоприятни за съседнитѣ държави. Неочакваното засилване на бившитѣ съюзници на България се дължи, ако не изключително, то твърде много на кжсогледството, което проявиха ржководителитѣ на народнитѣ сждбини. Кървавитѣ ни спорове съ съседитѣ за турското наследство се свършиха напълно въ тѣхна полза. България изгуби дори своя стара територия, изобщо плати съ много тежки жертви за своето идеалистично увлѣчение. Отъ западъ нейна съседка е вече не малка Сърбия, а пространна Югославия. Следъ Ньойския договоръ България се намѣри заобиколена отъ четири много по-голѣми държави, които по-късно се съюзиха да я държатъ скована. Въпрѣки това до 19 май 1934 год. никое българско правителство не се решаваше или не намираше за необходимо да не поддържа свѣтлината на националния идеалъ, който билъ създаденъ още презъ време на на възраждането и църковната борба и одухотворявалъ всички български поколѣния следъ освобождението на България. Възторженитѣ пѣсни на Вазова за тоя народенъ идеалъ още действуваха върху душитѣ ни и продължавахме да вѣрваме, че Провидението ще се смили надъ българския народъ и ще благоразположи великитѣ сили да поправятъ сторенитѣ му неправди.

Внезапно, както се знае, се извърши преломъ въ българската държавна политика. Не е тукъ мѣстото да се обясняватъ причинитѣ. Онази българска земя, която дотогава действуваше очарователно, престана да упражнява такова влияние върху българското общество. Въ своитѣ усилия българската държава постигна и сключи съ своята съседка-роднина договоръ ва вѣчно приятелство. Въ духа на тоя договоръ се обяви отъ официално мѣсто, че двѣтѣ сприятелени съседки нѣматъ никакви спорове помежду си. Тая политика естествено почна да промѣня и общественото настроение, съ цель да се сближатъ и народитѣ. Започнаха и зачестиха взаимни пжтувания на артисти, учители, журналисти, студенти, стопански деятели, владици и пр.

Какво по-хубаво отъ мирното съжителство! Всѣки копнѣе за миръ въ собствения си домъ, въ обществото, въ държавата, въ свѣта. . . Голѣма беда е, когато си скаранъ съ съседитѣ. Добъръ съседъ е повече отъ близъкъ роднина. Морални истини, които всѣки знае и всѣки желае да бждатъ добродетели. Политиката е изкуство, което трѣбва да се прилага за поми-

ряване на народитѣ, а не за скарване. Голѣма доблесть проявява единъ човѣкъ, когато въ името на добрата дружба се отказва отъ свои интереси... Обаче нѣма да отиде въ своето дружелюбие до тамъ, че да подбие своитѣ жизнени интереси. Нѣма съмнение, че въ случая българската държава иска да запази своитѣ жизнени интереси. Нека се надѣваме, че по тоя пѫть ще бѫде осигурено благоденствието на българския народъ.

Единъ отъ убеденитѣ ратници за българо-югославското сближение е г. Димо Казасовъ, бившъ министъръ и виденъ публицистъ. Сближение безъ опознаване не може да вирѣе. Ние, както казва авторътъ, не трѣбва да „оставаме слѣпи за живота, който се разгѣва предъ нашето лице, слѣпи за идеитѣ, интереситѣ и фактитѣ, които го движатъ и които правятъ външния образъ и вѫтрешната сѫщность на народитѣ, които ни обкржаватъ" (Предговоръ). Най-напредъ трѣбва да се запознаемъ „съ най-близката намъ по произходъ и сѫдба балкаиска страна — Югославия". „изградена отъ близки намъ по кръвь, по езикъ. по обши изпитания и тяжнения, народи." Авторътъ ще счита, че постигналъ задачата си, ако съ фактитѣ въ тая своя книга успѣе да установи „каква благоприятна почва за съвмѣстна работа и какво велико бѫдеще на общо благоденствие лежатъ предъ общитѣ усилия на еднаквитѣ по произходъ, по кръвь и по душевенъ складъ българи, сърби, хървати и словенци" (с. тамъ).

Всѣки апологетъ на една идея не може да не бѫде и прочувственъ. И Казасовъ иска да предразположи българския читатель съ вълшебна картина : пълно братство между 4-тѣ южнославянски народи. Затова той малко преувеличава степеньта на тѣхното роднинство. Наистина българи, сърби, хървати и словенци сж славяни, но не сж отъ единъ и сѫщъ клонъ на голѣмия славянски родъ. Славянскитѣ племена, отъ които се образувалъ българскиятъ народъ въ неговата цѣлокупность (до Синьо и Бѣло море въ старо време), принадлежали по-скоро къмъ източния клонъ на славянскитѣ маси. Тѣ сж били близки съседи на рускитѣ славяни. Съ това се обясняватъ еднаквитѣ племенни и топографски имена, които се срѣщали у рускитѣ славяни и българскитѣ,[1] както и склонностьта на руския езикъ къмъ задоставенъ членъ.[2] Българскитѣ славяни, преди да се заселятъ въ Балканския полуостровъ, дълго време сж живѣли въ Дакия (днешна Ромъния) свободни въ политическо отношение въ противоположность на славянитѣ въ Панония, които били подъ аварско владичество (следъ унищожението на генидската държава въ тия мѣста презъ 567 год.). Така, преди да се преселятъ славянитѣ въ Балканския полуостровъ, оформени били две отдѣлни групи: дакийски славяни и панонски (аварски) или долнодунавски и срѣднодунавски. Първитѣ сж били голѣмо множество, та промѣнили името на Дакия. Въ VI

[1] Срв. Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд., София 1917, стр. 18—20; Л. Милетичъ, Къмъ историята на българското аналитично склонение, Македон. прегледъ, год. IX, кн. 3—4, стр. 61. Едно и сѫщо име на нѣколко лица, наистина не показва, че между тѣхъ имало родство (К. Иречекъ, Историја Срба. I, стр. 51), но не може да се твърди, че и общитѣ племенни названия никога не се дължали на родство.

[2] Милетичъ, Членътъ въ българския и руския езикъ, Сбнум.. XVIII, 1901 г.; Македон. прегледъ, п. кн., стр. 72—73 и сл.; В. Погорѣловъ, Употрѣбленіе грамматическаго члена въ говорѣ Кіевской Руси домонголскаго періода въ Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, София 1933, стр. 169-180.

и VII в. византийцитѣ я наричали Славиния. Тѣ водили войни съ аваритѣ, които искали да ги подчинятъ. Въ тия войни ще да сж вземали участие и аварски славяни, както и въ нападенията на аваритѣ срещу Византия. При това отъ дакийскитѣ славяни се обособявала една група племена, наричани а н т и (*Ἄνται*), които живѣели на истокъ отъ сжщинскитѣ *Σκλαβηνοί*, отъ устието на Дунава до къмъ Днепъръ (въ днешнитѣ области Молдава, Бесарабия и Одеската область).[1] Споредъ готския историкъ Йорданъ, антитѣ били най-храбритѣ отъ славянитѣ. Византийскитѣ хронисти често ги споменаватъ съ това име (отъ 500—650 год.) поради тѣхнитѣ нападения и нашествия въ византийска територия. Тѣ и сжщинскитѣ дакийски славяни, нахлувайки презъ VI в. въ византийската империя презъ Дуросторумъ (Силистра), Малка Скития (Добруджа) и Видинския край, въ първата половина на VII в. се настанили въ византийскитѣ провинции Мизия, Тракия, Македония, Епиръ, Тесалия, по-голѣмата часть отъ Илирика (Албания) и Ахаия, проникнали дори въ Цикладскитѣ острови и въ часть отъ Азня.[2] Голѣма часть отъ тѣхъ запазили своя самостоенъ политически животъ, дори и въ Балканския полуостровъ наложили промѣна въ старитѣ имена на завзетитѣ области. Македония взела да се нарича Славиния. Отъ 679 год. тия славяни, въ съдружие съ прабългаритѣ, започнали да се обединяватъ въ едно политическо цѣло — българската държава.

Панонскитѣ славяни се раздвижили на югъ по-късно и отдѣлно (поне визант. писатели не ги споменаватъ заедно съ дакийскитѣ славяни). Около 600 год., навѣрно заедно съ аваритѣ и подъ тѣхно водителство, тѣ сж нападали Истрия и Далмация. Кога се заселили въ Далмация, не се знае. Ако се мисли, че славянитѣ, които въ 642 г. предприели походъ по море срещу лангобардитѣ въ Италия, сж излѣзли отъ Далмация, то тѣ се заселили въ тая область въ царуването на Ираклия (610—641) или най-рано при импер. Фока (602—610)[3]. Панонскитѣ славяни като група не опразвали дотогавашнитѣ си земи, както дакийскитѣ славяни, а само разширявали селищната си область. Докато отъ дакийскитѣ славяни останала сравнително малка часть въ Дакия и изчезнала въ съживеното тамъ романско население, Панония продължавала да бжде главна база на срѣднодунавскитѣ славянски племена. Отъ друга страна докато голѣма часть отъ дакийскитѣ славяни, следъ преселението съ въ Балк. п-въ, проявявала упорита воля за свой политически животъ, образувала държавици (напр. племената рънхини, берзити), у далматинско-панонскитѣ славяни дълго време не виждаме подобни прояви, дори не се знаятъ тѣхнитѣ племенни имена. Племената с ъ р б и и х ъ р в а т и се явяватъ подъ тия имена чакъ въ IX в. Каква връзка имали тѣ съ панонскитѣ славяни отъ предишнитѣ вѣкове, нищо не може да се каже.[4] Кога сърбитѣ

[1] Иречекъ ги смѣта за южноруски славяни (п. съч., стр. 46).

[2] Tougard, De l'histoire profane, Paris 1874, стр. 118; срв. Јиречек п. съч., стр. 49.

[3] Кога билъ разрушенъ гр. Салона отъ авари и славяни, не се знае. Ако се сжди по това, че въ Салона нѣма датувани надписи следъ 603 год., може да се мисли, че къмъ това време тоя градъ билъ опустошенъ (срв. Јиречек, п. съч., I, стр. 68; Ивановъ, п. съч., стр. 8).

[4] Иречекъ допуска, че праотци на сърбо-хърватитѣ били славянитѣ, които живѣели въ днешна Северна Унгария и следъ заминаването на лангобардитѣ въ Италия (567) се спустнали на югъ въ Панония. Смѣта за вѣ-

се заселили въ областьта, въ която се явяватъ презъ IX в. — днешна Стара Сърбия, сжщо не се знае.[1] Поради това не е съвсемъ безъ основание мнението на Копитара, че сърбо-хърватитѣ (споредъ него презъ VII в.) се вмъкнали между балканскитѣ и панонскитѣ славяни[2] и ги раздѣлили на две групи: българскитѣ славяни и словенцитѣ. Споредъ Константина Багренородни, хърватитѣ (едно племе) нахлули въ Далмация и я завладѣли следъ нѣколкогодишна война съ дотогавашнитѣ ѝ владѣтели. Това съобщение ще да е отгласъ на нѣкое сърбо-хърватско предание за насилствено настаняване на хърватитѣ въ аварски земи.

Както и да е, дори да приемемъ, че прадѣди на сърбо-хърватитѣ били панонскитѣ или аварскитѣ славяни отъ VI—VII в., последнитѣ съставяли отдѣлна група отъ дакийскитѣ или българскитѣ славяни не само по мѣстопроизходъ, но, изглежда, и по говорни особености.[3] Това езиково сродство на българскитѣ славянски племена било решително условие да се развие у тѣхъ и съзнание за етнично родство, както езиковото сродство на славянскитѣ племена въ северозападната часть на Балк. полуостровъ (сърби, дукляни, захлъмци, травуняни) благоприятствувало по-късно да се осъзнаятъ като едно етнично цѣло, различно отъ българскитѣ славяни. Това различие имало значение и за политическото развитие на тия две обособени славянски цѣлости. Първитѣ постепенно се свързали съ българската държава и приели особно народностно име б ъ л г а р и вм. дотогавашното общо родово име словѣни, а вторитѣ, заселени на западъ отъ р. Сръбска Морава, нѣмали чувство на почитъ (пиететъ) къмъ българското царство, тѣ се противѣли да се съчетаятъ съ българската държава и слѣятъ съ българитѣ, ревниво пазѣли своя племененъ животъ и име, докато се съединили съ засилената сръбска държава и всички приели особно народностно име с ъ р б и.

Прострѣхъ се върху този въпросъ, съ цель да изясня, че роднинството още не е еднородство. Несъмнено българи и сърбо-хървати сме близки по езикъ, може би и по нѣкои народни обичаи, но това още не значи, че сме еднакви по характеръ („по душевенъ складъ"). Двама сжщински

роятно, че прадѣди на хърватитѣ и сърбитѣ били и ония славяни, които въ Сирмиумъ (Сремска Митровица) на р. Сава правѣли ладии за аваритѣ и заедно съ прадѣдитѣ на словенцитѣ и аварски чети сж воювали въ източнитѣ Алпи срещу баварцитѣ (п. съч., I, стр. 74—75). Но самъ Иречекъ прави предположения, следъ като изрично казва, че сърби и хървати се споменаватъ едвамъ презъ IX в. (с. съч., стр. 74)

[1] Константинъ Багренородни (X в.) говори, че хърватитѣ и сърбитѣ се заселили въ Далмация при импер. Ираклия, но това твърдение е по-скоро обяснение на факта, че въ X в. сърби и хървати заемали нѣкогашни провинции на визант. империя (срв. Јиречек, п. съч., I, стр. 78).

[2] Копитаръ смѣталъ, че до тогава балканскитѣ и панонскитѣ славяни съставяли единъ народъ.

[3] Докато у източнитѣ славяни (великоруси, малоруси и бѣлоруси) праславянскитѣ съчетания *tj dj* иматъ общи застжпници *ч жс*, сжщо и у западнитѣ славяни (чехо-словаци, поляци и лужички сърби) — общи застжпници *c dz* (z), у южнитѣ славяни се явяватъ различни застжпници: въ българския езикъ *шт жд*, въ сърбохърватския c′ d′, въ словенския č j. Срв. и за други особености у Ивановъ, п. съч., стр. 15, 20—22; Ст. Романски, Етнични проблеми у южнитѣ славяни отъ езиково гледище, въ Sbornik Studii Slovanskych filologů geografů a ethnografů v Praze 1924, стр. 355—358.

братя не си приличатъ, дори синъ и баща! Всѣки народъ трѣбва да има ясно и живо съзнание за своето различие отъ другитѣ народи, сир. пълно себесъзнание, ако иска да запази своето индивидуално сѫществувание. А то не се поддържа, както прави Казасовъ, съ разпространяване на убеждение, че българскиятъ и сърбо-хърватскиятъ езикъ „въ миналото сѫ били едни и сѫщи“ и „въ настоящето иматъ толкова малко различия, колкото не сѫществуватъ между езицитѣ на които и да било отъ останалитѣ близки помежду си народи“ (стр. 7). Не единъ пѫть сѫ изтъкнати главнитѣ различия между българския и сърбо-хърватския езикъ. Тѣ трѣбва да бѫдатъ добре известни на всички български общественици, които радѣятъ за сближението на българи и сърби.

Книгата на Казасовъ е раздѣлена на 18 глави. Въ първата глава „Политическа история“ авторътъ най-напредъ дава кратки сведения за заселването на южнитѣ славяни въ Балк. полуостровъ, като заключава съ горното твърдение за бълг. и сърбо-хърв. езикъ, което представя за „безупрѣчна истина“ (стр. 7). Тукъ е допустната и друга неточность: „славяно-антската група се настанява въ източната часть, а сърбо-хърватската група въ западната часть на Балканския полуостровъ“ (стр. 6). Погоре: сърбитѣ се заселили „въ Източна Илирия и Южна Далмация, а хърватитѣ заели Западна Илирия и Далматинското крайбрѣжие“ (с. стр.). Какво разбира авторътъ подъ „Илирия“, не е ясно. Илирия имала по-голѣмъ обсѣгъ и по-малъкъ. Напр. охридскиятъ архиепископъ Хоматианъ (XIII в.) нарича Илирия Охридската область до Адриатическо море (днешна Западна Македония и Албания). Подъ „Източенъ Илирикъ“ отъ IV в. се разбирала западната половина на Балканския полуостровъ (до Искъръ и Ихтиманския проходъ). Авторътъ, както видѣхме, явно казва, че сърбо-хърватитѣ се настанили въ западната часть на Балк. п-въ. Ако замѣнимъ „часть“ съ „половина“, то ще излѣзе, че сърбо-хърватитѣ много на истокъ сѫ се прострѣли! Но и да ограничимъ понятието на западна „часть“ по ширина, не може да се направи сѫщото по дължина. Щомъ източната часть на Балк. п-въ е българска, то западната му часть е сърбо-хърватска, която несъмнено започва отъ Дунава и се простира на югъ... Не ми се вѣрва, че Казасовъ си представя сърбо-хърватската зона въ такава фалшива дължина. Единъ бившъ български министъръ не може да не знае етнографскитѣ граници на българската земя. Българскитѣ славяни (споредъ автора, славяно-антската група) се настанила въ източната и югозападната часть на Балк. полуостровъ, а сърбо-хърватитѣ — въ северозападната частъ на сѫщия полуостровъ (срв. по-горе, стр. 115, 116 и 118).

Авторътъ признава, че нѣма „подготовка“ да пише история на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ (стр. 7), но все пакъ той не би допускалъ неточности, които могатъ да прѣчатъ за българо-сръбското приятелство, ако е използувалъ внимателно научни пособия (той не дава библиография, но се вижда, че ималъ на ржка нѣкои исторически съчинения). Напр., ако се водѣлъ по съчинението на К. Јиречекъ Историја Срба, той би казалъ, че сърбитѣ за пръвъ пѫть се споменаватъ въ 822 год. въ франкскитѣ анали като народъ, който заемалъ голѣма часть отъ Далмация (въ римски смисълъ), или краищата по рѣкитѣ Лимъ, Горна Дрина, Пива и Тара, долината на Ибъръ и горното течение на Западна Морава (I, стр. 86). Сѫщо

така не би твърдѣлъ, че християнството било „донесено и разпространено“ у сърбитѣ „отъ двамата братя Св. Кирилъ и Методий“ (стр. 7). Св. Братя не сж посетили Сърбия. Може да се допустне, че нѣкои тѣхни ученици следъ смъртьта на Методия (885) отишли въ Далмация, както се казва въ едно по-ново житие на Св. Наума Охридски. Но подъ Далмация трѣбва да се разбира по-скоро Хърватско, за кждето нѣкои ученици могли да поематъ пжть, следъ като изгоненитѣ отъ Моравия Методиеви ученици начело съ Горазда и Климента се пръснали въ разни посоки. Не може да се поддържа, че въ срѣдата на X в. при князъ Чеслава сръбската държава „стига върха на своята мощь“ (стр. 7). Около 924 год. българитѣ подчинили Сърбия и къмъ 931 год. Чеславъ, синъ на сърбина Клонимиръ и една българка, роденъ въ България, избѣгалъ отъ Преславъ и сполучилъ да възстанови сръбската държава, която обхващала и долината на Босна съ града Salines, (Тузла), като васалъ на Византия[1]. Следъ смъртьта на Чеслава (не по-рано отъ 952 год.), не сж известни негови наследници. Вѣроятно Сърбия пакъ паднала подъ властьта на българитѣ: при царь Самуила тя била българска провинция и като такава паднала подъ византийска власть въ 1018 год. заедно съ цѣлото българско царство.

Споредъ автора, въ областьта Зета (Черна гора) изникнала втора сръбска държава презъ 1040 год. (стр. 7). Зетската или Дуклянската държава не се наричала сръбска, още не е било станало сливането на дуклянци съ сърбитѣ. И въ Иречековата история зетскиятъ князъ Владимиръ е нареченъ сърбинъ (п. съч., I, стр. 151), но това е споредъ сетнешната терминология. При това зетската държава сжществувала и въ X в. (наредъ съ сръбската държава), когато царь Самуилъ оставилъ нейния владѣтель Владимиръ за свой васалъ. Сжщо не е точно, че зетския владѣтель Михаилъ въ 1077 год. получилъ отъ папата „царска“ корона (стр. 8). Той се титулувалъ само краль. При това не е доказано, че папата му изпратилъ кралска корона (срв. Јиречек, п. съч., I, стр. 155). Сжщо неправилно е наречена „царска“ короната на сръбския краль Стефанъ Първовѣнчани (1196—1228) (стр. 8). Неточно е, че Немановската династия владѣла до XV в. Съ смъртьта на Душановия синъ Урошъ IV (1355—1371) престанала да сжществува тая династия. Не ми е известно, Българската (Търновската) църква да е канонизирала първия сръбски архиепископъ Сава за светия, както твърди К. (стр. 8). Той умрѣлъ въ Търново и търновци не искали да предадатъ тленнитѣ му останки на сръбския кралъ Владиславъ (1234—1243), обаче култъ къмъ св. Сава не се е създалъ въ България.

Прегледътъ на сръбската политическа история е стегнатъ и ясенъ но защо авторътъ предава нѣкои лични имена въ чужденски форми: Шарлъ д'Анжу вм. Карлъ Анжуйски,[2] Вукашинъ вм. Вълкашинъ, Лазариевичъ вм. Лазаревичъ, Джурджъ вм. Гюргъ. Сжщо недоумѣвамъ, защо не посочва шестьтѣ окржзи, които въ 1833 год. били присъединени къмъ сръбското княжество (стр. 14). Известно ни е, че тогава станало първото сръбско откжсване на българска земя — Тимошката область съ гл. градъ

[1] Јиречек, п. съч., I, стр. 147.

[2] На сръбски Карл Анжу или Карл I од Анжу (Јиречек, п. съч., стр. 235, 241).

Зайчаръ. Сжщо не се съобщаватъ кои части отъ своята територия Турция отстжпила на Сърбия следъ Санъ-Стефанския договоръ (3. III. 1878) и Берлинския конгресъ (13. VII. 1878 г.) (стр. 17). Недоумение буди и това, че неточно е представена сжщностьта на сръбско-българската крамола въ 1913 год. Споредъ автора, Лондонскиятъ договоръ уредилъ и разпредѣлбата на завзетата турска територия между съюзницитѣ: „Гърция добива Солунъ, Южна Македония и Критъ; Сърбия получава Новопазарския санджакъ; България — Тракия до Еносъ-Мидия и тъй наречената безспорна зона отъ Македония. Арбитражътъ на руския царь трѣбвало да реши кому да се даде или какъ да се подѣли спорната зона отъ Македония. Когато българската делегация се готви да отпжтува за Петербургъ, идва заповѣдьта да бждатъ нападнати сръбскитѣ войски (29. VI. 1913)" (стр. 18). Въ действителность съ Лондонския договоръ, подписанъ на 30. V. 1913 год., се сключи миръ между Турция и съюзнитѣ балкански държави, като отстжпената имъ отъ Турция територия тепърва трѣбваше да си разпредѣлятъ самитѣ съюзници възъ основа на сключенитѣ преди Балканската война договори между тѣхъ. На всички съвременници е известно, че сърби и гърци не отстжпваха завзетата отъ тѣхнитѣ войски области въ Македония. Сърбитѣ не даваха не само спорната зона, но и безспорната, като мотивираха това свое поведение съ юридическото правило Rebus sic stantibus и съ нуждата на Сърбия да има обща граница съ Гърция.[1] По-добре щѣше да бжде да не се предизвиква междусъюзнишката война съ откриване военни действия срещу сръбскитѣ войски на 16/29 юний 1913 год. и да се чака помирителната намѣса на благоразположенитѣ къмъ Балканския съюзъ велики сили начело съ Русия.

Въ отдѣлна глава „Националенъ обликъ" (стр. 18—22) авторътъ се опитва да даде характеристика на сръбския народъ. Изобразява го съ голѣма симпатия като миролюбивъ и сжщевременно борчески и юначеиъ народъ. Той отрича да има шовинизъмъ у сърбина, който обичалъ своето, но не мразѣлъ чуждото. Все пакъ характеристикитѣ, които К. прави за сърби, хървати и словенци, сж написани по непосрѣдствени впечатления, умѣло и съ живи краски. Вижда се, че обединенитѣ въ югославската държава три народи, ако и близки по езикъ и произходъ, не сж еднакви по характеръ и култура. Не е ли това различие една отъ важнитѣ причини, че и следъ 20 години общъ държавенъ животъ не е постигнато необходимото сцепление между сърби, хървати и словенци?

Интересенъ е очеркътъ на К. за сръбско-българскитѣ отношения, но както съобщава самъ авторътъ, тукъ той само предава въ резюме статията на проф. В. Златарски „Българо-сръбски политически отношения въ миналото", напечатана въ „Българска историческа библиотека" 1930 год. Авторътъ я допълва съ подзаглавие „Нѣмски влияния" съ сведения за сръбско-българскитѣ отношения следъ освобождението на България. Оставаме подъ впечатлението, че сръбско-българскиятъ съюзъ билъ разстроенъ отъ „Заповѣданото безъ знанието на отговорното правителство нападение върху сърбитѣ отъ 29 (16) юний 1913година" (стр. 61). Въ заключение ав-

[1] Срв. Г. П. Геновъ, Източниятъ въпросъ, г. II, София 1926, стр. 572—578.

[2] Срв. Геновъ, п. съч., стр. 578.

торътъ изтъква, че „новитѣ поколѣния на българи, сърби, хървати и словенци иматъ дългътъ да не губятъ никога отъ своя духовенъ погледъ поукитѣ отъ своитѣ исторически изпитания ... и да намѣрятъ у себе си нравствени сили всѣкога да сж заедно, никога да не се дѣлятъ“ (стр. 62). Никой родолюбивъ българинъ не ще отхвърли тия братски благопожелания. Но братството изисква, южнославянскитѣ народи да не си вредятъ единъ на другъ. Това е непреложно начало на славянското братство. Не действува ли то като жива сила, не може да се създаде непоклатно братство.

Въ глава „Съвременна Югославия“ (стр. 64—156) авторътъ най-напредъ дава хронологическо изложение на свѣтовната война и на подготвителнитѣ преговори между сръбското правителство въ Корфу и хърватски дейци за създаване на една държава. Следъ това накратко сж описани перипетиитѣ, презъ които миналъ политическиятъ животъ на Югославия, и се спира на въпроса за „кризата въ Югославия“. Споредъ автора, въ Югославия държавна криза нѣма, защото държавната цѣлость и династията сж вънъ отъ политическитѣ спорове. Въ Югославия има криза „конституционна и парламентарна“, която „е международно явление“. Тамъ сжществува и „брачна криза“,[1] която е неизбѣжна поради различното възпитание и държавноправенъ манталитетъ, но постепенно ще се заличава отъ „трайностьта на съжителството“ (стр. 86). Важна е идеологичната криза (сръбска централистична идея и хърватско-словенска федеративна идея), но и на нея „край ще турятъ времето и еволюцията, която съвмѣстниятъ държавенъ животъ неизбѣжно ще наложи“ (стр. 87). Сжщо и кризата отъ „културното неравновесие“ ще изчезне съ течение на времето отъ съвмѣстния животъ. Кризата произлиза още отъ националния и областенъ характеръ на политическитѣ партии въ Югославия. Авторътъ като че ли мисли, че ако не сж „партийно-политическитѣ елементи“, то народностниятъ конфликтъ би взелъ „веднага по-меки очертания“ (стр. 92). Струва ми се, че именно народностнитѣ тежнения подхранватъ тия „партийно-политически елементи“, които отъ своя страна раздѣлятъ хървати, словенци и босненци отъ сърбитѣ. Колкото и да е увѣренъ авторътъ, че причинитѣ на югославската криза „нѣматъ своя прѣкъ произходъ въ чисто националния индивидуалитетъ на сърби, хървати и словенци“ и че поради това сцеплението ще се осжществи, все пакъ, както не веднажъ е изтъкнато отъ хърватска страна, въ основата на югославската криза лежи *националниятъ въпросъ*: сърби, хървати и словенци единъ народъ ли сж или три отдѣлни народи?

Следъ кратъкъ географски прегледъ на Югославия, авторътъ разглежда държавната организация на Югославия, дава сведения за вѣроизповѣданията въ нея и националнитѣ малцинства, за пжтища и съобщения, земедѣлие, индустрия, търговия, народно образование, литература и пр. Неточно е казано, че въ 1920 год. „православната църква въ Югославия бѣ провъзгласена за автокефална“ (стр. 109). Тая църква се нарича и е *Сръбска православна църква*. Тя била призната за автокефална (независима) още въ 1879 год., но въ 1920 год. тя била провъзгласена за

[1] Авторътъ иска да каже криза въ югославската държавна общность, която уприличава на браченъ съюзъ между нѣколко народа.

патриаршия. Оттогава нейният началникъ се нарича патриархъ. Не е сжщо точно, че начело на всѣка епархия (21) „стои митрополитъ" (стр. 109). Въ това отношение Сръбската църква се различава отъ Българската: само нѣколко епархийски архиереи се титулуватъ митрополити (скопски, загребски, цетински), а другитѣ сж епископи.

Въ книгата сж пососени 8 национ. малцинства (нѣмци, унгарци, българи, албанци, турци, евреи, ромъни, италиянци). Само българското „малцинство" — отбелязва авторътъ — е лишено отъ правото да има свои училища, църкви, печатни издания, културно-национални дружества. Дори „статистиката (югосл.) нищо не говори" за българитѣ, ако и да населяватъ — изтъква авторътъ — „въ компактни маси най-южнитѣ части и източния граниченъ поясъ на Югославия" (к. м.), а сжщо така българи има въ нѣколко села въ Банатъ (стр. 114).

Ив. С.

Любомиръ Михайловъ, Отъ Черно море до Триглавъ. Едно пжтуване изъ Югославия. София 1939, стр. 330. Цена 40 лв.

И тая книга, издадена въ хубавъ видъ, е плодъ на искренъ радетель за сръбско-българско братство. Младиятъ авторъ я посвещава „на всички, които ратуватъ за повече братство между хората." Той иска, неговиятъ трудъ да има обществено въздействие. Затова кани читателя да му съобщи своето мнение за тази негова книга, като дава адреса си. Читателитѣ на „Македонски прегледъ" се интересуватъ главно отъ съдържанието ѝ, но не бива да отминемъ съ мълчание нейната форма. Авторътъ пише съ поетическо настроение. Книгата му е нанизъ отъ прочувствени разкази за видѣно и чуто. Тукъ-тамъ риторични фрази претрупватъ мисъльта и пречатъ да се почувствува патосътъ, съ който ни се говори. Авторътъ иска да хване читателя за ржката и драговолно да пжтува заедно съ него, да участвува въ неговитѣ веселия и разговори, да се наслаждава и той отъ описванитѣ природни хубости. Дали и читателътъ ще се чувствува, както авторътъ, че се движи въ „братска Югославия", това зависи отъ неговитѣ политико-социални мисли и чувства. Авторътъ обича Югославия. Като дете той дружелъ съ сина на австрийския консулъ, който, както и жена му, били словенци. Тогава още разбиралъ „колко общо има между насъ и словенцитѣ" (стр. 6). Ето сега вече зрѣлъ мжжъ, той преценява междусъюзническата война, която разстрои съюза между балканскитѣ християнски народи, и хвърля укори и срещу тогавашнитѣ български борчески поколѣния. „Коварство и себичность бѣха се загнѣздили въ душитѣ на ония, които победоносно и единодушно маршируваха по балканскитѣ земи къмъ Мраморно, Бѣло и Адриатическо морета. Ние — децата започнахме да пѣемъ „Съюзници-разбойници"... Забравихме и клетви и обети за вѣрность срещу общия врагъ..." (стр. 7). Децата критикуватъ бащитѣ си и по-старитѣ си братя, които въ страшната борба се стремѣха само къмъ една възвишена цель — освобождението на поробенитѣ братя. Разномислието между бащи и деца е естествено явление, но млади люде, които не се възхищаватъ отъ юначнитѣ борби на бащитѣ си за родината, не могатъ да въздигатъ духа на народа. Въ името на една политическа идея, колкото и

привлѣкателна да е, не бива да не поглеждаме трезво на историческата действителность. Толкова свѣтлина е хвърлена върху причинитѣ на междусъюзнишката война, че дори и враговетѣ не биха хвърлили вината върху българската войска и българския народъ. Кой забрави „клетви и обети за вѣрность?“ Ние българитѣ? Добре е да се хвърля було върху миналитѣ раздори между насъ и бившитѣ ни съюзници, за да се постигне ново сближение, но безъ да се самоосѫждаме прѣкомѣрно.

Авторътъ е славянофилъ. Изпитва мѫка, че славянитѣ сѫ още роби подъ чуждо иго. „До кога славянството — провиква се той — ще бѫде подвластно на англосанксонската раса?“ (стр. 36). Той мрази войната като „срѣдство за международно разбирателство“, (стр. 21) и въ Сараево си спомня, че оттамъ пламна първата искра на всеобщата война — „касапница, въ която загинаха десеть милиона човѣшки жертви, останаха 30 милиона негодни да сѫществуватъ нормално, четиридесеть милиона малцинства подъ чуждо иго“ и пр. При все това той оправдава деянието на подпалителя Гаврило Принчипъ, убиецъ на австрийския ерцхерцогъ Фердинандъ, понеже угнетяванията отъ Австро-Унгария народъ ималъ право да бѫде свободенъ: „той, по единъ или другъ начинъ, трѣбваше да се освободи. Славянството трѣбваше да отхвърли игото на чужденцитѣ“ (стр. 36). Едва ли може да се съгласуватъ тѣзи две противоположни тези — осѫждане на войната и оправдание на бунта, който предизвика всеобща война. Който вади ножъ, не може да не срещне съпротива съ ножъ. Както и да е, за насъ не е важна тази нелогичность, допустната отъ любовь къмъ славянството. Чудно е само това, че авторътъ изтъква само англосаксонската раса (т. е. англичани и германци), като врагъ на славянството. Прекрасна е идеята за славянско братство, но тя е мечта, която суровата действителность отхвърля. Така е било и е. Дано не бѫде така въ бѫдеще.

Авторътъ е родолюбецъ. Ако и да е омаянъ отъ красотитѣ на Далмация, гдето лѣтувалъ единъ месецъ заедно съ български студенти и студентки, предъ очитѣ му все е неговата родина. Той и спѫтницитѣ му стоятъ „занѣмѣли“ предъ которския планински лабиринтъ, но Михайловъ премрежва очи и вижда своята „родна планина — оня легендаренъ Балканъ — закрилника на милионитѣ българи“ (стр. 196). Запѣва „Горда Стара планина“ и отъ куплета „Мила родино“ очитѣ му овлажняватъ (стр. 195). Трогва се и спѫтницата му швейцарка. „И нейнитѣ очи овлажняватъ.“ Въ една малка градинка на гр. Которъ вечерно време той и компанията му се веселятъ. Една швейцарка запѣва народна пѣсень. И тукъ той разнася трогателнитѣ звуци на „Планино Пиринъ, планино.“ Черногорци и албанци, които презъ деня играли мачъ, съ възхищение слушали пѣсеньта за Пиринъ планина. Когато свършилъ пѣвецътъ, всички станали на крака. Единъ отъ спортиститѣ, югославски поручикъ, го прегърналъ и го отвелъ при своята група. Всички се радвали, „че иматъ случай да се запознаятъ съ българинъ.“ Въ парахода „Ловченъ“, пѫтувайки за Венеция, българскитѣ студенти пѣятъ въ хоръ за Струга, за Охридъ синъ (стр. 138). Авторътъ знае, че българскиятъ народъ населява „тази прекрасна земя между Дунава и Бѣло море, между Черното море и Моравската долина“ (стр. 78). Сѫщо не забравя, че имаме спорни въпроси съ нашитѣ братя сърби (стр. 122). Но той е убеденъ, че „нови мостове на взаимно изглаждане на спорнитѣ въпроси

ще се построятъ". „Тия мостове ще бждатъ споени съ повече търпимость, обичь и отстжпки" (к. м.). „Ако нѣкои културни и етнически или езикови въпроси сж неуредени, ще трѣбва полека-лека да се уредятъ, за да бждатъ и отношенията ни изградени на ясни и конкретни основи. Не бива да остане нищо, което да смущава душитѣ ни!" (стр. 327). Въ гр. Шибеникъ (Далмация) Михайловъ влѣзълъ въ една млѣкарничка и попиталъ „има ли млѣко, каквото ние въ България приготовляваме." А млѣкарътъ го „гледа съ изненада, усмихва се и сѣда" при него.

— Значи така, а! Ти си отъ София! Ами знаешъ ли азъ отъ где съмъ? Не почувствува ли отъ млѣкото, че не съмъ отъ този край?...

Не искамъ да те измжчвамъ. Азъ съмъ отъ Охридъ — открилъ се млѣкарьтъ съ „разцъвтнала по лицето" си усмивка.

И взелъ да разпитва неочаквания си гостъ за всичко. Искалъ „да узнае всичко". Той съобщилъ още, че въ България има сестра. Когато разбралъ съ каква задача бълг. младежи обикалятъ изъ Югославия, млѣкарьтъ го гледалъ и му думалъ: „Хубаво! Правете, струвайте, работете да бждемъ по-близки, като братя. Зеръ животътъ не е много лесенъ и затова е нуждно довѣрие и разбирателство".

И авторътъ заключава: „Намирамъ последната му мисъль за много права. Ето това е, което понѣкога сближава хората и ги принуждава да правятъ компромиси и отстжпки (к. м.), за да има пълно единение по всички въпроси на живота" (стр. 182—183).

На парахода „Ловченъ", пжтувайки отъ Дубровникъ за Сплитъ, той влѣзълъ въ разговоръ съ единъ югославски майоръ — добъръ пѣвецъ. Офицерътъ изпѣлъ народна пѣсень. Следъ него Михайловъ запѣлъ „Планино Пиринъ, планино, колко си, Пиринъ, хубава". Събеседникътъ му се засмива и му приглася.

— Това е наша пѣсень, която преди малко пѣхъ! — казва офицерътъ на Михайловъ.

— Не! Това е наша пѣсень! — му отвърналъ Михайловъ.

Започнали да спорятъ. „Разговоръть — казва Михайловъ — става разгорещенъ върху народната пѣсень и заемкитѣ, които двата народа сж поправили. Една и сжща мелодия, почти едни и сжщи думи, а всѣки народъ си я има за своя пѣсень" (стр. 219—220). Та тъкмо тѣзи общи черти у южнитѣ славяни сърбитѣ смѣтатъ за сръбски черти и оттукъ тѣхниятъ погрѣшенъ възгледъ, че всички южни славяни сж „један народ". Подъ натиска на външнитѣ събития и борческия отпоръ на хърватитѣ, официално се поотстжпи отъ това гледище, но виждаме какво противодействие се подготвя въ сръбскитѣ срѣди. Не се съмняваме, че и сърбитѣ, както българитѣ, желаятъ да се забрави печалното минало и да има пъленъ сговоръ между двете братски държави. Всѣки, който гостувалъ въ Сърбия, е чулъ такива сладки приказки, съ каквито изобилствува разглежданата книга. Това се слушаше още преди пакта за вѣчно приятелство.

Като отбелязвамъ тия недостатъци въ движението за сръбско-българско братство, бихъ желалъ българскитѣ радетели да не забравятъ причинитѣ, споредъ които и въ 1867 год., и въ 1912/13 год. не се

осѫществи тази иначе велика идея, отъ която се въодушевлявали и нѣкои охридски патриарси (вж. тукъ, м. ст., стр. 38). Тукъ не е думата за вѣрующъ и „невѣрующъ Тома", както авторътъ нарича скептицитѣ по тоя въпросъ. Политиката е изкуство да се осѫществяватъ обществени и народни идеали, но това не може да се постигне безъ научно познаване на действителностьта и вънъ отъ опита, който ни дава историята — тази наистина учителка на живота.

Бихъ препоржчалъ книгата на Михайловъ да бѫде прочетена отъ всѣки образованъ македонски българинъ, за да може да прецени самъ, доколко авторътъ има основание да възвести „на всички ония, които още сѫ като невѣрующия Тома, че тамъ задъ Тимокъ и Морава, между Дунавъ, Триглавъ и Ядрана (=Адриатическо море) живѣятъ наши братя, които протѣгатъ дѣсница къмъ насъ за единна брань въ полето на братството и солидарностьта за тържеството на свѣтлитѣ идеи на славянството" (стр. 330).

Ив. С.

A. Vaillant, Le problème du slave macédonien. Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, t. XXXIX (1938), стр. 195—210.

Въ Македонски прегледъ, книга 3—4, год. XI, стр. 235—239, имахъ възможность да разгледамъ едно извънредно ценно съчинение, плодъ на взаимни усилия на двама известни парижки слависти, професоритѣ А. Мазонъ и А. Вайанъ. Касаеше се за изданието на Кулакийското евангелие единъ новобългарски ржкописъ, писанъ презъ срѣдата на миналия вѣкъ въ долновардарската македонска область, въ нѣкогашното българско, а сега вече гръцко, село Кулакия, разположено не много далечъ отъ устието на р. Вардаръ. Изтъкнахъ въ рецензията си, че сѫществената часть отъ въпросното издание, именно всестранниятъ граматиченъ описъ на ржкописа, е дѣло на А. Вайана. Още въ това издание личеше стремежътъ на автора да поставя обсѫжданитѣ езикови факти на доста широка сравнителна основа, нѣщо, което придаваше на неговото проучване характеръ на очеркъ върху общомакедонскитѣ езикови проблеми. Дълбокото и съвѣстно проникване въ сѫщностьта на тѣзи проблеми и тѣхното сполучливо тълкуване дадоха възможность на автора да си изработи напълно правилно схващане по найпарливитѣ въпроси изъ македонската диалектология, които съзнателно се замъгляваха отъ известни научни срѣди.

Въ посочената по-горе статия Вайанъ се е погрижилъ да избистри резултатитѣ отъ своитѣ проучвания на македонскитѣ говори, да ги изложи свързано и да охарактеризува проблемата за македонскитѣ говори въ нейната цѣлость. Както е известно, тази проблема въ края на краищата се е свеждала винаги къмъ въпроса за връзкитѣ на македонскитѣ говори съ българския и сърбохърватския езикъ.

На първо мѣсто авторътъ ни дава общото разпредѣление на македонскитѣ говори на северни, срѣдни и южни, както се приема днесъ отъ всички изследвачи. После излага пакъ въ общи черти тезата на Белича, споредъ която срѣднитѣ и севернитѣ македонски говори сѫ нѣщо напълно

различно отъ южнитѣ македонски говори. Първитѣ съ своитѣ *к' г'* за праславянски съчетания tj dj се намиратъ споредъ тая теза въ старо родство съ сърбохърватски езикъ и представятъ часть отъ него, докато южнитѣ съ своитѣ *шт жд* вмѣсто сѫщитѣ съчетания стоятъ въ връзка съ старобългарски езикъ, а отъ тамъ и съ новобългарски. За да може да обясни всички други черти въ срѣднитѣ и севернитѣ македонски говори, които стоятъ въ пълно противоречие съ сърбохърватски езикъ, бѣлградскиятъ професоръ, както е известно, измисли теория, споредъ която населението, което си служи съ въпроснитѣ македонски говори, е живѣло дълго време откѫснато отъ сърбо-хърватското население. Именно, преди да се настани въ днешнитѣ си живелища, населението на срѣдна и северна Македония се е намирало дълго време споредъ Белича нѣйде въ Епиръ и Албания. Цѣлата тази теза се отхвърля отъ Вайана. Споредъ него, за да се установи, че старото мѣстонаходище на днешното македонско население е било въ Епиръ и Албания, трѣбва да се търсятъ доказателства „вънъ отъ историята". Що се отнася до езиковитѣ доводи на Белича, между тѣхъ има само едно едничко сериозно доказателство. Това е сръбскиятъ характеръ на замѣстницитѣ на *tj dj*. Съ всички други доказателства Беличъ се старае само да изтъква разликитѣ между южнитѣ македонски говори и разположенитѣ по̀ на северъ македонски говори. Тѣзи доказателства сѫщевременно правятъ явни различията, които сѫществуватъ между сърбохърватски езикъ и македонскитѣ говори,

Авторътъ очевидно клони къмъ схващанията, които сѫ противоположни на Беличовитѣ и които се застѫпваха отдавна отъ по-голѣмъ брой слависти. Споредъ тѣзи схващания македонскитѣ говори сѫ часть отъ българския езикъ. Сърбизмитѣ, които се забелязватъ тукъ, много лесно могатъ да се обяснятъ съ сръбското влияние върху македонскитѣ краища по време, когато тѣзи краища сѫ се намирали подъ сръбска политическа власть. Съ голѣма ловкость Вайанъ нахвърля общитѣ линии на ония исторически обстоятелства, които сѫ спомогнали за силното сръбско политическо, културно и езиково въздействие не само върху Македония, но и върху други части на Балканския полуостровъ.

По-нататъшнитѣ старания на Вайана сѫ насочени къмъ по-дълбоко обосноваване на изтъкнатата и отъ него като правилна теза за българската основа на македонскитѣ говори. Трѣбва да отбележимъ, че въ многогодишнитѣ разправии около македонскитѣ говори Вайанъ внася за пръвъ пѫть единъ новъ елементъ. Той привежда важни съответствия изъ сѫдбата на романски диалекти, върху които се забелязва влияние, дошло по културенъ пѫть отъ съседни езици. За пръвъ пѫть той съ пълно оправдание се опитва да приложи и къмъ македонската езикова проблема опититѣ на романиститѣ. Отъ напълно сходни случаи изъ своята область романиститѣ вадятъ заключение, че най-слабо засегната отъ външно въздействие върху даденъ говоръ, дошло по културенъ пѫть, остава морфологията, докато фонетичнитѣ особености могатъ да бѫдатъ подложени на редица промѣни. Ето защо при излагане на своитѣ доказателства Вайанъ започва съ морфологични въпроси.

Презъ периода отъ IX—X в., който е най-старитъ въ историята на

българския езикъ, очевидно различията между българския и сърбохърватския езикъ не сѫ били така чувствителни. Все пакъ и за тоя периодъ могатъ да се установятъ нѣкои важни различия между сърбохърватски отъ една страна и македонобългарски отъ друга. Праславянскиятъ езикъ е притежавалъ две окончания за първо лице мн. ч. на глаголитѣ: *-мъ* и *-мо*. Сърбохърватски е наследилъ второто окончание, а българскитѣ говори — първото. Презъ епохата на срѣднобългарския езикъ разликитѣ между български и сърбохърватски се задълбочаватъ. Въ българския езикъ се забелязватъ следнитѣ промѣни презъ тази епоха. Имперфектнитѣ форми отъ типа хоѫдаахъ се замѣнятъ съ форми отъ типъ х о д ѣ х ъ; аористното окончание за 3. л. мн. ч. -ша се замѣства отъ имперфектното окончание -хѫ; въ заповѣднитѣ форми наделява типътъ н о с и - н о с ѣ т е; въ окончанията на имената отъ женски и мѫжки родъ множествено число имен. пад. се настанява *-и*. Въ всички тия точки има пълно съгласуване въ развоя на говоритѣ въ България и Македония, докато сръбскиятъ езикъ при всички гореотбелязани случаи е тръгналъ по съвсемъ други пѫтища. Пълно е съгласуването между говоритѣ въ България и Македония и при многобройни други морфоложки черти, които се развиватъ тукъ въ малко по-късна епоха, напр. загубата на падежнитѣ форми, развой на задпоставенъ членъ, образуване на сравнителна степень на прилагателнитѣ съ помощьта на частица *по*; образуване на колективни сѫществителни на -м и н а; смѣсване на дветѣ окончания -ѫтъ и -ѧтъ за 3. л. мн. ч. на глаголитѣ.

При тази пълна общность въ морфоложкия развой на българскитѣ и македонскитѣ говори, въ последнитѣ се срѣщатъ нѣкои морфоложки черти отъ сръбски характеръ. При все че авторътъ приписва на тия черти значение по-голѣмо, отколкото тѣ притежаватъ, не е трудно да се види, че въ сравнение съ всичко, което бѣ изброено по-горе, тѣ сѫ отъ напълно второстепенна стойность. Споредъ Вайана македонскитѣ говори, предимно централнитѣ, се отличаватъ съ слѣднитѣ сръбски морфоложки особености: деепричастие съ завършекъ *-ки* срещу завършекъ -ш т е въ южномакедонски и старобългарски; отрицателенъ глаголъ н е к у м; лично мѣстоимение *он* за 3. л. ед. ч. м. р.; показателно мѣстоимение за близки предмети *ов*; образуване по еднакъвъ типъ на притежателни форми за 3. л. ед. ч. На всички тѣзи морфоложки черти авторътъ дава напълно вѣрна характеристика — тѣ всички спадатъ къмъ оная категория заемки, които идватъ по лексикаленъ пѫть. Все пакъ тѣ сѫ доказателства за известно сръбско влияние върху македонскитѣ говори.

Следъ прегледа на морфоложкитѣ особености авторътъ преминава къмъ фонетичнитѣ, като избира само по-важнитѣ между тѣхъ. Така въ замѣнитѣ на дветѣ ерови гласни има пълно различие между македонскитѣ говори и сърбохърватски езикъ. Въ първитѣ имаме *о е*, а въ сърбохърватски замѣстникътъ е общъ за двата ера. Действително въ тая точка приликата между македонскитѣ и българскитѣ говори е само частична, но пъкъ македонскитѣ замѣстници на ероветѣ нѣматъ нищо общо съ сърбохърватския замѣстникъ *а*; въ македонскитѣ и българскитѣ говори нѣма епентетично *л*; носовата гласна *ѫ*, минала много скоро въ сърбохърватски въ *у*

има еднаква сѫдба въ македонскитѣ и българскитѣ говори; въ тия говори се пази начално съчетание къ- непромѣнено; като прѣка последица отъ развоя на фонетичната система на македонскитѣ и българскитѣ говори се забелязва и известна занемара на редуванията на гласни и съгласни (напр. *к* : *ч*), докато тази особеность се пази още добре въ стария си видъ въ сърбохърватски; въ македонскитѣ говори не сѫществува преходъ на *ѫ* въ *у*, освенъ въ името б у г а р и н. Последниятъ фактъ свидетелствува, че македонското население е възприело наименованието, косто сѫ му давали завоевателитѣ сърби презъ срѣднитѣ вѣкове.

Най-важната фонетична черта въ македонскитѣ говори, която носи сърбохърватски характеръ, сѫ палаталнитѣ съгласни *к' г'* вмѣсто *шт жд*. Изследването на диалектичнитѣ факти не оставя никакво съмнение, че тѣзи съгласни сѫ късни пришелци въ македонскитѣ говори, измѣстили стари *шт жд*. Остава само да се изследватъ причинитѣ, които сѫ довели почти до пълна победа на тия сръбски черти въ срѣднитѣ македонски говори, докато всички останали типични български черти се пазятъ напълно живо. Друга сръбска фонетична черта е промѣната на група *чр-* въ *цр-*, впрочемъ единъ процесъ, който засѣга само ограниченъ брой думи. Известно сръбско влияние Вайанъ вижда въ процеса *ѣ* > *е*, който, както въ всички западни български говори, сѫществува и въ македонскитѣ говори; сръбско влияние вижда Вайанъ и въ възвръщането на пълния гласежъ на вокалитѣ, които сѫ били безъ ударение, а сѫщо така и въ премѣтането на ударението къмъ началото на думитѣ.

Вайанъ завръшва статията си съ следнитѣ по-важни заключения. Отъ най-старо историческо време (IX-X в.) македонскитѣ говори сѫ тѣсно свързани съ българскитѣ говори. И по-късниятъ тѣхенъ развой е напълно успореденъ съ развоя на българския езикъ. Сѫществена характеристика на македонскитѣ говори е това, че тѣ попадатъ подъ силно въздействие на сърбохърватски езикъ. Това влияние, което не е нито много старо, нито много ново, е траяло отъ XIV до XVII в. На западъ то е срещнало съпротивата на Охридската архиепископия, на югъ то се е простръло оттатъкъ Битоля и по долината на Вардара е стигнало до Солунъ. На югоизтокъ то е било спрѣно отъ планинския характеръ на мѣстностьта. Южномакедонскитѣ говори иматъ по-чистъ характеръ. Една часть отъ севернитѣ македонски говори сѫ наистина смѣсени, сѫщинскитѣ македонски говори обаче нѣматъ въ никой случай този характеръ. Въ тѣхъ лесно може да се отдѣли българомакедонската основа отъ сръбскитѣ заемки.

Съ своитѣ ясни и напълно правилни изводи статията на Вайана върху македонската езикова проблема е действително едно радостно явление. Съ нея много скоро се слага край на най-новитѣ извъртания на Белича, изложени въ книгата му върху Галичнишкия говоръ, и се доказва ясно правотата на схващанията, които отъ край време се застѫпваха въ българската филологическа наука, именно че македонскитѣ говори иматъ чисто българска основа и представятъ съ всичкия си граматиченъ строй нѣщо напълно различно отъ сърбохърватския езикъ.

К. Мирчевъ

Македонскитѣ славяни сѫ българи. Свидетелства и документи. София, стр. 120.

Тоя въпросъ отдавна е разрешенъ отъ историята.. Още презъ I-то българско царство славянскитѣ племена въ Македония, заедно съ славянскитѣ племена въ Мизия и Тракия, сѫ образували българския народъ Българи се наричали македонскитѣ славяни и следъ падането на първото българско царство. Въпрѣки множеството доказателства, и днесъ още сме принудени да доказваме предъ свѣта, че македонското славянско население е било и е българско. Тая задача има и разглежданата книжка, написана достѫпно и издадена като № 1 на библиотека „Надежда" безъ да е означено името на автора. Въ нея сѫ събрани много документни свидетелства отъ разни автори (повечето сѫ посочени въ книгописа на книжката). Тѣ сѫ само отъ времето преди учредяването на Българ. екзархия и освобождението на България.

Още на 1 стр. се посочватъ известнитѣ главни различия между българския и други славянски езици. Най-важната отлика на българския езикъ е членътъ при сѫществителни, числителни, мѣстоимения и причастия. Наистина, както казвалъ единъ хърватинъ, „границитѣ на българския езикъ сѫ тамъ, гдето се шири тоя членъ". Други отлики сѫ: българскиятъ езикъ единственъ е аналитиченъ, нѣма склонение, нѣма неопредѣлено наклонение (инфинитивъ), употрѣбява двойно лично мѣстоимение.

Въ краткия исторически прегледъ ясно се посочва границата между българскитѣ славяни и аварскитѣ (сърбо-хърватитѣ) следъ заселването имъ въ Балканския полуостровъ (VII в.): тя минавала по Дунавъ и Тиса, на югъ къмъ изворитѣ на р. Сръбска Морава югозападно до Шкодра и р. Ибъръ. Още тогава между тия две групи славяни имало разлика въ езика, нравитѣ и пр. Съ българския народъ, образуванъ отъ славянитѣ въ българската държава и прабългаритѣ (Аспарухови и Куберови).

Сърбитѣ завладѣли северни краища на Македония твърде късно, въ края на XIII в. Най-много (73 години) били подъ сръбска власть Скопие, Дебъръ и Тетово; Прилепско — 21 години, Велешко и Щипско — 25 години, Воденъ, Струмица и Мелникъ — 13 години, Сѣръ и околиитѣ му — 10 години. Авторътъ прави изчисленията отъ падането на реченитѣ градове подъ сръбска власть до смъртьта на Душана, 1355 год., следъ което сръбското царство се разпаднало и въ Македония се образували мѣстни държавици.

Въ турско време българското население въ Македония било мнозинство. Въ 1911 год. отъ 2,301,767 д. население българи сѫ били 1,095,355 д.

Следъ историческия прегледъ следватъ документитѣ, които започватъ отъ VII в. съ византийскитѣ известия за настѫпването на Аспаруховитѣ българи въ Мизия и на Куберовитѣ българи въ Керамия (полето между Битоля и Прилепъ), гдето съ това се разпространило името българинъ, преди още да се разпростре тамъ българската държава. Документитѣ се редятъ по вѣкове. Читательтъ се движи, ако и бърже, презъ цѣлата история на българския народъ и ясно вижда, че българщината въ Македония никога не е прекѫсвала. Тази книжка заслужава да бѫде прочетена отъ всѣки родолюбивъ българинъ.

И в. С.

Εὐσταθίου Ι. Στουγιαννάκη, Ἔδεσσα ἡ μακεδονικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, Θεσσαλονίκη 1933, 8⁰, стр. 321.

Това е единъ доста голѣмъ трудъ върху географията, историята и археологията на гр. Воденъ. Авторътъ е отъ рода на онѣзи писатели, които по-скоро искатъ да услужатъ на града, чиято история пишатъ, и поради това не могатъ да се освободятъ отъ чувството на мѣстенъ патриотизъмъ. Въ случая Стуянакисъ е твърде превишилъ това свое чувство. Допустналъ е и тая формална грѣшка, че на много мѣста, за да разкаже за нѣкое събитие свързано съ Воденъ, той повтаря цѣлата история за даденото време. Особено личи това въ разказитѣ му изъ историята на Византия.

Въ първитѣ глави Ст. се спира на тритѣ имена на града *Ἔδεσσα, Αἰγαί* и *Βοδενά*. За тѣхъ още М. Г. Димицасъ, който твърде отдавна се е занимавалъ съ географията на Македония, бѣше опредѣлилъ, че иматъ едно и сѫщо значение: изобилие на вода.[1] Последното име Воденъ, споредъ него, представя български преводъ на първитѣ две имена. Това ново име въ последствие изтикало старитѣ две имена, тъй като презъ IX вѣкъ българитѣ се заселили въ града и добили надмощие надъ старитѣ жители. Стуянакисъ повтаря всичко това, като не се съгласява само съ това, че нѣкога българитѣ добили надмощие въ Воденъ, та измѣнили дори имената на мѣстата. Той е наклоненъ да смѣта, че за славянскитѣ наименования и особено за объркването на езика (*γλωσσικῆς ἀλλοιώσεως*) на воденчани много е допринесълъ Душанъ, който по времето на Кантакузина презъ XIV в. продължително владѣлъ въ Воденъ. Въ сѫщность нѣмаме никакво объркване на езика, (за това на нѣколко мѣста напомня авторътъ, сигурно намирайки се подъ съзнанието, че не само въ Воденъ, но и въ неговитѣ околности се говори български езикъ), защото, както по-горе признава Димицасъ, гръкъ отъ рода на Стуянакисъ (отъ Стоянъ, чисто българско име), Воденъ се заселва отъ българи, които си иматъ свой езикъ. Освенъ това авторътъ знае, че Воденъ е сѫществувалъ подъ това чисто българско име нѣколко вѣка преди Стефана Душана, още въ времето на българския царь Самуилъ, чиято столица ще да е билъ известно време Воденъ. Въ хрисовула на импер. Василия II отъ 1020 год. Воденъ се споменава изрично като временно седалище на българския „архиепископъ" (патриархъ): *τοῦ δὲ ἐν τοῖς Βοδηνοῖς καὶ ἐν τοῖς Μογλένοις.*

Ако пъкъ допустнемъ, че българскитѣ наименования сѫ последица на нѣкакво влияние, пакъ ще трѣбва да се говори само за българско влияние.

Въ отдѣлни глави авторътъ разглежда положението въ Воденъ подъ византийска власть. За да покаже, че градътъ не билъ благосклонно разположенъ къмъ византийскитѣ владѣтели, умѣло е използувалъ втората грамота на импер. Василия II (Българоубиецъ), гдето се споменава градътъ *Βοδίνης*, чиято епархия се е оказала най-преданна къмъ Василия II. Докато първитѣ, които сѫ проучили тѣзи грамоти (Голубински, Гелцеръ) намиратъ, че това е гр. Видинъ, Стуянакисъ смѣта за съвсемъ ясно, че това е Воденъ (*Τόσον σαφὲς εἶναι ὅτι ἡ Βοδίνη εἶναι τὰ ἀργότερον Βοδηνά*, 185). Той мисли, че и старата форма на това славянско (sic) име е била *Βοδίνη*

[1] *Μ. Γ. Δήμιτσα, Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, Ἀθήνησι* 1874, стр. 14—27.

(*Φρονῶ ὅτι ὁ ἀρχικὸς τύπος τῆς μετονομασθείσης πόλεως Ἐδέσσης διὰ τοῦ Σλαυϊκοῦ ὀνόματος ἦτο ἡ Βοδίνη*, 185).

Последнитѣ глави сж посветени на положението на Воденъ подъ турско робство и борбитѣ на воденчани срещу турцитѣ отъ една страна и срещу българскитѣ комитети отъ друга страна, които споредъ автора застрашавали гърцизма въ Воденъ. За неговото поддържане много сж допринесли фабрикантътъ Цицисъ и благотворителното братство въ града (*φιλόπτωχος Ἀδελφότης*), които авторътъ нарича стълпове на гърцизма. Нѣкой основенъ учитель следъ това разказалъ на автора за заемането на Воденъ отъ гръцкитѣ войници презъ 1912 г., и той е предалъ тоя разказъ подъ нарочно заглавие „Освобождението на Воденъ презъ 1912 г.".

Безъ особена система сж дадени нѣколко глави за Воденъ въ църковно, археологично и нумизматично отношение. Има и единъ списъкъ на видни воденчани.

На края сж отдѣлени нѣкои страници за нѣкакво мѣстно име „Макета" въ околноститѣ на Воденъ, откждето произхождало името Македония.

Въ книгата се намиратъ и около 26 снимки на изгледи отъ града и околноститѣ му, водопадитѣ, фабрични постройки и пр. Вижда се, че авторътъ е разполагалъ съ достатъчно срѣдства и не е оставилъ незасегната ни една страна отъ живота на Воденъ, съ изключение на сегашния му етнографски обликъ. За издаването сж помогнали материално Воденската община и нѣкои индустриални фирми, които изброява на края.

Кирилъ Младеновъ.

Д-ръ Ив. Ст. Пенаковъ. Предпоставки за ромъно-българско сближение[1], София 1939, стр. 80. Цена 10 лв.

Знае се, че Добруджа е люлката на българската държава. Най-напредъ тамъ се установилъ основателътъ на българската държава Аспарухъ. Оттогава (679) Добруджа е станала нераздѣлна часть на България — и на първото българско царство, и на второто. Въ турско време, населена съ здраво българско население, тя съставяла н а ч а л н а т а область на българското отечество. Тулча свѣтѣла на единия край на България. Добруджа била и е нераздѣлна часть на етнично-географската область Б ъ л г а р и я. Добруджанци сж живѣели съ копнежитѣ и идеалитѣ на цѣлокупния български народъ. Тулча, Силистра, Добричъ и др. градове сж взимали живо участие въ общонародната борба за духовна свобода. По силата на султанския ферманъ за учредяването на Българската екзархия (28. II. 1870), Добруджа се освободила отъ фенерското владичество и влѣзла въ диоцеза на Бълг. екзархия: северната ѝ половина — въ Доростолско-Червенската епархия, а южната ѝ половина — въ Варненско-Преславската.

Известно е, че руситѣ освободили и Добруджа отъ турското робство, но, отнимайки Бесарабия отъ Ромъния, тѣ ѝ дали въ замѣна Северна Добруджа (Тулчанско и Кюстендженско). Южна Добруджа (Добричкиятъ окржгъ) влѣзла въ новото българско княжество. Това положение потвърдилъ Берлинскиятъ конгресъ, като отнелъ отъ България още гр. Манкалия и го

[1] Сжщата книжка е издадена на френски въ София подъ заглавие „L'entente bulgaro-roumaine (premisses)".

далъ на Ромъния. Южна Добруджа се радваше на свобода и цъвтѣше до Букурещкия миръ (9. VIII. 1913).

Д-ръ Пенаковъ е български публицистъ, който добре познава добруджанския въпросъ. Разглежданата книжка той посвещава „на всички знайни и незнайни, които — едни чрезъ усилията си, други чрезъ страданията си — допринасятъ за приближаване деня на правдата". Книжката е излѣзла отъ печатъ преди да избухне войната между Германия и Англия и Франция. Затова авторътъ изхожда отъ настроението, което се създаде следъ Мюнхенската среща презъ 1938 год. Тогава се появи надеждата, че ще се отстранятъ неправдитѣ отъ мирнитѣ договори и ще се създадатъ условия за истински миръ. При тоя общъ стремежъ къмъ справедливъ миръ може ли да се премахнатъ прѣчкитѣ за сътрудничество между България и Ромъния, безъ да се увреждатъ тѣхни жизнени интереси? Тоя въпросъ разглежда внимателно авторътъ и го разрешава въ положителенъ смисълъ. Традиционнитѣ добри ромъно-български отношения продължили до 1878 год., когато Северна Добруджа била дадена на Ромъния. Тогава ромънското общество не е искало да прави размѣна на Бесарабия съ Добруджа. Ромънскиятъ парламентъ и сенатътъ съ единодушно решение отъ 26. I. 1878 год. се обявили противъ една такава сдѣлка, която, както изтъквали ораторитѣ, щѣла да изкопае пропасть между двата съседни народи. Обаче, следъ като ромънитѣ завзели Северна Добруджа, тѣ започнали да действуватъ съ разни срѣдства, за да я поромънчатъ. Отъ около 60 български училища останали само тия въ Тулча и Кюстенджа, а днесъ е останало само Кюстенджанското. Отъ 66 български църкви днесъ сжществува само една — въ Кюстенджа. До 1909 год. добруджанското население било лишено отъ право за представителство въ парламента. Въ Северна Добруджа и днесъ живѣе „едно доста значително българско население", българското население въ Северна Добруджа не е могло да се увеличава нормално, но „поради своитѣ незамѣними качества на трезвость, трудолюбие, издържливость и себеобладание то е можало да уцѣлѣе и до днесъ, като наброява около сто хиляди души" и продължава да бжде, както преценява Eugène Pittard (споредъ цитата на автора) „раса солидна и упорита", българско „по езикъ, по облѣкло, по традиции и по манталитетъ" (стр. 18 и 22).

Блаженопочиналиятъ екзархъ Иосифъ ми разказа веднажъ за своя разговоръ съ ромънския пълномощенъ министъръ въ Цариградъ. Това бѣше по време на революционното движение въ Македония и Одринско. Високиятъ посетитель между друго заявилъ на екзарха: „щомъ вие българитѣ тръгнете на югъ (срещу Турция), ние ромънитѣ ще тръгнемъ следъ васъ". И наистина, така постжпи Ромъния въ 1913 год., когато храбрата българска армия се радваше на блестящи победи. И тогава трима видни ромънски професори Н. Йорга, А. Ксенополъ и Константинъ Стере съ излѣзли въ ромънския печатъ да отвърнатъ ромънското правителство отъ военна акция срещу България, като изтъквали, че националнитѣ интереси на Ромъния сж въ Трансилвания и Бесарабия, а не на югъ. Сжщото сж поддържали социологътъ Добруджано-Геря, социалистическиятъ водачъ въ Ромъния д-ръ Раковски и др. Тѣзи трезви гласове не бѣха чути. Ромънската граница достигна на 10 клм. отъ Варна. Отъ 257 български училища съ 589 учители и 21000 ученици въ 1914 год. останали само 4 училища съ 55 учители и 2000 уче-

ници, при едно българско население отъ около 200,000 д. Въ последно време било разтурено настоятелството на добричкитѣ български училища, съ цель, както казва авторътъ, да се отнематъ училищнитѣ пособия и имоти и съ това да се затворятъ бълг. училища.

По-нататъкъ Пенаковъ разглежда въпроса, който си поставилъ като заглавие на книжката си. Завладяването на Южна Добруджа е грѣшка на ромънскитѣ държавници. Ромънската държава доби „много малко изгоди и сила". „Безправието въ Южна Добруджа допринесе за още по-голѣмо покваряване нравитѣ въ останалата държава" (стр. 56). Отнимането на Южна Добруджа се оказа зло за Ромъния. Кръвожадностьта въ ромънското „Легионерство", споредъ автора, има връзка съ колониститѣ куцовласи въ Добруджа. Двама отъ убийцитѣ на министъръ-председателя Дука били колонисти отъ Южна Добруджа; сѫщо и седемь души отъ убийцитѣ на бившия виденъ легионеръ Михаилъ Стелеску и 10 души отъ избититѣ заедно съ Кодряну колонисти.

Южна Добруджа не е нѣкаква необходимость за Ромъния. По време на преговоритѣ съ Германия за сепаративенъ миръ (1918) ромънски държавници сѫ признавали, че ако Южна Добруджа бѫде откѫсната отъ Ромъния, това не ще бѫде чувствителна загуба. Южна Добруджа „не представлява никаква сѫществена часть отъ стопанството" на Ромъния. Докато за България тази область е „и една стопанска необходимость", „за Ромъния тя е безъ значение". Авторътъ подкрепя това свое сѫждение съ цифрени данни. „Варна и Русе — казва авторътъ — живѣеха чрезъ Добруджа, — както и тя живѣеше чрезъ тѣхъ". Сега тѣзи градове, останали безъ естественъ хинтерландъ, „сѫ мъртви пристанища и като търговски центрове". Присъединението на Южна Добруджа не е допринесло за подигането на Кюстенджа въ търговско отношение. Играейки чрезъ колониститѣ си отрицателна роля въ политическия животъ на Ромъния, Добруджа не е спомогнала за разрешението на аграрния въпросъ или за намаление на безработицата. Ако и да е отнела не по-малко отъ 400,000 хектара земя отъ добруджанското население, ромънската държава не е дала нито педя земя на нѣкой мѣстенъ безимотенъ или малоимотенъ житель — българинъ или турчинъ, нито е оземлила мѣстнитѣ (500 на брой) сираци и вдовици отъ войната. Авторътъ е увѣренъ, че „единъ новъ мандатьоръ на европейската съвѣсть" като Рънсиманъ, който да направи анкета въ Южна Добруджа, би далъ заключение, че българското население въ тази область има право за самоопредѣление, както нѣмското население въ Судетитѣ, сир. би изтъкналъ, че е необходимо Южна Добруджа да бѫде върната на България. Въ 1913 год. Ромъния посегна на Южна Добруджа подъ формалния предлогъ, че е необходима „ректификация" (поправка) на ромъно-българската граница, за да станѣло още по-тѣсно приятелството между Ромъния и България. Сега, следъ като се видѣ, че тая ректификация бѣ фатална за приятелството между тия две страни, необходимо е великитѣ сили да възстановятъ положението преди Букурещкия договоръ въ името на общитѣ ромъно-български интереси, които отъ 1913 год. сѫ пренебрегвани или подценявани отъ страна на ромънитѣ.

Настроението на ромънския народъ, споредъ автора, е благоприятно за България. „Нѣма ромънинъ, каквото обществено положение той и да

заема, който въ частенъ разговоръ да не увѣрява, че Южна Добруджа трѣбва да бѫде повърната на България". Ако и да не сж на едно мнение относно начина за връщането, обаче „всички сж единодушни, че въ 1913 год. е извършена грѣшка, поправянето на която е отъ общъ интересъ на двѣтѣ страни и се налага". За увѣрение, че въ 1913 год. е сторена неправда надъ България, авторътъ прилага въ бълг. преводъ извадки отъ доклада отъ 6. VI. 1919 год., който „комисията за изучаване териториалнитѣ въпроси относня Ромъния и Югославия" представила въ върховния съветъ на съюзницитѣ въ Парижъ. Въпрѣки лошото настроение на победителитѣ къмъ сразена България, мнозинството отъ комисията се изказало, че е необходимо да се върне на България по-голѣмата часть отъ Добруджа съ градоветѣ Добричъ, Балчикъ, Каварна и Куртбунаръ, за да се избѣгнатъ бѫдещи крамоли между двѣтѣ съседни държави.

Нищо не може да се възрази противъ гледището на автора, че не може да има ромъно-българско приятелство безъ поправяне на грѣшката отъ 1913 год. Тая балканска неразбория могатъ да оправятъ само великитѣ сили, ако обичатъ правдата. Двѣтѣ воюващи страни заявяватъ, че се борятъ за новъ редъ въ Европа. И невоюващитѣ велики сили искатъ ревизия на парижкитѣ мирни договори. Нека се надѣваме, че мирътъ въ Европа ще бѫде възстановенъ и затвърденъ възъ основа на справедливостьта.

Султана Петрова, Изъ моитѣ спомени, т. II. Стефанъ Стамболовъ, София 1939, стр. 179. Цена 60 лв.

Единъ отъ най-голѣмитѣ строители на българската държава несъмнено е Стефанъ Стамболовъ. Мъглата на партизанщината дълго време прѣчеше да се види ясно неговата голѣма държавотворна дейность. Живитѣ му съвременници, които сж участвували въ нашия политически градежъ, иматъ дългъ да разкриятъ безпристрастно дѣлото на Стамболова. Младитѣ поколѣния иматъ нужда отъ образци — да видятъ какъ сж работили старитѣ държавни мѫже за издигането на България. Г-жа Султана Петрова не е участвувала активно въ българския политически животъ, но, като бивша съпруга на Рачо Петровъ, тя е виждала и чувствувала творческото движение въ младата българска държава. Образована и интелигентна, тя възприела родолюбивия духъ на баща си д-ръ Минчевичъ и постепенно взела да вниква въ политическитѣ събития. Плодъ на този внимателенъ погледъ къмъ политическитѣ лица сж нейнитѣ спомени. Авторката ясно си спомня миналото и желае да го възпроизведе вѣрно, както тогава го схващала. Тя разказва увлѣкателно и прочувствено. Допустнати сж тукъ-тамъ повторения, които обаче не влияятъ върху силата на разказа. Фактическитѣ сведения сж примѣсени съ лирични изблици и сентенции, както изтъква и В. Ганевъ въ предговора си къмъ тая книга. Дадени сж характеристики за видни политически мѫже (К. Стоиловъ, Дим. Грековъ, Кочо х. Калчовъ, д-ръ Георгий Вълковичъ и др.). Не винаги се посочватъ датитѣ на разказванитѣ събития, които обаче сж изложени ясно. Още въ началото на книгата е опредѣлено нейното становище: Стефанъ Стамболовъ е „най-голѣмия, най-великия български държавникъ" (стр. 9). Тя го е видѣла за пръвъ пѫть, когато била съвсемъ млада, 17. годишна (въ 1886 год.). Тогава още не е могла да си състави мнение за Стамболова. Нейната преценка е за-

ключение, което авторката направила въ зрѣла възрасть. Стамболовъ е рѣдка личность. Безъ да има завършено срѣдно образование, въ 1886 год. той станалъ вождъ на България. Около него се събрали „най-културнитѣ, най-внушителнитѣ български ратници: Начевичъ, Грековъ, Стоиловъ, Бѣлковичъ, Чомаковъ, Живковъ, Муткуровъ, Димитъръ Петковъ, Странски, Радославовъ, Тончевъ". Тѣзи „въодушевени честни патриоти — повечето свършили чужди факултети, съ преклонена глава, съ възторгъ чакатъ заповѣдитѣ на младото диктаторче". За авторката това е „чудо". Какъ можалъ „този младъ човѣкъ въ мигъ да обедини около себе си армия, народъ и управници?" Това именно г-жа П. иска да разкаже въ своята книга (стр. 11).

Стефанъ Стамболовъ се отличилъ като голѣмъ ораторъ още въ 1879 год. съ речьта си въ учредителното народно събрание. Бившиятъ екзархъ Антимъ толкова се трогналъ отъ речьта на тоя юноша, че го прегърналъ, цѣлуналъ го и му казалъ: „Бжди благословено, чедо мое, отъ Бога и отъ всички светци". Но тогава още никой не е могълъ да допустне, че тоя ентусиазиранъ младежъ следъ нѣколко години ще бжде български Кромвелъ и съ своята решителность ще очуди Европа и самия султанъ Хамидъ, който веднажъ билъ казалъ: „Машалла, такъвъ човѣкъ ми трѣбва на менъ и на моята империя" (стр. 12). Стефанъ Стамболовъ не е билъ русофобъ, но лошата руска политика го принудила да се бори срещу рушителитѣ на независимостьта на България. Той се борилъ да върне и задържи на българския престолъ сливнишкия герой князь Александъръ I. Сполучилъ да го върне и „съ треперящъ гласъ" му изказалъ на русенския брѣгъ „радостьта на българския народъ, че вижда отново своя любимъ господарь" (стр. 35), но не можалъ да отклони доблестния князъ отъ решението му да абдикира, за да задоволи руския императоръ Александъръ III. Поелъ управлението на държавата, Стамболовъ свикалъ съ указъ на регентството IV народно събрание на V извънредна сесия. Петко Каравеловъ не билъ избранъ за председатель на Народното събрание, понеже, като министъръ-председатель, той не е предприелъ нищо срещу детронаторитѣ на князъ Александра. Оттогава се раздѣлили Стамболовъ и Каравеловъ.

За да осуети агитацията на генералъ Каулбарса, извънреденъ пратеникъ на руския императоръ, Стамболовъ побързалъ да свика Великото Народно събрание, което било открито въ Търново на 19. X. 1886 год. Стамболовъ успѣлъ да окуражи депутатитѣ, изплашени отъ заканата на Каулбарса да си послужи съ руска военна сила. „Ако трѣбва да умремъ — казалъ той на депутатитѣ —, всички ще умремъ подъ развалинитѣ на България". Дори цанковиститѣ и каравеловиститѣ се сплотили около него. Отъ военнитѣ Рачо Петровъ билъ спечелилъ довѣрието на Стамболова, който затова му повѣрявалъ много нѣща. „Изобщо — казва г-жа Петрова — нашата волева армия бѣше на висотата си, преданна на Стамболова, чиято задача тя разбираше и чиито действия тя одобряваше. Руското злато не блазнѣше тия български синове. „България надъ всичко?" — това бѣше девизътъ имъ. Тѣ нѣмаха нужда отъ пари. Луксътъ имъ бѣше чуждъ. Скромни, честни, почтени, тѣ познаваха само своя дългъ: да пазятъ отечеството си". (стр. 47—48).

Доста живо сж описани усилията на Стамболовъ да намѣри князъ на България. Интимното му желание било да се върне князъ Александъръ.

Авторката отхвърля обвинението на министритѣ Радославовъ, Тончевъ и Николаевъ, че Стамболовъ не желаелъ князъ Александра. Ако Стамболовъ не е настоявалъ на това си желание, това е било, защото въ последния си разговоръ съ князъ Александра той се убедилъ, че князътъ безвъзвратно се е отрекълъ отъ българския престолъ. По настояването на Стамболова българската делегация, изпратена въ Западна Европа да дири князъ, се спрѣла на Фердинанда Кобурски, който на 7. VII. 1887 год. билъ избранъ единодушно за български князъ.

Възстановителното дѣло на Стамболова се спъвало отъ честитѣ размирици, устройвани отъ агенти на руския Азиатски департаментъ: въ Бургасъ Набоковата чета отъ руси и черногорци, бунтъ въ Русе начело съ майоръ Узуновъ, Олимпий Пановъ и др. Стамболовъ се борилъ „като лъвъ", за да спаси отъ смърть своя сратникъ и приятель отъ младини Олимпий Пановъ. Сълзитѣ му текли изобилно, когато вториятъ регентъ полковникъ Муткуровъ му поставилъ рѣзко дилемата: или да приеме неговата оставка, или да се потвърди смъртната присѫда на русенския воененъ сѫдъ срещу Панова. Стамболовъ въздъхналъ дълбоко и казалъ: „нека бѫде, както искате, кажете на Петровъ (Рачо) да потвърди присѫдата. Азъ си отивамъ, сломенъ съмъ, искамъ да остана самъ". По-късно ще обвиняватъ Стамболова за тая присѫда, но, по увѣрението на Петрова, „има ли нѣщо по-жестоко отъ клеветата...?" (стр. 72). Русенскитѣ бунтовници били разстреляни „по заповѣдь на главнокомандующия на възточния отдѣлъ — Рачо Петровъ". Олимпий Пановъ умрѣлъ геройски: съ твърди стѫпки отишелъ на стълбата, не далъ да му вържатъ очитѣ и самъ изкомандувалъ „огънь, бий!" Авторката хвърля всичката вина върху руския Азиатски департаментъ. Той „подбутна тоя доблестенъ благороденъ българинъ да стане врагъ на своята родина". Не е обяснено защо двамата революционери и другари Стамболовъ и Пановъ тръгнали по различни пѫтища: единиятъ не се подалъ на руския Азиатски департаментъ и се борилъ за независимостьта на България, а другиятъ станалъ руско орѫдие и врагъ на отечеството си.

Съ голѣма радость Стамболовъ посрещналъ новия български князъ Фердинандъ. „Той ликуваше — пише П. — Мисля, че за пръвъ и последенъ пѫть той се е засмѣлъ радостно". Още при първата си среща на дунавския брѣгъ „и двамата разбраха, че сѫ еднакво волеви, еднакво силни, еднакво амбициозни; взаимната имъ работа не ще върви тъй гладко, тъй леко, както при князъ Александра". При все това князъ Фердинандъ отказалъ да освободи Стамболова отъ държавното управление. Той не искалъ „да остане въ България безъ подкрепата на Стамболова и неговитѣ свѣтли съвети" (стр. 83). Когато Стамболовъ предалъ на новия князъ властьта, той му давалъ „да управлява единъ здравъ, непокваренъ, свободолюбивъ и преданъ на родината си народъ"... (стр. 85). Тогава нѣмало съмнително общество, както сега. Старитѣ български обичаи още действували и съставяли елементи на домашното възпитание, което по това време „правѣше отъ българския народъ единъ здравъ, непокваренъ идеалистъ и честенъ елементъ" (стр. 86). На 9. VIII. 1887 г. князъ Фердинандъ влѣзълъ въ българската столица София. Неговата първа грижа била да се опре на българеката войска. „Нищо не бѣше по-ценно за князъ Фердинанда отъ българския офицеръ и войникъ" (стр. 87). Иначе той не би могълъ да следва де-

виза „съюзъ на господството на всички подъ властьта само на единъ“ (стр. 88). Следъ войската князъ Фердинандъ обърналъ внимание на българската култура. Съ помощьта на майка си Клементина той се заелъ да създаде висше по културенъ животъ българско общество. Даровитиятъ младъ князъ твърде скоро научилъ и литературния български езикъ.

Русия не е признавала и новия бълг. князъ. Руски агенти работѣли за отстранението на Стамболова и князъ Фердинанда. Майоръ Коста Паница се опиталъ да направи превратъ съ съдействието на Македонския революционенъ комитетъ, който не билъ доволенъ отъ външната политика на Стамболова. Самъ Коста Паница се поставилъ начело на тоя превратъ. Обаче Стамболовъ оставалъ „твърдъ, неразколебимъ въ своята политическа позиция — съ Турция, съ Англия — не чрезъ революция, а чрезъ еволюция да се постигне съединението на Македония къмъ България“. „Македония ще бѫде гробницата на България“ — казвалъ Стамболовъ. И авторката намира, че той билъ правъ. Тя доживѣла да види „изпълнението на думитѣ му“. „Обичамъ Македония — казва г-жа Петрова — и ако пиша тия редове, то е за да подчертая далновидността на тия двама голѣми българи (Стамболовъ и Григоръ Начевичъ, който сподѣлялъ сѫщата политика) (стр. 97—98). Въ действителность думитѣ на Стамболовъ, ако сѫ били казани така, не биха се изпълнили, ако следъ победитѣ ни въ балканската война имахме повече разумъ и приемѣхме турското предложение за васално княжество Македония. Наистина, Стамболовата политика къмъ Турция била полезна за българското църковно-училищно дѣло въ Македония и Одринско. Българската екзархия затвърдила своето положение въ Цариградъ и се окрилила съ надежда за разширение на своето ведомство въ Европейска Турция. Енергичната нота на Стамболовъ отъ 1890 год. до великия везиръ имала за резултатъ издаването на берати за български владици въ Скопие и Охридъ [1]). Българскитѣ училища се удвоили, както казва и П., и добили правата на гръцкитѣ училища. Екзархията получила разрешение да издавя свой вестникъ. Всички тия придобивки промѣнили и мнението на екзарха Иосифъ за Стамболова. Както се знае, екзархъ Иосифъ се проявяваше като поддръжникъ на Стамболовата идея за еволюционно развитие на българското население въ Турция. Г-жа Петрова ни увѣрява, че той твърде много скърбѣлъ за убийството на Стамболова. Димитъръ Петковъ, сподвижникъ на Стамболова, я увѣрявалъ, че екзархъ Иосифъ горчиви сълзи е проливалъ поради убийството на Стамболова (стр. 127). Предъ самата Петрова екзархъ Иосифъ изказалъ своята скръбь за голѣмия българинъ и далновиденъ държавникъ, когото много късно разбрали. „Той ми казваше — й съобщилъ екзархътъ —, армията и оржжието ще ни служатъ за стража, а умътъ ще ни ржководи“ (стр. 125). И Стамболова обвинявали, че жертвувалъ Македония, особено следъ блѣскавия приемъ, който му оказалъ султанъ Хамидъ въ Цариградъ презъ 1892 год. Авторката осжжда „интригитѣ на кжсогледитѣ македонски политици“ срещу Стамболова, отъ чиято политика се възхищаватъ и днесъ мнозина македонци, нейни познати (стр. 128). Нѣма основание да осжждаме македоно-одринското освободително движение. Ако не е билъ страхътъ отъ това движение, то султанъ Хамидъ не би удовлетворявалъ исканията на Стамболова. Както предава авторката, въ нотата си отъ 1890 г. Стамболовъ казвалъ, „че за да може да продължава тая

[1]) Споредъ авторката, и въ Велесъ (стр. 105), но това е станало покъсно, въ 1894 г.

миролюбива политика, за да може да спре тенденциитѣ на македонския революционенъ комитетъ, то Турската империя трѣбва отъ своя страна да даде доказателства за своитѣ приятелски чувства къмъ България и Стамболова" (стр. 105). Главната грѣшка се състои въ това, че българскитѣ държавници не съумѣха добре да използуватъ освободителнитѣ борби на Македония, за да ѝ се осигурѣше свободенъ политически животъ съгласно съ цельта на В.М.Р.О. и да не се допустнѣше разпокжсването на тази область. Не оправдавамъ участието на „македонски политикани" въ вжтрешното движение срещу Стамболова. Македонското освободително дѣло би се движело по-правилно, ако въ негово име нѣкои дейци не се мѣсили въ партизанскитѣ борби на България. Въ всѣки случай Стамболовъ не е падналъ жертва на своята приятелска политика къмъ Турция. Такава политика България е водила и следъ него, а може би щѣли да следватъ и неговитѣ противници, ако успѣели да заематъ властьта, защото България не е била въ състояние сама да се бие съ Турция, за да вземе Македония, нито пъкъ Русия мислѣла да отваря нова война на Турция. Както изтъква и авторката, България си позволнла „да има само единъ режимъ" цѣли осемь години — отъ 1886 до 1894 год. „Въпрѣки всички атентати и убийства" Стамболовъ оставалъ спокоенъ, обаче управлението му добивало характеръ на потисничество, диктатура. Поради това враговетѣ му се увеличавали — не само „криво-разбранитѣ русофили", но и дворцови лица и „лидеритѣ на консерваторитѣ и либералитѣ Стоиловъ и Начевичъ, Радославовъ и Тончевъ". Авторката мисли, че Стамболовъ проспалъ момента, а трѣбвало той „съ здравата си силна ржка да измете всичката тая озлобена и заслѣпена отъ завистъ камарила" (стр. 131). Тази крайна мѣрка щѣла да влоши още повече положението. Може би отъ терора щѣли да заглъхнатъ виковетѣ: „Стига скандали, стига тирания, стига посегателства на народната воля и свобода" (стр. 130), но недоволството не би било изкоренено. Не ę мѣстото да се посочватъ всички причини на противодействието срещу Стамболова. Нѣкои отъ тѣхъ сж посочени и въ разглежданата книга. — На 3.VII.1895 г. Стамболовъ билъ убитъ въ София. Авторката решително отхвърля като клевети обвиненията срещу князъ Фердинанда, който въ това време се намиралъ въ чужбина. Сжщо така тя твърди, че тогавашниятъ воененъ министъръ Рачо Петровъ не е билъ съучастникъ въ убийството на Стамболова, но „историческата отговорность на това злодеяние", споредъ П., „ще носи до вѣки" тогавашниятъ министъръ-председатель Стоиловъ и неговиятъ кабинетъ, защото той могълъ и трѣбвало да се противопостави на анкетната комисия, която задържала Стамболова да замине на почивка въ чужбина, както това искрено желаелъ князъ Фердинандъ. Бждещиятъ историкъ, свободенъ отъ партийни чувства, ще прецени добре, доколко е основателно това обвинение срещу Стоилова, който сжщо е билъ полезенъ на България като държавенъ мжжъ.

Нѣма съмнение, че въ споменитѣ си не можемъ да бждемъ свободни отъ субективизъмъ. Живитѣ ни връзки съ едни или други личности влияятъ на нашитѣ чувства. При все това чрезъ споменитѣ на старитѣ дейци ние влизаме наново въ миналитѣ събития, преживѣни отъ насъ или познати по чужди разкази. Книгата на г-жа Петрова наистина е „фенерче", което хвърля свѣтлина върху една „героична епоха" още въ младата възрасть на българската държава. Всѣки съзнателенъ българинъ трѣбва да познава тази епоха, въ която се затвърдила независимостьта на България.

Вести отъ института

Приемъ въ честь на почетнитѣ членове — чужденци на Македонския научен институтъ

На 23 май 1939 г. Македонскиятъ научен институтъ има голѣмото щастие да събере въ своитѣ салони голѣма часть отъ своитѣ почетни членове-чужденци, именно тия, които бѣха дошли по случай петдесетгодишнината отъ основаването на Софийския университетъ „Св. Климентъ Охридски". На приема, на който се сервира чай, присѫтствуваха господата Едуардъ Бойлъ съ съпругата си, Жюстенъ Годаръ, бившъ французки министъръ, съ съпругата си, господа професоритѣ Мазонъ, Больо, Слонски, Малецки и полковникъ Ламушъ. Присѫтствуваше цѣлото управително тѣло на Института, почти всички редовни членове, много видни членове на македонската емиграция, общественици, представители на столичния печатъ и много други.

Председательтъ на Института г-нъ проф. Никола Стояновъ произнесе на френски езикъ следното приветствено слово:

Chers Messieurs les Membres honoraires de l'Institut Scientifique Macédonien et chers hôtes.[1])

La Bulgarie de San-Stéfano, née le 3 mars 1878 comme résultat: des soufrrances séculaires du peuple bulgare, d'une conscience nationale mûrre, d'une longue lutte pour la liberté religieuse et politique et, en dernier lieu, issue de la guerre russo-turque que fut entreprise par le très généreux Empereur de Russie Alexandre II, le Tzar Libérateur, dans un sentiment de noble compassion, pour conquérir la liberté d'un peuple frère et chrétien opprimé, cette Bulgarie ditte de San-Stéfano réunissait dans ses frontières, à peu d'exception près, le peuple bulgare en entier.

Le congrès de Berlin, quelques mois plus tard, déchiqueta la terre bulgare, écartela la Patrie bulgare, en fit cinq parties, replaçant sous la domination turque l'importante région bulgare conue aujourd'hui sous le nom de Macédoine.

Or, la Macédoine est sans contredit le morceau de la Patrie bulgare où habite la fraction la plus eonsciente du peuple bulgare.

---

[1]) Discour prononcé par le Président de l'Institut Scientifique Macédonien Mr. Nicolas Stoyanoff, le 23 mai 1939, à la réception à l'Hôtel de l'Institut en l'honneur des Membres honoraires étrangers de l'Institut, venus à Sofia à l'occasion de la célébration du cinquantenaire de l'Université „St. Clément d'Ochrida" de Sofia.

C'est la Macédoine qui, il y a dix siècles, donna au peuple bulgare les Saints frères Cyrrile et Méthode, de Salonique, qui créérent trésor inestimable, notre langue écrite. Elle lui donna aussi Saint Clément d'Ochrida, père de son enseignement, le premier écrivain bulgare, et patron de l'Universiteté de Sofia, dont nous célébrons actuellement le cinquantenaire.

C'est de Macédoine qu'a surgi, à la fin du XVIII et au commencement du XIX siècle, avec le Père Païssi et les frères Miladinoff, la renaissance du peuple bulgare.

Après 1878, la lutte pour la liberté culturelle et politique chassa de Macédoine un grand nombre de bulgares macédoniens qui vinrent s'établir sur la terre de l'Etat libre de Bulgarie. Une nouvelle émigration en masse, forcée, des Bulgares de Macédoine vers la Bulgarie se produisit après les guerres de libération et de l'union nationale qui eurent une fin si malheureuse pour nous, après le partage de Macédoine entre la Serbie et la Grèce.

L'élément cultivé de l'émigration macédonienne en Bulgarie, — qui comptait et compte toujours dans son milieu un grand nombre de professeurs, d'écrivains, de hauts fonctionnaires, d'officiers, de médecins, de légistes, d'artistes, etc. — dans un élan de haut patriotisme, fonda à Sofia, en 1923, l'Institut Scientifique macédonien, qui s'est proposé pour but d'étudier plus spécialement, l'histoire, l'ethnographie, la géographie, l'économie de la Macédoine et de recueillir des données historiques, sur les luttes qu'elle mena pour la liberté.

S'appuyant sur la vérité historique indéniable, confirmée par les événements et par les documents dignes de foi, l'Institut Scientifique macédonien accomplit en toute intégrité sa tâche, qui est aussi d'éclairer par les moyens strictement scientifiques, la véritable situation en Macédoine et de démentir, d'infirmer scientifiquement toutes les théories tendancieuses s'efforçant de voiler cette situation-là pour le passé aussi bien que pour le présent.

On peut trouver la preuve de cette activité dans les quarante-quatre livraisons que comportent les onze années de la Revue Macédonienne, ainsi que dans les quarante-deux autres volumes édités par l'Institut, auxquelles ont collaboré non seulement des représentants autorisés de la science bulgare, mais aussi d'éminents savants étrangers.

Je me bornerai à rappeler ici quelques-uns seulement de nos collaborateurs étrangers. Ce sont Messieurs Léon Lamouche, Geza Feher, A. Sélichtcheff, N. Derjavine, N. Sourine, G. Iliynsky, M. Speransky.

Commentant en toute vérité et, je répète, par les moyens que fournit la Science, la vie passée et actuelle de la Macéd ine, l'Institut Scientifique Macédoine et tous les bulgares macédoniens, aidés par les nobles amis du peuple bulgare, vrais défenseurs de la vérité et de la justice, nous espérons, nous croyons que la vérité et la justice ne tarderont pas à triompher et que pourra enfin être acquise du moins la liberté culturelle de notre chère Macédoine, contrée inséparable de la Patrie bulgare, notre Macédoine Natale, Terre bulgare sacrée, Patrie des apôtres slavo-bulgares Saints Cyrille et Méthode, Patrie de Saint Clément d'Ochrida.

C'est dans un sentiment de joie profonde et d'inaltérable gratitude que, en mon nom, au nom de l'Institut Scientifique Macédonien, en celui

de toute l'émigration Macédonienne de bulgarie — dont les représentants sont ici, venus pour vous voir, pour exprimer le bonheur que leur fait éprouver votre présence — je vous adresse, Messieurs, les Membres honoraires de l'Institut Scientifique macédonien, comme à des hôtes chers à nos cœur, notre plus cordial souhait de bienvenus à l'Hotel de l'Institut. Je tiens aussi à vous dire toute notre reconnaissance pour tout ce que vous avez fait en faveur de la Patrie bulgare commune et spécialement de la Macédoine, guidés toujours par la justice, la vérité historique, la compassion chrétiènne, le désir de la paix juste et durable entre les peuples des Balcans.

Nous voulons comme vient de le dire l'autre jour Monsieurs Justin Godard, „une vraie paix et une prospérité égale pour tous les peuples des Balcans".

J'ai l'honneur et la grande satisfaction de vous communiquer que, en sa dernière séance notre Conseil a proclamé, à l'unanimité, membres honoraires de l'Institut Scientifique macédonien, ici présents, l'éminent savant français Monsieur le professeur Léon Bolieux et les éminents savants polonais Monsieur le professeur Stanislav Slonski et Monsieur le professeur Mietcheslav Maleski.

Vous tous, Messieurs, nos chers Membres honoraires, ainsi que les Membres honoraires Mr. Mr. N. Milyucoff, A. Selichtcheff, Ludvic Huba, Georges Desbon, qui n'ont pas pu venir à Sofia, vous êtes l'honneur et la fierté de l'Institut Scientifique Macédonien.

Драги господа почетни членове на Македснския научень институтъ и драги гости,

Санъ-Стефанска България, родена на 3 мартъ 1878 г. като резултатъ на вѣковни страдания на българския народъ, на назрѣло народностно съзнание, на дълги борби за духовна и политическа свобода и като последенъ етапъ на руско-турската война, обявена и ржководена отъ чувство на благородство и на състрадание отъ великодушния руски императоръ блаженопочившия Царь-Освободитель Александъръ II за извоюване свободата на изстрадалия братски български християнски народъ, обгръщаше въ своитѣ граници, съ малки изключения, цѣлокупния български народъ.

Берлинскиятъ конгресъ, нѣколко месеци по-късно, разпокжса българската земя, разпокжса българското отечество на петь части, като голѣмата българска область, известна днесъ подъ името Македония, остана наново подъ турска власть.

А Македония е безспорно частьта на българското отечество, гдето живѣе най съзнателната часть на българския народъ.

Македония преди 10 вѣка даде на българския народъ светитѣ солунски братя Кирилъ и Методий, които сътвориха най-ценното съкровище на своя народъ — неговата писменость. Тя даде на българския народъ и Св. Климента Охридски, първиятъ писатель и първоучитель на българския народъ, патронъ на Софийския университетъ, чийто 50-годишенъ юбилей чествуваме днесъ.

Отъ Македония въ края на XVIII вѣкъ и въ началото на XIX вѣкъ, съ Отца Паисия и братя Миладинови започна възраждането на българския народъ.

Следъ 1878 год. борбитѣ за свободенъ, културенъ и политически животъ въ Македония прокудиха голѣмъ брой македонски българи въ предѣлитѣ на свободната българска държава. Масово и насилствено изселване на македонскитѣ българи отъ Македония въ България стана следъ нещастно завършенитѣ за българския народъ освободителни войни, следъ подѣлбата на Македония между Гърция и Сърбия.

Учената часть на македонската емиграция въ България, която броеше и брои въ срѣдата си голѣмъ брой професори, писатели, висши държавни чиновници, офицери, лѣкари, юристи, художници и т. н., обладани отъ чувство на високо родолюбие, основа въ София презъ 1923 г. Македонски научен институтъ, който има за задача да проучва историята, етнографията, географията и стопанския животъ на Македония, а сжщо и да събира исторически материяли по освободителнитѣ борби на Македония.

Македонскиятъ научен институтъ възъ основа на неопровержимата историческа истина, засвидетелствувана отъ редъ исторически събития и документи, изпълнява най-добросъвѣстно своята задача, като се стреми да освѣтлява по строго научен пжть истинското положение въ Македония и да опровергава научно всички тенденциозни теории, които се стремятъ да замъглятъ истинското положение въ миналото и по настоящемъ на Македония. Доказателство за това сж издаденитѣ до сега въ 44 книги 11 годишнини на списанието „Македонски прегледъ“, както и другитѣ отдѣлни издания на Института на брой 42 книги, списвани съ сътрудничеството не само на авторитетни български учени, но и на други видни учени отъ цѣла Европа.

Тукъ ще се задоволя да спомена само нѣколко имена на видни чужди учени, които сж сътрудничили въ списанието „Македонски прегледъ“: Леонъ Ламушъ, Геза Фехеръ, А. Селищевъ, Н. Державинъ, Н. Суринъ, Г. Ильински, М. Сперански и др.

Изясняващи правдиво и строго научно миналото и настоящето на Македония, Македонскиятъ научен институтъ и всички македонски българи, подпомогнати и отъ приятелитѣ на българския народъ, искрени защитници на истината и на правдата, ние се надѣваме, ние вѣрваме, че нѣма да закъснѣе да възтържествува истината и правдата, за да може Македония, нашата мила Македония, нераздѣлна часть отъ българското отечество, нашата родна Македония, свещената българска земя, Македония — родината на славяно-българскитѣ равноапостоли Кирилъ и Методий, Македония — родината на св. Климента Охридски, да получи поне своята културна свобода.

Съ тия думи и съ чувство на голѣма радость, азъ отъ мое име, отъ името на Македонския научен институтъ и отъ името на цѣлата македонска емиграция въ България, чиито представители сж дошли тукъ да Ви видятъ и да Ви се нарадватъ, Ви привѣтствувамъ сърдечно, наши мили гости и многоуважаеми почетни членове на Македонския научен

институтъ, съ българското „добре дошли“ въ сградата на Македонския научен институтъ.

Азъ дължа сжщо да Ви изкажа нашата дълбока признателность за всичко, което сте направили въ полза на общото българско отечество и по специално за Македония, ржководени винаги отъ правдата, отъ историческата истина, отъ християнско състрадание, отъ желание за справедливъ и траенъ миръ между народитѣ на Балканитѣ.

Ние искаме, както това го каза преди нѣколко дни г. Жюстенъ Годаръ, единъ истински миръ и еднакво благоденствие за всички народи на Балканитѣ.

Съ голѣма радость Ви съобщавамъ, че въ последното си заседание Управителниятъ съветъ на Македонския научен институтъ прогласи единодушно за почетни членове, които имаме удоволствието да ги имаме въ нашата срѣда въ тоя моментъ, именития френски ученъ г. професоръ Леонъ Больо и именититѣ полски учени г. професоръ Станиславъ Слонски и г. професоръ Мечеславъ Малецки. И тримата нови почетни членове на Македонския научен институтъ познаватъ добре българския народъ и българското отечество и съ своитѣ научни трудове сж допринесли твърде много за правдивото изяснение на българскитѣ въпроси и специално на македонския въпросъ.

Вие всички наши скжпи почетни членове, както и нашитѣ почетни членове, които не сж могли да дойдатъ въ София, г. г. Н. П. Милюковъ, А. Селищевъ, Лудвикъ Куба, Г. Десбонъ, Вие сте славата и гордостьта на Македоиския научен институтъ.

Следъ речьта на г. Стояновъ, поотдѣлно всѣки отъ присжтствуващитѣ гости отговори съ трогателни благодарствени слова, въ които личеше дълбоко разбиране на нашитѣ национални идеали и искрени симпатии къмъ поробената ни родина.

Юбилеятъ на инж. Христо Станишевъ

На 21 януарий т. г., по инициативата на Инженерно архитектната камара и при почетното председателство на министра на общественитѣ сгради, пжтищата и благоустройството г. Д. Василевъ, биде честуванъ г. инж. Христо Станишевъ, членъ на Инж.-арх. камара, по случай 50 годишната му дейность като инженеръ строитель на свободна практика. Честуването на юбиляра, който е и членъ на Македонския научен институтъ, стана въ голѣмия салонъ на дома на Съюза на българскитѣ инженери и архитекти, гдето, освенъ техническата му дейность, бѣ възхвалена и неговата обществена дейность. Юбиляръть бѣ поздравенъ съ хубави речи отъ г-на министра на общественитѣ сгради, пжтищата и благоустройството, отъ председателя на Инж.-арх. камара г. Д. Кръстевъ и отъ много технически организации.

Отъ името на Македонския научен институтъ и отъ името на другитѣ легални македонски организации въ България, г. инж. Хр. Станишевъ бѣ поздравенъ отъ председателя на Македонския научен институтъ г. Никола Стояновъ съ следното слово:

Многоуважаеми и драги юбилярю инженеръ Христо Станишевъ,

Съ чувство на дълбока почитъ и на голѣма радость взимамъ думата въ това тържествено събрание, отъ името на Македонския научен институтъ и отъ името на другитѣ легални македонски организации въ България — Илинденската организация, Македоно-одринското опълчение, македонскитѣ благотворителни братства, Македонския женски съюзъ, Македонското женско благотворително дружество, Задругата на македонскитѣ девойки —, за да Ви поздравя най-сърдечно за Вашата полувѣковна народополезна техническа и родолюбива дейность и да Ви пожелая крепко здраве, бодрость, дълголѣтие и по-щастливъ животъ, за да продължите безспирно народополезното си родолюбиво дѣло и да доживѣете осъществяването и на народнитѣ ни идеали.

Вие, патриархътъ на българската техника, единъ отъ най-виднитѣ представители на българското строителство, работите, отъ начало като държавенъ служитель и следъ това на частна практика, вече половинъ вѣкъ, съ рѣдка вещина и умение и съ чувство на добросъвѣстно изпълненъ дългъ къмъ народъ и държава, за изграждането на материалната култура на Третото българско царство. Презъ тая Ваша дългогодишна ржководна техническа дейность Вие успѣхте да завършите съ изискано техническо съвършенство многобройни строежи отъ различенъ видъ, въ границитѣ на освободената часть отъ българското отечество, които строежи правятъ честь на българската висша ржководна техника, които високо се ценятъ отъ всички ни и които увѣковѣчаватъ Вашето име.

Но ние, македонскитѣ българи, не по-малко ценимъ и Вашето дълбоко и кристално родолюбие, Вашата неоценима заслуга и Вашата всеотдайность въ македонското освободително дѣло. Роденъ въ обладания отъ високо народностно съзнание български македонски градъ Кукушъ, синъ на родолюбиво патриотично българско семейство, откърменъ въ духа на българскитѣ възрожденци и на първитѣ строители на новата българска държава, чийто идеалъ бѣше свободата на цѣлокупното българско отечество, обединението подъ една държавна стрѣха на цѣлокупния български народъ отъ Тулча до Егея и отъ Черно море до Охридъ синь, Вие, достоенъ синъ на своя народъ, преизпълненъ съ безпредѣлна обичъ къмъ родна Македония, й служите вече повече отъ половинъ вѣкъ съ перо и слово, като най-вѣренъ неинъ синъ, въ стремежа за постигане нейната свобода.

Една година следъ освобождението, още младъ юноша, Вие дойдохте въ София, столицата на новоосвободеното българско княжество, за да дишате въ българския Иерусалимъ свежия въздухъ на свободата и да завършите срѣдното си образование. Тиканъ отъ пламенно родолюбие, още ученикъ, Вие сте въ редоветѣ на новооснованото Софийско македонско дружество. На 1895 год., вече градски инженеръ въ Бургасъ, Македонското дружество въ тоя градъ Ви избра за свой достоенъ председатель. На 1896 год.. установенъ на мѣстожителство въ София, бидохте избранъ членъ на Македоно-одринския комитетъ, председателствуванъ отъ патриарха на българската войска генералъ Даниилъ Николаевъ. Презъ годинитѣ 1897/1899 и 1902 Вамъ се повѣри отговорния пость — председатель на Върховния македоно-одрински комитетъ.

Следъ печално завършенитѣ освободителни войни отъ 1912/1913 и 1914/1918 година, водени съ небивало себеотрицание за свободата на братъ-робъ и за обединението на цѣлокупния български народъ, следъ несправедливия и жестокъ Ньойски договоръ за миръ, който разпокжса още повече българския народъ и българската земя, въпрѣки силната покруса, която изпълни душата на всѣки българинъ, Вие превъзмогнахте това силно душевно страдание и заработихте наново съ удвоена енергия за свободата на родното слово и на родната земя.

Председателствувалъ на нѣколко пжти конгреситѣ на македонскитѣ благотворителни братства, избранъ за членъ на Националния комитетъ на македонскитѣ благотворителни братства, Вамъ се падна голѣмата честь да председателствувате Великия македонски съборъ въ Горна Джумая презъ 1933 год.

Членъ на Македонския научен институтъ отъ 1930 година и подпредседатель на управителния комитетъ на Македонския културенъ домъ, Вие сте единъ отъ нѣколцината македонски българи, които, преизпълнени съ високо родолюбие и съ безгранична обичь къмъ поробената Родина, допринесоха най-много за изграждането на величавия Македонски културенъ домъ въ София.

Честь и слава Вамъ, мастити юбилярю, многоуважаемъ и многозаслужилъ български техникъ и голѣмъ общественикъ и родолюбецъ. Пожелавамъ Ви още веднажъ, драги юбилярю и мили брате, дългоденствие, здраве и щастливъ животъ.

Христо Силяновъ

На 26 септември 1939 г. Македонскиятъ научен институтъ претърпѣ тежка загуба: помина се неговиятъ подпредседатель Христо Силяновъ, по произходъ отъ будния костурски край. Най характерна черта на покойника бѣше неговото отзивчиво сърдце. То го изпрати като четникъ въ Македония, когато избухна Илинденското възстание. А когато то бѣ потушено съ огънь и кръвь, Силяновъ бѣше единъ отъ малцината, които схванаха нуждата да предадатъ на поколѣнията запазенъ въ най чистъ видъ спомена за най-трогателния и най-величавъ подвигъ въ историята на българския народъ. Неговитѣ „Записки на единъ четникъ“, издадени отъ Македонския научен институтъ, макаръ да иматъ вида на едно великолепно белетристично произведение, сж въ сжщность една глава отъ най новата история на българитѣ отъ Македония. Покойниятъ подпредседатель на Института има щастливата идея да напише следъ това историята на цѣлото възстание, съ което се вреди между първитѣ български историци съ установенъ научен методъ и дълбока оригиналность. Да бѣше даль само това, би било достатъчно, за да се вреди срѣдъ най призванитѣ между македонската емиграция въ България и между членоветѣ на Македонския научен институтъ.

Следъ несполуката въ въоржжената борба Силяновъ, противно на мнозина други, не се отчая, а, воденъ отъ своето отзивчиво сърдце, се отдаде на публицистична дейность и съответно на своитѣ дарования

достигна и въ този клонъ на българската общественость до най-високитѣ мѣста, като стана най после и председатель на столичнитѣ журналисти. Като публицистъ покойникътъ се отличаваше съ открито и смѣло перо, което бѣше винаги на щрекъ и въ услуга на българската народна кауза и особено на каузата на поробена Македония. Той държа дълго време будно и българското общество, което въ дни на обща покруса или на органическа слабость клонѣше къмъ апатия, водеща до себеотричане и национално самоубийство. Въ такива мигове перото на покойника започваше нервно да скърца по хартията и много слаби души се възвръщаха къмъ животъ.

Покрай качеството на проникновенъ историкъ и доблестенъ публицистъ, Силяновъ притежаваше и едно друго много по-малко познато, но не по-малко ценно качество: той бѣше талантливъ поетъ. Ако това качество на покойника оставаше незабелязано, то е защото той бѣше премного скроменъ. Много отъ неговитѣ лирични стихове спокойно биха издържали и най-строга критика и биха красили българскитѣ поетични антологии. Тѣзи негови произведения ни разкриватъ една чувствителна и отзивчива натура, която се проявява впрочемъ и въ историка и общественика Силяновъ.

Незамѣнима е загубата на Македонския научен институтъ съ смъртьта на покойника и затова неговото име ще остави свѣтълъ споменъ не само между неговитѣ другари, но и въ всички идващи поколѣния, които ще учатъ главно отъ неговитѣ трудове какъ се брани родъ и родина.

Стефанъ Костовъ

Само единъ день следъ смъртьта на непрежалимия подпредседатель на Македонския научен институтъ Хр. Силяновъ, на 27 септември 1939 г. се помина и другъ членъ отъ управителния съветъ на Института — именитиятъ български писатель Ст. Л. Костовъ. Той бѣше голѣмъ етнографъ и преди всичко българоведъ. Никой не познаваше по-добре нашия народъ. Покойниятъ бѣше се сродилъ не само съ кжщата на нашия селянинъ и гражданинъ, съ неговия битъ, съ неговото тъй разнообразно облѣкло, но и съ душата на нашия народъ. Костовъ познаваше нейнитѣ най-затулени гънки, най-интимнитѣ ѝ наклонности, познаваше я въ цѣлата ѝ сложность и съ това изпъкваше като единъ отъ най голѣмитѣ познавачи на нашия народъ отъ всички краища на българската земя. Това обстоятелство, съчетано съ финия хуморъ, съ който се отличаватъ всички банскалии — скжпиятъ покойникъ е по произходъ отъ китното пиринско градче Банско — позволи на Костовъ да напише творби, които ще останатъ като едни отъ най-ценнитѣ достояния на българската художествена книжнина.

Покрай тѣзи голѣми качества на ученъ и писатель, покойниятъ притежаваше и едно друго не по-малко важно качество — твърде изострено чувство за обществена отговорность, за обществено задължение.

Когато преди нѣколко години Македонскиятъ научен институтъ се сдоби съ голѣма собствена сграда и се видѣ, че богатата етнограф-

ска сбирка на този институтъ ще може да се подреди въ видъ на Македонски етнографски музей, всички членове на Македонския научен институтъ решиха единодушно, че покойниятъ Костовъ е единственият, който ще може да се заеме съ уредбата на това начинание, поради което бѣ избранъ и за членъ на управителния съветъ. Въпрѣки сломеното си здраве Костовъ прие тази трудна задача и съ това даде твърде поучителенъ примѣръ на всички, които отбѣгватъ отъ своитѣ обществени задължения.

Поради непредвидени прѣчки покойниятъ не можа да изпълни въ тази насока своитѣ намѣрения. Мжчно ще се намѣри нѣкой, който да довърши това дѣло край. Който и да бжде той, ние обаче ще знаемъ, че Костовъ бѣше най-достойниятъ да се занимае съ уредбата на Македонския етнографски музей.

За буднитѣ духове, за съвестнитѣ люде, животътъ е винаги кратъкъ и тѣ всѣкога съжаляватъ, че напускатъ земния животъ преди да сж видѣли изпълнени всички свои намѣрения. Ние, които оставаме следъ тѣхъ, сме длъжни да ги успокоимъ, като ги увѣримъ, че тѣ въ сжщность сж дали толкова много на своя народъ, че напълно заслужаватъ да си отдъхнатъ спокойно и съ чиста предъ Бога и предъ своя народъ съвесть. Между тѣзи малцина блажени люде бѣше и покойниятъ Стефанъ Костовъ. Неговото дѣло и неговиятъ характеръ ще служатъ винаги за примѣръ, а името му ще се запази за винаги чрезъ безсмъртнитѣ му творения.

Résumés des articles de la Revue

Iv. Snégarov. Apport à l'histoire de l'archevêché — patriarcat d'Ochrida. (Résumé).

Plus d'un savant étranger s'est intéressé au passé de l'archevêché d'Ochrida, appelé aussi patriarcat d'Ochrida. Dans la revue française „Echos d'Orient", B. P. Péchayre étudie souvent les questions bulgares. Il a, entre autre, fait une étude détaillée de l'œuvre de Mr. Snégarov „Histoire de l'archevêché- patriarcat d'Ochrida depuis sa chute sous la domination turque jusqu'à sa suppression" (Edition de l'Institut Macédonien, Sofia, 1932). L'article de Mr. Péchayre „L'archevêché d'Ochrida de 1394 à 1767. A propos d'un ouvrage récent", publié dans la revue „Echos d'Orient" N-os 182-183, est un apport précieux à la question traitée par Iv. Snégarov. En rapportant le contenu de l'ouvrage mentionné plus haut, Mr. Péchayre donne à certains endroits des explications ou bien rejette les opinions de l'auteur, fait certaines corrections et ajoute quelques compléments dans la liste des archevêques d'Ochrida et des évêques de l'archevêché soumis à leur juridiction. Les compléments sont faits sur la base des codex des métropolies de Kostour qui se trouvent dans la bibliothèque nationale d'Athènes.

Dans la présente étude, Mr Snégarov critique une affirmation de Mr. Péchayre qui ne lui semble pas bien fondée: L'Eglise bulgare, instituée sous le souverain bulgare Boris I, n'a pas été reconnue comme indépendante, c. à d. comme patriarcat par l'empereur Basile I et le patriarcat Photios. Sur cette question il n' existe pas d'autres informations que celle du catalogue de Du Cange, selon laquelle l'Eglise bulgare est devenue autocéphale sous Damian, reconnu comme patriarche par l'empereur Romain Lacapine. On ne peut établir en quelle année cet événement a eu lieu. Il faut admettre que ce fut entre 927 et 944.

Mr. Snégarov examine encore la question de la participation que, selon Mr. Péchayre, les Russes auraient eue dans l'anéantissement de l'Etat bulgare. La première bulle de l'empereur Basile II a dû être accordée déjà en 1018, au moment où le royaume de Bulgarie perdit son indépendance.

M-. Snégarov donne ici encore quelques autres motifs qui expliquent le maintien de l'archevêché d'Ochrida après sa chute sous la domination des rois bulgares Kaloyan et Ivan Assène II et du roi serbe Stephan Douchan.

Au XVième et au XVIième siècle, quelques parties du diocèse d'Ochrida se trouvaient encore en contact avec le catholicisme dont les représentants n'étaient pas sans désirer exercer leur prosélitisme parmi les orthodoxes. Malgré cette activité, les communautés orthodoxes restèrent dans ces ré-

gions assez fortes, ce que Mr. Snégarov explique par la réaction de l'archevêché d'Ochrida qui se distinguait à cette époque par son énergie.

L'archevêque Prochor s'efforça de consolider l'unité ecclésiastique entre Bulgares et Serbes. Ceci n'était pas impossible, et n'était pas contraire à l'esprit des Eglises orthodoxes, comme le pense Mr. Péchayre. Si après le rétablissement du patriarcat d'Ipek (1557), les évêchés bulgares (de Skopié, de Kustendile etc.) furent, eux aussi accaparés, ce ne fut pas parce que l'archevêque Prochor agit contre le schismatique Pavel, métropolite de Smédérovo, mais parce que l'archevêque Makary désirait avoir aussi les évêchés étrangers qui sous Stéphan Douchan faisaient partie du patriarcat serbe (le patriarcat d'Ipek).

Dimitri Jaranoff. Macédoine ou „Serbie du Sud"?

Le prof. N. Vulič, membre de l'Académie serbe des Sciences. a fait à Belgrade au mois de novembre de l'année passée une conférence qui a été signalée dans les journaux de la capitale de la Yougoslavie sous le titre: „Serbie du Sud ou „Macédoine"? Les mêmes journaux ont eu soin de nous communiquer la conférence presque in extenso. Brièvement résumée la thèse du prof. Vulič a été la suivante:

La région entre la ville de Vélesse et l'ancienne frontière turco-serbe n'a jamais été désignée sous le nom de Macédoine. De plus, depuis l'époque où les tribus slaves se sont établies dans la Péninsule Balkanique, le nom de Macédoine a été définitivement oublié. Et comme, d'après Vulič, la région au sud de la montagne du Šar jusqu'à la frontière greco-yougoslave est pleine d'antiquités serbes et peuplée par des Serbes, par une population à traditions serbes, rien de plus naturel que de donner à cette région sans nom la désignation de Serbie du Sud.

La question posée par le prof. Vulič peut être retournée et on pourrait demander: „Macédoine ou Serbie du Sud?" Je dois souligner tout de suite que cette question a reçu une reponse négative dès qu'elle a été posée: personne, même pas les Serbes, ne donne à la Macédoine sous domination yougoslave le nom de „Serbie du Sud".

Il est vrai qu'au commencement le nom de Macédoine ne signifiait que la région entre le lac de Pazar et le cours inférieur du Vardar. Mais avec l'agrandissement de l'ancien royaume macédonien le nom dont il est question a commencé à signifier une plus grande région qui a fini par s'étendre jusqu'au sommet du Šar, d'après les témoignages de Strabon, de Ptolémée et de la Tabula Peutingeriana.

Il est vrai qu'après l'établissement des Slaves dans la Péninsule Balkanique le nom de Macédoine n'a plus été en usage pour la région entre la mer Égée et le Šar, mais, de temps en temps, pour différentes autres régions et cela par suite de réminiscences historiques plus ou moins fausses. Mais la Macédoine n'a pas été complètement privée de nom: on a commencé à l'appeler „Slavinie" Plus tard, quand les tribus slaves de la Macédoine ont été incorporées dans l'Etat bulgare, la région tout entière a reçu le nom de Bulgarie. C'est sous ce nom qu'a été désignée la Macédoine par les Byzantins, par le clergé grec et aussi par les historiens

des croisades, notamment Robert de Reims et Guillaume de Tyr. Les diplomates français accrédités auprès du Sultan ont de même désigné la Macedoine sous le nom de Bulgarie, notamment Philippe du Frasne-Canaye et Jacques de Lavardin. De même le diplomate vénitien Lorenzo Bernardo qui a traversé toute la Macedoine écrit que dès qu'on a passé le pont du Drin près de la ville de Struga, on passe de l'Albanie en Bulgarie. La population de cette région elle-même l'appelait „terre bulgare" comme cela ressort des documents écrits conservés dans les monastères de l'Agion Oros. Ce qui est encore plus intéressant c'est que non seulement les étrangers et la population de la région, mais les Serbes eux-mêmes désignaient la Macédoine sous le nom de Bulgarie. Ainsi l'écrivain serbe Jerotei Račanin écrit en 1704 qu'il a passé la nuit, en se rendant à Jérusalem, „dans la ville bulgare de Vélesse". Pour en finir avec ces exemples, qui sont beaucoup plus nombreux, il nous suffit de signaler les mots du consul français F. Pouquevelle qui écrit en 1805 que le Šar parait être la frontière naturelle entre la Bulgarie, la Serbie et l'Illyrie.

J'ai évité de citer les nombreux témoignages prouvant le caractère bulgare de la population slave de la Macedoine étant donné la théorie serbe selon laquelle le nom de Bulgare ne serait pas une notion ethnique mais indiquerait simplement des gens simples, des cultivateurs, par opposition au nom de Grec qui signifierait „le commerçant". Je voudrais demander seulement: „A-t-il été nécessaire d'appeler d'après ces „cultivateurs" toute la région „Bulgarie"? Si oui, le monde entier devrait porter le nom de Bulgarie. Et même si ce nom veut dire justement „le pays des cultivateurs", pourquoi ce pays n'a-t-il jamais, a b s o l u m e n t j a m a i s, été appelé „Serbie" ou „Serbie du Sud"? Parce que ce nom artificiellement introduit depuis 25 ans n'a jamais été connu auparavant.

Mais comment s'est-il fait que le nom de Macédoine, remplacé pendant dix siècles par le nom de Bulgarie, ait été rétabli de telle façon qu'il est devenu de nouveau le nom populaire de toute la région entre la mer Égée et le Šar? Seule l'évolution de la cartographie de notre région peut résoudre la question.

Sur les mappemondes rondes du VIII-e au XIII-e siècle on lit toujours le nom de Macédoine ce qui est facilement explicable étant donné que les auteurs de ces cartes ont utilisé seulement les sources classiques. Sur les portulans le nom de la Macédoine disparaît. Car sur ces cartes ont été indiqués seulement les noms géographiques utilisés couramment par la population. Mais déjà dans les premiers essais de véritables cartes (un grand nombre est donné en fac-simlié à la fin de cet article) nous voyons réapparaître le nom de Macédoine ce qui devra être expliqué par le fait que toutes ces œuvres cartographiques sont le produit de différentes combinaisons dans lesquelles les anciennes sources prennent toujours une grande part. Détail encore plus intéressant: dans beaucoup de cartes, la Macédoine septentrionale est indiquée en Bulgarie ce qui doit être expliqué par le fait que dans les œuvres écrites du XVI-e, du XVII-e et du XVIII-e siècle la ville de Skopie est toujours désignée comme une ville qui se trouve en Bulgarie.

Des cartes françaises et allemandes le nom de la Macédoine est

passé dans la littérature bulgare et les cartes bulgares du XVIII-e et de la première moitié du XIX-e siècle, et des livres et cartes dans la langue de la population qui a commencé ainsi à désigner la région entre la mer Égée et la montagne du Šar au Nord-Est de Skopie sous le nom classique de Macédoine.

A la fin du fascicule sont joints 11 fac-similés d'anciennes cartes de la Macédoine.

K. Mirtchev. Les formes verbales: б ѣ et б ѣ ш е dans le développement de la langue bulgare.

L'emploi des formes verbales б ѣ et б ѣ ш е dans les parlers bulgares modernes et dans la langue littéraire bulgare actuelle présente des particularités qui suscitent une certaine difficulté pour la définition de la place exacte de ces formes dans les différents temps du verbe auxiliaire с ъ м ъ (être). Ainsi, par exemple, la forme б ѣ ш е peut avoir dans les parlers occidentaux la signification de l'imparfait et de l'aoriste. Avec ces mêmes significations peut être employée la forme б ѣ dans les parlers de l'est et dans la langue littéraire. Ces flottements ne sont pas un nouveau phénomène dans la langue bulgare. Ils sont en connexion avec des phénomènes qu'on observe déjà dans le vieux bulgare. Ainsi, dans les anciens monuments écrits, la forme б ѣ х ъ malgré son origine aoristique est employée exclusivement avec la signification de l'imparfait. Parallèlement, et avec la même signification, on commence à employer un peu plus tard la forme б ѣ а ш е à laquelle a succédé aujourd'hui la forme б ѣ ш е. Les indécisions qui ont surgi dans l'emploi ultérieur de ces formes, ont pour cause le sort spécial de la forme vieux bulgare de l'aoriste б ѣ і х ъ. On sait que cette forme commence à être employée pour la formation du mode conditionnel. Son emploi avec la signification de l'aoriste, dans la langue bulgare, n'est qu'un trait dialectologique de peu d'importance. La forme б ъ і х ъ qui cessait d'exprimer l'aoriste, fut remplacée par la vielle forme б ѣ х ъ. Aucun obstacle ne s'opposait à cette extension dans l'emploi de б ѣ х ъ. Au contraire, toutes les conditions nécessaires pour que cette transition se fit aisément étaient en présence.

On ne doit pas croire que la forme б ѣ х ъ qui a recouvré la signification de l'aoriste, a cessé d'être employée dans la langue bulgare comme forme de l'imparfait. L'auteur montre, à l'aide d'exemples, que dans la littérature bulgare moderne et dans les parlers modernes bulgares de l'est, la forme б ѣ х ъ sert à exprimer aussi bien l'aoriste que l'imparfait. Dans les parlers de l'ouest, le même emploi est rempli par la forme б ѣ ш е Le plus proche par leur signification des anciennes formes de l'aoriste б ъ е х ъ б ъ і sont dans le bulgare moderne les formes б и - д о х ъ, б и д е, qui ont, cependant, aujourd'hui un emploi strictement déterminé, notamment seulement dans les formes passives du passé.

St. Siméonov. Apport à l'histoire des luttes des Bulgares de la Macédoine.

Mr. Siméonov communique deux documents bulgares de 1911 qui se rapportent aux élections législatives de la même année dans l'empire ottoman. Les Bulgares de la Macédoine se rendaient parfaitement compte qu'ils devaient unir leurs forces pour pouvoir envoyer au parlement de Constantinople de dignes représentants et cela dans le plus grand nombre possible. Au cours d'une réunion des Bulgares les plus en vue de Constantinople, il fut décidé qu'un journal politique rédigé en bulgare serait fondé. Dans cette même assemblée on arriva à l'idée qu'il serait opportun d'organiser un nouveau parti politique ottoman, et l'ancien député de Skopié, T. Pavlov, fut chargé d'aller en Macédoine et d'y préparer la population bulgare pour les élections. Des assemblées politiques furent organisées à Salonique et Bitolé. Les résolutions qui y furent prises sont exposées dans les deux actes publiés ici. Ils portent la signature des notables de Salonique, de Bitolé et de quelques autres villes voisines. Les assemblées acceptèrent en principe de fonder un nouveau parti politique avec la plate-forme: 1) Intégralité et indivisibilité de l'empire ottoman. 2) Extension des libertés constitutionnelles. 3) Rapprochement entre toutes les nationalités de l'empire. 4) Respect de la langue maternelle, des mœurs et des particularités culturelles des différentes nationalités dans le pays, et garantie des institutions ecclésiastiques et scolaires, des droits et des privilèges acquis par les chrétiens. 5) Résolution de la question agraire par voie législative et crédit agraire aux meilleurs conditions possibles pour les cultivateurs. 6) Essor donné au commerce et à l'industrie, amélioration des voies de communication, aménagement des villes et des villages.

Les deux documents ici publiés sont un témoignage éloquent de la haute conscience nationale et politique de la population bulgare en Macédoine à la veille de la guerre balkanique.

Vladimir Karamanov. Souvenirs des derniers jours passés dans la ville de Koukouch en 1913,

L'auteur, ancien préfet de Koukouch, a été le témoin oculaire de la tragédie vécue par la jolie ville, purement bulgare, de Koukouch au début de la guerre interalliée, en juin 1913.

Le 16 juin, un dimanche, la ville de Koukouch avait son gai aspect des jours fériés. Personne ne se doutait que dans la nuit commencerait la guerre entre les Bulgares et ses alliés. L'après -midi, le commandant de la ville, à la tête de ses deux escadrons, se met en route. Les habitants saluent chaleureusement les soldats qui partent avec un grand enthousiasme. Le 17 juin, la nouvelle des succès bulgares à Gevgueli et Tchaiasi renforcent la foi des habitants de Koukouch dans la victoire complète de l'armée bulgare. La deuxième brigade de la troisième division du Balkan s'affermit sur les premières positions au sud de Koukouch. Mais le même jour on apprend à Koukouch que les Grecs ont attaqué le bataillon bulgare à Salonique. Cependant personne ne doute à Koukouch que le bataillon bulgare tiendra jusqu'à l'entrée de l'armée bulgare à Salonique.

Le 18 juin, au matin, on entend des coups de canon que l'ennemi tire contre les postes bulgares sur la voie ferrée au sud de la gare de Salamani. Mais les Grecs n'attaquent pas encore Koukouch. Le 19 commencent les trois sanglantes jounées de combat devant la ville. La lutte est inégale: 5000 soldats bulgares contre une armée grecque de 40,000 hommes. Les Bulgares font preuve d'un courage extraordinaire et opposent une résistance acharnée. Mais l'ennemi, dont le nombre est huit fois plus grand, met enfin en danger la situation des défenseurs de Koukouch. Déjà à 3 heures de l'après-midi les voitures du train des équipages se retirent par Koukouch et s'installent tout au bout de la ville, au nord. Peu après commence l'exode des paysans bulgares qui fuient des villages proches des combats, ils traversent Koukouch et se dirigent vers Dolni-Poroi. Ce jour-là, l'artillerie grecque incendie tous les villages bulgares autour de la position de Koukouch. Jusqu'à la nuit, tous les champs, tous les arbres, tous les buissons dans la plaine et sur les collines au sud de Koukouch sont en flammes.

Effrayés, certains que l'artillerie grecque va bombarder la ville, les habitants se préparent en hâte à fuir. Karamanov décrit avec des détails émouvants l'évacuation et puis le silence qui s'étend sur la ville si animée, si gaie quelques jours plus tôt.

La nuit du 20 juin, tous les soldats bulgares se trouvent sur la position principale de Koukouch. Un terrible combat commence dès l'aube. A 1 heure de l'après-midi, l'ennemi bombarde déjà la ville. Une bombe tombe sur le clocher de l'église des sœurs catholiques et endommage les grands drapeaux français qui y ont été hissés. Les explosions, les incendies, l'action meurtrière des bombes répandent la panique parmi la population la plus pauvre de la ville qui n'a pas voulu quitter Koukouch. Maintenant tous commencent à fuir et prennent la route qui mène à Dolni-Poroi. Toute la population bulgare a quitté sa chère ville natale et pourtant chacun garde l'espoir que les armes bulgares, jusqu'alors toujours victorieuses, s'imposeront aux nouveaux ennemis du peuple bulgare et que la Macédoine recouvrera sa liberté.

Résumés des Comptes rendus et nouvelles littéraires

D. Kasassov. La Yougoslavie d'aujourd'hui Sofia. 1938. Compte rendu d'Iv. Snégarov.

Mr. D. Kasassov est un des pionniers les plus zélés du rapprochement bulgaro-yougoslave. C'est un publiciste en vue, qui a été, d'autre part, ministre plénipotentiaire en Yougoslavie. C'est dans le désir de faire connaître au peuple bulgare la vie en Yougoslavie qu'il a écrit le livre dont il est question.

Mr. Kasassov considère les quatre peuples slaves: bulgare, serbe, croate et slovène comme identiques au point de vue de l'origine, du sang et de leur monde spirituel. Il est vrai que ce sont des peuples slaves et qu'ils sont plus proches entre eux au point de vue de la langue que des slaves du groupe occidental (Tchèques et Polonais), mais ils se distinguent entre

eux par leur conscience nationale, leur caractère, leur histoire D'autre part, les Bulgares et les Serbo-Croates par leur origine n'appartiennent pas à la même branche de la grande famille slave. Les premiere sont les descendants des libres tribus daciennes slaves auxquelles se sont mélangés les prabulgares, les seconds sont les descendants des slaves de la Panonie, soumis aux Avares avant leur constitution en groupe slave dans les Balkans,

L'étude commence par un bref aperçu historique sur le passé des Serbo-Croates et des Slovènes. On ne peut soutenir l'affirmation de l'auteur que les saints frères Cyrille et Méthode ont répandu le christianisme parmi les Serbes. On ne dispose pas à ce sujet d'informations positives. L'auteur confond l'Etat de Zet (du X siècle) avec l'Etat serbe, ce qui ne peut être admis au point de vue historique. Les slaves de Zet ou Doukléniens (leurs discendants sont les Monténégrins) n'étaient pas encore serbisés à cette époque. Ceci n'eut lieu que quand la Serbie conquit Zet.

Dans un chapitre spécial, l'auteur donne une caractéristique des Serbes, des Croates et des Slovènes. On ne peut admettre que les Serbes ne sont pas chauvinistes, qu'ils „aiment ce qui leur appartient, mais ne haïssent pas ce qui est étranger". Comment concilier cette affirmation avec le fait que les Serbes nient l'existence d'une population bulgare en Yougoslavie? Mr. Kasassov dit lui-même qu'en Yougoslavie, seule la „minorité" bulgare est privée du droit d'avoir ses propres écoles, ses églises, ses livres, ses sociétés culturelles-nationales.

Dans un autre chapitre, l'auteur étudie les différentes crises intérieures en Yougoslavie. Il cherche à nous persuader que la question nationale prendrait de suite „un caractère plus doux" si les éléments „des partis et de la politique" cessaient de jouer leur rôle néfaste. Il semble, en réalité et tout au contraire, que c'est la question nationale qui se trouve à la base de la crise yougoslave: Serbes, Croates et Slovènes sont-ils un seul et même peuple ou sont-ils trois peuples distincts?

Luben Mihailov. De la mer Noire à Triglav. Sofia, 1939. Compte rendu d'Iv. Snégarov.

Ce livre est lui aussi l'œuvre d'un jeune pionnier du rapprochement fraternel entre le peuple serbe et le peuple bulgare. L'auteur décrit un voyage qu'il a fait en Yougoslavie, voyage organisé en 1937 par la section académique auprès de la société bulgaro-yougoslave de Sofia. Il était permis „de voyager à travers toutes les banovines à l'exception de la Macédoine". L'auteur, qui est slavénophile, dit la douleur qu'il ressent à la pensée qu'il y a encore des slaves qui se trouvent sous un joug étranger (non slave) et semble ne pas voir qu'il y a des slaves sous le joug d'autres slaves.

L. Mihailov a eu l'occasion de s'entretenir avec beaucoup de personnes cultivées en Dalmatie et au Monténégro, à Lubléna et à Belgrade. Toutes lui ont parlé de la fraternité entre Bulgares et Yougoslaves. Ceci est également l'aspiration du peuple bulgare, mais pour que cette fraternité puisse devenir une réalité, il est nécessaire que le dixième commandent de Dieu soit rempli: Tu ne convoiteras pas le bien de ton voisin. Mihailov rap-

orte une discussion qui s'est élevée d'une façon tout à fait inattenduer pentre lui et un officier serbe sur le bateau qui le menait à Split. L'officie chanta une chanson populaire; après lui, Mihailov entonna la chanson bulgare bien connue: „Monts du Pirine". L'officier lui dit: „Cette chanson est une chanson serbe". Mihailov eut beau soutenir que la chanson était bulgare, l'officier continua à affirmer qu'elle appartenait au folklore serbe. Cet incident est caractéristique. Les intellectuels serbes sont persuadés que les traits communs chez les slaves du sud sont incontestablement des traits serbes et que par conséquent tous les slaves du sud sont un seul et même peuple... C'est précisément cette erreur qui a été et qui est encore l'obstacle à l'entente parfaite entre les peuples slaves du sud.

A. Vaillant. Le problème du slave macédonien. Bulletin de la Société de linguistique de Paris. T. XXXIX (1938), pages 195—210. Compte rendu de K. Mirtchev.

Dans le numéro précédent de notre revue, nous avons parlé de l'ouvrage de haute valeur de deux slavistes français A. Mason et A. Vaillant sur l'évangéliaire de Kulakia. La partie essentielle de cet ouvrage, notamment la description détaillée du manuscrit au point de vue grammatical, était l'œuvre de Vaillant. Déjà ici se faisait sentir le désir de l'auteur de placer les problèmes linguistiques examinés sur une large base comparative, ce qui donnait à son étude le caractère d'un aperçu sur les problèmes linguistiques généraux des parlers macédoniens. Dans l'article dont il est question, Vaillant s'est donné pour but de caractériser le problème linguistique macédonien dans son ensemble. En premier lieu, il rejette la thèse du professeur de Belgrade Belitch selon laquelle les parlers de la Macédoine centrale feraient partie de la langue serbo-croate. L'auteur tend à adopter l'opinion soutenue depuis longtemps par la majorité des slavistes, notamment que les parlers macédoniens représentent une partie de la langue bulgare. Il passe brièvement en revue les particularités morphologiques et phonétiques des parlers macédoniens dans leur développement historique et établit partout leur communauté avec les tendances de l'évolution de la langue bulgare. Il est vrai que dans les parlers macédoniens on peut relever quelques traits linguistiques serbes, mais ce sont les résultats de la domination serbe sur les terres macédoniennes au moyen âge.

La conclusion de l'auteur est la suivante: Depuis les temps historiques les plus anciens les parlers macédoniens sont intimement liés à la langue bulgare. Les parlers macédoniens du sud ont un caractère plus pur. Une partie des parlers macédoniens du nord présentent, en effet, une certaine contamination, mais les autres parlers macédoniens n'ont pas cette particularité; on y peut facilement séparer la base bulgaro-macédonienne des emprunts serbes.

Les Slaves macédoniens sont des Bulgares. Témoignages et documents. Sofia. Compte rendu d'Iv. Snégarov.

L'auteur anonyme traite une question que l'histoire a depuis longsemps résolue. Il est notoire que les slaves macédoniens ont formé avec

les Bulgares de la Stara Planina (la chaîne des Balkans) une nationalité commune encore à l'époque du premier royaume de Bulgarie. Etant donné que Grecs et Serbes continuent à nier ce fait évident, le livre dont il est question est une nouvelle et utile réfutation de la thèse grecque selon laquelle les Slaves macédoniens sont des Grecs qui ne parlent que le bulgare ou le slave, et de la thèse serbe selon laquelle ces slaves sont des Serbes, et non pas des Bulgares, quoiqu'ils se reconnaissent comme tels. Ce livre n'est pas une étude mais un recueil de témoignages documentaires publiés par différents auteurs. Les documents sont présentés dans l'ordre chronologique, depuis le VII siècle jusqu'à la libération de la Bulgarie (1878). Le lecteur parcourt toute l'histoire du peuple bulgare et voit que le sentiment de l'appartenance nationale bulgare n'a jamais cessé d'exister au sein de la population slave de la Macédoine.

Evstathiu Stoiannaki. Edessa Macédonienne dans l'histoire. Salonique. 1933 (en grec). Compte rendu de K. Mladenov.

L'objet de cette étude est la jolie ville macédonienne de Vodène nommée maintenant officiellement par les Grecs Edessa. Le nom grec „Edessa" pourra-t-il effacer le nom bulgare „Vodène" vieux de plus de mille ans? C'est douteux. Une preuve en est donnée par l'auteur lui-même qui se présente à nous comme un pur Hellène, alors que son prénom Stoiannaki révèle son origine bulgare.

Dans les premiers chapitres de son ouvrage, l'auteur étudie la signification des trois noms de la ville.

Stoiannaki répète l'explication d'un autre Bulgare grécisé, M. Dimitzias, d'Ochrida, notamment que le nom „Vodène" est la traduction bulgare des vieilles désignations qui signifient „Abondance d'eau". Cependant Stoiannakis n'admet pas qu'au IX siècle les Bulgares ont pris dans cette ville la prépondérance sur l'ancienne population. Selon lui, l'adoption de noms slaves et la confusion des langues au sein de la population de Vodène sont dues en grande partie à la domination passagère de Stéphane Douchan sur cette ville. Or, on sait que Vodène a existé sous ce nom quelques siècles avant Stéphane Douchan. Dans le second chrysobulle de l'empereur Basile II, Vodène est mentionné comme la capitale de „l'archiépiscope" (le patriarche) bulgare. Le nom de Vodène ainsi que les autres désignations toponymiques de ses environs sont bulgares, car la majorité de sa population est bulgare et parle le bulgare. Et le parler de Vodène, de même que tous les autres parlers macédoniens, est incontestablement un parler bulgare.

Le but tendancieux de l'ouvrage ressort surtout dans les derniers chapitres où il est parlé de luttes qu'auraient menées les habitants de Vodène contre les comitadjis bulgares. En réalité, les habitants de Vodène ont mené de longues luttes contre la propagande grecque.

Le livre contient de nombreuses illustrations de la ville et de ses environs.

Dr. I. Pénakov. Les conditions nécessaires pour le rapprochement roumaino-bulgare. Sofia 1939. Compte rendu d'Ivan Snégarov.

La Dobroudja est le berceau de l'Etat bulgare. C'est là que son fondateur a jeté ses bases. A l'époque turque aussi, la Dobroudja a été une partie indivisible de la Bulgarie. En vertu d'un firman du sultan (28 février 1870), elle entrait dans l'exarchat bulgare. Le traité de Berlin partagea cette ancienne terre bulgare entre la Roumanie et la Bulgarie et le traité de Bucarest (9 août 1913) soumit la Dobroudja toute entière à la domination roumaine.

Mr. Pénakov, publiciste bulgare connaît parfaitement la question de la Dobroudja cette question qui a fait naître l'inimitié entre les deux peuples voisins qui durant des siècles, jusqu'à la fatale année 1913, ont été liés par une sincère amitié. Il pose la question: „Est-il possible d'écarter les obstacles à la collaboration entre la Bulgarie et la Roumanie?" Il rappelle que des hommes politiques roumains en vue ont élévé la voix pour conseiller à la Roumanie de ne pas se brouiller avec la Bulgarie au sujet de la Dobroudja, les intérêts nationaux de leur pays étant en Transilvanie et en Bessarabie et non point au sud.

Aujourd'hui la frontière passe tout près de Varna. D'autre part, la population bulgare dans la Dobroudja est soumise à toutes sortes de vexations. La culture intellectuelle bulgare (écoles, églises, livres) n'y est pas tolérée. Bien entendu, tout ceci entrave les bonnes relations entre voisins.

Mr. Pénakov affirme que l'annexion de la Dobroudja du Sud a été une faute des dirigeants roumains. Ce territoire étranger „a apporté très peu d'avantages et de puissance" à la Roumanie. La Dobroudja du Sud n'a guère d'importance économique pour la Roumanie, tandis qu'elle est indispensable au point de vue économique à la Bulgarie. Mr. Pénakov appuie son opinion sur des données statistiques. Si un nouveau mandataire de la conscience de l'Europe faisait une enquête dans la Dobroudja du Sud, il donnerait la résolution que la population bulgare dans cette région a droit à une autodétermination. Déjà en 1919, la commission pour l'étude des questions territoriales a présenté au Conseil suprême des Alliés un rapport dans lequel elle disait qu'il était indispensable de rendre à la Bulgarie la plus grande partie de la Dobroudja.

Le livre de Mr. Pénakov est également publié en français sous le titre: „L'Entente bulgaro-roumaine."

Soultana Pétrova. Mes souvenirs. Tome II. Stéphane Stamboulov. Sofia 1939. Compte rendu d'I. Snégarov.

On sait que Stéphane Stamboulov a été un des plus grands hommes d'Etat bulgares. Les luttes de partis ont nui à la mise en pleine lumière de ce pionnier pour l'indépendance de la Bulgarie. Mme Pétrova a été témoin de la création du jeune Etat bulgare sous le gouvernement de Stamboulov. Son père, le docteur Mintchévitch, s'intéressait activement à la vie politique de la Bulgarie, et son mari, le général Ratcho Pétrov, a pris une très grande

part à la création de l'Etat. Mme Pétrov estime hautement l'œuvre de Stamboulov. C'est, dit-elle, le Cromwel de la Bulgarie. Il n'était pas russophobe, mais la mauvaise politique de la Russie dans le jeune Etat, l'a forcé à lutter pour l'indépendance absolue de la Bulgarie.

L'auteur raconte d'après ses souvenirs, d'une façoe très vivante et avec beaucoup de faits précis, les efforts de Stamboulov pour affermir la dynastie régnante qui était, selon lui, le symbole et le pilier de l'indépendance bulgare. Mme Pétrov fait ressortier également l'œuvre de Stamboulov pour assurer l'essor national de la population bulgare en Macédoine et dans le vilayet d'Andrinople par une politique de relations amicales avec la Turquie. C'est à lui qu'est due l'affermissement de l'Exarcat à Constantinople et l'extension de sa juridiction dans la Turquie d'Europe. L'exarque Iosiph a lui aussi reconnu avec gratitude ces mérites de Stamboulov.

Dans le livre de Mme Pétrov se trouvent beaucoup d'éléments personnels inhérents à ce genre d'ouvrages, mais c'est, quand même, comme le dit l'auteur, „un lampion" qui jette sa lumière sur une époque héroïque.

Communications de l'Institut.

Le Jubilaire de l'ingénieur Christo Stanichev.

Le 21 janvier de cette année, sur l'initiative de la Chambre des Ingénieurs et Architectes et sous la présidence du Ministre des Travaux Publics et des Communications, a été fêté Mr. l'ingénieur Christo Stanichev à l'occasion du cinquantenaire de son activité comme ingénieur constructeur.

Après l'allocution de Mr. le Ministre et celle du président de la Chambre des Ingénieurs et Architectes, le président de l'Institut Macédonien a félicité Mr. Stanichev au nom de l'Institut macédonien et de toutes les autres organisations macédoniennes en Bulgarie, et a rappelé en termes émus ses titres innombrables à la reconnaissance des Bulgares macédoniens.

Originaire de Koukouch, le jeune Stanichev vient à Sofia une année après la libération de la Bulgarie et, encore élève, entre dans les rangs de l'Organisation Macédonienne qui est crée à ce moment. Nommé à son premier poste d'ingénieur à Bourgas, Stanichev est élu président de l'Organisation Macédonienne locale. Plus tard, à Sofia, en 1896, il devient membre du Comité de Macédoine et d'Andrinople et durant les années 1897—1809 et 1902 il est président du Comité Suprême de Macédoine et d'Andrinople. Enfin, en 1933, il préside le grand Congrès Macédonien de Gorna-Djoumaïa. Membre de l'Institut Macédonien depuis 1930, et sous président du Comité administratif du Foyer Macédonien, il est un de ceux qui ont contribué avec la plus grande abnégation et l'activité la plus dévouée à l'édification du monumental Foyer Macédonien à Sofia

Nécrologie.

Hristo Silianov.

La 26 septembre 1939 l'Institut Macédonien a subi une perte des plus cruelles par la disparition de son sous-président Christo Silianov. Fils de la région de Kostour, un des coins de la Macédoine où le sentiment national bulgare est le plus ardent, Ch. Silianov a pris part à l'insurrection de la Sainte Elie comme membre d'une bande révolutionnaire. Ses souvenirs, il les a rapportés dans son admirable „Journal d'un „Tchetnik"". Après l'échec de l'insurrection, Silianov vient en Bulgarie où il se consacre au journalisme et, reconnu par tous comme un des meilleurs publicistes bulgares, il continue à défendre ardemment, mais maintenant par la plume, les intérêts bulgares.

Nature extrêmement sensible et artiste, Silianov a également écrit des poésies que, trop modeste, il a volontairement laissées dans l'ombre. Mais

il est certain que le plus grand mérite de Silianov c'est la conception de son „Histoire des Luttes révolutionnaires de la Macédoine", son œuvre impérissable — la publication du premier tome, la rédaction presque achevée du second tome, et les nombreuses notes pour le troisième et dernier tome. Ch. Silianov écrivait les derniers chapitres du second tome quand la mort l'a surpris.

† Stéphane Kostov.

Un jour seulement après la mort de Ch. Silianov, le 27 septembre 1939, s'éteignait encore un membre du Conseil d'Administration de l'Institut, l'excellent écrivain bulgare Stéphane Kostov.

Stéphane Kostov était un éminent ethnographe et surtout un profond connaisseur des Bulgares, non seulement de leurs mœurs, de leurs coutumes, de leurs habitations et de leurs costumes, mais aussi de leur âme. Ceci joint à une fine ironie, trait caractéristique des habitants de Bansko dont il était originaire, firent de Kostov un de nos meilleurs auteurs de comédies de mœurs.

St. Kostov avait un sentiment très vif des responsabilités sociales, des devoirs envers la communauté. Quand l'Institut Macédonien le pria, comme le seul compétent, de s'occuper de la riche collection ethnographique de l'Institut, pour en faire la base d'une sorte de Musée ethnographique auprès de l'Institut, St. Kostov, en dépit de sa santé déja sérieusement atteinte, n'hésita pas à accepter, donnant ainsi, comme il l'avait donné toute sa vie, un bel exemple de dévouement à toute œuvre d'intérêt national.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

СТАРИ БЪЛГАРСКИ КАРТИ НА МАКЕДОНИЯ

Часть отъ картата на „България, Тракия и Македония", издадена отъ Димитъръ хаджи Руссетъ, печатана на 1843 г. въ Страсбургъ.
Une partie de la première carte bulgare publiée en 1843 à Strasbourg. Fac-similé d'après l'original.

ВЛАХІА
ОЛГАРІЯ
ОРЯКІЯ
МАКЕДОНІЯ
ЧЕРНО МОРЕ
Ибраила
Плоещи
Кюстенджа
Кюстенджа
Кюстенджа

ΟΛΕΣ ΕΠΙΛΕΓΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΕΜΑΣ ΜΕ ΠΡΟΣΟΧΗ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНС[illegible]ЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

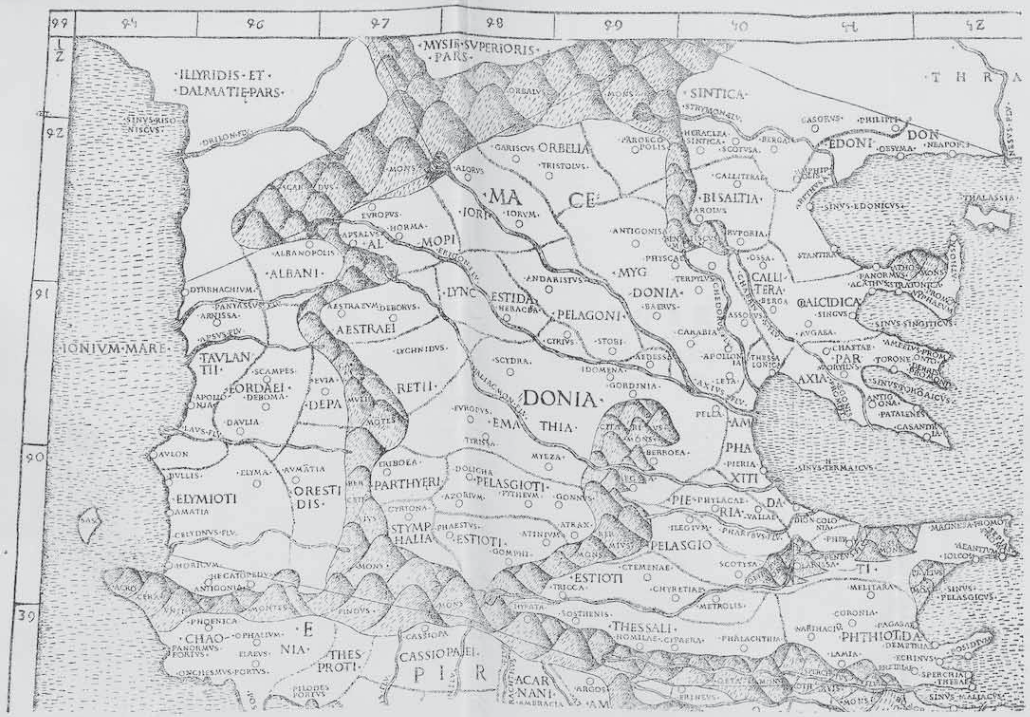

Часть отъ десетия листъ на Картата на Европа отъ Птолемеевия атласъ, издаденъ въ Римъ на 1490 г. Une partie de la dixième feuille de la Carte d'Europe de l'Atlas de Ptolémée, publiée à Rome en 1490. Fac-similé d'après l'édition phototype d'A. E. Nordenskiöld, Facsimilé Atlas, Stokholm 1891. A l'échelle de l'original.

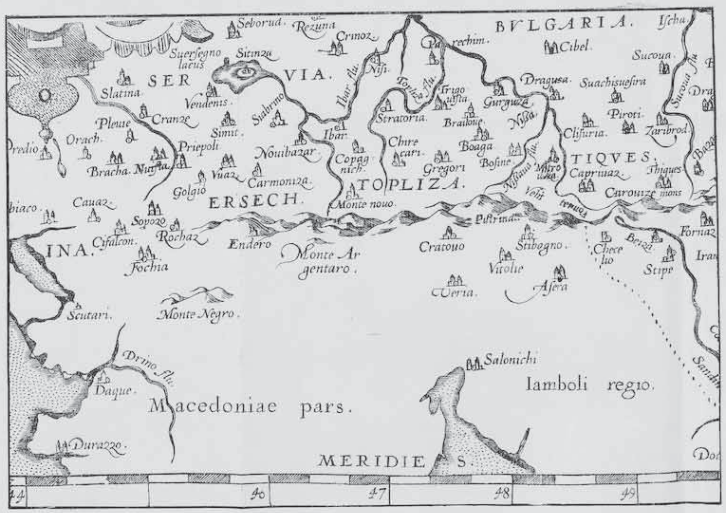

Часть отъ картата на Iacobo Castaldo отъ 1584 г. Une partie de la Carte „Romaniae vicinorimque regionum, uti Bulgariae, Walachiae, Syriae, etc. descriptio" auctore Iacobo Castaldo. MDLXXXIIII. Fac-similé d'après l'original.

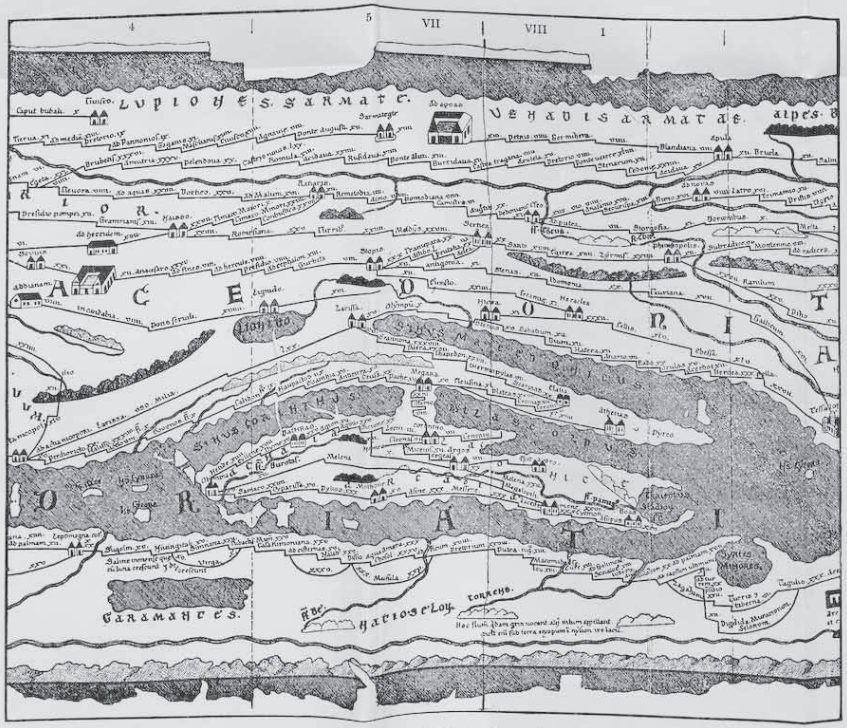

Македония въ Tabula Peutingeriana (края на IV в.). La Macédoine dans la Tabula Peutingeriana (Fin du IV-e siècle après J.-Chr.). Fac-similé de la deuxième édition de K. Miller, Die Peutingersche Tafel oder Weltkarte des Castorius. Stuttgart, 1929. A l'échelle de la même édition.

Часть отъ картата на Брата Lotter, печатана между 1718 и 1735 г. Une partie de la Carte „Neue Grenzkarte zwischen Oesterreich, Russland und der Türkey" par les Frères Lotter, publiée à Augsburg entre 1718 et 1735.

СТАРИ ЧУЖДИ КАРТИ НА МАКЕДОНИЯ

inorimque regionum, uti Bulgariae, similé d'après l'original.

. Une partie de er Türkey" par 35.

АКЕДОНИЯ

Часть отъ картата на Македония, Тесалия и Албания, издадена на 1770 г. отъ наследницитѣ на Хоманъ. Une partie de la carte „Mappa geographica . . . provinciarum Macedoniae, Thessaliae et Albaniae. . . Norimbergae, cura Hommaniarum heredum A 1770". Fac-similé d'après l'original.

Часть отъ картата на F. von Weiss, печатана въ 1829 г. Une partie de la „Carte der Europäischen Türkey nebst einen Theile von Kleinasien etc. . . gezeichnet durch. . . Franz von Weiss. . . im Jahre 1929". Fac-similé d'après l'original.

Часть отъ картата на Европейска Турция, отъ Robert, издадена на 1755 г. Une partie de la carte „Turquie Européenne par le S. Robert", publiée en 1755. Fac-similé de l'original.

Часть отъ картата на C. F. Weiland, печатана на 1826 г. Une partie de la carte „Das Osmanische Europa oder die Europaische Türkey entworfen von C. F. Weiland" Weimar, 1826. Fac-similé d'après l'original.

Часть отъ картата на Европейска Турция отъ C. F. Hammer, издадена на 1830 г. Une partie de la carte „Die Europaeische Türkey vom C. F. Hammer. Publiée à Nurnberg en 1930. Fac-similé d'après l'original.

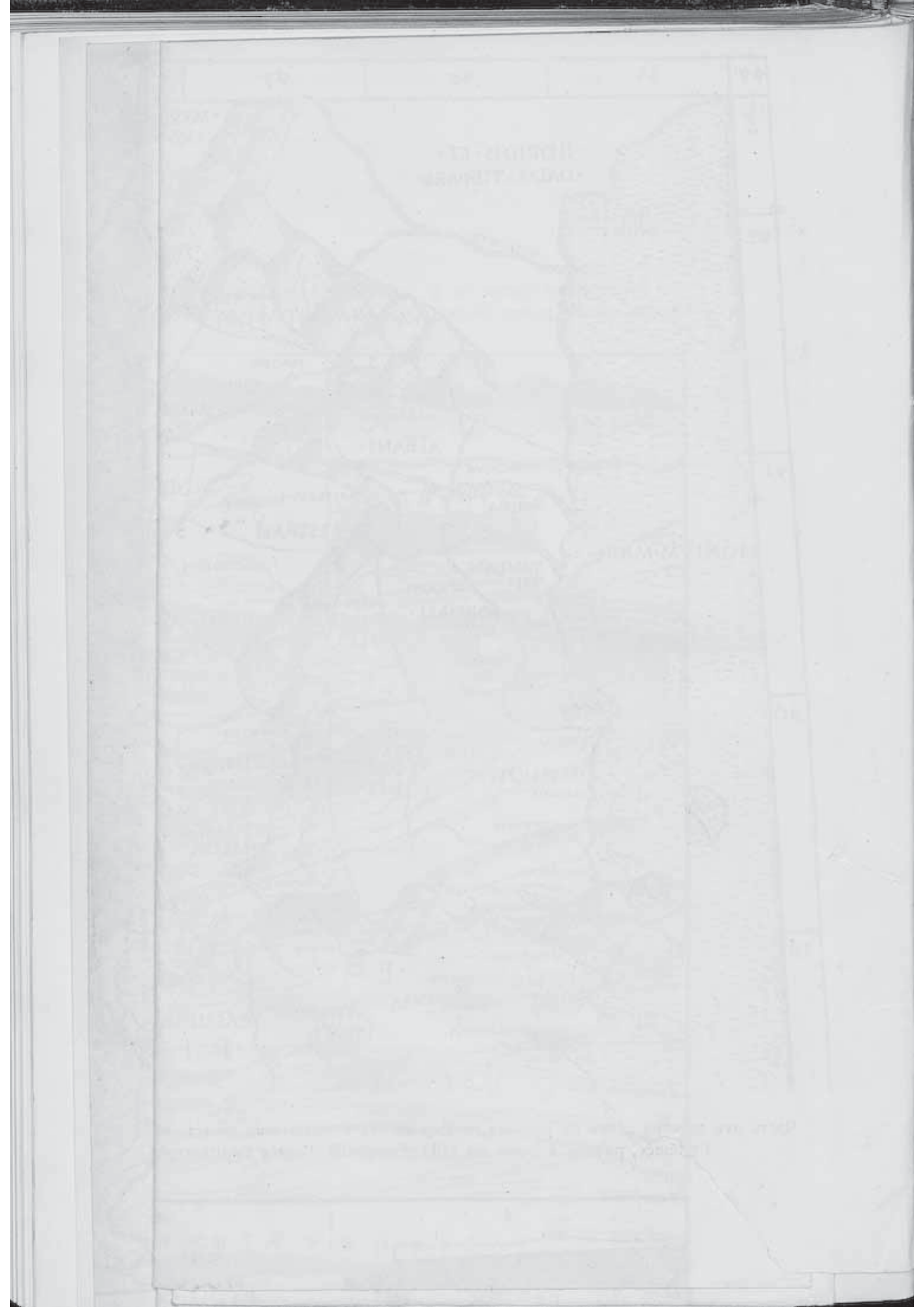

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1940

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1940

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Ив. Снѣгаровъ, Къмъ историята на Охридската архиепископия-патриаршия (II) 1

Юрд. Трифоновъ, Сръбско-българска безюсова редакция въ старата книжнина на южнитѣ славяни 27

Кир. Мирчевъ, Първиятъ елински учитель въ гр. Велико-Търново, Иванъ Симеоновъ Македонецъ 56

Влад. Карамановъ, Спомени отъ последнитѣ дни въ Кукушъ презъ 1913 год. (II) 77

Ст. Чилингировъ, Документи за Скопската и Нишката епархия . . 94

Рецензии и книжовни вести

М. Арнаудовъ, Екзархъ Йосифъ и българската културна борба следъ създаването на Екзархията. София 1940. Рец. Ив. С. 109

Дим. Ярановъ, Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Географски очеркъ. София 1938. Рец. д-ръ Люб. Диневъ 117

Ioachim H. Schultze, Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthrakiens mit besonderes Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie. 1937. Рец. Д. Ярановъ 119

Leon Beaulieux, Des noms de famille en bulgare. Revue des Etudes slaves, t. XIX, f. 1 et 2, Paris 1939. Рец. Ив. С. 129

Ромънски отзивъ за книгата „Галички дијалекат“ отъ проф. А. Беличенъ. Съобщава К. М. 132

D. A. Xanalatos, Beiträge zur Wirtschafts — und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. München 1937 134

Френско резюме на съдържанието на книгата 144

TABLE DES MATIÈRES

Page

Iv. Snégarov, Apport à l'histoire de l'archevêché-patriarcat d'Ochrida (II) . . . 1

Iordan Trifonov, La rédaction serbo-bulgare dans l'ancienne littérature des Slaves du Sud 27

C. Mirtchev, Le premier maître de langue hellénique dans la ville de Véliko-Tirnovo, Ivan Siméonov Makédonetz 56

V. Karamanov, Souvenirs des dernières journées passées à Koukouch en 1913 (II) 77

St. Tchillingirov, Documents relatifs aux évêchés de Skopie et de Nich 94

Comptes rendus et nouvelles littéraires

M. Arnaoudov, L'exarque Iosiph et la lutte culturelle bulgare après la création de l'Exarchat. Sofia 1940. Compte rendu d' Iv. S. . . 109

D. Iaranov, La Thrace égéene et la Macédoine littorale. Sofia 1938. C. r. de L. Dinev 117

Ioachim H. Schultze, Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthrakiens. 1937. C. r. de D. Iaranov 119

Leon Beaulieux, Des noms de famille en bulgare. Revue des Etudes slaves, t. XIX, f. 1 et 2, Paris 1939. C. r. d' Iv. S. 129

Critiques roumaines sur le livre du prof. Bélitch „Galički dijalekat", dans la revue Byzantion, XIV, 1939 132

D. A. Xanalatos, Beiträge zur Wirtschafts und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. München 1937. C. r. d' Iv. Douitchev 134

Résumés des articles de la Revue en français 144

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ-ПАТРИАРШИЯ[1]

Отъ Ив. Снѣгаровъ

II

Péchayre се спира на въпроса за отношенията между Цариградската и Охридската църква. Описвайки турския гнетъ върху паството на Охридската архиепископия, той изтъква съ право неговото голѣмо търпение, което и днесъ проявява. „Този народъ ималъ и днесъ още притежава запаси на търпение (des réserves de patience). Трѣбва да го видимъ на самото мѣсто, за да си дадемъ смѣтка за това, що може той да изтърпи безъ да се оплаква".[2] Обаче, споредъ Р., турскиятъ гнетъ не е билъ най-трагичната страна въ положението на това население.[3] Тоя гнетъ произлизалъ отъ правото на завоевателя, който се отнасялъ къмъ победения народъ като истински робъ. „Това било законъ на по-силния, както го прилагатъ и въ наши дни въ нѣкои европейски страни къмъ малцинствата, безъ да сжществува за потиснатитѣ най-малкото прибѣжище". Споредъ Р., положението се влошавало още повече отъ Цариградската църква, която винаги е отъждествявала религия и народность и признавала само оная църква, чиято независимость се гарантирала отъ нѣкоя политическа сила. Тя не могла да търпи Ипекската и Охридската църква". Авторътъ има предъ видъ съдействието, което Цариг. патриаршия давала на кандидати изъ нейния диоцезъ да отнематъ катедри въ реченитѣ църкви и съ това ги разстроила, за да ги подчини.

Наистина нахлувалитѣ въ Охридския диоцезъ иноземни службогонци сж вредили много и поради това избухнала енер-

[1] Вж. Македонски прегледъ, г. XII, кн. 1.

[2] Il faut l'avoir vu sur place pour se rendre compte de ce qu'il peut endurer sans se plaindre (стр. 194).

[3] L'oppression n'était pas le coté le plus tragique de cette situation.

гичната борба на автохтониститѣ въ края на XVII в.[1] Намѣсата на Цариград. патриаршия въ избори на архиепископи и епархийски архиереи явно подготвяла унищожението на Охридската архиепископия. Обаче не намирамъ достатъчно основание да поддържамъ, че въ турско време тя винаги е работѣла за подчинението на Охридската архиепископия и че между тѣхъ нѣмало моменти на взаимно уважение.[2] Споредъ Péchayre, намѣрението (завоевателно) на Цариград. патриаршия къмъ Охридската архиепископия азъ съмъ отнесълъ късно, къмъ срѣдата на XVII в. Това било илюзия (c'est une illusion), която Р. обяснява съ моето „очевидно уважение къмъ всичко, що се отнася до Православната църква".[3] Невъзможно било да се забравятъ толкова епархии, които Цариград. патриаршия отнела отъ Охридъ, и нахлуването на кандидати изъ Цариградския диоцезъ. Разрушителната програма не е била винаги явна. Въ края на XVII в. Цариград. патриаршия само ускорила движението поради противодействието, проявено въ Охридъ. За да обоснова своето мнение, азъ съмъ „измислилъ дълговременни непринудени и дори сърдечни отношения между двѣтѣ църкви"[4] (Цариградска и Охридска). Нѣкои отъ тѣзи отношения могли да се обяснятъ „съ интереса на момента", други пъкъ не съответствували на действителностьта. Двата документа (отъ 1565, и отъ около 1572 год.), които Р. привежда по-нататъкъ,[5] били „малко благоприятни" за моята „теория". Напротивъ, тия документи, споредъ Р., ни показвали, че планътъ на Цариград. патриаршия, окончателно изпълненъ въ 1767 год., се явява още въ 1566 год.[6] Ако прелати отъ Охридския диоцезъ сж получавали препоржки отъ Цариград.

[1] Вж. у мене, п. съч., стр. 126 сл.

[2] Вж. у мене, п. съч., стр. 119, 121—123.

[3] Dans un respect évident pour tout ce qui touche à l'Église orthodoxe, l'auteur a retardé jusqu'au milieu du XVIIe siècle le dessein du patriarcat à l'egard d'Ochrida (стр. 195).

[4] Pour donner une base à son opinion, l'auteur a imaginé des relations longtemps faciles et même cordiales entre les deux Églises (стр. 196).

[5] Échos d'Orient, 183, стр. 283 и 287—288 (ватопедски разказъ за охридския архиепископъ Паисий и писмо на охридския архиепископъ Софроний до цариград. патриархъ).

[6] Les deux documents ..., du milieu du XVIe siècle, sont vraiment peu favorables à la théorie de l'auteur et font entrevoir, dès 1566, l'exécution définitive de 1767 (стр. 196).

патриаршия, за да просятъ милостиня на Западъ, това било затуй, защото тѣ по-рано били на служба въ Цариградския диоцезъ. Тѣ отивали въ Цариградъ, за да получатъ паспорти и, пребивавайки тамъ, били викани въ Цариг. патриаршия за нѣкоя услуга.[1] Охридскиятъ архиепископъ Паисий, бидейки въ Цариградъ въ 1565 год. за да се снабди съ паспортъ, билъ „реквизиранъ“ (к. м.), за да председателствува църковния съборъ противъ цариг. патриархъ Иоасафъ.[2] При това нѣмало логика да си представяме „Паисия почѣтенъ като арбитъръ въ Цариградъ,[3] когато по-горе се напомнятъ мѣркитѣ, които той е взелъ срещу Патриаршията относно Италийската епархия“. Би било голѣмо снизхождение (beaucoup d'indulgence) „да се вижда последица на сърдечни отношения“ въ „прилива на кандидати, които напускали територията на Патриаршията за търсене нѣкоя охридска катедра; това по-скоро прилича на нашествие (invasion)“ (с. стр.).

Преди всичко Péchayre безъ основание се опитва да изтълкува моето мнение като плодъ на мое лично чувство къмъ Православната църква, а не като изводъ отъ факти. Не може никакъ да се съгласува това негово тълкувание съ преценката му, казана преди 3—4 реда, че съмъ разказалъ „съ грижа за безпристрастие“ и „съ голѣмо спокойствие“ историята на борбата въ Охридската църква противъ проводницитѣ на фанариотско влияние.[4] При това въ двата тома на моето съчинение за Охридската архиепископия отдѣлямъ доста мѣсто тъкмо за домогванията на Цариг. патриаршия. Това не би допустналъ единъ авторъ, за когото всичко православно е добро, както иска да каже Р. Нека отбележа, че докато критикътъ-католикъ ме вини, че съмъ измислилъ „сърдечни“ отношения между Цариградската и Охридската църква отъ respect къмъ всичко, що е православно, гръцки рецензентъ на сжщата ми книга не е съгласенъ съ моето описание на злонамѣрена фенерска намѣса въ живота на Охридската църква

[1] Durant leur séjour (за да получатъ паспорти), ces prélats furent appelés à rendre quelques services (стр. 196).

[2] Il fut réquisitionné pour présider le synode qui, sur l'ordre de Michel Cantacuzène, destitua le patriarche Ioasaph (стр. 195).

[3] П. м. съч., стр. 119.

[4] Par souci d'impartialité, l'auteur nous raconte avec beaucoup de calme cette histoire mouvementée (стр. 195).

и навѣрно ме подозира въ неприязънь къмъ всичко, що е гръцко. Съмъ съ съзнанието, че се стремихъ да бжда обективенъ и справедливъ, безъ да преувеличавамъ тъмнитѣ страни и безъ да умалявамъ свѣтлитѣ, изобщо се стараехъ да кажа истината, доколкото съмъ могълъ да я открия.

Péchayre неточно предава моята преценка за отношенията между дветѣ речени църкви презъ XVI в. и първата половина на XVII в. Никжде не наричамъ тѣхнитѣ отношения „сърдечни". Говоря само за взаимно уважение, взаимообщение, взаимно услужване,[1] но изтъквамъ, че „това взаимообщение не всѣкога било безвредно" (стр. 122) и посочвамъ факти.[2] Споветѣ за епархии не ставали решителна причина, за да се прекжсвало взаимообщението между дветѣ църкви.[3] Архиеп. Прохоръ се домогвалъ за южно-македонска епархия,[4] но при все това царигр. патриархъ Иеремия му се притекълъ на помощь срещу Павла Смедеревски.[5] Посоченитѣ отъ мене факти на взаимообщение (не на „сърдечни" отношения) може да се смѣтатъ за случайни или „да се обяснятъ съ интереса на момента", но нѣма указание, че още презъ XVI в. Царигр. патриаршия имала програма за унищожение на Охридската архиепископия. Това е само подо-

---

[1] Стр. 119: „Въ началото на разглежданата епоха (разбирай: отъ срѣдата на XVI в.), въпрѣки недоразуменията за нѣкои епархии (разбирай: Италийската и Верийската), тѣзи две църкви още се отнасяли помежду си съ уважение и дори взаимно си услужвали".

Стр. 121—122: „Внушителенъ изразъ на взаимоуважението между Охридската и Цариградската църкви е далъ одринскиятъ съборъ отъ м. май 1697 г. Въ своя актъ той е обявилъ Охридската, Ипекската и Кипърската архиепископии за „почитаема троица", сжществуваща еднакво законно, както и „богопроизведената четворица на патриарситѣ".

[2] Услугата на царигр. патриархъ (навѣрно Иеремия II) по помиряване на охридския архиепископъ Софроний съ неговия клиръ (стр. 119—120); интриги на бившитѣ охридски архиепископи Митрофанъ и Мелетий, когато пребивавали въ Цариградъ; поява на стремежъ у засилената Цариградска патриаршия да постави подъ свое влияние и подчини отслабвалата Охридска архиепископия (стр. 122—123).

[3] Трѣбва да се отбележи, че не само Охридската църква изгубвала епархии (Верийската и Италийската), а и Цариградската патриаршия (въ края на XVI в. или въ началото на XVII в. Драчката епархия минала подъ ведомството на Охридската църква).

[4] Срв. п. м. съч., стр. 63—64.

[5] С. тамъ, стр. 20. Срв. Македон. прегледъ, год. XII, кн. 1, стр. 28.

зрение, което трудно може да се поддържа, или, ако може да се твърди безъ факти, би могло да се каже, че такава програма е сжществувала още отъ учредяването на независима Охридска архиепископия, дори още по-рано — отъ създаването на независима Българска църква... Презъ XVI в. Цариград. патриаршия могла да използува два твърде тежки моменти въ живота на Охридската архиепископия, за да я унищожи, а не да чака цѣли два вѣка, за да осжществи своя разрушителенъ планъ: движението на Павла Смедеревски и ударътъ на Макария Ипекски и Мехмедъ Соколовичъ въ 1557 год. Въ първия случай, както видѣхме, тя твърде много помогнала, за да се запази мощьта и цѣлостьта на Охридската архиепископия. Въ втория случай не е известно какво положение е държала Цариград. патриаршия,[1] но съ съдействието на Мехмеда Соколовичъ и други везири тя би могла да действува и да се споразумѣе за пълненъ дѣлежъ на Охридския диоцезъ или поне да отнеме южномакедонскитѣ и албанскитѣ епархии, гдето гръцкото влияние било по-силно. Нищо подобно не виждаме.[2] Напротивъ, тогава въ цариградскитѣ църковни кржгове още давали известно значение на Охридската архиепископия като автокефална църква. Обвиняваният въ симония цариградски патриархъ Иоасафъ II се обърналъ и къмъ охридския архиепископъ Паисий да разгледа дѣлото му.[3] Сжщиятъ архиепископъ председателствувалъ свикания въ 1565 год. църковенъ съборъ по

[1] Срв. Макед. прегледъ, II. кн., стр. 41.

[2] Срв. у мене, п. съч., стр. 26—27 за смута на костурския митрополитъ въ Прохорово време. Осжденитѣ въ Никанорово време (къмъ 1557 год.) смутители — Григорий Мацуки, Максимъ и бившиятъ корчански епископъ Гавриилъ сж действували следъ Никанора въ Южна Македония, и Цариград. патриаршия могла да ги използува за пълното раздробление на Охридския диоцезъ (срв. у мене, п. съч., стр. 120).

[3] Както съобщава Мануилъ Малаксъ, намирайки се въ голѣмъ конфликтъ съ цариградскитѣ клирици и първенци (*ἀρχόντων*), цариград. патр. Иоасафъ повикалъ „всички архиереи отъ Истокъ и Западъ и отъ Пелопонесъ", за да му помогнатъ (чрезъ съборно решение) да усмири враговетѣ си. Архиереитѣ се събрали въ Цариград. патриаршия (*καὶ ἐσυνάχθησαν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν*) и станалъ съборъ (*Καὶ συνόδου γενομένης*), който обаче осждилъ Иоасафа поради симония (Crusius, Turcograecia, стр. 170). Това известие дава основание да приемемъ, че патр. Иоасафъ поканилъ и охридския архиепископъ Паисий да вземе участие съ свои епархийски архиереи въ разглеждането на разпрата му съ цариград. клирици и първенци.

дѣлото на патр. Иоасафа. Въ събора участвували и трима епархийски архиереи[1] отъ Охридския диоцезъ. Наистина противъ Иоасафа билъ мощниятъ фанариотинъ Михаилъ Кантакузинъ, нареченъ Шейтаноглу, но нѣма указания да се твърди, че Паисий билъ „реквизиранъ", сир. насиленъ да бѫде председатель на църковния съборъ. Но да допустнемъ, че било така. Пита се: защо Паисий билъ заставенъ да поеме такава ржководна роля по въпросъ отъ чужда и то първенствена църква? Ако той не е билъ таченъ за нѣщо по-висше отъ другитѣ членове на събора, то нѣмало защо да го насилватъ. Въ събора участвували митрополити на първостепенни катедри (кесарийски, ираклийски, никейски), нѣкой отъ които (по право ираклийскиятъ) могълъ да бѫде председатель на събора. Уважението, оказано въ Цариградъ на архиеп. Паисия, е фактъ, който не може да се отрече, както прави Р., нито да се омаловажи отъ факта, че въ 1566 год. сѫщиятъ Паисий се погрижилъ да си осигури Италийската епархия. Трѣбва да се изтъкне, че неговитѣ мѣрки относно Италийската епархия били насочени не прѣко срещу Цариградската патриаршия, както предава Р., а срещу елладскитѣ митрополити, които могли да действуватъ самостойно, безъ внушение на Цариградската патриаршия. Нѣкои митрополити могли да проявяватъ териториални домогвания и къмъ епархии отъ сѫщия църковенъ диоцезъ, отъ който били и тѣ.[2]

Все поради това, че Охридската архиепископия се ползувала съ уважение въ Цариградъ, свалениятъ цариградски патриархъ Иоасафъ молилъ да се свикатъ на съборъ източнитѣ патриарси, охридскиятъ архиепископъ Софроний, ипекскиятъ архиепископъ Макарий и колкото епархийски архиереи (митрополити и архиепископи) отъ Царигр. диоцезъ били

---

[1] Иоасафъ Костурски, който се подписалъ „*καὶ πρωτόθρονος πάσης Βουλγαρίας*". Анания струмишки и мъгленскиятъ епископъ (подписалъ се на славянски, но не означилъ името си) (вж. п. м. съч., стр. 577, прит. XXII). Не зная защо Германъ Сардски не посочва мъгленския епископъ въ бележката си, гдето съобщава кои архиереи подписали съборния актъ срещу Иоасафа II (*Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἑξῆς*, I, Цариградъ 1935, стр. 37—38, заб. 73).

[2] Напр. скопскиятъ митрополитъ Иоасафъ отнелъ нѣколко села отъ Дебърската епархия (вж. м. ст., „Скопската епархия" въ Годишникъ на Богосл. факултетъ, т. XVI, София 1939, стр. 44).

безпристрастни къмъ него, та да разгледатъ отново неговото дѣло и издадатъ „авторитетно опредѣление“ [1]. Наричайки охридския и ипекския архиепископъ съ титлата на автокефални църковни началници *μακαριωτάτους* (блаженейши), бившиятъ патр. Иоасафъ поставя първия по честь по-горе отъ втория — веднага следъ патриарситѣ, както било прието и въ византийско време [2]. Ако, както мисли Péchayre възъ основа на единъ съмнителенъ документъ [3], царигр. патриархъ Митрофанъ [4] още въ 1566 год. вече успѣлъ да разстрои Охридската архиепископия и да подбие нейната независимость [5], то бившиятъ царигр. патриархъ Иоасафъ не би считалъ охридския архиепископъ Софроний за важенъ факторъ въ Православната църква и не би потърсилъ неговото правосждно съдействие, което щѣло да бжде противъ волята на тогавашния цариградски патриархъ Митрофанъ.

Наистина въ времето на архиеп. Софрония има улики, за да се подозиратъ фенерски попълзновения. Отъ едно негово писмо до царигр. патриархъ (името му не е посочено) узнаваме, че той билъ твърде задълженъ къмъ тоя патриархъ, който съ писма помирилъ архиереитѣ и клирицитѣ на Охридския диоцезъ съ тѣхния архиепископъ Софроний. Поради тази нравствена зависимость писмото на Софрония е пълно съ похвали за патриарха. Авторътъ говори съ голѣмо смирение и дълбоко благоговение къмъ царигр. патриархъ,[6] сѣкашъ не е билъ началникъ на самостойна църква. Не ни е известно, на какво се дължелъ раздорътъ между Софрония и подведомственитѣ му архиереи. Незаконно ли е заелъ Софроний охридския престолъ

---

[1] . . . *καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑπὲρ ἀληθείας σπουδάσατε καὶ κατὰ τῆς ἀδικίας, ὅπως ἐξέλθῃ αὐθεντικὸς ὁρισμὸς ἐλθεῖν τοὺς ἁγιωτάτους καὶ ὀρθοδοξοτάτους πατριάρχας τούς τε Ἀλεξανδρείας κύριον Ἰωακείμ, τὸν Ἀντιοχείας Ἰωακείμ καὶ τον Ἱεροσολύμων Γερμανὸν καὶ τοὺς μακαριωτάτους ἀρχιεπισκόπους τόν τε Ἀχριδῶν κύριον Σωφρόνιον καὶ τὸν Πεκίου κύριον Μακάριον καὶ ὅσοι τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τοῦ Κωνσταντινουπόλεως εἰσὶν ἁπαθεῖς πρὸς ἐμὲ καὶ θεωρήσωσι τὴν ὑπόθεσιν μου ὁμοῦ ἁπαξάπαντες* (Crusius, Turcograecia, стр. 290).

[2] Срв. у мене. Ист. на Охр. архиепископия, I, стр. 85—87.

[3] Другъ пжть ще разгледамъ тоя документъ.

[4] Противникъ на Иоасафа II.

[5] Échos d'Orient, № 183, стр. 284.

[6] Патриархътъ е господарь, а Софроний се нарича неговъ слуга (*δοῦλος*) и му се кланя до земята като на „величайша божественость“.

или увеличилъ даждията на архиереи и клирици? Сжщо не се знае, какви размѣриималъ този вжтрешенъ раздоръ, много ли архиереи сж участвували, вземалъ ли участие народътъ? Толкова ли била остра разпрата, че трѣбвало да се поиска миротворната намѣса на цариградския патриархъ, или пъкъ безъ да е било наложително чуждото посрѣдничество, самъ архиеп. Софроний го поискалъ? На тия твърде важни въпроси може би ще се намѣри отговоръ въ документи, които въ бждеще ще се открияътъ (въ църковнитѣ архиви или въ турската държавна архива).

Писмото на архиеп. Софрония не е написано на безупрѣченъ езикъ. Както изтъква и Péchayre, той „само отчасти държи смѣтка за правилата на конструкцията и за правописа". При все това той умѣелъ да говори дипломатично, сѣкашъ той се ржководѣлъ отъ правилото „благитѣ уста желѣзни врата отварятъ". Презъ немощно умолителния гласъ на Софрония се носи тънко съскане къмъ неговия недавнашенъ покровитель, та можемъ да се усъмнимъ, дали и това писмо „не е чисто охридско произведение", подобно на писмото[1] на охридския архиепископъ, приемникъ на Матея, до цариградския патриархъ, гдето, както казва Гелцеръ, „подъ медоточивитѣ изрази скрито пълзи увиваща се въ зелената трева змия[2]. Архиеп. Софроний отправилъ това писмо, понеже низвергнатитѣ още при архиеп. Никанора Григорий Мацуки, Максимъ и Гавриилъ заедно съ гребенския епископъ Димитъръ сега пакъ смущавали Охридската църква, като първиятъ се представялъ, че го поддържа цариградскиятъ патриархъ, и посочвалъ негово писмо. Съобщавайки това, архиеп. Софроний веднага прави язвителна бележка на патриарха: „И това не е право да става, владико свети: (да подкрепяшъ) низвергнатия и изгонения и се чувствувахъ нещастникъ за църквата, че пишешъ съ такова съдържание[3].

---

[1] Отъ началото на XV в. за Видинската и Софийската епархия.

[2] Срв. у мене, п. съч., стр. 6, заб. 2.

[3] *Ἐκ δὲ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ματζούκι, πολλαῖς συγχύσαις καὶ σκάνδαλα μὲ ἀπανεύησαν. Προφασίζεται καὶ λέγει εἰς πάντας: ὅτι τὸν ἔδοσες γράμμα, καὶ τὸν γράφεις ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργὸν, καὶ στερεώνεις αὐτόν. Καὶ τοῦτο οὐ δίκαιον ἐστὶν γενέσθε* (sic), *δέσποτα ἅγιε: τὸν καθῃρημένον, καὶ δεδιωγμένον: καὶ ταλανίσθην τῆς ἐκκλησίας, νὰ γράφεις τοιούτης γενεάς* (у мене, п. съч., стр. 513). Понеже Софроний употрѣбява вин. п. вм. дат. (*ὅτι τὸν ἔδοσες γράμμα*),

Сѣкашъ за да смекчи укора, Софроний бърза да добави, че не знае, дали това писмо е написано отъ самия патриархъ или пъкъ самъ Мацуки го е съчинилъ. Затова той му изпраща копие отъ писмото *(πρόσωπον τῆς αὐτῆς γραφῆς)*, за да го прегледа и, ако наистина е патриаршеско, да го уведоми съ частно писмо, за да знае. Ако пъкъ не е патриаршеско, Софроний го моли да изпрати честно писмо до цѣлия Охридски диоцезъ, като обяви тѣзи смутители за отхвърлени, както ги отхвърлили 40 архиереи въ времето на Никанора, та съ това патриархътъ, „като мироначалникъ на всички", да даде миръ на самия Софроний и на Охридската църква.

Отъ това писмо не е ясно, че Григорий Мацуки действително билъ подбужданъ отъ цариградския патриархъ. Трѣбва да е билъ много двуличенъ и изкусенъ интригантъ тоя цариградски патриархъ (Митрофанъ или Иеремия II)[1], та,

---

то глаголътъ *νὰ γράψεις* въ последното изречение може да се отнесе къмъ предходнитѣ допълнения (вин. п.) и въ такъвъ случай изречението може да се преведе: „да пишешъ съ такова съдържание (букв. отъ такъвъ родъ) на низвергнатия и изгоненъ и причиняващъ страдания на църквата". Въ писмото има и други изрази, които мжчно се превеждатъ буквално.

[1] Първиятъ билъ на царигр. престолъ отъ 1565—4. V. 1572 и отъ 29. XI. 1579—9. VIII. 1580, вториятъ — отъ 5. V. 1572—29. XI. 1579, отъ августъ 1580 до къмъ мартъ 1584 и отъ 1587 до края на 1595 год. Писмото не е датувано. То е озаглавено *νέῳ πατριάρχῃ* отъ първия му издатель M. Crusius, който сигурно се основавалъ на увода въ писмото, гдето архиеп. Софроний хвали патриарха, че е възсиялъ като звезда и слънчевъ лжчъ и озарилъ всички, станалъ пастирь на църквата Христова (вж. у мене, п. съч., стр. 513 и преводъ стр. 514). Не е известно, докога е стоялъ архиеп. Софроний на охридския престолъ. Той се споменава още въ надписъ на храма на кичевския манастиръ „Пречиста", но годината (1564) не ще да е вѣрна, защото посоченията индиктъ 15 не съответствува на тая година (вж. у мене, п. съч., стр. 190. заб. 2).

Управлението на архиеп. Софрония се прекратило преди 20 ноември 1582 год., когато на охридския престолъ се явява Гавриилъ. До това време новъ царигр. патриархъ (въ смисълъ пръвъ пжть заелъ патриаршеския престолъ) може да се смѣта само Иеремия II. Поради това Голубински (Кратк1й очеркъ исторіи правосл. церквей, стр. 135[22]) и Гелцеръ (Der Patr. v. Achrida, стр. 25) приематъ, че писмото на Софрония било отправено до тоя царигр. патриархъ, заелъ катедрата въ май 1572 год. Сжщото твърдение изказахъ и азъ (п. съч., стр. 190). Péchayre е по-склоненъ да мисли, че писмото било адресирано до патр. Митрофана, а не до Иеремия II по две съображения: поради „финансовитѣ искания" въ писмото (той твърди, че царигр. патриархъ наложилъ на Охридската църква нови такси) и поради

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

следъ като помирилъ архиереитѣ съ Софрония, взелъ явно

това, че царигр. патриархъ не е билъ тъй скоро избранъ, както мислѣлъ M. Crusius, защото до отправянето на това писмо били размѣнени вече други писма между Софрония и царигр патриархъ (п. сп., стр. 288). Указание за първия мотивъ нѣма въ писмото, както ще видимъ. Вторията мотивъ, изглежда, е основателенъ. Въ писмото си Софроний съобщава на патриарха, че чрезъ писмата му всички се помирили съ него (*καὶ μὲ τὰς τιμίας σου γραφὰς εἰρήνευσαν οἱ πάντες μεθ' ἡμῶν*) и че до отправянето на Софрониевото писмо всички били въ миръ (*καὶ εἰρηνικῶς τυγχάνω ἕως τῆς δεύρο ἐξάπαντας*). Очевидно, минало известно време отъ избора на патриарха до изпращането на помирителнитѣ му писма до Охридската църква и отъ омиротворението на последното до изпращането на въпросното Софрониево писмо. Все пакъ този промежутъкъ могълъ да бѫде по-малъкъ отъ година, и архиеп. Софроний би ималъ основание да счита, че патриархътъ още билъ въ началото на своята служебна дейность. Ако било изминало много време, следъ като патриархътъ седналъ на престола, архиеп. Софроний не би се изразилъ въ хвалебното си обръщение къмъ патриарха съ глаголни форми, които показватъ начеване на дейността (*ὡς ἀστὴρ... ἐξέλαμψας καὶ κατεφώτισας πάντας. Ἐξεχύθη γὰρ ἡ χάρις ἐν χείλεσί σου καὶ γέγονας ποιμὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*), а би употрѣбилъ сегашно време, за да означи продължителността на действието, и поне въ първото изречение би казалъ: *Ὡς ἀστὴρ ...ἐκλάμπεις καὶ καταφωτίζεις πάντας* (като звезда ... сияешъ и озаряващъ всички). Така че заглавието *νέῳ πατριάρχῃ*, поставено отъ M. Crusius, не е било неоснователно, и може да се смѣта, че Софрониевото писмо било отправено до патр. Иеремия II недълго, следъ като последният заелъ престола (въ края на 1572 или въ началото на 1573 год.).

Похвалитѣ въ Софрониевото писмо за патриарха, колкото и да сж риторични, все не сж съвсемъ кухи фрази. Софроний представя патриарха лжчезаренъ свѣтилникъ за всички, „богонаученъ равноапостолъ“, „цвѣтъ на всѣко знание“, „наставникъ (*καθηγητὴς*) на Цариградъ“. Тия епитети поскоро биха били казани за Иеремия II, отколкото за Митрофана. Съвременният хронографъ Малаксъ (*Πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία* у Crusius, Turcograecia, II, стр. 176-184) се изказва съ възторгъ за Иеремия: архиерей справедливъ, безукоренъ, истински богочестивъ, милостивъ, преподобенъ, незлобенъ (*ἄκακον*), неподкупенъ (*ἀμίαντον*). Съ неговия изборъ за патриархъ се изпълнили думитѣ на ап. Павла въ посланието му къмъ евреитѣ: „Братя, такъвъ първосвещеникъ намъ подобаваше“ (срв. К. N. *Σάθα, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β'*, Атина 1870, стр. *δ'*). Иеремия билъ високообразованъ (билъ ученикъ на тримата прочути учители Иеротей Монемвасийски, Арсений Търновски и Дамаскинъ Студитъ, после слушалъ и Матея Критянинъ). И като патриархъ той продължавалъ „ноще и дене“ да се занимава съ богословие, философия и др. науки и не преставалъ да учи народа и да проповѣдва словото Божие на всички благочестиви (с. тамъ, стр. *ε'* и *ιβ'*). М. Гедеонъ предава това съобщение въ смисълъ че патр. Иеремия слушалъ граматическитѣ и философски науки въ патриаршеската академия (*Πατριαρχικοὶ πίνακες*, стр. 599).

Сходни сравнения за дейността на патр. Иеремия II намираме и у Малакса. Дейността на Иеремия излжчва все свѣтлина. Той украсилъ патриар-

да поддържа стари смутители на Охридската църква[1] и низ-

шеския храмъ „Всеблажена" (*ἡ Παμμακάριστος*) и съ това се изпълнили свещенитѣ думи „църквата е многосвѣтло небе" (*οὐρανὸς πολύφωτος ἡ ἐκκλησία*). Храмътъ, безъ да има запалена свѣтлина, и ноще свѣтѣлъ като слънце. Направениятъ отъ сжщия Иеремия скжпоценѣнъ патриаршески престолъ въ сжщия храмъ свѣти като звезда зорница (*φωτιζει καὶ λάμπει, ὥσπερ ὁ ἀστέρας τῆς αὐγῆς*) (с. тамъ, стр. *ιγ'* и *ιε'*). Въ ямбическата епиграма отъ 1. III. 1577 г. върху сжщия престолъ се казва, че Иеремия свѣти повече отъ слънце (*Ἱερεμίου ... λάμποντος ἡλίου πλέον*) (с. тамъ, стр. *ιε'*). Малаксъ уподобява Иеремия на ап. Петра, корифей на апостолитѣ (с. тамъ, стр. *ιζ'*). Изразътъ на Софрония „*λοιμὴν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*" по-скоро може да се отнесе къмъ Иеремия, който билъ строгъ пазитель на православието, отколкото къмъ Митрофана, който още като кесарийски митрополитъ билъ обвиненъ въ католикофилство и чийто баща, българинъ, билъ смѣтанъ за богомилъ (*καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Βούλγαρος ἀπὸ τὰ Κάνενα, Βογομίλος, ὡςἐβεβαίωναν οἱ γέροντες, εἰς τὴν αἵρεσιν*, у *Σάθα*, п. съч., *Χρονογράφος Δωροθέου*, стр 5).

[1] Тѣ смущавали Охридската църква и следъ архиепископа Никанора, при когото, както казахъ, голѣмъ архиерейски съборъ (отъ 40 архиереи, споредъ Софрония) ги осждилъ (*καθὼς τοὺς εἶχαν ἐξωστρακισμένους εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κυρίου Νικάνορος τεσσαράκοντα ἀρχιερεῖς διὰ τὴν μιαρὰν τοῦ χειροτονίαν καὶ διὰ ἕτερα ἐγκλήματα ὧν ἐποίησαν*, у мене, п. съч., стр. 513 и Revue des études grecques, т. XI, 1898 г., стр. 305, статия на B. A. Mystakidès, Notes sur Martin Crusius). Сещу тѣхъ се борѣли Никаноровитѣ приемници Акакий и Паисий. Григорий Мацуки и другаритѣ му се видѣли принудени да избѣгатъ отъ Охридския диоцезъ, скитали на истокъ и на западъ, Григорий Мацуки ходилъ изъ цѣло Влашко да събира милостиня и следъ като спечелилъ нѣкаква парична сума, се върналъ въ Охридския диоцезъ да се бори заедно съ Максима и Гавриила за катедри (*Περὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ματζούκι εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κυροῦ Νικάνορος ἐσυγχύζοντο μετ' αὐτούς, καὶ εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κυροῦ Ἀκακίου καὶ ἀπὸ ταὺ τὸν ὁ κυρὸς Παΐσιος ... Εἰς τὸν καιρὸν ἐκεινῶν* (sic) *ἔφευγαν, καὶ μήτε ἀνατολὴ ἄφισαν, οὔτε δύσιν, καὶ ὁ κυρὸς Γρηγόριος ὁ Ματζούκις ἐζητοῦσεν εἰς τὴν Βλαχίαν ἅπασαν καὶ ἀπόκτησεν καποιόν τι· καὶ ἦλθεν νὰ πολεμᾶ τὴν ἐκκλησίαν Χριστοῦ καὶ ἡμᾶς παντας*, Revue des études grecques, т. XI, стр. 304—305). Подъ *Βλαχίαν* Péchayre разбира Пиндската влашка покрайнина (п. сп., стр. 287), но тя не е била наричана *Βλαχία*. Презъ срѣднитѣ вѣкове различавали *Μεγάλη Βλαχία* въ Тесалия, но не просто *Βλαχία*, както презъ XVI в. било наричано влашкото княжество: патр. Иеремия II и Иеротей Монемвасийски *ἦλθαν εἰς τὴν Βλαχίαν* (хронография на Доротея Монемвасийски, у *Σάθα*, п. съч., стр. 18). Изразътъ *εἰς τὴν Βλαχίαν ἅπασαν* показва, че областьта, въ която Григорий Мацуки просилъ милостиня, (*ἐζητοῦσεν* отъ *ζητεύω*=mendier), била просторна. Богатата влашка държава е привлѣкла и Григория Мацуки, както други духовни лица отъ Турско, а не угнетеното отъ турци пиндско население. Изразътъ *καὶ μήτε ἀνατολὴ ἄφισαν, οὔτε δύσιν* не показва, че Григорий Мацуки и другаритѣ му „не напустнали вече Истокъ и Западъ", както превежда P. (mais ils ne quittèrent

вергнати лица, отъ които отбѣгвали клирици и архиереи.[1] Такъвъ низъкъ характеръ не е ималъ Иеремия II. Митрофанъ, споредъ Герлаха, билъ човѣкъ възпитанъ и сериозенъ (humanissimus, simulque gravis)[2] но той билъ и користолюбивъ.[3] Би могло да се мисли, че Митрофанъ билъ способенъ да промѣня поведението си за свои лични интереси, обаче не може да се поддържа, че именно него е ималъ предъ видъ архиеп. Софроний.

Споредъ мисъльта на Péchauге, намѣсата на царигр. патриархъ въ Охридския диоцезъ имала не само мораленъ характеръ, а и материаленъ. Патриархътъ билъ наложилъ на Охридската църква нови такси (стр. 288). Той се основава на изречението въ писмото на архиеп. Софрония (по изданието на Mystakidès): *Ἐλτιζάμια ἀνέβασες καὶ ἀβανίαις, ὡς οὐκ ἔχω τὶ γράφειν σοι, ὦ ἱερὰ κεφαλὴ καὶ κορωνίδα πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν*[4] P. превежда: Tu (патриархътъ) as élevé des taxes et de redevances à un tel degré que je ne sais que te dire... (стр. 287). Наистина глаголътъ *ἀνέβασες* е II л. и сочи на лицето, къмъ което се обръща архиеп. Софроний, сир. цариградския патриархъ. Но трѣбва да се отбележи, че Софроний и въ другъ случай не употрѣбява правилно глаголно окончание (не съгласува сказуемото съ подлога):[5] *καὶ ἡμεῖς... οὐ πταίγωμαι αὐτούς... Εἰ δὲ, ἡμεῖς τὶ ἐπταίσαμας αὐτούς.*[6]

Ако *ἀνέβασες* се вземе по смисълъ за II л., сир. се отнесе къмъ цариградския патриархъ, то изречението остава откжснато, безъ логическа връзка въ контекста. Току що

---

pas plus l'Est que l'Ouest, стр. 287), та да се мисли, че *Βλαχία* се намирала на западъ отъ Охридския диоцезъ. Смисълътъ на изречението е, че, следъ като избѣгали, тѣ не сж оставили непосетени източни и западни области, т. е. скитали на истокъ и на западъ.

[1] *καθηρημένοι καὶ ἀποφασισμένοι ὄντες ἐκ τῆς συνόδου καὶ μήτε κληρικοὶ προσδέχονται αὐτούς, μήτε ἀρχιερεῖς συμφοροδν μετ' αὐτούς.*

[2] Crusius, Turcograecia, стр. 212.

[3] При неговото управление явно се вършела симония. Следъ като си подалъ оставката отъ патр. престолъ, Митрофанъ взелъ две епархии и продалъ едната (Лариската) за 1000 жълтици (Хронография на Доротея Монемвасийски у *Σάθα*, п. съч., стр. 9). Вж. у сжщия съборния актъ отъ 1580 год., стр 149.

[4] Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 304; срв. тукъ, стр. 13, забел. 1.

[5] При увѣреность, че Mystakidès вѣрно е прочелъ тия думи.

[6] П. сп., стр. 303 и 304.

започналъ да се оплаква отъ Григория Мацуки, че много безпокойствия и скандали му правѣлъ, архиеп. Софроний не продължава да говори конкретно за неговата безчинна дейность, а посочва беззаконие на патриарха, когото предъ два реда възхвали за помирителното му посрѣдничество, и следъ това пакъ продължава разказа си за Григория Мацуки[1]. Колкото и да не държалъ смѣтка за правиленъ синтаксисъ, архиеп. Софроний не губѣлъ логическата връзка на мислитѣ си. По-доле въ писмото си, като съобщава, че Григорий Мацуки заедно съ сподвижницитѣ си Максимъ и Гавриилъ и нѣкои костурчани „направилъ 600 жълтици елтизамъ“, той пояснява: „както писахъ преди“ (=по-горе).[2] Явно е, че въ началото на писмото си архиеп. Софроний има предъ видъ елтизама[3] на Григория Мацуки и глагола *ἀνέβασες* е lapsus calami вм. *ἀνέβασε*. Така разказътъ за Григория Мацуки не се прекѫсва: „А отъ страна на Григория Мацуки ме сполетѣха много безпокойствия и скандали. Покачи (той) елтизами и (разпространява) клевети[4] до такава степень, че не зная какво да ти пиша, о свещена главо и корона на всички църкви. Той представя за предлогъ и казва на всички, че ти си му далъ писмо и го наричашъ братъ и съслужитель и го подкрепяшъ.“

Въ сѫщото си писмо архиеп. Софроний съобщава и за другъ смутитель Димитрий, за когото и по-рано освеломилъ сѫщия цариградски патриархъ. Архиеп. Софроний

---

[1] *Εἰ δέ* (по изданието на Crusius *Ἐκ δὲ*), *ἐκ τοῦ γρηγορίου ματζούκι, πολλαῖς συγχύσαις καὶ σκάνδαλα μὲ ἀπανεύησαν. Ἐλτιζάμια ἀνεβασες* (?) *καὶ ἀβανίαις, ὡς οὐκ ἔχω τὶ γράφειν σοι, ὦ ἱερὰ κεφαλὴ, καὶ κορωνίδα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. Προφασίζεται καὶ λέγει εἰς πάντας ὅτι τὸν ἔδωσες γράμμα καὶ τὸν γράφεις ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργὸν καὶ στερεώνεις αὐτὸν* (Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 304; у мене, п. съч., стр. 513).

[2] *Καὶ ἐποίησεν ἑξακόσια φλουρία τῶν ἀριθμῶν ἐλτιζάμιον ὁμοῦ μετ' αὐτῶν τῶν ἀνιέρων, ὃς προεγράψαμεν· καὶ μὲ μερικὰ πρόσωπα ἐκ τῶν κασταριανῶν* (Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 305).

[3] Mystakidès дава следното обяснение (с. сп., стр. 304, заб. 3): *Ἐλτιζάμια* е арабска дума. Въ единъ ржкописенъ словарь (въ сѫщия ржкописъ, гдето е и писмото на архиеп. Софрония) M. Crusius написалъ: «*ἐλτιζάμια, ἐπαύξησις*, auctio“. Споредъ това обяснение, елтизамъ значи увеличение на данъци и налози.

[4] Péchayre превежда: „такситѣ и задълженията“, но *ἀβανία* е *συκοφαντία* (клевета, интрига, злодумство).

изплатилъ на В. Порта миналогодишния харачъ и изпратилъ Димитрия да го събере отъ епархийскитѣ архиереи. Димитрий го събралъ, но нищо не е давалъ на архиеп. Софрония отъ събраната парична сума. Архиеп. Софроний изплатилъ и пешкеша[1] чрезъ киръ (= епископъ?) Гедеона, който броилъ жълтицитѣ, но Димитрий казвалъ, че това не сж били пари на Софрония, а той ги е далъ отъ собственитѣ си срѣдства. Така Димитрий ставалъ сподвижникъ на Григория Мацуки. За да го отклони отъ тоя пжть, архиеп. Софроний послушалъ цариградския патриархъ, който въ свое писмо[2] го съветвалъ да постави Димитрия за гребенски епископъ вмѣсто починалия Леонтий. Далъ му тази катедра, но при следнитѣ условия: най-напредъ архиеп. Софроний да събере „бакиитѣ“ (недоборитѣ) отъ харача и следъ това епископъ Димитрий да събира сжщо. Софроний изпратилъ въ Гребена заедно съ епископа Димитрий свои екзарси да събератъ „бакиитѣ“ на покойния епископъ Леонтий, обаче епископъ Димитрий, щомъ отишълъ въ епархията си, взелъ да гони архиепископскитѣ екзарси и събиралъ отъ цѣлата епархия[3] стари и нови приходи. „Колко не стои на думата си — се провиква архиеп. Софроний — този безчестникъ, който смущава и цепи църквата Христова.“[4]

---

[1] Не е ясно за кой архиерей той платилъ пешкешъ (еднократенъ данъкъ, който всѣки епископъ трѣбвало да плати на султана за бератъ), но щомъ Димитрий казвалъ, че е далъ свои пари за пешкеша, то трѣбва да се заключи, че спорътъ билъ за пешкеша, който той трѣбвало да даде за бератъ като гребенски епископъ.

[2] Това писмо ще да е едно отъ онния писма на царигр. патриархъ, благодарение на които, както казва архиеп. Софроний въ началото на писмото си, се помирили съ него архиерентѣ и клирицитѣ: *πῶς δὶ εὐχῶν σῶν ἁγίων καὶ μὲ τὰς τιμίας σου γραφὰς εἰρήνευσαν οἱ πάντες μεθ' ἡμῶν· ἀρχιερεῖς τε καὶ κληρικοὶ τῆς ἡμετέρας ἐπαρχίας καὶ εἰρηνικῶς τυγχάνω ἕως τῆς δεύρο ἐξάπαντας* (п. сп., стр. 303—304; у мене, п. съч., стр. 513). Срв. тукъ, стр. 10, заб.

[3] Вж. обяснение въ следващата забележка.

[4] *Καὶ μετὰ τοῦ δημητρίου, ὅπερ γινώσκεις· τὸ ἐπερίσυννον χαράτζιον ὁποῦ ἐπλήρωσα εἰς τὴν Πόρτα τὴν ἀθδεντικὴν ἐξαπέστειλα αὐτὸν καὶ τὸ ἐσύναξε ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τανῦν αἰτῶ καὶ οὐκ ἀποδίδει ἡμῖν τὶ τόσινουν* (sic). *Καὶ πάλιν τὸ πεσκέσιον ὅπερ ἐδώσαμαι καθὼς τὸ γινώσκει καὶ ὁ κῦρ Γεδεὼν ὅπου ἀρίθμηζε τοὺς χρυσινοὺς ἐκείνους λέγει ὅτι, ἡμέτερα οὐχ ὑπῆρχαν, ἀλλὰ αὐτὸς δέδωκε ταῦτα ἐξ αὐτοῦ καὶ γίγνωνται τὸ ἓν μετὰ τοῦ ματζοῦκι, καὶ ποιοῦσι τὰ σκάνδαλα αὐτά. Ἡμεῖς, δέσποτα ἅγιε, καθὼς ἐδιαλάμβανεν τὸ τίμιόν σου γράμμα ὅτι, νὰ ἀναπαύσω αὐτὸν εἰς τὸν Γρεβαινὸν μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ κυροῦ Λεοντίου· δέδωκα αὐτὸν τὸν τόπον* (погр. *τόσον*) *ὡς ἐκέλευεν ἡ Πανα-*

Péchayre твърди, че Димитрий билъ назначенъ за гребенски епископъ по заповѣдь на цариградския патриархъ (sur l'ordre du patriarche) (стр. 288). Той ще да се основава на изречението въ Софрониевото писмо: *δέδωκα αὐτὸν τὸν τόπον ὡς ἐκέλευεν ἡ Παναγιότη(ς)σου*. Глаголътъ *κελεύω* не значи само заповѣдвамъ, а и подбуждамъ, съветвамъ, предлагамъ. Самъ Péchayre, като предава на френски тая часть отъ писмото на Софрония (стр. 287—288), вѣрно превежда глагола *ἐκέλευσεν*: „a demandé", сир. Софроний назначилъ Димитрия въ Гребена съгласно съ искането на патриарха. Мисля, че

γιότη(ς) σου μὲ τοιοῦτον τρόπον· ὅτι, νὰ συνάζομεν ἡμεῖς ταμπακίδια τὸ χαράτζιον καὶ μετὰ ταῦτα νὰ συνάζει αὐτὸς καὶ ἐξαπέστειλα καὶ ἐξάρχους μετ' αὐτὸν ὁμοῦ ἐκεῖσε νὰ συνάξουν τουμπάκια τοῦ κυροῦ λεοντίου· καὶ αὐτὸς ἕως ὅτου ἐπανῆλθεν ἐκεῖσε, καὶ διώχνει τοὺς ἡμετέρους ἐξάρχους καὶ συνάζει τὴν ἅπασαν ἐπαρχίαν, παλαιά τε καὶ νέα εἰσοδήματα· καὶ ποσῶς εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ δὲν στέκεται ὁ πανμίαρος, ὁ σϋνχησθεὶς καὶ σχῖσματισθεὶς τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ (Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 305). Израза *καὶ συνάζει τὴν ἅπασαν ἐπαρχίαν* Péchayre превежда: à travers toute notre province (стр. 288), сир. епископъ Димитрий събиралъ стари и нови доходи въ цѣлата епархия Охридски диоцезъ. Въ посочения изразъ („и събира изъ цѣлата епархия") се разбира епархията на Димитрия, сир. Гребенската. Думата е за харача на тая епархия, която била дадена на Димитрия съ условие да не събира тамъ неплатения остатъкъ отъ стария харачъ.

Израза *ταμπακίδια τὸ χαράτζιον* и *τουμπάκια τοῦ κυροῦ Λεοντίου* Péchayre превежда: le karadj des tabacs (харача на тютюнитѣ) и les tabacs du seigneur Léonce (тютюнитѣ на господина Леонтия) (стр. 288), сир. условието било Софроний да събира харача отъ тютюнитѣ, и той изпратилъ свои екзарси да събератъ тютюнитѣ на епископа Леонтий. Преди всичко харачъ не се плащалъ за тютюни, а за живо население. Отдѣлнитѣ автокефални църкви плащали годишенъ харачъ като данъкъ за право на сѫществуване. Синодътъ на една помѣстна Църква разхвърлялъ харача върху епархиитѣ, всѣка отъ които била длъжна да внесе своя дѣлъ на висшия си началникъ (патриарха или архиепископа), който билъ държанъ отговоренъ отъ турската власть за нередовното плащане на харача и поради това понѣкога го изплащалъ отъ свои срѣдства, както напр. Софроний (за тоя данъкъ срв. у мене, п. съч., стр. 63—64 и 408—409). Думитѣ *ταμπακίδια* и *τουμπάκια* се състоятъ отъ членъ и *μπακίδια* или *μπάκια* (отъ турската дума бекая, мн. ч. бекийе). Срв. официални писма у мене, Скопската епархия, Годишникъ на Богосл. ф-тъ, София, т. XVI, стр. 180: *καὶ τῶν πακιγήδων*, стр. 184: *τῶν πακιγέδων*. Du Cange превежда думата *ταμπάκια* съ reliqua, като за примѣръ дава тоя текстъ (*μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ κυροῦ Λεοντίου* и пр.) и извадка изъ писмо на царигр. патриархъ Иеремия II (дава право на своя екзархъ да събира *τὰ ἀῤῥεντικὰ ἤτοι τα ὀφειλόμενα ἐκ πολλοῦ*) (Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis, I, col. 1526).

„a demandé“ не е равнозначно съ „sur l'ordre du patriarche“, както прави изводъ Péchayre. При това глаголътъ *ἐκέλευσεν* е употрѣбенъ по-скоро отъ учтивость, а не като точенъ изразъ на формата, въ която патриархътъ се изказалъ по въпроса за Димитрия. Думата *ἐκέλευσεν* съответствува на смирения тонъ, съ който говори Софроний въ писмото си, на привидното положение, въ което той се поставя като *δοῦλος* къмъ *μεγίστη ἁγιωσύνη* и *κορωνίδα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν* (цариградски патриархъ). Че наистина *ἐκέλευσεν* за Софрония имало смисълъ на съветвалъ или внушавалъ, това е ясно отъ по-горното изречение, гдето казва, че той се отнесълъ къмъ Димитрия тъй, както патриархътъ посочвалъ въ писмото си до Софрония, именно „да успокои“ Димитрия въ Гребена, следъ като овдовѣла тамошната катедра.[1] Може да се мисли, че цариградскиятъ патриархъ се познавалъ съ Димитрия,[2] та се погрижилъ за неговото служебно издигане, но това не е било налагане. Най-много може да се смѣта за ходатайство. Софроний взелъ подъ внимание съвета или внушението на патриарха, но условно. Очевидно, той билъ свободенъ да не удовлетвори Димитрия.

Не се знае, дали се отзовалъ царигр. патриархъ на Софрониевата молба, т. е. съ послание до клира и народа въ Охридския диоцезъ да е осждилъ реченитѣ врагове на архиеп. Софрония. Нѣма известия и за по-нататъшната участь на тия смутители. Въ всѣки случай възъ основа на Софрониевото писмо може да се приеме само това, че Григорий Мацуки използувалъ името на цариградския патриархъ за свои кариеристични цели и може би ималъ приятели въ фенерскитѣ

---

[1] *Ἡμεῖς, δέσποτα ἅγιε, καθὼς ἐδιαλάμβανεν τὸ τίμιόν σου γράμμα ὅτι, νὰ ἀναπαύσω αὐτὸν εἰς τὸν Γρεβενὸν μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ κυροῦ Λεοντίου.*

[2] Както се знае, преди да заеме цариградския престолъ (5.V.1572 г.). Иеремия II билъ лариски митрополитъ (навѣрно наследилъ Неофита, който подписалъ съборния актъ отъ 1565 год. противъ цариградския патриархъ Иоасафъ II, срв. *Σάθα*, п. съч., стр. *ε'*, заб. 1). Освенъ това той билъ ученикъ и на Дамаскина Студита, навпактски митрополитъ (с. тамъ, хроногр. на Доротея, стр. 9: *καὶ ἔμαθε εἰς τὸν Μονεμβασίας, εἰς τὸν Τορνόβου ὀλίγον, εἰς τὸν Δαμασκηνὸν τῆς Ναυπάκτου*). Не може да се твърди, че Дамаскинъ е училъ Иеремия, когато той билъ навпактски митрополитъ, но, кѫдето и да слушалъ уроцитѣ на Дамаскина (въ Солунъ, Рентина, гдето Дамаскинъ билъ епископъ, или въ Навпактъ), Иеремия се намиралъ близу до южнитѣ епархии на Охридския диоцезъ. Въ това време може би той ималъ случай да се запознае съ Димитрия.

срѣди,[1] гдето се говорѣло, че следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ (1453) билъ направенъ опитъ да бждатъ унищожени Охридската и Ипекската църква, както станало съ Търновската.[2] Освенъ че нѣма безспорно указание въ Софрониевото писмо, но и самиятъ фактъ, че Охридската архиепископия запазила южнитѣ си епархии (Костурска, Корчанска, Гребенска), гдето действували противницитѣ на архиеп. Софрония, прѣчи да се приписва на цариградския патриархъ сътрудничество съ Григория Мацуки и другаритѣ му. Ако действувалъ чрезъ тѣхъ, тойималъ твърде благоприятенъ моментъ, за да отнеме епархиитѣ, гдето действували враговетѣ на архиеп. Софрония.

Поради изтъкнатитѣ доводи не може да се поддържа категоричното твърдение на Péchaуre, че властьта на царигр. патриархъ е тежала надъ Охридската църква до смъртьта на великия везиръ Мехмедъ Соколовичъ, „който го билъ опълномощилъ“.[3] Това твърдение е само изводъ отъ предположението, че Мехмедъ Соколовичъ опълномощилъ царигр. патриархъ Митрофанъ да тури ржка върху Охридската архиепископия. Дори въ съмнителения документъ (ватопедски разказъ за охридския архиепископъ Паисий), на който се основава Р., въ такава роля е посоченъ султанъ Селимъ II (1566—1574), а не великиятъ везиръ. Както и по-горе изтъкнахъ, Мехмедъ Соколовичъ, ако е искалъ унищожението на Охридската църква,[4] би я подчинилъ по-скоро на Ипекската архиепископия, чиито началници — негови близки роднини (Макарий, Антоний и Герасимъ), щомъ се поставилъ въпросътъ за унищожението на Охридската архиепископия, не биха се отказали отъ изкушението да си присъединятъ поне нейнитѣ останали български епархии. Да допустнемъ, че Мехмедъ Соколовичъ е далъ на царигр. патриархъ

---

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 120, заб. 1.

[2] Отражение на тази мълва е съобщението на Иеракса, логотетъ на Царигр. патриаршия, отъ 1572 год. (срв. у мене, стр. 9, заб. 1 и стр. 62, заб. 5).

[3] Cette main mise du patriarche ne dura sans doute pas plus que le grand vizir Sokoli (assassiné en 1719, погр. вм. 1579), qui l'avait autorisée (стр. 284).

[4] Въ документа се казва, че Охридската патриаршия била унищожена при султанъ Селима II.

власть надъ Охридската църква. Нѣма основание да се съмняваме, че това нововъведение не е извършилъ той безъ съгласието на султана. Ако тая промѣна е траяла, докато билъ живъ Мехмедъ Соколовичъ, трѣбва да се мисли, че и приемникътъ на Селима II, султанъ Мурадъ III (1574—1595), я потвърдилъ.[1] Въ такъвъ случай на какво основание трѣбва да се допустне, че следъ убийството на Мехмеда Соколовичъ (1579) Охридската църква се освободила отъ властьта на царигр. патриархъ?

Споредъ Péchayre, Охридската архиепископия влѣзла въ

---

[1] Това било въ връзка съ обичая да се внася п е ш к е ш ъ на всѣки новъ султанъ за потвърждение на берата, издаденъ отъ предишния султанъ. Така царигр. патриархъ И е р е м и я II, споредъ разказа на Малакса, взелъ опредѣления пешкешъ отъ 2,000 жълтици (*τὸ διατεταγμένον πεσκέσιον, ἤτοι κανίσκιον, τὰς δύο χιλιάδας τὰ φλωρία*), отишълъ при новия султанъ М у р а д ъ, поклонилъ му се и цѣлуналъ ржката му „споредъ обичая на патриарситѣ“ (*ὡς ἔναι συνήθεια τῶν πατριαρχῶν*). Султанътъ потвърдилъ неговия бератъ, който му далъ покойниятъ султанъ Селимъ, и заповѣдалъ да му дадатъ новъ бератъ, съ който му се давало право да поставя и сжди митрополити, архиепископи, свещеници и всѣки гръкъ (*καὶ πᾶσαν ἄνθρωπον ῥωμαῖον*), да управлява църкви и манастири, като всѣки противникъ на тоя бератъ щѣлъ да бжде наказанъ отъ държавата (у Crusius, Turcogr., стр. 182; *Σάθα*, п. съч., стр. *ιγ'—ιδ'*).

Както видѣхме (тукъ, стр. 14), охридскиятъ архиепископъ Софроний платилъ обичайния пешкешъ (*τὸ πεσκέσιον*). Не е посочено за кого е внесълъ сумата. Повидимому трѣбва да се мисли, че той платилъ пешкеша за новия гребенски епископъ Димитрий, който твърдѣлъ, че го платилъ отъ свои срѣдства. Обаче Софроний говори за пешкеша преди да съобщи, че поставилъ Димитрия за гребенски епископъ и за своеволията му въ Гребенската епархия. По контекстъ *τὸ πεσκέσιον* има връзка съ *τὸ ἐπερίσυνον χαράτζιον*, изплатенъ сжщо отъ Софрония. Както се подразбира, че тоя харачъ билъ данъкъ на Охридската архиепископия, така може да се подразбира, че и пешкешътъ, даденъ отъ Софрония, билъ налогъ за сжщата. Димитрий злоупотрѣбилъ съ харачната сума преди още да стане гребенски епископъ, именно когато действувалъ като чиновникъ (екзархъ) на Охридската архиепископия. Понеже веднага следъ това архиеп. Софроний говори за спора му съ Димитрия за пешкеша, то би могло да се мисли, че тоя споръ се явилъ сжщо въ това време. Не е изтъкната причината, поради която Димитрий не е давалъ нищо на архиеп. Софрония отъ събрания диоцезенъ харачъ, но като че ли подъ предлогъ, че той платилъ пешкеша, който дължалъ Софроний, и съ това уравнилъ смѣтката си съ него. Ако приемемъ, че този пешкешъ билъ архиепископски, то не го ли е внесълъ Софроний на султанъ Мурада III по сжщата причина, поради която и патр. Иеремия II далъ пешкешъ на тоя султанъ?

по-нормаленъ животъ, защото областнитѣ паши (въ Охридския диоцезъ) не могли да гледатъ благоприятно на единъ новъ експлоататоръ въ областьта, повѣрена на тѣхнитѣ грижи (стр. 284).[1] Това е едно предположение, което не разрешава загадката. По-рано тия паши нѣмали ли такова желание? Ако го имали, то какво имъ струвало да помогнатъ на архиеп. Софрония, ако не срещу Григория Мацуки, който, да речемъ, билъ поддържанъ отъ цариград. патриархъ, то после срещу сподвижницитѣ му Максимъ и Гавриилъ и да вразумятъ Димитрия да не присвоява чужди пари? Мѣстни паши могли да бѫдатъ въ услуга както на архиепископа, тъй и на неговитѣ противници. Едва ли тѣзи висши клирици могли да смущаватъ Охридската църква толкова време, ако не намирали подкрепа у нѣкои мѣстни турски голѣмци. Тукъ въпросътъ не е само за безчиния на външни нашественици, каквито Péchayre смѣта враговетѣ на Софрония,[2] а за промѣна на юридическо положение — възстановление на независимостьта на Охридската архиепископия, (освобождението ѝ отъ властьта на цариград. патриархъ). Ако наистина отъ 1566—1579 год. била накърнена нейната независимость, както е склоненъ да приема P., то мѫчно може да се вѣрва, че мѣстнитѣ паши можели да иматъ толкова силно влияние въ Цариградъ, че да склонятъ султанъ Мурада III да отмѣли установеното отъ баща му.

Има и друго едно обстоятелство, което не позволява да се приеме, че султанъ Селимъ II е посегналъ на Охридската архиепископия. Въ ватопедския разказъ за архиепископа Паисий[3] изрично се казва, че следъ като въ 1565 год. (?) охридскиятъ архиепископъ Паисий билъ докаранъ въ окови въ Цариградъ и предаденъ на цариградския патриархъ (Митрофанъ),

---

[1] Стр. 284: puis l'archevêché reprit sa vie plus normale, car les pachas de la région n'avaient pas dû voir d'un oeil favorable l'accession d'un nouvel exploitant dans la région confiée à leurs soins.

[2] Споредъ Péchayre, има редъ факти, произлизащи, изглежда, отъ мѣрката, която цариград. патриархъ Митрофанъ взелъ срещу Охридската патриаршия, както се посочва въ ватопедския разказъ: затварянето на архиеп. Паисия, произволно назначаване на епископи въ Охридския диоцезъ, нахлуване (envahissement) на авантюристи вече осждени или несполучили да бѫдатъ избрани въ Цариград. диоцезъ, най-после налагане на нови такси въ полза на цариград. патриархъ (п. сп., стр. 284).

[3] Péchayre предава разказа въ френски преводъ (п. сп., стр. 283).

Охридската патриаршия била унищожена (la patriarcat d'Ochrida fut aboli). Не зная защо Péchayre, който се отнася довѣрчиво къмъ тоя документъ, не нарича последицата отъ вдигането и затварянето на Паисия така, както е казано въ документа. Говори за мѣрка взета отъ патриархъ Митрофана срещу Охридската патриаршия, но не опредѣля въ какво се състояла тя, въ каква форма била изразена. Той само представя отдѣлни „факти".[1] Който се основава на речения документъ, трѣбва да приеме, че Митрофановата мѣрка се състояла въ унищожение на Охридската патриаршия. Ако цариградскиятъ патриархъ наистина получилъ отъ султана право да се разпорежда съ Охридската църква, това значело, че държавната власть унищожила нейната независимость и я подчинила на Цариградската патриаршия, която, естествено, щѣла да я превърне тутакси въ своя обикновена епархия и да си присъедини нейнитѣ епархии. Така е станало по-рано (1393) съ Търновската патриаршия и после съ Ипекската (1766) и Охридската (1767). Обаче ние виждаме, че Охридската архиепископия продължавала да сѫществува и следъ архиепископа Паисий. Неговиятъ непосрѣденъ приемникъ Софроний се съзналъ за независимъ архиепископъ на Първа Юстиниана и Охридъ[2] и по силата на това свое съзнание той решително отбивалъ подозиранитѣ козни на Фенеръ. И въ Цариградската патриаршия продължавали да считатъ охридския иерархъ за архиепископъ на Охридъ и цѣла България, както ипекския — за архиепископъ на Ипекъ и цѣла Сърбия.[3] Поради тоя безспоренъ фактъ, и Péchayre не приема, че трѣбва да се разбира охридски архиепископъ подъ

[1] п. сп., стр. 284: Ce qui mérite plus d'attention, c'est la mesure prise par Métrophane contre le patriarcat d'Ochrida. Pareille décision n'a pas laissé de traces durables, semble-t-il, et pourtant il serait téméraire de la nier... Nous ignorons quelle forme écrite elle a revêtue ; nous voyons cependant une série de faits qui semblent l'avoir pour origine (изброенитѣ „факти" вж. тукъ, стр. 19, заб. 2).

[2] Вж. неговия подписъ у мене, п. съч., стр. 514 и прит. XXII; Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 306.

[3] Ст. Герлахъ съобщава, че на 4 априлъ 1577 г., когато отивалъ въ Цариградската патриаршия, той срещналъ тамъ архиепископа на Охридъ и на цѣла България, човѣкъ 50-годишенъ съ скромно монашеско облѣкло, родоския митрополитъ... и архиепископа на Ипекъ и цѣла Сърбия (срв. у мене, п. съч., стр. 89).

израза „архиепископъ на България“, за какъвто, споредъ съобщението на Стефана Герлаха, въ септемврий 1574 г. билъ ржкоположенъ отъ цариград. патриархъ племенникътъ на великия везиръ (Мехмедъ Соколовичъ). Право казва той, че би било необичайно охридски архиепископъ да бжде ржкоположенъ отъ цариградския патриархъ.[1]

Щомъ Охридската архиепископия се запазила като самостойна църква, то явно е, че не е вѣрно съответното съобщение въ ватопедския разказъ, и възъ основа на тоя документъ не може да се твърди за мѣрка, взета отъ цариградския патриархъ срещу Охридската патриаршия. Дори ако приемемъ, че архиепископъ Паисий пострадалъ по такъвъ начинъ, както се съобщава въ ватопедския разказъ, то, поради гореизложеното изяснение на нѣкои отъ фактитѣ въ Софрониевото писмо, нѣмаме основание да допускаме, че и следъ Паисия чакъ до 1579 г. цариградскиятъ патриархъ е държалъ въ свои ржце Охридската архиепископия.

Трѣбва да се спра и на единъ другъ доводъ, който Péchayre привежда въ подкрепа на своето мнение: произволното назначаване (отъ цариградския патриархъ) на епископи въ Охридския диоцезъ и нахлуването на кандидати отъ Цариградския диоцезъ въ Охридския.[2] Ако това е вѣрно, трѣбва да го смѣтаме като указание не за узаконена власть на Цариградската патриаршня надъ Охридската църква, а само за нейни завоевателни домогвания, които естествено щѣли да прѣчатъ да се развиватъ „сърдечни отношения“ между двете църкви. Обаче споменатото писмо на архиепископа Софроний не дава здраво основание за твърдението на Péchayre. Тамъ не е посочено, че противницитѣ на Софрония, (Григорий Мацуки, Максимъ, Гавриилъ и Димитрий) сж били дошли отъ територията на Цариградската патриаршия. Първитѣ трима

---

[1] Стр. 290 : mais on remarquera ce qu' a d'insolite cette ordination d'un archevêque d'Ochrida par le patriarche de Constantinople.

[2] П. сп., стр. 196 : Quant à l' afflux des candidats qui abandonnent le territoire du patriarcat en quête d'un siège ochridien, il faut beaucoup d'indulgence pour y voir le resultat de relations cordiales ; cela ressemble davantage à une invasion; стр. 284: la nomination arbitraire d'évêques dans la province d'Ochrida, son envahissement par des aventuriers déjà condamnés ou qui n'arrivaient pas à se faire élire sur le territoire du patriarcat... Срв. тукъ, стр. 2 и 3.

действували въ Охридския диоцезъ още въ времето на архиепископа Никанора. Гавриилъ билъ корчански епископъ. За Григория Мацуки и Максима не се знае какви длъжности сж заемали, но, изглежда, и тѣ имали епархии въ Охридския диоцезъ[1] преди да бждатъ низвергнати отъ архиерейския съборъ, свиканъ при архиепископа Никанора. Ще рече, и тримата сж смущавали Охридската църква като бивши членове на нейната иерархия. Сжщо и за Димитрия не може да се поддържа, че билъ пришелецъ. Застжпничеството на цариградския патриархъ за него още не показва, че той билъ отъ Цариградския диоцезъ.[2] Отъ Софрониевото писмо може да се заключи, че преди да стане гребенски епископъ, Димитрий билъ длъжностно лице на Охридската архиепископия и поради това архиепископъ Софроний го изпратилъ да събере харача отъ подведомственитѣ му епархийски архиереи.

Сжщо нѣма указание за произволно поставяне на епископи въ Охридския диоцезъ. Наистина Григорий Мацуки се представялъ, че цариградскиятъ патриархъ го признавалъ за архиерей, обаче неговото твърдение не е още безспорно свидетелство, както по-горе обяснихъ.[3] Освенъ това не се знае, дали тойималъ епархия и за коя катедра претендиралъ.[4] Максимъ и Гавриилъ нѣмали епархии, а се домогвали: единиятъ за Костурската, другиятъ — вѣроятно за предишната си епархия, Корчанската. При това въ Софрониевото писмо не се казва, че и тѣ били поддържани отъ цариградския патриархъ, както Григорий Мацуки.

Следъ архиеп. Софрония действително виждаме, че духовни лица отъ Цариградския диоцезъ сж заемали охрид-

[1] Архиепископъ Софроний говори, че той не имъ взелъ епархиитѣ, а това станало при предшественицитѣ му. *Καὶ ἡμεῖς καλῶς ἐπίστασαι,* — пише той на цариградския патриархъ — *δέσποτα ἅγιε τί τοσονοῦν οὐ πταίγωμαι αὐτούς. Μήτε εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἡμέτερον ἔλαβα ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ..* (Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 304).

[2] Срв. тукъ, стр. 16. заб. 2.

[3] Срв. тукъ, стр. 16—17.

[4] По изданието на Crusius, въ Софрониевото писмо се казва, че Григорий Мацуки току що влѣзълъ въ Костуръ и заедно съ Максима ржкоположилъ свещеници и дякони. Тѣ се тъкмѣли да ржкоположатъ и епископи (у мене, п. съч., стр. 514). Възъ основа на това може да се мисли, че Григорий Мацуки се стремѣлъ да стане охридски архиепископъ (срв. у мене, п. съч., стр. 120).

ския престолъ и подведомствени нему епархии.[1] Обаче сжщо така и архиереи отъ Охридския диоцезъ минали на служба въ Цариградския диоцезъ.[2] Това се дължело на взаимообщението между Цариградската и Охридската църква. Трѣбва да се отбележи, че и въ предишно време духовни лица отъ Царигр. диоцезъ сж ставали архиепископи[3] и епархийски архиереи въ Охридския диоцезъ,[4] безъ да се е смѣтало това за накърнение на автокефалностьта на Охридската църква. Известно е какви голѣми защитници на Охридската архиепископия били Теофилактъ и Димитъръ Хоматианъ, дори Иоанъ Комнинъ — византийски принцъ. Така че преминаването на духовни лица отъ Царигр. диоцезъ въ Охридския било нѣщо обичайно, особено презъ времето, когато Охридската архиепископия имала външенъ гръцки обликъ (по висшъ клиръ и официаленъ езикъ), както вече се забелязва повторно отъ половината на XVI в.[5] Въ турско време общиятъ официаленъ езикъ, съседството и турскиятъ гнетъ благоприятствували да се развива взаимообщението между Цариградската и Охридската църква и заедно съ това се улеснявала подобна клирическа обмѣна толкозъ повече, че границитѣ на църковнитѣ диоцези тогава не сж били затворени, както границитѣ на държавитѣ.[6] При това и службогон-

---

[1] Архиепископитѣ: Гавриилъ отъ Янина, бившъ дяконъ на христианополския митрополитъ; Аврамий, бившъ новопатрански митрополитъ; Мелетий, бившъ софийски митрополитъ; митрополититѣ: пелагонийски Иеремия отъ сѣрското село Ежово, драчки Харитонъ отъ Амбрачио.

[2] Бившиятъ охридски архиепископъ Игнатий станалъ хиоски митрополитъ, бившиятъ прѣспански епископъ Захария — амасийски митрополитъ, бившиятъ велешки Даниилъ — тивски. Бившиятъ охридски архиепископъ Митрофанъ участвувалъ въ 1623 год. въ свалянето на бележития царигр. патриархъ Кирилъ Лукарисъ (срв. у мене, п. съч., стр. 121 и 194).

[3] Въ византийско време повечето охридски архиепископи сж дошли отъ Цариградския диоцезъ (вж. у мене, История на Охридската архиепископия, I, пета глава).

[4] Архиеп. Теофилактъ съобщава, че охридскиятъ Св. синодъ ржкополагалъ за епископи и лица, препоржчани отъ нѣкои цариградски знаменити люде (п. м. съч., стр. 82).

[5] Срв. у мене, Ист. на Охр. архиеп.-патриаршия, стр. 279.

[6] Дори и Руската църква приемала на служба архиереи, дошли отъ Турско. Рускиятъ царь много искалъ, царигр. патриархъ Иеремия II да

ството, насърдчавано отъ турската власть, усилвало такова движение на клирици особено въ диоцези съ еднакъвъ богослужебенъ и канцеларски езикъ (източнитѣ патриаршии, Кипърската и Охридската архиепископия). Въпросъ за автохтоненъ висшъ клиръ още не билъ повдиганъ. Дори въ края на XVII в. въ Охридската църква не би се подела остра борба за автохтонна иерархия, ако нейнитѣ архиепископи иноземци *(ἀλλοδαποί)*, т. е. ония, които не били родомъ отъ Охридския диоцезъ, не я разстройвали съ своеволното си управление и съ това подготвяли унищожението на нейната независимость. Изобщо възъ основа на известнитѣ до сега документи може да се твърди, че презъ епохата, за която е споръть, преминаването на клирици отъ Цариградския диоцезъ въ Охридския ставало не умишлено, по нѣкакъвъ завоевателенъ планъ на Царигр. патриаршия, а случайно, по произволение на отдѣлнитѣ духовни лица, отъ материална нужда или службогонски нагонъ. Епохата била твърде смутна и тежка за Царигр. патриаршия (много често се смѣнявали патриарситѣ,[1] увеличение на държавни даждия и дългове[2]). И тя, както всички други православни църкви въ Турция, живѣела въ постояненъ страхъ и трепетъ отъ турцитѣ,[3] та

остане въ Москва като патриархъ на Русия (Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 260). Двама бивши охридски архиепископи получили епархии въ Русия: Нектарий отъ 1613 год. и Филотей отъ 1722 год. (срв. у мене, п. съч., стр. 194—195 и 205).

[1] Отъ Кирила Лукарисъ (1620) до Калиника Акарнанецъ (1702), сир. въ течение на 82 години, станали 50 патриаршески смѣни (*Φιλαρ. Βαφείδου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, III, Цариградъ 1912, стр. 26).

[2] Патр. Теолиптъ оставилъ много дългове (срв. тукъ, стр. 25, забел. 3); Тимотей — повече отъ 15 товари (*Βαφείδου*, п. съч., стр. 26—28).

[3] При първото си патриаршествуване Иеремия II не билъ оставенъ спокоенъ отъ предшественика си Митрофанъ, който нѣколко дни, следъ като билъ заставенъ да си даде оставката, почналъ да действува съ всѣкакви срѣдства, за да му отнеме престола. По заповѣдь на султана, Митрофанъ билъ заточенъ въ Св. Гора, но следъ падането на неговия противникъ Михаилъ Кантакузинъ (1577) той пакъ взелъ да интригува срещу Иеремия II, и следъ убийството на великия везиръ Мехмедъ Соколовичъ (11. X. 1579) Иеремия II билъ отстраненъ отъ престола, понеже новиятъ великъ везиръ Ахмедъ, го смѣталъ за привърженикъ на своя врагъ Мехмедъ Соколовичъ (*Σάθα*, п. съч., стр. *μέ-μστ*). При второто си патриаршествуване Иеремия II трѣбвало да се предпазва отъ интригитѣ на Митро-

едва ли имала охота за широки властолюбиви замисли, да води преднамѣрена и системна борба за унищожение на други православни църкви, когато самата тя се измжчвала отъ борба за самозапазване. Дори да допустнемъ, че цариг. патриархъ Митрофанъ проявилъ попълзновения къмъ Охрид-

---

фановия племенникъ, пловдивския митрополитъ Теолиптъ, който искалъ да загради патриаршеския престолъ и го обвинилъ въ сношения съ външни врагове на Турция. Иеремия се оправдалъ предъ сжда, но хората на Теолипта не преставали да го клеветятъ. По заповѣдь на султана, въ една нощь патр. Иеремия билъ вдигнатъ отъ патриаршеския домъ и хвърленъ въ затвора. Митилинецътъ Пахомий Патестъ насила завзелъ патр. престолъ (влѣзълъ съ войска въ Патриаршията), като покачилъ пешкеша на 10,000 жълтици, и веднага заточилъ Иеремия въ Родосъ. По клевета на сжщия насмалко щѣли да бждатъ обесени Иеротей Монемвасийски и Теолиптъ Пловдивски, докато по заповѣдь на султана Пахомий билъ вързанъ съ два синджира и изложенъ на общъ присмѣхъ (1585). Срещу обещание да удвои пешкеша, Теолиптъ Пловдивски получилъ султански ферманъ за цариг. патриархъ (1585), но когато той заминалъ въ Влашко, патр. престолъ билъ завзетъ отъ неговия противникъ иеродяконъ Никифоръ, протосингелъ на Цариградската патриаршия, който го предалъ на освободения отъ заточение Иеремия (*Σάθα*, п. съч., стр. ο΄-οβ΄ и стр. 139). Иеремия намѣрилъ Царигр. патриаршия въ упадъкъ. Нейниятъ великолепенъ катедраленъ храмъ „Всеблажена“ (*ἡ Παμμακάριστος*) билъ вече джамия. Тя била претоварена отъ дългове (80,000 товара аспри = 8,000,000 аспри) и поради това въ м. юлий 1588 г. Иеремия заминалъ за Русия да събира милостиня (с. тамъ, стр. *πγ΄*). Следъ Иеремия II положението на Царигр. патриаршия още повече се влошило. Право казва митрополитъ Филаретъ Вафидисъ, че е достатъчно да вземемъ предъ видъ султанитѣ отъ тая епоха, отъ които Мурадъ IV (1623—1640) се характеризира като другъ Неронъ, Ибраимъ I (1640—1648) като Сарданапалъ. „Самото патриаршеско достоинство, толкова честно и почитано въ първитѣ години отъ царуването на завоевателя, дотолкова се презира (*περιφρονεῖται*) въ тѣзи времена, че считатъ обладателитѣ на това достоинство за по-лоши отъ злодейцитѣ“. Затова султанитѣ погубили петима цариградски патриарси: Кирила Лукарисъ въ 1638, Кирила Контарисъ въ 1639, Партения II въ 1651, Партения III въ 1657 и Гавриила (*Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, III, стр. 23; срв. п. м. съч., стр. 75). Следъ обесването на патр. Партений III, забранено било на патриарситѣ да се явяватъ предъ султана и се явявали само предъ великия везиръ. Турцитѣ взели да се бъркатъ и въ изборитѣ на митрополити: изборниятъ актъ на Царигр. патриаршия отъ 1637 год. за Кирила Пловдивски билъ подписанъ, освенъ отъ архиереитѣ-избиратели, още и отъ трима турци (Вафидисъ, п. съч., III, стр. 24; срв. у мене, п. съч., стр. 84). Царигр. патриаршия трѣбвало да се бори и съ интригитѣ на незуититѣ (срв. Вафидисъ, п. съч., III, стр. 24, 26, 31—32).

ската църква, това би било единъ случай, който не може да характеризира отношенията между реченитѣ две църкви презъ разглежданото време. Ние не знаемъ точно кога Цариград. патриаршия си поставила за задача да действува за унищожение на Охридската патриаршия, но известно е, че архиереи и първенци отъ Охридския диоцезъ отваряли пѫть за домогвания на Фенеръ[1], който, насърдчаванъ отъ постигнатъ успѣхъ, все по-силно се стремилъ къмъ завоевателната си цель.

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 123.

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКА БЕЗЮСОВА РЕДАКЦИЯ ВЪ СТАРАТА КНИЖНИНА НА ЮЖНИТѢ СЛАВЯНИ

Отъ Юрданъ Трифоновъ

Станало е обичай, когато се говори за стари сръбски и български книги или други писмени паметници, пазени въ библиотекитѣ, щомъ въ тѣхъ нѣма юсове (ѫ и ѧ), а вмѣсто ѫ стои *у* (дубъ вм. дѫбъ) и вмѣсто ѧ — *е* (чедо вм. чѧдо), да се казва, че сж отъ сръбска рецензия или редакция.[1] Този обичай не може да се оправдае, защото старобългарскитѣ юсове ѫ и ѧ се замѣстватъ съ *у* и *е* не само въ чисто сръбскитѣ, а и въ преходнитѣ български говори (царибродски, брѣзнишки, трънски, вранянски, кратовски, кумановски, скопски, както и

[1] По-старитѣ славяноведи, главно рускитѣ, правѣха разлика между терминитѣ рецензия и редакция, като употрѣбяваха първия въ смисъль на правописъ, т. е. когато се иматъ предъ видъ само отдѣлни букви, а втория — когато се засѣга и съдържанието на даденъ паметникъ чрезъ отдѣлни думи или цѣли изречения. Българскитѣ литературни историци употрѣбяватъ само термина редакция. Така, въ История на български езикъ отъ покойния проф. Цоневъ и въ неговитѣ Описи на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги не се употрѣбява терминътъ рецензия, а се казва все редакция. Практиката на българскитѣ славяноведи не води къмъ що-годе голѣма неточность, защото въ паметницитѣ рѣдко се явяватъ само правописни рзлики; въ повечето случаи редомъ съ последнитѣ се срѣщатъ и разлики въ отдѣлни думи и даже въ цѣли изречения. Така бива дори въ текстове, за които обикновено се мисли, че не допущатъ промѣни, какъвто е този на молитвата „Отче нашъ." Въ сегашния печатанъ текстъ на тая молитва се казва: „хлѣбъ нашь насѫщный даждь намъ днесь. И оставн намъ долги наша, якоже и мы оставляемъ должникомъ нашымъ. И не введи насъ во искушение, но избави насъ отъ лукаваго" (Мат. VI, 11—13). Сжщото мѣсто отъ разглежданата молитва въ сръбското Вълкаиово евангелие (писано между 1201 и 1208 г. за великия жупанъ Вълкъ, синъ на Стефана Неманя) гласи: „хлѣбь нашь присущи даждь намъ

въ посърбенитѣ вече до голѣма степень преходни говори моравски, призрѣнски, прищенски и нѣкои други), а освенъ това, замѣната на юсоветѣ, дори когато е направена отъ сърбинъ, не води неизбѣжно къмъ други сръбски промѣни въ езика на текстоветѣ, та последниятъ съ други свои особености (звукове, форми, речникъ) може да си остане български. При това, ѧ се замѣнява съ *е* и въ останалитѣ новобългарски говори. За да се признае единъ паметникъ за сръбски, не стига само да нѣма въ него юсове, а трѣбва да сѫ на лице и други сръбски езиковни особености. Най-явна отъ тѣхъ, следъ липсата на юсове, е замѣната на ероветѣ въ срѣдата на думитѣ (но не въ плавнитѣ съединения trt, tlt) съ *а*: дажд (дъждъ), сан (сънь), лав (львъ), дан (дьнь), кротак (кротъкъ), старац (старьць) и пр. Ето библейски текстъ отъ сръбска редакция: „Блажен мѫжь, иже не иде на саветъ нечастивихъ, и на пѫти грешнихъ не ста, и на седалищи гѫбител не седе; на ва законе господни вола его, и ва законе его повчит се дни и нощи. и бѫдет ꙗко древле сажденое при исходищихъ вод, еже плодъ свои дастъ ва време свое, и листъ его не ѿпадет, и васе елико аще творитъ, ѫспеет, не тако нечастиви, не тако; на ꙗко прах, егоже взметает ветар ѿ лица земле. сего ради не васкрснѫтъ нечастивии на сѫдъ ни грешници ва савет праведних“. . . Приведениятъ текстъ съставя по-голѣмата часть отъ псал. 1; той е отъ ржкописъ, писанъ въ по-ново време (около XVII в.) и напечатанъ отъ прочутия сръбски езиковедецъ Вукъ Ст. Караджичъ въ неговитѣ „Примјери српско-славенскога језика“ (у Бечу, 1857), стр. 89. Въ него не само юсоветѣ сѫ замѣнени по сръбски съ ѫ и е (мѫж вм. мѫжь, сѫдъ вм. сѫдъ, време вм. врѣмѧ и пр.), но и двата ера въ срѣдата на думитѣ, а въ предлозитѣ *въ* и *нъ* дори въ края, сѫ замѣнени съ а; покрай това, ѣ е замѣнено съ ѣ, ы — съ и и др.: савѣт вм. съвѣтъ, на ва законѣ вм. нъ въ законѣ, древле вм. дрѣвье (дървета), ветар вм. вѣтъръ, нечастивихъ

днесь, и ѡтпоусти намь дльгы наше, ꙗко и мы ѡпоущаемь длъжникомь нашимь, и не вьведи насъ въ напасть, но избави насъ ѿ непрязни“. (Ст. Новаковић. Примери књижевности и језика старога и српско-славенскога. Друго издање. У Београду, 1889, стр. 80). Поради това ние не намираме за потрѣбно да възстановяваме употрѣбата на изоставения вече отъ нашитѣ езиковеди терминъ рецензия.

вм. нечьстивыхъ и пр. Но дори и въ този доста посърбенъ текстъ, за който може вече да се каже, че е отъ сръбска редакция, основата (речникъ и форми) си остава старобългарска. Когато пъкъ въ единъ паметникъ, въ който юсоветѣ сж замѣнени съ *у*, *е*, има български особености: ероветѣ сж запазени или сж замѣнени ѫ съ ѻ, ѧ съ ѥ, а не съ ѧ, ѣ стои на старото си мѣсто или е употрѣбено съ значение на ꙗ, общославянскитѣ съединения *tj*, *dj* сж замѣнени съ *щ*, *жд*, а не по сръбски съ ћ, ђ (=ч', џ') и пр.,[1] — за него трѣбва да се казва, че е отъ сръбско-българска редакция. Такъвъ е, напр., преводътъ на книгата Лѣствица (*Κλῖμαξ*) отъ византийския писатель Иоанъ Лѣствичникъ, умрѣлъ около 580 год. сл. Хр., въ която християнскитѣ добродѣтели се представятъ като стжпала за достигане до рая. Ето примѣръ отъ неговия езикъ: Кротость ѥсть трьпѣнию оутврьждение; любве двьрь, паче же мати; расоуждению вина, наоучить бо Господь кротькиѥ вь молитвѣ, доуха светааго вьмѣстилиште. на кого бо, рече, призроу нь на кроткааго и безмльвьнааго? Кротость ѥсть послоушанию сьпоспѣшьникь; братьствоу вождь; бѣсештиимь се вьсхлаштение (задръжка); ꙗрештиимь се отьсѣчение; и радостии податьница; Христово подражание, аггелскоѥ своиство; бѣсомь ѥза и горести штить (Новаковић, Примери књижевности. . ., стр. 138). Приведениятъ тукъ текстъ е печатанъ по ржкописа на Бѣлградската нар. библиотека № 34. Макаръ правописътъ му да е малко измѣненъ отъ издателя Ст. Новаковичъ („Правопис је исправљен"), неговиятъ старобългарски характеръ не подлежи на съмнение (сравни: расоуждению, а не расоуѣнию, оутврьждение, а не оутврѣнию, вождь, а не воѣ и пр.). Затова за него трѣбва да се каже, че е отъ смѣсена сръбско-българска редакция, а не отъ сръбска. Пакъ терминъ сръбско-българска редакция трѣбва да се употрѣби и тогава, когато става дума за текстове частично безюсови, т. е. такива, въ които юсоветѣ не сж замѣнени подпълно, а въ нѣкои случаи сж запазени на своитѣ мѣста. Да се каже, че такива текстове сж отъ сръбска редакция, ще бжде съвсемъ неумѣстно, за-

[1] За разликитѣ между български и сръбски ез. вж. въ История на български езикъ отъ проф. Б. Цоневъ, т. I (1919), стр. 31—32; по-подробно: Й. Ивановъ. Българитѣ въ Македония, II изд. стр. 67—73.

щото сръбскиятъ езикъ не познава носово произношение още отъ най-старо време. Примѣръ отъ частично безюсова сръбско-българска редакция ни дава споменатото по-горе Вълканово евангелие (1201—1208 г.). Матея VI, 1—4: Рече Господь: вьнимаите, милостыня ваша не творите прѣдь человѣкы, да видими боудете ими; аще ли ни, мьзды не имате ѿ ѿца вашего, иже иесть на небесѣхь. иегда бо твориши милостыноу, не вьстроуби прѣдь собою, иако и лицемѣри твореть вь соньмищихь и вь стыгнахь, да прославеть се ѿ человѣкь; и право глаголю вамь, вьсприимать мьзда свою. Тебѣ же милостыня творещоу, да не чоуеть лѣвица твоя, да боудеть милостына твоя вь таинѣ. (Новаковић, пакъ тамъ, стр. 80). Въ приведения текстъ се срѣща ѧ, и то не само на своето мѣсто, но и вмѣсто ѫ: милостына ваша (вм. вашеѭ), вьсприимать (вм. вьспримѫтъ), мьзда (вм. мьздѫ). Покрай другитѣ старобългарски особености въ приведения откѫслекъ, употрѣбата на ѧ, макаръ и не досущъ правилна, показва, че Вълкановото евангелие е не отъ чисто сръбска, а отъ смѣсена сръбско-българска редакция.

Терминътъ „смѣсена сръбско-българска редакция“ биде употрѣбенъ най-напредъ отъ покойния проф. Б. Цоневъ въ неговия Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги въ Софийската Народна библиотека и донѣгде въ История на бълг. езикъ, т. I. Но професоръть не се спрѣ да обоснове употрѣбата му може би, защото нуждата отъ него му се е виждала доста ясна. Освенъ това, въ прокарването му като че се забелѣзва нѣкаква колебливость, защото, редомъ съ него, Цоневъ употрѣбява и термина сръбска редакция. Напр., когато говори за старитѣ евангелия Мирославово и Вълканово, той, вмѣсто да каже, че сѫ отъ сръбско-българска редакция, понеже въ тѣхъ преобладаватъ български свойщини, отнася ги къмъ сръбска редакция. Тази колебливость въ нѣкои случаи е привидна и се дължи на обстоятелството, че книгитѣ, въ които се срѣща, сѫ били писани не тогава, когато сѫ били печатани, а много по-рано. Така, въ Описъ на славянскитѣ ржкописи и старопечатни книги въ Пловдивската Народна библиотека, печатанъ въ 1920 год., терминътъ сръбско-българска редакция е употрѣбенъ само за ржкописа № 100 (166), който е частично юсовъ, докато за безюсовитѣ

сръбско-български ржкописи се казва, че били отъ сръбска редакция (№№ *26* (64), *37* (47), *54* (28 и 29), *66* (31) и др.); дори за № *56* се казва, че билъ отъ сръбска редацкия, макаръ въ него да има и юсове. Това пренебрегване на термина сръбско-българска редакция въ Описъ на Пловдивската Нар. библиотека въ сжщность се дължи на обстоятелството, че този Описъ е билъ изработенъ много по-рано отъ онзи на Софийската (презъ годинитѣ 1899, 1905 и 1909)[1], а въпросниятъ терминъ е билъ възприетъ отъ автора тъкмо при съставянето на софийския. Ала, въпрѣки непоследователността на проф. Цонева въ употрѣбата на термина сръбско-българска редация, заслугата за въвеждането му въ нашата книжнина си остава негова. Най-добре оцени значението на този терминъ проф. Ст. Младеновъ въ статията си „Изъ единъ западнобългарски апостолъ отъ XIV вѣкъ (съ уводни бележки върху названието „сръбска редакция“)“[2], гдето направи и кратка защита на въвеждането му срещу критиката на проф. Валерий Погорѣловъ (отъ Братиславския университетъ), който изказа мнение, че говоренето за смѣсени редакции не било оправдано[3]. Следъ защитата на проф. Младеновъ, намъ остава да изтъкнемъ, че терминътъ „сръбско-българска редакция“ е въ сжщность преправка на по-стария терминъ „словено-сръбска редакция“, който имаше смисъль, докато се говорѣше за старословенски езикъ и за сръбско-словенска книжнина (вж., напр., споменатия сборникъ на Ст. Новаковичъ: Примери . . . стр. 79, 171 и др.). За насъ днесъ, които знаемъ, че тъй наричаниятъ по-рано старословенски езикъ е билъ въ сжщность старобългарски, терминътъ словено-сръбска редакция не значи нищо друго, освенъ българо-сръбска.

Езикътъ, на който сж написани старитѣ сръбски книги, е нареченъ „сербско-болгарскій“ вече въ известната „Исторія славянскихъ литературъ“ на А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича. Като разглежда паметницитѣ на старата сръбка писменость, Пыпинъ казва: „Иногда подобные памятники могли быть и

[1] Вж. предговора, стр. VII и VIII.

[2] Списание на Бълг. Академия на наукитѣ, кн. XXXVIII (1929 г.), стр. 124—144.

[3] Вж. въ статията на Младенова, стр. 127—128.

сербскаго происхожденія, могли быть напр. переводы на старославянскій языкъ, дѣланные сербами и болѣе или менѣе „посербленные“. Но вообще для произведеній этого рода, церковныхъ, догматическихъ и нравоучительныхъ, старо-славянскій языкъ былъ обязателенъ“ (изд. II отъ 1879 г., стр. 153—154). Въ тия думи на знаменития руски ученъ много сполучливо е охарактеризуванъ езикътъ на старосръбскитѣ преводи: той е билъ старобългарски съ частично посърбване.

Но, макаръ да възприе и защити термина „сръбско-българска редакия“, проф. Младеновъ обезсили донѣгде неговото значение, като предложи за много случаи отъ безюсова редакция терминъ северозападнобългарска редакция, а за други, въ които има белези отъ македонска бълг. речь — терминъ югозападнобългарска редакция[1]. Дали е приложимо това тънко подраздѣление на безюсовата редакция, ще кажемъ по-долу; а сега, за да се види, че терминътъ сръбско-българска редакция е не само умѣстенъ, а и необходимъ, ще направимъ

кратъкъ прѣгледъ върху развитието на старосръбския правописъ.

Когато православнитѣ сърби почнали да се ползуватъ презъ X—XI в. отъ готово преведенитѣ старобългарски църковни книги, срещнали мжчнотия при четенето на ония букви въ тѣхъ, чиито звукове не се намирали въ езика имъ. Найголѣма мжчнотия имъ създавали юсоветѣ (ѫ, ѧ), защото носово произношение и по онова време не сжществувало въ този езикъ. Затова тѣ, макаръ да продължавали да преписватъ книгитѣ наедно съ юсоветѣ и съ други чужди на езика имъ букви (ꙁ, ѣ, ѣ, ѣ, ѕ), изговаряли ги повечето по своему: пишели, напр., ржка, мжжь, мясо, пять, а четѣли: рука, муж, месо, пет. Че е било така, показватъ ни нѣкои рѣдки остатъци отъ употрѣбяване на ѫ съ значение на у дори въ паметникъ отъ началото на XIII в., именно въ типика на Студеничкия мънастиръ (на р. Студеница, притокъ на р. Рашка, на с. и. отъ днешния Нови-пазарь), който типикъ е билъ на-

[1] Известия на Българския археологически институтъ, IV (1926—1927), стр. 364.

писанъ отъ св. Сава въ 1200 г.[1] Въ него думата игуменъ е писана много пѫти съ ѫ: вь сию же трапезарию вьходештимь и речени ѵалмь сь молитвою малою скончавшимь, и сѣсти по чиноу игѫменомь оуказаномоу... аште кто одь ѵалма и молитвы оулишит(ь) се, да вьзвѣстить трапезарь игѫменоу, решти же ѥмоу и виноу оулишенига, да аште благословено, простити ѥмоу, аште ли да метание творить, ѥлико игѫмень повелить (Гласник, кн. 40, стр. 148). По-после сръбскитѣ преписвачи почнали не само да изговарятъ ѫ като ѹ и ѧ като ѥ, а и да ги замѣняватъ съ последнитѣ букви; когато пъкъ не преписвали готовъ текстъ, а пишели нѣщо оригинално, тѣ още повече не усѣщали нужда да употрѣбяватъ юсове. По такъвъ начинъ се появили отначало частично безюсови, а по-късно и подпълно безюсови сръбски книги. Другитѣ старобългарски букви, чиито звукове не отговаряли добре на сръбскитѣ, били запазени, но понѣкога се замѣнявали съ съответнитѣ имъ по сръбски изговоръ букви: ѣ съ и, ѣ (=е͡а) съ ѥ или и, ѕ и ѣ въ срѣдата на думитѣ съ *а*, ѕ съ з. — Редомъ съ сръбски звукове вмѣсто старобългарски, почнали да се явяватъ и сръбски форми; но това ставало почти само въ оригинални текстове (грамоти, разпоредби, приписки и др. подобни), а не въ църковно-богослужебни. Отъ края на XII в. вече е стигнала до насъ грамота по сръбска редакция. Това е грамотата на босненския банъ Кулинъ отъ 1189 г., дадена на дубровнишкия посланикъ князъ Кръвашъ, съ която банътъ дава на дубровничанитѣ право да търгуватъ въ неговитѣ владения. Ето поголѣмата ѝ часть: „ѣ (=ѧ, азъ) бань басаньски коулинь присезаю (присѧзаѭ — заклевамъ се) тебѣ кнеже крьвашоу и вьсѣмь граѣаномь (=гражданомъ) дубровьчаномь, правы приѣтель (=приятель) быти вамь ѡдь селѣ и до вѣка и правь гои (=истински миръ) дрьжати сь вами и правоу вѣроу доколѣ сьмь живь. I вьси и доубровьчане, кире (=къижде, които) ходе по моемоу владанию трьгоуюке (=тръгоуѭще), гьдѣ (гдѣ) си кто хоке (=хоще, вм. хощетъ), крѣвати (=кретати, да се движи), гьдѣ си кто мине, правовь вѣровь (=правоѭ

[1] Той не е стигналъ до днешно време, но е запазенъ въ преписъ отъ 1619 г., направенъ по ржкописа на св. Сава. Издаденъ е отъ Йос. К. Иречекъ въ Гласник Српског ученог друштва, кн. 40.

вѣроиѫ) и правимь срьдьцемь дрьжати е безь вьсакое зледи (=злина, повреда), разве що ми кто да (= дасть, даде) своевь воловь (=своиеѫ волеѫ, по своя воля, доброволно) поклонь (подаръкъ), и да имь не боуде ѡдь моихь чьстьниковь (=хора съ почеть, чиновници) силе (насилие) и доколѣ оу мне боудѣ, дати имь сьвѣть и помокь (=помощь) какоре (=какожде, всѣкаква) и себѣ, коликоре (=коликожде) могоуке (=могѫще), безь вьсега зьлога (=зълаго) примысла, тако ми боже помагаи и сие свето еваньгелие".[1] Въ приведения текстъ не само юсоветѣ сѫ замѣнени съ *оу*, *е* (правоу вѣроу вм. правѫ вѣрѫ, боуде вм. бѫде(тъ), кнеже вм. кнѧже, присезаю вм. присѧзаиѫ) и пр., но и общеславянскитѣ *tj, dj* сѫ предаденн не съ *щ, жд*, а по сръбски съ ћ, ђ или *ѓ*: граћаномь вм. гражданомъ, трьгоуюке вм. тръгоуиѫще, хоке вм. хоще(тъ), помокь вм. помощь и пр. Заедно съ това, срѣщатъ се и чисто сръбски форми: вьсега вм. вьсего, правовь вѣровь вм. правоиѫ вѣроиѫ,[2] своевь воловь вм. своиеѫ волеѫ. Поради всичко това съ пълно право можемъ да кажемъ, че грамотата на босненския банъ Кулинъ е отъ сръбска редакция. — Пакъ отъ тая редакция е и приписката, която се намира въ едно ржкописно евангелие отъ 1393 год., пазено въ Ленинградската държавна библиотека. Тя е писана пакъ отъ босненецъ, именно отъ нѣкой си Станко, дякъ (писарь) на тепачия (нѣкакъвъ сановникъ) Батало, и дава сведения за последния: сеи книге направи тепачиѣ Батало своимь диѣкомь Станькомь Кромириѣниномь и оковавь (=оковаў, оковалъ) е сребромь и златомь, и одивь (=одѣлъ, облѣкълъ) кросницомь (съ кошничарска покривка) и приказа е старьцѧ Радинѧ... Сеи оправи (докара въ редъ, украси) книге тепачиѣ (=чиѧ) Батало кои бише (=бѣше) много славан... А тада (вм. тагда, староб. тъгда — тогава) Батало тепачиѣ дрьжаше Санѧ, и гредише (=градѣше, идѣше) мѫ на возиницихь (— цѣхь) вино (т. е. идѣло му вино въ возилници) из Кремене ѫ Торичань. А онь бише (=бѣше) много добрь добримь людемь и много славань

[1] Šafařik, P. J. Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. V Praze, 1873. Orazky. Изборъ хрисовоулъ, стр. 2—3.

[2] Окончанието -ов вм. оѫ въ твор. пад. ед. ч. ж. р. се е развило така: най-напредъ се изгубила йотацията, та се получило -ож, което минало въ оў, а после въ ов. Следъ време било възприето окончанието на мжж. р. -ом, та се получила днешната форма: правом вером.

(славьнъ, славенъ) добримь крьстиѣмь (съкратено вм. крьстиѭньмъ), и зато га богь множаше ѫ вѣки вѣком, ам(ин)ь.[1] Въ разглежданата приписка ѣ въ едни случаи се употрѣбява вм. ꙗ: тепачиѣ вм. тепачиꙗ, диѣкомь вм. диꙗкомь, Кромириѣниномь вм. Кромириꙗниномь, крьстиѣмь вм. крьстиꙗньмь; а въ други случаи старобългарското ѣ се замѣнява, по свойството на икавскитѣ сърбо-хърватски говори, съ *и*: бише вм. бѣше, гредише вм. градѣше. Покрай замѣната на ѫ съ оу (Саноу вм. Санѫ) и на ѧ съ ѥ (гредише вм. градѣше), и ероветѣ въ срѣдата на думитѣ редовно се замѣняватъ съ ѧ: славан вм. славьнь, тада вм. тъгда. Най-после крайното ѧ следъ гласна минава въ ў, писано съ *в*, а въ днешния сърбо-хърватски говоръ изяснено въ *о*: оковавь вм. оковаў, оковао — оковаль, одивь вм. одѣвь (станало отъ одѣў=одѣль), облѣкълъ. Срѣща се и сръбската форма отъ лично мѣст. 3 л. родително-винителенъ пад. га вм. го.

Като се вземе предъ видъ, че сѫщинска сръбска редакция се явява вече въ края на XII в. (грамотата на банъ Кулинъ, както се каза, е отъ 1189 г.), би могло да се мисли, че тази редакция презъ XIII и XIV в. се е проявила и засилила още повече. Въ сѫщность, обаче, това не е станало по причини, които ще се кажатъ по-долу. И тогава тя е продължавала да бѫде слаба и да се явява главно въ дребни книжа съ свѣтско съдържание (грамоти, приписки и пр.); а църковно-богослужебнитѣ и библейскитѣ, па даже и поучителнитѣ и църковно-историческитѣ книги сѫ се пишели съ сръбско-българска редакция. За поучителната Лѣствица на Иоана Лѣствичника ние вече споменахме по-горе. Отъ сръбско-българска редакция е и дошлиятъ до насъ Шестодневъ на Иоана Екзарха, преписанъ въ 1263 г. отъ сърбина граматикъ Теодоръ въ Хилендарския мънастиръ. Въ него само юсоветѣ сѫ замѣнени съ ѫ и ѥ, а другитѣ старобългарски букви сѫ по мѣстата си; между тѣхъ сѫ и двата ера — ъ и ь. Въ рѣдки случаи е останалъ незамѣненъ и ѫ; напр. на л. 157, стълб. 4 стои написано: изъ глѫбинꙋ нꙋ въскрсиѭхъ. Само въ приписката, помѣстена на листове 132 и 133 се срѣща сръбското окончание за твор. пад. ж. р. *ов*, вм, староб. ѡѫ: „И самомоу бгоу свѣдоущоу, ꙗко съ великымъ троудомъ ѝ съ великовъ печалию ѝ съ великовъ нищетовъ ꙗко гъ

[1] Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи, кн. I (1902), № 179.

вѣстъ и своѡвъ дшовъ заложивъ добы сихъ книгъ". Граматикъ Теодоръ дори не нарича работата си превръщане, а употрѣбява дума „преписовати". Съобщението си, че духовникътъ на Хилендарския манаст. Доментиянъ, като се научилъ, че Теодоръ може да пише книги, предложилъ му да препише Шестоднева, граматикътъ предава така: „и разумѣ ѿ мене. ꙗко стиѥ книгы разоумѣю преписоватї и ѡ ги свѣщаховѣ (уговорихме се). ꙗко томъ быти. ꙗще гъ въсхощеⷮ (л. 283, стълб. 3—4).

Поради това не може да се каже положително, дали преписвачътъ самъ е преобръщалъ юсоветѣ въ ъ и є, или тѣ сж били вече преобърнати въ ржкописа, отъ който е преписвалъ. Да се нарича неговиятъ преписъ сръбска редакция при строгото запазване на повечето старобългарски звукове и форми, е невъзможно.

Не прави изключение отъ сръбско-българската редакция и свързаната съ името на св. Сава Кръмча книга, или Номоканонъ, т. е. сборникъ отъ канонически църковни правила. Въ сжщность тази книга не е била преведена отъ св. Сава, а е била поржчана отъ него и написана съ негови срѣдства, па дори не е била преведена направо отъ гръцки ез., а само е била преправена отъ чисто българска редакция на сръбско-българска. Неизвестниятъ неинъ препрaвачъ не е оставилъ бележка за това, какъ е вървѣло преобръщането ѝ; но основното проучване на неговия трудъ, извършено отъ прочутия славистъ В. Ягичъ по иловачкия преписъ отъ 1262 год. (нарича се така по името на мѣстото, гдето е билъ направенъ), изкара наяве, че препрaвачътъ на старобългарския текстъ отначало е срѣщалъ мжчнотии, а колкото по-нататъкъ отивалъ, толкова преобръщането ставало по-сполучливо и въ правописа, и въ граматическитѣ форми.[1]

Особно внимание заслужва обстоятелството, че и първитѣ исторически книги у сърбитѣ — житията на св. Симеона (Стефана Неманя), написани отъ синоветѣ му краль Стефанъ Първовѣнчани и Св. Сава, не съдържатъ такива специално сръбски езикови свойщини, които да даватъ право да ги считаме за сръбска редакция. Макаръ тия жития да сж оригинални трудове, писани сж на хубавъ старобългарски

[1] Starine, u Zagrebu 1874, стр. 70.

езикъ, само че безъ юсове; а понеже сѫ запазени въ сетнешни преписи, не може положително да се каже, дали изравняването на двата ера въ единъ — ь, се е намирало вече въ оригиналитѣ или е направено отъ сетнешнитѣ преписвачи. Ние ще дадемъ по единъ откѫслекъ и отъ дветѣ жития, колкото да се види, че тѣ сѫ не отъ сѫщинска сръбска редакция, а отъ сръбско-българска. Отъ труда на краля Стефана Първовѣнчани взимаме отъ гл. VII разказа за това, какъ Стефанъ Неманъ, следъ смъртьта на импер. Мануила Комнина, въ съюзъ съ маджарския краль Бела III, разорилъ намиращитѣ се дотогава подъ византийска власть български градове отъ София до Призрѣнъ и до двата Полога и заелъ голѣма часть отъ тѣхъ, та границитѣ на държавата му стигнали до Бѣлградъ, Равно (днешна Чуприя), Нишъ, Скопие, Кроя и Лѣшъ (последнитѣ два града сѫ въ Албания): По сихь же вьсѣхь вьста вь костаньтини градѣ инь царь люты и крьвопролитель, и раздроушии мирь сь прѣподобнымь и светымь. ѥкоже раздвигь оуста своѥ мышьлѧше погльтити и иныхь владычьства, ѥже невьмѣсти безоумьни ни постиже таковаго исправлениѧ, нь хоте ѡзлобити незлобиваго и светаго, нанесе на се изьгибѣль свою и хоулоу на царьство своѥ, и ѡпоустѣниѧ на землю свою. пришьдь бо прѣподобьни светы симеѡнь сь оугьрьскымь кралемь, и доиде града до срѣдьца (т. е. до София) рекомаго, и вь съкроушениѥ постави ѥго и вь ѡпоустѣниѥ коньчьноѥ. вьзвращьшоу же се ризѣ (отъ риза = ὁήξ, гех, краль) оугьрьскомоу вь своѥ ѥмоу владычьство, ѡнь же светы ѡтвращь се ѡть него, иде сь силою своею на градь перьникь, и тьь скроушивь силою своею и вь ѡпоустѣниѥ сьтвори и, и градь стобь, и градь земльнь, и градь вельблоуждь, и градь житомитьскь, и градь скьпль, и градь лѣшьскь оу дольнемь полозѣ, и градь градьць, и градь призрѣнь, и градь славны нышь, и градь сврьлигь, и градь равьныи, и градь козьль. тѣхь градовь съкроушь и до коньца ѡснованиѧ ихь искорѣнии, не ѡста бо ками на камени, иже не съкроушише се. иже и не вьздвигоше се и до сего дьне. и земьлѥ ихь и богатьствиѧ ихь и славоу ихь прѣложи вь богатьство и вь славоу ѡтьчьствиѧ своѥго, и вь славоу вельможь и людеи своихь. приложи же кь земьли ѡтьчьствиѧ своѥго ѡбласть нышьвьскоую до коньца, лыплѧнь же и моравоу и глаголѥмы враны, призрѣньскоу же область и полога

ѡба до коньца сь мегами своими, и прѣбываше вь благодарени божии и вь молитвахь дьнь и нощь.[1]

Отъ житието, написано отъ св. Сава, привеждаме онова мѣсто, въ което се разказва, какъ, следъ 37-годишно кралуване, Стефанъ Неманъ събралъ висшето духовенство и боляритѣ на държавата си и имъ съобщилъ, че е решилъ да отстѫпи престола на сина си Стефана и да се оттегли въ манастиръ (гл. III): „и тако послав сьвькоупи благородноую си дѣтьцоу (дв. число) и вьсе избраные си болѧре, малые и великые, и сьвькоупивь ѥе къ себѣ начеть имь оуче (= оуча, учейки) глаголати: чедо моа възлюбленаа и вьспитѣнаа мною, се оувѣдѣно бысть вьсѣми вами, како богь своимь промышленіемь постави мене владычьствовати надь вами, и вь начелѣ каковоу приѡбрѣтохь прѣѡбидѣноую землю нашоу, и помощїю божіею и прѣсветые владычице наше богородице, еликоу мощь имѣе, неѡблѣнихь се ни покоа дахь себѣ, дондеже вьса направлю и богоу поспѣшьствоущоу ми приложихь кь вамь дьлиноу и ширинoу, еже вьсѣмь вѣдомо бысть. вьсѣхь же васьѧко и свою дѣть вьспитѣхь, даже и доселѣ и наоучихь вы, како дрьжати се правовѣрные вѣры. мнѡги же инѡплеменници вьсташе на ме и обидѡше ме ѧко и пчелы сьть, нь именемь господьнимь противлѧх се имь и одолѣхь имь. тѣмь же и вы, чедо моа вьзлюбленаа, незабываите оученїа своего и правовѣрнаго закона мною оуставленаго. сїе бо дрьжеще имѣти хощете бога помощника себѣ и прѣсветоую госпождоу богородицоу, и мою аще и грѣшноу молитвоу. мене же нинѧ ѡтьпоустите, владыкоу своего, сь миромь. . . виждоу бо, ѧко вьсе соуети чловѣчьскѡ, елико непрѣбоудеть по сьмрьти“.[1] Въ езика на приведения откѫслекъ липсватъ само юсоветѣ и ъ, за да бѫде напълно старобългарски: въ него промѣната на *tj*, *dj* е българска (дрьжеще, хощете, помощника, госпождоу, виждоу и пр.); ѣ, ы, *s* сѫ на мѣстата си, съ малки изключения, и т. н. Следователно написаното отъ св. Сава житие на баща му св. Симеона (Стефанъ Неманъ) е отъ сръбско-българска, а не отъ сръбска редакция.

Сѫщото трѣбва да се каже и за дветѣ жития (на Стефана Немана — св. Симеона — отъ 1264 г. и св. Сава, отъ

[1] Pav. Josef Šafařík. Památky. V. Praze, 1873. Житиѥ св. Сумеѡна, стр. 8.

[1] Пакъ тамъ. Житїе св. Сумеѡна, стр. 3.

1241 г.), написани отъ ученика на последния, Доментиянъ[2]. За примѣръ отъ тѣхния езикъ привеждаме отъ житието на св. Сава разказа за начина, по който последниятъ билъ ржкоположенъ за пръвъ сръбски архиепископъ:

„И многые дьни царю (разбира се импер. Теодоръ Ласкаръ) дрьжештоу іего оу себе и исправивь работи манастирьскые богоносьныи (т. е. св. Сава) и по томь приложи слово рещти кь царю о земли своіего отьчьства, рекь: скрьбьна и печальна ми іесть, царю, заніе не имаіеть ми земліа своіего арьхиіепископа; паче же и земліе многые соуть окрьсть отьчьства ми вь области дръжави нашеіе, нь не достигноуты соуть исправлєніемь божьствьныимь. Да хотѣль быхь да повели великоіе ти царьство патріарьхоу, да ми освети арьхиіепископа іединаго отъ братіе моіеіе соуштеіе сь мною, да си га имать земліа отьчьства ми на освештеніе си, и дрьжава великааго ти царьства тѣмь да величаіеть се. Царь же отьвѣштавь прѣподобьномоу рече: сь великою радостию богосьвѣтьноіе и богомыслыноіе прошеніе да испльню ти, Богоу волештоу, и хоштоу да виждоу того, іегоже благоволи светаа доуша твоа на светительство ти. (Св. Сава представилъ на царя другаритѣ си монаси, но той не одобрилъ никого отъ тѣхъ, а му предложилъ, самъ той да стане архиепископъ. Следъ дълго отказване, св. Сава се съгласилъ). повѣда же царь патріарьхоу вьса іаже о прѣподобнѣмь и о земли отьчьства іего. И сьвѣть божіи приіемь чьстьныи патріарьхь Гюрьмань и царевь, іако томоу быти по воли божіеи и царевѣ, и бывьшоу дьни нарочитоу, и облькьшоу се патріарьхоу по чиноу великыіе вьселіеньскыіе црькьве сь многыими митрополиты и іепископы и сь поповы и діаконы, и приведень бысть и сии прѣподобьныи кирь Сава на освештеніе, и поставлѣнь бысть арьхиіепископомь роукою вьсеосвештенааго патріарьха вьселіеньскааго Гюрьмана и повелѣніемь цариградьскааго цара кирь Теодора Ласкара.[1]

Такъвъ е езикътъ и на прочутия сборникъ отъ жития на сръбски крале-светци и архиепископи (отъ 1270 до 1335 г.), захванатъ отъ архиеп. Данило (умрѣлъ въ декември 1337 г.),

---

[2] Тѣ сж изладени отъ Даничић: Живот св. Симеона и св. Саве. Написао Доментијан. У Биограду, 1865.

[1] Новаковић, Ст. Примери... Друго издање (1889), стр. 197—198.

а продълженъ отъ други лица и известенъ подъ името „Родословъ“, или Цароставникъ. Най-после, отъ смѣсена сръбско-българска редакция е сѫщо и езикътъ въ хрониката на Зонара, заета, въ преводъ, отъ сръбско-българската книжнина, както и на нейното съкращение, известно подъ името Паролипоменъ Зонаринъ, което е било преписано и малко прередактирано отъ монаха Григория, повиканъ въ Сърбия за книжовна работа отъ ученолюбивия деспотъ Стефанъ Лазаревичъ (1389—1427 г.). И така, не само въ духовно-богослужебната и каноническата, а и въ житейно-историческата сръбска книжнина, вмѣсто чисто сръбска редакция, се шири все сръбско-българска. За историята на срѣдновѣковната югославянска култура е важно да се знае,

на кои причини се дължи измѣстването на чисто сръбската редакция отъ сръбско-българската.

На първо мѣсто, предпочитането на сръбско-българската редакция предъ чисто сръбската се е дължело на страха на сръбскитѣ книжовници да се отдалечатъ отъ старобългарската литература. Богатството на старобългарския езикъ по думи и форми се е хвърляло въ очи, и сръбскитѣ книжовници, повечето преписвачи, отколкото съчинители и преводачи, сѫ съзнавали, че не сѫ въ състояние да създадатъ книжнина на своя езикъ, която да се мѣри съ българската. Страхътъ, че ще попадатъ въ грѣшки, ако се отдалечатъ отъ българскитѣ книги, ги е каралъ да преписватъ не отъ частично посърбени вече текстове, а направо отъ български. Затова последнитѣ всѣкога сѫ били на почитъ. Още по-голѣмъ авторитетъ сѫ имали, разбира се, гръцкитѣ книги; но сръбскитѣ книжовници повечето не знаели гръцки, та посрѣдници между последнитѣ и тѣхъ били българскитѣ книги. И презъ XIV в. сръбскитѣ книжовници продължавали да превръщатъ български текстови чрезъ замѣняване на български звукове съ сръбски; а понеже въ срѣднобългарскитѣ книги юсоветѣ се смѣсвали и объркали, преобръщането на текстоветѣ ставало мѫчно. Поради това въ нѣкои приписки на сърби отъ онова време се срѣщатъ оплаквания отъ тая мѫчнотия. Така, двама преписвачи на триодъ — Яковъ и Яникие, въ една своя приписка отъ 1374 г., писана въ Синайския мънастиръ въ Иерусалимъ, като отбе-

лѣзватъ, че преписвали отъ новъ, но добъръ български изводъ, оплакватъ се отъ срѣщаната мжчнотия при превръщането: . . . „извода новога нь истинь. Боугарскога ѥзика, терь (=и) богь вѣсть велма ни е било оусилно прѣставлѣти га на срьбскы ѥзик. И молимо ви, ѿци и братиѥ, аке (=аще) и погрѣшено, а ви исправлѣюще чтѣте, а не кльнѣте ѿбаче благословлѣите, а вась богь, ѥрь (= защото) не пише доухъ светы, нь роука грѣшнича, и како смо вь изводѣ находили тако и смо писали, ни ѿдлагали ни прилагали“.[1] Отъ тия думи се вижда, че „прѣставлението“ (преобръщането) макаръ да не засѣгало съдържанието, а само правописа, пакъ затруднявало сръбскитѣ преписвачи.

Страхътъ на сръбскитѣ книжовници да отстжпятъ отъ старобългарския ез. произлизалъ не само отъ съзнанието, че не ще могатъ да предадатъ на своя езикъ отвлѣченитѣ богословски понятия, а и отъ нежеланието да повредятъ благолепието на старитѣ изрази, съ които читателитѣ и слушателитѣ били вече свикнали. Внасянето на народни думи биело на простащина, отъ която се считало за потрѣбно да се избѣгне не само въ църковно-богослужебни книги, а и въ исторически. Така, споменатиятъ светогорски монахъ Григорий, комуто била дадена за преписъ хрониката на Зонара, не одобрилъ предадения му отъ игумена на Хилендарския мънастиръ текстъ, макаръ преводътъ да билъ добъръ, само защото билъ преписанъ отъ селяни, които развалили смисъла на думитѣ: „Тѣмь и мы прочьтше и ѩже оубо ѿ състроившаго зѣло благоразумна ѡбрѣтохомъ, а ѩже ѿ прѣписанїѧ многа невидѣнїа и съмнѣниа исполнена, понеже грѧбыми нѣкыми поселяны прѣписа се, и идеже оумножитъ се л'жа, и истина ктому неизвѣстна бываеть тамо“.[1]

Трета причина, поради която чисто сръбската редакция на църковнитѣ книги и презъ XIII и XIV в. продължавала да отстжпва мѣсто на сръбско-българската, съставятъ многото грѣшки, които се вмъквали въ тия книги при преписването имъ отъ сърби. Последнитѣ не били подготвени за своята работа, та постоянно грѣшели. Това карало новитѣ преписвачи да не използуватъ тѣхнитѣ книги, а да търсятъ бъл-

[1] Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи, № 144.
[1] Пакъ тамъ, № 4953, кн. III, стр. 48.

гарски изводи, особено по-старовремски. Злото съ грѣшкитѣ се увеличило най-много въ началото на XV в., когато, по думитѣ на Константина Костенечки, отъ 100 сръбски книги въ негово време нѣмало нито 2, които да сѫ напълно еднакви: „въ н҃шїи же а҃ще и҆ р҃ книгь съвъкоу́петсе, ни двѣѡ̀ всѣ҆ ѡ҆брѣта́ютсе е҆ди́но ѓако подоба́ет.[1] За да не злопоставятъ своитѣ преписи предъ читателитѣ имъ, преписвачитѣ намирали за потрѣбно да посочватъ, че изводътъ имъ е добъръ, както сѫ направили споменатитѣ преписвачи на триодъ (въ 1374 г.) Яковъ и Яникие, които казватъ, че преписвали отъ „извода новога нь истинь. боугарскога ѥзыка“.

Четвърта причина за предпочитането на сръбско-българската редакция, не така явна като първитѣ три, е било влиянието на българската стихия въ завладѣнитѣ отъ сръбскитѣ господари български земи. Не трѣбва да се забравя, че процъвтѣването на сръбската книжнина при деспота Стефана Лазаревича (1389—1427 г.) е станало главно въ мѣста, които нѣкога сѫ били български, именно въ Бѣлградската и Браничевската области, за които още царь Калоянъ водилъ война съ маджарския краль Емерихъ. Поради доста ранното присъединяване на тия области къмъ сръбската държава, тѣ въ края на второто българско царство вече се отдѣляли отъ българската държава, но не били изравнени подпълно и съ земитѣ на сръбскитѣ крале и се наричали съ името „Подунавие“.[2] Нѣма съмнение, че българскитѣ книжовни традиции въ тѣхъ не сѫ били изчезнали подпълно и, макаръ несъзнателно, сѫ влияли върху езика на сръбската книжнина, която процъвтѣла тъкмо въ тѣхъ.

Усилване на български свойщини въ сръбскитѣ книги. Правописъ на Константина Костенечки.

Поради гореизложенитѣ причини, сръбско-българската редакция въ сръбската книжнина се държела здраво, макаръ

[1] Сказаніе ѩзыа҃ленно ѡ̀ писменех ... гл. г҃ И. В. Ягичъ. Разсуждения старины о церковно-славянскомъ языкѣ, стр. 395.

[2] Постепенното отдѣляне на въпроснитѣ области отъ българската държава и присъединението имъ къмъ сръбската е разяснено въ хубавата статия на покойния проф. П. Никовъ „Сѫдбата на северозападнитѣ български земи презъ срѣднитѣ вѣкове“, помѣстена въ „Българска историческа библиотека“, редактори проф. В. Н. Златарски и проф. П. Никовъ, год. III, томъ I, стр. 96—153.

въ употрѣбата на буквитѣ ъ, ѣ, ы, s да се правѣли грѣшки. До времето на просвѣтения деспотъ Стефанъ Лазаревичъ (1389—1427 г.) тази книжнина била, сравнително, бедна. За да я обогати, той поржчвалъ да му се превеждатъ и преписватъ книги въ светогорскитѣ манастири, главно въ Хилендаръ, гдето имало добри книжовници, сърби и българи. Единъ отъ последнитѣ е посочилъ името и народностьта си въ една приписка, която гласи: „А исписа се сіа книга вьсеблагонарочитомоу и христолюбивомоу великомоу господиноу срьблемь деспотоу кѵр Стефаноу роукою недостоиною Гюрасима глаголюмаго бльгарина, вь Светѣи горѣ Аѳонсцѣи вь монастири глаголюмомь Хиландарь".[1] Покрай поржкитѣ до светогорски монаси, деспотъ Стефанъ направилъ да му се приготвятъ книги и вжтре въ държавата, въ добре уреденитѣ тогава манастири низъ нейнитѣ източни области (Подунавието), въ басейна на р. Морава, именно въ Любостинския (въ Ягодинския окржгъ), Раванишкия (близо при днешния гр. Чуприя) Ресавския Манасия (на р. Ресава, притокъ на Морава, изграденъ отъ деспота въ продължение на 11 години (1408—1418), и др. Но, покрай подготвенитѣ книжовници, съ преписване на книги продължавали да се занимаватъ и неподготвени лица. Тѣхнитѣ груби грѣшки предизвикали остра критика отъ страна на българина Константинъ Костенечки, който, още твърде младъ, билъ приетъ на служба при деспота Стефана. Константинъ билъ се запозналъ съ поправката на църковнитѣ книги, главно литургически, извършена отъ патр. Евтимия, не направо отъ последния, а отъ неговия ученикъ Андроникъ, при когото се училъ въ Бачковския мънастиръ, гдето отишълъ досущъ наскоро следъ смъртьта на патриярха. Освенъ това, той изучилъ добре, не се знае где и при кого, и гръцки ез., отъ чийто уреденъ правописъ, изложенъ въ ржководството (Еротимата) на Мануила Мосхопула, се възхищавалъ. Когато Константинъ се запозналъ по-отблизо съ сръбската книжнина, той билъ поразенъ отъ разнообразния правописъ и грубитѣ грѣшки на нейнитѣ цѣрковни книги и се почувствувалъ способенъ и длъженъ да го оправи, като изработи особно ржководство по образеца на Мосхопуловата Еротимата. Той действувалъ предъ деспота да му възложи

[1] Гласник, кн. 42, стр. 242.

написването на такова ржководство и да задължи всички книжовници да се съобразяватъ съ неговитѣ правила подъ страхъ, че, въ противенъ случай, тѣмъ ще се запрети да пишатъ. Деспотътъ не приелъ предложението му напълно, а му възложилъ само да разкритикува недостатъцитѣ на правописа въ сръбскитѣ книги. Това именно извършилъ Константинъ въ своето обширно полемическо разсѫждение: „Сказа́нїе и҃зъ҆а҆влѥ́нно ѡ̀ пи́смене҂ ка́ко дръжа́ти се, да не прѣложенїе҃м си҂ расꙗ́тлѣва́ютсе бж҃твнаа писа́нїа. и҆ ка́ко и҆ кои҃м о҃бразо҃м и҆ н҃нѣ́ но́во и҃здава́емаа погы́бають. и҆ въсе́г҃да бл҃гочѣ́стивїи самодрѣ́ж'ци тъщоу́тсе ѡ̀ и҃зданїи. ѡ҃брѣта́юще си҂ растлѣ́н'ны҂. и҆ ѡ̀ одѣ́анїи си҂ и҆ зна́мени҂. и҃бо̀ не въ пи́смене҂ тъ҃чїю растлѣва́ютсе, нь҃ и҆ въ си́ла҂ гла́са, и҆ оу҆че́нїи ѡ̀трочѣ́ть, и҆ разли́чїи мнѡ́сѣ҂ ѡ̀ и҃х'же длъ҃жни е҆смы҃ назна́мена́ти коемоуж҃е о҃браз“ (=Разяснено изложение на буквитѣ, какъ да се запазватъ, та да се не развалятъ поради тѣхното промѣняване божественитѣ писания, и какъ става така, че и новоиздаденитѣ сега (писания) загиватъ, поради което благочестивитѣ самодръжци, като ги намиратъ повредени, грижатъ се за друго издание; сѫщо (изложение) на тѣхнитѣ облѣкла и знацкове, защото книгитѣ се развалятъ не само чрезъ буквитѣ, а и чрезъ надреднитѣ знакове; още за у́ченето на децата и за много различия, които сме длъжни да посочимъ по всѣкакъвъ начинъ). Въ това си съчинение Константинъ Костенечки подложилъ на остра критика развалеността на сръбскитѣ църковни книги и нѣкои суевѣрни обичаи и предразсѫдъци и съ това си навлѣкълъ омраза и противодействие отъ страна на нѣкои засегнати отъ нападкитѣ му влиятелни лица. Заключението, до което той стигналъ въ разсѫждението си, се свежда къмъ това, че църковниятъ езикъ у българи и сърби е единъ и сѫщи, затова и правописътъ на книжнината у двата народа трѣбва да бѫде еднакъвъ съ изключение на юсоветѣ, които въ сръбски ез. вече не могатъ да се въведатъ.

Макаръ да не постигнало задължителността, която авторътъ му очаквалъ, разсѫждението на Константина пакъ добило значение между сръбскитѣ и българскитѣ книжовници. Отъ него било извлѣчено друго, по-кратко ржководство, което не съдържа полемичнитѣ части на обширното. То се разпространило между книжовницитѣ не като наложено отъ

властьта, а като доброволно възприето ржководство на ученъ граматикъ, комуто било придадено прозвище философъ, понеже въ очитѣ на тогавашнитѣ книжовници обсѫждането на граматически въпроси и приспособяването на гръцкитѣ знакове къмъ славянския езикъ се считало за философска работа. Но и краткото ржководство не могло да доведе до такова еднообразие въ правописа, за каквото мечтаелъ Константинъ. И то, подобно на обширното разсѫждение, давало упѫтване главно за употрѣбата на препинателнитѣ знакове и на надреднитѣ — ударения, придихания и др. Употрѣбата на старобългарскитѣ букви оставало да се изучава практически по правилно написани книги. Най-голѣмо разнообразие продължавало да сѫществува въ употрѣбата на ероветѣ. Опитни книжовници отъ Хилендаръ и отъ Ресавския и други манастири въ Подунавието употрѣбявали двата ера, както ги употрѣбявалъ и Константинъ, но не по неговото кратко ржководство, отъ което тѣхната употрѣба не можела да се усвои, а по срѣднобългарски книги отъ търновски изводъ, по които ги усвоилъ и самиятъ Константинъ. Въ западнитѣ земи на сръбската държава и въ Северна Македония (Злетовско и Кратовско) книжовницитѣ продължавали да употрѣбяватъ само ѣ, а въ Охридско — само ѣ. Книжовницитѣ отъ Търновската школа употрѣбявали и двата ера, но безъ правило, като давали предимство на ѣ.[1] Двуеровиятъ правописъ на търновскитѣ книги и на Константина Костенечки се разпространилъ главно чрезъ преписитѣ на Владислава Граматика, който, макаръ и да не е писалъ граматическо съчинение, придържалъ се о еднообразенъ правописъ като Константиновия.

И така, препоржчаниятъ отъ Константина Костенечки за сръбската книжнина правописъ въ сѫщность не е билъ нищо друго, освенъ българския търновски правописъ, който той изучилъ отъ Андроника, ученика на Евтимия. Ново, и то несполучливо, въ неговия правописъ е било това, гдето той искалъ да се въведатъ и въ сръбскитѣ книги многоброй-

[1] За различната употрѣба на ероветѣ въ българскитѣ земи презъ срѣднобългарския периодъ и презъ неговото продължение до края на XVI в. вж. студията на проф. Б. Цоневъ „Класификация на българскитѣ книжовни паметници отъ най-старо време до края на XVI в.“, въ Годишникъ на Софийския Унив-тъ за 1904—5 год., отдѣлъ II — Срѣднобългарски паметници.

нитѣ знакове — ударения, придихания и др., които се срѣщали въ гръцкитѣ. Безъ строго пазене на тия знакове, употрѣбяваниятъ отъ Константина правописъ се срѣщалъ и въ книгитѣ на опитни сръбски преводачи и преписвачи въ Св. гора и въ сръбскитѣ манастири въ Моравско, не защото тия книжовници сѫ се намирали подъ негово влияние, а защото и тѣ, подобно на него, се учели по български книги. Наистина въ разсѫждението си той се показва недоволенъ отъ тѣхъ, но не поради това, че не одобрявалъ правописа имъ, който въ сѫщность билъ като неговия, а защото тѣ, като пишели сами правилно, не обръщали внимание на невежитѣ преписвачи и не ги осѫждали, та като че ставали съучастници въ развалата на свещенитѣ книги.

Названието „ресавски правописъ“.

Нѣкои литературни историци, вмѣсто да наричатъ правописа, употрѣбяванъ отъ Константина Костенечки и отъ съвременни нему светогорци, двуеровъ сръбско-български правописъ, наричатъ го ресавски, понеже погрѣшно поставятъ Константина въ числото на книжовницитѣ, които деспотъ Стефанъ Лазаревичъ билъ събралъ въ Ресавския манастиръ Манасия. Грѣшката направи най-напредъ Ягичъ въ въведението къмъ напечатаното отъ него „Житие и жизнь присьнопомьнимааго, словоуштааго, благочьстивааго господина деспота Стефана“ ... (Гласник, кн. 42, стр. 236) като се полъга по прозвището „прѣводникь“, употрѣбено въ края на житието: „Страньно и изредьно на земли владычьствовавьшомоу страньныи рабь приносить словоуштомоу деспотоу Стефаноу прѣводникь Костадинь“. Ягичъ изтълкува това прозвище въ смисълъ на преводачъ на църковни книги; а понеже въ единъ ржкописъ отъ 1660 г. се казва, че билъ преписанъ въ Хилендаръ „оть добра извода... оть старыхь прѣводникь ресавскыхь“,[1] — той помисли, че Константинъ се е нарекълъ преводникъ затова, защото е влизалъ въ числото на ресавскитѣ преводачи на църковни и други книги. Въ сѫщность Константинъ Костенечки е жи-

[1] Изцѣло приписката отъ 1660 год., написана въ Хилендарския манастиръ, е напечатана отъ Л. Стояновича въ „Стари српски записи и натписи“, кн. I, № 1570.

вѣлъ и работилъ не въ Ресавския мънастиръ, а въ Бѣлградъ, при двора на Стефана Лазаревича, гдето е училъ малки момчета, синове на придворни голѣмци, и е превеждалъ дѣлови книжа и устни донесения отъ гръцки езикъ, а може би и отъ турски. За това ние ще говоримъ по-подробно на друго мѣсто, гдето ще разгледаме живота и дейностьта на този даровитъ българинъ отъ началото на XV в. Употрѣбеното въ края на Стефановото житие прозвище „прѣводникь“ трѣбва да се разбира въ смисъль на драгоманинъ. Но, както и да разбираме въпросното прозвище, следъ основно проучване на Константиновото разсѫждение за правописа, не можемъ да се не убедимъ. че „прѣводьникь Костадинь“ нѣма нищо общо съ ресавскитѣ книжовници. Когато по-късно (въ 1895 г.) Ягичъ издаде изцѣло разсѫждението и го подложи на основно проучване,[1] той не повтори грѣшката, направена въ 1875 г.; но, види се, нему е било неловко да я посочи и поправи, та други (Сырку, Цоневъ и пр.) продължиха да я повтарятъ. Най-далечъ въ погрѣшното служене съ термина „ресавски изводъ“ отиде покойниятъ проф. Б. Цоневъ, който писа (История на бълг. езикъ, т. I, стр. 258), че Константинъ „става основатель на Ресавския изводъ у сърбитѣ“. Освенъ това, въ своя „Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека“, т. II, №№ 488, 489 и др., той говори за нѣкакъвъ правопис фонетичен (ресавски).“

И така, нѣма основание, Константинъ Костенечки да се смѣсва съ ресавскитѣ книжовници и употрѣбяваниятъ отъ него правописъ да се нарича „ресавски“. Избѣгване на последното название се налага и отъ друго едно обстоятелство, именно отъ това, че разорениятъ отъ турцитѣ въ 1439 г. Ресавски манастиръ билъ подновенъ презъ първата половина на XVIII в. и въ него се почнало писане на книги по сѫщинска сръбска редакция, въ която ероветѣ въ срѣдата на думитѣ се замѣняватъ съ *а* и която нѣма нищо общо съ ресавскитѣ книжовници отъ времето на Стефана Лазаревича. А че наистина разпространяваната въ края на XVII и началото на XVIII в. сръбска редакция е била проникнала и въ възобновения Ресавски манастиръ, показва ни следната при-

[1] Въ сборника „Изслѣдованія по русскому языку“, т. I, издание на руската Императорская академія наукъ, Санктпетербургъ, 1885—1895.

писка върху книга „Чоудеса пресветые богородице", донесена отъ Св.-гора и преписана въ 1736 г. въ този манастиръ: Си книга чѫдеса Іоасафа їгѫмена Стефановича, бившаго прежде ресавскаго храма светие троице, последиже бодѫнскаго вувднескаѫ(?) преписа ю в а монастире Ресави или Манасїхи диѫконъ его Евремъ в лето 1736 с а в р ш и е марта 12 дне. Евремъ монах написа сиѫ пресветие богородице чюдеса и сию книгоу.[1] Въ началото на статията ние вече приведохме примѣръ отъ псалтиренъ текстъ, написанъ на сѫщинска сръбска редакция, вѣроятно, въ XVII в. и напечатанъ отъ Вука Караджича (вж. стр. 27). Тука ще дадемъ другъ примѣръ отъ сѫщата редакция по текстъ отъ църковна книга, писана отъ нѣкой си духовникъ Александъръ въ сѫщата 1736 год., когато е писана и гореприведената приписка, за да се види, че сръбската редакция вече била въведена въ нови църковни ржкописни книги, макаръ че печатнитѣ въ края на XV и презъ XVI в., както ще се каже по-долу, се държели здраво о сръбско-българската: Сѵмеонѫ сербскомѫ. Слава. Васечастни праздник светие ти памети, Симеѡне ѡче васеблаженне, любовию сабравше се достоино блажещее те, радѫи се благочастиѫ начело людемь твоимь, изь нихже трьние ереси искоренивь православие вери лозѫ насадиль еси... Нинѣ са аггели ѫ Христа веселиши се, ка немѫ же ѡ насъ са ними моли се, спасти се дѫшамь нашимь.[2] — Появилата се и въ църковни ржкописни книги сръбска редакция не могла да види печатъ, защото сръбски печатници вече не работѣли, а нови печатни книги се внасяли отъ Русия (най-много презъ панаиритѣ) по руско-българска редакция.

Отъ ржкописнитѣ книги, писани въ края на XVII и началото на XVIII в., сръбската редакция минала частично и въ нѣкои западнобългарски дамаскини, свързани съ името на прочутия български книжовникъ отъ срѣдата на XVIII в. Йосифъ Брадати. Така, въ голѣмия сборникъ отъ слова, преписанъ въ 1755 г. отъ нѣкого си Янкула, има и нѣколко слова отъ Дамаскина Студита. Езикътъ на тия преписани отъ Янкула слова е смѣсица отъ новобългарски и сръбско-църковенъ езикъ. Така, началото на I слово отъ Дамаскиновото Съкровище (*Θη-*

[1] Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи, кн. II, № 2674.

[2] Гласник, кн. IX, стр. 256.

σαυρός), което (начало) въ българския преписъ върви следъ изпустнатото встжпление, гласи: Данась начинáетсе спсенıе нашего тайньство данáсь ѣвлаетсé правоздани (=първосъздадениятъ) Адáмь и ¯Ева ѡ печáли избавлáетсе начело сакривéно тайньство д¯нь ѣвлаетсе данáсь вéсь мирь радꙋетсе виждꙋте (вм. виждꙋще) като хощеть да придеть саздатель васаму мúрꙋ аг¯ли трьжествúютъ спсенıе члвчаскаго рода... (Б. Цонев, Опис... в Софийската нар. биб-ка, т. II, № 689, стр. 255). Други примѣри отъ сжщия сборникъ вж. пакъ тамъ, стр. 254—255. Подобна смѣсица отъ новобългарски, старобългарски и сръбски намираме и въ езика на сборника, преписанъ въ 1756 г. въ Габрово отъ иеромонаха Романа отъ изводъ на иеромон. Йосифъ Брадати (вж. статията на Д. Мариновъ „Іеромонахъ Іосифъ Брадати“ въ Сб. за нар. умотв., наука и книжнина, кн. XVIII, стр. 115 и др.).

Сръбско-българска редакция въ печатни книги.

Въ края на XV в. се появили печатни книги на църковенъ езикъ, издадени въ Венеция и Цетина, а презъ XVI в. — въ Венеция, Горажда (въ Херцеговина), Милешево (пакъ въ Херцеговина), манастира Грачаница (близо при Косово—Прищина), Бѣлградъ, Руянъ (Ужицки окрꙗгъ) и др.[1] И въ тия книги, които се предназначавали за сърби и българи, била въведена сръбско-българска редакция, както въ текстоветѣ, така и въ предисловията и послесловията. Ето нѣколко примѣра изъ послесловията, гдето езикътъ е по-свободенъ, отколкото въ текстоветѣ. Изъ Осмогласника (Октоиха), печатанъ въ 1493—1494 г. въ Цетина по заповѣдь на черногорския воевода Гюргь Църноевикь отъ свещеноинока Макария: ... „последи же грѣхь рáди нáшихь постúже пáсýщи нáсь ѝсмайльтьска железна палúца, оўвы непрóсто бїющи, нь· оўбивающи. ѝ прúдоше ѣзы́ци вь достоáнїе б¯жїе, ц¯ркви рáздроушише. Вúдевь ā̃зь вь х¯а̀ б¯га бл¯говерни ѝ б¯гомь храними воѣвода зети г¯нь гюрьгь црьноѣвикь оўмáленїе с¯тихь книгь рáсхищѐнїѣмь ѝ раздранїемь ѧгаренскыихь чéдь. вьз-

[1] За печатницитѣ въ края на XV в. и въ XVI в. се говори доста подробно въ статията на М. Дриновъ „Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие (Български книжари въ 16-ти вѣкъ [1569 г.]). Съчинения на М. С. Дринова, т. II, стр. 492—501. Срв. Македон. прегледъ, год. XI, кн. 3 и 4, стр. 2—4.

ревновахь поспѣшéнїемь с҃тго д҃ха. и сьстáвихь фóрми на нихже вь ѣдино лѣто ѿсмимь чл҃комь сьврьшити ѿхтоихь. ѻ. д҃. го глáса. Вь слáвословїе б҃гови нáсь оукрепльшомоу. троудих же се ѻ семь и роукодѣлисахь сїе, смéрени с҃щенникь мнихь мáкарїе ѻ чрьные гóри".[1] — «Изъ послесловието на Псалтирь съ Возслѣдованіемъ, напечатанъ въ 1495 г. пакъ въ Цетина отъ сжщитѣ лица.» Тéмжѣ вь д҃ни бл҃гоч҃стивàго и х҃ѡлюбывàго, и б҃óмь хрàнимааго г҃нá ми гюргıа црьноевикıа, и повелѣнїемь ѣгò. Азь смéрѣннїи и с҃щéнныи мнихь макáрїе, ѻ чрьнїе гóры. Сьпúсахь сїе книги. при вьсѣѻс҃щéнѡмь мúтропóлитѣ зéтскѡмь кѵ̀рь, вавӯле: Тѣмже стáрцемь ѩко ѻ҃цéмь сьвьзрастнїимь ѩко братїáмь, ю҃нѡтамь ѩко чéдомь, чьтоущимь йли поющимь йли прѣпúсоующимь, м҃люсе и колѣнѡмь касаюсе, ѧщѣ не роукою нь ѣзыкòмь, любве рáди х҃ва ѝспрáвлıати, и нàсь оусрьдно троудившїих се ѻ сéмь бл҃свлıати.[2] Не е мжчно да се види, че въ приведенитѣ кжсове отъ книгитѣ на Цетинската печатница отъ 1493—1495 г. нѣма особености на сжщинска сръбска редакция. Макаръ че, вмѣсто двата ера, да се употрѣбява само ь и макаръ старитѣ букви ы и ѣ да не сж всѣкога на мѣстото си, писательтъ се е стремилъ да ги запази; следов., той е писалъ на сръбско-българска, а не на сжщинска сръбска редакция. Още по-добре е запазилъ той първата вжтре въ текста, понеже тамъ се е водилъ по стария си изводъ; напримѣръ: «Сьвѣть прѣвѣчныи, ѻткрьıваıе тéбѣ ѻтрóковице . . . Х҃вь бж҃ствны прѣдт҃че и к҃рстлıю, блг҃дѣти тьзоименне и оувѣдѣвїи ѝсплıнае бл҃годѣти х҃а вь чрѣвѣ» . . . (стр. 21).

Добре запазена се явява сръбско-българската редакция и въ текста на книгитѣ, печатани въ Венеция въ печатницата на Иеронима Загуровикя, която ржководѣлъ българинътъ софиянецъ Яковъ Крайковъ. Въ послесловията старитѣ букви пакъ често биватъ сгрѣшени, но писачътъ се е старалъ да ги употрѣбява. Въ едно отъ тѣхъ, именно въ онова къмъ Псалтирь съ возслѣдованіемъ, печатанъ въ 1569 год., Яковъ Крайковъ съобщава, че билъ поставенъ за ржководитель и че главниятъ складъ и на Псалтира, и на други печатани въ Венеция книги се намиралъ въ Скопие у търговеца Кара-

[1] Каратаевъ. Описаніе славяно-русскихъ книгъ. Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Ак. Наукъ, т. 34, № 2, стр. 16.

[2] Пакъ тамъ, стр. 20.

Трифонъ:» и азь іаковь о предѣлехь македонскихь о места зовомь софиа краиковь с҃нь. и о господина іеролима поставлѣнь бехь на сїе дело и сего ради молю вьсехь васъ колѣнома касаюсе, и д҃шею миль се дѣю ѧко аще що погрѣшихь роукою йли езыкомь а вїи простѣте ѧко да и вїи прощенїе прымете о х҃а б҃га вь д҃нь. страстнаго соуда сїи бл҃свень б҃гь вь вѣки. аминь. почеше се писаты сіе книги, вь лѣто ҁз҃о҃з҃ (7077=1569). м҃сца мар҃та і҃ день.

"И аще комоу ѩ потрѣба, вьсхощеть о с҃тыхь книгь тѫ вьса сїа соуть прїинесена вь место скопїе оу кара трифуна венеѳїа».[1] Въ две думи (ѧко, ѩ) на последната изписка, вмѣсто ѧ стои а по руското произношение на малкия юсъ. Това показва, че Яковъ Крайковъ вече е ималъ на ржка нѣкои руски църковни книги. Последното не е чудно, понеже 13 години по-рано такава книга била изпратена и въ светогорския манастиръ Хилендаръ.[2]

Названията „северозападнобългарска“ и „югозападнобългарска“ редакция.

За да свършимъ съ предмета на тази статия, намъ остава още да отговоримъ на въпроса дали не е по добре, вмѣсто да употрѣбяваме общото название „сръбско-българска“ редакция, да казваме по-опредѣлено „северозападнобългарска“ и „югозападнобългарска“ редакция, споредъ това, дали въ даденъ безюсовъ ржкописъ отъ български земи има особености на северо-западенъ говоръ или на юго-западенъ (северомакедонски), както предложи проф. Ст. Младеновъ.[3] Споредъ нашето мнение, названието сръбско-българска редакция е за предпочитане, и то главно по две причнни: 1) защото при неговата употрѣба се избѣгва нуждата, даденъ паметникъ да се свързва съ точно опредѣлено мѣсто и 2) защото не бива да се прави особена терминология за чисто български паметници, различна отъ оная за старовременни сръбско-българскн.

Свързването на даденъ паметникъ съ опредѣлено мѣсто много пѫти е трудно и несигурно. При писане на нѣщо ори-

[1] Пакъ тамъ, стр. 168—169.

[2] Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи, I, № 586.

[3] Въ Известия на Българския археологически институтъ, кн. IV (1926—1927), стр. 364 и въ Списание на Българската Академия на наукитѣ, кн. XXXVIII, стр. 128.

гинално, особеноститѣ на мѣстния говоръ могатъ да се отразятъ много повече, отколкото при преписване на готовъ текстъ; но и въ двата случая писачитѣ обикновено се придържатъ о правописа, който сѫ изучили, та влиянието на тѣхния говоръ върху писания текстъ се явява рѣдко и случайно. Да не бѣше така, сръбскитѣ книжовници нѣмаше да употрѣбяватъ цѣли вѣкове на редъ български свойщини въ своитѣ книги. Съ течение на времето, следъ нѣколкократно преписване на дадена книга, новотиитѣ въ нея се увеличаватъ; но тѣ вече ще да се дължатъ не на единъ, а на нѣколко говора, та свързването имъ съ опредѣлено мѣсто се явява твърде мѫчно, ако не и невъзможно. Мѫчнотията е толкова по-голѣма, колкото паметникътъ е по-старъ, защото въ продължение на нѣколко вѣка говоритъ на дадено мѣсто може да се е промѣнилъ, а ние знаемъ само сегашнитѣ говори. Добъръ примѣръ за това, доколко е мѫчно да се свързва даденъ паметникъ съ опредѣлено мѣсто, ни дава тъй наречения Бдински сборникъ отъ 1360 г. Той съдържа жития на жени мѫченици или съ богоугоденъ животъ и е билъ написанъ въ Видинъ по заповедь на царица Анна, жена на Страцимира Видински отъ неизвестенъ книжовникъ: «Потьща̀ се бл҃говѣр҃наа и҆ ст҃ѡ-род҃наа҆ црца а҆нн҃а. и҆ сь повелѣниемь ц҃ртва сѝ. напи́са сію̀ книгıю. рекомаѣ̀ сьбор҃ни҃. ст҃ы́мь прѣпⷭоб҃нѣмь и страстотрьп҃-нѝмь (= които сѫ претърпѣли мѫчения) женамь . . . и҆ написа се вь бдинѣ градѣ. вь лѣто ѕ҃. ѡ҃. а҃н (6868 = 1360 отъ Р. Хр.). Бдинскиятъ сборникъ не е издаденъ изцѣло, но отъ него сѫ напечатани 54 страници наедно съ подробно описание[1], та особеноститѣ на езика му сѫ добре представени. За насъ е важно това, че неговиятъ езикъ не се посрѣща напълно съ особеноститѣ на сегашния видински говоръ. Въ сборника голѣмиятъ юсъ (ѫ) навсѣкѫде е замѣненъ съ оу (ꙋ): моуж҃ь, стр. 144, дѣлаютъ, 145, соуть, 146, пасоущà, 147 и пр.; малкиятъ юсъ (ѧ) се замѣнява редовно съ *е*, освенъ въ две думи — ѧко (ꙗко) и спекоулаторь (spiculator — джелатинъ). Въ сегашния видински говоръ голѣмиятъ юсъ се замѣнява съ ъ: гъба, гъска, въдица, възел, къшта и пр.[2]; а малкиятъ юсъ

[1] Бдинскій сборникъ 1360, рукопись Гентской библіотеки. Сообщилъ И. Мартыновъ. С.-Петербургъ, 1882. Кн. XIV отъ Памятники древней письменности. 1881.

[2] П. К. Гжбьовъ. По говорл въ гр. Видинъ. Сб. нар. умотв. XIX, 4, стр. 5.

се замѣнява съ *е*, освенъ въ възвратното мѣст. сѧ, което сега звучи *са*. Една дребна особеность се срѣща и въ сборника, и въ сегашния говоръ: тя е меката наставка *к'а*: моукю (въ описа на Мартинова, стр. 7), въ сегашния говоръ: сѐнк'а, седѐнк'а, пързàлк'а и пр.[1]. Въ сборника има нѣкои западно български особености, срещу които въ сегашния говоръ се чуватъ източнобългарски: въ сборника — что патисте вы? (по описа на Мартиновъ, стр. 8), целива (стр. 7); а въ сегашния говоръ — що патите (вм. патихте)?, цалу̀ва[2].

Тия и други разлики между езика на Бдинския сборникъ и сегашния видински говоръ могатъ да се обяснятъ или съ това, че неизвестниятъ писачъ на сборника не е билъ отъ Видинъ, а отъ друго, западнобългарско, селище, или съ допущането, че говорътъ на града Видинъ въ 1360 г. е билъ западнобългарски у-говоръ, а отсетне е станалъ източнобългарски ъ-говоръ. Кое отъ тия две обяснения трѣбва да се приеме, не може да се каже положително; но нима̀ ние трѣбва да чакаме решението на този въпросъ, за да дадемъ име на редакцията на сборника? — А понѣкога особеноститѣ на правописа въ ржкописитѣ иматъ сложенъ произходъ, та, ако речемъ да даваме име на редакцията по мѣстопроизхода на тия особености, ще се намѣримъ въ голѣмо затруднение. Такъвъ е случаятъ съ правописа на книгитѣ, писани отъ граматика Петра въ Ловечъ въ половината на XVI в. Този книжовникъ е билъ родомъ отъ гр. Крушевацъ (Сърбия) и се е училъ въ Нишъ: ро́ж҃енїе мї гра҃д Кр҃шев'ць въспитѣнїе ми гра́дь Нишь.[3] И градътъ, въ който се е родилъ, и онзи, въ който се е училъ, се намиратъ въ область на преходенъ българо-сръбски говоръ. Затова много естествено е, гдето по-голѣмата часть отъ приписката, която той е написалъ въ 1544 г., е отъ сръбско-българска редакция: „Аз' же м҃лю се ста̀римъ ꙗко о҃҃цемь ю҃нїимь ꙗко бра́тїамъ прочита́ющїимъ и҆лѝ прѣписы́ющїимъ а҃ще о҆брѣщете что́ погрѣше́н'но“ . . . Но въ сѫщата приписка се срѣщатъ и нѣкои юсове: „не кльнете поне҂ не пи́са д҃хь с҃тыи нѝ а҃ггль н ж р ж к а грѣшна и брѣна и д҃хь оу҃ни́лы. н ж о҆бачѐ и҆ писа́ви и҆ чьтѫщей да в҆ ла́чимъ вѣчни҂ бл҃гь“..[4]

[1] Пакъ тамъ, 7.

[2] Пакъ тамъ, 5.

[3] Проф. Б. Цоневъ, Опис. II, стр. 27, № 490 (351).

[4] Б. Цоневъ. Опис., т. II, стр. 27.

Въ друга приписка, писана отъ сѫщия граматикъ Петъръ въ 1558 г., нѣма юсове, но такива се срѣщатъ въ текста на евангелието, въ което се намира приписката.[1] Още повече юсове, замѣнявани понѣгде и съ ерове (ѿтъдѣ, съсьди и пр.), и обратно (мѫзда, дѫщи, тѫкмо и др.) се срѣщатъ въ четвероевангелието № 489 на Соф нар. библ-ка,[2] което се приписва на сѫщия граматикъ; но то едвали е негово. Ние вече изказахме мнение, че непоследователниятъ правописъ на грам. Петра ще да се дължи на желанието му да се приспособи къмъ читателитѣ на неговитѣ книги въ Ловченско, които били навиκнали на юсове.[3] Може нашето мнение и да не излѣзе основателно; но това не е важно; важното е, че въпросниятъ правописъ не се дължи подпълно на говора на родния му градъ, нито на говора въ гр. Ловечъ, та наричането на редакцията въ книгитѣ му по името на кой да е отъ тия градове нѣма да бѫде точно; а названието сръбско-българска редакция би могло да се употрѣби безъ всѣкаква мѫчнотия, понеже не се свръзва съ опредѣлено мѣсто.

Втора причина, по която названието „сръбско-българска редакция“ трѣбва да се предпочете предъ дветѣ названия „северозападнобългарска“ и „югозападнобългарска“, както се каза, е тази, че не бива безъ нужда да се създава особна терминология за български безюсови паметници, различна отъ оная за сръбско-българскитѣ. Предлаганитѣ отъ проф. Младенова названия не се отнасятъ къмъ безюсови книги, писани отъ сърби въ сръбски земи; а се обясни вече, че повечето отъ последнитѣ сѫ не отъ сѫщинска сръбска редакция, а отъ сръбско-българска. Щомъ вземемъ и тѣхъ предъ видъ, ще трѣбва да употрѣбяваме за безюсовитѣ книги три названия, и то съ рискъ да не можемъ понѣкога да си послужимъ нито съ едно отъ тѣхъ.

Най-после, нека забележимъ, че употрѣбата на предлаганитѣ отъ проф. Младеновъ названия може да наведе на мисъль, че безюсовата редакция на църковнитѣ книги се е появила най-напредъ въ северозападнитѣ или югозападнитѣ български земи, а такава мисъль би била погрѣшна: изхвърлянето на юсоветѣ (ѫ, ѧ) е било извършено не отъ българ-

[1] Пакъ тамъ, т. I, стр. 49.

[2] П. т., т. II, стр. 26.

[3] Сборн. „Ловечъ и Ловчанско“, кн. III, 140.

гарски книжовници, а отъ сръбски въ сръбскитѣ земи. Нѣма никакво основание да се твърди, че българскитѣ книжовници отъ преходнитѣ северозападни и югозападни говори сѫ искали да се избавятъ отъ юсоветѣ; дори да сѫ ги изговаряли по мѣстното произношение, тѣ пакъ сѫ ги употрѣбявали като нѣщо старинно и като белегъ на българщина. Изхвърлянето имъ е било извършено най-напредъ отъ сърби, а не отъ българи. Едва по-късно, когато областитѣ съ преходенъ безюсовъ говоръ паднали подъ сръбска власть, навикътъ да се пише безъ юсове миналъ и къмъ българскитѣ книжовници, но употрѣбата на ероветѣ все си продължавала.

ПЪРВИЯТЪ ЕЛИНСКИ УЧИТЕЛЬ ВЪ ГР. ВЕЛИКО-ТЪРНОВО — ИВАНЪ СИМЕОНОВЪ МАКЕДОНЕЦЪ

Отъ Кирилъ Мирчевъ

Известно е, че изъ многобройнитѣ гръцки училища въ българскитѣ земи презъ миналия вѣкъ ржководителитѣ на образованието не сж били изключително гърци. Голѣма часть отъ тѣхъ сж били българи, получили образованието си въ България или пъкъ въ Гърция, Цариградъ или по островитѣ. Изобщо много добре е позната отъ историята на нашето възраждане голѣмата роля на гръцката просвѣта за националното пробуждане на нашия народъ. Гърцитѣ служатъ за образецъ не само при създаването на българскитѣ училища, но и разнообразнитѣ културни течения и въпроси, които вълнуватъ гръцката общественость, се отразяватъ и върху духа на нашитѣ просвѣтители отъ епохата на нашето пробуждане Достатъчно е да споменемъ за гръцкитѣ спорове около литературния езикъ, които пораждатъ подобни спорове и въ срѣдата на нашитѣ книжовници. Въ гръцкитѣ училища покрай другото нашата младежь се е запознавала съ политическитѣ и културни вѣяния на Западъ.

Не сж рѣдки случаитѣ, когато учителитѣ по гръцки езикъ, родомъ българи, сж се вдъхновявали отъ най-родолюбиви чувства. По-голѣмата часть отъ тѣхъ сж били искрено увлѣчени отъ гръцката образованость. Въ насаждането на гръцка просвѣта тѣ сж виждали най-добрия начинъ за изтръгване на народа ни отъ мрака на невежеството. Особено чести сж били тѣзи случаи въ първата половина на миналия вѣкъ, когато току-що зараждащата се българска писменость мжчно е могла да се бори съ съперничеството на гръцката книга.

Въ числото на тѣзи българи учители по гръцки езикъ е и малко известниятъ Иванъ Симеоновъ Македонецъ, пръвъ елински учитель въ гр. Търново. Този елински учитель

е въ състояние да породи нашия интересъ не само като единъ отъ най-раннитѣ българи елинисти, но и съ обстоятелството, че се е занималъ и съ писателство. При все че неговитѣ съчинения сж имали изключително нравствено-религиозенъ характеръ и сж били писани на гръцки езикъ и следователно сж имали слабо влияние върху интелигенцията ни отъ онова време, Иванъ Симеоновъ е характерна фигура между своитѣ съвременници. Той е билъ отъ ония учители елинисти, които, при все че сж били увлѣчени отъ елинизма, сж милѣели за своя родъ и родина.

За пръвъ пжть въ нашата литература се спомена за този елински учитель въ една анонимна бележка, напечатана въ списание „Български прегледъ", год. V, кн. 3, стр. 143—144, подъ заглавие: „Една гръцка книга, писана отъ българинъ македонецъ". Тукъ за пръвъ пжть ни се даваха сведения за едно отъ съчиненията на Симеонова, което се е намирало въ една частна библиотека въ Търново. Заглавието на книгата било *Κῆπος πολυανθής* (Многоцвѣтна градина), сборникъ отъ църковни поучения, събрани „отъ смирения Иоанъ Симеониди, родомъ отъ македонското село Търлисъ бившъ учитель въ училището на Велико-Търново". Книгата била напечатана въ Пеща презъ 1840 год.

Покрай тѣзи сведения въ споменатата бележка се препечата и единъ малъкъ откжслекъ отъ предговора на книгата въ български преводъ. Въ този предговоръ авторътъ изтъква българския си произходъ, но и се гордѣе, че е успѣлъ да се приобщи къмъ гръцката образованость.

За Иванъ Симеоновъ намираме кратки сведения и въ съчинението на проф. Йор. Ивановъ „Български старини отъ Македония", второ издание, София 1931 год., стр. 213—214. И тукъ се споменава за съчинението „Многоцвѣтна градина" и особено се подчертава българскиятъ произходъ на автора, загриженъ да сѣе просвѣта между своитѣ съотечественици. Между другото проф. Йор. Ивановъ допълни знанията ни за първия елински учитель въ Търново съ ценното указание, че името на Иванъ Симеоновъ се срѣща между спомоществователитѣ на Хрулевото издание на Софронието отъ 1856 год.: „Г. уч(тель) Иванъ Симеоновъ Македонецъ отъ село Тарлазіе, що е билъ най-пръвъій учитель елинскій въ голѣмо Търново".

До скоро сведенията ни за Иванъ Симеоновъ се из-

черпваха съ онова, което бѣ изнесено въ сп. Български прегледъ и съ казаното отъ проф. Йор. Ивановъ въ споменатото му съчинение.

Презъ 1927 год. въ Търново се появи едно съчинение на Недѣлко К. Каранешевъ (художникъ-учитель) подъ заглавие: История на Общежителния Монастиръ „Св. Преображение Господне" при гр. В.-Търново. Въ тази книга, написана напълно дилетантски, се изнасятъ нѣкои по-обширни данни за Симеонова. Авторътъ обаче не ни посочва, отъ где черпи своитѣ сведения. Между другото Каранешевъ печата български преводъ на предговора отъ Симеоновото съчинение „Многоцвѣтна градина" и при това съ старославянски шрифтъ (!). За жалость, книгата на Симеоновъ не се намира нито въ една отъ Софийскитѣ библиотеки, за да се свѣри точностьта на превода. Отъ сравнението, което може да се направи между онзи откѫслекъ отъ сѫщия предговоръ, който се напечата въ сп. Български прегледъ, и превода у Каранешева, се вижда, че у последния преводътъ е даденъ въ крайно свободенъ видъ, съ многобройни пропуски и своеволни допълнения[1].

По-голѣмата часть отъ останалитѣ данни у Каранешева сѫ почерпени отъ едно друго съчинение на Симеонова, което до сега бѣше неизвестно, именно съчинението *Ὁδηγὸς τῆς εὐσεβείας* (Водачъ на благочестието). Тъй като неотдавна можахъ да се сдобия[2] съ единъ екземпляръ отъ тази книга,

[1] Откѫслекътъ *Διότι τὸ ἔθνος μου λέγω τὸ γένος τῶν Βουλγάρων εὑρίσκεται τὴν σήμερον ἡμέραν εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας καὶ Κύριος οἶδε, πότε θέλουσιν ἐπανακάμψῃ εἰς αὐτὸ αἱ Μοῦσαι. Διότι μόλις τώρα ἔφθασεν ἡ Βουλγαρία νὰ ἀκούσῃ ὅτι ὑπάρχει γραμματικὴ σλαβουνικὴ εἰς τὸν κόσμον* — у Каранешева е предаденъ по тоя начинъ: „Това казвамъ мой роди (sic) българи, защото днесъ се намира въ тъмнотата на не ученията. И тъй Господъ погледна на насъ и пожела да запали свеща и да просвети въ нашиѦ край въ БългариѦ, особено въ нашето Търново. Сега се сподоби да чуе че се е намирало и славѦнско писменность на свѣта" Както се вижда, не само неграмотность, но и непозволени своеволия сѫ допустнати въ превода на това най-важно мѣсто отъ предговора на Симеоновото съчинение.

[2] За пръвъ пѫть видѣхъ това съчинение на Симеонова между книгитѣ на престарѣлия свещеникъ въ неврокопското село Тешово, Иванъ П. Николовъ Мечовъ, презъ 1934 год. Нѣколко месеца следъ посещението ми въ с. Тешово, свещеникътъ имѧ добрината да ми изпрата въ София нѣкои отъ своитѣ книги, между които се намира и „Водачъ на благочестието" на Симеонова. Свещеникъ Иванъ П. Николовъ, сега вече покойникъ, бѣ за-

сега съмъ въ състояние да провѣря даннитѣ, които ни дава Каранешевъ. Пълното заглавие на въпросното съчинение гласи: *Ὁδηγὸς τῆς εὐσεβείας, διαιρούμενος εἰς δύο μέρη: ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιέχει ἕνα λόγον ἀποδεικτικὸν, ὅτι ὑπάρχει Θεὸς ἀόρατος πανταχοῦ, δύω λόγους κατὰ ἀθέων, μίαν σύντομον Ἱστορίαν τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἕνα εὐχαριστήριον Ὕμνον εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, λόγον περὶ τοῦ μὴ λυπεῖσθαι καὶ ἀθημονεῖν, ἕτερον προτρεπτικὸν εἰς ἀνακαίνισιν καὶ διατήρησιν τῆς ἐν Ταρλιζίῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς, τρία εὐχαριστήρια εἰς τοὺς φιλοστόργους γονεῖς, καί τινα θαύματα νέα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Τὸ δὲ δεύτερον, ἑκατὸν ἑβδομήκοντα κατ' ἐρωταπόκρισιν θεολογικὰς, δογματικὰς, ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς διδασκαλίας. Τὰ πάντα φιλοπονηθέντα καὶ ἐπεξεργασθέντα μετὰ κόπου πολλοῦ καὶ ἱδρῶτος χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάννου Συμεωνίδου, τοῦ ἐκ τῆς κατὰ Μακεδονίαν χώρας Ταρλιζίου, καὶ πρώην Διδασκάλου τῆς ἐν τῷ μεγάλῳ Τουρνόβῳ Σχολῆς. Ἐκδίδοται νῦν τὸ πρῶτον διὰ τοῦ τύπου δαπάνῃ τοῦ Ἐκδότου καὶ ἀφιεροῦται αὕτη ἡ βίβλος πᾶσι τοῖς Ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς τοῦ Ἀνατολικοῦ Δόγματος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Ι. Λασαριδου.* 1850.

(Водачъ на благочестието, раздѣленъ на две части: първата отъ тѣхъ съдържа едно слово, което доказва, че невидимиятъ Богъ сжществува навсѣкжде, две слова противъ безбожницитѣ, една кратка история за рождението на Христа, единъ благодарственъ химнъ за нашия Господь Исусъ Христосъ, слово да не скърбимъ и да не се отчайваме, друго насърдчително слово за възобновяване и подържане на гръцкото училище въ Търлисъ, три благодарствени слова за любещитѣ родители, и нѣколко нови чудеса на пресвета Богородица. Втората часть съдържа сто и седемдесеть богословки, догматични, нравствени и духовни поучения, изложени съ

бележителна личность. Той бѣ авторъ на единъ голѣмъ ржкописенъ сборникъ, писанъ съ гръцко писмо, който има голѣмо значение за проучване на неврокопския говоръ. Сведения за този сборникъ дадохъ въ статията си „Единъ неврокопски български сборникъ съ гръцко писмо отъ края на миналия вѣкъ“ (Мак. прег. год. VII, кн. 2—3, стр. 149—186). Даннитѣ на сборника използувахъ на широко и въ труда си върху неврокопския говоръ (Годишникъ на Соф. Ун., т. XXXII, № 1). Отъ сжщия свещеникъ сж и ценнитѣ сведения за възраждането на населението въ с. Тешово, които изнесе А. П. Стоиловъ въ статията си „Документи и бележки отъ миналото на българитѣ въ Македония“ (Сборникъ на Бълг. акад. на наукитѣ, т. IX, стр. 8—9).

въпроси и отговори. Всички усърдно съставени и преработени съ много трудъ и поть за ученолюбивитѣ отъ смирения Иоанъ Симеониди отъ македонското село Търлисъ, бившъ учитель въ училището на Велико-Търново. Тази книга се издава за пръвъ пѫть печатно съ срѣдствата на издателя и се посветява на всички православни християни отъ източно вѣроизповѣдание).

Въ предговора на своето съчинение Симеоновъ излага подбудитѣ, които го накарали да се залови за неговото написване. Той изтъква общата поквара на нравитѣ. Тая поквара той вижда да се проявява особено силно между младежьта. Причината за това състояние за него е ясна. Тя се корени въ широкото разпространение на атеистичнитѣ идеи, носители на които се явяватъ новитѣ философски учения, къмъ които младежьта чувствувала силно влѣчение и наклонность. Неспособна на критично отнасяне къмъ новитѣ вѣяния на времето, младежьта просто обоготворявала тѣхнитѣ носители и по тоя начинъ ставала проводникъ на учения, които причинявали само развала на нравитѣ и душитѣ. Ето защо авторътъ се заема да напише своята книга, чиято главна цель ще бѫде да изтъкне, че нѣма други истини, освенъ истинитѣ, които се съдържатъ въ Светото Писание.[1]

Важенъ за насъ е фактътъ, че непосрѣдствено следъ увода въ това си съчинение авторътъ ни дава нѣкои сведения за себе си и за книжовнитѣ си занимания. Така, тукъ научаваме, че съчинението си Симеоновъ замисля и започва въ Преображенския манастиръ, който той нарича общежитие. Въ това общежитие той прекарва осемь години. Преди да замисли последното си съчинение Симеоновъ е вече авторъ на две други книги, които написва презъ време на престоя си въ Преображенския манастиръ и напечатва въ Пеща. Тѣзи две книги сѫ: Многоцвѣтна градина *(Κῆπος Πολυανθής)* и Еклогионъ. Авторътъ ни съобщава, че въ тѣзи си съчинения е посочилъ, отъ кой родъ произхожда. Поради

[1] *Διὰ τοῦτο παρεκινήθην ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος πάντων τῶν διδασκάλων, (ὁ ὁποῖο δὲν εἶμαι ἱκανὸς νὰ ὀνομασθῶ διδάσκαλος). καὶ συνέγραψα τοῦτο τὸ βιβλίον πρὸς φωτισμὸν τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸς διόρθωσιν τῶν ἠθῶν αὐτῶν, καὶ πρὸς στηλίτευσιν τῆς φατρίας τῶν κακοσόφων καὶ ψευδοφιλοσόφων ἀθέων, ἀποδεικνύων, ὅτι ἡ ἀληθὴς γνῶσις τῶν ὄντων, καὶ ἡ ἀληθὴς σοφία πηγάζει ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, ἥτις κατηχεῖται πᾶσι τοῖς ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς.*

нѣкакви причини, които не се обясняватъ по-точно, той билъ принуденъ да напустне Преображенския манастиръ. Симеоновъ отива въ Търново и се преселва въ тамошната митрополия. Съ очевидна гордость той ни съобщава, че е билъ радушно приетъ отъ тогавашния търновски митрополитъ Неофитъ и е билъ неговъ сътрапезникъ презъ всичкото време, което прекарвалъ тогава въ Търново.

По това време умира игуменътъ на Килифарския манастиръ Теодоритъ. Тази новина донася въ Търново икономътъ на манастира хаджи Исаия. Поради това, че по-голѣмата часть отъ останалитѣ монаси били млади и неопитни, икономътъ отправилъ молба къмъ митрополита да позволи на Симеонова да се пресели въ Килифарския манастиръ, за да бѫде съветникъ на младитѣ монаси и на иконома, който сѫщо така билъ младъ и неопитенъ. Митрополитътъ се съгласява и Симеоновъ отива въ Килифарския манастиръ, гдето прекарва като съветникъ на младия игуменъ Теодосий петь години. Тукъ той прави последна редакция на съчинението си и го приготвя за печатъ.

Симеоновъ намира за нуждно да ни даде нѣкои сведения за починалия по това време игуменъ на Килифарския манастиръ Теодоритъ. Този игуменъ подновилъ цѣлия манастиръ и го обогатилъ съ движими и недвижими имоти. Въ 1842 год. съ помощьта на благочестиви християни той построява изъ основи храма „Св. Димитъръ“, а неговиятъ наследникъ Теодосий го е украсилъ (вж. гръцкия текстъ, тукъ, стр. 65—66).

Презъ 1937 год. излѣзе въ Сборникъ на Българската академия на наукитѣ (кн. XXXI, клонъ истор.-филол. и фил.-обществен 17, № 8, стр. 1—94) работата на д-ръ Д. Ив. Папазовъ подъ заглавие „Село Арбанаси, лични спомени и събрани данни“. Авторътъ е виждалъ съчинението на Симеонова „Водачъ на благочестието“ между книгитѣ на видния арбанашки житель Георги Анагноста (Симеоновъ), който е записанъ и като спомоществователь на книгата. На стр. 55—58 въ своето съчинение Папазовъ преразказва доста нѣща, които взима отъ предговора на Симеоновото съчинение и които изложихъ подробно по-горе. Следъ това Папазовъ привежда пъленъ списъкъ на спомоществователитѣ отъ с. Арбанаси и

по нѣколко имена на спомоществователи отъ Цариградъ, Търново, Елена, Лѣсковецъ и с. Търлисъ.

Както казахъ вече, тукъ изложенитѣ данни относно трудоветѣ и живота на Симеонова, сж отчасти споменати и у Каранешева (ц. с. стр. 44—47). Изглежда, че последниятъ е черпѣлъ своитѣ сведения не направо отъ книгата на Симеонова, а отъ втора ржка, защото прави необясними грѣшки. Така напр. той казва, че първитѣ две съчинения на Симеонова били напечатани въ гр. Карлово, а третото било напечатано въ 1859 год. въ Цариградъ. У Каранешева се срѣщатъ и други нѣкои твърдения, които е невъзможно да се провѣрятъ и трѣбва да се приематъ крайно предпазливо. Така споредъ него даскалъ Симеоновъ билъ завършилъ гръцкото училище въ Търлисъ; по-нататъкъ причината, поради която Симеоновъ напустналъ Преображенския манастиръ била, че желаелъ да разпространява своитѣ книги. Има и трето сведение у Каранешева, което не може да се провѣри. Именно, даскалъ Иванъ Симеоновъ билъ изпълнявалъ служба на учитель надзиратель и секретарь въ Търновскитѣ училища по времето, когато билъ гостъ на митрополитъ Неофита.

Както и да е, отъ това, което Симеоновъ съобщава за себе си въ предговора на третото си съчинение, могатъ косвено да се извлѣкатъ нѣкои други сведение за него. Най-любопитно би било да знаемъ, по кое време Симеоновъ учителствува въ Търново. Още въ първото си съчинение, излѣзло въ 1840 год., той се подписва „бившъ учитель въ Търново“. Известието за последния си трудъ, съ което се старае да събере спомоществователи за неговото отпечатване, Симеоновъ разпраща отъ Цариградъ въ 1849 год. Това известие е напечатано въ края на „Водача на благочестието“. Като имаме предъ видъ, че четиринадесеть години преди 1849 год. Симеоновъ се преселва въ Преображенския манастиръ (той прекарва осемь години въ Преображенския манастиръ, една година въ Търново като гостъ на митрополитъ Неофита, петь години въ Килифарския манастиръ), трѣбва да приемемъ, че той напуска учителството къмъ 1836—1837 год. Твърдението на Каранешева, че Симеоновъ напуска учителството едва презъ 1839 год. следователно е неточно. Остава неизвестно, кога Симеоновъ започва да учителствува. Часть отъ учителствуването на Симеонова съвпада съ времето, когато

на митрополитския престолъ въ Търново седи добре известниятъ митрополитъ Иларионъ. Именно въ „Водача на благочестието“ между другото е напечатано и едно благодарствено и тържествено слово по случай изпититѣ въ Търновското училище (*Εὐχαριστήριον μετὰ τὰς ἐξετάσεις ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν εἰς πάντας τοὺς πολίτας, τοὺς συνελθόντας ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ μεγάλου Τουρνόβου*). Въ това слово Симеоновъ се обръща съ благодарствени думи къмъ присѫтствуващия митрополитъ Иларионъ за грижитѣ, които той полагалъ за преуспяване на училището.

Между всичко останало, помѣстено въ „Водачъ на благочестието“, най-важно се явява словото на Симеонова, съ което той насърдчава своитѣ съселяни да откриятъ и подържатъ гръцкото училище въ Търлисъ, което тѣ били затворили. Това слово е пропито съ доста личенъ елементъ. Отъ него се вижда страстната привързаность къмъ гръцката просвѣта на нашия авторъ. Кога е произнесено словото, остава неизвестно. Въ всѣки случай Симеоновъ самъ е отишелъ въ Търлисъ и е произнесълъ речьта си въ селската църква. Това показва, че той не е билъ скѫсалъ връзкитѣ си съ своето родно мѣсто, въпрѣки дългитѣ години, които го задържатъ въ Търново и въ търновскитѣ манастири. Голѣмата обичь къмъ родното му село на този заслѣпенъ елинистъ личи отъ всѣка дума на неговата речь. Повтарямъ, за Симеонова увлѣчението къмъ гръцката образованость е напълно искрено. Да култивира тази образованость, да се приобщи къмъ гръцката просвѣта — ето споредъ него единственіятъ пѫть за прослава на народа му.

Много сѫ нѣщата, които могатъ да се извлѣкатъ отъ това слово. Така напр. научаваме, че въ Търлисъ е сѫществувало гръцко училище, което се е славѣло навредъ въ областитѣ на източна Македония. Това училище е получавало похвали дори отъ Цариградската патриаршия. Въ него сѫ се стичали децата отъ околнитѣ села, за да научатъ „повисша наука“. Следователно търлишкото училище е представяло нѣщо по-вече отъ основно училище. На много мѣста въ речьта се подчертава видното мѣсто, което е заемало село Търлисъ между селата въ Неврокопския край. То споредъ Симеонова е било първо село въ Неврокопско и е било прославено както съ будното си население, тако и съ

добре уреденото си училище. И действително, силата на гръцкото влияние въ Търлисъ се е чувствувала до късно. Презъ 1861 год. мѣстниятъ учитель Димитъръ Стоиловъ превежда изборното евангелие на народенъ български езикъ, но го написва съ гръцки букви (вж. Л. Милетичъ, Два български ржкописа съ гръцко писмо. Български старини, кн. VI. София 1920 год.).

До каква степень Симеоновъ е милѣлъ за благото на родното си мѣсто тъй, както той е разбиралъ това благо, личи отъ неговата рѣдка самопожертвователность. Между другитѣ мѣрки именно, които той предлага, за да се запази училището отъ окончателна гибель, той е готовъ да пожертвува и цѣлото си състояние. Той тръпне отъ мисъльта, че неговото любимо родно мѣсто ще остане безъ училище, т. е. безъ свѣтилникъ, който да пръска обилно лжчитѣ на необходимата за спасение на душитѣ християнска вѣра. Като вѣренъ синъ на своето отечество, който е можалъ да вкуси отъ благата на просвѣщението и да се издигне високо надъ своитѣ съселяни, той чувствува пръвъ свой дългъ да припомни за опасностьта, която дебне неговитѣ близки, ако действително не възобновятъ училището си. Симеоновъ прави тукъ напомняния за трудноститѣ и несгодитѣ, които сж съпжтствували неговото лично издигане. Нашиятъ авторъ открито говори за нѣкакви нещастия, които го сполетявали въ упоритя му трудъ къмъ възмогване.

Враговетѣ на гръцкото училище намиратъ у Симеонова най-строго осжждане. Като пръва причина за затварянето на гръцкото училище се изтъква нещастието, което сполетѣло неговото родно мѣсто, и което било общо за всички християни подъ турска власть. После той споменава за лошитѣ намѣрения на „нѣкои зли и завистливи“ люде, които се стремѣли да унищожатъ гръцкото училище. Смжтни сж тѣзи мѣста у Симеонова, но все пакъ най-вѣроятно е да се предположи, че враговетѣ на гръцкото училище въ Търлисъ сж били пробуденото национално чувство у мѣстнитѣ българи и зараждащата се по това време въ всички български земи умраза къмъ гърцизма. Силниятъ отпоръ, който намиратъ тѣзи настроения у Симеонова, не бива да ни очудва. Той е така лесно обяснимъ у човѣкъ, който десетилѣтия наредъ се е хранѣлъ съ духовна храна отъ гръцкитѣ

книги. Не бива да се забравя още, че все пакъ Симеоновъ е стоялъ доста далечъ отъ новитѣ вѣяния на времето, които подсилиха събуждането на нашия народъ. Силно религиозна натура, Симеоновъ прекарва голѣма часть отъ живота си по манастиритѣ. углъбенъ въ четене на гръцки религиозни съчинения. Нѣмаме основание да предполагаме, че по-късно не е настаналъ преломъ и у Симеонова и че не сж намѣрили и у него симпатия борцитѣ за възтържествуване на национална българска просвѣта. Знаменателенъ фактъ е, че нѣколко години по-късно името на Симеонова се чете между спомоществувателитѣ на едно отъ изданията на Софронието. Съчувствие къмъ изостаналия български народъ звучи и въ онѣзи думи отъ предговора къмъ „Многоцвѣтната градина", гдето се казва: „Богъ знае кога и между българския народъ ще се настанятъ музитѣ". Симеоновъ не крие своето българско произхождение. Пъкъ и измежду спомоществувателитѣ на последното му съчинение личатъ имената на мнозина видни българи отъ онова време, като Неофитъ Рилски и Иванъ Момчиловъ, които не биха дали току така подкрепата си на единъ отявленъ българомразецъ и ренегатъ.

Симеоновъ безспорно се е интересувалъ за славяно-българската книга. Той знае напр., че малко преди 1840 г. се е появила за пръвъ пжть славяно-българска граматика. Въ първото слово на „Водача", на стр. 17—28, Симеоновъ изброява праведницитѣ преди рождението на Христа. Между тѣхъ той слага и Иорамъ, за когото казва, че го е взелъ отъ славянското евангелие.

Изъ увода на книгата „*Ὁδηγὸς τῆς εὐσεβείας*".

Съобщение на автора:

Τοῦτο τὸ σύγγραμμα πρῶτον ἐσχεδίασεν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ κοινοβίῳ τῆς τοῦ μεγάλου Τουρνόβου Μεταμορφώσεως, καὶ ἄλλα δύο συγγράμματα συνέγραφεν ἐκεῖ, ἐπειδὴ διέτριψεν ἐκεῖ ὀκτὼ χρόνους, τὰ ὁποῖα ἐτύπωσεν ἐν τῇ Πέστῃ τῆς Οὐγγαρίας, τὸ μὲν ἓν ὀνομάσας Κῆπον Πολυανθῆ, τὸ δὲ ἄλλο Ἐκλόγιον, καὶ εἰς αὐτὰ γράφει ἐκ ποίου γένους κατάγεται. Καὶ μετὰ ταῦτα ἀνεχώρησε διά τινα αἴτια ἀπὸ τὸ κοινόβιον, καὶ ἐπορεύθη εἰς τὴν Μητρόπολιν, ὅπου διέτριψεν ἕνα χρόνον ἐπὶ Νεοφύτου Ἀρχιερέως, ὅστις ἐδέχθη αὐτὸν μετὰ χαρᾶς, καὶ εἶχεν αὐτὸν ὁμοτράπεζον, ἕως ὅτου ἦτον ἐκεῖ. Καὶ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἀπέθανεν ὁ Θεοδώ-

ρητος ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου τοῦ Κιλιφαρίου (Αὐτὸς ἀνεκαίνισεν ὅλον τὸ μοναστήριον, καὶ ἐπλούτισεν αὐτὸ μετὰ κινητῶν καὶ ἀκινήτων πραγμάτων, καὶ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἔκτισεν ἐκ θεμελίων διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς χιλίους ὀκτακοσίους τεσσαράκοντα δύω χρόνους, καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ ὁ Θεοδόσιος ἐκόσμησεν αὐτὸν), καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐπορεύθη ὁ οἰκονόμος τοῦ μοναστηρίου ὁ χατζῆ Ἡσαΐας εἰς τὴν Μητρόπολιν, καὶ ἐφανέρωσεν ἐκεῖ, ὅτι ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου ἀπέθανε, καὶ ἔμειναν οἱ περισσότεροι ἐν αὐτῷ πατέρες νέοι, καὶ ἀνίκανοι, ἵνα συμβουλεύωσιν αὐτὸν, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἦτον νέος, καὶ διὰ τοῦτο ἐζήτησε τὸν συγγραφέα ἀπὸ τὸν Μητροπολίτην, ἵνα ἔχῃ αὐτὸν σύμβουλον εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ μοναστηρίου, καὶ διὰ ἄλλα τινὰ τέλη. Ὁ δὲ Μητροπολίτης, ἀφ' οὗ ἤκουσε ταῦτα ἀπὸ τὸν οἰκονόμον, συγκατένευσε, καὶ ἐξαπέστειλεν αὐτὸν, καὶ ἐπορεύθη ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Κιλιφαρίου, καὶ διέτριψεν ἐκεῖ πέντε χρόνους ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ νέου ἡγουμένου, καὶ ἐκεῖ ἐποίησε τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, καὶ διώρθωσεν αὐτὸ, ὅσον ἐδυνήθη, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἀντέγραψε τὸν Ὁδηγὸν τῆς Εὐσεβείας ἅπαξ καὶ δὶς, ἕως ὅτου νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς ἔκβασιν.

Насърдчително слово за възобновяване и подържане гръцкото училище въ Търлисъ.

Ако моето слово, обични братя мои съотечественици, се отнасяше за незначителни и достойни за малко внимание нѣща, може би трѣбваше и азъ да се явя равнодушенъ като единъ отъ многото, да замълча, казвамъ, и да не виждамъ, като чужденецъ, настоящето положение, въздържанъ отъ: „Никой не е признатъ пророкъ въ отечеството си“. Но тъй като словото ми се отнася за нѣща, чието изпълнение ви обещава безсмъртна почитъ, а тѣхното пренебрегване вѣченъ позоръ, какъ не бихъ билъ достоенъ за укоръ, ако премълча това, което смѣтамъ добро за обичното си отечество. Каква полза, когато нѣкой се труди, като сѣе и жъне съ много трудъ и поть денемъ и нощемъ и когато Богъ му дава стократенъ плодъ за неговия трудъ, а той изоставя родителитѣ си да гладуватъ? Каква полза, казвамъ, драги съотечественици, да се уча и азъ толкова години съ преголѣмъ трудъ и поть въ безсънни нощи, и още по-лошо, въ голѣми нещастия, за да науча нѣщо добро и полезно, и после да мълча и да го крия въ мрака на лошия си умъ и да лиша това мое отечество

отъ свѣтлината на знанието ?[1] „Нито запалятъ свѣтило и го турятъ подъ крина, а на свѣтилникъ и свѣти на всички въ кжщи“ — казва преблажената уста на Господа нашъ Иисуса Христа въ петата глава на Матея. Не се учатъ, казвамъ азъ, истинскитѣ отечественолюбци само за собствена полза, но се учатъ за повече, за благото на ближния си, за благото на отечеството, за благото на цѣлото човѣчество, за своето просвѣтяване и за просвѣтяването на всички, които жадуватъ за свѣтлината на мждростьта. „Нито запалятъ свѣтило и го турятъ подъ крина, а на свѣтилникъ и свѣти на всички въ кжщи“. Прочее, за това азъ, мои братя и отци, потикванъ отъ това изречение на Евангелието и отъ интереса на родината си, днесъ се явявамъ предъ васъ, за да ви говоря за гръцкото училище и за да ви докажа, че е необходимо и полезно да го подържаме и въ това нещастие, което сполетѣ нашето отечество[1]. Но преди да навлѣза въ темата си, азъ ви моля да стоите съ внимание до края на моята речь, като знаете, че отъ слушането съ внимание зависи, дали това, което слушате, да остане тукъ, и да не излѣзете отъ църквата безплодни. Отъ слушането съ внимание се получава твърдото впечатване на мислитѣ, отъ твърдото впечатване се получава преценката на добритѣ и лошитѣ нѣща, отъ тѣхната преценка се получава волята на човѣка, отъ волята се получава дѣлото, отъ дѣлото ползата и вредата, щастието и нещастието на хората.

Известно е на всички, мои братя съотечественици, че човѣкъ се ражда на този свѣтъ като неписана хартия, и онова, което се напише на нея отначало, то и остава, и така, както го научава нѣкой отначало, такъвъ и става, добъръ или лошъ. Ако прочее пеленачето получи лоши впечатления отъ своитѣ

---

[1] *Τί ὄφελος, λέγω, φίλοι συμπατριῶται, νὰ σπουδάζω καὶ ἐγὼ τόσους χρόνους μετὰ ὑπερβολικῶν κόπων καὶ ἱδρώτων ἐν ἀγρυπνίαις, καὶ τὸ χειρότερον, ἐν δυστυχίαις μεγάλαις, ἵνα μάθω τι χρήσιμον καὶ ἐπωφελὲς, καὶ ἔπειτα νὰ σιωπῶ, καὶ νὰ κρύπτω αὐτὸ εἰς τὸ σκότος τῆς κακῆς μου γνώμης, καὶ νὰ ἀποστερῶ καὶ αὐτήν μου τὴν πατρίδα τοῦ φωτὸς τῆς παδείας.*

[1] *Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ἐγὼ, ἀδελφοί μου καὶ πατέρες, παρακινηθεὶς ἀπὸ τὸ ῥητὸν τοῦτο τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἀπὸ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος μου, παῤῥησιάζομαι σήμερον ἐνώπιον ὑμῶν, ἵνα ὁμιλήσω περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου, καὶ νὰ ἀποδείξω ὑμῖν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον καὶ συμφέρον νὰ διατηρήσωμεν αὐτὸ καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν δυστυχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασεν ἡ πατρὶς ἡμῶν.*

родители, става лошъ и пакостенъ човѣкъ. Ако получи добри впечатления, ще стане добъръ и почтенъ човѣкъ и следователно подобие божие? Както Създателтъ даде на човѣшкото тѣло ржце, крака, очи, и всичко друго, за да е способно да се подържа, така даде и на душата въ даръ своята мждрость, която, като я управлява добре, човѣкъ става почтенъ и подобенъ ни твореца Богъ. „И каза Богъ: да направимъ човѣкъ по видъ и наше подобие". Но где се изучава сега тази мждрость? На нивата? Не. При овцетѣ? Не. Но где? Въ добритѣ училища. Отъ какво става човѣкъ добъръ и почтенъ? Отъ нравствената философия, т. е. отъ учението и напредъка. Где прочее се намира това учение? Въ планината? Не. Въ полето? Не. Въ морето? Не. Въ облацитѣ? Не. Но где? Въ добритѣ училища. Прочее добритѣ училища правятъ човѣка добъръ и почтенъ и наистина свето създание. Добритѣ училища правѣха хората почтени отъ създаването на свѣта и ги правятъ и до днесъ. Добритѣ училища показаха (направиха) осезаема почестьта. Добритѣ училища създадоха риторитѣ, и мждритѣ свети отци, великия Василий, казвамъ, Иоана Златоуста, Григория Богослова, свѣтилата и голѣмитѣ учители на църквата и още толкова много други. Въ края на краищата училищата подкрепиха Христовата църква до днесъ. Тѣ я пазѣха и ще я пазятъ непоклатима до скончание вѣка. Виждате прочее вие, които разтурихте училището на вашето отечество, какво безчестие и беззаконие извършихте. Разбирате, казвамъ, добре, че преследвахте не училището, а тази честна църква, която е Христова невѣста[1].

И така, ако не се боите отъ Бога за това беззаконие, не се ли срамувате за вашето име, вие, които се наричате търлисчани, първото село въ Неврокопско, да извършите такова беззаконно дѣло, да затворите училището на вашата родина, въ което бѣхте спечелили толкова добра слава срѣдъ всички съседни македонски мѣстности (села). И бѣхте похвалени за това благочестиво дѣло не само тукъ отъ околнитѣ селища, но и въ Цариградската патриаршия отъ патриарха Хрисантъ, бившъ сѣрски митрополитъ, пъкъ бѣхте похвалени

[1] *Ἴδετε λοιπὸν ὑμεῖς, ὅσοι ἐχαλάσατε τὸ σχολεῖον τῆς πατρίδος σας, ὁποίαν ἀσέβειαν καὶ παρανομίαν ἐκάμετε. Ἐγνωρίσατε, λέγω, καλά, ὅτι δὲν κατατρέχετε τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν σεβαστὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις εἶναι νύμφη τοῦ Χριστοῦ.*

и отъ мѫдритѣ мѫже по много други градове за това училище. И сега заради едно много малко нещастие да изоставите това благочестиво дѣло и да лишите отъ наука обичнитѣ си деца, когато има начинъ да ги учите на догмитѣ на християнската вѣра, ако се решите да възобновите пакъ училището. И това нещастие не е само ваше, но е общо за всички християни, поданици на Турция.[1] И докато бѣхте образецъ на благодетелность, сега станахте образецъ на злото. И докато толкова мѣстности ви наричаха до сега ученолюбиви и благонравни, отъ сега нататъкъ ще ви наричатъ варвари и безнравствени. Дано да не стане това, подателю на всички добрини и изворъ на всичката мѫдрость. Ако прочее не послушате, мои братя съотечественици, богати и бедни, това мое съвещателно слово и не възобновите училището и не го докарате въ предишното му състояние, тогава ще лишите вашитѣ любими деца отъ украсата на образованието, ще ги лишите отъ срѣдствата на тѣхния животъ. Но не само ще ги лишите отъ тѣзи добри нѣща, но и отъ старото възпитание, чрезъ което ще спечелятъ почесть навсѣкѫде по родината и похвала за вашитѣ имена. Бащи и майки, каква защита ще дадете въ страшния день на сѫда предъ страшния нашъ Сѫдия и Богъ, който ви даде като залогъ въ този свѣтъ душитѣ на децата, за да ги направите подобни нему, а вие се стараете да ги направите подобни на дявола? Какво ще кажете сега, че не сте могли да запазите училището, защото нѣмате срѣдства и за това сте го продали? Но какъ да нѣмате срѣдства? Ето цѣлата околность ще помага кол-

---

[1] *Ἔπειτα, ἂν δὲν φοβῆσθε τὸν Θεὸν διὰ ταύτην τὴν παρανομίαν, κἂν δὲν ἐντρέπεσθε τὸ ὄνομα σας, οἱ ὁποῖοι λέγεσθε Ταρλιζιῶται, πρώτη χώρα τοῦ Νευροκοπίου, νὰ κάμητε ἓν τοιοῦτον ἔργον παράνομον, νὰ χαλάσητε τὸ σχολεῖον τῆς πατρίδος σας, ἐν ᾧ ἐδώσατε τόσην καλὴν φήμην εἰς ὅλα τὰ περίχωρα τῆς Μακεδονίας. Καὶ οὐ μόνον αὐτοῦ ἐπηνέθητε ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Πατριαρχείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπηνέθητε ἀπὸ τὸν Χρύσανθον τὸν Πατριάρχην, τὸν πρώην Σερρῶν, διὰ τοῦτο τὸ θεάρεστον ἔργον, καὶ εἰς ἄλλας πολλὰς πόλεις ἐπηνέθητε ἀπὸ τοὺς σοφοὺς ἄνδρας διὰ τοῦτο τὸ σχολεῖον· καὶ τώρα διὰ μίαν παραμικρὰν δυστυχίαν νὰ ἀφήσητε τοῦτο τὸ θέαρεστον ἔργον, καὶ νὰ ἀποστερήσητε τὰ φίλτατά σας τέκνα ἀπὸ τὴν μάθησιν, ἐν ᾧ εἶναι τρόπος νὰ διδάζητε αὐτὰ τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅταν ἀποφασίσητε νὰ ἀνακαινίσητε πάλιν τὸ σχολεῖον. Καὶ αὐτὴ ἡ δυστυχία δὲν εἶναι μόνον ἡμετέρα, ἀλλὰ εἶναι κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς τοὺς ὑπηκόους τῆς Τουρκίας.*

кото може въ това богоугодно дѣло, и после всѣко село ще изпраща деца въ вашето училище, за да учатъ тукъ повисоки науки безплатно. Ето и азъ ще дамъ цѣлото си състояние даръ на училището за общото благо на отечеството ни. И второ срѣдство има. Който иска да задържи (наеме) кръчмата, първо трѣбва да обещае да заплаща всѣка година триста гроша за училището, и така да продава виното, а не да прояжда печалбата единъ или другъ, а да страда общо цѣлото отечество. Има и трета възможность, т. е. колкото грошове се взиматъ отъ дветѣ мини, да се даватъ даръ на училището, а не да се даватъ по селата[1]. И четвърто срѣдство има, колкото грошове оставатъ отъ разходитѣ за църквата и тѣ да се даватъ даръ на училището. Има и пето срѣдство, колкото хора отидатъ на поклонение въ манастиритѣ, първо трѣбва да дадатъ даръ на училището, единъ десеть гроша, другъ двадесеть, всѣки споредъ възможностьта си да даде даръ, а после да отиде въ манастиритѣ. Ето колко възможности има, ако искате да запазите училището на вашето отечество. Поради това Богъ не ще ви сжди, че не сте дали милостиня на манастиритѣ, а защото не сте възпитали децата си въ благородни нрави, защото не сте ги научили въ училището на светата вѣра, защото не сте ги укрепили въ светата и православна наша вѣра, за да направите тѣхнитѣ души подобни и прилични на Бога. За това ще ви сжди Богъ, а не заради чуждитѣ люде, загдето не сте ги подпомогнали. Но вие вършите противното. Първо давате вашитѣ пари милостиня на манастиритѣ, всичкитѣ, колкото имате, и помагате чуждитѣ хора, а после, ако ви останатъ

---

[1] *Τί θέλετε εἰπεῖ τώρα, ὅτι δὲν ἐδυνήθητε νὰ φυλάξητε τὸ σχολεῖον, ἐπειδὴ δὲν ἔχετε τὸν τρόπον, καὶ διὰ τοῦτο ἐπωλήσατε αὐτό; Ἀλλὰ πῶς δὲν ἔχετε τὸν τρόπον; Ἰδού ὅλα τὰ περίχωρα θέλουσι βοηθήσει, ὅσον δύνανται, εἰς τοῦτο τὸ θεάρεστον ἔργον, καὶ ἔπειτα θέλει ἐξαποστείλει ἑκάστη χώρα παιδία εἰς τὸ ἡμέτερον σχολεῖον, ἵνα μανθάνωσιν ἐκεῖ ὑψηλότερα μαθήματα ἄνευ πληρωμῆς. Ἰδοὺ καὶ ἐγὼ θέλω προσφέρει ὅλην τὴν κατάστασίν μου δῶρον εἰς τὸ σχολεῖον διὰ τὸ κοινὸν ὄφελος τῆς πατρίδος μου. Καὶ δεύτερος τρόπος γίνεται· ὅστις θέλει νὰ κρατῇ τὸ καπηλεῖον, πρῶτον πρέπει νὰ ὑπόσχηται νὰ πληρώνῃ καθ' ἕκαστον χρόνον ἀπὸ τριακόσια γρόσια εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ οὕτω νὰ κρασοπωλῇ, καὶ οὐχὶ νὰ τρώγῃ τὸ κέρδος εἷς καὶ ἄλλος, καὶ ἡ πατρὶς νὰ δυστυχῇ κοινῶς ὅλη. Καὶ τρίτος τρόπος γίνεται, τουτέστιν ὅσα γρόσια λαμβάνονται ἀπὸ τὰ δύω μεταλλεῖα, νὰ προσφέρωνται αὐτὰ δῶρον εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ οὐχὶ νὰ δίδωνται εἰς μέρη, ὅπου δὲν πρέπει.*

пари, ще учите и вашитѣ деца въ училището на своето вѣроучение. Но ако не ви останатъ пари, вашитѣ деца оставатъ най-неуки, и ще пребиваватъ въ мрака на невежеството до смъртьта си. Мжже търлисчани, разумнитѣ хора поливатъ първо собствената си градина, а после поливатъ чуждитѣ градини, ако имъ остане вода. Но вие правите противното. Първо поливате чуждитѣ градини, а после, ако ви остане вода, поливате вашата градина, ако не е изсъхнала. Вие търлисчани, казвамъ, първо подпомагате чуждитѣ хора и после, ако останатъ пари, ще учите децата си въ училището на догмитѣ на християнската вѣра. Но щомъ не останатъ пари и вашитѣ деца оставатъ непосветени въ вѣрата и ще пребиваватъ въ мрака на невежеството до своята смърть.

Но нѣкой отъ васъ може да каже, азъ съмъ беденъ човѣкъ и нѣмамъ интересъ да търпя детето ми (да ходи) седемь или осемь години въ училището. Това е вѣрно, но все пакъ първо трѣбва да видимъ, за кои хора е полезна науката и за кои не е полезна. Човѣче, азъ те питамъ, какво искашъ да станешъ. Слуга? Ето прочее ти е необходима науката, първо за да спечелишъ благоволението на своя господарь, бидейки по-добъръ отъ другитѣ слуги, и като го спечелишъ, печелишъ и неговото ржководене. Второ, за да спечелишъ чрезъ науката добро име между другитѣ, а чрезъ доброто име като напредвашъ въ голѣми нѣща, напредвашъ и въ своето щастие. И ето прочее не ще умрешъ слуга. Искашъ да станешъ занаятчия? Ето прочее ти е необходима мждростьта, тъй като чрезъ мждростьта ще напреднешъ полесно въ занаята, и ще бждешъ повече ценень въ своята срѣда, а ценените рѣдко биватъ нещастни. Искашъ ли да станешъ свещеникъ? Ето че ти е необходима науката, тъй като трѣбва да се застжпвашъ предъ Господа Нашего Иисуса Христа спасявайки словесното си паство, което ти е повѣрено. Ще трѣбва, казвамъ, да бдишъ денемъ и нощемъ, като съветвашъ и учишъ словеснитѣ си овце, за да спасишъ толкова хиляди души, като ги отнемешъ отъ ржцетѣ на дявола. И защо да говоря много? Науката е необходима за всѣки човѣкъ отъ всѣко съсловие, и висше и занаятчийско, а най-необходима е за насъ, ако искаме да научимъ нашитѣ деца на нравствена философия и да направимъ тѣхнитѣ души подобни на Бога. Наистина на единъ простъ човѣкъ сега

изглежда, че е мжчна работа учението, но мжчнотията е преходна и малка, а следващето щастие е вѣчно и голѣмо. Ето защо, братя съотечественици, не трѣбва сега да бждемъ сразени отъ едно много малко нещастие и да забавяме щастието на цѣлия нашъ животъ. Внимавайте да не ви умъртви и да ви сломи временното нещастие на нашето отечество, и да занемарите сега училището и да лишите вашитѣ деца отъ науката.[1]) Предприемете, казвамъ, смѣло това Божие дѣло и възобновете сега училището за обща полза на отечеството ни и тогава останете смѣли и упорити въ това богоугодно дѣло и пазете го съ търпение, тъй като „благодетелитѣ съ трудъ се придобиватъ и съ усилие се постигатъ“. И така като запазите училището и като изпратите вашитѣ деца да се учатъ тамъ, вие ще се радвате заради тѣхъ въ вашитѣ старини и цѣлото ни отечество ще спечели въ бждеще двойна слава, двойна почить, и двойно достойнство. Тъй като кой не ще ви възхвали, когато чуе вашитѣ героични промишления, че останахте непобедени отъ нещастието, като златото отъ огъня, и че триумфирате винаги надъ злото? Прочее не ви остава нѣщо да възразявате по-нататъкъ противъ училището, но ако, подстрекавани отъ злината на нѣкои завистливи люде, извършите тѣхното лошо намѣрение и не възобновите училището,[2]) срамувамъ се да си представя противното. Срамувамъ се, казвамъ, братя мои, да си представя варварщината на моето отечество, въ което, благославямъ, то да не попадне. Уви, какво ще кажатъ сега хората, които въ такова множество по-рано ви знаеха. Това сж търлисчанитѣ, които бѣха по-рано славни, а сега безславни, по-рано благонравни, а сега безнравствени, по-рано ученолюбиви, а сега варвари и загрубѣли. Такива искатъ да ви направятъ вашитѣ родители, невинни младежи! Тѣзи нѣща организираха нѣкои завистливи и враждебни на отечеството хора и унищожиха училището и докараха отечеството въ това състояние[3]),

[1] *Προσέχετε νὰ μὴ σᾶς ἀπονεκρώσῃ καὶ καταδαμάσῃ ἡ προσωρινὴ δυστυχία τῆς πατρίδος ἡμῶν, καὶ ἀμελήσητε τώρα τὸ σχολεῖον, καὶ ἀποστερήσητε τὰ παιδία σας ἀπὸ τὴν μάθησιν.*

[2] *Δὲν σᾶς μένει λοιπὸν τίποτε νὰ προφασισθῆτε εἰς τὸ ἑξῆς κατὰ τοῦ σχολείου ἂν ὅμως, ἀπὸ τὴν κακίαν τινῶν φθονερῶν ἀνθρώπων κινούμενοι, ἐκτελέσητε τὸν κακὸν αὐτῶν σκοπὸν, καὶ δὲν ἀνακαινίσητε τὸ σχολεῖον.*

[3] *Αὐτὰ ὀργάνισάν τινες φθονεροὶ καὶ ἐχθροὶ τῆς πατρίδος, καὶ ἐχάλασαν τὸ σχολεῖον, καὶ ἔφερον αὐτὴν εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν.*

тѣхъ нека ги унищожатъ проклятията на великитѣ учители и на светитѣ отци на църквата, които защищаваха науката и блѣстѣха съ нея! Нека, казвамъ, Богъ, изворътъ на мждростьта и подателтъ на всички добрини да унищожи тѣхното лошо намѣрение, да имъ вдъхне миръ, съгласие и любовь къмъ науката и да ги просвѣти въ доброто.

Прочее азъ, благоговейши свещеници, честни старейшини, и всички останали братя и обични ми съотечественици, потикнатъ отъ гореща любовь къмъ отечеството си, и за негова полза, показахъ ви, колко е необходимо и полезно училището и въ това състояние на родината ни, и колко увеличи нашата слава на всѣкжде и още ще я увеличава.[1]) Показахъ ви, че дѣлото не е невъзможно и че не само е необходимо и полезно, но е и лесно, ако искате да възобновите родното училище, а следъ това ще последватъ толкова добри и полезни нѣща за отечеството. Сега прочее остава ви, обични мои съотечественици, първо възобновяването, и после подържането на училището, отъ което ще произлѣзе напредъкътъ на вашитѣ деца, тѣхното щастие и вашето щастие, тѣхната прослава и вашата прослава. Сега ще блѣсне героичната ви помисъль и ще умножи вашата слава и щастието на родината. Сега ще се покаже вашата добродетель, като осжществите това, което чухте до тукъ. Показахъ ви въ едно слово, какво добро произлиза отъ науката и какво лошо отъ невежеството. Остава ми още, като членъ на отечеството, да благословя неговитѣ добри дѣла и да свърша словото си.

Вѣчни Боже, царю на мждростьта, подателю на животъ, изворъ на всѣка мждрость и подателю на съгласието, избави ни отъ невежеството и ни удостои да приememъ чрезъ науката и добродетелта твоя видъ и подобие!

Спомоществувателитѣ на Ив. Симеоновъ

Като помощници за отпечатване на третото съчинение на Симеонова сж се отзовали мнозина и отъ най-различни мѣста. Предъ видъ на факта, че книгата е имала религиозенъ характеръ, голѣмъ е броятъ между спомоществователитѣ на

---

[1] *Ἐγὼ λοιπὸν, αἰδεσιμώτατοί μοι ἱερεῖς, τίμιοι προεστῶτες καὶ λοιποὶ ἀπαξάπαντες ἀδελφοὶ καὶ φίλοι μου συμπατριῶται, παρεκινήθην ἀπὸ τὴν θερμὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος μου, καὶ διὰ τὸ συμφέρον αὐτῆς, σᾶς ἔδειξα πόσον εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ὠφέλιμον τὸ σχολεῖον καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος, καὶ πόσον ηὔξητε τὴν ὑπόληψίν σας παντοχοῦ, καὶ ἀκόμη θέλει αὐξήσει αὐτήν.*

духовни лица и на настоятелства на различни църкви. Спомоществувателитѣ се раздѣлятъ по следния начинъ:

Отъ Света Гора 41, между тѣхъ цѣли манастири, а така сѫщо и рускиятъ манастиръ. Отъ Цариградъ 22. Въ тѣхното число намираме и името на Неофитъ Рилски *(ὁ Πανοσιολογιώτατος Κύριος Νεόφυτος Π. Π. Ῥυλλιώτης)*, който по това време е учитель въ Халки. Неофитъ Рилски е притежавалъ книгата на Симеонова. Подъ № 157 въ неговия „Реэстръ сиречъ каталогъ книгъ моихъ“ е отбелязанъ *Ὁδηγὸς τῆς εὐσεβείας Συμεωνίδη* (вж. Ив. Д. Шишмановъ, Нови студии изъ областьта на българското възраждане, стр. 471—472). Срѣщаме и името на Стефанъ И. Гешоглу *(Ἐντιμότατος Κύριος Στέφανος Ἰ. Γέσογλου Φιλιππουπολίτης)*. Отъ Божигробския метохъ въ Фенеръ 11, отъ Терапия 12, отъ гр. Хераклионъ на о. Критъ 12, отъ Велико-Търново 31. Между тѣхъ хаджи Минчо хаджи Цачу, който е основалъ въ Търново славянското училище съ собствени срѣдства *(ὁ φιλογενέστατος Κύριος Χαντζῆ Μήντζου, χατζῆ Τζάτζου, ὅστις ἔκτισε τὸ Σλαβονικὸν Σχολεῖον τοῦ μεγάλου Τουρνόβου ἰδίᾳ δαπάνῃ)*. Отъ Елена 3. Между тѣхъ Иванъ Момчиловъ *(ὁ ἐλλογιμώτατος Κύριος Ἰωάννης Μομτζίλοβητζ)*. Отъ Арбанаси 31. Отъ Горна-Орѣховица 17. Отъ сѣрския манастиръ „Св. Предтеча“ 27. Между духовнитѣ лица и единъ родомъ отъ с. Търлисъ (*ὁ Γέρω Δαβὶδ ἐκ Ταρλεζίου*). Отъ Сѣръ 8. Отъ драмския манастиръ „Св. Цвѣтница“ 21. Между тѣхъ трима родомъ отъ с. Търлисъ — *ὁ Πανοσ. Κ. Σακελλάριος Ταρλιζινός, ὁ Ἱερολογιώτατος Κ. Ἀγαθάγγελος Ταρλιζινός, ὁ Μουσικὸς Κ. Μισαὴλ Ταρλιζινός*. Отъ Хиосъ 10. Отъ училището при св. Гора 10. Отъ Свищовъ 6. Отъ Стара-Загора 3.

Между спомоществувателитѣ на Симеонова се срѣщатъ мнозина и отъ Източна Македония. Тоя фактъ придобива за насъ особено значение поради обстоятелството, че спомоществуватели на книги отъ Източна Македония бѣха до сега известни въ много малъкъ брой. Тѣхнитѣ имена при това се четѣха въ книги, издадени сравнително доста късно. Въ книгата на Симеонова, покрай имена на жители отъ родното село на автора Търлисъ, намираме доста голѣмъ брой имена на люде изъ множество неврокопски и сѣрски села. Привеждамъ пълния списъкъ на спомоществователитѣ отъ източна Македония, предъ видъ на неговото по-голѣмо значение.

Отъ с. Търлисъ 26 д.: попъ Харитонъ; попъ Дими-

търъ; попъ Иоанъ; попъ Илия; Димитъръ Ивановъ; Илия Георгиевъ; Стефанъ Георгиевъ, секретарь на велешкия митрополитъ (*Στέφανος Γεωργιάδης Γραμματεὺς τοῦ Ἁγίου Βελισσοῦ*), Ангелъ Димитровъ Тикамъ (*Ἄγγελος Δημητριάδης Τικάμης*), Аврионъ Милковъ (*Ἀβριώνης Μιλκίδης*), Лука Димитровъ, Стоянъ Ватахъ (*Στογιάννης Βατάχ*), Стоянъ Жаба (или: Зжба) (*Στογιάννης Ζάμπας*), Ангелъ Теодоровъ Катранджи, Димитъръ Теодоровъ Кронта (*Δημήτριος Θεοδωρίδης Κρόντα*), Лука Левидовъ (*Λουκᾶς Λεβίδης*), даскалъ Недѣлчо, Иванъ Блъсковъ (*Ἰωάννης Μπλέσκος*), Георги Ангеловъ Буюкли (*Μπιουκλῆς*), Евангелъ Георгиевъ, Иванъ Чаушъ (*Ἰωάννης Τζαούσης*), Никола Димитровъ Мохчи (*Μοχτζῆς*), църквата св. Никола, Герчо Пановъ (*Γέρτζος Πάνιου*), Никола Илчовъ (*Ἤλτζου*), Стоилъ Насковъ, Пано Ивановъ, Ангелъ Лазаровъ.

Отъ с. Зърново 13 д.: църквата св. Димитъръ, попъ Димитъръ, неговиятъ синъ Никола, трима души съ име Аврамъ (*ὁ Ἐλλογιμότατος Κ. Ἀβραάμ, ὁ Λογιώτατος Κ. Ἀβραάμ, ὁ Μουσικολογιώτατος Κ. Ἀβραάμ*), попъ Иоанъ, учитель Аврамъ (*ὁ Παιδαγωγὸς κὺρ Ἀβράμιος*), Антонъ Германовъ, х. Петъръ х. Стоименовъ, Димитъръ х. Стоименовъ, Стоянъ Николовъ, Константинъ Ангеловъ, Аврамъ Кировъ, Божикъ Кръстовъ (*Μποζίκι Κρέστου*).

Отъ с. Кара-кьой: попъ Ангелъ, Иванъ Ангеловъ Гучовъ (*Γούτζου*), Ангелъ Стоидовъ (*Στοϊδης*), Козма попъ Ангеловъ.

Отъ с. Ловча 13 д: църквата св. Архангели, попъ Филимонъ, попъ Иванъ, Янко Иованъ Самокуваръ (*Σαμοκουβάρ*), Коста Маньовъ (*Μάνιου*), Христо Маньовъ, Атанасъ Маньовъ, Никола прагматаръ (бакалинъ) Маньовъ (*πραγματευτὴς Μάνιου*), Ангелъ и Мирчо Маньовъ, Диманъ Ивановъ, Георги Женкарь(?) или Зигарь (*Γεώργιος Ζιγκάρ*), Маникаки Сальовъ (*Μανικάκης Σάλιου*), Никола Икономовъ.

Отъ с. Манастирджикъ 12 д.: църквата св. Богородица, икономъ попъ Ангелъ, попъ Стилиянъ, синоветѣ на чорбаджи Стойо Гучовъ (*Γούτζου*); негсвиятъ братовчедъ Ангелъ Гучовъ, Стойо Петковъ, Димитъръ Петковъ, Стоянъ П. Рузовъ (*Ῥούσου*), Янаки П. Рузовъ, Златко Ангеловъ, Димитъръ Петровъ, Никола Кратовъ (*Κράτου*).

Отъ с. Старчища 14 д.: църквата св. Никола, икономъ попъ Иванъ, попъ Атанасъ, бившиятъ старейшина Кирчо (*ὁ πρώην πρωεστὼς κύριος Κύρτζος*), Георги Атанасовъ, Никола Ивановъ, Темелко папуджи, Димо папуджи, Парасхо Пет-

ровъ *(Παράσχος)*, Цона Захари *(Τζόνας Ζάχαρι)*, Атанасъ Стамбули (*Σταμπουλῆς*), Нако Стамбули, Велчо Пѣйовъ (*Βέλτιος Παίου*), Ангелъ Кириловъ.

Отъ с. Куманичъ 6 д.: църквата св. Никола, попъ Атанасъ, Антонъ Вельовъ *(Βέλιου)*, Тотанъ Тасовъ (*Τοτὰν Τάσου*), Никола Праматаръ, Киро Николовъ.

Отъ с. Горно-Броди: църквата св. Теодоръ, попъ Петъръ, Георги Стар-Стоиловъ (*γερο-Στοΐλ*).

Отъ с. Либяхово 6 д.: църквата св. Богородица, попъ Василъ, попъ Марко, Иванъ старейшина *[Ιωάννης Προεστὼς)*, неговиятъ синъ Георги, хаджи Никола.

Отъ с. Белотинци 12 д.: църквата, попъ Ангелъ, граматикъ Христодулъ *(ὁ Γραμματικὸς κύρ Χριστόδουλος)*, неговиятъ братовчедъ Коста, Хаджи Константинъ, Кръсто Ивановъ, Теодоръ, църквата въ с. Гайтаново: Вълчо Сарафъ *(Βούλτζος Σαράφ)*; църквата въ с. Тешово; двамата попове при нея Георгиевци, старейшина Сава *(ὁ προεστὼς Κύριος Σάββας)*.

Отъ с. Долно-Броди 19 д. църквата св. Димитъръ, икономъ попъ Василъ, попъ Иванъ, попъ Филотей, попъ Георги, синоветѣ Х. Д. и Т. хаджи Иванови, Георги Ячовъ *(Γιάτζου)*, Георги Перухъ *(Περοὺχ)*, Георги Торта *(Τόρτα)*, Никола Ивановъ Галянъ *(Γαλιὰν)*, Стоянъ Бърчовъ *(Μπίρτζου)*, Никола арабаджи, Стоянъ Зеленковъ *(Ζελένκου)*, Иованъ Баханъ *(Μπαχάν)*, Мяно Гельовъ *(Μιάννος Γέλιου)*, Яно Стоянъ Халябакъ *(Χαλιαμπάκ)*, Георги Стамбули, Михалъ Драча *(Δράτζα)*, Михалъ Стояновъ, Стоянъ Балтаджи.

Отъ с. Крушово, Демирхисарско 21 д.: църквата св. Илия, духовникътъ х. Анания отъ манастира Косфиница *(ὁ Πανοσιώτατος Πνευματικὸς χ. κύρ 'Ανανίας ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κοσφίνιτζας)*; попъ Тома, попъ Павелъ, попъ Ангелъ, х. Христо, х. Иванъ, х. Георги; синове х. Цанови *(χ. Τζάννου)*, Като пѣвецъ *(Κάτος μουσικός)*, Атанасъ Самара *(Σαμαρᾶ)*, Димитъръ Илиевъ, Пасхо Караджа *(Πάσχος Καρατζᾶ)*, Георги Гамвалъ *(Γαμβάλη)*, Кръсто Кольовъ, Михо Андреовъ, Като *(Κάτος)* Балтаджи, Михо Петовъ, Стаматъ попъ Стойовъ, Димитъръ Трънковъ *(Τράνκου)*, пѣвецъ Иованъ Ставри (*ὁ Μουσικὸς Κύρ Γιοβάνης Σταύρη*).

Отъ с. Кърчово 5 д.: църквата св. Богородица, х. попъ Константинъ, Маринъ Тасовъ (*Τάσου*), Вълчо Баталъ *(Μπατὰλ)*, Алекси х. Цановъ.

СПОМЕНИ

ОТЪ ПОСЛЕДНИТѢ ДНИ ВЪ КУКУШЪ ПРЕЗЪ 1913 ГОД

Отъ Владимиръ А. Карамановъ

II

21 юни.

Къмъ 4 часа сутриньта на тоя день, заедно съ кукушкия кметъ Анго Поповъ, гуменджженския приставъ С. Войводовъ и нѣколко души отъ останалитѣ полицейски стражари въ Кукушъ, се отправихме на наблюдателния пунктъ при манастирчето „Св. Георгий“. Това направихме, за да научимъ нѣкои новини по гръцкото нападение презъ нощьта и да понаблюдаваме боя, който се водѣше по това време главно по лѣвия участъкъ на позицията и най-силно на крайния лѣвъ флангъ, въ долината на р. Галикъ, отъ кждето неприятелтъ правѣше обходъ на нашата позиция. Тукъ заварихме въ усилена работа щабоветѣ на дивизията и бригадата. Генералъ Сарафовъ, заедно съ полковникъ Рибаровъ, наблюдаваха зорко боя. Всичкото имъ внимание и усилие бѣха насочени къмъ застрашеното мѣсто отъ позицията. Началницитѣ на щабоветѣ и на артилерията предаваха постояно разпорежданията на двамата висши началници, както и своитѣ до началствуващитѣ лица на двата участъка отъ позицията. Заповѣдитѣ се предаваха било по телефонитѣ, на които мрежата не бѣ още повредена отъ пожарищата и артилерията, било чрезъ нарочни ординарци.

Скоро следъ пристигането ми на наблюдателния пунктъ, се научихме, че гръцката войска, подсилена презъ миналата нощь съ подкрепления отъ нейнитѣ дивизии, действуващи срещу нашата войска около селата Неговань и Лахна, удължава бойната си линия и по долината на р. Галикъ прави обходъ на нашето лѣво крило, като още отъ зори прави нападение срещу крайнитѣ укрепления на тая часть отъ позицията ни. Сжщо така силни неприятелски части нападаха и по цѣлия фронтъ на дѣсния участъкъ, като срещу лѣвия участъкъ държеха отбранително положение. На лѣвия флангъ на нашата позиция гръцката войска се доближаваше до нѣкои

отъ нашитѣ укрепления и даже навлѣзна въ тѣхъ, но контра-атакувана скоро ги напустна. Решила да ги овладѣе, тя ги атакува наново и най-после къмъ 9 часа сутриньта сполучи да овладѣе окончателно два отъ нашитѣ най-крайни редути. Отстжпилитѣ отъ тѣхъ наши части се оттеглиха малко по-подире на линията на батареитѣ и продължаваха да даватъ отпоръ на неприятеля. За заемането на тия редути спомогна на неприятеля маскираниятъ огънь на неговата многочислена артилерия, заела презъ миналата нощь удобни позиции въ долината на р. Галикъ. Отъ тоя огънь, особено на тежката артилерия, биваха причинявани голѣми повреди по нашитѣ окопи и редути, а сжщо така защитницитѣ имъ понасяха и доста загуби.

Неприятелтъ, окураженъ отъ успѣха си на крайния нашъ лѣвъ флангъ, маскира огъня на артилерията си по останалитѣ незаети части отъ нашата позиция въ лѣвия ѝ участъкъ, както и въ центъра, и скоро многобройнитѣ му пехотни части се понесоха напредъ за овладяването на разнитѣ пунктове отъ тая часть на нашата позиция. И тукъ атаки и контра-атаки, до като най-после неприятелтъ сполучва да заеме нѣкои редути и съ това да направи пробивъ на позицията въ центъра ѝ. Защитницитѣ се държеха до последна крайность, проявиха голѣмъ героизъмъ и понесоха много жертви.

Въ разгара на боя решихъ да слѣза за последенъ пжть въ лежащия въ подножието на наблюдателния пунктъ вече съвсемъ пустъ гр. Кукушъ, и да видя още единъ пжть въ какво положение се намира. Дружината ми, състояща се отъ кукушкия кметъ Анго Поповъ, гумендженския приставъ Войводовъ, конния старши полиц. стражарь Христо Хаджията и още 3—4 души младши полиц. стражари, ме последва и всички единъ подиръ другъ започнахме да слизаме изъ североизточната страна на хълма и по пжтя, който минаваше презъ градскитѣ лозя. Отъ края на тия лозя, за да се отиде до града и зданието на правителствения домъ, имаше едно голо и каменисто пространство отъ нѣколко стотинъ метра. Бѣхме на коне и азъ вървѣхъ най-напредъ. Непосрѣдствено следъ менъ следваше полицейскиятъ приставъ Войводовъ. Като излѣзохме отъ лозята и започнахме да минаваме презъ казаната открита мѣстность, неочаквано бѣхме обстрелени съ множество бризантни гранати отъ страна на неприятеля и насмалко щѣхме да бждемъ избити не толкова отъ самитѣ гранати, колкото отъ безъ брой парчета камъни, разпръснати следъ падането на гранатитѣ по каменистата мѣстность. Подкарахме по-силно конетѣ и стигнахме невредими до съседнитѣ на правителствения домъ полусрутени кжщи. Бѣхме само двамата съ пристава Войводовъ. Следващитѣ ни другари,

изплашени отъ обстрелването, вмѣсто да ни стигнатъ, връщатъ се назадъ и избѣгватъ по пѫтя за Долни Порой.

Останали сами съ пристава и скрити съ конетѣ си задъ високитѣ и дебели кирпични зидове на частнитѣ кѫщи до правителствения домъ, престояхме известно време. Щомъ престана обстрелването на наблюдателния пунктъ и града, възседнахме конетѣ си и се отправихме отново за наблюдателния пунктъ при манастирчето. Минахме пакъ по пѫтя презъ лозята и се отбихме при кладенеца, недалече отъ манастирчето. Тукъ намѣрихме оставенитѣ нѣколко стражари при манастирчето, преди да слѣземъ въ града. Следъ малка почивка и закуска при кладенеца, отидохме на наблюдателния пунктъ, за да научимъ какво ново има и да наблюдаваме продължаващия се усилено бой по цѣлата позиция. Положението бѣ вече критическо. Виждаше се явно успѣха на гръцката войска и нѣмаше възможность да се поправи положението, понеже очакванитѣ въ повече подкрепления, както и тежката артилерия не бѣха пристигнали. Когато вече се намирахме на наблюдателния пунктъ, около 10 часа сутриньта, мина хвърчащъ низко надъ нашата позиция и наблюдателния пунктъ, идещъ отъ югоизтокъ къмъ северозападъ, единъ аеропланъ носещъ български трикольоръ. Всички намиращи се тогазъ на наблюдателния пунктъ казваха, че тоя аеропланъ билъ неприятелски, маскиранъ съ нашия трикольорь. Ако и да се взе аеропланътъ за неприятелски и да летѣше низко надъ пункта, никой не помисли да го обстреля и не се хвърли нито единъ куршумъ върху му.

Макаръ и рано сутриньта да дойдоха въ помощь и останалитѣ дружини отъ сѣрската бригада, обаче тѣхната помощь не можеше да поправи създаденото вече трудно положение отъ обхода на многобройнитѣ гръцки части по долината на р. Галикъ. Тая помощь не бѣше достатъчна. При това имаше нужда отъ повече артилерия и главно тежка, която да се бори съ гръцката артилерия, която бѣ недосѣгаема отъ нашата лека полска артилерия и вършеше работата си безжалостно. Дошлитѣ на помощь дружини отъ сѣрската бригада бѣха само по име дружини. Както се спомена, само кадърътъ имъ отъ обучени и стари войници отъ Царството имаше стойность. Сѫщитѣ тия дружини пристигнаха силно изморени отъ трудния пѫть и непоносимитѣ лѣтни горещини. Поради тия трудности пристигаха развлѣчено, като ядрото имъ не съставляваше и половината отъ състава имъ. Вкарването имъ въ бойната линия не указваше ефикасна помощь на застрашенитѣ пунктове отъ позицията. Гърцитѣ, навѣрно узнали всичко това, усилваха още повече своя напоръ и съ силния си непрекѫснатъ огънь отъ многочислената си артилерия, обсипваха съ шрапнели разгънатитѣ вериги на току що пристигналитѣ отъ пѫть ядра на нашитѣ подкрепления, нанасяха

имъ загуби, разстройваха ги и убиваха още въ началото на боя духа имъ. Обходното движение отъ гръцката войска по долината на р. Галикъ продължаваше и ставаше всѣки моментъ все по-застрашително за нашитѣ кукушки защитници. Както се вече спомена, неприятелтъ бѣ вече заелъ нѣколко пункта на това мѣсто и отъ тамъ да обстрелва въ флангъ и тилъ останалитѣ пунктове отъ нашата позиция, предимно и лѣвия й участъкъ, и да нанася загуби на защитницитѣ. За да се спре това обходно движение, което заплашваше пжтя на отстжплението на българскитѣ войски, нашитѣ командующи началници трѣбваше да вкаратъ въ боя всички резерви, а сжщо така да вематъ части отъ по-незаплашенитѣ участъци на позицията и съ това да ослабватъ последнитѣ. Заповѣда се да настжпи дѣсното наше крило (частитѣ отъ 29 п. ямболски полкъ), за да се облекчи положението на затрудненото ни лѣво крило, обаче то срещна още въ самото начало силна съпротива отъ гръцка страна, което застави нашитѣ атакуващи части да спратъ и да се върнатъ на мѣстата си отъ позицията. Съ това опасностьта за нашето лѣво крило, а съ това и за цѣлата кукушка позиция, не бѣ премахната.

Въпрѣки всички усилия отъ наша страна, не можа да се спре напредването на многобройната неприятелска войска, понеже не разполагахме съ достатъчни сили. Пристигналитѣ на части слаби подкрепления не можаха да поправятъ положението. Гърцитѣ, подсилени съ прѣсни сили по цѣлата тѣхна бойна линия, продължаваха да нападатъ по цѣлото наше лѣво крило и центъра отъ позицията. Къмъ 10 часа предъ обѣдъ вече бѣха паднали въ тѣхни ржце нѣкои важни пунктове отъ заплашената часть на нашата позиция, въпрѣки отчаяната и геройска съпротива на защитницитѣ имъ, доста изморени и орѣдѣли въ тридневнитѣ упорити кръвопролитни боеве. По това време бѣше заплашенъ и пжтьтъ на отстжплението презъ Круша планина. Очакваната помощь отъ пехота и артилерия не дойде или закъснѣ да дойде. Съ разполагаемитѣ сили да се направи нѣщо повече, не бѣ възможно. Ако не се отстжпѣше, пълна катастрофа очакваше останалата наша войска подъ Кукушъ. За да се запазятъ храбритѣ кукушки защитници за нови подвизи на други по-благоприятни мѣста, генералъ Сарафовъ даде заповѣдь да се отстжпи и да се заеме нова позиция северно отъ Кукушъ, между селата Шикерли и Серсемли, намиращи се около 5—6 км. отъ града. Поради близость до кукушката позиция и нѣкои други неудобства скоро се даде нова заповѣдь, за да се заеме за отбрана билото на Круша планина, отстояще около 15—20 км. северно отъ гр. Кукушъ. За това било водѣше удобенъ пжть за всички родове войска, който продължаваше за гара Долни Порой.

Макаръ нашата малочислена кукушка войска и да води

тридневни упорити и кръвопролитни боеве съ близу половината отъ цѣлата тогавашна действуваща гръцка армия, духътъ на нашитѣ войници, особено на ония отъ храбритѣ 29 ямболски и 32 новозагорски полкове не бѣ отпадналъ. Войницитѣ отъ тия два полка, отъ полковитѣ командири до последнитѣ редници, се биха съ най-голѣмо мѫжество и никѫде не отстѫпиха безъ заповѣдь на по-висшето си началство. Сѫщо така и войницитѣ отъ артилерията изпълниха найдоблестно своя дългъ, запазвайки позициитѣ си до последенъ моментъ и нанасяйки голѣми загуби на неприятеля съ своя точенъ и силенъ артилерийски огънъ.

Понесенитѣ загуби отъ нашитѣ части въ тия боеве бѣха доста чувствителни. Най-голѣми бѣха въ 32 новозагорски полкъ, който заемаше лѣвия участъкъ и срещу който бѣха насочени главнитѣ гръцки сили. Повече отъ половината отъ състава му бѣ излѣзла отъ строя, именно 2 офицери убити. 22 ранени и 234 войници убити и 1168 ранени. Загубитѣ въ 29 п. ямболски полкъ бѣха значително по-малки: офицери 2 убити, 2 ранени, 2 въ неизвестность и 1 плененъ и войници убити 61, ранени 510, пленени 214 и въ неизвестность 62. Попадналитѣ въ пленъ сѫ отъ една рота на 3 дружина отъ сѫщия полкъ Тя заемаше окопитѣ близу до гарата и на третия день на боеветѣ, рано сутриньта, при едно стремително нападение отъ многобройни неприятелски сили, не можа да отстѫпи. Заобиколени отъ всички страни и въ невъзможность да дадатъ повече отпоръ, тѣ сложиха оръжие. Загубитѣ въ сѣрската бригада или въ 67 и 68 п. полкове възлизатъ на нѣколко стотинъ души офицери и войници. Останаха като трофеи въ гръцки ржце тритѣ повредени орждия отъ 8 батарея. Останалото орждие и предницитѣ на цѣлата батарея се изтеглиха невредими при отстѫплението. Между падналитѣ убити офицери бѣ и подпоручикъ Христо Доневъ, голѣмъ храбрецъ и любимецъ на войницитѣ отъ полка, всеобщо познатъ герой отъ боеветѣ при Чаталджа и Одринъ.

Отстѫплението на нашитѣ войски подъ Кукушъ се извърши въ редъ и безъ голѣми жертви, понеже неприятелтъ не преследваше стремително. Къмъ 10 часа предъ обѣдъ се заповѣда да се изтеглятъ обозитѣ, парковетѣ и лазаретътъ, като се движатъ по новопостроения пѫть за гара Долни Порой. Въ 11 часа се даде заповѣдь за общо отстѫпление и на бойнитѣ части. Отстѫплението се прикриваше отъ две дружини на сѣрската бригада и артилерията, която последователно заемаше нови позиции. Щабътъ на 3а Балканска дивизия и щабътъ на 2-а бригада отъ сѫщата дивизия, начело съ генералъ Сарафовъ и полковникъ Рибаровъ къмъ $11^1/_2$ часа предъ обѣдъ напустнаха наблюдателния пунктъ и се спустнаха по севернитѣ поли на хълма, за да излѣзатъ на пѫтя за Долни Порой. Въ тоя моментъ и кукушкиятъ окр. управитель съ гумендженския

полицейски приставъ Войводовъ и останалитѣ при тѣхъ нѣколко души полицейски стражари, които се намираха при наблюдателния пунктъ, последваха щабоветѣ и се отправиха за Долни Порой. Въ самото подножие на хълма на наблюдателния пунктъ се намираше една дружина отъ сѣрската бригада, която току що бѣ пристигнала съ усиленъ маршъ. Тя получи заповѣдь отъ генералъ Сарафовъ веднага да започне да отстжпва. Войницитѣ ѝ тръгнаха съ усилена крачка. Скоро ги настигнаха и предницитѣ на батареята на капитанъ Даракчиевъ, чийто подбити орждия бѣха оставени на позицията, съ изключение на едно здраво, което продължаваше да води бой при отстжплението. Отстжпателниятъ бой съ гръцката войска продължаваше непосрѣдствено до южнитѣ и източни покрайнини на града. Неприятелската артилерия стреляше северно отъ града по пространствата и пжтищата, по които смѣташе, че се движи отстжпващата наша войска.

Гръцката войска не преследваше стремително отстжпващитѣ бълг. войски. Затова и нашитѣ войскови части можаха да се изтеглятъ безъ голѣми загуби въ материали и безъ пленници, освенъ оставенитѣ въ болницитѣ на града нѣколко души тежко ранени и болни войници.

Къмъ два часа подиръ обѣдъ стигнахме въ с. Грамадна, първото село на пжть отъ Кукушъ за Долни Порой, отдалечено около 7—8 километра отъ първия градъ. Селото, което бѣ чисто българско, бѣ съвсемъ праздно. Още на вчерашния день, следъ бомбардирането на гр. Кукушъ, всичкото му население бѣ избѣгало отъ селото на пжть за Долни Порой. По пжтя между Кукушъ и с. Грамадна настигнахме опашката на отстжпващитѣ обози и паркове, които, поради слухове за приближаваща се къмъ тѣхъ гръцка кавалерия, бѣха въ безредие. Смутътъ бѣ вече преминалъ и ешалонитѣ се привеждаха въ редъ, следвайки отстжплението къмъ Порой. Недалече отъ с. Грамадна, видѣхъ тоя день известния солунски войвода Георги Мончевъ заедно съ мѣстнитѣ кукушки войводи Вано Яневъ и Мито Паторозлията, и двамата отъ голѣмото кукушко българско село Мурарци, и нѣколко души тѣхни четници. Поздравихъ се съ всички любезно и имъ казахъ „хайде полека назадъ къмъ с. Щемница“, гдето знаехъ, че отъ освобождението на Кукушко живѣеше съ семейството си войводата Вано Яневъ. Отговори ми Мончевъ, че тѣ ще останатъ още малко на това мѣсто. Както научихме следъ нѣколко дни, тоя голѣмъ патриотъ и храбъръ и симпатиченъ войвода билъ тежко раненъ и останалъ по пжтя на отстжплението, гдето го пленили гръцкитѣ войски и го закарали въ Солунъ. Тамъ скоро умрѣлъ въ една отъ болницитѣ.

Отъ с. Грамадна тръгнахме за с. Алексово, разположено по-

на северъ въ хубава долина на единъ отъ дѣснитѣ притоци на р. Галикъ. На пѫтя за това село настигнахме последнитѣ бѣжанци отъ гр. Кукушъ. Това бѣха две баби, боси и съ задѣнати бохчи на гърбъ. Като запитахъ, кѫде сѫ тръгнали и тѣ старитѣ и защо не сѫ останали въ кѫщитѣ си, тѣ ми отговориха едновременно: „е, синко, колятъ гърцитѣ инсано (народа) бугáрски, ка ки останемъ да загинеме". Близу до с. Алексово вече настигнахме голѣмо количество бѣжанци отъ околнитѣ български села и отъ гр. Кукушъ, които, колкото продължавахме пѫтя, толкова по-многочислени ставаха, и пѫтьтъ бѣ задръстенъ отъ хора, кола и многоброенъ домашенъ добитъкъ. Въ селото Алексово влѣзохме въ момента, когато останалото въ него мѫжко население подкарваше на пѫть селската чарда отъ многоброенъ хубавъ и породистъ добитъкъ. Селото бѣше препълнено отъ бѣжанци отъ други села съ добитъкъ и много коли. Представилата ни се предъ очитѣ картина наподобяваше истинско преселение на народитѣ. Подкараниятъ хилядень домашенъ едъръ и дребенъ добитъкъ бѣ настръхналъ и нѣкакъ особено мучеше и блѣеше. Сигурно и той чувствуваше, че нѣщо страшно става съ хората и него. Следъ малка почивка въ това село, продължихъ пѫтя за с. Щемница (Сневче). Настигнахъ председателя на дивизионния сѫдъ, подполковникъ Аламанчевъ, съ когото пѫтувахме заедно известно време. Цѣлиятъ пѫть до с. Сневче и нататъкъ отъ това село по нанагорнището за билото на Круша планина бѣ задръстенъ съ хиляди бѣжанци и безъ брой добитъкъ и кола. Наблизу до селото заварихме на почивка въ страни отъ пѫтя едно наше гаубично отдѣление отъ 12 орждия, идещо на помощь на защитницитѣ на Кукушъ. Поради започналото отстѫпление, отъ неговата помощь нѣмаше вече нужда. Даже имаше опасность, да не попаднатъ орждията му въ плячка на неприятеля. По заповѣдь на ген. Сарафовъ войницитѣ отъ това гаубично отдѣление запрегнаха батареитѣ и започнаха да се изтеглятъ по задръстения отъ хилядитѣ бѣжанци пѫть, които съ готовность отваряха пѫтя, за да не паднатъ тия орждия плячка въ рѫцетѣ на неприятеля.

Къмъ 5 часа подиръ обѣдъ стигнахме въ с. Щемница или Сневче, както го наричаха турцитѣ. Не заварихме никого отъ чиновницитѣ отъ Кукушъ, нито архивата. Отъ намиращитѣ се въ селото бѣжанци кукушани, които се справяха да заминатъ за Долни Порой, научихъ, че секретарьтъ на окрѫжното управление и солунскиятъ селски окол. началникъ заедно съ стражата и архивата заминали за Долни Порой преди нѣколко часа или щомъ научили за отстѫплението на войската ни отъ кукушката позиция. Селото Щемница, населено до балканската война съ смѣсено население отъ българи и турци и разположено всрѣдъ красива и богата околность на южнитѣ

поли на Круша планина, бѣ препълнено отъ бѣжанци отъ гр. Кукушъ и много села отъ околията му — едни въ движение, други приготовлявайки се да заминатъ за Долни Порой. Въ разговоръ съ кукушани разбрахъ, че по-голѣмата часть отъ бѣжанцитѣ отъ града още на вчерашния день и презъ миналата нощь се отправили за Долни Порой и Демиръ Хисаръ, а останалитѣ се изтеглили къмъ тия мѣста тая сутринь. Кметътъ Анго Поповъ и приставътъ С. Войводовъ сжщо били заминали малко време преди нашето пристигане въ сжщото село. Съ стражата и архивата заминалъ и полицейскиятъ приставъ отъ Солунската селска околия Гоце Междурѣчки, придружаващъ семейството си.

Въ селото спрѣхъ въ голѣмата кжща, бившъ бейски конакъ, въ която следъ освобождението на околията отъ турцитѣ, се бѣ настанилъ да живѣе съ семейството си известниятъ кукушки войвода Вано Яневъ. Заварихъ въ нея жената на войводата, децата му и нѣколко български семейства, както и нѣколко души войници отъ обоза. Кжщата бѣше до самия пжть, що минаваше за Долни Порой. Останахъ въ селото повече отъ единъ часъ. Презъ всичкото това време се точеха непрекжснато бѣжанци съ кола и добитъкъ отъ разни села на Кукушката околия. Паника въ това движение-бѣгство нѣмаше и източването на бѣжанцитѣ ставаше полека и тихо, безъ изпреварване, като всѣки се бѣ загрижилъ за своята и на семейството си сждба. Много отъ колитѣ и товарния добитъкъ се караха отъ женитѣ и децата, а селската чарда и дребниятъ добитъкъ — отъ възрастното мжжко население. Добитъкътъ се караше отъ странитѣ на пжтя и безъ пжть, презъ стърнища и долини, по посока на билото на планината и оттамъ за Долни Порой. Докато бѣхъ въ селото, съобщи ми се, че внезапно умрѣлъ по пжтя единъ отъ младшитѣ пеши полицейски стражари при Кукушкото окол. управ., Атанасъ Тонишовъ отъ гр. Кюстендилъ. Още не бѣхъ напустналъ селото, жената на войводата Вано изведе единъ конь на двора, натовари го сама съ два малки чувала съ брашно и друга храна, метна една черга върху чувалитѣ, качи на самара между тѣхъ най-малкото си дете и друго по-голѣмо на самара и, като издаде единъ болезненъ стонъ отъ неописуема мжка по напускане богатъ домъ и роденъ край, плачуща, остави разтворена и на произволъ голѣма и пълна кжща, поведе коня съ ржка и съ останалитѣ си по-възрастни деца, тръгна напредъ по пжтя за Порой и скоро се смѣси и изгуби въ неизброимата върволица отъ бѣжанци и отстжпващи войници. Тая тжжна и рѣдко преживявана картина ми направи силно впечатление.

Къмъ 7 часа подиръ обѣдъ напустнахъ селото и потеглихъ за водораздѣла на Круша планина, кждето бѣхъ решилъ да пренощувамъ. За тамъ се отправяха и всички от-

стѫпващи отъ Кукушъ войскови части. Между селото Щемница и водораздѣла на Круша планина има 4—5 километра пѫть, който въ частьта си до самия водораздѣлъ е доста стръменъ. Цѣлиятъ пѫть отъ селото до билото бѣ задръстенъ съ неизброима върволица отъ бѣжанци и отстѫпващи обози и затова движението по него бѣ бавно, но не и безредно. Следвайки на свой редъ и придруженъ отъ нѣколкото души стражари още отъ Кукушъ, водѣхъ по пѫтя разговори съ много познати кукушки семейства и нѣкои отъ учителитѣ отъ града, почти всички изморени отъ пѫтя и малкия товаръ отъ храна, дрехи или малки деца, носени на гръбъ или въ ржце. За лекота въ пѫтуването повечето бѣха боси. Горещината на лѣтния день бѣ нетърпима.

При водения изъ пѫтя разговоръ, каза ми се отъ мнозина кукушани, че сѫ закъснѣли съ заминаването си отъ Щемница и околноститѣ му поради хабера (известието), който съмъ билъ изпратилъ на вчерашния день по нароченъ стражарь до чиновницитѣ и стражаритѣ въ това село да стоятъ тамъ и да не бѣгатъ по-нататъкъ къмъ Порой, понеже боятъ подъ Кукушъ отивалъ добре за насъ. Това радостно известие, узнато веднага и отъ другитѣ бѣжанци въ селото, окуражило и тѣхъ, та мнозина останали да не продължаватъ пѫтя си, съ надежда скоро да се върнатъ въ напустнатитѣ си бащини домове въ Кукушъ. Макаръ и късно да сѫ продължили пѫтя си за Долни Порой, азъ ги утешавахъ да сѫ спокойни и да не бързатъ, понеже неприятелтъ е още много далечъ и се задържа съ бой всѣка крачка отъ нашия ариергардъ и едва ли ще се яви по тия мѣста въ продължение на нѣколко дни, презъ които тѣ ще се настанятъ на безопасни мѣста въ по-севернитѣ околии.

Къмъ 8 часа вечерьта бѣхъ вече на водораздѣла на Круша планина, гдето останахъ за пренощуване. Чудна панорама се представи отъ водораздѣла на Кукушкото и Дойранското полета и по-на югъ и югозападъ отъ тѣхъ. Водитѣ на недалечното Дойранско езеро блещеха отъ заритѣ на залѣзващото слънце. Блещеха сѫщо така и водитѣ на по-далечното Арданско езеро и р. Вардаръ. Ревътъ на топоветѣ отъ продължаващия упоритъ бой югозападно отъ Дойранъ и северно отъ Арджанското езеро, въ околноститѣ на с. Калиново, оглушаваше силно околнитѣ планински склонове, долини и върхове. Откъмъ Кукушъ боятъ съ ариергарда почти бѣ престаналъ. Въ тоя моментъ цѣлата околность на Кукушъ и южно отъ Дойранъ бѣ въ пламъци и пушеци, виещи се високо въ небосвода. Горѣха почти всички български села по тия мѣста. Въ пламъци и пушеци бѣха голѣми пространства отъ мѣстата на полесражението, като горѣха посѣвитѣ, тревата и храсталацитѣ. Тамъ, гдето бѣ

престаналъ или се мѣстѣше пушекътъ, се виждаха обгорѣли и почернѣли обширни пространства.

При движението си къмъ водораздѣла забелязахъ между движущитѣ се безбройни коли и градскитѣ гальоти съ натоварената на тѣхъ архива на учрежденията. Изпратихъ едного отъ придружаващитѣ ме стражари, за да помогне да се изтегли по-скоро тая архива. За цельта му се даде и единъ конь, който взехъ за временна услуга отъ единъ отъ градскитѣ свещеници, спрѣлъ се това време на почивка на водораздѣла. Не много време следъ това гальотитѣ и архивата пристигнаха на водораздѣла и продължиха пѫтя изъ нанадолнището на другата страна, за да стигнатъ на сигурно мѣсто въ гара Долни Порой. Коньтъ, съ който ни бѣ услужено, веднага бѣ предаденъ на стопанина му свещеникъ. Сѫщо и връщащото се ѓаубично отдѣление, чийто тежки орждия въ стръмния пѫтъ бѣха теглени съ четворка, на мръкване пристигна благополучно на водораздѣла и наклони по нанадолнището отъ другата страна. Безбройнитѣ бѣжанци, съ колитѣ и добитъка си, се точеха полека и непрекѫснато, не само до вечерьта, но и презъ цѣлата нощь. Всички изостанали назадъ кукушки семейства благополучно преминаха водораздѣла. Много отъ тия семейства, както и отъ селата, останаха да пренощуватъ въ близкитѣ околности на водораздѣла, отъ дветѣ страни на пѫтя, гдето имаше обширни поляни. Презъ сѫщото време се източиха презъ водораздѣла и всички войскови обози и паркови колони. На самия водораздѣлъ и въ дѣсно отъ пѫтя пристигаха и се спираха всички отстѫпващи войскови части отъ Кукушъ. Щабоветѣ на дивизията и бригадата бѣха се установили тукъ.

Къмъ 8 часа вечерьта пристигна на водораздѣла командуващиятъ войскитѣ генералъ Сарафовъ. Като ме забележи, че почивамъ близу до пѫтя на водораздѣла, дойде при менъ. Отдѣлихме се малко на страна, започнахме да размишляваме — какво трѣбва да се прави съ тия нещастни бѣжанци и добри българи и кѫде да се отправятъ, за да не прѣчатъ на войската въ нейното движение и бѫдещи военни действия, и какъ да се прехранватъ. Имайки предъ видъ мѣстата, гдето генералътъ предполагаше, че ще се развиятъ близкитѣ боеве съ гръцката войска, решихме, че е най-добре да се отправятъ и настанятъ всички бѣжанци северно отъ Бѣласица планина и рупелското дефиле или въ Петричката, Мелнишката и други нѣкои съседни тѣмъ околии. При тая ни среща храбриятъ генералъ, силно развълнуванъ отъ печалната картина едва ли не просълзенъ и съ дълбока и тежка въздишка ми каза: „Помнете, господинъ Карамановъ, че съ боя при Кукушъ се реши участьта на Македония“. Следъ тоя ни разговоръ генералътъ се оттегли, за да се справя съ тежката си работа по отстѫплението на войската му и по устройването ѝ за нови боеве съ неприятеля.

Следъ 8 часа вечерьта почти на всички, които се намирахме по това време на билото на Круша планина (войници и бѣжанци), ни обърна вниманието появата на грамадни облаци отъ пушекъ надъ гр. Кукушъ и близката му околность. Отъ минута на минута тоя пушекъ ставаше все по-голѣмъ и се издигаше на високо въ небесното пространство. Никакво съмнение не остана у насъ, че градътъ Кукушъ е запаленъ, както що бѣха запалени и разрушени всички други български селища отъ околията му, отъ гръцкитѣ войници. При смрачаването пушекътъ се преобърна въ голѣма червенина надъ града, изпъстрена съ стотици и хиляди, по-голѣми и по-малки, огнени езици. Сега вече ясно се очертаваше и и потвърдяваше, че цѣлиятъ градъ Кукушъ гори. Отъ всички страни започна да се чува: „Кукушъ гори!“, „Нашиотъ Кукушъ гори!“ Съ настжпването на нощьта пожаръть се увеличаваше и освѣти цѣлата околность на града, съ километри на длъжъ и ширъ. Всички останали пожарища на селата бледнѣеха предъ тоя голѣмъ и страшенъ пожаръ. Цѣлата нощь огненитѣ езици на горящитѣ сгради отъ града се издигаха и ширѣха въ небето.

При тая страшна картина нѣмаше бѣжанецъ кукушанецъ или отъ селата да не спре на билото, да не обърне погледъ назадъ къмъ горящия градъ, да не се прекръсти, да не заридае и завайка. Много души разплакани и болезнено извикваха: „сбогомъ, Кукушъ!“, „прощавай, Кукушъ!“ Този болезненъ стонъ се чуваше да се повтаря непрестанно презъ нощьта, отъ минаващитѣ и останалитѣ да преноцуватъ въ близкитѣ околности бѣжанци. Разговорътъ на всички бѣ за пожара. При гледката на тоя голѣмъ и рѣдъкъ пожаръ, хилядитѣ бѣжанци едва ли не забравиха за мигъ страданията си, изпитани презъ боевете и бѣгството имъ.

Презъ нощьта срещу 22 юний се източиха презъ водораздѣла на Круша планина почти всички бѣжанци отъ кукушкия края, които се бѣха отправили по пжтя отъ Кукушъ за гара Долни Порой. До късно презъ сжщата нощь пристигнаха на сжщия водораздѣлъ и последнитѣ войскови части отъ ариергарда, що прикриваха отстжплението.

Понеже неприятельтъ не преследваше стремително, преднитѣ му части останаха презъ тая нощь далечъ отъ водораздѣла. Това даде възможность на събралитѣ се наши войници на сжщия водораздѣлъ да се предадатъ на почивка и сънь, понеже бѣха извънредно уморени и изтощени отъ тридневнитѣ боеве. По едно време нощната тишина бѣ нарушена отъ войнишки викове и изстрели и би станалъ голѣмъ смутъ съ лоши последствия, ако войницитѣ не бѣха успокоени отъ офицери, като ги убедиха, че нѣма никакво нападение на неприятеля и никакъвъ страхъ отъ сжщия, който е доста далечъ. Войницитѣ се успокоиха и се предадоха отново на

сънъ. Тѣхната внезапна тревога се дължела на това, че единъ младъ войникъ извикалъ въ съна си „ура“, подъ впечатление на преживѣнитѣ боеве. Това се взело отъ спящитѣ до него другари, че неприятелтъ ги е нападналъ, вдигнали пушкитѣ си и започнали да гърмятъ. Поради общото положение на фронта на нашата войска срещу гръцката войска, на другия день се взе решение главнитѣ сили на нашата отстжпваща войска отъ Кукушъ да се отправятъ за южния изходъ на Рупелското дефиле, гдето да организиратъ нова позиция и защита, а останалата часть да остане временно като ариергардъ по билото на Круша планина. Тоя ариергардъ остана на това мѣсто повече отъ единъ день, безъ да бжде преследванъ и обезпокояванъ отъ победителитѣ при Кукушъ, които, поради понесенитѣ отъ тѣхъ грамадни загуби въ тридневнитѣ боеве, се преустройваха и пируваха отъ постигнатия успѣхъ да превзематъ и унищожатъ ненавиждания отъ всички гърци български градъ Кукушъ — вѣковенъ стражъ на българската народность въ най-южнитѣ му предѣли. Неговото трудолюбиво и предприемчиво чисто българско население отдавна бѣ започнало да печели почва на пазара въ Солунъ и цѣла Южна Македония и заплашваше да разори икономически тамошното гръцко население. Предприемчивиятъ и търговски духъ на кукушани, които имаха вече своята голѣма махала въ Солунъ, известната „Кукушка махала“, както и тѣхниятъ високъ националенъ духъ и голѣмъ патриотизъмъ, заплашваха въ едно недалечно бждеще да дадатъ на гр. Солунъ предимно български колоритъ, а съ това да се нанесе най-голѣмъ ударъ на гръцката мегали идея.

22 юний.

До тоя день отъ територията на тогавашния нашъ Кукушки окржгъ бѣ останала незаета отъ неприятелската войска само една малка часть. Това бѣ гр. Дойранъ съ северната половина отъ околията му. Смѣтахъ да се отправя за Дойранъ и да продължавамъ службата. Преди да замина за гр. Дойранъ, считахъ за своя длъжность да слѣза до Долни Порой, за да видя въ какво положение се намиратъ тамъ и въ близкитѣ му околности хилядитѣ бѣжанци отъ Кукушко и за да влѣза въ връзка съ македонския губернаторъ. Както презъ миналата нощь, така и тая сутринь, отъ мѣстото на водораздѣла на Круша планина, гдето бѣхъ спрѣлъ за пренощување, наблюдавахъ съ голѣма болка на сърдцето си издигащитѣ се още голѣми пламъци и пушеци надъ гр. Кукушъ и надъ всички български села отъ околностьта му, заети вече отъ неприятеля. Сжщитѣ грамадни пожарища се наблюдаваха по това време съ голѣма тжга и отъ всички наши войници, спрѣли се на билото на споменатата планина, както

и отъ точещитѣ се още по пѫтя за Долни Порой бѣжанци отъ разнитѣ населени мѣста отъ Кукушко. Числото на бѣжанцитѣ бѣ вече понамалѣло. Можеше да се каже, че се източваха последнитѣ и най-закъснѣли бѣжанци. Бѣха преминали билото и се движеха къмъ Долни Порой сѫщо и всички обозни и тилни части на отстѫпилитѣ наши войски.

Къмъ 7 часа сутриньта, наблюдавайки още пожарищата и унесенъ въ най-добри спомени, добити презъ повече отъ шестмесечното ми войнишко окр. управителство въ тоя красивъ, богатъ и родолюбивъ български край, взехъ си мислено сбогомъ отъ тоя милъ край и тръгнахъ на пѫть за Долни Порой, заедно съ останалитѣ при мене нѣколко полицейски стражари. Къмъ обѣдь на сѫщия день пристигнахъ въ с. Долни Порой, доста богато и голѣмо село, разположено не далече отъ подножието на Бѣласица планина. Околностьта му е красива и плодородна. Поради голѣмината си и външния си видъ, то наподобяваше на паланка или малко градче. Цѣлиятъ пѫть отъ билото на Круша планина до гара Долни Порой, както и полето въ околноститѣ на гарата и селото, бѣха задръстени отъ хиляди бѣжанци и каранитѣ отъ тѣхъ кола и домашенъ добитъкъ, а сѫщо така и отъ обозитѣ на отстѫпващитѣ кукушки защитници. Тая безспирна върволица продължаваше непрекѫснато и по пѫтя отъ Долни Порой за Демиръ Хисаръ. Щомъ пристигнахъ въ селото, отбихъ се право въ мѣстната телеграфна станция, за да влѣза въ връзка съ македонския воененъ губернаторъ въ Сѣръ. Каза ми се отъ началника на станцията, че връзката съ Сѣръ била прекѫсната преди нѣколко часа и затова не може да се предаде приготвената отъ мене бърза телеграма до губернатора. Напустнахъ веднага станцията и безъ да се отбивамъ на друго мѣсто въ селото, упѫтихъ се за ж. п гара, намираща се недалече отъ селото, за да опитамъ и тамъ, дали не мога по тѣхната жица да влѣза въ връзка съ губернатора. И тукъ ми се отговори сѫщото. Въ това време между хилядитѣ бѣжанци на гарата и около гарата намѣрихъ секретаря на окрѫжното управление Евтимъ Спространовъ, солунския селски окол. началникъ Никола Ивановъ, кукушкия окр. финансовъ началникъ Георги Гърдевъ и др. нѣкои чиновници отъ Кукушъ, които се разправяха съ пристигналитѣ на гарата две коли съ кукушката архива и се готвѣха да заминатъ за Демиръ Хисаръ съ готовия вече за пѫть воененъ влакъ.

При движението, което направихъ следъ това на нѣколко пѫти между гарата и селото, бѣхъ винаги заобиколенъ отъ голѣмъ брой бѣжанци отъ кукушко, които ме отрупваха съ всевъзможни запитвания и молби, а именно какво е положението и накѫде да продължаватъ пѫтя си, за да останатъ на безопасно мѣсто и по-лесна прехрана. Всички окуражавахъ въ общото нещастие и ги упѫтвахъ да зами-

натъ на първо време къмъ Петричко и Мелнишко. За улеснение на пѫтуването имъ се нареди да се качватъ свободно предимно старцитѣ, женитѣ и децата на влаковетѣ, съ които по това време се изтегляха подвижниятъ ж. п. материалъ и др. военни материали на пѫть за Демиръ Хисаръ и по-нататъкъ, мѣста незастрашени още отъ неприятелската войска. Презъ сѫщото време никакви влакове не се движеха отъ гара Долни Порой за гара Дойранъ, понеже последната гара бѣ заплашена отъ напредващия неприятель и всичкиятъ подвиженъ ж. п. материалъ отъ нея насамъ се прибираше на безопасно мѣсто. До вечерьта на 22 юний се изтегли на нѣколко пѫти всичкиятъ събранъ на гара Долни Порой подвиженъ ж. п. материалъ и въ многобройнитѣ и праздни или полупраздни товарни вагони се качиха множество бѣжанци съ товара имъ отъ по-малко храна, дрехи, завивки и разни видове покѫщнина, носенъ до тогава на гръбъ и ржце. Ония отъ бѣжанцитѣ, които не можаха да се качатъ на влаковетѣ, (това бѣха всички съ добитъка си и по-младитѣ мѫже и жени безъ добитъкъ), се нареди да следватъ полека и безпирно по пѫтя, водещъ отъ Долни Порой за Демиръ Хисаръ и Рупелския проходъ. Тоя день потокътъ отъ бѣжанци бѣ засиленъ съ такива отъ дойранскитѣ села, които сѫщо бѣгаха, за да се запазятъ отъ явна смърть и поругание отъ приближаващия селата имъ неприятель, който горѣше и ограбваше и тѣхнитѣ села. Положението къмъ Дойранъ се влошаваше, Не можеше да се запази заетото било на Круша планина отъ отстѫпилитѣ наши войски. Тѣхното положение бѣ влошено още повече, понеже презъ вчерашния день неприятелтъ бѣ превзелъ Неговань и Лахна. Поради това още до вечерьта на сѫщия день започнаха да слизатъ отъ водораздѣла на Круша планина главнитѣ сили на тия войски. Тѣ имаха заповѣдь да се отправятъ за южния изходъ на Рупелското дефиле, гдето да заематъ позиции за съпротива и спиране на напредващата неприятелска войска. По билото на Круша планина тоя день бѣ останалъ само ариергардътъ на кукушката ни войска подъ началството на командира на 29 п. ямболки полкъ, полковникъ Кръсто Златаревъ.

Надвечерь съ последния български влакъ отъ гара Долни Порой отпѫтувахъ и азъ съ придружащитѣ ме още отъ Кукушъ нѣколко души полицейски стражари за гара Демиръ Хисаръ. Преди да пристигне на гарата, влакътъ спрѣ на самата ж. п. линия до голѣмия мостъ на р. Струма, намиращъ се близу до южната страна на Рупелското дефиле и шосето за Горна Джумая. Това се направи, за да слѣзнатъ на това мѣсто всички качени на влака бѣжански семейства, за да поематъ по-лесно и по-скоро пѫтя за дефилето, което отстои отъ гара Демиръ Хисаръ на нѣколко километра.

Когато стигнахме на гара Демиръ Хисаръ, тамъ, както и въ близката ѝ околность и самия гр. Демиръ Хисаръ, цареше пълно безредие и уплаха, поради безредното отстѫпление на войската ни отъ позицията при село Лахна (на пѫтя отъ Солунъ за Сѣръ и Демиръ Хисаръ) и слуховетѣ за появяването на гръцката кавалерия близу до гарата на Демиръ Хисаръ. Много коли отъ многобройнитѣ ешалони, намиращи се тия дни около гарата, бѣха оставени на произволъ, понеже коларитѣ имъ бѣха се разбѣгали. И нѣкои отъ началственитѣ лица на тия ешалони бѣха се разбѣгали и изпокрили. Останалитѣ отъ тѣхъ, както и комендантътъ на гарата съ персонала ѝ, бѣха още подъ страха отъ появяването на гръцката кавалерия, макаръ да се знаеше, че тя се движи бавно и предпазливо подиръ отстѫпващитѣ наши войски отъ Кукушъ. Всичкитѣ тия страхове, изглеждаше, бѣха умишлено пускани отъ многобройнитѣ гръцки агенти измежду мѣстнитѣ гъркомани, за да внасятъ смутъ въ нашата войска и главно между бѣжанцитѣ, за да накаратъ последнитѣ да избѣгатъ въ паника, та дано оставатъ на произволъ подкарания отъ тѣхъ многоброенъ домашенъ добитъкъ. Тая си роля гръцкитѣ агенти изпълниха отлично. Българското население, въ паническото си бѣгство, изостави повечето отъ добитъка си, който бѣ разграбенъ отъ гъркоманитѣ отъ Дойранско, Поройско и Демиръ Хисарско, отъ гръцката войска и отъ много мѣстни турци, които бѣха въоръжени отъ гръцката войска и водени отъ нея, за да преследватъ и унищожаватъ всичко българско.

Първата ми грижа следъ пристигането ми на гара Демиръ Хисаръ бѣ да провѣря, дали телеграфната връзка съ Сѣръ не е прекѫсната, за да мога чрезъ нея да влѣза въ сношение съ македонския воененъ губернаторъ и ми се опредѣли новата служба за момента, защото въ тоя критически моментъ за армията и българската държава азъ не мислѣхъ да бѣгамъ и да се крия отъ изпълнение на длъжностьта си и отечествения си дългъ, а да предложа услугитѣ си за нова и потрудна работа. Скоро можахъ да влѣза по телеграфа въ връзка съ Сѣръ и веднага подадохъ приготвената още въ с. Долни Порой телеграма до македонския воененъ губернаторъ, която има дословно следното съдържание:

Тв. бърза.

Сѣресъ.

Македонски воененъ губернаторъ.

Донасямъ за сведение, че гр. Кукушъ следъ тридневни, най-ожесточени и кръвопролитни боеве, бѣ превзетъ отъ неприятеля и изгоренъ. Цѣлото му население, както и всичкото българско население отъ околията му е въ бѣгство и се движи

предъ и заедно съ отстѫпающитѣ войски. Отъ окрѫга, до тая сутринь, остана незаетъ само градъ Дойранъ, кѫдето смѣтамъ да се отправя, за да продължавамъ службата. Бѣжанцитѣ наредихъ да се отправятъ за по-вѫтрешнитѣ околии. Архивата спасена. Моля разпорежданието Ви. № 1502. 22 юний 1913 год., гара Демиръ Хисаръ.

Кукушки окр. управитель: Карамановъ.

На тая телеграма, къмъ 8 часа следъ пладне на сѫщия день получихъ отъ губернатора следния отговоръ:

Бърза.

Гара Демиръ Хисаръ.

Кукушки окр. управитель Карамановъ.

„1502. Бѣжанцитѣ да се разпредѣлятъ по селата на Петричко и въ по-вѫтрешнитѣ мѣста. Вий останете въ Демиръ Хисаръ. № 7399.

Македонски воененъ губернаторъ:

генералъ-майоръ Вълковъ

Успокоенъ отъ тая телеграма, до късно вечерьта се разправяхъ съ многобройнитѣ бѣжанци, намиращи се около гарата на Демиръ Хисаръ и близкитѣ околности, главно около голѣмия ж. п. мостъ на р. Струма, при излаза ѝ отъ Рупелското дефиле. Тукъ картината съ хилядитѣ нещастни бѣжанци бѣше една отъ най-сърдцераздирателнитѣ. Имаше много семейства силно изморени и пострадали отъ мѫчителния пѫть въ бѣгството и преживѣния ужасъ на нѣколкодневнитѣ боеве. Други бѣха гладни. Предлагаха скѫпо и прескѫпо пари за парче хлѣбъ, но не можеха да намѣратъ хлѣбъ на това пусто мѣсто. Трѣбваше да се апелира къмъ войницитѣ отъ разнитѣ части, които се намираха по това време въ околноститѣ на гарата, за да раздѣлятъ хлѣба си съ най-гладнитѣ и нуждаещитѣ се отъ нещастнитѣ бѣжанци отъ Кукушко, коитѣ бѣха оставили най-добри спомени при преминаването на българската войска презъ Кукушъ и околията му съ своето радушно и братско гостоприемство. Трѣбва да се признае, за похвала на българския войникъ, че въ тоя моментъ мнозина войници отдѣлиха отъ хлѣба си и услужиха на много гладни бѣжанци. Сѫщо така войницитѣ отъ ешалонитѣ и обознитѣ части на отстѫпващата войска услужиха на много отъ бѣжанскитѣ семейства, като пренасяха съ войнишкитѣ коли малкитѣ имъ багажи и подвозваха уморенитѣ и изнемощѣли старци, както и женитѣ и децата.

Настанилитѣ се въ Петричката околия нѣколко хиляди бѣжанци отъ Кукушко, не останаха за дълго време тамъ.

Поради наложилото се отстжпление на нашата войска отъ Рупелския проходъ, а сжщо и отъ Струмишката долина, още отъ 25 юний започнаха да се отправятъ и заминаватъ на северъ къмъ старитѣ предѣли на Царството. Следъ нѣколкодневно уморително пжтуване, почти голи, боси, гладни и много души отъ тѣхъ изтощени и болни, стигнаха старитѣ предѣли на Царството, настанени покрай пжтища, въ полета и нѣкои села и градове, гдето скоро се взеха мѣрки отъ властитѣ за прехраната имъ и по-удобното имъ настаняване.

Следъ сключването на букурешкия миръ презъ м. августъ 1913 год., споредъ който Кукушкиятъ край и цѣла Южна Македония останаха подъ гръцко робство, родолюбивитѣ кукушки българи, почти всички въ това време нещастни бѣжанци, не пожелаха да се върнатъ въ поробенитѣ си бащини кжтове и да понасятъ игото на новия по-грозенъ врагъ отъ турцитѣ. Намѣрили убѣжище изъ разнитѣ кжтища на свободна и братска тѣмъ България, понасящи съ твърдость тежката си участь и живущи съ радоститѣ, скърбитѣ и идеалитѣ на цѣлокупния български народъ, тѣ не губятъ вѣрата си за по-добри дни на народа си, за освобождението на роднитѣ имъ мѣста и завръщането си въ тѣхъ, та да огласяватъ съ хубавата си родна речь и пѣсни благословената и плодородна бащина земя, като съ познатото си трудолюбие и предприемчивость въздигнатъ и разкрасятъ още повече родния си край, за да бжде, както е билъ презъ вѣкове, още по-силенъ и буденъ стражъ на българския народъ въ неговитѣ най-южни етнографски и исторически граници.

ДОКУМЕНТИ ЗА СКОПСКАТА И НИШКАТА ЕПАРХИЯ

Съобщава Ст. Чилингировъ

Българското възраждане, колкото и да е освѣтлено добре не само въ своитѣ главни лини, но и въ подробноститѣ си, все още има нужда отъ приноси, които да допълнятъ известни мигове отъ него, ограничени по мѣсто и по време. Такъвъ приносъ представляватъ предлаганитѣ тукъ 23 документа за живота и дейностьта на българскитѣ епархии въ Скопие и въ Нишъ презъ 1874 и 1875 година. Тѣ сж пращани до доростоло-червенския митрополитъ Григорий, най-подчертаната и най-авторитетната фигура отъ висшия ни духовенъ клиръ презъ онова време. Намѣрени сж въ архивата на Русенската митрополия,[1] когато събирахъ материяли за ролята на Добруджа и на Македония въ духовното и политическото окопитване на цѣлокупния български народъ. За жалость, събитията тогава, па и по-сетне ми позволиха да напиша само книгата си върху първата българска область подъ надсловъ „Добруджа и нашето възраждане“. Десеть години по-късно — презъ 1927 год. — г. Симеонъ Радевъ поднесе въ „Македонска библиотека“, издание на Македонския научен институтъ, изследването си „Македония и българското възраждане въ XIX вѣкъ“.

Предлаганитѣ сега документи, освенъ че допълнятъ издиреното отъ г. Радева, както и онова, което е изнесено до сега отъ други наши изследователи на тая тъй интересна епоха, но и ни посочватъ усилията на два народа: единътъ да ни държи и занапредъ подъ своята църковна опека, а другиятъ да разпростре своето езиково и народностно влияние надъ наши сънародници. И тамъ, гдето народнитѣ водачи сж били по-слаби или по-користни, а напорътъ по-силенъ, сж сполучили да сторятъ това. Ясенъ е примѣрътъ съ Нишъ. На сръбското влияние въ тоя градъ се подава и митрополитъ Викторъ, ако и да е роденъ въ мѣстность отъ безспорнитѣ български земи, но човѣкъ, който, по всички

---

[1] Документитѣ №№ 1—10, 16—21 и 23 се намиратъ въ дѣло № 7, а документитѣ №№ 11—15 и 22 — въ дѣло № 10.

досегашни сведения за него, винаги е поставялъ личнитѣ си интереси надъ общитѣ. Предлаганитѣ негови писма сѫ добро свидетелство за тази му не твърде народна и архипастирска черта.

Тѣ идатъ да ни посочатъ още, колко пакостно сѫ се отразявали върху успѣха на народното дѣло нашитѣ вѫтрешни несъгласия и неразбории, разбира се, често подтиквани отъ външни заинтересувани срѣди. Истини, които се знаятъ отъ всички, но и които все пакъ не е излишно да се подчертаватъ при всѣки сгоденъ случай.

Писмата сѫ предадени тъй, както сѫ написани въ оригиналъ, съ означение на номера на дѣлото въ Русенската митрополитска архива, гдето се намиратъ.

1.

За Негово Высокопрѣосвященство Свято Доростоло-Червенскаго Митрополита Господина Господина Григорiѭ

Въ Русчукъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Вашето уважяемо отъ 2 текущаго пріехъ и съ благодареніе прочетохъ. Наистина, Ваше Высокопрѣосвященство, положеніе-то на дѣлата сѫ не твърдѣ неблагопріятны, нъ благодареніе Богу, сега не сѫ до толкова, колкото бѣха въ начало-то. Врѣмето което мы отне единъ отъ градовете, които съставляватъ скопската Епархыя, а именно Тетово, спрѣ редовното теченіе на работы-те. Този градъ, който до прѣди нѣколко врѣме бѣше въ рѫцете на гръцката Патріаршiѭ, слѣдъ дългы расправы и убѣжденіе стана най горѣщъ защитникъ на нашѭ-та Народна цьрквѫ. Съ каквы голѣмы усилiѭ е придобито това, свидѣтель е само единъ Богъ. Слѣдъ като нарѣдихъ работы-те имъ, съ Негово Прѣв. Призрѣнскый мютесарифъ, който бѣше дошелъ да посѣти тозы градъ, тръгнахъ за въ Гостиваръ (градецъ съ едно малочисленно христiѭнско населеніе) и слѣдъ потрѣбното нарѣжданіе на работы-те му, заминахъ за село Духъ (Гостиварско Окружіе) отъ гдѣто ма повикаха за да имъ освѣтѫ цьрквѫта. За тая цьрквѫ станахѫ голѣмы препирны, въ слѣдствіе че била съзидана безъ фермanъ, нъ убѣдихъ Н. Пр. Призренскый Мютесарифъ Пашѭ да даде дозволеніе за освѣщеніето ѝ, слѣдъ като сѫ наредихѫ должныте писма за издаваніето на другъ фермanъ. Слѣдъ освященіето на Цьрквѫ-тѫ, прѣзъ Гостиваръ и Тетово сѫ завърнахъ въ Скопiѭ, гдѣто ще сѫ занимаiѭ съ съставленіето на Епархыйскый Съвѣтъ Послѣ съставленіето вече на Съвѣтъ-тъ ще излѣза по Епархыѭ-та за да посѣтя Враня и другы-те градове.

Като Вы благодарѭ за участіето което вземате въ вѣренното, на менѭ, отъ Негово Блаженство и Св. Синодъ,

дѣло и за пріѣтелскы-те Вы къмъ моя смиренность чувства, принасямь Вы поздравленіѣта си и отличны-те си почитаніѣ и уваженіѣ и съмъ

Скопіе 1874 на Ваше Высокопрѣосвященство
Октомвр. 17. † Е. Кырилъ.

2.

На Негово Высокопрѣосвященство Свято Доростоло-Червенскому Г-ну Г-ну Григорію

Въ Русчукъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

На 17 текущаго Вы писахъ, което надѣвамъ сѫ да сте го пріели.

Вчера, 23ій 8/врй, пріехъ едно писмо отъ Враньѫ испратено съ нарочить человѣкъ, съ което ма призовавать на часъ-тъ да тръгна за въ градъ-тъ имъ. Причина-та на това была, както ще видите и отъ претворенный преписъ[1] отъ писмото имъ, че тамошните гръкоманы съ съдѣйствіето на мѣстна-та власть подигнали да стане вторы истилямъ, нещо което е невъзможно, мыслѭ, что-то припознавшите отдавна нашата Ексархыя да сѫ насилватъ отъ чиновницыте да припознаятъ гръкъ-тъ Паисій. На всичко това имъ отговорихъ че понеже сега е близо байрамъ, а освѣнъ това на 3 идущаго ще сѫ отворы засѣданіето за избираніе членовете на Епархыялный Съвѣтъ, трѣбва да сѫ намѣрѭ тука. Нъ ако бы да слѣдватъ тіѭ насилства, тогава да мы явятъ телеграфическы, за да стана и отида на часъ-тъ въ градъ-тъ имъ. Въ сѫщо-то писмо пишѫтъ, че ще телеграфиратъ на Негово Высокопрѣвосходителство Валіѭ-та а такожде на бабоаліето. За това молѭ Ваше Высокопрѣосвещенство да явите и Вій на Н. В. Пр. Вали Паша за тая случка, като сѫ представи случай за да сѫ превари злото. Мыслѭ че и Вранянцыте нѣма да сѫ забавѭтъ да извѣстѭтъ това.

Наконецъ като принасямъ поздравленията си остаямъ

Скопіе 1874 на Ваше Высокопрѣосвященство
8/врй 24. † Е. Кырилъ.

3.

На Н. Выспрѣство Доростоло-Черенскаго Митрополита Г-на Г-на Григорія и пр. и пр.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Жално-то положеніе на нашѭ-тѫ Скопскѫ епархіѭ доведе долуподписаны-ты Ваши покорны слугы до крайно отчаяніе и, ако не притекѫть благоразумни-ти и желатели за

[1] Помѣстя се ведно съ писмата отъ Враня.

обще добро като В. Высокопрѣосвященство на помощь, навѣрно Ви казвамы, че наша-та епархіѫ брьзо ще ся подчини пакъ подъ прьво-то на Грьцкѫ-тѫ Патріаршіѫ иго, отъ което едвамь съ справедливо-то на честното ни Правителство и на милостивѫ-тѫ ни майчицѫ Ексархіѫ спомаганіе ся освободихмы.

Познато е съ врѣмя на В. Высокопрѣосвещенство, че епархіята ни по прѣпорученіе на Н. Блаженство Г-на, Г-на Антима избра Н. Пр. Г-на Доротея, който, по неизвѣстны намъ причины, безъ да съобщи на повѣрено-то си отъ Бога тукъ стадо, даде отъ епархіѫ-тѫ си самоволно оставкѫ-тѫ, която ся прія и отъ црьковно-то ни главно Началство и отъ правдолюбивото ни Ц. Правителство. Негова-та внезапна оставка не само причини тукъ голѣмъ шумъ, нъ уплаши и мало и голѣмо и, ако не бѣше побрьзала Ексархія-та да испроводи за приврѣменно-то на епархіѫ-тѫ ни управленіе Н. Боголюбіе Г-на Кирила, Богъ знаеше! что можяше да ся случи въ епархіѫ-тѫ ни до сега.

Самоволіе-то и упорство-то на Н. Пр. Г-на Доротея сѫ Вамъ сѫ познаты, та не е нужда за нихъ да продлъжиме, зачтото можете да ся увѣрите и отъ сегашны-ты му дѣла, что е извршилъ въ двамѣсечно-то си въ Враніѫ прѣбываніе, като рукоположилъ шестьнадесять невѣжи священици, между които има нѣкои като дѣца, еднѫ недѣлѫ оженены, а другѫ — рукоположены; раздвоилъ и нѣколко жены отъ мѫжіе-ты имъ, безъ да яви спорядъ устава на тамошнѫ тѫ общинѫ. Освѣнь речены-ты дѣла като сѫ повелъ прѣдъ мѣстнѫ-тѫ власть и жители-ты въ Враніѫ Турци много горделиво, толкова го намразили и възненавидѣли, чтото не искать да чуѭть за имя-то му да ся проговори; а пакъ привръженцы-ты му Г-нъ Н. Шишеджіевъ и Г-нъ В. Стомуняковъ съ нѣкои два троица другы убѣдили тамошно-то населеніе, чтото освѣнь Н. Пр. Г-на Доротея, другыго да не пріемѫть.

Ако и да ся писало отъ Ексархіѫ-тѫ общинѫ, че повръщаніе-то на Г-на Доротея не было въ нейны ржцѣ и самоволна-та му оставка было свршено дѣло, тя не послушала и повторително телеграфисала и на Ексархіѫ-тѫ и на В. Портѫ да иска пакъ него. Мѣстната власть съ Турцы-ты като противна Г-ну Доротею, извѣстена, че населеніе-то постоянствува да иска пакъ Г-на Доротея, посрѣдствомъ на беглеры-ты, агы-ты и прьврьженицы-ты на Патріаршескый агентинъ почнала да убѣждава и нѣгдѣ чрѣзъ чиновницы-ты си тайно съ біеніе да принуждава простодушны-ты селяны да ся откажять отъ Ексархіѫ-тѫ и наново да припознаѫ-ть Гр. Патріаршіѫ, като гы закарвать въ меджлисъ да исповѣдать устно, че ужь самоволно желаѫть да сѫ подъ вѣдомство-то на Патріаршіѫ и така слѣдувало новъ истилямъ и до сега както ся извѣстихме отъ вѣрнь источници седмь моравскы села отишли подъ Патріаршіѫ.

Тоя врьвежь на работы-ты въ Враньѫ прѣмного ны наскрьби и уплаши, зачтото като начнало да стая тамъ новъ истилямъ, може съ побужденіе на грьцкый тукъ агентинъ Паисія и привръженицы-ты му да стане и тукъ въ Скопіѫ, Куманово, Тетово и Паланкѫ отново истилямъ, който пази Боже! ако ся повтори, навѣрно бѣдната наша епархія ще падне пакъ въ нокты-ты на Патріаршіѫ. За да ся прѣкрати обаче зло-то и исплъни обща-та на благоразумны-ты въ цѣлѫ-тѫ епархіѫ воля и желаніе, молимь покорно В. Високопрѣосвященство, да благоволите да разясните подробно на Н Бл. и Св. около Него Синодъ съ Ексархійскый Съвѣтъ теченіе-то на работы-ты въ епархіѫ-тѫ ни, и да докажете, че въ случай, ако ся поврьне Г-нъ Доротей на Скопскѫ-тѫ епархіѫ, нека знаѭтъ, че не само ще ся породять голѣми раздори между народа, нъ и три чясти отъ епархіѫ-тѫ ни ще ся подчинять на Г-кѫ-тѫ Патріаршіѫ; напротивъ, ако желае Ексархія-та доброто на тукашно-то простодушно населеніе, нуждно е безъ отлаганіе врѣмя и безъ да глѣда сега въ начяло рядовный на устава врьвежь, да побрьза чясъ пѡ прѣди да потврьди за бѫдщій Скопскый Митрополитъ Н. Бог. Г-нъ Кирила, отъ когото освѣнь четыре лица тукъ и тры четыре въ Враньѫ и мало и голѣмо сѫ благодарни и съ негово потврьжденіе ся прѣкращать всы-ты затрудненія; зачто-то Г-нъ Доротей съ самоволство-то си мнозина принуди и неволею да ся поврьнять въ обятія-та на Грьцкый агентинъ Паисія, а Г-нъ Кирилъ съ благоразумно-то си поведеніе както прѣдъ мѣстны-ты власти, тѫй и прѣдъ народа убѣди съ исключеніе двадесять кѫщы цѣло-то Тетово съ окружіе-то му (2500) кѫщи да припознаѭтъ ексархіѫ-тѫ.

При това молимь В. Високопрѣосвященство, ако найдете за благословно, да ся постараете да убѣдите Н. Високопрѣвъсходителство тамъ Вали-Пашѫ да яви на В. Портѫ, че поврьщаніе-то на Г-на Доротея въ Скопіѫ като ще причини раздоры между Турцы и христіаны, да побрьза да съобщи на Ексархіѫ-тѫ и заповѣда, чтото Г-нъ Доротей да ся не праща на Скопскѫ-тѫ епархіѫ вече.

В. Високопрѣосвященство! въ мало врѣмя видохме и познахме поведеніе-то и живѣніе-то на Г-на Доротея, та ако сѣдѣше въ нашѫ-тѫ епархіѫ, тежко си намъ щяше да бѫде и за срамъ на свѣта и неволею щяхме наскоро да ся хврьлимь въ обятія-та на Паисія, затова молимь В. Високопрѣосвященство, да земете подъ вниманіе писаны-ты ни и да ся постараяте всячески съ какъвто начинъ можете да ны освободите отъ Г-на Доротея, който тукъ съ прьвѫ-тѫ си рѣчь прѣдъ всѣкого да хули и укорява Н. Бл. и Богословцы-ты, а да ся потврьди за нашь митрополитъ Н. Боголюбіе Г-нъ Кирилъ, и тогава бѫдѣте увѣрени, че В. Високопрѣосвященство ще бѫдете спаситель на нашѫ-тѫ епархіѫ.

Просяще Ваши прѣсвяти молитвы и благословенія съ най-отличный почетъ и руколобызаніе остаяме. чяюще за отговоръ

на Ваше Высокопрѣосвященство

Скопіѣ, 7 Ноемврія 1874. покорны чяда и слугы

„П. Цветинъ Иліевъ епитронъ
„Д. Коѣо ѥкономовиѣ
„Іоаннъ Кара Гіорефъ
„С. Костовъ
„Іованъ Скаричъ
„Богданъ Тановъ?
„Анто Николовъ
„Атанасъ Яне
„х. Петруша Трайковъ
„Траиче п. Стояновъ
„Перо Христовъ
„Георгій Цветковъ
„Димитри Новаковъ
„Іованъ Ковача
„Нако Кузманъ
„Косте Никушъ

4.

За Негово Высокопрѣосвященство Свято Доростоло-Червенскаго Господина Г. Григорія

Въ Русчукъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Вашите уважяемы писма отъ 14 и 28 истекшаго пріехъ и съ благодареніе прочетохъ. Временно желаяхъ да отговорьж на Ваше Высокопрѣосвященство, както на първо-то, така и на второ-то Ваши писма, нъ както Вы е извѣстно, мыслѣж, че излѣзохъ по Епархыя-та, въ слѣдствіе на истилямъ-тъ въ Враньж и по другы нѣкои работы, като посѣтихъ тождевременно и благочестиво-то испълнѣніе въ градецъ-тъ Паланка, гдѣто не бѣхъ ходилъ още. Тіѣж и другы, независящы отъ моя смиренность, причины, не ми дадоха желанно-то благоврѣміе да отговорьж на уважяемы-те Вашею Прѣосвященства, писма и да Вы поблагодарьж за ежедневните Ваши, къмъ меньж благоволѣніе, за които ненамирамъ думы да изразьж признателность-тѫ си. Както винагы, тѫй и за напрѣдъ, съмъ въ надѣжда че Ваше Высокопрѣосвященство нѣма да ма лиши-те отъ пріятелскы-те си чувства, — чувства които азъ высоко цѣньж.

Ваше Высокопрѣосвященство! Денешно-то състояніе на работы-те въ Скопска-та Епархыя, не е твърдѣ благопріѣтно. Единственна та причина на това е че една часть отъ населеніе-то искатъ повръщаніето пакъ на Негово Впр. Г-на Доро-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

тея, на кого-то не пріематъ оставка-та и не ся съгласяватъ за да пристъпимъ за съставленіето на Епархыйскый смѣсенъ Съвѣтъ, споредъ заповѣдь-та на Свята-та Наша Ексархыя. Поради това тія дны направихъ изложеніе за невъзможноста на приспособленіето на заповѣдь-та имъ и желаніето на населеніе-то за да имъ ся испраты каталог-тъ на Кандидаты-те. Сега, очаквамъ заповѣдь-та на Негово Блаженство и Св. Синодъ.

Наконецъ като Вы принасямъ поздравленія-та си, вѣдно съ отличны-те си почитанія и уваженіе и желая да измыныте щастливо идущыте Праздницы, вѣдно съ идуща-та Нова година, и остаямъ:

на Ваше Высокопрѣосвященство почитающый Васъ

Скопіе 1874. во Христѣ Братъ Вашъ

Декемвр. 19. Е. Кырилъ

5.

Выспрѣосвму Доростоло-Червенскому Господину Господину Григорію ипр. ипр.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Слѣдъ като облобызаемь Вашя прѣсвятя десница и поздравимь В. Високопрѣосвященство съ новя година, която желаемь отъ все срьдце да бжде Вамъ въ всяко прѣдпріятіе благополучна и благоуспѣшна, долуподписани-ти Ваши духовни чяда, жители Скопскы и вѣрни поданницы на Августѣишій Императоръ, милостивый ни отецъ и Господарь С. А. Азизъ, комуто Богъ да продлъжи вѣкъ! съ слъзы брьзамы да явимь на В. Високопрѣосвященство, че прѣждебывшій ни архіерей Г-нъ Доротей съ непрѣкыдны-ты си два пѫти на недѣля до привръженицы-ты си тукъ писма, днесь утрѣ ужь дохожда, приведе града ни въ такова растроено, жалостно и плачевно положеніе, чтото братія-та помежду си да ся избіемь. Ако и да не сѫ мнозина и невліятелны лица, что послѣдовать Г-на Доротея, като безъ честолюбіе и бестыдни человѣцы, обаче, правять голѣмы изъ между простый народъ смущенія, раздоры, свады и безпокойствія, та ако и да ся доста постарахя благоразумни-ти да въведѫть любовь и съгласіе, не бы възможно по причинѫ, че прѣдводители-ти на Г-нъ Доротеевя-тѫ странѫ като интересати и корыстолюбиви человѣцы, а именно тукъ Г-нъ Тодоръ Стефковъ, за когото е станалъ Г-на Доротей поручитель за 150 сто и петдесять лиры и учители-ти въ Враня Г-нъ Никола М. Шишеджиевъ и Василъ Стомуняковъ, отъ които прьвый далъ сто и пятдесять (150) лиры Г-ну Доротею въ заемъ, а вторый като неговъ слуга и днесь на неговя смѣткя учителствува въ Враня, самый Іисусъ Христосъ казаны-ты не може да убѣди да ся оставять отъ предпріятіе то си, зачто то знаѫть, че, ако не ся поврьне Г-нъ Доротей, губять прьви-ти двоица освѣнь по сто и пет-

десять (150) Т. лиры и послѣдній заплатж-тж си, нъ и послѣ не щжть могжть да врьлѣжть както имъ скымне.

В. Высокопрѣосвященство! ные като прѣдвиждамы, че въ случяй ако ся поврьне въ Скопіж пакъ Г-нъ Доротей, навѣрно епархія-та ни стая жерьтва на непріятеля ни, брьзаме да явимь и на В. Высокопрѣосвященство и да попросимь помощь-тж Ви. Ето прьво доказателство за упропастяваніе на бѣднж-тж ни епархіж: Н. Пр. Г-нъ Доротей въ прѣбываніе-то си тукъ неплътно тры мѣсяцы, събра горѣ долу до хылядо близу Т. лиры, дѣто ще рече за двѣ годинъ заплатж-тж си е зелъ, та сега, ако дойде тукъ, откадѣ ще земе разноскы? граждани-ти червенж парж не му давать, зачто-то тіи еднажь изгорѣхж и повече не ся мамять. Н. Пр. ще начне да събира насилственно по села-та по четыре или пять гроша владычинж на вѣнчило, селяни-ти, на които ежедневно отъ Грьцкый владыкж ся прѣдлага да го припознаять и освѣнь шестдесять пары на кжщж владычинж, друго ничто да не давать, не щжть ли ся отхврьли отъ Г-на Доротея и да припознажть Грьцкый Паисія?

Освѣнь това познато е не само на В. Высокопрѣосвященство, нъ и на цѣлый свѣтъ, че г-нъ Доротей е длъженъ до изискж повече и отъ десять хыляды лиры и както ни ся извѣсти отъ вѣрны источницы, че нѣкой си сарафъ Бахчеванъ оглу издѣйствувалъ царско ираде, съ сылж-тж на което всякж годинж да зима половинж отъ заплатж-тж му, тогава съ что ще ся поминува? Явно е тогава, че наша-та епархія ся губи и упропастява. Затова като не желаемь да постигне бѣднж-тж ни епархіж такава гыбель, молимь колѣнопрѣклонно В. Высокопрѣосвященство да благоволите да земете въ вниманіе писаны-ты ни и по какъвто вече начинъ можете да ся постараете Бога ради, да докажете гдѣто е потрѣбно, чтото Г-нъ Доротей да ся исключи за нашж-тж епархіж и отъ кандидаты-ты, за да си изберать спокойно и съгласно възлюбленый ни нынѣшный пастырь Н. Боголюбіе Г-на Кирилла, съ опрѣдѣленіе на кого-то всичко-то ще ся поправи и незабавно ще влѣзе и нашата въ рядъ епархія, която повече ся растрои отъ дохожданіе-то на Г-нъ Доротея, нежели на грьцкый агентинъ дядо Паисія. Съ това камъ насъ Ваше добро, навѣрно ще бждете истинный на епархіж тж ни спаситель, камъ кого-то вѣчны признатели и мы и потомцы-ти ни щемь останемь.

Просяще В. Прѣсвяты и богоубѣдены молитвы и благословеніе съ най глжбоко сыновно почитаніе остаямы

Скопіж, 21 Декемврія 1874.

на Ваше Высокопрѣосвященство покорнѣйшій духовны чяда и слугы

„Х. Петрушъ Трайковъ
„Зафиръ Богдановъ
„П. Цвѣтанъ Илиевъ епитропъ отсжтствува
„Х. Колю Икономовичъ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

„Панчо п. Иванофъ
„Анто Николовъ
„Атанасъ Яневичъ
„Кочко Георгыевъ
„Іованъ пасов. ?
„Іоаннъ Кара Геóргевичъ
„Іованъ Скаричъ
„Богданъ таневъ
„Іовань Ковачовь
„Косте Никѫошовъ

П. П. На 15 зам. мѣсець писахме на Ексархіѫ-тѫ да благоизволи и часъ по прѣди да испрати каталога на кандидаты-ты, съ исключеніе обаче на Г-на Доротея за нашѫ-тѫ епархіѫ. За нуждно считамъ да Ви извѣстымь, че освѣнь Тодоръ Стефковъ, другъ привръженикъ на Г-на Доротея тукъ не остана, та сега всичката му партія остая въ Враньж, а пъкъ като е подчинена Враньж на Русчукъ, увѣрени сме, можете съ всякъкъвъ начинъ да изработите да ся съгласи съ насъ, стига да пожелаете добро то като истиненъ всегдашенъ доброжелатель В. Высокопрѣосвященство на епархіѫ-тѫ ни.

Просимъ прощеніе, че писмото
ни быде набрьзѣ.

Вранія 28ᵍ Юлій
1874. 6.

Ваше Высокопреосвященство!

Вашія телеграфъ въ Нишъ, съ когото ни явявате чи щѣлъ да дойде Епископа Г-нъ Кирилъ да разглѣда тукъ работы-ты, пріѣхми; нъ незнаемъ скоро ли ще дойде и кои работы ще разглѣжда. Ній Вы телеграфирахме за наши народны расправы съ Паисія грьцкй Владика, нъ той слѣдъ като си уплете добре кошницата, утиди въ Скопія, т. е. зе си това що търсѫше отъ насъ а ній що търсѫхме отъ него то си остана пакъ да си го търсимъ. Тѫй искаше правителството, тъй направи. Както и да е отреденія отъ Екзархіята Епископъ ще види и разбере добре какво е тѣглото що тѣглимъ ній отъ Паисія и нѣговитѣ три и половина привѫржѫнцы. Паисія доиде тукъ преди два дѣна, съ намереніе видидсѫ да усвои една цѣрква нъ за жалость не му сѫ удади и тѫй утри заминува за Скопія, като си остана призренъ и подигранъ и отъ най низките хора. Съ една рѣчь комахай не му пѣй пителa вече; нъ се пакъ сѫ мѫчи дано бы нѣщо да направи. Днѣсь сѫ научихме отъ хюкюмата чи нашія Св. Скопскій Г-нъ Доротей былъ азилъ; до колко е вѣрно това нѣщо и коя е причината, незнаемъ. Твьрде е чудно за насъ това нѣщо. Ако е дѣйствително това нѣщо то тогава горко на насъ. Ній тогава трѣба да изгубимъ сичко което сме придобили съ толкова трудъ и мѫкы, до сега; защото знаемъ че скоро не ще да сѫ замѣсти другъ на нѣгово мѣсто и не верваме да можи да постоянствова толкова колкото Нѣгово В. Пр. Св. Скопскій Доротей. Както

и да е станалото станало, нъ дано Богъ занапредъ управи на добре. Колкото отъ нашж страна, то ній всѣкоги сми биле и ще бждемъ вѣрны на нашата цѣрква. Отъ дѣнь на дѣнь нашите противницы отпадатъ и работите утиватъ се по добре. Както и да е Вый ще разбѣрете подробно сичко отъ Н. В. П. Г. Доротея, сжщо и отъ рѣченія Епископъ когото ній съ нетѣрпѣніе очакваме часъ по скоро да дойде.

Присичко ще Вы помолимъ да сж потрудите да раскажите на приносящія Г-нъ Георгій, какъ да постжпи да почни нашж една народна распра. Распрата е за два цѣрковни ханове отъ които единія е направжнъ а другія сега прави и слѣдъ нѣколко дѣна ще бжде готовъ. Тѣзи два хана дадохме подъ кирія на двамина гърцы. Направихме имъ кондратъ подпечатанъ отъ общинскія печатъ сжщо зехми и ній отъ тѣхъ кондратъ. Минасж нѣколко часа, народа изявы неблагодарность за даваніето на хановытѣ на тѣзы гърцы; тогава гърцы-ты на викватъ на хюкюмата и искатъ отъ насъ кондратъ потвьрденъ отъ хюкюмата. Ній имъ казахме че неможимъ да имъ дадемъ кондратъ до като не доиде срока за влизаніето имъ и тогава ако не бжде сичко готово и кондратъ ако не имъ сж даде да иматъ право да сж протистиратъ противъ насъ; тій не склониха, съгласиха-сж съ Нишкія хюкюматъ и извадиха илямъ да имъ платимъ 8500 гр. разноскы що сж направили подиръ давіята. Защо? и ній не знаемъ; когато времето да влезжтъ въ хановете спорѣдъ кондрата имъ още ни е дошло. Като видѣхме че това нѣщо е неправедно то ній направихме давіята истинафъ въ Русчюкъ и приносящія на писмото ни е нарочно опрѣдѣленъ да дойде да Вы разкаже работа-та, която можите да научите отъ Н. В. П. Св. Скопскій и е уполномощенъ да найде адвокатинъ чрезъ Васъ и да му придаде работа та за сждъ. За това ще Вы молимъ да сж потрудите да сж намери добжръ адвокатъ и на когото, както намерите благосклонно да сж услови като сж узнай че ще можимъ да спичелимъ распрата.

Увѣренъ въ Васъ, оставами Ваши покорни чада.

Вранска Община.

Повторително ще Вы помолимъ да сж потрудите да испитате и ако видите че ще можимъ да спичелимъ давіята то тогава да сж хвани адвокатинъ; А ако ли неще да можи да сж спичели то явѣте ни чрѣзъ приносящія.

Тома Стаевь
Янч. Іовчевъ
Яня?
Димитри Миленко
Ристо Станковъ
Яня Миленкевъ
Ѣорѣія Стефановъ
Стоянъ Петковъ

7.

Ваше Высокопреосвященство!

Съ молитва-та Вы, благодареніе на Всевишнія, ній пристигнахме тукъ живо и здраво както Вы писа Негово Преосвященство Г-нъ Кирилъ за раздори-тѣ що сѫ непрестанно вьршѫтъ тукъ отъ страна на Гьркомани-тѣ; то дѣиствително сѫ сѫ случвали, случватъ сѫ и ако най послѣ не сѫ даде единъ край на тѣзы распри, то нѣма сѫмненіе да не бы да зематъ слѣдствія по лоши. При Негово Преосвященство Г-на Кирила сѫ случи таквази една случка, каквато бѣше сѫ случила и преди нѣго и каквато сѫ случи и сега при нѣговото отсѫтствіе отъ тукъ и за която Вы извѣстихме съ телеграфъ, сѫщо пріѣхме и отговоръть Вы. Въ първатa случка народа самъ направилъ отстѫпка-та позволилъ да сѫ внесе мѫртвеца съ отвѫнъ призвани гьрцки поповы въ цьрква-та на село Шапранци, което е почти до самія градъ, гдѣто сѫ и градски-тѣ гробища, като мисляли че това е за пьрви и послѣдній пѫть.

Въ втора-та случка народа сѫвършенно упорствоваше и подъ никакѫвъ начинъ не позволяваха да сѫ внесе мѫртвеца съ Гьрцки поповъ въ нашѫ цьрква, т. е. мѫртвеца не бранѭтъ а поповы-тѣ не пущатъ да влезѭтъ въ цьрква. Негово Преосвященство можя съ голѣмія трудъ да уговори народа да ги оставѭтъ да влезѭтъ въ цьрквата на Шапранци. Народа сѫ много угорчи отъ тази му постапка, а особенно Шапранчени, който въ сѫщія дѣнь дадоха арзохалъ на тукашното правителство, като сѫ протистиратъ, защо мѫртвеца като е гражданинъ не сѫ внесе въ градска-та цьрква а го внасѭтъ въ тѣхната, когато ній, казватъ тій, ній не познаваме гьрцки-тѣ владици нито пъкъ поповитѣ имъ, и че отъ сега нататъкъ никакъ не ще позволятъ да влезѭтъ въ тѣхната цѣрква. Сега сѫ случи пакъ такава случка за която народа въ началото още даде отговоръ що мѫртвеца не бранѭтъ отъ цьркви-тѣ а гьрцки поповы не пущатъ въ цьркви-тѣ да влѣзѭтъ. Дойде заповѣдъ отъ Мютесарифина да са оставѭтъ да го закопаѭтъ както и другы-тѣ се сѫ се закопали. Викахме народа, кандардисвахме го, нъ той подъ никой начинъ не искаше да слуша и да отстѫпи отъ намерѣніето си. Не заповѣдъ нъ каквото ще да бѫде казватъ тіе, ній не познаваме гьрцки-тѣ поповы и не ще да ги оставимъ да влѣзѭтъ въ цьрквата ни, и ако ще правителството нѣка счюпи вратата и да влезѭтъ тогава. Най послѣ видѣха че не ще да можи да влезѭтъ въ цьрква и тогаватіе опѣха мѫртвеца на гробища-та и го погребаха съ тѣхенъ гьркоманъ попъ.

Сичките гьркомане сѫ 7—8 и чудно е какъ правителството да ги подѫржѫ а толкова хилѫди народъ да презира.

За сегашната случка, тукашнія хюкюматъ направи мазбата врху ми въ която казва непознаваніе-то и непозволяваніето на гърцки-тѣ попови отъ народа. Не само че селото Шапранци че не имъ дава да влизатъ въ цьрквата имъ, нъ още искатъ да изгонѭтъ и гьркомани-тѣ да се не копаіятъ въ гробищата, гдѣто сѫ копай почти цѣль градъ, защото мѣстото е тѣхно притежаніе.

Негово Преосвященство излѣзи отъ тукъ на 20 миналаго и до сега немаме никакво извѣстіе отъ Него гдѣ е и какво е.

Оставамъ смирено предъ Васъ чадо Ваше

Вранія 4 ⁄ 7 врїи 1874 Архи: Даніилъ Хилендарски.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

8.

На Негово Боголюбіе Г=на Г=на Кыриллъ Скопіе.

Ваше Боголюбіе!

Съ настоящето като цьлунимъ Св. Вы дѣсница, бързаме да Вы явимъ, че тукашнытѣ гьркоманы съ интриганство сѫ успѣли чрезъ мѣстното ни правителство да стане вторый истилямъ, който днесъ слѣдва съ най голѣмо заплашваніе простодушните селяны, които сѫ бѣжтъ отъ чиновницыте, ако бѣха дали гласъ да останатъ подъ Ексархіѭ-та. Които даджтъ гласъ, че сѫ подъ Грѫц. Патріаршіѭ, оставатъ свободны; ако ли припознаятъ Ексархіѭ-та, то съ найзастрашителни думы, че ще сѫ преселѭтъ въ Россіѭ по Царскѫ заповѣдъ и всичкото имъ имущество ще сѫ усвои, изгубватъ всяко чювство и неволно сѫ подчинѭватъ подъ фенерскый яремъ. Злото слѣдва исполинскы и смъртоносенъ ударъ сѫ наноси на Ексархіѭ-та; за това Вы замоляваме една минута по-скоро да дойдете въ градътъ ны и не трѣбва да сѫ бавите. Добре е отъ тамъ да явите на Ексархіята за злощастно то ны положеніе. Мы ще телеграфираме на В. Порта и на Вали Паша въ Русчюкъ за това.

Наконецъ като Вы очякваме съ нетърпѣніе оставяме

Вашего Боголюбіѭ
Во Христѣ духовны чада

Цьрковно Настоятелство

Димитръ Миленковъ
Яни Стошовъ
Димитрія Христовъ
Яни Миленковъ
Ристо Станковъ

Враньѭ 1874
8 / врїй 22.

9.

На Негово Высокопрѣосвященство Дростолочьрвенскаго Митрополита Господина Григорія

Въ Русчюкъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Съ смиреніе чрѣзъ настояще-то лобизаемъ Св. Вашю дѣсницу, отъ коѭто просимь благословеніе-то ѝ.

Съ вчерашнѫ-тѫ ноктѫ имахме честь да пріемемь уважаемо-то Ваше отъ 15-ый тоя мѣсяцъ писмо, съ кое-то ни давате сведеніе, че сте сѫ постарали прѣдъ Негово Высокопрѣвъсходителство Вали пашѫ за прѣкращеніе-то на новопоявившій-тъ ся тукъ противъ волѭ-тѫ на мирнѫ-тѫ и покорнѣйшѫ Царскѫ раѭ истилямъ, за когото съ врѣмя Ви ся писа. Уважаемо-то Ви ся прочете прѣдъ пълно събраніе на общинѫ-тѫ, която оста тронута отъ радость, гдѣто чрѣзъ Вашего Высокопрѣосвященства ся сподоби да види бѣлъ день и отдыхъ отъ мѫчнотіи-ты, които водять начало-то си отъ Фенерскый-тъ деспотъ Паисія и дружины его.

Изразяваме къмъ Ваше Высокопрѣосвященство глѫбочайшѫ признателность за добринѫ-тѫ, съ коѭто пододохте рукопомощь на цѣло-то тукашне населеніе, което съ уваженіе спомянува имя-то В. В. Прѣосвященства говоряще: Да живѣе Дростолочьрвенскый Митрополитъ, който е единственный-тъ нашь възродитель.

Считаме за длъжность да Ви представимь още еднѫ раннѫ, която убива немилостиво най-милото за насъ языка ни и интереса на народнѫ-тѫ ни Екзархіѭ.

Въ града ни отъ нѣколко врѣмя ся е отворило Срьбско училище оть наши-ты противницы, което ся подкрѣпя отъ Срьбско-то правителство, т. е. книгы съ товары и безъ цензурѫ противни на Императорско-то Правителство ся донасять и прьскать между народа, учитель-тъ е изъ княжество-то и платка-та му е отъ тамъ, ако и да има нѣщо за лице отъ неговы-ты тукашни защитницы. За всичко това съ телеграфа явихме Великому Везирю прѣдъ единъ мѣсяцъ и половинѫ, нъ ако и да е дошло заповѣдь, както ся научаваме, да ся испыта, задни-ты мисли на Срьб. пропагандѫ ся покрывать отъ нѣкои азалари и отъ мѣстный санджкъ-емины Харитона Миковъ, който е таенъ шпіонинь на Княжество-то. За да не бы навлѣкла покорнѣйшята Царска рая въ това окрѫжіе на себеси нѣкакво леке, съ смиреніе ся замоляваме В. В. Прѣосвященству да прѣдставите на Н. В. П. Вали пашѫ да уничтожи това училище и да прогони Срьбскаго учителя, съ което ще ся прѣдвари зло-то. Съ таѭ услугѫ ще даде В. В. П. блѣскъ на языка ни, който сега немилостиво ся тѫпче, и младо-то Българско поколеніе, като ся развые въ него, ще знае да ся покорява на Императорско-то правителство на Авгу-

стѣйшаго ни Царя Н. И. В. Султанъ Абдулъ-Азись ефендимизъ истинскы.

Наконець, като сме увѣрени, че не ще прѣзрите молбѫ-тѫ ни, оставаме

Вашего Высокопрѣосвященства
покорнѣйши во Христѣ духовны чяда
Цьрковно Настоятелство
Архимандритъ Данилъ Хи.

1874 9-врій 27-ый
Враня

10.

На Н. В. Прѣосвященство Дростолочьрвенскаго Господина Григорія.

Въ Русчюкъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Благословите.

Тукашно-то населеніе отъ нѣколко врѣмя, т. е. отъ деня на Вашѫ-тѫ симпатіѫ къмъ него, пытае къмъ Васъ голѣмѫ прѣданность и любовь и надѣжды-ты на всичкы насъ смиренни сѫ възложени на В. В. Прѣосвященство; заради това съ най-голѣмо смиреніе ся осмѣляваме да ся оплачемь Вамъ отъ настояще-то ни злощастно положеніе, на което единственый-тъ цѣлителный балзамъ сте Вы и увѣрени сме, че благоволеніе-то на В. В. Прѣосвященство не ще прѣзри на Ваши-ты покорнѣйши гласа, съ които Ви привиквать да гы избавите отъ окрѫжающѫ-тѫ пропасть.

Прѣди пять мѣсяцы възложихмы еднѫ давіѫ за два цьрковны хана, която ся породи между тукашни-ты Гърцы и насъ, на Г. Стоила Ефенди, който отъ начало ни даваше съ писма и прѣзъ телеграфа добры надежды, че давія-та ще бѫде въ нашѫ ползѫ и всичкы бѣхмы радостни. Негова милость въ продълженіе на рѣчено-то врѣмя не прѣставаше да ни пише да му внасяме на врѣмя означены-ты отъ него количества тъй, чтото до днесь сме му внесли 130 турскы лиры, количество не маловажно. Отъ горне-то количество 30 лиры му внесохме напослѣдокъ, като ни явяваше, че съ нихъ ся затваря смѣтка-та ни съ него и 15 лиры остатокъ отъ нихъ щѫть бѫдѫть за пѫтный трошькъ на нашій-тъ тамъ человѣкъ и за другы разноскы, что е правилъ изъ града въ послѣдне врѣмя. Завчера пріехме отъ него сир. отъ Г. Стоила послѣдень телеграфъ още за 40 лиры да му внесемь. Всичкы останахме смаяны, гдѣто пакъ ны иска пары и давія-та още не е взяла никакво конечно рѣшеніе, въ чіѫ ползѫ е. Отъ послѣдный-тъ му телеграфъ заключавамъ, че е въ нашѫ щетѫ и отъ мѣстно-то правителство не можемь да земемь оставены-ты депозитъ 100 лиры за които плащаме лихвѫ на % 5 на мѣсяцъ. Рѣчена-та давія ся възложи на патріотическы-ты му чювства, който ся обѣщаваше, че ще ни ощастливи въ

това врѣмя, когато фенерскый-тъ деспотъ въ послѣдне врѣмя ни глоби и взе 500 минца, нъ всичко было напраздно и въ свѣта нѣмало вече родолюбіе, нъ интересъ. Не е ли жялостно, гдѣто днесь нѣмаюкы подкрѣпителны срѣдства, ся затварять училища-та ны и срьбска-та пропаганда зима перевѣсь? Не е ли грѣхота, гдѣто цьрква-та ни ся затваря отъ борчь? гдѣто ся опропастихме? гдѣто ны смазахѫ съ земѭ-тѫ равно Грькосьрбофилиты? Единственната нашя надѣжда казваме е на В. В. Прѣосвященство, които ся молимь съ всичкы-ты си чяда да повыкате Г. Стоила Ефенди и съ благороденъ начинъ да испытате за теченіе-то та таѭ давіѭ, която е за 70 лиры, а то ся иждивыхѫ до днесь 200 а отъ работы-ты си, что сме остали на диря не смятаме. Добрѣ е да ся убѣди, че толкова голѣмо лакомство за интересъ не е слѣдствіе отъ патріотизьмъ и отъ благородно чувство. Ако сме прости, не сме оныя, които да не чувствоваме, че ножь-тъ е опрѣлъ до кости-ты ни и да не выкаме за спасеніе. Нашій-тъ спаситель отъ настоящѫ-тѫ бѣдѫ е В. В. Прѣосвященство и признателность-та ще владѣе многолѣтно сьрдца-та на Ваши-ты покорны, които не малко Ви досадихѫ, нъ безпрѣделна-та Ви милость ще прѣзри всѣ и ще ны ощастливи.

Съ радость Ви извѣстяваме, че по Высокѫ заповѣдь Мѣстното ни началство прѣдъ нѣколко дни вдигнѫ отъ тукъ Срьбскаго учителя, който заминѫ за Бѣлградъ, нъ отведе съ себе две детца на сьрбофили-ты да ги наряды да ся учять. Срьбско-то правителство побьрза, та испрати другь на негово мѣсто учитель, който е родомъ отъ тукъ, но въспыташикъ отъ Бѣлградско-то Богословско училище. Нему ще му ся плаща отъ княжество-то и всичкы книгы отъ тамъ щѫть му ся доставять, съ еднѫ рѣчь сръб. пропаганда чрѣзъ него иска да улицетворы цѣль-тѫ си и да подчини таѭ епархіѭ подъ Грьцкѫ-тѫ патріаршіѭ за да си действува слободно. За тоя новъ срьбскый учитель, който е братанець на тукашній-тъ Грьцкый попъ явихме съ телеграфа на Н. В Прѣвъсходителство Вали Пашѫ въ града Ви, нъ нѣма никакво извѣстіе. Увѣряваме Вы, че съ уничтоженіе то на таѭ гыбелнѫ за народа на срьбскѫ въ града ни пропагандѫ ще може да ся задьржы въ недра-та на Екзархіѭ-та Скопска-та епархія. Съ явяваніе-то В. В. Прѣосвященству ще ся нанесе, мыслимь, пакъ смьртоносень ударъ на рѣченѫ-тѫ пропагандѫ, като припомните на Валы Пашѫ.

Като ся прѣпоржчяваме на Ваши-ты святы молитвы, оставяме

1874 10-врій 15-ый Враня.

Вашего Высокопрѣосвященства
во Христѣ покорнѣйши чяда
Цьрковно Настоятелство
(п) Архимандритъ Данилъ Хиле

Рецензии и книжовни вести.

М. Арнаудовъ. Екзархъ Йосифъ и българската културна борба следъ създаването на Екзархията (1870—1915), т. I. Издава Св. Синодъ на Бълг. църква. София 1940, стр. 666. Цена 180 лв.

Отдавна се очакваше да излѣзе пълна биография на бележития екзархъ Иосифъ I, чието име е неразривно свързано съ новата история на Македония. Още следъ неговата смъртъ (3 юлий 1915), като неговъ питомецъ, азъ чувствувахъ дългъ да се заема съ тая трудна задача, но за това трѣбваше много време и търпение, а най-главно възможность да се използува дневникътъ, който приснопаметниятъ духовенъ вождъ е водилъ отъ 1. IX. 1860 до края на 1911 год. Този твърде ценен автобиографски трудъ се пазѣше отъ племенника на екзархъ Иосифа г. Мироновъ, който при всѣко запитване ми отговаряше, че още е рано да се даде гласность на тоя дневникъ. Щастливъ билъ моятъ колега проф. Мих. Арнаудовъ, че успѣлъ да има на ржка единъ твърде важенъ, споредъ мене, изворъ за живота и дейностьта на екзархъ Иосифа. Които познаватъ отблизо блаженопочиналия свещеноначалникъ, добре знаятъ, че той се отличаваше съ голѣмо самонаблюдение и самокритика. Не бѣше суетенъ и се стремѣше да преценява фактитѣ споредъ тѣхната стойность. Разбира се, ученията авторъ използувалъ и много други извори, за да ни даде обстоенъ житописъ на екзархъ Иосифа въ връзка съ културната (църковната) борба на българския народъ. Проф. Арнаудовъ е вещъ познавачъ на епохата на възраждането. Навѣрно още, когато започналъ да се занимава съ това всенародно движение, той си начерталъ планъ да го представи чрезъ свѣтлината на главнитѣ личности, които му давали тласъкъ: Неофитъ Бозвели, Иларионъ Макариополски и екзархъ Иосифъ. Той самъ смѣта разглеждания отъ мене трудъ за „прѣко продължение“ на по-раншнитѣ си „биографско-исторически опити върху Неофита Хилендарски Бозвели и Илариона Макариополски“. Тѣзи дейци представятъ тритѣ фази въ църковната борба: протестъ срещу гръцкото духовно иго, всенародна борба за независима Българска църква и дейность на Българската екзархия.

По приетия си наученъ методъ, добре приложенъ въ книгитѣ му за Неофита Бозвели и Илариона Макариополски, проф. Арнаудовъ най-напредъ разглежда външнитѣ условия (географски, исторически и социално-икономически) при които се родилъ (5/18 V. 1840) и расълъ екзархъ Иосифъ. Калоферъ, родното мѣсто на екзархъ Иосифа, ималъ будно и напредничаво население, което заедно съ жителитѣ на другитѣ подбалкански градчета ревниво пазѣло своята хубава българска речь и своя български духъ. Прекрасната

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

старопланинска природа развивала любовь къмъ родната земя — България както у бждещия голѣмъ поетъ Хр. Ботевъ, така и у бждещия великъ български архипастирь екзархъ Иосифъ. Духътъ на свободата, който е живѣлъ въ Стара-планина чрезъ пѣсни и легенди за народни юнаци, несъмнено е витаелъ и въ Калоферъ, движелъ душитѣ на просвѣтенитѣ му синове.

Нѣма писмени известия за ранното детство на екзарха Иосифа. Сжщо твърде оскждни сж и мѣстнитѣ спомени за неговия родъ. Баща му Йовчо, бояджия по занаятие, умрѣлъ младъ въ Цариградъ въ 1845 год. Скоро умрѣла и майка му. Останали сираци петь деца, отъ които Лазаръ (бждещиятъ екзархъ Иосифъ) билъ четвърта рожба. Той билъ отгледанъ отъ по-старата му сестра Рада, която почина въ Цариградъ на 82. годишна възрасть. Като ученикъ въ Калоферското класно училище, Лазаръ проявявалъ голѣма любознателность и по умствено развитие се издигалъ надъ другаритѣ си. Сестра му Рада и мжжътъ ѝ Петъръ Недѣлчевъ се погрижили да му дадатъ възможность да продължи образованието си. 20. годишниятъ Лазаръ въ 1861 год. дошълъ въ Цариградъ, гдето по съвета на Сава Филаретовъ подалъ заявление въ руското посолство за стипендия въ нѣкоя руска духовна семинария. Очаквайки отговора, той постжпилъ да учи въ прочутото *Μεγάλη σχολὴ τοῦ γένους* (велико народно училище) въ Фенеръ. Следъ една година Лазаръ се премѣстилъ въ френското католишко училище въ цариградското прегради Бебекъ. Завършилъ образованието си въ 1863 год. съ първа награда подъ ржководството на известния началникъ на лазаритѣ, Евгений Боре, който развилъ усилена пропаганда между българитѣ и увлѣкълъ стария Иосифъ Соколски. Споредъ автора, екзархъ Иосифъ винаги си спомнялъ съ благодарность за това образование, и неговиятъ обичай да си прави всѣка вечерь examen conscience (изпитъ на съвѣстьта) билъ „прѣко влияние“ на Боре. Изучилъ френския езикъ, той заминалъ въ Парижъ въ 1864 год. да следва литература. Издържанъ билъ отъ Калоферската община, която го тъкмѣла за учитель въ своето училище вмѣсто стария даскалъ Ботйо Петковъ. Завършилъ литература (1864—66), Лазаръ Йовчевъ получилъ временно пособие отъ турското правителство да следва юридически факултетъ, който завършилъ въ 1870 год. Въ тая глава авторътъ описва доста живо разнитѣ умствени влияния, подъ които попадалъ Л. Йовчевъ въ Парижъ и които подготвили бждещия голѣмъ народенъ деецъ.

Въ гл. III е разгледана сжщо така обстойно книжовната дейность на Лазаръ Йовчева въ Цариградъ отъ 1870—1872 г. Въ връзка съ изработването на Екзархийския уставъ и свикването на Народенъ съборъ той написалъ нѣколко статии въ в. Македония. Следъ това, като редакторъ (отъ м. май 1871 год.) на сп. „Читалище“ той се проявилъ съ редъ сериозни статии, една отъ които посветилъ на Омировата Илиада по поводъ на превода на Григоръ Пърличевъ отъ Охридъ. Критикътъ се отнесълъ благосклонно къмъ превода на Пърличевъ, високо ценилъ „достопохвалния и благороденъ трудъ на съотечественика ни Г. Пърличевъ“. Въ сп. „Читалище“ (кн. XXII. 15. VIII. 1871) родолюбивиятъ редакторъ подигналъ въпросъ за съставяне на Македонска дружина, която да се грижи за духовното повдигане на бълг. население въ Македония, въ противовесъ на гръцката македонска дружина. Въ 1872 год. била съставена тази дружина въ съставъ отъ Л. Йовчевъ, Станчо Брадински и Георгий Груевъ. По поводъ на една френ-

ска брошура, помѣстена въ бълг. преводъ въ сп. „Читалище“ (г. II, кн. VI, 1871 г.) подъ заглавие „Гласъ български изъ смѣсенитѣ епархии“, Л. Йовчевъ написалъ предговоръ къмъ тая статия, като изтъкналъ, че българ. църковенъ въпросъ не ще бжде решенъ, докато 20-тѣ смѣсени епархии въ Македония и Тракия не се присъединятъ, съгласно чл. 10 на фермана, къмъ 14-тѣ епархии въ България.

Преди да пристжпи да опише духовното служение на Лазаръ Йовчева, авторътъ намѣрилъ за необходимо въ цѣла глава IV да разгледа развитието на църковния въпросъ следъ учредяването на Екзархията (1870—1872) и разномислието между първитѣ църковни дейци въ Цариградъ. Въ раздора между „стари“ и „млади“ Лазаръ Йовчевъ не се явява, но, изглежда, е държалъ за консервативното течение начело съ Илариона Макариполски. Поради това му поведение той спечелилъ довѣрието на Смѣсения съветъ и билъ назначенъ за секретарь на Екзархията (отъ 12. I. 1872 г.). Оттогава започнало духовното поприще на Лазаръ Йовчева, описано въ глава V. Екзархъ Антимъ обикналъ новия секретарь за неговия благъ характеръ и висока интелигентность и му предложилъ да стане духовно лице. Следъ 19. дневно саморазмишление и самоизпитание, на 15. IX. 1877 год. Лазаръ Йовчевъ далъ дума на екзарха да стане духовно лице. На 23. IX. с. г. той билъ ржкоположенъ тържествено за монахъ отъ екзархъ Антима въ присжтствието на митрополититѣ Панаретъ Пловдивски, Доситей Самоковски, Симеонъ Преславско-варненски и Натанаилъ (после охридски митрополитъ), който му билъ „и кръстникъ“ (т. е. опредѣлилъ новото му име Иосифъ). На следния день сжщо така тържествено билъ ржкоположенъ за иеродяконъ, като сжщевременно билъ ржкоположенъ Натанаилъ за охридски митрополитъ „Имаше на църква — отбелязанъ иерод. Иосифъ Йовчевъ въ дневника си — безчислено множество българи, а особено македонци. Тържеството бѣше великолепно“. Следъ единъ месецъ иеродяконъ Иосифъ билъ ржкоположенъ за иеромонахъ и скоро билъ назначенъ за екзархийски протосингелъ. На 23. X. 1872 год. Св. Синодъ одобрилъ избора му за одрински митрополитъ. Архим. Иосифъ станалъ добъръ помощникъ на екзархъ Антима въ отбиване на турскитѣ усилия да се измѣни ферманътъ и да наложи измѣнение на облѣклото на екзархийското духовенство. Възложено му било да обиколи българскитѣ епархии, за да насърдчи народа срещу гръцкитѣ козни. Отъ априлъ до октомврий 1873 год. той посетилъ много градове въ днешна България, сжщо и поморавскитѣ градове Пиротъ, Нишъ, Лѣсковецъ и Враня, дошълъ и въ Криворѣчна паланка. Престоявайки въ Пиротъ, за да разгледи оплакванията на българското население срещу владиката Партений Нашавски, архим. Иосифъ посетилъ нѣкои пиротски манастири, въ единъ отъ които намѣрилъ икона. На нея били написани имената на българскитѣ царе, които свещеникътъ споменавалъ при извършване на проскомидията. На връщане въ Цариградъ архимандритъ Иосифъ посетилъ Одринъ, за да се запознае съ бждещото си паство, което твърде много скърбѣло, когато той си заминалъ. Одринската епархия била заплашена отъ униатството и поради това тя създавала голѣми грижи на Екзархията. Следъ заминаването на Доротея Скопски, изпратенъ за временно управляващъ Одринската епархия, опасността станала още по-голѣма. В. Порта още не е нареждала да се произведатъ истилями въ тая и др. смѣсени епархии. Все въ

време на протосингелството на Иосифа стават печални явления като отказът на голѣмия църковенъ деецъ Гавриилъ Кръстовичъ отъ Екзархията и вилнежитѣ на сръбската пропаганда въ Моравско и Македония. Авторътъ отдѣлилъ 10-на страници на тия сръбски домогвания, срещу които се опълчили както мѣстни дейци (въ Нишъ, Враня, Скопие, Прилепъ, Велесъ, Охридъ), тъй и водителитѣ на българското революционно движение Любенъ Каравеловъ и Хр. Ботйовъ. Сръбскиятъ дипломатически агентъ въ Цариградъ Христичъ открито казалъ на архим. Иосифа, че Екзархията обявила „война срещу сръбския елементъ" въ Нишъ и Стара Сърбия(?). Руският посланикъ графъ Игнатиевъ възпиралъ сръбския агентъ Христича въ желанието му да раздухва вражда между българи и сърби. По негово настояване В. Порта издала берати за Доротея Скопски и Натанаила Охридски, които били тържествено изпратени за епархиитѣ си отъ цариградскитѣ българи съ пълна вѣра, че Македония воскресе. Въ постжпкитѣ си предъ графъ Игнатиева екзархъ Антимъ билъ подпомаганъ отъ протосингела си Иосифъ, който спечелилъ симпатиитѣ на голѣмия руски дипломатъ

Придобилъ административенъ опитъ презъ едногодишното си управление на Видинската епархия (септ. 1874 — окт. 1875), като намѣстникъ на екзархъ Антима, архимандритъ Иосифъ се завърналъ въ Цариградъ на предишната си длъжность — протосингелъ на Екзархията, въ очакване да бжде опредѣленъ за канонически архиерей на нѣкоя отъ овдовѣлитѣ епархии (Търновска, Вратчанска, Нишавска и Ловчанска), понеже за Одринската епархия В. Порта не издавала берать. Избранъ билъ за ловчански митрополитъ вмѣсто починалия Дионисий. Ржкоположенъ билъ на 2. II. 1876 г. (Сретение Господне) за митрополитъ отъ екзархъ Антима въ съслужение съ Панарета Пловдивски и Дамаскина Велешко-струмишки. Митрополитъ Иосифъ заелъ катедрата си въ твърде смутно време — Априлското възстание, но той съ своя тактъ и търпеливость успѣвалъ да преодолѣе всички трудности въ новата му висока служба. Той умѣло се застжпвалъ за българитѣ предъ мѣстнитѣ власти, успѣлъ да спаси и софийския митрополитъ Мелетий, запоодозрѣнъ отъ турцитѣ. Поучавайки паството си да живѣе споредъ християнската вѣра, митрополитъ Иосифъ не давалъ ходъ на бракоразводнитѣ заявления, за да отвикнатъ пасомитѣ му да прибѣгватъ до разводи."

Бързото развитие на политическитѣ събития не оставили митрополитъ Иосифа дълго на ловешката катедра. Проф. Арнаудовъ подробно описва развилата се борба на синодни владици и мирски съветници срещу екзархъ Антима, по искане на турското правителство. На 12. IV. 1877 год. екзархъ Антимъ билъ сваленъ. Описано е сжщо по екзархийскитѣ протоколи, какъ билъ произведенъ изборътъ за новъ екзархъ. Митрополитъ Иосифъ не получилъ много гласове отъ епархийскитѣ архиереи (11), споредъ телеграмитѣ на конто абсолютно мнозинство имали Григорий Доростоло-червенски (10 гл.), Панаретъ Пловдивски (9) и Доситей Самоковски (8). Иосифъ Ловчански получидъ само 4 гл. Но Св. Синодъ смѣтналъ за достойни кандидати него и Симеона Варненски, който сжщо получилъ 4 гл. Панаретъ Пловдивски се отказалъ да бжде кандидатъ за екзархъ, сжщо и Симеонъ Преславски не искалъ да си оттегли оставката отъ епархията си (държалъ страната на Антима). Представени били на правителството за одобрение трима митрополити, кандидати за екзархъ: Григорий, Доситей и Иосифъ. На 24. IV.

1877 г. избирателниятъ съборъ подалъ равни гласове (по 8) за Григория и Иосифа. Председателтъ Панаретъ Пловдивски разрешилъ равногласието въ полза на Иосифа Ловчански, който въ сжщия день билъ провъзгласенъ за български екзархъ. Съ пълно основание проф. Арнаудовъ отхвърля невѣрното изложение на тоя изборъ въ мемоаритѣ на д-ръ Хр. Стамболски. Наистина, поради изключителнитѣ обстоятелства (руско-турската война), изборътъ не е станалъ формално споредъ Екзархийския уставъ (чрезъ църковно-народенъ съборъ), но все пакъ като изразители на волята на епархиитѣ могли да се смѣтатъ българскитѣ народни представители и отчасти българскитѣ първенци въ Цариградъ, които взели участие въ избирателния съборъ. Протоколътъ, съставенъ за избора на Иосифа за екзархъ, е официаленъ документъ, въ който твърде ясно е изложена цѣлата изборна процедура, а не може да се дава по-голѣма вѣра на споменитѣ на единъ или другъ участникъ въ тоя изборъ. Не Чомаковъ предпочелъ Иосифа Ловчански предъ Григория Доростоло-червенски (стр. 254), а Панаретъ Пловдивски, който, като председатель на събора, следъ като разговарялъ съ Григория, далъ гласа си за Иосифа Ловчански. Дали Чомаковъ повлиялъ на Григория да се откаже въ полза на Иосифа, не знаемъ: въ протокола се казва само това, че въ време на избора, следъ установеното равногласие за двамата кандидати, съборътъ помолилъ Панарета „да даде мнението си", и Панаретъ, „като помисли малко, известява събора, че за това е ималъ разговоръ съ . . . Григория Доростолски и Червенски и понеже знае мислитѣ му, той дава гласа си за . . . Иосифа Ловченски." Общественото мнение, изразено чрезъ цариградскитѣ вестници, одобрило избора, като били изтъкнати високитѣ качества на новоизбрания екзархъ. И бдителниятъ писатель-публицистъ П. Р. Славейковъ сърдечно поздравилъ екзархъ Иосифа. Самъ екзархъ Антимъ, запитанъ кого да избератъ за неговъ приемникъ, посочилъ Иосифа като „човѣкъ способенъ и преданъ на нашето дѣло."

Отъ 15 май 1877 год. екзархъ Иосифъ вече започналъ да управлява Българската екзархия. Получилъ бератъ, въ който както и въ берата на екзархъ Антима, не се споменавали Скопската и Охридската епархия, които не се споменаватъ въ фермана и влѣзли въ състава на Българската църква следъ истилямитѣ. Започнала трудната работа на екзархъ Иосифа. Ако въ разглежданата книга дотукъ авторътъ спира вниманието ни на външни събития, въ които личностьта на бждещия екзархъ не се вижда, отсега нататъкъ неговата дейность, изобразена въ повече отъ 350 стр., е тѣсно свързана съ най-новата история на българския народъ. Въ това отношение трудътъ на проф. Арнаудовъ представя сжщевременно очеркъ на политико-културното развитие на свободни и несвободни българи, движени отъ висшия началникъ на Българската църква.

Руско-турската война била въ разгара си. Въ юлий 1877 г. руситѣ минали Стара-планина. Турцитѣ палѣли българскитѣ градове и села, колѣли стари и млади. Цариградскитѣ тъмници се пълнѣли съ българи. Заточенитѣ българи пъшкали въ малоазийскитѣ зандани. При все това екзархъ Иосифъ, като силенъ борецъ, си начерталъ ясенъ планъ за дейность. Една отъ първитѣ му грижи била да се впишатъ въ берата му Охридската и Скопската епархия. Застжпвалъ се предъ турското правителство за облекчение страданията на затворени българи, действувалъ да не бжде заточаванъ екзархъ

Антимъ. Съ това се опровергава твърдението на д-ръ Стамболски, че екзархъ Иосифъ билъ раболепенъ предъ турското правителство и не се застжпвалъ за българскитѣ страдалци. Въ промежутъка на Санъ-Стефанския миръ (3 мартъ 1878 год.) до Берлинския конгресъ (13 юлий с. г.) екзархъ Иосифъ се срещалъ съ видни руски военачалници, посетилъ рускитѣ войски при Санъ-Стефано. На 1 юний 1878 год. екзархъ Иосифъ пристигналъ въ Пловдивъ, по покана на руския комисарь князъ Дондуковъ-Корсаковъ, а не по съвета на австрийския посланикъ проф. Зичи, както пише Добри Ганчевъ.[1] Екзархъ Иосифъ, очевидно, не е мислѣлъ да мѣсти Екзархията въ Пловдивъ, което личи отъ факта, че за всѣки случай въ Цариградъ официално оставилъ за свой намѣстникъ архимандрита Теодосия съ Екзархийски съветъ отъ 6 д. Той отишълъ въ Пловдивъ временно, за да уреди църковнитѣ работи въ окупиранитѣ отъ руситѣ български области. Тукъ го заварило известието за Берлинския конгресъ. Съ негово близко участие билъ приготвенъ мемоаръ до представителитѣ на Великитѣ сили въ Цариградъ противъ разпокжсването на Санъ-Стефанска България. Вестьта за униатско движение между цариградскитѣ българи подбудила екзарха да ги успокои съ писмо отъ 25. VIII. 1878 год., че „щомъ се уясни положението", ще се върне въ Цариградъ. Въ Пловдивъ се срѣщалъ съ членове на международната комисия за уредбата на Източна Румелия и предъ тѣхъ поддържалъ искането си да се запази духовното единство на българския народъ чрезъ Българската екзархия. Тъкмо, за да запази това единство, на 30. X. 1878 г. съ съгласието на князъ Дондуковъ-Корсаковъ, той се върналъ въ Цариградъ, гдето започналъ да действува за поставяне български владици въ Македония възъ основа на фермана, който е „основата на нашата народность", както се изразилъ той предъ великия везиръ Савфетъ паша. За тая цель той търсилъ застжпничеството на посланицитѣ, особено му билъ близъкъ австрийскиятъ посланикъ графъ Зичи. Драгоманинътъ въ руското посолство Ону го съветвалъ да заседне въ Цариградъ и да действува за Македония предъ международната комисия. Тоя съветъ се видѣлъ на екзарха твърде разуменъ, и той се утвърдилъ въ убеждението си, че неговата мисия е да добие църковнитѣ права на Македония, това трѣбва да му бжде цельта, за постигането на която той трѣбва да седи въ Цариградъ, а седалището си Екзархията „нека опредѣли въ Охридъ."[2] За да възстанови своето ведомство въ Македония, той пакъ заминалъ въ Пловдивъ (18. VII. 1878). Тукъ действувалъ предъ международната комисия, като зорко се предпазвалъ да не направи нѣкоя стжпка, несъгласна съ положението му на „султански чиновникъ." По тая причина той не се отзовалъ на настойчивата покана да участвува въ Търновското учредително събрание и да отиде въ Европа начело на депутация, която да иска възстановяването на Санъ-Стефанска България. Пребивавайки въ Пловдивъ, екзархъ Иосифъ взималъ участие въ образувания комитетъ за военно противодействие срещу Берлинския конгресъ, като се стараелъ да отклони народа отъ подобно пакостно увлѣчение. Всички тѣзи свои усилия той е записалъ въ дневника

[1] Графъ Зичи говорѣлъ за Източна Румелия и турска Македония, когато Санъ-Стефанска България още не е била раздѣлена.

[2] Бележка въ неговия дневникъ.

си. Подъ негово влияние комитетътъ въ мнозинството си приелъ органическия уставъ за Източна Румелия. Въпрѣки мнението на нѣкои мѣродавни кржгове въ българското княжество, че Екзархията трѣбва да бжде въ София или Пловдивъ, екзархъ Иосифъ, следъ като осигурилъ материалната подрѫжка на Екзархията, заминалъ отново въ Цариградъ на 9. I. 1880 год. Къмъ това го подканяли и македонскитѣ българи съ трогателно прошение до него отъ ноември 1879 г. Въ отдѣлна глава (IX) сж описани подробно всичкитѣ ловки усилия на екзарха Иосифа за „възстановяване на Екзархията", като още на 28. II. 1880 г. подалъ такриръ за български владици въ Охридъ и Скопие-Велесъ. Той съ голѣмо довѣрие използувалъ съветитѣ на добрия си приятель Михаилъ Ону отъ руското посолство. Той намѣрилъ подрѫжка и у френския посланикъ Фурние. Подкрепенъ отъ многобройнитѣ прошения на българското население до европейската реформена комисия, екзархъ Иосифъ е действувалъ и предъ нея за признаване на правата му, обаче само рускиятъ, италиянскиятъ и английскиятъ делегатъ се отнесли съчувствено къмъ българскитѣ искания.

Борейки се въ Цариградъ, екзархъ Иосифъ следѣлъ неспокойно вървежа на работитѣ въ българското княжество. Ако и да се узаконило духовното единство на българския народъ съ чл. 39 на българската конституция, въ България имало митрополити, които скоро следъ Берлинския конгресъ мислѣли, че Екзархийскиятъ уставъ е унищоженъ, и искали да се измѣни. По тоя въпросъ екзархъ Иосифъ ималъ да преодолява „мжчнотии въ София", които проф. Арнаудовъ описва въ глава X. Църковнитѣ неуредици въ българското княжество, както и политическитѣ, принудили екзархъ Иосифа да дойде въ София (23. V. 1881), гдето билъ посрещнатъ тържествено отъ властьта. Министърътъ К. Иречекъ му изказалъ радостьта си, че вижда него „единственъ представитель на съединена България въ Санъ-Стефанскитѣ ѝ граници." Въ София екзархътъ се помжчилъ да помири партиитѣ либерали и консерватори, като се съгласятъ за нѣкои измѣнения въ конституцията, обаче не е успѣлъ. Следъ тежко боледуване екзархътъ се завърналъ въ Цариградъ (5. IX. 1882) и започналъ отново да действува за възстановяване на екзархийското ведомство въ Македония, както и за развитие на училищното дѣло. Всичко това подробно е изложено въ две глави (XI и XII). Основа на искането на екзарха предъ В. Порта била, както и по-рано, решителната воля на българското население въ Македония и Одринско да бжде подъ ведомството на Екзархията и неговата жажда за просвѣта. Български училища и владици — това били неотложни нужди на българитѣ въ Европейска Турция. Ако за удовлетворение на втората нужда турското правителство правѣло голѣми прѣчки, то за първата народна потрѣбность трѣбвало да се намѣрятъ преди всичко пари. Къмъ това сж били насочени усилията на екзархъ Иосифа, както и на неговия намѣстникъ въ Цариградъ архимандритъ Методий Кусевичъ, чиято църковно-обществена дейность още не е добре освѣтлена.

Въ Изт. Румелия и България напълно разбирали нуждитѣ на българитѣ въ Турция и давали материалната си подкрепа за развитие на българскитѣ училища. Ценни мисли изказалъ д-ръ К. Стоиловъ, началникъ на политическия кабинетъ на князъ Александъръ Батемберг (19. I. 1881 — 14. I. 1883) въ своя докладъ до княза отъ края на 1882 год. За него Ма-

кедония е „една отъ най-добре надарените части на българската етнографска територия", но страна, която „всегда е имала нещастна участь". „Македония не можа да влѣзе въ обетованата земя". Стоиловъ предвидѣлъ, че „за Македония и въ Македония ще се разиграе последният актъ на източната драма" и че „въпросътъ ще се реши съ силата на оржжието". Българското правителство трѣбва „да изпълни къмъ българската народность ролята, която изигра Пиемонтъ за италианското обединение". За тая цель „нужно е — внушава Стоиловъ на своя господарь —, щото всичкото население въ Македония да се убеди, че правителството на Ваше Височество води общонародна българска политика, че Княжеството е самиятъ естественъ и успѣшнодеятеленъ покровитель на Македония, че болкитѣ на македонскитѣ българи намиратъ у насъ братско съчувствие и лѣкъ, съ една дума, всѣки македонецъ трѣбва да се проникне отъ мисъльта, че въ София се грижатъ за неговата сждба, за неговото настояще и за неговото бждеще". Първото срѣдство за осжществение на тази цель е „просвѣщение (училища) въ най-широкъ размѣръ", за което Княжеството трѣбва да отпусне на Екзархията нужднитѣ парични суми. „Княжеството — обосновава Ст. тѣзи разходи — не сжществува само за себе си, но е само една стжпка по пжтя, който прохожда българскиятъ народъ въ своето развитие". Младиятъ князъ напълно одобрилъ програмата на своя уменъ и далековиденъ съветникъ. Оттогава се дава тласъкъ на училищното дѣло въ Македония и Одринско, и то насърдчава екзархъ Иосифа да моли, да настоява, да протестира предъ В. Порта за своитѣ права, докато най-после, подпомаганъ отъ добри приятели като Реуфъ паша и управляващия руското посолство Ону и подкрепенъ отъ силнитѣ протести на своето паство, преминалъ опасността да бжде унищоженъ ферманътъ. На 17. XII. 1883 год. султанъ Абдулъ Хамидъ го призналъ за духовенъ началникъ на цѣлия български народъ. Обаче въпрѣки обещанията, берати за български владици въ Охридъ и Скопие екзархъ Иосифъ не е можалъ да получи въ 1884—1885 г. Назначениятъ за охридски митрополитъ Синесий, дотогава стобийски епископъ и управляващъ Одринската епархия, и новоржкоположениятъ за скопски митрополитъ Теодосий (7. I. 1885) получили берати чакъ следъ 5 години, поради прѣчки на Цариград. патриаршия, която плашела вече не само съ гръцка опасность, а и съ сръбска. За да отстрани сръбскитѣ спънки, екзархъ Иосифъ ималъ среща съ сръбския пълномощенъ министъръ въ Цариградъ (4. IV. 1885), като му говорилъ, че е нужно да се постигне „споразумение върху разграничението на сръбското и българското наречие" и посочилъ за южна граница между двата езика Шаръ планина. Обаче събеседникътъ не се подвоумилъ да му заяви, че говоритъ отъ Скопие до Солунъ билъ сръбски и че Сърбия не желае да бжде владѣна тази область отъ Екзархията. Съединението на Изт. Румелия съ България наложило на екзарха да чака изяснение на политическото положение, за да започне отново своитѣ действия за приложение на чл. 10 отъ фермана.

Книгата е снабдена съ именень показалецъ, тъй необходимъ за справки въ такъвъ обширенъ очеркъ. Тя се явява ценень приносъ въ българската историография. Въ нея голѣмо мѣсто заема борбата за правото на македонскитѣ българи. Дейностьта на екзархъ Иосифа била още поенергична следъ 1885 год. Нека се надѣваме, че и тя ще бжде описана изчерпателно и документално. Ив. С.

Димитъръ Ярановъ. Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Географски очеркъ. 1: Обща часть. Годишникъ на Софийския Университетъ, Историко-филологически факултетъ, книга XXXIV, стр. 139, 7 скици. София 1938.

Личнитѣ пжтувания на автора презъ пролѣтьта на 1936 и на 1937 година изъ земитѣ на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония, свързани съ редица мжчнотии и неприятности, му даватъ възможность, заедно съ известни допълнения отъ наличната литература, да напише разглежданията трудъ, който още по самото си заглавие възбужда у насъ едно оправдано любопитство. Отдавна се чувствуваше нуждата отъ подобно съчинение върху тѣзи български земи, което да бжде резултатъ на собствени изучавания и наблюдения и въ което да можемъ да намѣримъ една модерна интерпретация и съпоставяне на отдѣлнитѣ физикогеографски и антропогеографски факти. Подъ влиянието на младитѣ тектонски движения на Бѣломорието, въ двѣтѣ области Бѣломорска Тракия и Приморска Македония сж се създали сходни земноповръхни форми и отношения, отъ които заедно съ еднаквия климатъ, дължащъ се сжщо на непосрѣдственото влияние на Бѣло море, се е създало подобие и въ антропогеографскитѣ и стопанскогеографскитѣ отношения. Това сходство, схванато по такъвъ начинъ отъ автора, му дава възможность да разгледа въ едно цѣло тѣзи две земи, представляващи части отъ две по-голѣми земеописни области — Тракия и Македония.

Въ уводнитѣ страници сж дадени нѣколко бележки за понятието Тракия и Македония, отъ което се вижда, че е възможна между тѣхъ само една условна граница. Понятието Бѣломорска Тракия не се покрива съ понятието „Тракия подъ гръцка власть“, а обхваща земитѣ между Бѣло море, най-южнитѣ дѣлове на Родопитѣ, долното течение на Марица и съвсемъ условно долното течение на р. Места. Приморска Македония обхваща пъкъ земитѣ между Бѣло море, първитѣ високи планини на западъ и на северъ и долното течение на р. Места. Докато въ миналото тѣзи две земи сж били добре познати на старитѣ географи и историци, въ последно време тѣ сж били извънредно слабо изучавани.

Първиятъ дѣлъ на работата, озаглавенъ „Основни физикогеографски черти на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония“, ни даватъ възможность да си създадемъ много добра представа за морфотектонския развой на по-важнитѣ морфоложки единици, които обуславятъ биогеографскитѣ и антропогеографскитѣ отношения. Отъ взаимодействието на тритѣ главни тектонски единици: динарско-хеленската часть отъ алпийския орогенъ, македоно-тракийскиятъ масивъ и егейската тектонска область се създаватъ главнитѣ земноповръхни форми, отъ които последната действува уеднаквяващe върху физикогеографскитѣ отношения на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония.

Въ единъ редъ отъ западъ къмъ истокъ сж разгледани въ общи черти, сбито, но все пакъ съ достатъчна пълнота за размѣра на работата, следнитѣ главни морфоложки единици: планинската редица Олимпъ, Камбуница, Докса и Дурла, Солунскиятъ заливъ, Солунското поле и Пазарското езеро, северо-източната хълмиста ограда на Солунското поле, Хортачката планинска редица, котловинитѣ на Лагадинското и Бешикското

езеро, Кукушката низина, Круша планина, Сѣрското поле, североизточната и източната ограда на Сѣрското поле, Драмското поле, североизточната планинска ограда на Драмското поле, делтата на р. Места, Кавалскиятъ заливъ, Скечанско-Гюмюрджинското поле, югоизточнитѣ Родопи, височинитѣ около Деде-Агачъ и делтата на Марица.

Климатътъ е даденъ накратко и въ това отношение Бѣломорска Тракия и Приморска Македония могатъ да се причислятъ къмъ периферната часть на срѣдиземноморската климатична область. Отъ почвитѣ сж разгледани по-важнитѣ и то така, че при всички случаи е направено съответно заключение съ огледъ влиянието, което указватъ върху разпространението на културнитѣ растения. Растителната покривка изобщо се раздѣля на срѣдиземноморска въ по-низкитѣ земи и на срѣдноевропейска въ по-високитѣ земи (600—2000 м.).

Вториятъ дѣлъ на този трудъ разглежда „Антропогеографскитѣ отношения на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония". На първо мѣсто стои въпроса за населението. Следъ неолитичния човѣкъ тукъ се настаняватъ тракитѣ къмъ второто хилядилѣтие пр. Хр. Къмъ VII и VI в. пр. Хр. започва гръцката колонизация на брѣговетѣ, а римското владичество около Р. Хр. повдига благосъстоянието. Последниятъ фактъ довежда варварскитѣ нашествия, чиято последица сж обедняване и обезлюдяване. Масовото заселване на българскитѣ славяни въ селата, заедно съ запазилитѣ се въ градоветѣ гърци и погърчени траки, създава въ началото на VII вѣкъ сл. Хр. една етническа канава, която въ последствие е само отчасти промѣнена. До 1912 година Бѣломорска Тракия и Приморска Македония се проявяватъ по отношение на преселническитѣ движения като пасивна область. Особено значение за етническия обликъ има масовата колонизация на турци презъ втората половина на XIV вѣкъ, които се настаняватъ не само въ по-рано сжществуващитѣ градове и села, но създаватъ и напълно нови селища. Единичнитѣ приселвания на българи-овчари и на българи отъ лежащитѣ на северъ български земи, както и приселванията отъ селата къмъ градоветѣ способствуватъ за побългаряването на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Следъ 1912 год. преселванията обхващатъ 40% отъ населението на дветѣ области, поголѣмата часть отъ които се изразява въ масово и насилствено изгонване на българския елементъ. Авторътъ дава приблизително 200,000 българи, които живѣятъ днесъ въ Приморска Македония и съвсемъ малко въ Бѣломорска Тракия, а общия брой на българитѣ, живущи въ Гърция (съ тѣзи отъ Македония подъ гръцка власть), опредѣля на около 330,000 души.

Селищата (селски и градски) сж разгледани съ огледъ на тѣхния развой и типъ. Голѣмитѣ поселищни промѣни въ последно време довеждатъ до значителни промѣни и въ типа на селата, до тѣхното сгжстяване въ низинитѣ и разрѣдяване въ планинскитѣ краища, дори на мѣста до пълно запустяване. Градоветѣ сжщо така измѣнятъ своя типъ било изцѣло, било отчасти, което се отразява и върху тѣхната физиономия. Тѣ заематъ винаги периферията на голѣмитѣ низини въ близко съседство съ ограднитѣ планини.

Стопанското използуване на земята въ Бѣломорска Тракия и Приморска Македония е обусловено отъ геоморфоложкия строежъ. Низинитѣ,

тѣхната периферия и низкитѣ хълмисти земи сж изключително земедѣлски райони. 73% отъ цѣлата обработваема площь се пада на зърненитѣ храни, а останалата часть на индустриалнитѣ и др. растения. Почвенитѣ особености при всички случаи обуславятъ разнообразието на културния растителенъ пейзажъ. Планинскитѣ склонове сж заети съ храсти и гори, а високопланинскитѣ равнища — съ пасища.

Накратко сж обрисувани индустрията и търговията, отъ което се вижда, че последната е въ тѣсна зависимость отъ хинтерланда.

Приложенитѣ скици на края на работата (геоложко-тектонска, геоморфоложка, почвена, за типа на селищата и др.) илюстриратъ много добре съдържанието.

За улеснение при работата се налагаше да има регистъръ на географскитѣ имена.

Не можемъ да не бждемъ предоволни отъ подобно съчинение, което ни дава всестранна представа за земитѣ, гдето сж живѣли и живѣятъ българи. Този трудъ трѣбва да бжде поставенъ на първо мѣсто измежду всички географски съчинения, излѣзли презъ последнитѣ години, и то не само по своето изпълнение, но и по своето разнообразно и богато съдържание, което е еднакво ценно както за специалиста, така и за обикновения гражданинъ. „Бѣломорска Тракия и Приморска Македония“ се чете съ увлѣчение, а фактитѣ се възприематъ съ особена лекота, защото е написана на достжпенъ и все пакъ достатъчно наученъ езикъ.

Д-ръ Любомиръ Диневъ

Joachim H. Schultze, Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthrakiens mit besonderer Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie. Petermanns Mitteilungen, Erg. — H. 233. In-4°, 441 стр. 1937.

Авторътъ на отбелязаната книга предприелъ въ северна Гърция две пжтувания презъ 1939 год. Първото известие за това пжтуване се появи въ „Geographische Wochenschrift“, 1934 год.[1]. Въ сжщата година излѣзе въ сжщото списание и една „География на маларията въ Нова Гърция“. Въ „Geographischer Anzeiger“ въ сжщото време Шулце напечати една доста обширна студия върху „Новогръцката колонизация въ Източна Македония“, рецензирана отъ менѐ въ страницитѣ на това списание[2]. На другата година въ сжщото нѣмско списание Шулце публикува и една студия върху „Новогръцката колонизация въ Западна Тракия“[3]. А на 1936 год. излѣзна и една много интересна студия върху морфологията на сжщитѣ земи[4]. Това бѣха все предварителни известия, които влизатъ почти изцѣло

[1] Joachim H. Schultze, Zweite Reise nach Griechenland, въ Geogr. Wochenschr., 1934, стр. 169—176.

[2] Joachim H. Schultze, Die neugriechische Kolonisation Ostmakedoniens. Ihre geographischen Erfolge und Fehlschläge, въ Geographischer Anzeiger, Jg. 1934, H. 20 и 21, стр. 457—466 и 481—490. Рец. въ Мак. пр. год. X, кн. 3—4, стр. 178—181.

[3] Joachim H. Schultze, Die neugriechische Kolonisation Westthrakiens, въ Geogr. Anz., Jg. 1935, стр. 172—178, 481—490.

[4] Joachim H. Schultze, Geomorphologische Forschungen in Neugriechenland, въ Festschrift zur Hunderjahrfeier des Vereins fur Geographie und Statistik zu Frankfurt a. M. Frankf. 1936, стр. 311—336.

въ гореозначената хабилитационна работа на Шулце и поради това понататъкъ нѣма да ни интересуватъ.

Разглеждането на труда на Шулце върху „Нова Гърция“ може да започне съ една забележка върху самото име на работата. Ако авторътъ смѣта, че разглежданитѣ отъ него две земи могатъ да се наречатъ „Нова Гърция“, понеже заселенитѣ тукъ гръцки бѣжанци промѣниха доста облика имъ, то това име въ такъвъ случай би трѣбвало съ много по-голѣмо основание да се разпростре и върху земитѣ, които се намиратъ по̀ на западъ, гдето сѫщо така бѣжанцитѣ основно промѣниха географската структура на нѣколко малки области. Отъ начина, по който сѫ разгледани нѣщата въ книгата на Шулце, излиза, че всичко, което се намира на западъ отъ Круша-планина, е „Стара Гърция“, кѫдето промѣнитѣ въ пейзажа сѫ много по-незначителни, отколкото въ неговата „Нова Гърция“. Въ действителность и на западъ и на истокъ отъ Круша-планина колонизацията на гръцкитѣ бѣжанци е вървѣла еднакво, и отъ едната и отъ другата страна на тази планина последицитѣ отъ тѣхното заселване и отъ отводняването на пространни нѣкогашни езера и блата сѫ сѫщитѣ, поради което смѣтамъ, че е по-целесъобразно тѣзи земи да не се дѣлятъ една отъ друга, когато се разглеждатъ като географско цѣло.

Името „Нова Гърция“ е пояснено отъ Шулце въ подзаглавието, въ което тя се отъждествява съ „Източна Македония“ и „Западна Тракия“, като подъ тѣзи имена авторътъ разбира само тѣзи дѣлове отъ Тракия и Македония на истокъ отъ Круша-планина, които се намиратъ подъ гръцка власть. За единъ географъ това е грѣшка, която е трѣбвало да бѫде избѣгната. Той е трѣбвало да знае какво съдържатъ въ себе си понятията Тракия и Македония и да се съобрази съ тѣхъ, да види, че „Западна Тракия“ е толкова тази часть, която е подъ гръцка власть, колкото и Пловдивското и Пазарджишкото поле. И че „Източна Македония“ е толкова тази часть, която е подъ гръцка власть и се намира на истокъ отъ Круша-планина, колкото и частьта, която съдържа Пиринъ-планина и котловинитѣ около нея. Наистина и у насъ въ България тѣзи имена, особено името „Западна Тракия“, се употрѣбява по начина, по който ги употрѣбява Шулце. Но ако това е простимо за единъ географъ-дилетантъ, то не е простимо за географа-специалистъ, за какъвто минава Шулце.

Въ първата глава авторътъ излага начина, по който е извършилъ своитѣ изучавания, както и задачитѣ, които си билъ поставилъ при тѣхното провеждане. При това авторътъ е гордъ съ това, че могълъ да дойде въ тѣсенъ допиръ съ народа и поради това да проумѣе по-добре географскитѣ отношения въ разглежданитѣ земи. Тукъ би трѣбвало да се отбележи на Шулце, че географскитѣ отношения въ бѣломорскитѣ български земи сѫ плодъ на дълготраенъ развой, че въ тѣхъ сѫ оставили дълбоки следи и досегашнитѣ жители на тѣзи земи, прогонени въ България и Турция. А тѣхъ Шулце не само не ги познава, но той дори не ги е виждалъ. И затова той въ сѫщность нищо не е могълъ да разбере отъ нѣкогашнитѣ антропогеографски отношения въ планинитѣ, дѣлове на областитѣ, които го занимаватъ и които бѣха населени преди 1923 год. съ турци и българи. Наистина отъ старото българско население има останали много хора въ много селища, но съ тѣхъ Шулце не е могълъ да дойде въ съприкосно-

вение, защото нито е знаелъ български, нито пъкъ официалнитѣ власти, които сж го придружавали навсѣкжде, биха му разрешили такова нѣщо. Отъ цѣлото изложение личи, че Шулце не е могълъ да дойде въ допиръ и съ много турци въ Бѣломорска Тракия. Тъкмо поради това авторътъ на много мѣста въ книгата си изпада въ едно формално описание и прибѣгва до тълкуване на цифри безъ да има каквито и да сж други данни за тѣхъ. По тази причина на много мѣста въ своя трудъ Шулце изпада предъ непреодолима невъзможность да даде що-годе правдоподобно обяснение на нѣкое по-особено антропогеографско явление. Не трѣбва да се забравя, че непознаването на съседнитѣ области пръчи на Шулце и правилно да схване земноповръхнитѣ форми. Така щото както въ антропогеографската, тъй и въ физикогеографската часть на труда му има достатъчно предпоставки, за да се явятъ нѣкои доста слаби страни.

Въ сжщата глава отъ своя трудъ Шулце казва: „Въ разговоръ съ населението се употрѣбяватъ обикновено старитѣ турски и български имена. Следъ 1923 год. гръцкото правителство даде на всички селища и на най-голѣмитѣ рѣки нови имена. Но населението често пжти не знае тѣзи имена". Това свидетелство е доста важно. То е при това абсолютно вѣрно, защото самъ съмъ могълъ да го установя навредъ при моитѣ пжтувания по тѣзи земи. Този фактъ свидетелствува преди всичко, че промѣната не ще да е така основна, както иска да ни я представи Шулце.

Втората глава разглежда „Основнитѣ физикогеографски черти" на страната. Авторътъ се спира преди всичко на геоморфоложкитѣ отношения, като въ една предварителна бележка изтъква колко слабо сж познати и Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Той обаче не е правъ, като пише, че геоложката карта на Хохщетеръ въ мѣрка 1:1,000,000 не била замѣнена до сега съ никоя по-нова и съ по-голѣмъ мащабъ, защото картата на проф. Ст. Бончевъ, която имахъ случай да рецензирамъ въ сп. „Македонски прегледъ", е съвсемъ нова, засѣга и дветѣ земи и е въ по-голѣмъ мащабъ отколкото Хохщетеровата[1]. Като особено преимущество на увода въ геоморфоложкия дѣлъ на втората глава трѣбва да се смѣта обстоятелството, че сж предадени въ резюме идеитѣ на Куртъ Освалдъ върху геологията на Приморска Македония, които оставатъ все още ненапечатани, а само картографски предадени въ една геоложка карта въ мѣрка 1:300,000, която още не е пустната въ продажба. Отъ това резюме е явно, че и Освалдъ включва Круша-планина и Халкидическия полуостровъ въ Македоно-тракийския масивъ. Съ тоя възгледъ не мога да се съглася по причини, които съмъ изложилъ обстойно на друго мѣсто.[2] По-нататъкъ въ сжщия уводъ Шулце разглежда, пакъ въз основа на непубликуванитѣ работи на Освалдъ, младитѣ геоложки наслаги и най-младитѣ тектонски движения, като по този случай критикува много остро, но и много справедливо твърденията на Цвийић за сжществуването на нѣкакво си „Егейско

---

[1] Stefan Bončev, Geologische Karte der östlichen und zentralen Balkanhalbinsel, въ мѣрка 1:800,000 София, 1936. Рец. въ Мак. пр., год. XI, кн. 1—2. стр. 220—221.

[2] D. Jaranoff, Géologie du massif des Rhodopes et son importance à propos de la tectonique de la Péninsule Balkanique, въ Revue de Géogr. phys. et Géol. dyn., т. XI, 1938.

езеро" презъ Плиоцена и Кватернера. Азъ и другъ пѫтъ съмъ ималъ случай въ страницитѣ на „Македонски прегледъ" да изтъквамъ колко много доводи отъ най-различни страни, не малко и отъ моя страна, сѫ били изтъквани противъ тази привлѣкателна по своята грандиозность, но неприемлива поради липсата на всѣкакви сериозни основания теория на Цвијића.

Отъ стр. 30 нататъкъ следва единъ геоморфоложки прегледъ на всѣка морфоложка единица. Шулце започва съ Бѣласица и Рупелския проходъ. И тъй като не е ималъ случай да ходи по тѣзи мѣста, той се задоволилъ да ги огледа отъ далеко съ бинокълъ. И възъ основа на този бѣгълъ погледъ и съ помощьта на картата авторътъ установява сѫществуването на нѣколко „денудационни повръхнини", които въ природата не се намиратъ никѫде по Бѣласица. Тази, бихме могли да я наречемъ, „телеморфология" е единъ много опасенъ и съвсемъ ненаученъ методъ, който се прилага отъ Шулце още на нѣколко мѣста въ неговата хабилитация. Такива произведения сѫ особено опасни, когато по-нататъкъ бѫдатъ употрѣбени като материалъ за сравнителни студии, които се налагатъ отъ време на време. Шулце пише и за Круша-планина, изъ която той не е ималъ случай да броди. Задоволява се само да цитира това, което сѫ писали за нея Цвиичъ и Огилви, като казва, че остава откритъ въпросътъ, дали е правъ първиятъ, който смѣта, че цѣлата планина представя една единствена силно угъната денудационна повръхнина, или е правъ вториятъ, който смѣта, че тукъ се намиратъ нѣколко хоризонтално запазени денудационни повръхнини. Явно е, че Шулце не е ималъ подъ ржка моята студия върху морфологията на тази планина и на земитѣ на югъ отъ нея [1]). Въ тази си работа изтъквамъ наличностьта на две денудационни повръхнини, отъ които по-старата е по-силно, по-младата — по-слабо угъната. Интересно е да се преведе буквално това, което Шулце пише за морфологията на гръцкитѣ части на Али-Ботушъ: „Какви следи отъ заравнености сѫ останали по Али-Ботушъ не мога да кажа. Доколкото може да се наблюдава отъ далеко, отъ Ченгелъ и Шарлия, такива ще да има две. Долната изглежда да е разположена на 1500 м., горната вѣроятно на 1700—1800 м.". Този толкова примитивенъ способъ на работа трѣбваше да бѫде избѣгнатъ, и тогава работата на Шулце сигурно щѣше да бѫде много по-ценна. Защото при тѣзи методи, които той е употрѣбилъ, ние не можемъ изобщо да му имаме вѣра, поне що се отнася до неговитѣ геоморфоложки твърдения. Пишещиятъ тази рецензия поне не може да има нѣкаква вѣра въ даннитѣ, които Шулце дава за геоморфологията на бѣломорскитѣ земи, щомъ вижда да се говори за четири денудационни повръхнини въ Али-Баба и свързанитѣ съ нея височини, наричани общо отъ него съ името Шарлия. Самъ азъ съмъ пребродилъ тази планина въ всички посоки и никѫде не съмъ констатиралъ, въпрѣки всичкото ми старание, нѣкакви следи отъ заравнености, които да могатъ да се смѣтнатъ за остатъци отъ обширни нѣкога денудационни повръхнини. И затова направо си позволявамъ да нарека фантазия всичко, което авторътъ пише за тази планина. Работата става още по-лоша, когато дойде редъ да се датиратъ тѣзи сѫществуващи само въ фантазията на автора повръхнини. „Отъ анализа на фланкиращитѣ Сѣрска и Драмска котловини става ясно отъ друга страна, че планинската повръх-

[1] D. Jaranoff, Geomorphologische Untersuchungen in Süd-Makedonien, въ Изв. Бълг. геогр. д-во, т. IV, стр. 79—109.

ность е отъ срѣднотерциерно време". Въ тѣзи два реда има две много неясни нѣща. Не се разбира преди всичко за коя „планинска повръхнина" е дума, щомъ въ планинитѣ се намиратъ по две до четири заравнености. Отъ друга страна съвсемъ неясно е какво разбира Шулце подъ „Срѣденъ Терциеръ" — едно опредѣление, което не се срѣща никжде въ геоложката литература досежно Балканския полуостровъ, пъкъ може да се каже дори изобщо въ геоложката литература. И самиятъ авторъ не казва нищо за да обясни нѣкакъ този терминъ, та затова оставамъ съ убеждението, че той е употрѣбенъ безъ много разсжждаване, само и само да се даде нѣкакво хронологично опредѣление на заравнеността, за които постоянно говори.

Ако при всички гореизложени случаи може да се говори за примитивность въ научнитѣ методи на автора, при случая, когато обяснява генезиса на пролома на Ангиста, тази примитивность минава въ наученъ наивитетъ. Следъ като поставя много рѣзко въпроса, дали този проломъ е епигенетиченъ и л и антецедентенъ, изтъква, че Освалдъ и преди него Цвиичъ смѣтали, че проломътъ е епигенетиченъ. Но Цвиичъ си противоречелъ, като казвалъ веднага следъ това, че било имало антецедентно издигане на Ангистенската клисура. Въ сжщность Цвиичъ нито най-малко не си противоречи, защото нѣма епигенетични проломи, които да не се дължатъ на антецедентно издигане. Изобщо епигенетичнитѣ проломи трѣбва да се третиратъ просто като частенъ случай отъ антецедентнитѣ проломи : всички епигенетични проломи сж заченати като такива, а сж довършени като антецедентни. Ето защо рѣзкиятъ въпросъ, поставенъ отъ Шулце, съвсемъ не е на мѣстото си.

Наивността на автора проличава и отъ обстоятелстзото, че на много мѣста дава покрай височинитѣ, които сж показани на гръцката карта, още и височинитѣ, които билъ установилъ съ барометрични измѣрвания. Колкото и несигурни да сж даннитѣ въ гръцката карта, все пакъ тѣ сигурно сж по-вѣрни отъ барометрично установенитѣ данни на Шулце.

Следъ пролома на Ангиста идва редъ да се говори за Кушиница планина, която авторътъ нарича съ старото ѝ гръцко име Пангей. Въ тази планина „на около 600 м. височина е вѣроятно сжществуването на денудационна заравненость". По сжщия начинъ пише Шулце и за драмския Бозъ-Дагъ: „заравненость на 1200 м. по южния склонъ, доколкото можеше да се види при облачно време ; на 1000 м. като че ли и при Поликарпосъ. . .". И при брѣга на Кавала имало слаби указания за ниво на 300 м. Тукъ вече забележката на Шулце е права. Само че той е трѣбвало да потърси и щѣлъ да намѣри не само указания, а положителни доказателства за абразионни заравнености на 320 м. А планинитѣ на северъ отъ Скеча сж представени по единъ невъзможенъ отъ научна гледна точка начинъ: по наблюдения отъ далеко на изтокъ отъ Ксанти имало гранитъ, а на Карталъ изглеждало да има гнайсъ. Да опредѣляшъ скалитѣ отъ 5 километра, дори отъ по-голѣмо разстояние, е вече не дързость, а детинщина! Още повече, че всичко това е било излишно, тъй като макаръ и съвсемъ грубо, тѣзи мѣста сж показани върху геоложката карта на Ванковъ, която е била известна на Шулце и върху геоложката карта на проф. Ст. Бончевъ отъ 1936 г., която авторътъ не е ималъ възможность да консултира. Не подобре стои въпросътъ и съ опититѣ на Шулце да даде геоморфоложки

очерци за планинитѣ около Деде-Агачъ. Тѣзи които се намиратъ на северъ отъ Деде-Агачъ, той познава само отъ картитѣ, а тѣзи, които се намиратъ на западъ отъ този градъ, ги е виждалъ само отъ параходъ. И затова за тѣхъ сж дадени само хипотези. Най-интересно е, че Шулце пише и за североизточния жгълъ на Тракия подъ гръцка власть, въ която никога не е стжпвалъ, само отъ желание изложението му да бжде пълно.

Въ заключителнитѣ страници къмъ тази глава Шулце изтъква, че между „Източна Македония" и „Западна Тракия" се забелязвали нѣкои различия въ геоморфоложко отношение, отъ които по-важнитѣ били: наличностьта на много хълмисти земи въ „Западна Тракия", каквито нѣмало въ „Източна Македония" и липсата на блокове, които да отдѣлятъ голѣмитѣ низини отъ морето, поради което въ „Западна Тракия" липсватъ тъй характернитѣ за „Източна Македония" проломи при устията на рѣкитѣ. Тѣзи сравнения не сж никакъ сполучливи преди всичко, понеже се сравняватъ географски несравними величини: Шулце не сравнява географски области, а административни единици. Ако авторътъ бѣше взелъ дветѣ области въ тѣхнитѣ географски граници, той нѣмаше да може да забележи никакви разлики, защото най-североизточниятъ жгълъ на гръцката държавна територия, който именно представя хълмиста земя, не принадлежи на Бѣломорска Тракия, наричана, както вече се изтъкна по-горе, неправилно „Западна Тракия". А най-долното течение на Вардара, съ което Шулце не се занимава, прилича толкова много на долното течение на Марица, че за такива голѣми разлики, за каквито говори Шулце, и дума не може да става.

Цѣла глава е посветена на екзогеннитѣ формообразуващи процеси. Покрай нѣкои сполучливи сравнения, и въ тази глава се намиратъ работи несъстоятелни, които се дължатъ пакъ на обстоятелството, че авторътъ не познава земитѣ около областитѣ, които изучава. Така напримѣръ Шулце безъ да е виждалъ ледникови следи въ Балканския полуостровъ пише за снѣжната граница. Готовъ е да теоретизира и дори да заключава възъ основа на нея, че по време на последното заледяване „егейската суша" още била сжществувала, съ което прави единъ много несполучливъ приносъ къмъ фантастичнитѣ идеи на Маулъ по този въпросъ, оборени вече доста отдавна отъ Луи.[1]

Геоморфоложкиятъ дѣлъ на труда на Шулце се приключва съ едно сравнение съ съседни земи, основано върху литературни данни. Сравнението съ България е доста сполучливо. Трѣбва да се забележи обаче, че авторътъ явно е билъ вкаранъ въ заблуждение отъ работитѣ на Вилхелми и Гелертъ (български трудове той не е използувалъ), като пише, че въ Северна България само Вратчанската планина приличала по своя релефъ на земноповръхнитѣ форми въ бѣломорскитѣ земи. Никакво сравнение не е позволено, като се има предъ видъ, че тази планина представя една първична структурна форма. Недоумение буди само заключението, че едва презъ Горния Плиоценъ се е увеличилъ басейнътъ на Бѣло море чрезъ каптирането на Марица, която преди това се била вливала въ Черно море.

---

[1] Herbert Louis, Die eiszeitliche Schneegrenze auf der Balkanhalbinsel, въ Изв. Бълг. геогр. д-во, кн. I (Сборникъ въ честь на проф. Иширковъ), 1933, стр. 43.

Дали авторътъ не мисли за Тунджа, която споредъ отдавна отхвърлени твърдения се била втичала въ Черно море? За Марица до сега поне никой не е изказвалъ подобно твърдение.

Дѣлътъ, въ който сж разгледани климатичнитѣ отношения въ нашитѣ две земи, заслужава всѣка похвала. Трѣбва само да се съжалява, че при сравняването на Бѣломорието съ по-северно разположенитѣ български земи авторътъ не се е възползувалъ отъ богатата българска климатоложка литература. Недоумение буди обаче началото на този дѣлъ отъ разглежданата работа, въ който се засѣгатъ биогеографскитѣ отношения: северното Бѣломорие се намирало на южната граница на горитѣ. Ако е въпросъ за тропофитнитѣ гори на Срѣдна Европа, твърдението е вѣрно. Но ако е въпросъ за горитѣ изобщо, не трѣбва да се забравя, че по цѣлата срѣдиземноморска область има най-различни ксерофитни гори, отъ които нѣкои сж разпространени и въ земитѣ, които ни интересуватъ.

Третата часть на книгата на Шулце е посветена на отдѣлнитѣ области, които сж разгледани повече отъ поселищно-географска гледна точка. Преди да пристжпи къмъ самата работа обаче, Шулце е намѣрилъ за добре да се спре въ нѣколко страници на Македонския въпросъ, който билъ дѣло на политицитѣ на балканскитѣ държави. На хората въ Македония имъ било съвсемъ безразлично, дали ще попаднатъ подъ сръбска, българска или гръцка власть! Тѣзи „хора“ били безформена маса, която всѣки единъ отъ пробудилитѣ се въ началото на миналия вѣкъ балкански народи искалъ да привлѣче къмъ себе си. При това гърцитѣ се позовавали на обстоятелството, че старитѣ македонци били гръцко племе — нѣщо, което сега единодушно се приемало отъ историцитѣ и филолозитѣ, споредъ скромната забележка на Шулце. Отъ посоченитѣ възгледи на Шулце върху Македонския въпросъ е ясно колко силно е било влиянието на сръбската и гръцката пропагандна литература върху него и колко малко е осведоменъ той за балканскитѣ отношения, не само за съвременнитѣ, но и за старитѣ Защото иначе нѣмаше да смѣта за истина твърдението на заинтересуванитѣ гръцки учени, на чело съ Хаджидакисъ, че старитѣ македонци на Александра Велики били гръцко племе. Въ страницитѣ на „Македонски прегледъ“ могатъ да се наброятъ нѣколко работи по този отдавна разрешенъ въ отрицателенъ смисълъ въпросъ.

Разглеждането на отдѣлнитѣ малки области Шулце започва съ Сѣрската котловина, която погълна извънредно много бѣжанци. Споредъ автора това било възможно само благодарение на обстоятелството, че презъ последнитѣ десетилѣтия преди войнитѣ притежанието на чифлицитѣ преминало отъ ржцетѣ на беговетѣ турци въ ржцетѣ на гръцки и еврейски търговци. Земитѣ на беговетѣ били обработвани „съ помощьта на чифлигари християни (македонци) или турци. Гръцки селяни въ Сѣрската котловина почти е нѣмало“. Както се вижда, Шулце не желае да нарече дори християнското негръцко население на Сѣрската котловина българи. Сжщото се повтаря и въ единъ другъ пасажъ на следната страница 137: „съ стопанското изтикване на турцитѣ (и македонцитѣ) гръцкитѣ селяни успѣли да навлѣзнатъ въ една часть отъ напустнатитѣ земи, особено въ южната часть на котловината“. Явно е отъ този пасажъ, че подъ „македонци“ Шулце разбира българскитѣ селяни. Но най-интересно е, че авторътъ пише

подробно за типа на новитѣ бѣжански села, описва на дълго и на широко едно нищожно циганско селце, като го сравнява съ „южнобългарското циганско село Казанлъкъ“ (sic!), обаче никжде не споменава за многобройнитѣ запазени и до днесъ български села, конто поради своята твърде особена физиономия заслужаватъ много повече внимание отколкото циганитѣ. Но това не трѣбва никакъ да ни очудва: авторътъ не е могълъ по редица причини да влѣзне въ досегъ съ българското население: той преди всичко е пжтувалъ съ благоволението на гръцката власть, която старателно е внимавала да води своя гостъ тамъ, кждето е било ней угодно.

И все пакъ може съ положителность да се твърди, че авторътъ съвсемъ не е убеденъ въ това, което пише за населението на Сѣрската котловина. Защото когато идва редъ да каже нѣколко думи за градоветѣ въ периферията на котловината, той пише: „въ Сидирокастро още се чувствува традицията на единъ български градъ“ (на стр. 273 се казва дори, че преди войнитѣ имало 3000 българи), докато за Сѣръ отбелязва, че „градътъ е билъ винаги предимно гръцки; българи или „македонски славяни“ сж съставяли малка часть отъ населението“. Кавичкитѣ на „македонски славяни“ сж на Шулце. Когато говори за планинскитѣ земи около котловината, Шулце е вече напълно очистенъ отъ всѣкакъвъ страхъ и направо пише за селата около Ченгелъ-планина, че и до днесъ сж запазили своята предвоенна българско-турска физиономия поради това, че тукъ колонизацията е била много слаба. А на стр. 155 изрично е подчертано, че „по високитѣ мѣста господствуваше българското население, примѣсено тукъ-таме съ турци, но никога не и съ гърци“. Следъ изселването на часть отъ българското население нѣкои отъ тѣзи села опустѣли. Селото Мухлянъ, споредъ „издирванията“ на Шулце, било изгорено отъ „комитаджитѣ“ презъ 1913 год. Издирванията не сж били много успѣшни, защото иначе авторътъ би узналъ, че това и много други села бѣха изгорени въ посочената година не отъ „комитаджии“, а отъ редовната гръцка войска. Впрочемъ въ други случаи авторътъ се е осведомявалъ много по-правилно. Ето какво пише той за селото Скрижево, на южния склонъ на Смийница: „Скопия е било нѣкога чисто българско село и се наричало Скрижево... Кжщитѣ на бедното, изпълнено съ развалини село, сж отъ камъкъ. Жителитѣ порано били, така искаха да ми представятъ работата, направени на фанатични българи съ български пари... Въ 1913 год. цѣлото село било изгорено отъ бандата на разбойника „капитанъ“ Дука. Повечето семейства избѣгали въ България, нѣкои слѣзли въ Калитея, и само две семейства сж останали да живѣятъ и до днесъ“. А за селото Боболецъ, въ драмския Бозъ-Дагъ, наричано днесъ Пиргосъ, казва, „че то е било българско и турско село, и българскиятъ езикъ и днесъ е много често употрѣбяванъ, тъй както е и въ с. Дряново, което се намира пакъ въ сжщата планина“.

При положението, че Шулце много добре е билъ осведоменъ какво е било „негръцкото християнско население“, доста странно впечатление прави неговото нежелание да го нарече още въ началото на своя трудъ съ неговото сжщинско име.

Въ втората глава на третата часть Шулце разглежда малкитѣ области въ Бѣломорска Тракия. Тази глава се предхожда отъ единъ прегледъ на населението на тази земя преди и следъ войнитѣ, при което сж дадени

само цифри отъ гръцки автори. И затова споредъ Шулце българитѣ тукъ били съставяли преди войнитѣ само 13% отъ цѣлото население. Следъ войната повечето отъ тѣхъ се изселили, бележи авторътъ, като добавя, че „почесто се срѣщатъ между другото на Чобанъ дагъ“ (височинитѣ на северъ отъ Деде-Агачъ). Добре е да си вематъ бележка отъ това абсолютно достовѣрно сведение онѣзи, които пишатъ отъ заинтересованость или пъкъ отъ невежество (както е случаятъ съ нѣкои български публицисти, които правятъ занятие отъ своя интересъ къмъ нашитѣ национални въпроси), че въ Бѣломорска Тракия вече нѣмало българи. Като прибавимъ къмъ тѣхъ и помацитѣ, които до единъ сж останали по мѣстата си (напримѣръ въ голѣмото помашко село Гази-Евренъ и въ други села на северъ отъ Скеча), ясно ще стане, че българскиятъ елементъ въ Бѣломорска Тракия е все пакъ още доста значителенъ.

Много интересни сж даннитѣ, които Шулце дава за народностния съставъ на населението на градъ Скеча, гдето въ 1928 година имало 21,227 души гърци, 12,216 турци, 1,018 арменци, 687 евреи, 212 цигани, 167 „македонославяни“, 114 българи и 271 разни, всичко 35,912 души. За жалость авторътъ не посочва източника на тѣзи свои данни, нито пъкъ ни обяснява по какво се различаватъ „македонославянитѣ“ отъ българитѣ. Забележителенъ е голѣмиятъ брой на турцитѣ, голѣма часть отъ които не сж стараселци, а бѣжанци отъ България, настанили се тукъ около 1900 год. Не е безинтересно да отбележа, че споредъ автора въ Гюмюрджинско гърцитѣ по численость винаги сж идвали следъ българитѣ. Въ тази глава сж казани по нѣколко думи поотдѣлно за всѣки единъ отъ градоветѣ на Бѣломорска Тракия. За Деде-Агачъ Шулце съ право изтъква, че неговиятъ сегашенъ хинтерландъ е обусловенъ отъ политическата граница и че представя само отрѣзъкъ отъ една много по-голѣма стопанскогеографска единица. Засегнати сж съ по нѣколко думи и стопанскитѣ деятелности, като за риболова се казва, че около Буру-гьолъ се практикува отъ българи; имало още и българи пастири; а пъкъ за производството на коприна бележи, че то било въ тѣсна връзка съ гръцкото население. Това предположение на автора не е много основателно, защото на много мѣста въ България копринарството преуспѣва, безъ да има каквото и да било гръцко население.

Въ тази глава е за отбелязване и другъ единъ много интересенъ пасажъ. „Макаръ населението да е напълно смѣнено, въ селото и въ неговата околность е известно само старото име — Доганъ-Хисаръ, а не официалното име Есими.“ Това е лесно обяснимо съ обстоятелството, че ако населението на самото село е напълно смѣнено, не е смѣнено населението на околнитѣ села. Пришелцитѣ научаватъ всички названия отъ него. Това сведение е важно за онѣзи, които сж готови да употрѣбяватъ въ книги и карти новитѣ официални названия.

Въ четвъртата часть на обемистата си книга Шулце се занимава специално съ колонизацията на Бѣломорскитѣ земи. Дебело е подчертано, че споредъ Лозанския договоръ бѣха размѣнени не гърци съ турци, а християни съ мохамедани, поради което въ Гърция дойдоха много караманлии. Споредъ наблюденията на Шулце, бѣжанцитѣ отъ Мала-Азия и до днесъ говорятъ почти изключително турски и много слабо разбиратъ гръцкия езикъ! Това обстоятелство е подчертавано и отъ пишещия тази рецензия

на нѣколко пѫти. То говори много красноречиво за бъркотията, която се създаде въ бѣломорскитѣ български земи следъ последнитѣ преселвания.

Въ тази глава следъ малкия уводъ сѫ разгледани последователно главнитѣ колонизационни области, като се започне отъ западъ съ Сѣрското поле и се свърши на изтокъ съ земитѣ около Марица. Въ много случаи сѫ дадени сведения за всѣко село поотдѣлно. Особено интересни сѫ бележкитѣ на автора за нѣкои български села въ Драмско, гдето споредъ Шулце и днесъ живѣятъ много българи, които само официално се наричатъ гърци само и само да могатъ да останатъ въ роднитѣ си краища. Много право забелязва Шулце, че планинитѣ никакъ не сѫ привличали гръцкитѣ колонисти и затова той посочва като голѣмо изключение заселването на планинискитѣ краища на западъ отъ Димотика и Софлу съ бѣжанци. Той обяснява това обстоятелство съ нѣкакво преднамѣрено желание на Гърция да постави преграда отъ гръцко население по долното течение на р. Марица.

Въ следващитѣ две глави на сѫщия дѣлъ сѫ разгледани географскитѣ успѣхи и неуспѣхи на колонизацията. Между последнитѣ на първо мѣсто е посочено опустяването на планинитѣ и несистемното заселване на бѣжанци въ градоветѣ, гдето поради това безработнитѣ и недоволни пролетарии сѫ добра почва за постоянни смутове. Като голѣма пръчка за една системно прокарана колонизация е посочена маларията.

Последната глава отъ дѣла, който е посветенъ на колонизацията, представя единъ много несполучливъ сравнителенъ етюдъ. На автора сѫ липсвали както собствени проучвания, така и необходимата литература. Той не знае нищо за много системно прокарваната колонизация въ Турция [1], а за колонизация въ България пише въз основа на повръхностнитѣ работи на Щубенраухъ, Гелертъ и Лоренцъ. Шулце е ималъ и своеобразната идея да сравнява колонизацията на бѣломорскитѣ български земи съ колонизацията на Сибиръ, разбира се, пакъ въз основа на студии на нѣмски автори. Най-после е направено и сравнение съ Италия, гдето било имало много по-малко новоосновани селища, отколкото въ до тукъ споменатитѣ държави, което съвсемъ не е вѣрно.

Петиятъ дѣлъ на разглежданата работа представя една стопанско-географска студия. Тя се предшествува отъ единъ кратъкъ прегледъ на почвитѣ въ разглежданитѣ земи. Отъ него излиза, че авторътъ нѣма никакво понятие отъ почви, и ако пише за тѣхъ, то е само отъ желание да бѫде студията му по-пълна. И затова този уводъ не допринася съ нищо за разбиране на тѣзи стопански отношения, които сѫ обрисувани въ следващитѣ страници. На всѣка култура е посветенъ по единъ малъкъ етюдъ, като тютюнътъ съ право е разгледанъ най-широко, дори повече отколкото е потрѣбно. Струва ми се, че е излишно въ една географска книга да се пише обстойна история на цигарата. Не е безинтересно да се отбележи, че споредъ автора тютюневата култура е обусловена не само отъ климатичнитѣ и почвени условия, но и отъ етничния съставъ на населението. Най-хубавиятъ тютюнъ въ Драмско се вади отъ българскитѣ селяни. Нито старото гръцко население, нито новитѣ бѣжанци могатъ да отглеждатъ

[1] Вж. Дим. Ярановъ, Вжтрешната колонизация въ Турция. Архивъ за поселищни проучвания, год. II, кн. 1, 1939, стр. 35—55.

добъръ тютюнъ. Тази часть отъ книгата на Шулце завършва съ единъ прегледъ на съобщенията въ тѣзи земи, откжснати сега за сега съвсемъ отъ България.

Препълнена съ най-разнообразни дребни сведения, повечето отъ които не сж оригинални,[1] книгата на Шулце страда откъмъ прегледность, главно поради липсата на обобщителни части. На този обемистъ томъ липсва и съответното заключение. То е написано така общо и съ фрази, които сме чели много пжти, та човѣкъ може да се запита, дали е било необходимо да се напишатъ 441 голѣми страници, за да бжде извадено такова хилаво заключение. То се състои въ това, че България била имала градски стопански интереси на Бѣло море и затова нейниятъ натискъ върху „Северна Гърция“ билъ голѣмъ. И въпрѣки това границата между Гърция и България била „органическа“, защото раздѣляла две климатично и антропогеографски твърде различни области и минавала по планини. Че политическата география въ ржцетѣ на нѣкои „учени“ е инструментъ, съ който могатъ да се коватъ съвсемъ противоположни изводи, е нѣщо добре известно. Но за да може да се отиде до тамъ, да се нарече органическа днешната гръцко-българска граница, за това вече човѣкъ трѣбва чисто и просто да страда отъ дебелоочие.

Поради всички изтъкнати до тукъ недостатъци работата на Шулце не задоволява. Неуспѣхътъ се дължи безъ съмнено на две обстоятелства, които се коренятъ въ една основна причина: авторътъ не е сродѣнъ съ земята, която разглежда, още по-малко съ нейното население. Той не познава еволюцията на нѣщата и затова всичко е дадено като безжизнена моментна снимка. Той не познава основно въпроситѣ, които третира, поради което не е могълъ да използува критично сжществуващата литература, отъ кждето произлиза и неговото доста странно, да не кажемъ, съвсемъ пристрастно отношение къмъ Македонския въпросъ, който по необходимость е трѣбвало ди бжде засегнатъ. Ако на Шулце му е било потрѣбно да напише една хабилитация, могълъ е да намѣри другъ обектъ, въ връзка съ който да покаже своитѣ познания, но не и да се занимава съ земя и народъ, които му сж съвсемъ чужди. Човѣкъ трѣбва да бжде много наивенъ за да мисли, че може да се запознае съ тѣхъ въ течение на нѣколко седмици или месеци или пъкъ чрезъ литературата, която при това не е използувана напълно или пъкъ е използувана много некритично.

Дим. Ярановъ.

Léon Beaulieux, Des noms de famille en bulgare. Revue des études slaves, t. XIX, fasc. 1 et 2, Paris 1939, p. 17—39.

Известниятъ парижки българоведъ Леонъ Болйо, почетенъ членъ на Македонския научен институтъ, се спира на единъ интересенъ езиковъ въпросъ, въ който се отразява и историческото развитие на българския народъ. Както изтъква и авторътъ, българскитѣ патронимии не сж се образували всѣкога по единъ и сжщъ начинъ. Обикновено патронимиитѣ се състоятъ отъ две сжществени части: бащино име и дума, която посочва

[1] Този фактъ е подчертанъ и отъ Jacques Ancel въ неговата критика на труда на Шулце: Une mise au point sur la Nouvelle Grèce, въ Annales de Géographie, 1938, стр. 635—636.

произхода (filiation) на дадено лице. Германскитѣ и скандинавскитѣ езици употрѣбяватъ патронимни отъ една дума, съставена отъ бащиното име, къмъ което се прибавя въ видъ на суфиксъ думата sohn: Mendelssohn, Petersen, сир. синъ на Менделъ, синъ на Петра. Сжщо и въ арабския езикъ се употрѣбява дума съ сжщото значение — b e n, само че тя стои отдѣлно отъ бащиното име: Ahmed ben Mohammed (Ахмедъ синъ на Мухамеда). Обаче славянскитѣ езици, както гръцкиятъ и ромънскиятъ, иматъ друга система: патронимията е п р и л а г а т е л н а форма, образувана отъ бащиното име и суфиксъ, който означава принадлежность. Авторътъ смѣта, че първоначално къмъ това прилагателно се прибавяла думата „синъ", напр. на руски Ивановъ сынъ, но твърде рано (de très bonne heure) само прилагателната форма била достатъчна да означава произхода на лицето (да се казва само напр. Ивановъ, въ смисълъ синъ на Ивана). Сжщото станало и въ б ъ л г. е з и к ъ: Иванъ Петровъ, вм. Иванъ Петровъ синъ. При все това у руситѣ една патронимия може да се кристализира въ фамилно име и за различие отъ нея втората, по-нова, патронимия на едно лице приема суфиксъ о в и ч ъ, е в и ч ъ: Стефанъ Ивановичъ Петровъ. Българитѣ не употрѣбявали две патронимии (стара и нова), както руситѣ, и не задържвали старата патронимия до степень на фамилно име. Синътъ на И в а н ъ П е т р о в ъ Стефанъ ще се е наричалъ С т е ф а н ъ И в а н о в ъ (само по името на баща си). Тая празднина (lacune) въ българската ономастична система дълго време била прѣчка за пълно опредѣляне на фамилното име и едвамъ въ последно време официално е отстранена.

По-нататъкъ авторътъ разглежда, какъ се развила българската ономастична система. Най-напредъ въ България сжществена часть отъ наименованието на единъ индивидъ било кръщелното име (на френски prénom). Това българско схващане за предимството на кръщелното (собственото) име се засилва подъ влияние на турцитѣ, които сжщо придавали такова значение на собственото име (prénom), както се вижда отъ названията Османъ паша, Омаръ паша и пр. На това се дължи споредъ автора, че и сега официалнитѣ списъци на избирателитѣ сж наредени по азбучния редъ на собственитѣ имена, а не на фамилнитѣ. Обаче трѣбвало да се осигури самоличностьта на единъ индивидъ чрезъ названието му. Затова къмъ собственото или кръщелното му име се прибавяла особена дума, която да го отличава отъ едноименнитѣ лица. Този в т о р и елементъ въ българското име се казва п р е з и м е и п р ѣ к о р ъ. Отъ опредѣлението на Н. Геровъ и Дювернуа би могло да се заключи, че п р е з и м е и п р ѣ к о р ъ сж синоними, но въ сжщность всѣки що-годе културенъ българинъ ги различава. П р е з и м е т о е прилагателна форма отъ собствено име (prénom) и означава патронимия. Напр. Ивановъ е презиме, произлѣзло отъ името Иванъ. П р ѣ к о р ъ т ъ пъкъ е название, съответно на френското surnom, а сжщо така и на френското s o b r i q u e t (прозвище), понеже често съдържа ироничень или саркастиченъ смисълъ. Прѣкорътъ въ първа степень, сир. собственото прозвище на едно лице, не се смѣтало за недѣлима часть отъ наименованието му. Поради това често прѣкорътъ билъ поставянъ въ скоби, напр. Иванъ Петровъ (Джудже[то]), но прѣкорътъ въ „втора степень", сир. наследеното прозвище, вече замѣнялъ патронимията. Напр. синътъ на Иванъ Петровъ Джуджето С т е ф а н ъ можелъ да се нарича Стефанъ Ивановъ или Стефанъ Джуд-

жевъ. Списъцитѣ на участницитѣ въ четитѣ на Хаджи Димитъръ и попъ Харитонъ и списъцитѣ на спомоществователитѣ въ печатни книги дали основание на автора да заключи, че до края на XIX в. българскитѣ имена на лица се състоятъ отъ д в а е л е м е н т а: кръщелно име и бащино (въ повечето случаи) или вториченъ прѣкоръ (по-рѣдко).

Авторътъ не е взелъ предъ видъ по-стари български паметници отъ XIX в., като напр. издаденитѣ отъ мене две търновски кондики, които изобилствуватъ (особено втората) съ имена. И тѣ посочватъ склонностьта на българина да опредѣля самоличностьта предимно съ две имена, второто отъ които е по-често патронимия. Тамъ се срѣщатъ първични прѣкори безъ ироничен смисълъ: посочватъ мѣстопроизходъ, занятие, етнично потекло. За ономастиката преди XIX в. може да се намѣрятъ данни още въ списъцитѣ на енорияшитѣ въ Охридъ и на дарителитѣ отъ Охридъ и селата. Тѣ сж обнародвани въ моята книга История на Охридската архиепископия-патриаршия, София, 1932, Разни приписки и надписи сжщо могатъ да дадатъ нѣкои сведения.

Авторътъ различава три периода въ развоя на българската ономастична система: 1) до освобождението на България (1878), 2) отъ освобождението на България до края на всеобщата война (1878—1918) и 3) отъ края на всеобщата война до днесъ. Презъ първия периодъ има пълен произволъ относно втората часть отъ името на едно лице. Децата на единъ и сжщъ баща не носѣли едно и сжщо презиме: едни се наричали по неговото собствено име (патронимия), други—по неговия прѣкоръ (въ вторична форма). Случвало се не рѣдко едно отъ децата да се нарича не по името на баща си, а по името на дѣда си. При тоя редъ децата отъ третото поколѣние, внуцитѣ, можели да носятъ различни презимена, когато у френцитѣ внуцитѣ, да речемъ, на Jacques Dupont ще носятъ все презимето (nom) Dupont. Още въ първитѣ години следъ освобождението на България се почувствувало, колко е недостатъчна такава произволна ономастика, особено за установяване на самоличностьта на гражданитѣ. Затова съ законъ отъ 1880 год. се предписало да се държатъ официални регистри на гражданското състояние, а въ 1907 год. Народното събрание гласувало З а к о н ъ з а л и ц а т а, по силата на който въ акта за раждането се вписвало името на новороденото дете и (за законнитѣ деца) името и презимето на майката и бащата. При все това произволитѣ въ ономастиката не били премахнати. Една отъ причинитѣ — мисли авторътъ — билъ нееднаквиятъ начинъ на записването на ученицитѣ въ училищата. Единчката точка, въ която учителитѣ приблизително били съгласни, била записването на децата да става съ име отъ д в а е л е м е н т а (авторътъ има предъ видъ списъцитѣ на търновскитѣ прогимназии отъ 1907 до 1912 год.). Обаче ако записването на собственото име (prénom) било лесно, не е било така за втората часть отъ името на ученицитѣ — п р е з и м е т о, което учительтъ самъ опредѣлялъ като патронимия по името на бащата или по името на дѣдото на ученика. Авторътъ привежда примѣръ за това писателя Йорданъ Йовковъ по статията на Ст. Казанджиевъ „Разговоръ съ Йорданъ Йовковъ“ въ сп. „Златорогъ“, XVIII, 9, стр. 297—310. Когато постжпилъ въ гимназията (въ София), учительтъ го записалъ не, както се назовало самò момчето — Й о р д а н ъ С т е ф а н о в ъ, а по името на дѣдо му — Й о р д а н ъ Й о в к о в ъ. Авторътъ лично е за-

белязалъ чести различия между кръщелнитѣ свидетелства и дипломитѣ на българскитѣ студенти. Тѣзи разногласия имъ причинявали безизходни мжчнотии.

За да се установи системата отъ три имена, много благоприятствувала военната служба и бракътъ. Българскитѣ военни власти, подобно на рускитѣ, първи почнали да записватъ новобранцитѣ съ три имена (собствено, бащино и дѣдово: Иванъ Стояновъ Стефановъ). Следъ всеобщата война тази практика била приета и отъ другитѣ административни власти (въ личнитѣ карти и др. документи, като трети елементъ трѣбва да бжде ф а м и л н о т о и м е).

Обаче въ текущия животъ тази административна формалность още не е наделѣла. Все си продължава обичаятъ да се употрѣбява име съ два елемента. Споредъ автора, днешната двусъставна ономастична система се различава отъ старата. Първата не търпи вече (ne comporte plus) елемента, който характеризираше първобитната именна система: патрономията (бащиното име). Той твърди, че българскиятъ обичай, който въ продължение на вѣковетѣ се противѣлъ да се установи фамилното име (a resisté à la fixation du nom de famille), се прекратилъ (a fini) въ деня, когато трѣбвало да се отстжпи на необходимостьта да се установи фамилното име чрезъ пожертвуване на патрономията. Обаче отъ опитъ зная, че тоя процесъ още не е напълно завършенъ. Бащиното име (патрономията) не е престанало да се употрѣбява вмѣсто фамилно име,[1] т. е. то още играе изобщо ролята на п о м у френцитѣ.

Г-нъ Beaulieux е разгледалъ въпроса компетентно, занимливо и съ любовь къмъ българския народъ. Съ тоя въпросъ започналъ да се занимава въ Търново, въ м. августъ—септемврий 1924 г. Може би трѣбва още да се проучи периодътъ преди 1878 г., но изследването и въ представения видъ е твърде интересно. Въ друга статия авторътъ обещава да представи лингвистичния механизъмъ, споредъ който се образували главнитѣ български фамилни имена. И в. С.

Ромънски отзивъ за книгата „Галички дијалекат“ отъ проф. А. Беличъ.

Въ последната книга на известното белгийско списание за византоложки проучвания „Byzantion“, което излиза въ Брюкселъ подъ редакцията на видния белгийски ученъ Х. Грегуаръ (т. XIV, 1939, стр. 537—543), е помѣстенъ кратъкъ прегледъ на нѣкои нови научни публикации, въ които се обсжждатъ проблеми на балканската лингвистика. Авторъ на този критиченъ анализъ е известниятъ ромънски филологъ проф. Т. Капиданъ, по произходъ македонски аромънинъ. Между нѣколкото разгледани отъ ромънския ученъ съчинения се намира и изследването на проф. А. Беличъ върху говора на известното западномакедонско село Галичникъ. Както се знае, въ предговора къмъ това си съчинение бѣлградскиятъ славистъ бѣ изложилъ на широко най-новитѣ си схващания върху македонскитѣ говори. Споредъ него, само южнитѣ македонски говори иматъ известна близость

[1] Срв. Алманахъ на Софийския университетъ, София 1929.

съ българския езикъ, докато срѣднитѣ и севернитѣ македонски говори генетично съвпадали къмъ сърбохърватския езикъ. Тѣзи схващания срѣщнаха решителна опозиция между всички слависти, които се занимаватъ съ проблемитѣ на македонската диалектология и чийто брой въ последно време значително нарастна. Видѣ се именно, че сж минали времената, когато можеше произволно да се спекулира отъ страна на сръбскитѣ филолози съ характера на македонскитѣ говори и че всѣки опитъ за извъртане не може вече да избѣгне отъ критичния надзоръ на посветени и въ най-малкитѣ подробности въ съответнитѣ проблеми учени люде. Въ „Македонски прегледъ“ се дадоха последователно както подробни анализи на най-новата Беличова теория (отъ Милетича и Селишева, вж. год. IX, кн. II, стр. 57—87; год. IX, кн. III и IV, стр. 21—54; год. X, кн. III и IV, стр. 181—195), така и отзиви за реакцията, която тази теория предизвика у нѣкои западноевропейски слависти (вж. год. XI, кн. III и IV, стр. 169—179; год. XII, кн. I, стр. 124—127). Не ще бѫде безинтересно да се знае и становището на проф. Капиданъ по тия въпроси. Ето защо по-долу предаваме изцѣло въ български преводъ критичнитѣ бележки на ромънския ученъ:

„Познато е несъгласието, което сѫществува между сръбскитѣ и българскитѣ лингвисти досежно характера на славянскитѣ говори въ Македония. Първитѣ ги считатъ сръбски по произходъ, а вторитѣ имъ приписватъ българско потекло. Истината е, че отъ когато се направиха първитѣ научни изследвания върху тѣзи говори, напр. отъ Облакъ (Archiv f sl. Phil. XVII), винаги тѣзи диалекти сж се смѣтали за принадлежащи къмъ българския езикъ. Нѣщо повече, славянското население, което говори тѣзи диалекти, се признава за българско. То нарича себе си б у г а р и, а не с ъ р б и, и другитѣ народности въ Македония, напр. македонскитѣ ромъни, го наричатъ Vúrgări, име заето отъ гръцки, което значи б ъ л г а р и. Единъ трудъ на г. А. Беличъ (Галички дијлекат, Београд 1937), като разглежда говора на Галичникъ, голѣмо село разположено въ областьта на Дебъръ, си поставя за цель да разисква отново въпроса за произхода на тѣзи диалекти. Ние нѣмаме намѣрение да правимъ тукъ критиченъ прегледъ на всички тълкувания, на които се подлагатъ езиковитѣ факти отъ страна на видния лингвистъ отъ Бѣлградския университетъ. Той прави подробенъ анализъ на всички въпроси, които се отнасятъ до граматичната структура на изследвания диалектъ, като идва до заключение, че въ Македония имаме два славянски диалекта: южен, който обхваща областьта на югъ отъ градоветѣ Дебъръ, Охридъ, Ресенъ, Битоля до линията Солунъ—Костуръ; северен, споредъ автора истинскиятъ македонски диалектъ (прави македонски дијалекат), който се простира на северъ отъ областьта, заета отъ южния диалектъ, като обхваща главнитѣ центрове Прилепъ, Велесъ, Скопие, Кочани, Щипъ, Тетово и т. н. Северниятъ македонски диалектъ принадлежи къмъ сърбохърватския езикъ, като часть отъ голѣмата „щокавска“ диалектична група. Разликата между единия и другия се състои въ замѣнитѣ на *tj dj*, които сж дали *шт жд* въ южнитѣ говори и *к' г'* въ севернитѣ, разбира се съ преходни форми въ единия и въ другия диалектъ. Що се отнася до редукцията на неударенитѣ гласни, до морфологията съ нейното аналитично склонение, до задпоставения членъ и най-после до акцентната система, напълно различна отъ сръбската — сборъ отъ явления, които сж-

ществуватъ въ български и ги нѣма въ сърбо-хърватски, всичко това за автора е отъ второстепенна важность. Азъ мисля, че тъкмо въ тая часть на граматиката трѣбва да се търси произходътъ на македонскитѣ говори, който не може да бѫде другъ освенъ български (к. м.). К. М.

D. A. Xanalatos, Beiträge zur Wirtschafts — und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida (Dissertation, München 1937, 87 SS).

Единъ младъ гръцки ученъ е ималъ похвалното хрумване да проучи стопанската и обществена история на Македония презъ XI—XII вв., възъ основа на писмата на охридския архиепископъ Теофилакта. Едно подобно проучване представя голѣмъ интересъ не само поради своята новость, но и поради трудноститѣ, съ които е свързано. Издиранията върху вѫтрешната история на Византия и на съседнитѣ ней земи сѫ още твърде малобройни. Това, може би, се дължи до голѣма степень на оскѫдния градивенъ материалъ, съ който се разполага въ тази область. Напълно правъ е Ксаналатосъ, когато изтъква, че докато изворитѣ за външната история на Византия сѫ достатъчни, изворитѣ за проучването на вѫтрешната история сѫ оскѫдни. Причина за това е загубата на множество византийски документи, които биха ни дали сведения за административния, общественъ, стопански животъ — области, които съвсемъ слабо се засѣгатъ отъ обичайнитѣ повествователни извори за времето. Това е особено вѣрно за историята на XI в. Между оскѫднитѣ исторически извори за това време почетно мѣсто заема богатата преписка на охридския архиепископъ Теофилактъ. Използуването на Теофилактовитѣ писма обаче е свързано съ известни мѫчноти. Тѣзи писма не сѫ запазени въ ржкописитѣ въ установенъ хронологически редъ и това затруднява датирането. Писмата на охридския архиепископъ сѫ проучвани нѣколко пѫти у насъ. Преди нѣколко години покойниятъ митрополитъ варненски и преславски Симеонъ, Писмата на Теофилакта, охридски архиепископъ български (=СбБАкН, XXVII. 1931) издаде въ български преводъ, съ увдъ и обяснителни бележки тѣзи писма. Въ своитѣ трудове „Намѣстници-управители на България презъ царуването на Алексия I Комнинъ“ (= Byzantinoslavica, IV. 1932, pp. 139—152, 371—398), както и въ своята „История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. II. България подъ византийско владичество“ (София 1934), покойниятъ проф. В. Н. Златарски обстойно е използувалъ и проучилъ тѣзи писма, разбира се, главно съ огледъ на политическата история на онова време. Въ тѣзи изучвания сѫ сторени сѫщо опити да се датиратъ писмата на Теофилакта. Както самъ Ксаналатосъ признава (стр. 8), той се е ограничилъ (musste mich... beschränken) да следва датировката, установена отъ митр. Симеона и отъ проф. Златарски (вж. Xanalatos, стр. 20—21, хронологическитѣ указания за писмата).

Въ началото на своето изследване Кс. е далъ биографични данни за самия Теофилактъ Охридски (стр. 15—17). Споредъ него, Теофилактъ се родилъ „презъ първата половина на XI в.“ Митрополитъ Симеонъ, п. с., с. VIII, се бѣ изказалъ по-опредѣлено, а именно, че Т. „ще да е роденъ въ третото или четвъртото десетилѣтие на XI в.“. Митр. Симеонъ (п. с.,

стр. XIII) приемаше, че Т. е билъ издигнатъ за охридски архиепископъ „около 1091/92 год.“, което изглежда по-приемливо, отколкото датата („около 1090“ год.), указана отъ Ксаналатосъ. Относно датата на Теофилактовата смъртъ Кс. смѣта, че архиепископътъ ще да е починалъ наскоро следъ 1108 г.—Използуването на писмата на Т. е трудно и за това, че тѣзи писма сж написани съ твърде риториченъ стилъ, съобразно съ общата тогавашна мода въ Византия. Писмата сж били писани като малки книжовни произведения, въ които писачътъ е искалъ да покаже своето умение да пише и своята начетеность. Понѣкога е твърде мжчно измежду различнитѣ витиевати обрати на речьта, измежду намецитѣ, сравненията или цитатитѣ отъ античностьта и риторичнитѣ преувеличения да се изведе действителната мисъль на писача. Други трудности при използуването на Теофилактовитѣ писма се криятъ въ това, че досегашнитѣ издания (главно това у Migne, P. Gr., CXXVI, coll. 307-558) сж съвсемъ незадоволителни: първитѣ издатели сж разчели текста по ржкописитѣ не съвсемъ точно, и при препечатването въ изданието на Migne грѣшкитѣ и опущенията сж били умножени. Митрополитъ Симеонъ бѣ предложилъ нѣкои поправки на текста. Ксаналатосъ е възприелъ тѣзи поправки, а и самъ прибавилъ други (стр. 22—23: Textemendationen zu den Briefen des Theophylaktos). Изглежда обаче, че съ дребни поправки текстътъ на писмата не може да се спаси и оправи: необходима е цѣлостна провѣрка, и то възъ основа на ржкописитѣ. Напоследъкъ въ редицата „Corpus Bruxellense historiae byzantinae“, между изданията „en préparation“ бѣ оповестено едно ново, критично издание на тѣзи писма, „споредъ всички запазени ржкописи, предхождано съ исторически уводъ, съпроводено съ френски преводъ и коментаръ“. Какво би било това издание и дали, при днешнитѣ времена, ще може нѣкога да се осжществи, не може да се каже. Въ всѣки случай отъ предварителнитѣ проучвания, доколкото сж оповестени, се вижда, че новото издание би внесло решителни и основни промѣни въ текста и би се отразило на всички съответни проучвания. Издателката на този тъкменъ трудъ, г-жа A. Leroy-Molinghen, Prolégomènes à une édition critique des „lettres“ de Théophylacte de Bulgarie ou de l'autorité de la „Patrologie grecque“ de Migne (=Byzantion, XIII. 1938, pp. 253—262) е показала колко незадоволително е наистина изданието на Migne. Издателката примѣрно е дала поправенъ текстъ на писмо VIII по сбирката на Ламия (у митроп. Симеона, стр. 200—201), като го е съпоставила съ текста у Migne. Въ писмото, отправено до Ивана, сина на севастократора Исакъ Комнинъ, Т. пише, че императорътъ билъ направилъ нѣкакво дарение на църквата, което Иванъ Комнинъ утвърдилъ. Въ що се състояло това дарение Т. дава указание по-нататъкъ въ писмото. Но тъкмо тукъ текстътъ е твърде много повреденъ. Съпоставката е изненадваща. Споредъ новото издание трѣбва да се чете (вж. 256): *φημὶ δὴ* (вм. *δὲ* у Migne) *τὴν τῶν Πολογιτῶν* (вм. *πολιγιτόνων!*) *ἱερέων παντελῆ* (вм. *παντελῶς*) *ἐξκουσσείαν* (вм. *ἐξουσίαν*) *μόνῳ καταβαρυνομένων* (вм. — *μένην*) *τῷ τοῦ ζευγολογίου* (вм. *ζευγόλεω*) *τέλει, τῶν ἄλλων δὲ πασῶν ὑπερκειμένων* (вм. *ὑπερκειμένην*) *ἐπηρειῶν* . . . Въ писмото, след., не става дума за „съвършеното освобождение на селскитѣ свещеници отъ данъци“, както бѣ разбралъ митрополитъ Симеонъ (п. с., стр. 200), а за свещенитѣ отъ областьта Пологъ — нѣщо съвършено различно! По-нататъкъ

въ текста се чете: *πιττάκιον ὑπογεγραμμένον τῇ σεβαστῇ σου χειρί* (ib., p. 257). Говори се за писмена повеля (питакионъ), подписана отъ ржката на Иванъ Комнина, докато въ текста на Migne тази дума *πιττάκιον* съвсемъ отсжтствува и мѣстото е неясно. Въ сжщото писмо по-долу Т. моли да бжде възвърнато на свещеницитѣ всичко, каквото имъ е било взето. У Migne се чете: *ἀντιστρέψαι δὲ καὶ εἴτι ἀπὸ ἱερέων ἢ... κληρικοὺς ἢ ἑτέρους τινὰς ἀφείλετο*. Митрополитъ Симеонъ (п. съч., стр. 200 и б.) признаваше, че „тукъ е повреденъ текстътъ и мжчно могатъ да бждатъ попълнени липсващитѣ една или две думи". Възстановениятъ текстъ гласи (L.—M., ib., p. 257): *ἀντιστρέψαι δὲ καὶ εἴ τι ἀπὸ ἱερέων ἢ λόγῳ ἀεριϰοῦ ἢ ὀτρωτζίνας ἀφείλετο*... Въ писмото, след., се говори за „аериконъ" (*ἀεριϰόν*), а заедно съ това се споменува — за пръвъ пжть тукъ! — налогътъ „отрочина" (*ὀτρωτζίνα*) (отъ слав. „отрокъ"), чието съдържание не може да се опредѣли съ точность, но издателката предполага, че представя „налогъ на дулопарикитѣ" (ср. нейната статия Trois mots slaves dans les lettres de Théophylacte de Bulgarie, въ: Ann. Inst. de Phil. et d'hist. Orient. et Slaves. VI. 1938, pp. 116—117). Въ своитѣ prolegomena A. Leroy-Molinghen е дала (pp. 260—261) още единъ откжслекъ отъ Теофилактово писмо, не по-малко занимливъ. Тя смѣта, че краятъ на писмо XIII по Ламия (у митрополитъ Симеонъ, п. с., стр. 209—212), отправено до „скопския дука Таронитопулъ", представя отдѣлно писмо — до Ивана, сина на севастократора Исаакъ Комнинъ. Между другитѣ поправки, най-важна е тази въ началото на новото писмо. У Migne (ib., col. 525 C) се чете: *Οἱ δ'ἐν τῷ πολιχνίῳ ἱερεῖς, οὐδεμιᾶς ἀδείας ἢ ἀνέσεως ἔτυχον*..., което митрополитъ Симеонъ, п. с., стр. 210, преведе: „Живущитѣ въ селцето свещеници не получили никакво облекчение и спокойствие"... Вѣрниятъ текстъ обаче гласи: *Οἱ δ'ἐν τῷ Πολόγῳ ἱερεῖς, οὐδεμιᾶς ἀδείας ἢ ἀνεσίας ἔτυχον*.., след., става дума за „свещеницитѣ въ (областьта) Пологъ", които не били получили никакво освобождение (*ἀδεία*) или данъчно облекчение (*ἀνεσία*). Само тѣзи две поправки въ посоченитѣ писма сж достатъчни да покажатъ, колко промѣни ще даде основниятъ прегледъ на текста на Теофилактовата преписка. Подобно на тѣзи две ценни указания за свещеницитѣ въ областьта Пологъ (ср. за нея А. М. Селищев, Полог и его болгарское население, София 1929), безъ съмнение ще излѣзатъ наяве и много други отъ възстановения и оправенъ текстъ. Но ако наистина текстътъ, който е даденъ у Migne, е толкова незадоволителенъ, а той е служилъ за основа на всички досегашни изследвания, неволно изниква мжчителенъ въпросъ: нима не сж били преждевременни и погрѣшни, вече по основа, преводътъ на митрополитъ Симеона, въпрѣки всички поправки, па сжщо и изследването на Ксаналатоса? Най-малкото, което би трѣбвало да се очаква, следъ новото и критично издание на Теофилактовитѣ писма, е — да се внесатъ голѣми промѣни и допълнения въ превода на митрополитъ Симеона, а можеби и въ изучването на Ксаналатосъ. Двамата изследвачи обаче иматъ това оправдание, че никой досега не е смѣталъ текста у Migne за толкова повреденъ.

Въ първия дѣлъ на изследването на Кс. сж разгледани въпроситѣ за отношенията на държавата и църковнитѣ имущества. Кс. подчертава, че единъ отъ основнитѣ въпроси въ вжтрешната византийска история е въпросътъ за отношенията между държава и църква. Писмата на Т. даватъ

ценни сведения въ това отношение. Авторътъ е изложилъ въпроса за правдинитѣ, давани на Църквата отъ византийскитѣ императори. Споредъ него, X и XI вѣкове представятъ, следъ Юстиниановата епоха, най-благоприятното въ стопанско отношение време за Църквата. Изключение представя само краткото царуване на Исаака Комнинъ (1057—1059). Алексий I Комнинъ (1081—1118) не щадилъ Църквата въ данъчно отношение, но все пакъ дарилъ правдини на много църкви и монастири. Авторътъ справедливо отбелязва, че византийската власть изпълнявала, чрезъ покровителствуванитѣ отъ нея монастири и църкви, своитѣ обществени задачи: именно въ ржцетѣ на Църквата се намирали болници, старопиталища, странопріемници и други подобни. Изтъква се сжщо, че монастиритѣ, построявани понѣкога въ пусти, необработени области, сж спомагали за стопанското издигане на страната. Така епископствата и монастиритѣ сж се издигали като важни стопански фактори. Охридската архиепископия е заемала особено мѣсто въ това отношение. Тя е имала особени привилегии още отъ времето на Василия II. Този императоръ запазилъ дотогавашния редъ на управление и плащане на данъцитѣ (въ натура) Какво е било значението на тази последната мѣрка за поддържане мира всрѣдъ покореното население, може да се види отъ това, че известни области сж повдигнали възстание, когато по-късно данъкътъ въ натура билъ превърнатъ въ парични данъкъ. Правдинитѣ, дадени отъ Василия II на Охридската църква, вѣроятно сж били, поне отчасти, потвърдявани отъ по-къснитѣ императори. Къмъ края на XI в., обаче, Охридската орхиепископия, смѣта Кс., не ще да се е ползувала съ повече правдини, отколкото другитѣ епископства. Въ своитѣ писма Т. изстжпва като защитникъ именно на тѣзи правдини, загубени вече или застрашени. Въ това отношение, мисля, борбата на Т. добива особено значение за насъ, българитѣ: наистина, въ тази борба противъ нарушенията той брани себе си, но сжщевременно отстоява и защищава правдинитѣ дадени нѣкога на Българската църква, която въ онази епоха на робство е символизирала българския народъ. Т. поддържа гледището, че държавата нѣма право да се вмѣсва въ църковнитѣ дѣла. Това схващане е изразено въ немалко негови писма и той го защищава упорито. Нарушението на църковнитѣ права се е дължало, мисли Кс., до известна степень на самитѣ чиновници, но се забелязва сжщо, че и висшата държавна власть сама не се противопоставяла на своитѣ органи и не защищавала особено Църквата отъ тѣхнитѣ посегателства.

Съ отдѣлна глава е разгледанъ въпросътъ за т. н. „харистикарии", сир. отдаване, по императорска повеля, на монастири подъ управлението на миряни (стр. 32—35). Указания за подобни прояви дава Т. въ едно свое писмо, отправено до хартофилакса Никифора (у митр. Симеонъ, п. с., стр. 40 сл.). Т. се отказалъ да приеме единъ дяконъ, отличенъ пѣвецъ, който се билъ отлжчилъ отъ нѣкакъвъ манастиръ. Архиепископътъ изказва опасение, че съ това би си навлѣкълъ неприязънь отъ страна на лицето (*προβολον*), което държело монастира. Въ писмото си Т. разграничава игумена на манастира и „лицето, което владѣе манастира", или „лица, по-горни" (*προβολα, ὑπερέχοντες*), които, както добре забелязва Кс., сж били харистикарии. Нравственията упадъкъ на манастиритѣ е давалъ поводъ за преминаването имъ въ ржцетѣ на миряни.

По времето на Алексия I Комнинъ данъчното облагане е било прокарвано съ по-голѣма строгость отъ преди. Византийската държава следъ първата четвърть на XI в. изпаднала въ тежка вжтрешна криза, поради която, при нуждата отъ пари, постепенно данъцитѣ въ натура сж били замѣстени съ парични данъци. Императоритѣ взимали не само прѣки данъци, но и налагали нови. Въ писмата на Т. има чести оплаквания противъ растящото данъчно бреме. Въ едно писмо до сина на севастократора (у митр. Симеонъ, п. с., стр. 214 сл.) архиепископътъ съобщава за „деволската епископия, която преживѣва голѣма опасность". Подчиненитѣ на църквата лица били принудени да избѣгатъ. „Така и живѣещитѣ около църквата, които светиятъ нашъ и държавенъ господарь и царь е отстжпилъ съ сигилия нему [на тоя епископъ], напустнаха изпреди бащинията си... и като повѣриха себе си на гжстата гора, тамъ се загнѣздиха. Затова нито дяконъ, нито пресвитеръ остана (горко ми! за моитѣ злочестини) за най-хубавата отъ българскитѣ църкви..." Т. моли да бжде издадена „почитаема сигилия" (*τὸν προσκυνητὸν σιγγίλιον*, „сигилий, който заслужва поклонение, почить", по поправката на Θ. Успенски; но не „умоляваща сигилия", както превежда митрополитъ Симеонъ), та да могатъ да се върнатъ тѣзи люде по мѣстата си. Очевидно, това население, подвластно на деволския епископъ, се е пръснало по гори и планини поради непоносимитѣ данъчни притѣснения, а не поради нѣкакви варварски нашествия. Т. молилъ да бжде издадена сигилия съ правдини, та по такъвъ начинъ да се помогне на „най-честитата нѣкога църква, една отъ седемьтѣ съборни, които прехристиянскиятъ оня Борисъ, царь на България, е съградилъ..." Въ едно друго писмо до сжщия (митр. Симеонъ, п. с., стр. 217) Т. говори за голѣмата опасность за Охридско отъ данъчнитѣ налози: „... който би си позволилъ да осжди архиерей, загдето ходатайствува за тегобитѣ на народа, той навѣрно е поставилъ себе си задъ завесата на ума и разума... Затова... ще пиша за повѣренитѣ ми християни и ще се моля отъ всичкото си сърдце на оногова, който може да направи милость. Охридско, пансеваете, нашъ застжпнико, ще изчезне отъ България по-скоро, отколкото може да очаква човѣкъ, ако всеснлната ти ржка не се погрижи за него. Защото тази (область) е малка, съвършено бедна, произвежда малко масло и се явява най-окаяна отъ всички други области (*δέματα*)"... Оплаквания противъ фискалната власть се намиратъ, напр., и въ едно писмо до патриарха (митрополитъ Симеонъ, п. с., стр. 4 сл.). Въ едно писмо на Т. до Ник. Вриения — на което Кс. не е обърналъ внимание — сжщо се говори за „ненаситностьта и покварата на бирницитѣ" (вж. у митрополитъ Симеонъ, п. с., стр. 125 сл.). Колкото и витиевати и пресилени да сж тѣзи оплаквания на Т., все пакъ, както изтъква и Кс., тѣ съдържатъ известна истина. Личи, отъ друга страна, застжпничеството и грижитѣ на Т. за населението въ онази покрайнина.

Въ нарочна глава сж разгледани отдѣлнитѣ данъци, и тази часть представя може би най-занимливиятъ дѣлъ на книгата. Въ писмата на Т. се споменува особено „църковниятъ данъкъ" (*κανονικόν*) сиречь, налогътъ събиранъ за епископи и свещеници. Този църковенъ налогъ се споменува въ втората грамота на Василия II, дадена на Охридската архиепископия (вж. изданието на Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, София 1931, стр. 560 сл.): задължавали се да плащатъ „каноникономъ" укрепени градове,

властитѣ въ областьта и турцитѣ вардариоти, които сѣ намирали въ българскитѣ предѣли. За този налогъ („каноническо даждие“) Т. споменава въ писмо до кесаря Никифоръ Мелисинъ (у митр. Сим., п. с., стр. 195—197, съ бележки). Нѣкои нови указания за „каноникона“ сж дадени въ статията на E. Herman, Zum kirchlichen Benefizialwesen im byzantinischen Reich (=Atti del V Congresso degli Studi Bizantini: Studi Bizantini e Neoellenici, V 1939), p. 665, sqq. Между държавнитѣ данъци (изисквани отъ *γενικὸν λογοθέσιον*) на първо мѣсто стои „поземленият данъкъ“ (*ζευγάριον*; Grundsteuer) (за обяснение на думата вж. Кс., стр. 40). За „данъкъ за чифтъ волове“ (*ζευγάριον*), сир. за данъкъ върху земя, обработвана съ двойка волове — споменува Т. въ писмо до Ник. Вриения (у митр. С., п. с., стр. 127, 128 и 129): отъ него узнаваме, че принадлежащитѣ къмъ архиепископията клирици-парици били освободени отъ плащането на този данъкъ. Въ писмата на Т. се споменува сжщо данъкътъ „зевгологионъ“ (*ζευγολόγιον*), сир. данъкътъ за двойка впрегатенъ добитъкъ (волове). За този данъкъ споменува Т. въ писмо до севаста Ивана (у митр. С., п. с., стр. 200). Съответният гръцки текстъ, обаче у Migne (ib., col. 516 D) е повреденъ: *τῷ τοῦ ζευγόλεω τέλει*; вж. митр. С., п. т., стр. 200 бел. 1, та затова митр. Симеонъ (п. т., стр. 203 сл. го именува погрѣшно «*ζευγολέων* или *ζευγολόριον*». (Любопитно е, обаче, че следи отъ този данъкъ сж запазени у турцитѣ: „чифтъ парасж“). Провѣрката на това мѣсто отъ писмото на Т. отстрана на A. Leroy-Molinghen, Prolégomènes..., p. 256, 17, показва, че въ текста се чете напълно правилно: *τῷ τοῦ ζευγολογίου τέλει*; авторката обаче (ib., p. 258), погрѣшно го тълкува като „поземленъ данъкъ“ (impôt foncier) Отъ текста на писмото се разбира, че свещеницитѣ въ Полога не сж били освободени само отъ този данъкъ (*μόνῳ καταβαρυνομένων τῷ τοῦ ζευγολογίου τέλει*), а сж се ползували съ пълна *ἐξουσεία*. Въ друго писмо Т. пише: „Но ето, изпраща се настоящиятъ нашъ човѣкъ, за да изучи съ съгласието на ваше благородие добре тоя въпросъ, по кои причини изгонватъ насъ царскитѣ слуги отъ земята, която ние до день днешенъ считахме наша и се ползувахме отъ нея. Но понеже се смѣта, че не е наша, ние ще платимъ това, което се пада на чифтъ волове (у Migne, ib., col. 536 A: *ζευγόλογον*), като знае ваша възвишеность, че това ще се приложи на всички“ (у митр. С., п. с., стр. 219). По-нататъкъ Т. призовава „Богородица, чиито сж земята и дворътъ“, сиречь потвърждава още веднажъ, че тази земя е собственость на църквата. Изглежда обаче, въпрѣки съмненията на Кс. (стр. 41, бел. 117), че тукъ става дума за „зевгологионъ“ като поземленъ данъкъ (вм. зевгарионъ!), отъ който владенията на архиепископията сж били освободени, но въпросната земя, чиято принадлежность къмъ архиепископията се оспорвала, била обложена съ такъвъ данъкъ; Т. се съгласилъ съ уговорка, да се провѣри, чия е въ сжщность земята. Т. споменува и „десетъци“ върху невпрегатнитѣ домашни животни — сжщитѣ тѣзи данъци, които по-късно намираме указани и въ грамотитѣ на българскитѣ царе отъ второто царство. Т. съобщава въ едно писмо (у митр. С., п. с., стр. 128), че клирицитѣ по-рано били освободени отъ „десетъка за всички животни“, но по това време били задължени да даватъ този данъкъ. Отъ писмото се разбира, че „църквата по царско дарение не плаща нищо за едъръ и дребенъ добитъкъ“, а пъкъ „поменатитѣ по-горе църковни хора

сж платили десетъкъ за твърде малкото добитъкъ", който имъ билъ даденъ отъ архиепископа.

Т. споменува данъкъ върху риболовството (die Fischfangsteuer; Χαπαlatos, стр. 42-43). Въ посоченото по-горе писмо (вж. у митр. С., п. с., стр.128) Т. се оплаква, че „клирицитѣ сж платили и за мелницитѣ два пжти повече, отколкото мирянитѣ, и за наречените на български струги (*στροῦγαι*), а елинътъ би казалъ вади (*διώρυχες*), които улесняватъ риболовството, и за тѣхъ клирицитѣ сж били подложени на много по-голѣми щети, отколкото другитѣ". Кс. (с. 42) предава мисъльта на Т. не съвсемъ точно, като казва, че „der Praktor hat die „*στροῦγαι*" oder „*διώρυχες*", die den (griechischen) Klerikern gehörten, viel höher besteuert als diejenigen, welche den Bulgaren gehörten". Въ писмото става дума за различно облагане на клирици и миряни, безъ разлика на народность. Пъкъ и не може да се допустне, че практорътъ, безъ съмнение гръкъ, би могълъ да облагодетелствува повече българското население — клирици и миряни, отколкото гърцитѣ[1].

Въ посоченото по-горе писмо на Т. (у митр. С., п. с., стр. 125 сл.) се споменува, че данъкъ за мелницитѣ билъ взетъ двойно повече отъ клирицитѣ, отколкото отъ мирянитѣ.

Въ писмата на Т. има сжщо указания за тегобитѣ, налагани отъ военното логотетство (*λογοθέσιον τοῦ στρατιωτικοῦ*). Въ свръзка съ норманското нападение Т. съобщава (въ писмо до магистра Ивана Пантехни, у митр. С., п. с., стр. 164 сл.), че протостраторътъ Михаилъ е билъ „изпратенъ отъ царя войска да събира", за да се противопостави на нападенията. Въ друго писмо обаче (у митр. С., п. с., стр. 217 сл.) Т. се застжпва да бжде намаленъ броятъ на пехотинцитѣ (*πεζοί*), които трѣбвало да се събератъ отъ Охридско, защото иначе се намалявалъ застрашително броятъ на населението. Ксаналатосъ (с. 45) приема, че сж били събирани свободни селяни и парици. Къмъ посоченитѣ отъ Кс. (с. 46) примѣри за освобождаване

---

[1] Съ българската дума струги (*στροῦγαι*) се занима напослѣдъкъ A. Leroy-Molinghen, Trois mots slaves dans les lettres de Théophylacte de Bulgarie, pp. 111—115. Нейната заслуга се състои главно въ това, че посочи още две мѣста, въ които е употрѣбена думата: у византийски автори отъ XII и XIV вв., имечно Иоанъ Фока (P. Gr., CXXXIII, coll. 949 D—952 A): *στροῦγαι=φάραγγες*, и Никифоръ Калистъ (P. Gr., CXLVII, col. 292 C). Авторката, въ заключение, изказва мнение, че у Anna Comnena, ed. Reiff., II, p. 172, 6—21, думата *γεφύρας* трѣбва, както бѣ предложилъ още Дюканжъ, да се замѣсти съ *στροῦγας*, противно на онова, което бѣхъ писалъ азъ за това мѣсто (вж. статията ми: Сжщинското значение на името *Μόκρος* у Анна Комнина, МПр., VIII. 1933, кн. 3, стр. 14—36: кн. 4, стр. 1—20; Une interpolation chez Anne Comnène, въ: Byzantion, X, 1935, pp. 107—115). При критиката на текстове трѣбва да се прибѣгва като последно срѣдство къмъ промѣна и замѣстване на думи, и то когато текстътъ е съвсемъ необяснимъ иначе. Не такъвъ е случаятъ съ думата *γεφύρας* у Анна Комнина: тя може да се обясни достатъчно, както съмъ показалъ на съответнитѣ мѣста. Като приема посочената отъ менъ интерполация въ текста на Анна Комнина, авторката (ibidem, p. 113 и p. 113 note 4) добавя, че трѣбва да се смѣтатъ за интерполирани и думитѣ *ἀπὸ Μόκρου*. Ако това би било така, то мжчно би могло да се обясни самата интерполация. Напротивъ, именно наличностьта на думитѣ *ἀπὸ Μόκρου* въ първоначалния текстъ е дала основание да се смѣси мѣстното име *Μόκρος* (планина Мокра) съ името *Μάκρος* у Anna Comnena, I, p. 235, 11 sqq, гдето то е дадено като лично име: *Μάκρος* вм. *Κροῦμος*.

на нѣкои привилигировани манастири отъ задължението да даватъ войници (*ἐξέλασις πεζῶν*) може да се посочи и указанието на сигилия на деспота Слава отъ 1220 г., който освобождавалъ монастиря св. Богородица Спилеотиса отъ *ἐξέλασιν καὶ ζευγολογίου δόσιν* (вж. J. B. Papadopoulos — Père Arcadios Vatopédinos, Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos..., въ СпБАкН, XLV. 1933, стр. 5): въ текста е дадено само *ἐξέλασις*, очевидно общо за военен наборъ. — Измежду различнитѣ „ангарии“ (*ἀγγαρεῖαι*), у Т. се споменува само „градозидането“ (*καστροκτισία*), указания за която намираме сѫщо и въ по-къснитѣ наши грамоти отъ второто царство. Въ едно писмо до Анема (у митр. С., п. с., стр. 223) се споменува „строительтъ на крепоститѣ“ (*καστροκτίστης*), който „събарялъ всичко на сиромашията“ (вж. сѫщото п. т., стр. 69; дветѣ писма сѫ еднакви, съ малки разлики; Ксаналатосъ [срв. стр. 46, бел. 175], изглежда, ги смѣта различни). Указанието на Кс. (стр. 46, бел. 175) за споменуване градозидане у Т., P. Gr., CXXVI, col. 328, 14 (ср. митр. С., п. с., стр. 11 сл.) не е точно; на това мѣсто не става дума за „градозидане“, а има само еднакъвъ изразъ съ този въ посоченитѣ по-горе две писма.

Въ Византия, редомъ съ редовнитѣ даждия, сѫ били налагани и много други „особени тегоби“ (Sonderleistungen), които, въ противоположность на редовнитѣ даждия, сѫ били назовавани „епирии“ (*ἐπήρειαι*). Тѣзи тегоби сѫ били свързани съ нуждитѣ на войската и съ дейностьта на чиновницитѣ въ областьта (вж. повече у Кс., стр. 47 сл.). Терминътъ „*ἐπήρεια*“ се срѣща и въ единъ гръцкитѣ хрисовули за месемврийскитѣ монастири (вж. П. Мутафчиевъ, Къмъ историята на месемврийскитѣ монастири, въ: Сборникъ В. Н. Златарски [София 1925], стр. 175) и трѣбва да се тълкува въ този смисълъ, а не като „оскърбителна обноска“ или „насилия“; накрая на хрисовула манастиръть се освобождава отъ „всѣкакви възможни тегоби“ (*ἐπηρειῶν*).

Охридската область, изглежда, е страдала твърде много отъ тѣзи тегоби. За тѣхъ и лошитѣ тѣхни последици за населението намираме указания въ нѣколко Теофилактови писма (вж у митр. С., п. с., стр. 214 сл.; 200 сл.; 210 сл.=срв. и Leroy-Molinghen, Prolégomènes..., p. 260; стр. 156). Между тѣзи тегоби особено сѫ споменати нѣкои. Въ едно писмо на Т. до Николая Каликли се споменува (у митр. С., п. с., стр. 156), изглежда, за задължението да се дава подслонъ на държавни служители (Beamtenquartier) или т. н. „митатонъ“ (*μετάτον*, митатъ), споменуванъ и въ нашитѣ грамоти. Въ едно писмо (вж. у митр. С., п. с., стр. 211) се споменува тегобата „*ψωμοζημία*“ (вж. поправения текстъ у Leroy-Mol., ор. с., p. 260), значението на който терминъ покойниятъ митрополитъ С. не бѣ успѣлъ да обясни и го преведе „умѣсване хлѣбъ“ (вж. у него, стр. 211 и бел.). Ксаналатосъ (стр. 49 сл.) отхвърля тълкуванията, изказани досега отъ проф. П. Мутафчиевъ, руския ученъ Яковенко и отъ митр. Симеона. Той заключава, че „псомозимия“ означава нѣщо подобно на доставка на *χρεῖαι*, и *καταβολὴ χορτασμάτων* за чиновници, или *χορηγεία χρειῶν ὑπὲρ ἀπλήκτων* за войската, като е склоненъ да приеме изказаното вече мнение, че се отнася до доставка на хлѣбъ не безплатно, а на низка цена. Кс. (стр. 50—51) намира указания у Т. и за друга тегоба — т. н. „парамонаи“, сиречь задължение да се стои на стража, вѣроятно за мѣстна полицейска

служба. У Т. се споменуватъ (вж. у митр. С., п. с., стр. 5, 230, 75), между тегобитѣ, разнитѣ „подаръци“ (*μειλίγματα*), давани на чиновницитѣ. — Данъчната оценка (поземелниятъ данъкъ) въ Византия се е опредѣляла, възъ основа на количеството и качеството на земята, отъ практоритѣ и анаграфитѣ (*ἀναγραφεῖς*) Т. обаче твърде често се оплаква отъ тѣхната дейность.

У Т. има сжщо сведения и за лошата дейность на събирачитѣ, откупщицитѣ на данъцитѣ (die Steuerpächter) (повече у Кс., стр. 53—55).

Въ отдѣлна глава сж изложени сведенията относно общественото положение на селянитѣ (стр. 56 сл.). Разгледанъ е, на първо мѣсто, въ неговия исторически развой, въпросътъ за отношенията между селянитѣ („беднитѣ“) и земевладѣлцитѣ (*οἱ δυνατοί*, „мощнитѣ“, богатитѣ). Въ писмата на Т. се намиратъ чести оплаквания противъ „силнитѣ“. Въ главата „църква и селяни“ сж разгледани отношенията на архиепископията съ парицитѣ и свободнитѣ селяни. Въ тази часть сж изложени разпритѣ на архиепископа съ известни парици, напр., Лазаръ, за когото Т. споменува въ нѣкои отъ писмата.

Въ свръзка съ изложенитѣ сведения за грижитѣ на Т. за неговитѣ пасоми, Кс. (стр. 61 бел. 36) изказва мнение, че обвинението, поддържано отъ проф. Златарски и митр. Симеона, че Т. не се е държалъ добре къмъ своя народъ, било ненапълно точно (nicht völlig zutreffend ist). Кс. обаче признава, че Т. се отзовава за своитѣ пасоми българи съ „едно странно за единъ духовенъ пастирь презрение“ (mit einer für einen Seelenhirten befremdenden Verächtlichkeit); въ това той съзира проявено общото презрение на гърцитѣ къмъ „варваритѣ“. Наистина, нѣкжде проличава твърде ясно загриженостьта на Т. за неговото паство, но все пакъ не може да се отрече, че той се отзовава твърде зле, съ презрение и ненависть за подвластнитѣ нему българи. Сжщото отрицателно отношение е проявено, впрочемъ, и въ неговото житие на св. Климента. Право е, обаче, твърдението на Кс. (стр. 62), че Т., доколкото собственитѣ му интереси не сж били застрашени, се явява защитникъ на населението. Разширението на поземлената собственость на архиепископията е ставало главно за смѣтка на съседнитѣ свободни селяни, а това подсказва, че отношенията между тѣзи селяни и архиепископа не сж били особено добри. Тѣзи отношения сжщо сж отразени въ нѣкои писма на Т., но, изглежда, трѣбва да се отдаде известна вѣра и на оплакванията на селянитѣ противъ архиепископа. Любопитни сведения сж изложени въ свръзка съ отношенията между селянитѣ и чиновницитѣ (стр. 66—74). Лошото и безогледно държане на чиновницитѣ е имало безброй печални последици. Въ писмата на Т. е изразено едно отрицателно схващане за тѣхната дейность, като другаде, обаче, той изказва похвала за добритѣ чиновници. Лошата дейность на чиновницитѣ по това време Кс. обяснява съ продажностьта на длъжноститѣ, относителната независимость на висшитѣ чиновници по отношение на императора, назначенията по лично покровителство, схващането за службата като срѣдство за печалба... Сведенията на Т. потвърждаватъ онова, което се знае отъ други извори за тѣзи отношения. — Най-сетне, въ една последна глава, е разгледанъ въпросътъ за „войската и селянитѣ“ (стр. 74—75). Т. подчертава, че населението е страдало отъ византийската войска не по-малко, отколкото отъ другитѣ държавни служители. Стопанскиятъ животъ на на-

селението въ тази часть на Македония е страдалъ твърде много и отъ военнитѣ действия и вражескитѣ нападения, които сж ставали по онова време въ тази область. Така, Т. съобщава въ едно писмо (у митр. С., п. с., стр. 164) за нападението на Боемунда въ 1107/8 г.: „Страната на Мокра (а Мокра е часть отъ Охридъ) е ограбена отъ роба и бунтовника. А Багора (*Βαγορά*) (тя е твърде голѣма планина, съседна съ българскитѣ и дирахийскитѣ планини) завладѣлъ бунтовникътъ..." Кс. (стр. 79 и бел. 163), приема тълкуването на името Мокросъ, предложено отъ менъ, но въ свръзка съ указаната планина Багора му е останала неизвестна статията на проф. В. Н. Златарски, Багора — Бабагора — Bagulatus (=Сборникъ въ честь на Ан. Т. Иширковъ = ИзвБГД-во, I. 1933, стр. 187—190), въ която това име е обяснено сполучливо. Кс. обаче правилно е съпоставилъ (вж. стр. 79 бел. 164) името „Багора" съ „Бабагора" у Anna Comnena, I, p. 152, 24 (указанието на Кс. е невѣрно!).

Изследването на Кс. наистина потвърждава мисъльта, че писмата на Т. представятъ единъ богатъ изворъ (eine nicht unergiebige Quelle) за вжтрешната история на Византия въ края на XI и началото на XII в. Въ нѣкои отношения тѣзи писма само потвърждаватъ онова, което се знае отъ други извори, но другаде позволяватъ съвсемъ нови изводи. Авторътъ обаче признава, че въ своята работа не е използувалъ напълно всички сведения, които се съдържатъ въ писмата на Т. Наистина, трѣбва да се подчертае, че писмата на Т. представятъ единъ неоценимъ изворъ особено за вжтрешната история на тая българска покрайнина, но все още не сж използувани достатъчно. Но съ това признание не се подценява нито най-малко значението на работата на Ксаналатосъ. Този ученъ е далъ наистина едно отлично изследване върху вжтрешната — обществена и стопанска история — на една българска область, подвластна по онова време на ромеитѣ. Авторътъ е подложилъ сведенията на Т. на обстоенъ анализъ, въ съпоставка съ сведенията отъ други извори и богатата книжнина, съ която е разполагалъ; проучени сж най-важнитѣ проблеми по единъ похваленъ начинъ на историческа критика. Въпрѣки нѣкои дребни опущения, книгата на Кс. ще остане за дълго основенъ приносъ върху вжтрешната история на Македония презъ срѣдновѣковието.

Ив. Дуйчевъ

Résumés des articles de la Revue

Iv. Snégarov, Apport à l'histoire de l'archevêché-patriarcat d'Ochrida (II).

Dans ce article, M. Snégarov fait la critique de deux autres opinions de M. Péchayre (Voir la Revue Macédonienne A. XII. N. 1, p. 1—41).

Selon le savant français, la situation de l'Eglise d'Ochrida au XVI siècle était menacée non seulement par les Turcs, mais encore et surtout par le patriarcat de Constantinople qui commença à montrer ses intentions d'appropriation non pas au XVII siècle, mais déjà en 1566. Ceci, selon M. Snégarov, ne peut être qu'une supposition. Si nous ne nous appuyons pas sur des faits précis, dit-il, nous pouvons affirmer que le patriarcat de Constantinople a eu l'intention d'anéantir l'archevêché d'Ochrida dès son institution. Au XVI siècle il y a eu deux instants critiques pour l'Eglise d'Ochrida: la révolte du métropolite de Smédérovo Pavel, (1529—1541), et le détachement d'Ochrida d'Ipek (1557). Le patriarcat de Constantinople aurait pu profiter de la situation difficile de l'Eglise d'Ochrida pour l'anéantir ou au moins pour lui enlever des évêchés, comme le fit, à son rétablissement l'archevêché d'Ipek. Rien ne prouve une telle action. Dans sa lutte contre Pavel de Smédérovo, l'archevêché d'Ochrida eut l'appui moral du patriarcat de Constantinople. Plus tard, en 1565, c'est à l'archevêque d'Ochrida Paissi, qu'échut l'honneur de présider le concile convoqué à Constantinople pour juger le partiarche Ioassaf. L'opinion de Péchayre que Paissi a été „réquisitionné" pour ce rôle important n'est qu'une supposition sans fondement. Le patriarche destitué Ioassaf tenait en haute estime l'archevêque d'Ochrida Sophroni et le pria de participer dans un nouveau concile qui examinerait impartialement son procès.

Il est vrai que dans une lettre de Sophroni adressée au patriarche de Constantinople, (lettre publiée par Crusius dans Turcograecia et Mystakides dans la Revue des Etudes grecques) il y a certains indices qui permettent de soupçonner des visées du Phanar sur l'Eglise d'Ochrida, mais ceci ne démontre pas, comme l'affirme Péchayre, que cette Eglise a été sous la juridiction du patriarche de Constantinople jusqu'à la mort du grand vizir Mehmed Sokolovitch (1579). En ce qui concerne le fait que des ecclésiastiques du diocèse de Constantinople réussissaient à occuper le trône archiépiscopal d'Ochrida et les trônes épiscopaux de son diocèse, ceci s'explique par la chasse aux dignités si habituelle à cette époque, et qui, dans ce cas particulier, était souvent couronnée de succès, la langue grecque étant, elle aussi, admise dans le diosèse d'Ochrida comme langue ec-

clésiastique officielle, de sorte qu'il existait un échange de clergé entre les Eglises orthodoxes où la langue liturgique était le grec. Des prêtres passaient également du diocèse d'Ochrida dans celui de Constantinople comme cela s'était fait à l'époque byzantine.

On ignore à quel moment précis le patriarche de Constantinople se posa comme but l'anéantissement du patriarcat d'Ochrida; on sait seulement que dans la seconde moitié du XVII siècle, des prélats et des notables du diocèse d'Ochrida frayèrent la voie aux aspirations du Phanar qui, encouragé par les succès obtenus, poursuivit avec encore plus de ténacité son but — l'accaparement de l'Eglise d'Ochrida.

Iordan Trifonov, La rédaction serbo-bulgare dans l'ancienne littérature des Slaves du Sud.

M-r I. Trifonov s'élève contre la coutume qu'ont beaucoup d'historiens littéraires de dire au sujet des monuments slaves du sud qui ne contiennent pas ѫ, mais où au lieu de ѫ se trouve у et au lieu de ѧ la lettre є, qu'ils sont de rédaction ou recension serbe. Cette dernière qualification convient seulement quand un monument en plus de l'absence des nasales ѫ, ѧ contient d'autres particularités serbes, dont la plus apparente est le remplacement des anciennes lettres bulgares ъ, ь dans le corps du mot (mais non pas dans les groupes trt tlt), par *а*: дажд au lieu de дъждъ, сан au lieu de сънь, дан au lieu de дьнь, старац au lieu de старьць, etc. Si dans quelque monument il n'existe pas une lettre nasale, mais quelques autres particularités bulgares, notamment si les lettres ъ, ь sont conservées ou si ъ est remplacé par *о*, ь par *е*, ѣ reste à son ancienne place ou est employé dans le sens de ꙗ, les groupes tj, dj communs au temps préhistorique à toutes les langues slaves sont remplacés par *щ*, *жд* etc., on doit dire pour ce monument qu'il est de rédaction serbo-bulgare et non serbe.

Comme exemples de monuments de rédaction purement serbe, M. Trifonov indique un texte de psautier écrit au XVII siècle et imprimé par Vouk Karadjitch en 1857, l'édit du ban de Bosnie Kouline de 1189 et un complément à un évangile de 1393.

Quant à la désignation „rédaction serbo-bulgare" elle doit être aussi employée dans les monuments où les anciennes nasales ne manquent pas complètement, c. à d. ont été conservées à certains endroits. Passant en revue les monuments les plus importants de l'ancienne littérature serbe, M. Trifonov arrive à la conclusion qu'à de rares exceptions près, leur rédaction est serbo-bulgare et non pas purement serbe. Il cite comme exemple la „Lestviza" (klimax) extraite de Iohannes Climax, l'apographe du „Chestodnev" de Ioan, exarque bulgare, fait par le grammairien serbe Théodore en 1263, le Nomokanon lié au nom de saint Sava, la Vie de saint Siméon (Stéphan Néman) écrite par ses fils Stéphan Pervovéntchani et saint Sava, les Vies de saint Siméon et de saint Sava écrites par Domentian et enfin le célèbre recueil serbe de Vies des Saints connu sous le nom de Rodoslov ou Tzarostavnik.

Après avoir constaté, en se basant sur les monuments ci-dessus cités,

que dans l'ancienne littérature serbe la rédaction purement serbe a été remplacée par la rédaction serbo-bulgare non pas seulement dans les livres liturgiques et dans les livres canoniques, mais aussi dans les livres hagiographiques-historiques, M. Trifonov indique les causes de cette substitution.

Plus loin, il s'arrête plus longuement au renforcement sous le despote Stéfan Lazarévitch (1389—1427) de la rédaction serbo-bulgare dans les ouvrages des écrivains bulgares et serbes appelés du Mont Athos en Serbie, et particulièrement dans ceux du fameux écrivain bulgare Constantin philosophe Kosténetchki. Dans ces œuvres est rétabli jusqu'à un certain point l'emploi de ъ et de quelques autres lettres vieux bulgare (ѣ, ы, ѕ) de sorte que se trouve renforcée la rédaction serbo-bulgare avec ъ, ь, — rédaction désignée sans aucun fondement par quelques slavistes sous le nom de rédaction de Ressava. M. Trifonov s'élève contre l'habitude de relier le nom de Constantin Kosténetchki avec le monastère de Ressava, Constantin ayant travaillé non pas dans le monastère de Ressava, mais à la cour du despote Stéphane comme précepteur et „prévodnik" dans le sens d'interprète. Après que le monastère de Ressava, ruiné en 1439, fut restauré dans le première moitié du XVIII siècle, on y écrivit des livres non pas dans la rédaction renferment ъ, ѣ, mais dans la rédaction purement serbe qui n'a rien de commun avec Constantin Kosténetchki. Cette nouvelle rédaction serbe a eu une influence sur quelques „damaskini" bulgares de l'ouest du XVIII siècle; cependant, dans les livres imprimés en langue ecclésiastique de la fin du XV siècle et du XVI siècle, la rédaction est non pas purement serbe mais serbo-bulgare.

M. Trifonov termine son étude en s'arrêtant sur les désignations: „rédaction bulgare du nord-ouest" et „rédaction bulgare du sud-ouest" que le professeur S. Mladénov propose pour les livres écrits dans les régions des parlers où on prononce ѵ au lieu de ѫ. Il indique les inconvénients de leur emploi et recommande pour les monuments dans ce parler, également, la désignation „rédaction serbo-bulgare."

Cyrille Mirtchev, Le premier maître de langue hellénique dans la ville de Véliko-Tirnovo, Ivan Siméonov Makédonetz.

Dans les nombreuses écoles grecques dispersées dans les terres bulgares au siècle dernier les instituteurs n'étaient pas exclusivement des Grecs. Une grande partie d'entre eux étaient des Bulgares qui avaient reçu leur instruction en Bulgarie, en Grèce, à Constantinople ou aux îles. Les cas ne sont pas rares où des maitres de langue grecque, de nationalité bulgare, étaient inspirés par les sentiments patriotiques les plus ardents. La plupart étaient des admirateurs sincères de la culture hellène et croyaient qu'en la répandant ils employaient le meilleur moyen pour arracher le peuple bulgare aux ténèbres de l'ignorance. Au nombre de ces maîtres de grec de nationalité bulgare se trouvait Ivan Siméonov Makédonetz, le premier maître de langue hellénique à Tirnovo. Ce maître d'école, né dans un village de la Macédoine de l'est, Tarlis (région de Névrokop), éveille notre intérêt non seulement parce qu'il est un des plus anciens hellénistes bulgares, mais aussi parce qu'il s'est occupé de travaux littéraires. Quoique

ses oeuvres aient eu un caractère exclusivement didactique-religieux et aient été écrites en grec, de sorte que leur influence sur les intellectuels de l'époque a été très faible, Ivan Siméonov reste pour nous une des figures les plus caractéristiques de l'époque. Il a été, d'ailleurs, de ces maîtres helléniste qui, tout en étant fascinés par la culture hellène, aimaient profondément leur peuple et leur patrie.

Dans une de ses oeuvres restée presque inconnue „Le Guide de la Piété", publiée à Constantinople en 1850, Siméonov nous donne quelques détails intéressants sur sa vie. Le plus important dans ce livre c'est le sermon de Siméonov par lequel il encourage les villageois de Tarlis à ouvrir de nouveau et à entretenir l'école grecque qu'ils avaient fermée. Nous apprenons que dans ce village de Tarlis avait existé une école grecque dont la gloire s'était répandue dans toute la Macédoine de l'est. Les ennemis de cette école, c'étaient l'éveil du sentiment national chez les Bulgares de la région et la haine qui commençait à cette époque à se manifester dans toutes les terres bulgares contre le grécisme. Que Siméonov s'opposât à l'influence de ces souffles modernes, cela ne doit pas nous étonner. C'est facilement explicable pour cet intellectuel qui pendant de si nombreuses années avait puisé toute sa nourriture spirituelle dans les livres grecs. Il vivait en dehors de cette atmosphère nouvelle qui préparait le reveil de notre peuple. Nature profondément religieuse, Siméonov passait une grande partie de sa vie dans les monastères, absorbé dans la lecture des livres religieux grecs. Cependant, certains indices permettent de croire que chez Siméonov aussi il se produisit plus tard un revirement, et que les pionniers pour le triomphe de l'instruction nationale bulgare trouvent enfin des sympathies même chez le maître helléniste.

L'intéressant sermon dont il est question est reproduit ici dans la traduction bulgare.

V. Karamanov, Souvenirs des dernières journées passées à Koukouch en 1913. (II).

Le combat devant Koukouch continua avec le même acharnement le 21 juillet. Le mouvement d'encerclement de l'armée grecque par la rivière Galik devenait menaçant pour les défenseurs de Koukouch. Les faibles renforts qui venaient d'arriver ne pouvant améliorer la situation, le commandant du front de Koukouch, le général Sarafov, commanda une retraite stratégique, et l'armée occupa une nouvelle position au nord de Koukouch. La ville fut abandonnée par toutes les autorités militaires et civiles.

Vers huit heures du soir des pentes de la montagne de Kroucha, les soldats et les habitants qui avaient quitté leurs foyers virent s'élever au-dessus de Koukouch et autour de la ville d'immenses nuages de fumée. Puis les flammes embrasèrent le ciel. „Koukouch brûle!". Les fuyards commencèrent à crier et à pleurer de désespoir.

St. Tchilinguirov. Documents relatifs aux évêchés de Skopié et de Nich.

Le métropolite de Dorostol-Tcherven Grigori a été un des prélats qui jouissait de la plus grande autorité auprès de l'Exarchat bulgare avant et après la libération. Dans les archives de Roustschouk, S. Tchilinguirov a trouvé beaucoup de lettres se rapportant à la vie dans les évêchés de Skopié et de Nich au cours des années 1874 et 1875. Les documents publiés ici sont des lettres de l'évêque Kyrille qui dirigeait l'évêché de Skopié et de la municipalité de la ville de Vrania qui entrait alors dans l'évêche de Skopié. Les solliciteurs prient le métropolite Grigori de les aider à combattre l'action antibulgare du métropolite grec de Skopié Paissi et la propagande serbe à Vrania.

Résumés des Comptes rendus et Nouvelles littéraires.

M. Arnaoudov, L'exarque Iosiph et la lutte culturelle bulgare après la création de l'Exarchat. T. I, Sophia 1940. Compte rendu d'Iv. S.

L'œuvre de l'exarque bulgare Iosiph est étroitement liée à l'histoire contemporaine du peuple bulgare et spécialement de la Macédoine. Entre autres sources, M. Arnaoudov a eu entre les mains le journal que l'exarque a écrit jusqu'en 1911. En douze chapitres, M. Arnaoudov décrit la vie et l'œuvre de ce grand prélat qui est né dans la petite ville de Kalofer et a fait ses études à la Sorbonne de Paris.

L'activité sociale de Lazar Iovtchev (tel est le nom laïque de l'exarque Iosiph) a commencé à Constantinople en 1870, au moment de l'institution de l'Exarchat bulgare. Lazar Iovtchev écrivit alors un article sur la tâche du Concile qui venait d'être convoqué, article inséré dans le journal Makédonia. Il devint plus tard rédacteur de la revue „Tchitalichté" où il publia des études remarquables. Il fut l'initiateur de la fondation de la „Makédonska Droujina" (1872) dont le but était de répandre l'instruction en Macédoine.

Le 12 janvier 1872, Iovtchev fut nommé secrétaire de l'Exarchat et le 23 septembre de la même année il entra dans les ordres sous le nom de Iosiph. Il occupa ensuite le poste de protosincelle de l'Exarchat, fut ensuite élu métropolite d'Andrinople, mais ne reçut pas le bérat pour cet évêché.

Le 2 février 1876, Iosiph fut sacré métropolite de Lovetch. C'est avec beaucoup de tact qu'il réussit à surmonter toutes les difficultés suscitées par les Turcs durant l'année sanglante (l'année de l'insurrection d'avril).

Le 24 avril 1877, Iosiph est élu exarque bulgare à la place de l'exarque Antim, déstitué sur le désir des Turcs. A partir du 15 mai 1877, Iosiph occupe le trône de l'Exarchat bulgare à Constantinople.

La guerre russo-turque ne permit pas à l'exarque Iosiph de développer une grande activité. Le congrès de Berlin morcela les terres bulgares et l'Exarchat bulgare en souffrit beaucoup. Il n'y avait plus un seul évêque bulgare en Turquie. En fait, l'exarque n'avait plus aucune juridiction en

Macédoine. La Sublime Porte entravait tout développement intellectuel de la population bulgare dans la Turquie d'Europe. Elle avait d'ailleurs l'intention d'annuler le firman du sultan Abdul Assis relatif à l'institution de l'Exarchat bulgare. L'exarque Iosiph passa de très pénibles années à Constantinople, où il résidait sans être reconnu comme chef spirituel d'une Eglise. Enfin en décembre 1883, le sultan Abdul Hamid lui reconnut ce titre et promit de donner des bérats pour des évêques bulgares à Ochrida et Skopié. Cependant aucun bérat ne fut promulgué, le patriarcat de Constantinople agissant contre l'exarchat, et les démarches énergiques de Iosiph en 1884 et 1885 ne furent pas couronnées de succès.

L'activité de l'exarque Iosiph après 1885 sera décrite dans le tome suivant.

Dimitre Iaranov, La Thrace égéenne et la Macédoine littorale. Dans l'annuaire de la faculté historico-philologique, XXXIV, Sofia, 1938. Compte rendu de L. Dinev.

Cet ouvrage est le fruit des voyages de l'auteur en 1936 et 1937 à travers la Thrace égéenne et la Macedoine littorale. Dans l'introduction, il définit les notions Thrace et Macédoine et démontre qu'entre ces deux contrées on ne peut tracer que des frontières conventionnelles. Dans le chapitre „Caractères fondamentaux physico-géographiques de la Thrace égéenne et de la Macédoine lit.orale", il donne un tableau très clair du développement morphotechtonique des plus importantes unités morphologiques: la chaîne de l'Olympe, Kambounitza, Doksa et Dourla, le golfe de Salonique, la plaine de Salonique et le lac de Pazar, Hortatch, le lac de Lagadina et le lac de Béchik, la terre basse de Koukouch, etc., jusqu'au delta de la Maritza.

Dans la seconde partie sont étudiés les rapports antropogéographiques entre la Thrace égéenne et la Macédoine littorale. M. Iaranov examine d'abord la question de la population. Aujourd'hui, dans la Macédoine littorale vivent environ 200,000 Bulgares, dans la Thrace égéenne un très petit nombre de Bulgares, en général en Grèce environ 330,000 Bulgares (en comptant ceux de la Macédoine sous domination grecque).

M. Iaranov décrit ensuite le développement et le type des localités (villes et villages), l'agriculture, l'industrie et le commerce.

A la fin de l'ouvrage sont annexées des esquisses qui illustrent le texte.

Joachim H. Schultze, Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthrakiens mit besonderer Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie. Petermanns Mitteilungen, Erg. — H. 233. In-4°, 441 pp. 1937. Compte rendu de D. Jaranov.

On ne peut dire que cette volumineuse œuvre a rempli la tâche que s'est proposée l'auteur. Cela est dû au fait qu'il ne connait pas suffisamment la région, encore moins ses habitants et surtout ceux qui ont été contraints de se réfugier en Bulgarie et en Turquie. Il ne possède donc pas la clef qui lui permettrait de comprendre l'évolution du paysage. S'il avait eu cette

possibilité, il n'aurait certainement pas donné cette importance à la colonisation moderne, comparée par lui très maladroitement avec les colonisations en divers pays, même avec la colonisation en Sibérie.

Les données sur les conditions physiques dans les régions étudiées ne sont pas, elles non plus, fondées sur des bases solides. L'auteur nous donne des esquisses morphologiques fondées souvent seulement sur des observations faites avec le binocle de très loin ou même uniquement sur l'étude des cartes.

Le climat du pays est bien étudié, mais on s'étonne de voir dans le chapitre consacré à la biogéographie l'affirmation que la région étudiée se trouve à la limite méridionale de la région des forêts.

Il y a des données très intéressantes dans le chapitre consacré à l'étude systématique des différentes pays colonisés. On doit souligner le fait que dans les descriptions des différents villages, la population „slave" est nommée simplement „bulgare", tandis que dans les aperçus généraux l'auteur n'ose dire que „Slaves de Macédoine", évidemment pour ne pas se voir fermer tout accès dans les régions de l'État hellénique.

Enfin on peut dire que le chapitre qui traite de l'économie du pays est assez bien fait, mais surchargé de données qui n'ont aucun rapport avec la „Nouvelle Grèce". Il était absolument superflu de raconter l'histoire de la cigarette dans une œuvre de géographie régionale.

Léon Beaulieux, Des noms de famille en bulgare. Revue des Etudes slaves T. XIX. fascicules 1 et 2. Paris, 1939. Compte rendu d'Iv. S.

Dans cet article, l'éminent linguiste L. Beaulieux, excellent connaisseur de la langue bulgare et membre honoraire de l'Institut Macédonien, a étudié la question de la formation des noms patronymiques bulgares. Il trouve des analogies et des différences dans l'onomastique bulgare. Dans l'onomastique bulgare, M. Beaulieux discerne avec raison trois phases de développement: jusqu'à la libération de la Bulgarie (1878), jusqu'à la fin de la guerre mondiale (1918) et à partir de la guerre mondiale jusqu'aujourd'hui.

L'auteur du compte rendu dit qu'en ce qui concerne la première période, qui se distingue par son caractère arbitraire dans la formation des noms de famille, on pourrait découvrir quelques données dans de plus anciens documents bulgares.

L'imprécision de l'onomastique bulgare a été reconnue déjà en 1880 quand fut promulguée la loi sur la tenue obligatoire de régistres officiels sur l'état matériel des citoyens. En 1907 fut promulguée la loi sur la personne civile en vertu de laquelle dans l'acte de naissance devait être inscrit le prénom de l'enfant, le prénom et le nom de famille des parents. La pratique des noms exacts composés de trois éléments (prénom, nom du père et nom du grand-père) a été établie par les autorités militaires, et après la guerre mondiale, aussi par les autres administrations, le troisième élément devant être le nom de famille.

La question est étudiée par M. Beaulieux avec compétence, d'une façon attrayante et avec beaucoup de sympathie pour le peuple bulgare.

Critiques roumaines sur le livre du professeur A. Bélitch „Galički dijalekat“ dans la revue Byzantion, XIV, 1939.

Le philologue roumain, le professeur T. Capidan, rejette dans une notice critique la théorie du professeur serbe Bélitch soutenue dans son livre „Le dialecte de Galitchnik.“ M. Capidan dit qu'il y a des différences de vues entre les linguistes serbes et les linguistes bulgares en ce qui concerne le caractère des parlers slaves de Macédoine.

„La vérité, dit-il, c'est que dès les plus anciennes études scientifiques faites sur ces parlers, comme p. ex., celles de V. Oblak (Archiv f. sl. Phil., XVII), on les a toujours considérés comme appartenant à la langue bulgare. De plus, les populations slaves de Macédoine parlant ces dialectes se reconnaissent bulgares. Ils s'appellent B u g a r i (Bulgares), non S r b i (Serbes), et les autres populations de Macédoine, comme par exemple, les Macédo-Roumains les apellent V u r g ă r i, un nom emprunté au grec, qui veut dire Bulgares. Un ouvrage publié par M. A. Belić, G a l i č k i D i j a l e k a t (le dialecte de Galičnik), Belgrade, 1935, traitant du parler de Galičnik, un grand village situé dans la région de Débère (Dibra), se propose de reprendre la discussion sur l'origine de ces dialectes. Nous n'avons pas l'intention d'entreprendre ici un examen critique de toutes les interprétations que l'éminent linguiste de l'Université de Belgrade consacre aux faits de langues. Il donne une analyse détaillée de toutes les questions concernant la structure grammaticale du parler étudié, en arrivant à la conclusion que dans la péninsule des Balkans il y a deux dialectes slaves: l'un méridional, qui comprend la région située entre les villes de Débère, Ochrida, Resna, Bitolia et s'étend au Sud, jusqu'à une ligne Salonique-Castoria (Kostur); l'autre septentrional, d'après l'auteur, le vrai parler macédonien (pravi makedonski dialekat) qui s'étend au Nord, au delà de la région occupée par le dialecte méridional, en comprenant les centres principaux de Prilep, Veles, Skoplje, Kočani, Štipe, Tetovo, etc. Le premier tient de la langue serbe, dérivant du grand groupe dialectal „štokavština.“ La différence entre l'un et l'autre consiste dans le traitement de *dj tj* qui ont donné *št žd* dans les parlers méridionaux et *ć ǵ* dans ceux du Nord, bien entendu avec des passages de formes d'un dialecte à l'autre. Quant à la question de la réduction des voyelles inaccentuées, de la morphologie avec sa déclinaison analytique, de l'article post-positif, et enfin du système d'accentuation différent de celui du serbe, ensemble de phénomènes qui existent en bulgare et manquent en serbe, tout cela ne présente pour l'auteur qu'une importance secondaire. Je pense que c'est justement dans cette partie de la grammaire qu'on doit chercher l'origine des parlers de Macédoine, qui ne peut être autre que bulgare.“

D. A. Xanalatos, Beiträge zur Wirtschafts und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida (Dissertation, München 1937, 87 SS). Compte rendu d'Iv. Douitchev.

La correspondance de l'archevêque d'Ochrida Théophylacte représente une des sources principales pour l'étude de l'histoire byzantine de

la fin du XIe siècle et le commencement du XIIe siècle. Aussi l'idée de M. Xanalatos d'étudier les lettres de Théophylacte en connexion avec l'histoire économique et sociale de la Macédoine au moyen âge est-elle excellente. Le savant grec a indiqué les grandes difficultés qu'il faut surmonter quand on procède à l'étude de la correspondance de Théophylacte. C'est, tout d'abord, le manque d'indications chronologique précises sur les lettres. Sur ce point, M. Xanalatos a suivi les recherches du prof. V. N Zlatarsky et du métropolite Siméon. Beaucoup plus compliqué est le problème du texte même des lettres de Théophylacte. Mgr. Siméon avait proposé certaines émendations et M. Xanalatos en a ajouté d'autres. Quelques extraits des lettres de Théophylacte, dans l'étude „en préparation" qu'on se proposait de donner dans le „Corpus Bruxellense historiae byzantinae" ont confirmé l'opinion qu'une revision complète du texte sur la base des manuscrits conservés est nécessaire. A ce propos il faut signaler deux contributions importantes, dues à Mme Alice Leroy — Molinghen.

Dans le compte rendu est donné un abregé du contenu de l'étude de M. Xanalatos avec quelques notes critiques. Remarquable est, entre autre, le chapitre du livre du Xanalatos où celui-ci étudie les differents impôts indiqués dans les lettres de Théophylacte.

Aux indications de M. Xanalatos — très riches et abondantes, d'ailleurs — on peut ajouter quelques autres, puisées à des sources historiques d'origine bulgare. On peut aussi enrichir en quelques endroits, les indications bibliographiques de l'auteur. Après avoir fait quelques observations critiques sur l'étude de M. Xanalatos, l'auteur du compte rendu dit qu'il faut reconnaître que M. Xanalatos a donné au monde savant une contrilution importante à l'histoire culturelle de la Macédoine au cours du moyen âge.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1940

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1940

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Ив. Снѣгаровъ, Къмъ историята на Охридската архиепископия-патриаршия (III) 1

Кир. Мирчевъ, Къмъ разчитането на българския текстъ въ Даниловия четиреезичникъ 36

В. Бешевлиевъ, Плиска въ географски карти отъ XVII и XVIII в. . . 43

Н. П. Благоевъ, Държавнитѣ преврати въ България въ втората половина на VIII в. 51

Д. П. Димитровъ, Медалионътъ като надгробенъ паметникъ въ долината на Срѣдна Струма презъ римската епоха 62

П. Крусевъ, Началото на македонския въпросъ въ България. Благотворителнитѣ комитети „Единство“ 83

Ст. Чилингировъ, Документи за Скопската и Нишката епархия (II) . . 109

Рецензии и книжовни вести

Ст. Романски, Любомиръ Милетичъ, човѣкъ, ученъ, учитель и общественикъ. София 1940. Рец. К. Мирчевъ 125

Проф. О. Лотоцькій, Автокефалія, т. II. Нарис історіі автокефальних церков. Варшава 1938. Рец. Ив. С. 126

Дим. Йоцовъ, Русия и България (вчера, днесъ и утре). София 1940. Рец. Ив. С. 130

П. Динековъ, Софийски книжовници презъ XVI в., I. Попъ Пѣю, София 1939. Рец. Ив. С. 133

Г. Гжлъбовъ, Османотурски извори за българската история, св. I. София 1938. Рец. Н. П. Благоевъ 135

Велчо Велчевъ, Константинъ-Кирилъ и Методий въ старобългарската книжнина. Първо българско царство. София 1939. Рец. Д. Ивановъ 137

Jon I. Russo, Macedonica (osservazioni sulla lingua e l'etnografia degli antichi Macedoni). Ephemeris Dacoromana, VII (1938). Рец. Д. В. . 140

Жоржъ Нуряжанъ, Приятели на България. София 1940. Рец. К. Младеновъ 140

Mazedonien. Leben und Gestalt einer Landschaft. Berlin 1940. Рец. Д. Ярановъ 142

Френско резюме на съдържанието на книгата 146

Вести отъ Института 154

TABLE DES MATIÈRES

Page

Iv. Snégarov, Apport à l'histoire de l'archevêche-patriarcat d'Ochrida (III) (suite du numéro 2, A. XII de la Revue Macédonienne) . . 1

K. Mirtchev, Apport à la lecture du texte bulgare du „Tchetiriezitchnik" du Daniïl 36

V. Bechevliev, Pliska sur les cartes géographiques du XVII et du XVIII siècle 49

N. P. Blagoev, Les coups d'État en Bulgarie dans la seconde moitié du VIII siècle 51

D. P. Dimitrov, Le médaillon comme monument funéraire dans la vallée de la Strouma moyenne à l'époque romaine 62

P. D. Kroussev, Les origines de la Question Macédonienne en Bulgarie. Les comités de bienf aisance „L'union" 83

St. Tchilinguirov, Documents sur lec éparchies de Scopié et de Nich (II) 109

Comptes rendus et nouvellec litteraires

St. Romanski, Lubomir Miletitch, l'homme, le savant, le maitre, l'homme social. Sofia 1940. C. r. de K. Mirtchev 125

Prof. O. Lototzki. L'Autocéphalie, t. II. Aperçu sur l'histoire des eglises autocéphales (en langue ukraïnienne). Varsovie 1938. C. r. d'Iv S. 126

Dlm. otzov, La Russie et la Bulgarie (hier, aujourd'hui et demain). Sofia 1940. C. r. d'Iv. S. 130

P. Dinekov. Les écrivains de Sophia au XVI siecle. Le pope Peyo. Sofia 1940. C. r. d'Iv. S. 133

G. Guelebov, Les sources osmanli turques pour l'histoire de la Bulgarie. Fasc. I. Sofia 1938. C. r. de N. P. Blagoev 135

Veltscho Veltchev, Constantin-Cyrille et Méthode dans la littérature vieux-bulgare. Le premier royaume de Bulgarie. Sofia 1939. C. r. de D. Ivanov 137

Jon. J. Russo, Macedonica (osservationi sulla lingna e l'etnografia degli antichi Macedoni). Ephemeris Dacoromana, VII. C. r. de D. V.. . 140

Georges Nouridjian, Les amis de la Bulgarie. Sofia 1938. G. r. de K. Mladenov 140

Mazedonien, Leben und Gestalt einer Landschaft. Berlin 1940. C. r. de D. Jaranov 142

Resumés des articles de la Revue en français 146

Resumés des comptes rendus et nouvelles litteraires 150

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ОКОПИЕ

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ—ПАТРИАРШИЯ[1]

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

III.

Péchayre не е съгласенъ съ мене и по друга точка, която засѣга Римската църква. Той отбива не безъ язвителность всѣко мое твърдение, неблагоприятно за Ватикана. Той признава факта, че въ 1556 год. (напечатано у него 1566 год.) билъ изгоненъ отъ Месина (Сицилия) тамошниятъ православенъ епископъ Памфилъ[2], но не поради стремежа на папата да подчини православнитѣ общини въ Италия. Споредъ него, „по-право би било да се каже, че самиятъ охридски архиепископъ Паисий е виновенъ за това отстранение“, защото „въ сжщата 1566 год.“ той назначилъ Тимотея за италийски митрополитъ (не „епископъ“) вмѣсто починалия Пафнутий, който билъ поставенъ на сжщата длъжность въ 1548 год. отъ охридския архиепископъ Прохоръ. При това Прохоръ и Паисий признавали юрисдикцията на папата (п. сп., стр. 197).

Péchayre е сбъркалъ датата за изгонването на епископа Памфилъ и отъ тамъ иде отчасти погрѣшното му разсжждение. Когато Тимотей билъ назначенъ, 10 години сж били изминали отъ изгонването на Памфила. Освенъ това Памфилъ билъ епископъ на сицилийскитѣ православни християни, а Тимотей билъ поставенъ за митрополитъ на всички православни общини въ Италия, Малта, Далмация и другитѣ западни страни. Епископъ Памфилъ щѣлъ да остане като подведомственъ на тамошния митрополитъ, както навѣрно билъ и въ времето на Тимотеевия предшественикъ, митрополитъ Пафнутий (1548—1566).

Твърдението, че охридскитѣ архиепископи Прохоръ

---

[1] Вж. Македонски прегледъ, год. XII, кн. 2.

[2] Срв. м. тр., История на Охр. архиеп. патриаршия, стр. 31.

и Паисий сж признавали властьта на папата, не почива на безспорно основание. Известни сж петь писма въ връзка съ назначаването на Пафнутия за италийски митрополитъ[1]. Отъ тѣхъ Péchayre има предъ видъ само писмото на архиепископъ Прохора до кардиналъ Santa Croce отъ априлъ 1548 год.[2] Отъ неговото писмо отъ априлъ 1548 г. до папа Павелъ III узнаваме, че преди 12 години (1536 г.) „гърцитѣ" отъ Сицилия, Апулия и Калабрия единодушно избрали синайския иеромонахъ Яковъ и го изпратили при архиеп. Прохора съ молба да го ржкоположи за епископъ. Архиепископъ Прохоръ ржкоположилъ Якова за „митрополитъ на гърцитѣ и албанцитѣ въ Сицилия, Апулия, Калабрия и цѣла Италия и Западъ"[3]. Следъ смъртьта на митр. Якова, нѣкой си отъ гръцка народность е действувалъ въ Piceno (вѣроятно за да бжде избранъ за италийски митрополитъ), но гърцитѣ и албанцитѣ отъ тия италийски области въ общо събрание избрали синайския иеромонахъ Пафнутий[4], родомъ отъ о. Кипъръ и ржкоположенъ въ све-

[1] Иванъ Дуйчевъ, За правата на охридскитѣ архиепископи, въ Известия на историческото дружество въ София. 1937, стр. 162—167: едно на православнитѣ жители въ гр. Анкона отъ 15. IV. 1543 г. до охридския архиеп Прохоръ, 3 писма на архиеп. Прохора отъ априлъ 1548 г. (1 до папа Павелъ III, 1 до кардиналъ Санта Кроче и пълномощно за Пафнутия) и 1 частно писмо на Пафнутия до неговия приятель Iosaf. Прохоровото писмо до кардиналъ Санта Кроче се намира въ Ватиканската библиотека и е написано на гръцки езикъ, а другитѣ 4 документи — въ Венецианската народна библиотека (сбирка Podocataro) и три отъ тѣхъ (анконското писмо, пълномощното за Пафнутия и писмото на Пафнутия) сж дадени на италиянски езикъ отъ една и сжща ржка, а писмото до папата — на латински. Може да се мисли, че венецианскитѣ документи представлявать преводи отъ гръцки (срв. Дуйчевъ, п. ст., стр. 160).

[2] П. сп., стр. 166—163, № 3.

[3] Notum itaque — пише Прохоръ на папата — tibi sit, sanctissime pater, annum esset iam duodecimum ex quo Greci, quo in Sicilia, Appuliaque et Calabria degunt, hominem Iacobum nomine. sacri montis Sinai sacerdotem vite ac morum probitate ornatum religioneque insignum, ad me miserunt, ut eum ab ipsis communi omnium assentione ex omnibus unum electum, dignitate insignirem et ad episcopalem sedem proveherem, et quod is eo dignus esset munere, omnes uno ore testati sunt. Quocirca illum ego Sicilie, Appulie, Calabrie et totius Italie et Occidentis Grecorum et Albanorum metropolitanum declaratum consecravi (п. сп., стр. 164—165).

[4] Quo demum Iacobo vita functo quicquid Grece nationis in Piceno, Italie regione, agit; (deinde) alterum et vite honestate et morum probitate preditum, Paphnutium nomine, et hunc sancti montis Sinai sacerdotem monachum, in communi conventu (к. м.) metropolitanum sublegerunt atque ad me miserunt. . . (с. писмо, стр. 165).

щенически чинъ отъ антиохийския патриархъ Доротей[1] (III ?)[2]. Най-напредъ той билъ изпратенъ въ Пелопонесъ[3] при метоно-коронския митрополитъ, за да го ржкоположи за епископъ, но този митрополитъ му отказалъ[4]. Следъ това, навѣрно по настояване на ония, които произхождали отъ Албания и Македония[5], 35 първенци отъ Анкона и др. мѣста[6], отъ името на цѣлото гръцко-албанско население, изпратили иеромонахъ Пафнутия въ Охридъ съ писмена молба отъ 15. IV. 1543 г., проникната съ голѣма почитъ къмъ охридския архиепископъ[7], за да го ржкоположи въ епископски чинъ[8]. Пафну-

---

[1] Въ писмото на анконскитѣ православни: Sia noto a Vostra Santità, como qui (h)a capitato a nuj in Ancona il presente sacerdote monacho et spirituale presbitero dominus Pafnutius Ciprioto, il quale è obediente de la monarchia solita de Santo monte Sina. consacrato de sacerdote monacho de santissimo beato Doroteo patriarcha de magna Dei civitate Antiochia (п. п., стр. 162).

[2] Срв. Дуйчевъ, п. сп., стр. 153, заб. 3.

[3] За това отклонение отъ Охридската църква ще да сж повлияли гърцитѣ, които произхождали отъ Гърция и имали тѣсни връзки съ Пелопонесъ. Нѣкои отъ подписалитѣ анконското писмо до архиеп. Прохора сж посочили родното си мѣсто: Bartholomeo Pulici отъ Родосъ, Nicolo Zeleme отъ Арта, Nicolo Roditi, Ioannis Spiritualis de Coron, Theofilacto Moratis, (=*Μωραΐτης*?), Iacomo Ciprioto, Fran(ces)co Athineo, Michele Co(n)togonatos Roditi (п. сп., стр. 163—164).

[4] Това съобщаватъ анконци на архиеп. Прохора: per questo s'ha moso andare al mitropolita de Motho Koron, et nuj l'avemo dato suplica...; no(n) ce ha obedito.

[5] Анконското писмо е подписано отъ Stamatis Zais отъ Аргирокастро, Dimitri Castoriano, Andrea Avloniti Aromaticos, Nicolo Michali Alexi Avlonitis, Димитрий (?) отъ Сервия (ta Servia — *τὰ Σέρβια*), Petrostefano de Avlona (п. сп., стр. 163—164).

[6] Писмото е подписано и отъ Ioan(n)es Palanganos (de) Fiorenza, Comnlnos Aliluias, вѣроятно отъ Венеция.

[7] Не го назовавать по име. Може би анконци не сж знаели, кой е билъ охридски архиепископъ въ това време. Тѣ го наричатъ светейши: Santissimo nostro signor et domino archiepiscopo de Ochrida et de tuto il continente, adoramo et osculamo la tua santa mano. Вж. и тукъ, забел. 1 и 8.

[8] Par questo — казватъ тѣ — havemo dato libertà tutti quanti siamo sotoscriti, similiter et comune populo, a questa testificatione dano per eso, como è degno de archipresbiterale, et mandamolo ali santi et preciosi manj Sanctitatis Vestre, a concenderli la benedictione et gratia de archipresbiterale che domanda, et cusi lo testificamo tutti et paisani et furistieri p(er) degno arciprete et suplicamo et oramo la Santità Vostra de no(n) lasarlo descontento, a farlo mitropolita... (п. сп., стр. 163).

тий е билъ живѣлъ въ Анкона вече 15 месеци, навѣрно като свещенослужитель на тамошнитѣ православни жители[1]) и се отличилъ като добъръ пастирь[2]). Въ Анкона гръко-албанцитѣ сж имали църква[3]) и, изглежда, община.[4]) По решение на своя Синодъ архиепископъ Прохоръ ржкоположилъ Пафнутия въ епископски чинъ и го назначилъ за митрополитъ на гърцитѣ и албанцитѣ въ Италия, Далмация и въ всички западни страни, като му далъ власть да посещава всички тѣзи области „за душевното спасение на гърцитѣ и албанцитѣ“[5]).

---

[1]) Въ анконското писмо тѣ сж наречена catholici: за добритѣ качества на Пафнутия имало свидетелство de multi et degni de fede testimonii principi catholici che si trovano per tuto; решено било a pigliare la gratia de archipresbiterale p(er) sua salute et de multi catholici (п. сп., стр. 162—163). Тоя терминъ е преводъ на *καθολικοί* въ смисълъ правовѣрни или православни. Ако били римокатолици или униати, тѣ трѣбвало да се обърнатъ къмъ папата, а не къмъ метоно-коринтския митрополитъ и охридския архиепископъ.

[2]) Това свидетелствуватъ анконци. Той билъ de boni custumi e bona vita, pacifico homo et quieto et degno de ogni gratia de spirito santo (п. сп., стр. 162). Затова тѣ рѣшили Пафнутий да получи la gratia archipresbiterale (архипресвитерска благодать), да имъ бжде arciprete (архиерей). Сжщо и въ Прохоровото писмо до папа Павелъ III (вж. тукъ, стр. 2, заб. 4).

[3]) Вартоломей Pulici отъ о. Родосъ, билъ et primo cantore (=*πρωτοψάλτης*) de sopradito mitropoli; Hierolimo Lecavelas — protetore de Santa Anna de Ancona. Clemente ще да е билъ въ административна зависимость отъ Иеролима Lecavelas: подписалъ се con lisentia (= licentia) de sopradito Hierolimo (п. сп., стр. 163).

[4]) Въ анконското писмо има подпись: Duca Procathumenos (*προκαθήμενος*), който ще да е билъ председатель ни гръцко-албанската община въ Анкона.

[5]) . . . et eumque (Пафнутия) — писалъ Прохоръ на папата — ego Grecis quicquid in Piceno et Agrigenti atque Sicilia, Appulia, Dalmatia et Italia omni aut qui usque alibi versus occasum esset, Grecis Albanisque, quod in Italia eorum pauci admodum reperirentur, itemque omnibus oppidatim istis in partibus dispersis metropolitanum prefeci et consecravi, deque convocati cleri nostri concilii sententia ac deliberatione predictorum locorum visitandi potestatem concessimus, quod eum in modum Grecorum et Albanorum animarum saluti optime consultum esse iudicavimus (п. сп., стр. 165). Въ писмото си до Санта Кроче архиеп. Прохоръ нарича Пафнутия: *τὸ ἐμὸν τέκνον καὶ συλλειτουργὸν τῆς ἡμῶν μετριότητος κύριον Παφνούτιον μητροπολίτην Ἀκραγαντίνων, Ἀγκῶνος καὶ Μάρκας* (п. сп., стр. 165). Изглежда странно, че въ две писма отъ една и сжща дата (априлъ 1548 год.) Прохоръ неднакво титулува Пафнутия. Въ писмото си до папата той не споменава Анкона и Марка, а въ писмото си до Санта Кроче — Piceno, Сицилия, Апулия, Далмация и Западъ и представя Пафнутия за митрополитъ на гър-

Въ документитѣ не е посочено въ коя година е станало това. Ако се приеме 1548 г.,[1] както даватъ основание да се мисли Прохо-

[1] Péchayre, п. сп., стр. 197.

цитѣ въ Анкона, Марка и всички околни мѣста: *καὶ ἐφήφησαν αὐτὸν οἱ εὑρισκόμενοι ἄνθρωποι ἐν Ἰταλίᾳ Ῥωμαῖοι, λέγω δὲ Ἀγκῶνος, Μάρκας καὶ ἅπαντα τῆς τοποθεσίας αὐτῶν, διὰ μητροπολίτην καὶ ἀρχιερέα αὐτῶν* (п. сп., стр. 166). Марка е покрайнина, въ която се намира гр. Анкона. Издателътъ Дуйчевъ не се съмнява въ автентичностьта на Прохоровитѣ писма до папата и кардинала (п, сп., стр. 160). Първото писмо, както се каза, е преводъ отъ гръцки оригиналъ, а второто писмо е оригиналъ, както се вижда отъ фотографската му снимка у Дуйчевъ (п. сп., стр. 168). Докато не се намѣри гръцкиятъ оригиналъ, не може да се твърди, че латинскиятъ преводъ на Прохоровото писмо до папа Павелъ III е точенъ и не съдържа прибавки на преводача.

Като се поставя въпроса за автентичностьта на тия Прохорови писма, не може да не се обърне внимание на факта, че въ Италия митр. Пафнутий билъ затворенъ по обвинение, че представенитѣ отъ него удостовѣрителни писма били фалшиви, написани били отъ нѣкой си неговъ приятель И о с а ф ъ (= Иоасафъ). Пафнутий призналъ, че Иосафъ му написалъ пръжка до кардиналитѣ и писмо до папата отъ страна на архиеп. Прохора съгласно съ правото, което му далъ охридскиятъ архиепископъ съ пълномощното писмо: Ma a me — пише Пафнутий на Иосафа — non m' avete scrito altre lettere se non recomandatione a li signori cardinali et reverentia al santissimo papa universale de Roma d i p a r t e d e b e a t o P r o c h o r o (к. м.), secondo la libertà et autorità che me ha dato, como apare in le mie lettere et sue suscritione (п. сп., стр. 169—171). Въ пълномощното му наистина се казва, че той има право да отправя писма като че отъ собствената ржка на Прохора до висши духовни лица и миряни (habia libertà a fare lettera como de nostra propria mano, п. сп., стр. 169). Въ сжщота си писмо Пафнутий съобщава още, че архиеп. Прохоръ му далъ с в и т ъ к ъ б ѣ л и л и с т а, въ които той означилъ само индикта съ зелено мастило, като му позволилъ да пише въ тѣхъ, каквото иска (che scriva quelo che voglio, como ho l'autorità de mio signor, п. сп., стр. 170). Приятельтъ му Иосафъ попълнилъ съ черно мастило само осемь отъ тѣзи листа, сир. написалъ осемь писма, въ които, съ изключение на зеления индиктъ, текстътъ билъ съставенъ отъ него (et vuj non havete fato solo le lettere che havete scrito con inchiostro negro e non altro, ma le suscricione ve li dete io; по-долу: Et sai tu le altre lettere le suscricione che ho in rotulo como havete visto, e havemo cavato solo da quelle suscricione 8 carte bianche: solo havevano le suscritione verde de Prochoro, et non altre lettere).

Въ тритѣ Прохорови писма е означенъ м. априлъ индиктъ VI, като въ писмото до папата е написана и годината 1548, а въ писмото до кардинала годината 7056.

Ако Пафнутий изпратилъ до кардинала и папата писма, написани като че отъ ржката на архиеп. Прохора, като използувалъ неговитѣ, тъй да се каже, бланки, то има основание да се усъмнимъ, че Прохоровитѣ писма

ровитѣ писма до папа Павелъ III и кардиналъ Санта Кроче, то остава загадъчно, защо близу петь години архиеп. Прохоръ

до папата и кардинала сж автентични. Титлата на Прохора въ писмото до папата доста се различава отъ известнитѣ му титли и изобщо отъ титлитѣ на охридскитѣ архиепископи презъ XVI в. Никой охридски архиепископъ не е употрѣбявалъ изразъ magne Bulgarie (*Μεγάλης Βουλγαρίας*). На гръцки обикновено се добавяло: *καὶ πάσης Βουλγαρίας*. Сжщо и имената Влахия и Карабогдания (Blachie, Carapogdanie) не се срѣщатъ. Възможни били само официалнитѣ названия *Οὐγγροβλαχία* и *Μολδοβλαχία*. Името Унгария (Ungarie) никой охридски архиепископъ не е притурялъ въ титлата си. Може би, преводачътъ е разчленилъ *Οὐγγροβλαχία* на две отдѣлни думи: Blachie и Ungarie. Обаче другитѣ различия въ титлата ще да се дължатъ на самия съставитель на писмото. Въ стремежа си да издигне охридския престолъ предъ очитѣ на папата, той преувеличилъ титлата на охридския архиепископъ. Отъ друга страна, като не е билъ самъ охридски свещеноначалникъ, съставителтъ нѣмалъ чувство на мѣрка въ етикетнитѣ изрази и допустналъ католишки форми. Архиеп. Прохоръ, който ни е познатъ съ своя борчески характеръ и съ високо съзнание на своето достоинство, цѣлува свещенитѣ нозе на папата (post venerabilium sanctitatis tue pedum oscula), нарича себе си робъ и синъ въ Христа на папата (Quod autem ad nos attinet perpetui et servi et in Christo filii beatitudinis tue sumus) — думи, които може да се изтълкуватъ въ смисълъ, че той се признавалъ подчиненъ на папата.

Въ писмото до кардинала Санта Кроче, титлата на Прохора е вѣрна: *Πρόχορος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ τῶν λοιπῶν* (п. сп., стр. 166; ср. у мене, п. съч., стр. 378). Тя е почти еднаква съ титлата въ пълномощното за Пофнутия въ ита иянски преводъ: Prochoros miseratione divina archiepiscopo de Prima Iustiniana et de tota Vulgaria, Servia etc. (п. сп., стр. 169). При все това писмото до Санта Кроче едва ли било написано въ охридската канцелария. То по външенъ видъ прилича тъкмо на ония писма, които написалъ Пафнутовиятъ приятель Iosaf: текстъ съ черно мастило и „подписъ“ (дата м. мартъ индиктъ 6) съ зелено мастило (Дуйчевъ, п. сп., стр. 152). Подписътъ се отличава и по почеркъ отъ текста Въ фотографската снимка подписътъ не е поставенъ върху текста (у Дуйчевъ, п. сп., стр. 168). Той е до текста, но все е отдѣленъ отъ него. Само три дълги украсителни черти (две ударения — вария върху *μηνί* и оксия върху *ἀπριλλίου* и удължение на буква *η*, написана като и) сж влѣзли вжтре въ текста. Но това може да се смѣта за указание, че подписътъ билъ сложенъ на просторъ върху празенъ листъ, преди да бжде написанъ текстътъ, който поради своя размѣръ по необходимость трѣбвало да заеме и мѣстото, гдето се прострѣли тритѣ черти, безъ да губи отъ своята четливость (само нѣколко букви се слѣли съ тѣзи линии, но лесно се разбиратъ). Ако текстътъ билъ написанъ по-рано, то Прохоръ не би го зацапвалъ съ подобни украшения на своя подпись-дата. Не зная размѣра на листа. Ако има праздно мѣсто подъ подписа (въ фотогр. снимка това не личи), Прохоръ изобщо би подписалъ датата на по-голѣмо разстояние отъ текста.

отлагалъ да удовлетвори молбата на анконци отъ 1543 год. Въ интереса на Охридската църква било по-скоро да постави замѣстникъ на починалия Яковъ.[1] Съ това тя щѣла да затвърди властьта си върху италийското православно население. Иначе имало опасность просителитѣ и самиятъ имъ избраникъ Пафнутий да дирятъ изходъ другаде. Поради това (ако само годината 1543 въ анконското писмо не е погрѣшно предадена отъ преводача), по-приемливо е да се смѣта, че Пафнутий билъ назначенъ за италийски митрополитъ по-рано, но поради спънки отъ страна на католишкитѣ власти не е могълъ да управлява свободно епархията си и особено да има за постоянно седалище гр. Анкона, който влизалъ въ папската държава. Ние не знаемъ, дали „било необходимо съгласието на римската Курия“ за признаването на епископитѣ, изпращани отъ охридския архиепископъ въ Италия.[2] Изглежда, че за италийския митрополитъ Яковъ, не е било изпълнено това условие,[3] сжщо и за Пафнутовия приемникъ Тимотей.[4]

Друга улика за външенъ произходъ на въпросното писмо е това, че думата *σερβίας* въ Прохоровата титла (надписъ въ писмото) била добавена надъ реда очевидно после, следъ като била написана титлата. Охридската канцелария едва ли би сбъркала тогавашната обичайна титла на охридския архиепископъ, не би пропустнала да означи голѣмата етнографска область въ Охридския диоцезъ — Сърбия, за която Прохоръ водилъ тежка борба и чието име въ единъ свой гръцки подписъ отъ 1540 год. дори поставилъ предъ името България (у мене, п. съч., стр. 378).

Сжщо такава улика като че ли представя титлата на Пафнутия: *μητροπολίτην Ἀκραγαντίνων, Ἀγκῶνος καὶ Μάρκας*. Въ охридската канцелария било прието да се посочватъ въ титлата на италийския митрополитъ областитѣ на епархията му, а не градове (вж. у мене, п. съч., стр. 390, пълната титла на митр. Тимотея). Посочената Пафнутиева титла ще да се дължала на обстоятелството, че той пребивавалъ повече въ тѣзи мѣста: Агригента (въ Сицилия) и Анкона.

Ако и да не може да се приематъ за безспорно автентични, тѣзи документи не трѣбва да се пренебрегватъ, доколкото даватъ сведения за живота на Италийската митрополия. Съставительтъ или съставителитѣ имъ знаели близкото минало на тая епархия и гледали да го представятъ въ свѣтлина, която би подкрепила каузата на Пафнутия.

[1] Péchayre, п. сп., стр. 197.

[2] Дуйчевъ, п. сп., стр. 155.

[3] Въ писмото до папа Павелъ III дори не се загатва, че ржкоположениятъ отъ архиеп. Прохора митрополитъ Яковъ билъ одобренъ отъ папата (срв. п. сп., стр. 165).

[4] Архиеп. Паисий, който го поставилъ за италийски митрополитъ, не говори нищо за отношенията му къмъ папата (вж. грамотитѣ му отъ 1566 год. у Regel, Kurtz et Korablev, Actes de l'Athos, IV, Actes de Zografou, въ Визант. Временникъ, XIII, 1907, прил. № 1 стр. 133—139).

Ако предъ охридския архиепископъ стояло такова формално условие, той трѣбвало да го изпълни преди да назначи новия митрополитъ, а не следъ като го е изпратилъ да заеме епархията си (така би излѣзло, че е станало съ Пафнутия, ако се мисли, че писмата до папа Павелъ III и кардиналъ Санта Кроче му били дадени още при назначението му). Съ други думи, охридскиятъ архиепископъ трѣбвало да иска предварително отъ Ватикана единъ видъ агреманъ, както сега при назначаването на посланици и пълномощни министри, или пъкъ новопоставениятъ митрополитъ да чака въ Охридъ папското съгласие, както въ ново време единъ новоназначенъ митрополитъ не може да заеме катедрата си безъ съизволението на държавния глава (безъ бератъ въ султанска Турция или указъ въ християнскитѣ държави). Не е мжчно да се отгадае, въ какво се състояло противодействието срещу митр. Пафнутия въ Италия:[1] не е билъ признаванъ неговиятъ архиерейски санъ и кириаршеското му право върху цѣлото православно гръцко-албанско население, пръснато въ разни области на Италия.[2] Трудно е да се обясни, защо католишкитѣ власти държали такова поведение къмъ Пафнутия. Дали, по интриги на нѣкой митрополитъ отъ Гърция, тѣ се съмнявали, че Пафнутий е законно ржкоположенъ архиерей, или пъкъ нарочно отричали, че е канониченъ митрополитъ, за да го накаратъ да напустне Италия и паството му да остане подъ ржководството на мѣстнитѣ католишки епископи. Както и да е било, необходимо било папата да признае Пафнутия за законенъ митрополитъ на това население, часть отъ което живѣело въ неговата държава, главно Анкона, и следов. въ гражданско отношение зависѣло отъ него. Поради това Пафнутий отишълъ въ Римъ да действува съ тая цель — да се яви предъ папата, за да го увѣри съ писма,[3] че е законно поста-

[1] Въ писмото до кардиналъ Санта Кроче се изказва опасение, че нѣкой може да противодействува на църковнитѣ работи на „ромеитѣ“ въ Италия (вж. тукъ, стр. 10, заб. 5). Трѣбва да е имало подобни опити, за да се иска съдействието на кардинала противъ бждещи противодействия.

[2] Това се вижда отъ тенденцията на писмото до Санта Кроче. Съставительтъ има за цель да го увѣри, че Пафнутий билъ правилно избранъ (съ гласуването на гърцитѣ въ Анкона, Марка и др, околни мѣста) и ржкоположенъ за архиерей отъ охридския архиепископъ Прохоръ (п. сп., стр. 166).

[3] Въ писмото си до Josaf'a митрополитъ Пафнутий казва, че ималъ писма на архиеп. Прохора (вж. тукъ, стр. 4—5, заб. 5). Както видѣхме, знае се само едно подобно писмо отъ априлъ индиктъ VI (=1548 год.). Тоя до-

венъ за митрополитъ на италийското православно население.

кументъ обаче нѣма форма на ржкоположителна или назначителна грамота, каквато напр. въ 1566 г. била дадена отъ архиеп. Паисия на Пафнутовия приемникъ Тимотей (п. сб., №№ LIX и LX) и по-рано въ 1550 год. отъ архиеп. Симеона на новия скопски митрополитъ Климентий (с. сб., № LVIII). Тукъ не се говори за причинитѣ, поради които билъ поставенъ Пафнутий за италийски митрополитъ, нито за неговото ржкоположение по решение на Св. Синодъ и съ негово участие, нѣма подробно изложение на неговитѣ канонически права и длъжности. Въпросниятъ документъ не е, нито е нареченъ синодно писмо (*συνοδικὸν γράμμα*) или синодно деяние (*συνοδικὴ πρᾶξις*). Той представлява просто удостовѣрение, което започва съ обичайна формула Noto sia (да бжде известно, *δηλοποιῆται*). Въ него говори само архиепископъ Прохоръ, който лично далъ на Пафнутия право да отправя писма съ неговото име (препоржки до църковни и мирски началници и опростителни писма за християнитѣ), като му далъ свой оловенъ печатъ съ дървена дръжка и околенъ надписъ (маюскулно писмо): „Радвай се, благодатна, Господъ е съ тебе“ (como li havemo dato la bula nostra de stagno con ligno, la quale è scrita tonda con litere magiuscule, che significano cusi: Salve, gratiosa, Dominus tecum, como è la suscritione del' annuntiatione de santa Dei [madre]). Въ грамотитѣ за митр. Тимотея не се говори, че му билъ даденъ архиепископски печатъ, а се казва само, че тѣзи грамоти били подпечатани съ архиепископския печатъ на благовещението Богородично, съ зеленъ восъкъ (*καὶ κατεσφραγίσθη τῇ ἡμετέρᾳ καθολικῇ σφραγίδι τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας μετὰ κηρίου πρασίνου*) (п. сб., стр. 139; вж. и стр. 134). Сжщо така Тимотей не е получилъ право да издава официални писма съ името на охридския архиепископъ. Позволено му било да издава опростителни писма (отъ свое име): *ἔτι δὲ ἐχέτω ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν ὁ αὐτὸς ἱερώτατος ἀρχιερ(εὺς Τιμόθεος καὶ). . . παρέχειν τε καὶ συγχωρητικὰ γράμματα* (п. сб., стр. 136). Въ тия грамоти изрично се казва, че тѣ били съставени и вржчени на италийския митрополитъ Тимотей въ Охридската патриаршия (*εἰς γὰρ τὴν τούτων δήλωσιν ἐγεγόνει καὶ ἡ παροῦσα πρᾶξις συνοδικῶς παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ ἐπεδόθη τῷ ῥηθέντι ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Ἰταλίας . . . . . ἐν τῷ πατριαρχίῳ τῆς ἁγίας Ἰουστινιανῆς ἤτοι Ἀχριδῶν*) (п. сб., стр. 138—139; вж. и стр. 134). Въ Прохоровото удостовѣрение нѣма нищо подобно. Въ него има една мисъль, която не се вижда въ Паисиевитѣ грамоти за Тимотея. Въ началото му се казва: да бжде известно на всички, които ще видятъ настоящото наше писмо, че даваме. . . (Noto sia a tuti quanti che vederano la presente nostra scrita, como damo . .), Ще рече, тоя документъ билъ предназначенъ, за да бжде показванъ, а не за да се оповести. На подчиненитѣ си (клирици и миряни) архиереятъ не показва назначителната си грамота, а ги се съобщава въ църква. Оттукъ може да се заключи, че Прохоровото удостовѣрение било приготвено въ връзка съ отиването на Пафнутия въ Римъ, когато били написани и писмата до папа Павелъ III и кардиналъ Санта Кроче, и съ цель да бжде представено въ Римската курия. Поради изтъкнатитѣ му особености се поражда съмнение въ неговия охридски произходъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Той се обърналъ до кардиналъ Санта Кроче *(Σανταχρούζε)*[1] съ споменатото писмено ходатайство, отправено ужъ отъ самия архиеп. Прохоръ. Санта Кроче билъ умоляванъ да се застжпи предъ папа Павелъ (III) за признаване митрополитското достоинство на Пафнутия, избранъ свободно отъ „ромеитѣ“[2] въ Италия за тѣхенъ митрополитъ, ржкоположенъ отъ охридския архиепископъ Прохоръ и снабденъ отъ сжщия съ достовѣрни назначителни писма, които Пафнутий щѣлъ да представи на папата. Въ писмото се представя, че Прохоръ изпраща Пафнутия съ тая цель при папата.[3] Митр. Пафнутий предалъ и писмена молба ужъ на охридския архиепископъ Прохоръ до папа Павелъ III. Въ началото се съобщава за митр. Якова (ржкоположение и смърть)[4] и за това, че архиеп. Прохоръ ржкоположилъ Пафнутия за италийски митрополитъ.[5] Сжщо и тукъ се представя, че Прохоръ изпраща Пафнутия да изрази дължимата почить „при досточтимитѣ и свещенейшитѣ нозе“ на папата. Умолява се папата да предпише: 1) на гърцитѣ и албанцитѣ въ Италия „да се подчиняватъ почтително“ на Пафнутия, който, както се виждало отъ грамотитѣ на Прохора, е „тѣхенъ истински и законенъ митрополитъ“;

[1] Имало много кардинали съ фамилно име Santa Croce. Около това време е известенъ кардиналъ Prosper Publicola († 1589), който отъ 21. III. 1548 год. билъ епископъ, после папски нунций въ Германия и др. страни (Enciclopedia italiana, т. I, стр. 764).

[2] Подъ „ромеи“ съставителтъ не разбира само гърцитѣ, а изобщо източноправославнитѣ въ Италия (гърци и албанци), понеже гръцкиятъ езикъ имъ билъ писменъ и богослужебенъ.

[3] *''Ισθι τοιγαροῦν, ὅτι ἀποστέλλω τὸ ἐμὸν τέκνον καὶ συλλειτουργὸν τῆς ἡμῶν μετριότητος κύριον Παφνούτιον μητροπολίτην... πρὸς τὸν μακαριώτατον καὶ ἁγιώτατον ἡμῶν αὐθέντην καὶ πατέρα πάπα Παῦλον ἅμα γραφαῖς βεβαίαις τῆς ἀληθείας, ὡς καθὼς φαίνουνται καὶ ἐψήφησαν αὐτὸν οἱ εὑρισκόμενοι ἄνθρωποι ἐν 'Ιταλίᾳ 'Ρωμαῖοι, λέγω δε 'Αγκῶνος, Μάρκας καὶ ἅπαντα τῆς τοποθεσίας αὐτῶν, διὰ μητροπολίτην καὶ ἀρχιερέα αὐτῶν, καὶ ἐχειροτόνησα αὐτὸν, ὡς τὸ αἴτημα αὐτῶν, ἵνα... προσκαλεῖν αὐτοὺς εἰς μετάνειαν ὡς ποιμὴν αὐτῶν καὶ διδάσκαλος.* Просителтъ моли кардинала, *ἵνα ὁπόταν ἔλθῃ ὁ ἁγιώτατος μητροπολίτης κῦρ Παφνούτιος πρὸς τὸν μακαριώτατον πάπα Παῦλον, ἵνα ὑποδείξῃ τὰ ἡμῶν γράμματα καὶ βεβαιώσῃς αὐτὸν, ὅπου τὸν ἔστερξαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἡμεῖς ἀσφαλῶς ἐγράψαμεν καὶ ἐβεβαιώσαμεν..., ἵνα καὶ ἡ αὐτοῦ μακαριότης στέρξῃ καὶ βεβαιώσῃ τὰ ἡμῶν γράμματα, λέγω δέ, ἵνα μὴ ὑπό τινος ἐναντιωθῇ, ὅσον ἐστὶ περὶ τῷ ἐκκλησιαστικῷ τῶν 'Ρωμαίων* (п. сп., стр. 166—167).

[4] Срв. тукъ, стр. 2, заб. 3 и 4.

[5] Срв. тукъ, стр. 4, заб. 5.

2) на латинскитѣ (сиречь подчиненитѣ на папата)[1] архиепископи, епископи, сждии и други чиновници да съдействуватъ на Пафнутия, съ каквото могатъ.[2] Изобщо папата е умоляванъ да не бжде пренебрегванъ Пафнутий отъ нѣкого и да прегърне заедно съ всички братя този „смиренъ слуга“ на неговитѣ „чисти нозе“[3].

Указалъ ли е на Пафнутий съдействие кардиналъ Санта Кроче и изобщо приетъ ли билъ отъ папата, това не е известно. Знае се обаче, че следъ като той дошълъ въ Римъ, нѣкой си митрополитъ — турчинъ ренегатъ[4] заедно съ венецианския легатъ сж писали въ Римъ срещу него, като го обвинили, че представенитѣ отъ него писма (удостовѣрителни или назначителни) били написани отъ неговия приятель Iosaf[5] (сир. не сж били писма на охридския архиепи-

---

[1] Ср. Дуйчевъ, п. сп., стр. 156.

[2] Quam ob rem, sanctissime pater, prefatum Paphnutium metropolitanum ad venerandos augustissimosque expresse beatitudinis tue pedes transmissimus, qua pars est reverentie, humiliter ac suppliciter obsecrantes, ut per litteras tuas Grecis omnibus et Albanis in Italia degentibus imperes, ut eidem, sicut ex diplomatibus nostris quibus Paphnutium verum legitimumque eorum metropolitanum et mediocritatis nostre veluti consortio aggregatum esse significamus, reverenter obedire velint. Rogamus ad hoc archiepiscopos, episcopos ac ceteros iudices magistratusque latinorum ut quacumque possunt ope ei subvenire non dedignentur (н. стр. 165).

[3] Cum etiam ac rursus, beatissime pater, eo nomine summe sanctitati tue supplicamus ne Paphnutio nostro ulla ex parte deesse, imnoneo ut humilem immaculatorum pedum tuorum servum fratribus omnibus amplexeris (п. сп., стр. 165).

[4] Не се знае кой билъ този митрополитъ, когото Пафнутий нарича (буквално или преносно?) турчинъ ренегатъ? Трѣбва да се приеме, че той ималъ връзки съ гръцко-албанското население въ Италия, а сжщо така и съ венециански политически лица, които, изглежда, зорко следили дейността на православнитѣ духовни лица, които идвали отъ Турция. Иначе митрополитътъ-ренегатъ и венецианскиятъ легатъ не биха могли да узнаятъ за скрититѣ отношения дежду Иосафа и Пафнутия и не биха се сдружили за общо противодействие срещу Пафнутия. Може би, както допуска и Дуйчевъ (п. сп., стр. 158), венецианскиятъ легатъ е пребивавалъ въ Римъ. Въ противенъ случай Пафнутий, съобщавайки това отъ Римъ, би посочилъ мѣстопребиваването на венецианския легатъ. Но може да се мисли, че венецианскиятъ легатъ е пребивавалъ тамъ, гдето действувалъ митрополитътъ-ренегатъ.

[5] Domine Iosaf, saluto ve multo. Sapi como il mitropolita Turco renegato ha scrito con legato de Venetia contra de me et de vuj, dicando como m' avete vuj scrito le mie lettere (п. сп., стр. 169, № 5, писмо на Пафнутия

скопъ Прохоръ). Нощно време Пафнутий внезапно билъ арестуванъ и хвърленъ въ затвора. Той далъ гаранция 1000 златни дукати очевидно, за да бжде освободенъ отъ затвора, но не ще да му е било позволено да излѣзе отъ Римъ, докато не се установила истината. Отъ Римъ изпратили въ Венеция,[1] за да се узнае, дали Пафнутий е показвалъ нѣкому тия писма. При това Пафнутовиятъ приятель Дионисий свидетелствувалъ, че Iosaf му билъ казалъ, какво въпроснитѣ писма били написани отъ самия него.[2] Щѣлъ да бжде повиканъ и Митрофанъ, навѣрно духовно лице, за разпитъ по обвинението.[3]

до Иосафа). Подъ „le mie lettere" Пафнутий несъмнено разбиралъ официалнитѣ писма на охридския архиепископъ Прохоръ за неговото назначаване за митрополитъ въ Италия.

Кой билъ Iosaf, нищо положително не може да се каже. Името му като че ли сочи, че билъ монашеско духовно лице. Пафнутий не употрѣбява обичайнитѣ почтителни обръщения къмъ архиереи. Само веднажъ (въ началото) се обръща съ учтивата дума „господине" (Domine = *Κύριε*). Вмѣсто II л. ед. ч. употрѣбява II л. мн. ч. (vuj, vostra и пр.). Завършва просто: Dio con vuj. Pafnutios scrive. (Богъ да бжде съ Васъ. Пише Пафнутий). Следъ подписа на Пафнутия записалъ поздравъ за Iosaf'a Марино Малипиеро, който, ако билъ духовно лице, не е билъ епископъ (A vuj Iosaf ancora ve saluto multo [io] Marino Malipiero). Ако Iosaf билъ архиерей, то поне Marino Malipiero не би се обърналъ къмъ него като къмъ равенъ, а би му изказалъ почитание, както било и е обичай. Поради това не може още да се твърди, че Iosaf билъ единъ и сжщъ съ Iosaphat Lambus отъ о. Родосъ, гръцки митрополитъ въ Неаполското кралство, споредъ едно breve на папа Павелъ III отъ 26. I. 1536 г. (Дуйчевъ, п. сп., стр. 157, заб. 2). Има разлика и въ имената. Iosaf не е равнозначно съ Иосафатъ, а е слабо измѣнение на Иоасафъ.

Може да се мисли, че Iosaf не е действувалъ въ Венеция, а въ друго мѣсто въ Италия. Римскитѣ власти искали да се провѣри въ Венеция, дали тамъ Пафнутий е показалъ сжщитѣ удостовѣрителни писма, които представилъ въ Римъ. Тѣ взели това решение, понеже мислѣли, че ако той е показалъ въ Венеция сжщитѣ писма, то тѣ не могли да бждатъ написани отъ Iosaf'a.

[1] Et subito la nocte me hano preso et m'(h)ano meso im presone, et ho dato sigurità per miglie ducati d'oro, e adeso sto con multi travagli. Et hano mandato a Venetia a [e]saminar si ho mostrato le mie scriture, per chè ha dito quello renegato, como vuj me l'avete fata (п. сп., стр. 169, № 5, писмо на Пафнутия до Iosaf'a). Отъ текста не е ясно, какво сж изпратили въ Венеция: самитѣ писма на Пафнутия или нѣкъ и особено лице, за да разследва тамъ работата.

[2] Et (h) a testificato... Dionisio, mio amico, e ha dito, che vuj li havete dito, che m' avete fato le lettere, et havete tagliato la testa vostra e la mia (п. Пафнутиево писмо, стр. 169—170).

[3] Сжщо тамъ, стр. 170.

Обвиненъ въ фалшификация на документи, Пафнутий се намиралъ въ голѣма тревога,[1] Съ писмо отъ 24 декемврий[2] отъ Римъ той съобщилъ всичко това на Iosaf'a, като го укорилъ, че ако е казалъ това, той излъгалъ.[3] Никакви други писма той не му е билъ написалъ, освенъ препоржки до кардиналитѣ и почтително писмо (reverentia) до „светейшия вселенски римски папа" отъ страна на архиеп. Прохора върху бѣли листа съ зелени подписи на сжщия архиепископъ.[4] Това били различни отъ писмата, които му били дадени отъ неговия архиепископъ за удостовѣрение на неговата самоличность.[5] Може би въ връзка съ това обвинение той представилъ преписъ отъ писмото на анконскитѣ гърци и албанци до охридския архиепископъ Прохоръ.[6]

Пафнутий навѣрно се оправдалъ и билъ пустнатъ отъ Римъ, та останалъ италийски митрополитъ до смъртьта си (къмъ 1566 год.), както се вижда отъ назначителната грамота на приемника му Тимотей отъ 1566 г. Въ нея изрично се казва, че Италийската епархия е овдовѣла поради смъртьта на митрополита Пафнутия и вмѣсто него билъ поставенъ другъ митрополитъ — Тимотей, дотогава корчански епископъ.[7] Папата едва ли издалъ послания, каквито митропо-

---

[1] Tempo non ho — пише той на Iosaf'a — a scrivere como merita. . . ma sapi como sono multe tribulatione (п. стр.).

[2] Годината не е означена. Писмото е отъ Римъ. Ще рече, Пафнутий билъ задържанъ тукъ, гдето, изглежда, и чакалъ да се свърши дѣлото му. Обвинението било хвърлено върху него скоро, следъ като представилъ писмата си. Затова може да се приеме, че Пафнутиевото писмо до Iosaf'a е отъ 1548 г.

[3] Et per questo havete dito le busie, si l' avete dito. По-долѣ: Et si dirai altramente, dici la busia (п. сп., стр. 170).

[4] Вж. разбора за тѣзи писма тукъ, стр. 4—7, заб. 5.

[5] Тѣзи писма на Прохора Пафнутий нарича все le mie lettere или le mie secriture (с. писмо, стр. 169 и 170).

[6] Този преписъ той е снелъ или въ Охридъ, или пъкъ въ Анкона. Фактътъ, че, съ изключение на писмото до кардиналъ Санта Кроче, другитѣ четири писма се намиратъ въ Венеция, не показва ли, че отъ Римъ сж ги изпратили въ Венеция въ връзка съ обвинението срещу Панфнутия и тамъ били преведени на италиянски?

[7] *Τοίνυν* — пише охридскиятъ архиепископъ Паисий — *εὑρὼν τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἰταλίας χηρεύουσαν, μετὰ καὶ τῶν ἐνοριῶν αὐτῆς, ἤτοι Ἀπουλίας, Ἀμπρούτζης, Βασιλικάτα, Καλαβρίας, Σικελίας, Μελίτης, Δαλματίας καὶ παντὸς δυτικοῦ μέρους τοῦ ἀποιχομένου ἱερωτάτου μητροπολίτου κυρίου Παφνουτίου, ἡ μετριότης ἡμῶν οὐ μικρὰν φροντίδα ποιουμένη ἐγκαταστῆσαι ἀντ' ἐκείνου ἕτερον μητροπολίτην* (Regel, Kurtz et Korablev, п. сб., № LX, стр. 135⁶⁻¹¹).

литъ Пафнутий искалъ,[1] но освобождението му отъ римскитѣ власти увѣрило заинтересуванитѣ, че митрополитското му достоинство било безспорно.

Така се очертаватъ отношенията между Римъ и Охридъ въ времето на охридския архиепископъ Прохоръ. Отъ изложеното не може да се заключи, че архиеп. Прохоръ признавалъ юрисдикцията на папата, сир. билъ униатъ. Ако било така, той не би могълъ да назначава направо митрополити въ Италия, основната область на Римския диоцезъ, и дори въ предѣли на самата папска държава. Двувластие не би допустналъ кой да е епископъ въ своята епархия, а камо ли римскиятъ папа, тъй ревнивъ за своята власть. Сетне, ако Прохоръ билъ униатъ, то и италийското гръцко-албанско население, което искало отъ него митрополити, било униатско, сир. признавало папата за свой висшъ началникъ. Щомъ било така, това население нѣмало защо да моли подчиненъ на Римъ иерархъ — охридския архиепископъ, а щѣло да се обърне направо къмъ папата да му постави за архиерей (епископъ или митрополитъ) лицето, което то си избирало, или изобщо гръцки архиерей, който да служи въ църквитѣ му на гръцки и по източенъ (византийски) обредъ. Ватиканътъ не би отказалъ да удовлетвори подобна молба и въ такъвъ случай избраниятъ кандидатъ трѣбвало да ходи въ Римъ за ржкоположение, а не въ Охридъ. Дори, ако се считатъ автентични писмата до кардиналъ Санта Кроче и папата, тѣ не свидетелствуватъ, че охридскиятъ архиепископъ Прохоръ се смѣталъ подчиненъ на папата. Нѣма нито дума, че той назначилъ Якова и Пафнутия за митрополити отъ името на папата или като неговъ викарий, което непремѣнно щѣлъ да изтъкне, ако действително зависѣлъ отъ него. Напротивъ, въ дветѣ писма архиеп. Прохоръ говори като самостоенъ църковенъ началникъ: ржкоположилъ Якова и Пафнутия за митрополити на гърцитѣ и албанцитѣ въ Сицилия, Апулия и пр. поради молбата на това население и по решение на своя Синодъ или църковенъ съборъ (convocati cleri nostri concilii sententia ac deliberatione), той далъ власть на Пафнутия да посещава гърцитѣ и албанцитѣ въ реченитѣ области и да се грижи за тѣхното душеспасение. Не може да има съмнение, че

[1] Ако такива е имало, щѣше да се запази указание въ ватинската архива.

съ въпросната молба се искало отъ папата не да утвърди назначението на Пафнутия, а да се отнесе толерантно къмъ неговата архипастирска дейность между православнитѣ (гърцитѣ и албанцитѣ), пръснати въ католишки области.

Не знаейки още за писмото на архиеп. Прохора до папа Павелъ III, Péchayre прави заключение, че архиепископъ Прохоръ билъ униатъ, отъ писмото му до кардиналъ Санта Кроче. Споредъ него тѣзи отношения на Прохора съ единъ кардиналъ не сж били случайни.[1] Ако и да не сж известни сношенията между тѣхъ преди това писмо, обаче споредъ Р. вѣроятно е, че назначението на Пафнутия за митрополитъ въ Италия е станало при условия, подобни на ония, при които въ 1566 г. билъ назначенъ Тимотей, „защото ако Прохоръ не е зачиталъ тѣзи условия, трѣбвало да му напомнятъ, че Илирикъ винаги е държалъ за правото на Римската патриаршия“ (стр. 281). Вижда се, че Péchayre не е сигуренъ въ своето твърдение, та търси основания въ далечното минало (V—VIII в.), когато Илирикъ (по-точно Източниятъ Илирикъ), сир. западната половина на Балканския полуостровъ се намирала подъ ведомството на папата. Известно е, че още въ византийско време Източниятъ Илирикъ коренно си измѣнилъ етничния ликъ, дори името му изчезнало. Той станалъ славянски. Отъ латинското и полатинченото тракоилирийско население останало незначително количество потомци, които късно изплували на повръхностьта на славянското море и се считали за членове на Източната църква, а не на Западната. По-голѣмата часть отъ славянитѣ въ Източния Илирикъ заедно съ славянитѣ въ старитѣ римски провинции Мизия и Тракия сж образували единъ народъ — българския, който, по силата на своето духовно развитие, създалъ отдѣлна независима Българска църква съ право на ведомство и върху по голѣмия дѣлъ отъ стария Източенъ Илирикъ. Това нейно право било признавано, въ лицето на охридскитѣ архиепископи, отъ византийскитѣ императори и дълго време отъ турскитѣ султани. Въ началото на XIII в. въ северозападната часть на стария Източенъ Илирикъ се явила нова независима църква — Сръбската. Нито Българската църква, нито Сръбската не сж

[1] ne sont pas un incident quelconque (п. сп., стр. 281).

признавали нѣкакво право на папата върху тѣхнитѣ диоцези, наричани Българ и я и Сърб и я. Исторически фактъ е, че Римъ не се отказвалъ отъ своитѣ претенции върху тѣзи земи, но сѫщо така е несъмнено, че православнитѣ народи, които ги населявали, (българитѣ и сърбитѣ) не знаели за папско право върху тѣхъ. Рѣдки сѫ били случаитѣ, когато български и сръбски владѣтели прибѣгвали за полит и чески инт ереси до покровителството на папата, който поради противодействието на самитѣ имъ народи не е успѣлъ да затвърди своята власть върху тѣхнитѣ държави.

Така че по-правилно би било да се каже, че, ако охридскиятъ архиепископъ Прохоръ пренебрегнѣлъ папскитѣ условия, щѣли да му напомнятъ за историческитѣ права на папата върху Илирика. Но какво значение могло да има това напомняне, когато Прохоръ трѣбвало да се съзнава и да действува като началникъ на автокефална православна църква. Това било главното условие, което той трѣбвало безъ друго да изпълнява, за да можелъ да стои на охридския престолъ. Нима, ако той се наклонѣлъ къмъ Римъ, щѣли да го търпятъ 30-тѣ епархийски архиереи, клирътъ и народътъ? Неговиятъ голѣмъ противникъ Павелъ Смедеревски или другъ съмишленикъ на последния сигурно щѣлъ да използува подобна грѣшка на Прохора и би го преследвалъ въ името на православието.

Какви били условията, при които въ 1566 год. билъ назначенъ Тимотей за италийски митрополитъ и които, споредъ Р., трѣбвало да се спазятъ още при назначаването на неговия предшественикъ Пафнутий? Въ назначителнитѣ грамоти на Тимотея не е указана никаква зависимость отъ папата. Архиеп. Паисий, който ги издалъ, е действувалъ съ ясното съзнание, че е началникъ на автокефална православна църква. Божиятъ промисълъ (не папата!)[1] му повѣрилъ ржководството на „съборната Христова църква“. За да бѫде изправенъ предъ Господа, той се чувствувалъ длъженъ да поставя па-

[1] П. сб., стр. 135 1—6: *Ἡ μετριότης ἡμῶν, τὴν προστασίαν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐγχειρισθεῖσα προνοίᾳ θεοῦ, ἀνάγκην ἔχει διὰ τὴν ὑποταγὴν τοῦ κυρίου ποιμένας τε καὶ διδασκάλους ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ τελούσαις μητροπόλεσί τε καὶ ἐπισκοπαῖς ἀποκαθιστᾶν, ὅπως τὸ ἐν αὐταῖς τοῦ Χριστοῦ λογικὸν ποίμνιον διὰ τῆς αὐτῶν προστασίας καὶ διδασκαλίας ἐπὶ νομὰς ἄγει τῆς σωτηρίας....*

стири и учители въ подведомственитѣ му митрополии и епископии, та да води тамошното словесно Христово стадо къмъ спасение. Съзнавайки тоя си дългъ, той положилъ не малко грижи, за да постави другъ митрополитъ на овдовѣлата Италийска епархия намѣсто починалия митрополитъ Пафнутий. Той счелъ за необходимо да размисли по тоя въпросъ, както било обичай въ Охридската църква[1]. Това направилъ съвмѣстно съ своя Синодъ. Чрезъ каноническо гласуване той и Синодътъ избрали корчанския епископъ Тимотей и съ призоваване на св. Духъ го премѣстили за пожизненъ митрополитъ на „светейшата Италийска митрополия“ и за „пречестенъ“ и „общъ екзархъ“ съ право да архиерействува на гърцитѣ и албанцитѣ, жители въ областитѣ на тая митрополия, именно „въ Апулия, Абруцо, Василикато, Калабрия, Сицилия, Малта, Далмация и въ всѣко западно мѣсто“[2]. Митрополитъ Тимотей получилъ власть отъ архиепископъ Паисия да отива въ тия области и да пребивава въ тѣхъ, да сѫди и изправя гърцитѣ и албанцитѣ, духовни и миряни, да поставя по градове и мѣстности свои намѣстници, да приготвя св. миро и пр., изобщо „да извършва безпрепятствено всички други архиерейски задължения като действителенъ и общъ пастирь на тази светейша епархия съ нейнитѣ енории, сир. Апулия, Абруцо, Василикато, Калабрия, Сицилия, Малта, Далмация, като пречестенъ и общъ екзархъ на цѣлия Западъ“. Архиеп. Паисий предпи-

[1] П. сб., стр. 135 6—13: *τοίνυν εὑρὼν τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἰταλίας χηρεύουσαν, μετὰ καὶ τῶν ἐνοριῶν αὐτῆς, ἤτοι Ἀπουλίας, Ἀμπρούτζης, Βασιλικάτα, Καλαβρίας, Σικελίας, Μελίτης, Δαλματίας καὶ παντὸς δυτικοῦ μέρους, τοῦ ἀποιχομένου ἱερωτάτου μητροπολίτου κυρίου Παφνουτίου, ἡ μετριότης ἡμῶν οὐ μικρὰν φροντίδα ποιουμένη ἐγκαταστῆσαι ἀντ' ἐκείνου ἕτερον μητροπολίτην, ἵνα μὴ τὸ ἐν αὐτῇ χριστώνυμον τοῦ κυρίου ποίμνιον ἀποίμαντον εἴη, δεῖν ἔγνωμεν ἐπισκέψασθαι περὶ τούτου ὡς ἡμῖν σύνηθες.*

[2] П. сб., стр. 135—136 13—29: *Ψήφῳ τοίνυν κανονικῶς γενομένῃ παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος μετὰ τῆς ἱερᾶς συνόδου, ἐπεὶ εὑρέθη ἄξιος καὶ ἁρμόδιος εἰς ταύτην τὴν ἐπαρχίαν ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος, κύριος Τιμόθεος . . . . ἡ μετριότης ἡμῶν τῇ ἐπικλήσει τοῦ παναγίου καὶ ζωοποιοῦ πνεύματος μετὰ τῆς ἱερᾶς συνόδου τῶν ἀρχιερέων, θείᾳ ψήφῳ λέγω μεταθέσεως, τοῦτον αὐτὸν μετατίθεμεν ἐκ τῆς αὐτῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς Κοριτζᾶς εἰς τὴν ἁγιωτάτην μητρόπολιν Ἰταλίας, τοῦ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι ἴδιον μητροπολίτην, εἰς τὸ ἀρχιερατεύειν Γραικῶν τε καὶ Ἀλβανιτῶν τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ κατ' ἐπαρχίας, ἤτοι Ἀπουλίαν, Ἀμπρούτζαν, Βασιλικάτα, Καλαβρίαν, Σικελίαν, Μελίτην, Δαλματίαν καὶ εἰς πᾶν μέρος δυτικόν, ὑπέρτιμον καὶ καθολικὸν ἔξαρχον, ἐφ' ὅρου ζωῆς αὐτοῦ.* Вж. за титлата му и стр. 136 52—55.

салъ, жителитѣ на тѣзи области гърци и албанци — иеромонаси и духовници, клирици и ставрофори, свещеници, първенци (*ἄρχοντες*) и цѣлиятъ християнски народъ — да приематъ любезно *(ἀσπασίως)* своя митрополитъ и да му оказватъ надлежната честь и покорность, „понеже отдаваната нему честь и покорность — мотивира се архиепископъ Паисий — ще мине къмъ насъ и чрезъ насъ къмъ Бога, чието мѣсто, знаемъ, заема архиереятъ на земята“. Всѣки, който би се опиталъ да противодействува, ще бѫде вразуменъ отъ Божия гнѣвъ и подложенъ на църковна епитимия отъ архиеп. Паисия[1]. Ако Паисий признавалъ юрисдикцията на папата, то тъкмо тукъ той щѣлъ да изтъкне тая своя зависимость, именно идеята, че между него и Бога стои върховниятъ му земенъ началникъ — папата. Той изтъква нѣколко пѫти само едно ограничение на своята власть: Св. Синодъ на Охридската църква — тъй, както се поддържало и поддържа въ всѣка помѣстна църква. Трѣбва да изтъкна още, че архиеп. Паисий, въ чието униатство Péchayre не се съмнява, нарича пасомитѣ на митроп. Тимотея изрично православни християни. Той далъ на Тимотея „позволение и власть да приготвя свето миро и светъ елей и да помазва православнитѣ християни и тѣхнитѣ деца, да издава и опростителни писма...“[2]. Щомъ паството било православно, несъмнено е, че и митрополитътъ, когото тѣ приемали, билъ православенъ и поставенъ отъ православенъ църковенъ началникъ, който му далъ голѣми права, очевидно съ цель да го издигне предъ паството му и да затвърди вѣроизповѣдната обособеность на неговата епархия, нейното вѣроизповѣдно отличие отъ католишкитѣ епархии, въ които била пръсната. Правото на Тимотея да приготвя

[1]) П. сб., стр. 136—137[61—66]: *ἡ γὰρ πρὸς αὐτὸν τιμὴ καὶ εὐπείθεια πρὸς ἡμᾶς διαβήσεται καὶ δι' ἡμῶν εἰς θεόν, οὗ τὸν τόπον ἐπέχει ὁ ἀρχιερεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οἴδαμεν. εἴ τις δὲ ἀντιλέγειν αὐτῷ πειραθείη καὶ ἀντιπράττειν, ὁ τοιοῦτος, κἂν ὁποῖος ἄρα καὶ εἴη, καὶ τῆς παρὰ τοῦ θεοῦ ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως τεύξεται καὶ παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐκκλησιαστικῷ ἐπιτιμίῳ καθυποβληθήσεται.*

[2] П. сб., стр. 136[34—37]: *ἔτι δὲ ἐχέτω ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν ὁ αὐτὸς ἱερώτατος ἀρχιερ(εὺς Τιμόθεος καὶ) τελειοῦν ἅγιον μῦρον καὶ ἅγιον ἔλαιον καὶ χρίειν τοὺς ὀρθοδόξους χρι(στιανοὺς καὶ) τὰ αὐτῶν τέκνα, παρέχειν τε καὶ συγχωρητικὰ γράμματα.* За тая православна Италийска митрополия срв. *Χρυσ. Παπαδοπούλου, Σχέσεις ὀρθοδόξων καὶ λατίνων κατὰ τὸν ιστ' αἰῶνα* (отпечатъкъ отъ сп. *Θεολογία*), Атина 1925, стр. 17—19.

миро сѫщо е свидетелство, че той и неговиятъ началникъ не сѫ признавали властьта на папата, защото ако архиеп. Паисий билъ униатъ, той щѣлъ да задължи Тимотея да взима миро отъ Римската църква.

Péchayre не взима подъ внимание тѣзи явни указания. За него важно значение има това, че архиепископъ Паисий забранилъ на клирицитѣ отъ Италийската епархия да отиватъ за ржкоположение въ Гърция, Кефалония и Закинтъ.[1] Споредъ Péchayre, тази забрана не може да се смѣта „като една форма на борбата, която охридскиятъ архиепископъ водѣлъ срещу домогванията (empiétements) на Цариградската патриаршия", както азъ съмъ билъ я обяснилъ.[2] „Обяснена по тоя начинъ, подобна мѣрка би била чужда за охридския архиепископъ. Какъ могълъ той да издаде тази забрана, когато той е приемалъ въ своята собствена територия толкова кандидати за една епископия, дошли отъ цариградското ведомство? ... При това на кого могълъ архиепископътъ да разчита въ Италия, за да накаралъ да се зачитатъ неговитѣ решения? Само една хипотеза е възможна: задъ епископъ (?) Тимотея имало единъ авторитетъ, признатъ на всѣкжде въ Италия — папата" (п. сп., стр. 286).

Така разсжждава Péchayre и прави заключително предположение, което на друго мѣсто (стр. 281), както видѣхме, представя като нѣщо известно. Кога архиепископъ Паисий е допустналъ въ своя диоцезъ много кандидати отъ Цариградския диоцезъ, авторътъ не посочва. Види се, той има предъ видъ писмото на охридския архиепископъ Софроний до цариградския патриархъ, но Софроний е действувалъ следъ Паисия и по-горе видѣхме, доколко твърдението на Péchayre може да намѣри основание въ това писмо. Но да речемъ, че въ времето на архиепископъ Паисия сѫ надошли въ Охридската църква външни кандидати за епископи.[3] Това можело ли да бжде причина, архиепископъ Паисий да не иска да осигури своята юрисдикция въ Италия отъ влиянието или домогва-

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 67.

[2] Срв. м. ст. въ Македон. прегледъ, год. XII, кн. 2, стр. 2.

[3] Тогава, както по-горе изяснихъ, обикновено явление било кандидати отъ Цариградския диоцезъ да търсятъ мѣста въ Охридския и обратно. Важното е, че тѣ били поставяни на длъжность отъ диоцезната църковна власть.

нията на митрополититѣ въ близкитѣ гръцки области, гдето нѣкои италийски гърци имали роднински и др. връзки?

На кого могълъ да разчита охридскиятъ архиепископъ, за да се изпълняватъ неговитѣ решения въ Италия? Преди всичко на своя авторитетъ и най-вече на привързаностьта на тамошнитѣ гърци и албанци къмъ Охридската църква. Тѣ доброволно, по унаследена традиция, си избрали Охридската архиепископия за своя висша духовна ржководителка. Тѣ изпращали, по свое общо решение, избрани лица (Яковъ и Пафнутий) да бждатъ ржкоположени отъ охридския архиепископъ за тѣхни митрополити. Папата билъ общопризнатъ църковенъ авторитетъ въ Италия, но само отъ католицитѣ. Ако православнитѣ гърци и албанци въ горепосоченитѣ области не желаели да се подчиняватъ на Охридската архиепископия, папата не е могълъ да ги принуди да изпълняватъ нейнитѣ предписания. Той не би счелъ и за нуждно да действува въ полза на друга църква, а би гледалъ да използува подобни настроения на гърцитѣ и албанцитѣ, за да ги привлѣче поне къмъ уния съ Римската църква. Нѣмаме достатъчно сведения за отношенията на Ватикана къмъ Италийската митрополия и изобщо къмъ православното население въ Италия. Презъ разглежданото време папитѣ не ще да сж отричали явно правото на православнитѣ гърци и албанци да си иматъ отдѣлна църковна организация, зависима отъ Охридската архиепископия или Цариградската патриаршия. Съ други думи, тѣ сж търпѣли сжществуването на православна митрополия въ Италия, понеже може би не намирали за политически изгодно да покатоличатъ насилствено цѣли православни общини.[1] По сжщата причина и отдѣлнитѣ италийски държави, въ които живѣели гърци и албанци, имъ позволявали да изповѣдватъ своята вѣра. При все това италийскитѣ митрополити сегизъ-тогизъ срѣщали прѣчки отъ католишка страна,[2] докато въ края на XVI в. противодействието на католишкитѣ епископи толкова се засилило, че въ 1586 г. охридскиятъ архиепископъ Гавриилъ се принудилъ да иска застжпничеството на полския краль Стефанъ Баторий предъ папата.[3]

[1] Такава брутална акция щѣла да направи твърде лошо впечатление на християнскитѣ народи въ Турция въ едно време, когато папитѣ действували за разпадането на турската империя.

[2] Срв. по-горе, стр. 1 и 8 за митр. Пафнутия и епископъ Памфила.

[3] Срв. п. м. съч., стр. 67—68.

Да се спремъ и на ржкописния ватопедски разказъ за охридския архиепископъ Паисий. Péchayre се отнася съ довѣрие къмъ тоя документъ, чийто текстъ предава на френски (п. сп., стр. 283), и го смѣта за свидетелство, че архиеп. Паисий признавалъ юрисдикцията на папата. Разказътъ е озаглавенъ: „Докладъ върху измамата на злодея папата. Какъ той измамилъ православнитѣ българи и поставилъ за тѣхъ единъ охридски патриархъ.“ Въ тоя ржкописъ се казва: „Въ 1560 г.,[1] при цариградския патриархъ Митрофанъ (1565—4. V. 1572) и султана Селимъ II (1566—1574), папата излъга не само цѣлия народъ, но още и Паисия, архиепископъ на България. Последниятъ отъ пустославие взе титлата и достоинството на патриархъ на Първа Юстиниана, и папата утвърди неговата църковна власть върху цѣла България и Сърбия. Освенъ това папата позволи на Паисия да изпрати единъ отъ своитѣ епископи въ Италия за областитѣ Апулия, Абруцо, Василиката, Калабрия, Месина въ Сицилия и Малта, за да управлява всички гърци и албанци отъ Истокъ, които се намиратъ тамъ, пазейки обичаитѣ на религиознитѣ служби и свещенитѣ (sacramenteaux) обреди“. Трѣбвало да се споменава името на папата и да се прибави къмъ символа на вѣрата: „Св. Духъ изхожда отъ Отца и Сина“.

„Сжщо така и Паисий, този лъжепатриархъ, привлѣче православнитѣ християни въ Европа и, безъ да се черви, ги присъедини къмъ папизма (affilia au papisme), особено унгрославянитѣ въ Далмация.[2] Последнитѣ, останали до днесъ папопоклонници (papolâtres), вѣрватъ, че сж източноправославни, но когато идватъ въ Св. Гора, нашитѣ православни свещеници ги прекръщаватъ.

Папата даде позволение на сжщия Паисий и на изпратения отъ него (въ Италия) архиепископъ (?) да решаватъ всички църковни въпроси, да низвергватъ всички клирици, които не се подчиняватъ, да анатемосватъ отстжпницитѣ (les retractaires), да затварятъ мирянитѣ, да ги осжждатъ въ галериитѣ за цѣлъ животъ и да конфискуватъ имотитѣ имъ. Между това бѣ забранено българи и сърби да отиватъ за

[1] Погрѣшно вм. 1566 год.

[2] Споредъ Péchayre, това сж били бѣжанцитѣ славяни, които приели унията и образували епархията на Krijevtsi (п. сп., стр. 283).

ржкоположение въ другитѣ провинции, които зависѣха отъ европейски държави. Тъй като въ това време венецианцитѣ завзеха Критъ, Корфу, Закинтъ (Занте), тѣ не даваха позволение на православнитѣ да иматъ епископъ, за да ги принудятъ да се обслужватъ отъ латински епископъ. Само кефалонийцитѣ сполучиха да имъ бѫде даденъ единъ епископъ. Ето защо единъ декретъ на Паисия заповѣда, неговитѣ подведомствени да не смѣятъ да се обслужватъ отъ кефалонийския архиепископъ.

Тази насилствена и пагубна измама свирепствуваше (sévit) тогава въ България и Сърбия. Но бдителното око на Бога, който покровителствува Своята св. Църква, подмигна на тогавашния султанъ, комуто патриархъ Митрофанъ отправи единъ докладъ върху вѣроотстѫпничеството на лъжепатриарха Паисий. Султанътъ, раздразненъ, (тогава той бѣше въ конфликтъ съ латинцитѣ въ Европа), заповѣда да доведатъ Паисия окованъ въ вериги въ Цариградъ и го предаде на разпореждането на патриарха. Единъ православенъ епископъ бѣ изпратенъ въ Търново, и Охридската патриаршия бѣ унищожена. Патриархътъ изпрати Паисия въ Атонъ, който се установи въ Зографската обитель, гдето умрѣ въ своето злочинство. Документитѣ, които съдържатъ актоветѣ на неговата патриаршия, сѫ запазени въ манастира" (=Зографъ).

Споредъ Péchayre, редакторътъ на този разказъ е използувалъ четиритѣ грамоти на охридския архиепископъ Паисий относно Италийската митрополия, но той не е могълъ да измисли мотива на Паисиевото заточение. Когато Паисий пристигналъ въ Атонъ, имало доста свидетели, за да не бѫдѣла изопачена традицията още въ началото. Ако и да нѣма — казва Р. — римски документъ, който да дава опредѣлена яснота по тоя предметъ (qui apporterait une certitude définitive à ce sujet), ватопедскиятъ разказъ може да се счита „като достатъчно автентиченъ". Що се отнася до наложеното на Паисия наказание, то било съвсемъ нормално за тоя родъ престѫпления. Напр. босненскиятъ митрополитъ Вениаминъ Евсевидисъ въ 1858 год. билъ затворенъ въ Рилския монастиръ, понеже билъ подозрѣнъ въ католишки тенденции (п. сп., стр. 284). Както видѣхме, възъ основа на тоя документъ Péchayre приема, че патриархъ Митрофанъ посегналъ на Охридската архиепископия.

Péchayre не съобщава на какъвъ езикъ е написанъ ватопедскиятъ разказъ, и добре щѣше да бѫде, ако издадѣше оригиналния текстъ. Сѫщо не казва, кога точно е написанъ документътъ. По-обширна редакция на сѫщия разказъ, споредъ съобщението на Р., има въ атонския манастиръ Русиконъ, но тя била отъ XVIII в. Несъмнено е, че Р. счита ватопедския разказъ за по-раншенъ.

Тоя документъ не изглежда да е автентиченъ. Въ него сѫ съчетани елементи отъ разни извори. Съставителътъ му, както признава и Р., се ползувалъ отъ грамотитѣ, дадени отъ архиепископъ Паисия въ 1566 год. на италийския митрополитъ Тимотей и пазени въ Зографския манастиръ. По-голѣмата часть отъ разказа е съставенъ по тѣзи грамоти. Крайната часть много прилича на охридското и зографското предание за охридския патриархъ Арсений[1], при когото била унищожена Охридската патриаршия. Наклеветенъ, че се намиралъ въ връзки съ чужди държави или изобщо че не е билъ вѣрноподаненъ, Арсений билъ дигнатъ по царска заповѣдь въ Цариградъ и предаденъ на цариградския патриархъ, който го заточилъ въ Св. Гора, и тукъ се установилъ въ Зографския манастиръ, гдето и умрѣлъ. Той носѣлъ у себе си разни документи на своята патриаршия.[2] Има и третъ елементъ: вестьта за поставяне православенъ епископъ въ Търново. Този елементъ изглежда като далеченъ отзвукъ отъ съобщението на логотета Иераксъ отъ 1572 год., че следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ била унищожена Търновската патриаршия.

Въ разказа има и други несъобразности. Патр. Митрофанъ е представенъ за гонитель на архиеп. Паисия, понеже този призналъ властьта на папата. Ще рече, патр. Митрофанъ билъ голѣмъ ревнитель на православието. Обаче този изводъ не се подкрепя отъ историческитѣ факти. Както посочва и Péchayre, къмъ 1550 год. Митрофанъ, като кесарийски митрополитъ, ходилъ отъ Венеция въ Римъ при папата, предъ когото изказалъ желание за уния.[3] Когато се върналъ въ Ца-

[1] Споредъ едно предание, Арсений билъ обвиненъ, че ималъ сношения съ венецианцитѣ или руситѣ, споредъ друго — ужъ му намѣрили фалшиви пари.

[2] Срв. у мене, п. съч., стр. 517—518.

[3] *Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἑξῆς*, I, Цариградъ, 1935, стр. 40, заб. 1.

риградъ, Митрофанъ билъ лишенъ отъ епархията си, но покъсно билъ опростенъ и пакъ заелъ кесарийската катедра. Следъ свалянето на цариградския патриархъ Иоасафъ (м. януарий 1565 гол.), подъ влияние на Михаила Кантакузина, Митрофанъ билъ избранъ за цариградски патриархъ. Председатель на събора, който свалилъ Иоасафа, билъ охридскиятъ архиепископъ Паисий. Митрофанъ ще да е билъ избранъ отъ сжщитѣ архиереи, които участвували въ свалянето на Иоасафа, пакъ подъ председателството на охридския архиепископъ Паисий. Ако Иоасафъималъ основание да бжде неприязненъ къмъ Паисия, Митрофанъ би трѣбвало да храни добри чувства къмъ него, защото ако не направо, то косвено му услужилъ. Почти $1^1/_2$ година, следъ като Митрофанъ заелъ цариградския престолъ, Паисий продължавалъ да стои на охридския престолъ (въ м. юлий 1566 год. издалъ известнитѣ грамоти). Следователно, ако се вѣрва на ватопедския разказъ, враждата между него и Митрофана трѣбва да е избухнала по-късно, следъ издаването на тия грамоти. Но се явява въпросътъ: по коя причина? Заради униатството на Паисия? Но самъ Митрофанъ билъ католикофилъ, дори благосклоненъ къмъ протестантитѣ. Поради това, както казва Мангедеонъ, инославнитѣ (Crusius, Герлахъ) сж го хвалѣли[1]. Следъ като билъ възстановенъ за кесарийски митрополитъ, споредъ свидетелството на германския посланикъ Busbeck отъ 1562 г., той твърде много е желаелъ съединението на гръцката църква съ латинската, макаръ че това негово желание е било чуждо на народа[2]. Следъ като билъ принуденъ да подаде оставката си отъ патриаршеския престолъ, Митрофанъ се обърналъ съ писмена молба до папа Григорий XIII (1572—1585). Признавайки го за свой законенъ началникъ, той го молѣлъ да му помогне, за да се върне на патриаршеския престолъ, отъ който билъ сваленъ, защото нѣкога като кесарийски митрополитъ се поклонилъ на папата[3]. Митрофанъ действувалъ противъ своя приемникъ Иеремия II (1572—1579), който издействувалъ отъ султанъ Селима II заповѣдь отъ 7. IV. 1573 год. да бжде заточенъ Митрофанъ въ Св. Гора.[4]

---

[1] *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, Цариградъ, стр. 516.

[2] Срв. *Германовъ*, п. съч., стр. 42—43, заб. 80.

[3] С. тамъ, стр. 42, заб. 80. За неговитѣ униатски прояви срв. *Χρυσ. Παπαδοπούλου, Σχέσεις ὀρθοδόξων καὶ λατίνων κατὰ τὸν ιστ' αἰῶνα*, стр. 11-16.

[4] *Германовъ*, п. съч., стр. 45 и 47—48 (султанската заповѣдь въ гръцки преводъ).

Има доста прилика между тоя исторически разказъ за Митрофана и ватопедския разказъ за Паисия, та не би било основателно да се усъмнимъ, че съставителътъ на втория документъ приписалъ на Паисия Митрофанови действия. Понеже Митрофанъ въ 1579 год. сполучилъ съ султанска заповѣдь да изгони Иеремия и пакъ да заеме царигр. престолъ, Péchaure заключава, че човѣкъ трѣбва да се откаже да намѣри логическа връзка въ подобенъ животъ на Митрофана (п. сп., стр. 285). Все пакъ трудно е да се поддържа, безъ да има сигурни известия, че католикофилътъ Митрофанъ е станалъ гонитель на свои съмишленици, какъвто би се явилъ охридскиятъ архиепископъ Паисий, ако признавалъ юрисдикцията на папата.

Явно тенденциозенъ е мотивътъ въ ватопедския разказазъ, че архиеп. Паисий е забранилъ, подведомствени нему лица да се ржкополагатъ отъ кефалонийския „архиепископъ", понеже единственъ този билъ православенъ въ венецианскитѣ владения въ Гърция[1]. Тоя мотивъ е измисленъ въ съгласие съ ясната цель на разказа да представи архиеп. Паисия за явенъ униатъ и може би подъ влияние на предание, че кефалонийскиятъ епископъ[2] е негодувалъ отъ Паисиевата забрана. Съставителътъ на разказа не е взелъ предъ видъ, че въ Кефалония имало и латински епископъ[3]. Ако Паисий билъ подчиненъ на Римската църква, той щѣлъ да подчертае въ своето предписание, че забранява на подведомственитѣ си не да отиватъ изобщо въ Кефалония и другаде за ржкоположение, а да се ржкополагатъ отъ тамошнитѣ православни архиереи. Това разграничение било необходимо, за да не се разбирало, че той забранява да се приема ржкоположение и отъ тамошнитѣ латински или униатски епископи.

[1] Паисиевата забрана обхващала още и о. Закинтъ и Елада изобщо, но съставителътъ на разказа не ги включилъ въ забраната, понеже мислѣлъ, че тамъ, подъ венецианска власть, нѣмало православни архиереи.

[2] Венецианцитѣ позволили да пребивава въ Кефалония православенъ епископъ на Кефалония и Закинтъ, като въ Закинтъ имало протопопъ (архиерейски намѣстникъ). Тая епископия се намирала подъ върховния надзоръ на православния коринтски митрополитъ. Чакъ въ 1628 год. царигр. патриархъ Кирилъ Лукарисъ възвелъ кефалонийско-закинтската епископия въ архиепископия, като забранилъ на протопопа въ Закинтъ да действува като епископъ, както действувалъ по-рано (*Χρυσ. Α. Παλαδοπούλου, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, т. I, Атина 1920, стр. 15).

[3] *Παλαδοπούλου*, п. стр.

Важно е да се опредѣли, кога билъ съставенъ ватопедския разказъ. Има белези, че билъ съставенъ късно следъ описваното събитие. Отъ тукъ произтичатъ забърканитѣ и невѣрни исторически сведения въ тоя паметникъ. Въ 1560 г. Митрофанъ не е билъ цариградски патриархъ, нито Селимъ II — турски султанъ. Съставителтъ на разказа е нѣмалъ ясна представа за диоцеза на Охридската патриаршия. Той мислѣлъ, че на нея била подчинена и Търновска България, изобщо не е билъ вѣрно осведоменъ за произхода на Търновската църква. Той билъ слушалъ, че Търновската епископия (= митрополия) била създадена отъ Цариградската патриаршия, следъ като била унищожена българската патриаршия, но не е знаелъ, че това била Търновската патриаршия, унищожена още въ 1393 год. Той е знаелъ, че до описваното отъ него събитие сжществувала само една българска патриаршия — Охридската, подъ която се намирала цѣла България и Сърбия. Затова той е отнесълъ откриването на Търновската „епископия“ чакъ въ времето на цариградския патриархъ Митрофанъ, който споредъ него е унищожилъ Охридската патриаршия.

Съчинителтъ на разказа не е знаелъ, че въ времето на архиепископъ Паисия Охридската патриашия нѣмала вече духовна власть върху Сърбия. Иначе той не би твърдѣлъ, че папата потвърдилъ духовната власть на архиепископъ Паисия и върху Сърбия, ако и да е прочелъ може би въ грамотитѣ на архиеп. Паисия титлата му: „*ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ τῶν λοιπῶν*“ [1]. Сжщо той не би говорѣлъ за униатска дейность на Паисия между „унгро-славянитѣ“ въ Далмация и не би твърдѣлъ, че Паисий забранилъ и на сърбитѣ да отиватъ за ржкоположение въ другитѣ провинции, които зависѣли „отъ европейски държави“ (венецианскитѣ владения въ Гърция). Невъзможно е да се проследи, какъ билъ комбиниранъ ватопедскиятъ разказъ и на какво се дължатъ посоченитѣ погрѣшни исторически представи. Явно е, че съчинителтъ му не се е ползувалъ внимателно отъ грамотитѣ на архиеп. Паисия. Иначе не би посочилъ погрѣшна дата и не би представилъ, че забраната на архиеп. Паисия е засѣгала българитѣ

[1] П. сб., стр. 134 и 139.

и сърбитѣ, изобщо всичкитѣ му подведомствени люде, когато тя била издадена само за Италийската епархия. Вижда се, че той, безъ здраво историографско съзнание, представялъ за факти свои или чути отъ други лица тълкувания и мнения. По историческо съчинителство той ни напомня Паисия Хилендарски, който въ своята „Исторія славѣноболгарская“ сѫщо така съединява исторически факти съ свои представи[1]. Тази външна прилика, разбира се, може само да ни потиква да отнесемъ ватопедския разказъ къмъ неопредѣлено късно време. Ако се приеме, че въ него има отражение на преданието за последния охридски патр. Арсений, то и тоя разказъ, както и пространната му редакция, произхожда отъ XVIII в. Въ всѣки случай въ тоя паметникъ има указие за допускане terminus post quem. Тамъ кефалонийскиятъ архиерей е нареченъ архиепископъ (споредъ превода: l'archevêque de Céphalonie) Както видѣхме, кефалонийско-закинтската епископия станала архиепископия чакъ въ 1628 год. Паметникътъ се явилъ следъ тази година. Неизвестниятъ му съставитель (навѣрно светогорски монахъ), доста отдаленъ по време отъ описваното събитие и съ съчинителска склонность, могълъ да се увлѣче да напише легендаренъ разказъ. Въ всѣки случай ватопедскиятъ разказъ не може да се смѣта за здраво свидетелство поради явното му несъгласие съ достовѣрни документи, каквито сѫ грамотитѣ на архиеп. Паисия.

Все въ връзка съ въпроса за католишкото влияние въ Охридската църква трѣбва да се разгледа фактътъ, че нѣкои охридски архиепископи (отъ края на XVI в. и първата половина на XVII в.) влизали въ сношения съ Ватикана и нѣкои отъ тѣхъ сѫ смѣтани за тайни католици.[2] Споредъ мене тѣ правѣли това „не отъ убеждение въ истиностьта“ на като-

[1] И о. Паисий не е знаелъ добре историята на Болг. църква, ако и да се интересувалъ отъ историческитѣ паметници (известно му било и споменава напр. за 106-тѣ български въпроси до папата). И той е смѣталъ гр. Охридъ за най-стара българска столица, но, следъ като Търново станало царска столица (въ времето на Крума?), тоя градъ вече постоянно билъ главенъ центъръ на българския народъ. Тукъ била болг. патриаршия още въ първото българско царство, и търновскиятъ патриархъ поставялъ архиепископи въ Охридъ, Преславъ и София, като първо мѣсто следъ патриархаималъ охридскиятъ архиепископъ.

[2] Вж. у мене, п. съч., стр. 95—96.

лишкото учение, „а по политически съображения — да си създадатъ тѣсни връзки съ католишкитѣ държави, отъ които тогава сж очаквали освобождение отъ турското робство“,[1] а сжщо така и поради материални нужди — да издействуватъ парични помощи за посрѣщане на тежкитѣ държавни данъци и др. задължения. Péchayre не е съгласенъ напълно съ моето твърдение: двойствеността на нѣкои отъ тия охридски архиепископи не е доказана.[2] Разбира се, не може да се проникне въ тѣхнитѣ души поради липса на тѣхни умствени творения. Обаче фактътъ, че паството имъ и цѣлата Охридска църква въ тѣхно време сж останали вѣрни на православието, дава основание да се мисли, „че тѣ сж били по-скоро проводници на политическо, отколкото на вѣроизповѣдно влияние на западнитѣ държави“.[3] Ако били искрени привърженици на унията, тѣ щѣли да действуватъ да я наложатъ на своето население или да го склонятъ да я приеме, и все щѣло да има следи отъ такава дейность, особено когато (къмъ 1630 г.) католишката пропаганда почнала да действува по-енергично въ българскитѣ земи. Може би отъ католишко гледище не бива да се окачествява оживената дейность на католишката пропаганда като „по-настжпателна“.[4] Обаче фактъ е, че тогава тя се засилила между павликянитѣ въ България и имала значителни успѣхи.[5] Това може би било за тѣхно добро, но сжщевременно и въ полза на католицизма, защото си създалъ опорни бази срѣдъ православния български народъ. Тогава въ българскитѣ земи

[1] У мене, п. съч., стр. 96.

[2] la preuve de leur duplicitè n'est pas faite (п. сп., стр. 197).

[3] У мене, п. съч., стр. 96.

[4] На това мое опредѣление (п. съч.. стр. 103) Péchayre възразява, че „не знае кжде пропагандата била настжпателна (agressive)“. Ако азъ съмъ „ималъ предъ видъ дейността на католишкитѣ епископи у българитѣ павликяни въ Мизия и Тракия“, то това било за тѣхно добро (il faudrait lui rappeler qu'il s'agissait là d'un bien en déshérence). Тѣ били изоставени отъ Православната църква като еретици, и Катол. църква възстановила у тѣхъ религиозно-нравственъ животъ, което не може да се счита като щета на Източната църква (п. сп., стр. 197—198).

[5] Още първиятъ софийски католишки епископъ Петъръ Салинатъ (1601—1623), създалъ въ Чипровци центъръ на католишката пропаганда, усилено е работилъ за покатоличването на павликянитѣ. Къмъ 1611 год. той вече билъ покатоличилъ много „еретици“ въ търновската область и работѣлъ за покатоличването и на пловдивскитѣ павликяни. Неговиятъ приемникъ Илия Мариновъ е продължилъ дейността въ тая

се открили католишки епархии (Софийска, Маркианополска, Скопска, Никополска), отъ които първитѣ три били възведени въ архиепископии (=митрополии). Насърдчена именно отъ тия успѣхи, католишката пропаганда се опитала да обхване и Охридската църква. Въ 1647 год. била открита католишка Охридска архиепископия, която била само номинална, понеже въ Охридъ нѣмало католици.[1] Преди това пъкъ, въ 1630 год., католишката пропаганда се опитала да отнеме архиепископската църква въ Охридъ „Въведение Богородично“,[2] но архиеп. Аврамий сполучилъ да отбие тази опасность, като издействувалъ отъ султана грамота (ферманъ), съ която обещавалъ да не дава реченатa църква на „римлянитѣ“.[3] Това съобщилъ архиеп. Аврамий на рускитѣ власти въ Москва, когато въ 1634 год. дошълъ тамъ за милостиня.[4] Péchayre намира въ този разказъ на Аврамия, както е предаденъ отъ Муравьевъ, две турски заплахи, които си противоречатъ. „Щомъ турцитѣ говорѣли да обърнатъ църквата въ джамия единствено съ цель да изтръгнатъ откупъ, а не по религио-

насока. Споредъ негово известие отъ 1635 год., много павликяни въ Северна България станали католици, между тѣхъ и павликянскиятъ свещеникъ въ с. Орѣше Филипъ Станиславовъ, после католишки епископъ въ Никополъ (вж. повече за това и изобщо за разширението на католишката пропаганда у Iv. Dujčev, Il catolicesimo in Bulgaria, nel sec. XVII, Roma, 1937, стр. 16 сл.).

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 104; Dujčev, п. съч., стр. 49, 59 и 60.

[2] Катедралата „Св. Климентъ“ се наричала още презъ XIV в. Св. Богородица Перивлепта (срв. у мене, п. съч., стр. 423), сѫщо така или пъкъ само Св. Богородица — въ края на XVII в. и презъ XVIII в. (вж. Кодексъ на св. Климента у Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, стр. 50, 52 IX, 79, 98, 100 XXXIX). Въ Охридъ има църква „Въведение Богородично“ въ махалата Челница. Едва ли може да се поддържа, че въ 1630 год. тази църква била архиепископска вмѣсто по-красивата и по-голѣма църква Св. Богородица-Св. Климентъ.

[3] У мене, п. съч., стр. 104.

[4] Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, II, стр. 158—159: „Архіепископъ показалъ: . . . что тѣ Митрополиты и Епископы, которые подъ его паствою, дали ему грамоту за своими руками, на Русь. . . бить челомъ о милостинѣ и о томъ, что имъ великое утѣсненіе отъ Турскаго Султана Мурата и Турскихъ людей, которые хотѣли превратить въ мечеть ихъ соборную церковь Введенія Пречистыя; чтобы спасти храмъ, заложили они все что было у нихъ церковной утвари и тѣмъ отъ Турокъ откупились.

Султанъ далъ Архіепископу грамату, чтобы впредь ему оставаться при той церкви и обѣщалъ не отдавать ее Римлянамъ (не полатынить).

зенъ мотивъ, тѣ не могли да мислятъ после да я дадатъ на латинцитѣ, тѣхнитѣ неприятели, понеже виждали въ тѣхъ съюзници на венецианцитѣ и Австрия". Затова споредъ него тая история била измислица на Аврамия съ цель да се покаже на руситѣ, че е страдалъ за православието, и да отбие тѣхното подозрение,[1] та да извлѣче отъ тѣхъ по-голѣма парична помощь.[2] При разпита си въ Москва Аврамий твърдѣлъ, че не е билъ при римския папа и нѣмалъ общение съ него. Това споредъ Р. показва, че Аврамий билъ способенъ „да твърди противъ всѣка истина". Р. намира подкрепа на своето мнение и въ обстоятелството, че въ грамотата, която Аврамий взелъ отъ архиереитѣ на Охридския диоцезъ,[3] не се говори нито за обръщане на църквата въ джамия, нито за полатинчването ѝ.[4]

Ако вървимъ по тоя пѫть, можемъ да се усъмнимъ и въ съдържанието на реченатa грамота и изобщо въ тѫжнитѣ разкази на всички охридски и други архиереи, защото всички гледали да трогнатъ руситѣ, за да получатъ повече милостиня. И Аврамий, както други духовни лица, могълъ да не казва пълната истина, но не е невѣроятно, че турцитѣ могли да искатъ да отнематъ архиепископската църква въ Охридъ, както по-рано отнели предишната архиепископска църква „Св. София". Архиепископъ Аврамий отричалъ, че ималъ общение съ папата, както било донесено на руситѣ отъ Англия съ анонимно писмо, но нѣмало защо той да изтъква безъ всѣкаква връзка, че султанътъ му обещалъ да не дава на латинцитѣ съборната църква въ Охридъ, щомъ католишката пропаганда не е правѣла никакви домогвания. Ако той ималъ намѣрение да позира като страдалецъ за православието, той би съчинилъ нѣкаква история за своята борба срещу католицизма. Твърдението, че турцитѣ смѣтали католицитѣ за врагове и затова не биха ги поддържали, не е съгласно съ

[1] Въ Москва сж го питали между друго, дали не е билъ при римския папа „и причащались ли сакрамента (таинства)?" Този въпросъ му задали навѣрно поради анонимното писмо, съ което се съобщавало, че Аврамий шесть години е прекаралъ въ Римъ при папа Урбана и съ него служилъ, признавалъ го за свой началникъ (Муравьевъ, п, съч. стр. 158 и 161).

[2] П. сп., стр. 198.

[3] Вж. съдържанието на тая грамота у Муравьевъ, п. съч., II, стр. 159—160.

[4] П. сп., стр. 198—199.

факта, че въ това време католишката пропаганда се засилила и, както видѣхме, къмъ половината на XVII в. поддържала само въ Западна Македония двама архиепископи (скопски и охридски). При тогавашната алчность на турскитѣ управници, съ пари били отнимани катедри. Невъзможно ли е било и католишки агенти да действуватъ съ това ефикасно срѣдство, за да турятъ ржка на нѣкоя по-хубава църква въ Охридъ, та да иматъ тамъ свой patrimonium и заедно съ това, разбира се, твърда основа за дейность?[1] Отъ туй, че въ грамотата на архиереитѣ отъ Охридския диоцезъ не се говори за положението на съборната църква въ Охридъ, не може да се заключава, че тя не е била изложена на опасностьта, за която разказалъ архиеп. Аврамий (въ допълнение на съобщението въ грамотата, че Охридскиятъ диоцезъ билъ обремененъ съ 25,000 жълтици дългъ поради насилията на агарянитѣ).

Споредъ мене работата е стояла така: турцитѣ искали да отнематъ съборната църква въ Охридъ. Следъ като далъ откупъ за нея, охридскиятъ архиепископъ издействувалъ султански ферманъ, за да не се закача занапредъ тази църква отъ турцитѣ, а сжщо така и да не се предава на католицитѣ. Тази втора молба несъмнено била предявена отъ сжщия архиепископъ, когато далъ откупа и действувалъ за ферманъ, види се, поради домогвания на католицитѣ да образуватъ гнѣздо въ Охридъ. Така че той не е далъ втори откупъ, за да не се предава църквата на католицитѣ,[2] а съ единъ откупъ добилъ ферманъ, за да не се превръща нито въ джамия, нито въ католишка църква.

Въ книгата си описахъ, доколкото има податки, и духовния животъ въ Охридската църква. Докато презъ XV в. и първата половина на XVI в. той е билъ сравнително силенъ, по-нататъкъ виждаме духовенъ упадъкъ въ зависимость отъ тежкото политическо и стопанско положение на населението

[1] Новиятъ католишки охридски архиепископъ Франческо Соймировичъ, знаейки добре турскитѣ нрави, искалъ отъ конгрегацията въ Римъ парична сума, за да издействува отъ В. Порта предписание до румелийския бейлеръ-бей да му обезпечи свободна дейность въ Охридъ и да подкупи съ подаръци турскитѣ голѣмци, дори „схизматичния" охридски архиепископъ (срв. у мене, п. съч., стр. 105).

[2] Péchaure ми приписва такава мисъль (п. сп., стр. 198).

въ Охридския диоцезъ. Книжнината е по-слаба. Péchayre вѣрва напълно на съобщението на католишкия епископъ Петъръ Богданъ Бакшичъ отъ 1640 г.[1] и не намира основателно моето твърдение, че Бакшичъ „ще да преувеличава“: въ България владѣело „дълбоко религиозно невежество“ не само отъ втората половина на XVI в., но и презъ първата половина на XVI в., когато пострадали софийскитѣ мѫченици. Дейностьта на епископитѣ била погълната почти отъ финансови грижи. За доказателство Péchayre смѣта пълното отсѫтствие на епископитѣ въ историята на софийскитѣ мѫченици.

И сега съмъ на мнение, че съобщението на Бакшича не може да се поддържа буквално. То трѣбва да се смѣта само като обобщително указание за голѣмия духовенъ упадъкъ въ България. То било направено отъ образования наблюдатель Бакшичъ въ сравнение съ духовния животъ въ християнскитѣ държави, главно Италия, която ималъ предъ очи Бакшичъ. Той казва, че не се проповѣдвало въ православнитѣ храмове. Тогава съ каква цель превеждалъ пелагонийскиятъ епископъ Григорий[2] проповѣдитѣ на Дамаскина Студита и съ това се явилъ родоначалникъ на българскитѣ дамаскинари? Дамаскинитѣ още не сѫ събрани и изучени добре, та тепърва ще се разбере тѣхното значение. Герлахъ съобщава, че въ Албания свещеницитѣ, гърци отъ Морея и Янина, понѣкога сѫ проповѣдвали на албански.[3] Отъ грижа за народна религиозна просвѣта охридскиятъ архиепископъ Георгий насърдчавалъ църковно-славянската писменость.[4] Съставяни били ржкописни сборници съ смѣсено съдържание, но главно съ религиозно-нравствени съчинения. Въ сборници отъ XVII в. се срѣщатъ проповѣди противъ народнитѣ съувѣрия. Тогава били разпространявани чрезъ преписи слова на църк. учители Иванъ Златоустъ, Ефремъ Сиринъ и Григорий Богословъ. Известенъ е ржкописенъ катихизисъ отъ XVII в.[5]

---

[1] Предавамъ това съобщение въ м. п. съч., стр. 399, заб. 3.

[2] Отъ XVI в. (може би втората половина) (срв. у мене, п. съч., стр. 237 и 318).

[3] Срв. у мене, п. съч., стр. 282.

[4] Сѫщо тамъ, стр. 196[25] и 280.

[5] Срв. Б. Пеневъ, История на българската литература, I, стр. 220—221; II, стр. 15, 73, 104 сл., 142.

Едва ли може да се мисли, че будниятъ зографски монахъ Пименъ († 1610), който напустналъ своя манастиръ и се предалъ на храмостроителна дейность въ Софийската епархия,[1] не е поучавалъ народа.

Споредъ Бакшича въ България нѣмало училища. Той едва ли билъ увѣренъ, че никжде нѣмало училище. По-скоро той малко пресилено предалъ прискрѣбния фактъ, че рѣдки били училищата. Ако никжде нѣмало училища (църковни), то не биха се явявали книгописци въ това тежко време (първата половина на XVII в.) — монаси и свещеници (дори селски, напр. попъ Симеонъ въ тиквешкото село Горно Бошаво). Отъ дълбоко невѣжествена срѣда не биха излѣзли разпространители на книгопечатането като архимандритъ Леонтий и монахъ Нектарий отъ Пелагонийската епархия, иеромонахъ Стефанъ отъ Охридъ.[2] Множеството славянобългарски надписи отъ XVII в. въ църквитѣ на Охридския диоцезъ сжща така показватъ, че тамъ не е спирало преподаването на грамотность и че изобщо не е господствувала непроницаема духовна тъмнина. Дори въ днешна България (може би главно нея ималъ предъ видъ Бакшичъ) все вирѣели въ манастири и църкви славянобългарски килийни училища,[3] чрезъ които се поддържали старитѣ книжовни традиции и въ които се подхранвала идеята за религиозна книжнина на новобългарски езикъ.[4] Лѣтописци като попъ Методий и попъ Петъръ[5] не сж били самоуци, а несъмнено се подготвили при нѣкой „даскалъ“ (въ манастиръ или българско селище). София, гдето въ 1578 год. имало две български училища (едното при митрополитската църква Св. Марина),[6] не ще да е упаднала духовно толкова много, та въ времето на Петъръ Богданъ Бакшичъ, да нѣмало никакво училище. При това въ по-голѣмитѣ български гра-

[1] Паисий Хилендарски, История славѣноболгарская, Минист. изд., София 1925, стр. 70[27].

[2] Срв. у мене, п. съч., стр. 340—341.

[3] Герлахъ съобщава, че въ манастира до с. Суха Клисура имало българско училище, гдето се преподавало четмо, писмо и църковно пѣние (Период. списание, VI, стр. 124). Срв. Б. Пеневъ, п. съч., I, стр. 389.

[4] Благоприятно условие били библиотекитѣ въ манастиритѣ.

[5] Първиятъ написалъ разказъ за потурчването на чепинскитѣ българи, а вториятъ въ 1690 год. — за австро-турската война.

[6] Съобщение на Герлахъ (Пер. сп., VII, стр. 117—118).

дове ше да сѫ били уреждани и гръцки училища.[1] Презъ XVI и XVII в. гръцки учители обикаляли въ различни области на Турция и обучавали деца.[2]

Затвърдено бѣше убеждението, че турското робство било тъмна епоха, обаче, следъ откриването на нови паметници, не може вече да се поддържа това мнение.[3] Както право бележи Péchayre, необходимо е да се разкриятъ архивитѣ на митрополиитѣ и епископиитѣ,[4] за да се очертае добре вѫтрешното състояние на Охридската църква. Сѫщо и турскитѣ държавни архиви криятъ ценни сведения за живота на българския народъ. А ако презъ време на българското възраждане нѣкои гръцки висши духовни лица не сѫ посѣгали на старобългарскитѣ ржкописни книги,[5] то щѣхме да имаме още по-ясна представа за духовната дейность на нашия народъ. При все това и сведенията, съ които днесъ разполагаме, даватъ основание да не се смѣта съобщението на Бакшичъ за строго статистическо указание.

Въпрѣки всички мѫки и страдания, които преживѣвала Охридската църква презъ тази смутна епоха, все се поддържали у народа старитѣ свещени предания и чрезъ тѣхъ се крепѣло етническото му чувство, а сѫщо тъй църковното му съзнание. Иначе не би се развило автохтонско движение въ Охридския диоцезъ и чрезъ москополската печатница не би

---

[1] Къмъ половината на XVI в. имало гръцки училища въ Одринъ (Пеневъ, п. съч., I, стр. 315).

[2] Срв. Пеневъ, п. съч., стр. 316.

[3] Срв. Пеневъ, п. съч., I, стр. 73—75.

[4] П. сп., стр. 199.

[5] Péchayre (п. сп., стр. 203) казва, че отъ 1830 год. елинизмътъ искалъ да си осигури окончателенъ триумфъ, и паролата била да се унищожи до най-малкия документъ на славянобългарски езикъ. За доказателство той привежда съобщението, което ромънскиятъ писатель Викторъ Евтимиу е далъ въ букурещкия в. Adeverul (10. III. 1930) и бѣ възпроизведено въ софийския в. „La parole Bulgare" (31. III. 1930). Баща му и дѣдо му разказвали, че „първата грижа на корчанскитѣ митрополити била да възбудятъ преследване на славянскитѣ документи, укривани въ манастиритѣ на тѣхната епархия. Въ продължение на седмици горѣли пергаментни ржкописи въ пещитѣ, разположени подъ стенитѣ на манастира Св. Богородица" въ с. Бобощица (Корчанско). „Спомнямъ си — разказвалъ бащата на Евтимиу —, какъ ние децата измъкнахме кожени кжсове, написани съ зелено и червено... Ние не знаехме тѣхната цена... Нищо не бѣ спасено, нито пощадено (épargné)".

се разпространявала книжнина гръцка по езикъ, но българска по идеи[1] — книжнина, въ която, както напълно вѣрно схваща Péchayre, се възпроизвеждатъ „всичкитѣ спомени за основаването на Българската църква“ и въ която не се говори за другъ народъ, „освенъ за българи“[2]. Българска по съдържание, тая книжнина лесно щѣла да промѣни своя външенъ образъ, ако не последвалъ разгромътъ на Охридската архиепископия (16. I. 1767).[3]

---

[1] Срв. м. ст. „Първата българска печатница“, сп. Македонски прегледъ, год. XI, кн. 3 и 4, стр. 6.

[2] П. сп., стр. 202—203: Ses (на москоп. печатница) premières productions furent les vies et offices liturgiques des saints locaux, de ceux que l'archevêque voulait tant honorer, comme le disent les diverses préfaces. En fait, ce sont tous les souvenirs de la fondation de l'Église bulgare qui sont rappelés dans les offices des Sept Saints (Cyrille, Méthode, Gorazd, Clément, Sava, Naoum et Anguélar), de saint Clément, de saint Naoum. Dans ces pages, qui disent l'hommage d'une Église entière, il n'est pas question que des Bulgares... Avec les offices de saint Clément et de saint Naoum, il ne peut être question que des Bulgares... C'est toujours la même expression d'un nationalisme qui n'a rien d'exclusif, mais ne pourrait être plus net.

[3] Белези за подобно преображение имало. Чувствувала се голѣма нужда отъ печатни църковни книги на разбираемъ езикъ. Поради това охридскиятъ архиепископъ Дионисий въ 1755 г. се обърналъ съ писмена молба къмъ руската царица за богослужебни книги, необходими за подведомственитѣ му църкви и манастири „да славятъ Бога на своя езикъ“. (Срв. у мене, Ист. на охр. архиеп.-патр., стр. 289). Не можемъ да се съмняваме, че отзивчивостьта на Русия (изпратени били богослужебни книги за 10 енории) е усилила жаждата на българското паство въ Охридската църква за книжнина на своя езикъ. Отзвукъ на тая потрѣбность трѣбва да виждаме въ четиреезичния речникъ (Λεξικὸν τετράγλωσσον) на москополеца х. Даниилъ (срв. п. м. ст., стр. 6). И духътъ на о. Паисия Хилендарски се развилъ още и подъ влияние на историческитѣ спомени, пазени отъ Охридската архиепископия и пренасяни въ Зографския манастиръ.

КЪМЪ РАЗЧИТАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ТЕКСТЪ ВЪ ДАНИИЛОВИЯ ЧЕТИРЕЕЗИЧНИКЪ

Отъ Кирилъ Мирчевъ

Отдавна е подчертано въ науката голѣмото значение което има книгата на попъ Даниилъ, влахъ отъ Москополе (Корчанско), излѣзла въ края на XVIII в. подъ заглавие «*Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων ἤτοι τῆς ἁλλῆς ῥωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ βλαχικῆς, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς ἀλβανιτικῆς.*» Важна като исторически документъ, съ който недвусмислено се доказва сжществуването на български народностенъ елементъ въ Македония, тя има извънредна стойность и за проучванията на българския езикъ, понеже представя въ сжщность първия български печатанъ текстъ (ако не смѣтаме Абагара на Ф. Станиславовъ), писанъ на югозападно българско наречие. Ето защо на Даниловата Дидаскалия се отрежда първостепенно мѣсто, особено при изследване проблемитѣ на македонската диалектология. Достатъчно е да изтъкнемъ, че известниятъ руски славистъ А. М. Селищевъ, единъ отъ найдобритѣ познавачи на македонскитѣ говори, въ своето съчинение „Очерки по македонской діалектологіи“ (Казань 1918), когато описва фонетичнитѣ и морфологичнитѣ особености на македонскитѣ говори, винаги излиза, като отъ по-стара основа, отъ езиковитѣ факти, които намираме въ съчинението на попъ Даниила.

Дидаскалията на Даниила бѣ преиздавана за научно използуване на нѣколко пжти. По първото издание, отъ което до сега не е откритъ нито единъ екземпляръ, та не се знае точно и годината му, бѣ изработилъ своето издание англичанинътъ William Martin-Leak, Researches in Greece. London 1814. Английскиятъ ученъ напечата само гръцкия текстъ съ гръцки букви, докато българския, влашкия и албанския текстъ бѣха предадени съ латинска транскрипция, къмъ която бѣ придру-

женъ и английски преводъ. Въ 1841 год. въ Солунъ излѣзе „Книга за наѹченїе ѩзиковъ славѧно бо́лгарскїи и греческыѧ и карамалѝцкои", която въ сѫщность съдържа българската и гръцката часть на Данииловия речникъ споредъ второто му издание отъ 1802 г., напечатани съ църковнославянски букви и придружени съ преводъ на турски езикъ. По сѫщото второ издание бѣ препечаталъ аромънския и гръцкия текстъ Миклошичъ въ своитѣ Rumunische Untersuchungen (Denkschriften d. k. k. Akademie d. Wissenschaften, philos.-histor. Cl., Bd. 32, Wien 1882, стр. 229-245). Пълно издание на Четиреезичника направи ромънскиятъ ученъ Per. Papahagi въ съчинението си Scriitori aromâni in secolul al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil). Bucureşti 1909. У Папахаджи намираме транскрипция на аромънския, българския и албанския текстъ съ латиница и то съ похватитѣ на съвременната ромънска графика (c=k, ş=ш, ţ=ц, j=ж). Че изданието на ромънския ученъ, що се отнася до предаването на българския текстъ не е безукорно, се изтъкна въ рецензията на проф. Ст. Романски въ Периодическо списание, LXX, стр. 462-467. Явно бѣ, че използуването на българския текстъ по транскрипцията на Папахаджи трѣбва да става съ крайна предпазливость. Нови грѣшки въ изданието на Папахаджи се изтъкнаха допълнително и отъ Селищева, вж. Очерки, стр. 19-20. За да се премахнатъ неудобствата и неточноститѣ въ по-старитѣ издания на Данииловия Четиреезичникъ, въ България се пристѫпи къмъ ново издание на важния български текстъ по второто издание отъ 1802 год. Съ тази задача се зае проф. В. А. Погорѣловъ, който въ 1925 г. напечата въ Сборникъ на Българската академия на наукитѣ, кн. XVII, стр. 1-48, гръцката и българската часть на речника, придружени съ кирилска транскрипция на българския текстъ и съ българската часть на Солунската Книга за наѹченїе трихъ ѩзиковъ. За жалость и изданието на Погорѣлова не е лишено отъ недостатъци. Редъ неточности въ неговата транскрипция бѣха изтъкнати отъ проф. Л. Милетичъ (Македон. прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 104-108). Но съ това не се изчерпваха всички погрѣшни мѣста въ новото издание. Предъ видъ на обстоятелството, че едва ли може да се мисли за друго издание на Четиреезичника въ България, ще се постарая въ следващитѣ бележки да изнеса и други неточности, безъ отстранението на които лесно биха могли да се насадятъ

погрѣшни представи за българския диалектъ на Дидаскалията.

1. *μάστηνιτζα* 78. Погорѣловъ транскрибува м а́ с т и н и ц а. Сжщо и Папахаджи m á s t i n i ț a. Солунската **Книга** пише **мастица**. Всички тѣзи разчитания сж неточни. Касае се въ сжщность за м а́ ш т и н и ц а или м а́ ш ч и н и ц а „мжтеница“, което по-точно съответствува на *ξυνόγαλο* въ гръцкия текстъ. Както на много мѣста въ съчинението на Даниила, ударението върху тая дума не стои, вѣроятно поради коректурна грѣшка, на правилното си мѣсто. Безъ съмнение горният примѣръ е звучалъ м а ш т и н и́ ц а, т. е. съ ударение на втората сричка отъ края и съ редукция на *е* въ *и*, което стои въ съгласие съ факта, че българскиятъ текстъ у Даниила не отразява точно срѣдномакедонски говоръ (битолски), както погрѣшно се приема до сега, а пограниченъ говоръ между южнитѣ и срѣднитѣ македонски говори. По тоя начинъ излиза на яве единъ много важенъ фактъ за характеристиката на българомакедонския диалектъ, който е отразенъ въ Дидаскалията на Даниила. Защото съ м а ш т и н и ц а се увеличаватъ примѣритѣ съ преходъ *ж*>*а* и съ преходъ tj>*шт*. Увеличаватъ се сжщо и примѣритѣ съ редукция на неударено *е*, каквито намираме и на други мѣста въ съчинението на Даниила. Тѣзи данни не сж използувани и отъ Селищева.

2. *φέλαατ* 91. У Погорѣлова и Папахаджи намираме точно предаване ф е л а а т — f é l a a t. Въ индекса на думитѣ у първия е възстановена форма ф е л а м ъ. Солунската **Книга** обаче пише **велатѫ**. И проф. Милетичъ поправи Погорѣловата транскрипция въ в е л а а т (Макед. прег., год. I, кн. 4, стр. 107). Поправката е прибързана и внася недомислие въ текста, срвн. *τὰ γαϊδ̔ρια τὰ μ̔λάρια χρησιμεύσν δυνατᾶ | μαγαρηνιατα μάσκητε φέλαατ μόσνε*. Въ сжщность при нашия случай се касае за рѣдъкъ гърцизъмъ въ българския езикъ. Именно ф е л а а т е по гръцко *ὠφελῶ* и значи „полезни сж“. Съответствието въ текста съ гръцко *χρησιμεύσν* е пълно.

3. *πῥκκη* 105. Гръц. *καρφιά*. Погорѣловъ не ни дава разчитане на думата въ текста, гдето поставя въпросителенъ знакъ, но въ индекса възстановява сингуларна форма б р у к ъ. Папахаджи чете p r u k ' i. Солунската **Книга** пише **крѣки** и е най-близу до точното разчитане на думата. Правилно съ начално *б* разчита думата и Селищевъ. Касае се за събирателна форма б р у к ' е отъ б р у т „гвоздей“, много разпространена

въ македонскитѣ говори. Възстановената отъ Папахаджи сингуларна форма p r u c a, както и Погорѣловата б р у к ъ сж погрѣшни. Появата на *и* вм. *е* въ завършека на думата въ съчинението на Даниила е вследствие на редукция на гласната. Съ така разчетената дума се увеличаватъ примѣритѣ отъ преходъ на *т'* въ *к'* въ българския говоръ на Дидаскалията.

4. *λέστα ἤ σλάντωκ* 291. Погорѣловъ разчита само първата половина на тази фраза — л е́ щ а и? Папахаджи чете l e ș t a i s l a n(t)o k. Солунската **Книга** транскрибува напълно объркано **лѣста и сладокъ**. Милетичъ възстановява прибързано л е щ а и с л а д о к (Макед. прег., г. I, кн. 4, стр. 107). Че и Погорѣловъ не е билъ далече отъ подобно разчитане, се вижда отъ неговия индексъ на думитѣ, гдето срещу *σλάντωκ* стои с л а д ъ к. Очевидно е, че прилагателно с л а д о к тукъ съвсемъ не е на мѣсто. Правилно разчетена фразата гласи л е щ а и с л а н(у)т о к, което съответствува на *φακὴν κ(αι) ὄρβίδι* въ гръцкия текстъ.

5. *σιυπέλκατα* 415. Още една дума, която у Погорѣлова е оставена неразчетена въ текста, но въ индекса се възстановява погрѣшно с ю п е л к а. Солунската **Книга** транскрибува **сѡпѣлката**. У Папахаджи намираме разчитане ș u p é l c a t a. Касае се за дума ш'у п е л к а или ш у п е л к а „свирка, флейта", гр. *αὐλος*.

6. *τὰ τὲρκασσ* 417. Погорѣловъ разчита д а т у р г а ш, а пъкъ въ индекса на думитѣ възстановява глаголъ т ъ р к а м ъ. Папахаджи чете д а т у р к а ш. Правилно е второто разчитане. Защото се касае за форма не отъ глагола т у р(г)а м, а отъ глагола т у р к а м „блъскамъ, тикамъ." Такъвъ е смисълътъ и на текста, срвн. *μὲ τὸν ἀγκῶνα νὰ σπρώξῃς τὲς κακὲς | σω λάκοτ τὰ τὲρκασσ λόσσητε*. Нека отбележимъ, че въ българския говоръ на Дидаскалията глаголъ „слагамъ, турямъ" се изразява, както почти въ всички македонски говори, редовно съ к л а(в)а м, докато т у р(г)а м и въ говора на Дидаскалията, както и въ по-голѣмата часть македонски говори, значи „сипя, изсипвамъ."

7. *τάϊα σμὲρτα* 530. Погорѣловъ чете т а́ я с м ѣ р т а. Папахаджи t a e a s m ä r d a. Солунската **Книга** има **тои смѣрта**. Второто разчитане на фразата за гръцко *ἐκείνη ἡ βρὸμα* е правилното. Първото разчитане може да даде поводъ за по-

грѣшни тълкувания. Въ тази форма на българския диалектъ въ Дидаскалията се е отразила една особеность, която наблюдаваме и въ други нѣкои македонски говори. При пълно съвпадане на думи съ различно значение, въ горния случай смъртъ и смърдъ, прибѣгва се до фонетично измѣнение, най-често въ наставкитѣ, на едната, за да се внесе и формално различие между тѣхъ. Така срещу смърда въ говора на Дидаскалията въ срѣднитѣ македонски говори имаме смърдеја. Наблюдаваме по-нататъкъ форми пáреа вм. пáра, гáзјеј вм. гáз и т. н.

8. *τὰ λὺστησσ* 230. У Погорѣлова намираме дà пȳстиш. Солунската **Книга** предава **да пѣстишѫ**. Папахаджи чете da puștiș. Най-правилно е разчитането на Папахаджи, което въ кирилска транскрипция ще звучи да пуштиш или да пушчиш. Отъ сжщата поправка се нуждае и начинътъ, по който Погорѣловъ разчита фразата *νέκα ἡ λὺστιμε* 784 — нѐка и пȳстиме вм. пуштиме или пушчиме. Сжщата фраза у Папахаджи е разчетена по-правилно песа i puștime.

9. *σφεκὰρβα τέστατα* 711. Погорѣловъ разчита свекàрва тéстата, Солунската **Книга** — **свекàрка тѣста**, Папахаджи sfecarva téstata. Всички тѣзи разчитания се нуждаятъ отъ една сжществена поправка. Правилно разчетена втората дума не би могла да звучи другояче, а само тештата или тешчата. Разчитане тестата намираме и у Селищева.

10. *σακάϊτζη* 776. Погорѣловъ разчита сакàичи, Солунската **Книга сàканца**, а Папахаджи sacáĭči. Милетичъ поправя четенето на Погорѣлова въ сакаици (п. т. 108), като придружава обаче думата съ въпросителенъ знакъ, отъ което се вижда, че значението ѝ му е било неясно. При точенъ преводъ на гръцкия текстъ въпросната дума би трѣбвало да означава глаголъ, срв. *βροντᾷ ὁ ϑρανος κ(αι) ἀστραπτει ὅτι ϑέλει βρέξῃ | Τκάρμητ νέποτο ἢ σακάϊτζη ὅτι κ(ε) βάρνιτ*. Дума сакáјца (секáјца) въ много македонски говори означава свѣткавица и съдържа коренъ **сѣкъ-** (**сѣкѫ**). Образуването отъ тази дума на глаголъ е немислимо, ето защо трѣбва да се приеме, че гръцкиятъ глаголъ *ἀστράπτει* въ българския текстъ е предаденъ съ сжществително. Следователно поправката на Милетича е правилна. Думата се явява извънредно важна за македонскитѣ говори, защото свидетелствува за старъ преходъ на сѣ- въ са-. Това нейно значение не е използувано и до сега въ проучванията на македонскитѣ говори.

11. *γρέτητε* 966. Погорѣловъ разчита грéдите, Солунската **Книга грéдитѣ**, Папахаджи gredite. Неточността, която се вижда въ всички тѣзи разчитания, очевидно се дължи на начина, по който е предадена съ гръцка графика тази дума. За да се избѣгнатъ обаче напълно понятни недоразумения въ връзка съ горнитѣ четения, необходимо е да се подчертае, че въпросната дума нѣма нищо общо съ гредá, срвн. *Ἐκεῖνος ὁπου βράζει τὰ τζίγυρα ἂς ἔχῃ τὴν παγύραν εἰς ταῖς ἀγκάλαις διὰ νὰ τὴν γεμίζῃ ἀπὸ ῥακήν | Τώη στῶ βάρητ κωμίνατα νέκα ἴματ πάγυρωτ νά γρέτητε ζά τά κώ πόλητ ὀτ ῥάκια.* Следователно нашата дума би могла да се чете само като градите или гръдите, но въ никой случай не като гредите. И за двѣтѣ тия четения намираме основания въ Дидаскалията на Даниила. Сжщата дума на друго мѣсто въ текста е предадена като *κράτητε* 422, а отъ друга страна тукъ много често еровата гласна при плавна се предава съ *е*. Че у Погорѣлова недоразумението е пълно, се вижда отъ индекса на думитѣ, гдето срещу *γρέτητε* 966 стои **грѫдѣ**.

12. *σγήβιατ* 782. Погорѣловъ чете згúвят (въ индекса сгивамъ), Солунската **Книга сниѫтъ**, Папахаджи sg'iveat. Всички тѣзи четения не даватъ точна представа за употрѣбения въ българския текстъ глаголъ, а у Погорѣлова, както се вижда е станало пълно смѣсване съ другъ глаголъ. Правилно разчетенъ глаголътъ ще гласи сгнúвят като точно съответствие на *σήλονται* въ гръцкия текстъ.

13. *πολξαη* 978. Въ изданието на текста Погорѣловъ оставя тази дума неразчетена, въ индекса обаче поставя полжай. Папахаджи разчита правилно poljai, а Солунската **Книга** пише погрѣшно **ползаи**. Касае се за срѣдномакедонското наименование на охлюва, съ коренъ **плъз-**. Нека подчертаемъ, че този примѣръ не се изтъква и отъ Селищева като характеренъ за отношението на българския диалектъ въ Дидаскалията къмъ **лъ**.

14. Една особеность въ графиката на текста не е доловена добре въ изданието на Погорѣлова, а именно, че гръцко *η* когато следва следъ гласна почти изключително означава съгласна *j*, а не гласна *и*. Вследствие на това въ транскрипцията сж допустнати редъ неточности, които могатъ да дадатъ поводъ за погрѣшни тълкувания относно фонетичнитѣ белези на българския диалектъ въ Данииловата Дидаскалия. Засегнати сж следнитѣ случаи: *τὰ νάλραησσ* 81, 525, 581, 926

— да на́праиш вм. да на́правјш; *βώλωητε* 126, 745 — во́лоите вм. во́лојте; *λέητ* 148 — пе́ит вм. пејт; *πράκωητε* 334 — бра́коите вм. бра́којте; *χορώητε* 335 — хо́роите вм. хо́ројте; *μπρανόητε* 361 — браноите вм. бранојте; *κόλαη* 173 — ко́лаи вм. ко́лај; *νέκωητε* 177, 446, 694 — не́гоите вм. не́гојте; *ὄρεη* 303 — о́реи вм. о́рej; *κράσταητζη* 310 — кра́стаици вм. кра́стајци; *βέτροητε* 362 — ве́троите вм. ве́тројте; *κρέχωη* 446, 1069 — гре́хои вм. гре́хој; *στόλωητε* 458 — сто́лоите вм. сто́лојте; *χαραμιητε* 493, 495 — харами́ите вм. харамијте; *πάσαητε* 500 — па́шаите вм. па́шајте; *ἔγρεητ* 516 — у́греит вм. у́грејт; *τράητ* 589 — тра́ит вм. тра́јт: *σατώητε* 692 — садо́ите вм. садо́јте; *κώη ἴματ σίνοη* 754 — ко́и и́мат си́нои вм. ко́j и́мат си́ноj; *λώη* 829 — ло́и вм. ло́j; *κάλωη* 939 — ка́лои вм. ка́лоj; *κλάησσ* 928; 942, 982 — кла́иш вм. кла́јш; *πωλώηνατα* 981 — поло́ината вм. поло́јната; *μτόη* 995 — бои вм. бо́j; *λώησσ* 1001 — ло́иш вм. лојш; *πρώησσ* 1052 — бро́иш вм. бро́јш; *τώητιτε* 1060 — до́идите вм. до́јдите; *πρωηνίτζητε* 1062 — броини́ците вм. брojни́ците.

15. Меки съгласни *н* и *л* въ Дидаскалията се предаватъ най-често чрезъ *νν* и *λλ*. При все че тая особеность е изтъкната отъ издателя (стр. 13), при предаването на текста съ кирилица, съответната мекость на съгласнитѣ въ мнозинството случаи не е отбелязана, срвн. *πλανήννετω* 30 — планѝнето вм. планѝнѣто; *ἠμάννετω* 43 — има́нето вм. има́нѣто; *λϗτυννε* 59 — лютина вм. лутинѣ; *πώζναανε* — познаане вм. по́знанѣ; *κάμεννιε* 100 — ка́миня вм. ка́менѣ; *κόννιτε* 87 — ко́ните вм. ко́нѣте; *σύρηννε* 76 — си́рине вм. си́ринѣ; *κρύλλιετο* 155 — кри́лето вм. кри́л'ето; *καζαντισέννετο* 473 — казандисе́нето вм. казандисе́нѣто; *ϗμίραννε* 515 — уми́ране вм. уми́ранѣ; *σπάννετο* 683 — спа́нето вм. спа́нѣто.

16. Покрай всичко гореизтъкнато налагатъ се и следнитѣ попразки на неточно разчетени мѣста: *ζά τᾷ δραατ* 128 — за́ дѣ о́раат (Пог. за да о́раат); *δστανβιτ* 139 — о́станвит (Пог. о́ставит); *πώμοζησσ* — по́можиш (Пог. по́мозиш); *σῶ τζενκάνητε* 457 — со́ ченка́ните (Пог. со чека́ните); *λϗμπαετ* 712, 718 — лубает (Пог. л(ю)бает); *ἦ τᾷ ἰϗτζαετ* 724 — и́ да и у́чает (Пог. и да у́чает); *βίασασσ* 949 — вjа́саш (Пог. ви́асаш); *ῥόκοζ* 883 — ро́гоз (Пог. рогож).

ПЛИСКА ВЪ ГЕОГРАФСКИ КАРТИ ОТЪ 17 В. И 18 В.

отъ В. Бешевлиевъ

Най-старото за сега споменаване на първата българска столица Плиска е отъ 822 г. въ надписъ отъ Чаталяръ (№ 11 въ моето издание)[1] р. 5 и сл.: *ἰς τῖς Πλσκᾶς τὸν κάνπον μένοντα κτλ.* У византийскитѣ хронисти[2] този градъ се споменава за пръвъ пжть отъ Лъвъ Дяконъ между Преславъ и Дръстъръ подъ формата *Πλίσκουβα* въ връзка съ поражението на руския князъ Светославъ въ 972 г.: *πάρεργον δὲ τῆς ὁδοῦ τήν τε καλουμένην Πλίσκουβαν καὶ Δίνειαν εἶλεν ὁ βασιλεύς.* (Leo Diac. ed. Bonn., p. 138_{24}). За втори пжть името на Плиска подъ формата *Πλίσκοβα* се срѣща у Кедринъ и Зонара въ връзка съ поробването на Северна България презъ 1001 г. отъ Василий II, вж. Skyl.-Cedr. 452_{14-15}: *τήν τε μεγάλην εἶλε Περσθλάβαν καὶ τὴν Πλίσκοβαν κτλ.*; Zonaras III 559_{13}; *εἶλε δὲ καὶ τὴν μεγάλην Περσθλάβαν καὶ τὴν μικρὰν καὶ τὴν Πλίσκοβαν διὰ στρατηγῶν.*

Въ връзка съ похода на Алексий I Комнинъ срещу печенезитѣ презъ 1088 г. писателката Ана Комнина споменава сжщо Плиска (ed. A. Reifferscheid, I 233, 21): *ὁ δὲ αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ περίορθρον ταχὺ καταλαμβάνει τὴν Πλίσκοβαν κἀκεῖθεν εἰς ἀκρολοφίαν τινὰ τοῦ Συμεῶνος καλουμένην ἄνεισιν, ἣ καὶ Βουλευτήριον τῶν Σκυθῶν ἐγχωρίως ὠνομάζετο.* За последенъ пжть въ византийската книжнина името на Плиска се срѣща у Псевдо-Кодинъ (de Orig. p. 23_{3-8}): . . . *αὐτὸς (ὁ Κων-*

[1] В. Бешевлиевъ *Първобългарски надписи* София 1934, 43 и 88.

[2] K. Jireček *Archäologische Fragmente aus Bulgarien* въ AEM X 195; Сжщиятъ *Die geographischen Namen in der bulgarischen Visio des Profeten Isaias* въ Sitzungsber. der K. Akademie der Wissenschaften, Bd. 130, Wien 1897, 87.=бълг. преводъ въ Период. Списание LV—LVI 262; Сжщиятъ Пжтувания 872; Сжщиятъ въ Archiv f. slav. Phologie 21, 612; Ѳ. Н. Успенскій и К. В. Шкорпилъ въ Изв. Руск. Археол. Института X (1905) 546 и сл.; В. Н. Златарски *История на българската държава* I 1, 319 заб. 2.

σταντῖνος) ἦν κατὰ Σκυθῶν, καὶ ὁποτάξας ἐκείνους ἔκτισε πόλεις ἐκεῖσε τὴν τε Περσθλάβαν, τὴν Δίστραν, τὴν Πλίσκουβαν καὶ τὴν

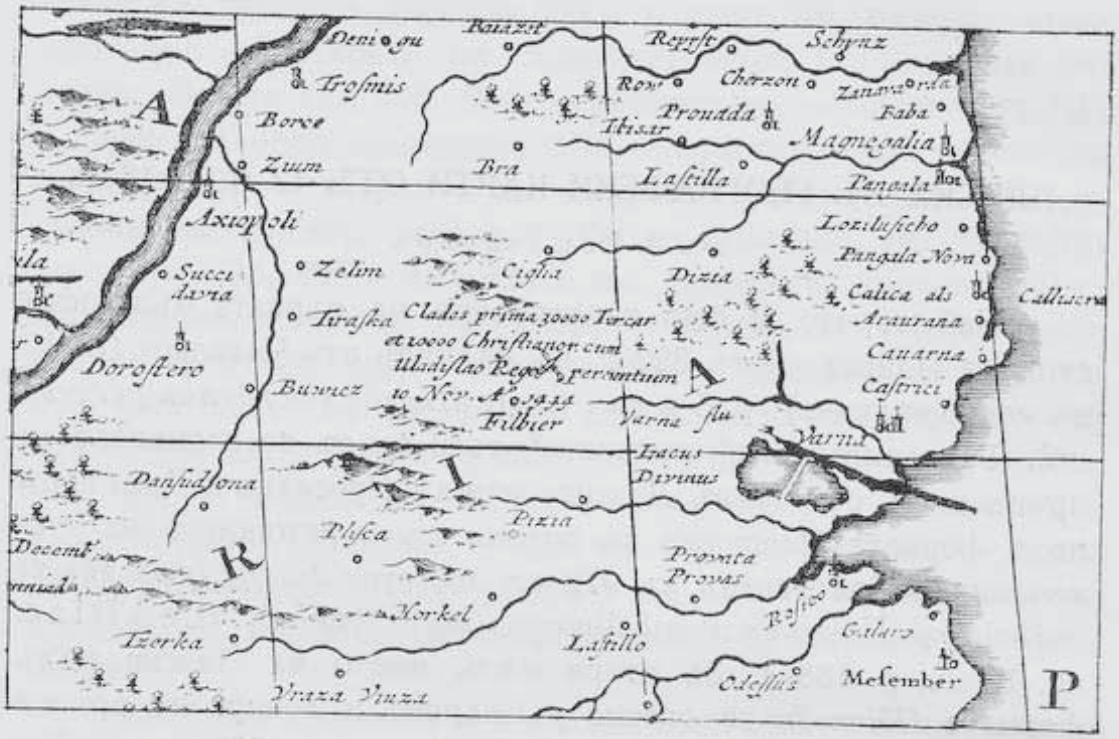

Обр. 1.

Обр. 2.

Κωνσταντίαν. Византийската форма на Плиска *Πλίσκοβα* или *Πλίσκουβα* идва сигурно отъ криворазбрания старобългарски изразъ **градъ Плисковъ**, срв. **градъ Трновъ**.

Въ старобългарскитѣ паметници Плиска се споменава сжщо, а именно: 1) въ апокрифното видение на пророкъ Исаия отъ 11 в. (Споменик Срб. Кр. Акад. III [1890], 191): **онъ (Испоръ) сѣзыда и̑ Плюска гр҃а**, 2) въ старобългарския преводъ на хрониката на Симеонъ Метафраста и Логотета (издание на Пет-

Обр. 3.

роградската Импер. Академия 1905, 59): прѣ[ѣ]ⁱ же и Великыи Прaславь и Малыи и Плискж и т. н. 3) въ припискитѣ къмъ старобългарския преводъ на Манасиевия лѣтописъ (Йор. Ивановъ *Български старини изъ Македония* 2. изд. София, 1931, 623): **Св. Василїе ц҃рь разби' Самоила ц҃ра Блъгаромъ подва̑ж. и̑ прїе[т] Б'дин и̑ Плискъ** и пр.

Следъ дълго мълчание името на Плиска се срѣща отново върху географски карти отъ 17 и 18 в. Така въ картата отъ 1688 г. Regni Hungariae etc. novissima Delineatio ex Officina Frederici de Wir, Amstelodami 1688 (вж. обр. 1) отъ сбирката на стари географски карти въ географския институтъ при Софийския университетъ Плиска (Plisca) е означена съвършено

правилно. Плиска се срѣща още въ следнитѣ карти на сжщата сбирка: Le Theatre de la Guerre sur les Frontieres des deux Empires depuis Vienne jusques à Constantinople etc. Par N. de Fer, Geographe de sa Majesté Catolique et de Monseigneur de Dauphin. Paris 1704 (подъ името Plissa, обр. 2); Nouvelle Carte de la Petite Tartare et la Mer Nolre etc. Dessigne selon la proposition de G. de L'Isle et autre Auteurs. A Amsterdam Chez R. et I. Ottens geogr. къмъ 1707 г. (Plisca

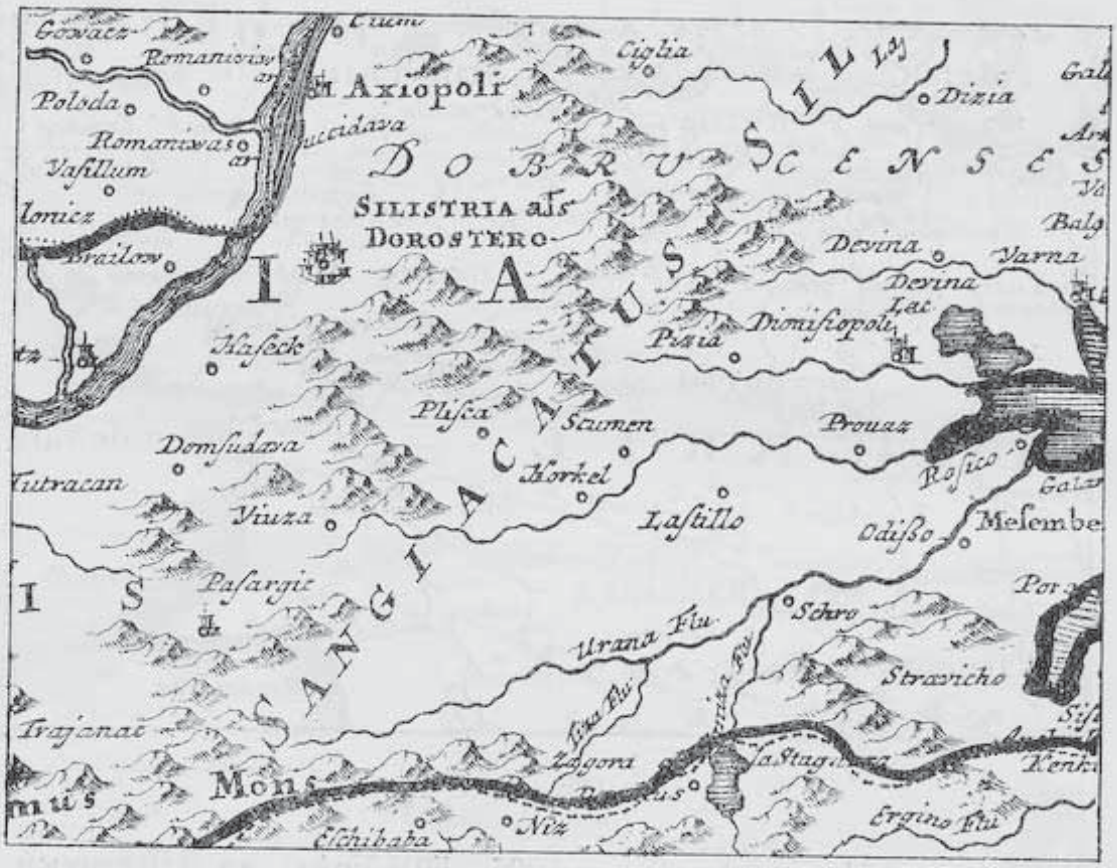

Обр. 4.

два пжти, обр. 3); Danubii fluminis Pars infima à Ioh. Bapt. Homanno S. C. M.ti Geogr. Norimbergae. Първата четвърть на 18 в. (Plisca, обр. 4); Transylvaniae, Moldaviae, Walachiae, Bulgariae nova et acurata Delineatio opera et fontibus Tob. Conr. Lotter, Geogr. Aug. Vind. къмъ 1720—1730 (Plisca, обр. 5, изглежда да е използувана картата на de Wir отъ 1688 г.); Bulgaria et Romania etc. per Ger. et Leon. Valse, къмъ 1720—1730 г. (Plisca обр. 6); Tabula, Hungariae et regionum etc. Correcta per Observationes Comitis Marsilii et non nullorum aliorum, Per G. de L'Isle, Geographum Academiae Reg. Scientiarum

apud Tob. Conr. Lotter Geogr. Aug. Vind. къмъ 1730 г. (Plisca, обр. 7); Hungariae etc. tabula etc. discripta a I. M. Hasio, M. P. P. Curantibus Homannianis Hereddibus или Carte d'Hongrie etc. par Mons. I. M. Hasius, profess. des Mathemat. 1744 (Plisca, обр. 8); Turquie Européenne par Le S-r. Robert, Geographe ordinaire du Roy 1755 (Plisca, обр. 9). Разбира се повечето отъ тѣзи карти зависятъ една отъ друга, но това ни най-малко не измѣня факта, че Плиска е била известна на западния

Обр. 5.

свѣтъ презъ 17 и 18 в. Обстоятелството, че името на Плиска е дадено въ правилната форма Plisca и че нейното географско мѣстоположение е посочено съвършено вѣрно, показва, че означаването на този градъ въ географскитѣ карти отъ 17 и 18 в. не стои подъ влияние на четени византийски хроники, а почива на нови, съвременни сведения и наблюдения. По всѣка вѣроятность Плиска е станала известна на западния свѣтъ презъ тази епоха или отъ похода на Владиславъ Варненчикъ, или отъ сведенията на католишката пропаганда въ Източна България или най-сетне отъ търговскитѣ връзки на дубровничани и италиянци съ нашето Черноморско крайбрѣжие.

За последенъ пѫть името на Плиска се срѣща въ следната забележка на P. Katancsich *Orbis antiquus ex tabula itineraria quae Theodosii imperatoris et Peutingeri auditur ad*

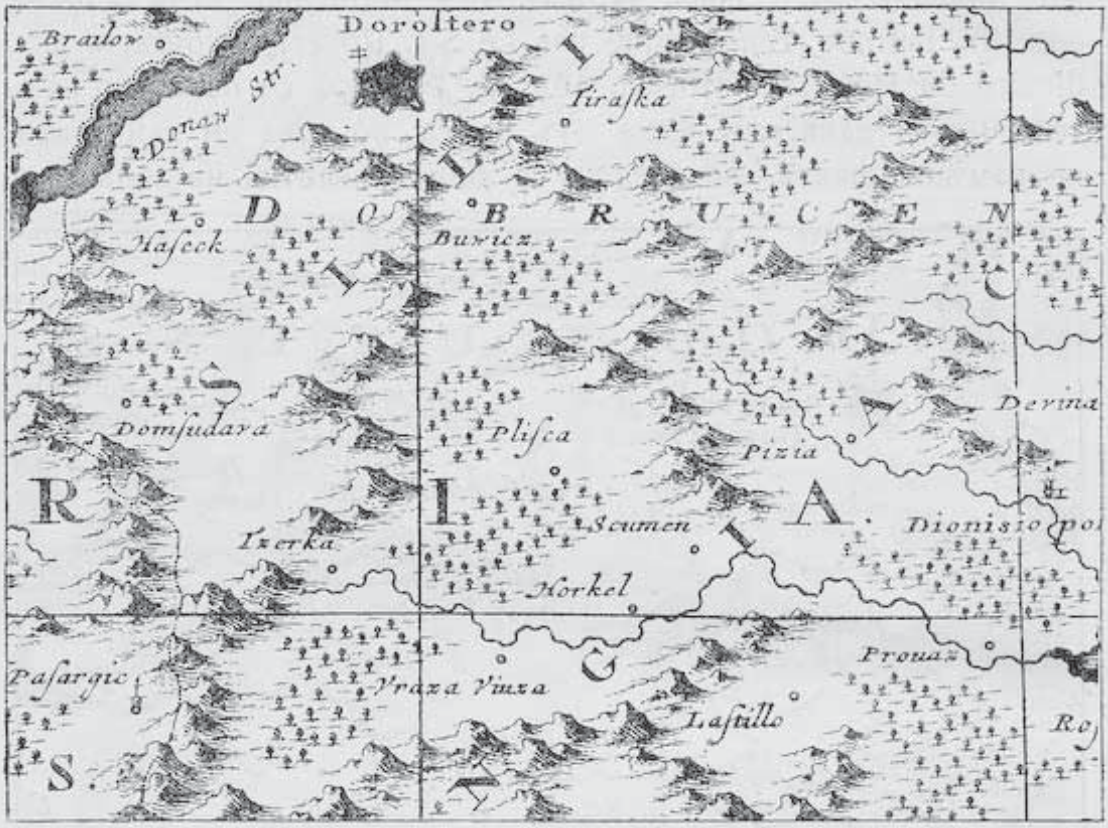

Обр. 6.

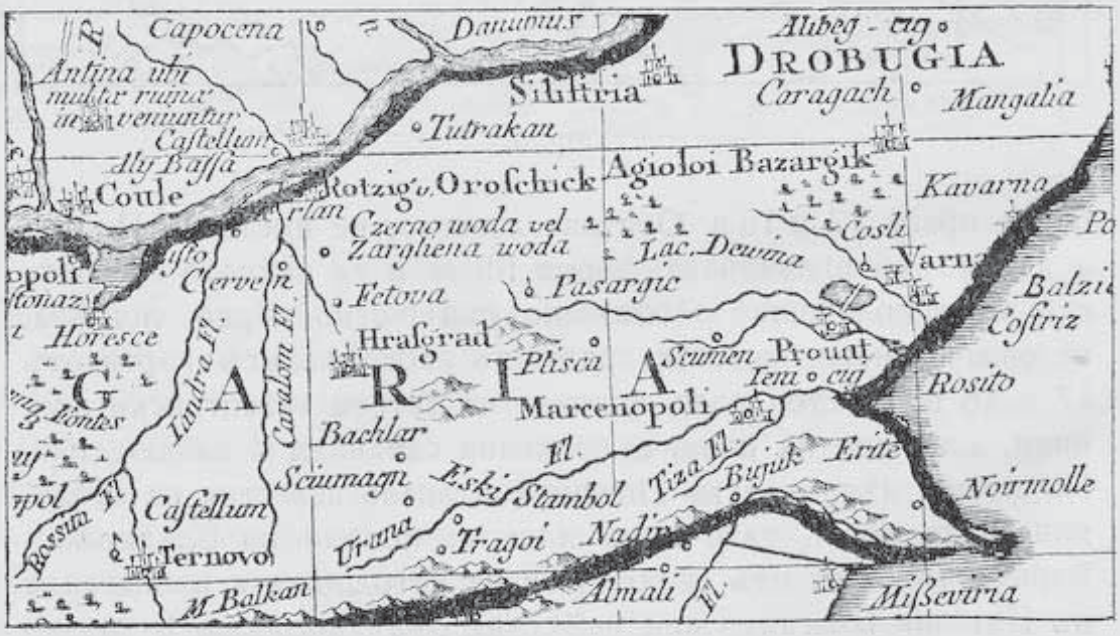

Обр. 7.

systema geographie reductus etc. Budae 1824, I. 366; „*Palmatis* situ oppiduli *Hermanlik*, allis *Bermanlik*. Est apud Hasium vicus *Pliska*, sed in austrum abscendens."[1] Въ картитѣ отъ 19 в. Плиска не се срѣща вече. На нейно мѣсто се явява турското село Абоба. Презъ 1767 г. Карстенъ Нибуръ е слушалъ вече само за голѣми развалини при Енипазаръ (=Нови Пазаръ[2]).

Следъ последното споменаване на Плиска въ го[illegible]ата забележка на Катанчичъ, тя остава дълги години въ забвение.

Обр. 8.

Презъ 1878 г., когато Каницъ[3] посещава огромнитѣ и добре запазени по него време развалини на Плиска, той не знае вече нищо за този градъ и приема съвсемъ погрѣшно, че развалинитѣ принадлежатъ на нѣкакъвъ римски лагеръ Burdizu, което име той прочелъ върху една колона. Въ сжщность колоната споменава известния тракийски градъ Burtudizon,[4] сега Баба-Ески.

[1] Приведено въ Абоба-Плиска 553 и сл.

[2] C. Niebuhr *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern.* Dritter Band, Hamburg 1837, 173: „Schümlu, eine ansehnliche Stadt, und Jengi Basâr, ein grosses Dorf, wo den ältern Zeiten eine grosse Stadt gelegen haben soll, liegen nicht weit von hier nach Osten."

[3] P. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan* III² Leipzig 1882, 255 и сл.

[4] В. Бешевлиевъ *Първобългарски надписи* 140.

Правилното отъждествяване на развалинитѣ при Абоба съ старий градъ Плиска направи К. Иречекъ най-напредъ въ AEM X 195: „Das Lager von Aboba ist ohne Zweifel identisch mit dem altbulgarischen Pliskov *(Πλίσκοβα)* des 10. und 11. Jahrhunderts...", а сетне въ Sitzungsb. d. kais. Akademie. Wien 1897, 87: „die Lage ist bei den Ruinen von Aboba in der Landschaft von Šumen (türk. Šumla) zu suchen."[1]

Споредъ видението на пророкъ Исаия Плиска е била основана отъ Испоръ (= Исперихъ). Ако приемемъ за вѣрно това известие, то основаването на Плиска датира отъ VII в.

Обр. 9.

Все пакъ не е изключена възможностьта Плиска да е била нѣкаква малка станция на римския пѫть или, както сѫ предполагали Борманъ и Иречекъ,[2] римски лагеръ, който отъ Исперихъ е билъ преустроенъ въ столиченъ градъ. Споредъ приведенитѣ по-горе сведения отъ географскитѣ карти, този градъ е просѫществувалъ поне до падането на България подъ турска власть, ако не и по-късно. Съ това пада досегашното мнение, че Плиска вече не е сѫществувала презъ II. българско царство.

---

[1] Вж. сѫщо К. Иречекъ *Пѫтувания по България* Пловдивъ 1899, 872.

[2] *Пѫтувания* 871 и сл. и заб. 42 на стр. 872.

ДЪРЖАВНИТѢ ПРЕВРАТИ ВЪ БЪЛГАРИЯ ВЪ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА VIII ВѢКЪ

Отъ проф. К. П. Благоевъ

I

Въ втората половина на VIII вѣкъ въ България сж били извършени редъ държавни преврати, поради които династията на Вокилъ или Укилъ е била избита, князетѣ Телецъ, Токту и Паганъ сж били убити, князъ Умаръ следъ 40-дневно князуване е билъ детрониранъ, князетѣ Сабинъ и Телериг сж били принудени да се откажатъ отъ княжеския си престолъ и да емигриратъ въ Византия; а пъкъ силната и цъвтеща българска държава насмалко щѣла да бжде покорена отъ византийския императоръ Константинъ V Копронимъ, който въ продължение на двадесеть години е предприелъ осемь военни походи противъ българитѣ. Поради всичко това тѣзи държавни преврати сж много важно историческо събитие Затова българскитѣ историци твърде основателно се спиратъ на тѣхъ и се опитватъ да посочатъ причинитѣ на появяването имъ и да опредѣлятъ характера имъ. К. Иречекъ казва: Въ България сж възникнали голѣми безредици (760), за причината и характера на които ние почти нѣмаме сведения[1]. В. Н. Златарски мисли, че, когато Аспаруховитѣ българи въ края на VII вѣкъ се заселили въ Балканския полуостровъ и сж основали българската държава въ Мизия, тѣ сж встжпили въ съюзни и дори въ федеративни отношения съ славянскитѣ племена, които сж заварили тамъ[2]. Изхождайки отъ това си мнение, той твърди, че причинитѣ за появяване на въпроснитѣ държавни преврати, които той нарича

[1] Д-ръ К. Иречекъ. История на българитѣ, преводъ Диамандиевъ—Раевъ, стр. 97.

[2] В. Н. Златарски, История на българската държава, т. I, часть I, стр. 143, 145,

междуособици, е борбата между двата основни елементи, т. е. българския и славянския или българската и славянската партия за политическо надмощие въ българската държава [1]. Обаче това мнение не ще да е вѣрно, защото Аспаруховитѣ българи просто сж покорили славянскитѣ племена, които сж заварили въ Мизия, и сж ги задължили да имъ плащатъ данъкъ и да имъ помагатъ въ военнитѣ походи [2]. Затова славянскитѣ племена не сж имали никакви права и влияние въ българската държава, а особено въ първитѣ ѝ два вѣка. Друга е причината на държавнитѣ преврати въ България отъ втората половина на VIII в. и другъ е характерътъ имъ.

II

Аспаруховитѣ българи, когато се заселили въ Балканския полуостровъ и сж основали българската държава въ Мизия, сж покорили славянскитѣ племена, които сж заварили тамъ, и между другото сж ги задължили, както казахме, да имъ помагатъ въ военнитѣ имъ походи. Следъ като съ тѣхъ сж увеличили военнитѣ си сили, тѣ сж почнали да минаватъ Стара-планина и да грабятъ и опустошаватъ византийскитѣ градове и села въ Тракия. Поради това византийскиятъ императоръ Константинъ IV Погонатъ (668—686 г.) въ 680 год. се е принудилъ да сключи съ тѣхъ договоръ за миръ, съ който се е отказалъ отъ територията на северъ отъ Стара-планина, призналъ е България за самостоятелна държава и се е задължилъ да имъ плаща годишенъ данъкъ [3]. По силата на този пръвъ българо-византийски договоръ за миръ, първиятъ балкански български владѣтель князъ* Аспарухъ (679—701 г.) презъ цѣ-

[1] Ibid, стр. 191, 212, 226.

[2] Theophanes, Chronogr., ed. C. de Boor, p. 359, 374, 433, 491. Nicephorus Opuscula historica, ed. C. de Boor, p. 35, 69.

[3] Ibid, p. 35; Theophanes, p. 359.

* Аспаруха и неговитѣ приемници отъ езическата епоха ние титулуваме к н я з ъ и к н я з е, защото така тѣ се титулуватъ въ Именника на първитѣ български князе и защото въ българскитѣ каменни надписи на Омуртага и Маломира тѣ се титулуватъ *κανὰς* и *κανὲς*. Споредъ насъ, проф. Бешевлиевъ погрѣшно превежда тѣзи титли к а н ъ, защото титлата канъ много лесно може да се напише съ гръцки букви *κὰν* или *χὰν*, докато славянскитѣ титли кънѧзь и кънезь, кнѧзь, кнезь съ гръцки букви могатъ да се пишатъ *κανὰς* и *κανὲς*. Затова мислимъ, че е по-правилно последнитѣ да се превеждатъ князъ и кнезъ.

лото време на князуването си е билъ въ добри отношения съ византийцитѣ и не е минавалъ опредѣлената съ договора българо-византийска граница, която на югъ е вървѣла по Стара-планина. Князъ Аспарухъ е разширилъ своитѣ владения главно къмъ аварската държава, която тогава е била въ упадъкъ, а възможно и на северъ отъ р. Дунавъ, гдето имало още доста много славянски племена. Князъ Тервель (701—718 г.), който е наследилъ князъ Аспаруха, възъ основа на сѫщия договоръ сѫщо е билъ въ добри отношения съ византийцитѣ. И той е разширилъ владенията си главно къмъ слабата тогава аварска държава и стигналъ до р. Тимокъ[1]. Поради това българитѣ и византийцитѣ повече отъ четвърть вѣкъ сѫ били въ добри съседски отношения и не сѫ се намѣсвали еднитѣ въ вѫтрешнитѣ работи на другитѣ. Обаче въ 704 год. византийскиятъ императоръ Юстинианъ II (686—695, 705—711 г.), който въ 695 г. е билъ детрониранъ и заточенъ въ Херсонъ, е избѣгалъ отъ мѣстозаточението си и дошълъ въ България, гдето князъ Тервель го е приелъ твърде любезно и съ голѣми почести. Юстинианъ е молилъ Тервеля да му помогне, за да си възвърне бащиния си престолъ. Молбата му е била удовлетворена и е билъ сключенъ договоръ при следнитѣ условия: князъ Тервель съ всички български военни сили да помогне на Юстиниана, за да се възкачи повторно на византийския престолъ; а пъкъ Юстинианъ се е задължилъ да му плаща данъкъ, да го признае за законенъ владѣтель, да му даде дъщеря си за жена и да му отстѫпи областьта Загория, която се е простирала между източна Стара-планина и линията Девелтъ—Ямболъ до р. Тунджа[2]. И действително въ следната 705 година императоръ Юстинианъ и князъ Тервель начело на българскитѣ военни сили сѫ се отправили за Цариградъ, гдето нѣколко дена следъ пристигането имъ Юстинианъ съ съдействието на привърженицитѣ си е успѣлъ да се възкачи на византийския престолъ и е изпълнилъ своитѣ задължения къмъ князъ Тервеля, но положително не е известно, дали му е далъ и дъщеря си за жена. Князъ Тервель се е завърналъ въ България много доволенъ.[3] Въ 711 год. повторно е билъ извър-

[1] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 1, стр. 190.

[2] Н. П. Благоевъ, Погран. окопъ Еркесия въ Сборникъ на Луи Леже, стр. 5, 8.

[3] Theophanes, 374. Nicephorus, p. 42; В. Н. Златарски, Ист. на бълдържава, т. I, ч. 1. стр. 164—171.

шенъ държавенъ превратъ противъ императора Юстинианъ II, и князъ Тервель му е изпратилъ три хиляди войници, за да го подкрепи въ борбата му срещу противницитѣ му.[1] Въ 717 год. князъ Тервель е нападналъ арабитѣ, които тогава по море и суша сж обграждали Цариградъ, избилъ е около двадесеть и две хиляди араби и съ този актъ твърде много помогналъ на новия византийски императоръ Лъвъ III да ги победи и да освободи Цариградъ отъ тѣхната обсада.[2] Въ 719 год. бившиятъ византийски императоръ Анастасий II (713-715) се е опиталъ съ българска помощь да си възвърне византийския престолъ, обаче българитѣ, когато сж стигнали близу до Цариградъ, вързали сж го и заедно съ съмишленицитѣ му го предали на византийския императоръ Лъвъ III[3] Изобщо българитѣ въ първата половина на VIII вѣкъ твърде много сж услужили на византийцитѣ, което тѣ сж увѣковѣчили съ специаленъ надписъ, който е написанъ на гръцки езикъ и въ който се казва: И ако нѣкой търси истината, Богъ гледа; и ако нѣкой лъже, Богъ гледа. Българитѣ направиха много добрини на византийцитѣ и византийцитѣ забравиха, обаче Богъ гледа.[4]

Византийскиятъ императоръ Лъвъ III (717—741 год.), който е билъ единъ отъ великитѣ византийски императори, презъ цѣлото си царуване е билъ въ добри отношения съ българитѣ и редовно имъ е плащалъ данъкъ, или отъ бла-

---

[1] Nicephorus, p. 47.

[2] Theophanes, p. 397.

[3] ibid. p. 400. Nicephorus, p. 55—56.

[4] В. Бешевшиевъ, Първобългарски надписи, 1934 г., стр. 46, 119—120 *ἡ [της] τὴν ἀλήθειαν γυρεύη ὁ Θεος θεορῖ κὲ ἡ της ψεύδετε ὁ Θεὸς θεορῖτοὺς χριστιανοὺς οἡ Βούλγαρις πολὰ ἀγαθὰ ἐπόισαν κὲ οἱ χριστηανοὶ ἐλησμόνησαν, ἀλλὰ ὁ Θεὸς θεορῖ.*

Въ надписа византийцитѣ се наричатъ християни и отъ това се установява, че той е написанъ, когато българитѣ сж били езичници. Твърде е възможно той да е написанъ въ края на VIII или въ началото на IX вѣкъ, или пъкъ въ времето на князъ Крума, когато византийцитѣ пакъ сж предприели редъ военни походи противъ българитѣ и когато последнитѣ още сж помнили добринитѣ, които сж направили на византийцитѣ. Но възможно е той да е написанъ и по-късно, както мислятъ издателитѣ му Йорд. Ивановъ, Български страници изъ Македония, 2-о изд., стр. 11—12 и В. Бешевшиевъ, Първобългарски надписи. стр. 120.

годарность защото българитѣ му помогнали, за да победи арабитѣ и защото му предали бившия византийски императоръ Анастасий II, или защото твърде много е билъ заетъ съ преустройството на империята и съ църковнитѣ си реформи. Обаче неговиятъ синъ и наследникъ Константинъ V Копронимъ (741—775 г.), който сжщо е билъ единъ отъ великитѣ византийски императори, напротивъ е билъ въ неприятелски отношения съ тѣхъ и е искалъ да ги покори. Императоръ Константинъ V Копронимъ е билъ твърде дееятеленъ владѣтель и надаренъ съ добри военни и държавнически качества. Той много деятелно е продължилъ дѣлото на баща си за преустройството на империята и за въвеждане на църковнитѣ му реформи, които сж се състояли въ отстранение на иконитѣ отъ църквитѣ и въ ограничение на монашеството, което е било голѣма обществена язва. Императоръ Константинъ V Копронимъ смѣло и твърде бързо въ 743 год. е съкрушилъ зетя си арменеца Артавасдъ, който му е оспорвалъ императорския престолъ и известно време е царувалъ. Въ 746 год. той е победилъ арабитѣ, а пъкъ въ 754 год. е свикалъ църковенъ съборъ, който узаконилъ църковнитѣ му реформи. Поради тѣзи успѣхи императоръ Константинъ V Копронимъ въ 754 год. е билъ на върха на своята слава и сила. Точно въ това време и при това настроение българскиятъ пратеникъ се е явилъ въ Цариградъ, за да получи данъкъ. Императорътъ твърде неоснователно е отказалъ да заплати данъка и позорно е изгонилъ българския пратеникъ, защото българитѣ възъ основа на договора отъ 680 год. и за услуги къмъ византийскитѣ императори седемдесеть и петь години редовно сж получавали данъкъ отъ византийцитѣ. Затова българитѣ основателно сж счели, че договоръть е нарушенъ, предприели сж военен походъ противъ византийцитѣ и сж стигнали до Дългата стена, близо до Цариградъ, гдето императоръ Константинъ V Копронимъ ги е посрещналъ, разбилъ ги е, убилъ твърде много българи и ги е заставилъ да се завърнатъ въ България победени.[1] Тази победа му е дала възможность да се увѣри, че той може да победи българитѣ и дори да покори България, защото византийцитѣ никога не сж се отка-

[1] Theophanes, p. 429. Nicephorus, p. 66.

зали отъ желанието си да владѣятъ цѣлия Балкански полуостровъ. Затова той още въ следната 756 год. по суша и море е предприелъ воененъ походъ противъ българитѣ, които при пограничната крепость Маркели е разбилъ, обърналъ ги въ бѣгство, убилъ е доста много българи и ги е заставилъ да искатъ миръ, за чието обезпечение сж били принудени да дадатъ и заложници.[1] Въ 759 год. императоръ Константинъ V Копронимъ е предприелъ новъ воененъ походъ противъ България, навлѣзълъ е въ българска Тракия и е стигналъ до Верегавския проходъ на Стара-планина, гдето действително е билъ отблъснатъ, но не и победенъ.[2] Българитѣ сж мислили, че тѣхниятъ неспособенъ владѣтель е причина за пораженията имъ отъ византийцитѣ и затова сж възстанали, убили сж князъ Винеха (756—761 г.) заедно съ цѣлата българска династия на Вокилъ или Укилъ и за български князъ сж избрали младия и смѣлия болярinъ Телецъ (761—764 г.) отъ рода Угаинъ, който е предприелъ нашествия въ Византия. Въ отговоръ на това византийскиятъ императоръ Константинъ V Копронимъ въ 763 год. е предприелъ воененъ походъ противъ България и при гр. Анхиало съвършено разбилъ князъ Телеца, който въ отстжплението си е билъ убитъ отъ българитѣ заедно съ близкитѣ му съветници и помощници.[3] Следъ убийството на князъ Телеца българитѣ въ 764 год. сж избрали за български князъ болярина Сабинъ (764—766 г.), противъ когото византийскиятъ императоръ Константинъ V Копронимъ презъ месецъ юлий 765 год. по море и суша е предприелъ голѣмъ воененъ походъ. Князъ Сабинъ се е уплашилъ и побързалъ да сключи миръ съ византийцитѣ. Българитѣ, а особено противницитѣ му не сж одобрили тази му прибързана постжпка и защото византийската флота е претърпѣла голѣмо корабокрушение при Месемврия и Анхиало и почти всички византийски моряци сж се издавили въ морето.[4] Затова тѣ сж свикали събрание, обвинили сж го въ предателство и открито му заявили: чрезъ тебе България ще бжде

[1] ibid. p. 66—67.
[2] Theophanes, p. 431.
[3] ibid. p. 432—433. Nicephorus, p. 69.
[4] ibid. p. 73. Theophanes, p. 437

поробена отъ византийцитѣ.[1] При това положение князъ Сабинъ е счелъ, че животътъ му е въ опасность и затова презъ юлий 766 год. тайно е заминалъ за гр. Месемврия и отукъ е избѣгалъ въ Цариградъ, гдето билъ приетъ много добре.[2] Князъ Сабинъ, като е напустналъ България, е оставилъ за замѣстникъ болярина Умаръ отъ рода Вокилъ или Укилъ, който следъ 40-дневно князуване е билъ детрониранъ и за български князъ е билъ избранъ боляринътъ Токту (766—767 г.), братъ на видния български боляринъ Баянъ. Византийскиятъ императоръ Константинъ V Копронимъ се е възползувалъ отъ този държавенъ превратъ въ България и е предприелъ новъ воененъ походъ противъ българитѣ, които сж отстжпили въ Мизия, гдето сж били убити князъ Токту, братъ му Баянъ и много други видни българи.[3] Следъ убийството на князъ Токту, за български князъ въ 767 год. е билъ избранъ боляринътъ Паганъ (767—768), който веднага следъ избора си за князъ е билъ принуденъ да воюва противъ византийцитѣ, защото византийскиятъ императоръ Константинъ V още сжщата година е предприелъ новъ воененъ походъ противъ българитѣ. Князъ Паганъ, следъ като е укрепилъ старопланинскитѣ проходи, му е предложилъ миръ. Придруженъ отъ съветницитѣ си боляри, той лично се е срещналъ съ него, навѣрно въ българска Тракия, и сж сключили договоръ за миръ, който обаче не е траялъ дълго време. Византийскиятъ императоръ Константинъ V Копронимъ въ следната 768 год. пакъ е предприелъ воененъ походъ противъ българитѣ. Понеже е намѣрилъ старопланискитѣ проходи неукрепени, той навлѣзълъ въ Северна България, и разбилъ българитѣ. Князъ Паганъ въ отстжплението си е избѣгалъ въ гр. Варна, гдето е билъ убитъ, разбира се, отъ българската войска поради поражението му отъ византийцитѣ. Но въпрѣки победата си, византийскиятъ императоръ Константинъ V Копронимъ не е посмѣлъ да остане и завладѣе България. Следъ като е разрушилъ нѣкои български замъци и е опожарилъ много български села, той се е завърналъ въ Цариградъ.[4] Следъ убийството на князъ Пагана

[1] ibid. p. 433. *ὅτι διὰ σοῦ Βουλγαρία μέλλει δουλοῦσθαι Ρωμαίοις.*
[2] ibid. p. 433; Nicephorus, p. 70.
[3] ibid. p. 70—71.
[4] Theoph., p. 436; Nicephorus, p. 71.

за български князъ въ 768 год. е билъ избранъ боляринътъ Телериг, (768—777 г.,) който се е опиталъ да въведе редъ въ държавата си и се е въздържалъ отъ всѣкакви неприятелски действия противъ византийцитѣ. Но въпрѣки това византийскиятъ императоръ Константинъ V Копронимъ презъ месецъ май 773 година по море и суша е предприелъ голѣмъ воененъ походъ противъ България Той самъ лично е застаналъ начело на флотата си и е стигналъ въ гр. Варна, обаче се е уплашилъ да направи десантъ. Българитѣ сѫщо сѫ се уплашили и затова сѫ изпратили двама пратеници и сѫ му предложили миръ. Сключенъ билъ миръ писмено и скрепенъ съ клетва. Съ този българо-византийски договоръ за миръ и дветѣ договорящи страни сѫ се задължили да се въздържатъ отъ всѣкакви неприятелски действия помежду си.[1] Обаче още въ сѫщата 773 год. договорътъ е билъ нарушенъ и този пѫть отъ българитѣ, защото князъ Телериг е изпратилъ една 12-хилядна войска, на която е възложилъ да плени жителитѣ на македонската славянска область Бързития, за която навѣрно сѫ претендирали и византийцитѣ, и да ги пресели въ България. Обаче, тайнитѣ приятели на императора Константинъ V Копронимъ въ България му съобщили за този български воененъ походъ и затова той съ 80-хилядна войска е предприелъ походъ противъ българитѣ навѣрно, когато тѣ сѫ се връщали отъ Бързития и съвършено ги е разбилъ въ мѣстностьта Литосория.[2] Въ следната 774 год. императорътъ пакъ по суша и по море е предприелъ голѣмъ воененъ походъ противъ България, обаче флотата му е претърпѣла голѣмо корабокрушение при гр. Месемрия и затова се е принудилъ да се завърне въ Цариградъ безъ да предприеме други военни действия.[3] Новогръцкиятъ историкъ К. Папаригопулосъ предполага, че този воененъ походъ е онзи отъ 765 год., но Теофанъ го повтаря, за да увеличи несполукитѣ на умразния иконоборецъ византийски императоръ Константинъ V Копронимъ,[4] който все пакъ е билъ човѣкъ съ твърда воля и опре-

[1] Theophanes. p. 446—447.
[2] ibid. p. 447.
[3] ibid. p. 447—448.
[4] *Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους, τόμ. III, σελ.* 478.

дѣлени цели и планове. Въпрѣки несполукитѣ си императоръ Константинъ V Копронимъ не се е отказалъ отъ намѣрението си да покори България. Въ 775 год. е предприелъ новъ воененъ походъ противъ българитѣ, но въ Аркадиополъ, сегашното Люле-Бургасъ, тежко се е разболѣлъ и затова се е отказалъ отъ военния си походъ. На 14 септември 775 год. по пжтя той е умрѣлъ, безъ да се завърне живъ въ Цариградъ и да успѣе да осжществи заветната си мечта — да покори България.[1]

Неговиятъ кротъкъ и болнавъ синъ императоръ Лъвъ IV (775—780 г.) се е отказалъ отъ плановетѣ на баща си и затова въ неговото кратко царуване отношенията между България и Византия сж били добри. Неговиятъ пъкъ амбициозенъ внукъ императоръ Константинъ VI (780—797 г.) е предприелъ два военни походи (791 и 792 г.) противъ България, но е билъ победенъ.[2] Следъ тѣзи две военни поражения на византийцитѣ, българитѣ сж взели нападателно положение къмъ Византия. Българскиятъ князъ Кардамъ (777—803 г.) е изпратилъ пратеникъ въ Цариградъ, чрезъ когото е заявилъ на византийския императоръ Константинъ VI: или ми плати данъкъ, или дохаждамъ до златнитѣ врати и опустошавамъ Тракия.[3]

IV

Следъ смъртьта на византийския императоръ Константинъ V Копронимъ и следъ военнитѣ успѣхи на българитѣ противъ византийцитѣ, държавнитѣ преврати въ България сж престанали. Отъ това ясно се установява, че причина на тѣхното появяване сж пораженията на българитѣ въ войнитѣ имъ съ византийцитѣ. Българитѣ си припомняли щастливитѣ времена, когато въ времето на Аспаруха и Тервеля тѣ сж побеждавали византийцитѣ, облагали сж ги съ данъкъ, качвали сж и сваляли византийскитѣ императори и сж имъ помагали въ вой-

---

[1] Theoph., p. 448. *К. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους, τόμος III, σελ.* 452—455, 474—479.

[2] Theophanes, p. 467, 468.

[3] ibid p. 470. *ἢ τέλεσόν μοι πάκτα, ἢ ἔρχομαι ἕως τῆς χρυσῆς πόρτης καὶ ἐρημῶ τὴν Θρᾴκην.*

нитѣ имъ противъ арабитѣ, но безъ да вематъ предъ видъ доброто военно и политическо положение на византийската империя въ втората половина на VIII вѣкъ и особено добритѣ военни и политически качества на византийския императоръ Константинъ V Копронимъ, тѣ сж мислили, че причина на пораженията имъ сж неспособнитѣ имъ владѣтели. Затова нѣкои отъ тѣхъ сж убили, други сж детронирали, а трети сж заставили да напустнатъ България и да емигриратъ въ Византия. Че това е така, се установява и отъ факта, че и въ Византия въ началото на VIII вѣкъ сж били извършени редъ държавни преврати и въ течение на двадесеть и две години години тамъ сж били смѣнени шестима императори, защото византийцитѣ сж били победени отъ арабитѣ, които сж завладѣли почти всичкитѣ византийски азиатски и африкански области и дори сж застрашавали сжществуването на византийската империя[1].

Колкото се отнася за характера на държавнитѣ преврати въ България презъ втората половина на VIII вѣкъ, тѣ безспорно сж били военни, защото българската войска ги е предизвиквала и вършела. Въ старата българска държава формата на държавното управление е била абсолютна монархия и затова българскиятъ народъ не се е ползувалъ съ политически права и не е взималъ участие въ управлението ѝ[2]. Съ права и привилегии въ стара България сж се ползували боляритѣ[3], които главно сж били военачалници, а особено ония боляри, които сж били началници на владѣтелската дружина, издържана отъ българскитѣ владѣтели[4]. Аспаруховитѣ българи сж имали здраво държавно управление и добре организирана войска. На тѣхъ се дължало основаването и разширението на българската държава въ цѣлия Балкански полуостровъ[5]. Боляритѣ, които сж управлявали разнитѣ войскови части, а особено ония, които сж управлявали владѣтелската военна дружина, били издържани отъ българскитѣ владѣтели и, разбира се, сж взимали участие въ управлението на държавата[6]. Българската войска се е интересувала отъ изхода

[1] ibid. p. 369, 379, 383, 385, 391.
[2] Н. П. Благоевъ, Курсъ по история на бълг. право, стр. 105—106.
[3] ibid. стр. 93—99.
[4] ibid. стр. 151—153.
[5] ibid. стр. 151—157,
[6] В. Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, стр. 41, 42, 43, 44.

на предприетата война, защото, когато е побеждавала, е получавала часть отъ военната плячка и се е увѣнчавала съ слава и честь, а пъкъ, когато е била победена, не само се е лишавала отъ плячка и сравнително е давала повече човѣшки жертви, но още се е считала и унижена. Затова тя е търсила причината на победата и поражението си, а пъкъ такава обикновено е билъ българскиятъ владѣтель, който е билъ главнокомандуващъ. Затова българскиятъ владѣтель, който еималъ военни успѣхи, билъ считанъ способенъ и се е славилъ, а пъкъ онзи, който е нѣмалъ военни успѣхи, билъ считанъ за неспособенъ и билъ лишаванъ отъ владѣтелския си престолъ, дори и отъ живота си. И въ Византия, гдето формата на държавното управление сѫщо е била абсолютна монархия, въпрѣки че византийцитѣ, на които българитѣ сѫ подражавали, сѫ били най-културниятъ народъ въ срѣднитѣ вѣкове, пакъ войската е вършила държавнитѣ преврати[1].

И така, споредъ насъ, причина за появяване на държавнитѣ преврати въ България презъ втората половина на VIII вѣкъ сѫ били пораженията на българитѣ въ войнитѣ имъ съ Византия, а характерътъ имъ билъ воененъ, защото българската войска ги е вършила.

---

[1] Theophanes, p. 369, 376, 385, 386. Nicephorus, p. 45, 52, 57, 58.

МЕДАЛИОНЪТЪ КАТО НАДГРОБЕНЪ ПАМЕТНИКЪ ВЪ ДОЛИНАТА НА СРѢДНА СТРУМА ПРЕЗЪ РИМСКАТА ЕПОХА

отъ Д. П. Димитровъ

Долината на Струма, особно нейната прибрѣжна часть, е имала въ древностьта винаги особно важно значение. Достатъчно е да споменемъ, че тъкмо до нейното устие, на изтокъ, малко навжтре отъ морския брѣгъ се издига Кушница планина (Парнаръ-Дагъ), античниятъ Пангей, който въ древностьта е билъ прочутъ съ приказнитѣ си богатства, златнитѣ мини, за да разберемъ, защо тъкмо тукъ въ течение на вѣкове сж се разигравали значителни политически събития и кървави борби между съседнитѣ народи, траки, гърци, македонци и перси. Древниятъ Пангей е игралъ голѣма роля сжщо и въ религиозния животъ на старитѣ траки. Пангей и Стримонъ сж най-тѣсно свързани съ тракийскитѣ митове, съ сказанията за Орфея, Реза и Диониса[1]. Презъ тѣзи земи покъсно билъ прокаранъ и римскиятъ воененъ пжть Via Egnatia[2]. По този начинъ равнината около устието на Струма била свързана съ крайнитѣ точки на балканския Западъ и Изтокъ.

Земитѣ на Долна Струма сж привличали всѣкога любо-

---

[1] За географското положение на тази область срв. D. Iaranoff, Carte de la Macédoine, Institut scientifique Macédonien, Sofia 1933; Бѣломорска Тракия и Приморска Македония, Год. на Унив. ИФФ XXXIV, 5, 1937/38, 2 сл. и тамъ цит. лит.; за орографията и хидрографията на антична Македония вж. Geyer, P W Realenc XIV, 671 сл.; S. Casson, Macedonia, Thrace and Illyria, Oxford 1926, 19 сл.; за политическитѣ и религиозни отношения въ тази область срв. Г. И. Кацаровъ, Долнострумската область въ старо време, Приноси къмъ историята на древностьта, 107 сл.; J. Papastavru, Amphipolis, Geschichte und Prosopographie, Klio, Beih. N. F. 24, 1936, 1 сл.; P. Collart, Philippes, ville de Macédoine, Paris 1937, 37 сл; P. Perdrizet, Cultes et mythes du Pangée, Annales de l'Est XXIV. 1, 1910, 9 сл.

[2] За via Egnatia срв. Oberhummer, P W Realenc V,1988 сл.; K. Miller Itineraria romana, 516 сл.; напоследъкъ P. Collart, цит. съч., 492 сл.

питството на древнитѣ писатели, които сж ни завещали доста обилни сведения за тази область. Напротивъ, за земитѣ на Срѣдна Струма античната традиция мълчи. Тукъ ние се намираме въ една планинска область между Малашевскитѣ възвишения и Огражденъ планина отъ една страна и Пиринъ отъ друга, между които Струма си пробива пжть на югъ. Орографски погледнато, долината на Срѣдна Струма е затворена область. Отъ югъ Бѣласица и Алиботушъ се издигатъ като непристжпна стена съ единственъ прелѣзъ Рупелския проходъ. Тази область лежи на страна и отъ главния римски пжть, въ посока на който и въ срѣднитѣ вѣкове се извършва съобщението между Адриатическо море и Босфора. И ние виждаме, че много пжтешественици, дори и въ миналия вѣкъ, които изследватъ Македония, достигатъ до Долна Струма и Места, безъ да се осмѣлятъ да надникнатъ на северъ, отсамъ тѣснинитѣ.[1] Все пакъ нѣма съмнение, че долината на Струма е играла въ древностьта ролята на важенъ меридионаленъ пжть, който е водилъ отъ Бѣломорието къмъ вжтрешностьта на Тракия. Този пжть не е отбелязанъ въ античнитѣ итинерарии и пжтни карти, но той е сжществувалъ. Чрезъ него е ставало разпространението на търговски и културни блага. Той е билъ единъ отъ пжтищата, презъ които прониква влиянието на елинизъма въ Тракия.[2] До кжде това влияние е достигало въ тази посока, е единъ въпросъ, който въ бждаще ще има да се установи. Голѣмото значение на този пжть изобщо ще може да се оцени тогава, когато тукъ въ долината на Долна и Срѣдна Струма се извършватъ системни проучвания.

Досегашнитѣ археологически находки,[3] които сж придобити изключително по случаенъ пжть, ни даватъ вече възможность да установимъ съ сигурность, че презъ римската епоха въ долината на Срѣдна Струма се развива висока градска култура, центроветѣ на която, за жалость, не могатъ

---

[1] Напр. M. Cousinéry е посѣтилъ само долината на Долна Струма до северната граница на Сѣрското поле, срв. Voyage dans la Macédoine, Paris, 1831, I, 169.

[2] Kazarow, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, Diss. Penn. s. II. fasc. 14, 1938, 2 сл.

[3] Вж. цит. лит. въ моята статия, Портретътъ върху античнитѣ надгробни плочи отъ римско време въ Североизточна Македония, ИАИ XIII, 1937 7, заб. 3.

да се назоватъ съ имената имъ. Единъ отъ тѣзи центрове се е намиралъ при днешния градъ Св. Врачъ. Следитѣ на друго голѣмо селище, отъ което притежаваме нѣколко много хубави и интересни паметници, се е намирало при с. Ширбаново, Петричко.

Едни отъ най-интереснитѣ паметници отъ епохата на римското владичество въ долината на Срѣдна Струма сж надгробнитѣ плочи. Тѣ сж твърде разнообразни по форма[1]. Предпочита се плочата съ малъкъ форматъ, която е типична за надгробната пластика на елинистичния Истокъ. Сжщо и по отношение на украсата виждаме силното влияние на елинистичната надгробна пластика. Орнаменталната украса, така характерна за надгробнитѣ паметници въ романизуванитѣ провинции,[2] тукъ е малко позната. Лицето на плочата е заето изцѣло отъ релиефното изображение, темата на което е човѣшката фигура, взета било като отдѣленъ бюстъ или като фигура въ цѣлъ ръстъ, самостоятелно или включена въ композицията на различни сцени[3]. Въ едно специално изучване ние разгледахме подробно познатия досега материалъ отъ надгробни плочи съ портретни изображения отъ тази область, като се помжчихме да установимъ хронологията на тѣзи паметници и да проследимъ тѣхния стиловъ развой[4]. Въ следнитѣ редове ние ще направимъ едно допълнение къмъ тази ни работа, като се спремъ само на една група отъ тѣзи паметници, които се отличаватъ съ своеобразната си форма. Ние ще имаме предвидъ онѣзи плочи, които нѣматъ вече четвъртита форма, но представятъ отдѣленъ дискъ, отъ вдлъбнатата основа на който сж извадени релиефитѣ. Рамката, която обгражда диска е лека. Тя е гладка (обр. 5, 9, 12), профилувана (обр. 11) или украсена съ орнаментъ: перловъ низъ (обр. 8, 10) или витлообразенъ обржчъ (обр. 3, 13). Обржчътъ на рамката е сжщо така понѣкога украсенъ и то само съ класическия яйцевиденъ орнаментъ (обр. 3, 8, 16). Дискътъ на долната си часть завършва съ клинъ, чрезъ който се вставялъ въ дълбея на отдѣлна подставка. Върху тази подставка е билъ изсѣченъ и съответниятъ надписъ. При нѣкои отъ нашитѣ па-

[1] ИАИ XIII, 1939, 2 сл.
[2] Germania XXIII, 1939, 28.
[3] Arch. Anzeiger LII, 1937, 526.
[4] Вж. стр. 63, заб. 3.

метници личатъ следитѣ отъ надписъ и върху самата рамка.

Ето и описанието на известнитѣ досега паметници отъ нашата область:

1. Отломъкъ отъ медалионъ. Запазена е долната часть съ остатъкъ отъ клина. Обржчътъ е украсенъ съ яйцевиденъ орнаментъ, а предниятъ ржбъ представя витлообразенъ обржчъ. Въ диска сж били изобразени група портрети, отъ които е запазенъ само портретътъ на младо момиче съ вчесана на пѫть коса[1]. Релиефътъ се датира отъ втората половина на II вѣкъ. Отломъкътъ се намира сега въ музея Св. Врачъ (обр. 1, 2).

2. Отломъкъ отъ лѣвата часть на медалионъ. (обр. 3, 4). Украсата на обржча е, както при горния паметникъ. Отъ релиефа на диска е запазена главата на забулена жена. Подъ покривалото на главата се показва особна забрадка, която е покривала косата. Отломъкътъ се намира въ музея Св. Врачъ. Не е чудно този отломъкъ, както и отломъкъ обр. 1,2 да произхождатъ отъ единъ и сжщъ медалионъ.

3. Отломъкъ отъ горната часть на медалионъ. Обржчътъ е гладъкъ, ржбътъ сжщо. Запазена е главата на брадатъ мжжъ, изработена съ особна старателность и тънкость. Споредъ формата на прическата този отломъкъ може да се отнесе къмъ втората половина на II вѣкъ (обр. 5).[2]

4. Горна лѣва часть отъ медалионъ, намѣренъ въ Св. Врачъ. Обржчътъ е гладъкъ. Върху рамката на диска личатъ следи отъ гръцки надписъ. Запазена е часть отъ главата на мжжъ. Косата, която очертава челото като правожгълникъ, е предадена чрезъ кжси насѣци. Кжсата брада и мустаци сж предадени чрезъ ударитѣ на длетото. По начина на предаването на косата и брадата паметникътъ може да се датира къмъ срѣдата на III вѣкъ (обр. 6).[3]

5. Горна дѣсна часть отъ медалионъ. Намѣренъ въ Св. Врачъ. Обржчътъ е гладъкъ, рамката сжщо. Запазена е главата на забулена жена. Лицето се отличава съ здрава и тежка конструкция. По стилъ отломъкътъ може де се отнесе къмъ III вѣкъ (обр. 7).

6. Медалионъ, долната часть на който е отчупена, в.

[1] За прическата вж. ИАИ XIII, 1939, 23, № 17. Фотографиитѣ за обр. 1—8, 11, 12 дължа на г. проф. Д. Дечевъ.

[2] ИАИ XIII, 1939, 20, № 14.

[3] Пакъ тамъ, 34, № 29.

40 см., ш. 65 см., д. 8 см. Намѣренъ въ Ласкарево (Долни-Орманъ (Св. Врачко). Сега е въ Нар. Муз., инв. № 6328[1]. Обржчътъ е гладъкъ, сжщо и рамката. Релиефътъ на диска представя спешенъ конникъ, който стои въ фронтално положение предъ обърнатия на дѣсно конь. Конникътъ е облѣченъ въ кжса туника съ ржкави (tunica manicata), намѣтнатъ съ сагумъ и препасанъ съ коланъ. Съ дѣсната ржка държи поводитѣ, а съ лѣвата — тояга (vitis). Задъ коня се вижда слугата въ подобно облѣкло, предъ коня личатъ следи отъ нѣкакъвъ пиластъръ, вѣроятно е билъ изобразенъ надгробенъ паметникъ. По вида на военното облѣкло този медалионъ може да се отнесе не по-рано отъ края на III вѣкъ (обр. 9).

7. Напълно запазенъ медалионъ, който е завършвалъ на долната страна съ клинъ, намѣренъ при Джигурово, Св. Врачко, въ мѣстността „Грамадитѣ", гдето имало следи отъ зидове.[2] Плочата е била намѣрена легнала. Паметникътъ се пази сега въ музея на Св. Врачъ. Медалионътъ има диаметри 70×65 см., деб. 9 см.. Лицата на фигуритѣ сж очукани. Обржчътъ е гладъкъ, ржбътъ на рамката е украсенъ съ низъ отъ перли и корали.

Въ вдлъбнатото поле сж представени седемь фигури, разположени въ два реда: горе бюстоветѣ на брадатъ мжжъ и забулена жена, а между тѣхъ въ цѣлъ ръстъ образътъ на едно дете (момиче), което носи въ полата на хитона си нѣкакъвъ предметъ. Въ долния редъ сж изобразени бюстоветѣ на две деца и между тѣхъ на единъ младъ мжжъ и млада жена. Мжжътъ горе носи кжсо остригана брада, която е предадена чрезъ ударитѣ на длетото. Жената носи фризура въ видъ на шлемъ, останалитѣ фигури носятъ обикновено одеяние. Възъ основа на фризурата, която е характерна за модата на първата половина на IV вѣкъ, ние можемъ да отнесемъ тази плоча къмъ това време (обр. 10).

8. Две части отъ медалионъ, завършващъ съ клинъ за вставяне, който сега е отчупенъ.[3] Отъ горната часть липсва доста голѣмъ кжсъ, сжщо и отъ долната, диаметърътъ на диска

[1] И. Велковъ, Год. Нар. Музей VI, 1932/34, 95. Фотографиитѣ за обр. 9, 13, 14 сж отъ сбирката на Нар. музей.

[2] ИАИ XIII, 1939, 40, № 40.

[3] Пакъ тамъ, 45, № 49.

95 см., деб. 8·5 см. Произхожда отъ с. Каменица, Св. Врачко. Сега изчезналъ. Обржчътъ е гладъкъ, рамката е съ придавъ. Въ диска сж били изобразени деветь бюста, наредени въ три реда, единъ задъ другъ, отъ тѣхъ сж отчупени двата бюста горе въ дѣсно.

Горе е представенъ мжжъ съ кжсо подстригана брада, до него личатъ само следи отъ дрехитѣ на други два бюста, въ втория редъ е представенъ сжщо така брадатъ мжжъ между две жени съ гладко причесани коси, и въ най-долния редъ сж помѣстени бюстоветѣ на три деца — едно момиче между две момчета. Всички сж облѣчени въ обикновено одеяние, коситѣ сж предадени, както при предишния релиефъ. При третирането на кжсата брада, обаче, се забелязва друга техника. Тя е означена чрезъ многобройни трапчинки, образувани чрезъ отлюпване на малки люспи отъ повърхностьта на мрамора. И този медалионъ може да се отнесе къмъ първата половина на IV вѣкъ (обр. 11).

9. Медалионъ, разчупенъ на три части, съ клинъ за вставяне, диам. 70 см., деб. 8 см., намѣренъ при с. Пиперица, Св. Врачко, сега въ музея на Св. Врачъ[1]. Обржчътъ и рамката сж гладки. Въ леко издълбания дискъ сж изобразени бюстоветѣ на петь фигури, наредени въ два плана; отзадъ сж изобразени брадатъ мжжъ между две жени, отъ които лѣвата има накждрена коса, а дѣсната гладко вчесана коса, която е покрита съ края на химатия. Предъ тази група сж представени момче и момиче, което е вчесано, както жената въ лѣво. Мжжътъ носи кжса брада, предадена чрезъ ударитѣ на желѣзното острие. Женитѣ носятъ огърлици въ видъ на осукана връвь. Бие въ очи при тази плоча особното плоскостно третиране на релиефа. Формитѣ на тѣлото освенъ главитѣ сж сведени къмъ плоскости, върху които подробноститѣ на драперията сж означени само линеарно. И този медалионъ може да се отнесе къмъ първата половина на IV вѣкъ сл. Хр. (обр. 12).

10. Лѣва половина отъ медалионъ. Произхожда отъ с. Ласкарево (Долни-Орманъ). Сега се пази въ Нар. Музей въ София. Обржчътъ е гладъкъ. Рамката на вжтрешната страна е украсена съ сжщия орнаментъ както при № 1. Отъ групата бюстове,

[1] ИАИ XIII, 1939, 50, № 51.

които сѫ били изобразени въ диска, сѫ запазени само главитѣ на жена, забулена съ края на химатия, и предъ нея бюстътъ на малко момче. Третирането на коситѣ, очитѣ и драпериитѣ е както при предходящия релиефъ (обр. 13).

Както се вижда отъ изброенитѣ примѣри, кржглата форма на надгробната плоча т. е. медалионътъ, е била доста разпространена въ долината на Срѣдна Струма. Присѫтствието на тази особна форма надгробни стели въ долината на Струма се подчертава още по-силно и отъ обстоятелството, че въ съседнитѣ области на северъ и истокъ — Тракия и Мизия — тя не е разпространена. Въпрѣки многобройнитѣ находки на надгробни паметници въ тѣзи провинции, кржглата плоча до сега е засвидетелствувана само единъ пѫть въ Oescus (Гигенъ)[1] (обр. 14). Съвсемъ другъ е случаятъ въ останала Македония. Особно въ крайбрѣжната и югозападната часть медалионътъ е намѣрилъ твърде широкъ приемъ. Ето и паметницитѣ, които досега ни сѫ известни.

Въ Цариградския археологически музей се пази единъ медалионъ, донесенъ отъ Солунъ, съ изображение на мѫжъ и жена (обр. 15). Мѫжътъ носи гладко причесана напредъ коса, а жената е покрила главата си съ химатия. Обржчътъ е гладъкъ съ полегати стени, рамката гладка. Възъ основа на прическата на мѫжа релиефътъ може да се отнесе къмъ началото на II вѣкъ.[2] Този медалионъ е въ сѫщность единъ отъ най-раннитѣ известни досега паметници отъ този видъ.

Другъ единъ медалионъ (обр. 16) пакъ отъ Солунъ се пази сега въ тамошния археологически музей. Тукъ го възпроизвеждаме съ разрешението на директора на музея г. Кожиасъ и възъ основа на една изпратена отъ него фотография, за което му изказваме нашата благодарность. Медалионътъ е много добре запазенъ. Обржчътъ му е украсенъ съ яйцевиденъ орнаментъ, по сѫщия начинъ, както при медалионитѣ отъ Срѣдна Струма. Въ вдлъбнатото поле сѫ представени седемь образи, наредени въ нѣколко плана единъ задъ другъ. Представени сѫ родителитѣ (най-едритѣ фигури)

[1] Гл. у S. Ferri, Motivi ornamentali nell'arte romana del medio e basso Danubio, Roma 1933, обр. 12.

[2] ИАИ XIII, 1939, 61, обр. 84; Mendel, Catal. Mus. Ottom. III № 953. Фотографията на този медалионъ дължа на любезността на г. Ogan, директоръ на Музея.

и около тѣхъ останалитѣ членове на семейството. Възъ основа на прическата на момчето долу въ дѣсно, която наподобява напълно прическата на мѫжа въ предишния релиефъ, и този медалионъ можемъ да датираме приблизително отъ сѫщото време[1].

За медалиони отъ околностьта на Демиръ-Хисаръ съобщава френскиятъ ученъ P. Perdrizet, безъ обаче да дава по-подробни сведения за тѣхъ[2].

Единъ другъ подобенъ паметникъ, който произхожда отъ Алмопия, Южна Македония, е обнародванъ отъ A. Keramopullos[3]. Въ издълбаното поле сѫ представени 4 фигури, разпредѣлени въ два реда, горе мѫжъ и жена и подъ тѣхъ две момчета. Всички сѫ облѣчени въ обикновени одеяния. Жената е забулена.

Много интересни сѫ два паметника отъ Гевгели, които сѫ доста очупени. Все пакъ нѣма никакво съмнение, че тѣ принадлежатъ къмъ групата на медалионитѣ. Тукъ ние ги възпроизвеждаме на обр. 17 и 18 благодарение на снимкитѣ, които ни бѣха изпратени отъ г. проф. Н. Вуличъ[4].

Релиефътъ на медалиона обр. 17 представя 6 образа, разположени въ два реда единъ задъ другъ. Двама отъ мѫжетѣ носятъ кѫса брада, прическата на детето въ долния редъ въ срѣдата и на мѫжа горе въ лѣво наподобява на прическитѣ на мѫжкитѣ фигури отъ солунскитѣ медалиони. Споредъ това и този релиефъ ще го отнесемъ къмъ началото на II вѣкъ. При медалиона обр. 18, гдето сѫ изобразени сѫщо така шесть бюста, наредени по сѫщия начинъ както въ предидущия, всички мѫже носятъ кѫсо остригана брада. Освенъ това женитѣ носятъ една особна прическа, която е характерна за модата отъ срѣдата на II вѣкъ. Споредъ това и медалиона ще датираме отъ това време.

Отъ изброенитѣ до тука примѣри се вижда, че разпространението на медалиона за сега може да се отбележи главно въ Източна, Североизточна и Южна Македония, приблизи-

[1] ИАИ XIII, 1939, 61 сл., обр, 85.

[2] Voyage dans la Macédoine première, Bull. corr. hell. XVIII, 1894, 438 сл.

[3] *Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν Μακεδονίᾳ*, *Πρακτικά* 1934, 67, обр. 1.

[4] Срп. Краљев. акад. Споменик LXXI, др. разр. 51, 1931, № 120, №121; ИАИ XIII, 1939, 64 сл., обр. 87, 88.

телно долината на Долния Вардаръ. Можемъ да предполагаме, обаче, че разпространението не се е ограничавало само до тукъ, но е обхващало и земитѣ на Срѣдна Македония. Изобщо нѣма никакво съмнение, че въ Македония медалионътъ като самостоятеленъ надгробенъ паметникъ е билъ извънредно разпространенъ.

На югъ разпространението трѣбва да е засѣгнало островитѣ, както ни показва единъ екземпляръ, намѣренъ на о. Тасосъ.[1] Въ Тесалия и останала Гърция, като се изключатъ нѣкои примѣри на медалиони, изработени въ релиефъ върху надгробни стели, а сжщо така и медалиони, които нѣматъ сепулкрално предназначение, медалионътъ като самостоятеленъ паметникъ не е билъ разпространенъ. Въ Мала-Азия, ако може да се сжди отъ досегашнитѣ находки, тази форма сжщо така не е била разпространена, безъ обаче да имаме право да мислимъ, че тя изобщо не е била позната.

Въ Палмира ние намираме една разновидность на гробния медалионъ, която го отличава отъ сроднитѣ паметници въ Македония. Преди всичко медалионътъ не е самостоятеленъ, той е изобразенъ въ релиефъ, издѣланъ върху четвъртита плоча, която е служила за декорация на вжтрешнитѣ стени на известнитѣ палмирски хипогеи (подземни архитектурни гробници). Най-после и отношението на релиефния образъ къмъ диска е друго. Обржчътъ не е изваянъ въ вдлъбнатото поле на диска, но е изваденъ високо навънъ, като главата на бюста, напримѣръ, излиза вънъ отъ рамката на медалиона. Най-ранниятъ познатъ паметникъ отъ тази група е отъ 145 г. сл. Хр., следователно, не много по-късенъ отъ най-ранния паметникъ въ Македония.[2]

И така ние виждаме, че Македония и Тракийскитѣ острови сж били единственитѣ области въ източната часть на римската империя, гдето възъ основа на досега известния материялъ може съ положителность да се твърди, че медалионътъ като самостоятеленъ надгробенъ паметникъ е билъ широко разпространенъ.

Въ Италия и западнитѣ провинции до сега този видъ медалиони не ни е известенъ, макаръ кржглата форма като фонъ на

[1] H. Sitte, Thasische Antiken, Österr. Jahresh. XI, 1908, 162, обр. 57.
[2] Вж. у H. Inghott, Studier over Palmyrensk Skulptur, табл. XI 3.

оброчния и декоративенъ релиефъ да е била извънредно разпространена, макаръ и медалионътъ като релиефъ върху надгробнитѣ стели и саркофази да е билъ една любима тема. И тукъ ще трѣбва да се приеме, че тази форма надгробни паметници не ще да е била непозната, но само не така разпространена. Още повече като се има предвидъ, че медалионитѣ като основа на релиефитѣ съ образитѣ на дѣдитѣ т. е. като imago clipeata сж засвидетелствувани въ Римъ исторически още отъ III вѣкъ пр. Хр.[1]

Самостойниятъ надгробенъ медалионъ намира, обаче, почва за развитие въ нѣкои отъ Дунавскитѣ провинции. Находкитѣ въ Норикумъ, Панония,[2] Горна Дакия,[3] показватъ голѣмото разпространение на тази форма въ споменатитѣ Дунавски земи, което разпространение може да се сравнява съ разпространението на медалиона въ Македония. Интересно е да се изтъкне, какъ въ тѣзи иначе близки една до друга области, медалионътъ добива нѣкои мѣстни особности. Медалионитѣ отъ Норикумъ и Панония подобно на македонскитѣ завършватъ съ клинове, чрезъ които сж били вставяни въ особни подставки. Нѣкои медалиони отъ Дакия, обаче, сж пригодени да се прикрепватъ върху здрави стени, за което свидетелствуватъ дупкитѣ на гръбната имъ страна и липсата на клинове на долната страна. Освенъ това медалионитѣ отъ първитѣ две провинции завършватъ горе и съ единъ особенъ стрѣховиденъ придатъкъ, който е билъ създаденъ отъ чисто практически съображения, именно да предпазва изображението отъ атмосфернитѣ влияния. Най-после медалионитѣ отъ северно-дунавскитѣ провинции се отличаватъ съ тежката си конструкция. Рамката е дебела, тя взема участие въ украсата на лицевата страна на медалиона, като особно при паметницитѣ на Дакия тя образува тежъкъ вѣнецъ отъ листа.

Въ това отношение особно интересенъ се явява медалионътъ отъ Гигенъ въ Софийския музей (обр. 14).[4] Представенъ е само единъ женски бюстъ, който потжва въ

[1] J. Bolten, Die Imago Clipeata, Paderborn 1937, 9 сл.

[2] A. Schober, Die römischen Grabsteine in Noricum und Pannonien, 209 сл.

[3] G. Florescu, I monumenti funerari romani della Dacia superior, Ephemeris Dacoromana IV, 123 сл.

[4] Ferri, цит. съч., обр. 12.

дълбоко издълбания дискъ. Бие на очи преди всичко тежката конструкция на този медалионъ. Рамката е масивна, нейното участие въ украсата на релиефа е подчертано силно и съ това, че яйцевидниятъ орнаментъ, съ който е украсена, е разположенъ върху конвексния обрѫчъ и по този начинъ влиза въ системата на лицевата украса на диска, както това е при медалионитѣ отъ дунавскитѣ провинции. Изобщо този медалионъ по своята конструкция стои много по-близко до групата на дунавскитѣ медалиони, отколкото до южнитѣ — македонски, които се отличаватъ съ своята лека форма и тънка рамка. Този паметникъ представя една преходна форма между медалионитѣ на севернитѣ и южнитѣ провинции.

Наличностьта на две области въ империята, въ които тази форма на надгробни паметници е била така разпространена, естествено повдига въпроса за отношението на паметницитѣ отъ едната область къмъ паметницитѣ на другата и изобщо за тѣхния произходъ.

За жалость материалътъ, съ който разполагаме, е твърде ограниченъ и случаенъ. Колко прибързано ще бѫде при това положение да се вадятъ заключения, може да се види отъ обстоятелството, че до преди нѣколко години, когато материалътъ отъ Македония не бѣше известенъ, изглеждаше, че въ никоя друга провинция кржглата надгробна плоча не е била така разпространена, както въ Норикумъ, което можеше да накара нѣкои да търсятъ произхода на самостоятелния надгробенъ медалионъ тъкмо въ тази провинция.[1]

Когато се говори за произхода на тази своеобразна форма надгробни паметници, излиза се обикновено отъ въпроса за произхода на медалиона изобщо, като основа на релиефно изображение. При такова положение, разбира се, ние ще бѫдемъ отведени далечъ назадъ къмъ първообрази отъ елинистичната епоха въ Римъ и гръцкия Истокъ. Въ Римъ още твърде рано се говори за изображения на прадѣдитѣ върху щитовидни основи т. н. imagines clipeatae. За такива изображения се споменува на нѣколко мѣста въ римската литература. Така напримѣръ Плиний (Hist. nat. 35, 3, 4) ни съобщава, че единъ римски консулъ, Апий Клавдий, въ 495 пр. Хр. посветилъ на боговетѣ щитове, върху които сж били изобразени не-

[1] Срв. F. Koepp, Germania romana III², 1926, 12 сл.

говитѣ прадѣди. Макаръ и това известие да е близо съ 200 години антидатирано (вж. Bolten, цит. съч., 9 сл.), все пакъ то говори, че медалионътъ е познатъ въ Римъ още въ елинистичната епоха. Дали тѣзи образи сж били пластично представени или сж били рисувани, не може да се установи. Отъ по-късно време ни сж известни множество паметници отъ Римъ и Италия, гдето ние виждаме изобразени такива imagines clipeatae не само въ рисунка, но и пластично. Нѣкои отъ тѣхъ сж поставени върху особни подставки, други сж закачени. Единъ интересенъ примѣръ отъ такива imagines е и известниятъ щитъ съ изображението на Демостена. Не малко медалиони виждаме и въ помпеанскитѣ стенописи, а сжщо така и изобразени пластично върху надгробни паметници.[1]

Напоследъкъ авторътъ на една интересна дисертация върху imago clipeata, G. Bolten, който разглежда тази форма главно въ християнското изкуство, се спира доста подробно и върху въпроса за нейния произходъ и изтъква, че портретътъ въ кржглия щитъ се явява около времето на Апий Клавдий сжщо и въ земитѣ на близкия Истокъ. Bolten (стр. 11 сл.) привежда въ случая изображенията на imagines clipeatae върху македонски монети отъ III и II вѣкъ пр. Хр., гдето се виждатъ при нѣкои монети напр. на Антигонъ Гонатасъ, образътъ на владѣтеля, представенъ като Панъ. По-нататъкъ той привежда и едно сведение на Плиний, споредъ което сжщо и картагенцитѣ сж имали обичай да изобразяватъ портрети върху щитъ (стр. 12).

Въ случая, обаче, както съ право изтъква напоследъкъ O. Deubner,[2] македонскитѣ монетни образи не допринасятъ нищо при разрешаването на въпроса за произхода на imago clipeata, понеже тѣ иматъ съвсемъ друго значение и сж основно различни отъ интересуващитѣ ни паметници.

Въпросътъ за произхода на imago clipeata изобщо, не може за сега да се разреши и за това, защото почти всички

---

[1] Вж. у K. A. Neugebauer, Die Familie des Septimius Severus, Die Antike XII, 1936, 155 сл.; W. Altmann, Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit, Berlin 1905, обр. 161; Schober, цит. съч. 209 сл.; напоследъкъ вж. O. Deubner, Zu den grossen Propyläen von Eleusis, Ath. Mitt. LXII, 1937, 79, заб. 4.

[1] Цит. съч., стр. 79, заб. 4.

подобни паметници, съ които разполагаме за сега, сж главно отъ императорската епоха[1].

За разпространението на тази форма презъ императорската епоха е указалъ не малко влияние обичаятъ да се изобразяватъ императоритѣ въ медалиони. За императоръ Клавдий Готски (268—270 г.) историкътъ Trebellius Pollio (Scr. Hist. Aug., V. Claudii 3; сжщо Eutrop. IX, 11, 2) ни казва изрично, че, възъ основа на единодушното решение на Сената, на императора е билъ поставенъ въ куриятa златенъ щитъ, който и днесъ можелъ да се види и който представялъ неговия образъ.[2] Подобни медалиони, разбира се не отъ скжпоценен материалъ, ще да сж притежавали и частни лица. Интересенъ е въ това отношение единъ дървенъ медалионъ отъ берлинския Kaiser-Friedrich-Museum, върху който съ цвѣтове сж били изобразени Септимий Северъ и Юлия Домна заедно съ дветѣ имъ деца Каракала и Гета. При това образътъ на Гета е изличенъ.[3]

Материалътъ, съ който разполагаме показва едно, че появата на медалиона изобщо като форма на основата на релиефа, може да се проследи чакъ до началото на елинистичната епоха. Открить остава въпросътъ, кжде и кога за първи пжть този кржгълъ фонъ се пренася и върху надгробната пластика и то като самостоятеленъ медалионъ.

Македонскитѣ находки още не сж ни донесли нѣкой паметникъ, който да бжде отпреди императорската епоха. Тѣ обаче ни откриха единъ новъ центъръ на разпространение на тази форма и показаха, че тукъ на югъ тази форма продължава да сжществува и въ IV вѣкъ, когато въ Норикумъ, Панония и Дакия тя се задържа едва до III вѣкъ.

---

[1] Bolten, цит. съч., 13; Deubner, цит. съч., стр. 79 сл., привежда като най-раненъ паметникъ единъ медалионъ отъ Делосъ, който се датира около началото на I вѣкъ пр. Хр.

[2] Bolten, цит. съч., стр. 16.

[3] Neugebauer, цит. съч., стр. 155 сл.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

15

16

17

18

НАЧАЛОТО НА МАКЕДОНСКИЯ ВЪПРОСЪ ВЪ БЪЛГАРИЯ. БЛАГОТВОРИТЕЛНИТѢ КОМИТЕТИ „ЕДИНСТВО“

отъ П. Д. Крусевъ.

Велико-Търново, старата столица на България, винаги е било начело на голѣми и малки движения за свободата на българския народъ. То пакъ първо издигнало гласъ срещу неправдата на Берлинския договоръ.

Следъ освобождението на България българскитѣ дейци отъ Цариградъ се прибрали въ Пловдивъ, а тия отъ Букурещъ и другитѣ ромънски градове — въ Велико-Търново, Русе и по своитѣ родни градчета. Тѣ били обзети отъ треска, какъ да се подпомогне временната руска администрация и войската, за да се уреди истинското управление въ освободена цѣлокупна България. Тѣ пълнѣли канцелариитѣ на губернитѣ, на окржжията, на околиитѣ, на общинитѣ, на постояннитѣ комисии, на устроенитѣ сждилища, преподавали въ училищата, пишели статии въ вестницитѣ и списанията, пълнѣли учебнитѣ войскови казарми на първия наборъ, уреждали болничното дѣло. Въ В.-Търново тѣ образували единъ деенъ кржгъ, въ който влизали Любенъ Каравеловъ, Стефанъ Стамболовъ, Драганъ Цанковъ, Цани Гинчевъ, Сава Илиевъ Сирмановъ, архимандритъ Стефанъ, докторъ Статъ Антоновъ, Христо Ивановъ Книговезецътъ, Христо Караминковъ Бунито, Жоржо Момчевъ, Георгий Живковъ, Михаилъ К. Сарафовъ, Димитъръ Павловъ Ивановъ, Никола Икономовъ, Петъръ Цоковъ, Петъръ попъ Димовъ, Атанасъ Андреевъ, Ангелъ Поповъ, П. П. Аврамовъ, Сава Ничевъ, Георгий п. Ивановъ, М. Калпакловъ, Калчо Пасковъ, Н. х. Георгиевъ, Александъръ Н. Златарски, Георгий Златарски, Костадинъ Ст. Арабаджиевъ, Н. Д. Смиловъ, Атанасъ Бобевъ, Георгий Кисимовъ, Христо Поповъ, Хр. х. Ангеловъ, Йорданъ х. Пенчевъ, докторъ Стефанъ х. Пенчевъ, д-ръ Кировичъ, Коста Коевъ, д-ръ Д. Сарафовъ, Иванъ Кавалджиевъ, Тодоръ Василевъ, Никола Лазаровъ, Никола

Момчевъ, Панайотъ х. Радковъ, Василъ Медникаровъ Победительтъ, капитанъ Райчо Николовъ, Коста А. Паница, И. Н. Гюзелевъ, Никола Бендеревъ, Георгий Корфунозовъ, А. М. Ташикмановъ и още 80 търновски видни търговци и занаятчии (вж. тукъ притурка II). Въ тоя кржгъ на търновската интелегенция тогава имало лица, които се учили въ Загребъ, Русия, Букурещъ, Цариградъ, и знаели по два-три езика. Тѣ взимали живо участие въ организацията на Старозагорското и Априлското възстание, въ Търновския революционенъ комитетъ, били другари на Левски и Ботйовъ, водили църковната борба, знаели какъ се организира народъ, комуто предстояли да се решаватъ жизнени народни задачи. Тѣ величаели Санъ-Стефанска България, радвали се на обединечието на българския народъ, клели се да му служатъ беззаветно, за да покажатъ на свѣта, че тоя народъ е зрѣлъ за свободата си. И тъкмо тогава въ Лондонъ и Виена заговорили за конгресъ на велики сили, които да прекратятъ кроеното между Турция и Русия, да унищожатъ плода на 300.000 жертви отъ освободителната война.

Въ Берлинския конгресъ билъ разсѣченъ българскиятъ народъ. Всички будни българи останали изумени, когато узнали за раздроблението на Санъ-Стефанска България. Щомъ се узнало решението на Берлинския конгресъ, 25.000 бѣжанци отъ Люле-Бургазко, Лозенградско и Одринско взели съ себе си каквото могли и се изселили въ Източна Румелия. Въ Дедеагачко и Гюмюрджинско избухнало турско възстание начело съ Сенъ-Клеръ ага, английски майоръ, и Джанаварлията Исмаилъ ага, съ цель да завзематъ Харманли, Хасково и севернитѣ склонове на Родопитѣ, та да се намѣри разграничителната комисия предъ свършенъ фактъ и да се докаже, че тамъ нѣма българско население. Турскитѣ чети се сжстояли отъ помаци, дезорганизирани турски войски, бѣжанци турци отъ България и Тракия. Българското население въ Гюмурджинско, Димотишко и Деде-агачко било обречено на гибель, ако срещу турскитѣ орди и пълчища не се е опълчилъ родопскиятъ царь въ това смжтно време Петко войвода заедно съ Гочо Милювски, Хаджи Никола Зебилювъ и С. Буботиновъ, които храбро се борѣли срещу развилнѣлитѣ се наново турци. Тѣ не пустнали турски кракъ да мине надъ Харманли и Хасково и задържали положението, докато се

създала земската войска въ Източна Румелия, нейнитѣ гимнастически дружества и комитетитѣ „Единство“, които се образували по идеята и почина на търновци, както ще видимъ сега.

Македонското население било най-разтревожено. Въ Горноджумайско окржжие и Разлога населението, щомъ узнало, че остава подъ турско, се въоржжило и разгонвало появилитѣ се турски войски. Въ София и Кюстендилъ руският офицеръ Калмиковъ събралъ чети и билъ готовъ да премине демаркационната линия при Горна-Джумая, за да се притече на помощь на македонското население. Охридскиятъ митрополитъ Натанаилъ билъ душата на македонското революционно движение и тъкмѣлъ да организира за възстание цѣлото македонско население.

Търновскиятъ кржгъ отъ общественици и борци за народа знаели много добре това положение, както отъ тогавашния чужди печатъ, отъ телеграфнитѣ съобщения, тъй и отъ частнитѣ връзки, които поддържали съ своитѣ по-раншни другари въ всички български градове, и отъ рускитѣ административни и военни власти, съ които поддържали близки отношения. Търновци разбрали много добре, че борбата за свобода не е още приключена и решили да възобновятъ революционната тактика на бившитѣ букурешки комитети. Единъ месецъ следъ Берлинския договоръ, на 29 августъ, търновскитѣ дейци се събрали въ пруста на хаджи Недѣлковата кжща, гдето живѣлъ Любенъ Каравеловъ и се помѣщавало читалището „Надежда“, и следъ изчерпателни разисквания основали великотърновски губернски благотворителенъ комитетъ „Единство“. За целитѣ и дейността на тоя комитетъ нѣмаше да знаемъ нищо днесъ, ако не бѣ запазена протоколната книга на тоя комитетъ съ редовно вписани въ нея 37 протоколи, водени грижливо главно отъ просвѣтения труженикъ и книжовникъ Никола Лазаровъ. Ние ги притежаваме днесъ благодарение на видния търновецъ Георгий Лазаровъ.

Въ учредителното събрание на комитета „Единство“ присжтствували почти всички отъ споменатитѣ по горе търновски дейци. Ето какъ обосноваватъ цельта и задачитѣ на комитета: „Днесъ, година хиляда осемстотинъ седемдесеть и

осма, августъ двадесеть и деветь, ние, отдолуподписанитѣ, събрахме се съ цель да се споразумееме, като какъ можеме да помогнемъ на нашитѣ братя въ Тракия и Македония, които занапредъ се отдѣлятъ отъ Придунавска България чрезъ решението на Берлинския конгресъ. Като се взе предъ видъ нещастното положение на нашия народъ и особенно на нашитѣ братя, оставени подъ турското владичество, ние решихме, че е наша свята длъжность като българи и деца на едно и сжщо отечество да употрѣбиме отъ насъ зависещи срѣдства за подобрението на това положение, като спомагаме на сънародцитѣ си, които би се нуждаели отъ нашата братска помощь. За да има успѣхъ нашето дѣло, ние намѣрихме за нужно да съставиме единъ комитетъ въ града Търново подъ название „Единство", който да вземе отгоре си грижата да работи постоянно за разпространението на своитѣ идеи навредъ изъ нашето отечество чрезъ съставянето на подобни комитети, съ които да бжде въ сношение и всичкитѣ да иматъ една цель, за постигането на която съвмѣстно и съгласно да работятъ и която да бжде: „единството на всичкитѣ българи и подобрението на тѣхното днешно положение".

Първото управително тѣло било избрано единогласно, въ съставъ почетенъ председатель архимандритъ Стефанъ, председатель д-ръ Статъ Антоновъ, подпредседатель Цани Гинчевъ, касиеръ Никола Икономовъ, книговодитель Петъръ п. Димовъ и секретари Стефанъ Стамболовъ, Никола Лазаровъ и Димитъръ Павловъ Ивановъ. Тоя съставъ билъ запазенъ до заминаването на Стефанъ Стамболовъ като представитель на търновския комитетъ въ Кюстендилъ, за да участвува въ Централния комитетъ на македонското възстание. Вмѣсто Стамболова за трети секретарь билъ избранъ А. М. Ташикмановъ.

Събранията на комитета сж били редовни и извънредни. Редовнитѣ сж били опредѣлени да ставатъ всѣки праздиченъ день, а извънреднитѣ, когато управителното тѣло намѣрѣло за добре да ги свика. Все пакъ първитѣ събрания ставали почти презъ день, защото се бързало да се изпреварятъ събитията и организационната работа да бжде привършена, за да се премине бързо къмъ осжществяване целитѣ на комитета. Михаилъ К. Сарафовъ билъ

избранъ за нароченъ куриеръ да изучи на самото мѣсто положението въ Г.-Джумайско, Разлогъ и Македония, да се срещне съ митроп. Натанаила и му обясни цельта и задачитѣ на основания комитетъ и да изучи отъ него нуждитѣ, които трѣбва да се задоволяватъ. За тая цель билъ купенъ конь и били отпуснати 20 наполеона за пѫтни и дневни на куриера. Особена комисия изработила уставъ на комитета. Въ нея влизали д-ръ Статъ Антоновъ, Георгий Живковъ, Д. П. Ивановъ, Стефанъ Стамболовъ и Никола Лазаровъ. На 3 септември уставътъ билъ приетъ и влѣзълъ въ сила (вж. устава тукъ, притурка I). Следъ това се пристѫпило къмъ разширение на комитетската мрежа въ цѣла България и Източна Румелия, бързало се да се учредятъ окрѫжни комитети въ Търновската губерния: въ Габрово чрезъ Т. Бурмовъ, д-ръ Алексий Христовъ, Петъръ Гинчевъ, Сава Илиевъ Сирмановъ; въ Севлиево — бр. Спиридонови, Сава Яковъ, Г. Драгошиновъ; въ Ловечъ — Иванъ Драсовъ, Г. Тишевъ, Илия П. Лукановъ; въ Дрѣново — Т. Икономовъ и Хр. х. Ангеловъ; въ Трѣвна — Илия Шиваровъ и П. Икономовъ; въ Елена — Миланъ Радивоевъ, Георгий Златарски и Йорданъ х. Тодоровъ; въ Лѣсковецъ — Калчо Пасковъ; въ Горна Орѣховица — Калчо Пасковъ и архимандритъ Стефанъ; въ Османъ-Пазаръ и Котелъ — И. Н. Гюзеловъ.

За организирането на комитети въ Русе и Варна било използувано пребиването на Ив. Кавалджиевъ въ Търново. Нему билъ даденъ преписъ отъ устава и препоржчително писмо. До кого било адресувано това писмо не е казано. Отъ сетнешнитѣ протоколи и отъ известната намъ досега книжнина знаемъ, че то е било отправено до митрополитъ Григория, който ще е свикалъ тогавашната интелегенция въ Русе (Марко Балабановъ, Иваница Данчовъ, Н. Т. Обретеновъ, Н. Жейновъ, Иванъ Вазовъ, Ф. Филчевъ и В. Джумалиевъ). Сжщото писмо било изпратено и до митрополитъ Симеона въ Варна. На 6 октомврий търновскиятъ комитетъ получилъ писмо отъ митрополитъ Григория, че е основанъ комитетъ „Единство“ въ Русе. Протоколирана е и една телеграма отъ Ив. Вазовъ. Въ друго писмо до Русе се иска да пратятъ делегати въ Влашко, за да се види какво се се работи тамъ. Пращанъ билъ П. Гурбановъ отъ търновския комитетъ въ Русе да дей-

ствува да се вематъ 350 наполеона, които кѫщата Симеоновъ и Сие дължала на търновчанина Н. П. Аврамовъ, членъ на комитета. Половината отъ тази сума била подарена отъ Аврамовъ на комитета. Съ помощьта на Марко Балабановъ, който билъ русенски подгубернаторъ, П. Гурбановъ сполучилъ да вземе сумата, но русенскиятъ комитетъ искалъ да се остави половината отъ подарената частъ на него, а другата половина на търновския комитетъ. Отъ доклада на П. Гурбановъ се вижда, че цѣлата сума била донесена отъ него за търновския комитетъ, издействувана съ голѣми мѫки. Вестникъ „Българинъ", който излизалъ въ Гюргево и се редактиралъ отъ Хр. Бъчваровъ и Д. К. Поповъ, е помѣстилъ нѣкаква бележка, за която търновци го укорявали и чрезъ русенския комитетъ искали да се опровергае, като записали две течения отъ вестника.

Съ Влашко търновскиятъ комитетъ се е сношавалъ чрезъ комитетитѣ въ Русе, Свищовъ, Рѣхово и Видинъ. Търновци уведомили българитѣ въ странство за съставянето на комитета „Единство" и ги подтиквали да съставятъ и тѣ такива комитети, като поддържатъ връзки съ тѣхния комитетъ. Пратили имъ преписъ отъ устава си и окрѫжни писма, въ които подробно ги уведомявали за вървежа на организацията и целитѣ ѝ. Въ кои градове били пратени такива писма, не е посочено. На 27 септемврий дали писмо и комитетския уставъ на видния търновецъ д-ръ Кировичъ, синъ на Кокона Анастасия (въ това време той билъ въ Търново като уредникъ на руското болнично дѣло въ България), за да го занесе на славянофилитѣ въ Русия. Съ това писмо търновци съобщавали, че е основанъ комитетъ „Единство" и ги молѣли да сътрудничатъ въ целитѣ и задачитѣ му. Може да се догаждаме, че и въ Виена било пратено подобно писмо до кѫщитѣ на Паница и бр. Киселови, още повече, че единъ членъ на фирмата Георгий Н. Киселовъ е билъ членъ ни комитета „Единство" и на благотвор. др-во „Напредъкъ" съ председатель д-ръ К. Поменовъ. Какъвъ е билъ отзвукътъ отъ тия сношения, за сега не знаемъ нищо.

За да се създаде мрежа отъ комитети „Единство" въ другитѣ губернии, търновскиятъ комитетъ избралъ най-сигурния пѫть: непосрѣдно съприкосновение на негови представители съ видни общественици въ губернскитѣ градове. Още на 5 септемврий, въ петото заседание, едногласно били избрани Георгий Живковъ, Жоржо Момчевъ и д-ръ

Статъ Антоновъ за губернски организатори. Снабдени съ преписи отъ устава и пълномощни писма, тѣ заминали. Въ Севлиево тѣ заварили основанъ комитетъ, на който подпомагало и женското благотворително дружество. Въ Плѣвенъ, който спадалъ тогава къмъ Русенска губерния, тѣ се срещнали съ тамошнитѣ общественици, които признавали, че трѣбвало да се работи за Македония, но студено посрещнали идеята за комитетъ. Все пакъ натоварили съ тая задача архимандритъ Константина. Той успѣлъ да състави комитетъ едва на 14 октомврий. Плѣвенскиятъ комитетъ влѣзълъ въ връзка съ търновския и съобщилъ, че събралъ пари и вещи и изпратилъ пари до митрополитъ Мелетия въ София. Връзкитѣ на тоя комитетъ съ търновския били установени до 19 ноемврий. Кои лица сж влизали въ него, не е известно.

Отъ Плѣвенъ губернскитѣ организатори се отправили за Видинската губерния и спрѣли въ Вратца, тогава окржженъ градъ. Посрещнати били възторжено, направили събрание, въ което присжтствували 50 най-влиятелни и най-интелигентни вратчанци, съставили комитетъ и назначили лица, които да отидатъ въ селата да събиратъ помощи и пари. Имало вече женско дружество за подпомагане на македонскитѣ бѣжанци, но то приело устава на комитета и се присъединило къмъ комитета. Повече за връзкитѣ на тоя комитетъ не знаемъ. Тамъ сж били Георгий Вълчевъ, председатель на окржжния сждъ, Костаки Анковъ, председатель на окржжния съветъ, Иванчо Николаки, председатель на градския съветъ, Хаджи Вандо Георгиевъ, Николчо Антоновъ, Иванъ Стойновъ и всички живи ратници отъ по-раншнитѣ комитети (Стоянъ Заимовъ и др.). Вратчански окржженъ управитель билъ Младенъ Желѣзковъ Вететковъ, който е съдействувалъ за работата на комитета.

Въ Берковица тѣ заварили населението тъкмо въ гроздоберъ и могли да се срещнатъ само съ секретаря на началника на окржга Йорданъ Наумовъ, който обещалъ да работи за съставянето на комитетъ съгласно устава, който му предали. Председатель на окржжния сждъ е билъ Димитъръ Катрановъ, членове Йорданъ Наумовъ (после председатель на Окржжния съветъ), Михаилъ Първановъ, Атанасъ Цековъ, Константинъ Вацевъ, Цеко Ивановъ, които сж били първенци

на града и избрани за депутати въ учредителното Народно събрание.

Въ Видинъ тѣ не сж отишли, а презъ Петроханъ и Гинци пристигнали въ София. За видински комитетъ тѣ сж били известени отъ нарочния куриеръ на търновския комитетъ Михаилъ Сарафовъ, който билъ на 5 септемврий въ Видинъ и съобщилъ съ телеграма въ Търново, че е основанъ комитетъ. На 8 с. м. търновскиятъ комитетъ писалъ писмо на Кирякъ Цанковъ. Като чакали отговоръ до 9 октомврий, търновци решили да пратятъ второ писмо въ Видинъ и на 29 ноемврий, когато П. Горбановъ се върналъ отъ Русе, търновци го запитали, узналъ ли е нѣщо, защо Видинъ мълчи и не проявява дейность. Нѣкои твърдятъ, че Стамболовъ работѣлъ заедно съ видинския митрополитъ Кирилъ, обаче по това време такъвъ митрополитъ тамъ е нѣмало. Въ историята на Видинъ отъ Цухлевъ нищо се не говори за тоя комитетъ. Естествено е било търновци да се обърнатъ до Кирякъ Цанковъ, защото той билъ сподвижникъ съ Каравеловъ, Ботевъ, Левски и Стамболовъ. Ако и почетени най-рано, видинци, по едни или други съображения, още не сж показали дейно участие въ комитета си, поне доколкото се знае сега.

Въ Сливенъ търновскиятъ комитетъ изпратилъ писмо съ уставъ до д-ръ Планински и го молили да основе комитетъ. Че такъвъ билъ основанъ и тамъ и проявявалъ дейность, имаме косвени сведения.

Софийската губерния обхващала тогава окржзитѣ Софийски, Орханийски, Самоковски, Дупнишки, Радомирски, Златишки, Кюстендилски и Горно-джумайски. Губернаторъ билъ Алабинъ, когото тогавашната търновска интелегенция добре познавала. Той дошълъ въ В.-Търново като пълномощникъ на Руския червенъ кръстъ да подпомага еленскитѣ бѣжанци, уредилъ и подобрилъ управляванитѣ отъ особенъ комитетъ въ В.-Търново детски приюти и стоялъ до края на юлий 1878 год., като отпускалъ суми за тия приюти. Той направилъ първа стжпка въ В.-Търново да възкреси славата на древната светиня „Св. Четиридесетъ мжченици“. Самъ далъ 750 франка (22000 лева днешни пари) на търновския подгубернаторъ Драганъ Цанковъ за превръщане сградата отъ джамия въ църква и отправилъ позивъ къмъ търновци за помощи съ сжщата цель. И, макаръ църквата да не е била напълно по-

правена, тя била тържествено осветена и се извършвало въ нея богослужение за радость на търновци. Алабинъ билъ кметътъ на градъ Самара, гдето било съшито самарското знаме за възстанието презъ 1876 г. и по неговъ починъ дадено на българскитѣ опълченци, за да стане светиня при Стара-Загора и Шипка.

Споредъ списъка, съставенъ отъ Маринъ Дриновъ за тогавашната интелигенция въ София, виждаме, че бждещата българска столица тогава едва наброявала двадесетина по-значителни личности и имала около 16000 жители, следъ изселването на турцитѣ. Важенъ факторъ е билъ софийскиятъ митрополитъ Мелетий, който къмъ 1874 г. ималъ за пръвъ секретарь търновчанина Никола Лазаровъ и съ него нареждалъ училищата въ Софийско. Друга видна личность е билъ охридскиятъ митрополитъ Натанаилъ, който тогава не билъ допустнатъ да се върне въ епархията си. Той застаналъ на страната на възстаницитѣ отъ Кресненско и Разложко и билъ въ постоянни връзки съ капитанъ Калмиковъ, войвода на чети.

На 5 септемврий пристигналъ въ София търновскиятъ нароченъ куриеръ М. Сарафовъ и на 16 септемврй търновци четѣли неговото писмо отъ София. Той намѣрилъ тамъ дружество за подпомагане ранени и болни войници подъ председателството на А. Петковъ, заварилъ приижданието на много македонски бѣжанци, видѣлъ руския капитанъ Калмиковъ да организира чети за навлизане въ Македония и считалъ положението много обнадеждително. Подканилъ търновци часъ по-скоро да пратятъ пари, помощи, дрехи, оржжия, волници за възстанието. Въ кржга на Натанаила, Мелетия и войводитѣ на бждещето възстание Михаилъ Сарафовъ се е запозналъ още по-добре съ положението и нуждитѣ, които трѣбвало да се задоволятъ. Когато се върналъ въ Търново, той донесълъ писмо отъ митроп. Натанаила, който благославялъ дѣлото на търновци. Устниятъ докладъ на М. Сарафовъ е повдигналъ духа на търновци и тѣ се заловили по-усърдно за организационна работа. Между другото Михаилъ Сарафовъ донесълъ и идеята да се изпрати отъ търновския комитетъ, както и отъ всички губернски комитети, по единъ представитель при Централния комитетъ въ Кюстендилъ, за да приема помощитѣ и паритѣ, оржжията

отъ своята губерния и да докладва за развитието на събитията.

Нѣколко дена следъ завръщането на М. Сарафовъ въ Търново на 23 септемврий, въ София сж пристигнали губернскитѣ организатори на търновския комитетъ Георгий Живковъ, Жоржо Момчевъ и д-ръ Статъ Антоновъ, които въ сжщия день уведомили съ телеграми търновци да изпратятъ храни и помощи за нещастнитѣ македонски бѣжанци, достигнали по това време до 15 хиляди мжже, жени и деца. Търновци веднага изпратили чрезъ Алабина 1000 франка, натоварили една комисия отъ Хр. Петровъ, Трифонъ Филювъ, Илия Поповъ, Атанасъ Бобевъ и касиера Никола Икономовъ да закупятъ продаванитѣ на тръгъ разни вещи. Въ Търновъ пристигнали отъ окржга сто пушки, които П. п. Димовъ се задължилъ да приеме и пази въ склада на общината. Драганъ Цанковъ подарилъ 3 денка дрехи. Въ Горна Орѣховица архимандритъ Стефанъ и Димитъръ П. Ивановъ събрали 6800 гроша помощи. На 29 септемврий се получили още пушки, между които и развалени. Натоварени били Петъръ п. Димовъ и х. Пандели Аврамовъ да ги приведатъ въ изправность и ги прибератъ. Въ сжщия день пристигналъ Жоржо Момчевъ отъ София и докладвалъ за положението на работитѣ тамъ и въ Македония. Това накарало търновци веднага да изпратятъ събранитѣ пушки, дрехи, вещи и пари.

На 1 октомврий, когато избухнало вече възстанието въ Кресненскитѣ села, предъ едно събрание отъ 50 члена на комитета „Единство“ въ Търново завърналитѣ се Георгий Живковъ и д-ръ Статъ Антоновъ направили докладъ за положението. Въ София тѣ намѣрили населението крайно равнодушно къмъ идеитѣ на комитета, но имало единъ кржгъ отъ образовани люде, дошли отъ разни краища на България, които възприели радостно идеитѣ на търновци. Благотворителното дружество, което заварилъ М. Сарафовъ, се превърнало въ комитетъ. Душата на цѣлото македонско движение билъ митрополитъ Натанаилъ Охридски, но не могли да се срещнатъ съ него, понеже заминалъ за Пловдивъ. Капитанъ Калмиковъ билъ готовъ да мине съ чета границата, но властьта узнала, разтурила четата му, арестувала го и после го пуснала. Сега работѣлъ съ превърналото се въ комитетъ „Единство“ благотворително дружество. Председательтъ на тоя комитетъ билъ софийскиятъ митрополитъ Мелетий, съ когото,

както казахме, най-добре се е познавалъ Никола Лазаровъ, единъ отъ секретаритѣ на търновския комитетъ „Единство". Събрани били около 100 души възстаници, повечето стари опълченци, и Калмиковъ се канѣлъ да мине съ тѣхъ границата. Имало много желаещи за възстаници, но липсвали срѣдства и оржжия. Подготвявало се населението въ цѣла Македония и, ако имало оржжие, то щѣло да се дигне цѣло на кракъ. Комитетътъ „Единство" въ София работѣлъ да организира комитети въ градоветѣ и селата. На връщане губернскитѣ търновски представители срѣщали групи младежи, които отивали да се записватъ волници за възстанието.

Тоя докладъ силно подействувалъ на търновци и още по-усърдно се заели съ своята организационна работа, събирали пушки, патрони, дрехи, пари, взели да записватъ волници и наредили да се изпращатъ въ София паритѣ, оржжието и вещитѣ, събрани отъ другитѣ комитети въ Търн. губерния. Търновскиятъ коминетъ изпратилъ три транспорта съ оржжие и четири пѫти по 10 души волници, (виж. тукъ притурка III), които снабдилъ съ пѫтни и дневни до София за 10 дни. Между това той организиралъ комитети въ Лѣсковецъ, Горна Орѣховица, Елена, Беброво, Габрово, Дрѣново, Свищовъ, Орѣхово, Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Котелъ, Сливенъ, Пловдивъ, Хасково и Харманли, безъ да повтаряме тия, които организирали губернскитѣ му представители. Изникнали селски комитети „Единство" и въ търновскитѣ села Иванча, Тръмбешъ, Кара Хасанъ-кюю. (Лозенъ) Церова Кория, Златарица, Драгижево, Сушица, Кара-бунаръ (Царски изворъ), Кара-кюю, Джулюница, Паскалевецъ, Кесарево, Ново село, Миндя, Мерданя, Долна Орѣховица, Аруклери (Владиславъ), Калаглари, Михалци, Ялари, Стамболово и Сухиндолъ. Цѣлата търновска губерния била приканена чрезъ окржжнитѣ комитети да вземе участие въ голѣмото дѣло, което си поставили търновци — да се подпомогне обединението на българския народъ. Благодарение на запазенитѣ протоколи се знае вече нѣщо за комитетитѣ, съ които търновци сж се сношавали, но какъ е протичала дейностьта на тия отдѣлни комитети и лицата, които сж ги съставяли, не знаемъ. И нашитѣ историографи не сж се натъкнали на тази дейность на комитетитѣ „Единство" въ градоветѣ и селата въ цѣла България.

За организирането на окржжнитѣ, околийски и селски

комитети търновци сѫ изтъквали начело архимандритъ Стефана, Стефанъ Стамболова, Димитъръ П. Ивановъ, Жоржо Момчевъ, Хр. Караминковъ Бунито, Йорданъ Йордановъ Инджето, Танко Добревъ (споредъ неговитѣ лични показания), Калчо Пасковъ, Никола Бендеревъ. Когато образуванитѣ отъ тѣхъ комитети се разрастватъ и почватъ по-усилена дейность, назначенъ билъ постояненъ организаторъ — Георгий Корфунозовъ съ месечна заплата и окржженъ куриеръ за бързо разнасяне кореспонденцията — Статъ Христовъ. За разсиленъ при комитета е билъ назначенъ младежътъ Пантели Аврамовъ. Когато е предстояло да се купуватъ вещи, да се прибиратъ и поправятъ пушки, да се измолва отъ губернскитѣ власти нѣщо, да се даде представление съ цель да се получатъ суми за касата на комитета, винаги се е прибѣгвало до комисии отъ негови членове. Въ комисиитѣ сѫ влизали търновцитѣ: П. п. Димовъ и П. Аврамовъ — за пушки и транспортъ; Сава Ничовъ, Н. Станчовъ, Йорданъ Пенчевъ, Н. х. Петковъ и капитанъ К. Паница — за даване представление; Христо Петровъ, Трифонъ Фильовъ. Илия Поповъ, Атанасъ Бобевъ и Никола Икономовъ — за купуване вещи и дрехи; Коста Коевъ, Йорданъ Пенчовъ и Никола Момчовъ — за преглеждане смѣткитѣ на касиера; архимандритъ Стефанъ, П. Гурбановъ, Илия Поповъ, Д. Маноловъ, П. Цоковъ и д-ръ Статъ Антоновъ — за придобиване на подаренитѣ отъ Петко Аврамовъ пари за комитета; комисия за приемане даръ отъ Дѣдовъ 1025 франка; комисии отъ д-ръ Статъ Антоновъ, П. п. Димовъ, Коста Коевъ, Стефанъ Стамболовъ и Цани Гинчевъ, за да действуватъ предъ рускитѣ власти да се освободятъ за водители на възстаници рускитѣ офицери отъ българската учебна команда въ Лѣсковецъ — гвардейскиятъ поручикъ Николай Николаевичъ, Северинъ Густавовичъ Тигеръщедтъ и Теодоръ Андреевичъ Кургановичъ, които пожелали сами да бѫдатъ водачи на възстаницитѣ, и българина капитанъ Райчо Николовъ; махаленски комисии за събиране оржжие въ Търново (за махала „Св. Никола“ Никола Момчовъ и Коста Аврамовъ, за м. „Св. Костадинъ“ Д. Януловъ, Н. х. Георгиевъ и П. Пипевъ; за м. „Св. Богородица“ — Георгий Аврамовъ, Я. Станьоолу и П. Михаиловъ; за м. Св. „Атанасъ“ Атанасъ Бобевъ и Георгий Ю. Ивановъ). За обхождането на домоветѣ отъ тия комисии е било разгласявано въ църква. Всички

комисии си извършвали най-добросъвѣстно възложената имъ работа. Театралната комисия е действувала да се отпустне отъ търновския полицмейстъръ залата-коридоръ на общинското здание. Похарчени били 20 наполеона за декори и дрехи, та представлението да излѣзе блѣскаво. Презъ коледнитѣ праздници била дадена драмата „Иванко". Половината отъ прихода е билъ за комитета, а другата половина — за училищата. За сега знаемъ само името на единъ актьоръ: Никола Лазаровъ. На това представление присѫствувалъ и Маринъ Дриновъ, който похвалилъ играта, възхитилъ се отъ нея и предложилъ стипендия на Н. Лазаровъ.

Отъ София постоянно напирали съ писма, а често и съ телеграми за оржжия, патрони, припаси. Търновци търсѣли патрони, гдето имъ се окажело: въ Габрово, Елена, Котелъ, Троянския манастиръ. Самъ Стамболовъ събралъ 2500 картуши. Отъ София искали 10,000 пушки, и търновци разпратили окржжни писма до всички деятели и комитети да се събератъ тия пушки. Изпратени били три транспорта въ София. Общото количество на събранитѣ пушки и патрони не може да се опредѣли, защото има частични донесения за тѣхъ. Дрѣновци и трѣвненци сѫ изпращали пушкитѣ и патронитѣ чрезъ Габрово въ София; Лѣсковецъ и Орѣховица — чрезъ Търново; Севлиево, и Ловечъ направо. Плѣвенъ, Габрово и Ловечъ пращали отдѣлни транспорти. Това е струвало скѫпо, защото всичко е било купувано и за транспортитѣ плащано, макаръ и да е било искано отъ рускитѣ военни власти да се изпращатъ съ реквизирани коли.

Щомъ се обявило възстанието въ Кресна и Разложко и чети навлѣзли въ Македония, повдигналъ се въпросъ да се събиратъ доброволци, които тогава се наричали волници. Христо Ивановъ Голѣмиятъ, Христо Караминковъ Бунито, капитанъ Райчо Николовъ, Йорданъ Йордановъ Инджето, Танко Добревъ и Георгий Славовъ били натоварени да увещаватъ и записватъ волници. Сѫщото правѣли и всички организирани комитети. Тая дейностъ почнала отъ 14 октомврий и продължавала до потушаване на движението. На всѣки волникъ се давали по 20 франка (600 лева) пѫтни и дневни до София. Пращани били на групи по 10 волници. Запазени сѫ имената на 40 волници, които сѫ били все изпитани и вѣрни младежи.

Понеже всичко е струвало пари, търновци сж гледали да привлѣкатъ въ комитетитѣ по-първитѣ търговци и състоятелни граждани, които могли да правятъ жертви. Тѣ се приемали за основателни, почетни и спомагателни членове. Плащали сж по 5 франка членски вносъ (150 лева) месечно. Първоначално членскитѣ вноски и волнитѣ помощи се внасяли срещу ржкописна квитанция, а по-сетне чрезъ печатна. Образецъ отъ ржкописна квитанция се намира въ архивния отдѣлъ на Народната библиотека въ В.-Търново. Издадена била отъ касиера Н. Икономовъ срещу внесената доброволна помощь отъ Стефанъ х. Пенчевъ, тогавашенъ търновски лѣкарь. Тя гласи: „№ 19. Квитанция. Г-нъ Ст. х. Пенчевъ внесе, за волна помощь на Бъл. Благотвор. Комитетъ „Единство“ въ Търново, петнадесятъ (15) рубл сребър. Търново. 25 7/врій 1878. Кассіер. Н. Икономовъ“. Почетни членове били Дѣдовъ — 1025 фр. (30,000 лв.) Никола Беровъ — 300 фр. (900 лв.), Петко Аврамовъ, женското дружество „Радость“. Спомагателни членове сж били Аврамъ Петковъ, който внесълъ една сума по-малка отъ 300 франка, каквато се е искала за почетнитѣ членове. По една груба смѣтка въ търновския комитетъ сж постжпили за 3 месеци отъ сжществуването му 6,000 франка или около 200,000 лева днешни пари. Въ Горна Орѣховица сж били събрани 100 наполеона, въ Лѣсковецъ — 150, въ Дрѣново 1,000 франка. Не може да се установи, колко сж били събрани въ всички организирани комитети (Елена, Трѣвна, Габрово, Севлиево, Ловечъ, Плѣвенъ).

Комитетътъималъ 37 заседания, отъ 29 августъ 1878 год. до 10 декемврий с. год. За тѣхъ има 37 протокола, отъ които секретарьтъ Никола Лазаровъ е записалъ 34 и М. А. Ташикмановъ 3 протокола. Събранията на комитета били посещавани добре отъ членоветѣ и нѣма заседание, въ което да не присжтствували повече отъ 25 лица, а когато се решавали важни въпроси събранията сж посещавали повече отъ 50 члена. Въ продължение на 3 месеца търновскиятъ комитетъ е привлѣкълъ 179 търновци за членове на комитета. При приемането на членоветѣ се е гледалъ и моралътъ на лицата. По тази причина Димитъръ Станчевъ, Янко Белалията и П. Бояджиолу не били приети за членове, а Иванъ Танасовъ и Христо Кундураджията били следени отъ комитета и изключвани, защото злоупотрѣбявали съ довѣрието му. Въ селата

организаторитѣ на комитетитѣ нигде не срещнали прѣчки, освенъ въ село Паскалевецъ, гдето кметътъ и джандаринътъ правѣли спънки на постоянния организаторъ Георгий Корфунозовъ да основе комитетъ, та д-ръ Статъ Антоновъ си взелъ бележка и се е оплакалъ на окржжния управитель — тогава Георгий Смиловъ. За да бждатъ многолюдни събранията, служило се е съ едноцърквие (моноклисия), което заповѣдвалъ архимандритъ Стефанъ. Въ Ловечъ сж си служили и съ митингъ. До 36 заседание властьта не се е интересувала отъ действията на комитета, а понѣкога дори и спомагала, но на 3 декемврий търновскиятъ губернаторъ Щербински поискалъ списъкъ на комитетитѣ, списъкъ на членоветѣ и книгитѣ за волни помощи. Книгитѣ за волни помощи му били дадени, но списъкъ на комитетитѣ не. Последното зарегистрирано заседание е било на 10 декемврий 1878 год.

Писмоводството и дѣловодството на търновския комитетъ се е било разрастнало извънредно много: преписване устави, докато се напечатали въ Каравеловата печатница въ Русе; пращане окржжни писма до организиранитѣ комитети въ цѣла България, Тракия и Македония; приемане и отваряне на писма и телеграми; проучване състоянието на комитетитѣ и нуждитѣ на възстаницитѣ и бѣжанцитѣ, които трѣбвало да се задоволятъ. Цѣлата тази дейность лежала върху секретаритѣ на комитета Стефанъ Стамболовъ, Никола Лазаровъ и Димитъръ п. Ивановъ. Тѣхното присжтствие въ всички заседания е било необходимо и тѣ наистина не пропущали заседание, освенъ когато сж отивали по организационна работа: Ст. Стамболовъ да организира комитетъ въ Габрово и две села, а Д. п. Ивановъ — въ Лѣсковецъ и Горна Орѣховица. Когато се е касаело да се привлѣкатъ нови членове, тѣ имъ изяснявали целитѣ и задачитѣ на комитета. Напирали на единството на българския народъ, припомняли нещастното положение на тѣхнитѣ братя, които до вчера сж дѣлили съ тѣхъ игото на турци и гърци, подтиквали ги за жертви въ такъвъ върховенъ часъ за сждбата на Тракия и Македония. И всичко това сж вършили безкористно.

Дошълъ върховниятъ моментъ отъ живота на търновския комитетъ „Единство“ — изборътъ за губернски представитель въ Централния комитетъ на възстаническото дви-

жение въ Македония. За такъвъ представитель се бѣ изказалъ народниятъ куриеръ Михаилъ Сарафовъ следъ завръщането си отъ София. Такъвъ представитель се искалъ отъ всички губернски комитети „Единство“. Окржжнитѣ и селски комитети трѣбвало да посочатъ лицата. Почти всички сж посочили Стефанъ Стамболова. Изборътъ му станалъ на 10 ноември, а на 13 ноември едногласно билъ потвърденъ и отъ търновския комитетъ. Като благодарилъ за честьта, той предложилъ да му се отпуща кредитъ отъ 200 – 300 франка (6,000 до 9,000 лева днешни пари) месечно за лични и други разноски, за които редовно ще се отчита, да му се приготвятъ пълномощни писма, прочелъ членове отъ устава, които губернаторьтъ Щербински искалъ да измѣни, предложилъ да се намѣри неговъ замѣстникъ като секретарь на комитета. Въ заседанието на 19 ноември билъ избранъ за неговъ замѣстникъ А. М. Ташикмановъ. Стамболовъ получилъ пълномощни писма и 600 франка за пжтни и дневни и се приготвилъ за пжть. На 22 ноември комитетътъ му далъ 5,000 франка (всичката налична сума) да ги предаде на Централния комитетъ. Тия 150,000 лева днешни пари, повѣрени нему, показватъ съ какво безгранично довѣрие се е ползувалъ той. Кога точно е пристигналъ Стамболовъ въ София, не се знае, но на 29 ноември той билъ въ София, защото съобщилъ съ писмо отъ тази дата, че дрѣновци му вржчили тамъ 1,000 франка (30,000 лв.) Миналъ е презъ Ловечъ, откждето е изпратилъ писмо. На 9 декември се получило негово писмо отъ София. Вѣроятно това било първото писмо, въ което съобщилъ, че е пристигналъ, че се е представилъ на митроп. Натанаила и на възстаническитѣ воеводи. На 10 декември се получила негова телеграма, че заедно съ дѣда Натанаила заминалъ за Кюстендилъ и Джумая, гдето се намирало върховното ржководство на възстаницитѣ.

Оттукъ нататъкъ се прослежда пжтьтъ на Ст. Стамболова по други извори, защото последниятъ протоколъ на търновския комитетъ „Единство“ свършва съ подготовката за общи годишни събрания на селскитѣ, окржжнитѣ и губернскитѣ комитети. Тѣзи събрания трѣбвало да станатъ: на 27 декември селскитѣ комитети, на 2 януарий окржжнитѣ и на 10 януарий губернскитѣ. Освенъ това грамадната

архива на комитета за сега стои нѣкжде скрита или е изчезнала безвъзвратно поради наше нехайство и невежество. За щастие, самъ Стамболовъ си е държалъ преписи отъ писмата, които е пращалъ до разнитѣ комитети и най-вече търновския, на който билъ представитель и който по дългъ е трѣбвало да уведомява. У съпругата на Стамболова сж запазени две изложения на Стамболовъ отъ това време до търновския комитетъ „Единство“. Въ едното той пише, че на 16 декемврий билъ въ село Изворъ, Кюстендилско, гдето устроилъ голѣмо събрание отъ воеводитѣ и волницитѣ. На следния день съ нѣкой си Хумбаеръ (Валтеръ), когото му препоржчалъ дѣдо Натанаилъ, той устроилъ събрание отъ четници и войводи въ Босилеградъ. Въ най-студеното време, при виелици и вихрушки, той пристигналъ на 5 януарий въ Горна-Джумая и свикалъ пунктово събрание на всички първенци. Тукъ той изработилъ и далъ на удобрение „Привременни правила за нареждането на Македонското възстание“. Изпратилъ преписъ отъ тѣхъ на търновския комитетъ за сведение. Изработилъ и планъ за разпредѣление на възстаницитѣ: 480 щѣли да бждатъ въ село Падежъ, 150 въ Кресна, 200 въ с. Предѣлъ.

Съ пукването на пролѣтьта той влѣзълъ съ чети въ вжтрешностьта на Македония, но съ кой войвода и въ коя посока, не знаемъ още. Все пакъ тая чета ще я диримъ въ запазеното друго изложение на Стамболовъ за сждбата на македонскитѣ чети, пратено пакъ на търновския комитетъ и запазено у г-жа Стамболова. Първа чета, съставена отъ 300 волници, била отправена за Битоля съ войводитѣ Каранski, Стефо, Павле и Каракоста. Само 250 д. успѣли да минатъ оттатъкъ Вардара следъ престрелки съ турски отдѣления. При Демиръ-Капия заели моста и заставили единъ влакъ да се върне. При Клисура дали първо голѣмо сражение. Тукъ четата се раздѣлила: Каранski и Каракоста се отправили за Битоля, а Стефо за Воденъ. Павле билъ убитъ. При село Берово, Малешевско, четата на Стефо била настигната и разбита отъ турска редовна войска.

Втора чета отъ 300 д. била пратена съ Митре войвода. Третата чета била повѣрена на Василъ войвода и се отправила да действува между Прилепъ и Велесъ. Тя достигнала до кулата около село Църница до Абди паша ханъ и успѣла да го изгори.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Въ споменитѣ си за Разложкото възстание дава нѣкои сведения нашиятъ публицистъ и общественикъ П. М. Матеевъ. Като секретарь на англичанина Пангреевъ тойималъ случай лично да отиде презъ пролѣтьта на 1879 год. въ Горна Джумая и видѣлъ разоржжени възстаници, оржжието на които се състояло отъ разни пушки, пищови, ятагани и знамето-трицвѣтъ (бѣло, жълто и черно съ надписи на бѣлото „Свободна България“, на жълтото „Щастлива Тракия“ и на черното „Жална Македония“). Срещнали се съ дѣда Натанаила, който билъ въоржженъ, и съ капитанъ Калмиковъ, който по-късно билъ убитъ. Тѣ срещнали много македонски бѣжанци. И естественъ е билъ зовътъ на Стамболова до всички комитети, най-вече до търновския за оржжия, пари, помощи. Какъ сж удовлетворявали тоя зовъ и до колко, какво е станало съ комитетитѣ следъ неговото заминаване, нищо още не знаемъ и подлежи на изследвание. Че тѣ сж сжществували до 6 май 1879 год., сждимъ отъ едно запазено писмо и публикувано въ в. „Търновски общински вестникъ“ отъ Иванъ Йордановъ, изпратено до горно-орѣховския комитетъ отъ Централния благотворителенъ македонски комитетъ въ Кюстендилъ и подписано отъ охридския митрополитъ Натанаилъ, Стефанъ Стамболовъ и Н. Т. Обретеновъ, види се като губернски представитель на Русе. То е допълнение на едно окржжно, изпратено отъ сжщия комитетъ на 8 февруарий 1879 год. до всички комитети. Отъ него се вижда, че Централниятъ комитетъ продължавалъ да работи енергично и неуморно за постигането на цельта си — освобождението на македонскитѣ българи. Тамъ се описватъ първоначалнитѣ борби по демаркационната граница при Горна Джумая, после движението на четитѣ въ вжтрешностьта на Македония. Турцитѣ не смѣели да заематъ Горно-джумайския окржгъ, който имъ се отстжпвалъ по Берлинския договоръ, защото насреща си имали чети. Много отъ избѣгалитѣ селяни се връщали и били готови да умратъ за роднитѣ си мѣста съ пушка въ ржка, защото не намѣрили братски приемъ отсамъ границата, но нѣмало съ какво да се въоржжатъ. Комитетътъ спрѣлъ да събира волници, понеже нѣмалъ съ що да ги поддържа и въоржжава. И се запитва въ писмото: „Какво правятъ българскитѣ комитети?. Защо не пращатъ пари и помощи? Или забравиха своитѣ страдащи братя въ Македония

и не искатъ да имъ подаватъ своята братска ржка въ най-усилни времена? Нека всѣки българинъ тури ржка на сърдцето си и се замисли, какво е длъженъ да прави, като огъньтъ на възстанието е пламналъ? Единъ бейски синъ се подигравалъ въ село Черешово, Скопско, съ нашитѣ погребални обичаи; накаралъ да го носятъ изъ селото на погребална носилка и да му пѣятъ и кадятъ като на погребение, а женитѣ да го оплакватъ. Протестантски мисионери и католици се възползували като вълци въ агнешки кожи да преобръщатъ населението. Не бѣха ли македонци, тракийци и българи еднакво герои при Стара-Загора, Шипка, въ възстанията?"

Има и друго дѣло на комитетитѣ „Единство", което сега ни става ясно. По време на тържеството при откриването на учредителното Народно събрание на 10 февруарий 1879 год. присжтствували представители на Тракия и Македония, но били допустнати само като зрители. Това станало достояние на всички депутати. Въ знакъ на протестъ на 11, 12 и 13 февруарий въ салона на търновското училище при църквата „Св. Никола" се събрали недопустнатитѣ представители и по-голѣмата часть отъ представителитѣ на България и разисквали може ли да се пристжпи изобщо къмъ разисквание по конституцията, когато трѣбва предварително да се разисква по националния въпросъ. Кочо х. Калчевъ, представитель отъ Тракия, повдигналъ дори въпросъ да се иска, цѣлокупна България да се признае васална на Турция, султанътъ да си бжде царь, но единството на българския народъ трѣбва да се запази. Представитель на Македония е билъ Стамболовъ. Тия събрания въ църквата „Св. Никола" сж били второ учредително събрание, гдето най-разгорещено се разисквали и по другъ единъ въпросъ — мемоаръ до великитѣ сили по положението въ Македония и Тракия. Въ изготвянето му взели участие и 9 представители отъ Македония и Тракия, но не билъ приетъ отъ учредителното Народно събрание, което било свикано съ опредѣлена задача. Въ знакъ на протестъ русенскиятъ депутатъ Т. Х. Станчовъ си далъ оставката. Натанаилъ Охридски отъ името на Централния комитетъ изпратилъ следното писмо: „Въ това време, когато вие ще удобрявате органическия уставъ, ще избирате князъ за една часть отъ нашия многострадаленъ народъ,

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

друга сѫщо тъй значителна часть отъ тоя народъ се намира въ положение много по безисходно и по-нещастно отколкото по-напредъ. Когато вие ще празднувате голѣмото тържество при откриването на вашето събрание, ще забравите ли вашитѣ братя, потънали въ сълзи и кърви, които съ прострѣни къмъ васъ рѫце молятъ ви да имъ дадете време и срѣдства за последна отчаяна борба съ нашия вѣковенъ притѣснитель и мѫчитель? Ще извърните ли очитѣ си отъ тѣхъ, ще ги оставите ли да пропаднатъ съвършенно? Петстотинъ години нашиятъ народъ въ съвъкупната си цѣлость е носилъ на плещитѣ си тежкото бреме на турския яремъ; петстотинъ години той е живѣлъ съ една едничка надежда да се види единъ день всецѣло свободенъ и независимъ! И ето днесъ, на приготвената трапеза не е приканена, освенъ една часть отъ народа, да се наслади съ преимуществава и приятноститѣ на свободата . . . Право ли е, полезно ли е това, сами разсѫдете, и за премахването на това нещастно положение, направете това, което го изисква дългътъ на всѣки родолюбецъ и братолюбецъ. Ето, при васъ присѫтствуватъ представителитѣ на македонскитѣ бѣжанци и възстанници; нихната наскърбена душа и замислено лице сѫ достатъчни да покажатъ, що е потрѣбно да се прави сега и азъ ви умолявамъ именемъ Бога, именемъ человѣчества, именемъ нашето (народно) бѫдеще и благосъстояние, да се вематъ нуждитѣ мѣрки за достигането нашето единство споредъ Санъ-Стефанския миренъ договоръ, инакъ голѣма отговорность ще падне върху тия, които можеха да бѫдатъ полезни народу си, а не искаха да сторятъ това!". Шестдесеть вдовици отъ Карлово сѫщо протестирали въ тоя духъ.

Волята на Русия, изразена чрезъ князъ Дондуковъ-Корсаковъ, по натискъ на Англия и Австрия, била пречупена, и Русия не позволила да се разисква повече тоя въпросъ.

Възстанието не сполучило въпрѣки положенитѣ голѣми усилия на възстаницитѣ и на комитетитѣ „Единство", мрежата на които била изплетена отъ Търново. Отъ тия комитети излѣзли и повечето народни представители, които въ Учредителното, първото Велико народно събрание и по-сетне образували либералното течение въ нашия общественъ и политически животъ. Отъ тѣхъ мнозина станаха после министри и държавници отъ първа величина. Тѣ направиха Македонския въпросъ държавенъ и политически, за които Бъл-

гария се жертвува презъ Балканската, Междусъюзническата и Европейската война. Съединението на Северна съ Южна България било дѣло на тия комитети „Единство“, които въ Южна България се били превърнали въ тайни организации. Комитетитѣ „Единство“, особено търновскиятъ губернски комитетъ, изтъкнали силата на таланта на Стамболова, който билъ единъ отъ идеолозитѣ имъ и който далъ плана на организацията имъ — такава, каквато имали букурешкитѣ революционни комитети. Комитетитѣ „Единство“ сѫ продължение на революционната борба за обединението на българския народъ. И тукъ е обяснението, защо Стамболовъ е милѣлъ за Македония и радѣлъ за нейното щастливо бѫдаще. Той направилъ министри другаритѣ си отъ комитета „Единство“ Михаилъ Сарафовъ и Георгий Живковъ, а Никола Лазарова пратилъ въ Екзархията въ Цариградъ като началникъ на училищния отдѣлъ и чрезъ него завоювалъ културно Македония, като отварялъ училища и гимназии. Така се поставилъ и началото на Македонския въпросъ въ България, който още не е заглъхналъ, макаръ да премина презъ страшнитѣ изпитания на 1903, 1908, 1913, 1914 год.

УСТАВЪ

на Българскьія благотворителенъ комитетъ „ЕДИНСТВО“

I. Цѣль-та на комитета.

Членъ 1. Цѣлта на комитета е да спомага за улучшеніето на нещастното положеніе на останялъ-тѣ българи вънъ отъ предѣлитѣ на свободна Българіѫ.

Забѣлѣжка. Допълненія и измѣненія на устава може да ставатъ въ общитѣ годишнытѣ събранія, но цѣлта остава вынаги сѫщата.

Членъ 2. Тая цѣль на комитета ся постига: както ся отварятъ училища за изоставенитѣ ни братія извънъ свободна Българіия, както ся поддържатъ тѣхнытѣ сирачета и всячески ся помага за улучшеніето на нещастното положеніе на тамошното българско населеніе.

II. Съставъ и поддържка на комитета.

Членъ 3. Комитета „Единство“ е съставенъ въ Търново съгласно съ протокола на събравшитѣ ся отъ 29-й Августа 1878 година. Той ще ся грыжи да организира подобни комитети въ цѣлѫтѫ Търновскѫ губерніия и даже въ другы губерніи, съ които ще бѫде свързанъ, и всичкытѣ тѣхни комитети ще работіятъ съгласно и ще прослѣдватъ сѫщата цѣль.

Членъ 4. Сичкитѣ комитети, които ся основатъ по инициативата на комитета „Единство“ въ Търновсіѫтіѫ губерніѫ, за да иматъ еднаквость и

сила въ дѣйствіята си, ще иматъ комитета „Единство“ въ Търново за централенъ и ще носіятъ нѣговото име „Единство“.

Членъ 5. Комитетитѣ, които сѫ основаватъ по другытѣ губерніи ще припознаватъ за централенъ комитета въ тѣхнѩ губернскій градъ и ще работіѩтъ съгласно съ него, за да може да иматъ еднаквость и сила въ дѣйствіята си.

Членъ 6. Комитетитѣ, основаны въ селата на окрѫга, ще припознаватъ отъ своя странѫ комитета въ окрѫжныя градъ и ще работьѩтъ съгласно съ него.

Членъ 7. Като ся основать подобни комитети въ нѣколко губерніи, то централнытѣ губернскы комитети трѣбва да сѫ свѣржатъ помѣжду си и избѣратъ общъ, централенъ комитетъ, сѣдалището на който трѣбва да ся назначи споредъ цѣль-та и интереса на комитетитѣ. Този централенъ, както и сичкытѣ други, ще носи името „Единство“.

Членъ. 8. Каквито сврьски ще има мѣжду окрѫжнытѣ комитети и губернскыя, такива сѫщо трѣбва да има между губернскытѣ и централныя, за да могѫтъ като членове на едно и сѫщото тѣло съгласно да работыятъ.

Членъ 9. Комитета „Единство“ са съставя отъ членове: а) основатели, б) почетни и в) спомагателни.

Членъ 10. Основатели членове сѫ онѣзи, които основатъ подобенъ комитетъ и плащатъ най-малко 5 франка мѣсячно. Основателенъ членъ може да бѫде и сѣкый, който прѣдложенъ отъ нѣкой членъ основателенъ, сѫ одобри отъ высшегласіето на пълно засѣданіе за такъвъ.

Членъ 11. Почетенъ членъ е сѣкый, който отведнаждъ внесе не помалко отъ 300 франка, или дава ежемѣсячно попомалко отъ 20 франка, а и онзи, който сѫ припознае по заслугитѣ си за такъвъ.

Членъ 12. Спомагателни членове сѫ онѣзи лица, които принасятъ своята помощь было въ пары, бѣло въ друго нѣщо, изведнаждь или мѣсячно.

Членъ 13. Помощь-та на основателитѣ и почетни членове може да ся уголѣмява и смалява въ окрѫжнитѣ и селскы комитети спорѣдъ както ся намѣри за добрѣ отъ тѣхъ.

Членъ 14. Освѣнь паричнытѣ комитета пріѣма сѣкакви други помощи.

III. Управленіе на комитета.

Членъ 15. Губернскитѣ комитети ще ся управляватъ отъ едно настоятелство, състояще отъ 8 души, най-напрѣдь избрано оть членоветѣ основатели, а послѣ избранѣето му ще става въ годишнытѣ събранія отъ основателитѣ, заедно съ прѣдставителитѣ на окрѫжнытѣ комитети. Въ годишнытѣ събранія ще ся разглѣждатъ и смѣткитѣ на настоятелството.

Членъ 16. Настоятелство-то ся съставя отъ единъ почетенъ предсѣдатель, единъ предсѣдатель, единъ подпредсѣдатель, единъ кассіеринъ, единъ бугхалтерь и трима секретари.

Членъ 17. Настоятелството въ окрѫжнытѣ градове ще състои наймалко отъ пять лица: единъ предсѣдатель, единъ подпредсѣдатель, единъ кассіеринъ и единъ секретаринъ.

Членъ 18. Настоятелство-то въ окрѫжнитѣ градове ще ся избиратъ най-напрѣдь отъ самитѣ основатели, а послѣ ще ся избиратъ въ годишнытѣ

събранія отъ представителитѣ на селскитѣ комитети, въ които ще ся разглѣждатъ и смѣткитѣ.

Членъ 19. Настоятелства-та на селскытѣ комитети ся избиратъ отъ основателитѣ членове.

IV. Права и длъжности на членоветѣ и на настоятелството.

Членъ 20. Сѣкой членъ на комитета е длъженъ да ся старае за увеличаваніе на срѣдствата и силытѣ на комитета.

Членъ 21. Отъ сичкытѣ членове само основателитѣ могатъ да бждятъ избиратели и избираеми въ настоятелството на комитета.

Членъ 22. (Нѣма текстъ).

Членъ 23. Почетния предсѣдатель може да зема участіе сѣкога въ дѣлата на комитета, а длъженъ е да присѫствува въ извънреднытѣ засѣданія.

Членъ 24. Предсѣдателя ржководи сичкытѣ дѣла на комитета: той свиква, отваря и затваря засѣданіята, и бди за рѣда и тишината. Въ случай на равногласіе предсѣдателя има два гласа.

Членъ 25. Подпредсѣдателя е въ засѣданіята помощникъ на предсѣдателя, а въ случай на отсѫтствіе го замѣнява.

Членъ 26. Кассіера е длъженъ да пази имуществата на комитета и е отговоренъ за тѣхъ съ сичкото си движимо и недвижимо имущество. Споредъ предварително рѣшеніе на настоятелството, той отпуща пари или вѣщи по заповѣдь подписана отъ предсѣдателя и секретаря и зема рѣдовны разноскы.

Членъ 27. Бугхалтера е длъженъ да държи саморѫчно точна смѣтка за сичко, което е излѣзло или влѣзло въ кассата или складоветѣ на комитета.

Членъ 28. Секретаритѣ сѫ длъжни да водятъ кореспонденціята и сичкитѣ писменны дѣла на комитета.

Членъ 29. Сѣки членъ основатель е длъженъ да дохожда рѣдовно въ комитетскытѣ засѣданія, извинява ся само, ако го задържа нѣкоя извънрѣдна причина.

V. Събрания на комитета.

Членъ 30. Комитетскитѣ засѣданія сѫ рѣдовни; веднажды въ седмицѫтѫ въ недѣля и извънрѣдни въ случай на нужда засѣданіето ся счита законно, ако сѫ събѣратъ най-малко 10 члена.

Членъ 31. Сичкитѣ въпроси сѫ рѣшаватъ въ засѣданіята по высшегласіе и ся протоколиратъ въ особенна шнурирана книга. Гласоподаваніето быва тайно кога сѫ касае до тия части, а за всичко друго явно.

Членъ 32. Сѣка година на 10 Іаннуарія губернскитѣ комитети иматъ годишно събраніе, въ което присѫствуватъ и прѣдставителитѣ на окрѫжнитѣ комитети, разглѣждатся смѣткитѣ и ся избира ново настоятелство споредъ членъ 15.

Членъ 33. Годишнитѣ събранія на окрѫжнытѣ комитети ставатъ на 2-й Януарій, а на селскытѣ на 27-й Декемврія.

Членъ 34. Централнія комитетъ на цѣлѫ България ще дава годишна смѣтка за своитѣ дѣла на губернскытѣ прѣдставители, които и ще избиратъ новото му настоятелство.

Списъкъ на търновци, членове на комитета „Единство“

Цифрата отзадъ означава броя на заседанията, въ които е участвувалъ.

Г. х. Пенчевъ — 2
Никола Д. Станчевъ — 20
Георги Н. Бабевъ — 5, търговецъ баща на поета Бабевъ.
И. И. Фичевъ — 19, по-късно генералъ и книжовникъ.
Ив. Костантиновъ — 9
Илия Петровъ — 5, търговецъ, баща на Колю Петровъ, търновски търговецъ.
Лефтеръ Анастасовъ Шейтана — 3, бакалинъ.
Генчу Пеневъ — 2
Илия Аврамовъ — 5, търговецъ.
Н. Витановъ — 11
Д. Н. Карагьозовъ — 7, търговецъ-фабрикантъ.
Пантели Антоновъ — 4
Н. Ив. Бояджиевъ — 5, търговецъ.
М. Ив. Заяковъ — 15, учитель.
Хр. Петровъ — 9
Капитанъ Райчо Николовъ — 18, офицеръ, деецъ по Съединението.
Коста А. Паница — 20, известенъ български герой при Сливница.
д-ръ Д. Сарафовъ — 1, после воененъ лѣкарь.
д-ръ Стефанъ х. Пенчовъ — 4, виденъ търновски лѣкарь.
Георгий Поповъ — 1
Тодоръ Д. Кисимовъ — 1
Андрей Медникаровъ — 4
С. Георгиевъ — 2
Статъ Николовъ — 2, търговецъ, посетне кметъ на В. Търново.
К. Георгиевъ — 1
Михаилъ Рачовъ — 2, търговецъ.
Илия Поповъ — 2, търговецъ.
Никола Янакевъ Златевъ — 1, аптекарь, баща на Илия Златевъ, аптекарь въ Търново.
Д. Януловъ — 5, търговецъ.
И. Колювъ — 1
М. П. Добриновъ — 5, после известенъ адвокатъ
Статъ Мартиновъ — 8, учитель.
Стефанъ Кемиля — 4, търговецъ.
Иванъ Колевъ — 3
С. Сарафиди — 9, търговецъ-фабрикантъ.
Коста Коевъ — 3, учитель
П. П. Михаиловъ — 3
Хр. Цаневъ — 5, учитель, свършилъ въ Загребъ.
П. Пипевъ — 2, търговецъ.
И. Н. Гюзелевъ — 3, учил. инспекторъ въ Османъ пазаръ.
Д. Атанасовъ — 3, секретарь на общината.
М. Петковъ — 1
Лазаръ Никиловъ — 1
М. Мянковъ — 6, шивачъ.
Тодоръ Василевъ — 3, търговецъ.
Г. Славовъ — 20
П. Горбановъ — 3, адвокатъ.
И. Пѣйовъ — 1
Н. Генишевъ — 1
М. Радославовъ — 2
Дим. С. Пипевъ — 3, търговецъ.
Йорданъ х. Пенчевъ — 1, аптекарь.
Иванъ Касабовъ — 1, общественикъ революционеръ, журналистъ.
Йорданъ Цоковъ — 1
Панайотъ Станчевъ Астарджиевъ Лорда — 2, шивачъ.
Никола Дичовъ — 1, прочутъ майсторъ-архитектъ.
Ангелъ Рашевъ — 1, търговецъ.
Стефанъ Мартиновъ — 1
Василъ Рачевъ — 1, търговецъ, дѣдо на генералъ о. з. Рашко Атанасовъ.
Петъръ Файтонджията — 2
Димитъръ Костовъ Сахатчията, часовникаръ.
Георгий Костовъ Сахатчията, часовникаръ.
Тодоръ Величковъ — 2 търговецъ.
Петъръ Беглика — 1, търговецъ.
Косю Георгевъ Брадата — 1, търговецъ.

Стефанъ Георгиевъ — 1, търговецъ.
Хаджи Иванчо Х. Бѣлчевъ — 1
Иванчо Ганевъ — търговецъ
Ною Димитровъ — 1
Пеню Мутафчията — 1
Иванчо Панталонджията — 1, търговецъ на платове
Кръстю Тодоровъ — 1
Ангелъ х. Петровъ — 1
Димитъръ Ганчовъ — 1
Тодоръ Лазаровъ — 1, баща на комитетския секретарь Никола Лазаровъ.
Георгий Аврамовъ — 2
Кънчо Аврамовъ — 4, търновски благодѣтель.
Петъръ Мазаковъ — 1
Иванъ Малкия — 1
Никола Янжка — 1
Николя х. Петковъ
Георгий Генишевъ — 1
Лука Панталонджията — 1
Иванъ Недѣлковъ — 1
Панайотъ Арфондоолу — 1
х. Колю х. Петровъ
Паскалъ Георгевъ — 13
Трифонъ Фильовъ — 1
Колю Тотевъ — 1
Никола Николовъ — 1
Ангелъ Амьорковъ — 1
Георгий Минчовъ — 1
Нено Аврамовъ
Михаилъ Ивановъ — 1
х. Костадинъ х. Поповъ Терзията.
Никола Кънчевъ — 1
Стефанъ Минчевъ — 1
Боню Кундураджията — 1
Илия Симеоновъ — 1
Сава Фичовъ
Давидъ х. Петровъ
Тодоръ х. Георгиевъ
х. Михаилъ х. Димовъ
Панайотъ х. Колевъ
Костадинъ х. Колевъ
Братя Дивитакови
Братя Севриеви
Братя Дюлгерови
Тодоръ х. Недѣлковъ
Корфунозовъ
Тодоръ А. Кисимовъ
Лазаръ Ахтарджиевъ
Саржнедѣлковъ
Димитъръ Ангеловъ
Статъ Статевъ
Л. Маноловъ — 2
Василъ Петковъ
Ан. Ив. Ковачевъ
х. Ив. Стояновъ
Лукановъ
Д. Заяковъ
К. Григоревъ
Т. Димовъ
М. Христовъ
Я. х. Недѣлковъ, баща на писателя Тодоръ Янковъ.
Д. Костовъ
Георгий Кабакчиевъ — 2
П. Семерджиевъ — 2, учитель.
Ради Маждрака
Я. Станьолу
Попъ Ганчу
Петъръ Терея
Йорданъ Йордановъ Инджето
Свещеникъ Петъръ Драгневъ отъ 9 дружина въ Лѣсковецъ
Аврамъ Петковъ

Списъкъ на волницитѣ, изпратени отъ търновския комитетъ

I група.

Маринъ Петковъ, родомъ отъ Плѣвенъ, живущъ въ В.-Търново, мах. Варуша.
Върбанъ Алексовъ отъ циганска махала въ В. Търново.
Георгий Петковъ отъ Сухинъ Долъ.
Дончо Николовъ отъ Джумая
Бойко Христовъ отъ Скопие
Янко Пошковъ отъ Горна-Орѣховица
Д. Млѣкото отъ В.-Търново

II група.

Стефанъ Петковъ отъ Стара-Загора
Никола Костадиновъ отъ с. Долене, Македония.
Славчо Радославовъ отъ с. Кжпиново
Христо Мариновъ отъ Велесъ

III група.

Петъръ Рачовъ отъ Казанлъкъ
Христо Петровъ отъ Клисура
Спиридонъ Пешюмъ отъ Босна, Ливно-градъ.
Никола Пенювъ отъ Търново, махала Св. Никола.
Дойчо Николовъ отъ Лѣсковецъ
Янко Панайотовъ отъ Г.-Орѣховица
Куриерътъ Д. Ивановъ

IV група.

Групата на Георгий Славовъ отъ 8 души изъ Търновския окржгъ, отъ които още въ събранието двама души се отказали. Явява се и единъ опълченецъ.

V група.

Стоянчо Бошнаковъ отъ Бебрево
Йорданъ Николовъ отъ Блъсковци
Йорданъ Стойковъ отъ Елена
Иванъ Шишманъ отъ Сливенъ
Д. Николовъ отъ Търново.

ДОКУМЕНТИ ЗА СКОПСКАТА И НИШКАТА ЕПАРХИЯ [1]

Съобщава Ст. Чилингировъ

11.

На Негово Высокопрѣосвященство Доростолочьрвенскаго митрополита Господина Григорія.

Въ Русчюкъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Тукашній-тъ градъ съ окрж[ж]іе-то отъ день на день вмѣсто да улучшава църковно-училищны-ты си дѣла, за жалость! отъ голѣмы-ты мжчнотіи, които водятъ начало-то си отъ тукашни-ты грько-сърбофилы отъ день ся занемарятъ и даже ще имъ ся нанесе смьртоносенъ ударъ, ако Ваше Высокопрѣосвященство и Екзархія-та не поспѣшите на помощь съ назиданіе патріотическо.

Прѣдъ нѣколко врѣмя види ся тукашни-ти привржениці на Паисія сж изпратили жалбж до Грьцкж-тж Патріаршія да ся молятъ да имъ ся даде еднж църкви чрѣзъ Правителство-то, на което за това е подала такрырь и отъ В. Портж ся отнесло тескере на Екзархіиж-тж, съ което и ся заповѣда да издаде духовнж-тж си заповѣдь на митрополитскаго ни намѣстника да имъ ся отстжпи еднж църкви. Екзархія-та безъ да губи врѣмя, на 24-ый минжлый мѣсяць ни телеграфира да ся съобразимъ съ испратено-то и отъ Портж-тж тескере.

Таква заповѣдь е дошла и на мѣстно-то ни тукашно началство, което ни съобщи заповѣдь-тж и народь-тъ остана смаянъ и рѣши, та телеграфира на В. Портж, на Екзархіиж-тж и на Валы пашж, че тукъ има само една църква Св. Троица, кожто неправедно бы было да даджть на 6 души грькоманы, а толкова народъ да стои безъ църкви. Примѣръ-тъ на народа послѣдвахж и священици-ти, на които дойде отговоръ отъ Валы пашж: „отъ три-ты църкvы една да ся даде на Грьцы-ты, нъ тѣ пакъ телеграфирахж, че тукъ има само една църква. Съ телеграфы-ты си Валы пашж строго заповѣда на моjж смиренность да ся даде една църква и ако стане нѣ-

[1] Вж. Македонски прегледъ, год. XII, кн. 2.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

каква гюрултія, щѫ бѫдѫ отговоренъ; затова азъ побързахъ, та съобщихъ, че цьрква-та е народна и даваніе-то ѝ не зависи отъ мене и за да избѣгнѫ злото, дадохъ си оставкѫ-тѫ на Валы-Пашѫ, на Екзархіѫ-тѫ и мѣстно-то началство, нъ Валы Пашѫ не ми ѫ пріе, като ми явявя въ телеграфа, че доклѣ ся опрѣдѣли другъ на мѣсто-то ми, отъ мене иска за всичко отговоръ. Мѣстный-тъ каймакаминъ силно дѣйствува въ ползѫ на грькоманы-ты и злото ни прѣслѣдва. Освѣнъ туй срьбофили-ти дѣйствително сѫ застѫпили да затворятъ Българско-то ни училище и да прогонятъ учители-ты. Днесь ся подали едно прошеніе на каймакамина, съ което ся мѫчили да очьрнятъ съ бунтовничество учителя Г. Н. М. Шишеджіевъ, който въ продълженіе на 8 годишне-то си тукъ учителствуваніе ся е владалъ като най-вѣренъ царскый поданникъ. На 8-ый тоя мѣсяць ще ся повыка отъ мѣстно-то началство и не ся съмнѣвамы, че клѣвѣтата имъ ще ся яви въ нихнѫ щетѫ. Бѫдѣте увѣрени, че ако не положите стараніе за съвьршенно-то затваряніе на Срьбско-то въ града ни училище прѣдъ Валы Пашѫ, никога въ тоя градъ не ще има миръ и скы(п)тьръ-тъ на Екзархіѫ-тѫ не ще има силѫ да ны пази въ оградѫ-тѫ на Екзархата.

Приврѣменный-тъ на епархіѫ-тѫ ни управитель Н. Боголюбіе Г. Кыриллъ стои въ Скопіѫ и не смислюва да ни пише нито единъ пѫть, а камо ли да дойде да ны защищава отъ Грькоманы-ты, които внушавать на населеніе-то противны мисли и то отъ день на день губи надеждѫ, че ще може да види облагѫ отъ природенъ пастырь.

Чюдно нѣчто е, гдѣто Н. В. Валы Пашя съ телеграфа си припознава Н. В. Прѣподобіе за руханіе векыли, а мѣстно-то ни началство никакъ го не познава и само тогава го выкатъ, когато има нѣкакво смущеніе за въ Грьцкѫ ползѫ.

Като се прѣпоржчявамы на Ваши-ты св. молитви, оставаме

Вашего Высокопрѣосвященства
Во Христѣ покорнѣйши чеда
Цьрковно Настоятелтво
Архимандритъ Данїилъ Хиле.

1875 януарій 5-ый
Вранія

12.

До почитаеми-ты членове на Блъгарскѫ-тѫ общинѫ
Въ Скопія.

Почитаеми членове на Блъгарскѫ-тѫ общинѫ
Въ Скопія!

Пріехме отъ нарочно испратеный отъ Васъ человѣкъ Г-на Анта Паневъ почитаемо-то Ви отъ 15-ій текущаго мѣсеца писмо, въ което ни явявате, че сте пріѣли отъ Ексархіѫ-

тѫ двѣ писма, въ които Вы съвѣтували отеческы да побрьзате да ся състави епархіалный-тъ въ Скопія духовенъ съвѣтъ и Ви както и Н. Боголюбіе, водящи ся по съдрьжаніето на рѣчени-ты писма ревностно ся стараете за усѫществленіе на цѣль-тъ имъ, като ся мѫчите всячески да ни увѣщавате да ся съгласимъ на мнѣніе-то Ви, нъ безъ да ся пущами въ дльгы разискванія по прѣдмета за който ни пишете ще Вы кажимъ, че ній сега за сега неможимъ да пристѫпимъ камъ избираніе на избиратели за Епархіалнія съвѣть и бѫдощія ни священноначалникъ, по причина на тврьде затруднително-то положеніе, въ което ся намирами днѣсь отъ привржениці-ты на фанаріотскія владыка Паисія когото Вы и до сега дрьжити още въ Митрополія-та. До тогава до като ній не ся избавимъ отъ затрудненія-тѫ що ни окружявать ній не можемъ да бѫдемъ очастници въ предпріето-то отъ Васъ дѣло, и тогава ще мислимъ за себе си кой пѫть да вземемъ. По тази причина всичко направено отъ Васъ сега е за насъ чюждо.

На конецъ като Ви молимъ да ни извините за всичко писано, оставамъ

Ваши почитатели
Црьковно Настоятелство.
Следватъ 24 подписа

Вранія
19-й Януарій
1875

13.

На Негово Высокопрѣосвященство Свято Доростоло-Червенскаго Г. Г. Григоріа

Въ Русчукъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Прѣди нѣколко врѣме писахъ на Ваше Високопрѣосвященство, днесъ пакъ съ настоящето си прихождамъ да Ви поблагодарѫ за всѣгдашните на Ваше Високопрѣосвященство къмъ меня добры расположеніѫ, а такожде да Вы явя, че въ слѣдствіе на телеграфическата заповѣдь на Негово Високопревъсходителство Вали Паша, сѫ намирамъ въ този градъ за да но нѣкако умыря разволнуваныте духове между христіянското населеніе познавающе и непознавающе управленіето на С[в]ята та Наша Ехсархыя. Затова мое смиреность въ продълженіе на 10-ты дневното мы тукъ пребиваніе съмъ из[с]лѣдвалъ и продължавамъ да изслѣдвамъ работа та и ще направя должно то изложеніе на Н. В. Вали Паша и съ първата поща послѣ завръщаніе то си въ Скопіе ще му съобщѫ сѫщность-тѫ на станало-то. Ако падне въ разговоръ-тъ Вы за това, молѫ Ваше Высокопрѣосвященство явете намѣреніето мы на Н. В. Вали паша, че ще му дамъ точны свѣденія за работы-те.

Прѣпорѫчвамъ сѫ на Ваше Высокопрѣосвященство

Вранѫ 1875
Февруарий 12

и оставямъ вѣсь Вашь
Е. Кырилъ

14.

На Негово Високопреосвященство Доростоло-Червенскаго Митрополита Г-на Григорія

Въ Русчюкъ.

Ваше Високопреосвященство.

Съ най голѣмо смиреніе идимъ съ настоящето си жалостно, като сме увѣрени че великодушіе-то и милость-тѫ Ви къмъ покорнѣйшы-ты Ваши, не ще останѫть и този пѫть хладнокръвни отъ да не вземѫть въ вниманіе гласъть на покорнѣйшы ты чада Ваши, като ся относя до теченіе-то на Цьрковно-Училищни-ты ни работы, които отъ день на день даже отъ часъ на часъ вземѫть по лошъ размѣръ; тѫй щото слѣдствіе-то ще бѫде както жалостьно тѫй и опасно за нашата майка Екзархія-тѫ, въобще за Скопскѫ-тѫ епархія а особенно за нашто окрѫжіе. Това лошо направленіе на работы-ты взе още по голѣмъ размѣръ отъ последне-то дохожданіе въ градътъ ни на Н. Боголюбіе Г-на Кирила, комуто пре-много благодаримъ и ще му бѫдемъ вечно признателны. Н. Боголюбіе посѣти градътъ ни, спорѣдъ както ни расказѫ, по заповѣдь на Н. В. Вали Паша за да испитѫ и поправи нѣкой работы лѫжливо Нему явени отъ противници ты. Лѫжѫ-тѫ е явнѫ и можи да сѫ засвидѣтелствова и докаже не само отъ насъ нъ отъ цѣлото тукашно населеніе заедно съ сичките мухтары; но Н. Боголюбіе не само че си утиде както и въ предишне-то си идваніе, безъ да свьрши нѣкоя работа, не само че не си испѫлни длъжность-тѫ да поправи работы-ты като явѣше на Н. В. Вали Паша лѫжѫ-тѫ потвьрждаемѫ отъ бывшіятъ ни каймакаминъ и единъ пѫть за всегда мислимъ че щѣхѫ да сѫ прекѫснѫтъ мѫчнотій-ты. Нъ Н. Боголюбіе ни тури въ още по-голѣмо затрудненіе като пожила да затвори училищѫ-тѫ ни, потрудисѫ да компримитирѫ учителіе-ты ни заедно съ векилинѫ си Н. В. Преп. Арх. Данаилъ като говорилъ на каймакаминѫ чи нема довѣріе въ нихъ, когато ній гы имаме отъ толкова годины при насъ и до сега не сме имъ забѣлѣжили нищо лошо и които до сега не сѫ вьршили нищо безъ нашѫ заповѣдь ако и Н. Боголюбіе да мисляше че тій сѫ причинѫ на неговѫ-тѫ несполукѫ да остане за бѫдащій Св. Скопскій. Намѣсто да поправяше работы-ты Той сѫ караше ту съ едного ту съ другиго отъ гражданы-ты ни чи не му отдаватъ архіерейскѫ почеть, чи не сѫ съгласявать съ нѣкой Г-да Скопіяни да го избѣрѫтъ за бѫдащій Св. Скопскій и проч. и сичко това като свърши Той си утиди за Скопія а насъ остави да си избѣремъ по добрѫ водѫ за давеніе. Днесь Н. В. П. Арх. Данаилъ пріѣ телеграфъ отъ Н. Блаженство съ който му заповѣдѫ на 17-ы текущаго да бѫде въ Екзархія-тѫ за нѣкой разясненія. Това скоро изискваніе на отца Данаила отъ Ек-

зархія-тѫ ни дава поводъ да мислимъ чи е интригѫ на Н. Боголюбіе вслѣдствіе на негова-та несполукѫ. Още въ поголѣмо затрудненіе ни тури давія-тѫ Цьрквени-ты мюлковы съ Гьрцы-ты като ни лиши отъ всяка жизненность тѫй щото училищѫ-тѫ ни днесь ся намирать въ полу-мѫртво положеніе. Тая давія сѫ възложи на Н. Б. Г-нъ Стоила ефенди и сичко искано отъ него му сѫ достави отъ насъ съ надѣждѫ чи конецътъ ѝ ще бѫде благопріятенъ за насъ. Благодареніе на Вашити нейсказани трудове и стараніе часть отъ рѣшеніе-то ѝ сѫ свърши въ наша ползѫ; нъ за конецътъ ѝ не само чи нема още никакво рѣшеніе, но и отдавно не получаваме никакво извѣстіе за теченіе-то ѝ отъ Г-на Стоила. Увѣрени сме, чи не ще ни откажите да ся потрудите за по-скорото ѝ свьршване. Новіятъ ни каймакаминъ Сиза ефенди ни донеси радостно извѣстіе като ни съобщи чи ще посѣтите градътъ ни. Това извѣстіе засмя лицата на тукашно-то отчаяно населеніе и напротивъ порази противници-ты. Вашто присъдствіе тукъ ще насьрдчи и ободри народѫ. Увѣрени сме че Вій не ще откажите отъ да ни зарадвате съ посѣщеніе-то Ви на градътъ ни което очакваме съ нетьрпѣніе.

Като ся препоржчваме на Вашити С[в]яты молитвы, оставаме

8-ый Априлъ 1875 Во Христѣ покорны чада.

Вранія Цьрковно Настоят. съ Общин.

Димитрій Миленковъ Яня . . . . . ?

х. Тома Д: М: Тома Стаевъ

Янче Јовч[е]въ

Таса Стефановъ

Яня Миленковъ

Христо Станкевъ

Ха. Христо

Ха ца Никола Марковъ

Мита Поповъ

Манасѝија . . . . . ?

15.

На Негово Высокопреосвященство Св. Доростоло-Червенскаго Митрополита Г-на Г. Григорія.

Въ Русчюкъ.

Ваше Высокопреосвященство

Уважаемо-то Ваше писмо отъ 16-ыи/врія пріѣхъ и разбрахъ отъ писаны-ты Ви. Виждамъ чи не бѣхте пріѣли отгворътъ ми на писмото Ви отъ 10-ыи/врія, нъ надѣвамъ ся чи до сега сте го пріѣли. Спѣшѫ обаче крайно да Ви поблагодарѫ за услугѫ-тѫ която Ваше Высокопреосвященство показахте къмъ моя смиренность и за любовтѫ която питаите къмъ мене. Радвамъ ся и премного благодарѫ за сърадванія-

та както на Негово Высокопревосходителство Вали Паша, така исто и на Мектюбчи бей, благодарѫ имъ крайно за честѫ която ми отдаватъ, честь която здобивамъ чрезъ рекомендацій-ты на Ваше Высокопреосвященство и за което Ви сѫмъ и ще Ви бѫда вечно признателень. — Съ помощѫ на Всевышній-тъ и съ Вашите отечески съвѣты и наставленія на Христіанското населеніе въ Враня, което е твьрдо приковано къмъ Васъ, азъ пристигнахъ тукъ и сега за сега сѫ пріѣхъ твьрде очтиво; Увѣренъ сьмъ чи и за напредъ съ съвѣты-ты Ви ще бѫдатъ добрѣ расположени къмъ моя смиренность. Два часа преди пристиганіе-то ми въ Враня, станало едно жялостно приключеніе което можяше да предизвика заплитанія както на моя смиренность тѫй сѫщо и главоболіе на Чесното Царско Правителство, нъ благодареніе Богу не стана никаква опасность. Двамина млады гьрко-сьрбофилы часътъ на 7 денемъ влязватъ въ дворатъ на митрополія-та и като намиратъ единственій-тъ на тукашното народно училище, учигельтъ Г-нъ Василъ Ивановъ, които съ Везирско емирнаме до Негово Высокопревъсходителство Вали Паша донеси отъ Ц-градъ и отдавно испрати на Вали Паша, нъ слѣдствія-та на това емирнаме незнаемъ какви сѫ. Съдържаніе-то на това емирнаме е изложеніе-то които Г-нъ В. Ивановъ е далъ въ Ц-градъ за теченіе-то на работы-ты на тукашны-ты сърбофилы и за собственното негово запазваніе отъ месната власть. Казаны-ты сьрбофили които сѫ извѣстны на тукашното населеніе съ свойты мерзосты, нападатъ ненадѣйно на учительтъ като изваждатъ ножъ съ намереніе да го погубѭтъ, нъ благодареніе на Бога п[р]итекълъ на помощь Н. В. Преподобіе Арх. Данiилъ на когото сѫ обѫрнали съ сѫщото намереніе нъ неможали да му направятъ нищо освѣнь като оскубѭтъ една малка чясть отъ брадѫта му понеже притекли и другы лица на помощъ. Сичко това азъ чтомъ пристигнахъ и явыхъ на мѣсната власть и като сѫ доказа истенностѫ казаны-ты сьрбофилы сѫ затвориха, нъ незная по коя причина, слѣдъ 4—5 дена сѫ пакъ пуснаха. Ни е мислѫ излишно Ваше Высокопреосвященство да представите и тѣзи непріятносты и гоненія, на Вали Паша, отъ сьрбофилы-ты.

Ваше Высокопреосвященство отъ притворены-ты арзухалы, илямы и проч. ще видите чи работа-та е за една давія на единъ тукашенъ народенъ манастиръ, която давія ся представи предъ моя смиренность съ крайно замоляваніе отъ сичкото христіанско тукъ населеніе да съдѣйствувамъ съ помощѫ на Ваше Высокопреосвящество за свьршваніе-то ѝ и за което сьмь увѣренъ чи не ще откажите както и до сега не сте отказали трудътъ; понеже работа-та е народна и още по-вече чи това нѣчто ще послужи за полѣсното и скоро нарѣжданіе на Цьрковны-ты работы въ Епархія-тѫ ны, понеже противницы-ты сѫ привърженици на Гърцкійтъ владика Паи-

сія. Ето изложеніе-то на давія-тж въ кратце което Ваше Высокопреосвященство като разбирете ще постжпите както е нуждно. — Давія-тж спорѣдъ както пиши и въ притвореното изложеніе на турски е за чифликъ съ единъ метохъ принадлежность на Манастиря Св. Прохоръ Пчински, снабденъ съ потрѣбны-ты правителствены документы (Тапый и проч.) писани върху мютевелія-тж манастирски Г-на Янча Јовчевъ които въ сжще-то врѣмя е далъ надлѣжящій-тъ записъ на народа. Тазы земля е принадлежность манастирска отъ отдавно врѣмя и което нѣчто, при всичко, можи да ся засвыдѣлствува не само отъ тукашна-та каза, както Вы испращаме свыдѣтелство, нъ даже и отъ другы-ты съсѣдны казы. Въ продълженіе на двѣ години врѣмя селото което ся намира при казаній-тъ манастирски чифликъ присвоява землята му и прочіе за което и Г-нъ Янчо Јовчевъ ся сждилъ предъ местната власть и спечялилъ давія-тж. Казаны-ты селяны направиха истина въ давія-та въ Нишъ но само послѣ срокътъ на истинафътъ, т. е. слѣдъ истичаніе-то на 121 денъ. Като незаконенъ истинафъ Г-нъ Янче Јовчевъ не утишелъ да ся сжди въ Нишъ за което и отговорилъ на Нишкото сждилище чрезъ тукашна-та власть. Противницы-ты незнамъ по кой начинъ взѣли илямъ отъ Нишъ на които копіе Ви притварями. Наконецъ сичкото теченіе на работа-та ще разберете отъ притворены-ты. Сега понеже врѣмято за истинафъ е кратко, то крайно Ви замолявами да поднисете притворены-ты на Н. В. П. Вали Паша и да ся потрудите за часъ по скорото призоваваніе на противницы-ты въ истинафското Вилаетско сждилище за да не бы въ противень случай да премине срокътъ на истинафскій-тъ законъ. Сичкы-тѣ потрѣбны записы и проч. за изаріеть Ви испращами. Незнаемъ дали ще бжде нуждно да ся испрати нарочно человѣкъ за тая работа или ще можи да ся свърши като Ваше Высокопреосвященство ся погрижите да условите нѣкои способенъ человѣкъ който да можи да свърши тая работа. Наконецъ сичко това оставями на Ваше Высокопреосвященство като сме увѣрени чи не ще откажите отъ да ся потрудите за сичко горѣ-казано и очаквами съ нетърпѣніе достоуважаемиты Ваши наставленія и назначеніе за потрѣбны-ты разноскы които ще ся потрудимъ часъ по скоро да Ви испратимъ.

Наконецъ повторително като Вы поблагодрж за сичко и оставамъ

10-ы 10 врѝ 1875 Вашего Высокопреосвященства

Враня Во Христѣ смирень братъ

† Скопскый Кырилъ

16.

Неговоме Боголюбивомъ Блаженству.

Ваше Боголюбиво Блаженство!

Како што ме ово Епархиске разне незгоде чрезъ сво време моего долазка на Епархію не оставише да пребудемъ намиру, тако и пре два месеца био самъ разумео, да се ово Епархійски округъ, зовомый Изморничкый, кои се састои отъ десетину села, и кои се налази близу границе Призренске наважденіемъ на епитропа Призренскогъ Грчкогъ Владыке неколико села подписали се под Епархію Призренску сасъ свое свещенике, и така іошъ ондакъ отидохъ тамъ, и проведши терапцію отоме предмету обратихъ ги са великимъ трудомъ, и обещаніемъ да не плаћаю ништо ни за своегъ Каноничнага Владыку нити за Екзархію. — И овако путуюћи, садъ пощо у митрополію стиго, найдо 6 писмена одъ коя была су четири, коя су испратена до мене отъ стране Вашегъ Блаженства, а два, отъ стране Архіерейскогъ Сабора; коя проумѣвшій добро, овимъ хитамъ Вашему Блаженству да отговоримъ слѣдующе:

Почитаемо писмо Вашегъ Блаженства отъ 22-й Априлія, кое ме извещава Ваше Блаженство да су Г-да членови на Екзархійскый Совѣтъ одъ стране честитогъ Императорски Величества подтврждени, и свое дѣло већъ започели да управляю, за кое се радуемъ много! благодарећи нѣговоме Императорскоме Величеству за свое къ роду нашемъ отческе милости!

Друго писмо ваше было е отъ 30 Априла, коимъ извещавамъ о помощи за страдающи Азійски жители; коя помощь, пре него да дођемъ я овде съ пута, овдашнѣ поместно Правителство было е сабрало отъ жители. Треће писмо было е за истый прѣдметъ одъ стране Архіерейскогъ собора писатъ 20 Маія. Четврто писмо ваше отъ 6 Маія напоминѣ ми за двоегодишнѣи дугъ отъ 38724 гр. состоящій, и каже да се потрудимъ да испратимъ паре; присвему што сигерность моя и незнамъ да ли е тай дугъ мой или Епархійскый, но и пакъ у колико знамъ кажемъ истину, да за ово врѣме буди чій было тай дугъ, или мой, или епархиски, да се исплати неможе: Ербо колико се относи до мене, и съ препитаніемъ едва стизамо: а колико за опщину, она сада почела да гради започету Цркву, па немогу за паре и да споменемъ; а збиръ жители недаваю. Пето писмо Ваше отъ 10 Маія, и шесто одъ стране Архіерейскогъ Собора писато одъ 3 Маія налажеми за устроеніе на еданъ дискосъ за наши македонски братія у помощь за кое по приличномъ времену ћемо да се потрудимо да поговоримъ у опщину кадъ паземъ згодну прилику и што ће ми отговори опщина яви ћу.

Кадъ не би ми сметала предпоменута незгода, те кадъ би било между населенія слога и любовь, не само помощь произволна, но и дужности ни една не би остало неизвршене како моя, тако и сва Епархиска, кою имало према Екзархій, и према народности; но, дано Богъ даде да се устрои и и подтврди Црковны нашъ уставъ по орю, и ондак све на свое место оће да дође.

У осталоме вручовамъ се вашимъ светимъ молитвама и благонаклоностіи и дубокимъ почитаніемъ остаемъ

Нишъ 8 Юній
1874

Вашему Боголюб. Блаженству
Нижайшій по духу братъ
Нишкый Викторъ.

17.

До Негово Блаженство Екзарха

Ваше Блаженнейшество!

Данасъ щомъ испратихъ отговоръ на преприята ми ваша писма, получихъ и друго ваше писмо отъ Юния 3ћи. У истомъ писму, Ваше Блаженство, и окружавающіа моя по духу Братия обзнануете прамо мене велику свою лютиню и обвињавате ме като не съмъ умѣлъ да докажемъ ово Епархийскоме Пасству дужность, кою оно има према Екзархию относително да исплативанье Екзархиске годишне оправданье; и зато опечалих се млого! Да бихъ поступилъ овако, за кое Блаженство ваше осуждава, отъ небрежение мое, или отъ незнание или и да ми е противоволие, хтедохъ се утѣшавати самъ знающи да съмъ кривъ, али садъ, пощо съмъ за поредочний сбиръ чинио све оно що самъ чинити имао, и пакъ успѣти не могохъ, зато скорбимъ сувише, и находимсе у великоме утѣснению. Много пути до Ваше Блаженство писахъ и евихъ да се ово Епархийски жители христиани по Уставъ управляти недаю: я самъ имъ расправлялъ и доказивалъ да су они дружни обдържавати своей Архиереа и Екзархию, но кад су се нѣколико селске општине зато обтужиле кодъ управителство, и управителство ни одъ кога заповесъ нѣма да изъ примора оставило имъ е на волю. При полазку моемъ на ову Епархию я незнамъ да съмъ се обѣщалъ ако христиани свой дугъ кои према церковни началства имаю, неисплате да исплатитъ я, и зато ову сумму отъ 38724 гроша, кои отъ мене тражите и непознавамъ: само знамъ да съмъ дужанъ на цркву дѣ съмъ за Архиереа рукоположенъ лире 45, за кою суму имамъ дату и облигацию съ уговоръ и други дугъ отъ 100 лире, що смо се обѣщали сви Архиереи да давати кадъ би се почела народна црква градити, и кадъ се започне црква ако даду сви Архиерей сћу да дадемъ и я. Съ едне стране

Ваше Блаженство, у своmъ писму наводи да съмъ неспособенъ; а съ друге стране кажете да съмъ за своя собственно подръжанье вредамъ, а само за Екзархию не. То види се да съмъ неспособенъ у оно мѣнито не е могуще, защо и пакъ кажемъ да жители овдашни прам Екзархию добро ако нѣма и зато за подражанье немо неће ни да чую. Ваше Блаженство, упоминѣте ме на рѣчи Апостолове за промишленье исплати, и то добро кажете; но незнамъ тако ли казуе св. Апостолъ и зато що съмъ я позаимилъ Вашему Блаженству 50 лире съсъ облигацию и се речйю кадъ дођетъ на Епархию да съберемъ отъ цркве и тѣ пари да прифатимъ за тай дугъ; а я знаюћи да се у оно врѣме Екзархия за пари нуждаеше читъ тай помощь отъ црква събрахъ све и до Ваше Блаженство испратихъ и облигацию на диръ дадохъ ви, па и отговоръ недобихъ. Негово-ме В. Прѣосвещенству Г. Илариону Търновско ме такође позаимахъ 100♯ и за тай заемъ два путь ми писа и отговоръ недобихъ. Неговоме В. Прѣосвещенству Г. Панарету Филиппополскому и нему дадохъ отъ 5 до 6000 гроша у заемъ, два пута писахъ му за тай дугъ и отговоръ недобихъ. Тако исто и Костендилскоме Г. Илариону позаймю съмъ 5000 гр. и нему два пути писахъ за тай дугъ, и отговоръ неполучихъ. Пише ли тако св. Апостолъ? Да е моя дужность необходима, за старанье колико за мене, толико и за Екзархию, за толико знамъ и да е моя дужность све Старешински заповѣсти да вършимъ точно, и то знамъ; но кадъ видимъ що се неможе све постиѣи пропущамъ и то най више зато су да видимъ ако би се само дало нѣко приможанье за събиранье пари отъ народъ, у единъ махъ ова Епархия сће да преће у Гръчку Патриаршию: зато и зетъ на бившаго овдѣ владика Калинику сѣди у Нишу подъ рѣчи за събиранье владички алацакъ, но и развраћа народъ и показуе да Гръчка Патриаршия отъ народъ нища нетражи. Колко за мене я би рѣклъ за ово врѣме да недавато зоръ за пари, а я би самъ отъ мене дао по 5000 гр. годишне у Екзархию: су бо болѣ що годъ и народъ да остане подъ Екзархию. Я ово кажемъ изъ мое народолюбие, а Ваше Блаженство ако сћете пратиме нѣкого некъ урѣди болѣ ако би могао. При томъ врученъ вашимъ св. молитвама.

Вашему Блаженству: Нижайший
подуху Братъ
Нишкий Викторъ.

Нишъ, 12 Юний
1874

18.

Ваше Блаженство!

Приимивши ваша два честна писма отъ 16 прошл. Юлия мѣсеца содержание нихно разумѣхъ точно; и настоящимъ до-

ходимъ да отговоримъ ово: колико се относи до правителственни високи налогъ относно до пункови кои сѫ међу брачни съюзъ даваю, ми овдѣ то юшъ отъ пре 5 године извършвахме и у споразумѣнию се помѣстни правителственни чиновници биваемо, и отъ тога мало сумму имамъ да ћу нѣкои отговору да подпаднемъ: али най голѣма моя брига и халость та е, що отъ ово Епархиски жители христиани отъ дань до дань све по голѣмо количество постае, кои непознаваю нито Екзархию нито мени: оправдание даваю а то е све причина Гръчки Владика Паисия Вранѕки, како що бѣхъ вамъ и пре евилъ да е овдѣ билъ дошълъ и голѣмо смущение причинилъ. Истой Паисия бѣше дошълъ съсъ рѣчи за нѣку теранцию съсъ нѣки Врачански жители, а отъ друге стране тайно призивалъ еднога отъ едисћа отъ по първа лица и показувалъ да е много грѣхъ що они стою подъ име Схизматици та повише сће да буду отговорни прѣдъ Бога що они као първенци сво Епархиско жителство у той погрѣшки и у той патриаршеской проклетии дръжу и заоставляю. Ктомѣ то юшь обѣщавалъ имъ да даде онъ у общину едно знатно количество пари на поклонъ, само да се они у име цѣле Епархие отъ Екзархию отмѣтну, а да се обрате съсъ молбу до Гръчку Патриаршию и да затражу Владику за себе отъ Патриаршию. Колко се относе до непризнаванье я то знамъ и отъ пре него що е Паисия проповѣдвалъ, за що Нишлие како не даваю на Екзархию помощь, то види се явно и да го непризнаваю но садъ искочи на яве такава непризнателность по више що е поменути Паисия давалъ парите да се обрате Патриарху Гръчкомъ. Еръ отъ стране општинске потражи се отъ мене едно знатно количество пари съсъ рѣчи ако дадемъ я тоя количество пари що дава Паисия, ова Епархия да остане подъ Екзархию; ако ли я такво количество недадемъ да ми буди на знанье, да сће се обрати къ патриарший. Оваква новина помути у мене умъ тако, да незнамъ ни самъ що да чинимъ нито що да отговоримъ. Мислећи доходи ми наумъ и да се обѣщамъ да дадемъ. Еръ ако и нѣмамъ кодъ себе да га дадемъ само и само да не будемъ причина да се Екзархия ощети, оно що имамъ подъ сенети нѣко количество, кое съмъ за мого старость оставилъ; нъ и пакъ съсъ друге стране знаемъ и то да ћу само да останемъ безъ пари, а Нишлие и послѣ пощо узму пари и пакъ да буду Екзархий признателни нећею. Ербо и ако би остали непоколебими и ако би не тражили другогъ Владику отъ Патриарший, а оно да подпомагаю Екзархию у трошкови нећею. Защо я съмъ се трудилъ и свакояко доказвалъ да свой борчь исплате у Екзархию. Годишне оправданье да платѣ Екзархию нећею. Овдашнему Мутесарифу молилъ съмъ се да ми буде у помощь за събиранье помощи и годишне оправданье, але и онъ ми е отговорилъ, да онъ докъ недобие заповѣсть отъ управителство

изъ Ц/градъ нищо да ми помогне не може. И овако ето друга година отъ оправдание не съмъ събиралъ ни пару, а то башъ зато що недаваю ни Варушани ни Селци. У таквомъ обстоятелству находећи се незнамъ що да чинимъ дали да се обћщамъ да учинимъ по волю на општину или да се отрћкиемъ. Зато Ваше Боголюбиво Блаженство понизно молимъ да би ме у томе совћтовати благоволило и да ми покаже що да чинимъ, защо я не съмъ у состоянию самъ да рћшимъ тай вопросъ. Ербо ако би дамъ пари и пакъ остану Нишлие према Екзархию онако како що су у садъ ондакъ каква файда що съмъ пари далъ? Или ако не дадемъ те се отрћкнемъ отъ потраживанье нихно боимъ се да не буду причина парите да се Екзархия не ощети и за друге Екзархиске Епархии, да не буду нћки хрћавъ поводъ даденъ због ову Нишку Епархию. При томъ отъ нћколико села на ову Епархию до ћоше кодъ мене по нћколико човћка по първи и будући пре нћкое врћме би су дали своя прошения преко мене до Ваше Блаженство за да имъ оно прћдстой и фермани за църкве кое су намћрни да граде, да имъ се отъ Управителство издаю, па како се тия фермани забавише, то ови луди рћкоша ми да пишемъ до Ваше Блаженство и да му евимъ да се оно потруди да имъ се кои дано пре тия фермани одъ порте испроводе; ако ли имъ се то неучини, то оне до 15 дене фермани не получе оће да се обрате съ молбамъ до Патриаршию прћко Паисию и ово по дружности мое съобщавамъ вашему Блаженству, ради знанье и молимъ ако-е мощно да би се потрудило подъ Високе порта подћйствовати те поменутимъ Селцима да би се желание испунило.

На конецъ прћпоручуюћи се любовию Вашегъ Блаженства съ високо почитаниемъ остаемъ

Вашега Блаженства
Нижайший по Духу Братъ
Нишкий Викторъ

Нишь, 3 Августъ 1874.

19.

Неговомъ Блаженству Българскомъ Екзарху Г ну Г. — Антиму.

Ваше Блаженство!

Изъ почитаеме депеше Вашегъ Блаженства, кою съмъ получилъ на 9го сего мћсеца у саатъ 10 надвечерь, извћщенъ самъ да самъ одређенъ за члена на Екзархийски Совћтъ, и зато овимъ моимъ писмомъ доходимъ да отговоримъ Вашему Блаженству за приятие поменуте депеше, и изъ почитание моегъ, кое имадемъ прћма Вашему Блаженству и прћма Екзархии народной, да му явимъ слћдующе:

Колико се относћше до мое приемванье на ову (ако мени

и неопитну) службу, я самъ на Вашему заповѣсть покоренъ, и како до садъ що самъ сваку заповѣсть Вашему (коя зависѣше отъ мене) извършевали, таку и ову да пропустимъ нећу; и чимъ будемъ отъ Вашу страну позватъ да дођемъ хоћу: нъ по що самъ увѣренъ да ме Блаженство Ваше милуе, мислимъ да ће ми дозволи о томѣ прѣдмѣту и я мое мнѣние да дадемъ. И того ради молимъ да то мое мнѣние са слуша, па ако не буде удовлѣтворително ондакъ Блаженство Ваше некъ остане при мнѣнию своие.

Много самъ пути Вашему Блаженству сърдце мое открилъ и истину явилъ да се ова Нишка Епархия колебае: защо жителъи христиани клоне сѐ къ Патриаршии Гръчкой, и за то велимъ церковно се сва Епархия колеба. И само прилику чека, па да отступи отъ Екзархию, а да се обрати Патриарший и отъ Патриаршию да потражи за себе Владику. Да су мое рѣчи истиннитѣ, види се и отъ туда що Нишлие Екзархий оправданье недаваю. И како що самъ до сада исповѣдивалъ истинну и сада кажемъ то исто, и увѣрявамъ Ваше Блаженство, ако дођемъ я у Цариградъ како ми являте за члена тамошнѣгъ Синода, те ову Епархию оставимъ, знайте да неће да проће ни единъ мѣсецъ, а сви Нишки и Лѣсковачки и Прокупачки жителъи христиани оће да се обрату съ молбамъ Патриаршии греческой да потраже за себе владику. Колко самъ у томе постижамъ знамъ да ће да потражу; а есть ли могуће да имъ та Патриаршия даде, то незнамъ. Колико ми знанѣ мое допуща, я се страшимъ; и нехотећи да се учини такъ въ съблазнь, и такъвъ поводъ да се даде и другима епархия ми, що подъ Екзархию спадаю у мое врѣме, зато Вашему Блаженству показуемъ и ову тяготу, отъ мой вратъ скадамъ. А да съмъ я единъ отъ благожелателя нашему Българскому народу, Блаженство Ваше, и подъ мое простотѣ познало ме е.

Услѣдъ изявъж овогъ моегъ чувства, прѣпоручуемъ се Вашему Блаженству за будућу пряма мене негову благонаклонность и съ пощованиемъ оставамъ

Нижайший по духу братъ
Нишкий Викторъ.

Нишь, 14 Августа
1874

20.

Ваше Высокопреосвященство!

Ваше прама мени братолюбиво поведеніе задужава ме да му пишем и почесто: но неповольно обстоятелство у коему се моя личность, због ово Епархиске церковне неуредбе, налази, ни самь незнам што да радимъ. Лесковчани, отъ коихъ еданъ, іошъ у оно време код Ваше Высокопреосвященство беше рекао, да општина имова оће едно духовно лице за

црковна дела, а сада несамо што нећею никога, веће и обично оправданіе недаваю. У време кад беше Ваше В. Преосв. овде, како што имасмо разговоръ за еднога помощника да пишемъ у Ексархію, и како што и писахъ іошъ ондак, получихъ отговоръ да ће такво лице да се прати и я да останемъ на Епархию за да не би било смущеніе отъ народъ. У слѣд тай отговорь кад чухъ отъ општину што она некабули да доиде овамо никакво духовно лице, тада показахъ општинско незадоволство и Вашему В. Преосв: и Ексархій, и понеже имамъ надежду да склоним општину поне за еднога помощника овде кодъ мене, зато у писмо наведохъ за врачанскога Діонисию, кои да доиде: и ако неби било возможно да остане, сасъ мой трошак да га испратимъ натрагъ и то чекаюћи, сад сась прошлу пощу получихъ отъ Ексархию овдеприложено писмо, у кое ми Св. Синод пише, да се пображе опремимъ за у Ексархию, зашто место ме отворено чека. За чудо ми е! и зато исто Ексархиско писмо овде приключавам до В. Преосвященство: съ молбу, да оно отговори у Ексархию за мене, и да докаже да нее могућно за ово време Епархия ова да остане безъ мене, ако би се желило да небуде повише зло него што е сада нередъ.

У надежди за ваше према мени братско разположеніе мислим, да ће оно у место мене одговорити у Ексархію сходно, съ подобающим почитаніем и братским поздравом остаю.

Вашега Высокопреосвященства:

5 Ноемврій 874 Духовный Братъ
у Нишу Нишкій Викторъ

Писмо ваше от 18 Октомври примимо.

21.

Ваше Високопреосвещенство!

Слѣдъ мое почести, кое прама вашемъ Высокопреосвященству оддаемъ слѣдующе: Има еднъ округ зовомый Гиланскій. Кой спада под Пашалук Битолски а тако исто и црковнимъ поделенѣмъ подпада подъ Епархию Битолску: и како самь я летосъ ималъ у округъ Зморнички, кой е на границу Гиланску, тада Зморинчани оплакаше се предамномь противу тихь Гиланчана, да ови Гиланчани прелазе овамо, грабе имъ Девойке, и посредствомъ Граћанске Власти венчаваю йхь отъ Гиланачки Свещеника: я самъ ихь ондакъ тешіа да ћу подѣйствовати како зато, тако и за Зморничку Цркву, кою искаю Гиланчани да освою; и како до сада не наидохь време да ту ньову тужбу предложимь, сада исти Зморничани пишуми зату исту цѣль, како што ћете и изь овде приложено писмо дознати. И зато молимъ Ваше В. Преосвещенство да би подѣйствовало кодъ тамошнѣ Власти, те

да би се тай испоредак поправити могао: съ коимъ Ваше В. Преосвещенство оћеме задужити.

У осталоме, препоручуюћи се вашему Благонаклоностію и Светимь молитвама, са почитаніемъ остаемъ.

Вашег Высокопреосвещенства:

15 Ноемврія 1874

Понизный духовный Братъ Нишкіи Викторъ.

22.

У многимъ приликама указато ми ваше братолюбіе задужуе ме, да му пишемъ у свако време питуюћи за ваше благополучно здравѣ: но хотећи притомъ да му саобщавамъ и некій важный догађај относно до Црковный поредакъ, зато се до сада позабавихъ. Сада обаче, пощо испаде прилика единъ нехранимайка, кой е стао орудіе на Грчке интриге, то, настоящимъ по що упитамъ Ваше Братолюбіе о благополучноме здравлю, соо[б]шавамъ слѣдующе: Некій овдашнй житель по имену Јованъ Икономовичъ, пре два месеца беше отишалъ некуда, и некуд тумараюћи немаше га доволно време; и кадъ би около Рождества Христова доће сасъ калимавку на глави, и напущеномъ брадомъ. Пошто проће кои дань чуетъ да е отишаль кодъ неколико Грчке куће, и тамо свещенодѣйствовавши осветиль іймъ дому. Слѣд тога разимемь, да е онъ испратень у Скоплѣ отъ неколико Грка, съ препорукотъ до Пайсію да го произведе у чину Свещеничкомъ; На данъ Богоявленя былъ собралъ у свой домъ неколико лица, и тамо читалъ црковно правило и осветившій водицу, росиль ійхъ. У таквомъ предпріятію нѣговомъ, текъ нито се я готвешемъ да сообщимь дѣло нѣгово, нѣговоме Превосходителству овдашнему Мутесарифу, и Нѣгово Превосходителству каза ми да га е онъ призвати дало, и за такво продерзљиво дѣло грдило га, и строгу свою заповесъ дало му, да онь т. е. тай нови Грчки Свещеникь никако несме у будуће кодъ свое куће люди да събира на Богослуженіе, окромь, отъ тихъ Грчкихъ фамилия кадъ бига неки призваль кодъ кућу да отиде и законь да имь извршава, а другата никако да несте. Те тако сада се смири. И заиста, како беше тай несрећникъ почелъ да приволѣва људи на Грчку страну да небеше му стануто на путь, хтеше у сваме предпріятію да узнепредуе: али нѣгово Превосходителство, како што е познати Миролюбецъ, и прематакви мятежни људу строгій управитель, стаде му на путь: За кое нека му е явна благодарность.

Пре некій дань добиль самь едно писмо отъ стране Лесковачке опщине, у кое писмо и опеть се тужу на х. Танче и на Луку, кои су Вашему Высокопреосвященству познати, и каже Опщина у писму, да они много и много спречаваю народъ и наговараю га, да не дава Владичко оправданіе; па зато да се собере неможе.

Вчер стиже кодъ насъ нѣгово Преосвещенство С. Нишавскій Г-нь Евстатій, кои е дошаль съ намѣреніемъ да се види сось нѣгово Превосходителство нашег Управитеља Честитог Аали Риза Пашу Ефенди нашъ. И сада находећи се овде поздравља Ваше Високопреосвященство. Овимъ известіемъ препоручуемъ се на Ваше будуще љубови и братске милости, просећи вашу благонаклоность са особитимь поштованѣмъ и братскимь поздравимь Есать:

Вашего Братољубиа

23 Януар. 1875
Нишь

во Христѣ Братъ и
Сослужитель
Нишкій Викторь

23.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Смиреній Вы духовенъ молитствователь, неисказанно ся е зарадвамъ, отъ като ся извѣсти за пристигваніе-то Ві въ Св-то Нишскѫ-тѫ Епархыя зада улесны-тѣ и народитѣ, чрѣзъ умнѫ-тѫ си дѣятелность, духовны-тѣ и обществены-тѣ работы въ тази по духовете на народътъ мѫчна за Ексархыѫ-тѫ Епархыѫ, понеже сьрбисмътъ силно ся е вмѫкнѫлъ въ тоизы Градъ, зато има да посрѣщнетѣ доста прѣпятствія отъ странѫ на Народътъ, нъ Віе щетѣ сполучитѣ, вѣрвамъ въ всичкытѣ си планове и да побългаритѣ този Градъ, само съ убежденіе на Мутесарифинътъ, какво, този Градъ като влиза въ крьгътъ на Османскѫ-тѫ Държава, трѣбвали да прѣдавать въ училищата си срьбскый языкъ даже исторій и землеописаня, „срьбскымъ духомъ“ а противны на Правит. и на Българщинѫ-тѫ? не,! вѣрвамъ че-не!.

Азъ ако и да усѣщамъ мислитѣ си много слабы прѣдъ Васъ, нъ защото по отблизу познавамъ духовете имъ, моля извинетѣ мя гдѣто Вы напомнямъ въ кратце горнытѣ речи, съ убежденіе, че само по тозы начинъ, чрѣзъ мене, ако сѫ постѫпи, по́-безпрепятственно щете изврьшитѣ мисіѫ-тѫ си: Вые както видитѣ за по́-добрѣ, така постѫпѫйтѣ. Азъ ако ида желаяхъ да Вы посѣтѫ веднага слѣдъ пристигваніе-то Вы, нъ собственны-тѣ мы работи мя спряхѫ за нѣколко дны въ Пиротъ, зато счетохъ за длъжность да Вы посѣтѫ писменно и да Вы кажа: „добре дошьлъ, В. В. пр-ство!“ и чадскы като Вы цаливамъ Св-та Дѣсница и Дѣсницѫ-тѫ на Н. В.пр-ство Г. Г. Віктора.

Съмъ на В. В.пр-ство Смиренно и духовно во Христѣ чядо

Пиротъ 874
31-ый Августъ

Д. Герасимъ х.

Рецензии и книжовни вести.

Ст. Романски, Любомиръ Милетичъ, човѣкъ, ученъ, учитель и общественикъ. София 1940. Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Лѣтописъ на Българската академия на наукитѣ, кн. XX, стр. 81—195.

Отдавна установенъ обичай е да се печататъ въ Лѣтописитѣ на Българската академия на наукитѣ кратки посмъртни съобщения за живота и дейностьта на починали членове на Академията, било българи, било чужденци. Гореотбелязаната работа на проф. Ст. Романски върху жизненото дѣло на проф. Любомиръ Милетичъ надхвърля обичайнитѣ рамки на тия съобщения. И по обемъ и по пълнота на изложението тя представя действително нѣщо внушително.

Съ огледъ на разнородната дейность на покойния ученъ, въ описанието на проф. Романски сж се наложили нѣкои подраздѣления. На първо мѣсто ни се даватъ биографски сведения, въ които се очертава човѣкъть Милетичъ (стр. 82—96); на второ мѣсто се прави обширно характеристика на ученатa дейность на покойния (стр. 82—96); на трето мѣсто се описва дейностьта на Милетича като учитель и общественикъ (стр. 96—142).

Съ рѣдка топлота сж описани главнитѣ моменти отъ живота на Милетича отъ най-разни младини. Предъ насъ се разкриватъ непознати страници изъ жизнения пжть на учения, ту радостни, ту тжжни. Семейни тревоги и голѣми нещастия, достатъчни да сломятъ и най-коравия духъ, не пощадяватъ голѣмия ученъ. Удивителна се показва твърдостьта, съ която Милетичъ понася тѣзи удари на сждбата. Устойчивостьта на неговия духъ ярко блѣсва въ неотслабващята му работоспособность, която той запазва до последнитѣ дни на живота си. Живо и увлѣкателно авторътъ описва и нѣкои навици и предразположения у Милетича, напр. крайна любознателность и впечатлителность, непрекжсната размисъль и върху най-дребнитѣ на гледъ факти отъ живота, явни свидетелства за особената душевна задълбоченость у покойния.

Сжществено мѣсто въ описанието на проф. Романски заема прегледътъ на богатата научна дейность на Милетича. Изложението е хронологично и започва съ най-раннитѣ научни опити на покойния. Пълнота и точность личатъ на всѣка страница. Не е пропуснато нищо сжществено. Подчертани сж любимитѣ научни занимания на Милетича, дадена е вѣрна характеристика на неговитѣ упорити стремежи къмъ разбулване на истината около най-важнитѣ проблеми въ развоя на българския езикъ и е изтъкнато неоценимото значение на диалектоложкитѣ му трудове. Съ своята полувѣ-

ковна дейность въ областьта на българската филология Милетичъ не само пръвъ постави на разискване, но и щастливо разреши редъ основни проблеми въ връзка съ българския езикъ, съ неговия исторически развой и съ съвременното състояние на българскитѣ диалекти. Неговитѣ трудове се явяватъ днесъ необходима основа за всички по-нататъшни изследвания върху сждбинитѣ изобщо на българския езикъ. За широтата на научнитѣ интереси у Милетича, свидетелствуватъ и неговитѣ необикновено ценни исторически издирвания, намѣрили пълно признание всрѣдъ учения свѣтъ. Той бѣ първиятъ, който въ свръзка съ заниманията си съ сждбата на постари и по-нови български преселници въ чужди страни, засегна нашироко и всестранно въпросътъ за нашитѣ павликяни и изобщо въпроса за нѣкогашната католишка пропаганда въ България — тема, която по-късно стана любима на нѣкои по-млади български историци.

На последно мѣсто иде характеристиката на Милетича като учитель и общественикъ. Когато четемъ хубавото и пълно изложение въ последната глава на работата на проф. Романски, не можемъ да не останемъ удивени отъ широкия кржгъ, въ който се е движела дейностьта на Милетича презъ цѣлия неговъ животъ. Такова съчетание на ученъ и общественикъ, съ еднакво ценни качества и прояви както въ едната, така и въ другата область, е рѣдко явление въ всички страни, а специално въ България е може би единственъ примѣръ. Основниятъ двигатель въ обществената дейность на Милетича е горещото родолюбие. Централно мѣсто тукъ заема работата около неговата по-тѣсна родина, онзи български край, на който сждбата бѣ отредила и отрежда най-тежки изпитания. Македония живѣе въ сърдцето на Милетича като скжпъ блѣнъ и борбата за нейното освобождение го възпламенява непрестанно. Създаването и закрепването на Македонския научен институтъ и ржководството на неговия органъ списанието „Македонски прегледъ“ сж най-сжществената часть отъ тая дейность на Милетича.

Къмъ изложението на проф. Романски е прибавена и пълна библиография на Милетичовитѣ съчинения. По тоя начинъ неговата стойность значително се повишава. Изобщо постигнато е действително онова, което дългътъ къмъ паметьта на голѣмия ученъ, рѣдъкъ общественикъ и дългогодишенъ председатель на Българската академия на наукитѣ е налагалъ.

К. Мирчевъ

Проф. О. Лотоцькій. Автокефалія, т. II. Нарис історії автокефальних церков. Варшава 1938. (Праці українського наукового інституту, т. XXX, Серія правична, книга 4). Стр. 550, цена 15 зл.

Тази книга е излѣзла презъ време, когато полската държава сжществуваше. Тя е издание на Украинския научен институтъ въ Варшава. Този институтъ разви голѣма научна дейность, издаде съчинения отъ различни области на научното знание (право, история, филология, педагогия).

Въ първия томъ на сжщото си съчинение авторътъ разглежда общо автокефалията (независимостьта) на помѣстнитѣ православни църкви, а въ втория томъ описва въ конкретна форма устройството на отдѣлнитѣ автокефални църкви въ тѣхното историческо развитие. Следъ изяснение на по-

нятията митрополия и патриаршия, Л. дава кратки очерци за устройството на старитѣ патриаршии (Цариградска, Антиохийска, Иерусалимска и Александрийска) и на самостойнитѣ църкви Кипърска, Синайска, Грузинска, Новогръцка (Еладска). Следъ това по-обстойно се спира на църквитѣ Българска, Сръбска, Ромънска и Руска. Авторътъ дава сведения за изчезналитѣ вече отдѣлни църкви Карловацка, Черногорска, Босно-херцеговинска, Сибинска и Буковинска, както и за образуванитѣ следъ всеобщата война църкви: Албанска, Естонска, Латвийска, Литовска, Финландска и Чехословашка. Следъ присъединението на балтийскитѣ държави къмъ Съветска Русия изчезнаха и тѣхнитѣ отдѣлни църкви.

Историко-правнитѣ очерци сж дадени безъ критиченъ апаратъ. Въ библиографски показалецъ сж посочени съчиненията, които авторътъ използувалъ, отдѣлно по църкви. Книгата е снабдена съ имененъ и географски показалецъ.

Отдѣлътъ за Българската църква обхваща 95 стр. Авторътъ говори за нея преди другитѣ славянски църкви, понеже тя най-рано се образувала. Отначало той хвърля погледъ върху произхода на българския народъ, чиято „етнична основа сж били онія славянски племена, които се появили на Балканския полуостровъ презъ време на великото преселение на народитѣ". Погрѣшно е схващането му, че отъ балканскитѣ славяни само сръбскитѣ и хърватскитѣ племена сж навлизали въ Балканския полуостровъ „съ организувана военна сила и се заселвали тукъ организувано, като образували първитѣ държавни организации". Известно е, че още презъ втората половина на VII в. въ Македония имало самостойни славянски княжества, които образували една цѣлина, наричана отъ византийцитѣ Славинія (отъ Родопитѣ до Адриатическо море. Презъ VIII в. племето берзити (бързяци) сжщо образувало сравнително силна държавица, противъ която се е борилъ българскиятъ ханъ Телериг (Церигъ). Сърби и хървати се явяватъ съ държавна организация чакъ въ първата половина на IX в., Наистина, българскитѣ славяни не могли да образуватъ една цѣлостна и стегната държава, докато не се съединили съ Аспаруховитѣ българи, но сжщо и сърбитѣ и хърватито сж живѣели дълго време разединено и обединението на сръбскитѣ племена започнало чакъ при Стефана Немана (1160—1195 г.).

Авторътъ не се решава да се изкаже положително за етничния произходъ на прабългаритѣ. Споредъ него, финска учени сж привели сериозни доказателства, че прабългаритѣ, родствени на днешнитѣ чуваши (при Волга), били фини, а не турци. И Лотоцки приема, че прабългаритѣ се претопили въ славянското население, като му дали своето име и държавно-организаторската си сила. Презъ IX—X в. още имало непославянени прабългари, но вече била поставена здрава основа на новата българска нация и държава.

Преди да говори за покръстването на князъ Бориса, авторътъ правилно постжпилъ, че прави кратъкъ прегледъ за разпространението на християнството въ Балк. п-въ отъ I вѣкъ насамъ. Нѣма сведения, че ап. Павелъ е проповѣдвалъ въ Тракия, та да се твърди, че сетнешнитѣ епископски катедри въ Дебелтъ, Томи и Доростолъ сж произлѣзли отъ църквитѣ, които ап. Павелъ основалъ. При това Дебелтъ не е Стара Загора, а се намиралъ близо до днешния Бургасъ.

Лотоцки ясно изтъква известнитѣ причини за покръстването на Бо-

риса. Най-важната отъ тѣхъ била политическа, която принудила и руския князъ Владимиръ да се покръсти: необходимостьта да влѣзе България въ семейството на европейскитѣ народи. Покръстването на Бориса имало велико значение не само за българския народъ, но, както казва и Лотоцки, за цѣлото славянско племе. Това събитие станало въ 864 г. или въ началото на 865 год. Лотоцки твърди, че Борисъ се покръстилъ въ военния лагеръ подъ Цариградъ въ присѫтствието на императора Михаилъ III. Това не е установено, а само може да се предполага. Решението на Бориса да приеме християнството отъ Цариградъ имало благотворно значение за славянството. Отъ България — казва Л. — славянската култура се разпространила по цѣлия православенъ славянски свѣтъ.

Вѣрно описвайки борбата между Цариградъ и Римъ за духовна власть надъ България, Лотоцки разглежда първоначалното устройство на Българската църква. Споредъ него Българската църква формално била автономня, подобно на автономнитѣ църкви на Изтокъ, като Арменската, Коптската, Сирийската. Това сравнение едва ли е приемливо, защото поменатитѣ църкви не сѫ правоелавни, а монофизитски. За положението на българскитѣ архиепископи въ времето на Бориса вж. моята статия „Учредяването на Българската православна църква“ (сп. „Македонски прегледъ“, год. VII, кн. 1). Сѫщо недопустимо е Българската църква да е била раздѣлена на митрополии съ подчинени епархии, както била устроена Цариградската църква, още когато била възглавявана отъ архиепископъ, зависимъ итъ цариградския патриархъ. Подчиненитѣ му епархийски архиереи били епископи, а не митрополити. Следъ като Българската църква станала патриаршия, ще да е билъ въведенъ митрополитскиятъ строй и въ България.

Лотоцки високо цени Българската църква като люлка на славянската култура, насадена отъ първия български епископъ св. Климентъ и неговия съученикъ св. Наумъ. „Ролята на българитѣ е твърде голѣма въ историята на културата на славянскитѣ народи. Срѣдъ славянскитѣ народи българитѣ заематъ първо мѣсто (болгарам наслежить перше мiсце) отъ гледище на културната инициатива и по размахъ на първоначалната работа върху неразораната нива на славянската култура“. „Въ славянския културенъ животъ българитѣ първи се изстѫпили“. . .“. „Българитѣ първи срѣдъ славянитѣ почнали да изказватъ своя езикъ съ писмо и сами да пишатъ на своя езикъ. Върху основитѣ, положени отъ апостолитѣ на славянитѣ и тѣхнитѣ ученици, българската писменость станала първа славянска писменость. Гениалната инициатива на светитѣ братя извикала . . . колективната инициатива на цѣлия народъ“. Като се вземе предвидъ колко писмени паметници сѫ били унищожени, то трѣбва да се очудваме, че и до наше време сѫ дошли толкова богати старобългарски ржкописи. „Това красноречиво говори, колко богато било българското литературно творчество въ своето начало. Отъ това гледище старата българска писменость може да издържи изравняване съ писменостьта на тогавашнитѣ западни културни народи“ (стр. 76 и 78). Поради близостьта между говоритѣ на славянскитѣ народи въ старо време и особено поради това, че езикътъ на българската писменостъ станалъ църковенъ езикъ на славянското православие („що мова болгарського писмености стала церковною мовою славянського православія), „българската писменость станала готова основа за ли-

тературата на други славянски народи като сръбския, хърватския, руския". Тежкитѣ исторически обстоятелства на Балканитѣ спрѣли културния развой на славянскитѣ народи, но културнитѣ паметници, поне известна часть, не загинали за славянския свѣтъ. Българскитѣ книжовници се разпръснали по разни мѣста, повечето на Атонъ, въ Зографъ, гдето били пренесени български ржкописи. „Тѣзи български писмени паметници имали значение на жива национална традиция", която подкрепва националния животъ на българския народъ (стр. 78—79).

Лотоцки не се съмнява, че светитѣ Солунски братя започнали да превеждатъ св. Писание на познатото имъ македонско славянско наречие („македоньского нарічія славянської мови") (стр. 80).

Говорейки за изгонването на Кирило-Методиевитѣ ученици изъ Моравия, Лотоцки твърди, че Сава и Гораздъ сж заминали къмъ северозападнитѣ граници на България. Въ изворитѣ това не е означено. Той смѣта, че управителтъ на Бѣлградъ се казвалъ Боритаканъ. По тоя въпросъ има разни мнения, но по-вѣроятно е, че тази дума съдържа прабългарско название на длъжностьта. Авторътъ накратко разглежда дейностьта на Климента въ Охридъ, на Наума, Симеона и др.; описва въздигането на Българската църква въ патриаршия, нейнитѣ сждбини въ края на X и началото на XI в. Основавайки се на проф. Златарски (История на българската държава), той твърди, че Византия признала достоинството на българския патриархъ при условие, че негова резиденция ще бжде Доростолъ (дн. Силистра), а не царската столица Преславъ. Това мнение не се потвърждава отъ оскжднитѣ документи. Въ Бориловия синодикъ българскитѣ патриарси на първото българско царство сж наречени изрично преславски, а не доростолски. Сжщо тъй никжде не е известно, че българскиятъ патриархъ Дамянъ, когото признала Византия, билъ гръкъ! Сжщиятъ Дамянъ ужъ водѣлъ византийска политика, но при все това билъ сваленъ (деградиранъ) отъ византийския императоръ Иванъ Цимисхи, който превзелъ Доростолъ (стр. 92).

Авторътъ не е взелъ предвидъ новитѣ изследвания за Западното българско царство, та твърди, че въ 963 год. избухнало голѣмо възстание начело съ болярина Шишманъ или Николв Шишманъ, който си присвоилъ титлата императоръ и станалъ родоначалникъ на династията Шишмановци (стр. 90 и 92). Иначе вѣрно е оценилъ личностьта на царь Самуила. „Този билъ най-видната особа на престола на Западнобългарското царство, и въ негово време народната енергия отново се повдигнала до равнището, което напомняло времето на великия Симеонъ".

Не зная на какво се основава Л., та твърди, че Българската църква, понижена отъ завоевателя Василий II въ архиепископия (1018 г.), била подчинена на Цариградската патриаршия. Василиевитѣ грамоти, съ които се урежжало положението на Българската (Охридската) църква, я считатъ за независима. Такава е останала по право до края на своето сжществуване.

Лотоцки внимателно описва развитието и на Търновската църква (унията съ Римъ, сближение съ Царигр. църква, противодействието на цариградски патриарси, идейни насоки въ България). Доста прегледно е описано положението на българския народъ подъ турско робство и фенерско иго, началото на българското възраждане (въ края на XVIII и на-

чалото на XIX в.). Дадени сж кратки сведения за българскитѣ книжовници-будители (о. Паисий, Софроний, Неофитъ Рилски и др). Очертана е накратко гръцко-българската църковна борба и учредяването на Българската екзархия, чието устройство е описано по фермана отъ 1870 г. и екзархийския уставъ. Най-сетне съвсемъ бѣгло е изобразенъ животътъ на Охридската архиепископия, която царигр. патриархъ Самуилъ подчинилъ въ 1767 год., както и Ипекската архиепископия, главно за да участвуватъ „въ изплащането на дълговетѣ на Цариградската патриаршия". Авторътъ не е взелъ предвидъ всички по-важни факти изъ историята на тази църква. Така въ очерка си за Сръбската църква не говори нищо, че Сърбия била духовно зависима отъ Охридската архиепископия отъ края на X в. до 1219 год., когато братътъ на сръбския краль Стефанъ Първовѣнчани — Сава билъ поставенъ за сръбски архиепископъ; не споменава за протеста на охридския архиепископъ Димитъръ Хоматианъ срещу тоя актъ на Сава, нито за унищожението на Ипекската патриаршия къмъ 1460 год., за зависимостьта на сръбския народъ отъ Охридската архиепископия, за възстановяването на Ипекската църква като архиепископия въ 1557 год.

Въпрѣки тия забелязани празднини, трудътъ на проф. Лотоцки представя по обемъ и веща разработка ценно пособие по историята на православнитѣ църкви.

И в. С.

Дим. Йоцовъ, Русия и България (вчера, днесъ и утре). Дипломатически студии. София 1940, цена 50 лв.

Разглежданата книга е съчинение на сведущо лице. Тя представя сбирка отъ статии, печатани по-рано въ наши списания, и сега допълнени и поставени въ хронологически редъ. Д. Йоцовъ е бившъ генералеиъ консулъ на България и е написалъ редъ други съчинения на български и други езици. Руската политика къмъ България имала голѣмо значение за развитието на цѣлокупния български народъ. Движението на македонския въпросъ много зависѣше отъ отношението на Русия къмъ нашата революционна борба. Авторътъ не се спира специално на руската политика къмъ Македония, но, описвайки отношенията между Русия и България, той засѣга и Македония — ябълката на раздора между България и Сърбия.

Преди да ни запознае съ по-главнитѣ периоди на руско-българскитѣ отношения, авторътъ най-напредъ ни запознава съ днешна Русия въ статия озаглавена „Каква е Русия днесъ". Вжтрешното ѝ управление е коренно промѣнено. Старинтъ централистиченъ режимъ е замѣненъ съ пълна децентрализация. Отдѣлнитѣ народности се ползуватъ съ автономия. И това дава основание на автора да каже, че „сегашната Съветска Русия притежава една истинска етническа карта". Ако и да е съставена отъ много и различни народности, Съветска Русия е вече вжтрешно здрава. Цѣлата грамадна територия (въ Европа и Азия) е обединена отъ единъ центъръ — Москва. Тя се явява вече и центъръ на свѣтовна политика. Съветска Русия „следва и сега историческия процесъ на древна Русия", само че нейната политика е реалистична.

Въ студията „Руско-австрийската дипломация и нашето съединение" ясно е разкрито австрото-руско съперничество въпрѣки съюза отъ 1881 год.

между руския, австро-унгарския и германския императоръ. Споредъ тайния протоколъ къмъ договора, тритѣ велики сили се задължили да не се противопоставятъ срещу съединението на Източна Румелия съ България, „ако този въпросъ се повдигне по силата на нѣщата“, но сжщевременно тѣ си дали дума „да отклонятъ България отъ всѣко нейно намѣрение да нападне съседна турска провинция, особено Македония“. Тритѣ велики сили предвиждали, че българитѣ отъ дветѣ страни на Стара-планина скоро ще искатъ да разрушатъ изкуствената преграда, но тѣ (главно Виена) се погрижили да задържатъ на всѣка цена Македония подъ оковитѣ на Берлинския договоръ, за да се запазятъ интереситѣ имъ на Балканитѣ. Договорътъ отъ 1881 год. билъ подновенъ въ 1884 год. При все това съединението на Източна Румелия съ България (18. IX. 1885 год.) не се одобрилъ отъ руския императоръ поради омразата му къмъ българския князъ Александъръ Батембергъ и главно защото е станало противъ волята на Русия (така казалъ Александъръ III на бълг. пратеници въ Копенхагенъ на 15. X. 1885 год.). Сжщо така и Австро-Унгария се отнесла враждебно къмъ Съединението поради тайния договоръ между нея и Сърбия отъ 28. VI. 1881 год. Тоя договоръ не билъ известенъ на Русия. Когато въ Виена сръбскитѣ искания били разгледани, рускиятъ посланикъ и германскиятъ, както и самъ Бисмаркъ, не ги одобрили. Споредъ автора, и Австро-Унгария се видѣла принудена да съветва сръбския краль Милана да не предприема нападателни мѣрки срещу България, обаче краль Миланъ „не искалъ да слуша съвети отъ никжде“ и нападналъ България. Все остава неясно, какъ се решилъ краль Миланъ да отвори война, безъ да разчита на подкрепата (поне дипломатическа) на нѣкоя велика сила. Фактъ е, че когато сръбскитѣ войски навлѣзли въ България, австрийскиятъ канцлеръ изпратилъ поздравителна телеграма на краль Милана и му пожелалъ успѣхи. Двуличието на виенското правителство е явно. То е считало Сърбия за свой съюзникъ и затова следъ поражението на сръбскитѣ войски, то побързало да заплаши българския князъ, безъ да пита Германия и Русия. Наистина, както заключава авторътъ, този австрийски успѣхъ билъ „важенъ ударъ върху престижа на руската политика“. Споредъ една телеграма на германския посланикъ въ Петербургъ до Бисмарка, „Мисията и успѣхътъ на Кевенхюлера произведоха потресно впечатление на руския императоръ“. Австрия изневѣрила на Тройния съюзъ, съгласно съ който тритѣ велики сили се задължили да не предприематъ нищо на Балканитѣ безъ общо съгласие. Настанало охлаждение въ отношенията между Петербургъ и Виена. Английскиятъ пръвъ министъръ лордъ Солзбрей се опиталъ да използува тази промѣна, за да насочи Австро-Унгария открито противъ Русия, като станалъ защитникъ на Съединението. Австро-руското съперничество на Балканитѣ започнало. Букурещкиятъ миръ отъ 3. III. 1886 год. турилъ край на братоубийствената война, но не и на безумно разпалената вражда.

Въ студията си „Нашето помирение съ Русия“ г. Йоцовъ дава занимливъ очеркъ по рускитѣ тайни архиви за усилията на българското правителство да се постигне помирение съ Русия. Князъ Фердинандъ, който е добъръ католикъ, направилъ наистина жертва, за да затвърди династията си, което било необходимо за закрепването на бълг. държава. Той се решилъ, неговиятъ престолонаследникъ да приеме православието — вѣрата на

българския народъ, следъ като се борилъ дълго време съ себе си, съ папата и съ цѣлото си семейство. Отъ 2. II. 1896 г. се възстановили дипломатическитѣ отношения между България и Русия, като последната възприела да не се мѣси въ вѫтрешнитѣ работи на България.

Въ студията „Въ надвечерието на свѣтовната война“ авторътъ се опитва да проследи възъ основа на официални документи, какъ се подготвило избухването на тази война следъ убийството на австрийския престолонаследникъ въ Сараево. Австрия се тъкмѣла да накаже Сърбия, а Германия я насърдчила да побърза да подаде ултиматумъ на сръбското правителство. Рускиятъ министъръ на външнитѣ работи Сазоновъ е доловилъ, че Австрия мечтаела да образува новъ балкански съюзъ, въ който на България да се даде първенствена роля. Тоя планъ билъ одобренъ отъ Берлинъ. За това си далъ съгласието и царь Фердинандъ. Русия предупредила Австрия, че тя нѣма да остане безучастна къмъ сждбата на Сърбия. Отначало австрийскиятъ посланикъ въ Петербургъ, по нареждане на своето правителство, гледалъ да заблуди руското правителство относно истинскитѣ намѣрения на Австрия, докато на 23 юлий (н. ст.) 1914 год. билъ подаденъ австр. ултиматумъ на сръбското правителство. Още на следния день руското правителство решило да се вематъ мѣрки за частична мобилизация и на 25 с. м. Сазоновъ отправилъ апелъ къмъ Англия да се присъедини къмъ Русия и Франция за запазването на европейския миръ. Той телеграфиралъ и на руския пълномощенъ министъръ Савински, комуто заповѣдалъ да обърне вниманието на бълг. правителство върху тъкмения военен съюзъ между България, Турция и Австрия. Споредъ автора, Сазоновъ можалъ да узнае за тъкменето на такъвъ съюзъ отъ една телеграма на министъръ-председателя Радославовъ до бълг. пълномощенъ министъръ въ Цариградъ Тошевъ комуто поржчалъ да съобщи на великия везиръ, че, въ случай на война между Австро-Унгария и Сърбия, България би се намѣсила следъ предварително споразумение съ Турция. Изглежда, че рускиятъ посланикъ въ Цариградъ Гирсъ успѣлъ да се добере до съдържанието на тази телеграма, Австрийскитѣ дипломати продължавали да убеждаватъ правителствата, при които били акредитирани, че отхвърлянето на ултиматума не значи още, че веднага ще се пристжпи къмъ война. Кайзеръ Вилхелмъ се опиталъ на 26 юлий съ телеграма на английски езикъ да убеди царь Николая да не се мѣси въ разправията между Австрия и Сърбия. „Ще бжде отъ наша страна лудость и самоубийство да попрѣчимъ на Австрия да даде заслужено наказание на сърбитѣ“. Отъ своя страна сръбскиятъ престолонаследникъ князъ Александъръ молилъ съ трогателна телеграма руския императоръ, който на 27 юлий му отговорилъ, „че Русия нѣма да изостави Сърбия“. На 28 с. м. Франция официално увѣрила Русия, че е готова да изпълни дълга си като съюзница. Въ сжщия день въ Петербургъ се получило известието, че Австро-Унгария обявила война на Сърбия. Германия правѣла всички усилия да отклони Русия отъ намѣса, поддържайки, че австро-сръбскиятъ конфликтъ има мѣстенъ характеръ. Русия обещала да спре военнитѣ си приготовления, ако Австрия оттегли отъ своя ултиматумъ ония искания, които засѣгали сръбския суверенитетъ. Подъ влияние на честитѣ телеграми на германския императоръ, царь Николай се колебаелъ да издаде заповѣдь за обща мобилизация, докато най-после по настойчивитѣ съвети на Сазо-

новъ и генералъ Татищевъ, на 30 юлий обявилъ обща мобилизация. Въ сжщия день сутриньта била издадена заповѣдь за мобилизация въ Германия. Кайзеръ Вилхелмъ и следъ германската мобилизация изпратилъ телеграма на руския царь съ миролюбиво съдържание. Герм. посланикъ въ Петербургъ продължавалъ да полага усилия да епре руската мобилизация. Русия отказвала да демобилизира, както искалъ многократно и Вилхелмъ отъ Николая, а на 1 августъ вечерьта 1914 год. Германия обявила война на Русия. Така сж вървѣли преговоритѣ за отстранение на страшната всеобща война, която се дължала на изостреното австро-руско съперничество въ Близкия изтокъ.

Въ 1915 год. и България се намѣси въ тази война като съюзница на Австро-Унгария и Германия. Въ о т д ѣ л н а студия сж разгледани усилията на руската дипломация да отклони България отъ централнитѣ сили и да я въвлѣче въ войната срещу тѣхъ. Както е известно, България, още ненапълно отпочинала отъ Балканската война, се хвърли въ нова война главно за освобождението на цѣлокупна Македония. Напълно вѣрно е това, що Радославовъ е казалъ на Савински, „че България ще протегне и дветѣ си ржце на оногова, който й помогне да си вземе Македония“. Обаче Съглашението предлагало на България да сбяви война на Турция, като му обещавало Тракия до Енось-Мидия и часть отъ Македония по лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ. Вмѣсто да поддържа завета на Царь-Освободителя за Санъ-Стефанска България, руската дипломация взе подъ своя защита великосръбската идея. Разривътъ бѣше неминуемъ, руският царь обяви война на България, като я обвини, че се съюзила съ враговетѣ на славянството.

Последната статия има сжщото заглавие, което е поставено на самата книга „Русия и България (вчера, днесъ и утре“). Въ нея се повтарятъ нѣкои факти отъ предишнитѣ студии, разглеждатъ се отношенията между Русия и европейскитѣ сили и тѣхната политика на Балканитѣ. Външната политика на Съветска Русия се насочва къмъ сжщитѣ области, къмъ които има тежнения Русия отъ два вѣка насамъ. Следъ свѣтовната война се отвори голѣма пропасть между България и Русия, но отъ 1934 год., съ възстановлението на дипломатическитѣ имъ сношения, миналитѣ грѣшки не трѣбва да се повтарятъ. Не само тѣхната взаимна връзка „на икономическа база е една гаранция за бждещето“, но и тѣхнитѣ общи политически и културни интереси сж важни условия, за да не допустне Москва увреждане на интереситѣ на българския народъ, когато ще се решаватъ всички спорове въ Балканския полуостровъ.

И в. С.

Петъръ Динековъ, Софийски книжовници презъ XVI вѣкъ, I. Попъ Пѣю. София 1939, стр. 124. Цена 60 лв.

Обикновено се мисли, че турското робство е тъмна епоха, въ която нѣмало никакво умствено творчество. Тая заблуда постепенно изчезва съ появата на изследвания върху живота на българския народъ въ турско време. За това много допринася и добросъвѣстният трудъ на младия изследвачъ П. Динековъ. Както съобщава авторътъ, това съчинение „е часть отъ по-обстойно проучване върху софийскитѣ книжовници презъ XVI в.“. Знаейки неговото извънредно трудолюбие и любовь къмъ българоведението

азъ вѣрвамъ, че той не ще закъснѣе да даде пъленъ очеркъ на книжовната дейность въ София презъ XVI, XVII и XVIII в. София била свързана и съ нѣкои македонски книжовни центрове (Кратово). Затова, като се хвърля свѣтлина върху нейния духовенъ животъ, ще се открива и духовната сила на Северна Македония, преди да се явятъ нейнитѣ свѣтила Якимъ Кърчовски и Кирилъ Пейчиновичъ.

Понеже, както се каза, това съчинение е първа часть отъ голѣмо изследване на софийската книжовна школа отъ XVI—XVIII в., то авторътъ е намѣрилъ за нуждно да ни запознае предварително съ политическото и духовно състояние на бълг. народъ въ края на XV и въ първата половина на XVI в. (гл. I) и частно съ положението на София презъ XVI в. (гл. II). Въ тѣзи две „уводни“ глави (стр. 1—42) внимателно сж използувани изворитѣ и по-важнитѣ съчинения по разглежданитѣ предмети. Можеше да се понамали обемътъ на този отдѣлъ, но и въ този размѣръ изложението е доста интересно, читателтъ добива пълна представа за външното положение на бълг. народъ. Споредъ автора западнитѣ български краища сж били поставени въ по-благоприятни условия, отколкото Североизточна и Югоизточна България. Затова българскиятъ духовенъ животъ се пренесълъ отъ Търново въ Западна България. Подъ „благоприятни условия“ той разбира съседството на Западна България съ сръбската държава, която била унищожена чакъ въ 1459 год. Ако съ това съседство може да се обясни разпространението на сръбския изводъ на старобългарския езикъ въ Западна България и въ Македония, то не е ясно, защо главни срѣдища на българския духовенъ животъ се явяватъ въ западнобълг. краища, а не и въ Търновска България, следъ унищожението на сръбската държава. Относно София е обяснено, „че една отъ главнитѣ причини да се развие и подържа значителенъ духовенъ животъ“ въ тоя градъ, било обстоятелството, че тамъ било седалището на румелийския бейлербегъ, който ще да се грижилъ „да осигури реда и законностьта“. Къмъ това трѣбва да се прибави и благосъстоянието на софийското население, както и връзкитѣ на София съ Рилския манастиръ и Атонъ, гдето не оскждявала славянобългарската книжнина.

Голѣмиятъ софийски книжовникъ п о п ъ П ѣ я или Пѣю ще да е излѣзълъ отъ такава срѣда. Твърде оскждни сж сведенията за него, но при все това авторътъ се постаралъ да даде очеркъ за неговата личность, следъ като внимателно извлѣкълъ и преценилъ всички биографски указания въ неговитѣ произведения. Попъ Пѣя билъ заможенъ и авторитетенъ софийски свещеникъ, уважаванъ билъ и отъ турскитѣ власти. Авторътъ смѣта за вѣроятно, че той билъ свещеникъ въ съборната църква, което обаче не може да се обоснове. Отъ неговитѣ произведения се вижда, че попъ Пѣя билъ образованъ и добъръ книжовникъ. Той е написалъ служба и житие на софийския мжченикъ св Георгий Нови отъ Кратово († 11. II. 1515). Авторътъ не е взелъ предъ видъ моя разборъ „Кога е пострадалъ св. Георгий отъ София“ (Ист. на Охр. архиеп.-патр., стр. 572—573). Иначе, може би, не щѣше да казва, че „За сжщия мжченикъ (св. Георгий отъ Кратово) е написалъ житие“ попъ Илия въ 1539 г. въ гр. Псковъ (Русия). Въ житието на попъ Илия се казва, че мжченикътъ Георгий билъ роденъ въ София отъ родители Иоанъ и Мария. Явно е, че това житие се отнася за другъ софийски мжченикъ по име Г е о р г и й, известенъ като св. Георгий Новейши, само че въ

него сѫ внесени и черти на св. Георгия отъ Кратово. Авторътъ се отнася критично къмъ житието на попъ Илия и смѣта, че „поради сѫществуването на двама софийски мѫченици съ име Георгий сѫ допустнати грѣшкитѣ въ руското житие на монахъ (?) Илия".

Службата и житието на св. Георгий отъ Кратово е запазено въ нѣколко преписа. Единъ отъ тѣхъ е отъ края на XVIII в. или отъ началото на XIX в. и се пази въ Софийската народна библиотека. За пръвъ пѫть Динековъ обнародва житието на мѫченика по тоя преписъ, като посочва отклоненията му отъ по-старитѣ преписи. Езикътъ и правописътъ на старитѣ преписи сѫ разгледани съ нуждното внимание. Въ отдѣлна глава е направенъ обстоенъ критически разборъ на житието отъ попъ Пѣя (кога е написано, подбуди, изводи, стилъ, реални и легендарни елементи). По сѫщия начинъ е даденъ анализъ за службата на св. Георгий. Въ последната глава авторътъ сполучливо опредѣля мѣстото на попъ Пѣя въ развитието на бълг. литература. Попъ Пѣя се явява продължитель на книжовнитѣ традиции на патр. Евтимия (постройка, схема), но не подражава слѣпо. Попъ Пѣя се чувствува свободенъ отъ тежката риторика на Евтимиевата школа. Неговиятъ стилъ е простъ и общодостѫпенъ. Попъ Пѣя наистина е виденъ представитель на отдѣлна книжовна школа, която се развила въ София презъ XVI—XVIII в.

И в. С.

Гъл. Д. Гълѫбовъ. Османотурски извори за българската история, свезка I. Нѣколко стари османотурски документи относно войниганитѣ. Годишникъ на Софийския университетъ, Историкофилологически факултетъ, книга XXXIV, 2. София 1938 г. стр. 69.

Разглежданиятъ трудъ е раздѣленъ на четири части: уводни критични бележки, общъ погледъ върху старитѣ османотурски държавни документи, погледъ върху войниганския институтъ въ османската империя и документи. Авторътъ поддържа, че мракътъ, който сѫществува въ българската история отъ покорението на България отъ турцитѣ до духовното възраждане (1393—1762 г.), може да се разсѣе само, като системно и научно се проучатъ турскитѣ архиви, въ които има много документи за бълг. история. Той не намира за достатъчно научни направенитѣ досега изследвания и преводи на турскитѣ документи. Затова предлага да се създаде при Софийския университетъ особена специалность по туркология съ огледъ на българскитѣ научни нужди. Безъ да подценяваме значението на турскитѣ документи за българската история, но за тѣхното изучаване не е необходимо да се открива особена специалность по туркология при Софийския университетъ.

Авторътъ смѣта, че войниганскиятъ институтъ въ османската империя е билъ учреденъ въ времето на султанъ Мурадъ I (1359—1389 г.), по внушение на румелийския бейлербей Тимурташъ паша. Известно число пешаци и конници българи, наречени в о й н и г а н и, всѣка година сѫ бивали събирани, за да обслужватъ конетѣ въ войската и въ султанскитѣ обори. За тази повинность войниганитѣ сѫ притежавали недвижими имоти, наричани б а щ и н и, за които тѣ не сѫ плащали десетъкъ. Войниганитѣ сѫ били освободени отъ разнитѣ ангарии и другитѣ тежки данъци и повинно-

сти, съ които сж били обложени другитѣ българи. Авторътъ въ подкрепа на мнението си се позовава на стария турски историкъ Ходжа Садетинъ, който твърди, че войниганскиятъ институтъ е билъ учреденъ презъ зимата на 778 год. отъ Хиджра (21. V. 1376 г. до 9. V. 1377 г.). Дадени сж на турски и въ преводъ на български шесть стари турски документи, които сж преписани отъ софийскитѣ кадийски регистри отъ XVII вѣкъ и отъ които по единъ безспоренъ начинъ се установява, че войниганскиятъ институтъ въ XVII вѣкъ е сжществувалъ въ турската империя.

Не можемъ да се съгласимъ съ мнението на автора, че войниганскиятъ институтъ въ турската империя е билъ учреденъ отъ султанъ Мурада I, защото той е старобългарски институтъ и ще да е билъ учреденъ или донесенъ въ края на VII вѣкъ отъ аспаруховитѣ българи въ Мизия, отгдето заедно съ българската държавна власть и българското военно устройство и управление се е разпространилъ у всички южни славяни, у които е сжществувалъ до покорението имъ отъ турцитѣ. Че войниганството е български воененъ институтъ се вижда и отъ българскитѣ думи в о й н и к ъ и б а щ и н а. Баштина въ старо време е значило войнишки недвижимъ имотъ, който се е предавалъ по наследство отъ бащата на сина заедно съ задължението да служи като войникъ. Думитѣ баща и баштина рано сж влѣзли въ българския книжовенъ езикъ и заедно съ него сж се разпространили у всички южни славяни. Въ срѣдновѣковнитѣ сръбски писмени паметници баща се нарича единъ отъ старейшинитѣ на Хилендарския манастиръ, който следъ игумена и иконома е заемалъ трето мѣсто. Думата пъкъ баштина за пръвъ пжть се срѣща въ виргинския хрисовулъ на краль Милутинъ, който, следъ като е завладѣлъ Скопската область, съ хрисовулъ отъ 1300 год. е потвърдилъ правата и привилегиитѣ на виргинския манастиръ св. Георгий Горга, който се е намиралъ близо до гр. Скопие. Думата б а щ и н а се срѣща и въ Душановия законикъ. При всичко че е чисто българска дума, тя не се срѣща въ сегашния български езикъ, обаче въ сегашния сръбски и хърватски езикъ сжществува и значи наследственъ недвижимъ имотъ. Първото известие за войнишкия институтъ въ България съобщаватъ византийскитѣ хронисти Иванъ Скилица и Георгий Кедринъ. Тѣ казватъ, че царь Самуилъ, следъ като въ края на X вѣкъ е завладѣлъ византийския градъ Лариса, жителитѣ му е преселилъ въ вжтрешностьта на България, т. е. Македония, записалъ ги въ войнишкитѣ списъци и си е служилъ съ тѣхъ въ войнитѣ си противъ византийцитѣ. Турцитѣ обикновено сж запазвали заваренитѣ институти и административно дѣление въ завладѣнитѣ отъ тѣхъ земи. Тѣ, безспорно, сж запазили и българския войнишки институтъ, който въ България е сжществувалъ до покорението й отъ тѣхъ. Затова българскитѣ войници и подъ турска власть сж продължавали по наследство да служатъ въ турската войска първо въ строя, после въ обоза и най-после въ султанскитѣ обори, като сж изкарвали конетѣ на султанитѣ и пашитѣ на паша, косили сж ливадитѣ имъ, складирали сж сѣното и пр.

При всичко че не ни се вижда приемливо мнението на г. Гължбовъ за началото на войниганския институтъ въ турската империя, студията му не е безъ научно значение, защото е приносъ къмъ турската културна история, за която твърде малко е писано въ българската книжнина.

Н. П. Благоевъ

Велчо Велчевъ. Константинъ-Кирилъ и Методий въ старобългарската книжнина. Първо българско царство. София 1939, стр. 167. Цена 100 лева.

Въ една статия, печатана въ новогодишния брой на в. „Миръ", професоръ С. С. Бобчевъ, вече покойникъ, изказа пожелание нашитѣ българоведи да се заловятъ съ издаването и изследването на старобългарскитѣ книжовни паметници, като почнатъ съ дѣлата и животописитѣ на създателитѣ на славянската писменость — светитѣ солунски братя Кирилъ и Методий. И наистина, нашитѣ слависти и историци иматъ повелителенъ дългъ да направятъ най-много за всестранното изследване живота и дейностьта на светитѣ братя и тѣхнитѣ ученици, като се даде по-задълбочено тълкуване на историческитѣ и литературни факти, за да може епохата и всички нейни най-видни представители да изпъкнатъ по-ясно и да покажатъ истинския си блѣсъкъ.

Подобна задача си е поставилъ въ разглеждания трудъ младиятъ възпитаникъ на Софийския университетъ г. Велчевъ. Проучилъ добросъвѣстно нѣколко десетки трудове на чужди и наши учени, Велчевъ си е поставилъ твърде обширната задача — да разкрие образитѣ на светитѣ братя такива, каквито ги намираме отразени въ съчиненията на старобългарската литература отъ IX до XVIII в. Това е равносилно на едно основно изследване на цѣлата старобългарска книжнина, защото нейната поява и развитие сж органически свързани съ дѣлото на славянскитѣ първоучители, а и самъ авторътъ признава, че образитѣ на Кирила и Методия образуватъ презъ вѣковетѣ „дълга верига, която споява въ едно мислитѣ на всички поколѣния". Следователно, единъ така замисленъ трудъ ще представя въ своя завършенъ видъ не само курсъ по старобългарска литература, но и единъ опитъ да се очертае културно-историческия пжть, който българскиятъ народъ е изминалъ презъ своето 900-годишно свободно и несвободно сжществуване.

При такива широки рамки на своето изследване, Велчевъ е принуденъ за сега да се задоволи съ анализъ на съответнитѣ съчинения само отъ *първия периодъ* на старобългарската книжнина, най-видни представители на който изпъкватъ: Климентъ Охридски, епископъ Константинъ, Иоанъ Екзархъ и Черноризецъ Храбъръ. Прилагайки повече литературенъ, отколкото обективно исторически методъ, г. Велчевъ се домогва до духа на самитѣ произведения, отразяващи отъ своя страна личното отношение на тѣхнитѣ автори къмъ творцитѣ на славянската писменость, а отъ тукъ и духа на самата епоха. Ржководната му задача, загатната още въ увода е — да представи, възъ основа на запазенитѣ литературни паметници отъ първото българско царство, светитѣ братя и тѣхнитѣ близки и по-далечни приемници като боговдъхновени вещатели на нова, славянска култура, силно привързани не само къмъ своя небесенъ Вдъхновитель, но и къмъ своитѣ кръвни братя — славянитѣ, по-частно българитѣ. За тази цель авторътъ прави критиченъ прегледъ на изказанитѣ вече мнения по отдѣлни въпроси въ връзка съ живота и дейностьта на светитѣ братя, като нѣкои отъ тѣхъ обобщава, а на други прави мотивирани възражения и следъ това доказва своята теза, въ подкрепа на която, както вече казахъ, привежда помалко исторически данни, а повече стилни похвати и успоредици. Това

е общъ недостатъкъ на повечето студии върху Кирило-Методиевия въпросъ, тъй като твърде оскждни сж историческитѣ свеdения за живота и дейностьта на светитѣ братя. Новото, което г. Велчевъ претендира да е далъ въ своя трудъ, е новото освѣтленне на фактитѣ, при което литература и животъ се свързватъ въпрѣки приетото схващане, „че нашата срѣдновѣковна литература представя откжсната отъ нашата действителность отвлѣчена християнска идеология", както и опитътъ да открие „литературнитѣ качества на представения образъ", т. е. на образитѣ на Кирила и Методия въ старобългарскитѣ съчинения, както и на самитѣ автори. И въ едната и въ другата насока г. Велчевъ е постигналъ значителни резултати.

Единъ отъ най-важнитѣ въпроси, този за авторството на Кирило-Методиевитѣ пространни животописи и похвали, г. Велчевъ, следъ обстоенъ анализъ на изказанитѣ вече мнения отъ видни слависти, разрешава въ съгласие съ нѣкои отъ тѣхъ, като обаче подчертава вжтрешното и стилно единство, общия духъ на произведенията. Заключението е, че и двата животописа и похвалитѣ сж писани отъ св. Климента Охридски, който като славянинъ отъ Македония, съотечественикъ, ученикъ и сподвижникъ на светитѣ братя отъ първитѣ имъ стжпки на мисионерското поприще, единственъ може така пълно да разкрие тѣхнитѣ характери, свѣтогледъ и дейность. При това въ животописитѣ авторътъ намира по-силенъ изразъ на обаянието отъ Византия, а въ похвалитѣ — по-слабъ, което разкрива два различни момента отъ живота и дейностьта на самия Климентъ Охридски, у когото постепенно се засилва съзнанието за самобитна славянска култура, на която той става първиятъ строитель на родна земя — въ Македония.

По сжщия начинъ г. В. прави критически прегледъ и на противоречивитѣ мнения за преобладаващия въ тѣзи Климентови творби духъ, като заключава, че този духъ е славянски, а не византийски или универсаленъ.

По-нататъкъ, съ помощьта на обстоенъ литературенъ анализъ, изтъквайки при това и стилнитѣ похвати на Климента, г. В. разкрива действителнитѣ образи на Кирила и Методия като „борци за самобитно утвърждение на славянството". Първиятъ изпъква повече съ своята жажда за богопознание и мждрость, съ своитѣ изключителни дарби и високо пламенно съзнание, а вториятъ — повече съ своя отшелнически нравъ, благочестие и чувствителность, но сжщо така изпълненъ съ съзнанието за своята висока мисия всрѣдъ славянитѣ.

Тъй като г. В. има за предметъ не историческитѣ, а литературнитѣ образи на светитѣ братя, оправдано е да не се впуща въ исторически подробности, все пакъ нѣкои моменти, особено отъ животописитѣ, се нуждаятъ отъ повече свѣтлина. Не е добре подчертано въ неговия трудъ това, че славянскитѣ първоучители били носители на източното православие, поради което отношението на папитѣ къмъ тѣхъ не винаги е било благосклонно. Въ борбата между Римъ и Цариградъ мисията на св. Кирила и Методия играе огромна роля, при все че това въ житиетата имъ не е добре разяснено. Латинското духовенство, на което г. В. се спира на много мѣста при рисуване образа на св. Методия, често пжти се е опълчвало противъ последния не безъ знанието на римскитѣ папи. Нѣкои отъ тѣхъ Иоанъ VIII и Стефанъ V (VI) предаватъ на анатема Методия, загдето се е осмѣлилъ да извършва литургия на славянски езикъ. А това отрицателно

отношение къмъ светитѣ братя, покрай „обаянието, което има папата отъ тѣхъ“ (В., 94) не може да не се отрази върху отношенията и на Методия къмъ Римъ, а отъ тукъ и въ неговия животописъ:

При анализа на похвалата на св. Кирила, Велчевъ, възъ основа на често повтарянитѣ епитети троичными, трисставное, трисвѣтлами, трѣбезначѧлны и др. подобни, правейки стилистиченъ разборъ, дохожда до заключението, че въ похвалата св. Кирилъ „е представенъ като сѫщинско олицетворение на божеството“ (стр. 103). Подобно сѫждение е погрѣшно въ основата си, като се има предвидъ свѣтогледътъ на св. Климента, авторътъ на похвалата. Още по-малко може да се твърди, че образътъ на св. Кирила е „доведенъ до пълна божественость“ (стр. 164). Той е само съсѫдъ на Божията благодать и проводникъ на Божията премѫдрость. Що се отнася до гореизброенитѣ епитети, тѣ по-скоро подчертаватъ здрава привързаность на св. Кирила къмъ православното учение за троичностьта на Бога,

Много сполучливи сѫ разборитѣ на останалитѣ старобългарски творби, въ които се говори за светитѣ братя, особено на „О писменѣхъ чрънориза Храбра“. Покрай литературнитѣ образи на славянскитѣ първоучители, отразени въ тѣзи творби различно, В. ни дава характеристика на самитѣ автори. Особено правдиво е обрисуванъ Черноризецъ Храборъ като независимъ български писатель, който пръвъ скѫсва съ раболепното отношение къмъ Византия и изразява онова повишено самочувствие на българския народъ следъ победитѣ на Симеона, въ което най-добре се открива и тържеството на Кирило-Методиевото дѣло за създаване на самобитна българска (славянска) култура. Трѣбва да се отбележи, че при характеристиката на самитѣ автори — Климентъ, еп. Константинъ, Иоанъ Екзархъ и Черноризецъ Храборъ е много необходимо да се освѣтли правилно епохата, въ която тѣ живѣятъ и творятъ, а за това сѫ необходими повече исторически данни, каквито въ труда на Велчевъ сѫ рѣдкость. Историята за нашата стара литература все пакъ си остава повече „културна история“, отколкото „литературна история“, поради което чисто литературното изследване води къмъ рискове. Общото впечатление отъ всички 22 статии, които съдържа книгата на г, Велчевъ, е, че първитѣ глави, и откъмъ съдържание и откъмъ форма, представятъ търсене и утвърждаване на известни похвати, докато следващитѣ бележатъ все по-голѣми и по-голѣми постижения. Сѫщото може да се каже и за стила на г. Велчевъ, който изобщо прави усилия да си създаде единъ личенъ наученъ стилъ. Това не е осѫдително, но при все това хвърля сѣнка върху многоценния му трудъ, Така напр. въ разглеждания трудъ срѣщаме несвойствени на българския книженъ езикъ изрази, като: „Той издава своя ликъ преди всичко чрезъ прѣкото отнасяне на себе си къмъ героя на своя разказъ“ (стр. 39/2 р.); много често повтаряне на безглаголното изречение „Не само това“; „вѫтрешно хармонизуванъ“ (45/19); „Неговитѣ пророци и апостоли „възгласятъ всички народи“ (46/28); „народътъ, на когото“, (вм. на който, защото народътъ не е личность) (47/25); „положени“ (вм. ржкоположени) (55/28); „засвидетелствувани у историческитѣ паметници“ (вм. въ историческитѣ паметници) (55/37); „образитѣ сѫ обгърнати съ съответенъ чувствовъ съпроводъ отъ страна на автора“ (86/4); „жестове

на свѣтла космическа сила" (86/23); „... обръщението „христолюбци", съ което той се позовава къмъ тѣхъ" (99/11); „чувствовъ ореолъ" 103/19); „поразличаватъ" (112/37); „Боже ксѣа тварн" е преведено „баща на всички твари" (121/25), вм. „... на всѣка тварь"; „нищо е тукъ, че ...", „нищо е, че на тѣхнитѣ езици ..." (140/3, 5); „дава изразъ на своята неугода" (141/11); „некачествени епитети" 141/12); „не е необходимо да привличаме всичкия материалъ" (151/28) и др.

Обаче всички тѣзи езикови грапавини не може да подценятъ сериозния трудъ на Велчева. Той се опитва да надникне въ душитѣ на нашитѣ велики просвѣтители и съ обичь ни рисува тѣхнитѣ пленителни образи. Съ това книгата придобива голѣмо културно и национално значение. Тя буди у българина спомени за действително величие въ миналото и свѣтли надежди за бждещето.

Д. Ивановъ.

Ion I. Russo. Macedonica (osservazioni sulla lingua e l'etnografia degli antichi Macedoni), Ephemeris Dacoromana VII (1938), p. 105—232.

Авторътъ на тая извънредно прегледно написана статия си поставя за цель да установи самостойно народната принадлежность на древнитѣ македонци и на тѣхния езикъ, отъ който до насъ сж дошли, както е всеизвестно само оскждни остатъци, каквито сж личнитѣ и мѣстнитѣ имена покрай нѣкои други думи. Ромънскиятъ ученъ не се е ограничилъ само въ езиковитѣ остатъци, които ни дава досегашната литература по тоя въпросъ, а е увеличилъ значително размѣра имъ, като ни дава и единъ пълненъ списъкъ на срѣщанитѣ у античнитѣ автори и въ гръцкитѣ надписи македонски лични имена, какъвто до сега е липсвалъ. Подробниятъ анализъ на така допълненитѣ езикови остатъци му позволява да се добере съ пълна сигурность до заключението, че македонцитѣ сж били едимъ отдѣленъ народъ и че тѣхниятъ говоръ представя самостоенъ езикъ, който, както може да се очаква и отъ географското имъ положение, има известни допирни точки съ старогръцки, илирийски и тракийски. Тъй тезата на Hatzidakis и на Hoffmann за принадлежностьта на древнитѣ македонци къмъ гръцката народность, която е била съ пълно право до сега оспорвана отъ видни учени, се оборва напълно отъ автора на статията.

Д. В.

Жоржъ Нурижанъ, Приятели на България, София 1940, 8⁰, стр. 399.

Книгата на г. Нурижанъ запълва една действителна празднина въ българската книжнина. Въ нея е изложенъ животътъ и дейностьта на 56 европейски и американски учени, писатели и общественици съ особенъ огледъ на тѣхнитѣ заслуги къмъ българския народъ. Лицата, чиято дейность авторътъ разглежда, сж отъ 12 европейски и американски народи. Затова най-напредъ сж изложени културнитѣ отношения между съответния чуждъ и българския народъ отъ най-старо време. Въ тази обща глава мимоходомъ се споменава и за мнозина други лица, заслужили малко или повече за България. По тоя начинъ приятелитѣ на България по тая книга се разпадатъ на два разреда: второстепенни, за които не сж посветени особени глави (въ това число много пжти попадатъ и чужденцитѣ дипломати, които

често службата ги задължава да сѫ приятели на България) и първостепенни, за които има отдѣлни глави. Съ това книгата е ценна. При нѣкакво честуване или нѣщо подобно човѣкъ може веднага да си поднови познанията или представитѣ за съответния ученъ.

За заслужили за България чужденци сѫ взети всички онѣзи, които съ своята дейность сѫ допринесли за опознаването на своя народъ съ българския. Представени сѫ литератори, които сѫ превели нѣщо отъ български на своя езикъ: проф. Л. Салвини отъ Италия, превелъ редица разкази отъ Йорданъ Йовковъ; Аргисъ Коракасъ, популяризаторъ на българската литература въ Гърция; проф. Иозефъ Пата отъ Чехия, Викторъ Ефтимиу отъ Ромъния и др. Заслужили за България сѫ ученитѣ чужденци, които сѫ проучили въ нѣкакво отношение България и българския народъ. Тукъ сѫ езиковедцитѣ Г. Вайгандъ, Августъ Лескинъ, Леонъ Болйо, историкътъ К. Иречекъ, етнографитѣ Луборъ Нидерле, Ст. Верковичъ, пѫтешественикътъ Феликсъ Каницъ и мн. др. Тукъ сѫ сѫщо и голѣмитѣ благотворители като Леди Странгфордъ, Ч. Креинъ и др., които въ дни на тежки изпитания за българския народъ сѫ се притичвали на негова помощь. Най-после дадено е широко мѣсто на онѣзи чужденци, които съ своя авторитетъ и политическо влияние винаги сѫ защищавали българското право и българскитѣ идеали, като Гладстонъ, Е. Боилъ, Д. Баучеръ, Е. Вандервелдъ, графъ Н. Игнатиевъ, проф. Милюковъ, Л. Ламушъ и мн. др.

Явно е, че г. Нурижанъ е положилъ голѣми усилия, за да събере всички тѣзи сведения и да ни ги предаде въ видъ достѫпенъ за всѣкиго. Книгата му нѣма научен характеръ. Въ нея не сѫ дадени никакви библиографски сведения или цитата на чужди езици. Нуждни сѫ само нѣкои малки допълнения. Интересътъ на А. Мицкевичъ къмъ България датува отъ времето, когато той преподава история на славянскитѣ литератури въ Франция, както се вижда отъ студиитѣ на проф. Б. Пеневъ. За Ю. Венелинъ, авторъ на известната книга за старитѣ и днешни българи, излѣзла въ 1829 г., и за Викторъ Григоровичъ, авторъ на известното „Пѫтешествие изъ Европейска Турция", който пръвъ запознава рускитѣ учени срѣди съ България, се споменава твърде бѣгло. Нищо не се споменава за А. М. Селищевъ, вещъ познавачъ на македонскитѣ български говори. Луи Леже е не само ученъ, но и отявленъ защитникъ на българщината. При една негова сказка единъ турски дипломатъ му възразилъ, че пропѫтувалъ цѣла Тракия и Македония и не срещналъ нито единъ българинъ. Л. Леже веднага му отговаря: „Вие, господине, сте били твърде нещастенъ". Не е споменато нищо и за французина Кузинери, който въ началото на миналия вѣкъ пропѫтувалъ Южна Македония и издава книгата „Voyages dans la Macédoine", Paris 1833. Въ нея той предсказалъ революциитѣ, които следъ повече отъ половинъ вѣкъ се разиграха въ тая страна. Чешкиятъ писатель Хохолоушекъ твърде рано се интересувалъ отъ сѫдбата на южнитѣ славяни и специално българитѣ, отъ чиито борби и страдания подъ турска властъ, взима сюжети за нѣколко свои разкази. Шафарикъ е отъ първитѣ славянски учени, който има правилни познания за етнографскитѣ граници на българщината. Ягичъ, който сѫщо защищаваше самотвержено

българщината, както и неговиятъ ученикъ словенецътъ Ватрославъ Облакъ сж изпуснати.

Има и нѣколко пропуски и грѣшки отъ техническа страна. На стр. 50 четемъ израза „въ 1850 г., следъ Илинденското възстание, Англия прави постжпки въ полза на българитѣ". Страницитѣ 81—96 сж объркани. На стр. 133 името на гръцкия професоръ е Хаджидакисъ, а не Хаджизакисъ. Има и други нѣкои правописни и стилни пропуски.

Правимъ тѣзи бележки, защото въ досегашнитѣ реценции за този трудъ нищо не се споменава за тѣзи опущения. А може нѣкога сжщата книга да излѣзе въ второ поправено издание. Отъ страна на българския народъ това ще бжде най-добриятъ изразъ на признателность къмъ приятелитѣ на България.

Кир. Младеновъ

Mazedonien. Leber und Gestalt einer Landschaft. Herausgegeben von Herbert Oertel. In.—80, 240 стр. Berlin, 1940, Verlag Wiking.

Напоследъкъ се обръща доста внимание на стопанския туризъмъ, като срѣдство за повдигане поминъка на нѣкои бедни, но красиви покрайнина, а сжщо и като срѣдство за внасяне на чужда валута. По тѣзи две причини стопанскиятъ туризъмъ се насърдчава извънредно много и въ Югославия, и то посрѣдствомъ агенцията Путникъ. Едно отъ срѣдствата за пропаганда на тази агенция е и издаването на чужди езици пжтеводители и книги върху цѣла Югославия или върху части отъ нея. Особено внимание се обръщаше до скоро особено на Далмация, която и по-рано, когато се намираше подъ австрийска власть, привличаше много чужденци.

Агенцията „Путник" е имала напоследъкъ идеята да насърдчи посещаването и на югоизточнитѣ части на Югославия, а именно: Македония, Косово и Метохия, за която цель е издадена на нѣмски езикъ гореотбелязаната книга. Тя носи съвсемъ неправилно името „Македония", тъй като се отнася не по-малко и за тѣзи области, които до скоро се наричаха съ името „Новопазарски санджакъ". На пръвъ погледъ това е въ разрѣзъ съ постояннитѣ твърдения на сръбскитѣ учени, че Македония се намира нѣкжде далечъ на югъ, едва ли не на югъ отъ границитѣ на Югославия. Обаче нѣмскиятъ издатель, пъкъ и тѣзи, които сж поржчали книгата при него, сж знаели, че една книга съ нѣкакво друго заглавие би привлѣкла много по-малко вниманието на нѣмския читатель, отколкото книгата съ името на Македония, много добре познато на всѣки нѣмецъ. А крайната цѣль е била да се продадатъ, колкото се може, повече книги. Не само за да се привлѣкатъ повече посетители, но и за да се освѣтлятъ колкото може повече хора върху Македония тъй, както е угодно на сърбитѣ. Сигурно не по-малъкъ поводъ, за да бждатъ разгледани въ една книга за Македония и чисти сръбски земи, е и желанието да може една несръбска земя да мине, ако може, незабелязано заедно съ сръбски земи като сръбска.

За да се даде по-голѣма тежесть на този хубаво подреденъ и богато илюстриранъ Reiseführer (на всѣка текъ страница е дадена по една илюстрация, т. е. 118 илюстрации) сж били поканени да участвуватъ съ статии върху Македония и нѣкои нѣмски учени. На първо мѣсто е поставена ста-

тия отъ проф. Геземанъ, отъ нѣмския университетъ въ Прага, върху историята на Македония. Авторътъ споменава най-добросъвѣстно, обаче съвсемъ накратко, че по време на първото българско царство Македония е влизала въ неговия обсегъ и че дори по времето на Самуила тукъ и билъ центърътъ на българската държава. Следъ това обаче е разгледано по-подробно много по-краткотрайното сръбско владичество върху Македония въ края на срѣднитѣ въкове. Авторътъ на тази история е повѣрвалъ и на нѣкои тенденциозни твърдения на Цвиичъ, като напримѣръ за нѣкакво си голѣмо изселване на жители на Македония къмъ Сърбия и отвждъ Дунавъ. Не може да бжде отминато мълкомъ и лошото впечатление, което прави употрѣбата на името „Южна Сърбия“ вмѣсто Македония, и то при положението, че цѣлата книга носи заглавие „Македония“. Може за проф. Геземанъ това да не е отъ голѣмо значение, но като знаемъ, че сръбскитѣ учени се ловятъ и за най-дребния пропускъ, смѣтаме, че този виденъ нѣмски историкъ е трѣбвало да бжде по-внимателенъ при употрѣбата на географскитѣ термини.

Следва стихотворението „Тамъ въ далечината“ отъ Никола Петровичъ Негошъ, което възпѣва Призренъ, дадено въ отличенъ нѣмски преводъ. Подиръ това идва статия отъ Владимиръ Дворниковичъ върху „Косово като народенъ символъ“, следъ това друго стихотворение върху Косово отъ М. Ракичъ. Едва следъ това идва една статия отъ Йозефъ Бергеръ, понѣмченъ словенецъ, бившъ секретарь на д-ръ Крафтъ, водитель на нѣмцитѣ въ Югославия, сега аташе по печата въ германската легация въ Бѣлградъ. Бергеръ пише върху „Предверието на Македония“. Той остроумно иска да се нарича земята непосрѣдствено на северъ отъ Македония, именно Косово и Метохия. Сдедъ като сж казани купъ безсмислени приумици, се разправя за „отслабването на сръбщината въ Македония поради голѣмитѣ изселвания въ северна посока отъ долината на Вардаръ къмъ долината на Морава и дори отвждъ Дунавъ. Това сж, както отбелязахъ и по-горе, недоказани измислици, скроени отъ сръбскитѣ учени, за да представятъ нѣкаква несжществуваща кръвна връзка между изселницитѣ отъ Косовско къмъ северъ и населението на Македония, както и да обяснятъ малкия брой на сърбитѣ въ Македония, каквито изобщо нѣма въ тази земя. На това изселване се билъ дължалъ и македонскиятъ въпросъ, споредъ г-нъ Бергеръ. Явно е, че освѣтленията, които е получилъ въ Бѣлградъ, сж били възприети отъ него доста безкритично. Следва друго стихотворение за Косово, отъ Стерианъ Поповичъ.

Най-тежко впечатление прави съ своята тенденциозность статията на Йозефъ Мерцъ „Новото време“. Позволявамъ си да нарека неговитѣ твърдения направо тенденциозни, защото Мерцъ е известенъ познавачъ на адриатическитѣ и югославянски политически проблеми и неговитѣ твърдения не могатъ да бждатъ плодъ на неосведоменость. За Мерцъ „Южна Сърбия“ била „възвърната“ на сръбския народъ следъ тежки борби, които налагали за тази страна голѣми грижи. И югославското правителство полагало тѣзи грижи. Изтъква се особено дейността на хигиеническия институтъ въ Скопие, построяването на е д н о съвсемъ модерно училище въ Скопие, коридоритѣ на което били „украсени съ голѣми фотографии на най-хубавитѣ мѣста въ Югославия“. Изглежда, че Мерцъ си представя

Югоизточна Европа като нѣкоя полудива страна, въ която построяването на е д н о модерно училище въ града съ 70,000 жители за много голѣма грижа, а поставянето на „голѣми фотографии едва ли не за невиждано чудо явило се за първи пѫть следъ установяването на югославската власть въ Македония. Мерцъ е въ възторгъ и отъ откриването на философски факултетъ въ Скопие, изразъ, казва той, на „културна воля". Македонскитѣ българи знаятъ най-добре какво е истинското предназначение на този факултетъ, клонъ отъ Бѣлградския университетъ. Едно голѣмо културно дѣло било и колонизирането на „Южна Сърбия". Мерцъ се отказва, обаче, да се запита, защо се е наложила тази колонизация. Дали за настаняване на дошли отъ вънъ бѣжанци, както е случаятъ съ другитѣ балкански държави, или за разрѣдяване гѫстото население на нѣкоя пренаселена область, какъвто положително не е случаятъ, или пъкъ, както е въ действителность, за разрѣдяване на чуждото, българско население, въ Скопско и Щипско? Югославия спечелва съ всички тѣзи работи една нова провинция, населена съ сроденъ народъ — „eine neue Provinz mit blutsverwandtem Volke" (стр. 62). Който както ще нека разбира думата „кръвносроденъ народъ". Съ великолепни дѣла било изпълнено новото време въ Македония — отъ тамъ и заглавието на статията — „Новото време". Македония сигурно щѣла да стане, заключава Мерцъ, учебенъ примѣръ за съвременно управление съ висши държавни задачи и за начина, по който трѣбва да се разрешаватъ тѣзи задачи. Не остава освенъ да завидимъ на населението отъ Македония подъ югославска власть за това благодатно управление.

На сѫщата страница следва стихотворението „На Вардаръ... сръбска рѣка" отъ Воислав Иличъ, преведено великолепно на нѣмски езикъ.

Следващата статия е отъ А. Шмаусъ и se отнася за „Народния животъ и обичаи". Говори се за обичаитѣ при разни случаи (доста безсистемно!) у населението въ „Южна Сърбия", наричано ту „славянско", ту „южносърбиянско".

Йозефъ Щриговски разглежда старосръбското изкуство. Статията е великолепна, обаче нѣма нищо общо съ Македония. Примѣритѣ сѫ все отъ Сърбия, т. е. отъ земята нѣ северъ отъ Шаръ-планина.

Следва пакъ стихотворение, този пѫть за раждането на Крали-Марко, отъ Д. Й. Филиповичъ, подиръ това идва единъ интересенъ разказъ — Македония въ преживѣлицитѣ на единъ войникъ. Ново стихотворение — „Първата пѣсень на щастието", въ която се пѣе за Вардаръ, който тече отново презъ Сърбия и за Охридското езеро, обагряно отъ сръбскитѣ вечери. Подиръ това Анджелко Кръстичъ пише за албанското кръвно отмъщение. И пакъ стихотворение за краль Вукашинъ отъ Филиповичъ. Станислаусъ отъ Краковъ пише следъ това за „мъртвешкия танецъ на възстаницитѣ", като има предъ видъ, разбира се, сръбскитѣ банди, изпращани да се борятъ срещу четитѣ, организирани въ самата Македония. Пакъ стихотворение, пакъ разказъ, стихотворение, разказъ отъ Борисавъ Станковичъ, стихотворение отъ Филиповичъ за смъртьта на Марко и следъ това преводи на македонски народни пѣсни, разказъ, стихотворение, македонски народни приказки и пакъ статия отъ проф. Геземанъ върку „Кощана или душата на Македония" — опитъ за анализъ на литературнитѣ творби на македонци върху Македония, като въ случая е включена въ Македония и Враня. Въ

този градъ е роденъ писательтъ Борисавъ Станковичъ, единъ посърбенъ българинъ, авторъ на „Кощана". Въ тази творба се била отразила, споредъ Геземанъ, „душата и философията на Македония", Следъ това сж разгледани отъ него и творбитѣ на двама други „поети" отъ Македония, известни само на тѣзи, които се ровятъ по библиотекитѣ, за да търсятъ непризнати автори. Чудни приумици сж изказани и за македонскитѣ пѣсни, които въ началото на нашия вѣкъ „завладѣли" Сърбия, следъ което сръбската армия завладѣла Македония. На това, че Македония заема голѣмо мѣсто въ творбитѣ на най-голѣмитѣ български поети и писатели, не става нито дума. Нито едно стихотворение, разбира се, не е преведено.

Тази занимлива книга завършва съ единъ кратъкъ отчетъ за приятната екскурзия, която направилъ г-нъ Йортелъ, съставительтъ на книгата, въ Скопие и нѣкои други мѣста на Македония.

За този, който никога не се е занимавалъ съ балканскитѣ проблеми, прочитането на книгата ще бѫде безъ съмнение истинско удоволствие: „научнитѣ" статии сж разнообразни съ увлѣкателни разкази и кратки вдъхновено написани стихове. И не може да има никакво съмнение, че предъ такива неосведомени люде книгата ще постигне напълно своята крайна цель — да представи положението въ тази часть на Балканския полуостровъ като напълно нормално и което не заслужава да бѫде разбутвано: народътъ благоденствува срѣдъ една красива природа и подъ грижитѣ на една предана държавна власть. Книгата ще изпълни обаче съ възмущение всѣки, който познава по-отблизу истинското положение на нѣщата.

Дим. Ярановъ.

Résumés des articles de la Revue

Iv. Snégarov. Apport à l'histoire de l'archevêché-patriarcat d'Ochrida. (III) (Suite du numéro 2, A. XII de la Revue Macédonienne).

Péchayre considère les archevêques Prohor (+1550) et Paissy (1563—1566) comme des évêques uniates. Cette affirmation ne peut être soutenue.

On connaît deux lettres de Prohor adressées en 1548 au pape Paul III et au cardinal Santa Croce dans les quelles il les prie de ne pas susciter d'obstacles au nouveau métropolitain italien Paphnouti, qu'il a lui-même sacré métropolitain des Grecs et des Albanais en Italie sur leur désir et en remplacement de l'évêque décédé Iakov. Or, si Prohor eut reconnu la juridiction du pape, il n'aurait pu nommer directement un métropolitain en Italie, et, d'autre part, la population gréco-albanaise si elle eut été uniate ne se serait pas adressée à un archevêque soumis au pape, mais aurait demandé un archevêque directement de Rome. Par conséquent, même si nous considérons les lettres de Prohor comme authentiques, elles ne peuvent prouver qu'il se considérait comme soumis à la juridiction du pape. Dans ces lettres pas un mot ne précise que Prohor a sacré Iakov et Paphnouti au nom du pape. Au contraire dans les deux lettres il parle comme un chef d'Eglise indépendant. Il a sacré Iakov et Paphnouti évêques des Grecs et des Albanais en Sicile, en Apulie et en d'autres contrées de l'Italie sur la décision de son synode.

De même aussi agissait l'archevêque Païssi, c. à. d. indépendamment de Rome. Il nomma en 1566 un nouveau métropolitain italien, l'évêque de Kortcha, Timothée, sans s'adresser au pape, et seulement en vertu de la décision de son synode. Ceci est dit en termes précis dans la bulle de nomination remise à Timothée. En outre, le métropolitain Timothée reçoit de l'archevêque Paissy (et non pas du pape) les pouvoirs de visitation des régions où se trouvent des orthodoxes, en qualité de pasteur de cette population et d'exarque de tout l'Occident. Dans la bulle, les ouailles de Timothée sont dites „orthodoxes"; il ne peut donc faire de doute que son métropolitain a été nommé par un chef ecclésiastique orthodoxe.

Mr. Péchayre cite un récit, dont le manuscrit se touve dans le monastère Vatoped du Mont Athos, où il est dit que la pape a „trompé les Bulgares orthodoxes et leur a donné pour patriarche Païssi", qui cependant fut envoyé en exil au Mont Athos. Ce document ne semble pas authentique. L'auteur du récit a mis à profit les bulles données à Timothée par l'archevêque Païssi. D'autre part le dénouement de ce récit a beaucoup d'analo-

gies avec la légende du dernier patriarche d'Ohrida Arsény. Une des absurdités du récit est que le patriarche de Constantinople y est représenté comme un persécuteur de l'„uniate" Païssi. Le patriarche Mitrophane s'était rendu déjà en 1560 comme métropolitain de Kessaria à Rome et y avait exprimé le désir de l'„union". Après avoir été chassé du trône patriarcal, Mitrophane pria le pape, qu'il considérait comme son chef, de l'aider à remonter sur ce trône occupé depuis sa destitution par Jérémie II.— La conduite des ainsi nommés „archevêques d'Ochrida" (à la fin du XVI et dans la première moitié du XVII siècle) n'était pas mue par des convictions religieuses, mais par des considérations d'ordre politique — afin de gagner les sympathies des Etats catholiques à la cause d'une guerre de libération.

Les communications de l'évêque catholique Peter Baktchich de 1640 relatives à une décadence spirituelle en Bulgarie ne doivent être considérées que comme une généralisation. Même dans cette sombre époque (le XVII siécle) il y a eu des foyers de lumière qui ont défendu le peuple bulgare contre les erreurs religieuses. C'est ainsi qu'il a pu conserver la foi orthodoxe et son sentiment national.

K. Mirtchev. Apport à la lecture du texte bulgare du „Tchetiriezitchnik" de Daniïl.

La grande importance du livre du pope Daniïl, valaque de Moshopole, (région de Kortcha), est depuis longtemps soulignée dans les ouvrages critiques des historiens et des linguistes. Ce livre a paru à la fin du XVIII siècle.

Important comme document historique dans lequel est affirmé sans équivoque l'existence de l'élément national bulgare en Macédoine, ce livre est précieux pour l'étude de la langue bulgare, car c'est, en réalité, le premier texte bulgare imprimé écrit dans le dialecte bulgare du sud—ouest. C' est pourquoi la didascalie de Daniïl occupe une des premières places quand il s'agit d'étudier les problèmes de la dialectologie macédonienne. Il suffit de faire remarquer que le slaviste russe A. M. Sélichtev, un des meilleurs connaisseurs des parlers macédoniens dans son ouvrage „Aperçus sur la dialectologie macédonienne (Kasan 1918)", quand il décrit les particularités phonétiques et morphologiques des parlers macédoniens prend toujours comme point de départ, comme base plus ancienne, des traits linguistiques que nous trouvons dans le livre du pope Daniïl. Ce livre a été reédité à plusieurs reprises à l'usage des spécialistes. Afin de supprimer les inconvénients et les incorrections des anciennes éditions, on décida en Bulgarie de donner une nouvelle édition de cet important texte bulgare. Mr. le professeur Pogorelov assuma cette tâche et en 1925, il publia dans le recueil de l'Académie Bulgare T. XVII, p. 1—48, la partie bulgare et grecque du vocabulaire. Malheureusement, l'édition de Pogorelov, elle non plus, n'est pas exempte de défauts. Le professeur Milétitch a fait ressortir un assez grand nombre d' inexactitudes dans la transcription. Cependant toutes les erreurs de la nouvella édition n'ont pas été relevées. Etant donné qu'on ne peut guère songer à faire paraitre une nouvelle édition du „Tchetiriezitchnik" en Bulgarie M-r Mirtchev, dans son étude, indique en 16 points d'autres erreurs qui si elles ne sont écartées, peuvent donner des notions inexactes sur le dialecte bulgare de la didascalie.

V. Béchevliev. Pliska sur les cartes géographiques du XVII et du XVIII siècle.

Jusqu'aujourd'hui on croyait que Pliska, la première capitale bulgare, n'existait plus sous le second royaume de Bulgarie. Cependant sur plusieurs des cartes géographiques du XVII et du XVIII siècle qui se trouvent dans l'institut géographique de l'Université de Sophia, Pliska est marquée et sa position est donnée avec une parfaite exactitude, ce qui démontre que les informations sur cette ville ne reposent pas sur des écrits, par ex. les chroniques bysantines, mais sur des observations de l'époque. Il avère donc que Pliska existait encore sous le second royaume de Bulgarie, et qu'elle a disparu probablement à l'époque turque.

(Dans le texte bulgare se trouvent énumérées les cartes en question).

N. P. Blagoev. Les coups d'Etat en Bulgarie dans la seconde moitié du VIII siècle.

Dans la seconde moitié du VIII siècle éclatèrent en Bulgarie plusieurs coups d'Etat dont les conséquences furent que la dynastie de Vokil ou Oukil fut massacrée, les princes Teletz, Toktou et Pogan tués, le prince Oumar détrôné après quarante jours de règne, les princes Sabin et Télérig forcés de renoncer au trône et d'émigrer à Byzance, tandis que le puissant et prospère Etat bulgare faillit être asservi par l'empereur de Bysance Constantin qui dans ce but entreprit huit expéditions contre les Bulgares.

Les historiens bulgares s'efforcent de découvrir les motifs de ces coups d'Etat et de définir leur caractère. Selon V. N. Zlatarsky, les motifs qui suscitèrent ces coups d'Etat ont pour origine la lutte entre les deux éléments fondamentaux, l'élément bulgare et l'élément slave, ou plus précisément la lutte entre le parti bulgare et le parti slave pour la suprématie politique dans l'Etat bulgare. Mr. Blagoev émet l'opinion que l'hypothèse du prof. Zlatarsky est inadmissible, car, la forme de gouvernement de l'Etat bulgare ayant été le monarchisme absolu, le peuple bulgare ne pouvait pas exercer des droits politiques, et encore moins les Slaves, qui au VIII siècle étaient considérés comme soumis par les Bulgares d'Asparouch et obligés à payer à ceux-ci un tribut et à leur prêter aide dans les expéditions militaires. Dans l'ancien Etat bulgare, seuls jouissaient de droits et de privilèges les chefs militaires et les dignitaires bulgares qui en cette qualité prenaient part dans le gouvernement de l'État bulgare.

Selon Mr. Blagoev, le motif des coups d'Etat surgis en Bulgarie dans la seconde moitié du VIII siècle, ce sont les défaites militaires subies par les Bulgares dans leur luttes avec les Bysantins. Se rappelant les glorieuses époques d'Asparouch et de Tervel, alors qu'ils avaient vaincu les Byzantins et leur avaient imposé des tributs, ils pensaient que la cause de leurs échecs au VIII siécle était l'incapacité de leurs souverains et c'est pourquoi ils les écartaient du pouvoir. Ceci est confirmé par le fait que les coups d'Etat cessèrent en Bulgarie après la mort de l'empereur de Bysance Constantin V Copronyme et après que le prince bulgare Kardam eut vaincu à deux reprises l'empereur Constantin VI.

Quand au caractère de ces coups d'Etat, on peut affirmer qu'il a été militaire car ils ont toujours été conçus et exécutés par l'armée bulgare.

D. P. Dimitrov. Le médaillon comme monument funéraire dans la vallée de la Strouma moyenne à l'époque romaine.

L'auteur étudie les monuments funéraires de la Strouma moyenne qui ont la forme d'un médaillon isolé (fig. 1—13). Cette forme originale de pierre funéraire a été très répandue dans les autres parties aussi de la Macédoine (fig. 15—18). Au contraire, en Thrace et en Mysie, le médaillon était très peu répandu. Jusqu'à présent on ne connaît qu'un seul exemplaire en Mysie, le médaillon d'Oescus (fig. 14). Par sa lourde construction, il appartient plutôt au groupe des médaillons funéraires des provinces septentrionales du Danube, la Panonie, Noricum, et la Dacie, tandis que les médaillons de la Macédoine se distinguent par la légerté de leurs formes.

Les découvertes en Macédoine démontrent que ce type de monument y a été longtemps conservé. Au IV siécle il est encore largement répandu.

P. D. Kroussev. Les origines da la Question Macédonienne en Bulgarie. Les comités de bienfaisance „L'Union"

Peu de temps après la conclusion du traité de San-Stéfano, beaucoup de pionniers pour l'indépendance de la Bulgarie qui jusqu'alors avaient travaillé à l'étranger (Luben Karavelov, Stéphan Stamboulov, etc.) se réunirent à Ternovo.

Au lendemain du congrès de Berlin la situation de la population bulgare en Macédoine devint alarmante. Il y naquit un mouvement révolutionnaire dont le métropolitain Natanaïl était l'âme. L'officier russe Kalinkov forma une bande révolutionnaire et fut bientôt prêt à passer la frontière. C'est alors que les pionniers réunis à Ternovo décidèrent d'organiser la lutte pour la libération des frères restés sous le joug turc. Le 29 août 1878, ils fondèrent à Ternovo le comité „L'Union" dont le but était „l'union de tous les Bulgares et l'amélioration de leur situation".

Un des secrétaires de ce comité fut Stéphane Stamboulov. L'activité du comité de Ternovo nous est révélée par ses 37 protocoles (du 29 août 1878 au 10 décembre de la même année). Dans l'espace de trois mois, 179 habitants de Ternovo devinrent membres du comité. Celui-ci s'occupa avant tout de fonder des comités dans les départements de la province de Ternovo et ensuite dans les autres provinces de l'Etat Bulgare. Dans ce but furent choisis des organisateurs qui parcoururent Plévène, Vratza, Berkovitza, Vidine, Sofia. Le comité de Ternovo entretenait des relations avec les pionniers de Sofia groupés autour de Natanaïl, et envoyaient des secours pécuniaires aux réfugiés macédoniens.

Quand éclate l'insurrection dans les régions de Kressna et de Razlog le comité envoie des armes et des volontaires et délégue un représentant dans le comité central du mouvement insurrectionnel. Ce représentant est Stéphane Stamboulov. Le 9 décembre il est déjà à Sophia. Le 10 du même mois il se rend avec l'évêque Natanaïl à Kustendil et Gorna-Djoumaïa où se trouve le commandement suprême des insurgés. Au printemps, Stamboulov entre avec une bande révolutionnaire en Macédoine. On ne sait sous les ordres de quel voïvode.

Après la répression de l'insurrection de Kressna, les comités continuèrent à exister en Bulgarie. A la séance d'ouverture de l'Assemblée Nationale Constituante (le 10 février 1879) assistèrent des représentants de la Thrace et de la Macédoine, mais ils furent admis seulement comme auditeurs. C'est pourquoi dans une école de Ternovo eut lieu un meeting de protestation, au cours duquel les représentants éliminés, ainsi que la plus grande partie des représentants de la Bulgarie, posèrent la question suivante: „Est-il possible d'ouvrir les débats relatifs à la constitution avant que soit examinée la question nationale?" Stéphane Stamboulov prit part dans cette action en qualité de représentant de la Macédoine. Un mémoire au sujet de la Macédoine et de la Thrace fut élaboré afin d'être remis aux grandes puissances. Cependant l'assemblée nationale ne voulut pas recevoir ce mémoire et le prince russe Dondoukov-Korsakov ne permit pas que cette question fut débattue.

Plusieurs des membres les plus en vue du comité „L'Union" devinrent par la suite des ministres et des hommes politiques bulgares de toute premier ordre. Aucun d'eux n'oublia la question macédonienne qui devait passer par les terribles épreuves de 1903, 1908, 1913, 1914, et qui, aujourd'hui encore, continue d'exister.

St. Tchilinguirov. Documents sur les éparchies de Skopié et de Nich.

Mr. Tchilinguirov publie des lettres officielles adressées de Vrania au métropolitain de Roustchouc, Grigori, au sujet des persécutions exercées contre les Bulgares sur l'instigation du métropolitain de Skopié et avec le concours de la propagande serbe.

Sont également publiées quelques lettres du métropolitain bulgare de Nich, Victor, adressées à l'exarque bulgare et au métropolitain de Roustchouc. En réponse aux reproches de l'exarque relatifs au contributions pécuniaires qu'il aurait dû verser, l'évêque se justifie en disant que son diocèse a refusé de payer ses impôts à l'Eglise par suite des intrigues des agents de Constantinople.

Résumés des Comptes rendus et Nouvelles littéraires.

St. Romansky. Lubomir Milétitch, l'homme, le savant le maître, l'homme social. Sofia 1940. Fascicule de l'Annuaire de l'Académie bulgare des Sciences. T. XX. Compte rendu de K. Mirtchev.

Mr. le profeseur Romansky fait ici un émouvant portrait du grand savant bulgare, feu le professeur Lubomir Millétitch. Il retrace son œuvre, longue d'un demi-siècle, comme savant et homme social, fait ressortir l'importance de ses ouvrages de dialectologie, et fait remarquer que ses recherche historiques démontrent que son intérêt de savant n'était pas limité aux seuls problèmes linguistiques.

Dans la vie sociale, L. Milétitch était mû par un ardent patriotisme. La Macédoine, son pays natal, lui était particulièrement chère. Il a lutté jusqu'à son dernier souffle pour sa libération.

Prof. O. Lototzki. L'Autocéphalie. T. II. Aperçu sur l'histoire des Eglises autocéphales (en langue ukrainienne). Varsovie 1938. Compte rendu d' Iv. S.

Cet ouvrage a été édité par l'Institut scientifique ukrainien de Varsovie. L'auteur y expose l'organisation des différentes Eglises indépendantes dans leur évolution historique. Il donne entre autre un large aperçu historique sur l'Eglise bulgare, et en parle avant d'étudier les autres Eglises slaves parce qu'elle a été fondée la première. Il place très haut l'Eglise bulgare comme le berceau de la culture slave fondée par les disciples des frères Cyrille et Méthode — saint Clément et saint Naoum. Les Bulgares ont été les premiers parmi les Slaves à créer leur propre littérature qui devint la base de toutes les littératures slaves.

Dimiter Iotzov. La Russie et la Bulgarie. (Hier, aujourd' hui et demain). Etudes diplomatiques. Sofia 1940. Compte rendu d' Iv. S.

L'auteur explique d'abord au lecteur la Russie moderne qui aujourd' hui encore „poursuit le processus historique de la Russie antique". Mais sa politique est maintenant une politique réaliste.

Dans un chapitre spécial, Mr. Iotzov parle de la rivalité entre la Russie et l'Autriche qui a amené la guerre serbo-bulgare sur l'instigation de l'Autriche, et également la guerre mondiale dont le prétexte fut le meurtre du prince héritier à Saraévo. Mr. Iotzov retrace dans son étude les pourparlers entre l'Allemagne et la Russie pour écarter la guerre, pourparlers qui malheu- reusement ne furent pas couronnés de succès.

Mr. Iotzov rappelle, d'autre part, les motifs qui poussèrent la Bulgarie à entrer dans la guerre mondiale: la volonté de libérer la Macédoine du joug serbe et du joug grec.

P. Dinekov. Les écrivains de Sophia au XVI siècle. Le pope Peyo. Sofia 1940. Compte rendu d' Iv. S.

Mr. Dinekov nous donne dans son ouvrage une étude détaillée sur l'œuvre littéraire d'un des écrivains les plus remarquables du XVI siècle le pope Peyo. En se basant sur les informations qu'on trouve dans les œuvres du pope Peyo, Mr. Dinekov s'est efforcé d'évoquer cette forte personnalité. Le pope Peyo était un prêtre influent de Sofia qui était en relations avec les autorités turques et qui fit tout son possible pour les amener à relâcher son disciple saint Gueorgui de Kratovo.

On connaît deux œuvres du pope Peyo: la Vie et l'Office du martyr de Sofia saint Guéorgui le Nouveau († 1515). Mr. Dinekov étudie toutes les copies connues de ces œuvres et publie une nouvelle copie conservée dans la Bibliothèque Nationale de Sofia.

Le pope Peyo prolonge dans ces œuvre les traditions litéraires du patriarche Ephtimi.

G. D. Guelebov. Les sources osmanli-turques pour l'histoire de la Bulgarie. Premier fascicule. Quelques vieux documents osmanli-turcs relatifs aux „Voïnigani". Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté d'Histoire et de Philologie. A. XXXIV., 2, Sofia 1938, 69 p. Compte rendu de N. P. Blagoev.

L'étude de Mr. Guelebov est divisée en quatres parties: une introduction, un coup d'œil général sur les vieux documents osmanli-turcs, et un aperçu sur l'institutiou des „Voïgani" dans l'empire ottoman et les documents y relatifs.

Selon Mr. Guelebov, l'institution des „Voïnigani" dans l'empire ottoman aurait été fondée sous le sultan Mourad I (1359—1389). Un certain nombre de Bulgares surnommés „Voinigani" étaient recrutés chaque année pour servir dans les écuries de l'armée et du sultan. En retour, ils avaient le droit de posséder des biens immobiliers, les „bachtini", pour lesquels ils ne payaient pas d'impots, et ils jouissaient, en outre, de divers privilèges. Mr. Blagoev appuie son opinion sur les écrits du vieux historien turc Hodja Sadétine et sur des documents turcs du XVII siècle qui se trouvent dans les régistres des cadis de Sofia.

Au contraire, selon Mr. Blagoev, l'institution des „Voïnigani" aurait été fondée ou apportée en Mysie par les Bulgares d'Asparouh à la fin du VII siècle et de là se serait répandue chez tous les Slaves du Sud. Les mots „voïnik" et „bachtina" (anciennement: bien immobilier de soldat) sont des mots bulgares. „Bachtina" se rencontre dans une bulle de 1300 du roi Miloutine, et dans la code de Douchan. Ce mot est conservé aujourd'hui avec ce sens dans les langues serbe et croate. Les premières informations sur l'institution des „Voïnigani" en Bulgarie se trouvent chez les chroniqueurs bysantins Ivan Skilitza et Gueorgui Kedrine. Les Turcs n'auraient donc fait qui conserver l'institution des soldats bulgares qui existait en Bulgarie jusqu'à son asservissement; ces soldats auraient servi d'abord dans les rangs, ensuite dans le train des équipages, et enfin dans les écuries du sultan.

Veltcho Veltchev. Constantin-Cyrille et Méthode dans la littérature vieux-bulgare. Le premier royaume de Bulgarie. Sofia 1939. Compte rendu de D. Ivanov.

Le jeune évrivain V. Veltchev a étudié beaucoup d'ouvrages avant d'entreprendre la tâche qu'il s'est proposée: retracer l'œuvre et la vie des frères Cyrille et Méthode telles qu'elles se reflètent dans les ouvrages vieux-bulgare du IX au XVIII siècle.

Dans cette première partie, l'auteur analyse les œuvres de la première période de la littérature vieux-bulgare, notamment celles de saint Clément d'Ochrida, de l'évêque Constantin, de Ioan Exarque et de Tchernorisetz Hrabri. Il s'efforce de saisir l'esprit de ces œuvres et de jeter une nouvelle lumière sur les faits. Il tâche de résoudre la question relative à l'auteur des Vies de Cyrille et de Méthode et de leurs apologies. Selon lui leur auteur serait saint Clément d'Ochrida.

Ion I. Russo. Macedonica (osservazioni sulla lingua e l'etnografia degli antichi Macedoni). Ephemeris Dacoromana, VII. Compte rendu de D. V.

L'auteur donne une liste complète des noms propres macédoniens qu'on rencontre dans les auteurs anciens et les inscriptions grecques. Il analyse en détail ces vestiges linguistiques et arrive à la conclusion que les Macédoniens étaient un peuple distinct, ayant une langue distincte, non grecque.

Par là est réfutée la théorie de Hatzidakis et Hoffman selon laquelle ces Macédoniens auraient été des Grecs.

Georges Nouridjian. Les amis de la Bulgarie. Sofia 1938. Compte rendu de K. Mladenov.

L'auteur parle dans son livre de douze personnes de nationalités différentes. Il considère comme ayant rendu de grands services à la Bulgarie tous les étrangers qui ont contribué à faire connaître à leur peuple le peuple bulgare. Il parle entre autre des professeurs L. Salvini, Arg. Korakas, Pata, V. Eftimiou, Weigand, Leskin, K. Iretchek etc. Il a malheureusement omis de citer de grands amis des Bulgares, tels que Vénélin, Victor Grigorovitch. Louis Léger, etc.

Mazedonien. Leben und Gestalt einer Landschaft, Herausgegeben von Herbert Oertel. 240 pages, 119 illustrations. Wiking Verlag, Berlin 1940. C.-r. de D. Iaranov.

C'est un guide copieusement illustré et concernant non seulement la Macédoine, mais aussi toute la région qui se trouve au nord jusqu'à l'ancienne frontière entre la Serbie et la Turquie. Le professeur Gesseman a écrit une brève introduction historique dans laquelle il n'oublie pas de signaler le fait que le centre de l'État bulgare au X-ème et au XI-ème siècle a été en Macédoine, mais il préfère souligner surtout la courte domination serbe au cours de XIII-ème et du XIV-ème siècle. Beaucoup d'autres articles touchent diverses questions éclaircies toujours du point de vue serbe, ce qui est facile à expliquer étant donné que le livre a été publié pour les besoins de l'agence officielle jougoslave „Poutnik".

Вести отъ института

Кратко изложение по македонския въпросъ[1]

Дълго време Балканскиятъ полуостровъ се считаше за барутенъ погребъ, който застрашаваше постоянно мира въ Европа. Това състояние сжществуваше наистина и се дължеше на българския въпросъ. Въ латентно състояние той сжществуваше отдавна, стана обаче много остъръ къмъ срѣдата на миналия вѣкъ и биде разрешенъ съ Санъ-Стефанския договоръ отъ 1878 год. Новооснованата по тоя договоръ българска държава обхващаше, съ малки изключения, почти всички български земи, населявани отъ вѣкове съ българи. Това разрешение на въпроса обаче не се хареса на английскитѣ политици и тѣ използуваха събрания въ сжщата година конгресъ въ Берлинъ, за да унищожатъ Санъ-Стефанска България. Едни дѣлове отъ българската земя бѣха отстжпени на Румъния и Сърбия, а цѣла Македония и други български земи бѣха оставени подъ турско робство. Така се роди македонскиятъ въпросъ като часть отъ българския въпросъ. Тоя македонски въпросъ игра най-важна роля при всички войни на Балканския полуостровъ. Той сигурно ще играе особена роля и при днешнитѣ обстоятелства. Нека се надѣваме, че най-после тоя въпросъ ще бжде разрешенъ правилно, за да настжпи дълготраенъ миръ на Балканския полуостровъ. Днешното положение на Македония не може да трае още дълго време. Македония не трѣбва да се дава и въ бждеще като примѣръ за нетърпимо положение. Не бѣ ли сравнено непоносимото положение на границитѣ на Германия въ края на августъ 1939 г. отъ Водача на германския народъ съ положението въ Македония?

Едно окончателно и справедливо разрешение на Македонския въпросъ е абсолютно необходимо при днешното положение и затова Македонскиятъ научен институтъ си позволява да даде нѣкои освѣтления по тоя въпросъ.

Македония представя една ясно обособена географска единица въ срѣдата на Балканския полуостровъ. Тя обхваща порѣчията на рѣкитѣ Мѣста, Струма, Вардаръ и Бистрица, както и горното течение на Черни-Дринъ съ Охридското езеро. Цѣлата страна обхваща около 65,000 кв. клм.

[1] Това изложение бѣ изпратено на мѣродавнитѣ фактори въ Германия, Италия и Съветския Съюзъ, напечатано на съответнитѣ езици и приподписано отъ всички членове на Управителния съветъ на Македонския научен институтъ.

Букурещкиятъ договоръ отъ 1913 г., съ който се завърши злополучната за българския народъ балканска война, разкжса това географско единство, като остави 32,000 кв. клм. подъ гръцка власть, 26,000 кв. клм. подъ сръбска власть, а позволи да се присъедини къмъ майката-отечество България само 7,000 кв. клм.

Македония е коренна българска земя. Тя е била населена отъ край време съ българско население съ високо национално самосъзнание. Още отъ стари времена тя стана огнище на българска просвѣта и култура. Солунъ е родното мѣсто на светитѣ братя Кирилъ и Методий, създатели на българската азбука. Тя подпомогна разцвѣта на българската писменость, която спои въ едно цѣлия български народъ и му даде възможность да образува мощна българска държава. Великото дѣло на Кирила и Методия озари съ духовна свѣтлина и другитѣ славянски народи. Охридъ е градъ на българския първоучитель свети Климентъ. Охридъ е билъ столица на българския царь Самуилъ и седалище на български патриарси и архиепископи.

По-късно, следъ многовѣковно турско робство, ние виждаме, че въ срѣдата на 18 вѣкъ възраждането на българскии народъ започва пакъ въ Македония. Паисий, който написа първата българска история, се е родилъ въ 1720 г. въ малкия македонски градъ Банско, а историята си е написалъ въ 1762 г. въ единъ български манастиръ въ Атонъ. Българинътъ отъ Македония Йоакимъ Кърчовски отъ Кичево написа и напечати въ 1814 год. първитѣ книги на разговоренъ български езикъ. Единъ отъ първитѣ български писатели — Кирилъ Пейчиновичъ — е роденъ сжщо въ Македония, въ градъ Тетово. Въ Македония, въ нейния главенъ градъ Солунъ, въ 1839 г. бѣ открита първата българска печатница отъ архимандритъ Теодосий отъ гр Дойранъ. Братята Миладинови отъ градъ Струга въ Западна Македония сж първитѣ български фолклористи. Българитѣ отъ голѣмия македонски градъ Скопие поискаха преди всички други българи, въ 1828 г., отъ цариградския патриархъ българинъ за владика. Най-после започнатата въ Македония и подетата отъ цѣлия български народъ църковна борба бѣ увѣнчана въ 1870 г. съ успѣхъ, съ създаването на самостойна българска църква, която имаше цѣла Македония подъ своя юрисдикция.

Църковната борба, завършена единъ пжть съ успѣхъ, започна борбата за политическа свобода, водена отъ страна на всички българи, не помалко и отъ тия отъ Македония. Въ 1876 г. избухна голѣмо възстание. То привлѣче вниманието на тогавашнитѣ велики сили, които свикаха още сжщата година по тоя случай посланишка конференция въ Цариградъ. Споредъ решението на тая конференция, населенитѣ съ българи земи е трѣбвало да образуватъ две автономни области — източна и западна — съ мѣстно самоуправление. Западната область съ столица София е включвала и цѣла Македония. При разграничаването на тия две области, членоветѣ на конференцията въ Цариградъ сж имали подъ ржка даннитѣ върху етнографията на Балканския полуостровъ отъ австрийския консулъ Ханъ, нѣмския ученъ Гризебахъ, известнитѣ английски пжтешественички Макензи и Ирби, знаменития руски филологъ Викторъ Григоровичъ, рускитѣ историци Хилфердингъ и Голубински, сръбския археологъ Верковичъ и много други

безпристрастни и добри познавачи на Балканския полуостровъ. Решенията на конференцията обаче не сж били възприети отъ турското правителство. Това докара до обтѣгане на отношенията между Турция и Русия и до руско-турската война отъ 1877 г., приключена съ Санъ-Стефанския договоръ. Той постави началото на третото българско царство съ граници, които обхващатъ и цѣла Македония. Но, както се спомена още въ началото, това единствено най-добро разрешение на българския въпросъ бѣ анулирано още сжщата година, по който начинъ се яви македонскиятъ въпросъ, постоянна заплаха за мира на Балканския полуостровъ.

Въ Македония, въ границитѣ на турската държава, живѣеха въ края на миналия вѣкъ и до 1912 г. 2,250,000 души, отъ които 1,200,000 българи, 500,000 турци, 230,000 гърци, 130,000 албанци, 80,000 куцовласи и 120,000 разни други. Българитѣ, които представяха абсолютното мнозинство, се радваха на културна свобода и имаха 1,099 училища, отъ които 10 гимназии съ общо 64,368 ученици и 1800 учители, 1,100 черкви съ 1,120 свещеници и 7 митрополити. И въ стопанско отношение българитѣ въ Македония бѣха много по-добре, отколкото сега, между другото защото Македония можеше да се развива като стопанско цѣло.

И все пакъ българитѣ въ Македония оставаха недоволни, защото нѣмаха политически права. И тѣ скоро започнаха да мечтаятъ за пълна свобода. Известното Илинденско възстание отъ 1903 год., което избухна въ цѣла Македония, но засегна особено силно Западна Македония, ще остане като нѣщо необикновено въ историята на човѣчеството по своята смѣлость и себеотрицание и като конкретенъ изразъ на високото национално самосъзнание на българския народъ, останалъ следъ 1878 год. подъ турско робство. Възстанието залѣ въ кръвь и обърна на пепелище голѣма часть отъ македонската земя, но то привлѣче отново вниманието на правителствата на тогавашнитѣ велики сили. Тѣхнитѣ усилия да се дадатъ известни права на българитѣ въ Македония бѣха парирани отъ младотурската революция въ 1908 г. Македонскиятъ въпросъ остана неразрешенъ. Поради това въ 1912 г. избухна балканската война и всички помислиха, че тоя въпросъ ще бжде разрешенъ единъ пжть за винаги, още повече че сръбското правителство бѣше признало предварително почти цѣла Македония за безспорно българска земя, съ изключение на една малка часть, за която трѣбваше да се реши по арбитражъ дали да се даде на Сърбия или на България. Въпрѣки това въ края на Балканската война Македония преживѣ най-голѣмото нещастие отъ всички времена: само една десета часть бѣ присъединѣна къмъ България, а останалитѣ деветь десети бѣха присъединени къмъ Сърбия и Гърция. Българитѣ въ тая нещастна страна отъ едно робство попаднаха подъ други две робства, като загубиха и културната си свобода, а освенъ това бѣха разорени стопански поради фантастично прокаранитѣ граници.

Българскиятъ народъ не можеше да търпи дълго това невъзможно положение. И въ 1915 г. България рискува за трети пжть своето сжществуване, като се намѣси въ свѣтовната война на страната на централнитѣ сили. Българското оржжие извоюва, наистина, свободата на Македония, но, за съжаление, за много кратко време. Въпрѣки 14-тѣ точки на Уилсонъ, Ньой-

скиятъ договоръ потвърди отново подѣлбата на Македония между Сърбия и Гърция. При това положение и при тогавашнитѣ трагични обстоятелства македонскитѣ българи — бѣжанци отъ поробена Македония се събраха на многолюдно събрание въ София и едногласно приеха резолюция за

недѣлимость на Македония и присъединяването ѝ къмъ България.

И до днесъ съкровеното желание на македонскитѣ българи е тѣхната родина да бжде освободена отъ чуждо робство и да се присъедини въ нейнитѣ географски граници къмъ майката-отечество — България.

Днесъ, когато е прогласенъ високо принципътъ на новъ редъ на правда и свобода въ Европа и премахване на сторенитѣ неправди отъ парижкитѣ договори, Македонскиятъ научнъ институтъ и македонскитѣ българи вѣрватъ дълбоко, че най-после тѣхното справедливо желание ще бжде удовлетворено,

Македонски научнъ институтъ

Проф. Хансъ Кохъ — почетенъ членъ на Македонския научнъ институтъ

На 15 т. м. Македонскиятъ научнъ институтъ имà тържествено събрание, на което професоръ Хансъ Кохъ, директоръ на германския научнъ институтъ въ София, бѣ провъзгласенъ за почетенъ членъ на Македонския научнъ институтъ. На събранието присжтствува проф. Кохъ, когото председателтъ на Македонския научнъ институтъ г. Н. Стояновъ приветствува съ следната речь:

Многоуважаеми Господинъ Професоръ Хансъ Кохъ,

Освободителнитѣ войни отъ 1912—1913 и 1915—1918 години, както и дългитѣ революционни борби противъ турското и следъ това противъ сръбското и гръцко робство не можаха да постигнатъ свободата на Македония. Следъ Букурещкия договоръ дойде Ньойскиятъ договоръ. Озарена за твърде кратко време отъ лжчитѣ на свободата, нашата родина Македония, коренно българска земя, която даде на българкия народъ св. св. Кирила и Методия, св. Климента Охридски и царь Самуила, а по-късно, презъ епохата на възраждането, отца Паисия, братя Миладинови и много други възрожденци, попадна подъ още по-тежко сръбско и гръцко потисничество.

При тия обстоятества българскитѣ учени, писатели и художници отъ македонски произходъ основаха презъ 1923 година Македонския научнъ институтъ. Най-добритѣ синове на Македония обединиха своитѣ усилия, за да защитятъ свещенитѣ културни и политически права на македонскитѣ българи, възъ основа на историческата правда, на етнографията и на справедливостьта.

Изнасяйки чрезъ своитѣ издания правдиво, строго научно и докумен-

тирано миналото и сегашно положение на Македония, Македонскиятъ научен институтъ изпълнява най-добросъвѣстно своята задача — да освѣтлява по строго научен пжть истинското положение въ Македония и да опровергава всички тенденциозни теории, които се стремятъ да замъглятъ истинското положение въ миналото и понастоящемъ въ Македония.

Отъ начало и до край Македонскиятъ научен институтъ е билъ подпомаганъ драговолно въ тия свои благородни усилия и отъ мнозина видни и авторитетни чуждестранни учени съ тѣхни приноси въ страницитѣ на списанието ни „Македонски Прегледъ“ и въ страницитѣ на чужди научни списания или съ тѣхни обемисти научни трудове, издавани отъ Македонския научен институтъ или вънъ отъ него.

Македонскиятъ научен институтъ винаги е ценилъ високо заслугитѣ на всички външни учени, които, ржководени отъ историческата истина, отъ чувството на човѣшка правда и християнско състрадание, сж се изказвали добросъвѣстно и безпристрастно за истинското положение на Македония и за неотемлимитѣ права на македонскитѣ българи. Тия високоблагородни учени Македонскиятъ каученъ институтъ има щастието да ги брои въ своята срѣда, като негови почетни членове.

Вие, Господинъ Професоре, доблестенъ синъ на прославения съ наука и култура великъ германски народъ, титуляръ на катедра по история на източноевропейскитѣ народи при прочутия Виенски университетъ, основатель и пръвъ директоръ на Германския научен институтъ въ София, виденъ германски ученъ, не веднажъ сте освѣтлявали и защищавали правата кауза на българския народъ.

Македонскиятъ научен институтъ и всички македонски българи, подпомогнати отъ приятелитѣ на българския народъ, истински защитници на истината и на правдата и уповавайки се на прогласения отъ Водача на велика Германия принципъ на новъ редъ въ Европа на правда и свобода, непоколебимо вѣрваме, че нашата изстрадала родина Македония ще бжде освободена отъ чуждо иго и съединена съ свободната часть на българското отечество, за да може цѣлокупниятъ български народъ, свободенъ и обединенъ, да се предаде на спокойна творческа стопанска и културна работа.

Управителниятъ съветъ на Македонския научен институтъ, ценейки високо, Многоуважаеми Господинъ Професоре, Вашитѣ познания и проучвания на историята на южнитѣ славянски народи, проявени и въ Вашата академична речь при тържественото откриване на 17 октомврий т. г. на Германския научен институтъ въ София, ценейки високо и Вашитѣ симпатии къмъ българския народъ и по-специално къмъ македонскитѣ българи, които съ нетърпение очакватъ своята близка свобода, въ заседанието си на 4 ноемврий т. г. изпълни единъ свой приятенъ дългъ на благодарность и на признателность, като реши единодушно да Ви прогласи за почетенъ членъ на Македонския научен институтъ.

Азъ съмъ щастливъ да Ви съобща, предъ днешното тържествено събрание на Македонския научен институтъ, това решение на Управителния съветъ на Института и да Ви помоля да приемете почетното членство

при Македонския научен институтъ, както и художествено изработения почетенъ дипломъ.

Съ чувство на дълбока къмъ Васъ почитъ, пожелавамъ Ви, Господинъ Професоре, отъ мое име и отъ името на Македонския научен институтъ здраве и бодрость, за да продължите все тъй успѣшно Вашата научна дейность за слава на Вашето велико Отечество и за още по-голѣмо засилване културнитѣ и приятелски връзки между нашитѣ два свързани съ братство по оржжие народи — германския и българския.

На речьта на г. Стояновъ отговори г. проф. Хансъ Кохъ съ следната речь :

Господа,

Благодаря Ви за високото отличие, съ което ме удостоявате чрезъ провъзгласяването ми за почетенъ членъ на Вашия научен институтъ.

Изследването на страната и славната история на Македония за менъ, като германски професоръ и човѣкъ на науката, не е въпросъ на политика, а въпросъ на истината. Като най-новъ почетенъ членъ на Вашия научен институтъ, съ удоволствие приемамъ задължението: да служа на истината и по отношение изследването на Македония.

Поради този стремежъ къмъ истината азъ желая да се уча при Васъ. Азъ се радвамъ на научнитѣ познания, които ще добия чрезъ по-интимно занимание съ Вашитѣ въпроси.

Така азъ се надѣвамъ скоро да бжда въ състояние да предамъ чрезъ слово и печатъ наученото въ миренъ трудъ. Азъ съмъ убеденъ, че по този начинъ служа най-добре, както на моя собственъ, на германския народъ, така и на българитѣ.

Господа, азъ поемамъ подадената ми ржка къмъ общъ пжть чрезъ българската наука.

Да живѣе България !

Печатна грѣшка. На стр. 51 сл. да се чете Н. П. Благоевъ вмѣсто К. П. Благоевъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1941

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1941

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Хансъ Кохъ, Охридъ и Византия въ борбата за покръстването на Киевска Русия 1

Дим. Ярановъ, Мѣстото на Македония 22

Кир. Мирчевъ, Гръцко-български разговорници и речници презъ XIX в. и тѣхното значение за проучванията на бълг. езикъ 34

† Д-ръ Вл. Руменовъ, Българитѣ подъ гръцка власть 55

Рецензии и книжовни вести

Проф. д-ръ В. Н. Златарски, История на бълг. държава презъ срѣдсрѣднитѣ вѣкове, томъ III. Второ бълг. царство, България при Асеневци. София 1940. — Рец. Ив. С. 95

Генералъ о. з. Ив. Фичевъ, Балканската война 1912—1913 год. — Рец. Ив. С. 107

Етнологија. Часопис Етнолошког друштва у Скопљу. Год. I, св. 1, 2 и 3. — Рец. Хр. Вакарелски 112

Ан. Разбойниковъ, Обезбългаряването на Западна Тракия, 1919-1924. София 1940. — Рец. Д. Ярановъ 116

Ernesto Corsi, La Macedonia e la questione macedone, сп. „Geopolitica", год. II, бр. 11. — Рец. Д. Ярановъ 118

Ilie Bărbulescu, Die paläographischen und ortographischen Einflüsse des Westzyrillischen auf das Ostzyrillische bei den Rumänen. Südostforschungen, V, 1. — Рец. К. Мирчевъ 119

Јован М. Јовановић, Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења. Бѣлградъ 1939. — Рец. Д. Ярановъ 122

Alfred Philippson, Das Byzantinische Reich als geographische Erscheinung. Leiden 1939. — Рец. Д. Ярановъ 126

Френско резюме 129

Дипломъ на проф. Х. Кохъ, почетенъ членъ на Македон. научен институтъ 135

TABLE DES MATIÈRES

Page

Hans Koch, Ochrida et Byzance dans la lutte pour la conversion au christianisme de la Russie de Kiev 1
D. Jaranov, La situation de la Macédoine au point de vue éthniqne. 22
K. Mirtchev, Manuels de conversation et dictionnaires gréc-bulgares au XIX siècle. Leur importance pour l'étude de la langue bulgare. 34
† D-r V. Roumenov, Les Bulgares dans la Macédoine sous domination grecque. 55

Comptes rendus

D-r V. N. Zlatarski, Histoire de l'Etat bulgare au moyen âge. T. III. Sofia 1940. — C. r. d'Iv. S. 95
General I. Fitchev, La guerre balkanique. Sofia 1940. — C. r. d'Iv. S. 107
Ethnologia. Tchassopis Ethnolochkog drujtva u Skoplju. Année 1, 2 u 3. — C. r. de Chr. Vakarelski 112
An. Razboinikov. La débulgarisation de la Thrace Occidentale. Sofia 1940. — C. r. de D. Jaranov 116
Ernesto Corsi, La Macedonia e la questione macedone. Geopolltica. A. I. № 11. — C. r. de D. Jaranov 118
Ilie Bărbulescu, Die paläographischen und orthographischen Einflüsse des Westzyrillischen auf das Ostzyrillische bei dem Rumänen. Südostforschungen, V. — C. r. de K. Mirtschev 119
Jovan Jovanovitch, La Serbie du Sud de la fin du XVIII siècle jusqu'à la libération. Belgrade 1939 — C. r. de D. Jaranov 122
Alfred Philippson, Das Byzantinische Reich als geographische Erscheinung. Leiden 1939. — C. r. de D. Jaranov 126

Communications des articles de la Revue en français 129
Diplôme de prof. H. Koch, membre honoraire de l'Institut scientifique macédonien 135

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНАТА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ОХРИДЪ И ВИЗАНТИЯ ВЪ БОРБАТА ЗА ПОКРЪСТВАНЕТО НА КИЕВСКА РУСИЯ[1]

Отъ Хансъ Кохъ.

1.

Следъ основаването на първата българска държава въ Добруджа къмъ края на седмото столѣтие, навѣрно следъ като сж се изредили вече шесть поколѣния, въ Североизточна Европа започва да се образува една нова славянска държава. Киевъ е огнището на новата държава и нейното развитие е свързано съ две исторически събития.

1. Натискътъ на азиатскитѣ степни народи отъ изтокъ става причина за погрома на хазарската държава на р. Волга и поставя завоевателитѣ въ фронтъ срещу източнитѣ славяни на р. Днепъръ. Тѣхното държавно и военно устройство се превръща сега въ повеля за самосъхранение.

2. Откриването на търговския пжть отъ Източно до Черно море, до течението на Днепъръ, дава на новата държава стопанска и политическа опора и предначертава пжтя на нейното естествено разпростиране (жизненото пространство), обаче наредъ съ това поставя на дневенъ редъ въпроса за отношенията съ съседитѣ. За съседитѣ се държи

[1] Сказка държана по покана на Софийския университетъ „Св. Климентъ Охридски“ на 17 май 1940 г. отъ д-ръ д-ръ Кохъ, професоръ въ Виенския университетъ, по настоящемъ директоръ на Германския научен институтъ въ София. Сказката е написана възъ основа на една по-отдавнашна статия: Hans Koch, Byzanz, Ochrid und Kiev 987—1037, въ сп. Kyrios (Königsberg Pr. — Berlin), 1938, стр. 253—292. Къмъ споменатата въ нея по възможность пълна библиография трѣбва да се прибавятъ излѣзлитѣ напоследъкъ две проучвания: Попруженко М. Г., България и Киевска Русь, сп. „Родина“, год. I, 1939 г., кн. 3, стр. 25—31 и V. Laurent, Aux origines de l'Eglise russe. L'établissement de la hiérarchie byzantine, въ Echos d'Orient (Букурещъ), юлий—декемврий 1939 г., т. 38, стр. 279—295.

смѣтка не само при обмѣна на стопански блага (медъ, восъкъ, кожи срещу подправки, платове и оржжия), но сжщо и при опредѣлянето на становището къмъ голѣмитѣ духовно-религиозни излжчвания, които проникватъ въ младата киевска държава отъ всички съседни страни.

Наистина, ориентировката на киевската държава къмъ исляма, което известно време лежи въ кржга на възможноститѣ, се изпреварва отъ противодействието на византийцитѣ срещу арабската мисионерска пропаганда и отъ разгромяването на съседната хазарска държава. Възъ развалинитѣ на хазарската държава изчезватъ последнитѣ изгледи на еврейството да създаде и у славянитѣ една диаспора, подобна на онази, която тѣ успѣватъ да създадатъ на хазаритѣ.

Обаче толкова по-наложителна става необходимостьта отъ едно разяснение на християнството, което нахлува въ киевското царство по единъ широкъ фронтъ, презъ всички граници и по протежението на всички рѣки, и изправя новата държава предъ разрешаването на една двойна проблема.

1. Вжтрешнополитическа проблема. Въ страната изниква една християнска диаспора. Християнски търговци се заселватъ въ Киевъ, а така сжщо и по брѣга на Черно море и въ областьта на Азовъ Тмутараканъ. Тази диаспора има не само собствена църковна и обредна свобода, но успѣва да си извоюва и политически форми и става политическа партия. При сключването на договори съ Византия въ 945 г. тази партия трѣбва да се взима подъ съображение. Дори нѣщо повече — тя дава клетва за договоритѣ въ собствената си църква!

Политическата партия на търговцитѣ се засилва отъ християнството на отдѣлнитѣ гарнизони. Въ граничния градъ Переяславъ сжществува въ 9. вѣкъ християнски гарнизонъ, а въ граничната область на Черно море има още въ 8. вѣкъ може би една дузина християнски епископства съ многобройни войнишки общини отъ всички нации.

2. Външнополитическа проблема. Християнството не е само религия на прииждащитѣ чужденци, но сжщо и тѣхна мисия. Едновременно съ борбата за пазаритѣ на образуващето се югоизточно славянско царство на р. Днепъръ, започва и борба за неговата душа. Както вжтрешнополитическитѣ те-

чения, тъй и външнополитическитѣ партньори, следвайки духа на времето и въ служба на пропагандни мисионерски центрове извънъ киевското царство, напиратъ за едно по-голѣмо влияние и за открито изявяване на становището къмъ тѣхъ. Известно време това становище може да се взима все още безъ изключение по желанието или личната вѣра на управляващия викингъ: следъ нормандската княжеска двойка Игоръ и Олга (+ 969), [които се отнасятъ благосклонно къмъ християнството, идва славянско-езическата реакция на Светослава. Той обаче отъ своя страна преминава презъ редица вѫтрешни преображения и въ края на живота си се доближава до християнството дотолкова, доколкото изисква това външната политика. Върху монетитѣ, опредѣлени за християнска България, езическиятъ завоеватель Светославъ поставя наредъ съ своя собственъ образъ и християнски символи.

Но подъ владичеството на Владимира, презъ втората половина на 10. столѣтие, християнскиятъ проблемъ става за киевската държава толкова парливъ, че продължаването на досегашната неутрална политика изглежда вече невъзможно: киевското царство отъ 10. вѣкъ не е уединената московска държава на по-къснитѣ времена, а мощниятъ сухоземенъ мостъ между Европа и Азия, която тогава още не е била запрещена отъ турскитѣ завоевания. Така се насочватъ отъ всички посоки—отъ северъ къмъ югъ търговскитѣ пѫтища на викингитѣ къмъ предния Ориентъ; отъ западъ къмъ истокъ нѣмскитѣ и италиянски търговски кораби къмъ брѣговетѣ на Черно море — мисионеритѣ и политическитѣ предложения за съюзи къмъ сърдцето на младата държава.

При това активно християнско съседство и тази всестранна пропаганда за нормандина Валдемаръ-Владимиръ е невъзможно да образува една езическа енклава. Неговитѣ прародители Игоръ и Олга, дори Светославъ, сѫ били още въ състояние да направятъ религията и културата на своята държава зависими отъ собствената си воля, Владимиръ обаче трѣбва вече да преклони своята собствена воля предъ налагащата се необходимость за държавното благоденствие, а то го принуждава къмъ християнска политика. За него остава отворенъ само още единъ въпросъ, а именно — съ помощьта на какви срѣдства би могла да се осѫществи най-лесно... и най-успѣшно тази политика?

2.

Историческиятъ моментъ, въ който на Владимира предстои да вземе своитѣ решения, бива означаванъ обикновено дотолкова като обратъ, доколкото Киевска Русия (а заедно съ нея и цѣлокупното източно славянство) е трѣбвало да избира между Истокъ и Западъ и е спрѣла своя изборъ на Истока.

Тази преценка, колкото и да е вѣрна, се нуждае отъ двойна поправка: първо, тя е поставена „ex post", т. е. тя рисува нѣщата като едно развитие между величини, които едва по-късно сж се проявили като такива, докато презъ времето на Владимира тѣ не сж могли да бждатъ преценени въ тѣхната културно-политическа зависимость, а може би и да не сж сжществували. Второ, тя е много обща. За търсещия едно разрешение нормандски князъ изборътъ е стоялъ много по-конкретно, макаръ да е билъ твърде неясенъ. Той е трѣбвало да избира не между две, а между много и то разнообразни величини отъ различна духовна стойность и многообразенъ политически обликъ. За това свидетелствува сжщо и Несторовата хроника, която разказва въ своята известна легенда, че преди да вземе своето крайно решение за въвеждането на християнството, Владимиръ свикалъ още веднажъ за единъ по-тѣсенъ изборъ представителитѣ на различнитѣ вѣроизповѣдания — на еврейството, на исляма, на дветѣ християнски църкви и на езичеството.

Хиляда години по-късно най-значителниятъ руски църковенъ историкъ проф. Е. Е. Голубински подхваща сжщата мисъль, като въ своята монументална църковна история на Русия обръща внимание на обстоятелството, че Владимиръ е трѣбвало да избира между четири християнски културни центрове, а именно между Карпатска Украйна, Римъ, Византия и Охридъ. Въ действителность тѣ, обаче, не сж били четири, а съвсемъ конкретно и наложително най-малко седемь! Ние ще облекчимъ тѣхното разглеждане, като ги подѣлимъ споредъ произхода имъ въ западна и източна група.

Западната група на тогавашнитѣ църковни мисионерски центрове е била съ римска оцвѣтка. Тя е могла да действува успѣшно още повече, че по онова време още не е сжществувало догматичното разцѣпление между Истокъ и Западъ и

двѣтѣ противни страни поне принципиално допускали каноническо смѣсване.

1. Тази група има най-много привърженици въ самата страна. Това е католическата партия на викингитѣ, еднакво мощна, както като носителка на въоржжени гарнизони и кервани-екскорти, така и като сдружение на парично мощни морски и рѣчни търговски кораби. Влиянието на викингитѣ върху по-късната руска религия може да се проследи и следъ тѣхното кръвно сраждане съ славянския слой въ течение на дълги вѣкове. Така напр. по-късното християнско-източнославянско обожаване на св. Илия произтича отъ тѣхния първоначално северно-езически култъ на Донаръ. Не е случайно, че първата, засвидетелствувана отъ хроникитѣ, християнска църква въ Киевъ се е наричала на името на св. Илия. Въ прастаритѣ източнославянски молитви отъ 11. вѣкъ се споменаватъ сжщо така твърде достовѣрно севернитѣ имена на светцитѣ Магнусъ, Кнутъ, Албанъ и Олафъ, както и името на св. Никола, който, отначало скандинавски покровитель на корабоплаването, и до днесъ е еднакво обичанъ отъ севернитѣ народи и източнитѣ славяни, но затова пъкъ е по-малко обичанъ отъ останалата гръцка източна църква.

Всичкитѣ тѣзи религиозни подземни течения се сгжстяватъ лесно въ една вжтрешнополитическа опозиция: двама отъ братята на Владимира, Ярополкъ и Олегъ, предвождатъ една такава нормандско-християнска политическа партия на киевската държава, достатъчно значителна, за да водятъ дълга гражданска война срещу тогава още езическия си братъ.

2. Вториятъ западенъ мисионерски центъръ е нѣмското царство. Наистина, въ отличие отъ скандинавската активность, то се носи, както тогава, така и по-късно, напълно пасивно и изчаквателно по отношение на източнитѣ славяни. Но самото киевско княжество се обръща къмъ него съ молба да му изпратн нѣмски, следователно западноцърковни, мисионери. Известенъ е разказътъ въ нѣколко нѣмски хроники за посланието на Олга отъ Киевъ до Отона Велики презъ 959 г. и непосрѣдственото следъ това изпращане на двама нѣмски мисионери-епископи за Киевска Русия. Дали този опитъ, който между впрочемъ претърпява неуспѣхъ, не е билъ повторенъ, това не знаемъ, обаче той е въ всѣки слу-

чай едно доказателство за християнско-нѣмската мисионерска дейность.

3. Третото и най-активно огнище на западната мисионерска пропаганда е естествено римската курия. Нейната активность е по онова време, тъкмо въ съюзъ съ Отоновцитѣ, много голѣма. Следъ успѣхитѣ съ чехитѣ въ 9. вѣкъ и съ поляцитѣ въ 10. вѣкъ настжплението въ киевското царство изглежда много вѣроятно. Фактически хрониката разказва за отиването на една римска мисия още презъ 979 г. въ Киевъ. Освенъ това известна е още и легендата за латинския монахъ Брунъ-Бонифаций, който билъ дошелъ въ 978 г. при rex russorum и го билъ накаралъ да се покръсти заедно съ народа си по римски обредъ. Сериозни историци, между които и руснаци, виждатъ въ този rex russorum брата на Владимира, Ярополкъ. Една богата научна литература се опитва да докаже, че въ Киевска Русия имало преди Владимира единъ политически „междиненъ периодъ", презъ който управлявала латинската църква. Мнението, че Владимиръ билъ покръстенъ въ действителность по-напредъ отъ Западъ, именно отъ Римъ, а не отъ Истокъ, се застжпва и днесъ, дори отъ една особена руска школа (Н. Коробко и неговитѣ привърженици).

Следъ дълъгъ и сложенъ процесъ най-сетне излиза победитель все пакъ Източната църква. Но когато става това, то вече не лежи въ нейната тогавашна мощь. Заплашвана отъ столѣтия отъ арабскитѣ прониквания, тя отдавна вече е загубила огромни области отъ своитѣ нѣкогашни сфери на влияние въ Мала-Азия и Северна Африка и се намира и въ научно отношение, съ изключение на старитѣ висини на гръцкия духъ, въ процесъ на схоластично вкаменяване. Но преди всичко тя отдавна вече не е единна и е разпокжсана, както догматично (монофизити), така и национално (арменци, грузинци, гърци). За покръстването на младата славянска държава въ Киевъ се борятъ особено разпалено четири източни църковно-национални групи.

4. Карпатскитѣ украйнци. Въ сжщность това е една нищожна, тогава едва що приплеснала съ крилетѣ си народна отломка, на която се спира за пръвъ пжть въ връзка съ покръстването на Киевъ Е. Е. Голубински. Основанията, взети отъ споменатия руски ученъ подъ внимание, допускатъ

възможностьта за мисионерска дейность на карпатскитѣ украйнци въ киевското пространство поне теоретически напълно: дветѣ племена сж били твърде сродни по езикъ, а освенъ това карпатскитѣ украйнци се намирали въ найтѣсни връзки съ Моравско и Западна Полша, както и съ словацитѣ, т. е. съ тогава вече покръстенитѣ славянски племена и особено съ полето на дейность на Кирила и Методия въ Панония.

5. Ученическиятъ кржгъ на Кирила и Методия. Това е групата на онѣзи свободни западнославянски, моравски, а може би и чешки племена, които чрезъ дейностьта на Кирила и Методия въ Панония сж били вече спечелени за християнството и които сега отъ своя страна излжчватъ влияние презъ Полша и Западна Русия върху киевската славянска държава. Археологическитѣ находки по начина на строежа си свидетелствуватъ за известна зависимость между тѣхъ. Доста несъмнено е въздействието на Кирила и Методия поне въ граничнитѣ и покрайни области на тогавашната киевска държава, приблизително до Източнитѣ Карпати и така наречените Червени замъци на по-късната Червена Русия. Понеже тази область навлиза презъ Североизточнитѣ Карпати въ Подолската равнина, а съ това въ областьта на по-късното киевско княжество, то най-малко не може да се изключи предварително една отдѣлна или роднинска мисионерска дейность.

Византия. Твърдението, че Киевска Русия е покръстена тъкмо отъ този гръцки културенъ центъръ е отъ едно хилядолѣтие насамъ твърде разпространено. Дори въ 1918 г. единъ известенъ руски академикъ си представя покръстването на Киевъ по следния наивенъ начинъ: Владимиръ извиква като добре обмисленъ държавенъ актъ византийски мисионери въ страната и оставя народа си да се покръсти само съ единъ единственъ воененъ походъ на пропагандата.

Специалистътъ, естествено, знае, че днешното състояние на научнитѣ източници не дава сигуренъ отговоръ на много отдѣлни въпроси: напр. и до сега не е известно мѣстото на кръщението. Хроникитѣ се колебаятъ между Киевъ (респ. предградието му Василковъ) и града Корсунъ (Херсонъ) въ Таврия. Не е известна сжщо и точната година: следъ дълги пресмѣтания днесъ се колебаятъ между 988 г. (официалната

година на покръстването) и 987 г., която бива предпочитана отъ нѣкои изследвачи възъ основа на важни съображения. Напълно неясни сж подбудитѣ, които сж накарали норманд-ския князъ Владимиръ, следъ като той води езическа политика на управление, да се отбие привидно внезапно въ посоката на една християнска политика. Дали причина за това е било лично покръстване, както иска да ни убеди легендата, или държавнополитическо съображение, не се знае. Ако е вѣрно последното, то тогава изниква въпросътъ, дали този обратъ е последвалъ подъ натискъ или доброволно? При по-близко вглеждане тукъ се открива предъ засрамения изследвачъ една твърде дълга редица отъ неразрешени въпроси

Но две сж преди всичко несигурноститѣ, които трѣбва да се отдѣлятъ отъ известнитѣ до сега изводи и които иматъ особено значение за нашето разглеждане.

Вѣрно е, че около 987/88 г. Владимиръ се намиралъ въ политически преговори съ Византия. Императоръ Василий билъ тежко застрашенъ отъ възстание въ вжтрешностьта на царството си и поискалъ, макаръ и неохотно, помощь отъ своя довчерашенъ противникъ Владимиръ Киевски. Този фактъ се потвърждава по недвусмисленъ начинъ и отъ арабски източници, открити напоследъкъ.

Владимиръ билъ готовъ за военна намѣса. Неговитѣ пълчища стояли и безъ това готови за брань по керванскитѣ пжтища и границитѣ. Но той поставилъ на императора като условие срещу помощьта: ржката на императорската сестра, т. е. дългоочакваното политическо-обществено признание. Единъ такъвъ актъ е билъ възможенъ само чрезъ собственото преминаване въ даващия тонъ слой — въ християнството. Сжщо и на това Владимиръ билъ готовъ още повече, че презъ време на царуването си той достига до убеждението за неизбѣжностьта на тази стжпка. Веднага следъ приключването на преговоритѣ Владимиръ изпълва поетото задължение: той приема кръщението и дава военна помощь; бунтовникътъ Варда Фока бива разбитъ и гръцкиятъ императоръ може да си отдъхне. Сега той трѣбва отъ своя страна да изпълни останалата часть отъ договора: да даде ржката на сестра си и да изпрати византийски свещеници за довършване и укрепване на мисията въ Киевъ.

Въ този политически моментъ идва внезапното обтягане

на отношенията между двамата довчерашни съюзници, засвидетелствувано по най-неоспоримъ начинъ въ всички извори. Владимиръ прекжсва преговоритѣ и две години следъ своето лично мнимо покръстване и покръстването на цѣлия си народъ, обсажда гръцкия (днесъ вече изчезналъ) пристанищенъ градъ Корсунъ — Херсонъ (на два километра отъ днешния Севастополъ).

Причината за този обратъ е загадъчна. Едва ли тя е била отказътъ на гръцката принцеса да стане жена на Владимира. Изводитѣ свидетелствуватъ по-скоро, че Владимиръ е получилъ ржката на императорската сестра, а сжщо така и много подаръци и реликвии. Но вѣроятно той трѣбва да е получилъ отказъ отъ страна на гърцитѣ по друга точка отъ договора, а именно по въпроса за изпращането на гръцки иерарси за закрепването на новата мисионерска область. Не, че тѣ сж отказали да извършатъ покръстването, защото ясно е, че тѣ не биха имали нищо противъ разпростирането на тѣхната сфера на влияние, но по всѣка вѣроятность тѣ сж поставили срещу това условия, които сж се видѣли неприемливи на киевския князъ. Владимиръ изисква като своята баба църковна самостоятелность въ най-високата възможна форма и иерархия: най-малко една автокефална архиепископия, а може би и собствена патриаршия. Византия обаче предлага вмѣсто това само подчинение подъ нейния патриархъ, предлага навѣрно само учредяването на една диаспора-епископство, въ всѣки случай предлага твърде малко, за да може Владимиръ да го приеме веднага.

Тази историческа несигурность въ преданието се засилва отъ друга. И най-лоялнитѣ извори потвърждаватъ, че учредяването на окончателна гръцка иерархия въ Киевъ става едвамъ презъ 1037 год., следователно точно половинъ вѣкъ следъ общото покръстване, извършено, както се предполага, отъ гърцитѣ.

Времето следъ самото покръстване, значи отъ 987 (?) до 1037 г. е тъмно. Неоспоримо е, че презъ това време киевското християнство сжществува и се развива, обаче недостатъчно ясенъ е въпросътъ, дали презъ този така нареченъ „междиненъ периодъ“ гърцитѣ фактически сж уредили църковната мисионерска область и дали сж разгънали своето каноническо ржководство. Но ако не сж били тѣ, кой е билъ тогава?

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Днешното състояние на научнитѣ извори хвърля поне дотолкова свѣтлина върху така наречения междиненъ периодъ отъ 987—1037 г., че могатъ да се изтъкнатъ две характерни особености.

Доколкото сж изобщо известни въ изворитѣ титлитѣ на отдѣлнитѣ църковни князе, тѣ носятъ най-често названието „архиепископъ“. Титлата се потвърждава дори въ нѣмски извори за Киевъ: Титмаръ фонъ Мерзебургъ я отбелязва въ връзка съ военния походъ на Болеславъ Полски въ 1018 г. Обаче въ Източната църква само представителитѣ на самостоятелни, „автокефални“ църкви сж имали право на чина „архиепископъ“. Напр. и до днесъ стои на чело на гръцката църква не патриархъ, а „архиепископъ на Атина и цѣла Гърция“. Поради това повече отъ вѣроятно е, че новооснованата християнска църква е била и презъ време на междинния периодъ въ Киевъ (987-1037) автокефална, т. е. независима.

Имената на отдѣлнитѣ киевски „архиепископи“ сж достигнали поне отчасти до насъ: Михаилъ, Леонъ, Иоанъ или въ другъ редъ: Леонъ, Михаилъ, Иоанъ. Първитѣ две отъ посоченитѣ имена между това сж отхвърлени отъ научното изследване. Касае се или за погрѣшно смѣсване, или пъкъ за по-късна добавка съ цели, за които ще говоримъ по-късно.

Но сжществуването на третия отъ автокефалнитѣ архиепископи е безпрѣкословно доказано. За него се споменава въ житията на Нестора за Бориса и Глеба, за които споредъ Шахматовъ сж използувани достовѣрни извори. Споредъ тѣхъ „архиепископъ Иоанъ“ взима въ Киевъ презъ време на първитѣ години отъ управлението на Ярослава участие въ пренасянето на светитѣ мощи на Бориса и Глеба въ новопостроената за тѣхъ църква. Отъ описанието се разбира, че тукъ се касае не толкова за постоянно мѣстопребиваване на Иоана въ Киевъ, колкото за едно пжтуване въ връзка съ случая. Датата на праздника споредъ изчисленията на Шахматовъ може да бжде само 1020 г. или 1026 г. Едно сжщо неоспоримо доказателство за сжществуването на архиепископа Иоанъ съдържа и споменатата вече хроника на Титмаръ фонъ Мерзебургъ. Споредъ нея навлизащитѣ въ Киевъ на 14. августъ 1018 г. полски войски на Болеславъ Храбри били посрещнати предъ вратитѣ на манастира „Св. София“ отъ единъ „архиепископъ“ (безъ означение на името). Близко е предпо-

ложението, че „архиепископътъ“ отъ 1018 г. е тъждественъ съ този отъ 1020 г. или дори отъ 1026 г.

Важно е сега да се докаже, че той и архиепископъ Иоанъ сж едно и сжщо лице.

Трудоветѣ на руския историкъ М. Д. Приселковъ, който преди свѣтовната война живѣеше въ Петербургъ, предприематъ първи опита, както да хвърлятъ свѣтлина въ мрака на междинния периодъ (987—1037 г.), така и да разкриятъ загадъчната личность на архиепископа Иоанъ. Направенитѣ отъ Приселковъ проучвания на тогавашнитѣ иерархични списъци установиха, че презъ въпросното време действително е сжществувалъ единъ „архиепископъ Иоанъ“, само че не при гърцитѣ и самитѣ руси, а въ списъка на българитѣ: „Иоанъ, архиепископъ на Охридъ.“

Веднажъ насочено къмъ тази подробность, нека да спремъ сега вниманието си на онази страна, за която може да става въпросъ на седмо и последно мѣсто за покръстването на Киевъ.

7. България. Тя се намира по онова време, както е известно, въ решителна борба за сжществуване срещу Византия и поради тази причина тя е естественият съюзникъ на Владимира предъ стенитѣ на Корсунъ. Предположението, че Владимиръ, политикътъ, който търси политически-църковенъ съюзникъ, е билъ напълно запознатъ съ развитието на Велика България, не се нуждае отъ по-нататъшни обоснования. Още баща му Светославъ опознава страната чрезъ своитѣ дългогодишни военни походи и като завоеватель на Дръстъръ търпи спокойно до себе си намиралата се тамъ българска патриаршия. Завърналитѣ се следъ неговата геройска смъртъ ветерани разказвали въ киевския дворецъ високо и достатъчно за особеноститѣ на страната, а между друго вѣроятно и за българското християнство. Отъ Киевъ потегляли всѣка година търговски кервани за Византия и обслужвали български пазари. Една отъ многобройнитѣ жени на Владимира била българка. Той самиятъ предприемалъ презъ време на ергенството си воененъ походъ срещу Дунавъ въ 985 г. Малко преди това, следъ разгромяването на Източна България въ 972 г., патриаршията била премѣстена въ 980 г. отъ Дръстъръ въ Охридъ. Новата резиденция отъ своя страна е склонна да увеличи сферата си на влияние още въ самото

начало на своята дейность чрезъ присъединяването на единъ голѣмъ, макаръ и отдалеченъ диоцезъ — и то докато Киевъ въ църковно отношение не принадлежи още на никого и се намира въ споменатия „междиненъ периодъ."

Къмъ този Охридъ водятъ следитѣ на загадъчния „архиепископъ Иоанъ".

Ако работитѣ на Х. Гелцеръ още въ 1902 г. установиха сѫществуването на този иерархъ, то това се потвърди още веднажъ отъ научнитѣ изследвания на Балкана: въ 1911 г. излѣзе отъ печатъ работата на сърбина Б. Прокичъ „Първиятъ охридски архиепископъ Иоанъ"; въ 1924 г. голѣмото проучване на българина Ив. Снѣгаровъ, „История на Охридската архиепископия" (първи томъ); въ 1937 г. студията на сърбина Б. Граничъ, „Църковноправни глоси, дадени отъ императора Василий II на Охридската автокефална архиепископия" (Byzantion, XII, 395—415).

Споредъ тѣзи изследвания Иоанъ е онзи български църковенъ князъ, който започва да ржководи сѫдбинитѣ на Българската църква следъ Дамяна отъ Дръстеръ, Германа-Гавриила отъ Воденъ (Бдинъ) — Прѣспа, Филипа отъ Охридъ и Давида отъ Охридъ. Той е последниятъ въ реда на независимитѣ патриарси. Презъ негово време патриаршеската титла била премахната принудително вследствие на политическия разгромъ на българското царство и вмѣсто нея билъ въведенъ насилствено отъ победоносницитѣ византийци по-долния архиепископски чинъ. Иоанъ е изобщо последниятъ църковенъ князъ отъ мѣстнобългарски произходъ, който се качва на трона въ Охридъ. Неговиятъ наследникъ се посочва вече отъ гърцитѣ, изхожда отъ тѣхната срѣда и хрониката го нарича „първия отъ ромеитѣ".

Приема се, че този български архиепископъ Иоанъ е отишелъ въ толкова далечния Киевъ и то тъкмо по времето, когато вследствие на политическитѣ катастрофи може би е билъ принуденъ да напустне своя диоцезъ. Ясно е, прочее, че трѣбва да тръгнемъ по следитѣ на това указание.

Споменатиятъ по-рано руски историкъ Приселковъ минава по този пѫть. Той изследва кръщелнитѣ имена, които сѫ били взети подъ внимание при покръстването на Владимира. Понеже Олга получава своето християнско име Елена въ честь на тогавашната гръцка императрица, а сѫщо и хри-

стиянското име на Владимира — Василий сочи на името на византийския императоръ, изниква тогава въпросътъ, по името на кого сѫ били кръстени децата на Владимира Борисъ и Глебъ. Както е известно, двамата по-късни светци сѫ получили при кръщението си имената Романъ и Давидъ. Произходътъ на тѣзи имена е още по-важенъ, като се има предъ видъ, че покръстването на двамата княжески синове е трѣбвало да стане следъ обсадата на Корсунъ, следователно следъ предполагаемия разривъ съ гърцитѣ. Тѣхнитѣ имена следователно трѣбва да се поставятъ въ връзка съ онѣзи християнски срѣди, съ които Владимиръ се сближава следъ скѫсването на политическо-църковнитѣ отношения съ византийцитѣ.

Изследванията на Приселковъ заключаватъ, че кръстницитѣ на Бориса и Глеба трѣбва да се търсятъ не въ гръцкия императорски домъ, а въ българската династия: Романъ е билъ царь на България отъ 976—996 г., значи тъкмо презъ критическото за царството време, а Давидъ († 992?), най-стариятъ братъ на по-късния български царь Самуилъ, е билъ първиятъ царь на западното българско царство съ главна база Македония. Съ това посочване е вече обрисувано естеството на обрата въ Владимировата политика, който настѫпва предъ стенитѣ на Корсунъ: самиятъ Владимиръ, а може би и неговитѣ най-близки боляри, сѫ приели християнството отъ гърцитѣ, обаче неговитѣ синове, а заедно съ тѣхъ и цѣлиятъ източно-славянски народъ на Киевъ, сѫ били въ продължение на 50 години, отъ 987 до 1037 г., обектъ на мисионерскитѣ въздействия на българитѣ. Тѣ сѫ въ сферата на влияние на българския архиепископъ Иоанъ, който стои начело на българската патриаршия въ Охридъ.

Съ този политически обратъ се обяснява сѫщо и развитието на събитията презъ 989 г. предъ Корсунъ. Ловката дипломация на гърцитѣ, притисната отъ нуждата, наистина обещава на князъ Владимира ржката на императорската сестра, обаче отказва да му даде за онова време извънредно важния и единствено мѣродавенъ чинъ на самостоятелна църковна иерархия, било подъ формата на автокефална архиепископия или подъ формата на патриаршия.

Въ миналото сѫщо и Олга, неговата баба, напраздно се опитва да получи тази степень отъ Византия и понеже не

успѣва, тя се обръща къмъ Отона Велики; но когато претърпява и тукъ неуспѣхъ, тя понася за себе си последствията и прехвърля управлението къмъ езическата реакция подъ водителството на нейния синъ Светославъ.

Владимиръ, естествено, не може да се излага на сѫщата опасность, защото първо самиятъ той е вече покръстенъ и второ той отдавна е повелъ кормилото на държавнополитическия животъ въ посоката на християнството. Отстѫпването отъ плана за окончателното покръстване на неговия народъ би означавало въ неговото положение не само вѫтрешнополитическа партийна криза, но и криза въ сѫществуването на държавата. Поради това откѫсването отъ гърцитѣ можело да се извърши само при предпоставката, че той на всѣка цена ще успѣе да въведе самостойна иерархия.

Едно такова разрешение той намира въ подчинението на Киевъ подъ племенносродната патриаршия въ Охридъ. Изглежда, че българската патриаршия е предложила по-добри и по-справедливи условия, отколкото гордиятъ императоръ на Босфора. Навѣрно тя е изказала готовность да пренесе апостолската приемственость върху киевскитѣ архиепископи въ една форма, която държи въ много по-висока степень смѣтка за политическитѣ желания на тѣхнитѣ владѣтели, отколкото византийцитѣ. Дори единъ отъ самитѣ български архиепископи, Иоанъ Охридски, лично завежда известно време отдалечената Киевска епархия. Разбира се, тази отстѫпка не е изградена само върху чистото племенно сродство, защото киевскитѣ князе сѫ предприемали нѣкога сѫщо и срещу България нѣколко военни походи (напр. Светославъ, 967—972). Но сега, следъ като двата славянски народа се обединяватъ църковно, тѣ заедно провеждатъ своята антигръцка политика: българитѣ срещу своя „непримиримъ врагъ“, а Владимиръ срещу новооткритий коваренъ настойникъ, къмъ когото Киевъ се носи тъй отрицателно, както по-късно московскиятъ дворъ. Срещу този византийски настойникъ Владимиръ се е опълчилъ вече веднажъ съ оржжие на страната на българитѣ, Споредъ възгледа на М. Г. Попруженко, цельта на неговия воененъ походъ отъ 985 г. е била да помогне на България, която се биела тогава срещу Византия. По тая причина твърде е възможно да сѫ се намирали между пълчищата на Самуила, които въ 986 г. победили при София императора Ва-

силий II, сѫщо и киевски помощни отреди. Следъ военното и политическо разбирателство на бойното поле при София, бива подпечатано предъ портитѣ на Корсунъ и църковното разбирателство. Киевъ и Охридъ си подаватъ ржце, Киевска Русия и България образуватъ една ось срещу Византия.

3.

Проницателната хипотеза на Приселковъ се оправда покъсно точка по точка отъ редица подробности.

Въ нейна полза говори преди всичко чистиятъ човѣшки разсѫдъкъ. Покръстването на толкова огромни области, каквито е обхващала тогава Киевска Русия, едва ли е могло да стане чрезъ дейностьта на изнѣжени и незнаещи езика гърци, дошли отъ Византия, която страдала отъ недостигъ на хора. Приемемъ ли, че сѫ били изпратени преводачи, то трѣбва да предположимъ, че тѣзи преводачи сѫ сѫществували физически — едно предположение, което, като имаме предъ видъ броя на гърцитѣ въ славянската диаспора, мѫчно би намѣрило потвърждение.

Обратно, предположението, че тъкмо презъ критическото време киевскиятъ дворъ е билъ наводненъ отъ български пратеници, е напълно оправдано. Това е времето на най-напрегнатитѣ борби срещу Византия. Както много често, така и сега, духовнитѣ блага трѣбва да се запазятъ отъ посегателството на врага, а това е било възможно единствено чрезъ пренасянето имъ въ приятелския имъ Киевъ. Но наедно съ преписитѣ и светитѣ книги идватъ и тѣхнитѣ преписвачи и тълкуватели, учителитѣ и епископитѣ. Дори въ предсмъртния си часъ великобългарското царство продължава да изпълнява своята мисия и предава факлата на християнството по-нататъкъ, а заедно съ нея и свѣтлината на образованието. Не погражданчени гърци сѫ били носителитѣ на първото киевско християнство, а скромнитѣ, отчасти станали безотечественi, кръвносродни българи.

Сѫщо и представителитѣ на старата консервативна школа започватъ да отстѫпватъ постепенно предъ недвусмисленостьта на вѫтрешнитѣ доказателства. Дори нейниятъ най-разпаленъ водачъ, Вл. Пархоменко, трѣбваше да признае фактическата завимость на Владимира отъ „родноплеменната Бъл-

гария". Той оспорва само каноническото подчинение на Киевъ подъ Охридъ. Подобни предпазливи формулировки трѣбваше да съчинятъ въ последно време сѫщо и Е. Ф. Шмурло (Прага 1927 г.) и O. Lotockyj (Варшава 1938 г.).

Колко близко лежи мисъльта за български мисионери, доказва единъ римски паралелъ. Възъ основа на единъ старъ достовѣренъ ржкописъ, който впоследствие е билъ загубенъ, Г. Х. Фризиусъ разправя въ труда си „За Киевската епископия" (Варшава, 1763 г.) за изпращането на единъ български иерархъ въ Киевъ презъ 1021 г. Този българинъ билъ нѣкой си Алексий и билъ изпратенъ отъ курията и то за кжсо време: „Bulgarus hic erat gente et nobili genere natus, latinae graecae et sclavonicae linguae apprime gnarus" — следователно той е билъ единъ отъ свещеницитѣ за диаспората, които единствено сѫ били годни за всѣкакъвъ видъ мисия.

Искаме ли обаче да приведемъ „документални" доказателства, то трѣбва да посочимъ на първо мѣсто първата християнска книжнина въ стария Киевъ. Тя е неоспоримо българска. Особено мощно влияние оказва въ Киевъ, още преди приемането на християйството, златниятъ вѣкъ на българския царь Симеонъ. Старобългарски е книжниятъ езикъ на Киевъ, преди още да е станалъ църковенъ езикъ на славянската източна църква. Първиятъ киевски законникъ, прочутиятъ „Светославовъ изборникъ" отъ 1073 г. не е нищо друго, освенъ единъ почти дословенъ преписъ на българския „Сборникъ на царь Симеона", въ който рускиятъ преписвачъ не е промѣнилъ нищо, освенъ името „Симеонъ", като го е замѣнилъ съ името на своя собственъ владѣтель.

Киевскитѣ руси възприематъ отъ българитѣ не само езика, но и формата на книжнината. Това сѫ извадки отъ Библията, особено така нареченитѣ „Палеи", и всички канонически книги — дори тогава вече забраненитѣ сектантски и апокрифни книги. Българската цензура била въ състояние да забрани четенето на „забраненитѣ книги" на своя собственъ народъ, но не и на руситѣ.

Други истински документални доказателства даватъ два труда отъ най-ново време. Презъ 1920 г. руската филоложка Н. Гринкова написа езиково изследване, обнародвано въ 1925 г., върху единъ ржкописъ на псалми на староруски езикъ, пазенъ въ архивата на Петербургската академия, на-

истина вече известенъ и обнародванъ, но критически още не проученъ. Заключението е, че „ржкописътъ спада къмъ групата на научнитѣ езикови паметници отъ 11. вѣкъ". Възъ основа на отдѣлни белези „може да се приеме, че той е отъ западнобългарски произходъ; въ такъвъ случай той е единъ отъ твърде малобройнитѣ руски ржкописи, преписани отъ западнобългарски текстове".

Докато Н. Гринкова остава въ своята работа само при отбелязването на този фактъ, безъ да изследва възможностьта за една зависимость отъ проблемата за първата иерархия въ Киевска Русия, по-късното изследване на М. Сперански взима съвсемъ недвусмислено тази възможность подъ съображение и поставя отново стария въпросъ за произхода на старата киевска книжнина.

„Изобщо" признатата зависимость на най-старитѣ руски писмени паметници отъ южното славянство би трѣбвало да се провѣри — така изисква Сперански — чрезъ отдѣлни проучвания. Той самиятъ слага началото, като изследва отъ своя страна „на първо време" единъ наистина вече известенъ и (не съвсемъ точно) обнародванъ, но езиково още не проученъ документъ. Това е вториятъ намиращъ се въ Русия ржкописъ съ тълкувания на псалми отъ рода на така нареченото Атанасиево писмо, което образува съ споменатия по-рано Евгениевъ ржкописъ една особена руска група. Този ржкописъ се намира подъ името „Толстой" - ржкописъ въ обществената библиотека въ Петербургъ и произхожда отъ края на 11. и началото на 12. вѣкъ, и е написанъ отъ (северно) руска ржка. „Южнославянскиятъ първообразъ толкова ясно е наложилъ своя отпечатъкъ върху текста, че опитътъ да се установи точно пратекста, не изглежда безнадеженъ".

Правописътъ, фонетиката, морфологията и лексикологията на изследванитѣ 270 листа даватъ основания да се заключи съ сигурность, че неговиятъ първообразъ е билъ навѣрно старо-западнобългарски текстъ най-късно отъ 11. столѣтие. Той е преписанъ освенъ това сжщо, както и Евгениевиятъ ржкописъ и нѣкои други още неизследвани точно ржкописи, отъ глаголически първообразъ. Дори самиятъ той носи глаголически следи, което се хвърля толкова повече въ очи, като се има предъ видъ, че киевската книжнина отъ онова време е познавала по правило само кирилицата и че

глаголицата е била ограничена само въ Западна България и Македония.

Резултатътъ отъ това както филоложко, така и палеографско изследване е толкова недвусмисленъ за Сперански, че той не само че прехвърля българското влияние върху Киевъ преди възприетата година на покръстването (988 г.), но и подхваща отново основната теза на Приселковъ за сжществуването на българска междинна иерархия въ Киевъ: „Киевската книжнина стояла въ връзка съ славянската книжнина на България, по-специално на Западна България и Македония, още преди официалното приемане на християнството и отъ тамъ сж дошли въ Киевъ най-старитѣ писмени паметници — естествено въ ограничено число. Тѣ сж били по всѣка вѣроятность написани съ глаголица — съ обичайната по онова време за Македония и Западна България азбука; отъ тукъ води вѣроятно своя произходъ познанството на киевската книжнина съ глаголическата азбука, която по-късно бързо е била замѣнена съ кирилицата".

„Християнството (на Киевска Русия) преди Владимира е несъмнено предимно българско, а следъ това време предимно западнобългарско... Естествено е тогава да се приеме, че и духовенството презъ първитѣ години е дошло отъ сжщата България, особено отъ нейната западна часть, въ която се съсрѣдоточавалъ по онова време църковниятъ, а твърде възможно и литературниятъ и културенъ животъ на славянската часть на Балканския полуостровъ изобщо. Предвидъ на това, стремежътъ на известни изследвачи (напр. на М. Д. Приселковъ), да свържатъ наистина църковния животъ на християнския Киевъ преди Владимира съ Охридската патриаршия, която по онова време е била единствената голѣма славянска организация, изглежда напълно естествена. Презъ онази епоха не може и да става дума за Византия: официалното покръстване на Киевъ трѣбва да се разглежда като пръвъ опитъ за придобиване на собствена организация за киевскитѣ християни; а онази тъмна борба, която гърцитѣ трѣбва да водятъ следъ своето закрепване въ Киевска Русия срещу известни, враждебно настроени къмъ тѣхъ течения, свидетелствува, че гърцитѣ не сж били тукъ пръвитѣ представители на християнската организация въ края на 10. вѣкъ. Представителитѣ на едно такова негръцко течение въ цър-

ковния животъ трѣбва да се търсятъ между ония българи, които, когато донесли християнството на славянски езикъ съ славянската книжнина на Кирила и Методия и тѣхнитѣ български ученици, сж били ржководени отъ църковнитѣ власти на Охридската патриаршия, обаче на края сж били принудени да отстжпятъ политическото и църковно владичество на гърцитѣ, следъ като сж водили съ тѣхъ въ своята собствена родина упорита и безпощадна борба, завършила съ загубване на тѣхната църковна самостойность. Макаръ че сж загубили въ своята родина борбата въ политическо и църковно отношение, българскитѣ пришелци спечелили въ Киевъ друга победа: тѣ запазили своето влияние по отношение на писмеността и литературата; писмеността и литературата въ Киевъ оставатъ славянски и придобиватъ въ развитието си национално значение за руския животъ."

На края нека да споменемъ още едно доказателство, което съ математическа точность изследва всички данни и едновременно пояснява, какъ се е стигнало до падането на българското църковно владичество въ Киевъ.

Ние знаемъ, че заедно съ разгрома на Великобългарското царство се извършва въ 1018 г. и една промѣна въ положението на Охридъ. Обаче тази промѣна отначало не е радикална: византийскиятъ дворъ трѣбва да изкупи много скжпо победата и не се осмѣлява, въпрѣки триумфитѣ на Василия II „Българоубиецъ", да предприеме радикално преобразуване. Къмъ това се прибавя и обстоятелството, че тъкмо по онова време курията е била извънредно активна и разполагала съ политическитѣ срѣдства за мощь, за да може да възспре Византия: въ 1016 г. папа Бенедиктъ VIII докаралъ нормандцитѣ, а въ 1020 год. той сключилъ съюзъ съ Хенриха II.

Византйскиятъ дворъ се осмѣлилъ да направи само две нѣща: да понижи Охридската патриаршия въ архиепископия и да назначи единъ иерархъ, който да одобрява новата политика — този иерархъ е билъ тъкмо „архиепископъ Иоанъ". Този църковенъ князъ става сега носитель на византийско-българската преходна политика. Съ неговата смърть тази преходна политика престава, той бива замѣненъ дори съ гръкъ, първиятъ въ дългата редица на елински прелати, които по-късно превръщатъ самостойния Охридъ въ гръцка епархия.

Краятъ на византийската преходна политика не остава естествено безъ последствия и за Киевъ. Въ действителность сѫщо и тукъ има остра цезура между погрома на Велика България и окончателното въвеждане на гръчщината. Хрониката свидетелствува за окончателното учредяване на гръцка митрополия едва презъ 1037 година, значи 19 години следъ разгрома на Охридъ; нормандската традиция за църквата „Св. Илия“ бива изтласкана на заденъ редъ, българското предание за така наречената „Десятинная церковь“ бива унищожено, новото — византийско — време започва съ основаването на Св. София, божествената мѫдрость, която се призовава навсѣкѫде, кѫдето триумфира гръцкиятъ духъ.

Но хрониката не ни дава никакво обяснение, защо реакцията въ Киевъ започва едва въ 1037 г. и дали това време на щадене не е въ връзка и тукъ съ онзи български архиепископъ Иоанъ, засвидетелствуванъ отъ хроникитѣ за 1018 и 1020 г., а може би и за 1026? Тогава би било оправдано предположението, че промѣната на преходната политика въ Киевъ е сѫщо въ зависимость съ неговата смърть. Фактически Приселковъ изказва това предположение преди свѣтовната война въ лекциитѣ си, държани въ Московската академия: едва съ смъртьта на българския преходенъ политикъ ударилъ часътъ за Византия да сложи най-сетне край на този компромисъ и да проведе окончателно погръчването, както въ Охридъ, така и въ Киевъ. Точната дата на неговата смърть Приселковъ тогава е могълъ да предполага. Напоследъкъ тя е изчислена. Българинътъ Ив. Снѣгаровъ я изчислява „приблизително въ 1037 г.“, а сърбинътъ Прокичъ „точно въ 1037 г.“ Това е обаче годината на окончателната реакция и въ Киевъ.

Съ това се затваря кѫгътъ: следъ смъртьта на преходния и компромисенъ политикъ Иоанъ, Византия започва да действува съвсемъ безогледно. Гръцкитѣ епископи се въвеждатъ едновременно въ майката-църква Охридъ и дъщерята-църква Киевъ; елинскиятъ периодъ унищожава дори спомена за времето на славянското сестримство — и се създава хилядогодишната легенда, че руситѣ сѫ приели християнския „даръ“ отъ . . . гърцитѣ.

* * *

Както много други легенди, така и тази легенда започва между това най-сетне да избледнява. Работата на Приселковъ намѣри цѣла редица блѣскави потвърждения и си пробива все повече пжть. Въ Русия тя намира признание у М. Сперански и М. Г. Попруженко, въ Украйна у Ст. Томашивский и В. Заикинъ.

Между неславянскитѣ народи първи я възприематъ нѣмцитѣ. Когато презъ 1929 год. азъ за пръвъ пжть разгледахъ този въпросъ въ своитѣ лекции въ Виенския университетъ, моитѣ студенти ме накараха да се обоснова писмено. Презъ време на моята преподавателска дейность въ Бреслау азъ изложихъ въ една работа, следъ още една щателна провѣрка, резултата отъ моитѣ проучвания. Тази работа е вече обнародвана.

Единъ нѣмски професоръ, ми писа по онова време, че аргументацията била толкова убедителна, че той отъ сега нататъкъ щѣлъ да промѣни съобразно съ нея своята преподавателска дейность: „Възъ основа на Вашитѣ тълкувания правата на България върху покръстването на Киевъ ще намѣрятъ признание въ всички нѣмски аудитории.“

МѢСТОТО НА МАКЕДОНИЯ

Отъ Димитъръ Ярановъ

Вѣковната борба между България и Византия, между България и Гърция и между българи и гърци е само една брънка отъ хилядолѣтната и неспирна борба между студения северъ и топлия югъ, между северни и срѣдиземноморски народи. Тази борба е обусловена отъ самата природа. Въ срѣдиземноморскитѣ земи, съ активното участие на човѣка, земята дава богатъ и разнообразенъ плодъ, който е основата на завидно благосъстояние. То е привличало презъ всички времена погледа на севернитѣ народи, които сж били примамвани между другото и отъ слънчевата природа на Срѣдиземноморието. При това положение стълкновението между севернитѣ народи и притежателитѣ на благодатнитѣ срѣдиземноморски земи е било неизбѣжно, като най-често първитѣ сж били нападателитѣ, а вторитѣ сж държали отбранително положение. Само въ рѣдко случаи срѣдиземноморскитѣ народи сж изнасяли линията на своята отбрана далеко на северъ. Така е било и въ Балканския полуостровъ. Тукъ борбата се е развивала само въ рѣдки случаи, при извънредно засилване на срѣдиземноморскитѣ държави, въ северната часть на Балканския полуостровъ, както е билъ случаятъ съ римската империя отъ I в. пр. Хр. до началото на VII в. сл. Хр. Инакъ главната арена сж били южнитѣ части на този полуостровъ и по-точно Гърция, Македония и Тракия.

Не рѣдко агресивнитѣ северни народи сж се налагали на срѣдиземноморскитѣ народи, следъ като последнитѣ сж изпадали, както всички забогатѣли и живѣещи въ миръ народи, въ квиететъ, който е отслабвалъ тѣхната съпротивителна сила. Точно такъвъ е случаятъ и съ гърци и италийци, които сж пришелци отъ северъ, взели мѣстото и ролята на срѣдиземноморскитѣ народи.

Въ началото на VII в. въ Балканския полуостровъ за

малко е щѣлъ да се повтори сѫщиятъ случай. Голѣма група отъ жизнени и агресивни славянски племена за кратко време наводняватъ цѣлия Полуостровъ, обезлюденъ преди това отъ нашествията на най-разнородни племена. Малкото автохтоно население е било изтласкано въ периферията на Полуострова, въ нѣколко затънтени крайбрѣжни градчета, по нѣкои отъ островитѣ около Балканския полуостровъ и въ най-високитѣ и недостѫпни планини. Такъвъ е билъ случаятъ името съ гърцитѣ, тракитѣ и илиритѣ. Първитѣ успѣли да се запазятъ тукъ-таме по брѣговетѣ на Бѣло и Йонийско море и по нѣкои отъ островитѣ, само по нѣкои, защото повечето отъ тѣхъ сѫ били заети отъ славянски племена. Траки и илири пъкъ, подхванати отъ североизтокъ, сѫ били изтласкани на западъ, въ високитѣ планини край южната часть на Адриатическо море. Сведени до минимумъ и поставени при най-лоши условия за животъ, тѣ имаха нужда отъ цѣли 6 вѣка за своето съвземане, за да се проявятъ въ лицето на албанцитѣ като извънредно агресивенъ народъ презъ последнитѣ петь вѣка. Все пакъ тѣхната роля е много незначителна, за да бѫдатъ взимани подъ внимание при разглеждане общитѣ линии въ географията и историята на Балканския полуостровъ и при търсене мѣстото на Македония въ Полуострова. Отъ много по-решително значение сѫ били гръцкитѣ гнѣзда, които сѫ успѣли да се запазятъ и при най-страшния ураганъ, подобно на семената на буренитѣ по нивята. За запазването на гърцитѣ историческата традиция е играла безъ съмнение голѣма роля. Най-важно е било обаче значението на подкрепата на гърцизма въ Мала-Азия, второто отечество на гръцкия народъ. Вѣрно е, че идентифицирането на гърцитѣ съ византийцитѣ (т. е. „ромеитѣ“) и византийската империя, която е била, както всѣка империя, космополитична, не е позволено. Обаче косвената полза за гърцизма отъ упоритата борба на Византия съ славянскитѣ племена е била отъ много голѣмо значение и тя, може би, е допринесла не само за запазването на малкитѣ гръцки гнѣзда по брѣга на Йонийско и Бѣло море, но и за преминаване на гърцизма въ настѫпление.

При положението, че гръцката агресия е изхождала отъ брѣговетѣ на Мраморно, Бѣло и Йонийско море, явно е, че най-първо сѫ били засегнати отъ нея земитѣ, които идватъ

въ допиръ съ тѣзи морета, а именно сѫщинска Гърция, Македония и Тракия. Самата природа на тѣзи земи показва най-добре, где е било възможно най-бързо напредване на гърцизма: преди всичко въ Гърция и то, разбира се, не въ връзка съ нейното име, а въ връзка съ обстоятелството, че чрезъ дълбоко вдаденитѣ заливи и многобройни пристанища тази страна идва въ най-тѣсенъ допиръ съ морето, стихията на гърка. При това положение нищо чудно, че въ нѣколко вѣка гърцитѣ успѣватъ да си възвърнатъ голѣма часть отъ Гърция, като следъ това отправятъ погледъ и къмъ Македония и Тракия. Тукъ, обаче, тѣ не сѫ имали почти никакъвъ успѣхъ по две различни причини. Преди всичко връзката на тѣзи две голѣми географски области на Балканския полуостровъ съ Бѣло море е незначителна, поради което и гърцизмътъ тукъ е билъ поставенъ при много неизгодни изходни бази. Най-важната причина за неуспѣха на гръцкитѣ опити за проникване въ тѣзи две области е обстоятелството, че тѣ сѫ въ значителна степень планински земи на границата между срѣдноевропейскитѣ и срѣдиземноморскитѣ земи.

Отъ Македония приморската часть (Солунско поле, Лагадинско-Бешикска котловина, Сѣрско поле, Драмско поле и планинитѣ между тѣхъ) е типична срѣдиземноморска земя, докато всички останали дѣлове иматъ подчертанъ срѣдноевропейски климатъ, народно стопанство и външна физиономия.

Отъ Тракия бѣломорската и мраморноморската часть сѫ сѫщо така типични срѣдиземноморски земи, които се различаватъ чувствително отъ Горнотракийската низина и особено отъ Родопитѣ и Странджа-планина.

На пръвъ погледъ човѣкъ би помислилъ, че при тѣзи основни разлики между приморскитѣ и вѫтрешнитѣ части на Македония и Тракия не би имало нищо по-лесно отъ това, гърцитѣ да се установятъ откъмъ морето въ дѣловетѣ съ срѣдиземноморски характеръ, извънредно сходенъ съ тѣхната собствена отечествена срѣда, а българитѣ да се задържатъ въ дѣловетѣ съ срѣдноевропейски характеръ. Не се ли смѣта дори за правило, че границитѣ между голѣмитѣ и основно различаващи се географски области ставатъ постепенно и граници между народитѣ? Много важно е да се отбележи, че това правило не важи за границата между европейскитѣ и срѣдиземноморскитѣ земи. Напротивъ, всички области отъ

дветѣ страни на границата между тѣзи земи сѫ винаги свързани въ едно стопанско, антропогеографско, а отъ тамъ и етнографско цѣло.

На какво се дължи това забележително несъвпадение? Въпросътъ е интересенъ не толкова самъ за себе си, колкото поради обстоятелството, че това несъвпадение между природни и културно-географски области е спасило и запазило за българщината Македония и Тракия.

Срѣдноевропейскитѣ и срѣдиземноморскитѣ земи се отличаватъ основно преди всичко въ климатично отношение. Срѣдноевропейскиятъ климатъ е влаженъ презъ цѣлата година, обаче студенъ презъ зимата. Срѣдиземноморскиятъ климатъ пъкъ е топълъ презъ цѣлата година, но сухъ презъ лѣтото. Ето защо срѣдиземноморскитѣ земи се отличаватъ по това, че въ низинитѣ въ тѣхъ се намиратъ пасища, които сѫ зелени презъ зимата и, понеже снѣжната покривка е много рѣдко явление, сѫ напълно достѫпни за използуване отъ добитъка презъ този сезонъ. Срѣдноевропейскитѣ земи пъкъ се отличаватъ по това, че въ тѣхнитѣ високи планини има пасища, които сѫ зелени презъ лѣтото и само тогава могатъ да се използуватъ отъ добитъка. Когато зиме зеленитѣ и лѣте зеленитѣ пасища сѫ близу едно до друго, нищо по-естествено отъ това да се дойде до мисъльта да бѫдатъ използувани, като се оставятъ стадата да пасятъ презъ зимата по срѣдиземноморскитѣ пасища, а презъ лѣтото — по срѣдноевропейскитѣ, т. е. планинскитѣ пасища. Това нѣщо е възможно, разбира се, когато се извършва всѣка година два пѫти въ противоположни посоки преселване на пастиритѣ съ тѣхнитѣ стада. Сезоннитѣ пастирски преселвания сѫ типични за всички земи, които се намиратъ отъ дветѣ страни на границата между срѣдиземноморскитѣ и срѣноевропейскитѣ земи и се извършватъ навсѣкѫде, гдето тази граница не е сѫщевременно и политическа граница.

Сезоннитѣ пастирски преселвания се изразяватъ, както е известно, въ слизане на пастиритѣ заедно съ тѣхнитѣ стада презъ есеньта отъ високитѣ планини къмъ крайморскитѣ низини, гдето тѣ прекарватъ въ съвсемъ леко пристроени къшли, дори нѣкога само подъ палатки отъ вълнени чергила. Преселването се извършва главно, за да се намѣри храна за ов-

цитѣ, които съставятъ най-важниятъ обектъ на скотовъдството, както въ Тракия и Македония, така и въ почти всички други срѣдиземноморски земи. Другиятъ добитъкъ, главно конетѣ, се отглеждатъ само като помощници, твърде необходими при самия процесъ на преселване. Следъ като при презимуването въ низинитѣ овцетѣ се обагнятъ, а въ началото на пролѣтьта бждатъ и остригани, пастиритѣ поематъ обратния пѫть къмъ високитѣ планини, за да дойдатъ отново презъ есеньта и така отъ година на година въ течение на дълги вѣкове, и то все по едни и сѫщи пѫтища, къмъ едни и сѫщи планини и низини. Така въ Солунското поле сѫ идвали да зимуватъ съ своитѣ стада до 1912 година пастири отъ всички западномакедонски планини, но главно отъ Шаръ-планина, отъ планинитѣ Яма, Бистра, Галичица, Перистеръ, Мориховскитѣ планини, Мокра и нѣкои други. Въ Сѣрско и Драмско поле слизаха до сѫщата година овчаритѣ отъ Рила и Пиринъ, както и тѣзи отъ Огражденъ и др. Въ енидженската (скечанската, ксантийската) низина пъкъ сѫ слизали до сѫщата година само овчари отъ Родопитѣ. Въ Еноско, Родоско и Малгарско сѫ слизали овчаритѣ отъ Странджа и дори чакъ отъ Стара-планина. Западна и Северна Македония се явяватъ като допълнение къмъ Приморска Македония, Родопитѣ — къмъ Бѣломорска Тракия, Странджа — къмъ Мраморноморска Тракия. При това, докато Мраморноморска и Бѣломорска Тракия и Приморска Македония могатъ все пакъ да минатъ безъ споменатитѣ земи) безъ Странджа, Родопитѣ и Западна и Северна Македония), защото часть отъ зимнитѣ пасища може да бжде разорана, а останалата часть — да бжде използувана за добитъка на мѣстното население, обратно, Странджа, Родопитѣ и Западна и Северна Македония не могатъ да минатъ безъ Мраморноморска и Бѣломорска Тракия и Приморска Македония, защото безъ зимни пасища лѣтнитѣ пасища на тѣхнитѣ планини не могатъ да се използуватъ за нищо, а освенъ това и стопанскиятъ изходъ на тѣзи земи е презъ Мраморноморска и Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Последнитѣ макаръ да съставятъ отъ физикогеографска гледна точка ясно опредѣлени географски единици, чрезъ стопанската дейность на човѣка сѫ тѣсно свързани съ земитѣ, които ги ограждатъ и образуватъ заедно съ тѣхъ географска единица отъ по-

висша степень, образуватъ заедно съ тѣхъ това, което съ пълно право бихме могли да наречемъ Южна България. Специално Мраморноморска Тракия образува заедно съ Странджапланина една ясно изразена антропогеографска цѣлость, която можемъ да наречемъ Източна Тракия, Бѣломорска Тракия образува саедно съ Родопитѣ друга такава цѣлость, тъй както и Приморска Македония — заедно съ земитѣ на северъ и западъ отъ нея. При това тази връзка не се изразява само въ изкуствено спрѣнитѣ следъ 1912 година поради новитѣ политически граници сезонни пастирски преселвания, но много повече въ последицитѣ отъ тѣзи сезонни преселвания.

Общоизвестенъ фактъ е, че временнитѣ миграции подготвятъ почвата за окончателни преселвания. Така е било и съ сезоннитѣ, временни пастирски преселвания въ нашитѣ две земи. Не всички овчари, които сж слизали на есень отъ високитѣ планини, сж се прибирали напролѣть отново по тѣхъ. Единъ по единъ, но все пакъ въ значителенъ брой тѣ сж оставали въ низинитѣ, и то като земедѣлци, главно ратаи по чифлицитѣ и като прислужници на търговцитѣ и занаятчиитѣ по градоветѣ. Този процесъ се явява много естественъ, като се има предъ видъ, че популационниятъ капацитетъ на планинитѣ лесно се насища. Напълно нормално би било при това положение естественията прирастъ на планинското население да остава въ временно използуваната отъ това население низина. Отраслитѣ овчари, които сж пасли стадата на своитѣ родители въ низинитѣ, сж оставяли своитѣ по-невръстни братчета за винаги въ тази низина, за да остане стадото следъ това само за тѣхъ, срещу известно обезщетение, платено въ пари, които не рѣдко сж послужвали на останалитѣ въ низината да започнатъ търговия или чифликчийство, което е превръщало по-предприемчивитѣ скоро въ богати люде. Отъ тамъ и многобройнитѣ легенди за хубавия овчарь, въ който се влюбила дъщерята на богатия чифликчия или търговецъ.

Овчаритѣ, които извършваха въ по-раншни времена сезоннитѣ преселвания, за които е дума, сж били отъ две народности: власи и българи. У първитѣ, у власитѣ навикътъ къмъ пастирски животъ е много по-дълбоко заседналъ и тѣ много мжчно се откжсватъ отъ него. Съ земедѣлие или съ занаятчийство тѣ изобщо не могатъ да го замѣнятъ и тѣ,

доколкото остават въ низината, остават като търговци и то предимно на добитъкъ, като винаги остават въ връзка съ своитѣ близки, които продължават своята пастирска дейность. Ето защо по отношение на власитѣ като единствена последица отъ сезоннитѣ пастирски преселвания може да се посочи настаняването на малки влашки колонии въ почти всички градове на Приморска Македония, а въ по-малка степень и въ Бѣломорска Тракия, още по-малко въ Мраморноморска Тракия. Заселването на тѣзи малки влашки колонии презъ последнитѣ нѣколко вѣка въ градоветѣ на нашитѣ две области доби особено голѣмо значение главно, когато се видѣ, че тѣ не могатъ да се запазятъ отъ асимилация и че отиватъ почти безъ изключение за засилване на гръцкия елементъ въ тѣзи градове. Засилени по този начинъ и чрезъ заселването на гръцки бѣжанци по време на гръцкото възстание отъ 1821 год., гърцитѣ отъ градоветѣ на нашитѣ две области станаха изходното мѣсто, отъ което започна да се простира гръцкото влияние и въ нѣкои съседни села.

Подобно на власитѣ и часть отъ българитѣ сѫ оставали по градоветѣ, гдето често пѫти сѫ замогвали, при което въ повечето случаи сѫ имали сѫдбата на власитѣ: погърчвали сѫ се и съ това сѫ допринасяли за засилването на гърцизма въ градоветѣ на Бѣломорска и Мраморноморска Тракия и Приморска Македония съ морално и физически здравъ и непокваренъ елементъ. Но главната маса отъ изоставащитѣ въ низината българи — овчари сѫ изоставали въ селата, гдето не сѫ били изложени на такава участь и сѫ могли да допринесатъ за увеличаване на българския елементъ, докато броятъ на турцитѣ, по причини, които сѫ общи за всички турци, гдето и да сѫ се намирали тѣ, постоянно намалявалъ. Именно по този начинъ доста пространни части отъ Приморска Македония, отъ Бѣломорска и Източна Тракия, та дори и отъ северозападна Мала-Азия, които непосрѣдствено следъ турската колонизация въ края на четиринадесети и презъ цѣлия петнадесети вѣкъ сѫ били добили турски обликъ, започнали да възвръщатъ предишния си български обликъ или дори сѫ бивали спечелвани като съвсемъ нова българска земя, както е случаятъ съ северозападна Мала-Азия. Въ тази насока сѫ допринесли много и преселвания отъ съседнитѣ български земи, които преселвания пръко нѣматъ нищо общо

съ сезоннитѣ пастирски преселвания, но приличатъ на тѣхъ, понеже сѫ ставали сѫщо така незабелязано, бавно, чрезъ преселване на единични лица и семейства, които, обаче, сумирани даватъ доста чувствителенъ резултатъ. Посокитѣ, отъ които сѫ идвали тѣзи приселци, сѫ две: отъ западъ и отъ северъ.

Приселванията откъмъ западъ сѫ засегнали доста осезателно Солунското поле и изобщо западния дѣлъ на Приморска Македония, докато източниятъ дѣлъ, както и Бѣломорска Тракия, сѫ били извънъ обсега на това преселническо движение. Интересно е, обаче, че то е засегнало Мраморноморска Тракия, въ която се е разлѣла една отъ струитѣ, които сѫ достигали до Горнотракийската низина. Въ Приморска Македония това преселване се изразява въ настаняването на отдѣлни лица и семейства българи, по произходъ отъ найюгозападнитѣ дѣлове на българскитѣ земи. По общитѣ причини, поради които сѫ ставали всички преселвания отъ западнитѣ къмъ източнитѣ краища на българскитѣ земи, сѫ ставали и тѣзи преселвания, които сѫ допринесли доста чувствително за увеличаване на българския елементъ въ Солунско и особено въ Воденско. Тукъ напримѣръ се знае за приселци отъ с. Плясе при Корча въ с. Фурка, Воденско, отъ гдето впоследствие при разтурянето на това село тѣзи приселци отишли въ съседното с. Владово; отъ Янина дошли приселци въ с. Въртокопъ; въ началото на 18 в. се преселили отъ прѣспанското с. Германъ въ с. Техово, Воденско. Чакъ въ гр. Скеча (Ксанти) има четири кѫщи отъ с. Бобища, Костурско. Тѣ дошли първо като градинари, които впоследствие се установили окончателно въ тоя градъ. Приселвания отъ сѫщата посока е имало сигурно и по други села и градове, които не сѫ още изучени.

Много по-голѣмо значение сѫ имали за нашитѣ две земи приселванията откъмъ българскитѣ земи, разположени на северъ, и то по много понятни причини: Мраморноморска и Бѣломорска Тракия и Приморска Македония представятъ една тѣсна, проточена отъ западъ на истокъ ивица земя, която най-тѣсно е свързана съ останалитѣ български земи къмъ северъ. При това и къмъ по-севернитѣ български земи, които сѫ по-високи и по-малко плодородни, нашитѣ две земи сѫ се проявили като пасивни, като такива, които само сѫ пое-

мали приселци, но много рѣдко сж давали изселници (разбира се преди 1912 г.). Приселцитѣ сж идвали въ Мраморноморска Тракия отъ Странджа-планина, отъ Горнотракийската низина, отъ Срѣдногорието и Чирпанско; въ Бѣломорска Тракия — отъ Родопитѣ, главно отъ високата покрайнина Ахж-Челеби, първоначално, подобно на овчаритѣ, само временно, напримѣръ за ловъ на риба или като продавачи на домашно произведенитѣ платна, следъ което мнозина сж оставали за винаги въ низината. Въ източната часть на Приморска Македония сж идвали като кираджии жителитѣ на високитѣ котловини въ и около Пиринъ, Рила и Западнитѣ Родопи, напримѣръ Разлогъ, Чепино, Неврокопска котловина, и нерѣдко сж оставали въ низината. Още по̀ на западъ въ Кукушко сжществува смжтенъ споменъ за джелепи отъ Чирпанско, Пловдивско и Хасковско, които масово идвали въ връзка съ своята търговия въ Солунско и тукъ оставали нѣкои отъ тѣхъ на постоянно мѣстожителство. Но несъмнено най-интензивно и най-важно съ своитѣ последици е било приселването отъ Тиквешъ въ солунскитѣ села около долното течение на р. Вардаръ. Цѣлата область въ края на миналия вѣкъ е била буквално побългарена отъ настанилитѣ се тукъ български земедѣлци. Въ това отношение доста сж помогнали приселци отъ Мъгленско. Преди това областьта е била до голѣма степень пуста и се е оживѣвала само презъ зимата отъ стадата на овчаритѣ, слѣзли отъ високитѣ планини.

Крайниятъ резултатъ отъ всички тѣзи единични приселвания, за които бѣше дума до тукъ, е едно доста голѣмо сгжстяване на населението и на селищата въ земитѣ край северния брѣгъ на Мраморно и Бѣло Море и засилване на българския елементъ въ тѣхъ. Трѣбва дебело да се подчертае, че този краенъ резултатъ не е последица отъ нѣкакъвъ стремежъ на българина къмъ морето, нито пъкъ отъ официално проведена колонизация (всичко е станало по времето, когато тѣзи земи сж се намирали подъ турска власть), а се дължи изключително на физикогеографскитѣ особености на срѣдната и източната часть на Балкански полуостровъ. Тѣзи особености сж ползували нашия народъ. Той обаче е заплатилъ и продължава да заплаща твърде скжпо настаняването си въ по-равната срѣдна и източна часть на Полуострова, оставяйки планинския западенъ дѣлъ на други народи.

Всички високи планини въ Европа презъ всички времена се явяватъ като людски разсадници. Не правятъ изключение въ това отношение и планинитѣ въ Балканския полуостровъ. Видѣхме вече каква е била ролята на Странджа-планина, Родопитѣ и македонскитѣ планини за българщината въ низинитѣ на югъ отъ тѣзи планини. Други планини на Балканския полуостровъ сж играли сжщата роля по отношение на други народи. Така албанскитѣ планини сж разсадницитѣ, отъ които се пръсна въ всички посоки албанскиятъ народъ, а пъкъ отъ динарскитѣ планини и високитѣ котловини между тѣхъ излѣзнаха презъ последнитѣ шесть вѣка толкова много сръбски преселнически струи, че за не много продължително време всички околни низки земи сж били буквално залѣти, посърбени и по този начинъ установени днешнитѣ сръбски народностни граници.

При изследване на славянската топонимия и отъ сжществуващитѣ исторически документи се установява съ положителность, че цѣлата долина на южна или българска Морава и на голѣма или слѣта Морава чакъ до устието ѝ, както и по̀ на западъ до днешната югославска столица Бѣлградъ включително, сжщо така и околностьта на Призренъ сж били населени съ българи. Обаче чрезъ споменатото масово слизане на сърбитѣ отъ виеокитѣ западни дѣлове на Балканския полуостровъ нашиятъ народъ е загубилъ доста рано цѣлата долина на съединена Морава, сжщо тъй и Призренско. Следъ 1878 г. чрезъ насилствено асимилиране нашиятъ народъ загуби народностно и часть отъ порѣчието на Българска Морава. Така по естественъ пжть и чрезъ насилие сръбскиятъ народъ премина отъ западния дѣлъ на Балканския полуостровъ въ неговата срѣда и зае северната часть на съобщителната артерия Вардаръ-Морава, която е била презъ срѣднитѣ вѣкове изцѣло въ обсега на българския народъ. Съ заемане на северната часть отъ най-важния дѣлъ на Балканския полуостровъ, у ржководнитѣ фактори на сръбския народъ се появи идеята да се заеме и южната, вардарската часть на сжщата централна балканска ось. Най-важниятъ аргументъ при предявяване на това искане е обстоятелството, че долинитѣ на Вардаръ и Морава представятъ едно цѣло, което не може да се дѣли между две държави. По-безочливитѣ прибавятъ и втори аргументъ, безъ да се смущаватъ

отъ това, че може всѣки моментъ да бѫдатъ опровергани: настояватъ, че и народностно вардарската область била сръбска.

Когато сърбитѣ предявяватъ искания относно вардарската долина, тѣ приличатъ на онзи нахаленъ крадецъ, който, следъ като е задигналъ презъ нощьта нѣкому едната обувка, отива презъ деня да иска да му бѫде дадена и другата, за да има цѣлия чифтъ. Следъ като заграбиха Моравско, сърбитѣ искатъ и неговото естествено продължение на югъ — искатъ и Повардарието до Солунъ, за да могатъ да се настанятъ въ срѣдата на Балканския полуостровъ и играятъ въ него тази първенствуваща роля, която се падаше презъ срѣднитѣ вѣкове на българския народъ и неговата държава.

Натискътъ върху Македония отъ северъ е много голѣмъ и е обусловенъ отъ природната обстановка: на северъ отъ Македония сѫ Моравско, Косово и Шумадия — области, които сѫ въ подножието на динарскитѣ планини и бѣха подложени на сѫщо такова народностно заливане, каквото се извършва отъ македонскитѣ планини, Родопитѣ и Странджа-планина къмъ югъ. Като прибавимъ къмъ всичко това и албанскиятъ народностенъ натискъ отъ западъ, ще стане ясно, че Македония е подложена, поради лесно обясними природни причини, на силенъ етниченъ натискъ отъ три страни: гърци напиратъ отъ югъ, албанци отъ западъ и сърби отъ северъ. Ва това отношение Македония е поставена много по-зле отъ Тракия, която изпитва етниченъ напоръ само отъ една страна, отъ югъ.

Македония, която презъ първитѣ вѣкове следъ настаняването на българитѣ на Балкански полуостровъ е била въ срѣдата на българскитѣ земи, се намира днесъ въ периферията имъ, представя бастионъ, изложенъ на опасность отъ три страни и който, ако, не дай Боже, бѫде окончателно загубенъ, ще повлече поставянето на България въ такова васално положение спрямо Югославия, въ каквото се е намирала по-рано Сърбия спрямо България.

Главната причина, за да се достигне до това критично положение е безъ съмнение конфигурацията на Балкански полуостровъ. Макаръ най-високитѣ планини да се намиратъ въ неговата срѣда, общо взето той става все по-планинистъ въ западна посока, поради което въ тази посока се създа-

ватъ все повече условия за явяване на експанзивни, разселващи се народи. На българския народъ е било предопредѣлено още съ настаняването му въ източната и срѣдната по-равна часть на Балкански полуостровъ да търпи натискъ отъ западъ, отъ планинитѣ, отъ тѣзи людски разсадници, които сж били винаги опасни съседи на людетѣ отъ низинитѣ. Не слѣзнаха ли и румънитѣ отъ Карпатитѣ въ Влашката низина, която само преди 7—8 в. е била населена изцѣло съ българи?

Македония се намира, между всички български земи, на най-критическото мѣсто, поради което на нея българскиятъ народъ дължи най-голѣма поне морална подкрепа. Всѣки българинъ е длъженъ да осъзнае особеното положение, въ което е поставена тази часть отъ нашето всебългарско отечество. Тя е ценна не само защото е една отъ най-богатитѣ български земи,[1] но и защото е заедно съ Моравско ключътъ на Балканския полуостровъ и на нашата родина. Ще отворимъ ли нашия домъ за съседитѣ ни, алчни, както всички експанзивни народи, калили се въ високитѣ планини? Това зависи само отъ нашата воля за борба.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

---

[1] Вж. моитѣ трудове: La Macédoine Économique, изд. Македонски научен институтъ, София, 1931 г. и Бѣломорска Тракия и Приморска Македония, въ Годишникъ на Соф. университетъ, истор.-фил. фак., кн. 34, 1938 г. Къмъ казаното въ тѣзи студии трѣбва да се прибави и обстоятелството, че въ Македония се откриватъ все повече и повече минерални богатства, така че и въ това отношение нейната стопанска стойность се увеличава значително. Не трѣбва да се забравя, че въ Македония, страна съ едва 50,000 кв. км., по-малко отъ половината днешна територия на Българското царство, се получаватъ повече минерални богатства, отколкото въ България, повече и по-ценен тютюнъ, повече памукъ, изобщо много повече индустриални растения, отколкото въ България въ днешнитѣ ѝ предѣли. Нѣма никакво съмнение, че ако у нашия народъ се е закоренилъ възгледътъ, че Македония представя нѣкакви си „пущинаци", „безплодни канари", „пусти планини", то е защото по време на Свѣтовната война фронтътъ се случи по най-високитѣ планини, по Бѣласица и Каймакчаланъ, по Галичица и Мокра. При това не трѣбва да се забравя, че и планинитѣ, които влизатъ въ обсега на нѣкой народъ, иматъ своето голѣмо значение, което не трѣбва да се пренебрегва. Планинитѣ сж, които раждатъ людетѣ, използуващи низинитѣ.

ГРЪЦКО-БЪЛГАРСКИ РАЗГОВОРНИЦИ И РЕЧНИЦИ ПРЕЗЪ XIX В. И ТѢХНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА ПРОУЧВАНИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ

Отъ Кирилъ Мирчевъ

Касае се за разговорници и речници, които сѫ плодъ на типичнитѣ условия, въ които живѣятъ българскитѣ по-издигнати срѣди презъ първитѣ три четвърти на XIX в. Както е съ редъ други книжовни прояви въ България презъ сѫщия периодъ, въпроснитѣ речници нѣматъ предходници въ по-раншнитѣ епохи на нашия културенъ животъ. Въ историята на българската литература изобщо мѫчно бихме открили следи отъ нѣкакви старания да се направи толкова важниятъ гръцки езикъ по-достѫпенъ и по-разбираемъ за литературнитѣ дейци, преписвачи и преводачи, чрезъ приготвяне на гръцко-български речници. Всичко това обаче не значи, че подобни опити сѫ липсвали напълно. То би било чудно за една литература, която вѣкове на редъ е черпѣла вдъхновение отъ византийско-гръцката литература и въ най-голѣмата си часть представя преводи отъ нея. Като доказателство можемъ да приведемъ факта, че доста късно, въ ржкописъ отъ XVIII в. (Соф. Нар. Библ. 345/569) намираме единъ плахъ опитъ за гръцко-български речникъ. Текстътъ е кратъкъ (11 листа), но сравнително архаичниятъ езикъ несъмнено сочи къмъ по-старъ оригиналъ, сравн. напр. следнитѣ случаи[1]: *ἀρχεον* — **зачело**, *ἀριθμός* — **чи҃сло**, *ἔχαιται θαρός* — **дрꙑзайте се**, *βοῦλισης* — **зго҃воръ**, *βλασφιμίον* — **хꙋленїе**, *βουνᾶ* — **го҃ра**, *γᾶμως* — **бракъ**, *δόξα* — **слава**, *διάδημα* — **вене҃цъ**, *διάδοχος* — **послѣдоватѣ҃тель**, *ἥλιος* — **слньце**, *ἡγούμενος* — **во҃ждь**, *ησιχὸς* — **безмо҃лвно**, *ιερῶν* — **сти҃лице**, *κλῖμαξ* — **лествица**, *κοραξ* — **гарванъ**, *καράβι* — **корабъ**, *ὄχλος* — **народъ**, *χειμάρος* — **потокъ**.

[1] Предавамъ гръцкия текстъ съ грѣшкитѣ, които се намиратъ въ ржкописа.

Напълно друга е картината, която наблюдаваме въ развоя на старата руска книжнина въ връзка съ въпроса, който ни занимава. Тукъ вече откриваме не само явни усилия за по-тѣсно приобщаване на интелигентнитѣ слоеве съ гръцкия езикъ, но и цѣлата съответна литература представя интересенъ отдѣлъ въ старата руска книжнина и въ развоя на руското езикознание изобщо. Въпроситѣ около възникването на този родъ литература сж изяснени вече достатъчно. Именно краятъ на XIII и началото на XIV в. сж доста неблагоприятно време за руската книжнина. Преписитѣ се извършватъ при пълно отсжтствие на надзоръ върху преписвачитѣ. Отъ тукъ и многобройнитѣ несъвършенства на ржкописитѣ. Отъ срѣдата на XIV в. обаче се забелязва стремежъ къмъ оправяне на ржкописитѣ, къмъ избѣгване на грѣшкитѣ, при което се е налагало особено много да се направятъ разбираеми гръцкитѣ думи, които се срѣщали въ по-старитѣ ржкописи. Така се обяснява възникването на гръцко-църковнославянски речници въ XIV и XV в. въ Русия. Нѣкои отъ тия произведения бѣха предметъ на научни изследвания и издания. Особено внимание бѣ посветено на редицата ржкописи, въ които ни е запазенъ единъ гръцко-руски речникъ и разговорникъ отъ неизвестенъ оригиналъ подъ насловъ Рѣчь тонкословія греческаго (вж. изданията на Н. К. Никольскій, Рѣчь тонкословія греческаго. Русско-греческіе разговоры XV—XVI вѣковъ. Петерсбургъ 1896. Памятники древней письменности. Т. 114 и това на M. Vasmer, Ein russisch-byzantinisches Gesprächbuch. Leipzig 1922). Съ течение на времето тия гръцко-църковнославянски речници ставатъ все по-обширни и вече въ XVI и XVII в. се преобразяватъ въ наредени по азбученъ редъ Алфавиты или Азбуковники, които вече сж загубили характера си на словари, а представятъ въ сжщность малки енциклопедии.

Традицията на този родъ книжнина продължава до късно въ Русия. Стремежътъ къмъ опознаване и проучване специално на новогръцкия езикъ намира изразъ въ печатни ржководства, които се появяватъ презъ XVIII и XIX в. Голѣмото влияние отъ друга страна на руската печатна литература въ България, което точно въ споменатитѣ вѣкове се засилва извънредно много, прави тия ржководства известни и у насъ, гдето гръцкиятъ езикъ играе толкова важна роля

и е необходимъ инструментъ по това време както въ училищното образование, така и въ търговския и обществен животъ. Нищо чудно следователно нѣма въ факта, че на българска почва се появяватъ подражания, преработки и преводи на рускитѣ ржководства за опознаване на новогръцки езикъ, пригодени за любознателни български читатели.

Всрѣдъ гръцко-българскитѣ разговорници и речници презъ XIX в., писани въ България и предназначени за български читатели, личатъ главно три групи. Едната отъ тѣхъ съставятъ печатни произведения, нѣкои отъ които иматъ за автори видни наши писатели презъ епохата на възраждането. Да се установятъ тѣхнитѣ източници е доста трудно. Независимо отъ това, въ въпроснитѣ съчинения проличава доста ярко личната намѣса на авторитѣ както въ подбора на темитѣ, така и въ разпредѣлбата и използуването на материала. Не ще съмнение, въ най-голѣмата си часть тѣ сж рожба на лично старание и творчество и представятъ недѣлима часть отъ цѣлокупното оригинално дѣло на авторитѣ имъ.

Втората група съставятъ ржкописни произведения, писани въ Самоковъ или Самоковско. Тѣ образуватъ единъ ясно очертанъ Самоковски кржгъ. Важно обстоятелство въ връзка съ ржкописитѣ отъ този кржгъ е, че у тѣхъ много добре личи рускиятъ източникъ. Разпредѣлбата на материала въ повечето отъ тѣхъ е точно копирана отъ съответни руски ржководства. Стойностьта на българската часть отъ тѣзи ржкописи за проучване на самоковския говоръ е доста голѣма.

Трета група представятъ ржкописи, които не стоятъ въ връзка съ Самоковския кржгъ, а сж по произходъ отъ различни български краища. Съставителитѣ имъ сж обикновено учители, които полагатъ грижи да направятъ гръцкия езикъ по-достжпенъ било на своитѣ ученици, било на своитѣ съграждани.

Гръцко-българскитѣ разговорници и речници сж били съставяни изключително съ практична цель. Ето защо, стойностьта имъ като книжовни прояви въ България презъ XIX в. не се заключава въ нѣкаква отразена въ тѣхъ идейность, нито пъкъ може да се търси въ нѣкаква художественость, отъ каквато сж лишени напълно. Това е въ еднаква степень вѣрно и за ония разговорници, чиито автори сж познати съ литера-

турната си дейность възрожденци. Известна цена иматъ тѣ като културно-исторически документи, понеже действително сж отговаряли на една назрѣла нужда всрѣдъ издигнатитѣ слоеве въ България презъ миналия вѣкъ, именно на нуждата отъ опознаване на единъ чуждъ езикъ съ огромно значение по това време въ българскитѣ земи. Ако обаче за литературния историкъ тѣхното значение е минимално, за езиковия изследователь стойностьта имъ е необикновено голѣма. Въ това отношение най-ценни сж ония гръцко-български разговорници и речници, които ни сж се опазили като ржкописи и въ които езикътъ на съставителитѣ се е изливалъ въ по-непринудена форма и съ по-голѣма вѣрность къмъ родния говоръ. Въ сравнение съ тѣхъ езикътъ на печатанитѣ гръцко-български разговорници, съ съзнателнитѣ книжовни изглаждания на авторитѣ, представя интересенъ документъ отъ познатитѣ стремежи къмъ устройство на българския книжовенъ езикъ презъ течение на XIX в. Както ще се види отъ кратката характеристика, която ще се направи по-долу на известни (печатни) и неизвестни до сега гръцко-български разговорници и речници, голѣма цена въ езиково отношение има на първо мѣсто единъ ржкописъ отъ третата група изъ Южна Македония. Писанъ отъ сравнително неукъ човѣкъ, който не еималъ почти никаква представа за гръцкия книжовенъ правописъ, а е владѣлъ езика само практически, и то не съвършено, този речникъ и разговорникъ представя съ българската си часть крайно богата сбирка отъ лексикални особености изъ една българска говорна область, която се явява важна въ много посоки. На второ мѣсто по езиково значение идатъ ржкописитѣ изъ Самоковския кржгъ. Съ своята сравнителна старинность, почти всички тѣ сж отъ първата половина на XIX в., тѣзи ржкописи криятъ необиковено ценни езикови податки за самоковския говоръ. Действително, въ езика на тѣзи преводни и подражателни произведения, които сж се намирали подъ силното влияние на рускитѣ оригинали, се забелязва известна изкуственость. Стремежътъ къмъ книжовно езикова изправность е притулилъ доста диалектични особености. Всичко това обаче не може да подцени голѣмото имъ значение на важни езикови свидетелства съ точно опредѣленъ мѣстопроизходъ.

Съ огледъ на по-точно опредѣляне значението, което

иматъ за проучванията на българския езикъ гръцко-българскитѣ разговорници и речници, писани въ България презъ XIX в., въ следващитѣ редове правя опитъ за привеждане въ известность на тѣхния по възможность пълненъ брой съ кратка характеристика на тѣхнитѣ езикови особености.

Първа група. Печатни произведения.

1. Разговорникъ греко-болгарскій за оныя, кои-то желаятъ Греческій языкъ да се научатъ при кого-то и єдна кратка Болгарска Їсторія приложи се. Собранъ и сочиненъ отъ Хрістаки П. Дупничанина учителя въ Славено-Еллинското въ Сищовъ училище, кой-то сега перво на свѣтъ издава го. Въ Бѣлградѣ 1835. Малка 8°, стр. 99. По разпредѣлбата на материала разговорникътъ на Христаки Павловичъ се отклонява доста отъ ржководствата на Самоковския кржгъ. Съчинението започва съ речникъ на думи, на първо мѣсто сжществителни, разпредѣлени споредъ характера на значението имъ, напр. божественни, діаволски, стіхіи, воздушни явления и т. н. Следъ сжществителнитѣ следватъ прилагателни имена и на последно мѣсто най-нужднитѣ въ разговорь-та глаголи. Следъ така съставения речникъ идатъ двадесеть и деветь лесни и благородни разговори, два разговора изъ географіята и два разговора изъ богословіята. Разговорника си Павловичъ приключва съ притчи общи, здравійни завѣщанія и нравственни завѣщания. Темитѣ, които Хр. Павловичъ е използувалъ за разговорника сж най-обикновени, най-общи. Нѣкои отъ тѣхъ доста напомнятъ темитѣ въ ржкописитѣ отъ Самоковския кржгъ, та не е изключено авторътъ да е билъ запознатъ съ нѣкое руско ржководство. Езикътъ на автора е сжщиятъ, какъвто се срѣща и въ другитѣ негови съчинения. Най-главна негова особеность сж западнобългаризмитѣ, напр. членна форма *-о* (шаръ-о), окончание *-м* на глаголитѣ за 1. л. ед. ч. (желаемъ, дойдемъ, окъпемъ), окончание *-ме* на глаголитѣ за 1. л. мн. ч., показателно мѣстоимение онай, утвърдителна частица *ей*, показателна частица *те*, конструкция типъ не щете зема (рѣдка). Сравни още следнитѣ лексикални особености: тува, темно, мнимъ (1. л. ед. ч.), излавамъ, танка.

2. Болгарскій разговорникъ, за оныа, кои обычатъ да се навыкнѹватъ да говóратъ гречески. Сочинéнъ трѹдóмъ К. Т. Фѡтінова. Смирна 1845. Размѣръ 18×11, стр. 96. Разговорникътъ на Фотинова е значително по-кратъкъ отъ тоя на Павловича. Голѣми сѫ различията между двете съчинения и въ други посоки. Така напр. Фотиновата книга е само разговорникъ и нѣма никаква словарна часть. При все че първитѣ два разговора сѫ снабдени съ нумера, останалитѣ следватъ по-нататъкъ единъ следъ другъ безъ никакви цифрени подраздѣления. Темитѣ на Фотинова сѫ въ мнозинството си съвсемъ други въ сравнение съ тия на Павловича. Тѣ обсѫждатъ почти изключително български въпроси и даватъ изобщо известна представа за тревогитѣ и интереситѣ на автора. Като примѣръ ще изтъкна следнитѣ нѣколко факти. Въ разговоръ за черковна служба, извършена отъ владика, у Фотинова четемъ следното: „На греческій ли ѧзыкъ слѹжи? ‖ На Греческій и преславнѡ. Но колкѹ щеше да ми се види по преславнѡ и по благодарнѡ, ако слѹшахъ отъ тіѧ негови пречестніи уста, оныа Божественны и сваты рѣчи на нашъ природный ѧзыкъ! ‖ То добрѡ говоришъ. Но той се є училъ Греческій ѧзыкъ, Греческій и пѣе. Има ли нашъ народъ училища и таквіѧ ученіѧ, кои да возвышаватъ въ нашъ народный ѧзыкъ ѡныа що иматъ достойнство за таѧ верховнѣйша степень Первосвященства? ‖ То имашъ правда, и точнѡ говоришъ; защото нашъ народъ не показа никога никаква склонность за таквіѧ ѡбщонародни и высокоѹмни ученіѧ, кои подтверждаватъ народно ѡбразованіе и хвала. ‖ Прискорбно неощѹщеніе. ‖ Прискорбно ѡтистина, но междѹ Болгары є пристигнало какъ природно“. На друго мѣсто въ разговоръ за началната училищна възрасть на децата четемъ следното: „Є! то є времѧ веке да иде на школа. Нѣкои дѣца на свѣтъ, като станатъ седмь годинъ, учатъ современнѡ и два ѧзыка. ‖ То є даденно, Госп. на дрѹги дѣца, а не на Болгарски. ‖ Така сте се навчили самѡ да се извинавате, Госпоже, и да говорите; но ако да бы видѣли по дрѹги мѣста и державы какви са ѡніѧ дѣца, тогава различнѡ ще говорите. Вашъ Нїколчо бы знаѧлъ сега совершеннѡ два ѧзыка да говори. ‖ Азъ самь, Господ., благодарна да си навчи первѡ матерный ѧзыкъ, каквото требѹва, а послѣ, ако изволява ѡтецъ мѹ, нека го учи не два, но и дванадесать. ‖ На-

даме се това да бъде, защото учитель Госп. Брайко голема ревность има за природный нашъ языкъ, и съ големо прилѣжаніе и раденіе преподава го на свои си ученици.“ Между двама пристигнали въ Пловдивъ българи Фотиновъ нагласява следния разговоръ: „Но, баче Герги, требува сега да пазиме добрѣ и да говориме Гръцки; защото тїа, съ които имаме дѣло, все Гръцки говоратъ. || Бе гледай си работа, тїа знаатъ отъ тебе и отъ мене по-добре Български; че защото седатъ у Філібе, чинишъ да са природно Гръци? Много редко се намира у Філібе природенъ грекъ, вси са почти Болгарска жица, совсемъ що се праватъ сега Гърцы“.

Езикътъ на това Фотиново съчинение носи всички белези на втората годишнина на Любословието. Така, употрѣбата на членувани форми е избѣгната почти навсѣкжде. Западнобългарската основа на авторовия диалектъ при това личи добре. Отъ най-характернитѣ особености на този до голѣма степень изкуственъ езикъ, нека изтъкнемъ следното: 1. *та* лично мѣстоимение за женски родъ; 2. глаголи на -ува (типъ казъваш); 3. звателна форма господже, която намираме и въ ржкописитѣ отъ Самоковския кржгъ; 4. съюзъ щото като русизъмъ, намѣрилъ по-късно широко разпространение въ българския книжовенъ езикъ; 5. синтактична везба типъ отъ два мѣсацы после отъ западнобългарски източникъ, но не рѣдка и въ югоизточни говорни области; 6. архаично бждеще време — щеме премина, щемъ биде, щемъ тогава дой, щемъ се помаа, щеме гледа, щеме зе; 7. западнобългарски форми като сношка, сака, блъщатъ, тува, зарачаха, досенова.

3. Гръцко-блъгарски разговорникъ. Нарядилъ и издалъ Д. Василиевъ. Въ Земунь 1862. Размѣръ 16×11, стр. 67. Най-малкиятъ между печатанитѣ гръцко-български разговорници. Започва съ кратки Прѣдварителни познания за гръцката азбука и гръцкото произношение (стр. 1—5). По-нататъкъ разпредѣлението е сжщото, както у Павловича, т. е. имаме първо речникъ, а после следватъ разговоритѣ. Речникътъ е на отдѣлни малки параграфи. Не е азбученъ. Думитѣ сж групирани споредъ значението имъ: птици, животни, небесни явления, професии, части на жилището и т. н. Прозира източенъ говоръ съ

неизбѣжнитѣ черковнославянизми и русизми, характерни за езика на печатнитѣ български произведения презъ тази епоха. Споредъ нѣкои белези диалектътъ може да се опредѣли като югоизточенъ, напр. редовна форма *щж* на частицата за образуване на бждеще време, наречие яко (яко добре — *πολλὰ καλὰ*), блъскъ-тъ (*ἡ ἀστραλή*), трьската (*ἡ θέρμη*), тувла-та (*ἡ πλίνθος*), камень-тъ (*ὁ λίθος*).

Втора група. Самоковски кржгъ.

Както се спомена вече, всички ржкописи отъ този кржгъ представятъ преводи, преработки и подражания на руски ржководства за изучване на новогръцки езикъ. Отъ проникналитѣ въ България презъ миналия вѣкъ руски ржководства за щастие едно е оцѣлѣло и до скоро се пазѣше въ Архива на Възраждането при Етнографския музей, а сега се намира въ Соф. Университетска библиотека. То носи следния насловъ: *Νέοι πλέον εὔχρηστοι ἁπλορωμαϊκοὶ καὶ ῥωσσικοὶ Διάλογοι διαιρεθέντες εἰς ϙ μαθήματα. Ἐκδοθέντες παρὰ τοῦ τῆς ἐν τῇ Μ. Α. Φ. Βλαδιμίρου Τζβετκόβ.* Новые употребительнѣйшіе просто-Греческіе и Россійскіе разговоры, раздѣленные на 120 уроковъ. Изданные М. А. С. Владимиромъ Цвѣтковымъ. Москва 1809 года. Зависимостьта на самоковскитѣ ржкописи отъ ржководства като горното може да се установи лесно при внимателно сравнение. Тя личи не само въ многобройнитѣ русизми, не само въ чисто рускитѣ, несвойствени на българската срѣда теми за разговоръ, но и въ разпредѣлбата на материала. Този материалъ както въ руското ржководство, така и въ повечето ржкописи отъ Самоковския кржгъ е дадено въ отдѣлни разговори уроци, следъ което следва речникъ на употрѣбенитѣ въ разговора думи.

1. Гръцко-български разговорникъ (Соф. Унив. Библ. Бс. № 779). Този ржкописъ представя преводъ на горепосоченото руско ржководство. Заглавието на руския оригиналъ е промѣнено по следния начинъ: Нóвїи употребителнѣйшї простогрéческїи и бóлгарскїи разговоры. Това заглавие, написано съ червено мастило, е помѣстено въ самото начало на петия листъ, отъ гдето започва въ сжщность ржкописътъ. Първиятъ листъ е оставенъ празенъ. Само на лицевата му страна сж изписани красиво два монограма, единиятъ съ букви *I* и *K*, а другиятъ

съ букви *I* и *Δ*. На лицевата страна на втория листъ четемъ следната гръцка приписка, написана съ едро, хубаво завързано писмо: *Ιωαννης Κωνσταντινου Ιωαννης Δημητριου Γεγραφεν — ἐγράφη καὶ ἐπιδειωρθῶθη παρὰ τῆς ἐνλογιώτης ἐμοῦ ἰωαννου δημητρίκ βαφεύ, ἐκ πόλεος σαμμοκοβίου*: 1831. *Маΐκ πρῶδη ἡμέρα.* Третиятъ листъ е оставенъ напълно празенъ. Четвъртиятъ листъ е въ сѫщность прилепенъ къмъ ржкописа по-късно. На лицевата му страна е изрисувана съ водни бои цвѣтна картина, която представя св. Богородица, седяща като на тронъ всрѣдъ облаци. Въ подножието на седящата Богородица сѫ нарисувани два колѣничили ангела. На горния лѣвъ край на картината се вижда още една фигура на ангелъ, скрита до бюста въ облаци. Цѣлиятъ ржкописъ съдържа 115 листа (20×16), писанъ е четливо и е украсенъ съ многобройни винетки съ червено и лилаво мастило. Съ червено или лилаво мастило сѫ писани и всички заглавия и начални букви. Ржкописътъ е билъ приготвенъ за печатъ. Това се вижда отъ следнитѣ думи, които четемъ на края: *Τέλος τ҃ε̃ τύπ҃ε* — конецъ на *τύπο*. Подвързанъ е съ здрава кожена подвързия.

Като образецъ отъ текста давамъ долу откѫслекъ отъ разговоръ за зимата, като привеждамъ и руския текстъ на оригинала:

Περὶ τ҃ε̃ χειμῶνος — О зимѣ — За зѝмето

Ἡ ἡμέρα ὀλιγόστευσε
День убавился
Денó се оу̂малѝ

—

Ἔγινε μικρὴ
Сдѣлался малъ
Стана́ ма́локъ

—

Τὸ πρωῒ κάνει κρύο
По утру холодно
За́ранъ е̃ ст҃ѣдéно

—

Ἡ ἑσπέρα ἔγινε διεξοδικὴ
Вечеръ сдѣлался дологъ
Вечертá стана́ простра́нна

—

Ἡ φωτιὰ ἐμβῆκεν (ἤρθεν) εἰς χρῆσιν
Огонь взошелъ въ употребленіе

*Ὀγήνο влезна́ (дойдé) во оу̂потребле́нїе.

—

Παντ҃ε̃ φαίνεται φωτιὰ
Вездѣ видѣнъ огонь
Сéкаде се ви́ди ồгúнъ

—

Τῶρα καλὰ εἶναι νὰ κάθεται τινὰς συμὰ εἰς τὴν φωτιὰν
Теперь хорошо сидѣть у огня
Сега́ е добре́ да́ седи́ не́кой бли́зо при ồгúно.

—

Εἰς τὰς πέντε ὥρας πλέον γίνεται σκοτεινόν (νυκτώνει)
Въ пять часовъ уже дѣлается темно
На́ пе́ть саха́то веке́ бива те́мно (мѣркн҃ва се)

Ἰδὲ ἕνας κρυερώτατος χειμῶνας
Какая жестокая зима!
ѣтé ѣднó нáй стъдéно зúме

—

Κανένας δὲν ἐνθυμᾶται, ὁπὲ νὰ ἦτον ποτὲ τέτοιος αὐστηρός (σκληρὸς) χειμῶνας
Никто не запомнитъ, что бы когда была такая жестокая зима.
Нúкой не пóмни, да é билó нéкогашъ такóва жестóко (стъдéно) зиме.

—

Τὶ ψύχρα εἶναι
Какой морозъ!
Каквá е стúдь

—

Ἐγὼ κατὰ πολλὰ ἐκρύωσα
Я крайне озябъ
ѫзе попремнóгѡ ѿземнáхъ

—

Κατὰ πολλὰ ἐκρύωσαν τὰ χέρια μὲ
У меня весьма озябли руки
Попремнóгѡ ми ѣземнáха рацéте

—

Ἐγὼ ἐπάγωσα ἀπὸ τὸ κρύος
Я замерзъ отъ стужи
ѫзе помързнáхъ ѿ стúдь тá.

—

Ἄναψε τὸν φοῦρνον (τὴν σόμπαν)
Затопи печь
Зáпали пéщь тá (гърнцыте)

—

Καθήστε συμὰ εἰς τὴν κάμμινον
Сядте къ камину
Седнéте блúзо прú гърнцыте

—

Δὸς μὲ τὴν γοῦναν μὲ
Подай мнѣ шубу
Дáй ми кожúхо

—

Φέρε μὲ τὸ χειροκάλυμμά μὲ (τὴν μανίτζαν)
Принеси мнѣ муфту

—

Τὸ καλπάκι μὲ
Шапку
Калпáко ми

Ξανασύμπα τὴν φωτιὰν
Сгреби огонь
Спóтни ѣгúно

—

Ἀνακάτωσαι τὰ κάρβουνα
Помѣшай уголья
Рáзри вáглищата

—

Πρόθεσαι ἀκόμι μίαν ἢ δύω σχίζας
Подложи еще одно или два полѣна
Прúтъри ѫще ѣднá úлú двé цапеницы

—

Ἔξω εἶναι γλύστρα
На дворѣ стало склизко
Вóнка е пъзáлкя

—

Ἀκούεις, πῶς τρίζουν (σκάζουν) τὰ ξύλα;
Слышишъ ли, какъ трещатъ дрова?
Чъеш ли, каквó скр'цатъ (пъкатъ) древáта;

—

Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ἔξω βαστᾷ κρύον
Это значитъ, что на дворѣ холодно
Това знáчи, защó вóнка е стúдь

—

Σελόγυ μας ξεσταίνουν μὲ τὰ κάρβουνα γήϊνα
У насъ топятъ земляными угольями
Оў домá ни се грéятъ сóсъ вáглища (кюмúръ) землéнïй

—

Ἐγὼ προκρίνω (προτιμῶ) τὰ ξύλα
Я предпочитаю дрова
ѫзе предпочúтамъ д'рвáта

—

Ἀκούεις, πῶς σφυρίζει ὁ ἄνεμος;
Слышишъ, какъ свиститъ вѣтеръ?
Чъешли, каквó свúри вѣтарò;

—

Ὁ καιρὸς ἄρχισε νὰ ξεσταίνῃ	природу
На дворѣ сдѣлалась оттепель	Прóлеть тá скóрѡ ще дá ѻживотвóри ѣстествóто си
Времéто начнá да сé згрéвя	
—	—
Τὸ πάγος, τὸ χιόνι ἄρχισε καὶ διαλύεται	*Ἡ ἡμέρα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπάγει ἀυξάνσα*
Ледъ, снѣгъ началъ таять	День мало по малу прибавляется
Ледó, й снегò начнá да се стóпѧва	Денó мáлко по мáлко йде порастѧвáйки
—	—
Ἡ ἄνοιξις γλήγορα θέλει ζωοποιήσῃ τὴν φύσιν	*Ἐμεῖς σχεδὸν δὲν εἴχαμεν χειμῶνα*
Весна скоро оживотворитъ	У насъ почти не было зимы
	Нѣе почтú немáхъ ме зимá.

Както може да се заключи и отъ горния кратъкъ откѫслекъ, съставителтъ на гръцко-българския разговорникъ е следвалъ по-вѣрно гръцката часть на своя руски оригиналъ Все пакъ влиянието на руския езикъ се вижда на много мѣста, срвн. напр. поклонúтеся нá майка ви *(προσκυνῆτε τὴν μητέρα σας)*, остаю ви ѻдолжéнъ *(σᾶς μένω ὑπόχρεως)*, показѫю *(δηλῶ)*, именѫюся *(ὀνομάζομαι)*. На мѣста рускитѣ форми сѫ придружени съ съответни български форми, срвн. сестрѣ вáшей (нá сестрá ви), рукá рáка, бїю бѣемъ.

Българската часть на разговорника е извънредно ценна за проучване на самоковския говоръ презъ XIX в. Отъ многобройнитѣ важни езикови особености ще изтъкна следнитѣ: 1. частица за образуване на бждно време *ке*: когá ке нú оўдостоите. Подъ книжовно влияние се явява и *ще*. 2. Членна форма м. р. на *-о*: оў домó ни, сонлѫко, трѫдó, вѣтарó, хóдаро и т. н. 3. *а* като замѣстникъ на *ѫ*: кáща, зарачáха ми, зарáчамъ, рáка, стáпка, вáглища та, лагъ и т. н. 4. Единични случаи отъ *ъ* > *о*: вонкá, сонлѫко, но и санó, solъ; по-често въ наставки и представки: танокъ, крехокъ, гастокъ, сладокъ, ретокъ, малокъ, песоко, несожвáчени, соблáчимъ. 5. Нѣколко особени случая при *лъ*: пѫзáлят ми се чúжмите *(γλυστροῦν τὰ ὑποδήματά μου)*, пѫзáлям се *(γλυστρῶ)*, ѭболка *(τὸ μῆλον)*, вóнка е пѫзáлкя *(ἐξω εἶναι γλύστρα)*, клобо *(τὸ κѫβάρι)*, дáйте ми ѐднó клобо прéжда, вѫна *(τὸ μαί)*, долга, но и поглътновате (вїе цáли зáлцы поглѣтновате несожвáчени),

глѣтам *(καταπίνω)*. 6. Единични случаи отъ *tj* > *к'*: векé, врéкя, повеке, свекята (запали свекята — *ἄναψε τὸ κερὶ)*. 7. Преобладаване на *а*-итератива: попрáшамъ, влáзимъ, соблáчимъ, превáждамъ. 8. Вторични изяснения на *ъ* въ *а*: лáжешъ, ѿдáхнемъ, тáнокъ, махъ, сáхнемъ. 9. Развой цѣ > ца: оўцáнимъ, цáпеница, цáли. 10. Завършекъ *-та* за мн. ч. при срѣднитѣ имена на *-ие*: ôвóщїета, изреченїета, оўкреплéнїета, стїхотворéнїета, сочинéнїетата, списанїетата. 11. Наставка *-к'а* при имена отъ женски родъ безъ умалително значение: лѣлкя, сéнкя, пꙋзалкя, стапалкя, макя. 12. Развой *т'* > *к д'* > *г'*: лискете, цвéкенце, грозгето, цвéкета. 13. Звателна форма госпожé, която намираме и въ разговорника на Фотинова. Нека изтъкнемъ още и следнитѣ лексикални особености: хорáтимъ *(ὁμιλῶ)*, какóв си забоварячъ *(ὦ! τὸν ἀλησμονάρην)*, вáркамъ нꙋдимъ се *(βιάζομαι)*, вáркане нꙋдене *(ἡ βία)*, забáвно доцна *(ἀργὰ)*, юговитъ *(νοτερός)*, фанéте тáꙗ пеперуга *(πιάσατε ἐτούτην τὴν παταλλꙋδαν)*, поемъ *(τραγꙋδῶ)*, поянѣ *(τὸ κελάδισμα)*, ѿфоръ *(ὁ σφένδαμνος)*, пискáлъ *(τὸ γωβίδι)*, зéми ѣдно нарáче ѿ тїя сꙋхите *(πάρε μίαν ἀγκαλίαν ἀπὸ αὐτὰ τὰ ξερὰ)*, за потáпоко *(διὰ τὸ πρόγευμα)*, яйца рóфитки *(τὰ αὐγὰ ῥꙋφητά)*, кóщенъ *(τὸ κάστανον)*, зꙋбочепкáлница *(ἡ ὀδοντογλυφίς)*, коццаленъ *(κοκκαλέον)*, сóполна крпа *(τὸ μαντῆλι τῆς μήτης)*, шпарта *(τὸ χαράκι)*, шпартимъ *(χαράζω)*, белюзнáвъ *(ἀστριλιάρικος)*, знаꙗчъ вѣжда *(ὁ εὐδήμων)*, бажлúвъ *(ἐπίφοβος)*, цѣрга *(καραμπέτα)*, лекопродавница *(τὸ ἀρωματικόν)*, ветренúца *(ὁ ἀνεμόμυλος)*, рꙋчница *(ὁ χειρόμυλος)*, пéкля *(τὸ κομπί)*, ѿпéклꙋвамъ *(ξεκομπιάζω)*, пердꙋхъ *(τὸ πούπουλον)*, огнéвица *(ὁ πυρετός)*, хремáвица *(τὸ συνάχι)*, кичливъ *(ἀλαζονικός)*.

2. Гръцко-бълrарски речникъ-разговорникъ (Соф. Универ. Библ. Инвен. № 1087). Състои се отъ две части — речникъ и разговорникъ. Първиятъ обхваща началнитѣ 56 листа (малъкъ размѣръ 10×15) и е раздѣленъ на две части, които се различаватъ по разпредѣлба на материала. Първата часть съдържа 1459 думи. На края е писано: *Τέλος τοῦ περὶ ὀνομάτων διαλαμβανοντος, ὀνομα στικοπλꙋ, Ἀρχὴ τꙋ̃ περὶ ῥημάτων, διαλαμβανοντος λεξικꙋ̃*... Материалътъ е разпредѣленъ

систематически споредъ значението на думитѣ на малки глави, а не по азбученъ редъ. Ето заглавието на първитѣ петь глави: *Περὶ θεοῦ, καὶ τινων ἄλλων ἁγίων πραγμάτων* — **ѡ б҃зѣ и нѣкїихъ инѣхъ ст҃ыхъ вѣщехъ**; *Κεφ. β. Περὶ τινων μὴ ἁγίων.* **Глава в. ѡ нѣкїихъ несватыхъ**; *Κεφ. γ. Περὶ τῶν Στοιχείων, καὶ τινων ἐξαυτῶν γινομένων, καὶ ἄλλων.* **Глава г. ѡ стіхіахъ, и нѣкїихъ ѡ нихъ бывающихъ**; *Κεφ. δ. Περὶ χρόνο καὶ τῶν καιρῶν αὐτοῦ.* **Глава д. ѡ годѣ и ѡ врѣменѣхъ єгѡ.** *Κεφ. ε. Περὶ τῶν δώδεκα μηνῶν.* **Глава ѕ. ѡ дванадесать мѣсацы.** Следователно тая часть отъ ржкописа напомня силно началото на Хр. Павловичевия Разговорникъ. Цѣлата втора часть на речника, която се отличава отъ първата по това, че думитѣ сж наредени по азбученъ редъ, е останала безъ български преводъ. При това и отъ първата часть на речника сж преведени само началнитѣ 834 думи. Стълбецътъ, въ който е трѣбвало да бжде вмѣстенъ българскиятъ преводъ, е останалъ празенъ. Втората часть, разговорникътъ, е вмѣстена въ следващитѣ 27 листа. Разговоритѣ сж 15 на брой. И отъ тѣхъ известна часть е останала непреведена на български езикъ. Следъ разговорника следва листъ, чиито две страници сж запълнени съ нови гръцки думи, придружени съ български преводъ. Останалитѣ 90 листа на ржкописа сж заети отъ Езоповото житие — *Βίος Αἰσώπου τοῦ φρυγός.* **Житїе Єсопа Фрыгїйскаго.** Текстътъ е даденъ въ два стълбца. Въ първия стълбецъ е помѣстенъ гръцкиятъ текстъ, а въ втория българскиятъ преводъ.

Езикътъ на речника и разговорника е напълно еднакъвъ съ езика на описания по-горе речникъ и разговорникъ. Рускиятъ първообразъ проличава на много мѣста, срвн. следнитѣ случаи: бо́лесь (печаль сердца) — *ὁ πόνος (ἡ λύπη τῆς καρδίας);* рукоболъ (ручна́я болѣзнь) — *ἡ χειράγρα;* ногоболъ (ножна́я болѣзнь) — *ἡ ποδάγρα;* окоболъ (очна́я болѣзнь) — *ὁ πονόμματος;* зупа, полевка (чорба́) — *ἡ ζοῦπα;* поклоняю вися — *σας προσκυνῶ;* ра́дуюся по премно́го; чрезвичайна радость; препоручаю; четы́редесеть рѣбліы — *σαράντα ρούμπλια;* габинето ми — *σπουδαστηρίον;* е̂те два́есе и петъ копе́йки — *Νά, εἴκοσι πέντε καλίκια;* весма; по не́кой разсматрива́нія грамати́чески — *ὅστερον ἀπὸ τινάς θεωρίας τῆς γραμματικῆς;* спосо́бовъ глаголанїя — *τῶν τρόπων τοῦ λέγειν.*

Самоковскиятъ произходъ обаче на ржкописа се изтъква изрично и въ текста. Така напр. въ речника намираме слѣднитѣ разяснения: магдано^{c} (μᾶϱωδία по самокóвски) — *τὸ λετροσέλινον (τὸ μακεδονίσι).*

Върху особеноститѣ на езика, който, както казахъ погоре, напълно се покрива съ езика на първия описанъ тукъ разговорникъ отъ Самоковския кржгъ, нѣма да се спирамъ, а ще изтъкна направо нѣкои словарни белези, отъ които проличава ясно необикновено голѣмата стойность на българския текстъ на ржкописа. Забележително е, че много често гръцката дума се обяснява съ нѣколко български, поставяни въ скоби: громъ (гарма́вица) — *ἡ βροντή*; дѫга (зѫница) — *τὸ οὐράνιον τόξον*; лéдъ що се пѫзáля — *ὁ γλιστερὸς πάγος*; волни (далгá, талáси) — *τὸ κῦμα*; стрѫя́ (точеното на водáта) — *τὸ ῥεῦμα*; житѣнъ (возжéнїе) — *ὁ καπνός*; вáглень (кюмѫръ) — *τὸ κάρβηνον*; ѳудъ — *τὸ μέλος*; брачкотиниte (врáски) — *αἱ σούφραις (αἱ ῥωτίδες)*; ѳчните лйста (трепáлки) — *τὰ ματόφιλλα*; мéсо ѳколо зѫбите (жлебинитe) — *τὸ κρέας τῶν ὀδόντων*; бýбреги — *τὰ νεφρά*; нофтите на ногата — *τὰ ὀνύχια τοῦ ποδαρίου*; вóзрастъ (пóра) — *ἡ ἡλικία*; мѫжъ (мáшъ) — *ὁ ἀνδρας*; ѳчѫвъ — *ὁ μητρυιός*; мáщеха (мáчеха) — *ἡ μητρυιά*; нáйдеи сыи (пáйсторокъ) — *ὁ προγονός*; нáйдена щерка (пáйсторка); хергéнъ — *ἀνύπανδρος*; барѫка (притворна кóса) — *ἡ περѫκα*; знáятель (ѳня що знáе) — *ὁ ἐπιστήμων*; шáшавъ — *ὁ ἀλλήθωρος*; горделйвъ (кичлйвъ) — *ὁ ἀλαζών*; гóрдость кичéнїе — *ἡ ἀλαζονία*; хрéма хремáвица — *τὸ συνάχι*; халцáвица хлъцáне — *ὁ λυγκασμός*; кúла (пропáдняване) — *τὸ σπάσιμον*; капелотворецъ — *ὁ καπελοποίος*; звонецъ прáпорецъ — *τὸ κωδονι*; цадúло — *τὸ στραγγιστῆρι*; опáшка, дрѣшка, фатка — *τὸ χειροῦλι (ἡ λαβή)*; говежго мéсо — *ἀγελαδινόν κρέας*; задѫшено йли напѫнено пéчиво — *παραγεμισμένη ψητή*; пѫжѫле — *σαλιάγκοι*; гáсчено мéсо — *χήνειον κρέας*; гѣбы (печѫрки) — *τὰ μανιτάρια*; имате големо варкáне *ἔχετε μεγάλην βίαν*; и пóсле ще потáпнеме — *καὶ ὕστερα θέλει προαριστήσωμεν*; за потáпокъ — *διὰ τὸ προάριστον*; снѣгъ вáли (снежúй) — *χιονίζει*; ѫаze се не нáдахъ (не оўздахъ) да е тóлко доцнá — *ἐγω δὲν ἔλπιζα, νὰ εἶναι*

τόσον ἀργά; не é воз мéне — *δὲν τὴν ἔχω μαζύ μου*; йстина лї е ѻновá щó хорáтатъ за ѻногóва (ѻнсица) *εἶναι ἀληθινὸν ἐκεῖνο ὁποῦ λέγουν διὰ τὸν ὀδεῖνα*; защó градó е пѫнъ ѿ хайдѫцы (ѿ разбóйницы) — *διατὶ ἡ πόλις εἶναι γεμάτη ἀπὸ κλέπτας*; не сá расцáпени — *δὲν εἶναι χωρισμένα*; ймахъ ѻгнéвицата сúчката нóщь — *εἶχα τὴν θέρμην ὅλην τὴν νύκτα*; икимцíята ми ѻпредѣлúй мáченицата (цвикó) — *ὁ ἰατρός μοὶ ἐδιώρισε τὸ τυρόγαλον*; кажéте ми прóчее мóлим вы дéка седúй (живéе) кѵръ ѻнсица — *εἰπετε μου λοιπόν σᾶς παρακαλῶ ποῦ κατοικεῖ ὁ Κύρ ὀδεῖνας*; когá да нáчнеме — *πότε ἀργινοῦμεν*; ѻнá е мнóгѡ шамаклúва — *αὐτὸ εἶναι πολλὰ δύσβατον*; чѫвайте се, да не пáднете оў шáмако — *Φυλάγεσθε διὰ νὰ μὴν πέσετε εἰς τὴν βάλτον*.

3. Гръцко-български разговорникъ (Соф. Нар. Библ. архивенъ отдѣлъ II В. 6441). Не е пъленъ. Започва съ четвъртия урокъ-разговорникъ. Съдържа четиридесеть и четири урока-разговори. Личатъ следи отъ руския образецъ, срвн. за знакъ прїятелства, едно чрезвичайно добро. Диалектъ самоковски, напълно еднакъвъ съ езика на описанитѣ по-горе разговорници. Забележителна графична черта е, че всѣко *з* се предава съ *дз*: дзнам, дздравїето, дзащо, дзабоварих, дзастана, блидзѫ, дзимате ли лѣкарства. Интересни сѫ следнитѣ теми на разговоръ, съ които доста добре се изтъква произхода на ржкописа: Тая рѣка искарь що се дѫма есть рыбна; у вади-те се намиратъ раки; снѣго е толкѫ само тѫва въ самоковъ — *τὸ χιόνι εἶναι τόσον πολὴ ἐδῶ εἰς τ' Σαμμακόβι*; у тая речица намират се главѫше (угрепць) и раце — *εἰς αὐτὸ τὸ ποταμάκι εὑρησκονται γοβίδια καὶ καραβίδαις*; тая планина що се дѫма рыла естъ высока — *αὐτὸ τὸ βουνὸν ὁλλα λεγόμενον, εἶναι ὑψιλόν*; подобнѣ и витоша що се дѫма, почти толко е висока — *Ὅμοίος καὶ τὸ βιτοσι λεγόμενον εἶναι σχεδὸν τόσον ὑψιλον*; и у тая планина намират се рѫди — *καὶ εἰς τὸ τὸ βѫνόν εὑρισκονται μέταλλα*; всегда у тая планина человѣцы-те рѫдаратъ — *πάντοτε ἀπὸ αὐτὸ τὸ βѫνὸν οἱ ἄνθροποι μεταλευουν*; унѣдрата на тая планина намиратъ се слѣдѫющите рѫдѫ (sic) — дзлато-то сребро-то медо (бакъро) желѣзо-то — *εἰς τα σπλάγχνα τοῦ βѫνѫ*

τουτου εὑρίσκονται τὰ ἀκόλυτα μέταλλα τὸ χρυσὰφι (τὸ μάλαγμα), ὁ ἀργυρος (τὸ ἀσημο), ὁ χαλκός, τὸ σίδερον; тука у тоя град намират се многѹ рѹдища — *εδὸ εἰς αὐτὴν τὴν πολιτειαν εὑρίσκονται πολλὰ μεταλλία*; подобнѣ многѹ маденѣ и видни — *ὁμοίος καὶ πολλὰ μαδένια καὶ βίδναις*; и работатъ много работници — *καὶ δουλευουν πολὺ ἐργάται*; кой-то нїе болгарете дѹмаме видняре и ватаси — *τούς ὁποίας ἡμεὶς οἱ βѹλγαροι λέγουμεν βιδνιάριδες καὶ βατασοι.*

Отъ следнитѣ нѣколко словарни особености се вижда пълната диалектична общность съ останалитѣ ржкописи отъ Самоковския кржгъ: хремавица *(τὸ συνάχι)*, излазим, вращам се, приносим, ела тѹва, той желае да се стави сос вась, чѹете ли гръмавицата *(ἀκούετε τὴν φροντὴν)*, голема стуть, травата, дрѣвесата начнаха да правят попки, лиске, цвекенце, цвекета, грозге-то, пеперуга, босилиокъ, ябоките. Българската часть на разговорника не е снабдена съ ударения.

4. Гръцко-българска граматика отъ 1828 г. съ разговорникъ (Соф. Нар. Библ. 384/464). Най-обемистиятъ между разговорницитѣ отъ Самоковския кржгъ. Цѣлиятъ ржкописъ съдържа 177 л., гол. 8°. На стр. 20 четемъ следната приписка: Да сѐ знáе какво̀ а̃зъ Захáрїя Пóпъ Хрїсто Крѹшевичъ, а̂спи́сахъ сїя тетрàди во врéмя царя Тѹрскаго ѽ Сѹлтáна Махмѹта ѽ созд̾áнїя мира 7336 и ѽ рождества Хрїстова 1828. М°цъ Їаннѹàрїй 16 дéнь аминъ. Вѣроятно това е сжщиятъ Захáрїи Їконóмовичъ Крѹша, който въ 1854 г. превежда и печата въ Самоковъ въ печатницата на Карастояновича „Календáрь сочинéнъ ѽ знаменѝтаго а̂стронóма Казамíа за лѣ́то 1854". Разговорникътъ се предхожда отъ уводъ за буквитѣ и произношението въ гръцки езикъ (л. 1-10), раздѣленъ по следния начинъ: Глава пéрвая — ѽ раздѣленíй писменъ; Глава вторая — ѽ произношéнiи писменъ; Глава трéтїя — ѽ сриц̾áнiй; Глава четвертая — ѽ просѽдiи сѝрѣчь гласоѹдарéнїя; Глàвное прáвило ѽ познава́нiи слогѽв. Уводътъ за буквитѣ и произношението у Крушевича е съставенъ по сжщитѣ извори, както и изложението

на Неофита Рилски въ неговата гръцка граматика. Това се вижда добре отъ разпредѣлбата на материала. Срвн. заглавието на Неофитовото съчинение у Погорѣлова, Опис 38. Разговорникътъ започва отъ стр. 21 съ заглавие, което се явява точно съответствие на заглавието въ първия описанъ тукъ ржкописъ отъ Самоковския кржгъ: Но́ви оу̂потреби́телнѣйшіи простогре́чески и бо́лгарски ра́зговоры. Рускиятъ първообразъ прозира въ многобройни русизми като копѣ́йка (*τὸ κοπέκι*), чрезвычайно (*ὑπερβολικά*) и мн. др. Самоковскиятъ произходъ на ржкописа проличава между другото и отъ една покана до „Благоговѣйнѣйшїи Свящéнницы поюще въ на́шей смирéнной *ἐ*пархіи нахія Самоко́вскїя“, която намираме на стр. 52.

Българската часть на разговорника е крайно ценна като историко-диалектиченъ материалъ. За да се види пълната езикова общность съ описанитѣ по-горе самоковски разговорници, ще приведа следнитѣ нѣколко образци: братучїйка — *ἡ ἐξαδελφη*; хрема́вица — *τὸ συνάχι*; *ѣ*тѐ, тѐ, сѐ — *νά*; изволявамъ — *ὁρίζω*; тра́жимъ — *ζητῶ, γυρεύω*; с*ѧ*мя́с*ѧ*вамъ се — *ἀμφιβάλλω*; варка́не — *βία*; ра́симъ — *ραντίζω*; тегне́емъ, оу̂да́ремъ — *βαρῶ*; вла́женъ югавитъ — *νοτερός*; д*ѧ*га́ з*ѧ*ница — *ἡ ἤρις*; пеперу́га — *ἡ πεταλλ*ѧ̆*δα*; жатва — *τὸ θέρος*; цанимъ — *μισθώνω*; цапеница — *ἡ σχίζα*; пузалкя — *ἡ γλύστρα*; писка́лъ — *τὸ γωβίδι*; о̂гни́ло — *ὁ πυρόβολος*; потапокъ — *τὸ πρόγευμα*; ѣ̆ица ро́фетки — *τὰ αὐγά ρ*ѧ*φητά*; п*ѧ*нимъ — *γεμίζω*; ма́теница — *ὁ ὀρρός, τὸ τυρόγαλον*; га́стокъ — *πυκνός*; клобо — *τὸ κ*ѧ*βάρι*; о̆́нсица — *ὁ δεῖνας*; стапа́лкя — *τὸ τύλωμα*; запеклювамъ — *περονῶ*; пердухъ — *τὸ π*ѧ*λ*ѧ*λον*; клювидрво — *ἡ ξυλόκοτα*.

Трета група.

1. Българо-гръцки речникъ-разговорникъ, писалъ на 1849 год. Захарий Христодуловъ за ученичката си Маргица Райчу въ Хасково (Соф. Нар. Библ. 383/497). Ржкописътъ съдържа 237 л., гол. 8°. Разговорникътъ и речникътъ въ сжщность заематъ малка часть отъ тѣхъ, само първитѣ 24 листа. Цѣлата останала часть съдържа различни поучения, евангелски и апостолски текстове и др. на гръцки и български. Разговорникътъ е напълно другъ типъ въ сравнение съ

ржкописитѣ отъ Самоковския кржгъ. Диалектътъ е югоизточенъ, но съ многобройни западнобългаризми и черковнославянизми. Еровата гласна се предава съ *и:* мігла — *ὁμίχλη*; дйрво — *ξύλον*; кйща — *σπήτι, οἶκος*; дйска — *σανίδι*; плáмикъ — *φλόγα*. Понѣкога сжщата гласна се предава и съ *а:* разкáцувамъ — *ξεσκίζω*, осавновáніе — *ξημέρωμα*, валкъ — *ὁ λύκος*. Много често ъ не се пише въ края на думитѣ въ българската часть. Сравни още следнитѣ образци отъ езика: трава — *χορτάρι*, вирба — *ἰτέα*, лиéнъ — *λεκάνη*, гйрне — *τζουκάλι*, пясакъ — *ἄμμος*, филъ — *ἐλέφας*, главенйк — *ἀρραβωνιαστικός*, разходъ — *περίπατος*, ýшники — *σχολαρήκιον*, желвата — *χελῶνα*, ючюменъ — *κριθάρι*, лахýтъ — *ροζίδι*, кадіета — *κριτής*, облйцам се — *ἐνδύομαι*.

2. Гръцко-български речникъ и разговорникъ отъ южна Македония (Соф. Нар. Библ. архивенъ отдѣлъ II в. 9173). Както се подчерта още въ началото на тази статия, южномакедонскиятъ речникъ и разговорникъ е най-ценниятъ между ржкописитѣ отъ тоя родъ, писани въ български земи презъ XIX в. Ржкописътъ не е много старъ. Писанъ е презъ 1876 год. въ с. Лесково, Мъгленско. Този фактъ не подценява стойностьта му. Най-важно се явява за насъ обстоятелството, че този речникъ не е свързанъ прѣко съ никакъвъ книжовенъ източникъ, вследствие на което особеноститѣ на диалекта му сж се излѣли въ много непринудена форма. Важно е по-нататъкъ и обстоятелството, че съставительтъ на речника е сравнително неукъ човѣкъ, който еималъ само известни практически познания въ гръцкия езикъ. Гръцкото му правописание е напълно объркано. Речникътъ е съставенъ въ область, гдето поради силно гръцко влияние, славянското кирилско писмо е било слабо познато. Вследствие на това и българската часть на речника е предадена съ гръцко писмо. Съ тази си особеность южномакедонскиятъ гръцко-български речникъ се отдѣля отъ всички останали ржкописи, за които дадохъ по-горе общи сведения.

Южномакедонскиятъ речникъ е часть отъ ржкописъ, който покрай него съдържа и нѣколко черковно-поучителни слова и разнообразни други бележки, писани пакъ съ гръцка азбука. Цѣлиятъ ржкописъ се състои отъ 158 листа (16×11), пагинувани, съ известна непоследователность, съ арабски цифри.

Първитѣ два листа на ржкописа липсватъ. Изчезнали сж и последнитѣ нѣколко листа. Речникътъ и разговорникътъ заематъ началнитѣ 89 листа на ржкописа. На края на текста четемъ следната приписка: *Αυτώ το λεξικόν ήνη του γίοσιου εος τού κόλιου απο χόρας λεσκοβον Οποίος να τον αποξένοσι να έχει την κατάραν από τόν τριακοσιον δέκα οκτώ θεοφορουν πατέρον ἔγραφθι υπο χείρος γράφο εγώ ο στόητζε ἰάντζεφ ετος 1876 Μάρτιος 26 προς χορίον λέσκοβον.*

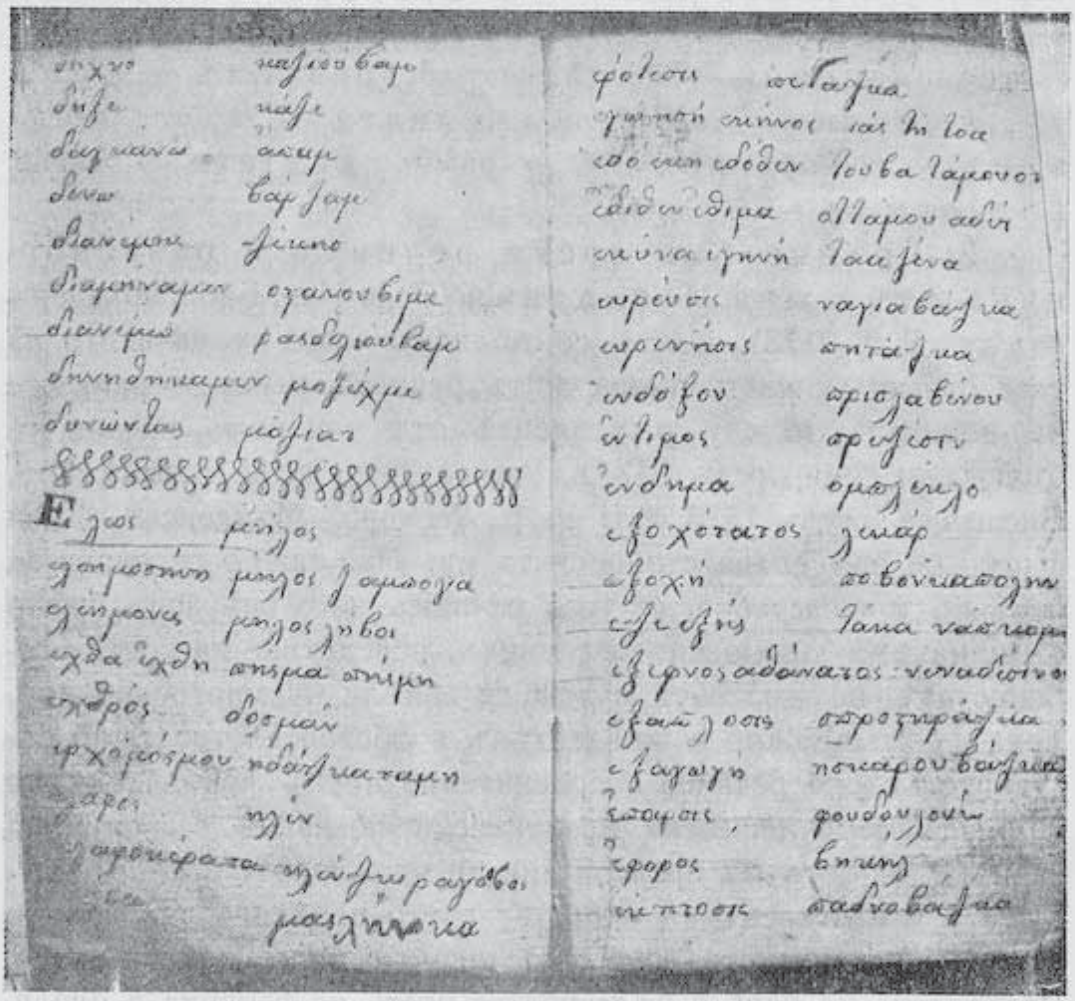

Привеждамъ по-долу кратки образци отъ текста:

стр. 66

ἀρχον — ναπρέζεν (напрéжен)
απάνο — γόρια (гóр'а)
αντάμα — ζαέδνου (заéдну)
ἀμα — ζαεδνάς (заеднъш)
ἀχριος — λός (лóш)
ἀχριστος — νεποτρέμπην (непотрéбин)
ἀπέσιον — νεάρνου (неáрну)
αίσιον — ἀρνα (áрна)
απάντισις — τζικάτζκα (чикáчка)
αλίμονον — τέσκου (тéшку)
απλόσις — σπρουστηράτζκα (спрустирáчка)
αλαζενήα — φουδουλούκ (фудулýк)

απηστήα — *νεβέρνεκ* (невéрнек)
αυγά — *ηαητζε* (jajце)
αράδα — *ρέδ* (ред)
αραδιασμένος — *ναρεδένου* (наредéну)
ανθίοφ — *αράπην* (арáпин)
ανθίοπας — *αράπας* (арáпас?)
αίθιας — *νούρτζη* (нурци?)

стр. 78

γεοργία — *ορατζκα* (орачка)
γνήσεος — *μήλεν* (мúлен)
γαλί — *μάτζκα* (мáчка)
γηνύ — *ζένα* (жéна)
γάλα — *μλέκω* (млéко)
γελάδα — *κράβα* (крáва)
γελαδάρος — *γοβεδάρ* (говедáр)
γεύμα — *ρουτζιοκ* (руч'óк)
γη — *ζέμια* (зéм'а)
γηρασμένος — *οσταρέν* (остарéн)
γέλιον — *σμέχ* (смéх)
γελασμένος — *ηζλαζίαν* (излаж'áн)
γέρασμα — *ποβαρνουβάτζκα* (поварнувáчка)
γνόσις — *ούμ* (úм)
γιορμήα[1] — *πόζναιάτζκα* (пóзнаiáчка)
ας — *ιουνάκ* (jунáк)
γήρον — *κράσνηκ* (кръ́сник)
γαμώ — *ζενούβαμ* (женúвам)
γήτονευω — *ομπεδούβαμ* (обедúвам)[2]

стр. 98

ζοφερόν — *τέμνου* (тéмну)
ζήτολες — *πρόσιακ* (прóс'ак)
ζάλη — *βαρτέσ* (вартéш)
ζούρα — *μπόλκα* (бóлка)
ζώα — *δομπήτζη* (добúци)
ζέστη — *τοπλήνα* (топлúна)
ζάκαρον — *σικέρ* (шикéр)
ζωμητήση — *νόσιφα* (нóсифа?)
ζυλος — *κασκαντζιλάκ* (касканджилъ́к)
ζερβόκερος — *λεβιτζιάρ* (левич'áр)
ζωντανεύω — *οζιβούβαμ* (оживúвам)
ζητάς — *πήτας* (пúташ)
ζητήθακες — *σε μπρακάτε* (се бракáте)
ζωσθήκαμεν — *σε οπασιάχμε* (се опаш'áхме)
γευγαρίζω — *όραμ* (óрам)
ζαλήζουν — *ζαβαρτεβαμ* (завартúвам)
ζής — *ζεβούβες* (жевúвеш)
ζημόνες — *μέσις* (мéсиш)
ζυλούμεν — *κασκανδίσαμε* (каскандúсаме)

Изъ разговорника (стр. 14—15)

πότε επηστρέξαται απο την βουργαρηα — *κόγα σε βαρνατε οτ μπογαρτζκοτο* (кóга се варнате от богарцкото)
την βουλγαρίαν — *μπογάρτζκο* (богáрцко)
το πιρασμένον σάβατον — *πομηνάτα σαμπότα* (поминáната сабóта)
πόσας εφάνη βουλγαρίαν — *κακ βι σα βιδέ μπογάρτζκοτο* (кáк ви са видé богáрцкото)
ινη πολά ορέω τόπος — *μνόγου λήτζνο μέστου* (мнóгу лúчно мéсту)
και δια τους βουλγαρους — *η ζα μπογάριτω* (и за богáрито)
τη φρόνητη — *στιο μήσληται* (шт'о мúслите)
οι βουλγάρι ηνη — *μπόγαριτο σα* (бóгарито са)
πολά φιλόξενη — *νόγου γουστουλουμπη* (нóгу густулуби)
εν τούτις αγαπούν — *πρι βία μιλούβατ* (при вúа милúват)
ήνη πολά επημελής — *σα μνόγου πριατηλι* (са мнóгу приатили)
την πεδίαν τας επιστήμας — *να ζαναιάτοτ οτζένητο* (на занаjáтот очéнито).

---

[1] *γνωριμία* [2] И двете форми сж предадени неточно. Гръцката представя изопаченъ глаголъ *γεύω* „вкусвамъ", а българската македонско обидувам въ сжщото значение.

Съ своя ценен езиковъ материалъ горният гръцко-български речникъ и разговорникъ се врежда между най-добритѣ езикови паметници изъ Южна Македония. Неговата българска половина носи всички белези на долновардарскитѣ говори. Проучването ѝ въ научно-езиково отношение би представяло наистина важенъ приносъ къмъ свѣтлината, която се хвърли въ последно време върху езиковитѣ отношения въ тази българска покрайнина. Най-значителна проява въ това отношение е, както се знае, изданието на Кулакийското евангелие, приготвено отъ двамата парижки слависти А. Мазонъ и А. Вайанъ (A. Mazon et A. Vaillant, L'évangéliaire de Kulakia, un parler slave du Bas — Vardar. Paris 1938. Bibliothéque d'études balkaniques VI). Южномакедонскиятъ речникъ и разговорникъ, който по значение като езиковъ паметникъ не отстжпва на Кулакийското евангелие, се явява покрай другото и като допълнение на познатитѣ вече паметници, защото съ характера си на готова и богата сбирка отъ думи, той дава възможность да се вникне ло-основно въ две отъ най-важнитѣ страни на долновардарскитѣ говори — именно тѣхната лексика и словообразуване.

БЪЛГАРИТѢ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПОДЪ ГРЪЦКА ВЛАСТЬ

Отъ † Д-ръ Вл. Руменовъ

Следъ освободителнитѣ войни презъ 1912—1913 и 1915—1918 год. положението на българитѣ останали подъ чужда власть се влоши много повече, отколкото бѣше преди тия войни. Правителствата на съседнитѣ намъ държави не само не спазватъ задълженията по мирнитѣ договори за народностнитѣ и културнитѣ права и свободи на малцинствата, но се стремятъ при всѣки удобенъ случай да агитиратъ и убеждаватъ свѣта, какво следъ войнитѣ на Балканитѣ въ тѣхнитѣ територии или вече нѣма българи, или ако ги има, тѣ сж толкова малко, че въпросътъ за малцинствата трѣбва да се счита за ликвидиранъ. Въ това отношение гръцката държава и гръцката общественость държатъ първо мѣсто съ тоя начинъ на борба противъ малцинствата и малцинствения въпросъ. И трѣбва да се признае, че колкото се отнася до пропагандната литература, която има за цель да убеди — или по-добре да заблуди чуждия свѣтъ — въ полза на гръцката теза, Гърция постигна известенъ успѣхъ, даже следъ конвенцията Политисъ—Калфовъ, като покри своята теза съ авторитета на О. Н., което издаде презъ 1926 год. единъ томъ подъ надсловъ: L'Etablissement des réfugiés en Grèce avec 67 illustrations, une carte d'établissement des réfugiés ruraux et urbains et un carte ethnografique de la Macédoine Genève 1926.

Съдържанието на тая вредна за насъ книга и до сега не е опровергано. Ето защо въ името на истината и служейки си съ чисто наученъ методъ, съ долнитѣ редове дължимъ да отхвърлимъ като невѣрни, както метода на работата въ това издание на О. Н., така и извлѣченитѣ резултати.

I. Гръцката теза и нейнитѣ методи на работа

1. Книгата на О. Н.

Съдържанието на тая книга е било представено на съвета на О. Н. съ писмо отъ председателя на сжщото учреж-

дение, именития англичанинъ Charles P. Howlevd. Въ това писмо между другото се казва, че съдържанието на тая книга е единъ документъ, въ който се излагатъ данни за разрешаване на две задачи — едната хуманитарна, а другата политическа. Хуманитарната била постигната чрезъ разходването на известния заемъ на гърцитѣ, разрешенъ отъ О. Н. за настаняване на бѣжанцитѣ отъ Мала Азия.

Въ казаното пъкъ за политическата задача на това учреждение ясно личи, че гръцкото правителство е успѣло много изкусно съ авторитета на именититѣ чужденци въ това учреждение да прокара своята противобългарска пропаганда, какво въ Македония, която се владѣе отъ гърци, нито преди балканскитѣ войни, нито сега „българеющитѣ“ се гръцки поданици не представляватъ нѣкакво мнозинство. На стр. 5 и 6 отъ това издание на О. Н. се чете:

„Така, въ единъ нещастенъ день биде поваленъ, унищоженъ и изкорененъ елинизъмътъ въ Турция. Следъ дългия сънь подъ едно чуждо иго въ продължение на 4 вѣка, елинизъмътъ бѣ започналъ да се възстановява капка по капка. Той бѣ възстановилъ своитѣ стари огнища, своитѣ общини и своитѣ училища. Той бѣ забилъ колове съ постоянство чрезъ търговията, земедѣлието и индустрията въ цѣла Турция — отъ брѣговетѣ къмъ вжтрешностьта и отъ вжтрешностьта къмъ брѣговетѣ.

Поражението отъ 1922 год. обаче едва ли не бѣ изцѣло сждбоносно за елинизма, но благодаренне на патриотизма и подвижностьта на расата, благодарение на помощьта, която О. Н. й даде, Гърция, оживена, се повдига отъ това нещастие“.

По-нататъкъ, като се говори за настаняването на бѣжанцитѣ, се казва:

„Гърция видѣ осжществено обединението на гръцкия народъ въ една майка — свободно отечество. Сега гръцката република се радва на едно отлично единство по народность, езикъ и вѣра малцинства. Едва ли заслужава да се броятъ народностнитѣ съ своята численость. Между българеющи и ромънеющи се въ Македония, евреитѣ въ Солунъ, албанцитѣ въ Чамурия (Западенъ Епиръ) и турцитѣ отъ Зап. Тракия —

другоезичнитѣ елементи не превишаватъ 300 хиляди души при едно население отъ около $6^1/_2$ милиона.

„Двете Гърции, освободената Гърция и тая въ чужбина, бѣха въодушевени и дветѣ отъ единъ народностенъ идеалъ: една тѣсна солидарность свързваше едната съ другата.

Гръцката война въ М. Азия тури въ съприкосновение тия братя по произходъ, които историята и географията бѣха ги раздѣлили до тогава. Поражението отъ септември 1922 г. извърши сливането. Може да се каже, че въ сегашния часъ членоветѣ на елинското семейство се сливатъ и се спойватъ, смѣсвайки тѣхния животъ, тѣхнитѣ идеи, тѣхнитѣ особени обичаи, въ единъ блокъ, който става всѣки день по-твърдъ и особеностьта на който ще произхожда отъ самото негово разнообразие".

Следъ като излага голѣмото значение на стопанския напредъкъ отъ настаняването на бѣжанцитѣ, заключителната часть отъ тоя докладъ на стр. 214/215 завършва съ следнитѣ редове:

„Но има и друго нѣщо. Въ цѣла Северна Гърция, оттатъкъ Олимпъ, въ мѣстноститѣ, които съставляватъ до нѣкжде гръбнака на народния организъмъ, настаняването на бѣжанцитѣ е донесло една устойчивость и една сигурность, които до сега не бѣха познати. Македония бѣ дълго време театъръ на горещи народностни войни. Войнитѣ следъ това направиха отъ нея бойно поле. Само настаняването на бѣжанцитѣ даде на мѣстнитѣ жители чувството на единъ затвърденъ миръ, безъ който развитието на богатството на страната би било невъзможно. Отъ Родопитѣ до Пиндъ земедѣлски стопанства покриватъ страната, предупреждавайки пѫтника за свършека на македонската драма. Отъ печалното минало остава само споменътъ".

Но тази гръцка теза трѣбва да се докаже, да се потвърди съ данни и цифри. Това се постига съ приложението на етнографската карта иа Македония, за която на стр. 216 има обяснителна записка. Въ нея се чете:

„Настаняването въ Македония около 500,000 селски бѣжанци и 300 хиляди градски, последвано отъ изселването презъ 1923/24 г. на 348,000 мохамедани съгласно лозанската конвенция за размѣна на турското и гръцко населенне, има за последствие коренната промѣна на народностния съставъ

на населението въ гръцка Македония и окончателното елинизиране на тая область. Тоя съставъ бѣ захваналъ да се промѣнява още на другия день следъ балканскитѣ войни и презъ цѣлия периодъ 1913—1922 съ последователнитѣ вълни на изселване на негръцкитѣ елементи и въ обратна посока съ заселването на гръцкитѣ елементи, произходящи отъ България, Турция, Сърбия, Албания и Русия. Но най-важното отъ тия движения бѣше доброволното изселване на българитѣ отъ Македония и на гърцитѣ отъ България, извършено по силата на гръцко-българската конвенция отъ Ньойи отъ 1919 г. за взаимното и доброволно изселване на народностнитѣ малцинства отъ Гърция и България.

Картата, която ние обнародваме, има за цель да покаже разликата между народностното състояние въ 1912 г. и това отъ днесъ — такова, каквото се представлява следъ настаняването на гръцкитѣ бѣжанци."

2. Картата, приложена къмъ книгата на О. Н.

Въпросната карта има заглавие: Етнографска карта на Гръцка Македония, показваща съотношението между разнитѣ етнически елементи презъ 1912 г. (преди Балканската война) и 1926 год. (следъ настаняването на гръцкитѣ бѣжанци). Съставена възъ основа на сведенията отъ 1913 и 1920 год., както и възъ основа на статистиката на Министерството за обществено подпомагане, възъ основа на даннитѣ отъ комисията за смѣна на гръцко-турското изселване, възъ основа на сведенията отъ смѣсената комисия ва доброволното гръцко-българско изселване и даннитѣ на комисията за настаняването на гръцкитѣ бѣжанци.

Тая карта по видъ и съдържание е нѣщо особено. Въ нея сж нанесени границитѣ на околиитѣ по новото гръцко административно дѣление, което малко е по-друго отъ онова въ турско време. Политическата граница между Гърция и Югославия и България въ граничнитѣ околии върви така, че на мѣста се откжсватъ и оставатъ въ сръбска територия нѣкои села отъ бившата въ турско време територия, а на други мѣста обратно — влизатъ села отъ съседната околия, които въ голѣмата си часть оставатъ въ територията на българската и сръбската държава. Такива околии сж Леринската, Сжботската, Гумендженската, Кукушката, Демиръ-Хисарската и Зърновската.

По новото административно дѣление въ Македония подъ гръцка власть има три нови околии. Това сж: Гумендженската, въ която влизатъ села отъ Гевгелийска и Ениджевардарска околия; Нигритска, селата на която влизаха въ Сѣрска околия; Зърновска околия, въ която влизатъ села отъ Неврокопска околия, останали въ гръцка територия, и нѣколко села отъ Драмска околия.

Отъ тия нови околии въ картата Гумендженската околия е показана отдѣлно, а другитѣ две сж слѣти: Нигритската съ Сѣрската и Зърновската съ Драмската. Това е направено нарочно и умишлено, както ще видимъ по-нататъкъ, за да се изтъкне благоприятното за гръцката теза процентно състояние на народностнитѣ групи преди балканскитѣ войни. Въ границитѣ на околиитѣ въ тая карта има само наименованието и единъ правожгълникъ, раздѣленъ на две половини. Въ едната — лѣвата половина сж показани въ % народностнитѣ групи, влизащи въ състава на населението въ околията презъ 1912 год., боядисано: за гърцитѣ въ синьо, за турцитѣ съ червено, за българитѣ — съ зелено и за другитѣ съ кафява боя. Въ дѣсната половина отъ правожгълника е показано сжщото процентно съотношение въ цифри и бои презъ 1926 година.

Въ границитѣ на околиитѣ не е означенъ абсолютниятъ брой на народностнитѣ групи, а само процентното съотношение.

Въ лѣво на свободното мѣсто на картата има единъ голѣмъ правожгълникъ, сжщо раздѣленъ на две половини, въ които е показано цѣлото население на Македоня подъ гръцка власть презъ 1912 и 1926 год. съ сжщитѣ бои за народностнитѣ групи и не само процентнитѣ имъ съотношения, но тукъ сж изнесени и абсолютнитѣ числа на тия групи.

Понеже тоя правожгълникъ е най-важната и най-сжществената часть отъ тая уникумъ карта, ще я предадемъ такава, каквато е, като по технически причини народностнитѣ групи вмѣсто съ бои сж показани само съ цифри.

Абсолютнитѣ цифри въ правожгълника, както и изчислитѣ проценти сж невѣрни не само за нашето население, но затова подробно ще се говори по-нататъкъ, а за сега ще се спремъ върху терминологията Bulgarisants, която, до колкото се простиратъ нашитѣ сведения, за пръвъ пжть сега се употрѣбява отъ гърцитѣ. Въ това издание на О. Н. гърцитѣ не

говорятъ за българогласни елини въ Македония, както въ всички тѣхни предишни писания, а за българеющи се — едно понятие много разтегливо, тъй като въ него влизатъ елементи на лична психологична преценка. Въ израза „българеющи се“ може да намѣри мѣсто всѣка тенденция въ единъ или другъ смисълъ. Съ такава една терминология безспорно не може да се оперира въ една сериозна и научна статистика. Ето защо само отъ факта, че гръцката статистика си служи съ такава терминология за народностнитѣ групи, даннитѣ и числата въ горния правожгълникъ не съдържатъ въ себе си никаква научна стойность и като такива тѣ не отговарятъ на истината и могатъ много лесно, както ще видимъ по-нататъкъ да бждатъ опровергнати.

3. Даннитѣ на гръцката държавна статистика, изд. 1930 год.

Но тая фалшификация на даннитѣ за величината на народностнитѣ групи въ Македония подъ гръцка власть, види се, не стига за гръцкитѣ шовинисти. Презъ 1928 г. въ Гърция се прави общо преброяване на населението и презъ 1930 година се публикуваха резултатитѣ отъ това преброяване.

Въ № 6 (юний 1930 год.) на месечния статистически бюлетинъ, издаванъ отъ гръцката централна статистическа служба, има една таблица, въ която е дадено разпредѣление на населението по вѣроизповѣдание и езикъ за цѣлата държава. Отъ тия данни, публикувани за пръвъ пжть въ гръцката официална статистика, може да се сжди, до колко е стъкменъ и нагоденъ етнографски съставътъ на населението, за да може съ даннитѣ на официалната статистика да се заблуждава свѣтътъ. Споредъ тая статистика разпредѣлението на населението по майчинъ езикъ е било, както следва:

	Абсолют. бр.	На 100 жит.
Гръцки	5.759.532	928·3
Турски	191.254	30·8
Македонославянски	81.994	13·2
Български	16.775	2·7
Шпанолски (евреи) .	63.200	10·1
Арменски	33.674	5·4
Албански	18.773	3·0
Разни	19.938	3.2

Споредъ тая статистика националнитѣ малцинства въ гръцката държава съставляватъ всичко 7·17% отъ цѣлото население, а главниятъ гръцки елементъ — 92·83%. Малцинствата сж представени отъ

Турци	3·08%
Македонославяни . .	1·31%
Евреи	1·02%.

Съ български езикъ въ тая статистика сж показани само 16.775 лица отъ мухамеданско вѣроизповѣдание. Това сж помацитѣ — 8640 мжже и 8135 жени.

Отъ това следва заключението, че останалото българско население въ Западна Тракия и Македония е показано съ македонославянски езикъ и се състои отъ 38.630 мжже и 43.364 жени, всичко 81.994.

Въ тая официална статистика за състава на населението въ гръцката държава, освенъ стъкменитѣ цифри за броя на народностнитѣ малцинства, има и нова, до сега небивала терминология за нашитѣ сънародници. Изоставя се терминътъ „българеющи се“ и се употрѣбява терминътъ „македонославянски“ езикъ — единъ терминъ, който е още по-ненаученъ, защото е просто измисленъ и нагоденъ, за да отговаря не само на политико-националната гръцка теза, но и тая на сърбитѣ, които, непризнавайки българската принадлежность на нашитѣ сънародници въ Македония подъ тѣхна власть, биха били крайно недоволни, ако въ Македония подъ гръцка власть би имало българеющи се елини.

Интересно е да се знае разпредѣлението на тия, които говорятъ македонославянски езикъ по околии. Но тия данни гърцитѣ нѣма да дадатъ, защото съ това би се опровергало стъкменото съотношение на народностнитѣ групи въ Македония, показани въ картата — издание на О. Н. презъ 1926 год.

4. В-къ „Елефтеронъ Вима“ за спора.

Освенъ съ натъкмената етнографска карта, издание на О. Н., гърцитѣ въ своята противобългарска пропаганда си служатъ още и съ друга аргументация. Тѣ използуватъ заключителната часть въ рапорта на членоветѣ отъ гръцко-българската комисия за изселване и по въпроса за ликвидацията на църковно-училищнитѣ общини. Тѣ твърдятъ, че по-

ради липса на българи въ Гърция, църковно-училищнитѣ общини се разтуриха, имотитѣ имъ се оцениха и изплатиха на българското правителство. Отъ тогава насамъ гръцката дипломация и гръцкитѣ публицисти използуватъ всички случаи за своята пропаганда противъ нашата теза за народностнитѣ и културни права на голѣмото мнозинство българи въ Македония подъ гръцка власть, Но, както ще видимъ по нататъкъ, въ архивата на главната смѣсена гръцко-българска комисия за изселване се намиратъ най-добритѣ, най-новитѣ и най-достовѣрнитѣ данни, съ които се опровергаватъ гръцкитѣ измислици.

Като примѣръ на такава противобългарска пропаганда може да служи напечатаното въ в. „Елефтеронъ Вима“, брой отъ 11. XII. 1925 год., гдето Н. Зафиросъ, като пише по поводъ на преговоритѣ между балканскитѣ национални групи за свикване на заседание съвета и за да омаловажи значението на българската национална група по въпроса за нашитѣ малцинства въ Гърция, продължаза:

„Останалата малка часть славяногласни около 60—70 хиляди неможе да се смѣта за българска и то не само поради факта, че не можела да се изсели, но още и поради неоспоримия фактъ, че се смѣта като часть отъ гръцкия народъ. Вънъ отъ това и твърде малкото славяногласни, които запазватъ българско съзнание, признаватъ, че една значителна часть отъ славяногласното население, което остана въ Гърция, има гръцко национално съзнание. Тогава съ кое „българско малцинство“ ще се занимаватъ въ своята срѣща гръцката и българскитѣ група?

„Но въ такъвъ случай покровителството на това малцинство би трѣбвало да се свърже и съ сждбата на гръцкото население въ България, което въ сравнение съ „българското“ малцинство у насъ е много по-многочислено. Но, за за да стигнемъ до този пунктъ, ще е нуждно да скжсаме нѣкои отъ международно значение актове, чрезъ което се ликвидира положението както на гръцкото, така и на българското малцинство. И не само това. Поради липса на малцинства, църковнитѣ и училищнитѣ общини и на дветѣ малцинства се разтуриха, а тѣхнитѣ имоти, които се ликвидираха, бѣха дадени на разположението на съответнитѣ национални малцинства. Подъ това ние разбираме ликвидирането

на общинитѣ на дветѣ малцинства, българското въ Гърция и гръцкото въ България, извършено отъ смѣсената комисия по изселването. Или тази ликвидация и последвалото разтуряне на общинитѣ, извършено отъ международния органъ — смѣсената комисия, бѣ окончателна и, следователно, има своята стойность и тогазъ нѣма въпросъ за покровителство на несжществуващи малцинства, или пъкъ въпросната ликвидация е единъ актъ безъ сжществено съдържание, и въ такъвъ случай България, ако желае да покровителствува своитѣ малцинства, т. е. училища, църкви, гробове и пр., е длъжна да възвърне на гръцкото съкровище 110-тѣ милиона драхми, които получи отъ него срещу стойностьта на имотитѣ на разтуренитѣ български общини. Трета възможность не сжществува".

II. Българската теза и нейниятъ методъ

1. Даннитѣ на проф. Йорд. Ивановъ.

Нашиятъ споръ съ гърцитѣ относно броя на българското население въ Македония е много отдавнашенъ. По тоя споръ презъ последнитѣ 50-60 години се е набрала многобройна книжнина. По тоя въпросъ сж писали и именити чужденци. Тоя споръ изчерпателно и добре документирано е изнесенъ въ отличното френско съчинение на нашия професоръ Йорданъ Ивановъ, La Question Macédonien, Paris 1920, както и въ неговитѣ сжщо отлични съчинения „Българитѣ въ Македония" и „Български старини въ Македония", издания на Българската академия на наукитѣ, 1917 и 1931 год. Статистическатѣ данни за броя на българското население въ Македония въ посоченитѣ съчинения на проф. Йорданъ Ивановъ сж отъ преди войнитѣ. Нѣкои данни сж събирани и подреждани презъ време на войнитѣ. Като такива тѣ не могатъ да служатъ за опровергаване гръцкитѣ твърдения въ споменатитѣ по-горе издания — отъ 1926 год, (книгата на О. Н.) и 1930 год. (официалната гръцка статистика).

Самъ проф. Йорданъ Ивановъ въ второто издание на съчинението „Българитѣ въ Македония" отъ 1917 год. на стр. 96 пише:

„Презъ време на Балканската война (1912—13 г.) станаха голѣми промѣни въ етнографското разпредѣление на македонскитѣ народности. Много села и градове бидоха из-

горени, много хора избити. Много турски и албански села се изселиха въ Мала Азия и Албания, българското население избѣга отъ севернитѣ и отъ южнитѣ области на Македония и се засели въ североизточнитѣ. Малоазийски и тракийски гърци бидоха настанени въ Южна Македония. Нѣкои градове заприличаха на села. . . Тия промѣни продължаватъ постепенно и се отразяватъ силно върху броя на населението и върху неговия етнографски съставъ. Едва когато се избистри положението на Балканитѣ и се поставятъ по-трайни държавни граници, едва тогава ще може да се узнае какво, де и какъ се е промѣнило. А сега ще дадемъ броя на мекедонското население тъй, както го е заварила войната въ 1912 год.“

По-нататъкъ на стр. 101 въ това съчинение се чете:

„Въ долуизложената статистика азъ използувахъ, като основа, необнародваната още подбрана статистика, направена по искането на Българската Екзархия презъ началото на 1912 год. Сведенията въ нея сѫ събирани отъ епархиалнитѣ власти съ помощьта на свещеници, учители и търговци. За гръцкитѣ общини въ екзархийската статистика сѫ използувани сведенията на гръцкото духовенство, за турскитѣ пъкъ помагали нофузнитѣ списъци. Изобщо пъкъ се прибѣгвало до помощьта на махленскитѣ мухтари и поляцитѣ, които знаятъ подробно състава на отдѣлнитѣ семейства. Поради всичко това, статистиката на Екзархията стои по-близу до истината, отколкото всички предишни статистики. Единствената цель на Екзархията е била да се узнае истината за македонското население, тя не е смѣтала дори да дава гласность на това преброяване. Азъ използувахъ даннитѣ на тая статистика, като допълнихъ веститѣ за ония кази, за които не сѫ могли да постѫпятъ търсенитѣ сведения поради войната. Освенъ това презъ 1912 и 1913 год. имахъ сгода да направя провѣрка на самото мѣсто“.

Даннитѣ на статистическитѣ таблици за македонското население по народности и кази презъ 1912 год., въ това съчинение, макаръ и да сѫ по-близу до истината и много отъ тѣхъ сѫ допълнени и провѣрени отъ проф. Йор. Ивановъ, за съжаление не могатъ изцѣло да послужатъ за опровержение на това, що се твърди въ етнографската карта отъ 1926 год. приложена къмъ изданието на О. Н., защото, както се спомена, административното подраздѣление на Македония

подъ гръцка власть сега е по-друго. Известенъ брой на населението въ много отъ казитѣ въ турско време е показанъ въ съседнитѣ сега околии, или пъкъ влизатъ въ състава на новитѣ околии — Гумендженска и Зърновска. Вънъ отъ това, даннитѣ въ споменатитѣ статистически таблици за народностнитѣ групи въ казитѣ не могатъ да послужатъ за случая още и за това, защото г. Иор. Ивановъ не ни дава подробности — народностната статистика по населени мѣста, а само по кази.

Безъ такива подробни данни не може да се установи истинскиятъ брой на населението по народности не само въ граничнитѣ околии, гдето поради политическата граница между Гърция, Сърбия и България има размѣстване на села отъ съседнитѣ бивши кази, но и въ вжтрешностьта, защото, освенъ че има две нови околии, но и селата на бившата Дойранска каза, които влизатъ въ границата на гръцката държава, сж въ сегашната Кукушка околия, както и поради факта, че новитѣ граници на много вжтрешни сегашни околии не сж точно такива, каквито бѣха едноименнитѣ кази въ турско време.

Ето защо, за да се говори за истинския брой на българитѣ въ Македония подъ гръцка власть, трѣбваше да се направятъ нови и подробни проучвания, както въ Македония за нашето останало тамъ население, така и тукъ за броя на заселилитѣ се българи следъ войнитѣ и следъ прилагането на конвенцията за гръцко-българското изселване.

2. Едно мнение на бившия м-ръ на външнитѣ работи г. Ат. Буровъ.

Когато въпросното издание на О. Н. се получи въ София, като народенъ представитель презъ августъ 1927 год. направихъ питане до министра на външнитѣ работи, въ което, следъ единъ кратъкъ уводъ за съдържанието и значението на приложената етнографска карта, бѣше казано:

„Понеже съдържанието на това официално издание на О. Н. е въ противоречие съ мирнитѣ договори, между които Ньойския, както и съ протокола Политисъ—Калфовъ и освенъ това съдържанието на това издание е отрицание на редъ установени истини за етнографията на Македония и понеже е отъ голѣмо значение за бждащето развитие на въпроса за малцинствата подъ гръцка власть, моля Ви, господинъ Ми-

нистре, да имате добрината да уведомите народното представителство за следното:

1) Какво е направило българското правителство като членъ на Обществото на народитѣ, за да се предотврати прокарването съ официални издания на О. Н. политически тенденции, противни на договоритѣ, както и на задълженията на О. Н. спрѣмо българското малцинство въ Гърция, а сѫщо и на установената истина за етнографията на Македония?

2) Мисли ли правителството да направи нѣкои постѫпки по сѫщия поводъ?

3) Има ли участие смѣсената гръцко-българска комисия при съставянето на въпросната карта и какво е това участие?

Въ отговоръ на това питане, министрътъ на външнитѣ работи г. Ат. Буровъ въ дълга речь между другото направи следнитѣ изявления:

По характера си, по съдържанието си, тоя трудъ и главно картата, която го придружава, носи явно тенденциозенъ характеръ.

Това трѣбва да го изявя публично и да го призная съ чувство на дълбоко съжаление. Не искамъ съ туй да хвърлямъ обвинение върху неутралнитѣ членове на комисията по настаняването на гръцкитѣ бѣжанци, защото съмъ дълбоко убеденъ, че тѣ не сѫ имали физическата възможность и поради незнание на езицитѣ български и гръцки, и поради кѫсото време, презъ което е работенъ рапортътъ и поради нѣмане възможность тѣ самитѣ да събератъ нѣкакви статистични данни, дадени имъ, както европейцитѣ разбиратъ, отъ учреждения винаги действуващи добросъвѣстно, щомъ тѣ сѫ държавни статистически учреждения. По сѫщитѣ причини тѣ не сѫ могли да провѣрятъ какви малцинства сѫ останали въ Гърция презъ 1926 г. следъ изселването на българитѣ и турцитѣ и следъ заселването на гърци. До каква степень въ туй отношание има лекомисленость — нека ни бѫде простена тая дума — ще видите, като ви обърна вниманието, че картата носи заглавие „Положението на етническитѣ елементи въ 1912 г.“, а по-долу се казва, че тѣзи данни се основаватъ върху статистиката отъ 1913 год. и върху сведения, черпени следъ 1913 год. Значи въ самия текстъ на картата ясно се установява единъ фактъ — че положението на различнитѣ етнически елементи въ Южна Македония презъ 1912 г.

е установено на основание на нѣкакви преброявания, правени презъ 1913 г., следъ Балканската война, следъ бѣгството на българския елементъ, следъ неговото изтребление въ известни райони, следъ цѣлата тая пертурбация, която Балканската война създаде за населението въ Южна Македония. Очевидно данни, които съдържатъ въ себе си такива вжтрешни противоречия, не могатъ да иматъ претенцията нито на научна, нито на обикновена човѣшка истина.

Нѣма да се спирамъ върху даннитѣ — имамъ ги многобройни, бихъ ви уморилъ, ако ги чета —, съ които мога пунктъ по пунктъ да докажа за всѣка отдѣлна кааза до каква степень посоченитѣ цифри сж невѣрни, до каква степень има една тенденция да се представи една картина съвършено фалшива, съвършено несходна съ истината, и до каква степень по този пжть цѣлото това дѣло губи всичката своя научна и обективна стойность. Обаче, ще кажа и азъ, както и запитвачътъ, безъ да се силавамъ на български статистики, безъ да се силавамъ дори на данни отъ учени чужденци, които сж търсили само истината при своитѣ издирвания за състава на населението въ Южна Македония, по официалнитѣ данни на турската статистика, която не е имала никакъвъ интересъ да фаворизира българския елементъ, който въ това време бѣше най-бойната часть на нетурското население въ тази область, и по писменитѣ признания на официалнитѣ органи на гръцката власть презъ 1912 г. и преди нея, че всички данни на картата се опровергаватъ по единъ абсолютенъ начинъ. И ше прибавя, че числото 119 хиляди българи, което е посочено въ картата, не представлява нито една трета отъ действителното число на българския елементъ въ тази часть на Македония. Повече да кажа по тази тема, азъ смѣтамъ, ще бжде излишно.

Азъ ще си позволя само да изкажа едно дълбоко съжаление, че това издание не почива на истината. Азъ мисля, че всѣкакво разбирателство, всѣкаква политика на човѣшка правда трѣбва да почива преди всичко върху констатацията на ясната, непоколебимата, непобедимата истина.

Второ едно съжаление ще изкажа, че докато отъ наша страна се правятъ всички усилия да се избѣгне онова, което би могло да даде основателни подозрения за нѣкаква тѣсна националистическа тенденция, да разпалваме неугаснали ог-

ньове, да сѣемъ нови вражди, отъ другата страна не констатираме сжщия стремежъ, а напротивъ, констатираме, за съжаление, тъкмо противния стремежъ.

И на трето мѣсто трѣбва да изкажа още по-дълбокото си съжаление, че престижътъ на единъ институтъ като Обществото на народитѣ, може да бжде косвено изложенъ, когато се подвежда да туря своето име върху произведения отъ този родъ.

Правителството не е направило нищо, за да предотврати това издание, защото то не му е известно, и не е било въ положение да направи нѣщо. Правителството ще направи всичко, което е необходимо, за да бжде освѣтленъ секретариатътъ на Обществото на народитѣ върху истината около въпроситѣ, статистикитѣ и даннитѣ, засегнати въ това издание,

Тая готовность на правителството да действува за опровергаването на фалшифицираната карта трѣбваше да се използува и се заехъ съ по основно проучване на въпроса и съ събиране на възможно по-достовѣрни данни за това.

3. Източницитѣ за нашата работа.

Имаше и добри условия, както за събиране иа данни за броя на изселили се наши сънародници отъ Македония подъ гръцка власть, така сжщо и за установяване броя на останалото българско налеление тамъ.

Тия условия бѣха:

1) При Министеретвото на външнитѣ работи и изповѣданията бѣше уредено специално отдѣление, което до 1925 г. се занимаваше съ събиране и подреждане данни за придошлитѣ следъ войнитѣ бѣжанци.

2) Въ отдѣлението за социални грижи при Министерството на вжтрешнитѣ работи и народното здраве имаше сжщо специално бюро за заселване на бѣжанцитѣ, което съ своитѣ органи въ страната (околийски и мѣстни градски и селски комисии) имаше задачата да прилага закона отъ 4. XII. 1920 г. и да събира сведения за броя на бѣжанцитѣ.

3) Отъ 1924 г. въ отдѣлението за вжтрешно заселване при Дирекцията на трудовитѣ стопанства почна да се събира подробна статистика за бѣжанцитѣ-земедѣлци, въ която влизаха между другитѣ данни още и следнитѣ: дата на настаняването, населенитѣ мѣста, броя на земедѣлскитѣ бѣжански

семейства, отъ кѫде сѫ дошли — наименование на населения пунктъ и страната, отъ кѫдето сѫ дошли.

4) Следъ създаването на Главната дирекция за бѣжанцитѣ въ края на 1926 г., сѫщо се събираха подробни данни за бѣжанцитѣ, като съ официални удостовѣрения отъ общинското управление на мѣстожителството имъ, и следъ провѣрка се установяваше: качеството на бѣжанеца, отъ кое село, околия въ Македония е дошелъ, семейно положение, занятие и кога е дошелъ.

Въ смѣсената комисия за прилагане на конвенцията за гръцко-българското население се съхраняваха декларациитѣ на нашитѣ сънародници отъ Македония подъ гръцка власть, които по желание или принуда се изселваха. Тѣзи декларации съгласно конвенцията бѣха придружавани съ удостовѣрения отъ общинската гръцка власть, че изселващиятъ се е отъ българската народность.

6) По-късно, когато трѣбваше да се почне съ декларацията на църковно-училищнитѣ имоти на нашитѣ общини отъ кѫдето имаше бѣжанци, нашиятъ делегатъ отъ смѣсената комисия изпрати на 8 мартъ 1927 год. до всички околийски управления въ Царството окрѫжно съ следното съдържание:

„По заповѣдь на г. министръ-председателя и министра на вѫтрешнитѣ работи, поканвате се, господинъ началникъ, да разпоредите незабавно и по най-повѣрителенъ начинъ, да се направятъ чрезъ интелигентни и деятелни Ваши подведомствени чиновници описи и по възможность най-пълни и точни, на всички черковно-училищни имоти, каквито и да сѫ тѣ, съгласно тукъ приложения въпросникъ за всички ония села и градове на гръцка Македония изброени въ тукъ приложения списъкъ. Отъ тоя списъкъ ще се види отъ кое село и градъ има бѣжанци, отъ които жители сѫ настанени било въ околийския Ви центъръ, било въ нѣкои села на околията Ви.

Необходимо е да се изработятъ и се доставятъ на българския делегатъ при Главната гръцко-българска смѣсена комисия по размѣната на респективнитѣ населения въ най-непродължително време и то най-късно до 20 текущи мартъ въпроснитѣ описи, отъ които зависятъ огромни държавни интереси. Налагатъ Ви се следнитѣ разпореждания: 1. Да изпратите сѫщевременно въ разнитѣ пунктове на околията Ви,

въ която има бѣжанци въ изброенитѣ въ поменатия списъкъ македонски селища, по единъ интелегентенъ органъ, кѫдето, на самото мѣсто да извършатъ въпроснитѣ описи; 2. Лицата, отъ които ще се събиратъ нужднитѣ за описа сведения, да се избиратъ между най-осведоменитѣ и преди всичко бивши църковно-училищни настоятели, свещеници, учители и църковни клисари за роднитѣ си селища; 3. описътъ на всѣко село или градъ трѣбва да бѫде на отдѣленъ листъ отчетливо и стегнато написанъ и 4. Извършенитѣ описи въ всѣки бѣжански пунктъ на околията Ви да ми се изпращатъ безъ никакво отлагане на седалището на Гл. гръцко-българска комисия, София, бул. „Дондуковъ“ № 51 съ специаленъ куриеръ — стражарь или каквото и да е сигурно лице“.

Първитѣ въпроси въ описи бѣха: наименование на селото (града), отъ кѫдето сѫ бѣжанцитѣ, колко кѫщи (сем. имало въ него преди гръцката окупация — българско, гръкоманско и друго, колко сѫ се изселили, кога и кѫде сѫ настанени, колко български кѫщи (семейства) сѫ останали, а по-нататъкъ следваха редъ други въпроси, въ отговоритѣ на които трѣбваше да се правятъ подробни описания и оценки на всички църковно-училищни имоти.

7) Отъ проучванията се установи, какво въ Св. Синодъ се пази архивата на Св. Екзархия, въ която се намиратъ въ две папки статистически таблици на македонското и тракийското население по народности, кази и населени мѣста презъ 1912 год., отъ кѫдето се ползувалъ г. Иорданъ Ивановъ.

8) Най-после въ голѣмитѣ села и почти въ всички градове въ царството, кѫдето бѣха настанени бѣжанци имаше просвѣтно-културни и благотворителни македонски дружества, които бѣха организирани въ единъ съюзъ въ лицето на Македонския националенъ комитетъ въ София.

Въ всичкитѣ настоятелства на тия организации по села и градове влизаха предимно бившитѣ активни дейци въ Македония, които, като полагаха възможнитѣ грижи за подоброние положението на бѣжанцитѣ, можаха да събератъ данни за изселилитѣ се. Македонскиятъ националенъ комитетъ съ окржжно подкани всички братства да събератъ сведения за изселилитѣ се и останалитѣ българи въ Македония и, групирани по села и кази, да ги изпратятъ.

9) Членоветѣ на настоятелствата на бѣжанскитѣ маке-

донски организации даваха подробни наставления на ония отъ бѣжанцитѣ, които отиваха въ Македония, за да ликвидиратъ съ имотитѣ, съгласно конвенцията за гръцко-българско изселване, да събиратъ сведения за броя на останалитѣ българи въ села и градове.

10) Положението ми като народенъ представитель спомагаше да имамъ достѫпъ въ всичкитѣ тия учреждения и организации не само да проучвамъ интересуващия ме въпросъ, но и за нѣщо повече. Шефоветѣ на службитѣ въ тия учреждения и всички тѣхни подчинени съ голѣма готовность ми услужваха и ми даваха преписи и извлѣчения отъ архивитѣ си за броя на бѣжанцитѣ по села и градове. Събирането, проучването, свѣряването на множество таблици и списъци продължи около $2^1/_2$ години.

По-късно пъкъ, когато смѣсената гръцко-българска комисия по изселването завърши своята мисия и всичката архива по изселването и ликвидирането на имотитѣ на нашитѣ сънародници отъ Македония подъ гръцка властъ се донесе въ София, имахъ възможность да се ползувамъ отъ нея. Работейки въ тая архива, можахъ да се сдобия съ множество официялни данни и много важни документи за броя на изселилитѣ се и останали тамъ българи. Въ тая архива покрай отдѣлитѣ за изселване и ликвидация на частнитѣ имоти, отъ кѫдето се събираха данни за броя на изселилитѣ се, отъ особено значение бѣха изучванията въ отдѣла за ликвидацията съ църковно-училищнитѣ имоти на бивши национално-религиозни общини въ България за гърцитѣ и въ Македония за българитѣ.

Въпрѣки съпротивата на нашето правителство за ликвидация на тия общини и въпрѣки решението на Хагския международенъ сѫдъ по въпроса, неутралнитѣ членове въ гл. смѣсена гръцко-българска комисия по приложение на конвенцията за изселване възприеха гръцкото становище за тая ликвидация въ смисълъ, че тия общини сѫ фактически разтурени и имотитѣ имъ се оценяватъ, като се изплаща на правителствата пропорционално съ броя на изселилитѣ се отъ съответната община.

Въ изпълнение на това решение, едно техническо бюро отъ архитектъ, агрономъ и землемѣръ трѣбваше да посещава всѣко населено мѣсто, откѫдето сѫ се изселвали българи, да опи-

сва и оценява църковно-училищнитѣ имоти, а следъ това смѣсенитѣ подкомисии сѫщо да отиватъ въ сѫщитѣ села, за да установятъ съ протоколни решения броя на българитѣ до Балканската война — тоя на изселилитѣ се, както и броятъ на останалитѣ.

Отъ проучването на тия протоколи, подъ които стоятъ подписитѣ на председателя — неутраленъ чужденецъ при смѣсената комисия и подписитѣ на двамата представители на дветѣ заинтересовани държави — Гърция и България, стана ясно, какво вече имаме официални документи отъ 1926, 1927 и 1928 години за една съ нищо неопровержима констатация за числото на българското население, което се е изселило и което е останало въ Южна Македония подъ гръцка власть следъ приложението на фамозната конвенция.

Въ тия протоколи се четатъ свидетелски показания на гръцкитѣ кметове, на бивши български църковно-училищни настоятелства и на други бѣжанци, които знаятъ колко сѫ били българитѣ до войнитѣ и колко сѫ се изселили. Къмъ тѣзи показания въ тия протоколи се четатъ пледоариитѣ на двамата делегати — гръцкия и българския, които често снабдени съ официални документи, всѣки за себе си, защищава своята теза и председателтъ неутраленъ въ края на краищата прави заключение и решава, въ това село е имало до войната толкова патриаршисти или толкова екзархисти, отъ които сѫ се изселили толкова и оставатъ толкова и опредѣля каква часть отъ стойностьта на църковно-училищнитѣ имоти трѣбва да се плати на България.

Не бѣше рѣдко да се срещне протоколъ, въ който да се установи, че селото е имало само патриаршисти и тѣ или изцѣло сѫ се изселили или часть отъ него. А това е отъ особена важность за една характеристика на положението на нѣщата до войнитѣ и следъ тѣхъ.

Отъ намѣренитѣ протоколи въ тая архива се констатира:

1. Много малко сѫ селищата, отъ които се е изселило цѣлото българско население. Това сѫ предимно селата, на които презъ време на дветѣ войни жилищата сѫ били опожарени или по другъ начинъ унищожени.

2. Сжщо много малко сж селата и градоветѣ, отъ които сж се изселили повече отъ половината българи.

3. Напротивъ, много сж селищата, въ които е останало повече отъ половината българи, а имаме много и такива, въ които сж останали между 70—90 на сто отъ населението до войната.

Не само за селата, отъ които имало бѣжанци, главната смѣсена комисия е правила оценка на оставенитѣ църковно-училищни имоти. За много села сж се правили оценки не отъ подкомисиитѣ по установената практика, а отъ самата смѣсена комисия, защото въ 1929 год. било решено да се бърза съ ликвидацията и да се работи по съкратената процедура.

Въ отчета на тая комисия на стр. 20, по тоя въпросъ между другото се казва: смѣсената комисия бѣше въ правото си да счита фактически растурени общинитѣ и да пристжпи къмъ ликвидация на 67 гръцки и около 300 български общини, за които бѣше поискано ликвидация било направо отъ самитѣ общини, било отъ държавата.

Отъ тия данни става ясно, че за нѣкои села ликвидацията на църковно-училищнитѣ имоти е станала безъ да има протоколи на подкомисиитѣ. Ето защо за установяване броя на изселилитѣ се и за останалото население въ всички села трѣбваше да се използуватъ сведенията и даннитѣ, що можаха да се събератъ отъ другитѣ споменати по-горе учреждения.

Самата техника на нашия методъ се състоеше въ следното:

1. Отъ всичкитѣ споменати по-горе източници се състави за всички села, въ които споредъ екзархийската статистика презъ 1912 год. имало българи, по една статистическа карта съ следнитѣ графи и отдѣли: (вж. табл. на стр. 74).

2. Следъ попълването на тия карти, по тѣхъ се състави списъкъ на селата по околии, споредъ новото административно дѣление въ Гърция, както е показано, въ официалната гръцка статистика по преброяване на населението презъ 1928 год. Въ тоя списъкъ имаше графи:

а) Населението споредъ статистиката на В. Кънчовъ въ книгата му „Македония, Етнография и статистика“, 1900 год.

Население и бѣжанци	По данните въ дѣлото за ликвидация на църковни и училищни имоти	По данните въ протокола на См. г. б. подкомисии	По други данни и източници	Подадени декларации за изселване
Имало презъ 1912 г.				
Екзархисти . . .	—	—	—	—
Патриаршисти . .	—	—	—	—
Изселили се:				
Екзархисти . . .	—	—	—	—
Патриаршисти . .	—	—	—	—
Оставатъ:				
Екзархисти . . .	—	—	—	—
Патриаршисти . .	—	—	—	—

Заселили се въ България: Околия, градъ или село . . . . . .

б) Населението споредъ данните въ книгата на Д. М.

в) Населението споредъ данните въ екзархийската статистика отъ 1912 год.

г) Населението споредъ данните въ протоколите на смѣсената гръцко-българска комисия за изселване.

д) Населението споредъ другите споменати по-горе източници и

е) Населението споредъ официалната гръцка статистика отъ 1928 год.

По така подредените данни за населението презъ разните периоди и въ връзка съ данните за изселилите се сжщо презъ разните периоди отъ 1912 година нанасамъ се намѣри броятъ на населението, което е останало къмъ 1928 год., когато е ставало преброяването му.

Отъ провѣрката на данните отъ разните учреждения и сравнението имъ за селата, за които имаше протоколи на подкомисиите за изселване, се установи, че въ около 60% разликите бѣха твърде незначителни, а въ останалите — тѣ бѣха напълно еднакви.

Тая констатация дава право да се смѣта, че данните отъ другите учреждения иматъ сжщата достовѣрность, както и тия на протоколите още повече, че тѣ сж съби-

рани отъ разни източници и, щомъ се схождатъ, иматъ сѫщото качество на достовѣрность, както и тия на протоколитѣ.

III. Резултати

1. Резултати отъ гръцкия методъ.

Следъ тоя уводъ нека пристѫпимъ къмъ сѫществено по въпроса.

Въ етнографската карта, приложена къмъ споменатото издание на Обществото на народитѣ, населението и народностнитѣ групи по кази сѫ показани по единъ особенъ начинъ. Въ границитѣ на казата има единъ правожгълникъ съ нужднитѣ подраздѣления, въ които сѫ поставени относителнитѣ величини на народностнитѣ групи — на сто отъ общото население презъ 1912 и 1926 год. Само за цѣлото население въ Македония подъ гръцка власть, въ единъ сравнително по-голѣмъ правожгълникъ, сѫ показани както абсолютнитѣ числа, така и относителнитѣ на народностнитѣ групи. Въ първата половина на тоя правожгълникъ сѫ числата за състава на населението въ тая область къмъ 1912 год., а въ втората — къмъ 1926 год.

Нека разгледаме даннитѣ въ първата половина на правожгълника.

Народностнитѣ групи въ Македония подъ гръцка власть, споредъ етнографската карта, къмъ 1912 год. сѫ били:

Народностни групи	Абсолютни числа	На 100 отъ общото население
Гърци	513.000	— 42
Мухамедани . .	475.000	— 39
Българеющи се . .	119.000	— 9·9
Разни	98.000	— 8·1
Всичко . .	1.206.000	— 100

Вѣрни ли сѫ тия данни?

За да се отговори на тоя въпросъ ще трѣбва да сравнимъ тия данни съ други, но не само отъ български източници, а и на гръцки.

Въ голѣмия томъ Dotation Carnégie pour la Paix Internationale. Enquéte dans les Balkans. Rapport présenté aux Directeurs de la Dotation par les Membres de la Commiission d'En-

quête. Paris 1914, на стр. 184 и 185 се изнасятъ статистически данни отъ български и гръцки източници за народностнитѣ групи въ Македония подъ гръцка власть презъ 1912 година. Тамъ се чете:

„Вследствие на двете балкански войни и на притѣснителнитѣ мѣрки, етнографската карта на Южна Македония е претърпѣла дълбоки промѣни. Обаче една вѣрна илюстрация за състоянието на нѣщата въ надвечерието на войната, ние намираме въ етнографската карта, публикувана отъ г. Йор. Ивановъ отъ Софийския университетъ въ 1913 год. Общитѣ цифри на народноститѣ за една по-широка територия отъ частьта въ сжщата область, която бѣ отстжпена на гърцитѣ по силата на Букурещкия договоръ, сж следнитѣ:

Българи	329.371
Турци	314.854
Гърци	236.755
Власи	44.414
Албанци	15.108
Цигани	25.302
Евреи	68.206
Разни	8.019
Всичко . .	1.042.190

Въ гръцкитѣ източници обаче се среща голѣма разлика въ даннитѣ за всички народностни групи въ сравнение съ тия, що ни дава г. Йор. Ивановъ.

Това е констатирала анкетната Карнегиева мисия и за това по тоя поводъ тя пише:

„За да дадемъ възможность да се види тази разлика, ние възпроизвеждаме цифритѣ на г. M. Amadori Virgili и въ скоби цифритѣ на Messager d'Athénes отъ 2/15 февруарий 1913 год., цитирани въ една скорошна книга отъ г. Charles Veleay, L'Irredentisme Hellénique (1913), която застжпва гръцкото гледище. (вж. табл. на стр. 77).

„Очевидно, помацитѣ (българи) мусулмани, сж които увеличаватъ въ гръцката статистика цифритѣ на „мусулмани", отъ числото на които въ българската статистика турцитѣ сж отдѣлни. Колкото пъкъ за гърцитѣ православни, гръцкитѣ цифри обематъ българитѣ и власитѣ патриаршисти,

	Санджаци (виляетски подраздѣления)				
	Сервия	Солунъ	Сѣръ	Драма	Всичко
Гърци православни	111,000 (119,000)	224,000 (233,508)	92,000 (96,513)	46,900 (47,852)	473,000 (497,339)
Българи екзархисти	1,500 (1,500)	75,000 (70,000)	121,000 (98,986)	2,000 (2,120)	199,590 (170,802)
Мусулмани	59,000 (80,702)	200,000 (189,909)	118,000 (122,303)	105,000 (124,100)	482,500 (516,705)
Власи	706 (1,460)	6,000 (3,928)	1,350 (980)	— —	8,110 (6,368)
Евреи	1,460 (43)	61,800 (65,730)	1,400 (3,005)	— —	63,200 (68,778)
Цигани	—	900	7,500	250	8,650
Сърби	—	—	—	—	—
Разни	(3)	(2,314)	—	—	(2,317)
	172,260 (201,674)	569,100 (565,080)	341,250 (321,787)	153,250 (174,072)	1,236,450 (1,262,309)

които гърцитѣ наричатъ гърци — българофони или влахофони."

„Като се иматъ предъ видъ тѣзи изключения, разликата не е твърде голѣма, ако особено се вземе подъ внимание, че територията не е съвсемъ сѫщата; ние можемъ да приемемъ, че цифритѣ на г. Иорданъ Ивановъ, ако се държи смѣтка за езика, а не за религията при опредѣляне народностьта, изобщо сѫ или сѫ били близу до истината."

„Въ полемиката на сръбския печатъ, като число на „славянитѣ", анкетирани отъ Гърция, се дава цифрата 260,000, а пъкъ гръцкиятъ печатъ намалява тази цифра на 120,000."

Интересно съвпадение. Гръцкиятъ печатъ презъ 1914 година е твърдѣлъ, че въ тая область има българи 120,000; следъ 12 години въ въпросното издание на ОН. презъ 1926 год. се изнася почти сѫщото число — 119. Като чели сѫ се изселили само 1000 души.

Приведенията цитатъ отъ Карнегиевата анкетна комисия, която се състоеше отъ лица, за авторитета и компетентностьта на които никой не можеше да се съмнява, ни дава, така да се каже „разковничето", за да може човѣкъ да се добере до истината за броя на народностнитѣ групи отъ населението на оная часть отъ Южна Македония, която презъ 1913 год. бѣше завладѣна отъ Гърция.

Отъ тоя цитатъ става ясно: 1) че даннитѣ на гръцката статистика за броя на мусулманитѣ е показанъ въ повече, отколкото тѣ сж въ действителность, защото въ него влиза тоя на помацитѣ отъ тая областъ, както и една часть отъ албанцитѣ;

2) че броятъ на българитѣ въ статистиката на проф. Иор. Ивановъ е показанъ сжщо въ повече, защото и тукъ увеличението е отъ прибавянето на броя на помацитѣ;

3) че даннитѣ въ гръцката статистика за гърцитѣ православни сж увеличени отъ прибавката на патриаршиститѣ българи и власи, цигани и албанци и най-после,

4) тѣзи две статистики (българската и гръцката) сж несравними, защото едната приема за основа езика, а другата религиозната принадлежность — екзархиститѣ и патриаршиститѣ. Тѣзи две статистики сж несравними още и поради това, че общитѣ сборове на населението се различаватъ не съ незначителенъ брой, а съ цѣли стотици хиляди: споредъ проф. Иор. Ивановъ цѣлото население въ тоя край отъ Македония къмъ 1912 год. било 1,061,029, споредъ статистиката г. M. Amadori Virgili — 1,236,450, споредъ г. Charles Veleay — 1,262,309, а споредъ етнографската карта, издание на ОН. — 1,205,000.

Нека разгледаме въпроса: на какво може да се дължи тая голѣма разлика?

На стр. 242—243 отъ Карнегиевата анкета между другото се чете: „Бѣжанцитѣ, които мисията видѣ въ Гърция и България, бѣгаха отъ земята на своето преобразовано чрезъ завоюване и договора отечество и отиваха въ чужда за тѣхъ страна“.

„Въ Гърция отиваха турцитѣ отъ Тракия и Македония, въ които страни бѣха навлѣзли българитѣ. Споредъ показанията, които сме събрали, гърцитѣ сж ги подстрекавали най-много да се изселватъ, като имъ обещавали покровителство, прехрана и земя“.

„Въ България пъкъ отиваха турцитѣ и особено българитѣ, които бѣгаха отъ сърби и гърци, новитѣ и ревниви господари на македонскитѣ страни, въ които тѣ бѣха се настанили“.

„Гърция има до 157,000 бѣжанци, които сж преброени и имъ дава помощь“.

„Гърция остави на разположение на мусулманитѣ, желаещи да заминатъ за Азиятска Турция нужднитѣ срѣдства за транспортъ".

„Мисията видѣ да заминаватъ отъ Солунъ два голѣми транспорта пълни съ такива емигранти".

„Назначени бѣха комисии за изучаване на подходящитѣ срѣдства за настаняване на онѣзи бѣжанци, които ще останатъ. Пресмѣтаха ги приблизително на 90,000 души".

„По тоя начинъ се създаде едно разбъркано разпредѣление на народноститѣ въ Македония".

Четейки тия редове на авторитетната Карнегиева мисия, човѣкъ, който не иска да изопачава истината, не може да не признае, че гръцката статистика, публикувана презъ 1913 година въ едно разбъркано следвоенно време, не ще да е плодъ на научно изследване и изнасяне истината, а е написана съ цель за пропаганда на гръцката теза. Безспорно е, че презъ време на Балканската война бѣжанци турци масово нахлуваха въ южнитѣ предѣли на Македония, която по Букурещкия договоръ остана подъ гръцка власть, но тѣ не бѣха толкова много, за да увеличатъ общия брой на населението въ тая область съ цифритѣ 250—260 хиляди души. Авторитетната Карнегиева мисия ни казва, че презъ време на войната и веднага следъ нея бѣжанцитѣ турци сж били около 150,000, но наскоро отъ тѣхъ сж останали около 90,000.

Вѣрно е, че поради голѣмитѣ опустошения и нечуванитѣ звѣрства на гръцката власть, за които се говори така потресно въ втората глава на тая анкета, голѣма часть на българското население отъ Кукушката околия и отчасти отъ съседнитѣ околии избѣга и се пресели въ границитѣ на България, но и тѣ не бѣха толкова много, за да е намаленъ до такава степень броятъ на българитѣ, както е представенъ въ гръцкитѣ статистики. Карнегиевата анкета (стр. 244) изизнася цифритѣ 50,000 бѣжанци българи отъ Македония, но тѣ споредъ думитѣ на тая анкета не бѣха само отъ територията, завладѣна отъ гърцитѣ, а известенъ брой отъ тѣхъ бѣха и отъ територията на Македония, завладѣна отъ сърбитѣ.

И тъй, на основание на авторитетнитѣ данни и твърдения на Карнегиевата мисия, показаниятъ брой за населението въ Македония подъ гръцка власть отъ г. M. A. Virgili и Ch. Veleay трѣбва да се счита за неотговарящъ на действителностьта.

Сѫщото качество има и цифрата за общия брой на населението (1,205,000) въ етнографската карта, издание на О. Н. Доказателство за това служи фактътъ, че въ тая цифра влиза и населението отъ околията Еласона и островъ Тасосъ, които области никога не сѫ влизали въ границитѣ на Южна Македония. Отъ цитиранитѣ по-горе мѣста отъ изданието на О. Н. е ясно, че единствената цель за прилагане на тая карта къмъ изданието е да се покаже голѣмата разлика въ състава на народностнитѣ групи въ Южна Македония подъ гръцка власть преди войнитѣ, следъ тѣхъ, както и следъ прилагане договоритѣ съ България и Турция за размѣна на населението.

А щомъ това е така, трѣбва да се счита че нарочно сѫ прибавени областитѣ Еласона и островъ Тасосъ, за да може по тоя начинъ да се изтъкне малкиятъ, почти нищоженъ % на българитѣ въ завладѣната частъ отъ Южна Македония, което не е вѣрно. Въ тая карта презъ 1912 год. е показано, че броятъ на българитѣ е билъ 119,000 и че съставляватъ 9·9 на сто отъ общото население — данни, които сѫщо не сѫ вѣрни.

Но и показаниятъ брой 329,371 българи въ статистиката на проф, Иор. Ивановъ, както видѣхме сѫщо не отговаря на действителностьта, защото въ него влизатъ и помацитѣ, които въ случая трѣбва да бѫдатъ показани отдѣлно. Броятъ на помацитѣ въ тая часть отъ Македония намираме въ екзархийската статистика. Тѣ сѫ 39,989 души. Като се извади това число отъ броя на българитѣ 329,371 (споредъ проф. Иор. Ивановъ), ще получимъ 289,382 българи, което отговаря на истината.

Въ въпросната етнографска карта броятъ на българитѣ е показанъ съ числото 119,000, или съ 170,382 по-малко, отколкото сѫ били въ действителность. Това сѫ българитѣ патриаршисти, които, разсѫждавайки научно и съгласно етнографската практика, трѣбва да се извадятъ отъ числата, съ които сѫ показали гърцитѣ въ тѣхнитѣ източници и статистики, цитирани по-горе отъ Карнегиевата анкета.

За да се види и докаже, че имаме право и основание да направимъ това, ще си послужимъ съ документи, произхождащи отъ гръцкитѣ власти. Презъ 1916 год., когато българскитѣ войски настѫпиха въ Югоизточна Македония, за-

ловиха въ Сѣръ, Драма и Кавала много официялни гръцки архиви. Между многото важни документи отъ тия архиви ще проведемъ само два.

Нека започнемъ съ Сѣръ.

На 20 мартъ 1915 г. командиръть на 18-и пехотенъ полкъ, на гарнизонъ въ Сѣръ, донася подъ № Е. П. 75 на командира на 6-та дивизия, че всички млади войници на полка „не само сѫ българогласни, но чисти българи“ по убеждение, дълбоко заседнало въ тѣхнитѣ души до такава степень, че положението става извънредно опасно. По-доле гръцкиятъ командиръ прибавя:

„Съобщавамъ ви сѫщо, че въ качеството ми на командиръ не мога да храня никаква вѣра въ чувствата на тѣзи войници, както за настоящето, така и за бѫдащето. Така че наложителни сѫ системни мѣрки. Нека отбележа, че при разпредѣляне на новобранцитѣ въ моя полкъ се зачислиха, ако не почти изключително, то голѣмо болшинство българогласни, но най-вече убедени българи. Малцина сѫ тѣзи, които разбиратъ гръцки, дори между ония, които иматъ претенцията да го говорятъ. Заслужава да се отбележи още, че между тѣзи, които говорятъ и разбиратъ добре гръцки, оказа се единъ, а именно Хаджи Иванъ, който е между най-фанатизиранитѣ и озлобени българи“.

Съ положителность може да се каже, че подобни оплаквания и страхове сѫ изказвали и други командири въ присъединената къмъ Гърция Македония. Това обяснява поведението на командира на 6-та дивизия, генералъ Байрасъ, който на 15 мартъ 1915 год. отправя подъ № Е. П. В. 102 едно писмо до командира на 4-ти армейски корпусъ, съ което иска „жителитѣ на селата по северната граница въ Сѣрския окрѫгъ да бѫдатъ настанени въ предѣлитѣ на Стара Гърция, а на тѣхно мѣсто да се докаратъ емигранти гърци съ истински елински духъ, които да не знаятъ дума българска.“

Споредъ приложената статистическа таблица къмъ тоя рапортъ, въ Сѣрското военно окрѫжие тогава имало гърци 1,199, турци 1,860 и българи 14,363 души.

Отъ друга страна, командиръть на 6-та дивизия прилага къмъ поменатия по-горе докладъ и следната статистика за населението на селата въ Сѣрската дивизионна область:

	Гърци	Турци	Българи
1) Горно броди	—	—	830
2) Долно „	—	600	560
3) Старчища	90	490	950
4) Търлисъ	—	590	942
5) Ловча	—	—	1,380
6) Крушово	170	—	2,500
7) Кърчово	—	—	700
8) Горно и Долно Фращани	150	—	1,350
9) Метохъ	200	—	—
10) Мертаки	200	—	400
11) Раховица	50	—	50

Цитиранитѣ по-горе данни се отнасятъ до българското население въ Сѣрско следъ присъединението му къмъ Гърция. А на колко е възлизало българското население въ този край преди Балканската война подъ турското владичество? Този именно въпросъ поставя сѣрскиятъ префектъ на 10 юлий 1915 год. на гръцкия владика въ гр. Сѣръ. На 26 с. м. 1915 г. владиката отправя до префекта следната таблица:

Сѣрска околия

а) Преди гръцката окупация изброенитѣ по-долу села бѣха чисто българогласни екзархисти, т. е. не признаваха гръцката митрополия въ гр. Сѣръ:

1) Дрѣново — 40 семейства; 2) Локасъ — 45 семейства; 3) Душлия — 80; 5) Раховица — 70; 6) Баница — 40; 7) Горно Фращани — 120; 8) Долно Фращани — 140; 9) Мертаково — 75; 10) Метохъ — 20; 11) Горно Броди — 1250; 12) Кулата — 50; 13) Хитосъ — 35; — 14) Календра — 60; 15) Йени-кьой — 17; 16) Караджа-кьой 80; 17) Аго-Махале — 45; 18) Антасъ — 17; 19) Кьозъ Пекеси — 50; 20) Йени-Махале — 85; 21) Гудели — 25; 22) Бейликъ-махале — 35; 23) Виржина — 30; 24) Кешашликъ — 25; 25) Чучулигово — 67; 26) Сокафче 45; 27) Перанъ Караджа-кьой — 20.

б) Смѣсени села съ българогласни, гдето живѣятъ християни, часть отъ които признаватъ св. митрополия, а други — Екзархията:

Просеникъ — 160 семейства, Елешенъ — 180, Мекесъ — 45, Османъ Камила — 80.

г) Българогласни села патриаршисти несмѣсени, т. е. признаващи само св. митрополия:

1) Кавакли — 40 семейства, 2) Вишаки — 10. 3) Мелникълчо — 80, 4) Християнъ камила — 95, Холюндосе — 60, 6) Орлякъ — 80, 7) Рамна — 70, 8) Мергесъ — 15, 9) Апидие — 30.

Отъ горнитѣ данни явствува, че въ Сѣрската епархия е имало, преди завладяването на този край отъ Гърция, 27 села български съ изключително българско население, признаващe Екзархията; 4 други български села, които отчасти признавала Екзархията, а отчасти Патриаршията; 9 български села, които признавали изключително Патриаршията. Но тѣзи данни не сж пълни. Три месеца следъ това, напомнювайки на Дирекцията на полицията въ Сѣръ за недоборитѣ на владишкитѣ треби, владиката прибавя къмъ този списъкъ още 5 нови български села.

Въ други официални документи, отъ гръцки източникъ се говори за други дванадесетъ български села, както и за единъ манастиръ, а това прави общо 57 числото на българскитѣ села, срещу петь само гръцки, споредъ признанията на гръцкия владика въ Сѣръ.

На стр. 86 отъ „La Question Bulgare et les états Balkaniques", кждето сж печатани факсимилета по тоя въпросъ, се продължава:

14) Не по-малко очевиденъ бѣше преди Балканската война преобладаващиятъ характеръ на българския елементъ въ Драмската околия. Между книжата отъ архивата на Драмската митрополия се намѣри единъ докладъ на владиката, въ който се казва, че на северъ отъ Драма населението бѣ българско. На югъ отъ Драма имаше само две гръцки села: Доксатъ съ 1100 жители и Чаталджа съ 1800 души жители. Драмската околия броеше всичко 46 села български, примѣсени тукъ-тамъ съ куцовласи и гагаузи. Градътъ Драма имаше едно население, което броеше 432 българи, 700 гърци и 1500 куцовласи.

„Въ цѣлата околия, въ границитѣ на бившата турска каза, имаше, градътъ и селата взети наедно, 11016 българи християни, 10,510 българи мохамедани, 3,890 гърци и 1914 куцовласи."

„Отъ едно християнско население, което брои 230,948 ду-

ши въ казитѣ на Кукушъ, Ениджe-Вардаръ, Кайляри, Воденъ, Леринъ, Костуръ — 149,000 души признаватъ Българската екзархия, а 81,508 души, между които българитѣ патриаршисти, куцовласи и албанци православни, сж подъ ведомството на Цариградската патриаршия. Ако се вземе за основа говора, християнското население въ сжщитѣ кази би могло да се разпредѣли, както следва: българи 203,592, гърци 12,690, власи 11,174, цигани 684, албанци 2,308."

Г-нъ проф. Иорд. Ивановъ въ книгата: La Question Macédonienne, Paris 1920, на стр. 203 за българското население подъ гръцка власть пише:

„Отъ 1913 год. насетне, следъ като Южна Македония биде присъединена, всички екзархисти бидоха подчинени на гръцката Цариградска патриаршия. Гръцкиятъ официалеиъ печатъ избѣгваше тогазъ да говори за „българи подъ турско робство"; само отъ време на време правѣше намекъ за „българогласни елини". Въ своето изложение предъ конференцията за миръ върху гръцкитѣ териториални искания, Венизелосъ не споменава ни дума за тия българи, които сж около 290,000 въ Южна Македония (безъ да се броятъ българитѣ помаци на брой 40,000 души).

Обаче, въ надвечерието на първата Балканска война отъ 1912 год., по поводъ изборитѣ за турския парламентъ, гърцитѣ признаваха открито българския характеръ на казаното население отъ Южна Македония. И наистина, протоколътъ, подписанъ на 18/31 януарий 1912 год. между представителитѣ на отоманскитѣ българи и тия на гръцкия народъ и на Патриаршията за едно задружно действие въ изборитѣ, предвижда следното съотношение между българскитѣ и гръцкитѣ кандидати отъ Южна Македония: Битолски санджакъ — 2 депутати българи и 1 грькъ, Солунски санджакъ — 1 депутатъ българинъ и 2 гърци, Сѣрски санджакъ — 2 българи и 1 грькъ. Въ Северна Македония, въ Скопския вилаетъ, гдето нѣма гърци, последнитѣ предоставятъ на българитѣ всичкитѣ мѣста за депутати християни.

Въ заключение презъ 1912 г., отстжпвайки петь депутатски мѣста на българитѣ отъ Южна Македония и четири за себе си, самитѣ гърци признаваха не само българския елементъ въ тая область, но и неговото числено превъзходство надъ гръцкия елементъ. Една година следъ това официална

Гърция отричаше сжществуването на какъвто и да е българинъ въ нейната територия".

И тъй, на основание на данни, добити отъ официални гръцки документи, ние имаме право не само българитѣ патриаршисти да извадимъ отъ общия брой на гърцитѣ показани въ тѣхната статистика, но и голѣма часть отъ власитѣ и всичкитѣ албанци, показани въ статистиката на проф. г. Иорд. Ивановъ.

Въ гръцката статистика циганитѣ сж показани съ цифрата 8.650, а у Иор. Ивановъ 25,302. Разликата отъ 17.750 сж сигурно цигани християни патриаршисти и влизатъ въ групата гърци. Следователно, и тѣ трѣбва да се извадятъ.

Като съберемъ посоченитѣ цифри, ще получимъ 240.408 — брой на народностни групи въ тоя край, които по произходъ и езикъ не сж гърци.

Извадено това число отъ онова, показано за гърцитѣ въ тѣхнитѣ статистики отъ 1913 год., ше получимъ истинския брой на гърцитѣ 245.251 — действителната цифра, която е много близка до тая, що дава г. Иор. Ивановъ — 236.755.

Следователно, народностнитѣ групи въ тая часть отъ Македония презъ 1912 год. сж били както следва:

Българи	289.382	27.50%
Помаци	39.987	3.80 „
Турци	314.854	30 „
Гърци	245.251	23.30 „
Власи	44.414	4.30 „
Албанци	15.108	1.40 „
Цигани	25.308	2.40 „
Евреи	68.206	6.50 „
Разни	8.016	0.80 „
Всичко . .	1.050.526	100

Това е било истинското съотношение и действителниятъ брой на народностнитѣ групи въ областьта отъ Македония, завладѣна отъ гърцитѣ презъ 1912 год.

Споредъ това разпредѣление броятъ на гърцитѣ е показанъ съ 8.496 души повече, отколкото въ статистиката на г. Иор. Ивановъ. По всѣка вѣроятность това сж власи признаващи Патриаршията и по право трѣбваше да се извадятъ отъ числото на гърцитѣ, но ги оставяме, за да не бждемъ обвинени въ прекалена изкуственость.

За да може обаче да се направи нуждното сравнение между това разпредѣление, и онова показано въ етнографската карта и да се види колко далечъ отъ истината сѫ даннитѣ въ тая карта, ще е нуждно да се направи една малка по-друга групировка на сѫщитѣ данни.

Въ такъвъ случай народностнитѣ групи презъ 1912 год. сѫ били, както следва:

	Споредъ етнографската карта, издадена на О. Н.	%	Споредъ статистиката на г. Иорданъ Ивановъ	%
Гърци	513.000	42	245.251	23.10
Мусулмани . .	435.000	39	354.841	33.50
Българи . . .	119.000	9.9	289.382	27.30
Разни	98.000	8.1	170.549	16.10
Всичко . .	1.205.000	100	1.050.526	100

Отъ даннитѣ въ тая таблица се вижда, колко невѣрно се показва разпредѣлението и съотношението на народностнитѣ, групи въ етнографската карта, издание на О. Н. Даннитѣ въ тая карта като че ли сѫ групирани произволно, само и само да се изтъкне и докаже правотата на гръцката теза. Но тая разлика, както въ броя, така и въ съотношенията на народностнитѣ групи въ тая часть на Македония още не е онова положение на нѣщата, което е било въ действителность презъ 1912 година.

Спомена се по-горе, че даннитѣ за народностнитѣ групи, както и общиятъ брой на цѣлото население въ етнографската карта сѫ несравними съ статистиката на г. Иор. Ивановъ, защото въ тѣхъ влизатъ две области — Еласона и островъ Тасосъ. Но не е само това. Въ нашата полемика съ гърцитѣ за народностния съставъ на Македония ние никога не сме отричали факта, че въ повечето отъ граничнитѣ околии на Южна Македония грамадното болшинство отъ християнското население е гръцко. Едновременно съ това не само ние, но и всички безпристрастни учени етнографи, които сѫ се занимавали съ въпроса, винаги сѫ доказвали, че като се изключатъ споменатитѣ околии, въ останалата часть на Македония грамадното мнозинство отъ населението е българско.

Споредъ статистиката на проф. Иор. Ивановъ и тая на

Екзархията въ околиитѣ Анаселишка, Гребенска, Кожанска, Катеринска, Селфидже, Касандра, Атонъ, Кавалска, Правишка и Сарж-Шабанска презъ 1912 година е имало:

Българи	3.505	1.60%
Помаци	7.087	3.10 „
Турци	66.103	29.40 „
Гърци	133.850	59.50 „
Други	14.177	6.40 „
Всичко . .	224.732	100 „

Като извадимъ броя на народностнитѣ групи въ тия околии отъ сжщия за цѣлата область, ще получимъ едно съвсемъ ново положение на нѣщата, което е действителното, истинското и се изразява съ следнитѣ цифри.

Въ грамадната часть отъ Македония подъ гръцка власть, съставътъ на населението по народностни групи презъ 1912 г. е билъ както следва:

Българи	285.870	34.60%
Помаци	32.900	4.— „
Турци	248.750	30.10 „
Гърци	111.450	13.50 „
Разни	146.860	17.80 „
Всичко . .	825.830	100

И тъй, българитѣ въ Македония подъ гръцка власть не сж били презъ 1912 г. 119.000 или 9.9 на 100 отъ общото население, а 285,878 или 27.50 на сто, а въ областьта безъ граничнитѣ околии, кждето гръцкото население е въ голѣмо мнозинство — 59.50 на сто, българското население съставлява 34.60 на сто, вмѣсто 9.9%.

Въ въпросната етнографска карта, както се каза за всѣка околия сж показани само процентното съотношение на народностнитѣ групи, което сжщо е невѣрно. За да се покаже и изтъкне колко далечъ отъ истината е и това съотношение въ тая карта, направихме нуждитѣ изчисления съ даннитѣ отъ статистиката на Екзархията, която е почти сжщата, каквато е и тази на проф. Иор. Ивановъ, но съ тая разлика, че въ екзархийската статистика има още една група — мухамеданитѣ отъ български произходъ или помацитѣ, която у Иор. Ивановъ, както видѣхме, се показва въ групата на

българитѣ. Освенъ това въ севернитѣ околии, граничещи съ Югославия, направиха се нужнитѣ поправки съ изключване на нѣкои села и включване на други съобразно новото гръцко административно дѣление.

Голѣма разлика се явява между полученитѣ данни и етнографската карта, издадена на О. Н.

Българитѣ — на 100 отъ общото население

Наименование на околиитѣ	Споредъ етнографската карта отъ 1926 година издание на О. Н.	Споредъ данниѣ въ екзарх. статистика отъ 1912 г
Берска	—	17·7
Воденска	12	60·6
Гумендженска	17	—[1]
Демиръ-Хисарска	37	48·8
Енидже-Вардарска	5	54·9
Драмска съ Зърновска . .	5	11·3
Зъхненска	7	24·6
Кайлярска	4	15·5
Костурска	19	50·9
Кукушка	29	47·3
Леринска	35	61·1
Лагадинска	—	20·3
Солунска	3	16·8
Сѣрска и Нигритска . . .	9	29·9
Сѫботска	46	28·5

Нека видимъ сега какъвъ е билъ съставътъ на населението въ тая область на Македония следъ войнитѣ и следъ прилагането на гръцко-българската конвенция за изселване на малцинствата къмъ времето, когато е съставена и издадена въпросната карта (1926 год.)

Въ това издание на О. Н. за народностнитѣ групи на населението въ Македония подъ гръцка власть за 1926 год. се даватъ следнитѣ данни:

[1]) Градътъ Гумендже и селата на сегашната Гумендженска околия въ турско време сѫ влизали въ Енидже-Вардарска и Гевгелийска околия, въ които българското население е било между 40 и 56 на сто. Каква голѣма разлика!

	Абсолютни числа	Въ %
Гърци	1,341,000	88·0
Мусулмани	2,000	0·1
Българи	77,000	5·1
Разни	91,000	6·1
Всичко . .	1,511,000	100·0

Показаното число за броя на българитѣ — 77,000 е съвършено невѣрно. Ако приемемъ за вѣрни числата, що ни се даватъ въ тая карта (броя на българитѣ презъ 1912 год. и тоя презъ 1926 г.) ще излѣзне, че презъ войнитѣ и следъ тѣхъ, когато се извършиха голѣми насилия и жестокости надъ българското население въ тая область на Македония, както и следъ насилственото изселване по споменатата конвенция, имало е бѣжанци само 42.000 души. Всѣки, който малко отъ малко е запознатъ съ положението на нѣщата презъ войнитѣ и следъ тѣхъ, ще признае, че тоя брой на бѣжанцитѣ отъ Македония подъ гръцка власть е съвсемъ невѣренъ. А отъ това вече следва, че и показанитѣ цифри за българитѣ тамъ презъ 1926 г. въ тая карта сж сжщо невѣрни.

2. Резултатитѣ отъ нашия методъ.

По нашитѣ проучвания (основани върху даннитѣ на екзархийската статистика, на гл. Дирекция на статистиката за броя на бѣжанцитѣ, по даннитѣ отъ архивата на смѣсената гръцко-българска комисия по приложение на конвенцията за изселване, главно по даннитѣ въ протоколитѣ на подкомисиитѣ при установяване църковно-училищнитѣ имоти и заедно съ това и броя на изселилитѣ се и останали българи, както и по даннитѣ на редъ други източници, за които се говори въ увода) българското население къмъ 1928 г. е било, както е посочено въ таблицата на стр. 90.

Въ нашитѣ проучвания установяването на населението не е къмъ 1926 год., както е показано въ въпросната карта, а къмъ 1928 год. Това се направи съ изключителната цель, за да се установи възможно по-точно истинскиятъ броя на българитѣ, следъ като се е завършило изселването по конвенцията.

Бѣжанското население отъ Македония е дошло въ пре-

Наименование на околиитѣ	Имало българи презъ 1912 год.	Изселили сж се до къмъ 1928 год.	Оставатъ	На сто	
				Изселили се	Оставатъ
1. Берска	7,903	114	7,789	1.44	98·50
2. Воденска	15,431	449	14,982	2·91	97·09
3. Гумендженска . . .	14,036	5,195	8,841	37.01	62·99
4. Демиръ-Хисарска. .	25,317	10,756	14,561	42·50	57·50
5. Драмска	11,468	4,233	7,235	36·91	63·09
6. Ениджевардарска. .	13,271	7,257	6,014	54·68	45·32
7. Зърновска	14,778	11,223	3,555	75·60	24·40
8. Зъхненска	9,175	1,492	7,683	16.26	83·74
9. Кайлярска	7,735	381	7,354	4·93	95·07
10. Костурска	33,097	3,577	29,520	10·84	89·70
11. Кукушка	22,297	18,959	3,338	35·03	14 97
12. Леринска	45,410	1,676	43,734	3·70	96·30
13. Лагадинска	8,676	1,581	7,095	18.22	81·78
14. Нигритска	2,513	326	2,187	12·97	87·03
15. Солунска безъ града	16,726	1,782	14,944	10·15	89·35
16. Солунска общо . .	25,729	7,285	18,944	28·31	71·69
17. Сѣрска	22,112	11,404	10,705	51.60	48·90
18. Сжботска	10,552	1,233	9,319	10·30	89·70
19. Въ южнитѣ гранични околии	3,552	285	3,220	8·00	92·00
Всичко . .	293,005	86,572	206,435	29·57	70·46

дѣлитѣ на Царството главно на три голѣми вълни: Презъ 1913—1914 година, презъ 1918—1920 год. и презъ 1924—1925 год. Това се установява между другото и отъ изданието на Главната Дирекция за настаняване бѣжанцитѣ. — „Селскостопанско настаняване на бѣжанцитѣ 1927—1932 год.“ страници 59 и 60, както и отъ „Rapport des Membres de la Commision Mixte d'émigrations Greco-Bulgare. Athène. 1922, стр. 62.

Следъ 1928 год. сж престанали масовитѣ изселвания на българи отъ тамъ.

Но не бѣше само тоя мотивъ, за да правимъ нашето изучване и установяване броя на българитѣ тамъ къмъ 1928 год. Както не единъ пжть се спомена, въ въпросната карта не се дава абсолютниятъ брой на населението по народностнитѣ групи въ околиитѣ, а само относителнитѣ числа. Тѣзи числа при това се предаватъ графически и съ силно контрастни бои, за да прави впечатление и да се натрапватъ, за да се дойде до едно фалшиво заключение, че българитѣ и презъ 1912 год. сж били малцинство, а следъ войнитѣ и следъ приложение на конвенцията за изселване тѣ въ много

околии или вече съвсемъ ги нѣма, или пъкъ сж въ нищожно количество. Ето защо трѣбваше въпросътъ да се проучи основно и въ всичкитѣ му подробности, защото, както се вижда отъ горната таблица, положението е съвсемъ друго.

Отъ горната таблица се установява, че общо взето само 86.572 души или 29·54 на сто отъ българското население се изселило. Като се изключатъ околиитѣ Кукушка, Зърновска и Енидже-Вардарска, отъ кждето действително повече отъ половината население е оставило своитѣ огнища, въ повечето отъ другитѣ околии изселилитѣ се съставляватъ нищоженъ процентъ и затова общо взето 74·46 на сто отъ населението презъ 1912 год. си е останало въ селата и градоветѣ си.

Тѣзи данни изразени графически и съ бои даватъ една съвсемъ друга картина и много нагледно опровергаватъ изнесеното и показаното въ въпросната карта, като скроено натъкмено, само за да се проагитира гръцката теза.

Нашитѣ по-подробни проучвания ни откриха и нѣщо ново, много интересно и характерно, което съвсемъ отрича изнесеното въ тая фамозна карта. То е, че въ Македония подъ гръцка власть има не само грамадно число села, но и дори цѣли околии, които сега сж по-български, отколкото сж били къмъ 1912 година.

Понеже всички турци и помаци, по силата на турско-гръцката конвенция за размѣна на населенията, се изселиха отъ Македония въ Мала-Азия, понеже настаняването на гръцкитѣ бѣжанци не е можало да се приложи на всѣкжде точно по предвидения планъ и понеже, както видѣхме и както ще се види и по нагледно по-нататъкъ въ статистиката на населението по околии и населени мѣста, изселването на българитѣ следъ 1912 год. е било или много малко или пъкъ не е имало изселване, за това въ много села и голѣми околии сега българското население е или абсолютно мнозинство или пъкъ населението е изключително само българско. Но и показаниятъ брой 206.433 души българи, останали къмъ 1928 г. следъ изселването презъ предшетствуващитѣ години не е истинскиятъ. Действителниятъ брой, безъ друго е по-голѣмъ, защото това останало население не е било лишено отъ естествения си приръстъ. Презъ времето отъ 1912 год. до 1928 година това население се е плодило и умножавало. Ето защо, ако

приемемъ, че неговиятъ естественъ приръстъ е билъ само 10 на 1000 и направимъ нужднитѣ изчисления въ всички населени мѣста съ българи ще получатъ действителното налично население къмъ 1928 г. изразено въ даннитѣ, както следва:

Наименование на околиитѣ	Общо население въ околиитѣ споредъ гръцката статистика отъ 1928 год.	Села и градове съ българи	Отъ тѣхъ българи	Българи въ %	
				Къмъ цѣлото население въ околиитѣ	Въ село и градъ съ българи и др.
1. Берска	54,138	32.953	9,094	16·80	27·60
2. Воденска	32,569	31,077	17,685	54·26	56·91
3. Гумендженска . . .	20.046	17,099	10,782	53·79	63.06
4. Демиръ-Хисарска . .	38,840	34,974	15,326	39·45	43·80
5. Драмска	98,405	54,079	7,753	7·88	14·34
6. Енидже-Вардарска .	36,344	28,304	7,751	21·33	27·58
7. Зърновска	13,164	9,399	5,091	38·74	54·16
8. Зъхненска	38,392	13,870	9,155	23·77	65·72
9, Кайлярска	36,393	14,399	8,613	23·67	59·82
10. Костурска	55,230	41,539	34,450	62·40	82·90
11. Кукушка	47,698	19,148	5,328	11·17	27·83
12. Леринска	70,493	56,143	51,113	72·50	91·00
13. Лагадинска	47,276	16,498	8,415	17·80	51·01
14. Нигритска	32,074	4,718	2,562	7·99	54·30
45. Солунска безъ града	84,637	27,704	17,614	20 80	63·58
16. Солунска общо . .	321,161	262,222	22,249	6·93	8·42
17. Сѣрска	73,403	26,951	16,406	22·40	62·17
18. Сѫботска	28.237	18,294	10,781	38·50	58·40
Всичко . .	1,042,993	683,843	240,839	23·09	35·21

И тъй българитѣ въ Македония подъ гръцка власть сега не сѫ 77,000, или 5 на сто отъ общото население, а надъ 240,000 или 23·08 на сто отъ общото население.

За да се види сѫщо каква голѣма е разликата въ даннитѣ за народностнитѣ групи по околии следъ войнитѣ и следъ прилагане конвенцията за изселване споредъ въпросната карта и споредъ нашитѣ изучвания, привеждаме паралелни данни (вж. таблицата на стр. 93).

Изложеното до тукъ върху метода на работа отъ гръцка и българска страна добива пълна релефность, ако се вземе предъ видъ социалната структура на двата народа, тѣхното историческо развитие и борбитѣ имъ въ продължение на повече отъ 10 вѣка насамъ и особено отъ срѣдата на XIX в. насамъ. Гърцитѣ сѫ предимно търговски и мореплавателенъ народъ, а българитѣ земедѣлски. Тая социална структура на

Наименование на околиитѣ	Споредъ етнографската карта отъ 1926 година издание на О. Н.	Въ действителность къмъ 1928 година българитѣ сж били
Българитѣ сж били на сто отъ общото население		
Берска	—	16·80
Воденска	14	54·26
Гумендженска	19	53·79
Демиръ-Хесарска	15	39·45
Драмска	3	7·88
Енидже-Вардарска	4	21·33
Зърновска	—	38·74
Зъхненска	5	23·77
Кайлярска	4	23·07
Костурска	22	62·40
Кукушка	3	11·17
Леринска	37	72·50
Лагадинска	—	17·93
Солунска	—	6·93 [1])
Сѣрска съ Нигритска	6	22·40
Сжботска	26	38·50
Общо	5.10	23.88

двата народа се потвърждава и отъ статистическитѣ данни, които приведохме по-горе и които ни показватъ, че докато гърцитѣ сж държали крайбрѣжието на Бѣло море и нѣкои отъ градоветѣ предимно въ Южна Македония, близко до морския брѣгъ, българитѣ плътно сж населявали и населяватъ вжтрешностьта.

Следъ унищожението на Търновската патриаршия и на Охридската архиепископия — и дветѣ български духовни учреждения — и на Сръбската Ипекска патриаршия, Цариградската патриаршия разпространѣ своето духовно влияние върху всички православни християни на Балканския полуостровъ — тогазъ подъ турска власть. А Цариградската патриаршия бѣ и остана до ликвидацията на турската власть на Балканския полуостровъ въ 1913 г. като изключителна и неумолима представителка на панелинската дея, отричаща правото за самоопредѣление на всички други народи.

Освобождаването на Сърбия, Румъния и България, съкратявайки предѣлитѣ на панелинската мечта, предизвикваше ожесточението на нейнитѣ представители изключително срещу българския народъ, останалъ още подъ турска власть, за-

[1]) Заедно съ града Солунъ, а безъ него въ околията — 20·80.

щото последниятъ, поради съседството си съ Цариградъ и съ Бѣло море, бѣше въ непосрѣдственъ допиръ съ гръцкия народъ и пречупваше пжтя на панелинската идея за възстановяване на Византия съ Цариградъ. Паметни сж още борбитѣ, които се водѣха презъ XIX вѣкъ за създаване на Българската екзархия, борбата следъ българско възстание въ Македония между 1903 и 1912 г., създаването на Балканския съюзъ и неговитѣ блѣстящи победи, както и неговото удавяне въ кръвьта на братоубийствената междусъюзнишка война отъ 1913 г.

Краятъ на всеобщата война завърши съ двата сждбоносни договори за българския и гръцкия народъ — за първия договоръть отъ Ньойи съ така наречената „конвенция" за доброволно изселване и за втория — договоръть отъ Лозана. Отъ гаранцията за покровителствотвото на малцинствата и отъ конвенцията Калфовъ—Кафандарисъ отъ 1924 год., съ признаване съответнитѣ малцинства и опредѣляне условията за тѣхното културно развитие, остана единъ печаленъ споменъ, погребанъ подъ тежката надгробна плоча на една асимилация, която въ Гърция се пр.вежда съ най-тежки срѣдства. Тия исторически епизоди сж въ причинна връзка помежду си. Тѣ показватъ, че борбитѣ отъ българска страна сж се водили въ името на народностното самоопредѣление, а отъ гръцка страна — срещу това начало, за завладяването на чужди народи и на тѣхното насилствено асимилиране.

Последствията отъ това сж на лице: България излѣзе съ тежки, непоправими загуби отъ войнитѣ, а Балканскиятъ миръ, почиващъ на насилието, далечъ не представлява за балканскитѣ държави оная гаранция за тѣхното спокойно развитие, каквото зачитането на народностното самоопредѣление и правата на малцинствата може да даде сега и въ бждаше.

Авторътъ на това изследване, единствената цель на когото е да се установи истината върху положението на българитѣ въ Македония подъ гръцка власть, като едно отъ предусловията за установяване на траенъ балкански миръ, ще се радва много, ако той е допринеслъ за постигането на тоя миръ.

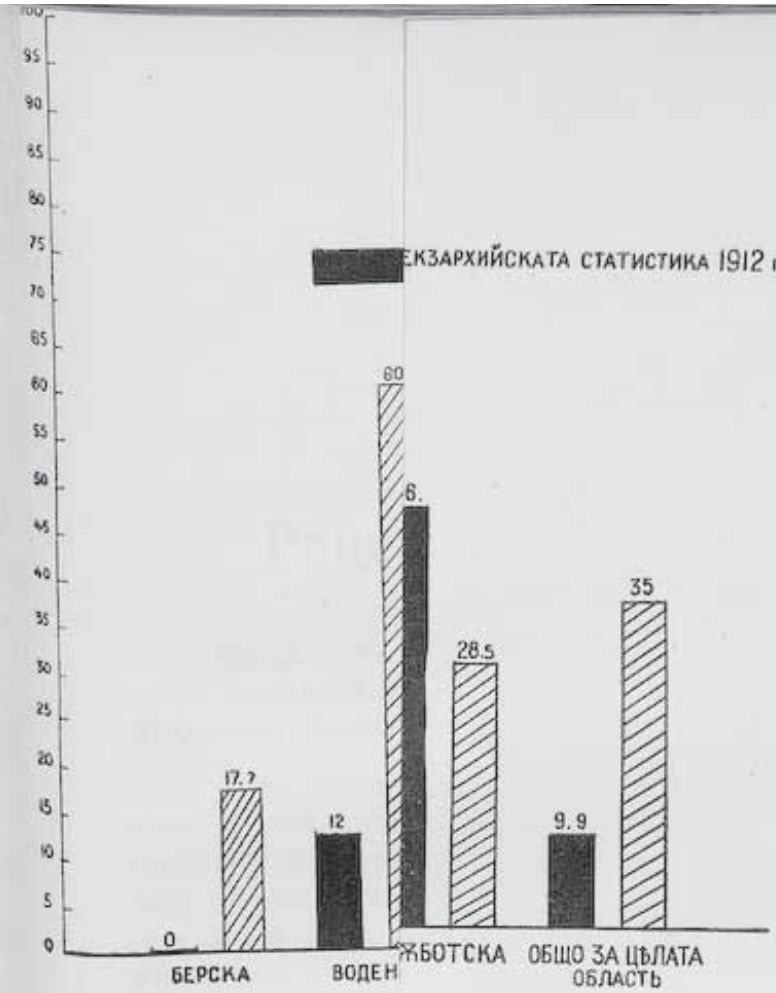
ЕКЗАРХИЙСКАТА СТАТИСТИКА 1912 год.
0
17.7
12
60
6.
28.5
9.9
35
БЕРСКА
ВОДЕН
ЖБОТСКА
ОБЩО ЗА ЦЪЛАТА ОБЛАСТЬ

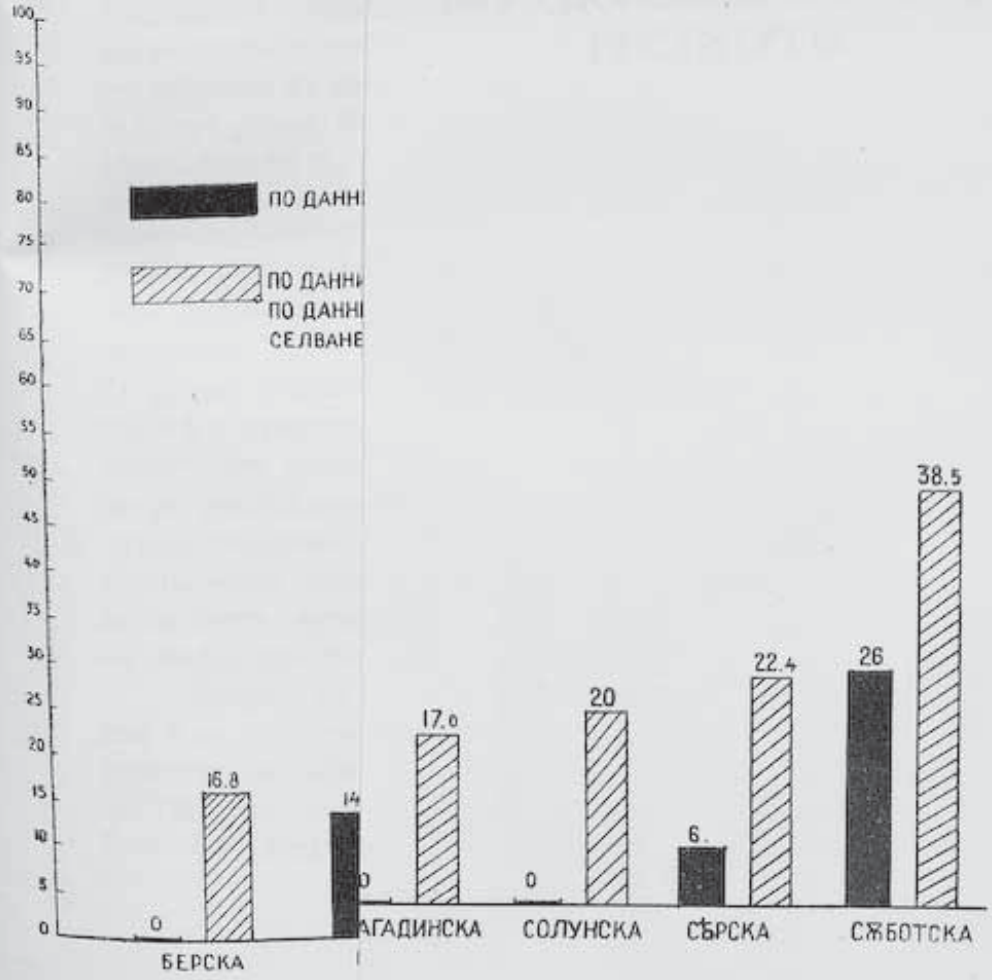
ПО ДАНН
ПО ДАНН
ПО ДАНН
СЕЛВАНЕ
0
16.8
14
0
17.6
0
20
6.
22.4
26
38.5
БЕРСКА
АГАДИНСКА
СОЛУНСКА
СЪРСКА
СЪБОТСКА

БЪЛГАРИТѢ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПОДЪ ГРЪЦКА ВЛАСТЬ

ПРЕЗЪ 1912 год.

НА 100 ОТЪ ОБЩОТО НАСЕЛЕНИЕ ПО ОКОЛИИ

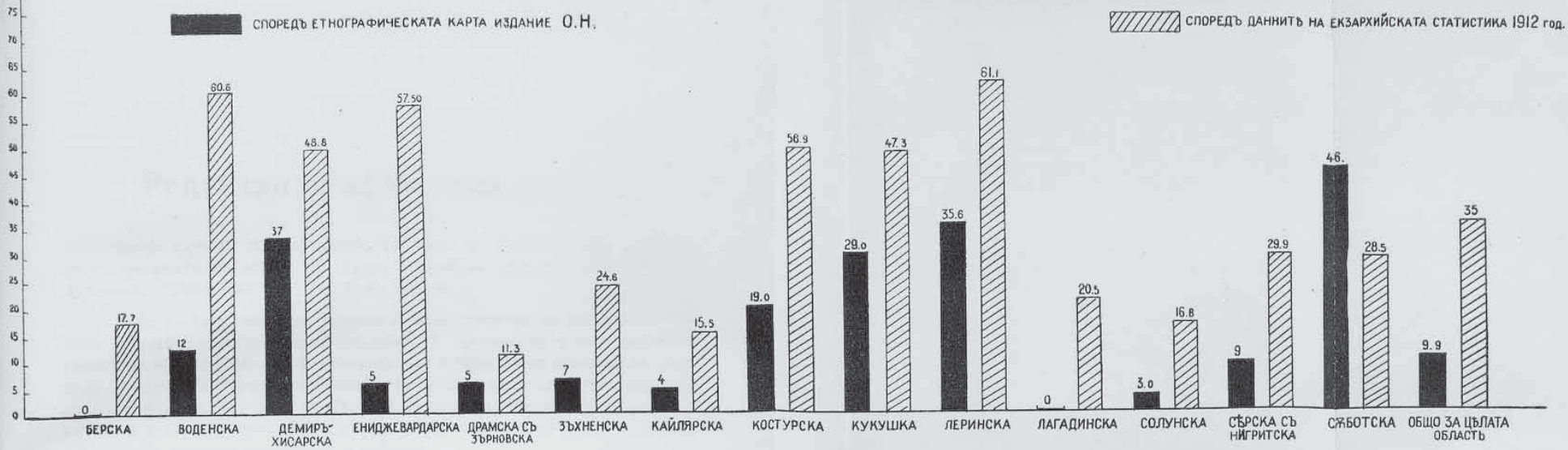

БЪЛГАРИТѢ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПОДЪ ГРЪЦКА ВЛАСТЪ

КЪМЪ 1928 год.

НА 100 ОТЪ ОБЩОТО НАСЕЛЕНИЕ ПО ОКОЛИИ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ОКОПИЕ

Рецензии и книжовни вести.

Проф. д-ръ Б. Н. Златарски, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, т. III. Второ българско царство, България при Асѣневци. София 1940, стр. 637. Цена 350 лв.

Този трудъ е посмъртно издание на Бълг. академия на наукитѣ. Трѣбваше да излѣзе подъ редакцията на проф. П. Никовъ, но и него смъртьта грабна преждевременно. Той намираше, че трѣбва да се внесатъ въ тоя томъ „нѣкои неголѣми допълнения". Часть отъ тѣхъ сж направени отъ ред. доцентъ Ив. Дуйчевъ, комуто Академията възложила оправянето на ржкописа и коригирането. Той е снабдилъ книгата съ книгописъ (извори и литература), именень показалецъ и добавки.

Съчинението се състои отъ три части: 1) Освобождение и обединение на българскитѣ земи, 2) Териториално разширение и политическо издигане и 3) България при приемницитѣ на Иванъ Асена II. Както се вижда и отъ заглавието, това съчинение е продължение отъ Историята на българската държава, т. I и II отъ която бѣха обнародвани сжщо отъ Бълг. академия на наукитѣ. Подзаглавието „Б ъ л г а р и я п р и А с ѣ н е в ц и" не е въ съгласие съ мнението на автора, че терминътъ „Асѣневци", употрѣбяванъ за Петра, Асѣна, Калояна и Борила „съвсемъ не е правиленъ, дори той е невѣренъ", понеже не се знае, дали бащата на Петра, Асена и Калояна се казвалъ Асенъ, и че само синоветѣ на Асена I и тѣхнитѣ потомци „сж и трѣбва да се наричатъ Асѣневци" (стр. 94, заб. 1). Втората часть е озаглавена „Териториално разширение и политическо издигане", а въ глава I отъ нея се говори за р а з п а д а н е на държавата при царь Борила (1207 — 1218). И въ този томъ, както въ предишнитѣ, авторътъ описва събитията обстойно, съ всички подробности, съ цитати и съ нуждната критичность къмъ изворитѣ и чуждитѣ мнения. Изложението не е само исторически разказъ. Авторътъ отъ време на време прекжсва спокойния си разказъ, за да се впустне въ разсжждения и изследване на неразрешени въпроси и разборъ на чужди твърдения. Така историописнитѣ трудове придобиватъ внушителенъ обемъ, малко нехармониращъ съ количеството на фактитѣ. Все пакъ любознателниятъ читатель остава доволенъ, че сжщевременно е въвежданъ и въ самата работилница на историописеца

Втория си томъ проф. Златарски завършва съ търновското възстание и съ възстановяване на бълг. царство, съ сжществуването на което Византия на първо време се помирила, като сключила Ловешкия договоръ въ 1187 год. Третиятъ томъ започва съ отношенията между България и Византия следъ сключването на тоя договоръ. Провъзгласяването на

Асена I за царь и учредяването на Търновската „автономна" архиепископия безъ благословението на царигр. патриархъ, споредъ Зл., били смѣтани отъ Византия за нарушение на мирния договоръ. Дали църковната промѣна била така тълкувана въ Цариградъ, това е само предположение. Търновската архиепископия на първо време не се смѣтала за автономна, (стр. 1, 85 заб., 1, стр. 147), а за независима тъй, както и българ. държава. Впрочемъ на стр. 59 се говори за „обявяването на българ. църковна независимость съ учредяването на на Търн. архиепископия". Тя увредила повече интереситѣ на Охридската архиепископия, отколкото интереситѣ на Царигр. патриаршия. По-голѣмата часть (западната) отъ новото българ. царство въ църковно отношение зависѣла отъ Охридъ до основаването на Търн. архиепископия. И самитѣ нейни основатели съзнавали, че е било необходимо каноническото съгласие на охридския архиепископъ, който билъ свещеноначалникъ на цѣла България (*πάσης Βουλγαρίας*). Заради това тѣ се обърнали къмъ видинския епископъ, а не къмъ подчинения на царигр. патриархъ дръстърски митрополитъ.

Споредъ Зл., търновскитѣ владѣтели Асенъ I и Петъръ приели предложението на сръбския великъ жупанъ Стефанъ Немань за съюзъ срещу Византия (1187 или 1188 год.) и поради това, защото виждали въ това предложение „официално признание на възобновената отъ тѣхъ държава", Условията на съюза не се знаятъ, но съмнително е, въ Търново, гдето имали съзнанието, че е възстановено българското царство (империя), да сж отдавали такова значение на една малка държава, безъ международна т жесть и непризната официално за независима.[1] Очевидно, главната причина за сключване на съюзъ била, България и Сърбия да се осигурятъ съ общи усилия срещу византийската опасность и при удобенъ случай да отнематъ още византийска територия. Че такава цель сж преследвали Асенъ и Петъръ съ тоя съюзъ, това се вижда отъ опита имъ да се съюзятъ и съ германския императоръ Фридрихъ I Барбароса (1152—1190) чието преминаване презъ Балк. п-въ (1189—1190) авторътъ е описалъ по-, дробно въ първата глава на разглежданото съчинение. Има основание да се съмняваме, че билъ сключенъ формаленъ съюзъ между търновскитѣ господари и сръбския великъ жупанъ Стефанъ Неманъ, т. е. да сж били уговорени бждещитѣ граници между дветѣ държави. Скоро следъ съюзаването си съ българитѣ, Ст. Неманъ отнелъ отъ византийцитѣ българска земя — „гр. Нишъ и около него и непосрѣдно цѣлата оная земя до Срѣдецъ", дори се тъкмѣлъ да навлѣзе и по-нататъкъ. Тоя фактъ показва, че съюзътъ между българи и сърби било обикновено сдружаване за борба срещу византийската империя — нѣщо, подобно на неопредѣления съюзъ между българи и гърци въ 1912 год. Важно било да се разбие общиятъ врагъ съ надеждата, че за дѣлбата на завладѣната територия ще могатъ да се разбератъ. Въ Търново естествено не могли да бждатъ доволни отъ стремежа на Сърбия да се разширява не на западъ, а на югъ и на истокъ — все въ българска земя. Отражение на такова недоволство ще да е укорната бележка на Ансберта, че въ сжщото време, когато кръстонос-

[1] За Ансберта, описатель на III кръстоносенъ походъ, сръбскитѣ жупани (Ст. Неманъ и братята му Срацимиръ и Мирославъ) били comites (областни управители).

цитѣ преминавали презъ България (разбира Моравската область), сръбскитѣ „комити“ (жупани) подчинили часть отъ България (partem Bulgarie), ако и да сж били съюзени съ Калопетра противъ царигр. императоръ. Сръбското разширение въ български области явно показвало на Асена и Петра, че на сърбитѣ тѣ не могатъ да разчитатъ за възстановяване старитѣ граници на българското царство, но не билъ моментътъ за разпри, докато не се закрепѣла току що възстановената българска държава. На тѣхъ имъ трѣбвали съюзници срещу отявления врагъ — Византия. Затова и тѣ, както сръбскитѣ жупани, предложили на Фридрихъ Барбароса военна помощь срещу визант. империя, като искали при това той да признае царското достоинство на българския владѣтель.

Въ втора глава „Закрепата на възстановената българска държава“ се описватъ войнитѣ на Асена I и Петра противъ Византия. Тѣ започнали война съ Византия още въ началото на 1190 год. преди да заминатъ кръстоносцитѣ за Мала Азия, надѣвайки се и на тѣхната помощь. Следъ като завладѣли Варна и Анхиало, бълг. царе се обърнали на западъ, достигнали до Срѣдецъ и Нишъ. Скоро визант. императоръ Исаакъ II си върналъ Варна и Анхиало, сжщо така и завзетитѣ отъ сърбитѣ градове (презъ есеньта на 1190 год.). Авторътъ мисли, че едно отъ условията на сключения по тоя случай сръбско-византийски миръ било „и това, че сръбскиятъ великъ жупанъ Ст. Немань се отказалъ отъ съюза си съ българитѣ“ (стр. 75). Дали било необходимо да се иска такъвъ отказъ, когато Ст. Неманъ, както забелязва авторътъ, „и безъ туй не съблюдавалъ“ съюза си съ България? Сърбитѣ воювали отдѣлно отъ българитѣ и по свой починъ, та не може да се говори за формаленъ съюзъ между тѣхъ. Затова сръбското поражение не се отразило на завоевателнитѣ намѣрения на Асена I и Петра. Тѣ си имали другъ вѣренъ и силенъ съюзникъ — куманитѣ, чиито голѣми резерви се намирали въ днешна Ромъния. Подкрепени отъ куманитѣ, въ началото на 1191 год. българитѣ започнали наново нападенията си въ визант. области. Тѣ достигнали до Одринъ, превзели Срѣдецъ (къмъ 1194 г.) и се спустнали по долината на Струма до Сѣръ и Орфанския заливъ.

Въ 1195 год. царь Асенъ I заповѣдалъ да бждатъ пренесени мощитѣ на св. Ивана Рилски отъ Срѣдецъ въ Търново. Проф. Златарски смѣта, че прибавената къмъ старата служба на св. Ивана Рилски пѣсень, запазена въ Скопския миней, била съставена по това време, а не въ X в., както мисли проф. Йорд. Ивановъ. Подъ „нашитѣ благовѣрни царе“ той разбира именно бълг. царе Петъръ и Асенъ, а подъ „вѣрны събыре новосщенны людіи“ — не „новопокръстени люде“ (споредъ проф. Ивановъ), а „новопосветенитѣ духовни лица“ на Търн. архиепископия (стр. 84, заб.). Пита се обаче: само „новопосветени“ (новоржкоположени) духовни лица имало въ Търново, когато тази пѣсень била написана и пѣта въ църквата, гдето лежали мощитѣ на св. Ивана Рилски? После за духовни лица (клирици) пѣснописецътъ не би употрѣбилъ думата „людіи“, която сочи на народъ. Най-после клирицитѣ, които били ржкоположени въ 1186 — 1187 год., когато била основана Търн. архиепископия, не могли още да бждатъ считани за новоржкоположени следъ 8—9 години (въ 1195 год.).

Възражение търпи и мнението на автора, че убийството на царь

Асена I († 1196 год.) се дължало на съперничеството за власть между българското болярство и куманското. Споредъ автора Петъръ и Асенъ сж били отъ куманско потекло, но при все това, носейки идеята за български царство, тѣ давали предимство на българскитѣ боляри, въ противовесъ на куманскитѣ войводи. Това схващане е въ разрѣзъ съ факта, че Петъръ и Асенъ охотно използували куманитѣ въ своитѣ войни срещу Византия. Тѣ сж били важна часть въ тѣхната войска и много съдействували за разширение на българското царство. Авторътъ дори твърди, че Петъръ и Асенъ „сж длъжели своя успѣхъ презъ и следъ освободителното движение главно на куманската сила“ (стр. 99). Ако толкова ценна била помощьта на куманитѣ за българ. държава, то търновскитѣ царе имали интересъ да пазятъ тѣхната привързаность къмъ българ. държава, а това не се постигало съ създаване на враждебни отношения между българскитѣ боляри и куманитѣ на българска служба толкозъ повече, че последнитѣ служели на българския политически идеалъ, и се побългарявали. Ако приемемъ, че Петъръ и Асенъ сж били кумани (така мисли Зл.), то още не следва, че и тѣхниятъ братовчедъ Иванко, убиецъ на Асена, билъ куманинъ, защото не се знае, дали тѣ сж били роднини по баща или майка. При това името Иванко (*Ἰβαγκὸς*) е българска форма. Но и да се приеме, че Иванко билъ куманинъ, гледището на Зл. не може да се поддържа, защото царь Асенъ не го държалъ далече отъ себе си, сир. и отъ държавнитѣ работи, а, както съобщава съвременниятъ хронистъ Никита Хониатъ, Иванко се ползувалъ отъ неговата голѣма благосклонность, сир. билъ довѣрено лице на българ. царь. Ако се дава вѣра на Никита Хониатъ, то трѣбва да се приеме, че нѣкои български велможи (роднини и приятели на Иванко), били недоволни отъ царь Асена, който управлявалъ строго, „съ мечъ“ (*τῷ ξίφει*). Царь Асенъ, като и всѣки революционеръ, трѣбвало да бди зорко за затвърдяване на освободителното дѣло и бърже да обезвреди всѣки противникъ. Видинскиятъ епископъ, ако и да участвувалъ въ основаването на Търновската архиепископия, билъ посѣченъ отъ българитѣ, щото го подозрѣли въ симпатия къмъ Византия. Ще да имало и други смъртни наказания по тази причина. Революцията е неизбѣжно свързана и съ унищожаване на вжтрешнитѣ прѣчки (предатели, измѣнници). Тя непремѣнно трѣбва да всѣе страхъ въ държавата, която цели да преустрои. И царь Асенъ съ тежката си ржка е всѣлъ страхъ, за да нѣма зломишленици въ освободената земя. Неговиятъ мечъ заплашвалъ всички — безъ разлика на произходъ —, които биха се осмѣлили да рушатъ освободителното движение отъ завистъ, властолюбие или отъ подкупничество. А такива могло да има преди всичко между първенцитѣ, които имали облаги презъ време на византийското владичество, или пъкъ искали да бждатъ самовластни. Между тѣхъ могло да има византинофили. Иванко се движелъ въ такава срѣда. Както Никита Хониатъ ни увѣрява, неговитѣ привърженици и противници на царь Асена се надѣвали, при нужда, да получатъ подкрепа отъ Византия. Това показва, както и Зл. приема, „че тѣ предварително сж влѣзли въ преговори съ Цариградъ, отдето сж получили пълно съгласие и одобрение“ (стр. 101). Отъ тая съзаклятничка група ще да излѣзълъ и убиецътъ на Петра. Следъ като Иванко избѣгалъ при визант. императоръ, не е било възможно неговитѣ привърженици да не бждатъ подозирани въ връзки

съ Византия и въ замисълъ за новъ превратъ. Поради това царь Петъръ ималъ основание да вземе предпазителни мѣрки срещу тѣхъ да ги предизвика къмъ крайно противодействие — неговото у б и й с т в о. Представата, че царь Петъръ „се отличавалъ съ своята кротость и миролюбие" едва ли е вѣрна, като се знае неговото водителско участие въ търновското възстание и воинственията му поривъ, проявенъ въ преговоритѣ съ Фридрихъ I Барбароса. Може да се мисли само това, че той притежавалъ по-голѣма дипломатическа сржчность, отколкото Асенъ. Никита Хониатъ не съобщава за междуособици следъ убийството на Петра, както настанали следъ убийството на Асена. Навѣрно, Иванковитѣ привърженици не се решили да се опитатъ да заематъ властьта или не имъ била дадена възможность отъ новия царь К а л о я н ъ, който при царь Петра билъ главнокомандуващъ българската войска и могълъ бърже да затвърди властьта си. Обаче покъсно, когато Калоянъ, увлѣченъ въ войни, не е могълъ да следи зорко вжтрешнитѣ работи въ Търново, византинофилитѣ пакъ взели да се проявяватъ и въ 1205 год. дигнали въ Търново възстание, което Калоянъ потушилъ, като наказалъ измѣнницитѣ съ смърть. Отъ това, че Калоянъ билъ жененъ за куманка, едва ли може да се прави заключение, че тази му женитба имала политически характеръ и е била последица на „споразумението" му, дори на „компромисъ" съ куманитѣ боляри — противници на Асена и Петра (стр. 106). Ако Калоянъ билъ отъ кумански произходъ, нищо чудно нѣма въ това, че се оженилъ за куманка. Ако Калояиъ не е билъ отъ такъвъ произходъ, то женитбата за куманка показва, че той ценѣлъ куманитѣ като военна сила, обичалъ да общува съ кумански боляри, намиралъ се въ дружелюбни отношения съ тѣхъ и пожелалъ да се сроди съ кумански родъ.

Че Петъръ и Асенъ сж имали противници и между българскитѣ боляри, за това свидетелствува фактътъ, че Д о б р о м и р ъ Х р и з ъ, който „взелъ дейно участие въ възстанието на Петра и Асена" (стр. 123), после, споредъ Никита Хониатъ, „вдигналъ оржжие противъ тѣхъ", обявилъ се за независимъ владѣтель на Струмишката область и дори „станалъ съюзникъ на византийцитѣ".

Въ гл. IV сж разгледани отношенията на Калояна съ Маджарско и папа Инокентий III възъ основа на писмата, размѣнени между Калояна и папата. Тия писма сж дадени почти изцѣло въ български преводъ. Наистина, фактически пръвъ И н о к е н т и й завързалъ сношения съ Калояна, но, въ връзка съ въпроса за международно признаване на българското царство, въ ржководнитѣ бълг. срѣди все ще да се изказвало мнение, дали не може да се иска съдействието на Римъ. Това ще да е било донесено на папата и той се решилъ да направи опитъ. Папскиятъ пратеникъ Доминикъ, грькъ отъ Бриндизи, не би спечелилъ довѣрието на Калояна, ако не е далъ добра атестация за него нѣкой си благородникъ П р е т а к с а т ъ, който споредъ Зл. билъ единъ и сжщъ съ Praetextatus Constantinopolitanus и ч и с т ъ б о ш н а к ъ, понеже жена му Sibilia живѣела въ Босна. Думата Constantinopolitanus била прѣкоръ, а не означавала неговия произходъ отъ Цариградъ, както мислѣлъ Голубински (стр. 156). Това мнение едва ли е приемливо. Претекстатъ все ще да ималъ връзка съ Константинополъ, за да бжде отличаванъ съ такова прозвище.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Решението на Калояна да сключи у н и я съ папата било поддържано отъ търновския архиепископъ Василий и подчиненитѣ му епархийски архиереи. Недопустимо е, че следъ като Василий приелъ да носи палиума, който му изпратилъ папата, тържествено билъ възведенъ за примасъ на България отъ папския пратеникъ капеланъ Иоанъ (8. IX. 1203), да е имало, както мисли Зл., въ българското царство епархийски архиереи, които да правѣли опозиция на църковната политика на Калояна, наредъ съ митрополити и епископи, открити подръжници на тая политика (стр. 155). Въ писмото си до папата отъ 1203 год. архиеп. Василий казва, че приелъ палиума и изявилъ покорность на римския престолъ „въ присѫтствието на епископитѣ", които сѫщо сѫ писали на папата съ молба да изпрати палиуми. Тѣзи архиереи (велбѫждскиятъ митрополитъ Анастасий, преславскиятъ митрополитъ Сава, епископитѣ Маринъ Скопски, Авраамъ Прищински, Кирилъ Нишки и Климентъ Видински) сѫ заемали най-важнитѣ градове въ бълг. държава. Отъ това, че въ казаното писмо не се споменаватъ епископи на стари епархии като Срѣдешка, Дръстърска, Ловешка и др., не следва да се заключи, че тѣзи епархии непремѣнно сѫществували и въ времето на царь Калояна (въ 1203 год.), но епископитѣ имъ отказали да подпишатъ молбата на своитѣ колеги до папата, понеже били противъ унията (стр. 155). Фактътъ, че Велбѫждъ и Преславъ сега били митрополии, показва, че тѣхнитѣ епархии сѫ били по-голѣми, отколкото Скопската, Нишката и др. епископии. Подъ велбѫждския митрополитъ може би е билъ и Срѣдешкиятъ край, а подъ преславския митрополитъ — Североизточна България съ Добруджа. Не ми е известно да се споменава Ловешка епархия въ византийско време.

Въ гл. V сѫ описани подробно войнитѣ на Калояна съ латинцитѣ и отношенията му съ „ромеитѣ". Като говори за населението въ Тракия, авторътъ го нарича все „ромейско", „ромеи" съответно гръцката дума *Ῥωμαίων*. Ако този терминъ означава поданство, то жителитѣ на Одринъ, Димотика и др. градове можемъ да наричаме „ромеи", докато Тракия била византийска область (преди създаването на цариградската латинска империя). Ако пъкъ съ тоя терминъ означаваме люде отъ единъ езикъ и една народность, то по-ясно би било да се казва „гърци" или „гръцко" население. Както е известно, старитѣ българи наричали византийската държава гръцко царство (патр. Евтимий: и видѣвь грѣчьское царство... изнемогше, на грѣчьскѫѧ ... дръжавѫ), очевидно, защото владѣтелски народъ били гърцитѣ или говорещитѣ гръцки езикъ. По тая причина въ простонародния гръцки езикъ думата *ῥωμαῖος* значи „грѣкъ", *ῥωμαΐϊκα* — „гръцки" езикъ). И турцитѣ отъждествили „румъ" съ „гръкъ". Трѣбва да се отбележи, че Вилардуенъ, участникъ въ IV кръстоносенъ походъ, нарича гърци тракийскитѣ „ромеи" (срв. Злат., пос. съч., стр. 216). И авторътъ счита „ромеитѣ" за гърци: той нарича „гръцка схизма" раздѣлението между никейската империя и „солунската" (епирската) (стр. 218).

Съпоставяйки разнитѣ известия за внезапната смъртъ на царь Калояна († 1207), авторътъ приема, че той билъ убитъ отъ неговия главенъ военачалникъ М а н а с т ъ р ъ, „който принадлежалъ на куманската партия и е билъ, очевидно, единъ отъ главнитѣ съзаклятници" (стр. 261). Сѫщо и жената на Калояна — куманка „е държала страната на куманската партия" (с. стр.). При убийство и най-малката улика може да послужи за основание

да се състави обвинение срещу нѣкого. Обвинението срещу Манастра се основава само върху легендата за убиването на Калояна отъ св. Димитъръ Солунски. Съставителтъ ѝ Иванъ Ставраки, дяконъ въ Солунъ, представя, че нараненията Калоянъ съ викове обвинявалъ своя военачалникъ, че той го проболъ, понеже му се видѣло, че презъ нощьта военачалникътъ му, възседналъ на своя породистъ и бѣлъ конь, дошелъ въ палатката, гдето спалъ царьтъ, и забилъ въ сърдцето му своето копие. Иванъ Ставраки не се съмнява, че на Калояна се явилъ въ действителность самъ св. Димитъръ на бѣлъ конь и го промушилъ съ копието си. Споредъ Зл., легендата била построена върху факта, че Калоянъ билъ убитъ отъ своя военачалникъ. Пита се: откжде узналъ Ив. Ставраки за предсмъртнитѣ викове на Калояна? Могли да ги чуятъ стражата при палатката на Калояна край Солунъ (Лагадина) и самиятъ военачалникъ. Тѣ ли разгласили срѣдъ мѣстното население въ единъ тревоженъ моментъ, когато българската войска бързо отстжпила отъ Солунъ? Знае се, че фантазията на народа може да представи исторически личности и събития въ съвсемъ странни форми. Както казва и Зл., неочакваната смъртъ на Калояна е станала предметъ за народни приказки, въ които много трудно е да се очисти зърното отъ истината. За солунскитѣ граждани внезапната смъртъ на страшния български царь, нариранъ гръкоубиецъ, и бързото оттеглюване на българската войска въ момента, когато тя се тъкмѣла да нахлуе въ Солунъ, сж били чудесни действия на покровителя св. Димитъръ, който и по-рано не веднажъ, споредъ народната вѣра, е спасявалъ своя градъ отъ неприятели. Върху тѣзи факти било създадено солунско сказание за смъртьта на Калояна, която Ив. Ставраки развилъ съ нуждната агиографска епичность и драматизъмъ. Това солунско сказание било известно на византийския хронистъ Георгий Акрополитъ, който добре познавалъ търновскитѣ работи отъ XIII в., но той не е билъ склоненъ да му вѣрва („нѣкои казвали") и твърди, че Калоянъ умрѣлъ до самия Солунъ „отъ плевритска болесть" *(πλευρίτιδι νόσῳ)*, Ако не билъ увѣренъ, че Калоянъ умрѣлъ отъ естествена смъртъ, както разказва въ хрониката си, той могълъ да разпита въ Търново, гдето въ 1260 год. прекаралъ нѣколко дни у българския царь Константинъ Тихъ съ политическа мисия.

При предпоставена мисъль, че въ Търново сжществувала властогонска куманска партия, лесно може да се вижда нейната черна ржка въ всички цареубийства отъ 1196—1207 год. Разсжждението върви силогистично: 1) куманитѣ-боляри искали власть; 2) царетѣ Асенъ, Петъръ и Калоянъ не имъ давали властелински привилегии; 3) затова тѣ правѣли съзаклятия срещу тѣхъ и ги убили. Обаче първитѣ две предпоставки сж само предположения, поради което и заключението е предположение. Ако не насилваме смисъла на историческитѣ известия, не може да се говори за организувана политическа опозиция на търновскитѣ боляри-кумани или за сжществуването на „куманска болярска партия". Защо е било възможно куманитѣ-боляри да бждатъ недоволни отъ Калояна? Авторътъ не знае положително, но казва: „Може би отъ това, че Калоянъ не изпълнилъ даденитѣ отъ него обещания при завземането на престола въ 1197 г." (стр. 260). Ние не знаемъ за такива обещания, но фактъ е, че Калоянъ давалъ високи държавни длъжности на лица, които, ако се сжди по имената имъ, сж били отъ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

кумански произходъ. Манастъръ билъ назначенъ за главенъ военачалникъ, сир. за помощникъ главнокомандуващъ; Цузменъ — за управитель на крепостьта Просѣкъ и околнитѣ мѣста. Какъвъ по-високъ постъ би искалъ Манастъръ, та да се стремилъ чрезъ убийството на Калояна да го постигне? Царскиятъ престолъ билъ заетъ отъ близъкъ роднина на Калояна — сестринеца му Борилъ, както и следъ убийството на Асена I — отъ неговия братовчедъ Иванко. Защо тия кумани-боляри, които правѣли съзаклятия срещу законнитѣ царе, не избирали за царь нѣкого изъ своята срѣда, а все роднини на царствувалата династия? Като издигнали Борила за царь, какви облаги добили отъ него? Куманитѣ-боляри ли му сж били най-близкитѣ съветници? А защо куманитѣ подкрепили видинското възстание въ 1211 г., щомъ тѣ издигнали Борила? Въ такива недоумения ни въвежда куманската теория. Борилъ се оженилъ за вуйна си куманка — Калояновата жена не, за да угоди на „куманската болярска партия", а по всѣка вѣроятность отъ страсть къмъ нея, съ която ще да е билъ въ любовни сношения преди да се ожени, и за да не го смѣтнатъ за узурпаторъ на престола. За да заеме насила престола, Борилъ несъмненоималъ привърженици, но откждe се вижда, че той се опиралъ само на кумани-боляри, та заграбването на престола да е донесло „пълно тържество на куманската партия?" (стр. 270). Неговиятъ близъкъ роднина Стрѣзъ,[1] който искалъ да го свали отъ престола, българската ли болярска партия водѣлъ? Другиятъ му роднина (братовчедъ) Славъ, управитель на родопска область, който не признавалъ Борила за царь и се обявилъ за независимъ владѣтель, сжщо ли билъ привърженикъ на българската болярска партия? Странно е, че боляри — близки роднини се раздѣлили етнично. Въ сжщность тѣзи междуособици може да се обяснятъ, безъ да се допуска етнично съперничество. Тѣ се дължели главно на това, че близки роднини на Асеновия родъ не зачитали царското му достоинство и се движели отъ амбицията да бждатъ владѣтели. Като роднини на царския родъ, естествено тѣ могли да иматъ широки връзки и да намѣрятъ привърженици срѣдъ боляритѣ-българи и отъ небългарски произходъ.

Въ първата глава отъ II дѣлъ се описва царуването на Борила, който изгубилъ Тракия и Македония. Въ Тракия се разпореждали латинцитѣ и тѣхниятъ васалъ деспотъ Славъ (въ Чепинската область и Мелникъ), а въ Македония владѣелъ Стрѣзъ съ столица гр. Просѣкъ на р. Вардаръ. Подъ властьта на Стрѣза се намирали още гр. Охридъ и градоветѣ около Солунъ. Отначало Стрѣзъ се намиралъ въ приятелски отношения съ сръбския великъ жупанъ Стефанъ, наречень после Първовѣнчани, но по-късно той се обърналъ противъ Сърбия. Споредъ автора, Стрѣзъ се отметналъ отъ сръбския владѣтель още въ 1209 год., когато царь Борилъ билъ предприелъ походъ (това не е напълно достовѣрно) срещу Стрѣза, но не дошли до военни действия, понеже се помирили, като: 1) Стрѣзъ се отказалъ отъ съюза си съ Стефана Първовѣнчани и 2) Борилъ го оставилъ да управлява „пълновластно" Македония съ титла севастократоръ. Стрѣзъ приелъ Бориловитѣ условия, тъй като „се теготилъ вече отъ

---

[1] Сжщо така племенникъ на царь Калояна, а споредъ другъ изворъ — братъ на Борила.

покровителството или по-добре отъ опекунството на сръбския великъ жупанъ".

Изложениятъ разказъ е построенъ възъ основа само на помена въ българския синодикъ: стрѣзю севастократорю. Понеже другъ високопоставенъ български боляринъ съ име Стрѣзъ не е известенъ, приема се, че Стрѣзъ, владѣтель на Просѣкъ, е единъ и сжщъ съ севастократора Стрѣзъ. Обаче има различни мнения по въпроса: отъ кого Стрѣзъ е получилъ титлата севастократоръ, отъ Калояна или Борила? Проф. Златарски поддържа, че царь Борилъ е далъ на Стрѣза тази титла, и това му дава основание да твърди, че имало помирение между тѣхъ следъ похода на Борила срещу Стрѣза. Понеже, следъ като се отметналъ отъ сръбския великъ жупанъ, Стрѣзъ не е водилъ враждебни действия срещу царь Борила, може да се приеме, че тѣ се помирили, но кога и при какви обстоятелства — за това може да се строятъ само предположения. Сжщо не е ясно, защо Стрѣзъ се отказалъ отъ приятелството си съ сръбския великъ жупанъ. Ако му дотегнало сръбското опекунство (не е изяснено въ що се проявявало то), той би поискалъ да бжде напълно независимъ владѣтель, а не подчиненъ (ако и висшъ сановникъ) на царь Борила, противъ когото по-рано се борилъ. По-вѣроятно е, че той се смѣталъ за независимъ господарь (князъ) и искалъ да разшири владенията си на югъ срещу латинцитѣ въ съюзъ съ епирския деспотъ Михаилъ I и царь Борила и на северъ срещу Сърбия, (и той участвувалъ въ общия походъ на Борила съ латинския императоръ Хенрихъ въ 1214 год. срещу сърбитѣ).

Авторътъ обстойно разглежда сръбскитѣ известия за убийството на Стрѣза. Споредъ тѣзи известия, ненавистниятъ за сърбитѣ македонски владѣтель билъ убитъ отъ сръбска ржка (отъ св. Симеона или по заповѣдь на архим. Сава, братъ на Стефана Първовѣнчани, после пръвъ сръбски архиепископъ). Златарски намира и дветѣ твърдения за невѣрни и „въпросътъ: кои сж били фактическитѣ убийци, то той си остава тъменъ." Той смѣта за твърде вѣроятно „предположението, че убиецътъ Стрѣзовъ е излѣзълъ" отъ срѣдата на ония „Стрѣзови сратници", които следъ убийството му забѣгнали къмъ Сърбия и по пжтя настигнали Сава, който напустналъ лагера на Стрѣза още сжщата нощь, въ която станало убийството. Както и Златарски не се съмнява, (стр. 317), отъ сръбска страна (Стефанъ Първовѣнчани и Сава) било предрешено да бжде убитъ Стрѣзъ, ако не се вслуша да живѣе въ миръ съ сръбския господарь. Щомъ е било тъй, нѣма защо да се замълчава, че физическиятъ убиецъ на Стрѣза е билъ поставенъ отъ Сава. Стрѣзовъ ли служитель билъ убиецътъ или Савинъ (той не е отишълъ при Стрѣза безъ прислуга) — по тоя въпросъ може да се спори безъ резултатъ.

Авторътъ се спира и на твърде интересния въпросъ, дали сж взимали богомилитѣ участие въ възстанието на Петра и Асена. Той приема отрицателното мнение на руския византологъ Т. Успенски. Богомилитѣ, споредъ Успенски, не могли да участвуватъ въ освободителната борба на България, понеже по своитѣ принципи и устройство богомилството било сжщо така враждебно на новото устройство въ България, както и на строя въ Византия. Фактътъ, че пловдивскитѣ павликяни въ 1206 год. предали своя градъ на царь Калояна, не дава основание да се допуска и съдействие

на богомилитѣ. Проф. Златарски добавя, че презъ време на византийското владичество богомилството не е било разпространено въ Северна България и поради това то не е могло да има „каквото и да било влияние или значение въ борбата за независимость" (стр. 296). Ако при царь Борила богомилството бързо се разпространило и въ Северна България, то главнитѣ разпространители на ереста сж били населението, което царь Калоянъ преселвалъ въ Северна България край Дунава отъ Тракия, а „несъмнено" и отъ Македония (стр. 297). Тъй наречената българска богомилска църква е сжществувала въ днешна Македония, а драговишката — въ Тракия.

Не е убедително, че по идеологически съображения богомилитѣ не взели участие въ освободителната борба на своя народъ противъ Византия, която не могли да не мразятъ като тѣхна върла гонителка. Богомилството, което произлѣзло отъ павликянството, било сходно съ него по религиозно-етическо учение. И павликяни, и богомили (по-силно) мечтаели да създадатъ евангелски общественъ строй въ свѣта. Обаче това не е прѣчело на павликянитѣ да взиматъ участие въ въоржжени действия. Сжщо така и богомилитѣ отъ втория разредъ (т. н. несъвършени или слушатели) не сж живѣели откжснати отъ общия животъ (тѣ имали семейства, занимавали се съ занаяти) По начало тѣ били противъ насилието, но въ една всенародна борба противъ византийското робство едва ли биха се въздържали да помагатъ. Въ Босна богомилството станало господствена религия, дори босненски владѣтели (банъ Кулинъ) сж били богомили. Ако богомилитѣ отказвали да бранятъ отечеството си, то босненскитѣ господари не биха покровителствували богомилството. Какъ се отнасяли частно нашитѣ богомили къмъ освободителнитѣ борби на своя народъ, нѣма никакви сведения. Затова по тоя въпросъ безполезно е да се правятъ разсжждения И положителниятъ и отрицателниятъ отговоръ ще бждатъ само предположения, основани на теоретични съображения. Аналогията не винаги е доказателство.

Постановката на Златарски е по-логична. Богомилитѣ не участвували въ търновското възстание по простата причина, че тогава богомилството още не е вирѣело въ Търновска България. Наистина нѣма известия, че презъ XI и XII в. богомилството било разпространено и въ Северна България. Фактътъ, че царь Петъръ I (X в.) билъ загриженъ поради разширението на богомилството въ България, не свидетелствува още, че то било пустнало корени въ Преславъ и около него. Попъ Богомилъ може да е проповѣдвалъ въ южнитѣ български земи, гдето презъ XII в богомилството било доста разпространено. Обаче не само въ Тракия и Македония богомилството „се е държало и развивало." То свило гнѣздо и на северъ отъ тѣхъ. Презъ XI в. въ Срѣдецъ (= София) е седѣлъ богомилски дѣдьцъ (епископъ), който ще да се е грижелъ да проникне богомилството и отвждъ Стара-планина. Преселенитѣ отъ Калояна жители сж били главно отъ градове край Мраморно море и Бѣло море, центрове на гръцки православни епархии. Може би между преселенитѣ отъ южно-македонския градъ Беръ (Верия) е имало и богомили, но тия нещастници едва ли могли да създадатъ богомилско движение. Да допустнемъ, че именно преселници били насадители на богомилството въ Северна България. Въ такъвъ случай трѣбва да приемемъ, че сжщата роля играело и българското население, което императоръ Василий Българоубиецъ е преселилъ отъ областьта Воленронъ (между

р. Марица и Места) въ областьта на Дунава, сир. още въ XI в. могло да има богомили въ Дунавска България.

И други твърдения търпятъ възражения. Ще се спра още на мнението, че царь Борилъ отхвърлилъ унията съ Римъ и почналъ да преследва всички, които сѫ я признавали, между тѣхъ и самия български примасъ Василий. Понеже въ разказа за свикания отъ Борила съборъ въ 1211 г. противъ богомилитѣ не се споменава примасътъ Василий, то Златарски заключава, че той се намиралъ въ конфликтъ съ царь Борила и отказалъ да участвува въ събора. Неговия примѣръ последвали и нѣкои отъ митрополититѣ, които получили отъ папата палиуми, а сѫщо така и боляри. Така, въ Българската църква е станало разцепление: едни архиереи начело съ нейния началникъ патриархъ Василий държали за унията, а други начело съ царя — за православието Търновскиятъ съборъ е нареченъ православенъ, именно защото въ него участвували само противници на унията и привърженици на православието. По тая причина и Борилъ е нареченъ „православенъ царь въ противоположность на царя униатъ — Калоянъ“ (стр. 302 и 303). Въ разказа е казано, че въ събора участвували „всички архиереи“, но това не трѣбва да се разбира буквално.

Остроумно обяснение, което обаче не отстранява редъ недоумения. Споредъ канонитѣ, църковенъ съборъ безъ разрешението на църковния началникъ не може да бѫде законенъ. Въ такъвъ съборъ участвуватъ само архиереи, които сѫ се отдѣлили отъ своя началникъ. Ще рече, архиереитѣ, които участвували въ търновския съборъ, не признавали Василия за свой началникъ. Тѣ сѫ били много, тѣ ще да сѫ били повечето отъ българскитѣ архиереи (изразътъ „всички архиереи“ позволява да допустнемъ това). Непризнаванъ отъ мнозинството архиереи, Василий не е могълъ да стои на престола толкозъ повече, защото царътъ и повечето българи сѫ били противъ него. Особено не е било възможно униатътъ Василий да остане на престола, следъ като съборътъ отхвърлилъ унията, като се обявилъ за православенъ. При православенъ царь (Борилъ) трѣбвало да има православенъ патриархъ. Трѣбвало да бѫдатъ замѣнени и архиереитѣ-униати съ православни. Обаче за подобни последици отъ събора не е известно. Унията съ папата още въ времето на Калояна почнала да губи своето значение за България, както личи отъ факта, че Калоянъ вече почти прекѫсналъ сношенията си съ папата. Той се наричалъ императоръ, ако и да билъ коронясванъ за краль, и Василий се наричалъ патриархъ, ако и да билъ възведенъ въ чинъ примасъ. И следъ сключването на унията, Българската църква, както признава и Златарски, си оставала православна по учение и обреди. Миропомазването на новопоставенитѣ архиереи било извършено при сключването на унията, но дали следъ това бълг. патриархъ е спазвалъ този западенъ обичай — не се знае. Въ охридския архиерейски съборъ, свиканъ въ времето на епирския деспотъ Теодоръ по въпроса за поставенитѣ отъ търновския патриархъ български епископи въ Македония, мъгленскиятъ епископъ и други поддържали, че Търновската църква е останала православна и затова не трѣбва да се отстраняватъ българскитѣ епископи. Понеже въ времето на Борила унията de facto не е сѫществувала или сѫществувала „само номинално“ (стр. 359) и Търнов-

ската църква не се отдѣляла отъ Православната църква по учение, обреди и обичаи, то търновскиятъ църковенъ съборъ отъ 1211 год. ималъ съзнанието, че билъ православенъ.

Въ **гл. II** се разглеждатъ събитията преди и следъ клокотнишката битка. Споредъ Зл., тая битка станала тъкмо на 9 м а р т ъ 1230 год., понеже въ надписа на търновската църква „Св. 40 мжченици" Иванъ Асенъ II казва, че разбилъ царь Теодора Комнинъ съ помощьта на св. 40 мжченици (тѣхната помощь се чествува на 9 мартъ). Споредъ Зл., за споменъ на клокотн. победа царь Иванъ Асень II нарекълъ „С в. 40 м ж ч е н и ц и" новата църква, която построилъ преди тази битка (стр. 341 и 595). Споредъ надписа, въ 12-та година отъ царуването на Иванъ Асена (= 1230 г.), преди да излѣзе на война въ с. г. срещу епирския царь, речената църква била изписвана, но живописьта била завършена следъ клокотнишката победа и тогава църквата ще да е била осветена. Но дали чакъ тогава, когато била осветена църквата, тя била и назована или още, когато Иванъ Асень II решилъ да я построи, й далъ името „Св. 40 мжченици?"

По въпроса за отношенията между Сърбия и Охридската архиепископия при краль Стефана Радослава (1228—1234) авторътъ приема твърдението на К. Иречекъ, че Сръбската църква била подчинена отново на Охридската архиепископия. Това едва ли може да се поддържа. Авторътъ не е взелъ подъ внимание по тоя въпросъ, както и по други въпроси въ връзка съ Търново, моя трудъ „История на Охридската архиепископия" (София 1924 г.). Документътъ (отговоръ на охридския архиепископъ Димитъръ Хоманъ до Стефана Радослава по литургически и канонически въпроси) дава основание да се приеме само това, че Стефанъ Радославъ признавалъ Хоматиана като важенъ авторитетъ по църковнитѣ работи, за какъвто го считали и правно независимитѣ отъ него митрополити въ епирското царство.

Въ **гл. III** се описва, какъ била унищожена унията съ папата и прогласена Търновската църква за независима. Основавайки се на едно писмо на навпактския митрополитъ Иоанъ отъ 1228 год. (споредъ Василевски), авторътъ твърди, че царь Ив. Асенъ II е водилъ „нѣкакви преговори" съ никейския патриархъ Германъ II още въ 1228 год. за „възобновяването общението на българската църква съ цариградската", но преговоритѣ били безуспѣшни, „защото въ България все още стоялъ начело на българската църква униятъ-примасъ" (стр. 354—355). Съ посочената причина не може да се обясни безуспѣшностьта на преговоритѣ. Царь Иванъ Асенъ е знаелъ, че една православна църква не може да влиза въ общение съ униатска църква. Ако още е сжществувала унията, то той решилъ да я премахне. Затова нѣмало защо патр. Германъ да му отговори, „че докато начело на бълг. църква стои папскиятъ поставеникъ — примасъ-униатъ, всѣко общение е изключено" (стр. 360). Патр. Германъ щѣлъ да приеме въ общение търновския „примасъ", ако и да е билъ поставенъ отъ папата, щомъ се откажелъ отъ унията. Сжщото щѣлъ да направи и съ българскитѣ архиереи, подведомствени на търновския „примасъ".

Имало ли обаче преговори? Това е само заключение отъ упрѣка на Иоана Навпактски, че въ Никея не признавали Теодора Комнина за василевсъ, но не възразявали да се нарича василевсъ латинскиятъ владѣтель въ Цариградъ и хемускиятъ владѣтель Асень да се величае „въ писма за

височайши василевсъ". Не може да се поддържа, че Иоанъ Навпактски ималъ предъ видъ тъкмо писма на патр. Германа, а не писма на никейския императоръ.

Зл. твърди, че търн. „примасъ" Василий „очевидно, не одобрявалъ" постжпкитѣ на царь Ив. Асена II за премахване на унията „и поради това въ 1231 г. се оттеглилъ или билъ принуденъ да се оттегли въ Св. Гора" (стр. 363). Не може ли да се допуска, че Василий напустналъ престола доброволно поради дълбока старость? Странно е, че въ Св. Гора приели единъ униатъ за подвижничество.

Точно не е известно, где се свикалъ църковниятъ съборъ, който въ 1235 год. провъзгласилъ търновския архиепископъ за патриархъ. Споредъ Зл., въ Калиополь (Галиполи), гдето се срещнали царь Ив. Асенъ II и импер. Иванъ Ватаци и сключили договоръ. По-вѣроятно е, че реченията съборъ е станалъ въ срещния градъ Лампсакъ, гдето патр. Германъ извършилъ вѣнчавката на Ватацевия синъ Теодоръ и Асеновата дъщеря Елена и следъ това, споредъ Георгия Акрополитъ, „по царско и съборно постановление" търновскиятъ архиерей билъ провъзгласенъ за патриархъ.

Въ останалитѣ глави се разглеждатъ сжщо така обстойно отношенията на Ив. Асена къмъ околнитѣ държави и тежкото положение на България при неговитѣ приемници (синоветѣ му Коломанъ и Михаилъ Асенъ, Константинъ, Тихъ, Ивайло и Иванъ Асенъ III — отъ 1241—1280). И тукъ нѣкои твърдения може да се оспорватъ, но ще заключа, че трудътъ на неуморимия български историкъ, покойния проф. Златарски, е твърде ценен приносъ въ българската историография. Читательтъ ще извлѣче и ценна поука, че вжтрешнитѣ размирици сж най голѣмиятъ врагъ на една държава.

Ив. С.

Генералъ о. з. Ив. Фичевъ, Балканската война. 1912—1913. Преживелици, бележки и документи. София 1940, стр. 488. Цена 150 лв.

Нѣма още 30 години, когато се разрази т. н. балканска война, сир. войната между съюзенитѣ християнски балкански държави и турската империя. Главно мѣсто въ балканския съюзъ заемаше България. Тя сключи тоя съюзъ за освобождението на Македония. Знаемъ колко злополучно излѣзе сдружаването ни съ сърби и гърци. Тежкитѣ последици още гнетатъ българския народъ. Поради това твърде полезно е да се освѣтлява балканската война отъ съвременници, участници въ нея и особено отъ нейни водачи. Все можемъ да се поучимъ отъ близкото минало — да не повтаряме сторени грѣшки.

Покойниятъ генералъ Фичевъ бѣше началникъ щаба на българската войска въ навечерието на балканската война. Той ималъ пълната възможность да следи, какъ се подготвило съюзяването на балканскитѣ претенденти за турското наследство и какъ се разви балканската война. Като съвременникъ, той предава и свои преживелици, за които си държалъ бележки. За описанието на войната авторътъ използувалъ и документи.

Ген. Фичевъ не е само съвременникъ на събитията, които описва, но и единъ отъ важнитѣ двигатели. Поради това, както единъ автобиографъ,

той не би могълъ да се освободи отъ влиянието на своитѣ преживелици и да стои винаги на обективно становище. Други голѣми участници въ описанитѣ събития, по всѣка вѣроятность, не ще се съгласятъ съ нѣкои твърдения и преценки на автора. Вече г. Ив. Пѣевъ-Плачковъ, министъръ на просвѣщението презъ време на балканската война, направи свои възражения предъ историко-филологическия клонъ на Бълг. академия на наукитѣ. Може би и други живи тогавашни ржководни лица ще сторятъ сжщото. Все пакъ разглежданиятъ трудъ е ценен приносъ за историята на балканската война, дори ако гледаме на него като на мемоари.

Книгата е раздѣлена на три части: 1911 год. „Произходъ на балканската война", 1912 г. и 1913 год. Другитѣ две части нѣматъ обяснителни заглавия, но се подразбира балканската война. Материалътъ е изложенъ твърде раздробено, нѣкжде безъ връзка, но все пакъ прегледно, сбито и ясно. Съ рѣдки изключения[1] авторътъ пише на хубавъ български езикъ. Въ първата часть, следъ бѣгълъ прегледъ върху политическото положение на турската империя, очертани сж отношенията между България и Турция въ 1911 год. Тѣзи отношения се опредѣляли отъ омразата на младотурцитѣ къмъ България и отъ тѣхнитѣ притѣснения надъ българското население въ Македония и Одринско. Безуспѣшни били опититѣ на българското правителство да подобри отношенията си съ Турция. Погранични инциденти, чести турски заплахи и военни приготовления, стремежъ на младотурцитѣ да посегнатъ върху културната автономия на християнскитѣ народности въ Турция — всичко това ясно посочвало, че България трѣбва да вземе сериозни мѣрки срещу турската опасность. Дали Турция щѣше да се реши да отвори война на България само заради българскитѣ чети въ Македония, въ това азъ се съмнявахъ още тогава. Младотурцитѣ, колкото и дръзки въ заплахитѣ си, не бѣха безъ умъ да изложатъ държавата си, вжтрешно разстроена, на пламъцитѣ на една война, която можеше да раздвижи и други държави противъ Турция. Авторътъ излага изявленията на Панчо Доревъ въ турското Народно събрание за народноститѣ въ Македония. Той като че ли иска да изтъкне, че въ нѣкои български кржгове се дало вѣра на тия сведения и тѣ взели да се безпокоятъ, че българското население въ Македония намалява. Въ действителность официалнитѣ български кржгове лесно могли да установятъ, че Доревитѣ сведения не сж точни и че българското население въ Македония, въпрѣки жертвитѣ си, все оставаше мнозинство. Отоманистичната политика на младотурцитѣ, както признава и авторътъ, нѣмаше да успѣе. Буйствата имъ съ течение на времето щѣха да престанатъ. Щѣ а да разбератъ ржководителитѣ на турската държава, че най-добре е да влѣзатъ въ разбирателство съ нетурскитѣ народи, особено съ главнитѣ дееспособни християнски народности въ Европейска Турция, за да не ги принуждаватъ къмъ революционна борба, а да ги привлѣкатъ къмъ борба съ конституционни срѣдства.

Изглежда, че най-напредъ отъ гръцка страна била подхвърлена идеята за воененъ съюзъ срещу Турция. Ако е вѣрно това, разумно щѣше да бжде, ако българскитѣ държавни мжже си спомнѣха старата латинска, но винаги поучителна поговорка Timeo Danaos et dona ferentes (боя се

[1] Употрѣбени сж руски думи: ширма (стр. 3), образъ вм. начинъ (стр. 59).

отъ данайцитѣ, дори и когато носятъ дарове). Може би такава предпазливость щѣше да запази България и българското население въ Македония и Одринско отъ голѣмитѣ рани, които още ни причиняватъ болки.

Първитѣ сирени били английскитѣ общественици Бъкстонъ и Баучеръ, тъй много уважавани въ България. Тѣ започнали да работятъ за българо-гръцко сближение. Следъ това гръцкото военно аташе въ Цариградъ капитанъ Францисъ използувалъ идването си въ София на 30. III. 1911 г., за да спечели привърженици на съюзъ между България и Гърция. Той помолилъ генералъ Фичева да се тури „въ услуга на едно гръцко-българско сближение". Сжщо започнало движение за сближение между България и Сърбия съ сжщата цель. Основанъ билъ сръбско-български комитетъ. Презъ априлъ с. год. българскитѣ князе Борисъ и Кирилъ, гостувайки въ Цариградъ, посетили на Великдень цариградския патриархъ, който ги приелъ много любезно и имъ далъ по една икона за бълг. царь и царицата. Смекчени бѣха и отношенията между Цариградската патриаршия и Българската екзархия. Ето и български студенти посетили Атина, по поводъ на което българскитѣ и гръцки вестници се изказали за гръцко-българско политическо сближение.

Въ България вече все повече се свързвали съ съблазнителния планъ за общъ ударъ срещу Турция. Презъ юний 1911 г. било свикано Велико народно събрание, за да внесе, между друго, измѣнение въ членъ 17 на конституцията за сключването на политически договори.

Итало-турската война изглеждала като удобенъ случай да се намѣси и България срещу Турция. Българското правителство натоварило генералъ Фичева да запита италиянското военно аташе въ София, дали не би приела Италия съвмѣстна военна дейность съ България. Италиянското правителство решително отказало съ предупреждение да стоимъ мирно, за да не запалимъ „огъня на всеобщата война", за което, споредъ италиянското военно аташе, Съглашението щѣло да бжде готово едвамъ къмъ 1917 год. Ако това е фактъ, той показва, колко българскитѣ управни кржгове търсѣли случай, дори бързали за война срещу Турция, макаръ че българската войска материално не е била още добре подготвена (недобри желѣзници, недостатъчно въоржжение и облѣкло), както установилъ ген. Фичевъ, когато приелъ длъжностьта началникъ щаба на армията (май 1910 год.).

Въ началото на 1912 год. било отпразднувано пълнолѣтието на бълг престолонаследникъ. Гръцкитѣ гости имали случай да увѣрятъ българитѣ, че „въ Гърция идеята за споразумение" съ България „е твърде напреднала" (думи казани на генералъ Фичевъ отъ гръцкия престолонаследникъ Константинъ). Обаче бълг. правителство предпочитало по-рано да се споразумѣе съ Сърбия, може би по въздействие на Русия, която, както се вижда отъ разговоритѣ на ген. Фичевъ съ великия князъ Николай Николаевичъ, настоявала за това. Разговори съ представители на сръбското правителство ще да сж били водени вече и ще да се постигнало споразумение въ главни линии, щомъ къмъ срѣдата на мартъ 1912 год. военниятъ министъръ генералъ Никифоровъ възложилъ на генералъ Фичевъ да нанесе на австрийската карта една погранична линия откъмъ Криворѣчна паланка на югозападъ до Охридското езеро. Генералъ Фичевъ схваналъ, „че тукъ се отнася въпросътъ за подѣляне Македония на сфери на влия-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ние" (стр. 53). Въ края на мартъ с. год. на генералъ Фичевъ била дадена военната конвенция съ Сърбия, за да я проучи. Тя била написана на сръбски. Очевидно, тя била съставена отъ сръбското правителство. На 2. IV. 1912 г. царь Фердинандъ, следъ малко колебание, подписалъ конвенцията. Още при изработване на сръбско-българския оперативенъ планъ се появили разногласия между генералъ Фичевъ и генералъ Путникъ, който настоявалъ да се разпредѣлятъ сръбскитѣ войски не въ зависимость отъ вѣроятното съсрѣдоточаване на турскитѣ войски на вардарския центъръ, а съ огледъ да се заземе по скоро по-голѣмата часть отъ турската територия (Стара Сърбия и Скопие). За сръбската хитрость генералъ Фичевъ добре билъ предупредень отъ бълг. пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ А. Тошевъ, Военнитѣ щабове още не били готови съ окончателенъ оперативенъ планъ, когато България решила да обяви война на Турция. Споредъ ген. Фичевъ, „бързото разитие на политическитѣ събития ни наложи войната срещу Турция". Тия фатални събития били вжтрешнитѣ смутове въ Турция. Набързо било скюченo съглашение съ сръбския генераленъ щабъ на 15 септемврий 1912 год., „почти въ деня на мобилизацията на нашата армия", а военната конвенция съ Гърция — следъ обявяването на мобилизацията, на 22 септемврий. Сърби и гърци трѣбвало да нахлуятъ въ Македония, а българската войска — въ Тракия, като само една дивизия (рилска) била опредѣлена за Македония! Следъ като старитѣ началници на бълг. войска генералитѣ Никифоровъ, Фичевъ, Кутинчевъ, Ивановъ и Р. Димитриевъ дали заключение, че България може да се реши да воюва съ Турция (16. IX. 1912 год.), обявена била мобилизация и на 5 октомврий — войната съ главнокомандуващъ царь Фердинандъ и неговъ помощникъ генералъ Савовъ. Авторътъ съ вещина на специалистъ подробно, отчетливо и хронологично описва развитието на военнитѣ действия, за които дава и скици. Имайки за мѣрило своя оперативенъ планъ, той остро критикува нѣкои самостойни действия на войскови началници. Вижда се, че той е недоволенъ отъ това, че военната слава се свързала съ имената на генералитѣ Савовъ и Радко Димитриевъ, а за него, действителния ржководитель на войната, малко се говорѣло. Той представя, че генералъ Савовъ, помощникъ главнокомандуващъ, се въздържалъ да се мѣси въ ржководството на войната до 3 ноември, „когато въ стремежа къмъ първенство и властолюбие подписа незаконно заповѣдьта за атаката на чаталджанската позиция" (стр. 107). Той смѣта за тактичека грѣшка на командуващия III армия (генералъ Р. Димитриевъ), че преждевременно на 10. X. си поставилъ за цель да завземе Лозенградъ вмѣсто да има „за обектъ преднитѣ отреди на турцитѣ, които бѣха изпратени предъ Лозенградъ" (стр. 115). Сжщо „погрѣшно постжпилъ ген. Р. Димитриевъ, че следъ паническото бѣгство на III турски корпусъ отъ Лозенградъ, не е настжпилъ съ цѣлата си армия напредъ и да преследва отстжпващитѣ турци" (стр. 119). И други подобни неодобрителни преценки прави ген. Ф., но за тѣхъ да се изкажатъ специалиститѣ. За обикновения читатель е важно, че вижда сѣкашъ възпроизведени бързото, стремително и безстрашно настжпление на българската войска напредъ къмъ Мраморно море и... Цариградъ. Българскиятъ ударъ при Люле-Бургасъ билъ толкова щеметенъ за турцитѣ, че на 20 октомврий великиятъ везиръ Кямилъ-паша направилъ на българския царь предложение за прелиминаренъ миръ.

Царьтъ „категорически забранилъ на правителството си да влиза въ каквито и да било преговори“ съ Кямилъ-паша (така билъ казалъ царь Фердинандъ на своя помощникъ генералъ Савовъ). Това е било фатална грѣшка. Както изтъква и авторътъ, скоро щѣше да се свърши войната съ Турция и щѣше да се избѣгне междусъюзнишката война. Генералитѣ Савовъ и Фичевъ съветвали царь Фердинанда да приеме турското предложение за преговори. Царьтъ почналъ да се отнася хладно къмъ началникъ щаба на бълг. войска ген. Фичевъ, който виждалъ въ тая промѣна изразъ на недоволството на царь Фердинанда, че не настѫпвалъ къмъ Цариградъ. Ген Фичевъ иска да ни увѣри, че царь Фердинандъ сериозно е мислѣлъ да влѣзе българската войска въ Цариградъ. На 3. XI той го повикалъ на докладъ и още въ началото на разговора го запиталъ: „дали не можемъ да влѣземъ въ Цариградъ“. Ген. Фичевъ му изтъкналъ, че такова намѣрение ще срещне съпротивата на Русия и Англия. Царьтъ му съобщилъ, че кайзеръ Вилхелмъ го подканялъ да влѣзе въ Цариградъ, но ген. Фичевъ го предупредилъ да се пази отъ подобни доброжелатели (стр. 200—201). Умни съвети, ако наистина били дадени. При все това въ сѫщия день излѣзла заповѣдь, подписана отъ генералъ Савовъ, за пристѫпъ срещу Чаталджа. Ген. Фичевъ поискалъ аудиенция при царя, за да отмѣни тая заповѣдь, защото предвидѣлъ, че атаката ще се свърши съ катастрофа, която се дължала „изключително на отсѫтствието на основно познаване на принципитѣ на модерната тактика отъ малкитѣ и голѣми началници“ (стр. 202 и 221). Чаталджанската несполука принудила царь Фердинанда да иска примирие Още въ преговоритѣ за примирие гръцкитѣ представители показали, колко малко държали за общитѣ интереси на съюзницитѣ. Турскиятъ главнокомандуващъ Назъмъ паша открито казалъ на ген. Фичевъ, „че ние непремѣнно ще имаме сериозенъ конфликтъ съ гърцитѣ“ и съветвалъ да се с оразумѣятъ окончателно турци и българи за общъ ударъ срещу гърцитѣ. Турскиятъ генералъ казалъ явна истина. Още преди да се сключи примирието съ Турция (21. XI) почнали сблъсквания между български и гръцки команди, които навлизали въ завзетитѣ отъ българскитѣ войски мѣста въ Македония. Сѫщо и сърбитѣ въ Македония започнали насилствено да посърбяватъ българското население. Сръбскиятъ велешко-дебърски епископъ Варнава (после сръбски патриархъ) принуждавалъ българскитѣ свещеници да споменаватъ неговото име, а не името на българския митрополитъ. Тая опасность не била виждана ясно отъ българскитѣ държавници и се поддържало желанието да се поднови войната срещу Турция. Още на 18 януарий македонскиятъ воененъ губернаторъ генералъ Хесапчиевъ донесълъ на българското правителство, че по слухове гръцки и сръбски офицери образували лига съ цель да въздействуватъ на своитѣ правителства да се нарушатъ договоритѣ съ България, та сърбитѣ да се простратъ до р. Струма, а гърцитѣ — надъ Сѣръ. Презъ м. февруарий въ Солунъ гръцки и сръбски офицери правѣли явни манифестации на сръбско-гръцки съюзъ. Поради това и помощникъ-главнокомандуващиятъ ген. Савовъ е докладвалъ на царя, че е необходимо да се изпрати въ Македония голѣма въоржжена сила, за „да възстановимъ изгубеното и внушимъ уважение къмъ насъ отъ гърци и сърби, и затова всѣко протакане на настоящето положение е пагубно за нашето бѫдеще въ Македония“. Авторътъ смѣта за виновенъ

царь Фердинанда, който се мѣсилъ въ ржководството на войната и „презъ цѣлата война прави само непростими грѣшки, които докараха България до катастрофа". Той искалъ не само Одринъ, но и хубавия Родосто (не до Еносъ). Съ такава мисия билъ изпратенъ ген. Р. Димитриевъ при руския царь (стр. 348). Следъ падането на Одринъ се сключи миръ съ Турция, но бѣше вече късно: сърби и гърци, отдавна привършили военнитѣ действия съ турцитѣ, бѣха добре подготвени за ограбване плодоветѣ на българската войска. При това тежко положение прави сж били ония въ главната квартира, които намирали, че, следъ като даде грамадни жертви въ Тракия, българската войска не ще може да изнесе победоносно нова война срещу съюзенитѣ гръцко-сръбски сили и затова трѣбва да се уреди разпрата по миренъ начинъ. Лошитѣ последици отъ започването на тази война се знаятъ. При все това историческитѣ събития не винаги трѣбва да се оценяватъ само отъ гледище на практическия умъ. Когато нѣкой ти грабва отъ ржцетѣ ценности, не можешъ да не проявишъ съпротива и усилие да си върнешъ отнетото. Въ юний 1913 год. т. н. военолюбци може да сж преувеличавали възможноститѣ на българскитѣ военни сили, но не можемъ да се съмняваме, че тѣ сж действували отъ горещо родолюбие, отъ непреодолимо желание да видятъ свободна българската земя Македония, заради която именно България се реши да воюва съ турската империя. Ив. С.

Етинологија. Часопис Етнолошког друштва у Скопљу. Уредник д-р Мил. С. Филиповић. Год. I (1940). Свеска 1, 2 и 3.

На 23 априлъ 1939 г., по починъ на доцента по етнография при университета въ Скопие, се сложи начало на „Етнолошко Дружество", чието седалище е пакъ Скопие. Тази „организация", както го наричатъ създателитѣ му, има за цель „да обедини около себе си югославскитѣ етнографи — специалисти и любители —, както и приятелитѣ на народоуката заради собственото имъ усъвършенствуване въ тази посока и заради напредъка на етнографската наука въ Югославия и етнографскитѣ проучвания на югославскитѣ земи". Покрай другото това дружество ще се стреми да даде и правилно движение на интереситѣ и приноситѣ въ тази научна область. Въ своята научна область ще обсега всички етнографски проблеми касателно земитѣ, въ които живѣятъ сърби и южни славяни („у којима живе Срби и Јужни Словени"). За да постигне своята цель, това дружество почти веднага слага издаването на свой тримесеченъ органъ „Етнологија", излизащъ въ Скопие, подъ редакцията на д-ръ Миленко С. Филиповичъ. Отъ това списание до сега сж излѣзли вече три книжки.

Нищо лошо нѣма въ самия починъ. Съ това може да се каже, че въ Югославия[1]) се прави опитъ за едно подобрение на етнографската наука, като на първо мѣсто се обединятъ действително нарастналитѣ въ количествено отношение сили, работещи на това поле. Тѣхната разединеность до сега даваше своя плодъ разпокжсано и въ недостатъчно цѣлостна програ а, която да бжде преследвана въ духа на приетия вече въ това отношение наученъ обективизъмъ. Всички индивидуално или тѣсно групово биваха обе-

[1]) Статията е написана преди унищожението на Югославия (Б. Р.).

динени отъ задължителното държавно-политическо начало често пѫти съвсемъ безскрупулно да представятъ и за вѫтрешна употрѣба и за външния свѣтъ чистата сръбщина на населението въ новозавзетитѣ следъ 1918 год. краища. Изключение въ това отношение правѣха нѣкои хърватски и словенски етнографи. А струва ми се, ако имаше обща истинска научна организация, въ която да влизаха и такива изключения, въ етнографската наука на Югославия щѣше да вѣе по-другъ методъ и духъ и тя щѣше да се ползува въ чужбина, особено между трезвитѣ и голѣми представители въ тази область, съ по-голѣмо довѣрие и внимание. Защото, нека го подчертаемъ, това довѣрие и внимание, особено къмъ сръбската часть, къмъ етнографската наука въ Югославия не бѣ и не е, каквато една уважаваща себе си наука би трѣбвало да желае.

Доколко обаче именно това усъвършенствуване на етнографската наука може да бѫде постигнато, или доколко то би било желано и преследвано, личи отъ съдържанието на тритѣ излѣзли до сега книжки. Първата статия на първата книжка на „Етнологија“ е отъ стария сръбски етнографъ Тихомиръ Р. Джорджевичъ. Тя е посветена на легендата за „Седмоврата Жича“ (с. 3—19). Авторътъ е единъ отъ идеолозитѣ на безскрупулность, когато се касае за преиначаване правдата върху етничностьта на македонското население. Въ статията си той разглежда легендата за Жичкия манъстиръ, споредъ която въ него се коронясали седемь крале. За всѣки отъ тѣхъ при коронясването била пробивана врата въ оградата и следъ излизането имъ тази врата бивала пакъ зазиждана. Като успоредица на това предание той посочва и преданието за едно църковище близо до с. Вранища въ Струшко. Джорджевичъ съ право се отказва да търси историческа правда въ казанитѣ легенди, особено пъкъ за тази отъ Македония. Неговата цель е да обясни генетически по етноложки пѫть обичая, който се крие въ легендарното зазиждане на вратата, презъ която е миналъ новокоронясаниятъ краль. За тази цель той привежда твърде обиленъ материалъ относно обичая да се промушватъ хората презъ разни предмети и отвори : болни — за здраве, здрави — за предпазване отъ лошо или отъ уроци, трудни жени — за леко раждане, бездетни — за забременяване, деца — за здраве и мн. др. Отворитѣ за тия различни цели сѫ най-разнообразни : процепено дърво, обрѫчъ отъ кѫпина, обрѫчъ отъ каквото и да е свежо дърво, обрѫчъ пукнатъ отъ каца, дупки подъ коренища, дупки подъ камъни, пещери, пирустия и пр. и пр. Всички тия примѣри, предимно изъ политическитѣ граници на Югославия, но тукъ-тамъ съ сравнение и у други славяни и неславяни, той класифицира на две групи : 1) отворътъ, презъ който се промушва човѣкътъ, се затваря следъ промушването, и 2) отворътъ не се затваря. Примѣритѣ отъ първата група той смѣта за първични, а вторитѣ — за вторични, при които моментътъ на затварянето е или забравенъ или пренебрегнатъ. И решава, че легендата за зазиданитѣ врати е въ връзка съ магическитѣ обичаи отъ първата група. Трѣбва да подчертая, че, както и въ други чисто етнологически трудове на Джорджевича, заключението е напълно неправилно, защото не е множеството на примѣритѣ, количеството на сравнителния материалъ въ случая, което може да повлияе на единъ критиченъ читатель, за да му повѣрва. Всички тия примѣри сѫ отъ най-разнообразно естество и тѣхната магична и функ-

ционална стойность въ много случаи взаимно се изключватъ. Авторътъ като най-обикновенъ любитель класифицира формалистично обичаитѣ и практикитѣ, безъ да взима подъ внимание вжтрешната мотивировка при изпълняването имъ. А тази мотивировка въ много случаи му е дадена и той трѣбваше да се съобразява съ нея, защото е бившъ титуляръ на катедра по етнография при Бѣлградския университетъ. Единъ само примѣръ. За него е напълно еднакъвъ обичаятъ, при който охридскитѣ турци пропускатъ новоизлюпенитѣ гжсета или пилета презъ саджакъ надъ живи вжглени, както и онзи, при който бездетнитѣ жени отъ Велешко се провиратъ презъ хралупата на церъ, намиращъ се на 8 километра отъ града, за да раждатъ! Това е интерпретация, която е достойна само за неуки писачи. Нѣма нужда да се подчертава, че въ случая имаме отъ една страна практика магически приобщаваща (синдиасмична) — малкитѣ домашни животни се приобщаватъ къмъ домашното огнище, къмъ кжщата, а въ втория — вариантъ на магическа практика, целеща лесно отдѣляне на плода у бременната чрезъ наподобяване: както самата трудня лесно излиза презъ отвора на цера, така и плодътъ отъ нея. А магичното възпрепятствуване на злото (зълъ погледъ или каквото и да било) чрезъ прегражданe на вратата е вече съвсемъ друго нѣщо. Този неправиленъ методъ, съ който си служи Джорджевичъ, е отдавна осжденъ въ новата етнология и, когато се стреми съ сравняване, трѣбва винаги да се държи смѣтка за тънкоститѣ на правилното мислене на човѣка изобщо или на людетѣ въ дадена покрайнина. Следователно такава неметодична работа не биваше да стои на чело на новото списание, защото тя е вече като програма. А че ще има влияние поне върху любители, личи още отъ третата книжка, въ която д-ръ П. Марничевичъ (с. 183—194), се облѣга на тази статия, като казва „уважени наш етнолог и професор г. Д-р Т. Р. Ђорђевић дао је доста убедљиво објашњење како је настало народно предање о седмовратној Жичи".

Твърде е ценна статията на редактора М. С. Филиповичъ върху Обществена помощь при тешки превози („Моба за тешке транспорте", с. 20—42). Авторътъ, единъ отъ най-работливитѣ млади сръбски етнографи, имащъ катедра въ Скопския университетъ, дава подробна характеристика на тази социална проява у югославянитѣ, като посочва и интересни примѣри у българитѣ въ Скопско, Куманово и Струмишко. Разбира се, той, както винаги, не споменава понятието „българи", а си служи съ радикалното „сърби". Характеристиката е твърде прегледна: общо опредѣление, видове превозни заедници, правни отношения при превознитѣ помагания и магически и обредни прояви при този видъ работа. Статията, освенъ че представя твърде богатъ приносъ отъ нови сведения въ това отношение, се отличава и съ вѣрно интрепретиране на магичнитѣ и обредни елементи, несравнено по-критично, отколкото това виждаме въ статията на Джорджевича, комуто Филиповичъ е посветилъ своята.

Даница С. Янковичъ описва дебърскитѣ народни танци („Дебарске народне игре, г. 43—51). Статията е повече съ претенции на научно описание. Съдържа единъ дълъгъ излишенъ предговоръ, въ който авторката, основавайки се на незначителни авторитети, подчертава сръбщината на населението въ Дебърско. А това е вече по-изразито даденъ пакъ старъ методъ, пакъ старата цель на сръбската

етнография. А сръбщината, така предварително защищавана, се опровергава само съ названията на танцитѣ: „Миткалището“, „Калино девойко“, „Буряно, Бурянке“, „Пайдушка“, „Македонка“, „Тежката“, „Дробното“, „Низамската“, „Повратенска“, „Чамчето“ и др., въ които българскиятъ опредѣлителенъ членъ или българското *щ* вм. ср. „ѣ“, или пъкъ чисто български названия, сж на лице. И, когато цитува пѣсни за хороводъ, се вижда повече отъ ясно българскиятъ езикъ на тия дебрани. Иначе описанията на хората сж твърде неметодични и сж важни дотолкова, доколкото бждещиятъ описатель може да ги има предвидъ при ново изследване на самото мѣсто.

Следъ нѣкои дребни приноси въ книжката е даденъ отдѣлъ „Въпроси и отговори“. Този отдѣлъ се открива съ едно предложение на проф. Тих. Р. Джорджевичъ за събиране сведения, предания и пр. за Крали Марко изъ „Јужна Србија“, т. е. Македония, съ която легендарниятъ герой е билъ най-интимно свързанъ. Авторътъ подчертава, че изъ този днесъ „сръбски“ край било най малко събрано въ това отношение. Една отъ отличителнитѣ черти обаче на Джорджевича като ученъ е постоянното отбѣгване отъ българската фоклорна книжнина. Тази именно черта му е попрѣчила да има предвидъ обстоятелството, че тъкмо изъ македонскитѣ краища въ нашия „Сборникъ за народни умотворения“, издаванъ въ началото отъ Мин. на просвѣтата, почти въ всѣки томъ има по нѣколко предания за Маркови камъни, Маркови стжпки, Маркови калета, калдаръми и пр. Както и да е, нови приноси въ областьта на фолклористиката, дори и когато се повтарятъ, сж добре дошли. Затова и ние ще бждемъ особено благодарни за такива въ страницитѣ на „Етнологија“. И наистина, въ страницитѣ на следващитѣ книжки има вече две предания отъ гр. Щипъ („Маркови хамбари“ и „Марковъ камъкъ“), отъ гр. Враня („Марково кале“), кн. 2, с. 124—126, и отъ Галичникъ („Маркова стопалка“), с. 187.

Втората книжка започва съ статията отъ Миодрагъ Ал. Пурковичъ върху опредѣляне на имотни граници („Одређиване међа), въ която сж дадени материали и изъ Македония, всички обнародвани въ сръбски издания. Иначе статията страда отъ методическа претрупаность и излишно изброяване на категории мѣстни названия, вследствие на което придобива стойность като приносъ именно въ това отношение. Следва твърде интересна статия отъ Шпиро Кулишичъ върху две коледни пѣсни („Објашњење двеју божичних песама“, с. 85—95“). Интересна е статията съ обилнитѣ материали относно жътварски, вършитбени и засѣвни обичаи и свързания съ тѣхъ бъднивечерски кравай. Този младъ авторъ показва сравнително по-внимателна интрепретация на фолклорнитѣ прояви; би трѣбвало само още малко да бжде по-критиченъ и да не подвежда сумарно всички случаи подъ категорията на единъ първиченъ анимизъмъ, както е направилъ въ своето заключение.

Въ тази книжка, като се изпустнатъ твърде грижливата историческа справка върху старината на сръбското женско име „Драгиња“ отъ Дж. Сп. Радойчичъ (с. 97—108) и все така словесното описание на народнитѣ танци въ Хомоље отъ Любица Янковичъ, интересни три портрети на Вука Караджича, трѣбва да споменемъ за ценнитѣ данни относно „Русалиитѣ“ въ селата Дубоко и Нересница (с. 119—121). Интересни сж тия данни главно съ психологическитѣ прояви, които представятъ

успоредица на проявитѣ при нашитѣ нестинари. Съобщительтъ М. Милошевичъ обаче се опитва и да теоретизува върху приликата между кучевскитѣ „Кралици“ и гевгелийскитѣ „Русалии“, съ което е показалъ, че не е подготвенъ за научно обясняване.

Третата книжка започва съ статия отъ редактора М. С. Филиповичъ: Сърби голобрѣдчани въ Италия („Срби Голобрђани у Италији“), която въ сжщность е дословна извадка отъ неговия отдѣлно издаденъ трудъ върху областьта Голо бърдо (Скопие, 1940, с. 13—18). Съображенията и даннитѣ му за изселничество на голобрѣдчани къмъ Италия сж интересни и важни. Бихъ отбелязълъ пакъ само тенденциозното подчертаване на всѣка крачка „сръбщината“ на населението. Струва ми се, че трудоветѣ на Филиповича въ научно отношение само ще спечелятъ, ако вниманието му не се съсрѣдоточава най-вече въ тази демонстративность при отбелязване „срби голобрђани“ или „српски народ“ изъ Дебърско и пр.

Следва статията върху воденицитѣ по горното течение нар. Лима и социалнитѣ отношения, свързани съ тѣхъ („Воденице и облици воденичне својине у Горњем Полимљу“, с. 135—159) отъ Свет. Раичевичъ, — една отъ добритѣ работи въ днешната сръбска етнография. — За насъ по-интересна е статията на Ст. Тановичъ върху благотворнитѣ магии въ Гевгелийско (Јавне маџије у околини Ђевђелије“, с. 160—170). Тановичъ, пенсиониранъ сръбски училищенъ инспекторъ, отдавна се занимава съ описване на народната култура на този край. Измежду любителитѣ-етнографи въ Югославия той е единъ отъ найдобритѣ. Интересува се и е далъ приноси еднакво както изъ областьта на веществената, така и на духовната и обществената култура. Както и другъ пжть сме споменавали, по поводъ на други негови работи (срв. Мак. прег., год. VI, кн. 1, стр. 141—145), Тановичъ, произхождащъ отъ Гевгели, познава много добре мѣстния говоръ, вследствие на което въ по-обширни езикови цитати дава добре да се види българщината на гевгелийци.

Тих. Р. Джорджевичъ съобщава на с. 180—171 интересни практики съ тревата „богородична ржка“ въ Охридъ („Рака од Пречиста“) което му дава поводъ да набеди населението на Охридъ за „српско“, въпрѣки че самото название и заглавие „Рака“, а не „рука“ го опровергава.

Отъ всичко това следва само по себе си заключението, че органътъ на „Етнолошко Друштво“ въ Скопие провежда една позната методика на сръбскитѣ етнографи, методика преди всичко политикотенденциозна. Това е обстоятелство, което не е въ полза на самата наука, както не е въ полза и оная мѣродавность, която се отдава на известни личности въ това поле. Сръбската етнография има нужда дори и отъ патриотично гледище отъ отрезвление въ политически смисълъ, а така сжщо и отъ по-задълбочена критичность и правда както при събирането, така и въ интерпретирането на нѣщата.

Хр. Вакарелски

Анастасъ Ст. Разбойниковъ, Обезбългаряването на Западна Тракия, 1919—1924. Библиотека „Тракия“ № 12, издава Тракийскиятъ научен институтъ. София, 1940, голѣма 16°, 132 стр. и една скица.

Неописуема е по своята трагичность сждбата на българския народъ. На нѣколко пжти той полага върховни усилия, за да си създаде по-добри

условия за животъ. Следъ всѣко такова усилие обаче той трѣбваше да изпива все по-горчиви и по-горчиви чаши. Илинденското възстание, замислено и извършено, за да даде свобода на два милиона люде, обърна домоветѣ на сжщитѣ въ пепелища. Балканската война бѣ последвана отъ междусъюзническата, следъ което дойде погромътъ на българщината въ Тракия, описанъ отъ покойния проф. Л. Милетичъ. Следъ Свѣтовната война този погромъ бѣ довършенъ по невижданъ въ историята жестокъ начинъ: гърцитѣ не се задоволиха само да изгонятъ часть отъ българското население, а го подложиха предварително на такива мжчения, които ние, живѣещитѣ по градоветѣ и селата на България, не можемъ нито да си ги представимъ. Съвсемъ бледа идея за тѣхъ ни дава отбелязаната по-горе книга на познатия тракийски деятель А. Разбойниковъ, която може да се смѣтне за хубаво допълнение къмъ книгата на проф. Милетичъ „Разоренето на тракийскитѣ българи презъ 1913 г.", издадена въ 1918 год. отъ Българската академия на наукитѣ.

Авторътъ разглежда въ началото „Западна Тракия и договорното ѝ положение", като резюмира накратко това, което ни е дадено по-обстойно въ нарочни студии отъ Алтъновъ, Димитровъ и др. Следъ това е направенъ обстоенъ прегледъ на „народностното положение на Западна Тракия", въ който сж дадени таблици за резултатитѣ отъ последователнитѣ преброявания на населението въ Западна Тракия. Едва третата глава — „Насилия надъ българитѣ и изгонването имъ" — представя уводъ къмъ сжщината на книгата. Най-ценното въ книгата е обаче „анкетата за страданията и изгонването на българитѣ отъ Западна Тракия", която е била извършена отъ Разбойниковъ на времето при пристигането на бѣжанцитѣ въ България — въ Свиленградъ и Кърджали. Разказитѣ на една часть отъ тѣзи бѣжанци сж предадени текстуално. Описани сж нѣща потресни, които би трѣбвало да бждатъ широко разгласени и разбрани, истински разбрани отъ всички, които малко много милѣятъ за своя народъ. Хиляди и хиляди люде, стари и млади, мжже и жени, сж били бити и пребити отъ бой. Честьта на хората не е била зачитана за нищо, имотъгъ е билъ разграбванъ. И все пакъ най-тежкото отъ всичко, което е разказано по най-непринуденъ начинъ, сж масовитѣ заточавания въ „Стара Гърция" и по бѣломорскитѣ острови. Срѣдъ зима, безъ завивки и безъ храна, българитѣ сж били вдигани отъ домоветѣ имъ и масово завличани безъ причина или по право поради една единствена причина, че сж имали нещастието да се родятъ българи. Само една часть сж могли да се върнатъ отъ заточение, и тѣ вече неджгави и пребити отъ бой. Само отъ селото Домузъ-дере (Дедеагачка околия) сж били изпратени стотици, отъ които 147 не се върнали. Г-нъ Разбойниковъ е ималъ грижата на времето да си запише имената на тѣзи мжченици за българщината. Отъ тѣхъ 61 сж невръстни деца подъ 10 години. Кому сж могли да сторятъ тѣ пакость? Нашата Българска православна църква празднува много светци, заслужили за вѣрата Христова, мжчени заради нея и обявени за мжченици. Нѣма ли да е умѣстно да се опредѣли единъ день на най-новитѣ български мжченици?

Отъ с. Дервентъ, което сжщо било вдигнато до човѣкъ и изпратено въ Критъ, сжщо така мнозина сж оставили коститѣ си въ този новъ Диаръ-Бекиръ. Дадени сж имената имъ. Помни се и за много други, умрѣли тамъ

отъ лишения и гладъ, безименни мѫченици, части отъ нашия народъ, изчезнали предъ наши очи.

На много мѣста се говори, че ранитѣ, които сѫ били направени при нанасяне на побоища, не само че не сѫ били лѣкувани, но сѫ били поливани съ горещо дървено масло. Следъ прочитането на това твърдение мене ми стана ясно, че това, което имахъ възможность да провѣря самъ — попарване на гърлата на старитѣ жени съ горещо дървено масло въ Драмско и Костурско — е стара практика.

Книгата на г-нъ Разбойниковъ е особено интересна и за българитѣ отъ Македония подъ гръцка власть, защото въ нея сѫ дадени доста случаи на интернирания и мѫчения и на такива българи. За жалость при тѣхното идване въ България не се е намѣрилъ предвидливъ човѣкъ, както Разбойниковъ, за да запише тѣхнитѣ страдания.

Сигурно нѣма да е лошо да бѫдатъ анкетирани и тѣзи, които идатъ отъ Северна Добруджа. Тѣ сигурно ще има какво да разкажатъ. Дано само се намѣри нѣкой предприемчивъ добруджанецъ, защото подобна работа може да се извърши успѣшно само отъ човѣкъ, който познава добре края, отъ който идватъ бѣжанцитѣ.

Трудътъ на г-нъ Разбойниковъ излиза тъкмо на време. На автора трѣбва само да се благодари.

Д. Ярановъ

Ernesto Corsi, La Macedonia e la questione macedone. Въ сп. „Geopolitica", година II, бр. 11, ноември 1940 г., стр. 481—485.

Тази кратка статия заслужава отбелязване въ страницитѣ на „Македонски прегледъ", защото се явява въ едно доста ценно италянско списание и дава сбитъ, но много правиленъ прегледъ на македонския въпросъ. Отбелязано е, че въ 1912 г. въ Македония сѫ живѣели 2,526,000 души отъ които 1,200,000 българи, 500,000 турци, 230,000 гърци, 130,000 албанци, 80,000 румъни и 120,000 други, т. е. дадени сѫ точно такива цифри, каквито се намиратъ и въ краткото изложение по македонския въпросъ, изпратено отъ Македонския научен институтъ на мѣродавни фактори въ чужбина. Статията се приключва, като се отбелязва, че отъ Македония иматъ право да се интересуватъ само България, защото страната е населена съ българи, и Италия като най-голѣма балканска сила.

Въ кн. 5 на сѫщата годишнина на списание „Geopolitica" (стр. 202-205) е напечатана отъ автора на тази бележка статия подъ заглавие „Италия на Балканския полуостровъ", въ която се изтъква между другото, че настаняването на Италия въ Балк. полуостровъ повдига много самочувствието на албанцитѣ въ Косовско и на българитѣ въ Македония подъ гръцка и сръбска власть; че натискътъ върху тѣзи малцинства отслабна значително и че и геополитичниятъ натискъ върху България отъ страна на нейнитѣ съседи сѫщо намалѣ значително.

Изобщо отъ всички страници на това списание лъха духъ на симпатия къмъ нашия народъ и се проявява много правилно разбиране на нашитѣ народни идеали. Въ особена статия е изтъкнато справедливото уреж-

дане на южнодобруджанския въпросъ, а въ друга статия отъ автора на настоящата бележка е изтъкнато голѣмото значение на бѣломорскитѣ земи отъ Солунъ до Еносъ за българския народъ и българската държава.

Димитъръ Ярановъ

Ilie Bărbulescu, Die paläographischen und orthographischen Einflüsse des Westzyrillischen auf das Ostzyrillische bei den Rumänen. Südostforschungen, V (1940), 1, стр. 33—45.

Въпроситѣ около влахобългарската или въ по-широкъ смисълъ казано славоромънската книжнина въ Ромъния, чийто необикновено дълъгъ периодъ обхваща, както е известно, времето отъ XII в. до началото на XVIII в., стоятъ все още между главнитѣ занимания на ромънскитѣ слависти и историци. Познатитѣ проучвания на българския ученъ Милетичъ направиха очевиденъ факта, че тая книжнина, развила се въ ромънски и поромънчени области, има голѣмо значение и за българското езикознание, тъй като нейни носители сж били предимно лица отъ български произходъ, служители било въ ромънскитѣ княжески канцеларии, било по многобройнитѣ ромънски манастири. Въ завещанитѣ ни отъ тѣзи лица писмени документи е засвидетелствуванъ българскиятъ езикъ съ такива фонетични и морфологични особености, които представятъ вече напреднало състояние въ сравнение съ срѣднобългарския типъ и се доближаватъ до голѣма степень до новобългарския езиковъ типъ. Ето защо въ не едно отношение тази влахобългарска книжнина ни предлага езикови факти, които иматъ голѣмо значение за обяснение преходната фаза отъ срѣднобългарски къмъ новобългарски, съвпаднала по време съ трагични моменти изъ българската история, които унищожиха почти напълно книжовната продукция въ българскитѣ земи и по тоя начинъ ни лишиха отъ домашни писмени паметници, по които да проследимъ съ по-голѣма точность и пълнота единъ отъ най-важнитѣ завои въ развитието на българския езикъ. Къмъ по-старитѣ издания на влахобългарски паметници, между които видно мѣсто заематъ работитѣ на Милетича и Яцимирски, въ последно време се прибавиха нови издания на редъ ромънски учени — Драгомиръ, Панаитеску, Точилеску и др.

Покрай сжществената българска основа на славоромънската книжнина, проучванията установиха и известно по-късно влияние, което иде отъ сръбска и руско-украинска страна. Гореотбелязаната работа на ромънския славистъ Бърбулеску има за цель да разясни още по-дълбоко различнитѣ пжтища на славянскитѣ книжовни влияния въ Ромъния. Възъ основа на известни ортографски и палеографски белези, които се откриватъ въ нѣкои славоромънски паметници, авторътъ се сили да докаже, че покрай познатитѣ до сега книжовни въздействия отъ страна на онзи славянски свѣтъ (българи, сърби и руси), който е спадалъ въ културната сфера на православна Византия, въ славоромънската книжнина сжществували следи отъ влияние, което било упражнено отъ ония южнославянски краища по източния брѣгъ на Адриатическо море, въ които рано се разпространяватъ глаголицата и кирилицата, но които отъ край време спадатъ къмъ сферата на латино-италянската култура.

Своитѣ доказателства отъ ортографиченъ и палеографиченъ харак-

теръ авторътъ привежда въ шесть точки. Първо доказателство за влияние на католическитѣ сърбо-хървати върху славоромънската книжнина той вижда въ следния фактъ. Въ адриатическитѣ земи рано се заражда нова правописна школа, която престава да пише краесловнитѣ ерове, тъй като тѣ не сж се произнасяли. Това е станало подъ влияние на латинскитѣ текстове, гдето не сж се писали букви, които не изразявали произнасяни въ действителность звукове. Тази школа е била слабо разпространена въ сравнение съ школата, въ която по стара традиция ероветѣ сж се писали и въ края на думитѣ. Тя е намѣрила изразъ въ нѣколко глаголически паметника, единъ отъ които Zakon Vinodolski е доста старъ, отъ 1288 год. Кирилски паметници, въ които се установяватъ сжщитѣ правописни похвати, Бърбулеску може да посочи само два и то не много стари. Единиятъ е печатно произведение, именно Абагаръ, печатанъ въ Римъ презъ 1651 год., а другиятъ една редица отъ кжси документи отъ XVI в., които бѣха издадени отъ Алекса Ивичъ въ Ягичевия Archiv XXX (1909), стр. 205—214. Нека отбележимъ, че въ тѣзи документи въ сжщность ѣ по нѣкога се пише въ края на думитѣ. Бърбулеску мисли, че влияние отъ тази развита школа по Адриатика могли да се посочатъ и въ славоромънската книжнина. Доказателствата му обаче сж доста неубедителни. Авторътъ не е въ състояние да посочи нѣкой славоромънски паметникъ отъ по-стара дата, въ който да се среща въпросниятъ ортографиченъ похватъ. Единственитѣ му примѣри сж съчиненията на молдавския митрополитъ Dosofteius отъ XVII в. и съчиненията на писателя Matei Voileanu отъ XVII и XVIII в. И двамата ромъни пишатъ на ромънски езикъ, но съ славянски букви. У Voileanu напр. се срѣщали следнитѣ случаи: семнѵл, кжнд, пъмжнтѵл, дин, домнишорюл, прин и т. н. По-нататъкъ у Бърбулеску е казано, че подобни написания се срѣщали и у други ромънски писатели. Всички тѣзи факти Бърбулеску отдава на влияние отъ страна на слабо развилата се въ адриатическитѣ области правописна школа, която отбѣгва да пише ерове въ края на думитѣ. Тѣзи заключения на автора сж прибързани. Навикътъ да се отбѣгватъ крайнитѣ ерове въ чисто ромънски текстове, писани съ кирилица презъ къснитѣ XVII и XVIII вѣкове, е могълъ много лесно да се развие по самостоятеленъ пжть на чисто ромънска почва, безъ да се търси влияние на далечната западна кирилица. Ако непремѣнно за обяснение на тѣзи факти трѣбва да се търси и чуждо въздействие, струва ми се, не бива да се пренебрегва обстоятелството, че въ многобройни черковни и народни български текстове отъ XVII и XVIII в. не сж малко примѣритѣ, при които краесловнитѣ ерове не се пишатъ. Поради изтъкнатитѣ съображения губи своя сжщественъ смисълъ и укорътъ, който Бърбулеску прави на Милетича. Ромънскиятъ авторъ укорява покойния български ученъ, загдето въ своитѣ издания на влахобългарски грамоти предавалъ примѣри като тѵдо вистиа, данчю коми... съ свои ѩзыко, и пото и покѵпи и т. н. по следния начинъ — тѵдор вистиар, данчюл комис... съ своим ѩзыком и по том покѵпи. Милетичъ може да бжде обвиненъ въ краенъ случай само въ известна неточность въ предаването на оригинала, при все че развръзвания на текстове по начина, по който е постжпено у него, сж обикновени похвати въ редъ издания на свѣт-

ски документи. Но предъ видъ на слабата вѣроятность за нѣкакво правописно въздействие отъ страна на западната кирилица върху славоромънската книжнина, не може да се допуска, че съ този си начинъ на постжпване Милетичъ е могълъ да допринесе за възникване на заблуда (Irrtum) въ смисълъ, че издаденитѣ отъ него текстове биха могли да се припишатъ на сърбохървати или ромъни, обучени въ безеровата адриатическа правописна школа.

Съ сжщата слаба убедителность се характеризира и друго едно правописно доказателство на ромънския ученъ. Именно по изключение въ нѣкои далматински текстове, писани съ кирилица, се среща *с* въ значение на *ш*, очевидно подъ влияние на латиницата или по-точно на опити да се предадатъ славянски текстове или отдѣлни славянски имена съ латиница. При все че се касае за напълно изолирани случаи, Бърбулеску допуска, че въ Далмация е сжществувала цѣла школа съ подобенъ ортографиченъ похватъ, която оказала въздействие и въ Ромъния. Като доказателство той привежда отъ цѣлата огромна славоромънска книжнина два-три случая, гдето *с* е писано вм. *ш*, напр. м е с т е р ѕ вм. м е щ т е р ѕ, в а с вм. в а ш. Трета правописна прилика между западната кирилица и ромънското кирилско писмо, Бърбулеску открива въ следния фактъ. Въ единъ кирилско-католически документъ отъ Лика се забелязватъ ортографски похвати като с и в и т л о с т и, п и р и м о р с е к е, п и р и а т е л о, к и н и г и т. н. Авторътъ открива, че сжщитѣ правописни правила се срѣщали въ документи изъ канцеларията на князъ Şchiopul.

Останалитѣ доказателства на Бърбулеску сж отъ палеографски характеръ. Така споредъ него буква ц, която се употрѣбява въ XV в. отъ ромънитѣ, е проникнала у тѣхъ отъ западната кирилица, наричана още б у к в и ц а. Тази буква, която е една разновидность на чашковидно *ч* и се е употрѣбявала между южнитѣ славяни ту за звукъ *ч* ту за звукъ *дж*, се е употрѣбявала въ една отъ правописнитѣ школи на западната кирилица само въ значение на *дж*, отъ гдето е проникнала и въ славоромънската книжнина. Главна опора за това допущане авторътъ вижда въ факта, че въ славоромънската книжнина ц има значение само на *дж*. Въ стремежъ къмъ жглести и праволинейни форми подъ латино-готически въздействия, въ западната кирилица става едно особено преобразуване на чашковидното *ч* въ v. Такова v Бърбулеску открива и въ славоромънски документи отъ XV в. Друга палеографска прилика между буквицата и употрѣбяваната въ Ромъния кирилица, Бърбулеску вижда въ обстоятелството, че въ редъ славоромънски документи може да се отбележи употрѣба на букви *б* и *в* напълно по начина, който се среща въ католическата далматинска кирилица. именно ⊏ писано водоравно и □ вм. *в*.

Въ заключение ще кажа, че усилията на Бърбулеску да установи известно влияние на западната кирилица върху употрѣбяваната въ Ромъния кирилица могатъ да се градятъ само върху изтъкнатитѣ нѣколко палеографски белези. Правописнитѣ белези, изтъкнати отъ автора, сж лишени отъ убедител ность.

К. Мирчевъ

Јован М. Јовановић, Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења. Книга 16 отъ серията „Српски народ у XIX веку", издава Геца Конъ, Бѣлградъ, 1939, in — 16⁰, 186 стр.

Първата часть на тази книга се състои отъ „Общи бележки", които започватъ съ десетина афоризми отъ велики люде върху Източния въпросъ, подиръ което е разгледано отношението на европейскитѣ велики сили къмъ Балканския полуостровъ отъ 1774 до 1903 год. Отбелязани сж опититѣ за мирна намѣса на тѣзи сили за подобряване участьта на християнското население въ Турция, която участь не била завидна. Така напримѣръ, продължава авторътъ, сърбитѣ отъ Уна (рѣка въ Западна Босна) до Струма нѣмали никакви прави. . . (стр. 11). Този изразъ е ясенъ предвестникъ за това, което ще намѣри читателтъ по-нататъкъ въ разглежданата книга. Все въ сжщия духъ на следващата стр. 12 Йовановичъ пише дословно следното „На 1867 г. Русия приготвила планъ за автономни области по народностни групи. По този планъ почти цѣлата Вардарска бановина, източната часть на Зетската бановина, Босна и Херцеговина и шкодранската область трѣбвало да влѣзнатъ въ източната сръбска область." Както въ цѣлата книга, така и тукъ по отношение на това измислено твърдение авторътъ не дава никакво указание за извора, отъ който е черпилъ. Ние обаче можемъ да го назовемъ: нахалната и безсъвѣстна фантазия на самия авторъ Йовановичъ.

Отъ стр. 15 нататъкъ Йовановичъ разглежда „Основитѣ на руската политика", която подкрепяла българскитѣ искания и съ помощьта на която се създаде Българската екзархия, която „веднага започнала да побългарява отъ 1870 г. славянитѣ въ Турция." Пѣсенъта на тая изтъркана плоча сме чували отъ стотици сръбски книги. На това глупаво твърдение е отговорено до сега нѣколко пжти по подобаващъ начинъ, за да има нужда отново да се занимаваме съ него. Азъ само го отбелязвамъ за да се види духътъ, въ който се пишатъ и днесъ книгитѣ въ Югославия.

Втората часть на разглежданата книга е посветена на „Националнитѣ спорове", като първомъ е изтъкната тѣхната географска основа. Карпатитѣ, които пресичали Дунавъ и се свързвали съ Стара-планина, отдѣляли Сърбия отъ България, а „Осоговската, рилската, родопската и пиринската планина образуватъ непристжпна граница между Тракия и Македония"... „За източната часть на Балканския полуостровъ долината на Вардаръ нѣма никакво значение. Географски тя е отдѣлена отъ България отъ високитѣ и голѣми планини Рила, Родопи и Осогово." Това твърдение се повтаря въ всички сръбски писания, които засѣгатъ сръбско-българскитѣ отношения то не е ново, и на него е отговаряно много пжти. Въ връзка съ него искамъ само да подчертая, че и сега, следъ пакта за вѣчно приятелство, сърбитѣ не сж се отказали отъ желанието си да отмѣстятъ границата на своята държава още по-на истокъ, чакъ до Рила и Родопитѣ. Отъ долината на Струма тѣ не сж се отрекли. Това трѣбва да се помни отъ всѣки български политикъ и всѣки българинъ, който мисли поне отъ време на време върху бждещето на нашата страна. Следъ като сж изказани купъ подобни направо можемъ да кажемъ нахални твърдения, Йовановичъ пристжпва къмъ разглеждане на етничнитѣ, психични и антроположки основи на на-

родностнитѣ спорове на Балканския полуостровъ. Резюмирана е тезата на Цвиичъ, изложена най-обстойно въ неговия „капиталенъ“ трудъ „Балканско полуострво“. На истокъ отъ София (нека читателътъ добре запомни: на истокъ отъ столицата на България!) ученитѣ били забелязали две характерни особености на народа, той употрѣбявалъ членъ и ималъ монголски типъ. Вододѣлътъ на Искъръ и Марица билъ границата между два югославянски типа. Тѣзи, които живѣли на истокъ, въ долината на Марица „подсѣщатъ съ своитѣ тѣсни очни прерѣзи на монголитѣ“... това именно били българитѣ. Накратко казано струмското и искърското порѣчие сж населени съ сърби! Изглежда, че човѣшкото нахалство е безгранично!

Йовановичъ се занимава следъ това съ името на „македонскитѣ славяни“ и пише, че още преди IX в. въ Повардарието е било познато името сърбинъ, а презъ този вѣкъ то се употрѣбявало въ Порѣчието, въ скопска Черна гора, въ Дримколъ, около Охридъ, между Прилепъ и Велесъ. И въ този случай, разбира се, не сж приведени никакви доказателства, по простата причина, че подобно твърдение не може да се докаже съ нищо. Когато турцитѣ завладѣли Тракия, съ името българинъ започнало да се означаватъ земедѣлскитѣ работници. Следва кратъкъ разборъ на етнографскитѣ карти на Македония, като се отричатъ подъ най-несъстоятелни предлози. Изглежда при това, че Йовановичъ не си е далъ трудъ да погледне нито една отъ тѣзи карти, а е взелъ всичко, което пише за тѣхъ, на готово. Само така може да се обясни обстоятелството, че имената на едва ли не всички пѫтешественици, които ни сж оставили сведения и карти на Македония, сж объркани. Следватъ нѣкои по-конкретни данни за етнографията на Македония: въ Дебъръ, Кичево, Заясъ, Копачъ и Порѣче живѣели сръбскитѣ срѣдновѣковни племена мияци, а около Скопие и Куманово живѣели „шопи, за които науката мисли, че представятъ смѣсица отъ балкански славяни, кумани и печенеги.“

Следватъ „исторически данни“, които съдържатъ между другото следнитѣ измислици, които никой съ нищо не може да докаже:

„Македония е била, както и Сърбия, чисто славянска, България е била измѣсена съ кръвьта на монголи“.

„929, 931 години — възстание противъ българското владичество въ Македония“.

„1230 година — българскиятъ царь Асенъ II завладѣлъ „сръбскитѣ земи отъ Щипъ презъ Скопие, Охридъ до Драчъ“ “. Кавичкитѣ сж на Йовановичъ и съ тѣхъ той иска да каже, че цитира нѣкакъвъ съвременен изворъ. Где се намира този исторически изворъ? Сигурно въ пълната съ фантазии глава на автора.

„1570 година — въ Скопие: сръбски книжарь и сръбска книга“. Думата е за Кара-Трифонъ, у когото складиралъ своитѣ черковни книги софийскиятъ книжарь Яковъ Крайковъ. Тѣзи двама люде не отбелязватъ никѫде отъ каква народность сж, но ние нѣмаме за всѣки случай никакво право да ги наричаме сръбски книжари; много по-вѣроятно е да сж българи.

Охридскитѣ, костурскитѣ, солунскитѣ владици ходили въ Русия да да събиратъ милостиня за сръбскитѣ църкви и монастири.

Въ 1876 година Русия следъ победоносна война срещу Турция сключва миръ въ Санъ-Стефано, като отбелязва границитѣ на българщината чакъ

до Босна. Йовановичъ е можелъ лесно да провѣри, кога е сключенъ Санъ-Стефанскиятъ договоръ, обаче не е сторилъ това. Този начинъ на работене е впрочемъ типиченъ за труда на Йовановичъ: изъ него гъмжатъ стотици такива пропуски.

Третата часть на разглеждания трудъ се отнася до „Сърбия и Балканския полуостровъ". Отъ Нишъ до Солунъ бродили въ началото на миналия вѣкъ апостоли и подбуждали . . . сръбския народъ къмъ възстание. На 1840 г. възстанали сърбитѣ въ Пиротско, Вранско, Нишко и Тимошко. Въ статията „Страници изъ историята на сръбско-българскитѣ взаимни отношения", която авторътъ на тази рецензия напечата въ „Македонски прегледъ", год. VIII, кн. 2, стр. 23—50, е показано най-добре, че това сж възстания на българи, къмъ които официалната сръбска власть се е отнесла по най-жестокъ начинъ. А ето сега, точно следъ 100 години Йовановичъ, пъкъ и нѣкои други сръбски писачи идватъ да ни убеждаватъ, че именно сърби били възстанали на посочената година въ изброенитѣ области. Когато човѣкъ се пресрами и си изкриви единъ пѫть душата, той може да стори това после още безброй пѫти.

Специална глава е посветена на „Българската схизматична църква". Сърбинътъ Стефанъ Ковачевичъ билъ първиятъ сръбски митрополитъ. . Едновременно съ българитѣ сж се борили за своя църква и сърбитѣ, като искали възобновяването на Ипекската патриаршия и Охридската архиепископия.

Четвъртата часть засѣга „Акцията на Сърбия отъ 1805 до 1906 г.". Разправя се отъ Йовановичъ, че Верковичъ билъ изпратенъ отъ крагуевачкото правителство като официаленъ агентъ въ Сѣрско, за да подготвя за възстание . . . сърбитѣ въ Македония. А забравя, че сжщиятъ Верковичъ издаде въ 1860 г. „Пѣсни на македонскитѣ българи" . . . Къмъ края на миналия вѣкъ започнало отварянето на сръбски училища въ Солунски виляетъ, но само тамъ, гдето имало нужда. . . По този случай си спомнямъ за сръбския учитель и „сръбското" училище въ Кукушъ, за което сж ми разправяли мои роднини. Въ училището никой не е стжпвалъ, учителътъ пиелъ по цѣли дни и е молилъ да не го гонятъ и да не обаждатъ какво върши, за да продължава да получава заплатата си. Отъ подобенъ родъ сж били всички сръбски училища въ Македония. Въ края на миналия вѣкъ сръбското влияние се засилило толкова много въ Македония, че българскитѣ агенти се принудили да основатъ въ Солунъ „Дружество за убиване на сърбитѣ". Струва ми се, че това дружество е сжществувало само въ фантазията на сръбскитѣ писачи, които смѣтатъ за нуждно съ всички простени и непростени срѣдства да поддържатъ умраза къмъ българитѣ. . . „Ако кюстендилскиятъ и трънски край не били влѣзли въ обсега на България по берлинския договоръ, сигурно и тѣ щѣли да се отзоватъ на сръбската културна пропаганда", продължава Йовановичъ.

Сръбско-българската война отъ 1885 г. трѣбвало да бѫде война за вардарската долина, като жизнена потрѣбность за сръбското кралство. Интересно е при това положение, защо тази война не е била обявена на Турция, която тогава владѣеше вардарската долина, а на България?

Извънредно интересни сж подробноститѣ, които Йовановичъ дава върху преговоритѣ между Гърция и Сърбия по подѣлбата на Македония на сфери на влияние. Въ 1892 г. сърбитѣ искали въ тѣхната сфера на

влияние да влизатъ земитѣ до Неврокопъ, Мелникъ, Струмица, Костуръ и Корча включително, а гърцитѣ искали настоятелно да се остави въ тѣхна сфера на влияние Битоля, та дори и Прилепъ, като сж смѣтали, че, изхождайки отъ тѣзи два града, ще могатъ да повлияятъ по-лесно на влашкото македонско население, което тъкмо по това време бѣше започнало да осъзнава своята истинска народность. 20 години преди балканската война гърци и сърби сж били намислили, какъ дя си подѣлятъ Македония, а българскитѣ правителства живѣеха съ илюзията, че водятъ тази война за освобождението на Македония заедно съ своитѣ „съюзници". Въ следващитѣ страници е разгледанъ обстойно въпросътъ около канонизирането на Фирмилиана за скопски владика отъ страна на Цариградската патриаршия.

Втората глава отъ сжщата часть на книгата разглежда „културната акция чрезъ училища". Имало данни, че и въ Рилския монастиръ дори презъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ имало сръбско училище. Нищо чудно, че авторътъ си е позволилъ това светотатство съ българската народна светиня: тя спада въ порѣчието на р. Струма, а това порѣчие, споредъ Йовановичъ, влиза въ обсега на сръбскитѣ земи. До оформяването на Екзархията навредъ въ Македония имало сръбски училища, които следъ това били отчасти замѣнени съ български. И това твърдение, както толкова много други, е напълно безосновно, то е дори напълно въ разрѣзъ съ действителното положение на нѣщата: още на 1845 г. по много села въ Македония е имало български училища (въ Башино село въ Велешко, въ Ваташа, Кавадарско и пр.).

Последната часть отъ разглежданата книга се отнася за „Четнишката акция". Разгледано е съвсемъ по опъкъ начинъ Илинденското въстание, като при това авторътъ прави едно много ценно признание: „Въ Битолския вилаетъ сърбитѣ не участвували въ възстанието, но следъ разгрома помагали на привърженицитѣ на Екзархията". Като имаме предъ видъ, че това бѣше истинско народно възстание, което обхвана цѣла Западна Македония, ясно ще стане, че населението въ тази часть на Македония се е чувствувало българско. Дейностьта на ВМРО плашила много агентитѣ на сръбската пропаганда и тѣ настоявали да се образуватъ контрачети. Съ това сръбското правителство дълго време не се съгласявало, като се надѣвало на споразумение съ София. Въ 1906 г. обаче отъ Белградъ дали съгласието си и организирали на сръбска територия чети, които били обединени въ организацията „Сръбска отбрана". Даденъ е отъ Йовановичъ цѣлиятъ уставъ на тази терористична организация. Отъ него научаваме интересни работи. Въ чл. 17 се казва, че войници, жандарми и чиновници турци нѣма да се нападатъ, а членъ 18 постановява, че трѣбва да се гонятъ „бугарскитѣ и бугарашкитѣ" чети. И по-нататъкъ се разправя, че сръбскитѣ чети имали само отбранителенъ характеръ. Тѣ избѣгвали да влизатъ въ борба съ турската власть и преследвали само чужди чети. Следва единъ кратъкъ списъкъ на сраженията, въ които били влизали сръбскитѣ чети, отъ който става много ясно, че тѣ сж имали за задача да прѣчатъ по всѣкакъвъ начинъ на българската организация.

Отъ заглавието на разглежданата книга би помислилъ човѣкъ, че се касае до опитъ да се изложи положението въ самата „Южна Сърбия" презъ миналия вѣкъ. Въ сжщность това е единъ очеркъ върху усилията на

Сърбия да спечели тѣзи земи. Известно е, че тѣзи усилия датиратъ едва отъ срѣдата на втората половина отъ миналия вѣкъ. Йовановичъ си е поставилъ за задача да ни покаже, че тѣзи „грижи", както той ги нарича, били започнали въ сѫщность много по-рано. Изглежда, че нему би се искало да е било така, защото тъкмо отношението на сръбския народъ, включително и неговата интелигенция, къмъ Македония преди срѣдата на втората половина на миналия вѣкъ е единъ отъ най-решителнитѣ аргументи противъ съвременнитѣ сръбски теории относно Македония.

Книгата е интересна за всички българи и поради ясния начинъ, по който сѫ формулирани претенциитѣ на сърбитѣ върху цѣла Западна България въ днешнитѣ ѝ политически предѣли.

Димитъръ Ярановъ

Alfred Philippson, Das Byzantinische Reich als geographische Erscheinung. Leiden, 1939, in 8°, 214 стр. и 6 карти въ края.

Идеята да бѫде изследвано едно отъ най-забележителнитѣ явления въ свѣтовната история — византийската империя — като географско явление е много оригинална и възбужда оправданъ интересъ. Задачата е била обаче не много лека. Всички съвременни държави сѫ били разглеждани, и то не единъ пѫть и не отъ единъ авторъ, като географски явления. Рѣдко е билъ правенъ опитъ обаче да бѫдатъ разгледани като такива явления нѣкогашнитѣ политически формации, изчезналитѣ вече държави. Причината за това е много ясна. Докато днесъ ние при внимателно взиране можемъ все пакъ да забележимъ нѣкои взаимозависимости, отъ които сѫ обусловени размѣритѣ и развоятъ на една политическа единица, за миналитѣ времена, и особено когато е въпросъ за срѣднитѣ вѣкове, това е много по-мѫчно И сме принудени да се задоволимъ съ предположения, въ повечетз случаи съвсемъ безосновни. Отъ това не е могълъ да се освободи и Филипсонъ въпрѣки обстоятелството, че минава за особено добъръ познавачъ на Източното Срѣдиземноморие, т. е. областьта, която е била поприще на византийската империя въ течение на дълги вѣкове.

Трудътъ на Филипсонъ се състои отъ една обща часть и една специална, въ която сѫ разгледани поотдѣлно нѣкогашнитѣ византийски провинции. Въ общата часть е разгледана преди всичко природната обстановка, срѣдъ която се е развила византийската империя, следъ това е изтъкнато значението на Срѣдиземно море за разпространението на народитѣ и държавитѣ. Следъ като изтъква, че това море действува и съединяващо и раздѣлящо, Филипсонъ намира за нуждно да подчертае, че „географското единство на срѣдиземноморскитѣ земи не е било унищожено отъ исляма, който билъ наложенъ върху голѣма часть отъ Срѣдиземноморието, като чуждо, немедитеранско господство на една оазисна култура" (стр. 9). Това е една съвсемъ повръхностна и извънредно несправедлива преценка на ролята, която е игралъ ислямътъ за оформяването на Срѣдиземноморието като нѣщо цѣлостно и самостойно. Не дължи ли на арабитѣ срѣдиземноморскиятъ културенъ пейзажъ своитѣ най-отличителни черти: напояването, повечето отъ така наричанитѣ „срѣдиземноморски" земедѣлски култури и други черти? Не сѫ ли турцитѣ, които пренесоха на Балканския полуостровъ

розата, тютюна, мака, ориза и нѣкои други земедѣлски култури, които именно промѣнятъ и стопанската структура, та дори и външния видъ на Балканския полуостровъ на югъ отъ Стара-планина? Не може да има никакво съмнение, че безъ намѣсата на арабитѣ и турцитѣ днесъ Южна Европа щѣше да се отличава много по-малко отъ Срѣдна Европа и щѣше да прилича много по-малко на Северна Африка и Предна Азия.

Въ една следваща глава сж разгледани съобщителнитѣ линии и търговията, следъ това — пространственото развитие на срѣдиземноморскитѣ държави. Споменато е и македонското царство, като се отбелязва, че старитѣ македонци били „гръцко племе". Явно е, че въ случая Филипсонъ е възприелъ съвсемъ безкритично твърденията на гръцкитѣ историци, опровергани отдавна отъ специалиститѣ. Следва глава за положението на Цариградъ и протоцитѣ, подиръ което е разгледано териториалното развитие на Византия. Второто българско царство е наречено „българо-влашко", защото авторътъ е предпочелъ да повѣрва на влашкитѣ историци, макаръ да цитира и френския преводъ на студията на Мутафчиевъ върху „Българи и румъни въ дунавскитѣ земи".

Въ специалната часть е разгледана първо Италия, Сицилия, византийска Африка и Испания. Следъ това авторътъ се спира на Балканския полуостровъ. Филипсонъ разглежда първо всѣка область поотдѣлно, като отбелязва нѣкогашния обхватъ на византийскитѣ провинции, разбира се винаги въ най-общи линии. Когато е дума за Дардания, авторътъ намира за нуждно да отбележи, че тя обхващила горнитѣ течения на Вардаръ и Морава и че отговаряла „приблизително на днешна Стара Сърбия". Главниятъ градъ на тази провинция Скупи билъ презъ 14 в. „важенъ градъ на гръцката търговия въ славянската область". Следъ като и самитѣ сърби изоставиха изкованото въ края на миналия вѣкъ име „Стара Сърбия", нищо чудно, че то се споменава отново отъ Филипсона. За него, както ще видимъ, единственият източникъ за географско знание относно Балканския полуостровъ е работата на Цвиичъ „La Péninsule Balkanique". А колкото до това, че Скопие билъ центъръ на „гръцка„ търговия и то презъ 13 в., за това сведение не остава освенъ да се поблагодари, но сжщевременно да се попита за източника. Защото до сега се знае, че въ Скопие сж идвали по това време дубровнишки търговци, и то съ особени привилегии, дадени имъ отъ българскитѣ царе.

Интересно е, че отъ всички земи, които сж влизали въ нѣкогашната византийска империя, само Балканскитъ полуостровъ е билъ удостоенъ отъ Филипсонъ и съ единъ прегледъ на сегашнитѣ етнични отношения. Презъ класическата епоха въ него живѣели траки на истокъ, илири на западъ и гърцитѣ македонци на югъ. На това остарѣло мнение вече бѣ обърнато внимание малко по-горе. Днешнитѣ етнични отношения сж дадени точно тъй, както ги представяше покойниятъ сръбски географъ Йованъ Цвиичъ. До Охридъ, Велесъ и Прилепъ живѣели сърби, а въ останалата часть на Македония славянска маса, която била колкото сръбска, толкова и българска. Българи живѣели въ днешнитѣ предѣли на българската държава и въ нѣкои отдѣлни селища въ Тракия и Добруджа. Българитѣ били произхождали отъ смѣсването на първобългаритѣ съ славяни и по-късно съ печенеги и кумани, поради което монголскитѣ типове между днешнитѣ българи били

много често явление... Ако Филипсонъ бѣше идвалъ въ България, сигурно нѣмаше да си позволи да пише подобни нелепости. Сега той смѣта, че е позволено да повтори всичко, което е могълъ да измисли Цвиичъ. Вѣрвайки на последния, Филипсонъ пише, че албанцитѣ въ Северна Албания били сърбизирани албанци и пр. Филипсонъ е цитиралъ въ дадената въ края на разглежданата глава библиография трудове и отъ Иречекъ, и отъ Вайгандъ и отъ Селишчевъ. Какъ тъй може той да ги пренебрегне и да приеме това, което е писано въ една позната пропагандна книга? Най-вѣроятно е въ случая да се касае до едно непростимо нехайство, което обаче не е допустимо въ една претендираща за научность работа.

Прегледътъ на отдѣлнитѣ византийски земи продължава съ прегледъ на Южния Кримъ, на Гърция (Балканскиятъ полуостровъ, по Цвиичевъ маниеръ, е разгледанъ безъ Гърция), Мала-Азия. На нея авторътъ се е спрѣлъ най-обстойно, което е лесно обяснимо, като се има предъ видъ, че тя е била ядката на византийската империя и че отъ друга страна Филипсонъ познава отъ лични изследвания тази страна. Тази обстойно написана глава представя за жалость само единъ безконеченъ списъкъ отъ имена на стари градове, съ тѣхнитѣ нови имена въ скоби, нѣща, които могатъ да се намѣрятъ въ всѣки атласъ на класическитѣ земи. Когато става въпросъ за населението Филипсонъ показва и за тази страна непростителна неосведоменость. Споредъ него до 1922 год. въ Мала-Азия били живѣли източноправославни, които говорѣли турски езикъ: тѣ трѣбвало да се считатъ за остатъкъ отъ византийцитѣ. Споредъ нѣкои гръцки „учени", може това да е така. Въ действителность обаче има доста данни, отъ които може да се заключи, че тѣзи люде сж остатъкъ отъ първитѣ турски селджушки племена, които сж се настанили въ Византия много преди османскитѣ турци и живѣейки въ Византия сж приели православието. Сжщитѣ тѣзи люде живѣятъ днесъ въ Македония подъ гръцка власть. Споредъ Филипсонъ, Македония е имала честьта да приеме въ лоното си стари византийци. Въ действителность тукъ на мѣстото на османскитѣ турци-мохамедани се настанили селджушки турци-православни.

Следва кратъкъ прегледъ на Кипъръ, Армения, Северна Месопотамия, Сирия, Палестина, Синай, Египетъ и Киренаика.

Трудътъ на Филипсонъ сигурно щѣше да бжде много по-ценен, ако се състоеше само отъ общата часть. Въ специалната часть всѣка отдѣлна страна е описана най-често възъ основа на единъ източникъ, не винаги подходящо избранъ (използувани сж дори и пжтеводители за екскурзианти!), поради което цѣлата работа е добила чертитѣ на дилетантски трудъ.

Дим. Ярановъ

Résumés des articles de la Revue

Hans Koch. Ochrida et Bysance dans la lutte pour la conversion au christianisme de la Russie de Kiev.

Ayant décidé la conversion de son peuple, le souverain russe Vladimir eut à faire son choix non pas entre quatre centres de la culture chrétienne, comme le croit le professeur Goloubinsky, mais pour le moins entre sept centres. Hans Koch répartit ces centres en deux groupes: le groupe occidental et le groupe oriental. Dans la Russie de Kiev le premier comptait le plus grand nombre d'adhérents. C'était le parti catholique des Vikings (les Normands). La Germanie était également en relations avec Kiev. Selon certaines chroniques allemandes, la princesse Olga aurait enoyé en 959 une mission au roi Othon le Grand, en réponse à laquelle deux évêques allemands auraient été envoyés à Kiev. Rome essayait, elle aussi, de gagner Kiev. Quelques historiens russes admettent même que Vladimir aurait été baptisé par Rome, ce qui est certainement faux. L'influence de l'Eglise d'Orient prit le desssus.

Une opinion très répandue est que Vladimir aurait été baptisé par Bysance vers 987 ou 988. Cependant la hiérarchie ecclésiastique n'a été définitivement institutée à Kiev qu'en 1037. La période de 987 ou 988 à 1037 reste obscure. Qui a assumé la direction spirituelle du peuple russe durant ces années? On sait, en tout cas, que l'„archevêque" Ioan déployait son activité à Kiev et qu'il prit part au transfert à Kiev des reliques de saint Boris et de saint Gleb en 1020 ou 1026. H. Koch adopte l'opinion de l'historien M. D. Prisselkov que cet archevêque et l'archevêque d'Ochrida Ioan (1018—1037) ne sont qu'une seule et même personne. Selon Prisselkov, les fils de Vladimir, Boris et Gleb, ont reçu à leur conversion les noms Roman et David par suite de leurs relations avec la famille royale bulgare et non de la cour bysantine.

Le professeur Koch présente d'autres arguments encore qui confirment l'opinion selon laquelle les fils de Vladimir et tout le peuple russe ont été baptisés par des missionnaires bulgares. Ceux-ci ont été envoyés à Kiev par le patriarcat bulgare d'Ochrida.

D. Iaranov. La situation de la Macédoine au point de vue éthnique.

Après l'établissement des Slaves dans la Péninsule balkanique, des noyaux grecs se sont maintenus ici et là seulement sur les rives de la mer Egée et de la mer Ionienne et dans quelques îles. La lutte entre Bysance et les tribus slaves eut pour résultat que le grécisme, soutenu par les Grecs

de l'Asie Mineure, entreprit sa marche dans la Grèce proprement dite, en Thrace et en Macédoine. Dans ces deux dernières régions, il n'eut pas de succès, principalement parce qu'elles sont dans leur plus grande partie des régions montagneuses. Le littoral de la Thrace et de la Macédoine ne permit pas, lui non plus, au grécisme d'y dominer, les Bulgares des parties montagneuses descendant en masse vers la mer. Il est vrai qu'une partie des Bulgares qui s'établirent dans les villes subirent l'influence du grécisme, mais la grande majorité des Bulgares restèrent dans les villages et en furent de ce fait complètement préservés. De cette sorte, de vastes étendues de la Macédoine du littoral, de la Thrace de la mer Egée, de la Thrace Orientale et même de l'Asie Mineure du Nord-Ouest commencèrent à acquérir un aspect bulgare. La migration des Bulgares de l'ouest s'étendit considérablement dans la plaine de Salonique et en général dans la partie occidentale de la Macédoine littorale. Les migrations des Bulgares vers la mer de Marmara et la mer Egée n'étaient dues ni à une aspiration spéciale du Bulgare à la vie maritime ni à une colonisation entreprise pas les autorités, mais aux particularités physico-géographiques de la partie centrale et orientale de la péninsule Balkanique. Mais cette descente dans la partie plus plate du centre et de l'est de la Péninsule eut pour résultat l'affaiblissement de l'élément bulgare dans la région montagneuse occidentale dans laquelle pénétrèrent d'autres peuples. Toute la vallée de la Moravie bulgare et celle de la Moravie réunie jusqu'à Belgrade inclusivement était peuplée de Bulgares, mais par suite de la descente en masse des Serbes des hautes régions occidentales de la Peninsule, la vallée de la Moravie réunie fut serbisée. Après 1878, par une assimilation forcée, la Serbie s'efforça d'effacer le caractère bulgare d'une partie de la région riveraine de la Moravie bulgare. Après quoi surgirent les aspirations serbes sur la vallée du Vardar. La Macédoine, subissant de trois cotés la pression d'éléments éthniques étrangers — grecs, albanais et serbes — se trouve dans une situation critique et c'est pourquoi le peuple bulgare doit lui prêter tout son appui. La Macédoine est précieuse pour lui non seulement comme une des terre bulgares les plus riches, mais aussi parce que, conjointement avec la Moravie, elle est la clef de la péninsule Balkanique et de la Bulgarie.

Kyrille Mirtchev. Manuels de conversation et dictionnaires gréc-bulgares au XIX siècle. Leur importance pour l'étude de la langue bulgare.

Ces manuels n'ont pas de devanciers dans les époques précédentes de la vie culturelle bulgare. Alors qu'en Russie des dictionnaires gréc-slave ecclésiastique sont apparus déjà au XIV et au XV siècle, en Bulgarie de pareilles tentatives ne sont faites que beaucoup plus tard.

M. Mirtchev distingue trois groupes de manuels de conversation ou de dictionnaires grec-bulgare du XIX siècle: imprimés, manuscrits de Samokov ou de la région de Samokov et manuscrits d'autres régions de la Bulgarie.

De grande valeur au point de vue linguistique est un dictionnaire manuscrit de la Macédoine du sud. En second lieu sous ce point de vue viennent les dictionnaires manuscrits du cycle de Samokov. Ils datent presque tous de la première moitié du XIX siécle.

M. Mirtchev passe en revue: 1) Les manuels de conversation imprimés de Hristaki P. Doupnitchanin de 1835; de K. T. Fotinov de 1845 et D. Vassilev de 1862; trois manuels de conversation de Samokov et une grammaire grec-bulgare avec un manuel de conversation de 1828 du cycle de Samokov; un dictionnaire bulgare-grec de Zahari Hristodoulov de 1849 de Haskovo et un dictionnaire grec-bulgare de 1876 du village de Leskovo (région de Méglène). Les dictionnaires manuscrits sont conservés dans la bibliothèque de l'Université de Sofia et dans la Bibiiothèque Nationale de Sofia.

† Dr. V. Rouménov. Les Bulgares dans la Macédoine sous domination grecque.

M. Roumenov fait une analyse critique de la statistique de la Société des Nations ainsi que des statistiques grecques relatives à la population de la Macédoine sous domination grecque et il arrive à la conclusion qu'elles ne répondent pas à la réalité. Il a étudié à fond la question en prenant pour sources non seulement les statistiques de l'Exarchat bulgare mais surtout les données fournies par les protocoles de la commission mixte gréco-bulgare pour l'émigration, les informations sur les réfugiés bulgares de la Macédoine immigrés en Bulgarie et enfin les informations des autorités militaires et ecclésiastiques dans la région de Sérrès. En 1912 il y a eu dans cette partie de la Macédoine 1.050,526 habitants dont 289.382 Bulgares ou 27.50% qui formaient la grande majorité des habitants dans les arrondissements non limitrophes de la Macédoine du Sud. Selon Mr. Roumenov, dans la plus grande partie de la Macédoine sous domination grecque (excepté les arrondissements limitrophes) vivaient 285.870 Bulgares qui formaient les 34.60% de la population totale. Jusqu'en 1928 ont émigré 86.572 Bulgares. Il reste encore 206.435 Bulgares. Dans les arrondissements de Koukouch, de Zernova et d'Enidjé Vardar, plus de la moitié de la population a abandonné son foyer; dans la plupart des quatres arrondissements ceux qui ont emigré représentent une très faible proportion. En général, 70.46% de la population de 1912 est restée dans les villages et les villes. De sorte qu'actuellement dans la Macédoine sous domination grecque non seulement un très grand nombre de villages, mais même des arrondissements entiers sont plus bulgares qu'en 1912. La raison en est que de ces arrondissements tous les Turcs ont émigré en Asie Mineure et que la population bulgare qui était restée en Macédoine est devenue plus nombreuse par suite de l'accroissement naturel. Les Bulgares en Macédoine sous domination grecque ne sont pas au nombre de 77000 (ou 5% de la population totale) mais comptent plus de 240.000 âmes et forment les 23.08% de la population totale.

Résumés des comptes rendus et nouvelles littéraires.

Dr. V. N. Zlatarsky. Histoire de l'Etat bulgare au moyen âge. Tome III. Le second royaume de Bulgarie. Sofia, 1940. Compte rendu d'Iv. S.

Cet ouvrage a pour objet l'étude de l'histoire du second royaume de Bulgarie jusqu'à la fin du XIII siècle. L'auteur du compte rendu fait la critique de quelques affirmations de M. Zlatarsky. Selon lui, on ne peut admettre qu'il y ait eu une alliance formelle entre les tzars de Ternovo Péter et Assène et le grand joupan serbe Stéphane Néman. Il y a également lieu de discuter l'opinion de Zlatarsky que le meurtre du tzar Assène a été dû à la rivalité des boyards bulgares et des boyards koumans. Le meurtrier d'Assène était à la tête des amis de Bysance à Ternovo. Il n'est pas possible de démontrer qu'à Ternovo il y a eu des évêques qui se seraient opposés à l'Union conclue entre le tzar Kaloyan et le pape; de même que les bogomiles se tenaient à l'écart de la lutte du peuple bulgare dirigée par Péter et Assène pour l'indépendance.

Général I. Fitchev. La guerre balkanique. Episodes vécus, notes et documents. Sofia, 1940. Compte rendu d'Iv. S.

Le général Fitchev a été le chef de l'état major à la veille de la guerre balkanique et durant cette guerre. C'est pourquoi il ne peut rester toujours absolument impartial. Il critique les actions de quelques chefs militaires, entre autres celles du général Radko Dimitriev et du général Savov. Il blâme le roi Ferdinand pour avoir rejeté la proposition du grand vizir Kémal pacha relative à une paix préléminaire; avoir commandé l'attaque contre Tchataldja; et ne pas avoir pris en considération ses conseils, à lui le général Fitchev, ni ceux des autres officiers supérieurs du quartier général de résoudre le litige avec les alliés serbes et grecs à l'amiable. Il est vrai que la guerre interalliée devait être évitée, mais les Grecs auraient-ils su apprécier le désir de paix des Bulgares? Les chefs bulgares qui ont commandé l'attaque contre les Serbes et les Grecs ont peut-être surestimé les forces de l'armée bulgare, déjà fatiguée par une terrible guerre, et, d'autre part, n'ont pas prévu l'action hostile de la Roumanie; mais il faut reconnaître qu'ils ont agi sous l'impulsion d'un ardent patriotisme et dans le désir de donner à la terre bulgare de Macédoine la liberté au nom de laquelle la Bulgarie avait pris les armes contre la Turquie.

Ethnologia. Tchassopis Ethnolochkog droujtva ou Skoplju. Année I, № 1, 2, 3. Compte rendu de Christo Vakarelsky.

Cette revue serbe est éditée par la société d'éthnographie de Skopié, fondée en 1939. Les trois numéros parus montrent à quel point les éthnographes serbes sont absorbés par l'idée de la grande Serbie qui veut démontrer à tout prix que la population de la Macédoine est serbe. T. Djor-

djévitch parle de la légende des sept rois couronnés dans le monastère de Jitcha, et considère comme un parallèle de cette légende serbe la légende d'une chapelle près du village de Vranichta dans la région de Strouga. Cette étude manque en général de méthode et ne devait pas être placée en premier lieu dans la nouvelle revue, car elle y fait figure de programme.

Le rédacteur principal, M. C. Philipovitch, dans son article, introduit aussi l'idée de la grande Serbie. Ainsi, citant des exemples pris parmi les Bulgares des régions de Koumanovo, de Skopié et de Stroumitza, il remplace la notion „Bulgare" par la notion „Serbe".

Quant à Danitza Iankovitch, elle considère les danses nationales de la région de Débère comme des danses serbes, quoique la désignation même des danses le démente. Dans un autre article, M. Philipovitch désigne sous le nom de Serbes les Bulgares de Golo-Berdo (région de Débère).

L'article de S. Tankovitch sur les magies dans la région de Guévguéli est intéressant en ce qu'il donne des matériaux linguistiques démontrant de façon indubitable le caractère bulgare de habitants de Guévguéli

A. Rasboïnikov. La débulgarisation de la Thrace Occidentale Sofia, 1940. Compte rendu de D. Iaranov.

La partie la plus intéressante de ce livre est celle qui relate l'enquête faite par Mr. Rasboïnikov au moment de l'arrivée en Bulgarie des réfugiés de la Thrace Occidentale. L'auteur rapporte le récit des terribles souffrances subies par la population de cette région et des excès et violences commises sur elle par les Grecs. Des centaines de Bulgares ont été déportés dans les îles et à l'intérieure de la Grec; parmi eux se trouvaient des même des enfants âgés de mois de dix ans.

Ernesto Corsi. La Macedonia e la questione macedone. Geopolitica, A. II. № 11. Compte rendu de D. Iaranov.

Dans cet article, l'auteur fait une étude de la question macédonienne. En 1912, dit Mr. Corsi, il y avait en Macédoine 2.526.000 habitants dont 1.200.000 Bulgares. Il conclut en disant que seuls ont le droit de s'intéresser à la Macédoine la Bulgarie, parce que la Macédoine est peuplée de Bulgares, et l'Italie, parce qu'elle est la plus grande puissance dans les Balkans.

Ilie Bărbulescu. Die paläographischen und orthographischen Einflüsse des Westzyrillischen auf das Ostzyrillische bei den Rumänen. Südostforschungen. V (1940), 1. Compte rendu de Kyrille Mirtchev.

La base fondamentale de l'écriture slavo-roumaine est bulgare. Plus tard, il y a eu aussi une influence serbe et une influence russe.

I. Bărbulescu s'efforce de démontrer qu'à côté de ces influences il y a eu aussi une influence des Serbo-Croate catholiques des rives adriatiques.

Les arguments présentés par l'auteur sont d'ordre orthographique et paléographique. Mr. Mirtchev trouve que les indices orthographiques ne sont pas convaincants. On ne peut parler de l'influence des caractères cyrilliques occidentaux sur les caractères cyrilliques en Roumanie que sur la base des indices paléogéographiques.

Iovan Iovanovitch. La Serbie du Sud de la fin du XVIII siècle jusqu'à la libération. № 16 de la série „Le peuple serbe au XIX siècle." Belgrade 1939 (en serbe). Compte rendu de D. Jaranov.

Cet ouvrage n'est qu'un tissu d'inventions. L'élément serbe s'étendrait d'Ouna (en Bosnie) jusqu'à la Strouma; en 1867, la Russie aurait préparé un plan selon lequel presque toute la banovine du Vardar entrait dans la province serbe de l'Est; l'Exarchat aurait bulgarisé les Slaves de la Turquie. Les „litiges nationaux" doivent être tranchés, selon Iovanovitch, en se basant sur la géographie. Or, toujours selon lui, la Bulgarie serait définie au point de vue géographique par les montagnes du Rila, des Rhodopes et de l'Ossogovo. Ici transparaissent clairement les aspirations de la „grande Serbie" sur le Rila et les Rhodopes. A l'est de Sofia, la population aurait un type purement mongol.

L'affirmation d'Iovanovitch qu'avant même le IX siècle, la désignation „serbe" aurait été connue dans la région du Vardar et que durant ce siècle elle aurait été employée dans toute la contrée riveraine, dans la Tcherna Gora de Skopié, Drimkop, dans les environs d'Andrinople, etc., ne peut être considérée que comme un vain babillage.

Bien d'autres inexactitudes du point de vue historique pullulent dans cet ouvrage soi-disant historique. Par exemple: il y aurait eu déjà en 1860 une école serbe dans le monastère du Rila; jusqu'à l'institution de l'Exarchat il y aurait eu en Macédoine des écoles serbes qui plus tard auraient été en partie remplacées par des écoles bulgares, etc.

Dans la dernière partie du livre est examinée „l'action des tchétis" c. à d. les actions des bandes terroristes en Macédoine. Sont donnés également les statuts de l'organisation des tchétis serbes, appelée „La défense serbe." Les actes de cette organisation sont l'expression concrète de la jalousie et de la haine des Serbes contre le peuple bulgare.

Alfred Philippson. Das Bysantinische Reich als geographische Erscheinung. Leiden. 1939. Compte rendu de D. Iaranov.

Cet ouvrage comprend une partie générale et une partie spéciale. La première est de plus grande valeur, mais elle contient, elle aussi, quelques affirmations qui ne sont pas admissibles. Par exemple, selon l'auteur, l'islam aurait joué un rôle important pour la formation du monde méditerranéen comme unité indépendante. Les anciens Macédoniens auraient été des Grecs, opinion rejetée depuis longtemps par les savants. Philippson nomme le royaume de Ternovo: bulgaro-valaque. Quant aux rapports éthniques dans la péninsule balkanique, il les expose d'après les données du géographe serbe

Iovan Tzviitch, et ne tient aucun compte de celles d'Iritchec, de Waigand, de Sélichtchev.

Des provinces byzantines, Philippson étudie avec plus de détails l'Asie Mineure, mais ici aussi aparaît le manque d'informations suffisantes. Les habitants orthodoxes parleraient le turc et seraient les descendants des Byzantins.

Il faut noter que l'ouvrage de Philippson aurait une beaucoup plus grande valeur, s'il ne comprenait que la partie générale, car dans la seconde partie l'auteur a décrit chaque terre séparément en se basant le plus souvent sur une source unique, parfois même peu judicieusement choisie, de sorte que l'ouvrage, dans son ensemble, fait l'impression d'une œuvre de dilettante.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ
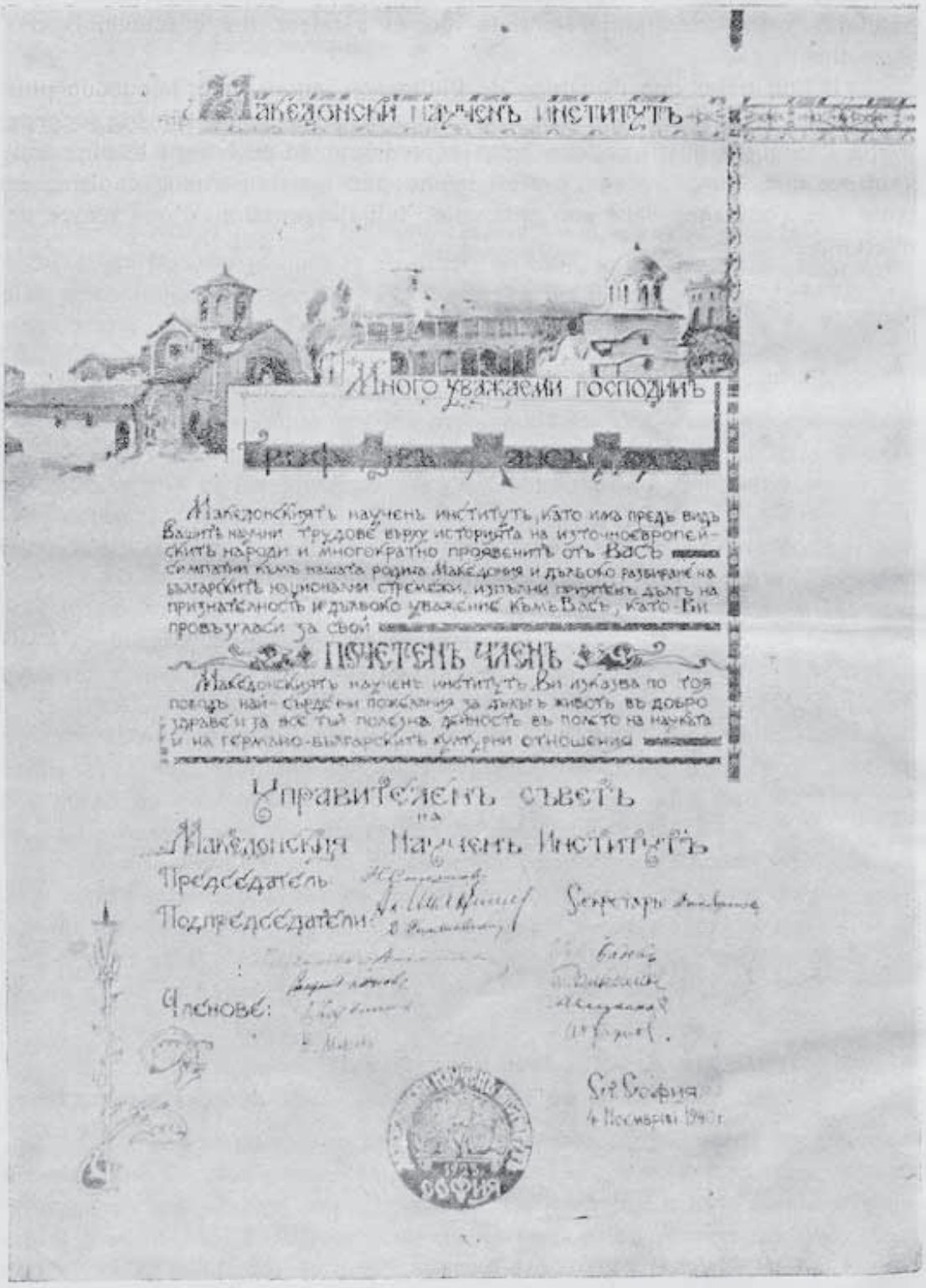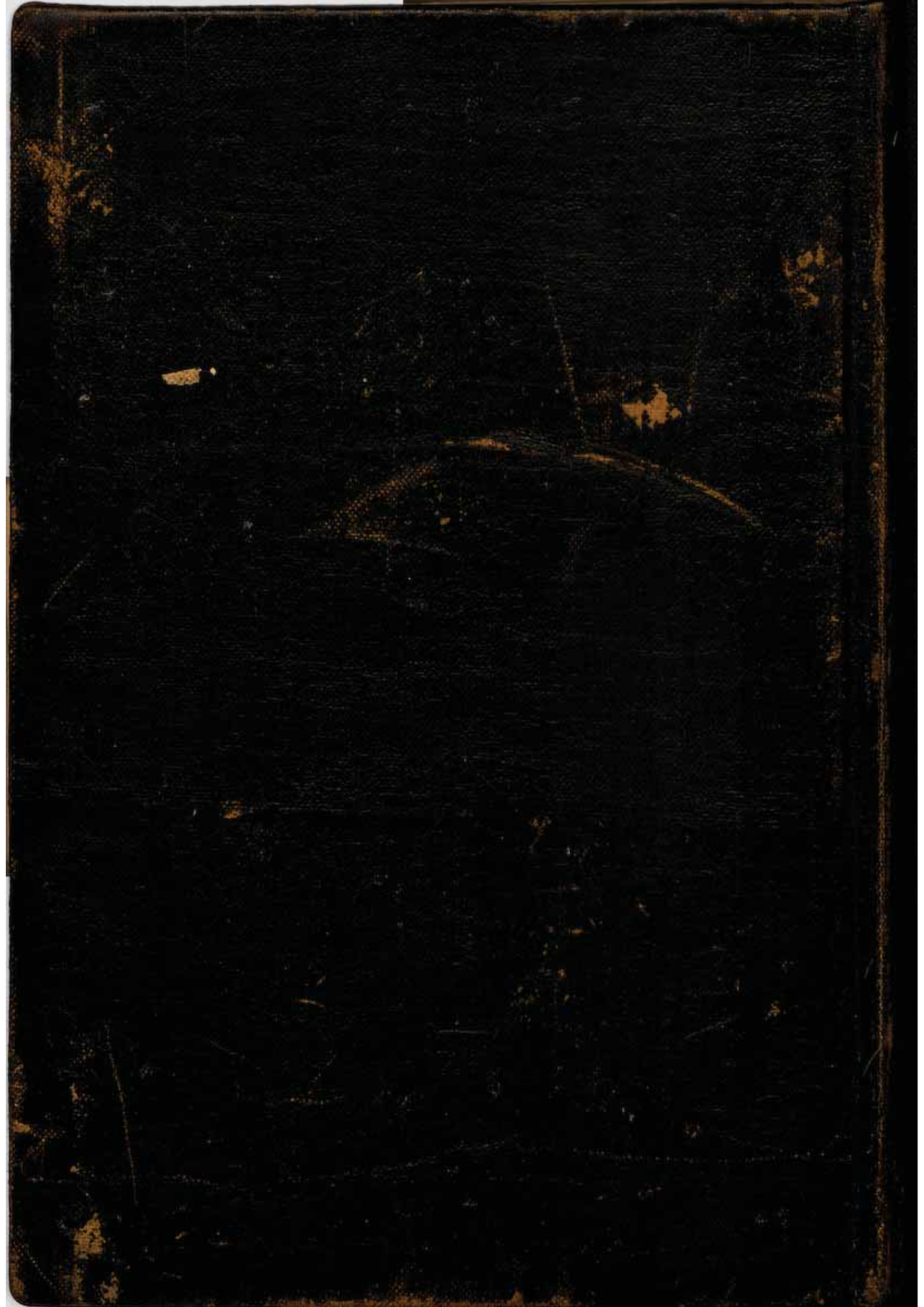
Дипломъ, връченъ на г. проф. Х. Кохъ при провъзгласяването му за почетенъ членъ на Македон. научен институтъ